

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDITOTTA

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXXI. KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1902.

Közigazgatási és Oktatási Minisztérium

Könyvtár

Adatszám: F 842/1965

1965

60. 1965
1965

A Magyar Nyelvőr 1902. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ágai Adolf	Finta Imre	Krocsán Irma
Ágner Lajos	Fodor Ignác	Kulcsár Endre
Akka	Gábor Andor	László Emil
Andorffy Károly	Gárdonyi Géza	Liszt Nándor
5 Antibarbarus	40 Gerencsér István	70 Magyar Szó
Ásbóth Oszkár	Ghymessy János	Melich János
Badinyi Mátyás	Gombocz Zoltán	Mészáros Gyula
Bagyary B. Simon	Gönczy Ferencz	Mészáros Kálmán
Balassa József	Gösy Géza	Mikó Pál
10 Balkányi Kálmán	45 Gulyás Pál	80 Mikszáth Kálmán
Balogh Jenő	Győri János	Miskolczy Gusztáv
Baloghy Dezső	Halász János	Miskolczy Géza
Bánhidi József	Hársing István	Molecz Béla
Barcsa János	Heves Kornél	Molnár Antónia
15 Bárdos József	50 Hevesi János	85 Munkácsi Bernát
Bartha József	Hodács Ágost	Nadenics Antal
Belányi Tivadar	Horger Antal	Nagy József
Bérczi Fülöp	Horváth Janka	Nagy Sándor
Berczik Árpád	Jenő Sándor †	Nagymáté Istvánné
20 Bezerédj Andor	55 Joannovics György	90 Nánásy Medárd
Bodonyi Nándor	Juhász László	Némedi Dezső
Bognár Cecil	Jurassa Endre	Nógrádi Mór
Bohus Pál	Kádár Lajos	Ósz János
Borsodi László	Karácson József	Paal Gyula
25 Budapesti Hirlap	60 Kardos Albert	95 Partos Ervin
Budenz József †	Katona Lajos	Patyi István
Czenkey Ágoston	Kertész Manó	Pekár Károly
Debreczenyi Mik-	Kieska Emil	Pekovits Sándor
Dékán Sámuel [lós	Kimnach Ödön	Pesti Hirlap
30 Dóczy János	65 Klein József	100 Peterdi László
Domaniczky István	Komjáthy Sándor	Philoxenos
Domonkos István	Komoróczy Miklós	II. Philoxenos
Eötvös Károly	Kovács Antal	Póka Imre
Fázik Lajos	Kőmíves Imre	Pozsonyi Miklós
35 Findura Imre	70 Kriza János	105 Prónai Antal

Rényi Ignác	Szabó Sándor	140 Thury Zoltán
Révész Ernő	125 Szánthó Gábor	Tolnai Vilmos
Rittner Jakab	Szarvas Gábor †	Tordai Ányos
Rubinstein Mátyás	Szeglet István	Tömörkény István
110 Rubinyi Mózes	Valér	Trencsény Károly
Sándor Benő	Szente Arnold	145 Varga Ignác
Sárközy Géza	Szentgyörgyi	Vázsonyi Izidor
Schlandt Henrik	József	Versényi György
Schön József	130 Szentkirályi	Veszprémi Dezső
115 Schuchardt Húgó	Károly	Viczián János
Schütz Frigyes	Szentmiklós	150 Vikár Béla
Sebestyén Károly	József	Volák Lajos
Simai Ödön	Szigeti Ernő	Vörösváry Ernő
Simonyi Zsigmond	135 Szigeti József	Walder Lajos
120 Somssich Sándor	Szily Kálmán	Zilahy József
Steiner Ignác	Szokolay Hermin	155 Zolnai Gyula
Stoll Ernő	Szokolay Lajos	Zolnai Lajos
Surányi Károly	Sztrókay Lajos	Zsemley Oszkár

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkesztő
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

ÚJABB ADALÉKOK A CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

— Első közlemény. —

I. Bevezetés.

Egy nyelvjárás lelkiismeretes és sokoldalú megfigyelése nem éppen a legkönnyebb feladatok közé tartozik. Még anyanyelvjárásunk pontos megrajzolásához is kevés egy pár heti jegyzetgetés. A közvetett úton való nyelvjárástanulmányozás alatt nem ahhoz kapunk adatokat, amihez akarunk, hanem ami éppen véletlenül előfordul a beszédben. Egyenesen kérdezni csak óvatosan szabad egy-egy nyelvjárási sajátságra — legfeljebb a szógyűjtésnél tehetjük, ott sem minden veszedelem nélkül, — mert könnyen gyűjtünk ily módon múló, mesterkélt vagy éppen célzatosan hamis adatokat.

Hogyne volna hát kevés ez az idő az ország határain kívül eső nyelvjáráshoz, ahol a kis időben is még kevesebb alkalmunk lehet a gyűjtésre. S a moldvai csángóknak földrajzi fekvése is csak nyújtja e feladatot. Nem csoda tehát, ha tavalyi utam után hagytam ott annyit, amennyi elég lesz ezúttal egy majd akkora leíráshoz, amilyenben a tavalyi Nyelvőrben feldolgoztam első utam nyelvészeti eredményeit, — ha ugyan nem nagyobbhoz.

Második csángó utamon járt ösvényen, magam járta ösvényen haladtam mind a valóságban, mind a beszéd megfigyelésében. Azonban nemcsak javítottam, hanem jelentékeny új anyagot is gyűjtöttem.

Nyelvjárásunk történetéről, helyzetéről, most már e helyen felesleges szólanom. Hiszen e két utamról szóló etnográfiai, történeti és egyéb közléseim ugyanis többé-kevésbbé ismeretesek lesznek már. Mégis jónak látom ezúttal nyelvjárási térképet csatolni e dolgozatomhoz, amelyben a csángó falvak fellelhetők, hogy legalább a nagyobb csángó falvak helyzetéről tájékoztathassam az érdeklődőket. (Térképemen a magyar helységek nevét fekete karika jelzi. A térképet a februári füzetben közöljük.)

Utamat ezúttal is Akadémiánk nyelvtudományi bizottságának s a Nyr. szerkesztőségének támogatásával tettem meg, tehát most is őket illeti első sorban köszönetem; de bajos lett volna nagyon, tán lehetetlen is ez az utam, ha nem fogadott volna olyan igazi magyar vendégszeretettel immáron egyik legkedvesebb barátom: Mártanas Antal, szabófalvi csángó gazda.

Végül egy új dolgot próbálok ezúttal bevinni a nyelvjárstanulmányba. Az ú. n. *negatív nyelvjárási sajátságoknak*, vagyis annak a megemlítését értem, hogy mely nevezetes köznyelvi, vagy nyelvjárási sajátság nincs meg a tárgyalt nyelvjárásban. Még rendszeresen ezt nem tehettem, de nagyon fontosnak találnám a negatív sajátságok kellő kiemelését, *tudatos* gyűjtését a nyelvjárásokban, mert különösen a szókincs terén sok szó történetének homályára fényt deríthet a megfigyelés ez új oldala.

II. Hangok.

Magánhangzók. A hangtani sajátságok pótló átvizsgálása után azt kell mindenekelőtt kiemelnem, hogy az Adalékaiban említett hangváltozásokat, amelyekre több példát idéztem: (*é ~ e*, ill. *é ~ i*, *i*; kettőshangzók; *ä, â*; hangzárulás) bátran nevezhetjük nyelvjárási hangtörvényeknek, mert ezek általános hangtani sajátságok. A nyelvjárási sajátságoknak, egyes szóalakokon észlelhető hangváltozásoknak általánosítása egyik legnagyobb hibája a magyar nyelvjárastanulmánynak, ez tett tavaly túlságosan óvatossá.

Az *o* és *u* hangok közti átmeneti fokok, a félig zárt *ø* és *ö* hangok is megvannak nyelvjárásunkban. Tavaly megemlítettem őket, ezúttal példákkal is szolgálhatok: *ødu, tő, hő, kő, velő* stb.

Végül új magánhangzói sajátsága e nyelvjárásnak az, amit már tavalyi utamon is megsejtettem, de nem mertem határozott alakban kimondani: t. i. *a labiális illeszkedés teljes hiánya*. Példáim gyűjtésében különösen gyakoriak azok az alakok, amelyekre *ö*-s szótagra nem labiális *ë* hang következik. Példák a szótövön belül: *ökör, kölcsenöz, öröl, büdössz, güzöss, pünkösöd*; a ragozásban: *türek, kötött, düssön* (gyűjtsön), *döglött, szökött, bögett, füstöt, ökrök* stb.

Mássalhangzók. Az ínyhangok kérdése csak adatokban bővíthetett második utam után, hiszen tavaly elég kimerítően és pontosan jellemeztem nyelvjárásunk ez érdekes sajátságát.

E hangoknak — amint egyéb csángó sajáttságoknak is — nyelvészetünkbe való rendszeres beiktatása csak hosszabb s alaposabb munkának lehet az eredménye, de már ma is megemlíthetjük azt az érdekes nyelvi tényt, hogy e hangok az oroszokon kívül néhány olasz nyelvjárásban is megvannak, amint erre már Volf György is rámutatott éppen *Kiktől tanult a magyar írni, olvasni* című alapvető értekezésében.* — Példák:

s ~ s': sás, hasít, ásít, mos, ves, ás, só, vas, ezüst.

Meg kell még jegyezmem, — mint a nyelvjárástanulmány útvesztőjének megint egy új ösvényét — hogy az *asszonyok* erősebben palatalizálnak, mint a *férfiak*.

cs ~ s: sillag, sündes, sán (csán, csinál), savar, surrog (csurog), seremag (cseremag: makk), siklik (csuklik), kusa (kucsa, kutya), paradisom, popus (papucs).

A *dzs* is olyan ritka a magyar hangtanban, hogy tavaly magam is csak kétkedve írtam le róla jegyzeteimet. Pedig még jobban el van terjedve, mint ahogy hittem. Nem egészen az a palatalis *dzs*, amely a köznyelvben leginkább török jövevényszavakban él (*dzsida* stb.), mert pontosabb megfigyelés után azt vettem észre, hogy e hangban több a spirans elem, mint az explozív, kicsi benne a keménység, úgy hogy sokszor tiszta *zs*-nek hangzik. Pl. *madzsar, dzsermék, tándzsér, özvidzs* és *csérdzs*; igék: *mëdzsék, megdzsiul* (gyógyul), *dzsug* (*d > gy > dzs*).

A *v* két magánhangzó közt nem esik ki; csakhogy a rés képzése olyan gyenge s oly rövid időre terjed, hogy a *v* alig hallható. Az ember eleinte azt hiszi, hogy azt mondják *ós*, pedig ez *oos*, illetőleg *o^oos:avas*. Épp így: *ró, roó* e h. *rovó*; *hón, ho^oon* e h. *havon*.

A *j-t u* helyettesíti e szavakban: *sziu, riu, hiu*; és alig lehet hallani két magánhangzó közt: *éen*.

A magánhangzón kezdődő szavak névelőjének *z*-je egészen összeforr a szóval, pl. egy csángó így nevezte meg testrészeit: *'áll, 'ajak, 'in*. (E szavak nem kizárólag e formában fordulnak elő s úgy látszik csak olyan esetekben, amikor a köznyelvben a

* Tavalyi utam idején *Weigand*, a híres német tudós is Romániában járt s azt a nézetét nyilvánította, hogy ezek a csángók már csak azért sem magyar eredetűek, hanem valamely kún törzs ivadékai, mert a *csángók a magyar nyelvnek nem egy hangját ki sem tudják ejteni* s úgy beszélnek nyelvünket, mint a gyermekek, akik még csak most próbálgatják a nyelv hangjait.

szó névelővel állana. E *z* hang tehát a köznyelvi névelő helyettese, s így a tőalaktól külön kell választani.)

Bergovánban, kizárólag e faluban, ez a furcsa hangátvetés járja: *ramad*, e h. *marad*.

III. Szóalakok.

Képzők. (A szóösszetételek példáit nem osztályozom szét: együtt közlöm a többi tájszavakkal.)

Példák az igeképzőkre: *megvétődzik* (megtéved), *haladkozik* (versenyez), *kérődik* (kérőzködik), *dicserkedik* (dicsekedik), *kivilágodik*, »régvel, midőn kivilágodott,« *csánul* (készül), *levarrul* (leszakad a ruhanemű), *megjobbondul* (megjavul a beteg állapota); *futaz* (futkos), *picsókáz* (pityókat szed); *csépeng* (csepeg); *hítat* (hivat).

Névszóképzők: *elevenszíg* (élő lény), *vagyonszág* (vagyon), *termettszíg* (teremtmény), *köszentlen* vmitül (elégedetlen vmivel), »ember köszentlen »ilü napaitól, *odoszókett*, *is kértin*, *aggya oda neki...*«

Ragok. Egész elkerülte tavaly a figyelmemet az *eli* névutó, amely a moldvai csángók nyelvjárásában szinte raggá válik; jelentése: felé. Pl.: *nálunkeli*: nálunknál; »itteli mennyünk, nem tuleli,« »otteli mászkint mennek »órák.«

A -*hoz*, -*hez*, -*höz* ragnak csak -*höz* alakja használatos. Tehát »mőenén Martinászhöz« nem »múló jelenség,« nem hiba, hanem általánosan megőrzött régiség, ami nyilvánvaló különben a *hëzzá* alak tanúsága szerint is. — A -*nak* rag időjelentése: »Észünk délnek, eszünk észtenek, mincsak ebéd« — az *ebéd* szó fogalmi körének magyarázata.

Középfok-alakok: *hamarkább*, *lütöbb* (lejtősebb). A -*szor* -*cor* alakban hangzik zárhangok után: *szokcor*, *szokobbcor*.

Eltérő tőalakok: *szedere*, *rondzsa* (ruha), többesben *rondzsák*, *fészék*, többes *fészék*; *joho*, *ësszeni*; *pénz* teljesebb tőalakja a tárgyesetben; *pénzët*; *l'ev*(lé), *h'ev*, *nev* (néhány *v*-tő többes száma *v*-telen, okát l. a hangtanban). *Dëru* (daru) többese: *dëruk*, *gyokor*: *gyokrok*.

Igeragozás. A harmadik személyű *n*-nel kell kezdenünk, minthogy egyike a legfontosabb csángó nyelvsajátságoknak. S ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert tavaly itt is szűk körre szorítottam e rag elterjedtségének határait. A harmadik személyű -*n* rag — amint újabb szöveggyűjtésemből is nyilván-

való — általánosan el van terjedve az északi csángók beszédében, a tárgyas ragozásban. Pl. *hosztán, felejtettin, megszenteltén, megkereszteltén; szeretin, értin, megállítán* stb. stb., l. a szövegeket.*

Szinnyei József az új *Finnisch-ugrische Forschungen*-ben (Über den Ursprung des Personalsuffixes -n im ungarischen) arra az eredményre jut, hogy a harmadik személy a finn-ugor nyelvekben eredetileg csak az imperativusban volt a személyraggal megjelölve, a többiben ragtalan volt. Szerinte a magyar -n is eredetileg csak az imperativusban volt meg, s innen vivődött át az indikativusba. Ha a moldvai csángóknál az -n kivétel nélkül ragja volna a harmadik személynek, akkor a Szinnyei elmélete tarthatatlan volna, mert inkább hihető, hogy ez az -n eleinte általános volt, — s ez állapot megvan ma a csángóknál, — s csak a nyelvtörténet folyamán zsugorodott össze elterjedtségének köre a *vagyon, megyen*-féle igékre s a fölszólító módra, mintsem hogy fordítva emez hatolt volna be a jelentő módba. A dolog azonban úgy áll, hogy ez az -n ma a moldvai csángóknál csak a tárgyas ragozásban szerepel, az alanyiban nem. Most már az a kérdés merül fel, nem kell-e az -n rag tárgyalásában külön megfigyelni az alanyi és tárgyas ragozást? s a fejlődésnek mely irányában jutott el a moldvai csángók nyelvjárása mai állapotáig? Benne tovább terjedt volna az imperativus hatása, mint a magyar köznyelvben? Avagy igazán régiességet őrzött meg e nyelvjárás? Nagy kérdések ezek, amelyekre a döntő feleletet így rövidesen — egy nyelvjárás-tanulmány szűk keretében — megadni bajos dolog.

A többes számban, szintén a tárgyas ragozásban, hiányzik a *j* az első személyben: »*mük eldütük gyöpüt*»; »*megaduk pénzét bojernek*»; »*megütük a papot, kiverük a babot*.«

A tavaly ismertetett potenciális mellett még egy új módja van a moldvai csángók nyelvjárásának. Ez a mód két részből áll: segédigéje a *volt, ólt*, mellette az ige fölszólítóba kerül, s e módban az ige azt jelenti, hogy a cselekvés, vagy állapot majdnem bekövetkezett, csepp hía, hogy be nem következett. Pl.: *Ólt egy én meghaljak*: egy éjjel majd meghaltam; *ólt eltörjem hátamot, vala megfulladozzon* . . .

* Így Mártanas leveleiben is: »el köldetik [küldötték] a tavalis a Mulduvai vesztetet magyar csangukhoz *meg látagasán* is a zania nélviket *fel égyezin* [feljegyezze] is *fel irián*«; »szívesen kirem *fogogyánel*« [fogadja el arcképünket].

Igei kifejezésnek lehetne nevezni azt a szerkezetet, amely az *úr* főnévből s a lét-igéből van összetéve és lehetőséget jelent. Tavaly is megemlítettem a *nem ura*, *ura*-féle alakokat, de szorgosabb vizsgálat után azt vettem észre, hogy ez valóságos egybeforrott ige-kifejezés, amelynek rendes ragozása van. Igen gyakori a tagadó alak:

nem *uravagyok* egyem, (egyberántva: *uraok*): nem ehetem;
 nem *uravacc* egyél: nem ehetel;
 nem *ura* egyék (egyberántva: *uregyék*): nem ehetik;
 nem *uravagyunk* (v. *nem ura*) együnk: nem ehetünk;
 nem *uravattok* (vagy *nem ura*) egyetek: nem ehettek;
 nem *urának* egyenek: nem ehetnek.*

A befejezett cselekvés *uraultam*, *uraultál* stb.

Pl. »*Ludcsukmonyok, melikekből uravacc kikutoly csitkukot*;« »*Nem uravacc?*« Felelet: »*Ura! ura!*«; »*Ura meg isz lássza*« stb. *Ízik* (trüsszent) ragozása: *ízom, ízol, ízik, ízunk, ísztok* stb., *ísztam* stb.

Riu ragozása: *rivok, riusz, riu, riunk, ritok, rinak; riutt* stb.

IV. Mondattan.

Tavaly egy kissé mostohán bántam el a csángó mondattan egyik legfontosabb kérdésével: a szórenddel. Most e hibámat annál is inkább módomban van jóvátenni, mert második utamon különösen megfigyelés alá vettem a szórendet, sok példát gyűjtöttem, s mert megvan immár a jó vezető fonal e kérdésben: Molecz Béla *A magyar szórend történeti fejlődése* című munkájában.

Ő koronatanunak használja a csángó nyelvjárást Kicskával és Munkácsival szemben. Dícséretére legyen mondva, hogy ilyen nagy egyútonjárók mellett ő jutott el a helyes célhoz, mert újabb példáim teljesen az ő álláspontját igazolják.

Az igének és meghatározóinak viszonyát tekintve ugyanis ma az a szórendi szabály nyelvünkben, hogy minden olyan szó, amely az ige értelmének meg bővítésére, megvilágosítására szolgál — minden meghatározója — az ígét mind az állításban, mind

* Mártanas A. is így szól a Nyr. szerkesztőjéhez intézett levelében: »Nogyon akartuk, ke [hogy] ilyen fiatal magyar embert bé küldetek hozánk Mulduvába is jó szemvel látogatat nönket [minket] is mig inkább szeretnők há töb magyar urak szoknák nálunkeli jöni, se [s] há nem urának más kint szegisik csangókat [= ha másként nem segíthetik a cs.], mákár [oláh măcar: legalább] a jó beszidvel meg támasák [támasszák, támogassák], is jó szemvel meg lásák, mert nönk is magyar emberek vagyónk.«

a tagadásban megelőzi. Ma azt mondjuk: Mátyás *igazságosan uralkodott*. A régi nyelvben is határozottan megvolt e szórend. De emellett volt egy másik is, amely szerint az ige mindig megelőzte meghatározóit. Mondták tehát, mint az előbbi mondat egyértékesét, ezt is: Mátyás *uralkodott igazságosan*.

Ha most világosan kimutatjuk, — amint ezt egy csapat példával Molecz megtette — hogy ez utóbbi szórend megvolt a régi nyelvben, s ugyancsak ez a szórend ma élő nyelvjárásban, a moldvai csángók nyelvjárásában is megvan — amint megfelelő s újabb oldalról vett példákkal megerősíthetem — akkor csak nyilvánvaló, hogy e sajátság régiességének megtagadása hiba volt Munkácsitól, s éppúgy tarthatatlan a Kicska véleménye is, aki oláh eredetűnek tartja e szórendet.

De a moldvai csángók nyelvjárásában még teljesebb mértékben megvan e sajátság, mert ez esetekben az igekötő is az ige után kerül, s ez természetes is, hiszen az igekötő is csak egyik közelebbi meghatározója az igének.

Igekötős példák: »Nálunkeli *kelnek fel* ez emberek jó régvelt, sz *ménnek sz'énáért*; menny, mert oszt *haragszom meg!* akkor mászikok szoltak, ke nem lehet, mert e kö *mocsigájul meg*, sze mig e világ, nem lesz szépen; majtyig *mondom meg* ez embéremnek, mennyen ki, s hajcsen ki *utra*; *után osztán fogjuk szórni meg*; mennyetek bé, mert *haltok meg!*«

Egyéb példák: »*Áll essőre* üdő, az mihánt alhatnám; ha *embér meghászul hamar*, sz *eszik jó régvel*, — nem ront (árt); osztán akkor *ménnek második este is biszvásan oda*; egy darabtol látán, ke nem jó ki e csitku, *megehezett dorcsi*, hod lebetegedett; kotonák *indultak verekedészbe*; edzs cigánka meggyült edzs csangóval, melik csangó *hosztot vala szekerébe bosztánt*; bétettek rossz boskort cserpenyőbe, hol *volt a lud*; balha hordozott kilenevenkilenc óka vast i lábán, s ugyisz *téccet neki csunyanak*; okkor *bément észménd ogradába erővel*, is kerdeni foktán.

Ugyancsak ez a szerkezet, a meghatározónak a meghatározandó után kerülése van meg a jelző (értelmező) következő, nem ritka szórendjében: *vagyon márfám, áruló*; *vagyon egy öccsöm, üd'sebb*.

»*Szent Antalkor, tizenharmadik juniba eljöttek ide komáim*«-féle mondatok az oláh nyelv hatását mutatják. Ámde nem szabad felednünk, hogy ma *juni* szerint csak az oláhu iskolázott ember számítja az időt, az ő szavai pedig nem lehetnek nyelvjárási tanubizonyságok.

(Folyt. köv.)

RUBINYI MÓZES.

CSÉSZE.

Komoly kísérletet a *csésze* szó magyarázatára eddig nem tettek: Miklosich egyszerűen ismétli elődeinek állítását, hogy a magyar *csésze* szláv *čáša*-ból származik, Vámbéry ezzel szemben azt vallja, hogy a szó perzsa. Minthogy Vámbéry, mikor ezt teszi, nemcsak tud Miklosich állításáról, hanem bírálhatja is, tőle a szónak pontos elemzését várhattuk volna, de ennek semmi nyomát sem találni nála, sőt ahol a dolog azon fordul meg, hogy a maga igazát Miklosich ellen megvédje, olyan sajátságos ingadozást veszünk észre, amely közel jár saját véleményének teljes visszavonásához. A magyar nyelvészek különben hallgatnak e szó eredetéről, talán mert sem az egyik állítás, sem a másik magában véve meg nem győzhette őket, csak Kúnos tesz róla egyszer említést mint török közvetítés által hozzánk jutott perzsa szóról, l. Akad. Értesítő 1899. 512. Én Vámbéry fejtegetésével kezdem.

Vámbéry a magyarok eredetéről írt munkájában három helyen szól a *csészé*-ről, a 404., 408. és 657. l.; a második hely ránk nézve nem fontos, megelégszem tehát az első és utolsó helynek pontos idézésével. »Harmadszor, mondja V., van egy fajta perzsa eredetű kölcsönvett szó a magyarban, mely nem oszmán közbenjárással származott át, hanem még abból az időből való, mikor a régi magyarok irániakkal személyes összeköttetésben voltak. Ilyen: *bálvány*, *kard*, *pad* és *csésze*; hogy ez mind egyenesen a perzsából származik, amellet leginkább az bizonyít, hogy e szók közül néhányat a magyarban sokkal helyesebben ejtenek ki, mint a szlávban, sőt helyesebben, mint az oszmánban és újperzsában. Például szolgáljon a magyar *csésze*, mely az oszmánban *kase*-nek, a perzsában *keese*-nek hangzik...« A *bálvány* és *pad* szóval nem fogok e helyt foglalkozni: annak bebizonyítása, hogy a *pad* szláv és nem perzsa eredetű, nagyon is eltérítene legközelebbi föladatomtól, hogy pedig a magyar *bálvány* közelebb áll az ószlovén *balüvanü*-hoz, mint a perzsa *pahlvan*-hoz, talán V. is megengedi.* Marad tehát a kétségtelenül perzsa *kard*, meg a mi *csésze* szavunk. V. egy árva szóval sem magyarázza azt a föltűnő jelenséget, hogy az egyik szó miért kezdődik a magyarban *k*-n, a másik pedig *cs*-n, ámbár a perzsa nyelvben mind a két szó — ha t. i. a *kāse-kāse* szó abban a régi időben egyáltalában megvolt már a perzsa nyelvben — csak ugyanazon a *k* hangon kezdődhetett. Pedig egész magyarázata éppen ezért tarthatatlan, mert a perzsa *kāse-kāse* (V. írása szerint *keese*) szónak a magyarban csakis **kásza* vagy **késze* felelhetne meg, amint a török eredetű *kefe*, *kecske*, *kender*, *köpönyeg* szók is bizonyítják. V.-t

* Az ószlovén *a*-nak a magyarban rendszeren *á* felel meg, *ü* pedig olyan eltűnő rövid hangzót jelöl, amelynek a magyarban rendszeren nem felel meg külön hang; vö. ószl. *makŭ*, *rakŭ* stb. magy. *mák*, *rák* stb.

nyilván a magyar szónak magánhangzói ejtették tévedésbe, ezek valóban kitűnően megfelelnek a perzsa *kāse* »hajlított« *kāse*-féle kiejtésének; hogy a mássalhangzók határozottan szláv hatásra vallanak, azt nem vette észre. Mert hogy a magyarban *sz* és nem *s* hangzik a szláv *š* helyén, ami a szót látszólag megint a perzsához hozza közelebb, arra V. alig vet nagy súlyt, hisz az ilyen disszimiláció annyira nem ritka dolog a magyarban (vö. *cseresnye* és *cseresznye* = ószl. *črěšnja*), hogy azon senki fönn nem akadhat. Másképp áll a dolog a szó elején álló *cs*-vel. Ezt a perzsa *k*-ből sehogy sem lehet kimagyarázni, míg az összes szláv nyelvekben a megfelelő szó ugyancsak *č*-n kezdődik. De mielőtt a magánhangzók alakulását magyaráznám, idéznem kell még V.-nek azt a helyét, amelyben Miklosich állítása ellen foglal állást. Ezt a helyet abban a fejezetben találjuk, amely egyenesen Miklosichnak a magyar nyelvbe került szláv elemekről írt értekezésének szól, 657: »Meglehet, mondja V., hogy e szó a szerb *čaša* útján került a magyarba, ami még bizonyításra szorúl, de a szerb *čaša* határozottan a tör. *kase*, tulajdonképen a perzsa *keese* = csésze szóból származik és így tehát az az eset sincs kizárva, hogy közvetlenül a perzsából került e szó a magyar nyelvbe.« Hogy erre a különös ellenvetésre felelhessek, meg kell jegyeznem, hogy az az állítás, mintha a magyar *csésze* a szerb *čaša*-ból származnék, nem Miklosichtól ered. Miklosich igaz azt a *čaša*-t, amelyből kiindúl, nem csak ószlovénnek, hanem szerbnek is mondja (*»čaša* asl., serb.«), de épúgy mondhatta volna akár orosznak is és hogy nem mondta mindennek előtt újszlovénnek, az valóságos csoda, hiszen ismeretes dolog, hogy Miklosich teljes életében a szlovén és az úgynevezett ószlovén nyelv közt olyan kapcsolatot vélt fölfedezhetni, amelyet a nyelvi tények sehogy sem igazoltak. De hiszen Miklosichnál többé-kevésbé puszta véletlenség az, hogy egy-egy szláv szót milyen szláv nyelvből idéz — amely épen rászalad a tolla hegyére, azt választja s ebben semmi rendszert nem követ. Hozzá járul, hogy a mi esetünkben Miklosich a »szerb« jelzöt csak az »ószlovén« után veti, tisztán annak jelzésére, hogy a *čaša* alak más szláv nyelvben is található, míg más esetekben csak egyetlen egy szláv nyelvből idézi a szót, és még sincs jogunk még ezekben az esetekben sem föltenni, hogy valóban éppen ebből az egyetlen megnevezett szláv nyelvből származtatná az illető magyar szót. Ezt egy pár példa fényesen fogja igazolni. Nem volna képtelenség azt hinnünk, hogy Miklosich a *dajka* szót a szlovénből, a *darab* szót a csehből, a (láb-) *ikrá*-t a tótból, a *kád* szót az ószlovénből vagy újszlovénből. ellenben a *kádár*-t a tótból származtatja?! Miklosich művét úgy kell vennünk, amint van, és a szóban forgó pontra nézve mindig szem előtt kell tartanunk a bevezetés VIII. fejezetében kifejtett álláspontját. Ezek szerint én merem mondani, hogy Miklosichnak esze ágában sem volt azt állítani, hogy a magyarok a *csésze* szavukat épen a szerbektől kapták volna, hisz M. jól tudta, hogy a szerbek a *čaša* szót rövid

a-val ejtik, már pedig rövid szerb *a*-nak a magyarban is csak rövid *a* felelt volna meg (vö. *gatyá*, *paprika*, *haramija*), ennek pedig magashangú szóban tudvalevő dolog nem *é*, hanem *e* a mása. Vámbéry továbbá azt mondja, »a szerb *čaša* határozottan a tör. *kase*«. Ez nyilvánvaló tévedés, mert nem is törődve azzal, hogy a *čaša* szó végig vonul valamennyi szláv nyelven, török *k*-nak a szerbben *č* és nem *ć* felel meg, mint egész sereg török eredetű szó bizonyítja, török *s* pedig a szerbben is *s* marad és nem válik soha sem *š*-sé! Aki tehát a szerb *čaša* szót török *kase*-ből származtatja, kettős hibát követ el. Ha én ezt nem bizonyítom be apróra, azért teszem, mert a bizonyítékok rakás számra találhatók Miklosich ide vágó értekezéseiben* és mert a török szó csakugyan meg is van a szerb nyelvben, úgyhogy nem szükséges hasonló esetekből következtetnünk, hogy milyen alakot öltött volna — ez a szó várakozásunknak teljesen megfelelő *č*-vel és *s*-szel hangzik: *čása*! Ez a *čása* (hosszú *á*-val), amelyetől semmiféle út nem vezet a többször említett *čaša* szóhoz, egy tál felét jelent, míg a *čaša* mindig csak 'pohár'. A csészét, findját a szerb vagy a török *fildžan* vagy a német *šolja* szóval jelöli, de a bolgárban a *čaša* poharat is csészét is jelent, az oroszban pedig a *čaša*, illetőleg a belőle képezett kicsinyítő *časka* csakis csészét tesz — a pohár neve ott *stakan*.

Áttérek most már Miklosich állítására, amely, mint már említettem, tulajdonképen semmi egyéb, mint egy már másoktól is kimondott és szláv embernek eléggé kínálózó vélemény. M. mégis egy lépéssel közelebb vitte a kérdést megoldásához, amennyiben t. i. már nem indul ki a cseh alakból, mint Leschka és Dankovszky, hanem az ószlovénból; hogy a magyar *csésze* mikép lehetett ószlovén *čaša*-ból, azt, igaz, nem mondja meg, még rá sem mutat a hangtani nehézségekre, amelyekbe látszólag ez az összeállítás ütközik. Miklosich cikkecskéje így szól: »*čaša* asl. serb. — *csése*, *csésze* s. patera, Schale. Rum. *čěškā*, *čaškā*, *čāškā*; klruss. *čejša* (Ungern) stammt aus dem Magy.« (Slav. Elem.) Ebből az összeállításból törlendő a Dankovszkyból átvett, de sehol ki nem mutatható *csése* alak és a hibás oláh *čěškā*. A teljesség kedvéért ide iktatom még azokat az alakokat is, amelyeket M. szófejtő szótárában találunk: »*čaša* asl. nsl. b. s. poculum. č. *čīše*. p. *czasza*. *czešnik* mundschenk klr. r. *čaša*.« Minthogy a szó belsőjében álló ószlov. *a*-nak a magyarban *á* szokott megfelelni, **csása* és a disszimiláció után **császa* alakot kellene várnunk az ószlovén *čaša*-val szemben. A nem egészen könnyű földadat, amely előtt állunk, ez: ki kell mutatni, hogy mély hangu **császa*-ból magashangú *csésze* válhatott. Szarvas, igaz, soha sem kételkedett abban, hogy idegenből került szó a mély sorból átmehetett a magas sorba (l. Nyr. 12:196., 22:98. és 101. l.), de példái nem voltak

* Miklosich *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen* Wien 1884. és két pótlék hozzá 1888. és 1890.

elég óvatosan megválasztva, úgyhogy én az egész kérdés gondos megvizsgálására akartam rávenni, mikor az ő tudtával és beleegyezésével a következő megjegyzést tettem: »Szarvas az ellenkező változást, a mélyhangú szónak magashangúvá való fejlődését különösen idegen nyelvekből került szókban elég gyakorinak tartja (l. Nyr. 22:98. l.). Nagyon kíváncsi volna, hogy ha bizonyítékait egyszer nagyobb értekezésben összefoglalva közzé tenné, mert a találomra összeállított példák, amelyeket eddig közölt, részben nagyon könnyen megcáfолhatók.« Nyr. 23:562. Szarvas nem válthatta be ígétét, hogy rá fog e kérdésre térni, más pedig tudtommal nem mert a kényes kérdéshez szólni, csak Melich tagadta kerekén az ilyen átmenet lehetőségét: »arra nincsen példánk, hogy egy-egy jövevényszó — minden különösebb ok híján — átsapjon az egyik hangrendből a másikba.« Nyr. 24:375. Igaz, hogy mindjárt a Nyelvőr következő füzetében a *röt* szót német *roth*-ból magyarázza, de hozzáteszi, hogy »a hangrendátcsapást, bár vannak reá példák (Nyr. Kal. 41.), megmagyarázni nem bírjuk« és újabban a *röt* szavunkat karintiai német *roit*-ból véli megfejthetőnek, l. *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter* 225. l.

Nézzük mindenek előtt, milyen előfeltételeket találunk a mi nyelvünkben az ilyen hangfejlődésre. Tény az, hogy a magyar nyelvben gyakran mély- és magashangú szótók, különösen ígétők, vagy teljesen ugyanabban vagy egymáshoz nagyon közelálló jelentésben váltakoznak egymással: *kavar-kever*, *ont-önt*, *lobog-lebeg*, *karom-köröm* stb. Ehhez járulnak olyan párok, amelyekben a köznyelv mélyhangú alakjával szemben a tájszólások magashangú alakot is ismernek: *hóbortos-höbörtös*, *dulakodás-dülekedés*, *kopasz-köpesz*, *rohan-röhen*, *dagad-deged*, *zsugorod-zsügöröd* stb. Ezzel szemben csak elvétve találjuk a megfordított esetet is, mint p. o. ha Gömörben *köhög*, *pörköl*, *pörzsöl* helyett azt mondják, hogy *káhog*, *porkol*, *porzsol*. A magyar nyelvben tehát kétségtelenül és időtől fogva megvolt az a lehetőség, hogy egy szó az egyik hangrendből átsapjon a másikba, még pedig, úgy látszik, első sorban a mély hangrendből a magasba. Ez a régi hajlandóság a sok idegenből került szó által csak megerősödhetett. Hiszen az idegen szóban gyakran olyan hangzók állanak egymás mellett, amelyek a magyarban nem szoktak összeférni és mivel az illeszkedés kétféle irányban történhetik, egy-egy ilyen idegen szóból két magyar szó keletkeztethetett, egy mélyhangú és egy magashangú, így lett szláv *čeljadŭ*-ból *család* és *cseléd*, így **glogynja*-ból **galagonya* és (a nyelvjárásokban) *gelegenye*, *bodon-bödön* is valószínűleg ószlov. **būdŭnŭ*-ból magyarázandó, nem **būdŭnŭ*-ból. Ugyanaz az eset forog fenn a *vacsora-vecsernye* szópárnál is, ha *vecsernye* a nőnemű *večernja*-ból keletkezett, ha ellenben, ami igaz, el nem

* Ószlovén, illetőleg óbolgár *y* igen korán *i*-be ment át (a mai bolgár csak ezt ismeri), a magyarban is rendszeren *i* felel meg neki, azért szabad a magyarban **glagŭnya* alakból kiindulnunk, amelyből a tényleg kimutatható *galagŭnya* lett. A szláv szók a m. ny.-ben c. értekezésemben a *glogŭnja* sajtóhiba.

dönthető, a szintén előforduló köznemű *večernje*-ből lett, példa volna arra, hogy a magyar nyelvben azért más-más két eredetileg egymással szoros kapcsolatban álló szóban a hangzók színezete, mert az alapul szolgáló idegen szópárban is különbözök voltak a hangzók. Kétségtelenül ilyen példa a régi szakácsnyelvnek két egyes vidéken még ma is élő kifejezése, a *róst* meg a *röstöl*; amaz a német *Rost* főnéven, emez pedig a *rösten* igén alapul. Szarvas tehát nem jól tette, mikor ezt a szópárt is azok közé sorolta, amelyek véleménye szerint a mélyhangú szóknak magas hangúakká való változását alkalmasak bizonyítani. Lehetséges végre, hogy az ilyen két szó más-más nyelvből került hozzánk, mint a török eredetű *deli* meg a horvát-szerb *delija*-ból lett *dalia*. De akármilyen is legyen az ilyen szópárnak eredete, ha egyszer meghonosodtak nyelvünkben, a rég időtől meglevő hasonló esetek számát gyarapították és így ezekkel együtt közreműködhettek új alakok fejlesztésére. Hogy lélektanilag mikép kell egy szónak az eddig fejtegetett tények hatása alatt a másik hangrendbe való átlépését elképzelnünk, az egyelőre másodrendű kérdés, a *csésze* szó magyarázatára sokkal fontosabb a puszta tény megállapítása, hogy ilyen fejlődés nyelvünkben csakugyan kimutatható. Áttérek tehát egy magashangú szó tárgyalására, amelyről kétségtelenül kimutatható, hogy eredetileg mélyhangúnak kellett lennie, még pedig oly szóra, amely ugyancsak szláv eredetű, mint maga a *csésze* is.

A piszkét, egrest egyebek közt *köszmété*-nek is hívják, egyes helyeken, p. o. Zemplénben — valószínűleg épen a piszke hatása alatt — *pöszmété*-nek is. Régi szótáraink csak a *köszmété* alakot ismerik, a Zemplénben született Gvadányi is *köszmété*-nek mondja: »Lúdas kása is volt, csirkék *köszmété*-vel, egy pár hizlalt réce főtt fekete lével.« Sehol sem találni mélyhangú **koszmáta* alakot, pedig kétségtelen, hogy a szónak eleinte így kellett hangzania, és az is, hogy szláv eredetű. Először is meglepő a szláv elnevezésekkel való találkozás. Miklosich a magyar nyelv szláv elemeiről írt értekezésében a következő adatokat hozza föl: »*kosmatka* Rauhbeere čech.; *eragrostis* Flora croat.; *kosmača*, *kosmato grozdjče* Stachelbeere nsl.; *kosmatek* jede rauhe Beere pol.« és ezeket az adatokat könnyű még kiegészíteni, de én még csak azt akarom hozzátenni, hogy Majewski a lengyel növénytan és állattani elnevezésekről írt nagy munkájában a (többesszámú) lengyel *kosmatki* szót épen a *Ribes grossularia*, illetőleg *Ribes uva crispa* jelenítésében mutatja ki és hogy Pfuhl lauzici szótárában (*Wendisches Wörterbuch*) a *kosmatka* szót »Rauchbeere«-vel, a *kosmačka* szót pedig »Stachelbeere«-vel fordítja. De még ennél is nyomósabb a szónak egészen átlátszó származása. A hajat a szláv nyelvekben *kosa*-nak hívják, a hajszál neve ellenben az ószlovénben *kosmü*, a bolgárban *kosüm* (több. *kosmi*) — vö. szlovén *kosem* (gen. *kosma*) die Flocke, k. *prediva* ein Bund Flachs, cseh *kosma* das Haar-ringel, die Zotte, lengyel *kosm* Haar, Wollzotte, Haarbüschel —; ebből a *kosmü*-ből képződött minden szláv nyelvben ismeretes

kosmatü nőn. *kosmata* „szőrös” melléknév. Ez a *kosmata* kifejezés, amelyből a szláv *kosmatka* egyszerű kicsinyítő, a piszke nevéül pompásan illik, a magyar *köszméte* pedig szakasztott mása, mihelyt csak föl tesszük, hogy idegen mélyhangú szó a magyarban magashangúvá válhatik. Ehhez a nőnemű *kosmata*-hoz nőnemű főnevet tehettek vagy gondolhattak eredetileg p. o. a *jagoda* „bogyó” szót, emellett szól az, hogy több szláv nyelvben épen nőnemű kicsinyítőt találtunk (*kosmatka*); de a Miklosichtól idézett szlovén *kosmato grozdjiče* „Stachelbeere”, amely a szintén használt *kosmato grozdje* kicsinyítője és szóról szóra szőrös szőlőcskét jelent, arra mutat, hogy a magyar szó a köznemű *kosmato*-ból is keletkezhetett.

Egy kicsit hosszabban időztem a *köszméte* szónál, mivel nem akartam abba a hibába esni, amelybe Szarvas esett, aki példát példára halmoz, de egyetlen egy esetben sem mutatja ki, hogy az idegen szó tényleg tisztán mélyhangú volt és hogy a magyar magashangú alak csakis a másik hangrendbe való átcsapás által keletkezhetett. Én nem akarok itt Szarvas példáinak bírálatába bocsátkozni, — kettőről, a *hodon-bödön* és a *róst-röstöl*-ről úgy is volt már szó — csak kettőt ragadok ki közülök, amelyek most már azon a biztos alapon, amelyet vetettünk, több súlyt nyernek. Szarvas két ízben is hivatkozik a *zomok-zömök* alakpárra, amelyről már a Nyelvújításról 1875-ben írt értekezésében behatóbban szólt, úgy hogy ez a példája valamennyi közül messze kimagaslik, mert maga részletesen fejtegette, mikép képzeli keletkezését. Mindenesetre fölötte érdekes, hogy az, amit ma csakis *zömök*-nek mondunk — mert ki tud még a nyelvészen kívül a *zomok* utolsó gyér maradványairól? — az régebben mindig *zomok* volt, úgy annyira, hogy 1767 előtt ki sem mutathatjuk a *zömök* alakot. Így hát magában véve eléggé biztosnak látszik, hogy *zomok* a régebbi alak, *zömök* pedig aránylag későn belőle keletkezett új alak. Az is igen valószínű, hogy a *zomok* szláv szó és hogy eredetileg csakis kígyófélet jelentett, de amilyen szellemesen fejtegette Szarvas a jelentésfejlődést (*zomok-kígyó* = kurta-kígyó: *zomok* = kurta), olyan gyarló annak bebizonyítása, hogy a szó szláv eredetű. Mégis annyi a *zomok*, illetőleg *zomak* (l. a NySz.-ban mindakettőt) szóval össze-csengő kígyónevet találunk a szláv nyelvekben, hogy alig kételkedhetünk szláv voltában, de a részletes bizonyítás, ha valóban tudományos akar lenni, egy egész sor kérdésnek a szellőztetését kívánja és azért itt nem végezhető. Én ebbe a bonyolult bizonyításba e helyen annál kevésbé bocsátkozom, mert azt alig fogja valaki tagadhatni, hogy a magashangú *zömök* csak később keletkezett a mélyhangú *zomok* alakból és hogy ezt a közhasználatból teljesen kiszorította. Ez pedig még akkor is igen nyomós tény maradna, ha talán valakinek sikerülne kimutatni, hogy a szó nem szláv eredetű, hiszen a *császa-csésze*-féle változás lehetőségét tagadni nem lehet, mihelyt hasonló változást a magyar nyelv történetében, még pedig a legeslegújabb időkig kimutathatunk. Ha mégis szoros különbséget tettek eddig eredeti és idegenből szár-

mazott szók között, akkor ennek csak annyi jogosultsága volt és van, hogy az olyan szópárok, mint *kavar-kever*, *lobog-lebeg*, finn-ugor eredetűek és nem keletkeztek a magyar nyelv külön életében, ha azonban egy szó, akár ősrégi, akár idegen eredetű, később átcsapott az egyik hangzósorból a másikba, akkor eredete teljesen közönyös lehet ránk nézve, érezni a beszélő úgy sem érezte már, eredeti-e a szó, vagy idegen, a meghonosodott idegen szó a nyelv-érzékre nézve csak olyan magyar, mint akármilyen, az összes finn-ugor nyelveken végigvonuló szó.

Szarvasnak egy másik példája, amely minden tekintetben helyt áll, a *tompa* szavunk *tömpe* változata. Az ószlovén *tapü*, *tapä*, *tapo*-nak a magyar *tompa* a szabályos megfelelője (vö. *gräbū-a-o* > *goromba*, *sqsédū* > *szomszéd*, *sqbota* > *szombat*, *däja* > *donga*, *kragü* > *korong*, *obračü* > *abroncs* stb.), a régi forrásokban rakás-számra találjuk hol a *tompa* szót magát, hol származékait: *tompaság*, *tompít*, *tompül* stb. A sok o-s adattal szemben a NySz. egyetlen egy *tömpe* alakot idéz 1789-ből, a Tájyszótár tanúsága szerint is csak helyyel-közzel ismeretes, de jellemző, hogy nem egészen szűk területen járja, hanem itt is, ott is fölbukkan: Palócság, Aradmegye, Szolnok-Doboka stb. Ha a *köszméte* szót a bizonyítékok élére tettem, mert mélyhangú alakja egyáltalában ki sem mutatható, ha a *zömök* azért érdekes, mert a régebben egyedül használt *zomok* alakot teljesen kiszorította a köznyelvből, a *tömpe* alak azért fölőtte becses, mert senki sem kételkedhetik benne, hogy ószlovén *tapä-tapo*-nak a magyarban eleinte csakis *tompa* felelhetett meg és hogy a *tömpe* alak másképp nem magyarázható, mint a mély hangrendből a magas hangrendbe való átcsapás által, amely, úgy látszik, jó későn és csak imitt-amott ment végbe.

Nem vizsgálom Szarvas többi példáit, csak még a *colop-cölöp* párra hívom föl szaktársaim figyelmét, amely rendkívül érdekes volna, ha valóban kimutatható volna, hogy *colop* és *cölöp* egyaránt az ószlovén *stlŭpŭ* szóból származik; új példát sem hozok föl, ellenben sietek egy ellenvetést megelőzni, amelyet a szláv nyelvészek a *csésze* szóról adott magyarázatom ellen fölhozhatnának.

A szlavistában természetesen önként az a kérdés támad, hátha az *e* hang az eredetileg mindig *jés* *č* és *ž* közt már abban a szláv nyelvben kifejlődött, amelyből a magyar szó került. Első sorban a cseh *číše*, régebben *čiesě*, kínálkozik kiinduló pontul, amelyből könnyű volna a magyar *csésze* szót hangtanilag kimagyarázni. Miklosich elődei, Leschka és Dankovszky, valóban onnan indultak ki. Leschka az 1825-ben megjelent Elenchusban azt mondja: »*Tsésze*, die Schale, Tasse, phiala, scyphus, est vox slavica *čjše*, olim *česa*, boh. *čjše*, illyr. polon. et russ. *csassa*; *Tsészétske*, *čjšěčka*.«* Dankovszky, aki a magyar szót, mint már említettem, mindakét ízben *s*-sel írja *sz* helyett, hogy így is közelebb hozza a szláv szóhoz, egyenesen csakis a cseh szót állítja a magyar szóval

* A *j* jel a mai *í*-t, azaz hosszú *í*-t, jelentette régebben.

szembe: »*Tsése* (*tsíse* boh.) scyphus die Schale, Tasse« és »*Tsése* (*tsése* boh.) scyphus die Schale.« l. Magyaricae linguae lex. crit. etym. 1833. 907. és 941. l. Tehát magyar *tsése* = cseh *tsése* (D. a cseh szót is magyar helyesírással írja, a második helyen pedig az újabb cseh *číše* alak h. *tsése*-t, azaz *čése*-t tesz s ez a régi cseh kiejtéshez csakugyan elég közel áll), a dolog olyan egyszerűnek látszik és az ember azt vélhetné, hogy csak Miklosich bonyolította össze, mikor a magyar *csésze* szót az ószlovén *čaša*-ból származtatja. Hangtanilag kétségtelenül sokkal nehezebb a magyar szót az ószlovén *čaša*-ból magyarázni, mint a régi cseh *čiesě*-ből, de a többi tekintetbe jövő mozzanat, a földrajzi és művelődéstörténeti, határozottan kizárja azt a lehetőséget, hogy a szót a csehből származtassuk. A magyar nyelvbe került szláv szók nagyobb része legegyszerűbben úgy magyarázható, ha abból az alakból indulunk ki, amelyet az úgynevezett ószlovén nyelvben találunk, ez az »ószlovén« nyelv pedig, abban egyetértene a mai nap valamennyien, akiknek az ilyen kérdésekben hozzászólni valójuk van, bolgár nyelvjárás. Ha tehát a magyar *csésze* szó első tagjában mutatkozó *é* magyarázatát már a szlávban kerestük, az *e* hang fejlődését a bolgár nyelvben kellene kimutatnunk. Ez látszólag nem is okoz nagy nehézséget. Duvernois bolgár szótárában a többes *čaši* változik *česi*-vel, a kicsinyítő hol *čaška*, hol *česka* alakban tűnik föl. De nem szabad ezeknek az *e*-s alakoknak, amelyek nem követhetők vissza a legrégibb időkbe és ma is csak bizonyos területen járvák, túlságos fontosságot tulajdonítani, hiszen ahol azt mondják, hogy *česi-česka*, ott *čeljad* h. *čeljed*-et is mondanak, vagy ha valaki azon találma fönnakadni, hogy itt a *ja* hangsúlytalan, hát ott van Cankofnál a *jěsli jāsli* helyett, pedig a szlávok, akiktől a magyarok a *család* és a *jászol* szót kapták, a *čeljadī* és *jasli* szavakat bizonyosan tiszta *a*-val ejtették. Még azzal a mindenképen merész föltevéssel sem boldogulnánk, hogy az *a* csak olyan esetekben, mint *čaša*, hajlott volna *e* felé, *j* után azonban tiszta *a*-nak maradt volna, mint p. o. a mai suhoi nyelvjárásban (*čāša*, de *jasli* l. Oblak *Macedonische Studien* 28.), mert nem tekintve azt, hogy nem szabad minden ma helyel-közzel föllépő hangtani tünetényt egyszerűen a legrégibb időkbe visszavezetni, több mint kétséges, vajjon az olyan *e*-s alakokból, ha készségesen megengedjük is, hogy *e*-jük régebben talán még hosszú volt, megfejtethető-e a magyar szó alakja. En legalább nem ismerek egyetlen egy esetet sem, amelyben hosszú *é* után a szó végén meg nem maradt volna az *-a*, akár *-a*, akár *-o* állt a szláv szó végén: **dēža-dēzsa*, *mēzga-mēzga*, *rēpa-rēpa*, *nēma* v. *nēmo-nēma*, *sēno-széna*, *tēsto-tészta*. Hiszen a magyar nyelvben a hangoknak ez az egymásutánja különben sem szokatlan: *béka*, *béna*, *céda*, *cséza*, *véka*, *vézna*. Szóval a mai bolgár nyelvben mutatkozó *e*-s alakok semmi támasztó pontot nem nyújtanak arra, hogy a magyar *csésze* szó *é*-jét már szláv eredetűnek tartsuk, az nem magyarázható másból, mint régiebb **császa* alakból, amely maga az ószlovén *čaša* hű másából, **csása*-ból lett.

És valóban, ez a **csása* mintha még ránk maradt volna! Szamota gyűjteményében, amelyet a tudományos akadémia most készül kiadni, egyebek közt 1490-ből a következő följegyzést találjuk: Duos paruos ciffos *chasa* dictos. *Ciffus* természetesen annyi, mint *scyphus*, amivel egyebek közt Molnár Albert is fordítja a magyar *csésze* szót, a *chasa* pedig alig olvasható másképp, mint *csása*-nak — *ch* a *cs*-nek rendes jele és *s* csak nagy elvétve jelöli az *sz* hangot, rendszeren *s* illetőleg *zs*-nek olvasandó. Behatóbb tárgyalást csak az a föltevés érdemel, hogy a szó hosszú *á*-val olvasandó és nem rövid *a*-val. Ha a *chasa* följegyzésben valóban a *csésze* szónak régebbi alakját szabad látnunk, ami természetesen épenséggel nincs kizárva, akkor csakis hosszú *á*-val olvashatjuk, mert csak ennek felel meg a magas hangrendben *é*. Rövid *a*-val, tehát *csasa*-nak csak az olvashatná a szót, aki azt tenné föl, hogy a *csésze* szó akkor már országszerte magashangú volt, de hogy e mellett pl. valahol a horvát-szerb nyelvterület közelében újra fölvették volna a szót, most már *csasa* alakban, s hogy ennek semmi más nyoma nem maradt volna, mint ez az egy *chasa* följegyzés. Ez a föltevés bizony kicsit erőltetett volna, csak olyan erőltetett, mintha valaki azt mondaná, hogy a *chasa* igenis *csása*-nak olvasandó, de nincs semmi köze a *csésze* szóhoz, hanem a nyugati nyelvhatáron a szlovén nyelvből, amelyben a *čáša* szó szintén hosszú *á*-val hangzik, átvett és véletlenül csak egy okiratban megőrzött szó. Tény az, hogy az említett 1490-ből származó *chasa* följegyzésnél régebbi adatot Szamotánál nem találunk a *csésze* szóra, mert az 1201-ben személynévül használt *cese* bizonyára nem ide tartozik, másrészt igaz az is, hogy nemsokára rá gyors egymásutánban következnek a mai alakot föltüntető adatok, mert a *cheze*, amelyet 1498, 1512, 1517, 1522, 1524-ben kelt okiratokból idéz Szamota, bizonyosan *csészé*-nek olvasandó, ellenben az 1528-ban leírt *chese* lehet egészen jól akár *csése* is, hiszen az *s* csak ritkán az *sz*-nek a jele és a kiejtés miatt nem ingadozhatott volna még hosszabb ideig *csése* és a disszimilált *csésze* közt, mikor a régebbi *cseresnye* alakon még ma sem győzedelmeskedett végkép az újabb *cseresznye*. Mindenesetre a legegyszerűbb, legközelebb álló magyarázat az, amely a *chasa* följegyzésben a *csésze* szó régebbi alakját látja, amely igaz akkor, 1490-ben, már csak elvétve lehetett használatban, mert nemsokára rá föltűnik a mai alak. Abban, hogy a mélyhangú alak a XV. század végéig megmaradt volna, nincs semmi meglepő, hiszen a *zomok*-ból lett *zömök* csak 1767 óta mutatható ki!

De bármiképp olvassuk és magyarázzuk a *chasa* szót, legfőljebb föltevésem igazolásául szolgál, hogy a *csésze* szavunk ószlovén *čáša*-ból **csása*, **császa* alakokon keresztül lett, de annyira nem tartom okvetetlenül szükségesnek, hogy előbb is így magyaráztam a *csésze* szót, már akkor is, mikor még sejtelmem sem volt erről a *chasa* alakról (l. Arch. f. Slav Phil. 22: 483).

ÁSBÓTH OSZKÁR.

HIBÁS NÉPNEVEK.

Nem egyszer hibáztattam az olyan jelzők használatát mint: *holland királyné, portugál kormány* stb. (e h: *hollandi* v. *hollandiai*, *portugáli* v. *portugáliai* stb.). Megróttam ez áljelzőket már 1890-ben A végtelen kérdés c. értekezésemben (Nyr. 20:147.) És minthogy ma is találkozom velük, nem régen ismételtam a megrovást (Nyr. 30:464. Hibás jelzők).

Nem taglaltam a kérdést, hanem mint magától érthető mozzanatra egyszerűen felhíttam rá a figyelmet. A legújabb napokig, nem is akadt védője az efféle jelzésnek. Most azonban védelmére kelt Akka (Nyr. 30:579. »Hibáztatott melléknevek« c. cikkben). Csak a *babylon király*-ról jegyzi meg, hogy maga is rossznak tartja. Minthogy cikke elején csak ennyit ad hozzá: »majd kisül, hogy miért«, várnunk kell egy pár percig. Mindenesetre különösnek tetszik, hogy ha helyes — Akka szerint — a *holland királyné*, miért helytelen, ugyancsak szerinte, a *babylon király*.

Ezt mondja (2. bekezdés): »Ha megengedi (mármint én), hogy a *norvég király* kifogástalan, akkor engedje meg, — legalább a kis-kúnságiaknak, — hogy épen olyan kifogástalan a *portugál kormány, holland királyné, japán császár* stb. is. Miért? Hát csak azért, mert a *holland, portugál* etc. épen olyan melléknév, illetőleg népet jelentő szó, mint a *norvég*.«

Felelet: Hogy *norvég király* kifogástalan, azt nem szükség »megengednem«; mert magától is helyes. Azt már megengedem, hogy Kis-Kúnságban is akadnak emberek, akik összetévesztik a nyelvtani alakokat; de nem hiszem, hogy a kiskúnságiak, általánvéve, annyira összezavarnák, mint a tisztelt cikkíró.

Norvég (norvégiai) épen olyan rövidített alak, mint *svéd (svédországi)*, *dán (dániai)*, *belga (belgiumi)*, *helvét (helvetiai)*, *szerb (szerbiai v. szerbországi)*, *bolgár (bolgárországi v. bulgáriai)* stb. Mindezek népet jelentő nevek. Amikor jelzők, magától érthetőleg, melléknevekül szerepelnek; pl. *norvég polgár, svéd intézmények, belga alkotmány* stb. Ellenben: *Holland, Portugál, Japán, Svájc* stb. kizárólag ország-jelentő főnevek és csak úgy válhatnak népet jelentő melléknevekké, ha melléknév-képző járul hozzájuk: *hollandi, portugáli, japáni, svájci* stb. — Minő nyelvtörvény, vagy nyelv szokás alapján teszi A. egyazon rovatra ez annyira különböző alakokat?

Folytatólag mondja: »Mindegyik használatos azután főnévként is, így (sic!): *hollandok, portugálok, norvégek*.« — A t. cikkíró megint idecsatolja a kifogástalan *norvég* szót, mintha e kizárólag népet jelentő névnek a helyes volta megszüntetné a másik kettőnek a helytelenségét. *Norvég-ok* többesben csak is így helyes. De *holland-ok* — Akkának képzelt *hollandus-ai** — *Hollandnak*

* *Hollandus*: ez gyakran olvasható.

(*Hollandiának*) többesét jelölné; *portugál-ok* szintűgy azt hogy: *Portugáliák*; ha az ilyen többes szám szokatlan nem volna. Így legalább volna értelme ennek a két névnek; de úgy magyarázva, hogy *hollandiai*, *portugáliai lakosok* stb. ez a többes époly képzelenség, mint péld. *svájcek*, úgy értelmezve, hogy: *svájciak*.

Ezen a hibás alapon tovább haladva, a következő — mondhatnám: fölfedezés számban járó — következtetésre jut a cikkíró: »*Hollandi*, *portugáli* (azt mondja) merőben rossz, rosszabb mint *rendőri hírek*. Épen olyan, mintha azt mondanók: *németi császár*, *spanyoli inkvizíció*, *magyari országgyűlés*.« Ezen a végső következtetésén épen nem csodálkozom. Aki a szóban lévő országneveket »sine mora« népet jelentő szóknak kiáltja ki, az megengedheti magának azt is, hogy kifogástalan népneveket rosszaknak hirdessen, és állítása megokolására olyan furcsa (*i*-képzős) mellékneveket soroljon fel elrettentő példakul, mint: *németi császár*, *spanyoli inkvizíció*, *magyari országgyűlés*; — mintha *német*, *spanyol*, *magyar* egy osztályba eshetnék a *Holland*, *Portugál*, *Japán* országnevekkel!

De miért kifogásolja Akka mindamellett is a *babylon* királyt? Azért, mert »... *egyiptomi álmokönyvről* s *egyiptomi sötétségről* beszélünk, de *Babylon királyról*, arról sohasem.« — Hát *Babylonnak* nincs története? *babyloni* dolgokról se nem beszélünk, se nem írunk? A. szerint tehát nem azért »képtelenség a *babylon király*«, mert *i* képző nélkül országnév a *Babylon* (holott jelzőül kellene állnia), hanem azért képtelenség, mert »sohasem beszélünk róla.« E tekintetben is csatlakozik a t. cikkíró; mert ezt a kifejezést nem ötlelesen írtam oda, hanem ráakadtam egy napilapban. Ezért csatoltam a többihez. Van tehát olyan ember, aki beszél róla; amiért is ebből az okból Akkának kár volt kitagadnia a *babylon* (királyné)-féle — szerintem is, de más okból, hibás — népnevet. Hisz' méltó társa ő a *holland* (királyné), *portugál* (kormány)-féle korcs jelzőknek, és mint ilyen nagyon is közjük való.

Az elsoroltam példákból kitűnik, hogy a magyarban számos ország- és népnévnek, és szintűgy nem egy helynévnek is többféle alakja dívik, az idegen kútfők különböző mivolta szerint: *Holland* v. (latinosan) *Hollandia*; *Svájc* v. *Helvécia*; *Írland* v. *Írország*; *Portugál* v. *Portugália*; *E'szasz* v. *Alzácia*. Melléknévi alakjuk: *hollandi* v. *hollandiai*; *írlandi* v. *írországi* v. *ír*; *portugáli* v. *portugáliai*; *elszaszi* v. *alzáciai*. — Némelyikük csak egy alakban használatos: *Grönland*, *Izland*; *Bréma*, *Hamburg*, *Straszburg*. Van olyan változat is mint: *Vittenberg* v. *Vittenberga*; *Heidelberg* v. *H-berga* stb. E részben tehát meglehetősen szabad a mozgás. De másfelől teljes épségében fennáll az a szabály, mely szerint az ilyen főnévnek megfelelő melléknév — a rövidített formákat ide nem értve (*dán*, *svéd*, *norvég*, *belga*, *macedón* stb.) külön képzőt vesz föl; még pedig, mint láttuk, *i* képzőt.

Aki e különböző alakulásokkal együttjáró jelentés-változásokat figyelembe nem veszi, az könnyen elhibázza a jelzők helyes

alkalmazását. Abból, hogy ez országneveknek: *Dánia, Svécia, Norvégia* e népnevek felelnek meg: *dán, svéd, norvég*: korántsem következik, hogy *Hollandia* révén is alakúlhat *holland* — és *Portugália* révén *portugal* népnév.*

A hibás jelzők közé soroztam ezt is: *óriási akadály, küzdelem, feladat* — azzal a megokolással: hogy az olyan főnevek mint *óriás, rengeteg, tenger* stb. jelzőkül szerepelnek hasonlító kifejezésekben. Tehát: *óriás feladat*, t. i. *akkora* mint az *óriás* (nem *óriási*); *rengeteg katonaság*; *tenger baj* (nem *rengetegi...*, *tengeri...*).

Akka ezt mondja róla: »*Óriás feladat, óriási munka*. Ha Sz. D. forog szóban, akkor szólhatunk *óriás feladatról*; de P. G.-nak *óriási munkája* van. Más az *óriás*, más az *óriási*.« (Sz. D. t. i. nagy-magas ember volt; P. G. kis ember). — A cikkíró eszerint nem a jelzett fogalom minőségéhez, hanem az illető egyén természetéhez szabja a jelzőt. Ezzel hibás alapra állítja magyarázatát; mert itt egyedül és kizárólag a *munka*, a *feladat* vagy *vállalkozás* mértékéről van a szó; úgy hogy a jelzőnek csupáncsak erre szabad vonatkoznia, nem pedig valakinek akár szellemi, akár testi nagyságára. *Óriás többség*; *törpe kisebbség*. Vajjon ki kutatja e szavak hallatára a többség vagy a kisebbség tagjainak a természetét? — *Heraklesz*, ha babbüvelykezéssel foglalkoznék, *törpe munkát* végezne; a *gyenge* ember viszont, ha roppant súlyokat iparkodik emelni, *óriás feladatot* vállal el.

»Más az *óriási*.« Én is ugyanezt mondom. Ez a tiszta melléknév is jelzi ugyan az illető főnevet: de jelzése az illető egyének tulajdonságaira vonatkozik; pl. a római gladiátorok harca, a súlyos fegyverek forgatása *óriási foglalkozásnak* nevezhető (t. i. *óriásnak való fogl.*) — Góliát *óriási g"yggel* tekintett a kis Dávidra, mikor ez szembeszállott vele. — Ebben az irányban haladva eligazodhatunk a fennforgó kérdésben; de a cikkíró adta tréfás jelzéssel nem boldogulunk. A humor a nyelvésetben is helyén lehet; de csak úgy, ha a nyelv természetével és törvényeivel nem ellenkezik.

JOANNOVICS GYÖRGY.

* A szerk. jegyzet szerint azonban a l a k ú l h a t igen is. Ezt mondja: »A *portugál, japán* stb. úgy válik most népnévvé és melléknévvé, mint régebben a *francia* s a *szittyá* a *Francia* és *Szittyá* (*Scythia*) országnevekből.« — Ez a tétel, habár egészen más a kiinduló pontja, a cikkíró malmára hajtja a vizet. De valamivel alább így szól a jegyzet: »Azonban nem szabad elfelednünk, hogy *Portugal, Holland, Japán* tkp. országnevek. nem népnevek.« — Ez a kijelentés az én állításomat erősíti meg, amely kétségtelen nyelvtényeken alapszik. E nyelvtényekre hivatkozva oda akarok hatni, hogy »*portugál, japán* stb. ne válják népnévvé és melléknévvé«; mert nincs rá alapos ok; hacsak azt nem tekintjük alapos oknak, hogy az e formákat (h i b á s a n) használóknak »*portugál, holland, burgund*« — mint a szerkesztő mondja — »népnévek látszhatott, mint *Szerbia, Bulgária, Románia* mellett *szerb, bolgár, román*; a *japán* pedig hangzásánál fogva emlékeztetett a *román, germán, litván* népnevekre.« — Ez a szabatos magyarázat szembetűnővé teszi az illetők tévedését; ez a tévedés pedig nem lehet jogcím a szóban forgó és hozzájuk hasonló nevek helytelen használatára.

J. Gy.

PETITIO A MAGYAR INTELLIGENTIÁHOZ.

(Nachdruck erwünscht.)

Minthogy éppen most van a petitionálások saisonja, oppor-tunusnak tartom, hogy én is petitióval járuljak nem ugyan a judicatura legfelső foruma, a curia elé, hanem a nagy plenum, az intelligens publicum, in specie pedig az auctorok s a gens de lettes elé. Az ügy ugyanis nem privat dolog, hanem par excellence affaire publique, mert a nemzet culturalis dispositiókkal bíró kategóriáit illeti, kiket, bár ephemer jelentőségű, de mégis veszedelmes tendenciák támadnak meg existenciájukban s positió-jukat illusoriussá teszik. Ha kulturális haladásunk evolutióját szemléljük, lehetetlen nem melancholiával constataálnunk, hogy sem extensive, sem intensive nem felel meg azoknak a praeten-sióknak, melyeket az »európai culturnép« sublimis elnevezése involvál.

Már Mátyás királyunk excellens humanistája, a bonmot-k és anekdoták szellemes gyűjtője, Galeotti, úgy látszik nem minden malitia nélkül veti oda ezt az aphoristicus megjegyzést: »Hungari, sive nobiles, sive rustici sint, eadem fere verborum conditione utuntur, et sine ulla varietate loquuntur; eadem enim pronun-ciatio, eadem vocabula, similis accentus ubique sunt.« Méltán feltűnhetett néki, a cinquecento fejedelmi cercle-jeihez és a szellemi aristokratia haute-crème-jéhez szokott causeurnek az a csekély differentia (vide: »sine ulla varietate!!«), mely nálunk még a nagy király decenniumában is az exclusiv aristokratia, a muni-cipiumok bourgeoisie-ja s a mob közt volt. Galeotti sokkal versál-tabb volt a courtoisie formáiban, semhogy observatióját direct és sans gêne kimondta volna s ezért csak a nyelvre reflectált, de implicite beleértette political, socialis, culturalis existenciánk minden kategóriáját is.

Ha ma láthatnók körünkben Galeotti redivivust, ha ma figyelhetné meg privat és publicus életünk phasisait, alig hinném, hogy frappans judiciumával és subtilis esprit-jével mást mond-hatna, mint akkor. Mert mit látunk? Mindenünnen támadnak olyan aspiratiók, mindenütt publicálódnak olyan tendenciák, melyek az európai civilisatio intensiv propagandájának útját állják. De ne generalisáljunk, hogy valaki praejudiciositással ne vádoljon; maradjunk meg csak Galeotti aperçujénél, nézzük csak a nyelvet, akár a litteraturában, akár a conversatióban. Van-e ma, a huszadik században, a tizenkilencedik századnak revelatiókkal impregnált fin de siècle-je után, van-e differentia a rusticus parasztnak s a metropolis gentlemanjének dialectusa közt? Nincs, vagy maximum csak minimalis nuance. A civilisatio pionneerjeit, a modern cultura hordozóit, a nyugati nyelvek szavait és phrasisait bornirt és chauvinista soi-disant ha za fia k brusqueirozzák, perhorrescálják; persequálják mindenütt; revuek-

ben agitálnak ellenük; actiót initiáltak kipusztításukra; dictionnairet compiláltak írtásukra; az agitatorok, frère et cochon a provincia korteseivel, a mystificált publicum freneticus applaususa közt zsíros, bundaszagú paraszttörténetet és, risum teneatis, betlehemes játékot installáltak a nemzet első színpadján, melyet fundatorai a nyugati műveltség agensének contempláltak és praedestináltak; sőt akadt egy exaltált romancier is, ki előbb a historiából merített sentimentális és ócska sujet-jű drámával appellált a sensibilis publicum könnyeire, újabban pedig pour la bonne bouche a pogányság epocháit lancirozza: a pusztalevegőjét, a mokánylovakon száguldó barna besenyőket, mintha az ilyen genre-ű hyper- és pseudoromantikát már a múlt század derekán nem tették volna banalissá és trivialissá hazafias költőink. Valóságos rusticus secessió ez, melyben csak az az egy vigasztaló momentum, hogy mint minden outrirozó tendentiát, civilisált conceptiójú és intelligens körök soha nem fogják acceptálni, nem is lehet rájuk octroyálni s ezért nem is fog soha consolidálódhatni. S hogy mostanig sem consolidálódhatott igazán, hogy ez csak temporarius perversitása lesz egy rövid periodusnak, symptomaticusan mutatja közéletünk. Vezető factorai nem perhorrescálnak, nem perhorrescálhatnak bizonyos egészséges kosmopolitismust s nagy energiával restituálják azt, amit a bornirt indolentiával fellépő chauvinismus destruktiv actiójával lerontott; gondolkodásuk és nyelvük szerencsés fusióját producálja a magyar originalitas és kosmopolita európai esprit heterogen elemeinek. A sport és turf egy darab Britanniát olt belénk, az haute-finance s a forgó capitalis Heine nyelvét, az előkelő hölgyvilág a divattal s a jourokkal, valamint a rationalis nevelés principiumai szerint alkalmazott gouvernante-okkal a boulevardok elmés argot-ját; a Redoute concerttermei Verdi lágy idiomáját; a bureaux, az administratio s főleg, last not least, a parlament, hazánk genuin politicus nyelvét, a latint. Hogy csak ez egyről szóljak, örömmel kell constataálnunk, hogy a legislatio nem csak egyéb phasisaiban és regioiban, hanem a nyelvben is mély perspectiváját mutatja közéletünknek. Eminens oratorai Kárpátoktól Adriáig hallatják szavukat, a journalistika agilis munkásai az ő interpretatiójukat terjesztik szerte urbi et orbi, az ő idiomájuk kriteriuma a juridicus élet momentumainak, az ő individualitasuk adja meg periodice a nemzetnek típusát. Nyelvük alapjában véve a latin, melyet a modern idiomák modificálnak és adaptálnak az új időkhöz.

Előljár a premier-miniszter, a par excellence debatter, aki, akár improvisálva kell reflectálnia interpellatióra, akár előre készülve tesz valamely revelatioszerű enuntiatiót, egyesíti beszédében a classicus gravitast a modern espritvel; legtöbbször subtilis humorral, néha malitiosus ironiával, de ha kell, causticus sarcasmussal is veri vissza az oppositio illoyalis insinuatióit. Hogy mennyire assimilálódik stílusában a classicus és modern, az

idegen és nemzeti, illusztrálják a következő fragmentarius szemelvények:

»— ilyen állítás *transzpozíciója* a kérdésnek helytelen *bázisra*; — a felségjognak ez nem *eo ipso attributuma*, mert akkor *absolut* lenne; — ezzel az *arbitrarius decízióval* érien véget a kérdés; — a törvény *dispozíciói*; — vitatja és *vindikálja* a törvényhozás *kompetenciáját*; — tiszta *intenciók* vezérlik; — a bizottságnak *adjudikálja* a *kompetenciát*; — a *financiális* előnyök *komplexusa*; — *retrospektív* visszapillantást vet a *konkrét* esetre; — a számlák *aktív pozíciói* [1901, IX, 4]. — Bár kényes témával *aposztrofálja* őt N. N. képviselő, kiről nem tudja, mi joga *vindikálja* magának, hogy ilyen *apodiktikus* kérdést intézzon hozzá, nem *retírá* meg a képviselő *aposztrofája* elől; — ez a bombavetés kisebb *kaliberű*, nem fog ellentéteket *provokálni*; — így semmiféle *legisláció* sem cselekszik és nemcsak a *parlamentáris* úzus, de minden *legisláció* házszabályai tiltják ezt; — ilyen *incidensek* alkalmából fontos kérdéseket *prejudice* nem szabad elintézni; — a törvényhozásnak nem szabad *prejudiciózus* állást foglalnia; — *precipitálni* a törvényhozást nem helyes, sem *incidentális* alkalmakat fölhasználni, kivált a választási *campagne* előtt, mert ez kényes *matéria*; — ilyennek *peremptórius* kimondását nem tartja helyesnek; — az árakat *nivellírozni* kell, hogy termelő és *konzumens* közeledjék egymáshoz; — a *konkrét* elintéztet igénylő kérdések, *motivumaik* értelmében nem *exclusiv* elintéztet kívánnak, mert ez csak *akadémikus* természetű bírna; — belemegy a kényes *diskusszióba* [1901, IX, 5]. — Ez *elementáris* követelménye a *parlamentáris* tisztességnek; — bankár lett s ez múltjának első *kapituluma*; — *frivol* ítélettel ne illessék *politikai karrierjét*; — előre *megdefiniálta*, hogy azon *akció* túllép határain; — *markírozza*, mit tart helyesnek; — ezt a munkához *adhereáló* dolognak tartja; — *incompatibilis* módon, vagy azzal *adhereáló* módon csinálta; — a képviselő őt *clair-obscurrel* vádolja; — ő nem *konspirált*; — *megmotiválja* *propozícióját*: — ez *intellektuális* és *fizikai* munkával járt; — nagy *frivolitás* ilyenkor nevetni« [1901, XI, 27].

Am a kabinet feje csak *primus inter pares*; politikai életünk majdnem minden individualitása méltó a *primipilushoz*. Hogy csak még egy szolgáljon *illustratióul*, azt a *providentialis* férfiút említem, ki a nyáron Szepsi-Szent-Györgyön tartotta *sensatiós* beszédét, melyben oly kedvező *auspiciumokat* nyújtott a jövőre.

»Ő a jelenlegi helyzet *konzolidációját* kívánja; — *diagnózis* nélkül *remediumokat* nem lehet megállapítani; — *dokumentálja* az érdekek *fölismerését*; — ez csak *provizórius* berendezkedés; — *telekspekuláció* és a *konkurrencia* okozzák a gazdasági *depressziót*; — ilyen a *vicinális*, *kulturális* és *modern* berendezkedés; — *korporatív* mozgalmak; — *nékülözés stádiuma*; — *minimumra* kell *redukálni* a *bürokratikus* sallangokat; — az állam szabadon

diszponál; — a *depresszió* kalamitásai; — a pénzpiac *negociálásának* hátrányait pótolni fogja; — a *proletarizálási* folyamat megakasztása, a munkaerő *stabilizálása*; — a közbirtok *konszolidált* helyzetéből kimozdul; — *existenciális* jövedelem; — közvetítő *organizmus*; — állami *garancia*; — *effektív* kölcsön; — a kérdés *aktuálissá* válik és *conszideráció* alá kerül; — a legmesszebbmenő *pesszimizmust* is túlhaladja *koncessziók* nélkül; — *prohibitív tarifa*; — az *export* *alimentálja* Németországot; — ez a *speciális* érdekeknek *sine qua nonja* az ország *izolált* részeiben« [1901, VIII, 26].

Hogy milyen jótévő hatása van parlamenti celebritásaink beszédjének a journalistikára, mutatják egy-egy nagy conceptiójú beszéd elhangzása után megjelenő vezércikkek és politikai entre-filet-k; ugyanazok a phrasisok, kifejezések térnek vissza bennük, melyek egy nappal előbb elhangzottak. A journalok táplálják a conversatio nyelvét, ez a családét etc. etc. Ebből a succrescentiából szaporodik nyelvünk napról-napra, mint valamely botanicus kert, melynek directora provideál, hogy az exoticus plánták soha ki ne fogyjanak.

Nem helyeselhetjük eléggé journaljaink eljárását, mellyel ezt a succrescentiát és exoticus importot acclimatisálni igyekeznek. Principialiter magyarra teszik őket, levetik róluk az idegen betűk costumejét s magyar ruhát adnak rájuk, hogy senki se perhorrescálhassa őket. Igazuk van, csak így növelhetik nyelvünk prestigét, mely enélkül igen inferioris volna; amint igazuk volt ama philosophus császár, II. József magyar consiliariusainak is, kik azt mondták, hogy a magyar nyelv litteraturára, legislatióra, politikai consultatiókra absolute és totaliter alkalmatlan, debilis, együgyű és naiv. Valósággal így is áll a dolog. A magyar nyelvben nincs meg az a je ne sais quoi, ami a culturnyelveket characterisálja s a civilisatio progressiv functióira disponálja. A magyar nyelv tulajdonképen csak foglalat, ragasztó enyv lehet, mellyel az egész világ nyelvkincsét egy briliáns mozaikba kell foglalni. Egyesítsük tehát nationalis idiománkban az egész intelligens világ szavait, assimiláljuk őket, tekintsük magunkéinak, helyezzük arra a méltó pedestalra, melyet eddig civilisálatlan, barbár szavak usurpáltak. Legyenek a mieink a föld globusának nagy szellemei: Nyútn és Davincci, Boaló és Sékszpír, Siller és Raszín; unificálja szellemét a mi nyelvünkben Csellend és Dümá, Ozsié és Dzsusztí, Pulcsi és Csószer; associálódjék nálunk az Évn és a Táho, Münhen és Redzso, a Roki Mauntusz és a Fuzijáma. Legyünk rajta, hogy ez ne legyen csak olyan Múr Tamás-féle Utópia, vagy szélmalomharc, mint ama nemes Donki Zsott lovagé. Ideje már, hogy az obsoletus és fade nemzeti genius ne állja útját a kosmopolita intelligentiának!

PHILOXENOS.

MEGHONOSODOTT IDEGEN SZÓ NEM IDEGEN SZÓ!

Nagyon szeretnők, ha a rövid mondani valóknak című élére tett mondás általános érvényű, irányító elvvé emelkednék a nyelvtudományi, főleg a helyesírást illető vitákban. Meggyőződésünk szerint sok még ma is megoldatlan kérdésnek, sok meglevő fonákságnak elejét venné e tétel szem előtt tartása.

Mert bizony részünkről ily fonákságnak tartjuk, hogy míg *iskolát, kántort, kalendáriumot* írunk s nem *calendarium*-ot, *cantor*-t, *ischolá*-t, addig *renaissance*-ot írunk s nem *reneszánszot*. Még legújabb helyesírásbeli szakvéleményünkben is (Balassa felolvasása az Országos Középiskolai Tanáregyesület fővárosi körében) *renaissance*-ot ajánlnak.

Vegyük csak közelebbről szemügyre a dolgot. Miért is írunk mi *renaissance*-ot? Talán úgy is mondjuk ki? Talán *rönészász*-ot mondunk (a dűlt nyomás a hangsúlyos szótagot jelzi); mert hisz a fenti helyesírás első pillanatra szemmel láthatólag francia s a francia ezt a szót, ezt az egész jelsoportot így ejti. Nem, mi nem mondjuk így e szót a rendes, folyékony magyar beszédben, szövegben sohasem. Ép ezért ez az írás tehát nem csak nem magyaros, hanem egyszerűen *helytelen, mert nem igaz*, mert nem mondunk *rönészász*-ot. Mi *reneszánszot* mondunk s mint ilyen, ez a szó a magyar nyelv szava már, tehát magyar helyesírással is írandó.

Nem is tekintheti így senki a reneszánszos írást különösebb magyarkodásnak, hanem csupán írásbeli nyelvhelyességnek. Ez az eredetileg idegen szó meghonosodott nyelvünkben s most már magyar szó s mint ilyen magyarul is írandó.

Sokan azért fáznak ettől a helyesírástól, mert nézetük szerint előmozdítaná az idegen szavak nagyobb mértékben való beözönlését a magyar írói nyelv birodalmába. Ez azonban nem a helyesírástól függ. Nem az írott szó, hanem a hallott és a mondott szó formálja, bővíti első sorban a szókincset, a nyelv szótárát. Az írás fontossága emellett elenyésző csekély és mindig másodrendű. Írásban sohasem lett volna *scholá*-ból *iskola*, csak a hallott és a mondott szó mechanizmusa, élő magyar mechanizmusa alakíthatta, alkototta ezt.

Mások, ugyancsak a nyelvtisztaság védői magyar szavak használatát sürgetik ily esetben. De ha az az idegen szó már meghonosodott, az ép azért történhetett, mert nem volt megfelelő magyar szavunk s ez egyszersmind létjogának, magyar nyelvbeli polgárjogának törvényes alapját adja. Így vagyunk az *iskolával*, a *kántorral*. Nincs rá más szavunk. De így vagyunk a *reneszánszal* is.

Ahol mind e kérdés sarkallik s amivel e különféle felfogásoknak és vitáknak elejét vehetnők, az az általánossá tett vezérelv volna: *meghonosodott idegen szó nem idegen szó* s így nem is írható idegen helyesírással.

E tétel szem előtt tartásával még nem érné semmi veszelelem magyar nyelvkincsünket. Nem azt mondtuk ezzel, hogy az idegen szavakat derűre-borúra magyarosítsuk, írjuk magyarosan. Erről szó sincs. Ez ép oly helytelen volna, mint amilyen helytelen a már meghonosodott idegen szók idegen helyesírása, mint például *cantor*, *calendarium*. Idegen szót még a folyékony magyar szövegben a megfelelő idegen helyesírással kell még ez elv mellett, sőt ez elv értelmében is írunk, mert ép ez elv szerint: *csak a meghonosodott idegen szó nem idegen szó*, tehát a többi, a meg nem honosodott igen, idegen s úgy is írandó. Az ilyen szó mint valami idegen elem szerepel a szöveg nyelvtetésben.

Ez az elv tehát az idegen szók helyesírását nem bántja, nem változtatja meg, *csak a meghonosodott idegen szóra teszi kötelezővé a magyar helyesírást*. Aki magyarul beszél, beszéljen következetesen magyarul, még a meghonosodott idegen szót is mondja magyarul *reneszánsznak* és ne *rönészász*-nak, de akkor írja is *reneszánsznak* és ne *renaissance*-nak.

Eles különbséget kell tennünk idegen szó és meghonosodott idegen szó közt és a különbséget ép e tétel fejezné ki legélesebben: meghonosodott idegen szó nem idegen szó. Ebből következik azután helyesírásuk is. Az idegen szó idegen helyesírással, a meghonosodott idegen szó mint nem idegen szó magyar helyesírással írandó. Ezzel éppenséggel nem nyitottunk tág kaput az idegen szókincs beözönlésének. Ez nem is tőlünk függ, sem a helyesírástól. Ezt elvégzi az élő nyelv. Az írás csak mintegy lajstromba szedi ezt.

A nyelvtisztaság védőinek azt az elvét sem érinti ez a kérdés, hogy ok nélkül ne használjunk idegen szót, ha van megfelelő magyar szavunk. E feltétlenül helyes elv teljesen érvényes, de ez esetekre nem talál. Hogyan, hát a reneszánszra nincs magyar szavunk? Nincs bizony. Mert újjászületésen valami sokkal általánosabbat értünk, mely sokkal több esetre alkalmazható. Nemcsak vallásos, erkölcsi, sőt testi értelemben is érthetjük, de még a szellemi élet megújodása értelmében is más és más korokra érthetjük. Mind e félreértésekkel szemben a reneszánsz az ókori művészetnek és irodalomnak azt az 1500 körül eleinte Olaszországban s aztán egész Európában történő újjászületését s ennek következtében a szellemi élet oly fellendülését jelenti, mely a középkori aszkézissel szemben felfedezte a földi élet örömeit, a testi sanyargatások helyébe a test szeretetét és csodálatát, a túlvilági vágyakozások és álmadozások helyébe a földi élet szépségeinek kultuszát tette s a középkor mindent magába olvasztó közösségével, az Egyházzal szemben felszabadította az emberi egyéniséget s érvényesíteni iparkodott az egyén jogait. Ez a reneszánsz. Mi más mindenfélét jelenthet az újjászületés!

Am kárhoztassa ezek után még valaki a reneszánsz szó

meghonosodását. Különben is, mondom, e kérdés egészen más lapra tartozik. Az élő nyelv elvégezte ezt. Mi már csak azt állapíthatjuk meg, hogy nem a hozzánk közelebb eső olasz szó, *rinascimento* honosodott meg nyelvünkben, hanem, valószínűleg német közvetéssel, a francia *renaissance*. A *rinascimento* nem magyar szó, de a francia *renaissance* sem az. A *reneszánsz* azonban magyar szó.

Az ily helyesírásbeli fogalomzavarok, viták és fonákságok elkerülése végett is nagyon szeretnők e tételnek általános irányító elvé emelését és szem előtt tartását: *a meghonosodott idegen szó nem idegen szó, tehát nem is írható idegen helyesírással.*

PEKÁR KÁROLY.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR ÉRDEKÉBEN.

A NySz.-ról 1892-ben írt bírálatomat e szavakkal fejeztem be: »Az egész szótár új kiadására úgy sem számíthatunk egyhamar; azt csakugyan a jövő nemzedékre kell bízni.« (Bpesti Szemle 190. sz. 110 l. és Adalékjaim... Bpest, 1898.)

Akkor még azt hittem, hogy az akadémia új áldozatkész-ségével s a fiatal nyelvész-sereg lelkes buzgalmával néhány év alatt meg lehetne csináltatni a Pótkötetet, mind a hiányok pótlására, mind a tévedések kijavítására.

Csalódtam! Ötszáz munkának újra feldolgoztatását és kétezzer, eddig »érintetlen« munkának teljes kiaknázását, különösen most, mikor az alkalmas erők legnagyobb részét a Magyar Nyelv új nagyszótárának előkészületei kötik le, nem három-négy év, hanem ugyanannyi évtized munkájától várhatjuk csupán.

Most meg kell elégednünk azzal, hogy az Addendákból a »Pótkötet« egyelőre csak a szegény Szamota István gyűjtötte Oklevél-szótárt, továbbá az utolsó évtizedben fölfedezett nyelvemlékek (Beszterczei, Schlägli szójegyzékek stb.) s végre a régi szótárak (Cal., MA. stb.) végleges földolgozását ölelje föl. Az Addendákból most elég lenne ennyi.

De a NySz.-ban rendkívül sok Corrigenda is van: érthetetlen mondatok, furcsa szócsaládosítások, hihetetlen értelmezések. Nyilvánvaló, hogy ezek más szempont alá esnek, mint a hiányok. A hiány sohasem olyan veszedelmes akármely szótárban, mint a tévedés. Amaz csak szegénységünket érezteti, ez megmételyezi ítéletünket. Mit csináljunk ezekkel?

Mielőtt javaslatomat erre vonatkozólag előterjeszteném, szabadjon a NySz. hibáinak rendkívül veszedelmes voltát néhány új példában bemutatnom:

Rendkívüli. A NySz. szerint (2:1410) ez a szó meg lett volna már a XVI. században, még pedig a mai »ungewöhnlich, ausserordentlich« jelentéssel. Tudván azt, hogy a régi nyelv az efféle mellékneveket a *való* fölhasználásával alkotta, p. kívül-való, közel-

való, rendszerint való, távol való stb., a *rendkívüli* szó XVI. századi előfordulása szerfelett meglepő dolog. Fájdalom, a NySz. csakis egy adatot ismer róla. Tanácsos lesz tehát az egy adatot eredeti helyén is fölkeresni, t. i. a Történelmi Tár 1884. folyamának 32. lapján. E lapon Ungnad 1600. január 24-én Rudolf királyhoz írt levele olvasható, Szádeczky Lajos kivonatos fordításában. Ungnad eme levelében (persze a Szádeczky Lajos fordításában) nemcsak a *rendkívüli*, hanem a *terv*, *érzület* szók is előfordúlnak. Ez utóbbiak azonban kimaradtak a NySz.-ből, csakis a *rendkívüli* nyert bebocsátást, Szádeczky Lajosnak valószínűleg nagy örömére, de az olvasónak nem kis bosszúságára.

Könyvnek lapja a NySz. szerint (2:522) már 1767-ben megvan PPB. szótárában. Ez is nagyon érdekes adat lenne, mert eddig úgy tudtuk, hogy a két Szabó Dávid (Barczafalvi és Baróti) alkalmazta először a *lap* szót könyvre is. Lássuk hát, hogyan is van ez PPB. szótárában? Keresem a magyar, a latin részben, minden kigondolható helyen, de nem találok sehol. Végre rájövök, hogy PP.-nak nem is a Bod Péter-féle, hanem az Eder-féle 1801-i kiadásából vették, abból a kiadásból, amelyben már a Dugonics-féle *gömb*, *henger*, *állomány*, *kertelet* stb. szók is megtalálhatók.

Képesítget. Geleji Katona »Titkok titká«-ban (1645) fordul elő a következő mondat: »De lássuk, mivel *képesítgeti* otromba értelmét?« A NySz. (2:206) azt állítja, hogy itt a *képesítgetni* ige a m. polio, excolo, bilden, ausbilden. Holott, ha valaki figyelmesen elolvassa Gelejinél az illető helyet, azonnal látja, hogy e mondat így értendő: »De lássuk mivel *példázgatja*, *hasonlítgatja* az ő otromba magyarázatát?« A *képesítget* tehát a m. *példázgat*, *hasonlítgat*, s ez teljesen meg is felel a *képes* egyik régi jelentésének: »hasonló, similis«. (Vö. Németújvári Glosszák 346.)

Be-szít. A NySz. (3:260) szerint a *szít* igéből egy *be-szít* ige is származott, de minthogy csak egy adat van rá, jelentése nem határozható meg biztosan. Az egy adat (Székely István Soltár Kőmű-éből) a NySz. szerint így hangzik: »Ide toua haá-tatnac, mint eg reszeges, es minden bölcseséget *be szitatik*.« Való igaz, hogy ebből az érthetetlen mondatból a *be-szít* ige jelentését lehetetlen kiokoskodnunk. Nincs más mód, meg kell nézni az idézett forrás illető helyét; itt ezt találjuk: »Ide toua haá-tatnac, es ingadoztatnac mint eg reszeges: es minden bölcsesegec *be szitatic*.« Tehát nem *bölcseséget*, hanem *bölcseségek*. Így már tetszetősebb a mondat, ha még nem is egészen világos. Hasonlítsuk össze a zsoltárok régi latin szövegével. Ghesquierus a Raemdonck »David propheta«... című zsoltármagyarázó munkájában (pag. 384.) e hely, ha a commentárt zárójelben közbe iktatjuk, így szól: »Turbati sunt et moti sunt, sicut ebrius, et omnis sapientia eorum (seu rei nauticae peritia) devorata (et absorpta) est.« — Most már világos, hogy a *beszitatik* a m. »absorpta est« s világos az is, hogy nem a *be-szít*, hanem a *beszi* ige származéka s így amaz, mint nem létező, egyszerűen törlendő a szótárból.

Asszonyné és sítás. E két szó jelentése a NySz. (2:990. és 2:1563.) szerint egyfelől »mulier, weib«, másfelől, mint a *sivítás* syncopéja, »inclamatio, das aufschreien«, s amazt mind Szarvas, mind Simonyi idézi is a Nyr.-ben (22:497.) és a Tüzetes M. Nyelvtanban (362. l.), példaképen »két teljesen egyértékű« szóból alakult szópárokra. A mondat, amelyből a NySz. e jelentéseket levezette, az »Apollonius királyfi« 1722. évi lőcsei kiadásában így hangzik: »Egy rejték házban leányával vétkezék, kinek *sítására*, *nagy jajgatására egy vén asszonyné lépék.*« Értelmetlen mondatból — aminő ez — nem szabad ismeretlen szók jelentésére következtetni, hanem utána kell járni, vajjon nem sajtóhibával, vagy valami más tévedéssel van-e dolgunk. Különösen helyén van ez az óvatosság olyan könyvnél, mint az Apollonius 1722. évi kiadása, melynek minden oldalán négy-öt durva sajtóhiba dísztelenkedik. És a jelen esetben az utánajárás nem is kerül sok fáradságba. Tudjuk, hogy a magyar Apollonius latinból van fordítva s hogy őt magyar kiadása van meg a M. Nemz. Muzeum könyvtárában. A legrégibb *Gesta Romanorum*-kéziratban — Katona Lajos szíves közlése szerint — az illető hely így hangzik: »Cumque puella quid faceret cogitaret, *nutrix* subito ad eam *introiuit*. Quam ut vidit *flebilis* vultu, ait...« Már ebből sejteni kezdjük a valót, de nézzük még meg az I. magyar kiadást (1591-ből), különben is illő dolog lévén, hogy, ha csak lehet, mindig az I. kiadásból idézzünk. Itt (4. l.) ezt olvassuk: »egy reitec házba leányával vétkezék, Kinek *sírására*, nagy iaigatására egy vén asszony be lépéc.« A lőcsei szedő *sírás* helyett *sítást*, »vén asszony be lépéc« helyett »vén asszonyné lépék«-et szedett. Az *asszonyné* és *sítás* a NySz.-ból tehát törleendő. — A következő példát Tóth Béla közölte velem.

Megverdődik. Ferenczi Zoltán a Radó-féle Magyar Könyvtárban kiadta Faludi verseit, s az »Erdő« című szép költemény következő szakához: »A víg nymphák elbujkálnak... Dryadesek pásztorokkal himbáltatják magokat...

Satirusok meg verdődnek
Tépik egymás szakálát:
Kis szarvokkal öklelődnek
Hogy elnyerjék a pályát.«

e megjegyzést fűzi: »Megverdődnek = szőrüket elhullatják. Nyelvtört. Szótár.« — Itt (3:1065) csakugyan megvan a »*megverdődik*, depilor, sich abhaaren« magyarázattal. Pedig ez nyilvánvaló tévedés. A *meg* Faludi versében nem igekötő, hanem, mint az értelemből világos: *etiam, autem*. *Megverdődik* ige tehát nincs, a *verdődik*-nek pedig semmi köze a *verdík*-hez s nem azt teszi, hogy »elhullatja a szőrét,« hanem *vergődik*.

Uraskodik. Nincs ugyan meg egy szótárunkban sem, de azért mindenikünk tudja, hogy uraskodik a m. urizál. A NySz. (3:863) ellenben azt állítja, hogy a m. »dominor, herrschen«. Elhiggyem-e? Megnézem mégis az idézett forrást. Ott azonban nem az *uraskodik*, hanem az *uralkodik* ígét találom.

Viszály: [contentio, streitigkeit]. Egy idézet van rá, Kónyi Hadi Románja 13. lapjáról: »Az had az *viszálynok* nem kedves vendége, mert már ettől soknak a szája el-ége.« A szerkesztőség maga is kételkedett a *viszály* szó helyes olvasásában; megkérdőjelezte, de oda tette egyszersmind, hogy »így« van Kónyinál. — Az idézet érthetetlen lévén, magam is megnéztem, hogy csakugyan »így« van-e? Bizony nincs, hanem »így«:

Az had az *ország*nak nem kedves vendége,
Mert már *ettől* soknak a' szája el-ége.

De minek folytassam tovább? Ha a NySz. tévedései még magát Szarvast és Simonyit is félrevezethették az ő későbbi dolgozataikban, mi sors vár az epigonokra. A budapestiek még csak segíthetnek magukon: elmennek a Múzeum, az Akadémia, az Egyetem könyvtárába, előkérlik a forrást, melyből a NySz. merített s kiderítik maguk számára a dolog voltaképeni mibenlétét. De mit csináljon az a vidéki tanár, akinek a forrásmunkák nem állanak rendelkezésére? Vagy elhisz mindent a NySz.-nak, vagy bele sem pillant többé. Így is, úgy is baj!

E bajon segíteni kell. Követeléseink a NySz. corrigendái dolgában ne ismerjenek irgalmat és kegyelmet. A Pótkötet irtson ki belőle minden hibát és pedig mentől előbb. Erkölcsi kötelesség ez, melyet a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága tovább már nem odázhat el magától.

SZILY KÁLMÁN.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Páriz Pápai szótára a NySz.-ban. Ki kételkednék abban, hogy a magyar a XVIII. század előtt is *didergett*, ha jól *összefázott*; a história bizonyítja, hogy a XVIII. század előtt is *fölbuzdult* a harci kürt hangjaira s *megmártotta* kardját az ellenség vérében, ebben a munkában sokszor *kihevült*, néha *meg* is *ittasodott* utána, mikor *tivornyáztak*; *zsiványok* a XVIII. sz. előtt is voltak; az állatok akkor is *vedlettek* és mégis e kifejezéseket nem találjuk meg régi szavaink kincstárában, a NySz.-ban. Számos és kétségtelenül régi szavunk van még különben, mit az említett helyen hiába keresünk. Oka ennek nemcsak a fel nem dolgozott művek szókincsének ismeretlenségében van, hanem abban is, hogy a feldolgozott munkák szókészlete sincs teljesen kiaknázva. Különösen áll ez a szótáakra nézve. Csak Simonyi többször hangoztatott szavait ismétlem, mikor azt mondom, hogy Calepinus szótára, a legrégibb teljes szótár, melyben magyar szók is előfordulnak, nincs pontosan feldolgozva. Ép így áll a dolog Páriz Pápai szótárával is. A feldolgozott I. és III. kiadásból számszámra maradtak ki a legközönségesebb régi szók, a III. kiadást öt évvel megelőző II., sok szóval (köztük ilyenekkel: *éjjelezés*, *kicirkalmaz* stb.) bővített kiadás fel sincs dolgozva.

A következőkben a sok száz PP. I.-ben előforduló, de a

NySz.-ból kimaradt szó közül felsorolok néhány érdekesebbet, közönségesebbet. (Az -ás és végűeknek alapszava is hiányzik a NySz.-ból.)

ágostyán-leány: virgo exoleta.
behasít: infindo.
bekiá't: inclamo.
belemerít: immergo.
belémerült: immersus.
belétöm: inculco.
egyáltalában: affirmate.
egynemű: *egynemű igék*: coniugata.

Az egynemű tehát nem Márton alkotása, amint Nyr. 30: 141 állítottam.

felbízta: inflare spem alicuius.
felbuzdul: inferveo, infervesco.
feltartóztat: intercipio.
feltesz: *fel ne tégy azzal az emberrel*: ne cum illo inceptes homine
felzörget: excio ex somno.
főméltóság: *főméltóságot jelentő szó*:
 summi fastigii vocabulum.
gabonatermő: *jobb gt. mező*: uberiores ille ager effert fruges.
gesztenyés: castanetum.
gorombáskodik: *én bánom meg, ha gorombáskodom*: mihi dolebit, si quid stulte fecero.

halpiatz: piscaria.
határozatlan: immetatus.
hozzádörzsöl: affrico (hozzátörsöl).
hozzáér: attingo.
hozzáüt: allido.
indulatoskodás: motus animi.
kenyérdarab: *kenyérdarabok*: fragmenta panis.

kenyérkosár: canistrum.
kiátkozás: anathema.
kidüllýedés: extuberatio.
kihegyez: exacuo.
kifest: expingo.
kihevül: exaestuo.
kitördelt: *kitördelt tsutkok*: trunci evulsi.
kiütő: *a laptával kiütöt játszani*: expulsi pilâ ludere.
közkincs: *közkincs lopás*: peculatus.
közvitéz: gregalis.

kutyabőr: corrigia canis.
lőnyerítés: hinnitus.
megelégszik vele: habeo satis.
megérzik: *a tegnapi bor meg ne érezzék rajta*: ne fragres hersterno vino.
megittasodik: *jól megittasodott*: appotus probe.
megmárt: inficio.
megmustrál: exercitum recensere.
megpenyésztesül: mucesco.
megszőrösödik: pilo.
megtüzesedik: ignesco.
megvendégel: *megvendégelni a népet*: epulum dare populo.
melankoliás: helleborosus homo.
meréklye: merga.
mezítlábas: planipes.
mosatlan: illotus.
nekibátorodott: *szívet vett*: virtus incaluit.
nekikeményedik: obducere collum alicuius animo.
nekikeményül: *nekikeményült a munkának*: duratus laboribus.
noszt: *nosztani az ebeket*: hortari canes.
öszveatyafaskodik: *vkivel*: devincire affinitate se cum aliquo.
öszvevásárlás: coëmtio.
reáérolt: extrahere aliquem.
reájárni a bírákra: defatigare iudices.
reákényszerít: *ez r., hogy nagyon próbáljunk*: hoc maximum et periculorum incitamentum est.
reáomlik: ingruo.
reáönt: affundo.
reávarr: assuo.
tehetségtelen: impos.
utánna járok: capto.
virágszag: *az oltárokról szép virágszag jó*: arae sertis recentibus halant.

SIMAI ÖDÖN.

Muszt? A Bécsi kódexnek következő helyét: zölőknek *muztit* (Osyas III. rész 1. vers) a NySz. szerkesztői *muszt*-nak olvasták s külön szó gyanánt iktatták a szótárba. Nézetem szerint tévesen tették. A Bécsi C.-ben a *must* szó még egyszer előkerül, még pedig *must* alakban (vö.: *muftot* nomz es nem izol bort', Micheas VI. rész 15. vers). Ez a hely valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a *muztit* alak *mustit*-nak olvasandó. E feltevést azonban kétségtelenné teszik a következő bizonyítékok: 1. Az *st* hangkapcsolatnak *zt*-vel való írása előkerül a Bécsi és Münchener C.-szel szoros viszonyban levő Apoc.-ben is, vö. 101. zsoltár 4. vers: 'mert meg fogatkoztak miként *fűst* en napim', s e helyen csakis *fűst* a helyes olvasat. Előkerül azonban ez az írásmód egyebütt is, így pl. egy 1366-ból keltezett oklevélben (vö. Term. Közl. 26:494; közli: Szamota J.) azt olvassuk: 'Vndecim vero piscinas quarum quinque essent Gyalmastou, sex vero veyzehtou et *Rekezeztuw*'. A kiemelt rész csakis *Rekeszes tó*-nak olvasható. 2. Más, nem *st* hangkapcsolatban az *s* hangot is jelölték *z*-vel, erre nem egy példát lehetne idézni, vö. pl. Apoc. 243. l.: *kysz* azzon ynnephenek; Szent Margit élete 22. l.: az *zvl* dyznonal stb. Ez esetekben azonban szigorú vizsgálat szükséges annak a megállapítására, vajjon az ilyen *s*-et jelölő *z* nem fordul-e elő csupán az *sz*-et jelölő *z* társaságában (*kysz* azzon, *zvl* dyzno stb.). A felhozottak azonban tanúsítják, hogy a Bécsi C. *muztit* szava *mustit*-nak olvasandó s jogtalanul foglal helyet a *muszt* alak a NySz.-ban külön szó gyanánt.

MELICH JÁNOS.

D.-társunknak okoskodása tetszetős a zölőknek *muzt*-ra vonatkozólag, de abban nincs igaza, hogy a *muszt* alak jogtalanul foglalna helyet külön szó gyanánt a NySz.-ban. Ott van ugyanis, szintén a Bécsi C.-ből (130) a *len-muszt*: »Nem zönnecvala a kemencet geriezteni len muztal es pozdoriaval, zuroccal es aziu sarmentaval.« Itt a *muzt* semmikép sem jelenthet mustot. Az eredetiben látszólag 'naphtha' felel meg neki ('naphtha et stuppa et pice et malleolis'), de ezt sem jelentheti, hanem a *lenmuszt* nyilván a pozdorjával rokonértelmű, a. m. lenszősz, lenkóc, törmelék. Vö. a MTszban: *moszt*, *mosztika*, *mosztolék*: morzsalék, gyümölcsnek elhagyott héja sőt iszhat darabjai, *mosztika*, *musztika* azonfölül a. m. kisajtolt lépsalak, *mosztol*, *masztol* 1. a. m. összezúz, morzsal, majszol, 2. maszatol, mocskol (mind-ezek a Székelyföldön), másfelől az én szülőföldemen, Dunán túl, *muszkol*, *muszol* a. m. összezúz, még pedig »szőlőt a kádban v. csőbörben, bunkós fával«! *muszkoló*, *muszkoló fa*: »szőlőzúzó bunkós fa«! — De maga a zölőknek *muzt* is a Bécsi C.-ben ennek a fordítása: *vinacia uvarum*, vagyis törköly, a NySzban azért nem azonosítottam a *must*tal.

Az *st* és *zt* összezavarása kódexeinkben onnan magyarázható, hogy az *st*, ill. *ft*, rendes jele volt az *szt* hangcsoportnak, azért aztán a *zt*-t egyértékűnek vették vele nemcsak ebben az esetben (p. *milostben* és *zocostia* HB.), hanem az *st* hangcsoport esetében is. A 2. csoportban nyilván a szomszéd *z* betű hatása okozta a zavart.

SIMONYI ZSIGMOND.

IRODALOM.

Nyelvünk legrégibb jövevényszavai.

Arja és kaukazusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet. Magyar szójegyzék s bevezetésül a kérdés története. Írta *Munkácsi Bernát*. Kiadja a M. T. Akadémia. Ára 12 korona. (8r. VIII + 672 l.)

Mindig örömmel üdvözölhetjük, valahányszor Munkácsi Bernátnak egy-egy új munkája lát napvilágot, mert mindvalamennyi összehasonlító nyelvészetünknek s egyúttal a magyar nyelv tudományának jelentékeny megtermékenyítését és gyarapodását jelzi. Eddigi önálló műveiben többnyire saját tanulmányútjainak eredményeivel, egyes rokon nyelvek irodalmának, szókincsének, nyelvtanának tüzetes földolgozásával ajándékozott meg bennünket. Emellett azonban kezdetől fogva kiváló gondot fordított a nyelvek érintkezéseinek földerítésére. Először a déli szláv nyelvek magyar elemeivel s a magyar nyelv török elemeivel foglalkozott, azután a legszélesebb körű nyelvismerettel s igen nagy sikerrel földolgozta a votják nyelv összes idegen elemeit (már az alaktani hatásokra is kiterjeszkedve). Majd a magyar népies halászat műnyelvétől kezdve számos értekezésben vizsgálta a nyelvi és a művelődéstörténeti kölcsönhatásokat (jobbára a szerkesztése alatt megjelenő *Ethnographia* c. folyóiratban, de a *NyKben* is). Legújabb nagy munkájában immár az idevágó kérdések közül a legérdekesebbel s legnehezebbel foglalkozik: melyek a magyar-nak s a finnugor nyelveknek legrégibb jövevényszavai?

A szerző először is 117 lapra terjedő bevezetésben ad számot a kérdésnek előzményeiről: ismerteti mindazoknak a nyilatkozatait, akik ezelőtt érintették vagy tárgyalták a finnugor s az indogermán nyelvek közös elemeit (honfitársaink közül különösen Mátyás Flórián és Fiók Károly, a külföldiek közül Thomsen, Donner, Tomaschek, Schrader stb.) s mindenütt felsorolja előzőinek figyelemre méltóbb szövegyeztetéseit. Munkácsi maga arra az eredményre jut, mely legközelebb áll Tomaschekéhez: hogy legrégibb jövevényszavaink jobbára az indogermán nyelvcsaládnak iráni (perzsa) ágából valók, de egyesek csak az indiai (szanszkrit) nyelvág alakjaiból érthetők, mások — ismét nagyobb számmal — a mai osszéték (a régi alánok) nyelvére mutatnak, azonfölül másfajta (nem indogermán) kaukaszusvidéki nyelvekre. A legrégibb iráni és indiai hatás olyan korból való, mikor a finnugor népek még közös, összefüggő területen laktak, mert ama jövevényszóknak jelentős része a finnugor nyelveknek közös birtokává lett: »ház, név ár, ág, méreg, száz, tíz, méz, ravasz, róka, kutya, üsző, juh, szarv, méh stb.«

Az egyes kérdések tisztázásának legnagyobb nehézsége abban állott, hogy az illető szóalakok sokszor csak nagyjából egyeznek az idézhető iráni vagy kaukaszusi alakokkal, úgyhogy csak gyanítani lehet a kapcsolatot, de módszeresen bizonyítani egyelőre nem lehet, mert annak a számos nyelvnek, mely itt tekintetbe jöhet, csak

hiányosan ismerjük a szókincsét, sőt egyik-másik hangmegfelelés ismeretlen vagy kihalt nyelvjárásokra mutat. Azért a közölt egyeztetésekben rendkívül sok kérdés és kétség maradt: ezeknek egy részét a további kutatás bizonyára meg fogja oldani (legtöbbit Thomsen Vilmostól, a nagytudományú és éleseszű dán nyelvésztől várhatunk e téren), egy más része valószínűleg tarthatatlannak fog bizonyulni vagy legalább örökre megoldhatatlannak. Talán célszerűbb lett volna fokozatosan próbálni e kérdések megoldását, p. az összet. magyar egyeztetésekkel kezdeni, amelyek legszembetűnőbbek, s így aztán tovább haladni. Munkácsinak azonban mindenesetre nagy érdeme, hogy nem riadt vissza a föladat nagyságától, és volt bátorsága sok tévedést is kockáztatni, csakhogy a magyar és finnugor szófejtésnek e legnehezebb kérdéseire tüzetesen megfeleljen.

Hogy az eredményeknek meglepő gazdagságáról fogalmat adjunk, felsorolunk egy csomót a fontosabb és biztosabb szóegyeztetésekből (a finn-ugor alakok közül csak a magyart, a sokféle idegen nyelvi adatból csak a legegyeztebbet említjük, néhol egyszerűsített írásmóddal):

agár: kauk. (avar) *egër*, birt. esete: *agrıl*, vadászkutya.

agyag: kauk. *andži* stb.

1. *ár*: szanszkrit *vār-* víz, iráni *vara-* stb. eső.

2. *ár*: szanszkrit *arghá-*, összet *ary* becs, ár.

3. *ár*: szanszkrit *ārā* varga-ár.

arany: iráni *zaranya* stb.

arasz: beludzsi *sāroš* stb. könyök, alkar.

ármány: perzsa *āhriman* stb.

árva: szanszk. *ārbha-* kicsi, gyöngye, fiatal (= lat. *orbis*, gör. *ὀρφανός*; árva).

asszony: összet *aχsın* királynő, úrnő.

babuk: kurd *papū*, perzsa *bubek* stb. banka.

baglinca apró légy (táj szó), *pakelencs* poloska (erd. szó): kauk. *baglindžo* poloska.

bajusz: kauk. *paa'e'*, *bó'dso* stb.

bársony: pamiri nyelvjárásokban s a perzsában: *waršum*, *barēšam* stb. selyem.

bergány tüzes ló (baranyai táj szó):

kauk. *barkan*, *burčan* stb. ló.

bóné keceháló: kauk. *bonaχ* sövény.

csal, *csel*: szanszkrit *čhala*-*csel* stb.

csécs himlő (Dunán túl): avar *cec* kelés, himlő.

csere cserjés: kauk. *čere* bokor.

csirke: afgán *čirk* stb.

csuhu káka, sás (táj szó): kauk. *čaxa*, *čiha*.

dal: kauk. *dalai*.

egész: összet *āgas*.

[vas.

ék: kauk. *jejkho*, *ijekh* stb. balta,

enyh- (ered. *ehny-* 'árnyék'): kauk. *āχün* árnyék.

ester meddő: szanszkrit *starī-* stb. meddő.

ezer: szanszkrit *sahasra*, perzsa *hazar*, kauk. *ezer*, *ezer* stb.

ezüst: összet *āwzist*, *awžeste*.

falu: perzsa *pahlū* város.

füst (*fiszt* NySz): összet *fazdag*.

gazda: kauk. *gasda*, *χkasta* stb. öreg ember.

gazdag: összet *γazdag*.

had (vog. *khōnt*, finn *kunta* stb.): iráni *gund*.

haris: iráni *χrōs*, *korōs* kakas stb.

ház (osztj. *χāt*, *χūt*, finn *kota* stb.):

avesztai *kata* 1. gödör, 2. ház.

hét (vog. *sāt*, oszt. *tābet*, *tapet* stb.): szanszkrit *saptán-* stb.

hid (mord. *sed* ?): összet *xid*, *xēd*
(szkr. *sētu* ?).

hideg (föltűnő a *d*; finn *siitehe-*
stb.): pamiri *šitagh*, szkr. *šitaka-*.

holló (vog. *xulaχ*): perzsa *kulāy*.

hombár, hambár: perzsa *anbār* stb.

hős: kauk. *ghuavzva*, *gavza*, *kobza*
stb. férfi, hős.

hűg: iráni *hūk*, *hūk* stb. nőtestvér.

hús: iráni *gāuš*, *gūšt* stb.

husáng: perzsa *gōšank*. [ing.

ing, imeg: iráni *yāmok* stb. ruha,

irígy: szkr. *īršyū*.

ispán: iráni *špān* juhász.

isten: perzsa *yezdān* stb.

kard: összet *kārd*, perzsa *kārd*
stb. kés, kard.

kengyel (**kengyal*; vog. *kēns* bőr-
harisnya, csizma): kauk. *kāmdž*
harisnya.

kert: összet *kārt* stb. udvar, sövény.

keszeg: összet *kāsag* folyami hal.

kincs: perzsa *gendž*.

konda: kauk. *xunta* disznó. [kő.

kova, kavics: kauk. *khuvaj*, *khua*

kupa gödör: szkr. *kūpa*.

kuvasz, kuasz: avar *guazi* stb.
szuka.

legény: összet *lāg* ember.

makk: kauk. *maχ*, *mikχ* stb. tölgy
és makk.

manó: összet *mon*.

méh (mord. *m'ekš* stb.): szkr. *makša-*
légy és méh.

menny: avesztai *mainyu*, perzsa
mīno stb. szellem és menny.

méreg: összet *marg*.

nád: szkr. *nadd-* stb.

nemez: perzsa *nāmād*, *namad*.

nyereg: kauk. *nuir*, *nevir*.

ostor: szkr. *astra-*, aveszt. *aštra*
ösztoke.

ravasz, róka: összet *robas*, *rūwas*
stb. róka.

róka: kurd *rūwi* róka.

részeg: összet *rasig*.

réz: avar *rez* sárgaréz.

só: kauk. *šugh*, *šugu*.

sün-, süldisznó: perzsa *sīxul*, *sīxun*.

száz: avesztai *sata-*, összet *sade*.

szed (tkp. tép): perzsa *sind-*, *sid-*
stb. (lat. *scindo*).

szűr: avar *sughur* posztó.

tál: perzsa *tāl*.

tíz: avesztai *dasa*, összet *des*, *das*.

tölgy: összet *tūldz*, *toldzä*.

tör: kauk. *tur* kard.

üstök: összet *stug*, szkr. *stūkā*.

űszó: összet *väss*.

űveg: összet *avgä*.

vám: perzsa *vām* tartozás.

vár: iráni *-vāra*, *bāra* stb. fal,
bástya.

vásár: iráni *vāčār*, *bāzār* stb.

verem: összet *värm*.

vért: összet *vart*.

zöld: összet *zäldä* fű.

Ezekén kívül is sok szóegyeztetés meg fogja állani a bírálatot, köztük sok elmés és elmemozdító. A sok közül p. megemlítjük ezt a szép magyarázatot (275): »A régi nyelvben a *fiatal* értelme 'novellus, germen, stirps; junger baum, neuer stamm' s növendék fát jelent ma is a székelységben, valamint ágat Gömörben. E tényeket figyelembe véve nem gondolhatjuk merő véletlennek, hogy a törökben *tal*, *dal*, *zweig*, *ast*, *stengel*... s a vogulban is van *tāl*, *toql*, túleveles ág.' Ezek szerint *fiatal* olyan szerkezetnek bizonyul, mint *fia-csizma*, *fiagalamb*, *fia-veréb*... s eredeti jelentése voltaképp fiatal hajtás.«

Különben is rendkívül sok becses részlete van a könyvnek az egyes szóegyeztetésekhez csatolt fejtegetésekben, továbbá a gondosan összeállított tartalommutatóban, mely a hangtanra s a szóképzésre vonatkozó részleteket csoportosítja. Sok figyelemre méltó új finnugor

egyeztetése is van, mely megáll akkor is, ha az illető árja szókkal való azonosítás tarthatatlan lesz is.

Néhol talán megfordított lesz a viszony, vagyis a kaukázusi vagy árja nyelvek vehették a szót a finnugor nyelvekből. P. o. *tó* és a *tetü* a finnugor nyelveknek közös tulajdona s innen juthatott abba a néhány kaukázusi nyelvbe, amelyből M. idézi. Az *agyar* meg éppen csakis az összetből van idézve, tehát a magyarból kerülhetett oda, mert viszont megvan a vogulban s a zürjén-votjákban. Schradernek azt a nézetét, mely szerint az indg. **medhu-* (szkt. *mádhu*, gör. μέθυ stb.) volna a finnugor *méz* átvétele, M. tüzetesen cáfolja. Schrader az imént megjelent új munkájában (*Realexikon der indg. Altertumskunde* 87) már óvatosabb s csak annyit mond »*dass hier in der That ein gemeinsamer, prähistorischer Besitz der Indogermanen und Finnen vorzuliegen scheint.*«

Vannak azonban M. könyvének már most észrevehető hibái is. Néha olyan árja alakokat idéz, amelyeknek régisége igen kétes (p. a *karhoz* szkt. *kará(s)*, »die hand (als die tätige)«, nyilván csak költői körülírás, vagy a *késhez* egy pamiri nyelvjárásból *kőž-*, mely — ha áll Tomaschek magyarázata, l. 405. — nem lehet régi forma) — sőt olyanokat is, amiket egyáltalán nem mutathat ki a szerző, hanem maga szerkeszt meg, p. *ősztvér*hez az árja fosztó szócskával **a-stavar*, holott a forrásokban csak *stavar*, *sthávira-* van, ez pedig vastagot, erőset jelent. — Néha a *magyar* szó régi volta kétes. P. a *birge. bürge*, melyet perzsa *bere*-féle szóalakokkal egyeztet, nálunk talán csak XVIII. századi jövevény, l. *Gazdaságtörténeti Szemle* 7:60; a csak Kassainál 1833-ban említett m. *harkács*, melyet perzsa *kargas*-félékkel azonosít, kétségtől a *harkálynak* a szintén harkályt jelentő *székács*csal való újabb keveredése. Szintügy keletkezhetett a tolnai *göbölje* tájszó a *göbe* szóból, a *mocsolya* v. *pocsolya* hatása alatt, tehát magyarázatára nem szabad külön szanszkrit szóalakot keresni (303). Hogy a *mi* névmásnak teljesebb **mije-* tőalakját nem bizonyíthatja az újabb *mijën miönn* népnyelvi alak e. h. *min*, ezt a nézetemet a szerzővel szemben, ki e nézetét könyve 480. lapján ismétli, már kifejeztem NyK. 25:287. A *mennyire* is alaptalanul hivatkozik a szerző a teljesebb *mez-* v. *med-* tőalak bizonyítására; hiszen már a Kombináló szóalkotás c. értekezésemben (7) kifejtettem, hogy a *mennyi* forma csak utólag keletkezett, legrégibb nyelvemlékeinkben csak *minyi*, *minyé* van. Ha a mi magyar szavainkra nézve nem tartjuk szigorúan szem előtt a nyelvtörténet tanulságait, hogyan tegyük megbízhatóvá távoli nyelvekre való hivatkozásainkat?

Sok esetben az egyeztetett szóknak jelentése igen távol áll egymástól s a kiegyeztetés erőtetett. Nem elég óvatos M. a hangutánzó szók egyeztetésében sem (p. *köhög*, *ordít*, *rít*); ezeknek hasonlóságát nemcsak történeti közösségből lehet magyarázni. A számnevek közül a *hét*, *tíz*, *száz*, *ezer* árja eredete elfogadható, de az *egy* szó idegen eredete alig hihető.

Legtöbb dolga lesz a bírálatnak a hangmegfelelések megrostálásával. M. iparkodik ugyan minden fölvetett hangmegfelelést meg-

okolni, de e tekintetben sokszor igen kevéssel megelégszik, úgy hogy rendkívül sok a tisztázandó kérdés. Kétes dolog p., vajjon a magyar *sz*-nek megfelelhet-e finn *h* az olyan szókban, minő *szép* ~ *hyvä* v. *szunnyad* ~ *huopee*. Kérdés, vajjon a szanszkrit *ç* hangnak megfelelhet-e egyszer *sz*, mint állítólag a *szárban*, másszor *cs*, mint a *karcsuban*. M. néha teljesen lehetetlen hangváltozást vesz föl, mint mikor p. az *estet* ilyen hangalakból keletkezteti: **et-t*.

Végül még egyes cikkekhez való megjegyzéseimet közlöm:

A *derék* szóhoz, mely M. szerint eredetileg faderekat, fatörzsöket jelent, talán tekintetbe jöhet a tatár *täräk*, *tiräk* szó, mely »általában fát, különösen jegenye azaz egyenes, sudarfát (nyárfa, fenyőfa) jelent (Budagov)«, idézve Nyr. 7:433. Emellett persze magyarázatra szorul a magyar szónak mélyhangúsága.

A *hát* (*tehát*) és ekkéig összetartozása nagyon kétes értékű föltevéseken alapszik (332. l.) Itt a szerző nem vette tekintetbe, hogy a *pedig*, *kedig* kötőszót is az *ekkéig*-gel egyeztettem MKszók 1:140. Viszont még a *hát* szónak Budenztól átvett finnugor rokonítása is hangtani okokból nagyon kétes.

Az *és* kötőszónak átveszi a MKszókból a *vissza* határozóval való rokonítását, de ezt a mai hangtani módszeres eljárás már eleve is kétséggel fogadja, s az *és*-nek iráni eredetét sem tudta M. elfogadhatóvá tenni.

A cserjés erdőcskét jelentő szilági *gaz* és a korhadt fát jelentő székel *gaz-fa* könnyen fejlődhetett a közönséges *gaz* főnévből. De még a melléknévi *gaz* (*gaz-ember* stb.) jelentése is könnyen összeegyeztethető a főnévvel s akkor a három *gaz*ból, melyet M. külön-külön idegen szóból származtat, kettő elesik s csak a harmadik marad meg. (U. o. a zürjén *köbrög* nyilván csak az orosz eredetű *pögreb* elváltozása.)

A *göröngy* M. szerint < a szanszkrit *grantha*- csomó; de talán jobb nyomra vezet az oláh *grunz*, *grunț*, mely valósággal göröngyöt jelent. A m. *göröngy* is eredetileg mélyhangú: Szamota gyűjteményében csakis mélyhangú régi alakok fordulnak elő, p. per quendam vallem usque in locum Gorong 1330 (1505); lacum [locum?] Reme-thegorongia Zichy Okl. 1344; locus Hozywgorond 1417 (1505); pratum Hozywgorond 1480. Nyelvjárásainkban maiglan fennmaradt a *garangy*, *gorongya*, *darancs*, *dorons* stb. mellékalak. — A m. *gorongy* s az oláh *grunz* persze nem lehet egyik a másiktól átvéve, de lehet ugyanolyan orrhanggal megőrzött szláv jövevényszó, mint *porond*: *prund*: *prădŭ*, *munka*: *muncă*: *măka*, *rend*: *rënd*: *reďŭ* stb. A föltehető szláv alak kb. **grăđi* volna, csak hogy ez a szláv forrásokban nem mutatható ki, de élhetett valamikor mint a szanszkrit *grántha*- rokona v. mint az általános szláv *gruda* 'göröngy' mellékalakja. (Talán **grăđŭ* a rokonért. *prăđŭ* 'porond' szóval való keveredés útján. E két szó a magyarban is keveredett: vö. a *porongy* hangalakot s viszont a szatmári és tolnai *gorond*, *görend* tájszónak a *porondé*hoz hasonló jelentését: 'víz nem járta hely' Nyr. 3:47,

„a föld köralakú emelkedése” 11:47, halom 15:574; hasonló értelemben Szatmárban és Szabolcsban *goronc* < oláh *grunț*?)*

Gyík, gyék: M. a kauk. nyelvekből patkányt, egeret jelentő szókat vet egybe. Csak megemlítem, anélkül hogy azonosítani akar-nám vele, hogy egy gyíkfantának olaszul *gecco* a neve s ezt a tudo-mányos műnyelv is fölvette: *Lacerta gecko*.

Haszon: M. nem említi, pedig az összetban van vele egyeztet-hető szó: *χázna, χāsna* Schatz (vö. Hübschmann 133). Igaz, hogy a törökségben is van *χazna* s az arabban *χazīna* Schatz, azonfölül kérdés, hogyan viszonylik ezekhez az ugyancsak kincset jelentő török *kazân* s orosz *kazanü*. (Más szókkal egyeztetette a mi szavunkat Budenz és Vámbéry.)

Héja: hogy ennek az újperzsa *kälaj* „holló” szóhoz vmi köze volna, mint M. véli (352. l.), abban nagyon kételkedem. De még kevésbé áll az, hogy »az eredeti ejtéshez közelebb áll az erdélyi *gája*, milvus, weihe, melynek átvétele az oláh *gaje, kaje* geier.« Az oláh alak szabályos fejleménye a **káne* „kánya” szónak (mint *baie* bánya stb.), s onnan van átvéve a székely *gája*.

Kert: M. az összet s más kauk. nyelvekből említ legegyezőbb formákat (összet *kärt*, csecsenc *kerth* stb.) Érdekes, amit egy régi örmény fejedelem történetében olvasunk (Oncken: Allgemeine Ge-schichte I. 4. k. 191): »Der Sohn des Tiridates Chosroes II. der Kleine, kam nach zweijähriger Anarchie auf den Thron und schloss mit Persien Frieden. Mose von Chorene berichtet von ihm, dass er ein leidenschaftlicher Jäger gewesen sei und am Flusse Azad (dem Eleutheros der Alten, einem Nebenfluss des Aras) einen grossen Park angelegt habe, der nach ihm Chosrovakert hiess.« (Ma az örményben *baxča* a kert neve.)

Nemez perzsa eredetű szó (*nämäd* grober teppich, filz). M. idézi a régi szótárainkban előforduló *lemez* mellékalakot; de ide tartozik mai közönséges *lemez* szavunk is, könnyen érthető jelentés-átvitellel. De ide való még a csoroszlyának (nem az ekevasnak, mint a MTsz.

* Az oláh szó alig lehet a latin *grumus* „csopot, bucka” származéka (oláh *grum* „rés”). — A mi *görönggy*ünket eredeti szónak is magyarázgatták, de ezekben a magyarázatokban nagyon kevés a valószínűség. Már Kreszne-rics s aztán CzF. a magyar *gör* gyökérből magyarázták, ezt pedig Kassai a *görönggy*vel rokonjelentésű *röggel* azonosítja. Minthogy pedig -*öngy* képzőnk nincs, Nagyszigethi Kálmán azt veszi föl (Nyr. 17:360), hogy a *rögös*ből *rögösös* s a csallóközi *rögösös* lett; szerinte aztán »igen hihető, hogy a *rögösös*ből lett hangátvetéssel a **göröcsös*, innen *göröncsös, göröngyös* s ezekből elvonás útján a *göröncs* és *göröngy*«. Ez az s hangból fejlődő *ngy* egy kissé délibábos, azonfölül éppen az állítólag eredetibb cs hangú alak nincs meg sehol a régiségben s alkalmasint a rokonjel. *göcsörtös, hoporcsos, hübörcsös* szókkal való keveredésből lett (viszont a székely *huproncsos* is, mely a m. forradásos, göcsös; vö. még Zala m. *göbörcs*). — Már most igaz, hogy az új MTsz. adatai szerint *görös* és *gör* is előfordul (Szatmár és Szilágy megyében, a *görös* Fehér megyében is), de mivel az irodalom s a régiség ezeket sem ismeri, fölötte valószínű, hogy újabban támadtak a *görönggyös* és *rögös* elegyedéséből. (A *göröngyost*, buckást jelentő *gyűrös* s a buckát, dombot jelentő *gyűr* a gy és az ü miatt nem tartozhatnak ehhez a szócsalád-hoz, hanem a *gyűrke*hez.)

állítja) nyelvjárási *lemezvas* (NySz), *lemesvas*, *lemes* neve. A jelentésre nézve vö. »nemez: nyereg alá való szőr pokróccoska, székely szó« Tsz¹ és »csótár [1] nyeregtakaró posztó . . [2] lemes, földhasító két [kés?] vas az ekén, őrségi szó« u. o.

Ostor: vogul *őštér*, *gštér* stb. u. a. — szanszkrit *ástrā*, avesztai *aštra* ösztöke. De ez a szó (ha igaz) még sokkal messzebb el van terjedve, egészen Azsia legszélső keleti csúcsáig. Véletlenül akadtam egy utazó-regényben a következő helyre, mely a csukcsok szokásaira vonatkozik: »Der Schlitten, *Saunka* genannt, ist nicht ganz vier Fuss. Ein krummer Stecken, der *Oschtol* genannt — mit einer eisernen Spitze und kleinen Klingeln am anderen Ende — dient um die Hunde zu lenken . . .« (Mayne-Reid, Meister Braun oder die grosse Bärenjagd 3:65. Lpzg, 1862. — Radloff egyik szót sem említi.)

A *partot* s a Budenz szerint hozzátartozó votják *bord* és cseremis *pürdüž* szót (mind a kettő falat jelent) M. egy föltett óperzsa **pardu-* (iráni *parsu-*, szanszkrit *parṣu-*) szóval egyezteteti, mely *bordát* jelent. Mindez fölötté kétes, kivált a jelentés szempontjából, de a hangalakéból is (a csikmegyei *part* szóalakban, melyet Király Pál közöl a MTszban, kételkedem, de ha megvan is, kérdés, a *parthoz* való-e). — Én azt hiszem a *part* nem egyéb, mint az olasz *porto*. A kikötő és a *part* (révpart) jelentése könnyen váltakozhatik; hiszen ugyanez történt az olasz *riva*-ból lett *rév* szóban: az olaszban *partot*, mi nálunk *kikötőt* jelent. A *part* jelentése fejlődését azonfölül előmozdithatta a hasonló hangzású s valószínűleg finnugor eredetű *mart* szó.

A *ripacs*nak, melyet Budenz finn és lapp, M. szanszkrit szókkal egyeztet, sokkal közelebb megtaláljuk az eredetét. Már TMNy. 550 rámutattam szláv eredetére. Előfordul a NySzban *rapacsos* is, azonfölül nyelvjárásainkban *ripó*, *rapos*, *rapák*, *rupa* stb. Vö. horvát *rupičav* ripacsos, likacsos, tót *rapa*, *rapina*, *rapinka* ripacs, *rapúch* ripacsos ember (a hevesmegyei *rapák* nyilván tót képzés) stb. (Vö. olasz nyelvjárásokban: *rappa*, *rapa* „Runzel“, l. Schuchardt: Rom. Et. 1:25.)

A *sellő* mellett érdekes a vogul *särlä*, „a folyónak lejtős, sebes helye“ (s aztán a zürjén-votják *šor*, *šur* folyó, szanszkrit *sarā-*, *sarī-* vizesés). Mégis kérdés, nem egyszerűbb-e a *sellőt* vízforgónak, örvénynek magyarázni, a *sell-ik*, *särl-ik* igéből, mely a székelységben ma is a. m. sodródik. Hiszen a székelységben a vízforgónak *sëringó*, *siringó* neve is van, nyilván ebből az igéből: *siring*, „forog, örvénylik, sodródik.“ (Ugyanehhez a családhoz való meg: *sëriül*, *sirül*, „fordul, pördül“, *sërit*, *sirit*, „sodor, pördít“ stb. Háromszékben »*siritt* a folyó, ahol sebes a folyása«!)

A hársfának régi *száldob* nevét, — melyből a mai csángó, székely és szatmári *száldop fa*, *száldok-fa*, *zádog-fa* — M. a. m. *szál* s a szláv *dub* „fa, tölgy“ szó összetételének magyarázza (269. l.) Valószínűbb, hogy a *száldob* összetartozik a hársfának vogul *sal't-pa* nevével, (mellyel Szilasi is összevetette a Vogul szójegyzékben), sőt talán izről izre azonos vele, úgy, hogy a *-b* megfelel a *-pa* szónak,

mely a vogulban különben nem maradt fönn, de a. m. *fa*, finn *puu* stb. A *p* hang ez ősrégi összetételben a szó belsejében volt s így nem változott el *f*-re, vö. *em-ber* és *férj*, *né-p* és *fi*. — A vogulban az előrész külön is megvan: *sal't* háncs.

Vendég: M. az útát jelentő összet. *fändüg* szóval veti egybe s úgy véli, valaha *vendég-ember* azaz út(as)-ember volt; Goldziher meg Nyr. 14:246 az arab *fonduk* 'vendégfogadó' szóval rokonította s azt vélte, hogy a *vendég* és a *vendégfogadó* eredetileg egyjelentésű volt a magyarban. Egyik magyarázat sem valószínű hang- és jelentésbeli okok miatt. — Talán jobb nyomra vezethet a köv. adat: újperzsa *bendeh*, többese *bendegân*, eredetileg az egyes szám is *g*-vel: **bendeg* (l. Sitzungsberichte d. Akad. Wien 36:7). Igaz, hogy ez rabszolgát jelent, de tudjuk még a magyar nyelvtörténetből, hogy a *vendég* tkp. idegent jelent,* mint a német *Gast*, a latin *hospes*, a görög ξένος. Már pedig az idegen jelentésből ép úgy fejlődhetett a vendég és a rabszolga jelentése, mint *p*. a szintén idegent jelentő indg. **ghostis*-ből a német *Gast* s a latin *hostis* (emez még Vergiliusnál vendéget is jelent).

Teljesen elfogadhatatlan egyeztetés a 75. számú: a m. *-dég* *-dig* ebben *addég*, *addig* M. szerint = pahlavi *täg*, újperzsa *tā*, 'bis; damit'. Elfogadhatatlan már csak azért is, mert ezeket csak nem lehet elválasztani a mi rendes *-ig ég* ragunktól, mert hiszen a *d* hang magához a névmástőhöz tartozik: *az*, *ez* ered. **ad*, *ed*, vö. *oda*, *ide*; csak a *d*-nek megkettőztetése szorul magyarázatra. Az én magyarázatom (TMNy. 680), mely szerint *ad-dég* < **ad-vég*, azaz *az-vég*, csak föltevés, de amit M. hoz föl ellene, az semmikép nem dönti meg. Azt mondja: »Bajos megértenünk, ha az *-ég ig* csakugyan újkeletű, azaz kész szó összetételéből v. névutói használatból fejlett rag, hogy miért nem mutatkozik sehol, sem nyelvemlékekben, sem nyelvjárásokban a *vég* szó . . *v*-je, midőn ez világosan jelentkezik a szintén újkeletű *-vel* és *-vé* ragokban.« Hogy minő gyenge lábon áll ez ellenvetés, azonnal látjuk, ha meggondoljuk, hogy éppen az *addig eddig* szók bizonyítják az *-ig* ragnak a *-vel* és *-vé* ragokénál sokkal nagyobb régiségét. Mikor t. i. az *-ig* rag megállapodott, a mutató névmás még *d*-hangú volt: **ad*-, *ed*-, s azért *addig eddig*; mikor ellenben a *-vel* és *-vé* vált raggá, a névmás *d*-je már *z*-nek hangzott, azért *azzal*, *ezzé*.

Még számos kifogást lehet és fognak tenni M. könyve ellen, de azért bizonyos, hogy nagyon sok becses anyagot hordott össze, sok érdekes kérdést pendített meg s a magyar szófejtés tudományának nagy szolgálatot tett.

SIMONYI ZSIGMOND.

* L. NySz. Vö. még Daykánál: Engem fagygyal borít Kárpátnak bús mel-
léke, ez a *vendégajak* és durva tél vidéke. Nem vészen Phoebus itt magyar
szót ajakára, bámul a hazafi *vendéghangú* dalára (Abafi kiad. 19.)

Szent Ágoston regulái.

Dézsi Lajos: Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől. (1537.) (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. k. 6. sz.) Ára 2 kor.

Egy csakuem teljesen elfeledett szerzetes író emlékét ujítja meg Dézsi a regulák kiadása elé irt bevezetésben. Gregorius Coelius Pannonius (valószínűleg Bánffy Gergely) pálos szerzetes a maga korában igen népszerű író volt. »Az egykorú írók magasztalva emlékeznek meg róla, — írja Dézsi — műveit pedig halála után száz, sőt kétszáz év múlva is kiadják.« Ami keveset életéről tudni lehet, Dézsi gondosan összegyűjtötte, ismerteti munkásságát is, melynek ránk nézve legfontosabb terméke Szent Ágoston szerzetesi szabályainak kiadása, magyarázata és magyar fordítása. E mű 1537-ben jelent meg Velencében s fontos azért is, mert ez az első Velencében nyomtatott magyar szöveg.

Nyelvi szempontból az teszi különösen érdekessé e regulák magyar fordítását, hogy ugyane szöveg megvan még két másik régiebb korú nyelvemlékünkben is. Szent Ágoston reguláit elfogadta több szerzetes rend, s ez okból a latin szövegnek több másolata maradt reánk. Az egyetemi könyvtárban levő ilyen latin nyelvű s a XVI. század elejéről való másolat magyar glosszákat is tartalmaz a latin szöveg mellett. (Kiadta Zolnai Gy. NyK. 25: 49.) Ugyane regulának jóval régiebb magyar fordítását is ismerjük a Birk-kódexben; ezt Váczi Pál fordította le 1474-ben a margitszigeti apácák számára.

Dézsi nem elégedett meg azzal, hogy kiadja az eredeti latin regulákat Coelius Gergely fordításával, hanem egyúttal közli pontonként a Birk kódex fordítását is, a lap alján pedig az egyetemi könyvtár megfelelő glosszáinak részleteit. Ily módon könnyű szerrel összehasonlíthatjuk ugyanegy szövegnek magyar fordítását három különböző időből. A Birk-kódex s a Coelius fordítása között ugyanis körülbelül 60 évnyi idő van. Hogy a magyar szöveget nyelvi szempontból könnyebben megismerhessük, Dézsi pontos szömutatót csatolt a füzethez s a bevezetésben megígéri, hogy a magyar nyelvi anyag feldolgozásával a tárgy fontosságának megfelelő módon külön értekezésben akar foglalkozni. Kérjük is, hogy ígéretét minél előbb váltsa be.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

Nyelvtudományi Közlemények 31. k. 4. f. Horger A. A halmágyi nyelvjárás-sziget. — Szinnyi J. A -z gyakorító képző. Az -ít képző történetéhez.

Endrei Á. A m. nyelv és irodalom tanításának segédeszközei. Orsz. Középisk. Tan. Közlöny 15. 16. sz.

Négyesy L. Egy régi m. kulturpolitikusról (Teleki L. grófról s A m. nyelv elé mozdításáról buzgó Esdeklései c. munkájáról). M. Paedagogia 1901. 10. sz.

Mészáros S. Bepillantás a kereskedelmi műnyelv anyagába. Keresk. Szakoktatás 4. sz.

Kemény F. Az új egységes német helyesírás. Orsz. Középisk. Tan. Közlöny.

NYELVMŰVELÉS.

Dugonics a c betüről. Ismeretes Dugonicsnak az a szokása, hogy regényeihez, színdarabjaihoz jegyzeteket függeszt s ezekben mondja el nagy merészen véleményét sokféle dologról. Különös kedvteliséssel fordul a nyelvészet kérdései felé; szómagyarázatai általában nem sikerülnek, egyéb fejtegetései között azonban akad figyelemre-méltó is, hiszen mennyiségtani műszavai is nagy részben helyesek.

Az itt következő fejtegetése is olyan, amelyben helyes megjegyzések vannak s mivel még mindig időszzerű kérdésről, a c hang írása módjáról szól, közlését nem tartom érdektelennek. A kis cikk *Jolánka* c. regényének 1. jegyzete:

»Tapasztalhatta az Olvasó azon Könyvemben, melyet a' *Szerencsenekről* írtam; tapasztalni fogja ezen könyvemben-is: hogy én C-bötűvel élek (minden hozzá-adás nélkül) fő-képpen azon szavakban, melyekben mások cz-bötűket tesznek. Például: én így írok: *táncos*, mások így írtak *tánczos*, avagy *tántzos*. Ezen én írásomnak oka pedig ez:

Tudni-való dolog: hogy széles e' világon minden leg-hitványabb nyelvben (annál inkább a' pallérozottabb) annyiaknak kelletik a' bötűknek lenni, mennyiek az értelmes szóllásra készítettett hangok. A' Deák bé-éri huszon-három bötűvel: mert annyi hangja vagyon. De a' Magyaroknál negyven-egy a' hang; negyven-egy tehát a' bötű is.

A' Magyar hangok között bizonyosan C-hangunk-is vagyon, valamint ezen szavainkból ki teccik: *táncz*, *láncz*, *eczet*, *czinkos*, *czigány*.

Már most az a' kérdés: kik cselekszenek okosabban? — Azok-é: kik ezt a' c-hangot egy c bötűvel, velem egygyütt, így írják: *cinkos*? Avvagy mások szerint két bötűt ragasztanak össze egy hangnak kimondására, és az előbbeni szavat így írják: *czinkos* vagy *tzinkos*?

Erre a' kérdésre én azt felelem: hogy (mindenféle írásban) a'-mi mennél kevesebb, annál természetesebb; kevesebb pedig *cinkos*, mint *czinkos* vagy *tzinkos*. — Ugyan (kérek!) nem okosabban cselekedne a' Német is, ha ezt a' szavat *schik*, így írná-ki magyarosan: *sik*. — Nem kellene néki három sch-bötűket venni annak az egy hangnak ki-ejtésére, melyet a' Magyar egy s-bötűvel ki-mond. Minek hosszabbítottuk tehát az írást, ha kurtábbra vehettük?

Soha se tudom tehát: hogy-hogy juthatott mostani Tudós-káinknak eszökbe, hogy a' c-bötűt (noha bár ezen c-hangunk bizonyosan vagyon) a' Magyar A-Bé-Céből ki-iktassák, és helyette (haszon-talanul kettőztetvén a' bötűt) vagy *cz*, vagy *tz*-bötűt tesznek; és így ne légyen immár A-Bé-Cés-könyvünk, hanem A-Bé-Dés. Ezek bizonyára nagyon gondatlanok.

Nékünk... negyven-egy hangunk vagyon, vólt is mindenkoron... ezen negyven-egy hangoktól... soha el nem állott a' dücső Magyarország. De a' *Szittyiai* negyven-egy bötüktől akkor állott-el, és a' Deákoknak huszon-három bötűjüket vette-fel, midőn a' Római Keresztény vallásra állott. Hasonló-képpen cselekedtek a' Dalmaták, Spanyolok, Franciák, Britannusok, Lengyelek. Csak most kezdik pedig a' Németek.

Mivel pedig tüstént által látták azt a' Magyarok: hogy a' Deákoknak huszon-három bötűjök nem elegendők a' Magyar hangoknak ki-ejtéssökre, azon kezdettek (a' mint kellett-is) szorgalmatoskodni, minő Bötűket szerezzenek ki-jelentéssökre.

Például: mivel látták azon Kereszténnyé lett Magyar Eleink: hogy a' Deáknak *a*-bötűje, hangja-is vagyon, meg-tartották az *a*-bötűt, és mivel az így irt: *ago, aries*; a' Magyar-is így mondhatta: *alma, ageb*, 's a' t. De mivel látta a' Magyar, hogy a' Deáknak nincsen hoszszú *á*-bötűje, néki az *á*-t meg-kellett vonyítani, és így mondani: *ágy, álló*, 's a' t.

Mivel ismét láttá a' Magyar: hogy a' Deáknak mind *C* hangja, mind *C* bötűje vagyon, midőn így beszéll: *Coelo, Coena, Coelum*; Eleink-is így írhatták volna: *cégér, cice, cigány*, nem pedig *czégér*, valamint a' Deákok se írnak így: *czoelo*.

De mivel ismét látták: hogy a' Deákoknak (például) se *ly*-bötűje, se *ly*-hangja nem lenne; ennek, és a' többinek ki-ejtésséről szorgalmatoskodtak. Itt lett tehát szükségjök a' bötűknek meg-kettőztetéssökre. A' szükséges meg-kettőztetett, sőt hármaztatott bötűk ím ezek a' kilencek:

1. zs — zsidó, zsák, zsvány.	6. gy — gyúr, gyűlevész, gyilok.
2. ty — tyúk, kátyú, hatytyú.	7. dz — Dzián, evedző, ővedzet.
3. sz — szőr, szurok, kereszt.	8. cs — csikó, csinos, csaló.
4. ny — nyak, nyár, nyargaló.	9. dzs — Dzsida, Lándzsza, dzsellen-
5. ly — lyuk, élyly, mély, hely.	[gek.

Bizonyosan gondatlanok voltak Magyar Eleink: hogy, azon kilenc hangoknak ki-ejtéssökre, eleinte mindgyárt egygyes bötűket nem szerettek; hanem azokkal a' kétszerezésekkel, sőt hármazásokkal-is a' Gyermeknek olvasásokat, és tanulásokat nagyon meg-nehezítették. Nem lehetne-e mind az írásban, mind a' nyomtatásban ki-gondolt más bötűkkel élni? Lehetne igen-is: ha valamint Franciaországban, úgy a' miénkben-is volna a' Nyelvet-csinosító Társaság! — — ! — — ! Mind-ezekről régen kellett volna a' Magyaroknak gondolkodniok; nem-is akkorra hagyni ezeket, midőn immár a' magyar nyelvnek veszedelmét láttyuk. Hét miliomot számlálunk Országunkban; csak két miliom beszéll magyarul. — Lássák Utóink: mire mehetnek boldogtalan üdejökben...«

Közli: PRÓNAI ANTAL.

Meg. Napról-napra olvashatunk ilyeneket: A népszámlálásnak bő története már az akkori P. H.-ban is megolvasható (P. H., I. 3.). H. nyíltan megvádolta a polgármestert (uo. II. 12.). Még dúl Dél-Afrikában Ma is a csúnya harc, Melytől megpirulhat... az arc (uo., Koboz I. 27.). K. elégtételt kért az alaptalan meggyanúsításért

(Esti Ujs., I. 11.). A körnek tíz tagja megvádolta a választmánynál K. I-t (uo.). Maga mellett gyermekeit is, kit polgári munkára, kit a művészet, kit a toll szolgálatára megnevelt... (uo. I. 9.). E nyílt törvénysértésért megvádolta a honvédtisztviselőket (uo. III. 5.). Hogy megcsalódjék a szegény, Hát visszaintegettem én. (Új Idők, I. 11.), stb. — Ugyan, kérem, hagyják békében ezt a szegény igekötőt! Azt hiszik, mindenütt jól érzi magát? Csalódnak. (Vagy talán: megcsalódnak?)*

JENŐ SÁNDOR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Mátkázás, komálás. Lapunk egyik olvasója írja nekünk e sorokat: A lap 337. számának *Komálás* című közleményében e sorokat olvasom: »A husvétra következő vasárnapot ott (Zala és Somogy határán) a nép mátkáló vasárnapnak nevezi. Azt már a nép maga sem tudja, miért nevezi így, de fennmaradt a mátkáló vasárnap egy érdekes szokása: a komálás.« Megjegyzem, a komálás megvan Tolna és talán más megyékben is. Nálunk Tarany-ban, Nagy-Atád mellett s a szomszéd Vizvár-on (Somogy megye) ez nincs; azonban egy más népszokás van e napon, mely megmagyarázza a nap elnevezését is. E napot itt mátkázó vasárnapnak hívják. Már mise után mindkét nembeli ifjúság (de a gyermekek s felnőttek is) falustól tömegesen kivonul a rétre, hol különféle társasjátékokkal, de leginkább *lilázással* (fogósdí) s futkosással töltik az időt alkonyatig. Mint mondják: Vizváron még mátkáznak is. Az ifjak s hajadonok himes tojást, narancsot adnak egymásnak. Sok szerelem és házasság születik e vidám mulatozásból s többen már itt eljegyzik, elmátkázzák titokban magukat egymásnak s rendesen egymáséi is lesznek. Innét a mátkázó, mátkáló név. [Vö. Nyr. 4:91 és 3:2!]

(1900. XII. 15.)

BUDAPESTI HIRLAP.

Pótlás a megnyirbált szavakhoz (Nyr. 30:271.) A tolvajnép szándékosan kurtít egyes szavakat, hogy mások előtt érthetatlenné tegye a beszédét. Íme egy-két példa: *hágu* (halber gulden) a. m. fél forint, *zi* (ném. sieben) = 7, *a(lef)* = 1, *bé(sz)* = 2, *gi(mel)* = 3, *da(led)* = 4 (a héber első négy betű rövidítése); *ká* (heb. kalē, menyasszony), a tolvaj szeretője, *ci(gáre)* szivar, *cigi* cigaretta, *di(sznó a kártyában)*, *szini*, színház. (Lásd Jenő és Verő: Tolvajnyelv szótárát.) A diáknyelvben is gyakori a szócsonkítás. Így *katyi*, katalógus, *bili(árd)*, *stifti(tórium)* csizmatisztítóhely a kollégiumban. Ez adatokat Vértess József közölte velem, ki a diákszokat gyűjtögeti. — Említésre méltó még a népnyelvből *petró(leum)*, Nyr. 30:390.), *Emer(encia)*, női név, Nyr. 30:301.), *trakta(mentum)*, *strapa(ció)*. Ez utóbbi kettő elvonás a *traktál* és *strapál* igékből.

HEVES KORNÉL.

* A *meg*-nek ezt a sűrűbb használatát mostanában a régiségből s a népnyelvből kapták föl; egyszer-egyszer visszaélnék vele, de általánosságban nem lehet hibáztatni.

A szerk.

Tájszókról. *Tolvaj.* Erdélyi ember ha valakire megneheztel, nyomban tolvajnak nevezi. Hogy neki van-e igaza, amannak van-e igaza: nem keresi. Akire haragszik, az tolvaj. Aki pörét megnyeri ő ellene, az tolvaj. Aki a követválasztásnál megbuktatta, az már ennél fogva tolvaj. Aki szemlátomást gyarapodik s őt vagyonban, befolyásban elkerüli: az is tolvaj. Az oláh és szász mindenestre tolvaj. Rossz szokás és csunya szokás s régi könyvekből és írásokból látom, hogy régi szokás. Nos hát, ami szó Erdélyben a *tolvaj*, ugyanaz a szó minálunk a *gazember*.

(Egyetértés.)

EÖTVÖS KÁROLY.

Nagy-Teremiben a székely elment a tiszteletes úrhoz: Vegyen instálom fenyővizet 6 üveggel. — Kettővel veszek, több nem kell. — Vegyen instálom, mert *Gyilkos* úr is vett! — Hát az ki? — Ott túl lakik. — Az nem Gyilkos, hanem *Tolvaj*. — Azt hiszem, instálom, *tisztességesebb* név *Gyilkos*, mint *Tolvaj*.

SZÁNTÓ GÁBOR.

Gébulya (30:581). Mikszáth Kálmán ezt bizonyára csak képletesen nevezi »szerelmi bájitalnak,« mivel ez inkább étel, amennyiben összetörve s puha kenyér darabkákkal összekeverve apró gombócok képében a halaknak vetik, amitől aztán szegények teljesen elkábulva a víz színére vetődnek, s így könnyű őket kifogdosni. Így láttam Hont és Bars megyében, ahol minden falusi boltocskában kapható az a kis mogyorónagyságú, négyrekeszes, diónemű gyümölcs, amelynek botanikai eredetét nem ismerem, de ott a magyarság és palócság *gébulyának* hívja.

BELÁNYI TIVADAR.

Bandázni. Eötvös Károly szerint a *szórakozás* kifejezést a magyar nép nem ismeri. Igaza is van. Ez az irodalomban elkezdett szó a köznépnél nincs még használatban. De a *felejtkezés* szót pl. Oroszában szintén nem ismeri a nép. A társaságban szórakozásra nálunk a földműves-osztály a *bandázni* kifejezést használja. A múltkoriban egy úrinőt kerestem; de csak a szolgálója volt otthon a háznál. aki aztán tudtomra adta, hogy gazdasszonya . . . -hez ment el *bandázni*. Ballagi M. Ny. T. Sz.-át megnézvén, láttam, hogy a *bandáz* előtte csak abban az értelemben volt ismeretes: többedmagával zenél. Ellenben a nálunk használatos *bandázás*-ban híre sincs a zenének; egyszerű társas összejövetelt jelent, körülbelül valami olyan »jour«-felét. Szeretném tudni, ismerik-e ezt a kifejezést más vidéken is ilyen értelemben?

BÉRCZI FÜLÖP.

Keszegódalvást. Nekem egy obsitos ilyenformán beszélt egyszer: »Mikor Milánóba masiroztunk, hát úgy *keszegódalvást* esett az a Velence.« A szó különben közkeletű Halason is, Szatmárban is.

Felé. E névutónak érdekes a szatmármegyei használata: »...ép el *fele* dobtam a loptát (lapdát), mikor nézek a meritő *fele*, hát látom, hogy ugrik az Ágnes bele *fele* a vízbe, de megkaptam rajta a réklit.« »Szaladtam utána *fele*.«

KOMJÁTHY SÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

A *cz* eredete. Vajjon helyes-e ama föltevés, hogy a *cz*-vel való írás a német *tz* vel való régibb írásunkból keletkezett. Ha ez áll, akkor a *cz* használata valóságos germanizmus, — A lengyel *cz* úgy hangzik, mint a magyar *cs*. Érdekes, hogy míg a német birodalomban a csákót *Tschako*-nak írják, közös hadseregünk a lengyel helyesírású *Czakó* alakot használja (hivatalosan is). Több idegen nyelv a *c* hang jelölésére *c* helyett *z* betűt használ, de Magyarországon kívül sehol sem használnak helyette összetett írásjeleket.

DOMANICZKY ISTVÁN.

F. A *cz* nem a *tz*-ből fejlődött, hanem egészen idegen eredetű, de nem a *c* hang értékével, hanem a *cs* hangéval. Hogy a *cz* betű eredetileg *cs* hangot jelent, bizonyítja 1. egyes 16. s 17. századbeli íróknak az a szokása, hogy megkülönböztetik tőle a *c* hangot, még pedig éppen *tz* jellel, p. Meliusnál: *czatló czatok* = csatló csatok, ellenben *tzomb*[b]ja = combja stb.; Molnár Albert szótárában: *czont*, *czuda*, ellenben *tzomb*, *tzáfol* stb. — 2. Bizonyítja nemcsak az általános használatban fennmaradt lengyel szokás, hanem az is, hogy a cseheknél régente közönséges volt a *cs* hang jelölésére a *cz* betű, még pedig leginkább a 13. s 14. században (azonkívül *czz*, *cž*, *cž*, és *czí* is, emez a magyar nyelvmélekekben is). — 3. A *cz*-nek eredeti *cs* értékét bizonyíthatja némileg az az osztrák-német szokás is, hogy ma is így írják: *Czako*, *Czarda*, *Czismen*. — Nálunk azonban, alkalmasint a kétféle értékű *ch* példájára (= *cs* és *c*), a *cz* betűt csakhamar átvitték a *c* hang jelölésére (ezt a zavart már az Ehrchen látjuk) s végre egészen erre szorították, a *cs* hangra pedig a *cs* és *ts* jegyeket alkalmazták.

SIMONYI ZSIGMOND.

Vmire változtat? A névváltoztató engedélyt a hivatalos lap ilyenformán szokta közölni: »S. L. vezetéknévénél Sándorra kért átváltoztatása 350. sz. belügyminiszteri rendelettel megengedett.« Én úgy tudom, hogy a változást jelentő igék *-vá vé* ragoz határozóval járnak, tehát így volna helyes: S. L. vezetéknévénél Sándorrá kért átváltoztatását a belügyminiszter 350. sz. rendeletével megengedte.

F. A *-vá vé* rag helyett a *-ra re* használata ilyenkor legkevésbé sem hibás, íme a bizonyítékok: Wyllamassokath *esre változtatha*: fulgura in pluviam fecit (KeszthC. 371). A dél szint-is éjtszakára változtattya (Haller J. Hármass hist. 3:83). Változtasd jobb módra büszke törvényedet (Orczy L. Költ. szül. 177). — Az atok *aldomasra változek* (ÉrdyC. 532). Ha isten akarná, változnál chudára: nem hiszem, változnál gyöngye laurus ágra (Zrínyi, NySz. stb.). — Istennek dychwseget *el váltottak* madaraknak *abrahamatyara* (Komj.: Sz. Pál 47). Vad erkölcsöt szelídre vált (Czuczor Költ. 1:44). — *Szomorú nótára válik* még az ének (Decsi: Adagia 99). Nehogy kedvök bura váljon (Arany: Itthon). — Bővebben l. Magyar Határozók 1:133.

ANTIBARBARUS.

Nem bírom a nyelvet! Gyakran hallottam e kifejezést s nekem idegenszerűnek tűnt fel. Úgyszintén ezek: *nem bírom bevárni*; *nem bírom meglátni*.

F. Tárgyesettel a *bír* ige jelenti, a) hogy győzi, állja, elhatalmazott, uralkodik, szóval a *tehetség* alapfogalma van benne, p. bírja a bort; bírja a dolgot; a ruhám még bírja; gaz bírja a kertet; egészen a felesége bírja; b) hogy *tulajdona* vkinek, p. ezt a földet a szomszédom bírja, főleg ha nem elvont dologról van szó, de akkor is csak kevésszámú, a nyelvben szinte megállapodott fordulatban. *Nem bírom e nyelvet* idegenszerűség, e. h. nem tudok v. nem beszélek ezen a nyelven, nem értem ezt a nyelvet, nem tudok v. nem beszélek németül. Főnévi igenévvel azonban *nem bírom bevárni* helyes, a. m. *nem győzöm* bevárni, úgyszintén *nem bírom meglátni*, a. m. nincs meg a testi tehetségem hozzá, hogy meglássam. A *bír* használata különben a magyar nyelv legnagyobb finomságai közé tartozik. Tanulságosan és kimerítően írtak róla: Arany János, Visszatekintés (Prózaí dolgozatok), Lehr, Arany Toldija, V. ének 8. vsz.

Mi az az *aszag*? honnan ered? Nálunk (Kibéd, M.-Torda m.) csak következőképpen használják: »Úgy járj, mintha *aszagon* jártál vóna!« »Tám *aszagon* jártad még azt az utat, hogy ebbe hejbe itt is vagy immá?

F. Az *aszag* piszkafa, mellyel a sütökemence parazsát széttergetik, másutt nyárs, de pemete is. Ebből az idézett szólások is magyarázhatók; pemetén tudvalevőleg a boszorkányok járnak, még pedig gyorsan. Udvarhelymegyében a boszorkányt csakugyan *aszagon járónak* is mondják.

TOLNAI VILMOS.

EGYVELEG.

Mikor a nép urasan beszél. Többen álltunk a kapuban és egy parasztasszony éppen ki akart jönni, de mi elálltuk az utat. Hát így szólt: *Nyilatkozzanak* kérem = engedjenek utat.

Van a faluban egy bognár, ki mindig szépen és műveltesen akar beszélni és többek közt ilyeneket is mond: Tegye fejét gondolkozóba és határozzon érvényességet. — Ennek a burgonyának szerencsés termelő helyzete van. — Egyszer beidézte a bíró, de nem jött el aznap, csak a következő napon. Aztán így mentegetődzött: Ne legyen bíró úr irányomban gerjedelemmel, de nem jöhettem el tegnap, mert feleségem szülé a képmásolatját, minek én oka nem vagyok.

A bíró meg így leckéztette meg a mulatozás közben veszekedő legényeket, kik azzal mentegetőztek, hogy már borosak voltak: Ez nem ok, fiaim, mert vig zaj és öröm között is szüksége van a fiatal embernek a nyilvánosságos észfenntartásra.

WALDER LAJOS.

Ezer könyvtár. A földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác, már az ezredik népkönyvtárat állította föl. Ezek a fenyőfaszekrény-kaszárnyákban glédába állított könyvkatonák hódító útra indultak, s gyönyörűség olvasni az adatokat arról, hogy hol tartanak a hódító munkában. A miniszter tudniillik nem elégszik meg azzal, hogy könyvtárakat csinál, hanem arra is kíváncsi, hogy sokszor kell-e kinyitni a könyvtárszekrény ajtaját... Sokszor. Ez ideig ötszázezer munkás olvasgatta a könyveket a vasárnapján, ahelyett, hogy a kocsmában a másik legény fejét meglekelte volna. És a könyvtárak sokasodásával sokasodik meg a publikum is. Nem látom messze azt az időt, hogy a falu szégyene lesz az, aki nem olvas, s a könyvtár tövében, akárcsak valami szép nagy tölgy terebélyes árnyában, csak úgy maguktól, a dolgok természetes folyományaképpen megszületnek a pálinkás butikok gyilkosai, a munkásnép szabad liceumai. Különösen ha sok olyan mestere akad a beszélgetésnek, mint Jókai Mór és Benedek Elek. A miniszter statisztikája azt mondja, hogy őket szereti legjobban ez az egészen speciális és nagyon megbízható publikum. A *miértet* nem szükséges keresni. A Benedek Elek írása tiszta, cikornyátlan, tősgyökeres magyar nyelv, s tárgyai olyan közvetlenül a nép életéből valók, hogy az egyszerű falusi ember a szomszédja meg a másik szomszédja történetét olvassa el bennük. Eszébe se jut, hogy valami pesti úr mesél neki. S Jókai... Hát mi újat lehetne még Jókairól mondani?...

(Bp. Napló 1901. XII. 29.)

THURY ZOLTÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Székely szólásmódok.

A földjít megcsudálta: a gabona, a vetemény törpén maradt.

Most rakattam egy új házat puliszkából, túróból, megmeszeltük küjjel-belől sóstéjjel, szalonna fedele.

Mikor a nőszemély lábbeli nélkül jár, azt mondják neki: Béka szökik a lábára! — Felelet: Engem nem bánt! elkerülöm!

Úgy félti (félti) mint a' kiterített búzát.

Gúnyos névnap-i köszöntés: Adjon Isten két gőjét (eme, koca), három malacot s e legyen az utolsó névnapod; többet se érj, s ezt se töltsd el?

Csudálatos j'egességire adj' Isten! (akkor mondják, mikor valaki rögtön robajjal tüsszög.)

Abba vagyok: úgy vélem, abba a hiszembe vagyok.

— A csóré nyavalya törjön ki.

— Egy jóllakás megérne 300 koplalást.

(Megétette az urával a vak tyúkot (nő a' férjével) vagy: meg-

ette a vak tyúkot: férje mellett idegen szerelmet üzött) és hízélgéssel elhitette vele, hogy az nem úgy van.

Verve tejet ettél-e? azaz, vert tejet?

Van-é pénzed ját (pajtás)! — Van a fenének! bár vóna! bár kapnék valahol! bár valakinek menne el az esze s adna egy marékkal (marokkal)! — Elvennéd-e hát? — El én biz isten uccsegén! én ojan bolond vagyok, hogy egy szóval sem mondanám, hogy nem kell. — De aval nem verik ki a szemedet. Az embernek nem minden bolondságra adnak száz forintot.

Elvesz a világ!: zokon veszi, felharsan, nagyot csinál valami-ből. Ha meg nem nagyságolják (naccságotják), elvesz a világ.

Adjon isten *gyanóskodás* nélkül való békességet. (Új házaspároknak mondják.)

Feleszégén nem adom az ökrömet, azaz: ha adom, együtt adom el a pár ökröt, nemcsak az egyiket.

Adja kied, no! nem lássa-e, miben *szüvesen* kérem. (Vásári alkuba) *Szüvesen* itt jelenti: *lélekből*.

Tok. Kihúszom a lelket a tokjából. — *Tokos dió* (zöldhéjas.) *(Tokba verte magát (nőszült). Tokos német* (dragonyos). *Tokos tolla* van a pipének, récefűnek vagy az ujonnan megvetkezett bármely szárnyas állatnak, ojan *sűrű tokja* van vagy: ojan *tokos*, hogy alig lehet mejeszteni. *Tokosnyakú* tyúk (melynek torka alatt kiülő bő tolla van). Nem minden tokos okos.

Ne légy ojan *válogató*s. Elig találja el az ember a kedvit az étellel. Nem minden étel fér a fogára. Téged az isten úrnak akart vót teremteni. Egyél, ne fintorgasd, vagy: ne konkorgasd az *arrodot* (orrodát). Immár ebbe is *bűzt* (hibát) kaptál-é? Nemös embörtől is sok vóna úgy tenni. Ott van előtted s egyél, amíg elérnéd a gorófságot.

Türköttesd magadot (tűrj). Tűrj békével! *Türköttesse* buzgóságát. Igen hamar akarod, annál *később* (későbbre) lessz valami belőlle. Sietsz-e hát? várj üdőtől! várhass! S te éppen úgy nem tudsz várni? Hiszen nem vagy gyermek!

KRIZA JÁNOS.

Közmondások.

(Szem nem látja, szív felejtí.

(Menné jobban tagaggya, anná jobban ragaggya.

(Aki kertrű jár, jábo jár.

Nem kő a vizet sárgyáig kevernyi.

Ullan az ember ilete, mint a színjáték, egyszer vígat, egyszer szomorút jáccanak.

(Mindenhē látó, semmivel bíró.

Utca pipés, házba runda.

Keveses kurvaság, házi tisztaság.

(Nézd meg a magad ajtaját, ha szemetes-e?

(Bolond aki mindent ehisz és bolond aki semmit se hisz e. (el.)

(Amit az ember nem szeret, szájábú is kipöki.

Szegény ember vízze főz nyomorúságal ránt.

(Igirnyi uras, megannyi parasztos.

(Akár millen vín az asszony, ha firhë megy, csak menyasszony.

(Lassan csikó, majd elír a fakó.

(Nem a kora megházasodás a szigyn, hanem a késő lakodalom

Mesterek torka öreg fúróva van kifúrva.

(Tűzhelyen föl meg a szeretet.

Új kerítés mellé is jó a támadék.

Addig lehet egy áldásér elmennyi, míg egy újdonos-új vasas
szekér el nem vásik.

(Aki későn házasodik meg, az kísőn bánja meg.

(Huncut a paraszt, míg egy araszt.

(Ne köpty a kútba, mert innod kell belőle.

Mind bohó a, ki bortú fil, ki a szölke Dunából il. (Népd.)

Bortú izzad a szerelem, bortú múlik a gyöttelelem. (Népd.)

Ehe! bánja a béka a deret.

Száz könnyörgés egy mise.

Ahun jajgatnak, ott van, ahun dicsekésznek, ott nincs.

(Ember tész fogadást, eb aki megállja.

Mit ér a két szép szemed könnye, drága neved nincs a telek-
könyvbe. (Népd.)

(Jobb ismerőset száz hibával, mint ismeretlent äggyel elvënni.

(Jobb kocsin alázatosan, mint gyalog büszkén.

(A lónak zab az anyja.

(Sok csak a lábát lógatja, mégis zsiros a falatja. (Népd.)

(Odvas fába terem a szü, vén leányhoz illik a bú. (Népd.)

Az asszony pergő rokka. (Népd.)

(Vésárnapi munkának, lopott jószágnak nincs látszatja.

(Ahol bor az ür, ott az ész koldulni jár.

(Jobb ami a tálba marad, mint ami a hasba szalad.

(Jobb a jó bor pohár nélkül, mint a pohár jó bor nélkül.

(Egy dió hasznos, kettő árt, három halálos.

A vízbefuló az éles borotvához is kapkod.

Félre paraszt a nemes elül.

(Pázsitos udvaron lakik a szegénység. (Népd.)

Pénz az Örzse, lány a Kati.

Friss asszony, friss tűz.

(Aki más bajának örül, a magáé virágzik.

Adjon Isten boldog szülöt, szent gyereket, boszorkány bábát,
kurva keresztanyát, cigány komát, katona vendéget.

Akinek a háza ég, az csatáz.

(Jobb egy kicsit bolond lenni, mint igen okos.

(Cigánytól nehéz lopni.

(Megverte a Mária azt az embert, akit sajnálni kell.

(Kócos csikóból lesz a jó paripa.

(Sopron m. Nagy-Lózs.)

BALOGH JENŐ.

Adomák.

Éccer eggy ur adott ec cigánnak két galambot még ec cédulát, hogy vigye é a biróhó. Ha étuggya vinnyi, akkor kap huszonöt forintot, ha pedig éereszti, akkor kap huszonöt botot. A cédulára rá vót irval, hogy aszt a két galambot küdi a birónak, ha éviszi mindakettőt a cigán, akkor aggyon neki huszonöt forintot, ha nem, huszonöt botot. Még a zuton a cigán, találkozik éd dējákká. Asztán kérdeszte túle: »Mágá dsíák?« Aszongya: »Én av vagyok.« »Óvássá é nekém est a csédulát!« »Hallot té cigán, rosszú jársz té, kapsz huszonöt botot.« A zéggyik galambgyát má akkor éeresztette. »Sár vát té, nem dsíák.« Akkor mégin találkozott éd dējákgyerékké, kérdi túle: »Mágá dsíák?« »Én av vagyok.« »Óvássá é nekém est a csédulát!« »Hallot té cigán, jó jársz té, kapsz huszonöt forintot.« Mégörút a cigán, aszongya: »Mágá dsíák.« Akkor mént a biróhó. Fővasta a cédulát, azon két galamb vót irval, em mēk csak éeggyet vitt. Aszongya: »Tē morē, té csak ég galambot hosztá, pedig a cédulán kettő van.« »Csák hogy á csédulám mégvan, tekintetēzs bíró ur.« »Hogyan eresztetted é a másikat?« »Így, tekintetēzs bíró uram,« asztán főrőpíszttette aszt is. Asztán akkor mēkkapta a huszonöt botot.

(Győr m. Écs.)

SZABÓ SÁNDOR.

Tájszók.

verttēj: savanyú tej, író.*kuria*: községi kocsmáépület.*iroda*: községház.*magmarha*: tenyésztő állat.*gője*: kocasertés.*kam*: apasertés.*porond*: pázsit, gyep.*verő malac*: szopós malac.*sóp*: szín, kocsiszín, fáskamra.*kóst*: takarmány.*ruzsinszem*: veres szőlő, ribiszke.*pityókás kert*: burgonyaföld.*gabonás*: magtár.*papucs*: száratlan csizma, cipő.*sereg*: fonóház.*guzsalyos*: szerelmi látogató.*radina*: vendégség.*borna pad*: ülőpad, lóca, amelynek nincs karja.*fuszuj, faszuj*: bab, paszuly.*rideg*: sovány.*küssebb*: fiatalabb.*nagyobb*: idősebb.

(Hétfalu Brassó-Apáca).

BOHUS PÁL.

lécskálni: itt-ott keresgélni, szedgetni.*kundíszni*: vizsgálni, nézegetni.*meggátolni*: megeáfolni.*ketetni*: turkálva kutatni.*kurkálni*: piszkálni (fogat, stb.)
pl. ne kurkálj a szádba' mindig!*geggyül*: becéz, kényeztet, pártol' kedvel.*megkabajlodik*: megbolondul.*gyeszül*: dörgöl valamihez, pl. nő
gyeszül a ruhádót a fáho'!*szab*: szakít, tép, pl. ne szabd le
azt a virágot!

piszterkál, peszterkál: piszkál.
szeszereg: sziszeg, pl. mikor valakinek az ujjába tűske megy.
csőrigálni: lassan tölteni valamit, v. pedig vízzel »pancsolni«.
csovasztani: hazudni, nagyítani.
sörgyáz[ik]: kalimpál, de csak így: úgy eldobta, csakúgy sörgyázott.
ez nem számos: ez nem számít.
észtet (főnév): rém, szörnyeteg.
csevet: láрма, csacsogás.
cafat: majdnem kizárólag »sár« jelentésben; cafatos: sáros.
totya: (női ruha) rokolya.
gyukhec: könnyű férfikabát.

(Sopron m. Csepreg.)

BOGNÁR CECIL.

gabincál: összekuszál, összezavar.
irhad: ernyed, szakad (a ruha).
ruharézma: a gyermek, ki nem kíméli ruháját.
kallódik, nyettről: elfárad, elgyengül (a dologban).
harmatverő: csámpás, kaszás (láb).
kapa-kaszál: hevesen tiltakozik valami ellen.
haspol: mohón eszik.
druma: otromba, nagy.
suspitól, passog: csendesen iddógál pipaszónál.
herrenik: tűzbe jön.
csütüzik: öklel (kis borjuról).
vereből: vedel, kelletlenül iszik.
bekereg: csikorog.
personyiáskodik: műveltnék, tanulnak akarja magát mutatni beszédében (personyiás). Nyilván a *persona*-ból.
gyimisztelen: gezemice, rendetlen öltözetű.

(Balatonmellék.)

BAGYARY B. SIMON.

duszmati: duzzogó, nyakas.
poszáta: az ételben turkáló, rendetlenül evő.
gérnya: sovány, hosszú, különösen így: gérnyanyakú.
nyeszlet: hitványtermetű.
pédér, pödéra, pödérka: enyelgő kifejezés (különösen kis leányokra).
jövendőülő mondó: jövendőmondó.
 ha valakin sajnálkoznak s azt mondják rá, hogy »szegény«, azt feleli rá: »szegín az ördög, mer' nincsen neki lölkő!«

kadarint: kanyarint.
terzsákol: elnadrágol.
tukol: megdögönyöz, megdönget.
sinkofál: elhimel-hámol.
rebeláció: nagy felfordulás, zavar.
köppedezik: sül-fön.
cseszmeg: zagyva étel.
gyimál: gyömösöl, turkál.
felcsördül: felcseperedik (mint a gomba).
pellent: loppal, észrevétlenül megüt.
tráta: szélhordta, egyebugya, rendetlen.
murdalló: állott hús, állat-hulla.
fecsert: nagy darab, szelet (kenyér, tészta) pl. jó egy fecsertet visz magával (t. i. kenyeret).
motra: ostoba, bárgyú, kerge (pl. birka).
kaponya: lisztmérő eszköz fából, hosszú nyéllel.

bandagazda: első ember. Takarás idején, vagy egyéb átlagos munkánál 20—30 emberből álló csapat feje.
bögő: nagy gereblye, vastag nehéz nyéllel.

böske: szerető, kedves.
csapó: lószőr befonva, aní a kártya végére crósítve jól csördít.
fakulabicska: budlibicska.
hajazat: a búza-asztal tetején kifelé fordítják a kéve kalászos

végét, hogy az esőtől védjék —
 ezt nevezik hajazatnak.
kandabakáré: öreg lebbencs.
horog: kicsifrázott méteres fadarab
 két végén vaskapoccsal, amire
 korszót akaszt a tiszamenti lány,
 úgy megy le vízért.
horog: görbe, hegyes vas, nyéllel
 szalmát húznak vele.
kötözködésig: derékig, kötésig.
komacsésze: amibe az új komaasz-
 szony ételt visz a betegágyasnak.

kolesz: kétkerekű kocsi egy lóra.
mázló: rendesen sárga festék, ami-
 vel a fal tövit elhúzzák.
nyárika: könnyű, vékony női ruha.
nyakolaj: pálinka.
öreg lebbencs: piritott száraz tészta.
patrógazda: tisztos öreg, aki az
 éjjeli őrséget, patróságot szer-
 vezi [patró, patról: patrouille].
rangos: uras, módos.
sínkózás: csuszkálás.

(Török-Szt.-Miklós.)

SZENTMIKLÓS JÓZSEF.

faszüret: akkor mondják, midőn
 ősszel sok fát hord be a gazda
 az udvarra.
tárl a világ: mindent össze-vissza
 fecsegnek, beszélnek. [Nem ká-
 rál?]
puszli, szabadka, kakadó, vizítke,
lipítke, szállóka, kitli, rekli: női
 ruha- (különösen kabát-) nevek.

Gyujtsd még a *világot*: lámpát,
 mécses.
tesznye: lomha. Nő *tesznyűj* úgy
 el!
tejjessebbet aggyék: sűrűbb, vas-
 tagabb vásznat.
hunya: nadrág.
fejfokkarika: házi eszköz, amire a
 cérnát csevergetik.

(Otrokocs, Gömör m.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Mesterműszók.

Kmetyik Fábián csiz'madia mester testamentoma.

Én *Kmetyik Fábián* minek utánna látom azt, hogy az én Súlyos nyavalyámból fel nem gyógyúlok, legelsőbben is Testemet hagyom az Istennek, a mellyből lételemet vettem. Lelkemet pedig a Földnek a honnét eredetemet vettem, mindenek felett pedig köszönöm az Egeknek, hogy engem fel nevelt, és e leggyönyörűbb és legnemesebb mesterségre vezérlett, a Csizmadiaságra, melly Gyönyörű mesterségbe többrendbeli fáradságos Szolgálatokat a Nemes királyi Csiz'madia Czéh Tagjai között viseltem, nevezetesen Legény koromba, midőnn a Társ poharat meg ittam, kis Dékány és Táncz osztó voltam, három évi vándorlásom után Czéhbe áltam, melly egy pár Paputs és 2 pár Csiz'ma elkészítésébe került, több évekig a Czéh Szolgálatát viseltem, itt több érdemes mester Emberekkel a Czéh asztala körül megösmérkedtem, nem csak egyszer városokban gyűjtött tapasztalásim-ból, a Czéh részére Contóra hordott borból, a Czéh veres Réz Con-dérjából sok poharakkal töltöttem, de ők szinte tudtak betsületet, mert mikor Sorba ittak, mondták »töltsön kend is *Fábián mester magának*« s ez olly szépen hangzott szájokba, hogy többször a vilá-

gért sem hagytam volna magamat kínáltatni, azonnal száraz torkomat az áldott Nectárral leöblítettem. Ezen terhes fárdságomat a Ns Czéh nagytekintetbe vette, engemet a Legények társaságába Bjárónak ki nevezett, később múltónak, és a Vásárookra hely tsinálói tisztséggel tisztelt meg, — melybe több évek óta fáradozok.

Feleségemmel *Zehernyei Ráchellal* 42 évet 10 holnapot, 3 hetet, 5 napot, 12 órát, 2 fertályt, 5 pertzet élvén, azon idő alatt össze szerzett nagy betsü vagyonaimekről kívánok mint attya, fíjaim és Leányaim közt Testamentomot tenni. Nevezetesen

1-ször Leg öregebb fiamnak *Ambrúsnak*, ki a tisztességes mester-ségen Csiz'madiaságon van, hagyom a fejelés alá való 2 pár Csiz'ma szárát, egy pár ótska fej bőrt, 2 hosszú fonallal, és egy kést. —

2-szor *Bálint* fiamnak, hagyom a Csiz'madia Tökét a vas fonal Sodrót, a láb Szijat és egy Sám fa hátrulját. —

3-szor *Tamás* fiamé legyen a 11 kron vett hajba való Görbe fésű 2 lapos tövel, és egy asztali 3 águ favillával. —

4-szer *Kelemen* fiamnak hagyom a hosszú és Görbe árat, a Gyüszöt, és a Surtzomat, —

5-ször *Tóbiás* fiamnak, bitskiámat, egy darab Szurkot, és a flekliző nagy árat. —

6-szor *Vendélé* legyen a ki faragott paputs Sarkába való 3 fa Stekli, a talp tzfírozó, a 4 garasos borotva, a Galitz köves tseréppel együtt. —

7-szer *Demeternek* hagyom a Sámfa elejét, és a Sámfa kultsot, és a fordító fát, két fonal Véggel együtt.

8-szor *Ignátz* fiamnak hagyom a Műhelyt, két ketske lábbal, és a Czirizes kupát. —

9-szer *Sámuel* fiamnak a negyedfél pár kapta fákát, a fonal húzót, a 3 vas foglaló Szöget. —

10-szer *Domonkos* fiamé legyen a kerek Szék, a Sark hajtó, a tizedfél forintomba került térdjik erő Legénykori kék köpönyegem. —

11-szer *Lukács* fiamnak hagyom a munkás Ládát, Vándorlásomba vett más fél pár Sárga réz Sarkantyút, kundsaftyaimat és az iplik dörgölöt. —

12-szer *Balás* fiamé legyen a Stekli faragó, 2 hosszú tő, 3 pár fa potzok, 2 darab hovály.

13-szor *Mihály* fiamnak, mint hogy leg kisebb* ennek nevelésére hagyom a kordovány fejjelés Csiz'mámat a sárga réz és vas ki csorbult mustámat, az ásztató fenest, a fénykövet, a Szabó deszkát, és egy darab kérget, mellyett ha el ad, nagy summa pénz kerül ki belölle, a mi tisztességes nevelésére elegendő leszén, mely javaimért tartoznak tisztességesen, és illendően el temetni és a vargáknál levő 300. forint adósságomat ki fizetni, különben ha ezt lenni nem akar-nák, ezen nagy menyiségű jószág a Ns Csizmadia K. Czéh által confiscáltassék, úgy hogy ahöz soha ne férjenek.

14-er *Kati* Leányomnak ki házasítására hagyom 12 pár,

* Innen kezdve más kézzel van írva.

ketskerágóból készült szeget, a derékre való 2 Lajbimat 1 (olvas-hatatlan) és a kis üres Ládát,

15. *Dorottyanak* legyen a Sapudlis ingem, a Só tartó és egy Lyukas Zsák,

16. *Margitnak* hagyom a másik Zsákot, mellyen egy lyukkal több van; egy fél tálat és a nyakravalómat.

17-er *Orsolyának* hagyom a Guslyat harmadfél orsóval, egy csörgő korsót és a fa mozsarat.

18-or *Piroskának* a fafogast, a hasatt porcellán tányirt 5 fa kanállal,

19-er *Rozálnak* a nadrágszijamat, egy kupát, két csuprot, 1 tört lábú serpenyűt

20. *Petronkának* a tolyús párnámat a Szalma takaróval

21. *Kristináé* legyen a nadrágom és a borstörő.

22. *Náninak* hagyom a Simlides sapkámát, a róka torkos viseletü mentémet és a piksisemet, mely javaimért tartoztok anyátokat holtig ruházni, illendően tartani és végre eltemetni v. el temettetni, melynek nagyobb erejére nézve ki adtam ezen Testamentomomat nevem Szabad királyi K*** várossában 17 október napján 1798-ik Esztendőben a 4 Szakasza

Mi előttünk Testamentom halgatók

Kmetty János Csizmadia mester

Zogyvagy János fő Czéh mester s. k.

Söprőházi Mártony kis Czéh mester

Bruzbagyoni Ignátz Förmönder

Csirizházi Pál tiszteletbeli

Kmetik Fábian Testamentoma.

Ár, atyamester, áztató fenes, bagaria bőr, bejáró, bellés, bicskia, bőr, csiriz, csirizes kupa, csizma, csizmadia, csizmadiamester, csizmadiamesterség, csizmadiaság, csizmadia tőke, csizmaszár, csöpü, csutak, céh, céhbiztos, céhháza, céhmester, céhszolga, dékány, dikics, emberzsír*, fa pocok, fa stekli, fejbőr, fejelés, fenes, fenkő, ficsór**, flekli, flekliző nagy ár, foglalo szeg, fonal, fonalhuzó, fonalsodró, fonalvég, fontos talp, fordító fa, fót, főcehmester, förmönder, furda***, galicköves cserép, görbe ár, guzsaly, guzsaly ostor, gyűszű, halzsír, helycsináló, hosszú ár, hosszú tű, hovály†, ifjuság, inas, iplik-dörgölő, kapnyi, karmazsín, kapta, kaptafa, kármentő, kecskeláb, kecskerágóból készült szeg, kefe, kéreg, kerek szék, kés, kifaragott fa stekli, kis céhmester, kneip, kóc, kordovány, kundsaft, lábszija, lapos tű, legény, malompor, mester, mesterember, mesterség, munka, munkás láda, musta, műhely, múltató, orsó, papucs, papucs sark, papucs sarkba való fa stekli, pitling, ráma††, remek, réz kondér, réz musta, sámfa, sámfa eleje, sámfa hátulja, sámfa-kulcs, saru, sarkhajtó, sátor, stekli, stekli faragó, strupli, surc,

* Erő. — ** Apró sarú. — *** Béllésfót. — † Hosszú pocok (pecek). — †† Talpszija.

suviksz, *szabó-deszka*, szakmány, szattyán, szolgáló mester, szösz. *szurok*, *talp*, talpbellés, *talpcifrázó*, *táncosztó*, *társpohár*, vajkoló deszka*, vajkoló kulcs, *varga*, vásár, vas-festék, *vas foglaló-szeg*, *vas fonalsodró*, vaskó, *vas musta*, véc**, zöldbőr. — Ezek közül benne van a végrendeletben 84 műszó, nincsen 48.

Régi kéziratból közli

FINDURA IMRE.

Gúnynevek.

Helységekre ragadt gúnynevek:

Csente falu gúnyneve: Cséda (csuda) Csentibe, lánnak lánya lett.

A dedesieket így gúnyolják: »Ne bocsidd Dedősnek, teréd (tereld) Gosztolának.«***

Pinceverű Hosszúfalu. (A hegyi boros pincék feltörése kedves foglalatosságuk volt.)

Huza-vonyó. Lendva

Kölesűszó Petesháza. (Alsó-Lendva.)

SZENTE ARNOLD.

Györgyén a gülödint jászolra kötötték, hogy meghízzék.

Kecskeméten félreverték a harangot, mikor egy piros szoknya ki volt akasztva.

Nagy-Kőrösön nem merik a taligát tolni, mert félnek, hogy belelépnek.

Szecsőn harangoznak a golyák elejbe.

(Szolnok vidéke.)

VICZIÁN JÁNOS.

Az őrségi községek régi jellemző elnevezései (Vas m.):

Veszekedő Nagy-Rákos.

Jó lótartó Kis-Rákos.

Szép menyecsketartó Szent-Péter.

Szép leánynevelő Senyeháza.

Apját, anyját nem becsülő Kercsa.

Emberbecsülő Szalafej.

Zsombikvágó Pankasz.

Gyilkos Baksa. (Zala m.)

Világközepe Ispánk.

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

* Kinyújtó és szárító csizma-alakú deszka.

** A csizmaszár összetoldásakor a bőr közé varrt szíj.

*** A dedesiek kimentek a szőlőhegyre kocsival s minthogy nem volt ott vizük, amivel a lovaikat megitassák, egy sajtár (dézsa) bort állítottak a ló elé. Az a bort meg is itta, de nemsokára ledült a lábáról. A dedesiek azt hívték, hogy a ló megdöglött, hozzáfogtak a nyúzásához, hogy legalább a bőrének vegyék hasznát. De a ló a java munkában felugrik s elkezd futni. Ekkor kiabálta az egyik dedesi a másiknak, hogy terelje a lovat Gosztola felé, hogy a falujokban ki ne gúnyolják őket. Röviden lónyúzó Dedesnek is csúfolják a falut.

IZENETEK.

Dolgozótársainkat kérjük, szíveskedjenek ez új esztendőben is támogatni hazafias és tudományos törekvéseinkben! Akik munkásságunkat nagyobb értekezéssel v. gyűjtéssel nem gyarapíthatják, láthatják közléseinkből, hogy minden legcsekélyebb értesítést, megjegyzést, figyelemztetést szívesen veszünk tőlük és jóakarattal értékesítünk.

I. E. Óhajását, hogy »egyetlen [?] életrevalónak bizonyult szakfolyóiratunk nyerjen terjedelemben«, hogy a Nyr. kéthetenként 3 íven jelenjen meg, mint maga is sejtette, anyagi akadályok miatt nem lehet megvalósítani. Nem tehetünk egyebet, mint hogy a térrel lehetőleg gazdálkodunk. Régibb kérdéseit azért nem tárgyalhattuk, mert jobbára nép-etimológiákra vonatkoznak, ilyenekről pedig már sokszor szó volt a Nyrben (így 8: 534, 12: 104, 197 s még sok helyen). Az *utca*-féle helyesírási etimológiákról most az Akadémia helyesírási szabályaiban is szó van.

V. J. »Te is *bámultad*, hogy milyen szépen beszéltem magyarul«. Az uralkodó nyelv szokás szerint helyesebb itt a tárgyatlan alak: *bámultál*, hogy... Ez így van értve: bámultál rajta, (v. azon) hogy... Igaz, hogy újabban azt is mondjuk: *bámul vkit* (mintegy: bámulva néz, csodál vkit), de eredetileg a *bámul* ige mellett egyáltalán nem alkalmaztak tárgyat s még a *meg* igekötővel is így szerkesztették: *megbámul vmin*, azaz elbámul, csodálkozik vmin.

Beérkezett kéziratok. Szily K. A nyelvújítás történetéhez. — Vértess J. Népdallada (ismeretes). — Hoffer S. Népdal (egy ismert népdal változata). — László E. és Rubinstein M. A német-m. szótárhoz. — Belányi T. Helyreigazítások. — Melich J. Szuszék és hombár. — Sófaly K. A m.-déciei nyelvjárás. — Ágner L. Válaszok. — Kertész M. A m. gúnynevek. — Szegleti I. V. Koldus, kódus, kódís. — Zsemley O. Érdekes magyárosítások. — Somssich S. Egy közmondás keletkezése. Tájszók. — Kádár L. Rés és rözse. — László I. Szólások, beszélgetések stb.

Beküldött könyvek. (Sz. István-társ. kiadv.): Bartha J. A m. kath. énekköltészet a XVIII. sz.-ig. (1901. 1 K 20 f.) — Balics L. A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig. (7 K.) — Borosay D. Algebra. (4 K 20 f.)

(Wodianer F. kiadványai:) Remekírók képes könyvtára. V. Shakspere remekei. I. Coriolanus, Othello, Romeo és Julia. (Díszes köt. 5 K.) — Tóth Kálmán összes költeményei. (Két díszkötet, 16 K.) — Radó A. Firdusziból (3 K 20 f.) — Mikszáth K. A jó palócok (vászonköt. 1 K 20 f.). Sz. Péter esernyője (2 K 40 f.)

Homérosz Iliásza. Fordította Baksay Sándor. (A M. T. Akadémia könyvkiadó vállalata 1901).

Gyöngyösy L. Belső emberek. Regény. (Singer és W. 1 K.)

(Új lap.) Bukaresti Magyar Ujság. Társadalmi ismertterjesztő hetilap. Szerk. Bálinth János miss. lelkész.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

A MAGYAR SZÓREND.

I. Bevezetés. Áttekintés.

Ebben az értekezésben csak vázlatosan kívánom előadni szórendünk fontosabb jelenségeit. Fő célom, hogy — elvontabb okoskodásokat mellőzve — könnyen áttekinthető ismertetést adjak azokról az eredményekről, amelyek idevágó nagybecsű nyelvészeti irodalmunkból kibontakoznak.* Ezeket az eredményeket fogom itt-ott új észleletekkel s új anyaggal kiegészíteni.

* * *

A mondat a kiejtésben nem szókra, hanem szólamokra vagyis ütemekre oszlik; ezeket a versbeli ütemektől szabálytalan terjedelmük különbözteti meg. Ahány hangsúly van egy-egy mondatban, annyi ütemből áll, mert a hangsúlyozandó kifejezések előtt egy-egy kis szünetet tartunk. Példák: *Szegény ember | vízzel főz.* *Csendes | minden. Megjött | anyám stb.* — A szólam legtöbbször

* Fontosabb szórendi munkáink a következők (a szórendi irodalomról l. Joannovics idézendő első értekezését 2—6. §; vö. még Molecz 6—7): Fogarasi J. Ἐρρηξα (az Athenaeum 1838-i 1. kötetében). Hangsúly vagyis nyomaték a m. nyelvben (M. Akadémiai Értesítő, a nyelv- és szépt. osztály közlönye 1. k. 1860). Brassai S. A m. mondatról (uo. 1. és 3. k. 1860—3). A m. bővített mondat (Értekezések a nyelv- és szépt. osztály köréből 1. k. 1870). A mondat dualizmusa (uo. 12. k. 1885). Szórend és accentus (uo. 14. k. 1888). Én is hozzászólók (Egy. Philol. Közl. 9. k. 1885). — Vadnay L. A magyaros szórendről (1867). — Arany J. A szórend (Nyr. II. és Hátrah. prózai m.). A jelentő mondatról (Hátrah. pr.). — Joannovics Gy. Szórendi tanulmányok (Értekezések a nyelv- és szépt. oszt. k. 13. és 14. k.-ben 1887). Szórend (Nyr. 13. k. 1884). Hangsúly (18. 1889). Szórend és hangsúly (uo.). — Simonyi Zs. Szórendi szörszálhasogatások (12. 1883). Fordul elő (uo. 1884—5). — Kicska E. Hangsúly és szórend (uo. 19—22. k. 1890—3). — Balassa J. Hangsúly a m. nyelvben (NyK. 21. k. 1890). — Molecz B. A m. szórend történeti fejlődése (jutalmazott pály. 1900). — Vö. még Kalmár E. Magyar nyelvtanát és Lehr A. Arany Toldija (1881. V: 9, VI: 12, VII: 1, VIII: 7, XI: 15, XII: 18).

értelmileg egybetartozó szókat foglal magában, mint p. szegényember, vízzel-főz.*

Az egyes mondat szólamai a higgadt közlésben, fejtegetésben stb. rendszerint két csoportra oszlanak. Az első csoport (jobbára csak egy szólam) a mondatnak előkészítő része: olyasmit nevez meg, amiről már szó volt, ami ismeretes, vagy amit figyelemkeltésül először is meg akarunk nevezni, hogy aztán hozzáfűzzük az újat, amit »ujságolunk«, a tulajdonképi állítást, a közlésnek kitűzött tárgyát. Emez, a tulajdonképi állítás, a mondatnak tüzetes része (mint Brassai nevezi). Az előkészítő rész az, amit más szóval lélektani v. lélekbeli alanynak, a tüzetes rész az, amit lélektani v. lélekbeli állítmánynak neveznek. A tüzetes résznek első szólama a főszólam (ígés szólam; Brassainak mondatzöme), mert ez fejezi ki mindig a közlésnek legfontosabb részét, ezen van mindig a főhangsúly, s ez foglalja magában rendszeren az ígét. Az előkészítő résznek s részben a főszólam után következőknek is valamivel gyöngébb, másodrendű hangsúlyuk van. — Példák: A gyermek || *fázik*. A föld || *kering* a | *nap* körül. A beteget | *ápolják*. Terebesen | hetek óta || *esett* a | *zesső* (elbeszélés kezdete Nyr. 30:549). A hivatal fontoskodása || *meg* szokta | *hosszítani* az | *arc* vonásait (Fáy). Valakit vagyonáért tisztelni | *balgaság* (Eötvös J.).

Hangsúlyozás tekintetében kétféle mondatot különböztetünk meg: az imént idézett higgadt, nyomaték-talan mondatot, melyet az egyenletesebb hangsúlyozás jellemez (,mondás' Kicska, ,jelentő mondat' Arany, ,értelmező mondat' Vadnay L. és Joannovics) és a nyomatékos mondatot, melyben egy fogalmat különösen ki akarunk tüntetni s azért a főszólamot erősebben megnyomjuk, úgyhogy a főhangsúly nyomatékká erősödik (*Nachdruck*; ,ellenmondás' Kicska, ,nyomatékos mondat' Arany, ,nyomósító

* Minthogy azonban a hangsúly a szólam legfontosabb szavának első szótagjára esik, vagyis ezt ejtjük legerősebben, legnagyobb kielégzéssel, tehát ehhez szükséges tudónknak aránylag legnagyobb munkája: a magyar kiejtés mindig ilyen hangsúlyos szótag előtt tartja a szünetet. Ha tehát az ilyen hangsúlyos szót még érdemileg hozzátartozó hangsúlytalan (pontosabban szólva: gyöngé hangsúlyú) szó előzi meg, ezt a kiejtésben — az értelem ellenére is — a megelőző szólamhoz csatoljuk, p. *Megjöttek* a | *vendégek* (e h. *megjöttek* | a *vendégek*). *Adj* egy kis | *kenyeret* (e h. *adj* | egy kis *kenyeret*). Kétségtől ez az oka, hogy a magyar vers üteme mind hangsúlyos szótagon kezdődik. A mondatnak elején az olyan hangsúlytalan részek természetesen magukban maradnak »szólamelőzőknek«.)

mondat' Vadnay és Joannovics). A nyomatékaltalan mondatot a nyugodtabb hangsúlyozás mellett rendesen jellemzi az előkészítő rész megvolta, továbbá hogy az ige együttmarad a jelentésre nézve legszorosabban hozzátartozó kiegészítővel: *el-megy, fát-vág, iskolába-jár* stb. Ellenben a nyomatékos mondatnak egyenetlenebb a hangsúlyozása; az előkészítő rész többnyire hiányzik; s az ige bővítménye — ha nem maga nyomatékos — vagy hátrakerül az ige mögé, vagy legalább elveszti hangsúlyát. Példák:

Nyomatékaltalan mondatok:

Tegnap || *a d t a m* neki | pénzt.

A búzát || *behordták*.

A napszámos || *fát vág*.

Nyomatékos mondatok:

|| *A d t a m* neki tegnap! (verést stb.)

|| *Behordták* ám a | búzát!

|| *Fát vág* a nap- (nem söpör).
számos (nem húst).

|| *A n a p s z á m o s* vág fát.

Ma || *n e m* (v. *n e m c s a k*) a nap-
számos vág fát.

Ma a || *k o c s i s* is fát vág.

A nyomatékos mondatokban a nyomaték foka változik a körülmények s a beszélőnek lelki állapota szerint. Például a rendes főhangsúlynál csak kevésbé erősebb a nyomaték, ha elbeszélésben emelünk ki valamit: Előbb (csak) a || *s z o b á t* takarította ki, — aztán a || *p i t v a r t* is kisöpörte. De elbeszélésben is lehet ennél erősebb; p. A malom || *é p p e n a k k o r* vót oda | eprészni (Nyr. 30:606). Legerősebben fokozódik a nyomaték az ellenmondásban s különösen a feleselésben; pl. *N e m r e p ü l h e t é n e k e l*, hanem | *m e g f o g á k ö k e t* (Pesti Gábor). *T e v i t t e d e l ! — N e m é n v i t t e m e l !*

Hogy az összes főbb eseteket osztályozhassuk, a nyomatékos mondatokat legcélszerűbben négy osztályra oszthatjuk föl: I. összefoglaló mondatok; II. kirekesztő mondatok; III. felszólító mondatok; IV. kérdő mondatok. Az első két osztály voltaképpen kimeríti a nyomatékos mondatok fajait s azért a III. s IV. osztályban újra előkerülnek, de ezt a kettőt gyakorlati célunkra való tekintettel mégis elkülöníthetjük, mert külön jellemző saját-ságaik vannak mind a hangsúly, mind a szórend tekintetében.

Fölsoroljuk először is röviden a négy osztálynak legjellemzőbb eseteit (mindjárt itt ügyelve arra, hogy a példák közt mindenütt bővítményes, különösen pedig igekötős igék is legyenek, mert ezeknek a használata föltűnően jellemzi a különböző eseteket).

I. Összefoglaló mondatok; jellemző sajátosságuk, hogy ha igéjüknek igekötője van, de a nyomaték más szóra esik: akkor az igekötő az ige előtt marad, de hangsúly nélkül.

1. többtagú felsorolás: *a)* kötőszóval (legtöbbször *is*, de néha *szintén*, *még*; a felsorolásnak egy-egy tagja hiányozhatik is): *ettünk is*, — *ittunk is*; *meg is ettük*; *húst is ettünk*; *a húst is megettük*; *a húst* || *szintén megettük*; *még kettőt* kihoztam; — *b)* kötőszó nélkül: *téged* meghíttak az | esküvőre, — az *öcsémet* meghítták, (csak *engem* nem híttak);

2. valami összességre vonatkozó mondatok, az összességnek ilyenféle kifejezéseivel: *mind*, *minden*, *mindig* stb., *valamennyi*, *az összes*, *egész*; *p. mind* kiszaladt az | utcára; az *egészet* megettük;

3. sokaságra és nagy fokra vonatkozók, ilyen kifejezésekkel: *sok*, *elég*, *rengeteg*, *nagy*, *nagyon*, *erősen*, *ugyancsak*, *okvetetlen*, *bizonyosan*, *azonnal*, *mindjárt*, *korán*, *rég* stb. *P. sokszor* kimentem | hozzá; — *nagyon* elfáradt a | lőtás-futásban; — *korán* fölkelt (de egyes ide tartozó kifejezések kirekesztő mondatokban is előfordulhatnak);

4. nagyzás, nagyítás, nagynak való föltüntetés (ezt néha a *hisz*, *ám*, *akár*, *már*, *majd* szócskák is kifejezik, de sokszor csakis a nyomaték jelöli): (No hiszen) *adtam* neki! — *Elvégeztem* ám a | dolgom! — Én (akár) || *ma* eladnám a | házamat. — *Magam* kimentem | hozzájuk. — Ha *én* kimegyek (*póru*l jársz)! — Majd a *bőriből* kibújt!

II. Kirekesztő mondatok: hogyha igekötőjük van, de a kirekesztés más szót illet, akkor az igekötő hátra kerül. — A nyomatékos fogalom lehet:

1. kirekesztő fogalom, mellyel valami más fogalmat rekesztünk ki a mondatból: (csak) *írtam* (nem olvastam); csak *leírtam* (nem magam fogalmaztam); (éppen) *te* csaltál meg; **te* csaltál meg (*nem én téged*« Népdal);

2. kirekesztett fogalom vagyis tagadott fogalom (a nyomatékot rendszerint a tagadó szó veszi át a tagadotról): *nem* írtam; *nem* írtam le; *nem* leírtam (hanem magam szerkesztettem); *nem* lement (hanem föl); *nem* ő ment le; *senki* sem ment le.

Előkerül e két mondatfajnak egyesítése is, még pedig kétféleképpen:

3. a kirekesztésnek tagadása: *nem* csak leírtam (hanem újra fogalmaztam); — *nem* csak ezt írtam le;

4. a tagadásnak kirekesztése: (látta,) csak *nem* akarta | észrevenni; — csak *ezt* nem írtam le.

De lehetséges azonkívül a kirekesztő és összefoglaló kifejezés-módnak többféle egyesítése; p. ö is csak | *sírt*; *akkor* is csak | *egy*et találtam meg; — *nem* is hittam meg; *nem is őt* hittam meg; *őt sem* hittam meg; *meg sem* | *híttam*.

III. A fölszólító mondatok szintén lehetnek összefoglalók vagy kirekesztők: (megígérte,) most | *vált*sa is be | szavát! — *ne* váltsa be | szavát! — *te* is menj be! — *ne* te menj be! De látjuk, hogy itt az igekötő mind a kétféle mondatban hátra kerül. Elül csak akkor marad, ha maga nyomatékos: *ide* is figyelj (meg amoda is)! *ne ide*-figyelj (hanem amoda)! Ez a forma különösen az egész fölszólítás nyomósítására szolgál: *ide* nézz! *ide* ne nézz! *megállj*! *meg* ne állj!

IV. A kérdő mondat határozottan két fajtára oszlik:

1. Az eldöntendő kérdésekben az egész gondolat kétséges, hogy t. i. áll-e vagy nem; s a felelet az egésznek igenlése vagy tagadása. Ezekben a nyomaték és a szórend olyan, mint a jelentő mondatokban, tehát az I. és II. osztályban. Példák: I. 1. *Te* is ott voltál? 2. *Mind* elfogyott? 3. *Nagyon* megijedt? 4. *Magad* kimentél | hozzájuk? — II. 1. Csak *te* láttad meg? 2. *Nem ő* ment le? 3. *Nem* csak ezt írtad le? 4. Csak ezt nem írtad le?

2. A kiegészítendő kérdésnek csak egy része kérdéses s ezt kérdő névmás helyettesíti. Az ilyen kérdésnek szórendje természetesen kirekesztő, valamint rendesen a reá járó feleleté is: *Ki* jön velem? (A felelet is rendszerint kirekesztő: *Én* megyek veled. Ritkábban: *Én* is veled-megyek. A kérdésnek, még ha előkészíti is az összefoglaló szórendet, magának kirekesztő a szórendje: Hát még *ki* jön velem?) *Mit* vittek ki? *Miért* (nem) írtad le? *Hol* szálltak meg?

A következő szakaszok a négy osztálynak egyes eseteit külön-külön fogják tárgyalni.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÁLLÓ IGÉK.

Nyelvében él a nemzet. Egyike ama szálló igéknek, melyeknek gondolata régen élt, szálló igévé azonban csak lassan alakulnak ki. Bessenyeitől kezdve majd minden írónkban megtaláljuk a gondolatot, mai alakja azonban csak 1815—1835 közt fejlődött. (Vö. Tóth Béla, Szájruul-szájra, 2. kiad. 200.) Már

1773-ban írja Rajnis József: »Szeretem édes Hazámat, 's ugyan azért a' Magyar nyelvet-is szeretem; jól tudván, mely szorosan légyen össze-kaptsolva akár-melly Hazának szerentséje a' maga tulajdon nyelvével. Bizonyítják ezt... egynehány hatalmas Népeknek meg-nyomorúlt maradéki. *Nyelvökkel együtt virágzott szerentséjük, nyelvökkel együtt el-fogyatkozott.*« (Kalauz, 71. l.) 1790-ben A' Magyar Nyelvnek a' Magyar hazában való szükséges voltát tárgyzó hazafiúi Elmélkedésekben olvassuk: »*Minden Nemzetnek különös Geniussa 's Természete van, a' melyet akkor vesz el, a' midőn Anya Nyelvét változtatja.*« (50. l.) Latinúl mondja Cházár András 1807-ban: »*Lingua sola Nationem, Nationale characterem formet*« (Analysis Opellae. De Lingua... Hungarica, 10. l.); *Hungarum lingua facit Hungarum.* (u. o. 29. l.) Kölcey a Feleletben a Mondolatra (1815): »...ne mondja a Maradék, hogy szorgalmatlanok valánk Íróink emlékezeteket fenn tartani; kik által tartatik fel nyelvünk s a *Nyelv által Nemzetiünk.*« (Előszó végén.) Már 1818-ban igen közel áll a szálló ige mai alakjához. A pozsonyi ev. lyceum Magyar Társasága ünnepet ül, ezen Skita Mihály beszédet mond e tételről: »*Csak addig él a Nemzet, míg a nyelve él.*« (A Magyar Társaság jegyzőkönyvei.) 1824-ben Papp József Örömmünnep címmel kiadja a Magyar Társaság munkálatait; előszavában ezt írja: A' nyelv, a' nyelv az az eléggé meghálálhatatlan ajándéka az Égnek, a' *mellyben minden Nemzet él.*« (47. l.) Ugyanebben az esztendőben olvashatjuk a Tudományos Gyűjteményben (V:106): »*Minden Nemzet csak nyelvében él.*« 1825-ben írja Magda Pál a Felsőmagyarországi Minervában (183. l.): »*A nemzet gyéniosza a nemzeti nyelv gyénioszával él, hal, változik.*« Kisfaludy Sándor Hattyúdalaiban (IX:23): »*Nyelv tesz egy nemzetet.*« majdnem úgy, mint Kisfaludy Károly ösmeretes helye a Kérőkben (I. felv. 8. jel. végén): »*Nyelv teszi a nemzetet.*« Pozsony vármegye 1832-ben igen lelkes rendszabásokat ad ki a magyar nyelv ügyében, ki is nyomatta, ezekben ilyenképen találjuk szálló igenket: »*A nemzetet... a nyelv teszi* leginkább, mert nyelvben van a nemzeti szív s lélek bélyege.« (L. Kossuth Lajos Törvényhatósági Tudósítások; kiadta Légrády, 1879, 128. lap.) Mai alakjához leghasonlóbban találjuk a Magyar Tudós Társaság első évkönyvében (1833, I:26): »— — indulatosa kezdé azon idők szentelte igazságot: »*nyelvében él, nyelvével hal*« akármelly nemzet, 1772 óta néhány Író, szívig juttatni.« Már most azt kellene megállapítani, hogy Döbrentey Gábor mért teszi idézőjelbe, vajon csak azért, hogy kiemelve, vagy azért, mert valóban idézet. Véleményem szerint azonban ettől kell szálló igenk közkeletűségét számítanunk, itt lép fel először mint »időszentelte igazság,« a M. T. Társaság első évkönyvében, melyet bizonyára országszerte nagy érdeklődéssel fogadtak és olvastak. Emellett szól, hogy már a következő esztendőben innen idézik, a Partheon (Zsebkönyv, a' S. Pataki Magyar nyelv-mívelő Társaságtól,

1834) címlapjának belső oldalán magában áll, mint jelige: »*Nyelvében él, nyelvével hal a' Nemzet.* A' Magy. Tud. Társ. évkönyvéből.« Amint aztán szájról-szájra szállt, kivetette magából az amúgy is fölösleges részt: *nyelvével hal* s ebben a már most végleges alakban maradt meg. Szálló igénk nálunk mindenestre önállóan keletkezett; mutatja az a sokféle változás fejlődésének hatvan esztendejének folyamán; de hasonló alakban meg kell lennie más nemzetnél is, ha nem is szálló igeképen, de legalább mint idézetnek. Montesquieunél gyanítják, de eddig nem mutatták ki; közeljár a dán Oehlenschläger mondása: »Die Sprache erst macht das Volk zu einem Volke.« (I. E. Jonas, Nordische Diamanten, Nr. 52.)

Meghalt Mátyás király, oda az igazság. Ez a gyönyörű mondás, amely ércnél maradandóbb emléke a nagy királynak, valószínűleg az utána következő gyöngye Jagellók idejében keletkezett. Már Heltai Gáspár is ezt írja Magyar Krónikájának 205. részében: »Éltében mind az egész ország reá kiált vala Mátyás Királyra, hogy igen kevély, nagyra-vágó, hertelen haragú és felette igen telhetetlen volna... de mihelyt meg-hala, minden ember ottan dítsérni kezdé ötét... Akkoron kezdé minden ember megeszmérni, mitsoda jeles Fejedelem vólt volna az Mátyás Király. És akkoron kezdének mind az emberek mondani: De tsak élne Mátyás Király, bátor minden esztendőben hétszer róná-meg az országot.« A mondásnak eddig legrégibb idézetét egy XVI. század végén kelt levélben találjuk: »*Nem heaba mongiak keoz peldaba, Meghalt Mattias Kyrál, el keolt az Igassagh.*« Kár, hogy idézője, Hatos Gusztáv, nem jelöli meg pontosan, hol található ez a levél, melyben maga olvasta. (Századok 1876, 168. l.) Ugyanilyen alakban van meg a mondás a Szenecsey-féle énekes-könyvnek egy XVII. századi mendikás énekében:

Fenékkel fölfordult már ez széles világ,
Meghalt Mátyás király, elkölt az igazság.

(Thaly: Vitézi énekek 2:81.)

Már a XVIII. század végén a mai változat járja, így például Nagy-Ajtai Cserei Lőrincz Háláló Beszédjében (Komárom 1794): »halhatod még ma a' leg gyávábbnak ajakirul is: *meg holt Mátyás Király, oda az igazság.*« Ebben az alakjában él még ma is. — Érdekes szólást találunk Szirmayban (Hung. in parab. 2. kiad. 123), mely szinte olyannak látszik, mintha a Mátyás dicséretének paródiája volna: »Amicitia oblitterata. *Meg holt a' gyermek, oda a' komaság;*« ez is első alakjában teljesen megfelel a Mátyás szólása első alakjának: *Meg holt a gyermek, fel* (így! *fel*, azaz *f el*?) *költ az komaság* (Decsi: Adag 4), Kisviczai-nál pedig már így: *Megholt a gyermek, oda a komaság* (3). Baróti Szabó Dávidnál (Magyarság Virági 210) mind a két alakja megvan. Nem lehetetlen azonban, hogy ez az eredetibb szolás s csak Mátyás halála után alkalmazták a nagy királyra.

Herkó páter. Úgy látszik, hogy mégis csak történeti alak rejlik benne. A Századokban (35:465) — Y J — több új adatot közöl, mely azt bizonyítja, hogy itt nem a német *Herr Gott Vater* népies elferdítéséről, hanem valóban élt alakról van szó. Csakhogy már most két Herkó páter is bukkan fel a múlt ködéből, egy Hirkó János, az erőszakos jászai plébános a XVII. század végefelé s egy idegenből hozzánk került Herkó Miklós prédikátor a XVI. század derekán. Weber Rudolf a budapesti ev. főgimnázium tanára, aki már sok érdemet szerzett a Szepesség története körül, új adatra tett figyelmessé, az idősebb Buchholtz Györgynek (1643—1725), a sokat szenvedett lomnici lelkésznek eddig lappangott kéziratában: Buchholtz Georgii Historischer Geschlechts Bericht. Kaesmark 1703; megvan a Nemzeti Múzeum kéziratárában 4-rét. 198 jelzéssel. Ugyanaz a Buchholtz ez, akiről már Bél Mátyás is dícsérőleg emlékezik meg Prodromusában s kinek adatait a Notitia Com. Scepusiensisben is felhasználta. A kéziratnak 179. lapján ezeket olvassuk: »Darnach ich von Bresslau mit etwas Waaren zuruck nach Hause kam, gieng ich auff den ersten Ungrischen Allerheiligen-Jahrmarkt nach Moldau, allwo ich grosse Gefahr ausgestanden, theils wegen der Kurutzen theils der Labantzen halben, so damals herumb streiffeten; hat sich aber wunderlich geschickt, dass mich Pater Hyrko, welcher ein Hadnagy oder Oberster der Labantzen war, bald in Heraussfahren aus der Molda, verfolgete u. mich confoirete. Denn er hat zuvor von mir seiner Köchin Tuch gekauft, daher er mich gekennet hat: u. bin also zwischen Moldau u. Jooss (Jossa) denen Kurutzen u. der Gefahr, Gott Lob! entgangen.«

Az említett helységek: Molda, Moldau az abaújmegyei Szepesi, Jooss, Jossa pedig a Szepesitől nem messze lévő Jászó. A leírt eseménynek 1675. és 1681. közt kellett történnie, mikor Buchholtz lelkészi állásától megfosztva és száműzve, vásárról vásárra járván, kereskedéssel tartotta fenn életét. Herkó páter ebben az elbeszélésben új alakban tűnik elő, nem plébános, hanem labanc-hadnagy, aki a vásárról hazamenő kalmárookra leselkedve fosztogatott, de aki egynémely kereskedőt, mint itt a mi Buchholtz Györgyünket is, nemcsak hogy megkímélt, hanem útjában el is kísért (confoirete) és megvédett a portyázó kurucok támadásától. Már most a történetírók dolga volna kikutatni, egy-e ez a Hyrkó páter Hirkó János jászai plébánossal* vagy a csütörtökhelyi Herkó páterrel (Nyr. 28:464). A nevével kapcsolatos szólásokat azonban régiebbeknek tartom a XVII. század végénél, nemcsak azért, mert már Szirmay Antal is »antiquissimum vocabulum«-nak nevezi (Hung. in parabolis, 2. kiad. 15), hanem mert nem is illenek a XVII. századi Herkó vagy Hirkó nevű személyekre:

* Ezt valószínűvé teszi Nógrádi István elbeszélése, kinek atyai házat Herkó páter katonái felprédálták. Tóth Béla, Mendemondák, 2. kiad. 14.

Ha maga Herkó páter mondaná, még se hinném; tud' a Herkó páter; legfeljebb ez a magyarságszerte közkeletű szólás jár közel: nem teszem még a Herkó páternek sem. A szólások leginkább a Pirhalla Mártontól említett Herkó páterre utalnak (Századok 35:466), ki nagy tudós és híres tanító hírében állott, csakhogy kár, hogy az említett besztecebányai levéltár okiratának sem éve, sem meghatározása idézve nincsen. Így ennek az érdekes szólásnak megfejtését egyelőre még el kell halasztanunk, míg talán még felbukkanó adatok teljesen nem tisztázzák a kérdést. Tudomásom szerint a Herkó páterrel kapcsolatos szólások nem csak a Felföldön használatosak, hanem az ország más vidékein is (Arad, Zala), sőt azt hiszem, nincs része az országnak, mely ne ösmerné. Azt is érdekes volna megtudni, vajon a szepesi néemtségen kívül ösmerik-e az ország más nem-magyar nyelvei is. (Vö. Nyr. 24:251; 28:464; Századok 27:181, 35:465; Tóth Béla, Mende-mondák, 2. kiad. 93.)

Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. E sokszor idézett szálló igének legrégibb nyomtatott forrásaként eddig az 1781-ben megjelent Hármás Kis Tükör volt ismeretes (l. Tóth Béla, Szájru-l-szájra, 2. kiad. 70. l.). De megvan már jóval korábbi könyvekben is. Tudtommal először Bél Mátyásnak, a híres pozsonyi tanárnak iskolai földrajzában (Compendium Hungariae geographicum) fordul elő, mely országszerte el volt terjedve és több kiadást is ért. A könyvet csak 1753-ban, tehát jóval Bél Mátyásnak 1742-ben bekövetkezett halála után adta ki tanártársa Tomka-Szászky János, megírását azonban természetesen 1742 előttre kell tennünk. Ennek első pontja így szól: »Hungaria, totius Europae Regnorum pulcherrimum est. Nam et situs amoenitate et foecunditate oppido excellit. Proinde nec solo, nec coelo, ulli Regno secundum est. Unde et Hungarorum illud proverbium coepisse dicas: *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita.*» Bél Mátyás *Hungarorum illud proverbium*-nak mondja szálló igénket, tehát mint általánosan ismert közmondásra hivatkozik rá. Minthogy ez a Compendium geographicum iskolák számára készített kivonata nagy művének, a *Notitia*-nak, ebben is kerestem, de sem itt, sem Bél más munkájában nem találtam rá. Értelme, eszejárása egyaránt magyar eredetre vall, de eredeti voltát kissé kétségesse teszi, hogy hasonló mondást idéz Karl Julius Weber Demokritos című munkájában: »... in Zeiten, wo Carpzov in alle Stammbücher schrieb: *Extra Lipsiam non est vita, si est vita, non est ita.*» (Der Geist des scholastischen oder gelehrten Zeitalters című fejezetben, Stuttgart, 1868, 3:282). Joh. Gottlieb Carpzov 1719—1730 volt lipcsei tanár, tehát a szálló ige lipcsei változata régibbnek látszik a magyarnál. Eddig minden fáradozásom hiábavaló volt, hogy ezt a lipcsei változatot a Demokritoson kívül valahol megtaláljam. Igen valószínűnek tartom, hogy a szálló ige magyar diákok révén került ki s csak Carpzov forgatta Lipcsére. Emellett szól az is,

hogy maga Weber a Demokritos más helyén (10:28) magyar szálló igének idézi: »Niemand verarge es daher dem Ungarn, wenn er sagt: *Extra Ungariam non est vita, si est vita, non est ita*, denn das letztere ist wenigstens doch immer wahr.« Tehát külföldön is jellemző és sajátképen való magyar mondásnak ösmerik, mert különben Weber semmiképen sem mulasztotta volna el, hogy idegen eredetére rá ne mutasson. Következésképen szálló igéneknek más magyar forrását vagy feljegyzését kell keresnünk a XVII. század elejéről, vagy még régebb időből, ámbár az ilyen közmondásszerű szólás gyakran igen sokáig lehet már közkeletű, míg végre feljegyződik. Tomka-Szászky (Introductio in orbis hodierni Geographiam Pozsony 1748, 494. l.) kissé megváltoztatva írja szálló igénket: »...recte, qui dixit, dixisse videtur: *Extra Hungariam non est vita, atque si est, non est ita*.« A teljesség kedvéért említem, hogy Aszalay József Szellemi Omnibusában (1856, 3:246) paródiáját is feljegyzi; Pepitáról, az egykor híres spanyol táncosnőről szól, kiről a kockás mintájú szövetet is *pepitának* nevezték: »*Sine Pepita Non est vita, Si est vita, Non est ita*.«

Kenyérének javát megette. Ezt a ma annyira közkeletű szólást eddig hiába kerestem régi forrásainkban; szólás-gyűjteményeink közül csak Baróti Szabó Dávid Magyarság Virágiban (1803, 477) akadunk rá először. Úgy látszik, hogy török eredetű, a hódoltság korából való, de lehet, hogy még újabb keletű is és csak Mikes révén került nyelvünkbe. A hetedik levélben (1717, dec. 12) ugyanis ezt írja: »Azt nem okosan mondja-e a török, hogy az isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára és oda kinek-kinek el kell menni és ott kell maradni valamég a kenyérben tart? Itt vagyon a mi rakás kenyérünk elhintve, azért együnk belőlle, amíg abban tart, zúgolódás nélkül és azt ne mondjuk, hogy jobb volna Erdélyben málét enni, mint itt búzakenyeret.« Talán Mikes olvasása mondatja Tompával Aranyhoz írt levelében (1860, május elején; Arany Lev. 1:487): »Azt mondja a török: Allah bizonyos mennyiségű kenyeret tett le az ember számára bizonyos helyen, azt a kenyeret meg kell enni. Te még nem etted meg Kőrösön a letett kenyeret; tűrj és maradj!« Ennek a gyönyörű képes kifejezésnek értelme világos: aki kenyérének javát megette, élete delén túl van, évei meg vannak számlálva.

Szeget szeggel. Nem népies szólás, sokkal inkább szálló ige, mely a klasszikus világból öröklődött reánk: *clavo clavum ejicere* Cic. Tusc. 4, 35., bajt bajjal elűzni, rosszat rosszal, hasonlóval fizetni. Érdekes, hogy rajtunk kívül, tudtommal, más nemzet nem fogadta szóláskincsébe, helyettesíti rendesen a mózesi: *szemet szemért, fogat fogért*, német: *Aug um Auge, Zahn um Zahn*; vagy az új-szövetségi: *azon mértékkel mérnek egyebek néktek, amellyel ti mérték* (Lukács 6:38), német: *Mass für Mass*; angol: *measure for measure* (Shakspeare e című vígjátékát Greguss

Ágost ugyancsak így fordította: szeget szeggel). A szólás nézetem szerint Erasmus révén került hozzánk; az ő közmondás és szólás-gyűjteményét vette alapúl Baronyai Decsi (Csimor) János Adagiorum Graeco Latino Vngaricorum Chiliades quinque [1595] című gyűjteménye megszerkesztésében. Erasmus könyvének Similitudines című fejezetében olvassuk: »Clauum clauo pellere. «Ἠλφ τὸν ἥλον ἐκπρόειν. Et paxillum paxillo populisti, id est, Malum alio malo depulisti.« Míg Decsi János előtt nincs nyoma a szó-lásnak, utána megvan minden gyűjteményben, de folyó szövegben is. *Szeget szegvel űtni* (Decsi: Adag. 9). *A' szeget szeggel (az erőt erővel) verni (hátra) ki* (Kisv.: Adag. 78). *Szeghet szeggel kell űtni* (Balásfi: Epinicia. 9). Az igaz tanítóknak ravaszoknak is kell lenniük, hogy a tromfot tromffal, a *szeghet szeggel* helye-sen tudhassák *űtni* (Misk. VKert. 164). *A' szeget szeggel szokták kiverni* (Magyar Grammatica a Magyar Nemzeti oskolák szá-mára 1781, 215). *A' szeget szeggel verik-, űtik ki* (Baróti Sz. D. Magyar Vir. 458). A tizenkilencedik században megrövidült a szólás, igéje lekopott, csak az összecsengő szópár maradt meg; evvel tömöttebbé, csattanósabbá is lett. — Ami már most a szókép magyarázatát illeti, az nem nagyon nehéz, mert igen szemléletes, ha tudniillik nem *vasszög*re, hanem az erasmusi *paxillus*ra (faszög, csap, cövek) gondolunk; ilyenel szokás *egybecsapolni* a deszkákat, ha vasszög nem szükséges, vagy ha nem is szabad ott lennie; ezt aztán símára legyalulják, lereszelik, úgy hogy alig látszik. Az ilyen facöveket aztán másképp nem lehet kivenni a deszkából, mintha az egyik oldalán más, hosszabb facöveket verünk rája, ezzel a régi a másik oldalon kijön; ha már most egy kevésbé kivan, akkor meg lehet fogni és fogóval kihúzni. Tehát szórúl-szóra *szeget szeggel verünk ki*. A szólás a népnél nem terjedt el, az irodalmi nyelvben azonban közkeletű, Petőfi egyik legismertebb költeményének a címe.

TOLNAI VILMOS.

BARNA.

Hogy újabban nyelvészeink a *barna* szót következetesen szláv eredetűnek tartották, az első sorban Miklosich rovására irandó, azért cikkem élére azt a fejtegetést teszem, amelyet a szláv elemekről írt értekezésében találunk; ott az 58. sz. a. a következőket olvassuk: »*brna* fuscus; *barna* bos subfuscus; čech.: slovak. *braný* für *vraný* niger gehört nicht hieher. — *barna* a. fuscus braun. Rum. *brnač*.«*

* M. az ő összeállítását talán Leschka alapján írta le; Dankovszkyból, akinek szófejtő szótárából szintén sokat merített, nem vehette, mert ez nem említi a »cseh« *brna-barna* szót: »*barna* (barnavi sl.) fuscus, braun« Lexicon 103. és 209. l. Leschka Elenchusában ellenben ezeket olvassuk: »*Barna*, fuscus, subniger braun, convenit cum slav. *brnawý*, *brnný*, inprimis quod per plerosque exprimat *barnawý* et *barný*, in foem. *barnawá*, *barná*, inde *brna*, *barna* bos subfuscus, *rbnuše*, *barnuše*, vacca suhfusca vel subnigra.«

A mi nyelvészeink nyilván megnyugodtak M. fejtegetésében, mert olyan biztosan ismétlik, hogy a *barna* szláv eredetű, mintha a dologhoz semmi kétség sem férne.* De mielőtt a *brna* szó tárgyalására áttérek, meg kell még említenem, hogy Budenz 1862-ben, tehát tíz évvel Miklosich értekezésének megjelenése előtt, igenis más szláv szóból akarta a magyar *barna* szót magyarázni, de minthogy a »cseh« *brna-barna* szót is említi, minthogy továbbá Miklosich Budenznek azt az értekezését, amelyben ezeket leírta, ismerte és forrásai közt fölemlíti, nem lehetetlen, hogy M. összeállításának közvetlen forrása mégsem Leschka, hanem Budenz; e mellett szólhat az is, hogy M. Budenz-cel egyetemben csehnek mondja a *brna-barna* szót. Budenz cikkeskéje, amely a *Lexicon palaeoslovenicum* még most is érdekes és becses ismertetésében található, így szól: »*bron̄s* albus; varius, cinerei coloris. — Magy. *barna*. Vö. cseh: *brna*, *barna* bos subfuscus; tót *barnavi* (barna).« NyK. 1:312. Hogy *bron̄s*-ból, illetőleg annak nőnemű *brona* alakjából hangtanilag kimagyarázható a *barna* szó, azt fölösleges itt kimutatnom, mert Budenz föltevése ellen a szláv szónak nem hangzása, hanem jelentése szól. Az ószlovén *bron̄s* fehéret jelent, mint az ócseh *broný* is — vö. ócseh *bróna* újcseh *brůna* fehér ló** — a magyar *barna* szó tehát ebből nem származhatott.

Áttérek arra a szóra, amelyből Miklosich kiindul, a »cseh« *brna-barna* szóra. M. fogalmazása szerint igaz ez két szónak látszik »*brna* fuscus« és »*barna* bos subfuscus, de aki csak egy kicsit konyít a szláv nyelvekhez, annak nyomban kétségei támad-

* Munkácsi 1881-ben Nyr. 10:533. és 1883-ban NyK. 17:109, Halász 1888-ban Nyr. 17:252. Simonyi is aligha kételkedik M. összeállításának helyességében, ámbár 1895-ben látszólag más szóból indul ki. Simonyi ugyanis a NyK. 25. kötetében *Szláv szavaink eredetéhez-féle* fölírassal összeállítja azoknak a mi nyelvünkbe került szláv szónak a jegyzékét, amelyek Uhlenbeck szerint germán eredetűek, és az 53. l. egyebek közt ezt mondja: »*Barna*. — Ószl. **brunū*, szerb [olv. szorb] *bruny*, barna, ószl. *brunatīnū*, lengy. *brunatny*, sötétbarna, lengy. *brunak*, barna ló stb. — Germ. *brāna*: ófn. *brūn*.« Alig hihető, hogy Simonyi ezzel *barna* szavunknak egy új, Miklosichétől eltérő, magyarázatát akarta volna adni, hiszen ószlovén **brunū*-ból hangtanilag bajos volna *barna* szavunkat kimagyarázni, ezt S. természetesen igen jól tudta, de ehhez hozzájárul még egy körülmény, amelyet valószínűleg nem ismert: Uhlenbeck föltevése, hogy az egyházi szláv nyelvben meglehetősen valamikor a **brunū* szó, több mint merész, még a *Lexicon palaeoslovenicum*-ba fölvetett *brunatīnū* ószlovén volta is fölötte gyanús, mindössze egy (a XVII. sz. második felében) Moszkvában orosz szerzetestől írt forrásban található, itt is úgy látszik csak a lap szélén! Minthogy a föltett ószl. **brunū* szónak közvetlenül különben sincs semmi köze a *brna* szóhoz, amelyből Miklosich kiindul, a **brunū* szóval nincs miért tovább foglalkoznom.

** A mai cseh nyelvben régi hosszú ó-nak szabályosan ű (ejtsd ú) felel meg, a mai *brůna* a régi *bróna*-nak csak úgy felel meg, mint akár *bůh* (gen. *boha*, Dat. *bohu* stb!) a régi *bōh*, ószl. *boğū* »isten«-nek; ez a *brůna* Ranke szótára szerint annyi mint »Schimmel, Weissschimmel, Silberschimmel«. Miklosich ezt a cseh *brůna*-t tehát helyesen állította a Lex.palaeoslov.-ban éppen a *bron̄s* mellé; a szófejtő szótárában csak botlás következtében kerülhetett a *brunū* alá.

nak a »brna fuscus«-nál, hiszen M. soha sem idézi a szláv mellékneveket nőnemű alakjukban — már pedig *brna* csakis nőnemű alak lehetne —, mindamellett hogy a szláv melléknevekből lett mellékneveink rendszeren a nőnemű, illetőleg köznemű alaknak felelnek meg és -a-n végződnek. M. a *buja*, *néma*, *pusztá*, *tompá* szavakat tényleg a szláv hímnemű alakból magyarázza, a *buj*, *némű*, *pustű*, *tapű* alakokból és azt hiszi, hogy a magyarban csak azért járult -a hozzá, mert a finn nyelvek szeretik a kéttagú szavakat (vö. Ásbóth *A szláv szók a m. nyelvben* 32. k. l.). *Brna* melléknév, amely fuscus-t jelentene, valóban nincs, *brna* és *barna* szakasztott ugyanazt jelentik, eredetre nézve kétségtelenül egy és ugyanaz a szó. De hát mi az eredete? Nézzük meg Miklosich szövejtő szótárát, ha valahol, hát ott kell rá feleletet kapnunk. A bennünket érdeklő cikk így hangzik: »*barna* klr. dunkelbrauner ochs, *barnastyj*. slk. *barnavý*. — rm. *bernač*. magy. *barna*.« — a »cseh« *brna-barna* szónak sehol semmi nyoma! A kisorosz *barna*, *barnastyj* magyar eredetére rámutatott már Csopey NyK. 16:273, azt pedig, hogy a tót *barnavý* »*barna*« csak úgy lett *barna* szavunkból mint a tót *luštavý* a magyar *lusta* szóból, helyesen látta Halász Nyr. 17:252, csak abban tévedt nagyot, hogy utána vetette: »eredeti tót alak *brnavý*«, mert ez bizony semmivel sem eredetibb a *barnavý* alaknál. De ha a tótban a magyar *barná*-ból hol *barnavý*, hol *brnavý* lehetett, akkor a *brna* is talán csak *barna* változata és semmi egyéb mint a magyar *barna*! Hát bizony ez kétségtelen. No meg nem is »cseh« se a *brna* se a *barna*, hanem tót; a cseh szótárak, ha említik, csakis azért említik, mert a morvaországi tótok közt is járatos, no meg mert a tót szavakat is föl szokták említeni — Ranke cseh szótárában p. o. igenis megtaláljuk a *brna*, *brnoše*, *brnuše* szavakat »schwärzliche Kuh« jelentéssel, de nem cseh szóknak, ott van mindegyik mellett a tótot jelentő *sl.* = slovenské, slováké jelző. Ez a tót *barna*, *brna* tehát semmi egyéb mint akár a kisorosz *barna*, jelentése is ugyanaz, mert a tót szó bizony sötét barna ökröt is jelenthet, nem csak tehenet (l. Bartoš, *Dialektologie moravská* 1:199.), és ezzel a magyar eredetű *barna* szóval a szerbeknél is találkozunk. Mert Munkácsi helyesen mondja, hogy a szerb *barna* magyar szó, ámbár azokban a forrásokban, amelyeket ő használt, csakis a pusztá »ló« jelentést találta följegyezve (amely valamikor Miklosichot annyira megtérfálta: »*barna* f. serb. Gaul — vgl. it. *brenna* Mähre«! l. *Fremdwörter in d. slav. Spr.*) Ha Munkácsi a horvát akadémia nagy szótárának akkor már teljesen kész I. kötetét is használta volna, sokkal biztosabban állíthatta volna a szerb *barna* és magyar *barna* azonosságát, mert ott azt olvassuk: »*Bárna** m. fuscus equus et bos ... biće od mać. *barna* ...«, tehát a szerb *barna*

* A szerb *bárna* szóban a hangzó nyújtása szerb hangtörvények alapján történt.

barna lovat vagy ökröt jelent és Daničić, a szótár akkori szerkesztője, magyar szónak tartja, erre annál inkább van oka, mert csak a magyarság közelében használatos: Vúk csak a »vojvodiná«-ból ismerte.

Hogy a tót, a kisorosz meg a szerb *barna* nem egyéb mint a magyar *barna*, azt nyelvészeink talán készségesen elismerték volna, de zavarba ejtette őket a tót *brna* alak; hogy azonban ez a *brna* micsoda, honnan keletkezett, azt senki sem kérdezte. Pedig alig áll ez a *brna* alak távolabb a magyar *barna* kiejtésétől mint a tót *barna*, mert pusztá ámtás volna azt hinni, hogy magyar *barna* és tót *barna*, mivel egyaránt írják, hangzásra is egy. A tót *barna* *bárná*-nak hangzik, tehát semmi más mint egy kísérlet, hogy a tót nyelvben rendelkezésre álló hangokkal körülbelül visszaadják a magyar *barna* szót, a *brna* pedig nyilván semmi egyéb mint egy másik ilyen kísérlet, amely épen nem mondható kevésbé sikerültnek az elsónél. Eredeti szláv szó sem a *brna* sem a *barna* nem lehet, az teljesen ki van zárva, más-honnan mint a magyarból pedig alig fogjuk e szót megmagyarázhatni. A magyarra utal bennünket már az a körülmény is, hogy a magyar nyelvből elég szó került a tót nyelvbe, ellenben a tót nyelvből a mi nyelvünkbe átment szót, amely elterjedt volna az egész magyarságon, alig ismerünk.

Idáig nagyon könnyű volt eljutni, el is jutottam ennyire már régóta, alkalmilag jeleztem is, mikor *A szláv szók a magyar nyelvben* c. értekezésemben »kétséges«-nek mondtam a *barna* szó szláv eredetét 33. l. Ha most egy lépéssel tovább megyek és a magyar *barna* szó igazi eredetét keresem, ezt bizonyos elfogultsággal teszem, mert egy előttem kevésbé ismert térre kell átmennem, de abban a biztos reményben, hogy fejtegetéseim, ha itt-ott hézagosa is, a kérdés végleges eldöntését siettetni fogják.

Ha a magyar nyelvben észlelhető szláv hatás nem volna olyan nagy s ha nem álltunk volna szemben azzal a hiedelemmel, hogy a *barna* szó eredete régóta meg van fejtve, hogy az szláv, akkor szinte érthetetlen volna, hogy nyelvészeti irodalmunkban még ötletként sem merült föl az a vélemény, hogy a magyar *barna* semmi más mint a német *braun*, hiszen a két szónak jelentése tökéletesen azonos és hangzásukban is könnyű bizonyos rokonságot észrevenni. Pedig ez az ötlet az újabb kutatások alapján egészen komoly, ugyancsak számba jövő állítássá fejlődhetett volna. De ennek semmi nyomát sem találtam, még Melichnél sem, aki pedig eléggé járatos a szláv nyelvekben is, hogy Miklosich állításának tarthatatlanságát észrevehette volna, a német eredetű szavainkkal meg éppenséggel éveken keresztül foglalkozott, két ízben össze is állította őket, a hangtani részletkérdésekkel pedig külön is foglalkozott egy értekezésében.

Az áttekintés megkönnyítése végett ide iktatom mindjárt kimutatásaim végeredményét: a magyar *barna* szó bajor *bráne*

alakból (= irod. n. *braune*) származott. Hogy bajor *bráne*-nak, melynek *á*-ja hosszú nyílt *á*, végső *e*-je pedig vidékek szerint hol tisztább hol tompább hangzású, a magyarban eleinte **brána* felelhetett meg, az bizonyításra nem szorúl. Hogy a magyarban **brána* a **barána* **barana* alakokon keresztül eljuthatott végre egészen a *barna* alakhoz, azt apróra bebizonyítottam a NyK. 30:29. l., illetőleg *Arch. f. slav. Phil.* 22:466. l. hasonló alakú szláv szókon, elég ha egészen röviden összefoglalom ottani fejtegetéseimet. Ószlovén *a*-nak a magyarban mindig *á* felel meg, ha a szó később változáson nem ment át: *makü* > *mák*, *malina* > *málna*, *kovačī* > *kovács* stb. stb.; így lett *dragü*, *-a*, *-o*-ból is *drága*, *bratü*-ből előbb *brát* (HB.), azután a szó elején álló, nem magyaros mássalhangzócsoport megbontásával *barát*, *brazda*-ból *barázda*, *plašti*-ből *palást*, *sladü*-ből *szalád*. Mihelyt azonban a hosszú *á* a hangsúlyos szótagot követő leggyengébb szótagba került, könnyen megrövidülhetett, sőt teljesen el is tűnhetett; így érthető, hogy ószl. *hvrastü*-nak *haraszt* felel meg, **kladnja*-nak *kalangyá-kalongya* (l. Nyr. 28:439. kk.), *slanina*-nak *szalanna* (NySz.) és *szalonna*, *klada*-nak *kaloda*, *svraka*-nak *szarka*, *slama*-nak *szalma*. Hogy az ilyen hangfejlődés nincs csak szláv szóhoz kötve, az már abból is következik, hogy a szlávból átvett szavakon a fejlődés különféle fokai tűnnek föl, de van azonkívül egy német eredetű szavunk, amelyen véletlenül mind a kiinduló pontot, mind a fejlődés végső eredményét ki lehet mutatni, ez a *krácol-karcol* szó. A bajor nyelvjárásnak egy eddig nem eléggé figyelemre méltott tulajdonsága az, hogy erősen hajlik a hangzók nyújtására, egyebek közt *tz* (azaz *c*) előtt is: az irodalmi *Plätz*, *ätzen* (»etetni«) stb. helyett *plätz*, *ätzen* járja (l. Weinhold Bair. Gr. 50. l.). A magyar *krácol** sem lehet más, mint ilyen *krätzen* mása, a *karcol* pedig minden bizonnyal régebb *krácol*-ból lett a fönt említett módon. Egészen így lett *barna* is a föltett **brána* alakból.

Áttérek a bajor *bráne* alak igazolására. Ismeretes dolog, hogy a bajor nyelvjárásban a köznémet *au* kettőshangzónak gyakran tiszta *á* felel meg, első sorban annak az *au*-nak amely régebb *ou*-ból lett. De minthogy a mai német *braun* régebb *brün*-ből lett, minket jobban érdekel annak az *au*-nak a sorsa, amelyet szemben az *ou*-ból lett *au*-val »új« *au*-nak is neveznek, ámbár ezt is vissza lehet kísérni egészen a 12. század közepéig. Erről Weinhold kitűnő bajor nyelvtanában az 53. l. egyebek közt ezt mondja: »Helles *â* für neues *au* hört man fast in allen Worten am Böhmerwald und an der Schwarzach, Schm. §. 157.«; Schmeller pedig, akire Weinhold hivatkozik, a bajor tájszólásokról írt munkájának idézett helyén azt mondja: »*au* lautet wie *á* — 157.

* A NySz. példái a következők: *krácoló* söprű az ötvösöknél: *peniculus* PP. [vö. *séprő* a. is *krácoló-séprű*: *peniculus*; *borstwisch* PPB] és egy 1689-ben Nagyszombaton megjelent munkából: Vévén táskájából egy követ ki, amelyre a Jesusnak nevét *kráczolta* volt (Land: UjSegits. I. 287).

(Schwarzach, Böhm. Wald L.): *ás'n Háss* (aus dem Hause), *brá~ Bá-ə'* (Bauer), *trá-ə~* (trauen) — und so fast durchgängig. Schmeller tehát a német *braun* helyett használt *brá~* alakot is idézi; igaz, hogy ez a *brá~ n* nélkül hangzik, de már a köznémet *braune* alaknak ugyanabban a tájszólásban csakis *bráne* felelhet meg tisztán hallható *n*-nel, mert *n* csak akkor nem hallatszik, ha nem következik rá hangzó.* Schmeller példái közt még a *krát* = Kraut érdekel bennünket, mert ez megvan a mi nyelvünkben is a *cingrát* = Zinnkraut tájszóban.**

Áttérek a *barna* szó végén mutatkozó *-a* magyarázatára. Én nem tagadom, hogy a német nyelvből átvett melléknevek nem szoktak *-a*-n végződni — vö. *bösz, fess, friss, röt, smucig* —, de azért mégsem értem, hogy Melich miért idegenkedik annyira annak a magyarázatnak az elfogadásától, amelyet én a *bonta* melléknév végső *-a*-járól adtam. Ez az érdekes szó ma már jóformán feledésbe ment, a Tájszótár mindössze ennyit tud róla: »*Bonta* (Göcsej MNy. 2:409; Somogy és Baranya m. Tsz. Kis-Kún-Halas Nyr. 14:285; Erdővidék Tsz.; *bunta* Vas m. Kemenes-alja, Balaton mell. Tsz.): tarka, kétféle színű (disznó).« De régebben ugyancsak jól ismert szó lehetett, mint a NySz. adataiból kiviláglik. A *bunta-bonta* szót én német *bunte* alakból magyaráztam és minthogy a magyar szót leginkább disznóra mondják, ezt a német *bunte* alakot a *die bunte sau*-féle fordulatban említettem l. Nyr. 26:63. k. Ezzel szemben Melich, aki maga is elismeri, hogy a *bonta* szónak okvetetlenül német eredetűnek kell lennie, aki egyebek közt magyarázatára egy bajor *bont* alakot is idéz, a végső *-a* megfejtésére legújabbán sem tud mást fölhozni mint a következőket: »zwei analogien mögen für die wahrrscheinlichkeit unserer etymologie sprechen: *selma: schelm, cérna: zwirn*, zu bemerken ist jedoch, dass diese auch durch slav. vermittlung kommen konnten.« A *cérna* szó német eredetét éppen énnekem kellett Melichchel szemben vitatnom, aki szlávznak tartotta (l. Nyr. 26:17, 62.) és nem is vette föl a német eredetű szavak közé, de a *cérna* szó végső *-a*-ját mai napig sem tudom megmagyarázni. A *selma* szót Melich ugyan fölvette újabban a német szavak lajstromába, de elég rosszúl tette, mikor ő szlávznak tartja: »in das ung. durch das slav.... gekommen.« Az a körülmény, hogy

* L. Schmeller *Die Mundarten Bayerns* 119. l. 564. f.: »*n* bleibt unausgesprochen am Ende von Stammsylben wo kein Vocal darauf folgt.«

** Melichnél *cimngrát* (NySz.) h. olvasandó: *cingrát* (MTsz.). (*Német vendégszók és Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter*). A szó csakis a pest-megyei Tinnye községből van kimutatva Nyr. 7:39. — Melich még két példát említ (l. *A magyar nyelv régi német jövevényszavai* 36. l.), az egyik a nagyon elterjedt, de kevésbé ismert tájszó *cábár*, a másik a jobban ismert, de a szótáraktól rendszeren elhanyagolt *rámol* ige, a baj csak az, hogy *cábár*-nak a német *sauber*-ből való származása kétséges, a *rámol* meg nem köz-német *raumen*-nak, hanem *räumen*-nek felel meg, ennek tehát ott semmi helye nincs, ahol azokról a szavakról beszélünk, amelyekben német *au*-nak magyar *á* felel meg.

(braun), *Zá'* (Zaun), *láttá'* *Krát* (lauter Kraut), *Brát* (Braut), a német mellékevek rendszeren legrövidebb alakjukban jöttek át a magyar nyelvbe, korántsem bizonyítja, hogy egy-egy esetben nem tükröződhetik nyelvünkben valamely ragozott alakjuk. Az idegen szavakat nem a nyelvész veszi át egy előre megállapított szigorú törvény alapján, hanem pillanatnyi hatások alatt álló öntudatlanul beszélő nép. Szép példa rá a szláv nyelvből átvett *szent* = ószl. *světŭ* szó. Nincs második szláv melléknév, amelynek hímnemű alakja került volna át a magyar nyelvbe, egytől-egyig a nőnemű, illetőleg köznemű alakban származott át mihozzánk: a magyar *tompá* szóban nem a hímnemű *tapŭ* tükröződik, hanem a nőn. közn. *ta-pa-tapo*, és ugyanaz áll valamennyi többi melléknévre is, amely átment a mi nyelvünkbe, a *buja*, *garázda*, *goromba*, *néma*, *parázna*, *pusztá*, *ritka*, *suta*, *szapora*, *tiszta* szavakra. Ha mégis mássalhangzón végződik egy szláv eredetű melléknév, akkor biztosra vehetjük, hogy a szláv nyelvben nem melléknév, hanem főnév volt, példa rá a *bolond*, *gonosz*, *kondor*. És mégis van-e komoly nyelvész, aki tagadhatná *szent* szavunknak szláv eredetét?! Hogy mikép lehet tehát azon fönnakadni, hogy a *bunta-bonta* melléknév kivételesen egy ragozott német alakot tükröztet, azt sehogy sem tudom megérteni. Vagy Melich talán azon akad fönn, hogy a bajor nyelvjárásban a német *bunte*, *braune*-féle alakok végén csengő -e gyakran eltűnik? Hát ez igaz, de ez korántsem általános tüne-mény, nem is terjed ki minden bajor tájszólásra, úgy hogy marad még egy sereg *bunte*, *braune*-féle alak a bajor nyelvjárásban is. Schmeller (*Die Mundarten Bayerns* 224. fej.) igenis azt mondja »e als Nominativ-Endung der Adjectiva nach *der, die, das* bleibt gewöhnlich unausgesprochen« de azonnal hozzát teszi: »Doch ist es östlich vom Lech zuweilen auch wie *é*, anderwärts wie *a* zu vernehmen«. A következő három fejezetből megtudjuk, hogy a határozatlan névelő után az -e hang rendszeren megmarad, pl. *a rêchtə brávə, guetə Frâu*, csak úgy mint a többes számban is, ha a melléknév előtt nem áll határozott névelő vagy hozzá tartozó névmás: *gütə, bravə Herren, Fräuen, Kinder* 230. fej. A magyar *bunta-bonta*, **brána-barna* végső -a-ja tehát igen könnyen magyarázható a bajor nyelvjárásból is, mert az olyan szólásokban, mint *eine bunte Sau, eine braune Kuh, bunte Säue, braune Kühe*, a bajor nyelvjárásban is -n végződik a melléknév. Sőt aki közelebbről ismeri a bajor nyelvjárást, azt is tudja, hogy még akkor sem ejtettem hibát, mikor a *die bunte Sau*-féle fordulatból indultam ki a *bunta-bonta* magyarázatában, mert a *der bráv Ma~, dé bráv Frau*, mellett igenis az -e-s alak is járja a bajor nyelvjárásban *der brávə Mä~, dé brávə Frau*, csak kicsit más jelentésben l. Schmeller 254. l. 827. f. Gondolhatnánk végre még arra is, hogy a magyar *barna*, melyet régebben úgy látszik leginkább állatokról használtak, az önálló *Braune*-ből lett. A *Braune* nemcsak a kopott *Braun* mellett még most is használt vezetéknev, hanem igen kedvelt tehénnév is a német nyelvben, azonkívül akármilyen

színű lovat is jelenthet.* Ha most már tekintetbe vesszük, hogy a magyar nyelvből a tót nyelvbe került *barna-brna* feketés tehenet jelent, a kisorosz *barna* Żelechowski szótára szerint sötétbarna ökröt, a szerb *barna* barna lovat vagy ökröt jelent, az a lehetőség nem látszik kizártnak, hogy a *barna* szavunk keletkezéséhez a *braune* alak ilyen használata is hozzájárulhatott. Semmi esetre sem okozhat nekünk a magyar szó végén álló *-a* nehézséget; találunk a bajor nyelvjárásban rakásszámra fordulatot, amelyben a magyar ember, mindig újra meg újra kihallhatta azt a *bráne* alakot, amelyből igaz különféle átalakulás után lett csak a mai *barna*, de ezek csupa olyan átalakulások, amelyek a szó tövét érintették, nem a szó végét. A szó vége bizonyára kezdettől fogva *-a*-nak hangzott és épen ennek a magyarázata okoz legkisebb nehézséget úgy annyira, hogy ettől már rég tudhattuk volna, hogy a *barna* szó német, csak a tőhangzó ne változott volna el annyira.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A BUTA EREDETE.

Melich azt mondja 30:460. hogy újabban a *butát* vagy német vagy török eredetűnek tartják. Hallgat a harmadik föltevésről, mely a román eredetet vitatja, s ez annnyival inkább meglepett, mert a tíz lapnyi fejtegetést, melyet e szónak szenteltem a Nyr.-ben (18:433) bajos észre nem venni. Akárhogy-mint van, M. döntésébe, mely szerint »mindezek a magyarázatok hangtani szempontból elfogadhatatlanok«, az enyém nem lehet beleértve; a román *boto* szóvégi *o*-jának megfelel a m. *a* (vö. *csonka* ebből: *cionco* stb.). A *bot*-, *but*- tő 'tompá' és 'tompaelméjű' értelmében megvan a román nyelvterületnek különböző részein. A germánságban is szerte el van terjedve. Hogy e találkozás hogyan magyarázódik, egyelőre homályos, de a jelenlegi kérdésre mellékes.**

A szláv nyelvek, ha nem tekintünk egy pár szlovén és tót tájszót (l. Matzenauer 126), ezt a szótót nem is ismerik, és M. éppen a szláváságból akarja származtatni a *butát*. Ebben ő szerinte a szlávól került *suta* szóval keveredett a *buja* melléknév (mely a szláv *buj*-tól ered), még pedig e szláv szónak eredeti 'buta' jelentésében, noha ezt a jelentést a magyarban ki se lehet mutatni. Hiányzik azonban a *tertium comparationis*: az egyik tényező

* L. Grimm D. Wtb. 2:325. *Braun* 5. és vö. Schmeller i. h. 834. fej.

** Egyébiránt abból, hogy a magyarban nincsenek német eredetű *-a* végű mellékevek, még nem következik, hogy a *buta* nem lehetne a német *butt* mássa. A németből vett mellékevek nincsenek nagy számmal, nem sorakoznak zárt csoportba s jobbára igen későkoriak. Szerintem lehetséges, hogy a *buta* már régebbi korban a németből jött, habár az *-a*-nak más alapja volna itt, mint a szláv eredetű *drága*-féle mellékeveknek. Mért szolgált volna a német melléknévnek mindig az állítmányi alakja a m. alak mintaképeül, és soha a jelzői? [Vö. Ásbóth O. a *barna* szóról való értekezését. — *A szerk.*]

Sch.

lelki fogalom (*buja*), a másik testi (*suta*). M. nem tehetette magáévá Simonyi szavait (18:5); ezek a *buga* és *suta*, tehát két rokonértelmű szó elegyedésére vonatkoznak. Nagyon is mesterséges épület, amit M. épített. Először is nagyon kétes föltevés, hogy a tulajdonképpeni *tompa'* jelentés az elméleti tompaság jelentésének utána következniék, holott a fejlődés mindenütt ellenkező irányban halad. — Munkácsi (NyK. 20:470, nem Nyr. 16:321, mint Melich idézi) nem azt mutatta ki, hogy a *'buta'* jelentés »nyelvünkben« régibb, hanem csak azt, hogy korábban van rá adat az írott nyelvemlékekben. SCHUCHARDT HUGÓ.

A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

Szász Károly dunamelléki ev. ref. püspök úr szívességéből alkalmam volt a *Szemere-tár* pótköteteibe bepillantani. E laza, rendezetlen és rendezhetetlen fogalmazvány-halmazban találtam Szemere Pálnak 1827. február 9-én Kölcsyhez intézett, eddig ismeretlen leveléből egy töredéket, idegen kézzel másolva, de Szemere Páltól aláírva.

E levél-töredéknek egy része rendkívül becses adat a »nyelvújítás« történetéhez. Meg nem állhattam, hogy le ne másoljam és Szemerének, a nyelvújítás egyik főemberének egyfelől öngazolása, másfelől az ő jóhiszeműségének bizonyítása végett közzé ne tegyem. A levél idevágó része így hangzik:

»Még eddig többnyire minden műveltebb nyelveknek az vala sorsok, hogy a' Szép' művei akkor kezdettenek, midőn a' szók heterogén részekkel voltak elhomályosítva; s nem kezdődheték a' szóknak *felébresztői* * kora.«

»A' deákban alig van példa egyéb, mint: *famul* Enniusnál és Lucretiusnál; és ugyan Enniusnál: *debil* homo; s Varronál: *facul* és *difficul* . . .«

»A' német nyelvnek szerencsésebb sors juta. Még Logau elkezde sok szavakat a' magok segéd-végzeteik mellől- elől- és hátul-felszabadítani. Péld. o. *Hirn, linde, Blick, Besonnenheit, weilen, letzen, kosen, Drang*, ezekből: *Gehirn, gelinde, Augenblick, Unbesonnenheit, verweilen, verletzen, liebkosen, Drangsal*, melly szavak Lessing ezen munkájának megjelenéseig: »Beyträge zur Kenntniss der deutschen Sprache 1759« közönséges folyamat nélkül szükölködtenek. Lessing ajánlá mind ezeket, mind más többeket Logauból, mint *Groszmuth* a' *Hochmuth* analógiája után, és: *bieder 's frommen einem*. Így cselekvék Klopstock is ezen elavultakkal: *hehr, Heymath, Fehde, Buhle 's buhlen*; 's így Wieland ezekkel: *Minne, kund, Beginn, 's beginnen, sonder*. — Adelung vala az, a' ki grammaticai munkáiban a' gyökér- és avult

* Szemere a »szók felébresztésén« az elvonást s a kihalt szók föllevenítését értette.

szókkal való éleést akadályoztatá. Azonban mind régibb, mind újabb classicusaiban a' német literaturának még ma is jelennek meg (Adelung' szava szerint) Verstümmelungok és archaismusok, mint *Bill ig* nélkül, *Weil* pedig *chen* nélkül stb.«

»A' mi nyelvünkötől még többet várhatni, mint a' németekétől. Nálunk jobb grammaticusaink még ajánlják vagy példát adnak a' gyökerekkel való élésre, 's elavult szók visszaélesztésekre. — Kunics * kezdé; Szabó, a' Baróthi, példákban versei között; Révai tudományosan és példák által; Sándor István lexiconban és versekben; Verseggy Grammat. és versek 's a' *szendergő* gyökerek felől stb. Még a' popularis írók is, mint Dugonics. A' jobb poeták pedig hasonlóan: Kazinczy, Virág stb. — Ezen gyökereink vannak immár felszabadítva. Lásd jegyzéseinket ** a' bekötendő papirosok közt, s ird ki. Azután általmenni az avult szavakra; kikeresni a' Beregszászi ellen írt *Hip-hop*-ot 's elmondani: Párizpápaiban s Wagnernál nincsenek avultaknak nevezve a' szók; hogy Gyarmatinak és az ő korának (Affin. 1790.) mik voltak avult szók, mint, ha jól emlékezem: *ló*, vagy *paripa* stb. Mik nem voltak ezek közül Márton József lexiconában avult szók. Ha jól emlékezem Mártonnál (1799 és 1807) csak a' *Hölgy*hez van hozzátéve: »régi szó,« és még egyhez, a' mire nem emlékezem. Ellenben az ilyenhez *tom* nincs 's másokhoz. — Mikor ezek így történnek, fellépint Beregszászi úr. Felejteti kell őtet. Neki még a' *kor*, *has*, *lepel* is régi szók. Hát a' defectivumjai: *hála*, *béke* stb. Így törpe lesz a' nyelv. Az audaculusok szerint pedig collossalis. Nem lesz holt szó. Mert a' mi csak lexiconban van, az még nem él.«

»Excursio. Serkentéssel, buzdítással a' magyar írókhoz. Hasznai: 1. Értelmesebbség; 2. gazdagság; 3. összetétel alkalmatos-sága; 4. kocczanás' kikerülése, mint *kegy*, *ék*, *éd*, *csend* az »esség« nélkül. Biztatás, hogy a' szók az olvasók által is elfogadtatnak egykor, mint a' németben a' Logau' 's egyebek' szavai Adelung ellen. Utolsó Excursio a' magyar olvasókhoz; hévvel és csapodársággal — s vége.«

»Mit mondasz ezekre, édes Ferim, próbáld kidolgozni: én csupa szárazság vagyok. Pedig ezen Aufsatznak nem kellene száraznak lenni. Homérod' megjelenése előtt hasznos lenne a' Tud. Gyűjteményben. Barátságunkért legalább észrevételeidet közöld, 's a' szükségesekeket add hozzá jegyzéseinkből. Bár egészen kidolgoznád! Inasom holnap megy Vátára. Öleüink. Levelet! Adieu. Péczel, Febr. 9. 1827.«

Kölcsey válaszát nem ismerjük, de igen valószínű, hogy e biztatás következtében írta cikkét a *Szókurtításokról*. (L. Munk. 1886. 4:176).

* »Sedécziás« keserves játékát (1753) érti-e, vagy talán arra céloz, — amiről eddig nem volt tudomásunk — hogy Kunics is részt vett, Faludi és Vargyas mellett, a Wagner Phraseológiája szerkesztésében?

** Szemere e följegyzései, Szvorényi hagyatékából, jelenleg a zirci apátság könyvtárában vannak.

Ma is *kurtítanak* és *csinálnak* szokat, csakhogy nem olyan tömegesen, mint Szemere Pál és Kölcsy korában. Íme:

Benfent. Nem régiben olvastam »a *benfent dolgokkal ismerős*« kifejezést (Magyar Szó, 1901. IX. 10. sz. 6. l.). Ep olyan elvonás a *benfentes*-ből, mint a *csend*, *hóbort*, *bozont*, *kaland*, *körönd* stb. a *csendes*, *hóbortos*, *bozontos*, *kalandos*, *köröndös-körül*-ből. Sem annak, sem ezek nagy részének eredetéről nem tudni bizonyosat, de azért életre keltegetik a sejtett szendergő gyökeret ma is.

Tevéketlen. Tóth Béla egyik cikkében olvastam a *tevéketlen* szót (Pesti Hírlap 1901-i karácsonyi száma). »Mi a gyök s mi a képző?« szokta Helmecky kérdeni. Az *-etlen* fosztó képző, de a *tevék* itt már csak azért sem lehet főnév, mert akkor ez idő szerint *-telen* járulna hozzá. (Vö. *hajléktalan*, *haladéktalan*, *szándéktalan*, *értéktelen*, *mértéktelen* stb.) Nyilvánvaló, hogy a *tevéketlen* szó csinálója (Kun Pál 1879? Vö. Phil. Közl. 12:329.) az *érzéketlen*, *terméketlen* analógiájára épített. De az *érzéketlen* előbb *érzékenytelen* volt (NySz.) és Geleji Katona István, a grammatikai elvek embere kurtította meg: »Sőt nem hogy az *érzéketlen*, vagy okoságtalan állatokval, de még az okosokval is . . . « (Titk. 37. l.). — A NySz.-ből az *érzéketlen* kimaradt; ellenben az *életetlen*, *nemzeketlen*, *születetlen*, *tenyészéketlen*, ugyancsak Geleji Katonától, föl van jegyezve, »noha a kösség nem él vélek.« — Geleji Katona az *ő -éketlen* melléknevei igazolásaul csakis a *terméketlen*-re birt hivatkozni. Ez azonban kétségtelenül a *termék* főnévből származott (l. a NySz.-ban: *terméketlen*, *értéketlen*, *mértéketlen*, *féketlen* stb.). A *tevéketlen* tehát hamis analógiára van csinálva, akárcsak az *adoma*, *íroma* a *lakomá-éra*, s annak idején Heinrich Gusztáv meg is róttá a Phil. Köz.-ben (l. fentebb). Nem akarom én e nyelvtörténeti tanulssággal a *tevéketlen* szó használatát kárhoytatni, sőt elismerem, hogy szükségünk is van rá, »inactivus« értelemben. Még azon sem ütközném meg nagyon, ha egyszerre csak *előzéketlen* bánásmódról, *égéketlen* szivarokról, *tanulékatlan* vizslákról és *hízékatlan* sertésfajokról fognék olvasni. Nem lehetetlen, hogy az *-ékatlan*, *-éketlen* valamikor még élő képzővé fog kifejlődni.

SZILY KÁLMÁN.

A MEGHONOSODOTT SZAVAKRÓL.

I.

Akárhogy is forgassam, Philoxenos-nak itt megjelent jóízű cikke (31:20), noha az én cikkemet megelőzi, mégis csak alighanem e cikkem után íródott és nem véletlen előzménynek, hanem előrevetett feleletnek látom.* Ha pedig így vagyunk, akkor méltán jöhet az előrevetett feleletre, most ez az utána írt felelet.

* Nem a! Véletlen találkozás volt.

A szerk.

Uram, Uram, Philoxenos Uram, szálók az Urnak, azért, hogyha multkor csak egyetlen egy példát feszegettem, hadd mondjam el most pontosabban, hogy mit is akarunk, mert hisz nem magam vagyok.

Philoxenos Uram cikkéből, ha ugyan minket illetett, először is azt látom, hogy alaposan félreértett. A *Meghonosodott idegen szó nem idegen szó* elvvel éppenséggel nem akartuk a legcsekélyebb mértékben is védeni a napilapok hasábjain mindenféle nyelvből összehordott, sokszor nagyon is kétes értékű zagyalékot. Eszünk ágában sem volt. De ezt ez az elv és helyesírásbeli alkalmazása nem is foglalná magában. Ellenkezőleg. *Ez elv következetes alkalmazása a helyesírásban megszoktatna arra, hogy semmiféle idegen szót ne tűrjünk a tiszta magyar szöveg nyelvtestében.* Most ugyanis, mikor az idegen helyesírású szavaknak teljes létjogot ad helyesírásunk a magyar szövegben, épp ez a körülmény segíti elő nagy mértékben az idegen elemek észrevétlen, öntudatlan beözönlését. Ha mintegy helyet adtunk így helyesírásunkban a latin helyesírásnak, a francia helyesírásnak, az olasz helyesírásnak, azzal nagyon elősegítettük az ily szedett-vedett elemek észrevétlen belopódzkodását, besompolygását a türelmes magyar szövegbe. Szinte mintha Philoxenosék ezt akarnák. De ha a fenti elv következetes helyesírásbeli alkalmazásával egynéhány »igazán nélkülözhetetlen« — s itt szorítsuk meg a mértéket isten igazába — meghonosodott idegen szót magyarosan íránk, épp ezzel vetnénk gátat minden egyéb idegen betolakodás ellen, mert ezeket beolvasztván, semmi idegen szót nem tűrne el a magyar szöveg s csak kivételesen, tehát idézőjel közt vagy dőlt betűkkel szedve jöhetne olykor vendégszerepre az idegen szó az idegen helyesírással.

Mit is akarunk tehát? Azt, hogy írjunk *fizikát, filozófiát, fizioológiát, mechanikát, asztronómiát, esztétikát, matematikát, pozitívot, reneszánszot, skolasztikát, katolikust, reformációt, pesszimizmát, romantícizmust, metafizikát, miniszttert, minisztériumot*, ahogy *Múzeumot* és *Akadémiát* írunk. Ezek volnának a legfőbbek, melyek hamarosan eszünkbe ötlenek. A *katolikust* például nem tudjuk másképp kifejezni, mért írjuk mégis mindig oda azt a *h*-át, amit sohasem mondunk ki? Vagy mért legyen *minister* még ma is a felírásokon?

Philoxenos Uram másik félreértése, hogy ezt csak a napilapok és regényírók ügyének tartja. Nos a M. kir. Természettudományi Társulat igazán minden tekintetben derék és becses kiadványaiban már most is ez elvet alkalmazza és magyarosan írja a nélkülözhetetlen idegen szavakat. E népszerű, de tartalmas kiadványai közkezen forognak épp az ország értelmiségének, tehát »a magyar értelmiség« javarészénél. De ezt az elvet követi a Filozófiai Írók Tára, e szintén derék vállalat szerkesztője is, pedig ez is a magyar értelmiség javarészének olvasmánya és nem olyan mulékony, tiszavirágszerű művelője a nyelvnek, mint a lázasan dolgozó napisajtó és a hírlapi regényirodalom.

Évek óta tanítok, még pedig nemzetiséges vidéken s magam küzdök az idegenszerűségekkel a legkegyetlenebbül, üldözöm a sok ő-t, egy-et, van-t, az-t. És igazán nem tudom eléggé megbecsülni a jó Antibarbarus-t (melynek egy példányát még mint középiskolai tanuló szaggattam el a sok használatban), hogy megint félre ne értsenek, és nem tudom eléggé megbecsülni a Magyarító Szótárt sem, oly rendkívül hasznos munkának tartom az idegenszerűségekkel való küzdelemben. De hisz épp ezért akarjuk ezt a helyesírásbeli újítást is. *Gátat akarunk vetni ezzel az idegen szavak használatának.* Erresszük be azt a néhány nélkülözhetetlent féltve őrzött nyelvkincsünkbe s épp ezzel vessünk helyesírásbeli korlátokat a többiek elé.

És vajon olyan nagy engedményről van-e szó? Hát mért ne írhatnánk így: *filozófál, fizikai, pozitív*, mikor *kántort, kalendáriumot, Múzeumot, Akadémiát* írunk. Ugyan minek írjuk akkor mégis így: *philosophál* (a tollam is tiltakozik!), *physikai, positiv*? Csak mellékesen említtem fel, hogy régi kézirat-másoló diákom sose tudta megszokni, noha száz és száz ívet írt, a *philosophiát, physiologiát*, az *i*-vel és *y*-nal mindig hadilábon állott még az utolsó íveknél is. Mostani diákomat nem igen bántja a *filozófia* s a *fiziológia*.

Utoljára is vegyük még egyszer fontolóra, ami az egésznek sarkalatos pontja, hogy ha ez elv értelmében hivatalosan is beeresztenénk nyelvkincsünkbe egynéhány nélkülözhetetlen, idegenből jött, de máris meghonosodott elemet, ép ezeknek magyaros írásával vetnénk helyesírásbeli korlátot a magyar szövegben a többiek elé. Különben is így ír a Természettudományi Társulat, a Filozófiai Írók Tára és mások is sokan. Csak arról van szó, hogy hivatalos áldását adja rá nyelvtudományunk. Most már, vagy történik ez vagy nem, az élet megy a maga útján tovább s — hogy Philoxenos Uram kívánsága szerint valami idegennel e cikk is ékeskedjék, —
»*grammatici certant.*«

PEKÁR KÁROLY.

II.

A meghonosodott idegen szó nem idegen szó többé. Ezt a törvényt, mint új dolgot hangoztatta Pekár Károly a Nyr. f. évi első füzetében (24. l.). Úgy vélekedik, hogy ha ez »irányító elvvé emelkednék,« ezzel az idegen szók miként való írása egyszer s mindenkorra meg volna állapítva.

Azt hiszem, ezt idáig is tudtuk mindnyájan. Csakhogy éppen ott van ám a nagy bökkenő, hogy nem tudunk meg-egyezni: melyik az a határpont, ahol az idegen szók meghonosodott volta kezdődik s idegen voltuk végződik.

Pekár azt mondja: »Nem az írott szó, hanem a hallott és a mondott szó formálja (magyarán: *alakítja*), bővíti első sorban a szókincset, a nyelv szótárát... Írásban sohasem lett volna *scholá*-ból *iskola*, csak a hallott és mondott szó mechanizmusa,

élő magyar mechanizmusa alakíthatta (tehát nem: *formálta*), alkothatta ezt.«

Helyes elv, csak az alkalmazása rossz, már t. i. ahogy t. nyelvészkedő társam alkalmazza. Ő azt hiszi (legalább egész cikkéből ez világlik ki), hogy a hallott idegen szónak kimondás közben való változása csak a *renaissance*-nál és még néhány társánál következik be a magyar ajkon! De hisz a magyar beszélszervezet csak magyar hangok kiejtésére van megalkotva, s ha idegen szót kell kimondania, ezt már e ő ipszó mindig magyarosan ejti. Ha tehát a két kiejtés (idegen és magyar) közt eltérés van, — pedig száz esetben 99-szer van — akkor bizonyos, hogy mindig a magyaros kiejtés győzedelmeskedik. Aki összehasonlító hangtannal foglalkozott, tudja, hogy megfordítva is ugyanez a érvényesül. Lám mi a francia *soeur*-t *szőr*-nek ejtjük, pedig az *oeu* hang jóval nyiltabb, mint a magyar *ö*; viszont a francia a *Kossuth* szót *koszű*-nek ejti, az angol meg mondja *kaszju*⁹-nak és mit tudom én még minek, csak *kosút*-nak nem. Fölösleges bővebben bizonyíttatnom, hogy minden nép a saját beszélszervezetének megfelelően ejt ki minden idegen szót, s ha az idegen kiejtést el akarja sajátítani, akkor tudatosan erőszakot követ el saját beszélszervezetének rendes működésén. Így a magyar ember magyar beszéd közben, igaz, *renesszánsz*-ot és *kántor*-t mond, de francia és latin szövegben bizony *rönészűsz*-ot és *cántor*-t fog ejteni. Megengedem, sőt állítom, hogy a beszélszervezetünkön öntudatosan elkövetett emez erőszak lassankint önkéntelen (reflex) mozgássá, szokássá válik. Ez a kivétel azonban nem változtatja meg azt a tényt, hogy a magyar beszélszervezet az idegen szó, eredeti kiejtésétől eltérőleg, mindig magyarosan hangzik.

Már most Pekár szerint a *renaissance*-ot azért kell *renesszánsz*-nak (talán: *renesszánsz*?)* írunk, mert az előbbi írás »helytelen, nem igaz,« hisz mi »nem mondjuk így e szót a rendes, folyékony magyar beszédben, szövegben sohasem.« De vonjuk le tovább a következtetést: idegen szót általában véve egyet sem mondunk ki úgy, mint ahogy az idegenben kiejtik és írják, hanem magyarosan; tehát akkor minden alkalmazott idegen szót magyarosan kell írunk.

No már azt hiszem ennek az elvnek törvénnyé tételét senki sem óhajtáná. Pedig t. nyelvészkedő társam okoskodása nyomán a *logyika* megdönthetetlen törvénye szerint csakis ide lyukadhatunk ki. Ő ugyan »csak a meghonosodott idegen szóra teszi kötelezővé a magyar helyesírást.« De melyik ő szerinte a meghonosodott idegen szó? Mindaz, amelynek a kiejtése eredeti kiejtésétől eltérőleg magyarosan hangzik. De hisz magyar ajkon

* Egyébiránt az idegen szót, ha az illető idegen nyelvben jártasak vagyunk, lehetőleg igyekszünk kiejteni úgy, ahogy az eredeti nyelvben is hangzik.

minden idegen szó így hangzik s így a magyarban minden előforduló idegen szó egyúttal már meghonosodott szó is. — Régi dolog, hogy a meghonosodott idegen szó többé nem idegen, de hol van a vége a meg nem honosodásnak és hol kezdődik a meghonosodás? Ez a kérdések kérdése, amelyet — mint e sorok elején hangoztattam — éppen a legnehezebb eldöntenünk. Pedig ezzel a kérdéssel egyszer már véglegesen le kellene számolnunk, mert lám — míg itt a határpont megállapítva nincs — a legnagyobb zavarok s a legnagyobb szélsőségek vetődhetnek felszínre, pedig ez semmiképen sem üdvösséges dolog.

Nem merném magamat azzal kecsegtetni, hogy ebben az irányban a bölcsek követét feltaláltam, annál kevésbbé, mert a kérdéses határpont megállapításában a kezdés érdeme Balassa kartársamat illeti; remélem azonban, hogy a kezdés munkájának folytatásához egy szemecskével hozzájárulhatok.

Balassa *A magyar helyesírásról* előadott értekezésében (Orsz. Köz. Tanár. Közl. 8. sz.) kiemeli, hogy éppen nem »könnyű dolog eldönteni, mit tartsunk meghonosodott szónak s mit idegennek« (197. l.); de később az ellenvetésekre adott válaszában (204. l.) az idegen szók meghonosodott voltát bizonyos belső érzéshez köti, amely velünk az idegen szót is magyarnak ismer-teti el. Mikor pl. »a *gipsz*, *blúz* stb. szavakat használjuk, nincs meg az emberben az a belső érzés, hogy most nem magyar szót ejt ki. Ez a belső érzés lehet irányadó a szó miként való írásában is.« Az a tény, hogy valamely szót idegennek vagy meghonosodottnak érezünk-e, minden bizonnyal eléggé fontos támasztópont az idegen szavaknak mind meghonosodott voltára nézve, mind magyaros kiírásukra vonatkozólag. Amit idegennek nem érzek, az előttem meghonosodott, a meghonosodott szót pedig magyarosan kell írnom. De mikor érezzük az idegen szót a magunkénak? Megint új bökkenő, amelyen át kell vergődnünk. Ezt az érzést az én műkedvelő nyelvészeti tudásom nem tartja elegendőnek a kérdés eldöntésében. Ez az érzés ugyanis a szónak csak külső alakjára, a hangképzetre vonatkozik s a jelentést alig vagy éppen nem érinti. Már pedig ez a szó meghonosodásának kérdésében legalább is van olyan fontos — ha ugyan nem fontosabb — mint a szó alakja, a hangkép, mert ez egyéneenként változhatik, amaz pedig nem. Így pl. a *blúz*, *gipsz*, *rékli* s több más is meghonosodott idegen szó már mindnyájunknak, a *fuszekli* (harisnya), *verni* (sütő) talán szintén, bár én ez utóbbiakat még a mindennapi beszédben sem használnám soha; de lám a *renaissance*, *intensitas*, *periodikus* Balassának már egészen idegen, Pekár ellenben ezeket is meghonosodottnak érzi. Ezért ír aztán (Positiv Aesthetika, 56. l.) ilyeneket: »(A hanglücketés) két hang *intensitásának*, a hullámok *interferenciájú* (találkozás) előidézte *periodikus intermittálása*, ingadozása.«

A szerzőtől itt az idegen szavak után vetett magyarázat (találkozás, ingadozás) megmondja immár azt is, hogy az idegen

szó meghonosodásának kérdésében mire kell a legnagyobb figyelmet fordítanunk. Mondjuk ki mindjárt minden kerülgetés nélkül: *ha az idegen szót nemcsak kiejtés tekintetében nem érezzük idegennek, hanem jelentése, értelme mindnyájunk (műveltek és kevésbé műveltek) előtt általánosan ismeretes, akkor meghonosodottnak kell tekintenünk, máskép a nyelvünkben megmarad idegennek.* Az így meghonosodott idegen szót magyarosan is kell írunk, a többinek pedig a kiírása is megmarad idegennek.

Ennek az elvnek a kimondása az idegen szók mai vízözönében talán kissé szigorúnak fog tetszeni, de szigorúan meg kell a határpontot állapítanunk e kérdésben, ha azt akarjuk, hogy nyelvünket az idegen szók áradata el ne borítsa. És ezt az elvet annál inkább követhetjük, mert a régi török *dolmány* átvételétől a minap átvett *blúz*-ig ezeréves gyakorlat szól mellette, amelytől csak mostanában kezdtünk eltévelyedni.

Szorosan összefügg e kérdéssel az idegen szók használatának az ügye is. Nem akarok ezzel most ismét bővebben foglalkozni, csak felhívom a Nyelvőr olvasóinak figyelmét egy régebbi cikkre, amelyben e dolgot már tárgyaltam (Nyr. 27 : 266.). Az ott mondottakhoz még csak a következőket fűzöm itt hozzá. A nyugat-európai nyelvek könnyebben megtűrhetik egymás szavainak az átvételét, mert rokonnyelvek lévén, ott az idegen szó hamar közkeletűvé lesz, s mivel rokontalajba ültetődött, teljesen meghonosodik. Az átvett idegen szó az átvevő nyelvnek sem szépségét nem csorbítja, sem szóvonzatának vagy mondatfűzésének törvényeit nem sérti, legföllebb csak nagyon ritkán. Nálunk ellenkezőleg van a dolog. Nyelvünk ama nyelvekkel, amelyekből az idegen szavak hozzánk kerülnek, majdnem összes sajátágaira nézve homlokegyenest ellenkezik; így aztán az idegen szó a mi nyelvünkől valósággal kirí, szépségét csorbítja, szóvonzatát, sőt nem ritkán még mondatfűzését is felforgatja. Aki tehát már annyira szerelmes lett az idegenbe, hogy idegen szavak nélkül talán élni se tudna, okosabban cselekszik, ha némét, francia vagy angol nyelven ír és felemás ruhájú irományaival nem ténfereg a magyar irodalom mezein. Akinek pedig mindenáron tetszik ez a hermafroditaság, az *peticionáljon* a magyar *intelligenciához*, mint *Filokszenosz*.

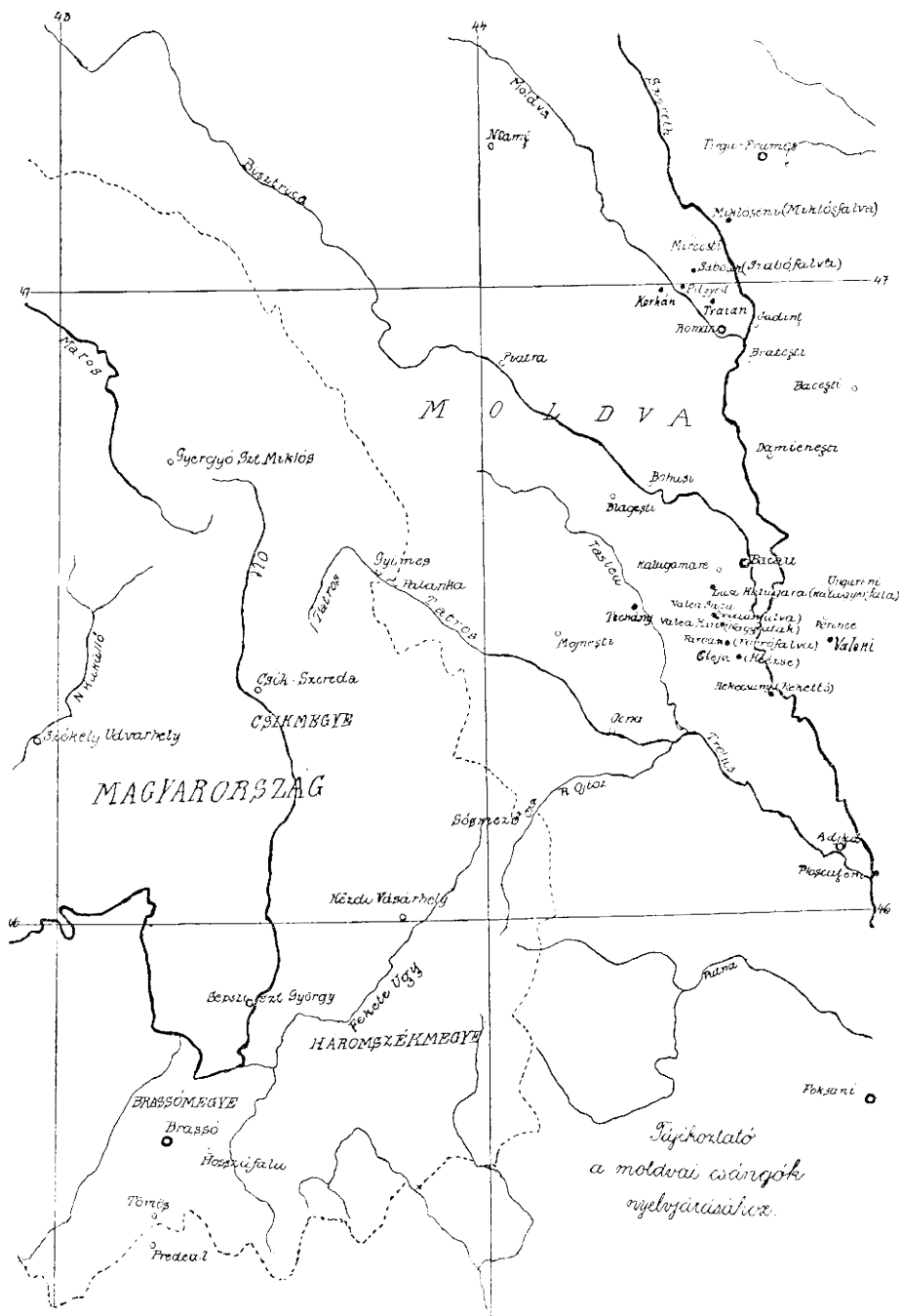
BARTHA JÓZSEF.

ÚJABB ADALÉKOK A CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

— Második közlemény. —

V. Szógyűjtés.

Újabb szógyűjtésemet tavaly már ismertetett és megokolt módszerem szerint teszem közzé, csak egy újabb csoportot hozok még be a tájszavak közzé, t. i. a *látszólagos tájszavak* csoportját. Résztint a nyelvjárastanulmányok hangtani rovataiban ugyanis

— nem kevés helyet foglalva el, — részint a tájszavak között nem egy olyan szóalakot találunk, amelyek voltaképpen nem tájszavak, hiszen csak egy-két hangban különböznek a köznyelvi alaktól, de közlésük mégis fontos hang- vagy szótörténeti szempontból. A hangtanban ezeknek nincs helyök, mert csak elszigetelten és ritkán előforduló hangváltozásokra szolgálhatnak példakul. S az igazi tájszavak közt sincs helyök. Látszólagos tájszavak tehát azok a tájszavak, amelyeknek csak formája tér el a köznyelvi alaktól és pedig egy, vagy több nyelvjárási hangtörvény együttes behatása miatt.

Megjegyzem még, hogy a gyűjtésnél tekintettel voltam a finn-ugor nyelvek közös elemeire.

abajag: panaszkodik. »*Űabajgott, ke kihajtották *ográdából.*«

eladódzik vki után: férjhez megy. akar: örül. »*Nagyon akarom, ke eljött.*«

alatka: alacsony. »*Mér sánják ulyan alatka házakot?*«

bacsu, basu: öreg ember.

balán ember: szöke e.

báligál: baliga igéje.

bálmosbélü: (ol. rosa neagra), ennek virágaiból *csáj*-t főznek az asszonyok magzatelhajtásra.

boboló: jövődömondó, mert bab-szemekből jósol.

bokjéns: cipő (bakkancs?)

bög: kiált: »*nipokkor bögett riája*«.

bruszturlevel, lapi (vö. Nyr. 30: 322). ol. scai, nagylevelü bogáncsféle.

bu nincs, csak *busulás* e fogalom-körrel.

bunika: ükapa.

buta: tompa, pl. »*kálán buta*«.

cenk: 1. kicsi kutya, 2. ügyvéd (megállapodott gunynév).

császka: pohárka.

cseremog, seremog: makk.

csép: amivel ütik, csépelik a babot.

csik: hegytető.

csobák: csónak.

csokán: kalapács.

csomó h.*

csücsör-borsó, ol. sibru sor (Nyr. 30: 322.)

dömed-meg: megtapos, lenyomkod.

eb h.

egyszersmind: »*enyimmel egykoru, egyszersmind születtek*«.

feketévíz h.**

felhő h.

fileszárnyik: nyúlárnyék, spárga, Asparagus.

fiú: disznófiú: malac; »*e leány cigánfiu*«.

gacsinasipke: vmi veres bogyc [kecskerágó, papsipka, Evonymus?]

gazdaur: »*Monygyák e gazdának, elmenünk gazdaur!*«

gazdasszony: urasszony.

gondokra áll: gondolkozóba esik

»*lány gondokra állott, mere fogjon, ezután mennyen? vaj mászután?*«

meggöncsil: megbök.

guscsar: ádámcsutka.

gusztál: kóstol.

gyülés: találkozás. Kivánság is:

* h. = hiányzik, nincs meg a nyelvjárásban.

** Most tudtam meg, hogy e szó csak annál az egy háznál használatos, amelynél tavaly hallottam és feljegyeztem. Amint az illető csángó gazda mondta, azért használják, mert nem akarják úgy mondani, mint az oláh, hogyhát: *küfé*, hát *csánta* eszt hogy *feketévíz*. Érdekes adalék a nyelvjárások fordítási elemeihez, s egyúttal a nyelvjárási adatok gyűjtésének veszedelmeihez.

»jó gyűlést!«: szerencsés találkozást! »*Kejmednek vala gyűlése Antónnal?*« találkozott vele?
 elgyűjt: gyűssük el »asztalt: leszedi az asztalt, ágyat elgyűjt: megveti az alvás után.
 gyoszom: tavi gyom (vö. Nyr. 30: 322.)
 hámárabb: »*hámárabb elszenvettin hálált, mint verekeggytk*«: inkább.
 harmat; vizharmat: harmat; hóharmat: dér.
 hány h.; hántat: okádik.
 háráb: szekér.
 halottság: »moszt e halottságba is kacag« mondá a temetésen a gyászolóra egy méltatlankodó csángó.
 hedegöss: cigány: varju.
 hëp: üt; »hëp neki három tenëret«: pofont ad neki.
 him: csik; masculinum jelen-tése h.
 elhimlik: elszóródik.
 hintó: bölcös: »ingassa gyermekét hintóba.«
 hit: lex, törvény; a törvényszék neve már oláh: tribunál.
 horgossz: lapos gyöngysor.
 hosszunap: nappal.
 hug: idősebb, s ifjabb, általában leánytestvér, mint öccs.
 huny: kacsint.
 húz: vonúl, megszáll; »okkor ki-nyittán e këput, is lehúzott »ográdájába«; »bucsun komámékhoz huzunk.«
 hüvely h.
 ilü-nap: dies.
 »in: ér; ér h.
 ingat: ringat.
 ipertelődik: hány, okád.
 itetü: méreg; »tettit itetüt itelbe, ke nem eszel?«
 ízik: trüsszent.
 jáccadólevel: kártya.
 jó-ja a tejnek: pilléje, főle.
 jóakarász: jószánta; »csak leesett

zendejrül, nem jóakarásából szált le«. jó régvelt: jókor reggel.
 jövet: jövedelem; »sz^{ie}p jövetese vót!«
 mekkalapól: megsüvegel.
 kamara: szoba (hodáj is).
 kapuska: kertajtó.
 elkárol (kárlani): 1. elveszt; »i pénzét elkárlottam«; »vajelnyered, vaj elkárlod.« 2. kárt vall: »ü keme kacag, ^{ie}n kárlottam«.
 kedves: jókedvű és nem »egy kicsit részeg«.
 kertel: kertelt vessző: font vessző; kerteletlen: kerítéstelen.
 kerekül: »hirtelen kerekült tüzet attam«.
 mekkeresztel: keresztbe rak, »leült, mekkereszteltén e lábait«.
 kez, kezeháta, kezetenyere.
 kéreg: a szekér feneke, oldala »csánnyák kertelt vesszőből, doszkából, hárszhéjből«.
 ké: »nem hagy két«: nem hagy békében.
 kiszki: ki s ki: mindenki; »kisz-kinék vadzson édzs loa«.
 koliba: kunyhó.
 korácsu: egykorú, korban egyforma.
 mekkotol: kikölt tojást.
 köt: »^{ie}idén fa nem kötött körtit« [vö. Tiszántúl: szépen köt a dinnye, szőlő: virágzás után mutatkozik a gyümölcs.]
 kövérfű: ol. ingecatá.
 kürök, -ki, -be: ki-be fogom az ökröt. »Kikürtin éz ökreket«
 kőle: disznóagyar.
 kulyak: ököl; »hepék i kulyakot«, adok egy öklöst.
 küpüsz: köpüs, méhész.
 langy, langyos h.
 lám: hadd látom; »menék, lám meg, mit csánnak«; »lám meg no!«
 lassú h.; lassan, lassacskan megvan.
 level: 1. könyv, 2. kártya.
 levelnező: javasasszony.

loboda: egy burján faj.
 lyav: pénzegység, frank; »az elment, kölcsenezett i bojertül 500 lyavat.«
 mágár: számár.
 majesig: mindjárt.
 mostoha h.; ehelyett: kettődik mámám.
 mikünket: bennünket, ez hiányzik.
 mincsak: mégis; »Mincsak megértetődünk igazmagyarval, inkább mint a törökvel;« »ha elékap az ember, mincsak tünnyább élni.«
 mog, mogzot: »rosz mogzot vacc«.
 motusze: rokon.
 mómicca: majom.
 murha: lucërna gaz.
 návála: nagy csomó ember.
 megnehezedik e lány: megterhesül.
 nëkozolódik: kinlódik; »okkor a kuesa orditni fogott, hodzs mit csánnyon ü hetven eszten-deig, nëkozológyék...«
 nemáj: ne; »nemáj pihennyünk!« nevet h. ehelyett: kacag.
 nő h.
 nőtet: nevel.
 nyakkötő: nyakkendő.
 nyága: nyafogó, gyermek.
 nyíl »embërnek testyibe eljár egy nyíl, elnyilaltassa ëd lábát, testyit«.
 benyit: betesz; »nyisd be »ajtat«.
 megnyuad, megnyuhod, belenyuad »embër vízbe: belefúl és fuladozik.
 nyomtat: vasal; nyomtató: vasaló.
 nyúl ismeretes, de »filesz« használatos.
 ország: 1. ország, 2. vidék, a városon kívül.
 öcsész: fiútestvérek, fiútestvére vki vkinek; éppigy: hugassz, leánytestvérek.
 örëmleni vmit: »örëmlin, ha valëki hëzzá menen«.

»örzö: pásztor — mikor ezt használtam kinevettek, hogyhát *oláhul* beszélek; ör h.
 paraszt: buta, műveletlen; »ez a rumeniai guvern ulyan paraszt, mind az oláh«.
 patyik: talán; »patyik elment lesz«: talán elment.
 pazilkodik: iparkodik.
 párzás: »ünü megüzödött, kabala megverödött, csuk, réce megtipodódott, gölye megistyelődött.
 pici h.
 pogosa: tréfa, pogosál: tréfál.
 popmony: kék paradicsom, Budapest: kék gyümölcs.
 pépesszül: puhúl.
 pujtulu: tengeri héj.
 rejt h.
 rondzs, többesszám: rondzsák: ruha.
 roskol: »törtin e feit, roskolto gondoit«.
 ruda, (rudám, rudád, rudája stb.): rokon; »az mihánt, miért nem rudám, nem huz a szüem, mënnyek«.
 savanyú h.; ehelyett: szébessz.
 sérelem: fájdalom »vadzsón i szérelem e lábombo.«
 sovány h.
 siklik: csuklik.
 szám; veszi számát vminek: megfigyel, észrevesz.
 szaprun a m. sopron Nyr. 30: 173.
 szel h.; de: vág szeleteket; s még gyakrabban *hirinkát*.
 leszemel: kiszemel; Leszemelt pl. egy menyecskét egy fiu, s egész éjjel vele táncolt.
 szemil: 1. ráüt, hasonlít, de 2. látszik: nem szemil essen: úgy látszik, nem fog esni.
 széngel, singel: sing-gel mér bort, vizet.
 Szépváros: Tirgu frumoz nevű oláh város neve.
 leszeret: beleszeret; ugyanis ki-zárólag szerelemre vonatkozik.

szérinka, szárinka: guba, szúr.
 szól: maga mért nem szól? »Kaszk szól, ember beszél!«.
 megszór: a zabot a pelyvától megtisztítja.
 szovál: hánt, pl. tengerit.
 szölőlev: a bor tréfás neve.
 szul-fü: növény, mellyel veres csíkot festenek a lécsérbe (vö. Nyr. 30: 323.) ol. valami zo vuru; de sárgítanak is vele.
 szültü: furulya.
 szültelik: sült pecsenye.
 teher h.
 bételül: tél lesz.
 tenyer: 1. tenyér, 2. pofon »attán neki tenyereket«.
 termin: határidő.
 tesz: rábir: »níp tettin békertelyen hász körül, mert vala mászik embertül kerteletlen«.
 eltér: »kértin ez isztent, kurtisszán meg ez ilü-napait; ²isztent eltért, sze lehúzott neki harminc esztendőt.«
 töpisz: nyál; »töpiszt kitöpin, füstöt kifuján, szájába megmarad: emberganyé« gúnyolják a pipás embereket.
 történetbül ölt: véletlenül.
 törvényező: »elindultak mind a hárman törvényező elé.«
 tropizgál: táncol, dobogtatja a földet.
 tyukvirág: patak szélén termő, sárga virág. [Caltha, Ranunculus?]

ugatu: megállapodott gúnyneve az oláh ügyvédnek a csángóknál.
 ujt, kiujt: kicsírázik.
 üszmerkedem: ismerem, tehát állapotot jelent: »rigtül üszmerkedem vele«.
 megüt: megöl; »elig! mit jársz (akarsz), hogy üszd meg ez embért?« szolt a verekedés tanuja, miután egyik a másikat jól elverte már.
 vajdáni: mezei vadvirág, ol. *rei doce*.
 vall: történik, megjárja vki; valottam: történt velem valami.
 »Úgy vallott, mind az orosz«, mondták egy legényre, akit nem szeretett a babája (mert az orosz se szerettek az orosz uralom idején a leányok).
 vált: »válcsd meg ²ételt«: hozz másikat.
 városzol: vásárol (Nem átvetés, hanem: bemegy a városba, s ott vásárol).
 elveődni: összeházasodni; »²után menekezőt megcsánták, elveőttek, életet foktok üszelni ketten!«
 megveszekszik: összevés; megveszekettek: összevesztek.
 vétség: véletlen »vétségbül megölt komám«.
 világ: 1. világosság, 2. emberek »szok világ van miszére, városzba.«
 vintát, vinmám: nagypapa, nagyanya.

A szövécs csángó műszavai.

A kendent *bévetik, leszedik, kiverik*, tóba *béteszik, kiveszik, megaszalyák, megbotolyák, megrágtasszák, megtilólyák, megrehelylik, megpérellyik, megeseletik, guzalyra felkötik, ²országval megfonnyák, matulára felteszik, melliket ípitnek, cséberbe bérakják, forrót riá töltenek, míg meglugazul, feltekerjük moszorra, arrul felteszik e vetőre, vetürül fel kel huzzuk szulura, átalhuzzák nyüstekbe, is bordákba is, ²utá onnét béteszik ²osztovácsékbe, leszűik, vásznat csánnak, megfőzik, megfőhéritik, inget is gagyákat ípitnek, abbo a ruhábo jár a csángó magyar ember...*

Látszólagos tájszavak.

ándzso : ángy.	lopát : lapát.
bádzse, (bádzsem, bádzsed stb.):	lócérna : lucerna.
bátya.	lőtő, lütő : lejtő.
borozda : barázda.	magyaru : mogyoró.
bousz : bajusz.	mián, mihán, miánt, mihánt : miatt
csiri, siribogár : cserebogár.	alakjai.
dudu : dudva.	nelkült, nyelkült : nélkül.
dülöl : gyűlöl.	ogár : agár.
düt : gyűjt.	okkor : akkor.
ëbrit : öblít.	olvosztóni : olvasni.
ertelen : éretlen.	pakkan : pattan.
fémlik : fénylik.	pánk : pók; pánkáló : pókháló.
ifatal : ifjú + fiatal.	pázsint : pázsit.
fil : fül.	pása : pasa.
fogy, fodzs : fagy.	polyó : pelyva.
fokojma : fokhagyma.	póntul : pávatoll.
foloj : faolaj.	repce, rápica, rákica : repcealakjai.
folyok : falok.	sahult, sahuva : sehol, sehova.
folyász : falat.	sápka : sipka.
meggörnyöl : dörgöl.	sukorodik : zsugorodik.
gyépü : gyapjú.	szárigít, szárigul : sárgít.
gyiul : gyógyul.	szétit : sötét.
dzsalogul : gyalogol (de gyakoribb : földén menen).	szítál : 1. sétál, 2. szítál.
hanyítág : hanyatt.	megszur zabot : megszór.
hëmu : hamu.	szüllő : szőlő.
híj : héj.	termény : terminus.
hod : had.	töp : köp.
hunyal : hónalja.	uruszág : ország, s nem orvosság.
megigiz : megigéz.	utuljáni : utolsó.
jángyik : ajándék.	váras : város.
köbél : kebel.	vimlámlik : villámlik.
konsu : kancsó.	viszva, vizsra, vizsitra : vissza.
linse : lencse.	vej, veje (vő h.)
	zargat : zörget.

Javítások: A tavalyi gyűjtésből törlendők: száun : üst; ver; eltöretett; cëpenyélt; tág; nagyut; nagyviz; — részint jelentés-, részint alakbeli hibák miatt.

RUBINYI MÓZES.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Simonyi és Balassa szótárához pótlások:

entschlagen; sich einer Sache: menekül, szabadul vmitől;

erarbeiten: szert tenni;

erstreiten: kivívni;

Flitterstaat: üres pompa;

leben; er lebt von der Hand in den Mund: csak annyija van, amennyit napjában megkeres;
stehen; er steht auf sich: a maga lábán megáll; *für etwas stehen*: felelni valamiért;
verbilden: túlmívelni, agyonmívelni;
verdenken; jmdm. etw.: rossz néven venni vmit vkitől;
Widerpart: ellenfél;
Wille; willens sein: szándékozni, akarni;
auskeuchen, den Geist: kilehelni, kiadni a lelket;
auslassen, die Wuth an jmandem: mérgét kitölteni valakin.

RUBINSTEIN MÁTYÁS.

Allenfalls magyar fordítása a Simonyi-Balassa-féle szótárban így hangzik: *mindenesetre*, holott *netalán*, *legfőlebb* és ezekkel rokonértelmű szókkal volna fordítandó, míg a *mindenesetre* értelem csak nagyon kivételes és nyelvjárási. A Grimm-szótár szerint is újabban a *mindenesetre* értelem lassanként átment a *netalán*, *legfőlebb* stb. értelembe.

LÁSZLÓ EMIL.

Kérdések. 1. Hogy vannak ezek a német szók magyarul: *behäbig, Ehekrüppel, frotzeln, (alter) Knasterbart, lügen (Die Kanonen lügen herab), Schwerenöther, wallend (Haar, Gewand), Verschiebung* (átv. ért.)?

2. Hogy fordíthatjuk legjobban a köv. német szólásokat: *es ging hoch her, seinen Platz an der Sonne behaupten, das ist ein Tropfen auf einen heissen Stein, Industrien (v. eine Armee) aus der Erde stampfen*?

3. Hogy vannak ezek a magyar szók németül: *álomhüvelyezés, babra munka, babrál, borközi állapot, dörgedelmes, elmaradottság, kapkodás* (átv. ért.), *lőtífuti, mondvacsinált, riszál* (késsel), *vinnyog, visszasinál, vontatott beszéd, zabhegyezés*?

4. A köv. magyar szólásoknak mi felel meg a németben: *bajba kever vkit, egy főzet hal, egy sütet kenyér, egy kis parázs tünetetés, tessék-lássék, vérszemet kap; három a tánc; késő bánat eb gondolat; adtál uram esőt, de nincs köszönet benne; ha akarom, vemhes, ha akarom, nem vemhes; aki hátul jön, tegye be az ajtót; lesz még szóló, lágy kenyér; szent a béke*?

IRODALOM.

A magyar katonai műnyelv.

(írta Vághó Ignác. A Ludovika Akadémia Közlönyében.)

A közös hadsereg egyebek közt avval is büszkélkedik, hogy szakkönyveinek nyelve, németsége nemcsak hogy kifogástalan, hanem a tárgyhoz mértén szép, sőt lendületes is, hogy szolgálati szabályzatának nem egy lapja egészen a nyelvművészség magaslatára is emelkedik. S ebben a közös hadseregnek teljességgel igaza is van.

Akit önkéntes korában a német nyelv nemtudása nem akadályozott nagyon a Dienst-Reglement tanulásában, annak meg kellett éreznie, hogy egyes szakaszoknak fogalmazása ép úgy megfelel a szép előadás kívánalmainak, mint a szabatosságnak és világosságnak. Ha már most elővesszük a honvédség szolgálati könyveit és szabályzatait, melyek a dolog természeténél fogva tartalmilag teljesen összevágtnak vele, valóságos szomorúsággal kell észrevennünk, hogy nyelvök nyakatekert, mesterkéltné és lapos, lendület és emelkedettség nélkül való, műnyelve érthetetlen, magyartalan, egy sorban áll a hivatalszobák kifecamodott jogi nyelvével, melyet érzékű magyar embernek arcának véres verejtékében külön meg kell tanulnia, ép oly fáradsággal, ha nem nagyobb, mint valamely idegen nyelvet. Emlékezem, mikor honvédekkel együtt gyakoroltunk, századom magyar legénysége szabad óráiban nem egyszer mulatott csúfolkodva a honvédségre magyar parancsszavaival, melyeket sokkal kevésbé értett, mint a németeket. Föl is panaszkolta ezt a bajt Bélteky Kálmán a Nyelvőrben (20:534), rá is mutatott hibáira, meg az orvoslás útjára és módjára is. A megtámadott katonai nyelv védelmére Vághó Ignác százados szállott síkra a Ludovika Akadémia Közlönyében. Mentségül említi azt a körülményt, hogy a honvédség szervezése idején (1867—70) az új intézmény nem ülhetett bele gazdag szülők hagyta dús örökségbe, önálló magyar hadsereg híján a múltban katonai műnyelv nem fejlődhetett, a szükség kényszerítő nyomása alatt gyorsan és rögtönözve kellett megalkotni. Akik ezt a nehéz munkát magukra vállalták, nem kimélték a fáradságot, hogy minél jobbat alkossanak; őket felületességgel vagy hanyagsággal vádolni nem lehet, mert az anyagot a nyelv akkoron forgalomban volt készletéből vették, s minden újonan alkotott szó közhasználatra bocsátása előtt tanácsot kértek olyanoktól, kiknek a nyelvépítés mesterségök. Hogy ez a szóalkotás nem volt mindig szerencsés, Vághó Ignác az említett okokon kívül annak tulajdonítja, hogy akkoriban még nem kezdette volt meg a Nyelvőr működését, mely a szóképzés, szóhasználat és mondatfűzés elveinek tudományos kutatásával útját állotta a nyelvújítás szertelenségeinek. Innen a magyar katonai műnyelv sok korcs szava, innen magyartalan és hibás mondatfűzése.

Bélteky Kálmán és Vághó Ignác cikkei óta elmúlt egy évtized s most az, aki a katonai nyelv védelmére emelt szót, maga Vághó vallja be, megint a Ludovika Akadémia Közlönyében (1901), hogy az akkoriban mentségül szolgáló okok mind elesetek, a rossz állapotok azonban nem változtak, javítás, helyreigazítás, fejlesztés nem történt. Anyanyelvünk iránt való igaz érzéssel és nem közönséges tudással panaszkolja a katonai nyelv elmaradottságát: »De vajjon Bélteky ok nélkül ment-e panaszra ellenünk, s a katonai műnyelv dolgában kénytelenség nélkül búsított-e bírót? Sajnos nem. Be kell vallanunk, hogy mióta a katonai műnyelvet hevenyészve, jól-rosszul megszerkesztettük, ügyével édes-keveset törődtünk. A haladó nyelvtudomány tisztító és művelő hatása elől elzárkóztunk, ellenben annál több teret engedtünk az idegen nyelvek pusztító erejének. Így esett

azután, hogy a már fogadásától kezdve gyenge katonai műnyelv az idegen emlírlől táplálkozó katonai tudomány szolgálatában még inkább elnyomorodott, ahelyett, hogy... művelődött volna. Elkészült ugyan a Katonai Szótár,* de mi haszna, ha a megromlott nyelvérték a magyar nyelv törvényei szerint használni nem tudja?« Vághó rámutat a Katonai Szótár hibáira, a korcsszavakra, de még inkább a katonai könyvek és iratok magyartalan mondatfűzésére; példák hosszú sorával és kiváló nyelvtudósaink nyilatkozataival támogatja fejtegetését. Végül annak tudatában, hogy a honvédségnek nemcsak hazánk fegyveres védelme a feladata, hanem nyelvével nemzetmegtartó hivatása is van, így kiált föl: »Tehát ne tovább! Különben a kezünkbe adott kincset elvesztjük, a nyelvnek, melyet feltámasztottunk, sirásói leszünk s a nemzetet eleven erejétől mi fosztjuk meg, akiknek erősíteniük kellene. Ha a nyelv ügyét eddig elhanyagoltuk s a kincssel rosszul sáfárcodtunk: kettőzött erővel üssük helyre a mulasztást. Zsákmányoljuk ki a NySz-nak meg a Tájszótárnak katonai nyelvbe való szókincsét, gyűjtsük a régi katonai irodalomnak s az irodalmi és népi nyelvnek talpraesett katonás szólásait, közben-közben üldözzük a még teljesen meg nem gyökeredzett, mereven szabályellenes szóalkotásokat..., tépjük ki tövestül a lélek nélkül nyelvünkbe ültetett idegen szólásokat.« Követendő példának mutatja a német birodalom katonai nyelvét, melyet a céltudatos törekvés már igen magas fokra emelt és szertelenkedés nélkül az idegen elemektől is meglehetősen megtisztított.

Az én nézetem szerint minálunk a következőket kellene megtenni: 1. A Katonai Szótárt, azaz a szakkifejezéseket lelkiismeretesen meg kell vizsgálni, ki kell rostálni belőle minden korcs elemet; helyettesítésükre rendelkezésül áll a ma már könnyen hozzáférhető régi irodalom, a Mesterszótár, módjával a Tájszótár is értékesíthető. Igen jó példánk van rá Bárczay Oszkár könyvében: A hadügy fejlődése (A M. T. Akadémia kiadványa). — 2. A szolgálati szabályzatokat, hivatalos könyveket és utasításokat egytől-egyig újra le kell fordíttatni. — 3. A szótár szerkesztését és a fordítást együtt végzi egy katona s egy nyelvész szakember, a fordítást azután katonák és nyelvészek vizsgálják és bírálják meg. — 4. A többiről rendeleti úton a m. kir. honvédelmi miniszter gondoskodik.

Csak ne maradjon Vághó Ignác fölszólalása kiáltó szó a pusztában!

TOLNAI VILMOS.

Könyvészet.

Szily Kálmán: A m. nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. (Hornyánszky V. 1902. 8 K.)

Dunay F. A m. hangrajz gyakorlása és az ebből kiderülő igazi helyesírás. (Wodianer F. 1 K.)

Simonyi Zs. és Balassa J. Német és m. szótár. Második, magyar-n. rész. (Franklin. Kötve 8 K.)

* Domanczky István, Barna Alajos, Szécsi Mór és Horváth Sándor. Katonai szótár, német-magyar rész 1892; magyar-német rész 1895, Pallas.

Kazinczy F. levelezései. Közzéteszi Váczy J. XI. k. 1813—4. (M. T. Akadémia 1901. 10 K.)

Id. Szinnyei J. Az első magyar bibliografus. [Sándor István.] (Székhogyaló ért. M. T. Akadémia 1901. 60 f.)

Dingfelder Ede: Legrégibb bibliánk nyelvéről. (Bpest, Stephanaeum, 1901.)

Gerő J. A kath. magy. bibliafordítások története. (Bpest, Bagó M. 1901.)

Pongrácz S. dr. A magyarság keletkezése és őshazája. Történeti, nyelvészeti és ethnologiai vázlatok. (1901. Pfeifer F. bizománya. 12 K.)

Irodalomtörténeti Közlemények XI. évf. 4. f. Adalékok kódexirodalmunk forrásaihoz. Katona L. — Ad vocem szittya. Sz. Á.

Csapodi I. Hogyan írjuk a személyneveket. (Bp. Hírlap I. 22.)

Ethnographia 1. f. Turánok és árják. Nagy G. — A nyelvterületek túl a Dunán, Balogh P.

W. Wundt: Sprachgeschichte und Sprachpsychologie, mit Rücksicht auf B. Delbrücks Grundfragen der Sprachforschung. (Leipzig, Engelmann, 1901. Ara 2 márka.)

Dr. Anton v. Velics: ber die Einheit der Sprachen. (Bpest, Vass J. bizománya.)

Grigorovitza E. Rumänische Elemente und Einflüsse in der Sprache der Siebenb. Deutschen (itt-ott tekintettel a magyar vonatkozásokra: *topánka* 163, *tsink* 171): Zeitschrift für hd. Mundarten II. évf. 1901.

NYELVMŰVELÉS.

Határozóragos jelzők. Nagyon elterjedt s — véleményem szerint — súlyos hiba, ha a határozóragos jelzőt vagy jelzőket a jelzett szó után helyezzük el, mert ebből a hibából kétértelműség, sőt sokszor értelmetlenség is származhatik.

Pl. »... a képviselőházban az osztrák császári lobogó használata ellen a magyar királyi épületeken vagy csapatoknál valaki felszólal.« Így olvastam ezt már régen a Bp. Hírlapban s azóta olvastam ilyenformán szerkesztett mondatot mindennap hírlapokban, iskolakönyvekben, szépirodalmi és tudományos művekben. Mindennap olvasunk ilyeneket mindnyájan, azért a szemünk és a fülünk annyira megszokta már, hogy nem botrányozunk meg rajtuk, hanem nagy jóakarattal azt értjük belőlük, amit az író mondani akart. Pedig ez a mondat mást mond, mint amit akar. Az a valaki (az alany) ugyanis csak egy helyen szólal fel, t. i. a képviselőházban, de az író még a magyar királyi épületeknél meg a csapatoknál is felszólaltatja. Nem kell bizonyítanom, hogy a határozó mindig a mondat állítmányában kifejezett cselekvés körülményeit határozza meg, vagyis a fentebbi három határozó a *felszólal* cselekvésnek a helyét. Minthogy az illető író nem három helyhatározót akart, hanem csak egyet, tehát mondatát így kellett volna megfogalmaznia: »... a képviselőházban

valaki felszólal az osztrák császári lobogónak a magyar királyi épületeken vagy csapatoknál való használata ellen.«

Állításom bizonyítására idézem a következő mondatokat s összehasonlítás céljára utána teszem a helyes alakot. (Példáim legnagyobb része véletlenül a B. Hírlapból való, mert ezt a lapot olvasom.)

I. »A magyar nemzet történetét akarom elmondani a XI—XIII. században, abban a korban, amelyben az Árpád-házi királyok uralkodtak.« (Pauler Gyula: A m. nemzet története az Árp. kir. alatt. IX.) Helyesen: A magyar nemzet XI—XIII. századbeli történetét akarom elmondani, azét a korét, amelyben az árpádházi királyok uralkodtak.

II. »Huber Fülöp teológiai tanár megírta zarándokútját Palesztinába s kiadta egy szép kötetben.« (B. H. 1900. III. 15. sz. Irod. rovat.) Helyesen: Huber Fülöp teológiai tanár megírta palesztinai zarándokútját... stb.

III. »... a szabadsajtónak meghajlását siratja az aranyborjú előtt.« (Bp. H.) Helyesen: ... a szabadsajtónak az aranyborjú előtt való meghajlását siratja.

IV. »Albrecht kir. herceg halálakor közöltünk egy beszélgetést A. kir. h. és egy kún paraszt közt, a karcagi állomáson.« (B. H.) Ha ehhez a mondathoz nem előlegezzük a jóakarátú megértést, vajjon nem azt kell-e belőle értenünk, hogy az illető újságíró a karcagi állomáson állt vagy ült Albrecht kir. herceg és egy kún paraszt közt s úgy közölt egy beszélgetést Albrecht kir. herceg halálakor?! Csak így lehet ezt a mondatot helyesen megcsinálni: Albrecht kir. h. halálakor közöltünk egy beszélgetést, mely Albrecht kir. h. és egy kún paraszt közt folyt le a karcagi állomáson.

Hogy a felsorolt példáimhoz hasonló mondatok mily bőven teremnek a mai irodalomban, arról bárki könnyen meggyőződhetik, ha napi olvasmányát — nem 13 évig, mint én — hanem csak egy hétig figyeli meg. Biztosítom, hogy mindennap talál. Nagyon megszokta ugyan már a szemünk is, meg az agyunk is; de ha egyszer hiba, hát talán mégis csak ki kellene küszöbölünk?

HEVESI JÁNOS.

Ez a szórend már egyszer erősen meg volt róva a Nyrbén, 7:462 (vö. uo. 513). Kétségtelen, hogy a régi nyelv a határozóragos jelzöt is, mint más jelzőket, rendszerint elül alkalmazta, még pedig legtöbbször a *való* szócska segítségével: Mend paradisumben uolov gimilicitul munda neki elnie (HB). Az én szívemnek minden zsebje, ráncja tele a Kédhez való szeretetemmel (Mikes, stb., sok példa a NySz. *való* cikkében). — De sokszor a *való* nélkül is mind a régiségben, mind a népnyelvben, de újabb íróknál is. Példák:

a) A jelzett szó igéből származó főnév s a jelző olyan alakú, mint az ige határozója volt: Lwn... zent ferencz hasonlatos vrunkhoz az purgatoriomba eztendwnked lezallasban (VirgC. 58). Iobnac vele [vélé] halalat, honnen mint szigiensigbe eletet (Szék: Krón. 53). Verböci Imrehnek Kászon hadával kozári mezőn viadalja (Tin. 282). Emletestül [szoptatástól] ualasztás (Nagyszombati kalend. 1579. A).

Emléttetéstől el-választás (u. a. 1613, A3). Az istennec reánc [] gondviselésében való kételkedés (MA:Scult. 305). Nagyságod érzeni kezdette nemesi szabadságunknak az aránt bennünk megsértődését (Thaly:Adal. 1:307). Más helyre kellene őket tenni, ahová a király járását az udvar meg ne tudhassa (Mik:MulN. 251). A táborból hazatérés két okból volt menyegezők innepévé rendelve (Kaz:Munk. 1:114, pedig ennek a fordítása: *le retour de la campagne*). Könnyű ménen ugratása villám szellelte (Vör:Az ősz bajnok). Köszönöm felséged kegyelmét, méltatlan öcsémről ily jó hiedelmét (Ar:Toldi VIII. 6). S újra látjuk szárnya szabadjában napsugárhoz merész repülését (Gyulai). Adjon isten nekem inkább vig vacsorát, szép piros hajnalba világból kimúlást (Arany-Gy:Népk. 3:3). Ha megúntad, rózsám, velem életedet, csináltass koporsót (3:157; ugyanígy Kálmány:Szeged n. 2:184).

b) A jelzett másféle szó, de itt is elvont jelentésű főnév: Az azzonyallathoz ferfynak zaua az wrdwnnek twzes nyla (VirgC. 136). Ott sokáig fekvék koronáért bűvában (Tin. 32). Jó vitézők! értöm nagy ínségtöket, pogán miatt nagy veszedelmetöket (205). Megbeszéli nekik hozzája szerelmét a szép Lucretiának (Balassa B. 206). Bűnököt meg-botsátád el fedéd, ellenek haragodat enyhítéd (MA. 85. zsoltár). Mégis háborgatta az lelkét Budára útjában (E. Phil. Közl. 6:345). Szűnjék egy kicsinyig a magyar olvasók kevésségéről a panasz (Vitk. 2:213). A lányka nem ért; nemuljon utána keserved (Vör:A m. költő). Nemes vagyok... nincs nemesembert botozni jogotok (Pet:A nemes). Akkor lesz örülni ok (Ar:Arist. 1:324). De Izidórával e jelenete Bánkot az ellenkezőről győzte meg (Ar:Próz. 208). E kettő: a lyraiság és descriptióra nagy hajlam s tehetség, nem zárja ki egymást (277).

c) A jelzett konkrét főnév: Őket az ég átellenén a két hajnal harcban lelé (Ar:Rege). Onnan tekint le a büszke vár, lenézvén lábai alatt a vén kopasz hegyormokat (Ar:Katalin). Ha e hegy tetejére másznak, kéményébe látni a várban a háznak (Ar:NC. II. 20). Anélkül hogy elvesztette volna rá varázsát (Beöthy Zs.). Ez a 3 krajcárér pálinka meg ez a 2 krajcárér zsömlé (van fizetni való; Budenz—Album 51). — Ide tartoznak az ilyenek: *tejbe kása, tejbe rizs, borba körte* stb. (1 uo.)

d) A jelzett szó személyt jelent (ilyenkor egyáltalán szokatlan a *való* használata), p. a. csatából visszatérők stb. Jó napot, két magyar úrfiak, császár tömlőcéből szőkevény ifiak (Arany-Gy:Népk. 1:159).

A másik szörend, a határozóragos jelzőnek hátratétele, itt-ott már régebb íróknál is előkerül, de gyakrabban először Kazinczynál találkozunk vele (l. erről Simonyi Zs. A nyelvújítás és az idegenszerűségek 62—3, 59). Példák:

a) Meguná a béka laktát a tóba (Pesti G. meséi, Toldy kiad. 126). Kívánta jelenlétét és egyesülését tanítványaival (Illyés:Préd. 1:518). Már ennyi lakásunk után ebben a városban bővebben írhatok a lakosiról (Mikes 42. lev.). Elolthassa bizodalmodat egy férfi egyenességé-

hez, ki ember ... (Kaz:Sara S. 114). A rövid eltávozásban a virtustól... (Vitk. 2:151). Megszűnend a viszázkodás hiten és nyelveken (Bajza 1:128). Szerzője rajta volt, hogy társalgását veled vidámmá, hasznossá tegye (Ar:Próz. 455). Meg lettem volna kímélve azon megtámadástól a Hirnökben (Pet:Vegyes m. 3:170). Első fellépéséről az irodalomba sem rendelkezünk adatokkal (Szász K. Vas. Ujs. 28:756).

b) Feleségemnek pere miatt testvér bátyja ellen Eperjesen valék (Kaz:Levelei 2:308). Egész úton haza felé azon gondolkodám (Pet:Füstbe ment terv). Néhány kézcsoák holmi tiszta kacsókra engem is föllebb vihetne (Ar. levele Petőfihez 1847. II. 28). S mért hurcolkodtak ki az istenek? Merő boszúságból a hellenekre (Ar:Arist. 315). Vénus keserve az elvesztett felett... fénypontja a költeménynek (Szász K. Kisf.-társ. évl. új f. 3:82). E panaszok vénüléséről, a magyarázóknak sok fejtörést okoztak (ua. uo. 101). Tartott neki előadást a magyar nyelv türelmetlenségéről az inverziók iránt (Jók: Eppur si m. 4:143). A vásárok Orosziban nincs a kalendáriomban (Arany-Gy: Népk. 2:195).

c) Olyan szőlőfa mint egy szilvafa, a szőlőszemek is rajta vannak olyanok, mint egy szilvaszem (Mikes 76. lev.). Nem kér emlékül oszlopot ércből (Vör.).

d) Legy vr Isten minden hiueknek el teritőidök az gonoz eletről (Frankovics: Hasznos könyv 1588. 74). Ezek lesik szavad mint jóságát, irányadót ezrek mozgalmának (Bajza 1:124). Magyar nyelvtudomány, magában foglaló a szónyomozást, szókötést... (Vajda P. munkája címe 1835). Mily vigasztaló tanítás volt ez a kontinens lenyűgözött népeinek; mennyire serkentő az egyéni erőbe vetett önbizalmat (Beöthy: Széppr. 2:177).

Néha a jelző után előbb az igét teszik s csak ez után a jelzöt (kivált ha a jelzett szón nyomaték van): *Hűségét* meg akarta *hozzája* tartani (Mikes 77. lev.). Annyi bizonyos, hogy mindenütt szerelmesnek hirdetjük őt az özvegybe (Nagy Ig: Az életuntak 3. fv. 1. jel.). Marino Falieri vmi gúnyíratot olvasott neje ellen, s ezért a szerzöt meg akarta büntetni (Kemény Zs: Élet és irod. 68.). Mintha zápor esnék piros kalárisból (Ar:Toldi XI. én.)... Mi természetesen elégületlenné tön alacsony helyzetemmel (Ar:Önéletrajz). Minden közösséget megtagadok veletek (Jók:A fekete sereg 1879. 12). A keleti természeti állapotnak divatos szembeállítását is megtaláljuk nála a mi művelődésünkkel (Beöthy: Széppr. 2:56).

Azonban — bár kétségtelen, hogy Kazinczy óta a német hatásnak róhatjuk föl e megfordított szórend lábrakapását — mégis megfontolást érdemelne, vajjon minden esetben helytelen-e. Néha a mondat nyomatéka még szükségessé is teheti ezt a szórendet; p. Lepedőt *sugárból* terített rá a hold (Ar:Toldi IX. 11). Itt *lepedőt* a mondatnak előkészítő része, jelzője pedig (*sugárból*) nyomatékos, s az egész ép oly természetesen hangzik s a jelzöt ép úgy az ige határozójának vehetni, mint p. az ilyenekben: a kenyeret lisztből sütik. A költői nyelvben s a szónoki prózában az ilyen jelző néha

ép oly jogosult lehet, mint akármely más jelző hátravetése, mikor értelmező jelző lesz belőle; vö. Ime a fellegből zápor fakadott, nem esőből, ámde virágból, s úgy látszott, hogy mind csupa rózsza (Győry V. Havi Szemle 1:146). Hogyha, nézők, *valamelyik* életét *közületek* vigan vágy leélni (Ar: Arist. 2:137). A SZERKESZTŐSÉG.

A Budapesti Szemle helyesírása igen sok tekintetben eltér az Akadémia szabályaitól. Egyetlen egy füzetében, a f. é. 1. füzetben, ennyiféle eltérést találunk:

Az Akadémia 3. §-a azt mondja, hogy az írásban a hosszú hang szabályosabb az ilyen szókban: *víz, szín, tűz, úr, nyúl*ik stb. — A BSz. igen sokszor röviden írja őket: *szin, színes* 146, *szíved* 138, *szíve* 139, *kiván* 52, 112, *kísér* 73, *kísért* 41, 144 stb., *szünhetik* 153, *ujat* 148, *(egyen)sulya* 30, *(ez)uttal* 148. — Ugyanaz a §. megmondja, hogy *elől* a honnan, *elül* a hol kérdésre felel. A BSz. a hol kérdésre írja: *elől* 112. — A §. a *kocsmá*, *kocsmáros* alakokat ajánlja; a BSz. *korcsmázást* ír 165.

Az Ak. 4. §-a szerint *higgyen* és *küszködés* a helyes írásmód: a BSz. szerint *higgyen* 85, *higgyük* 152, *küzködő* 148.

Az Ak. 5. §-a szerint a »fönn, benn« szókban összetételeiben megmarad az *n*-nek kettőztetése. — A BSz. ellenben egy *n*-nel írja: *föntart* 48, 52 stb., *fönhatóság* 159, 160, *benszülött* 110, 111, 160 stb.

Legnagyobb az ellentét a 6. §. s a BSz. között. Az akadémiai §. a meghonosult szókat magyarosan íratja: *krónika, telefon, gipsz* stb. Ellenben a BSz. (míg egyfelől azt írja *plakettjei* 145, *akt* 148) éppen a meghonosult szókat írja idegenszerűen: *telephon* 52, *gyps** 145, *praedicatio* 135 (de *prédikál* 136—7), *stilisáló* 152, *exact* 167, *idylli* 40, *quartett* 80, *collegium, rector* 60, *gymnasium* 63, *calculus* 75, *pictor* 65 (pedig éppen a népies beszédből van idézve: »megismerkedett Szabó János arczképfestővel, kit rendszeren Szabó pictornak neveztek«), *cultura* 41, *salon* 167, *photographia* 149, *phantastikus* 150, *phlegmatikus* 158, *physikai* 51, *munitiót* 123, *ambitióját* 60 stb.

Igen sokszor összekeveri a két írásmódot, a szónak egy részét magyarosan, egy részét idegenszerűen írja: *representatio* 146, *civilisatórius* 41, *episód* 57, *poésis* 61, *syndikátus* 114, a *redout*[]ban 79, *szmyrnai* 55, *spekulatio* 54: de *vacátióra* 65!

A görög szókból az Akadémia kizárja a *k* hangú *c* betűt, a BSz. ellenben bennhagyja: *laconikus* 161, *kaligraficusan* 70, *democratia* 27, 34 stb.

A meghonosult idegen eredetű tulajdonneveket az Akadémia 7. §-a ellenére idegenszerűen írja: *Arthur* 147, *Christus* (!) 146, *Hercules* 149, *Páris* 46, 48 stb. (pedig ezeket külön is meg-

* Ez már majdnem olyan furcsa, mint ami az Erzsébet-téri patika ablakában van kiírva aranyos betűvel: »Száz éve forgalomban levő CAMPHOROS ARÓZ KENŐCS.«

említi az Ak.: *Krisztus, Herkules, Párizs*). — A népek neveit magyarosan kell írni, de a BSz. angolosan írja: *mashona* 116 stb. — Az Ak. szerint »óvakodni kell attól az idegenszerűségtől, hogy hogy az ilyen [az orosz, török stb.] nyelvek szavait német, francia, angol helyesírással ne írjuk«. S a BSz. mégis *Trubeczkoi* helyett *Troubetzkoi* herceget ír 144, és *Szaltikov* helyett *Saltykovot* 166. — Az Ak. szerint kötőjellel írjuk az olyan ragos alakokat, melyekben az idegen szótónek utolsó betűjét nem ejtjük ki; de a BSz. kötőjel nélkül írja: *Tainenel* 164 (t. i. vele, *Taine-nel*), *Rhodesdal* (ejtsd: Róddal 128); de egyszer kötőjellel írja: *Flaubert-rel* 165.

A 8. §. 2. pontja szerint egybeírandó a *mitévő* szó, s a szójegyzék szerint a *szentjánosbogár*. De a BSz. így írja: *mit tevő legyen* 114, *szentjános bogár* 138. — Viszont a 4. pont szerint külön írandó: *meg van kötve*, de a BSz. egybeírja: *megvan rothadva* 138.

Az Ak. szójegyzéke szerint *vajjon* jobb mint *vajon* és *közzé* jobb mint *közzé*; de a BSzben mindig *vajon* van (113, 156 stb.) és *közzé* is 48.

Csak azt nem tudom: szántsándékkal tér-e el minden léptenyomon az Akadémia helyesírásától a BSz., vagy pedig olyan semmibe vesz minden helyesírásbeli szabályt, hogy mindegy neki, akár így, akár úgy!

ANTIBARBARUS.

A Műcsarnok nyelve. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat lapja, a »Műcsarnok« 1901. október 30-iki számából írtam ki az itt következő új magyar szokat: »*argumentáció, attrakció, információ, kollekció, nuditás, perverzitás, pikanteria, prűderia, harmonia, dekoratio, piederstál, amatőr, projektum, opaleszcens, grésmunka, megcenzált (!!) szobrok, megcenzált műalkotások.*«

Grandiózus a mi progresszióink a nyelvkulturában. A B. H. doktrináinak impozáns attrakciója van nemcsak a zszurnaliszta, hanem az artista temperamentumokra is.

II. PHILOXENOS.

Hírlapi tárca-magyarság. A köv. szokat mind egy fővárosi napilapnak tárcájában találtam: *Impozáns, omnibusz, intenzivebbé, ekvipázsnak, diszkrét, grande dame allűrjeit, mondaine-élet, filozofálni, vegetálnak, a kultura, leprásokat, internálják, energiája, molekulák, differenciálva, gavalléria, codexének, paragrafusainál, moralis, agoniájában, démon, monstrum, fizikai, secretaire.* S mindez egy tárca-cikkben! Ha így méltóztatik pertraktálni, evidens, hogy a litteratura purificatioját illető vehemens gravamenek alig salválhatók. Pedig a linguistikai puritás postulatumának aegise alatt nem grassálhat a scriptillák impotentiája, amely ily concret esetben alig sanálható sensorikus enervatióval convergálni látszik! Egyébként: béke velünk!

KIMNACH ÖDÖN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Széljegyzetek a Nyelvörhöz. — 26:420 *Emberség, emberiség.* Az *emberiesség* is az emberi tulajdonságok összessége. *Emberség*: ember voltom, vő. *gyerekség*emben: gyerek koromban; más a *gyerekesség*. *Nemzetség*: *nemzetiség*; *szüzesség*: *szüziesség*; *németség*: *németesség*; bűneink *soksága*: *sokasága*.

26:422. *Elfujta* a hitet, *elfujta* a bizonyt, ez járja; de az Isten nevét bizony nem *fujják ki* sehol.

26:439. A magyar és a francia nép közt nem volt sohasem állandó érintkezés, de volt a nemesség közt; innen is kerülhetett hozzánk szó és szólás.

26:464. *Tap-alattnyi*, mi az az *alattnyi*? Mi lenne, ha rákapnánk a *közöttnyi*, *mellettnyi*, *fölöttnyi* képzésekre? A talpalattnyiék csakúgy tudákoskodnak, mint a botránykozások, viszálykodások és egyezségek írói. *Talpalat* a *sukknak* találóbb neve a *lábnál*. Vő. egy lépésnyi, egy puska lövésnyi.

26:473. Elbeszélte, *mi mindent* látott. Nagyon elterjedt kifejezés.

26:473. *Hogy a vasat?* Címzés nélkül a magyar nem beszél. A harmadik személy után ott van beszédjében a *kéd, kigyelmed* stb. A *maga* nála lealázó. De a zsidónak, kalmárnak, mesterembernek a *kédet* kevesli, a többet sajnálja. Úgy kerüli hát a dolgot, hogy se magát, se az árúst (kit egyébként lenéz) meg ne alázza: *Hogy (adja kéd) az ócska vasat?* A nép nagyon használja.

26:526. *Katonának* még nem helytelen, ha új támadás. Ha az *uraimék* úgy mondják a *faluházának*, mi se keressünk benne hibát.

26:545. *Somogy-Szobb*. A világ egyetlen somogyi embere sem mondja vagy írja *Szobbnak*, hanem csak *Szobnak*. Ez csak olyan vasúti orthoepia, mely *Dombóvárt* teremtett *Dombóvár* és *Dömsödöt* *Dömsöd* helyett.

26:546. *Csapáz*, a kert végéig *elcsapáztuk* a tolvajt, vagy: elmentünk a *csapáján*.

26:547. »Itt sēmit sēm annak, Kendörkapányi vannak«: ez egy Csuka nevű somogyi poéta rektor kiadatlan rigmusaiból való.

26:547. »Úton megyen *tipe-topa*« (ló): nem *ló* biz az, hanem *számár*; kitűnik a második sorból: »Hátán viszi *ginye-gunya*«. A ló nem visz hátán *ginye-gunyát*.

26:554. Sok lúd *disznót* győz, nem *farkast*; máskép a *sündisznót* is eufemizálnunk kell *sünsertésnek*.

26:561. Német udvariasság. A *kéremre* is szükség van; finomabb kifejezése annak, amit régebben így mondtunk: »Nincs mit. Szívesen«.

27:113. *Adjunk kê* helytelen; ez nem többes. Egyszerűen az *o* hang *u*-vá árnyalódik: *adju~kê* (egy *k*-val), *iggyu~kê*, *eresszü~kê* (adjon, igyon, eresszön).

27:113. Nem *de-ë*, hanem határozottan *dej*, különösen a *legalább* mellett járja: *dej legalább*.

27:135. *Zsinór, pósta, óhaj, sóhaj, új, újat, rúd, híd, hül, fül*, Kúnszentmiklóson hosszú hangzóval.

27:159. Gyöngyösi a *kellendő* szóval (Char. 105) nem *kelendőt* akart mondani, hanem valóban *kellendőt*, mi *kell, kellő, kellemes*: »Istennek embernek egyaránt *kellendő*«.

27:320. Különös határozók. Somogyban: gyerünk *eperre, nyírvízre! Eperre, nyírvízre* vótunk.

27:325. *Lózsian*. Szabolcsban a lókötő mindig *lózsivány*.

27:366. *Sió* az a mellékág, melyen a felesleges vizet lecsapolják.

27:373. *Hujja!*: szabad a vásár. *Egy hujjában*: egy füst alatt.

27:469. *Ideje korán*: a maga rendes idejében; egyáltalában nem »valamicskével előbb«. A *korán* itt önálló határozó. »Vénségedben mégy a te koporsódba, mint a learatott búza a csűrbe vitetik, az *ő idejekorán*«.

28:88. *Bence*. Egész Magyarországon a *Benedek* kicsinyítője *Bence*. Somogyban *Szentbenedek* helységet *Szembéknek* mondják.

28:101. *Megy*. Persze hogy *nem járja* helyett *nem járja a nem megy*. De néhol megjárja. Mikor valami énekbe, dikcióba bele akarok (pedig dehogy akarok) súlni. Arany Hátr. Költ. 512, Juliska emlékezete: »Nagyon fáj! *nem megy!*« [*Nem járja*: nem illik, nem való, nem helyes; *nem megy*: nem lehet. A szerk.]

28:127. Az *Isten vele* a magyar nyelvérzék végzetes elfajulása és a *maga* ikertestvére. »*Maga* itt a jegyző?« kérdezték Aranytól. »Nem *magam* vagyok, felelt a nagybajuszú, *ketten* vagyunk«. Az istenvelét a tanítók oltották a gyerekekbe, a gyerekek a közönségbe. Nem kell már a népnek hinni. Igaz magyar még most is csak azt *magázza* vagy *istenvelézi*, akit lenéz; akit meg akar becsülni, annak megmondja: »Nem tudom, hogy tiszteljem«.

BAKSAY SÁNDOR.

Kortés (28:136). Egy nyomra bukkantam, mely mintha arra mutatna, hogy a m. kortes mégis csak a francia *cortège*-ből származik, nem pedig a spanyol *cortes*-ből.

A Nyr. 11: 86, 137 a Pozsonyi Hírnök 1845-i évfolyamából Huszthy Kálmán szóajánlatait közli. H. K. a 14. sz. alatt az idegen *kortés* helyett a m. *bujtárt* ajánlja ilyenformán: »*Kortés: bujtár* (más *bojtár*, ettől *bojgatni*) *bujtár* ettől: *bujtani*«. Erre valami Virányi a P. H. 25. számában a következőket jegyzi meg: A kortest *bujtár*-nak akarja H. úr nevezni, én nem. Igaz ugyan, hogy a kortesek közt olykor-olykor akad egy-két *bojtár* is, de ezért mindnyájan még sem érdemlik e nevet. Igen de H. úr a *bujtogatni* szóról származtatja ezt. Akkor azonban ismét nem *kortest*, mint inkább *kortesevéért* jelent, mert a kortesek nem *bujtogatnak*, hanem *bujtogat*-tatnak.« Ebből az érdekes ellenvetésből, ha ugyan helyesen értelemzem, az olvasható ki, hogy 1845-ben nem ugyanazt értették a kortesen, amit ma értenek rajta. Akkor úgy látszik, a párthíveknek, pártfeleknek egész összességét nevezték korteseknek, (akiket *bujtogat*tak), s akit mi ma kortesnek nevezünk, (a *bujtogat*ót), azt akkor még kortes v e z é r nek mondták. A hely persze kissé homályos,

de ha csakugyan helyesen értettem, akkor a *mai kortes* és a francia *cortège* közötti nagy jelentésbeli eltérés át volna hidalva, mert a két szó jelentése a negyvenes években még nagyon közel állott egymáshoz, szinte fedezte egymást. — Megjegyzem még, hogy a latin *cohortes*-re, melyet Tóth Béla egy ízben szintén megemlített a P. Hírlapban, hangtani nehézségek miatt nem lehet gondolni. Nyelvünk latin kölcsönszavai között (vö. Rell: Latin szók a m. népnyelvben) ugyanis nem találunk rá példát, hogy a *h* két magánhangzó közül kiesett volna; nem is volna rá ok, mert ilyen helyzete a magyarban is egészen közönséges. De lehetőségét meg is engedve, mindenesetre hosszú *ó* hangot várnánk az első szótagban. [Vö. most Szily K. A m. nyelvújítás szótára. — A szerk.] HORGER ANTAL.

Egy közmondás keletkezése. Sz. A. néhai kisasszonyfai plébánosnak kedves eledele volt a békacomb, melyet számára a helybeli tanító szerzett be, aki kedvteléssel üzte a békászatot. Egyik év febr. havának elején hirtelen meggyengült az idő, a békák is életjelt adtak magukról, brekegni kezdtek; megszűnt a békászat. De csakhamar megint keményre fordult az időjárás, s ez még márc. hóban is tartott; az újra békászó tanító kérdi egyszer plébánosát, hogy nem parancsolna-e békacombot. »Eh, hagyjon békét — volt a válasz, — hiszen szólnak már a békák« — »Szóltak, de visszavették a szavukat« felel tréfásan a tanító. Azóta, a szavát meg nem tartó emberre — e vidéken — azt mondják: Visszavette a szavát, mint a kisasszonyfai békák. SOMSSICH SÁNDOR.

Rëneteg, rökkeg: sötét, homályos. A NyK. 23:421 olvasom: Rengeteg: tremor; tremulus, ingens SI. A cikk írója, Pap Ferenc jóhiszeműleg fogadja Sándor I. értelmezését. A NySz.-ban rëkkent: supprimo, ocludo, occulto MA. A CzF. szerint: Mondják különösen nagy erdőségről, melyet a szél nagy *rengésre* indíthat. Ballagi MNyTSz. szerint *rengeteg*: könnyen rengésbe jövő; á. é. igen nagy; r. hadsereg, r. síkság, r. erdő; fn. nagy kiterjedésű, sűrű erdő.

Valódi jelentése felől talán sokkal helyesebben tájékoz bennünket a következő kérdés, melyet nemes-dédi lakos, édes anyám tett, mikor Debrecenben egy épülőfélben levő háznak földalatti, éppen nem nagy kiterjedésű pincehelyiségeire mutatva így szólt: »Minek ez a sok *rökkeg* hel?« A rökkegelen nyilván *mélyet, homályosat* értett. Vö. Budenz MUSz. 649—653. ll. KULCSÁR ENDRE.

Koldus, kódus, kódís. Budenz említi már MUSz.-ban (34 l.) a *kólalni* (vagari, oberrare Dunántúl) igét, mellyel a *koldus* szavunk összefügg: »A *kólalni* igéből egyszerű *kól*- következik (*járál: jár*); ebből *kold* (úgy mint *kér-ből kérd*) frequentatív értékű továbbképzés. Hogy ennek egyszerű participiuma *koldó* is divatozott hajdan 'mendicus' jelentésben, mutatja a *koldul* denominativum.* (Ugyanígy

* Eredetibb *koldolni* alakban is előfordult a régiségben. Pl. *koldolny zegyenlenek* Ehr. codex 81.

Nyr. 3:100.) — A *koldó* igenéből azután a megszokás, tartósság kifejezésére az *s*-sel *koldós* > *koldús* lett.* És mégis az *-ós, -ös* összehozott képző tárgyalásában se Simonyi TMNy.-ában (518. l.), se Szinnyei MNyelvhasználatában (92. l.) nem találjuk meg ez alakot. Pedig annál érdekesebb, hogy míg a képző *-us, -üs* változatára említett: *tudus, tartus* alakok csak Göcsejben használatosak, addig a *koldús, koldus* és *kódus* általános használatúak. S ez az egyedüli példa, mely az *-ós, -ös* képző eddig említett változataihoz (*-os, -ös, -és, -es*) még egy újat, az *-is*-t adja: a *kódust* ugyanis a népnyelvben mindinkább kiszorítja a *kódís*.

SZEGLETI ISTVÁN VALÉR.

Érdekes magyarosítások. — *Olaszka*, Zólyom vármegye egyik faluja kapta e nevet néhány évvel ezelőtt. Hogy mily erőszakos e magyarosítás, erre a falu előbbi neve s eredete legjobban megfelel. Nagy Lajos korában Valach László (*valach* = juhász) felkerekedett s elment a királyhoz, kérve, adja meg neki a jogot, hogy a mostani község helyén elterülő nagy erdőséget kihasználhassa s ott többedmagával megtelepedhessék. Célját elérte, sőt nemesi levelet is nyert. A helyen, hol letelepedett, csakhamar felépült a falu, melyet a legutóbbi időkig *Valaskának* neveztek, s lakóit ma is *valastán*-oknak hívják. A község pecsétje közepén ma is látható Valach László alakja. Azt hiszem, már kegyeletből is vagy Valachfalva, vagy pedig Juhászi, esetleg Juhászfalva lett volna a helyesebb magyarosítás.

Ugyanakkor keresztelték el *Predajná-t Péterire*. Pedig ha az eredeti név történetét vizsgáljuk, látjuk, hogy biz azt magyarosíthatták volna helyesebben is. Évszázadokon át központja volt e falu a felső Garam környékének, s a szolgabírói hivatal is ott volt. *Predajna* a *predat* »eladni«¹ igéből származik. Ered pedig e név onnét, hogy régebben híres vásárok voltak azon a helyen. Tehát: *Vásáros*, vagy *Garam-Vásárhely* lenne belőle.

Mikor Nyitra vármegyében sorra magyarosították a tót nevű községek neveit, két községnek — ki tudja miért — a következő név jutott: Tótul *Szebedrázs*-nak hitták és *Szép-András*-ra magyarosították az egyiket. A másik *Nedozsér* volt, s *Nádasér* belőle.**

Együttal megemlítem a *Zingotát*, mely Zólyom vármegye egyik völgyének neve. A 16. sz.-ban azon a helyen bánya volt, melyet a német bányászok *Segen Gottes*-nek neveztek el. Idővel a bányát elhagyták, s a visszamaradt tótok a *Segen Gottes*-ből *Zingotá*-t alkottak; ez szerepel ma már a hivatalos iratokban is.

ZSEMLEY OSZKÁR.

* A NySz. adatai szerint a *koldós, koldús, kódus* alakokon kívül *köldús, koldus*, sőt *küldús, küldús, küldus* (átment az oláh nyelvbe is Nyr. 16:545.) alakok is szerepelnek régi irodalmunkban; ez utóbbiak a XV. vagy XVI. században keletkezettek visszaható hasonulás útján.

** Az 1898-i hiv. Helységnévtárban *Nádasér* meg van említve, de hivatalos nevéről *Nedozser* szerepel. A *Szép-András* meg sincs említve, csak *Szebedrázs*.

A szerk.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Tájszók. Mit jelentenek a következők: *gajmós, hajkurászni, kalamajka, kecmereg, kicsérimiskáz, koslat, pacsmagol, pupák, rangos, vacka*?

F. *Kajmós, kajmós* az egész palócságban és szomszédságában *kampós, görbe, horgas*; — *kalamajka* Dunántúl valami tánc; de mondják ilyesformán is: féltében ugyancsak járta a kalamajkát, azaz ugrált, izgett-mozgott; — *hajkurász* magyarságszerte: kerget, hajszol; — *kecmereg* az egész Alföldön, nehezen feltápáskodik, mászik, felkészülődik: alig tudtam kikecmeregni a gödörből; — *koslat* *a)* párosodik (kutya); *b)* jár vki után; *c)* lőt-fut, kóborol, csatangol, Dunántúl, északkeleten s a székelységben; — *pacsmagol* a keleti megyékben, pancsol; az irodalmi nyelvben is megvan már, 'durván fest, mázol' jelentésben; — *pupák* különösen a Duna-Tisza közén gyámoltalan, ügyetlen; Csongrádban szólás: no, mos beszélj, pupák! ha vkit sarokba szorítottak; — *rangos* Tiszántúl, büszke, díszes, rátarti: de rangosan jár az a legény! ugyanígy használják a *gangos* szót is; — *kicsérimiskáz* jelentését nem tudjuk, nyilván valamilyen alkalmilag rögtönzött szó lehet; — *vacka* talán nem külön szó, hanem csak a *vacok* harmadik személyragos alakja.

Műszók. Helyesek-e a következő szók: 1. Tömény (oldat). 2. Alkatrész. 3. Vegytan, földtan stb. 4. Vegyi. 5. Parány(atom). 6. Törmelék. 7. Egyenérték. 8. Lég. 9. Foncsor. 10. Átalány. 11. Elnök. 12. Képlet. 13. Átló. 14. Háromszög, négyszög stb.

F. Helyesek: *törmelék*, tulajdonképen *törmölék, törmöl* (összemorzsol, tördel) igéből mint hasadék, ragaszték (TMNy. 488.); *háromszög, négyszög* stb. — Részben helytelenül képezett, de teljesen elfogadott és szükséges szavak: *lég, foncsor, átalány, elnök, képlet, átló, vegytan, földtan* stb., *vegyi, parány*. — Jobbakkal pótolhatók: *tömény*, helyette *sűrű* v. *telített* oldat; *alkatrész*, helyette *alkotó rész*; *egyenérték*, helyette *megfelelő* v. *egyenlő érték*; *egyenértékű*, helyette *egyértékes*.

Magamviselete vagy magaviseletem, melyik helyes?

F. Nyelvhelyesség szempontjából nem helyeselhető ez a mindinkább terjedő ragozása a *maga* névmással összetett szavaknak: *magaviseletem, -ed, -ünk* stb.; oka az, hogy leggyakrabban személytelenül (*jó magaviselet . . .* stb.) vagy harmadik személyre vonatkoztatva (*az ő magaviselete*) használjuk. Szabályosan ragozva *magam-, magad-, magunk-* stb. *viselete*. Ugyanígy *magamtartása, magadtartóztatása, magunkfitogatása* stb.

TOLNAI VILMOS.

Szuszék és hombár. Honnan származik ez a két szó?

F. A *szuszék* szláv eredetű szó, amint már Gyarmathy: Affinitas 328, Dankovsky: Lexikon-ában, Miklosich műveiben (Lex. pal., EtymWb., Slav. El.) és a Nyr. 6 : 460, 11 : 512, 12 : 107 lapján

ki van mutatva. A szó ma a következő szláv nyelvekben fordul elő: cseh *sousek* (kornkasten, speisenkasten, futterkasten, ó-cseh *súsěk*); lengy. *sąsieki* (die banse, zu beiden seiten der tenne; die absteuerungen im kornspeicher); tót *súsek* (Jancsevics szót.; gabonatartó láda); kisor. *susik* (abscheurung in e. magazine, banse, art kornkasten, bretterfach, verhau, rakó láda, hambár); or. *susëkə*, horv. *susjek* (brunnen, zisterne, kisten, versschlag, Filipović, Stull J.), bolg. *süsëkə*. A szó az óbolgár nyelvmélekben nem fordul elő, Miklosich Lex. pal.-ában csakis orosz szerkesztésű emlékekből idézi. Óbolgár alakja **sąsëkə* volna. A magyar *szuszék*-ban *u* van az óbolg. *ą* helyén, jele, hogy a szó későbbi átvétel, mint például a magy. *szomszéd*: óbolg. *sąsëdə* (t. *sused* stb). Tekintve, hogy a szó a magyarban az északi szláv nyelvekkel érintkező nyelvjárásokban van meg (vö. MTsz.), valószínű, hogy e nyelvek valamelyikéből került. A magy. népnyelvi alakok közt van *szuszák* mellékalak is. Ez az alak előkerül a nyitram. tót nyelvben is (*susák*: gabonatartó láda, így közli a tót szót Dankovsky is), de mivel a tótban az óbolg. *ě* s után 'e, e-vé lett (vö. *sused*), e tót adat magyar eredetű kölcsönvétel. A magy. *szuszák* alakot hátraható magánhangzó-illeszkedéssel lehetne megmagyarázni a *szuszék* alakból. E magyarázatot tartom az egyedül helyesnek a *szuszák* alak keletkezésében s nem folyamodunk ahhoz a hangtani jelenséghez, amely csak a keleti bolgár nyelvjárásokban van. A keleti bolgár nyelvjárásokban ugyanis az *r* és *s*, *c* utáni óbolg. *ě* átmegy *a*-ba, (vö. Lavrov, Obzor 68: čeraslu, besada stb.), s e jelenség igen régi, mert már az óbolg. nyelvmélek közül a Cod. Suprasliensisben is *besada* (= *besëda*: beszéd, stb. Vondrák, Altk. gr. 61) áll. A magy. *marázsa* (óbolg. *мрѣжа*: háló)-beli *á* keleti bolgár nyelvjárású nyom, bár e szó oláh közvetítéssel is juthatott a mi népnyelvünkbe. Ilyen *ě* helyén *s* után fellépő keleti bolg. *a* lehetne a mi népnyelvi *szuszák*-unkban is, csak hogy akkor nem volna az első szótagban *u* az *ą* helyén. Mindezek alapján azt hiszem, hogy a magy. *szuszék* északi szláv, a magy. *szuszák* pedig ebből keletkezett hangzó-illeszkedéssel s átment a nyitrai tótba. A szó a magyaron kívül a bolgárból átment az oláhba is (*sisiak*, *sosiak*: haferkiste, Weigand, Jahresbericht VII. 131).

A *hambár*, *hombár*-ról is többször volt szó a Nyr.-ben. Mai tanításunk e szóról az, hogy délszláv közvetítéssel kaptuk a törökből, ahol meg perzsa vagy arab kölcsönzés (*anbarból*). A szókezdő *h*-t azonban kielégítően nem tudjuk megmagyarázni. MELICH JÁNOS.

Jelentkezik és jelenkezik. CzF. a *jelentkezik* alakot nem is ismeri. Ballagi Teljes Szótára (1873) sem. Ma viszont a *jelenkezni* ritkaság. Mindig a *jelentkezni* járja. (Vö. Wolff Béla, Magyar és német zsebszótár II., *sich melden*: 'jelentkezni', *Meldung*: 'jelentkezés' és Nyr. 14: 332.) Már most melyik a helyes? Vagy ha mind a kettő helyes, van-e jelentésbeli különbség?

F. *Jelentkezik* a m. *jelenti magát*, tehát nyilvánvaló, hogy a *jelent* származéka *-kezik* igei igeképzővel; nem pedig *jeleni magát* a *jelen*-ik igtől. Mindenesetre újabb képzés, mert régiebb szótárainkban

nincsen meg; az 1827-i Szókönyv (Pest, Hartleben) első részében *melden* alatt még: *jelenteni magát*. Először a Magyar Tudós Társaság Magyar és Német Zsebszótárában (1838) találjuk: *jelenkezik*; Ballagi Német-magyar részében (1854) már *t*-vel van *melden* alatt: *jelentkezik*; de megvan Ballagi Teljes Szótárában is, nem ugyan a maga helyén, hanem *jelentget* alatt: *jelenkezik*, utalással a *jelenget*, *jelenkezik* alakokra. Hogy *t* nélkül *jelenkezik* alakjában is írták, nem fontos különbség, valójában helyesírási vétségnek sem mondható, minthogy a *t* az ejtésben csakugyan sokszor nem hangzik, mint például ezekben: *érin(t)kezik*, *bosszan(t)kodik*, vagy más képzőknél: *eresz(t)get*, *tekin(t)get*, *kacsin(t)gat*, *rán(t)gat*, *ron(t)gál*. Jelentésbeli különbség tehát nincs is a két alak közt.

A SZERKESZTŐSÉG.

Hanemha. Szabolcska Mihály használja e két szót így összekötve. Én ezt helytelennek tartom, s csak azt várom, mikor kerül sor a *téhátha*, *ellenbenha*, s más effélékre. Mert, ha ez jó, jók ezek is.

K. Nincs igaza, mert ez a 'hacsak nem' értelmében régi összetett kötőszó, oly régi, hogy hangváltozást is szenvedett: *haneha* (Tisza vid. és Szék.). Már a 15. sz.-ban elkezdték egybeírni, s így írja Arany János is: »... alighogy tíz-húszt alattvalót számlál; hanemha betudjuk egy-egy emberszámba, ami ráadás volt gyűlevész cigányba«. — Bővebben l. MKszók 1:168.

A SZERKESZTŐSÉG.

Elvenni valakit használatos-e valahol nőkre vonatkozólag is? (>férjül venni, férjül elfogadni«-féle értelemben) A »káka tövén költ a ruca« kezdetű ismert népdal 3. szaka ugyanis így szól:

Ha tudtad, hogy nem szeretnél,

Hálódba mért kerítettél?

Hagytál volna békét nekem,

Más is elvett volna engem — valaha...

Az egész dal szövegéből kitetszik, hogy az egy legény panaszát tartalmazza, s a megcsalt szerető (férfi) tesz benne a hűtlen leánynak szemrehányást.

LÁSZLÓ E.

F. Ezt a használatot az előbeszédben mink se ismerjük. Kétségkívül a dal szövege romlott meg e sorban. Egyébiránt nem is népi eredetű; mind a dallamnak, mind a szövegnek szerzője Balkányi Szabó Lajos Debrecennek ma is élő derék polgára.* Sajnos, hogy e dal, nem népi eredete ellenére, mind máig kísért nálunk a népköltés vizsgáladások terén, mint eredeti népdal; sőt a tótoktól (Trencsén m.) a csehekhez is átmenve, a cseh folklóristákat is megtérítáta. A Limbay-féle Magyar Daltár különben így közli a kérdéses sort: »*Más is szeretett vón engem.*« Ez nem népi szöveg, és lehet, hogy így volt az eredetiben. A nép — nyilván a fehérszép — ezt alakíthatta át a fenti módra.

VIKÁR BÉLA.

Ez alkalommal fölemlítünk még egy ilyen kétes használatot. Lapjaink mostanában adtak hírt róla, hogy a montenegrói fejedelem

* Gr. Vay Sándor szerint a szabolcsi Ibrányi Feri (Hét 12:871). A szerk.

orosz hercegnővel akarja összeházasítani a fiát, s ekkor azt írták, hogy »Nikita közelebbről [helyesen: nem sokára] Szentpétervárra megy háztűznézőbe«. Vajjon nem azt kell-e itt mondani: *leánynézőbe?* *Háztűznézni* CzF. szótára szerint a már megkért leány szülei mennek, »midőn a vőlegénynek vagyoni állapota, de erkölce felől is tudomást szerezni ügyekeznek«. Azonban Ballagi szerint »háztűz nézni megy a házasulandó v. szülője a menyasszonyi házhoz, v. pedig a menyasszony szülője a vőlegény családjához...« A Pallas Lexikona is mind a két használatot megemlíti, de megjegyzi, hogy »különösebben a menyasszonynak és hozzátartozóinak a vőlegényes háznál tett látogatását mondják háztűznézésnek«.

A SZERKESZTŐSÉG.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Hol és minő értelemmel mondja a nép a következő szavakat: *árla, bóka, bukoj, cabár, cabol, cigle, cikk, cirák, csarna, csid, csurni* (öntözni?), *édelkedik, finyi, foglár, gorond, gyimbor, gyömeg, homáj, halánték, hurnyáz, hüllő, husajó, igla, ilány v. ilánka, jerek* (jövők,) *kallangos bot, kandalló, karszügyön, kohantani, komótyu, kusztony, leffenté, mános, medveszeder, nyárnyú, nyárnyas, nyirettyü, ormány, orny, pályázik, pandalló, pikkely, pongyola, porond, romha, ronyha, süv, süvölvény, szakállszárító, szemlél, szivola, szreca, tana, tanaj, tarjagos, tukorga, üde, üdít, üdül?*

2. A *halánték* szót hol ismerik és hogy ejtik ki? Ahol nem ismerik, mit mondanak helyette?

3. Mondják-e: *beér valakit* e. h. utólér? *betart valami hat hétbe?* *nekinyúlnak a lovak?*

4. Mondja-e a nép: *árverés, árverez, végrehajt, végrehajtás, bankjegy, összeg?*

5. Mondja-e a nép az *ama* v. *amaz* névmást főnév előtt? pl. *ama fák, amaz ökrök?*

6. Él-e még ez a szólásmód: *árkon túl* v. *árkon kívül hegy-mester?* mi az értelme és mi az értelme?

Minden egyes választ külön nyolcadívre tessék írni!

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A dunai molnárság.

(Baja.)

Tavasszal a malmot: *bekötik* a Dunára; ősszel pedig: *kikötik* a telelőbe. A kikötés nevezetes nap, mert sok dolgot ad; ekkor pusztul ugyanis legjobban az *edény*. A bekötött malom vagy *macskán* vagy *karón* áll; az előbbi *eldobják*, az utóbbit pedig, miután évekkel előbb már le volt verve a fenékre, keresik v. *tacsolják*: azaz

két ladik egymástól 25—30 méter távolságra a fenéken húzott kötéllel ereszkedik lefelé, míg a kötél a karó *állába* beakad. Meglelvén a karót, a malmot *beszállítják* s ott marad az első jégig vagy *szotyé*-ig (szotyé, száj, zajlás).

Amint a jég megjelenik, a malmot azonnal kikötik s a telelőbe viszik. A karó lennmarad, de a macskát *szakítják*. 10—12 ember (a *cukk*) vezetőjével (a *kaparás*) ladikkal megy a lánc után s jel-szóra: *ha megfogtad — húzd é!* felvonja a láncot; a *kaparás* kezében a *kecske-lábbal* minden: »haaa... húzd é!«-ra a felbukkanó láncszemet felsegíti az *orr-tókére* a *kecske-láb*-nak nevezett hegyes vasrúddal. Azzal a malmot parthoz *eresztik*, és most *rá fog a cukk*, hogy bevontassa a telelőbe. Elöl egymaga *vezeti* a kötelet a *kaparás* s utána kettesével követik a *hajdúk*.

A vontató-kötél v. *öreg szál*, *cságyatú*-ra jár; ez egy csiga és kisebb kötél, mellyel az *öreget* vagy közelebb vonják vagy távolabb eresztik a malomtól s ezzel a műtéttel vagy sík vízen vagy a part mellett jár a malom. Ilyenkor fontos a *rajzolás*, t. i. a *cságyatú* kötelet az *orr-bókonyon* lassan csúsztatva engedik.

Mikor még a Dunán van bekötve a malom, néha *sebes vízkor* szokott a macska *szántani* is. A macska *kapája* v. *keze* nem jól akadt be a földbe s lassan csúszik a földön; ekkor a malom *leszáll*. Ha pedig a macska nem csúszik, hanem *ugrik*, akkor a malom *kiszakadt* s ha nem tudják megfogni, hát *kiveri* a többit is. A kiszakadt malmot *felbugaráz-zák* a helyére; azaz a parti fáktól kötelet adnak be a malomba, melyben *tekerővel* felvontatják. Ha sérült a hajója, akkor *kitekerik* a partra, *felcönkölík* (hengeralakú vastag dorongokra) s *megsuperolják* (*super*: hajóács). Ha hajó ütötte ki a malmot, akkor tulajdonosa kártérítést kér és ez a *dánguba*, mely rendesen kétszerese az okozott kár értékének, mivel a molnár az *újra-kötést* is megfizetteti.

De menjünk be a malomba! A malomnak részei: *Házhajó*, neve az alakjától; itt ház = maga a malom. *Órbókony*. *Szamárgerenda*: a házhajó fenékén az egész malom hosszában egy széles gerenda fut, erősen lekötve a bókonyokhoz; a neve: *szamár* onnan van, mert ez tartja a legtöbb terhet, rajta nyugszik ugyanis 4 lábon a malom *pallója*. *Vőgy-hajó*, a malom másik főhajója, mely jóval kisebb a házhajónál és üres, csak a vízi kerék fekszik rajta egyik végével.

A neve után tudakozódva, felvezetett a molnár a házhajó tetejére s lemutatott a *vőgy*-be, ezért *vőgy-hajó*.

A ház- és *vőgy-hajót* 3 gerenda köti össze: két *órgerenda* és egy *fargerenda*. Az első kettő (a vízi kerék előtt) be van *deszkázva* s ez a *vízjáró*, melyen át lehet járni a víz fölött egy méter magasságban a »vőgy«-hajóra. A vízjáró alatt a kerék előtt van a *vízfogó* v. *pofa-deszka*, mely gyengíti a sebes víz erejét.

Késég. A vízi kereket mindenféle felszerelésével értik rajta akkor, ha forgásra *készen* van (semmi se hiányzik belőle). Legfontosabb része a *nagy tengő*, mely a végeibe illesztett *bevert* csapokkal forog az *ászok-on* (nagy fatönk). *Keresztág*, a deszkák tartója, kereszt-

tülmegy a tengelyen s innen a neve. *Kerítés*: azok a nagy vas körök, melyek a keresztágak végére vannak erősítve a kerék hengeralakjának szabályosabbá és erősebbé tételére. És, hogy ki legyen teljesen feszítve, tartja még a tengelyről jövő *sprájc* is, kisebb keresztág-szerű fa, mellyel a kerítés föl van *sprájcolva*. *Bivaly-deszka*: kis vízzel több deszkát *raknak be* a kérésbe s e fölösleges *szalakat* nevezik *bival-deszká*-nak, mert roppant erősen *fogják* a vizet. — A külső nagy kerék *tranzmissziókkal* van egybekötve a malom őrlő részével a *hengerrel* v. henger nélküli, azaz *paraszt* malomban a *tót-küvel*. A *felöntött* búzát először *aufcug* viszi a *konkó masinába*; innen esik a búza a *tarár* (dara) masinába, melyben az apró szemű *csirke* is megtisztul; akkor kerül a *koptatóba* (stauber), amely *lekopozza* a portól és szeméttől.

Ekkor a *páter noster* (itt mindig *atostér*) hordja a *garad-ra*, amelyből a hengerbe ömlik.

Sród az egyszer *megvágott* búza, melyet a *sródcilinder* (alakjától vette nevét) rostál meg. *Fehér cilinder*: neve részint a benne szitául alkalmazott selyemtől van, részint onnan, mert ami rajta keresztül esik az *fehér liszt*.

Hébli a hengerek átváltója, hogy ne érjenek össze; a malom megállításkor ezt mindig átemelik, nehogy *meggyúljon* a »tartány«.

Öreg ajtó a malom partfelé néző részén, itt szedik fel a ladikból az *öllöt* (búza.)

Farajtó: hátul »a farán« (s a malom farán).

Vőgyajtó, a házhajóból a *vizjáróra* nyílik.

Köbli: kiemelkedés a tetőn, hol a fecskék fészket raknak (városban a galambduc).

A dunai malmok másik fajtája a *paraszt malom* v. *küves malom*. Parasztra öröl, azaz csak megdarálja a búzát s a parasztasszony otthon maga szitálja. Ma már kiszorítja a lassú és célszerűtlen követ a gyors és finoman vágó *henger* (hengeres malom).

Suta malom: ha a késég, a külső vizikerék a part felől van.

A küves malmok rendszerint *karón* állanak; alul kihegyezett fenyőszál, fölül az *állá*-val a lánc beakasztására. A karóverés eszközei: *talp*, ezen van két szál fenyő felállítva $1\frac{1}{2}$ méterre egymástól, ez a *szánkó*, közéjük állítják a leverendő karót. A *szánkó* tetején van a *járgány*, csigakészlet, mely a karóútó nehéz vasat a *bikát* emeli. Bekötésnél a karót *tacsol*-ják, a Duna fenekén két csónakról láncot húznak s ezt beakasztani igyekezzenek a karó állába. — A paraszt malom külső szerkezete teljesen megegyezik a hengeres maloméval, csak a belső *szerszám* elnevezése más és érdekesebb is, mint amazé, mivel az e fajta malom régibb, az eszközök benne kezdetlegesek. *Szőkrény* (cilinder), benne forog a selyemszita; *pittle* v. *pítlí*, szita szerszám a darának; van ilyen elnevezés is: *pítlík malom* = szitás malom; *szíta-vella*, ágas a szita ütésére; *vájú* (vályú) v. kándli, kisebb lisztartó, melyet egy ember is elbir; *véka* a búzahordó.

Legfontosabb része, amelytől nevét is kapta: a *kű*, *kő*. A *kű*

vagy francia (vastagabb) v. tótkú. Egy méter átmérőjű lapos két kőkerék, az alsó áll, a felső pedig forog, gyengén érve az alsót.

Kéreg, a kövek deszkatakarója; fölötte van a *saráglya*, egy négyszögű □ faalkotmány, s ez tartja a *garat*-ot; *kü-pad* a kövek alapja, fából van (kőnek padja s nem kőből való).

A követ hetenként vagy pedig, ha más nemű gabonát akarnak őrölni, minden alkalommal *vágni* kell, azaz a dörzsölés folytán símára kopott követ megint darabossá kell tenni. Eszközei ennek: a vörös krétával bekent *lénia*, melyet végig húznak a kövön s ahol fog a kréta, ott vágni kell: *csákány*-nyal v. *törő*-vel.

A kő felemelésénél szerepel: *kecske-láb*, $1\frac{1}{2}$ méter hosszú vasrúd, melynek vége olyan, mint a kecske lába; *disznó*, lapos fatuskó, a kő alátámasztására; *pap*, (3 darab) faék; *görgő* v. *hentergő*, rövid fahenger a kő eltolására.

A malom megállításánál a két követ lassan egymásra eresztik: a követ megfogják.

Pincike: (Erdélyben: *pity*, MTsz.) két végén kihegyezett fadarab, mely a garat lejtákor a *spúrgá*-val (zsinór) hozzákötött csengetyűt megrántja.

A kües malom gazdája, főleg a szegényebbje, egyúttal *super* (hajóács) is; maga gondolja a malmát, ha valahol léket kap, vagy enged a *var*. Ez a *var* nem más, mint a deszkaközök kitöltése száraz mohával és *iszkába*-val (varrószeg).

A mester maga *dolgozza meg* a fát s nagyon vigyáz, hogy ne legyen *megrőkönnyödött* (a nyáron döntött fa a hőség folytán megrőkönnyödik). Az ilyen fa hamar *korhad* (ha száraz, elzárt helyen romlik el, ellenben *rothad*, ha folyton vízzel érintkezik). A soknedvű fa leggyakrabban *vetemedik* meg.

Lisztnevek: *Nulla és dufla* a legfinomabb; *egyes liszt*: luxus liszt; *kettős liszt*: kifilisz; *hármás liszt*: muntliszt (*Mundmehl*), ez a »gyúrni« való; *négyes liszt*: *auszcug* (fehérebb kenyérliszt); *ötös*: kenyérliszt; *hatos*: *barnás* (kenyérnek); *hetes*: *vörös liszt* (a színéről); *nyolcas*: *dunckorpa* (dunst); *kilences*: apró korpa (finomabb); *tizes*: öreg korpa (durvább). Ezek tiszta búzából készülnek. — Rozsból kétféle liszt: *rozsauszcug* v. *rozs eleje*, kenyérnek való; *rozsliszt*, barnább, ebből készül a katona *prófun*t. — *Kétszeres liszt*: búzából és rozsból vegyesen. *Paraszt liszt*: korpával elegyes, szítálatlan liszt, mely a *kües malom* terméke. *Malter*: 25 mázsa búzamennyiség.

Külső szerszám: *Kötelek*: *alattság*; vékony vontató; *öreg szál*: vastag vontató; *cságyatű*: kormányzókötél csigával; *palamár-kötelek* a tekeréshez; *balogkötél* szálai balról vannak *fonyva*; *jókkötél* (jobb kötél), amannak ellentéte. — *Láncok*: *pátentás*, apró szemű öntött acélból; *kovácsolt*, öreg szemű; *vakszem* két lánc összekötésére egy nagyobb csattos szem, melynek olyan a szerkezete, mint a gazdaszszon övén lógó kulcstartónak.

Finak: 1 literes edény, mellyel a víz erejét mérik.

Evedző: gúzs (első, elül lévő) és kormány; ez utóbbit *timon*-nak is nevezik.

Szapoly: vízmerő kanál.

Edények: *kis ladik*, *nagy ladik* és *csikli*, az utóbbiban csak két ember fér el; *órfa* a nagy ladikban felállított 8—10 m. magas fa az *alattság* tartására és a *kurtuláz*-ásra a parton lévő akadályok könnyebb kikerülésére.

Fentő: a vízbe alámerült *elült* tárgyak megkeresésére szolgáló kis vas jószág, sok *foggal* (*kapája* csak a macskának van).

Malomnevek: *Jánoska* (Nep. szt. Jánosról); *Rókus* (szent Rókus); *Liliom szanktum*; *Dandár*, a pirosra festett; *Viola*; *Pékmalom*; *Klepa*, ütött malom, melyet a gőzös valaha *megnyomott*; *Háromka* (Gáspár, Menyhért, Boldizsár).

A legnagyobb ünnep május 16-án van. Ekkor a »vizenjárók patronusát«, Nep. szt. János szobrát feldiszitett csónakra teszik és este fényes kivilágítás és bandaszó mellett végig viszik a vizen, majd köszöntőket mondva, visszaviszik a kápolnába. Ez a *Szt. János eresztés*.

Helynevek: Főlső ré (rév); Sziget; vén Duna; Sáros; Partos; Szakadás; Makkos; Lapos; Pörboly; Pandúr; Major; Koplaló; Vajas; Kis-huja; Szénarakodó; Rezt; Keserős.

Lássunk most egyet-mást a molnárságnak társas életéből.

A *céh**: *atyamester*; *vigyázó* (előadó); *jegyző*; *pénzes* = pénztáros; *öreg dékán* a legények legvénebbjeinek megbízottja s a mestereknél szóvivője; *dékán* a mulatságok rendezője; *pandurok*, kik Úr napján a körmenetben a céh zászlaját viszik s az »*érdemes*« céh mesterét kísérik.

1873-ban megszűnt az »*érdemes molnárcéh*«, azóta ipartársulat. A céh-mester most: *elnök*. Van azután alelnök, bizottsági tagok és fizetett állások: *botos* v. *jegyző* (fizetése: 12 frt); *szolgáló mester* (fizetése: 25 frt), kötelessége a tagok összehívása stb.; *szerszámos* (fizetése: 10 frt), a céh szerszámaira ügyel fel.

Egy régebbi jegyzőkönyvben azt olvassuk: »Temetésre, mely pénzes [5 frt járt a kirendelt egyéneknek a *tor*-ra] vagy nem pénzes, mindenkor húsz egyén rendeltessék *duplér*-okkal (kézi lámpásokkal).

A *lakozás*. Télen a céh egyetlen mulatságot rendez, »*lakozást tart*«, melyre a *kötényesek* hivogatnak. A kötényt a legény mátkája készíti, gazdagon diszitve virággal, ezüsttel. A kötényesek viszik be a terembe, *szálába*, a *síltet*, a céh és a molnármesterség jelképét.

Közmondások, szólások: *Molnár, vísz a víz*: a gondatlan emberre mondják, kinek *edénye* mindig romlik.

Álmos, mint a mónár: álomszuszék.

Mi az: ha vize van — bort iszik; ha nincs vize — vizet iszik? — Molnárnak, ha van vize és sokat *öllet*, borra is jut.

»Molnár se veszen két vámot!« Ny. Sz. Megcáfolja e régi mondást egy ma élő: »*Tolvaj mónár!*« A »*tolvaj*« szó nálunk általános jelzője a molnárnak, hadd igazolja a következő példa: Legény:

* A céhre von. dolgokat bővebben, rajzokkal, l. Ethnographia 1901 melléklet 126.

Kivetted a vámot? Inas: Ki! L.: Látta a paraszt? (mert a paraszt, ha örölni visz, mindig benn van a malomban, nehogy meglopják). Inas: Nem! L. No hát vedd ki még egyszer, hadd lássa ő is!

»Malomban hegedülni, sikethez gyónni menni — bolondság!« Rozsnyainál. NySz. Ennek is van ma egy megfelelője. Ha valaki a malomban a legényhez beszél s az nem érti meg a zajtól, így válaszol: »Annyit ér, mint süketnek a jó reggelt!«

Árulja a vizet (eladja a Dunán a malom-helyet).

Ereszd le a macskát! (Állj meg!)

Rákerül a pisze a horogra! (találkozunk még négy szem közt.)

Nemsokára te is a Weidinger padlására kerülsz! (beteges emberre mondja a molnár; W. helybeli bőrkereskedő.)

Ez is be van nádálva! (a potyán berügött emberre mondja a molnár: mikor bort szállítanak, a kocsisok kissé félre verik az abroncsot s szűk lyukat fúrnak a hordón s náddal lopják meg a tulajdonost.)

Börtörő: a szolgálómester csúfneve, ki egyúttal az inasok *regulázója*. (Hajdú-Nánás: börtörő = hajdú.)

Mónár pogácsa: ütleget (Tájsz. is közli),

mónár-szén: kékes szürke; ilyen a bajai molnár ünneplője, melyet még temetésen se vált fel feketével;

malom-por, liszthulladék; *sok a malompor*: hanyag a legény;

kis legény, a felszabadult inas, ha még az *öreg legény* mellett kell dolgoznia;

pille, a kenyér megszegésekor levágott rész; *gyürke*, kenyér-rész; *szalonnás*, a kenyér zsengés, nem jól sült része;

fenékhorgog, ha a malom után horgász a molnár; ha partról, akkor van: *pöndöl-hálója*, *szákja*, *pécálója*, *csuhéja* és *tapogatója*. A horogra rendszeren kukacot, sajtot, *grisz-haluskát*, de legszívesebben *dunavirág*-ot szűr [kérész, Tiszavirág, *Palingenia longicauda*]. Ez utóbbi pilléhez hasonló rovar, mely júniusban ezrével lepi el a Dunát; ekkor összefognak egy ladikra valót s míg csak tart, folyton *eresztik* a horgot. A hal nagyon szereti a friss csemegét.

Vízi mónár: hosszú lábú, pókhoz hasonló állatka, mely megjelenésekor, amint tömegesen a vizen szalad, esőt jelent [Hydrometra].

átrádol a vizen; mikor víz ellenében akar átmenni a túlsó partra, a parton a vontatók erősen ráfognak s akkor hirtelen eleresztve a vontató kötelet, a lendület maga átvviszi a ladikot;

ereszkedik, mikor vízmentében megy át.

Tuladuna, *Tuladunára*, *Tuladunán* (v. ö. Nyr. 20. s 21. k.).

Nóták:

Hej mónárok, mónárok,
Szomorú az orcátok,
Nincs ölletni valótok!

Két malomra tartok számot,
De csak egyből vészlek vámot,
Ha elkopik a küve, megvágatom,
Félre csapom csárdás kis kalapom!

— Hugyan ákártok lészányi a szekírrő: éccerré vágy egyenkin? kérdi a kocsis a szekírben ülő retye-putyát.

— Éccerré! kajáltának mind.

— No hát légyen: Szól a bibasz kocsis. Neki hájt a sáncnak; s repül *csitajolvá* az átyáfiság.

— Ám *lévé* [?] kívánságtok. Úgy-e mien éccerré?

Fënë rágja ki a kê számárát, hogy ki rágtá az *ágácská-fákadást*.

(Nógrád m. Tolmács.)

ZOLNAI LAJOS.

— Mit falatoz kê bátyámuram?

— Ekkis kóbászvégit.

— Hát az aprajának mit ad kê?

— Mán mit annék hát nekik? Ekkis *kenyérmentséget*; hun kurompért, hun tököt.

— Hát a Jóska megvan-é az Esztivel?

— Dehovvan, dehovvan; kijártuk mán a kapitánt is, dehogy oktatná meg röndre. De aszongya: nem tehet ű semmit az ügybe. Mondok neki: ha nem tud törvént kapitán uram, maj tok én ojjat a nyomorú vőmnek, hogy a *szél se éri a testit nékije a daganattú*.

— Haggya kê bátyám, maj *összeférköznek a fiatalgya enmagamagátú*. (Orosháza, Vásárhelyi pusztá.) BÉRCZI FÜLÖP.

Szólások.

— Azt kapsz, amit a marcali festő. (Fehérvár.)

— Azt kapsz, amit Bugyi a tapasztásér. (Rác-Almás.)

— (Vérré vált benne, mint a csizmadiában a bontó fésű. (Budapest.)

— Divat, mint Györbe' a félszém.

— Elveti magát, mint a kutya a göncön. (Rác-Almás.)

— Szalad, mint a csobánci kutya. (Somogyvár.)

— (Kigyűttek a Miska bácsi lovai; kibújt a szög a zsákból.) (Rác-Almás.)

— (Minden daru keresse meg a varját (a párját). (R-A.)

JENŐ SÁNDOR.

Elvinném az íveget a kamrába, de félek, hogy *bűnbe esik* (összetörik. V. ö. kárba vész. Miskolc).

Szurkiba van, az aki szurkol, t. i. fél, remeg. V. ö. szűkül. (Nógrád.)

Iszonytalan idő, mondta a miskolci szőlőpásztor, midőn sok eső esett, — valószínű paraszt tudákosággal.

Nállunk a patakparton futozó madár hiába szól, hogy *Tőcs! Tőcs!* (Lile, *Charadrius pluvialis*, Regenpfeifer, vagy tőcsmadár, Himantopus.) Itt meg a kis madár a bokorban egyre jövendeli az esőt, hogy *Fity! Fitty!* (Valamely poszáta?) körömi (Zemplén) asszonytól hallottam Miskolcon.)

BALOGHY DEZSŐ.

(Minden koszos malacnak akad dörgölődő fája. (A vén lány férjhezmeneteléről mondják.)

(Fonásával eszi kenyéréét. (Gúnyosan mondják a sovány állatról, úgy, hogy gazdája is hallja.)

(Rajtam van a halóruha. (El vagyok szánva.)

(Kicsiny az ól, nagy a disznó. (Akkor mondják, ha valaki kis lábbelit vásárolt.)

(Sé túled, sé hozzád. Két közbe vagyáonk. (Kétséges helyzet.)

(Hátra tekénget, mint a rossz birka. (A lusta dolgozóról mondják.)

(Szorította a csizma a lábát. (Bajban van.)

(Léssz még ideő szépen járnai. (Majd az orrához dörzsölöm.)

(Biztatja, mint a kocsis a lovát.

(Kántorok — bő torok.

(Megfőzték a kitoló kását. (Felmondtak a cselédnek.)

(Ha tē nem vaóná' még a penész, ki enneé még a kenyéret? (Ezzel a mondással az erejével vagy dolgosságával dicsekvő hitványt szégyenítik meg.)

(Nyőjjé meég ek kicsint! (A hitvány fenyegetődzőt ingerlik ezzel a mondással.)

(Nekidőlt, mint Csíhos a ködnek. (Meggondolatlanul fogott valamibe.)

(Elvitte a levelet. (Elillant.)

(Olyan, mint a Pilátus macskája. (A korhelykedésben megsápadt emberről mondják.)

(Mosolyog, mint a tót rózsza.

(Megadta magát, mint alyi (arlói) lyány a bikának.

(Odavágott, mint másik-apó a keselynek.

(Úgy él, mint a szamár a szemeten.

(Olyan, mint a jaófélé sáfrány. (Dérága.)

(Ráborsol. (Rápirít, megszégyenít vkit.)

(Előre van, mint Kocsor az imáccsággal.

(Maga szopta az anyját. (Megtermett, derék.)

(Mátraalja és Felső-Borsod,) BORSODI LÁSZLÓ.

Hasonlatok.

(Szép vót, mind a Tündér Ilona szobalányo.

(Nehéz, mind a sár.

(Hazudik, mind a kánya.

(Káronkodik, mind a bicskás.

(Be vót rúgva, mind a zöreg ágyú.

(Izzad, mind a zsidó a ladikba.

(Ébán vele, mind Hanzi a meggyel.

(Várto, mind a hegypásztor a kutyát: nem szíves jóindulattal.

(Spórol, mim mikó a hajósok a kis hujához érnek.

(Igaza van, mind a részég asszonnak, mikó az árokba esett.

(Baja.)

(Mégrázta, mind Krisztus a vargát.
 Világnok mēnt, mind a miskei malac.
 Az csak annyit ér, min' döglött lón a patkó.
 Lapit, mind a tetű a var alatt.
 Az csak, ujan beszéd, mim mikó nincs kényér, oszt' aszongyuk,
 hogy karét mess. Vö. (Az csak ujan beszéd, mind amit a furu kihány.
 (Szegzárd.) MISKOLCZY GUSZTÁV.

Gúnyos és tréfás szólások.

„Ruggya ki a zikszot (ikszet v. táncoljon)!” »Neveccségbe se tunnánk. Osztán nem is mulató ez, hanem hallgató.«

Csizmadia-kivánság: Bár lenne akkora sár, hogy a paraszt-embernek a kusztora sárosodnék el a zsebgyébe!

Ő mekkorán kotál (pöröl, lármáz, mint a tyúk).

Hideg lölle ée eszta pötyögő táskát!

Tizenkettőt lehűt (ütött) a zóra.

Korit (koráz) eza zóra.

(Főket má a tótok naptya (a hold).

Nojiszten ellücsküt (elment bicegve) onnajtá sánto; nem lehetett osztán levennyi a faluba. Mikor megindul, úgy megy, mind a gőzös.

„Ennyi kérésre má egy hordót köllött vóna kapnyi ajándékba.”

»Te mester lesző, de talán maszá elkésted!»

„Az majd jó lesz neked, Vitti (Viktória).»Iszen jó is lenne ám, csak annáék oda.«

Csak hát szeret böstörögnyi v. böstörkőnnyi (ingerkedni).

Hát tetszik a pof a pofnak (tetszenek egymásnak)?

Hetet-havat, hat kerekű malmot ígertem (mindent ígért).

Hogy mázsállák (méri) a jó bort?

„Há megy édes nyanya (anya)?»Pokóba, helet keresek neked.«

Nagyobb a nesze (lármája), mint maga.

„Mikor lesz a másik vásár megtartva?»Nem lesz megtartva, mert ée múlik.«

Keserves ott kenyeret sütnyi nyers fávée, ahun liszt nincs.

Felköszöntő: Istráng (e. h. Isten) tarcsa!

Ni, hogyan megy ebatta! Taszigállá a kadarka.

Távozónak: Vigyen ördög, tartson pokó (pokol)!

A más lábábú kihúsztá a szákát, a magájába meg beleverte.

Réméttő lassí (lassú) lány, csak a nyéeve hosszi; mindent visszamond.

Csörfée-pörrée, dérrée-durrá, tesz mindent.

„Szegény ember disznájának meg a gazdag ember halálának nagy híre van.

Aki a más tyúkját megeszi, a magáét kötve tarcsa.

Kusztora, bicska, nyesztre kés.

Nyeszlett macska (beteg, csenevész).

Úgy kő, mé nem köszönté a zsidónak! (A póruljártra, kire rádólt az olaj.)

A templom melletti nagy téren levő görbe kocsúton a sátort építő iparosnak mondja a falusi előljáró, hogy az utcát ne építse el sátorával, mire amaz nagy mérgesen viasszázól: »Rosseb ez, nem utca! Ez csak kanyarék.«

Magyaródi bugrisok,
De fehér a fogatok;
Talán meszet ettetek,
Attúl veszekegyetek!

Lackó-backó
Van-e borod eladó?
Van bizon hat akó,
De te abbú nem iszó.

Cserfakéreg, rostakéreg,
Mingyár hazaérek. (Cser
nevüre.)

Cifra beszéd, hegedeszó,
Csak fülnek jó,
Szájnak nem szó(l).

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

Tájszók.

ájos fülü ló:kónya fülü (Csík).

palazsnak: csaltozás. (Háromsz.) *palazs* (Aranyos-széken).

kotyor (*kotmány*): sárral telt kerékvágás. (Aranyos-szék). Erről az a babona, hogy ki a jó széles kerékvágásban jár, valakije meghal.

göde: koca (Csík), *gönne* (Aranyos-szék).

üdülő: a szántóföld fordulója, mert amíg fordul a marha, addig egy kissé felüdül (Csík).

förgölő: istáló, pajta ajtaján levő fahorog, faretesz.

szovaty vagy *szuvaty*: vályog, lehulló vakolat (Udv.).

notin: egy éves nöstény bárány, mely még nem ellett (Aranyos-sz.).

törekedik. E szót a háromszéki köznép kirekesztőleg sajátságos tájdivattal értelmezi; ott azt jelenti: töprenkedik, küszködik, gyöt-rődik, lelki szorongásban van, lelkiismereti furdalásokat szenved.

tömörzsök: rövid, törpe, tömött termetű.

csipkekerítés: töviskerítés. A háromszéki népnél a *tövis* helyett inkább a *csipke* szó divik. Csipke mēnt a lábamba. A csipkéje szúrós. A csipke megszúrta a kezemét.

tíz. Székelyeknél a falurészeket *tíz*-nek nevezni (tized helyett) rendes szokás, pl.: *féltíz*, *altíz*, *félszēgtíz*, *alszēgtíz*, *közēptíz*.

titok. Székely közmondások: Amit két embēr tud, a mán nem titok. Komámasszonnak kifislett a titoktartója. Ojan titok, hogy az egész falu tudja. Ne csinájjunk titkot belölle: beszéljünk nyiltan róla.

tulu, *tollu*: toll, *tulukakós*: madárijesztő, ijesztő váz. A *rúd tolvá*: rúd szárnya, a tövénél a székerrúdnak. A *kócs tolvá*. *Tolvat* tép v. foszt — dērekajnak v. párnának. *Békóte az anyatollu* — a madár-fiat. Seprótollu. Tolluseprü.

<i>lábító</i> : létra.	<i>üvecs</i> : egy éves diszke.
<i>godics</i> : malac (Csik).	<i>muzsda</i> : mesgye.
<i>pokolszél</i> : guta.	<i>szánító</i> v. <i>szányító</i> : tor (Csik).
<i>vánszori</i> : kinek egészsége nincs.	<i>himes idő van</i> : híves idő (Cs.).
<i>aránka</i> : csupor (Fel-Csik).	<i>miora</i> v. <i>mijora</i> : ugyanaz (Ar.).
<i>diszke</i> : nőtény bárány. (Székelység.)	KRIZA JÁNOS.

<i>bacsó</i> : vagyontalan paraszt (család, v. ember).	a. m. Hogy vagy? Tréfás kérdés a nemi életre értve).
<i>fostoros</i> : szószátyár, pletykálkodó.	<i>limáló</i> : élheterlen.
<i>gyökönt</i> : bóbiskol.	<i>megcocurázza</i> : megtépi (pl. a haját, fület).
<i>híju</i> : padlás (tehát űr).	<i>megdúcol</i> : megüti a gyermek hátát (felnöltre is).
<i>hült szájú</i> : kevés szavú, vontatva beszélő.	<i>munyók</i> : maffa.
<i>katipila</i> : női foglalkozásokat kedvelő férfi.	<i>panusa</i> : tengeri kóró vagy szár, héj.
<i>kámpicsorodott</i> : bágyadt, alélt.	<i>poncik</i> : a tűzhely része, hova a fát támasztják.
<i>langaló</i> : lángos.	<i>pucik</i> : kuckó.
<i>lecsperdi</i> : hírhordó.	<i>pötyögős</i> : laza, nem feszes (pl. a ruha).
<i>lederc</i> : zsír nélküli levesétel (gúnyoló szó).	<i>serpítél</i> : lót-fut.
<i>lefel</i> : jár a szája (gúnyt fejez ki).	<i>vén satrantyú</i> : csúnya vén asszony.
<i>löttyög</i> : lóg. (Hogy löttyög a fityeg?)	DÓCZI JÁNOS.
vagy: Hogy izeg a mozog?	

(Gyalu, Kolozsmegye.)

Mesék.

Enike.

Éggy asszonnak vuót éggy mustoha lányo, még egy mustoha fia. Igén haragudott kiét mustoha gyerekre; iéküttő űket vándúnyi, a kis liánnok adott éf-falat kényeret. Igén meleg vuót, a gyerek kirté a liántúl a kényeret, de nem akarta neki annyi, haném nagy nehezen neki atta a kényeret. Mikor megétté, mingyá üöszikiévié vát. A kis lián sirt aztán az üöszikiének huzott a szüőribül, megígétté hégýétté, aztán mingyá gyerekié vát. Igén meleg vót, a kis gyerekek igén szomgyasak vuótak, írtek ép-patakot, asztán aszonták, hogy isznak belüllő; mikor innyi akartak belüllő, azt mormogta az a víz, hogy aki ién belüllem iszik, oroszlánnyá vátozik. Asztán aszonta a kis lián: Hallod-é idés bátyám, mit mormog ez a víz? Abbul nem ittak; aszonta a fiu, hogyha miég égyget ír (ér), akkor iszik a patakbul. Mégin írtek ép-patakot, abbul ivott a gyerek, égyyszerre üöszikiévié vát. Asztán a kis lián vezetgetté az üöszikiét. Aszt monta az üöszike: juó van, ha illen rutul jártom is. Asztán a kis lián ék-kis szienát talát, rákötöttő az üöszike nyakáro, uv-vezetgetté. Asztán ék-kis házot talátek, aszonta az üöszike, hogy ej-jó lész kovártínak. Beméntek, mingyá lőűtek, osztán aszt monta az üöszike közíé van

idő az erdő, maj szédék gyümölcsöt. Maga az üőszike évett levelet, asztán aszonta a kis liánnok, hogy addig sēnkit sē eressz be, ha aszt nem mongya: Nossza idēs Enikiém, mast eressz be engēm! Asztán úgy tett a kis lián. Mēggyütt az üőszike, monta: nossza idēs Enikiém, mast eressz be engēm. Akkor évett a kis lián. Másnap mēgin kimēnt az üőszike, monta: mēgin ut-tígy min' tēnnap. Mēgin évett az üőszike levelet, az Enikiének a gyümölcsöt, mikor szēttē, mēglátták a vadászok, meg akarták fogni, de elszalatt. Mikor haza mēnt, firissen iēmonta: Nossza idēs Enikiém, mast eressz be engēm. Hērtelen mēgnyít az ajtó a vadászok be akartak mēnni, de nem tuttak. Fűőttētik magokba, hom-maj mēg lēs az! Harmannap mēgin mēgehūtek. kimēnt az üőszike, aszonta mēgin ut-tígy mim-māskor. Mēgin mēglátták az üőszikiét, mēg akarták fogni, mēgin iēszalatt. Firissen elmonta: Nossza idēs Enikiém, mast eressz be engēm! Mēgin csodakoznak, bevāgták az ajtót, a kirālfī a liánnok nyakābo borút, kiērdēztē tūlō, hogy hozzá mēnnē-ē, aszonta az Enike, hogy hozzá mēgy, ha aszt a kedves testvīrgyīt velē iēvūheti. Kiērdēztē a kirālfī, hogyan lēhetnē az testvīrgyē, hiszen az állot. Iēpanaszokotta, hogyan jārtok; aszt monta a kirālfī hogy iēvūheti. Három esztendeig állott a lakodalom, asztán lētt ēk-kis gyērēktyēk, a liánnok annya kerūt oda bābānok. Irigylēttē a mustoha liányānok aszt a helet. Magānok vōt ēr-ripacsos liānyo aszt fektettē a kirālnē helire, a kirālnēt mēg ēgy igen fűstōs konyhābo fektettē, aszonta neki, hogy három napig il, aztán megōli. A kirālnak meg aszt monta, hogy ha mēgnīzi, akkor ēgysszērre mēghal. Aztán ēd-dajkāt fogadott a kirāl, az a dajka nēm alutt, csak rēngettē a gyērēkēt. Mikor asztán bemēnt a kirālniē ijjel, mindig sirt, a gyērēkit kōnyveivel mozdatta, a dajka nēm tutta ki ez. Rēggel mingyā monta a kirālnok, hogy micsoda szuōzatot hallott, akkor sēmmit sēm szuōt neki. Másnap mēgin monta, hogy micsoda szuōzatot hallott, hogy ēgy fehiēr nīp bemēnt a szobābo a gyērēkēt szoplatta [igy!], az üőszikiēhē oda mēnt, aszonta neki: Idēs kedves üőszikiém, ēccēr gyūhetēk be hozzád, többszōr nēm. Aszonta a kirāl, hogy-majdiēn kōtōk az ujjomra selēm cērnat, ha begyūn az az asszon, rántsd mēg. Mēgrāntotta a lián, fōlibrett a kirāl, mēggyujtotta a vilāgot, mingyā a nyakābo borút a felesīginek, aszonta, ha mingyā mēghal is mēgnīzi. Aztán mingyā gyūttek a zsandārok, az asszon mēg aszt a ripacsos liányāt mēgfogták, asztán mēgfűōztik, asztán a disznuók ēttik mēg. (Rābakōz Sopron m.) HALÁSZ JÁNOS.

Tulajdonnevek.

Bak (Zala m.) község utcái, dūlōelnevezései s lakōinak vezeték-, melék- és gūnynevei.

a) Utcái: *Főucca, Kűsőfél.*

b) Dūlōi: *Kertfōli* (mert a kert fōlōtt levō dombon fekszik), *Róna* (sikterület), *Hatāri dūlō* (a község határszélén terūl el), *Fenyősellai dūlō* (régente fenyves volt fōlōtte), *Tēglapatak* (tēglakemence

volt ott egy patak mellett), *Gotthárd-telep*, *Halastó* (halastó gát után), *Bükkalla*, *Fenyősalla* (mind a kettő erdő), *Papföd*, *Emberfej dülő* (kisértetekről, melyeket emberfej alakban láttak [!] ott), *Fejér-árok* (fehér földjéről), *Fejérmajor*, *Seregénszérű* (erdő volt, »seregényezni« szoktak ott), *Tóth-Balázs-temetű* (Tóth Balázst itt verték agyon s temették el), *Botosi erdő*, *Baki hegy*, *Fösü hegy*, *Péteridal*, *Középső hegy*, *Pusztá*, *Ásóhegy*, *Szólóföliföd*, *Csörgöskút* (»csörgös« kút volt ott), *Néna* (Nénai rét, Nénai erdő), *Salamonerdő*, *Annamajor*, *Csarit* (tölgycsemete, csalit), *Szőkevény*, *Pappágödör* (Pap Pál-gödör), *Hossziföd*, *Nannnyergesdi*, *Kisnyergesdi*, *Kisgödri*, *Nallik* (Nagy-Lik, vizmosás), *Tekercsvég* (Tekervényesen vonuló völgy), *Kenderfődekföli*, *Kenderföd*, *Rövidfődek alatti rét*, *Telekallai rét*, *Narrét* (Nagy-rét), *Föső berek*, *Nannnyergesdi erdő*, *Berekallai rét*, *Sziget*, *Berek*, *Nassimonföd* (Nagy-Simon-föld).

c) Vezetéknévek (válogatva): *Bene*, *Bongyor*, *Czupok*, *Csiza*, *Dombgyán*, *Dankos*, *Füle* (bevándorolt), *Fris* (bevánd.), *Héder* (bevánd.), *Háry*, *Kámán*, *Kranicz*, *Pelikán* (bevánd.), *Pif*, *Pujer* (bevánd.), *Rakosa*, *Salyán*, *Sebes*, *Szipócs*.

d) Mellék- és gúnynevek: *Zsömle*, *Farkas*, *Nanci*, *Cseszkó*, *Lakós*, *Kara*, *Vakarc*, *Fekete Anti*, *Sós*, *Köcsön*, *Fejti*.

GÖNCZI FERENC.

Dülő- és helynevek *Hont*, *Füzes-Gyarmat* község határában: *Akerálja*, *Bérc*, *Bóhakert*, *Babós*, *Békás*, *Besföld*, *Berek-alja*, *Bugyi*, *Balláé*, *Bukros*, *Bakancs-alja*, *Baláska*, *Bényi árok*, *Bogdány*, *Barki*, *Bógyis*, *Csurgó*, *Csanki haraszt*, *Cserestó*, *Dutkás*, *Disznószög*, *Danyi*, *Dohányos*, *Dobcsikszér*, *Dobrok*, *Eresztvény-alja*, *Ehes*, *Előveres*, *Gát*, *Gábris*, *Gyöngyös*, *Gyula*, *Gyürke*, *Gólyafészek*, *Hegyalja*, *Hamza*, *Hermánhegy*, *Hétrend*, *Hajdúréti*, *Hidegvölgy*, *Hegyeshegy*, *Hidegkút*, *Holán*, *Kiskútoldal*, *Kuttyanó*, *Kútyi*, *Katócé*, *Kómál*, *Kositka*, *Kalmaré*, *Kelecse*, *Kerekdomb*, *Kákás*, *Kecskés*, *Kerekkötő*, *Két víz köze*, *Lapos*, *Lázak*, *Lacko*, *Mocsár*, *Malomeleje*, *Malommező*, *Meredekalja*, *Meredek oldal*, *Meske*, *Mikes-gyürke*, *Mogyoróska*, *Német-kalap*, *Paperdő*, *Paluska-ház*, *Piros körte*, *Pázst*, *Prekárdomb*, *Páskaráj*, *Rétmező*, *Soványszög*, *Somos-Hajnalka*, *Sáska*, *Sósér*, *Sáshídja*, *Szarkórtélyfa*, *Számla*, *Szurdok*, *Szegényoldal*, *Szamárdomb*, *Tölgymál*, *Tóthídja*, *Tekenyös*, *Tyúkszög*, *Törökölés*, *Tized*, *Takácsé*, *Varga Jakabé*, *Villámútja*, *Verespart*, *Zavariás*, *Zálogos-alja* stb. *Kukocsi*, *Sike*, *Meleg-oldal*.

Ovár község határában (Bars m.): *Erdőtalaj*, *Előréti*, *Férges*, *Füzes-főle*, *Jegenyefa-möge*, *Kenderföld*, *Litasiak*, *Malomszög*, *Nagyszög*, *Nyilasok*, *Olla*, *Patak-möge*, *Péterhídja*, *Szépásszonyok földje*, *Tizhold* stb.

Vámos-Ladány község határában (Bars m.): *Baromhid*, *Bógyisok*, *Berecrétek*, *Bakancs*, *Csontó-tag*, *Csertus*, *Farkas-szög*, *Gátalja*, *Gulyás-kút*, *Fingó-kút*, *Gunáros*, *Ferenc-nádja*, *Hidegkút-ere*, *Irtások*, *Krákó*, *Kecskepázs*, *Krimiszög*, *Kertalja*, *Kenderszög*, *Lacik árka*, *Szénégető*, *Somlyó*, *Nyitványszer*, *Tötvény*, *Tabán*, *Szarkás* stb.

Nagy-Kálna község határában (Bars m.): Alsó-Felső-Kértés, Gyepszegély, Prédák, Lavicskás, Remete stb.

Kis-Kálna község határában (Bars m.): Férget-alja, Lehen, Pinár-alja, Priska, Süge, Tókert stb.

Garam-Lök község határában (Bars m.): Csernák, Csáki-út, Cédrus, Gárdony, Hangyás-irtás, Homóka, Galambos, Kenderes, Koldús-szer, Rakottyás, Sósok, Melegszőg, Sárlápa, Szilos, Székek, Vad berek stb.

Réthe község határában (Pozsony m.): Csandal, Hégyaszög, Hétvelesztás, Győrökszőg, Kerekkrét, Lőrincföld, Melénte, Nömös-kert, Nyáras-alja, Pörös, Szélesvíz, Szőlődomb. SÁNDOR BENŐ.

Dülönevek: Balázs feneke, Békás, Borzik-alja, Csepüskert, Csutkaskert, Dávidka, Előhát (erdő), Fürjhalomjárás, Fürétközi, Füzgát, Fürüdös, Forrásér, Hosszu-sziget, Horgoló, Jánosrét, Kaján szik, Kasziba, Lopóhalomjárás, Madara, Melvánhát, Nyársas oldal, Nagytilalmasi puszta, Őrfa, Pallag, Remete, Tajta, Tégláskert, Vénkert, Verestenger-járás, Veresnád, Vicskus, Zajgató járás.

(Hajdu-Nánás.)

BARCSA JÁNOS.

Keresztnevek kicsinyítése s elferdítése: Márók (Márk), Dani (így! Domonkos), Gosti (Ágoston), Lajos helyett *Laust* mondanak, kicsinyítve: Licski, Bikszí (Elek—Alexius), Csana (János), Bedüőcs (Gergely), Csicsa (Pista), Tuóna (Antal), Duóna (Donatus), Lēsti (Lénárd), Duncsi (János), Bulinka (Julianna), Perka (Terka), Rotya (Rozi), Pannica, Panci, Nanica, Nani (Anna), Pola (Apollónia), Rudics (Gertrud), Bábí, Bari (Borbála).

(Beő-Sárkány, Sopron megye, Rábaköz.) GÖSY GÉZA.

Dülő-, rét- és erdőnevek. A csallóközi Ekecs falu aránylag nagy terjedelmű birtokán valamikor több volt a víz, mint a szárazföld, erről ama is meglevő dülő- és rétnemek tanúskodnak. Lakosainak ősi foglalkozása környezetüknél fogva a halászat volt, ma földmívelők. Hogy halászok voltak, amellet szől a sok »Halász« nevű ember, de még inkább bizonyítja a község címerében levő hal.

Lássuk már most, hogy honnan és hogyan jutott a nép fel-fogása az egyes elnevezésekhez?

1. *Dülők: Nagyárok.* Nevét nyilván a széles árok után kapta, mely a szomszédos legelőtől elválasztja. *Gyöpszegés*, mert »tagosztály«-kor a gyepet felszántották, felszegték. *Ingyenélő*, mert azelőtt nem használhatták a rajta levő sok zsombék miatt, később felszántották, de régi nevét megtartotta. *Farinkos*, a fara egy nagyobb dülőnek. *Kárászos*. Itt egykoron víz volt s benne sok kárászt halásztak. *Csöcsök*. A nép erről azt beszéli, hogy nevét még a tatárjárás-kor kapta. Vizenyős hely lévén, melyben akkor csak az járhatott, ki minden útját ismerte, a lakosok ide menekültek. Sok zsombékot találtak benne (melyet *csücskének* is neveznek), ezért nevezték el csöcsöknek. (?) *Csonka körtélyes*. A közepe táján egy vén, csonka

vadkörtefa van. *Szégyésakla*. Valamikor Szögye nevű gazdája volt; a rajta levő birkaakol után nevezték el. *Örökosztúl*. Ez a községi levéltári adatok szerint, a felosztás előtt is örök tulajdona volt nemes birtokosainak. *Disznós kút*. Mikor még a föld feltöretlen volt, a rajta levő mocsárról nevezték el. *Császtóháta*. A Császtó partján elterülő dűlő. *Keringő*. Kétségtől kívül girbe-görbe határáról kapta nevét. *Akóhel*. (Akolhely.) Valamikor birka-legelő volt. *Mosási dűlő*. A kanális partján, ide járnak a falubeli asszonyok mosni. *Rajcsúli dűlő*. (Reitschul.) Mellette tágas legelő van, ott az urasági lovakat tanitgathatták nyereg alá. *Aranykert*. Magát az egész Csallóközt is így hívják. *Bibicvári dűlő*: a rajta tenyésző sok bibicről. *Gólási dűlő*. A mellette levő Gólási majorban sok a gólyafészek még manapság is. *Tótkalap dűlő*: ez a terület egészen kerek s köröskörül széles árok keríti. *Tűzok*. A nép *Macskásnak* hívja, az előbbi ma már csak hivatalos neve. Érdekes monda él erről a nép ajkán. Eszerint itt régente igen sok tűzok tenyésztett, de később, midőn az emberek minden talpalatnyi földet hasznavehetővé tettek, lassan-lassan kiveszett, úgy hogy a vadász (állítólag Zichy gróf) egyet sem talált. Ekkor elkeseredésében egy ott ólalkodó macskát lőtt agyon. A többi dűlő, amelynek elnevezését megfeytenem nem sikerült: *Bucsuhát*, *Hammög*, *Ékut*, *Römbök*, *Dékány*, *Tyúkölősziget*, *Magla*.

2. Rétek, legelők: *Baromillő* (-élő), a marhacsorda legelője. *Kilencesi rét*. Földosztáskor minden gazdának kilenc rendnyi rét jutott. *Gyócs*. A falu végén terül el, tágas legelő, ahol régente a saját készítette vásznat fehérítették a lakosok. Megemlitendők még a *Vesszősi lapos*, *Enese ere*, *Sánta Istók ere* és *Mihály ere*.

3. Erdők: *Remisz*, egyúttal magát a fogalmat is jelöli; van kis, nagy és öreg Remisz. *Agácás*, tisztán akácfákból áll. *Nüfási erdő*, *Gyócsi erdőskert*.

MÉSZÁROS GYULA.

Verses mondókák.

Órsó, guzsaj, matólla,
Vesztett vóna pokolba!

Tál, tángyér elég legyen,
Komlós cipó kevés legyen.

Órsó veszedelmem,
Guzsaj ellenségem.

Nézz a csizmám szájára,
Lefittyent az orrára.

Órsó guzsaj vereség,
Vátahota* nyereség.

(Székelység.)

KRIZA JÁNOS.

* Vátahota: kétes, bizonytalan.

IZENETEK.

A. S. A menyasszonybucsuztatót sz. engedelmével az Ethnographia c. folyóiratnak adjuk át, mert ott gyűjtik a népszokások leírását s a népköltés termékeit.

D. M. A *górál* és *gór* igét már sok gyűjtő közölte a Nyrhen (s éppen Nagykúnságból is 16:285), de egyik sem jegyezte meg, hogy éppen csak a göröngy dobálását jelentené, hanem szerintük általában a. m. szór, hány-vet, hajigál; sőt ilyen mondásokat is idéztek: *úgy górtam bēfelé a jószágot*; *a marha mind elgórta a töveket*. Nem valószínű, hogy a *göröngy* főnév evvel az igével egyeredetű volna, mert a képzését nem lehetne megmagyarázni. A *gömörödik* igével sem lehet a *göröngyöt* rokonítani.

N. S. Sokban igaza van, és szíves megjegyzéseit lehetőleg föl fogjuk használni. De *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben* egészen kifogástalan cím, sőt a többes szám, *képekben*, nem volna olyan magyaros. A magyaros beszéd kerüli a többes számot, amennyire lehet: *haj*, *Haare*; *alma*: *Äpfel*; *szem*: *Augen*; *cipő*: *Schuhe* stb. Így is lehetne az a cím: *szóban és rajzban, de nem szavakban és rajzokban*.

W. K. Írjatok 3 mondatot, *melyben v. melyekben* jelző van. Az értelem szerinti, többes számú egyeztetés az irodalomban igen gyakori, de magyarosabb az egyes szám. A nép tudtunkra mindig így beszél: az a két ember: *aki itt vót*; nem: *akik itt vótak*. Arany J. is rendesen így szerkeszti, l. Nyr' 29:410, s vö. az előbbi izenetet.

M. K. *Mándruckő* tréfás kifejezés; a MTsz. csak ennyit tud róla: Oly ehés vagyok, hogy a mándruckövet is megenném (Bihar m.). — *Bontafityóke*: nem tudjuk, mi lehet; talán cifra bicska? *Bonta*, *bunta* több vidéken a. m. tarka, p. tarka disznó. *Fütyő* a Székelyföldön: 1. fanyelű bicska, 2. bot. — *Teklinke* 'kézitáska'? nem ismerjük.

Sch. B. Mindent nagyon szívesen fogadunk!

Béérkezett kéziratok. Kulcsár E. Tájszók. — Fábíán M. Helynevek stb. — Rényi I. Zsidó keresztnévek a magyarban. — Mészáros K. Adott v. kaptam? Lakodalmi kifejezések. — Dékán S. Nyelvművelés stb. — Akka. Megjegyzés összefüggés nélkül stb. — Hevesi J. Enged, ereszt. A -vá vé rag. Meg, be. — M. Horváth E. Supra aggnő. — Gerencsér I. A NySz.-hoz. — Szigeti E. Ha a nép fia urasan beszél. — Balogh J. Közmondások, tájshók.

Beküldött könyvek. (Izr. M. Irodalmi Társulat:) Évkönyv, szerk. Bánóczi J. 1902. Venetianer L.: A zsidóság szervezete az európai államokban. Jut. pályamű. — (Magyar könyvtár:) 268. Sallustius: Catilina, ford. Kazinczy F., átdolgozta Wirth Gy. 269. Gorkij: Malva. 271—2. Apponyi válogatott beszédei. Összeáll. Körösi H. — Pap Illés: Arany J. hún eposza (Bpest, Márkus S. 240 K.). — (Révai testv.) Eötvös K. Gróf Károlyi Gábor följegyzései (két kötet, 8 K.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

A MAGYAR SZÓREND.

II. A nyomatéktalan mondat.

A nyomatéktalan mondatnak célja valamely, az alanyra vonatkozó »tényt, vélekedést, ítéletet egyszerűen kifejezni, közleni másokkal, más részletek kiemelése, vagy az indulat belejátszása nélkül« (Arany). Legtöbbször elbeszélésben és higgadt fejtegetésben alkalmazzuk.

Foglalkozzunk először is a tüzetes résszel. Ez állhat egy vagy több szólamból. A tüzetes résznek első vagyis főszólámát vagy maga az ige kezdi (az igrén mindig a pusztá igét kell értenünk, igekötő nélkül), vagy pedig valami hangsúlyos névszó, az igrének bővítő névszó (legtöbbször az ige tartalmát közelebből meghatározó igekötő). Eszerint a következő eseteket nyerjük:

1. A legegyszerűbb, de nem leggyakoribb eset az, mikor a főhangsúly a pusztá igrére esik: A madár || repül. A gyerek már || jár. A gyermek || fázik (Eötvös). Húst || ettem (de téstát nem). (Kicsiny a bors) de csíp. A tanító || dicséri a gyereket (de az apja nem). — (Vö. Molecz 17.)

2. Sokkal többször hangsúlyozzuk az igréhez tartozó s az ige fogalmát mintegy kiegészítő névszót (a bővítmenyt). Erre a kérdésre: mit csinálsz? v. mit dolgozol? v. mi baj? felelhetünk ugyan a cselekvést jelentő pusztá igrével: kocsikázok; én megyek; írok; köszörülök; esik. De legtöbbször kérdéslenül is többet mondunk, kibővítjük az igrét valami körülménnyel, mely az adott helyzetben vele jár; p. most majd || ki-kocsikázok; én || hazamegyek; levelet-írok; kést-köszörülök; hó-esik. A bővítmeny mintegy összetélt, egységes kifejezést alkot az igrével, a kettőt egy hangsúly alá, a bővítmeny hangsúlya alá foglaljuk. Azért a leggyakrabban előkerülő bővítmenyeket, nevezetesen (a) az igekötőket egybe is írjuk ilyenkor az igrével. De nemcsak az igekötőkkel találkozunk itt, hanem lehet a bővítmeny b) másféle helyhatározó:

*hazá v. templomba megyek, iskolába v. színházba járok, bálba fogunk menni, hajóra szállunk, falura költözünk, a fiamért || oda megyek, a fiamat || ide hozom; — c) módhatározó, állapothatározó, célhatározó stb., p. szépen énekel, jól beszél, igazságosan uralkodott, jól v. rosszul v. nehezeére esik, egyedül v. magára hagyták, — az idő || esőre áll, — a leány || vízért megy, kaszálni jár, sírva fakad, beszédbe ereszkedik; — d) a mondat tárgya: kenyeret v. vacsorát v. zabot eszik, bort akar inni, inni akar, almát szednek, vállat von, térdet hajt, bukfencet hány, dicséretet érdemel, hálát ad, kedvet kap, célt ér; egyet-ért (ez összetétellé vált); — e) az úgyn. állítmányi névszó: az jó lesz; az baj volna; fáradt vagyok; János katona volt; — f) a nyelvtani alany is, de ritkábban, inkább csak egyes állandó szólásokban: tegnap hó esett, ma mennydörög (emez már összetett igévé lett); tavál hideg tél volt; holnap vasárnap lesz; nekem melegem van; neked a fejed fáj; kedvem volna; vége van.**

Más nyelvek is legtöbbször hangsúlyos bővítménnyel mondják az igét, de a magyar szórendre jellemző, hogy a bővítmény az ige előtt áll, míg p. a nyugati nyelvekben utána következik, p. *föl-viszem*: ich bringe es *hinauf*, je le porte en *haut*, I carry it *up*; — *levelet írok*: ich schreibe einen *Brief*, j'écris une *lettre*, I write a *letter*.

Még csak két megjegyzést kell tennünk. Az ige előtt álló hangsúlyos bővítmény a nyomatéktalan mondatban többnyire határozatlan fogalom, ritkább a határozott fogalom (tulajdonnév, határozott-névelős főnév stb.), p. *Jánost várom, téged várlak, terád várok, a levelet írom, a leckémet tanultam* (meg**), a *fejem fáj*. Az ilyeneket többnyire két hangsúllyal ejtjük, tehát az alábbi harmadik vagy negyedik forma szerint szerkesztjük: *várom | Jánost, — várok | terád, — (meg)tanultam a | leckémet, — fáj a | fejem*.

* Idézetek (egy kivétellel Petőfi Úti rajzaiból): a) Egyik lovunk patkója || leesett. b) Eperjesről || Lőcsére mentem. c) (A szekér indult, és) én || gondolatokba mélyedtem. d) Gödöllőn || lovakat váltánk. e) Ha egyesek lesztek, — győzhetetlenek maradtok (Illyés: Préd. 1896. 1:400). f) Azért [jártam ki a Táborhegyre], mivel egy || gyönyörű barna leányka esett utamba.

** Már itt a nyomatéktalan mondatban előkerülhet, — ami különben a kirekesztő mondat jellemző szórendje, — hogy az igekötő az ige mögé kerül; p. egy verset írok le; az ívet töltöm ki (p. erre az általános kérdésre: mit csinálsz? mintha már a cselekvésnek kizárólagos tárgyára irányulna a kérdés: mit töltsz ki?) Egy este a tanuló ifjuság || fáklyás zenével tisztelt meg. (Pet.)

Néha fölösleges az ige kitétele, s akkor a főszólam csak a hangsúlyos névszóból (bővítményből) áll. Például kérdésre való feleletben: (Kimegyünk a ligetbe?) *Ki.* — Igen sokszor hiányzik az ige az összetett mondat egyik tagjában; p. Lakozzatok én bennem, én meg || *tibennetek*: manete in me et ego in vobis manebo (Sylv: UT. 1:150). — Néha meg a *van* ige lap-pang a főszólamban: *Itt* a kezem. Körül a sok színben || *szüzek, asszonyságok.* (Ar.) Lovam lába || *indulóban*, — magam szája || *búcsuzóban* (Erdélyi: Népd. 1:20). — És ide tartozik nyelvünkben az állítmányi névszó, ha a mondat 3. személyű (*van* és *vannak* nélkül): A szegénynek || *drága kincs* a hit. (Ar.) A gyerekek || *fáradtak.* Vö. fönt az *e)* pontot.

3. Folyvást alkotunk olyan mondatokat, melyekben a tüzetes rész nem csak egy, hanem több szólamból áll, mert több új körülményt kell kiemelni. Természetesen minden ilyen szólamnak külön hangsúlya van; ez néha gyöngébb lehet a főszólaménál, de rendesen vele egyenlő erejű (vö. Kicska, Nyr. 20:342!), úgyhogy e további szólamoknak csak hátrább való elhelyezésük mutatja a főszólamnál kisebb fontosságukat.

Az ilyen terjedelmesebb mondatokban sokszor az igével kezdjük a tüzetes részt s a kiemelendő névszói fogalmakat csak azután soroljuk föl; p. *Szeretem a | reggelt.* (Ar.) Tegnap || *olvastam | a versedet.* A betegünknek || *küldünk | ennivalót.* Én || *vittem neki | bort.*

Ezzel a szórendi formával különösen azt jelöljük, hogy a cselekvés még befejezetlen, célhoz vagy sikerhez nem jutott (ill. nem bizonyos, hogy jut-e), folyamatos, tartós vagy ismétlődő. Ezt a folyamatosságot mintegy jelképesen fejezzük ki azzal, hogy a hangsúlyt megosztjuk az ige s a bővítmény között, ellenben a cselekvésnek befejezését, sikerességét a szorosan egyesítő hangsúlyozással és szórenddel jelezzük. P. folyamatos cselekvés (a multban): *jöttek | vissza* (revertebant); befejezett vagy bizonyosan befejeződő cselekvés: * *visszajöttek* (reverterunt). Ugyanezt a folyamatosságot kifejezhetjük még az *éppen* időhatározóval és, ha a bővítmény irányhatározó (*hová* kérdésre felelő hely-

* A bővítményt olyankor sem vethetjük hátra, ha az igével általános vagy »határtalan« jelent, mindig megtörténő, szokásos cselekvést fejezünk ki. Vö. Ha megtelik a halász hálója, *kihúzza.* Ellenben: (Most éppen) *húzza ki* (felé). — Ők mindig jól mulatnak, *színházba járnak*... Ellenben mondatom: *Mennek a színházba* (éppen útban vannak).

határozó), a *felé* névutó hozzátételével: éppen || *jöttek* | *vissza* *felé* (v. *visszafelé* jöttek. A régibb nyelv az igének időformájával is kifejezhette ezt az árnyalatot: *visszajönek vala*. — A *felé* névutó használatáról bővebben l. Nyr. 23:132.)

Idézetek a) folyamatos, egyidejű cselekvéssel (többnyire hozzátételjük: éppen most, éppen akkor, azalatt, aközben; sok példa Molecznél 24., 25 és Nyr. 13:359): Oh bánatos anya, te fiad immár *megyen halálra* (WinkC. 200). A gabonát kedég *gyűjti asztagában*, azaz *viszi be* mennyeknek örömében (ÉrdyC. 129). A sajkák az *onban nyomultak* lassan *feljebb-feljebb* (Thököly Naplója 18). *Szedi* a nép *össze*, ami féltő, drága (Ar: TSz. IV. 62). Csak *jer be*; a szakács már *veszi le* a sült halat (Ar.: Arist. 2:247). Lysistrate (kilép): Sohse bántsátok . . . : *jövök magam ki* (2:346). Rakodnak és *viszik be* (3:141). Az apród *jó vissza* és jelenti . . . (Greguss A., l. Nyr. 12:357—8). Mikor *jó vissza*, eszébe jut, hogy a csapatot kihúzta (Nyr. 5:375). Amikor *jöttem haza* s keresztül mentem [nem: *mentem keresztül*, mert ez igen rövid ideig tartó cselekvés] a toron árnyékán, há *um-megjedtem*, hogy! (19:176). Észreveszen egy mókust, *amint egy fa odvába éppen búvik be* (Kriza: Vadr. 406. — Az utóbbi három példa székely szövegekből; ott és a csángóknál különösen gyakori ez a szórend, l. Nyr. 13:359). Úgy kellett rajta keresztül gázolniuk; *amint lábalták át*, [aközben] a gazda le találta csüngetni a zsákot (Arany-Gy. Népk. 2:420). *Megy a vasútra fele* (Nép, Ugocsa m.). — Mikor kimentünk, *esett a hó. Jöttek a katonák* (éppen akkor). *Viszik a menyasszonyt. Megyek a misére*. A kocsis már *vágja a fát* stb.

b) tartós v. ismétlődő cselekvéssel: Mikor statista voltam a színháznál s *hordtam a színpadra a székeket és pamlagokat* (Pet.: Uti rajzok). Kálmán csak *nézett rá, hallgatva* (Jók., id. Nyr. 3:460; ha pillanatnyi cselekvés volna, csak így lehetne: *ránézett* = rávetette tekintetét). »Ott még az én gyűjtő mániám is erénnyé válnék. Én csak *hordanám össze* az anyagot másoknak, szerencsésebb helyzetben levőknek« (Biró L. Term. Közl. 1897). *Hajtottunk* sebös *strabba*, *ki* a Galamboskának (Nyr. 13:475). Tiribesen hetek óta *esett az eső* (30:549).

A folyamatos cselekvés szórendjét néha átvisszük a beálló, meginduló (vagy más cselekvés után következő) cselekvésre is, p. *Adok* | *kalácsot* (ha nem kell a kenyér). *Megyek* | *be*. *Megyünk* | *nyaralni* stb. Zeus uccse, már nem [ülök], már *állok fel* éppen (Ar:Arist. 3:110). — A régieknél, továbbá a székelyeknél s a csángóknál sokkal sűrűbben találkozunk e szórendnek ilyen alkalmazásával (vö. Nyr. 13:358—9); p.

Immár *beszéllem meg* tengeren járását (RMK. 4:201). Mennél hamarabb ember *megyen fel*, megkildem (LevT. 1:81). Az tél *kezdetik*

el... Luca nap előtt való csőtörteken (Bártfai kalend. 1583. Dv3). Már, uram, *térek az reám bizott dolgokra* (Thököly Lev. 21). *Immá romlik el a béle a mogyorónak*. Majd *menen el oda a kölyök* (csángó példák Nyr. 3:50). Tüzet a kaszaj [kaszal] fának az udvaron, *győl meg* (Kriza 398).

Néha elbeszélésben is előfordul e szórend, tehát a múltban beálló események kifejezésére. Így p. az elbeszélésnek elején: *Volt egyszer egy | ember. Volt egy | szegény asszonynak | három fia* stb. *Hívának* minap *vacsorára* (így kezdődik a Kopaszság dícsérete 1589). — De az elbeszélésnek folytatásában is: *Lakott* pedig a *faluba* egy *gróf* (Nyr. 8:328). Akkor *|| fogta a | botot...* Alig ültek vala le, hogy *juta szemben* az urannak két szolgálja (LevT. 2:41). Megalkuván a leány felett, *viszi házához* (Hall: HHist. 2:281). — A következő idézetekben *igekötőn* van a második hangsúly:*

Telék be azután eszten nap: impleti sunt septem dies (JordC. 19). Történék egy napi napon, *alvék el* az mezőn (ÉrdyC. 562). Történék, ... hogy undok poklost megfereszte ennen házában és *nyugotá el* ő urának ágyán (642b). Ott *száll le* az lóról; ott az lóról *hogý leszáll* [befejezett cselekvés, azért már nem ugyanaz a szórend], az *ló rántja el* magát, *fut bé* (LevT. 1:311). Esik-le Hamvíván Vid előtt hanyattá (Zrínyi 1:112). Esék-le zászlóstud Csillag György hanyattá (1:53). Kévántam könyveket nem találhatván, egykor *vevém elő* Bellarminus könyvét (Veresm: Megtér. 34). Elsőben is *vette fel* beszédit a vezér (kezdet beszélni, MonHist. Irók 15:659). Ebben az esztendőben Szebenben *|| hala meg* az erdélyi gubernátor (Cserei 407). Kászoni János maga hugát *|| adá feleségül Czakó Ferencnek* (439). Ablakjához álltam; *hítt be* (Vitk: Munk. 2:39). *Rázza le nyilvesszót*; valamint pozdorját (Ar: BH. stb.). »Édes apád kegyelemkérését vittem. Sietnem kellett... *Siettem le a völgybe*. De későn érkeztem már« (Jók: Az apja fia II.). A garádicsonyon megcsúsztam, zuhé, *finterettem le* (Dráva vid. Nyr. 13:476). A páter *|| ment ki* (csángó, Nyr. 10:202).

Az iménti használathoz (a beálló cselekvéshez) közel áll e szórendnek a szándékot kifejező mondatokban való használata. Példák:

* Több példa Molecznél 26. Ide számítható az uo. 32—3 és nálam Nyr. 13:360—1 föl sorolt példák egy része. Más része azonban azt mutatja, hogy eredetileg különben is ez a szórend uralkodott a nyomatéktalan magyar mondatban; magyarázatát s a maihoz való viszonyát lásd nálam Nyr. 13:359—360 és Mol. 31. — Minthogy e szórend kiterjedt használatában egymástól olyan távol álló nyelvi források találkoznak, minők egyrészt a régi nyelvmemlékek, másrészt a székely s csángó nyelvjárás: nem lehet ezt idegen hatásból magyarázni, mint Imre S., Munkácsi és Kicska, I. Mol. 35.

Mennék bé az ajtón, nem férek (Arany-Gy. Népk. 1:464). *Szökött vóna ki* előle, de az halál nem engedé (202). *Hát amin' menne fő, ott áll* ám.. év-víres száju ember (Nyr. 3:558; 1. még 13:359). *Vö. szeretnék szántani* stb. — Jelentő módu mondatokban ritkábban: *Osztán kergette onnét el* a szakácsné, de nem akart.. elmenni (Nyr. 3:139). *Kétette* itet [ötet] *fő*, de nem két fő (3:322, Molecz id. 27 *).

4. Ha a főszólam névszóval kezdődik, akkor természetesen szintén következhetik még egy vagy több szólam, aszerint amint még egy vagy több mellékkörülményt ki akarunk emelni. Példák:

Kis lak áll a | nagy Duna mentében. (Pet.) *Hol a Duna omlik méltóságosan* (Pet.: Úti rajzok). A délibábok tükrei, mikben || *kedvetelve* szemlélik magokat | *gulyák* és | *ménések*. (Uo.) *Zsákokkal ruháztatának a | nagytól fogván | mend* [= egészen] a | *küsdediglen* (BécsiC. 243). — A következő példákban ige köté kezd a tüzetes részt: »*Megzörrenik az ég* (esik az eső, csak úgy suhog«, Erd.: Népd. 1:102). »*Egyszer || elment egy kis | kakas a | sövény alá | kapargálni...* *Rászáll egy | szarka a | sövényre*... (Arany-Gy. Népk. 1:438). — Ide tartoznak az ilyenek: *be* akar | *menni*; *házat szeretne | venni*. De ezeket külön tárgyaljuk.

Különösen az az eset fordul elő gyakran, hogy a főszólam-ban meghatározó ige köté (határozó szó) van, mely csak általánosan jelzi a térvizonyt — legtöbbször az irányt, — az ige után aztán ragos vagy névutós főnév következik,** mely pontosabban meghatározza a helyet. Példák:

Bemene a városba (BécsiC. 8). *Feljöve Ábrám Egyiptusból* (Heltai: Bibl. I.E4.). *Bele ütköztenek* abban az *házban* (Félegyh.: Bibl. 11.). *Eperjesen ki-kijártam a Táborhegyre* (Pet.: Úti rajzok). *Leröpítém* lelkemet *szülőföldem rónáira* (uo.). *Azomba kigyüttek a te[m]plonybú, bémöntünk a házba* (Nyr. 13:476). *Ahajt émenyén fē[l] a havasra* (2:88.). — Így: *Elment az erdőre. Odament a bíróhoz. Ott ül a lócán. Benn van a házban. Hozzávágott a fejéhez. Rajtaüt az ellenségén.* — *Ráismer a barátjára.* Stb. stb.

Ez a mondatforma is előkerül, mint a 2. forma, ige nélkül: (Kocsira ülök, s) *ki a faluból* (Kisf. K.; 1. hasonló példákkal együtt NyK. 25:14.). Hazája máris elfeledte, *el* a

* A beálló cselekvés képzetéhez igen közel áll a már-már beálló cselekvés, a *ma j d n e m* megtörténő esemény képzete, azért a *székely* beszédben ez is hasonló szórenddel jár: A derekát úgy esszeszorította, hogy *szakad ketté* (Nyr. 4:554.). Azért éneköt ojan keservesön, hogy a föld es *szinte hasadott meg* (7:378.). Úgy ihatnám, *epedek meg* (8:225.).

** Mintegy értelmezőül, úgy mint néha az ige után vetett értelmező jelző: Agg *Szécsi* szól, a *bíboros*.

dicsőség, szerelem (Tompai 1:223.). Az én barátom *|| jobb a | hírével.* Stb.

A nyomatéktalan mondatnak többnyire van előkészítő része, s ez igen gyakran (de a németben és a franciában még gyakrabban) a nyelvtani alany.* Logikai ítéletek kifejezésében mindig a logikai alany kezdi a mondatot: Az ember *|| halandó.* A szerény embert *|| szeretik.* — Az előkészítő rész legtöbbször olyan fogalom, amelyről már előbb is szó volt, tehát a megelőző mondatokkal közös fogalom; p... A gyermek *|| fázik* (Eötvös: A megfagyott gy.). Vígán ment a játék, s utána [a játék után]... *elaludtunk* (Vitk.: Munk. 2:115). — Páros mondatokban az előkészítő részek gyakran két fogalmat szembeállítanak egymással: A beteget *ápolják*, az egészséges ember *el lehet anélkül.* Legtöbbször *pedig, meg, ellenben* kötőszós mondatokban (a szembeállított fogalmak közül sokszor csak a második van előkészítőül téve): Rókának *róka* a fia, farkasnak *pedig farkas* (Dugonics). Egyik *kijött*, a másik *meg bennmaradt.* (»Harcot Dundi asszony...) A gyarló csecsemők s öregek *ellenben* sikoltnak... (Ar.: NC.) — Szembeállítás esetében az előkészítő részekben valamivel erősebb a hangsúly, mint más esetekben.

Hiányozhatik az előkészítő rész 1. feleletben, mert a közvetlen megelőző kérdésből nem kell ismételni az illető fogalmat, p. (A könyvem hova lett?) *Eltettem* (e h. a könyvet *eltettem*); — 2. nem tesszük ki a személynévmásokat, csak szembeállítás esetében. P. *Elmegyek.* Ellenben: Én *elmegyek*, te *pedig itt maradsz*; — 3. végre az ilyen alanytalan és határozatlan alanyú igéknek sem

* Annak, hogy az alany a leggyakoribb előkészítő, tulajdoníthatjuk azt a különöséget, hogy az előkészítő olyankor is néha az alany formáját veszi föl, mikor voltaképpen egészen más nyelvtani viszonyban van az igével (így gyakrabban a héber szentírásban, l. Brassai: MMondat 1:344.): A jók, kik ezt látják, örvendez az ő szívek (MA. 100. zsoltár). Népe, mely dicsőt, magasztost így magasztal, van abban élni hit, jog és erő (Ar.: Széch.). Micsoda mája volt! A szálkája *pedig...* lett volna belőle alkalmas szarufa bármi háztetőre (Ar.: NC. III. 14.). Az olasz leányok... *óvakodjatok!* (Györy V. Shak. 13:175 = *Those girls of Italy, take heed of them!*) Lakodalom, sokadalom, nincsen akkor beteg asszony (köz. Nyr. 4:144.). És akkor az, aki ott reá lép, a hályog arra száll át (12:232). stb. — Mint látjuk, ez néha szónoki v. költői fordulat. Érdekes összevetni vele a magyar népdalnak gyakran hasonló kezdetét: Cigányvajda sátorá - kigyulladt a hátulja stb. stb. Szerelemnek rózsafája... árnyékában heverek. (Pet.) A hegedű száraz fája, be szomorú a nótája! (Ar.

szokott előkészítőjük lenni: *villámlik; esteledik; — harangoznak; hozzák a ruhámat* stb. — Sokszor nincs előkészítő, ha a nyelvtani alanyon van a főhangsúly: *tűz* támadt; *eső* esik; a *fejem* fáj. (De lehet előkészítőjük is: a szomszédban || *tűz* támadt; — egész nap az || *eső* esik; — dél óta a || *fejem* fáj.) — A harmadik formában a nyelvtani alany még hátrább kerülhet: *Fáj a fejem. Volt egyszer egy ember.*

Legkülönösebb az, hogy néha, de csak egészen kivételesen, maga az ige is lehet előkészítő. Például:

»Szász Károlynak az egész színjátékhoz s egyes énekeihez írt tanulmányai széleskörű tájékozottságról tanuskodnak... Fordította pedig Szász Károly a nagy költeményt magát azzal a *lelkiismeretességgel és szeretettel*, melylyel minden munkáját végezte.« (Beöthy Zs. Jelentés az 1901-i nagy jutalomról. Mintha azt mondaná: fordítása pedig olyan *lelkiismeretes*... Két szembeállított előkészítő fogalom: tanulmányai — fordítása.)

»Azokban a politikai kicsapongásokban komoly erkölcsi elem is van. Értem a *meglepő erőnyilvánulást*.« (Bartha M. Magyarország 1897. IX. 10. Mintha azt mondaná: ez állításomnak értelme az, hogy a kicsapongásokban is *meglepő erőnyilvánulást* látok.)

Máskor az igenek ilyen előkészítő volta csak látszat. Például. Sütök *kalácsot*, ha kenyeret nem eszel. Tudod mit? küldök neki *selyemkendőt*! Viszem *én*, ha más nem viszi. Igaz, hogy itt az ellentét miatt a *kalács*, a *selyemkendő* és *én* a leginkább kiemelt és hangsúlyozott fogalmak, de azért voltaképpen az ige is elsőrendű hangsúly van, s e mondatok a főt tárgyalt harmadik formába tartoznak. Mintha azt mondanám: *Sütök* (valamit,) | *kalácsot*. Küldök neki | *selyemkendőt*. Viszem | *én*. (Vö. *Elviszem | én*.)*

Szintén inkább csak látszólag előkészítő az ige az ilyen felsorolásban: Repül a *madár*, repül a *denevér*, repül a *pillangó*. Vettem *ökröt*, vettem *lovat*, vettem *csikót*. Igaz, hogy a névszót mint változó, új meg új fogalmak kifejezőit jobban hang-

* Ilyen látszólagos előkészítő igét igen sokszor olvasunk a régieknél és elég gyakran újabb költőknél is mint régiességet. P. Kinec odut *hotolm* ovdonia és ketnie (HB). De születtek *Istentől*: sed ex Deo nati sunt. (MünchC.) És az ige lett *testté*: et verbum caro factum est. (Uo.) Menden nemzetek mondnak engemet *bódognak*: beatam me dicent omnes generationes. (Uo. Lukács I: 48.) A feslett ember gyermeki azon verembe sillyednek, melybe estek *szüléi* (Pázm:Préd. Bellaagh kiad. 92. Vö. Még azon hibába is estem volna, mibe estél *te*, beszélvén Krisztus lelkeről... Ar. és Pet. lev. 39). Stb. stb. — Így a csángóknál, Nyr. 10: 201. — L. Molecz 45—57.

súlyozzuk, de azért az igének sem gyöngé a hangsúlya. Hiszen még igeikötővel is mondhatjuk ugyanazt a gondolatot: *Fölrepül a | madár*, — *fölrepül a | denevér* stb. Megvettem az | ökröt, — megvettem a | lovat stb. Ezek voltaképpen már nem is nyomatéktalan mondatok, hanem összefoglaló nyomatékjuk van, csak nincs kitéve az *is* kötőszó; vö. *Repül a | madár* is, — *repül a | denevér* is... *Fölrepül a || madár* is, — *fölrepül a | denevér* is... És: *A madár* is repül, a *denevér* is repül stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

PERELNI.

Egy-egy fogalomkör szerint csoportosított egynyelvi átvételek mindég tanulságosak nem csak nyelvészeti, hanem első sorban művelődéstörténeti szempontból. Ilyen fogalomkört alkotnak a magyar nyelvben a jogéletre vonatkozó kifejezések, s e csoportban kétségtől szláv eredetűek a következők: *panaszolni*, *patvarkodni*, *poroszló*, *szavatolni*, *vádolni*.* E kifejezések közé tartozik a *përëlni* is, amelynek eredetével az alábbi sorok foglalkoznak.

A *përëlni* szláv eredete Gyarmathi óta ismeretes. Valamennyi kutató azonban a magy. *për*-t veti egybe a szláv *prja*-val (Gyarmathi: Affin. 324, Leschka, Dank., Cz. F.), s a *përël* igeét meg se említik. Újabb irodalmunk azonban erről a szószármaztatásról megelégedezett; csakis a Nyr. 13:364. lapján olvassuk, hogy a *pör* egyezik a (horv.) *parba*(:streit, zank) szóval. Ez elhanyagolásnak főoka, hogy a *përëlni* nincs meg a Miklosich-féle EtymWb.-ban, sem pedig a Slav. El. című műben (1 és 2, valamint magy. kiadás). Ugyane szerzőnek Lex. pal.-beli egyeztetése meg elkerülte kutatóink figyelmét.

Szláv jövevényszavaink kutatásában, amint Ásbóth s utána én is többször hangsúlyoztam, az a helyes eljárás, ha az óbolgár nyelvből indulunk ki. Óbolgár nyelvi adatokból azonban nem azért indulok ki, mintha minden egyes régi szláv szavunk bolgár nyelvjárási átvétel volna, hanem tisztán azért, mert ezzel fejtegetéseim a módszer szempontjából nyelvtörténeti alapot nyernek.

Az óbolgár nyelvemlékekben van egy ige, amely a magy. *përël*-nek hangtanilag is, alaktanilag is nagyjában megfelel. Ez az ige *përëti sę* reflexivum. Az óbolgár evangélium-fordításokban egyszer fordul elő s magyar nyelvi adatokkal a párhuzamos helyek ezek:

1. János ev. VI:52: Münch-k.: *Fonalgnac uala* azért a' sidoc egmassal; Jord.-k., Pesti, Sylvester, Heltai: *vetekednek vala*, Károlyi: *tusakodnac vala* — Vulg. decertabant ergo Judaei inter se; gör.: ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ ἰουδαῖοι — Cod. Assem., Cod.

* Vö. még *pravda*, Czínár: Index.

Zogr., Cod. Mar.: *p r ê a h q že sę ijudei meždju sobojq*. A negyedik óbolg. evangéliumban, a Sav. kni.-ában nincs meg e hely. Ebből az óbolg. *p r ê t i sę* igéből, illetve *p r -* gyökérszóból való *-ja* képzős főnév az óbolg. *p r j a*, amely az óbolg. evang.-ban szintén egyszer kerül elő. A hely ez:

2. Luk. XXII. 24: Münch.-k.: Löt *vetekódet* önön kőzöttóc; Jord.-k., Pesti, Sylvester, Heltai: *vetekedés*; Károlyi: *versengés* — Vulg.: Facta est autem *contentio* inter eos; gör.: ἐγένετο φιλονεικία ἐν αὐτοῖς — Cod. Zogr., Cod. Mar.: *bysto že i p r j a v n i h a*.

Az első kérdés, megvolt-e a *p r j a* és *p r ê t i sę* szó Cyrill és Method nyelvében. Ezt a kérdést azért lehet felvetni, mert a Luk. XXII. 24. idézet nincs meg az Assemani és Sav. kniga-, valamint az ó-orosz Ostromir-féle lectiós evangeliáriumban. Cyrill és Method hazánkba kész fordított evangelistáriumot hozott, de nem teljes tetra-evangeliont. S ebben a lectionariumban, amint a régi emlékek igazolják, nem volt meg a Luk. XXII. 24. rész. — Felvethető e kérdés azért is, mert a »vetekedni«-re az óbolg. nyelvemlékekben közönséges kifejezés a *satedzati sę* (vö. pl. Münch.-k. Márk IX. 33. és Zogr. ev.; a későbbiekre vö. Grigor, Par. 32: da stę žem sę = Károlyi: pereljünk stb.); s felvethető végül azért is, mert az óbolgár nyelvemlékek szókészlete nem egységes eredetű. Hang- és alaktanában e nyelvemlékek nyelve kétségtelenül macedón bolgár eredetű; amint azonban e nyelvjárás irodalmi nyelvvé lett, szókészletében már a legrégibb időben is más élő szláv nyelvek szavaival gazdagodott. Mivel már most a *p r j a* és *p r ê t i sę* más óbolgár nyelvemlékekben is előkerül, a pannon-moraviai korszakban a szó tényleg megvolt (vö. Psalt. sin. XXXIV. 23: *na p r j a moja* = in causam meam, Döbrentei-k.: en ígembe | XLII. 1: *p r q moja* = causam meam = Döbr.-k.: en ígemet | LXXIII. 22: *p r q tvoq* = causam tuam = Apor.-k.: en ígemet, Döbr. k.: te ígedet); erre mutat az is, hogy a későbbi szerkesztésű óbolg. (Euch. sin. 168, Cod. Supr. 298.) és egyéb egyházi szláv nyelvemlékekben (vö. Apost. Šišatov. Apost. csel. XV. 39, XXIII. 7, 10, I. Cor. I. 10, XI. 18, XII. 25.) a régi *p r j a*-t a későbbi *rasp r j a* vagy a *svar sę* szorítja ki (Jagić, Zur Entst. II. 62, Starine XXIX. 190). Hogy e *p r j a*, *p r ê t i sę* melyik szláv nyelvből került bele a legrégibb emlékekbe, azt egyelőre figyelmen kívül hagyjuk.

Semmi kétség benne, hogy az óbolgár nyelvemlékek *p r j a* és *p r ê t i sę* szava eredetre nézve egy a magy. *p ér l ni*-vel. A jelentést is könnyen áthidalhatjuk az olyan adatokkal, amilyen a Peer-kód. 83. lapján (»Egh kegees *per*. awag *wetekedes* thamada ó kőzöttók hogy ky wolna mēltob az keñeret meg zegny,« e szentírási idézetre vö. feljebb Luk. XXII. 24. idézetet) és a Cornides-k. 315. lapján levő (»Valamy *igye* vagy *peri*,« s vö. a feljebb zskoltárokból idézett *p r j a*-t).

A m. *p ér l ni* igének azonban két jelentése van: 1. vetelkedni, contendere, streiten, zanken; 2. törvényben perelni, litigare

prozess führen (vö. *felperes* = actor, *alperes* = in causam attractus, incattus, *perlekedők* = causantes, causidici, Hajnik: Bírósági szerv. 164, *per* = causa, lis). — Abban a szláv nyelvben, ahonnan a kifejezés való, meg kell lenni a két jelentésnek a pereskedés intézményével együtt. Mielőtt azonban fejtegetésben tovább haladnánk, ki kell emelni, hogy a szláv eredetű *përëlni* két magyar szót szorított ki. Az egyik ezek közül a *vetélkedni* (esetleg ide való a *versenség* is), melynek *contendere* jelentése általános régi nyelvünkben, a másik pedig a *folnal*, *fonalság*: *rixa* (NySz.), *fonalogni* (Münch-k.: *decertare*). Ez utóbbi szavak mind a *fon*-ni ige származékai. Bizonyítja ezt a Gyöngy. glosszák »*colligationes* = egbe *fanalodassth*, *conspiraciones* = egbe *fanalodasokoth*« (vö. NySz. *fonalodik*) adata, s bizonyítja egy közvetett adat is s ez a magy. *pletyka*, mely szláv eredetű (vö. tót *pletka*, kisor. *plitki*, or. *pletki*: klatschereien) s végelemzésben a szláv *plesti*, *fonni* igéből való (*plet*-gyökérszó).

A magy. *përëlni* tehát régi magyar szavakat szorított ki, s ezzel azt állítjuk, hogy a *përëlni* régi szava ugyan nyelvünknek (vö. Szamota hagyatéka: 1334. 1378: Nicolaus dictus *Peres*, 1368: Michael *Peres*, 1416 Petrus *Peres*, 1430, 1441, 1451: Georgius *Peres*, Zolnai Gy. szíves értesítése), de semmi esetre se régibb a XI. XII. századnál.

Eddig azt állítottuk, hogy a magyar *përëlni* az óbolgár *pirëti se* (= *contendere*) reflexivummal függ össze. — Már most csak az a kérdés, megvolt-e az óbolg. *pirëti se* illetve *pirëti* igének az a jogi használata (vor gericht streiten), amely megvan a magyarban, továbbá megvolt-e a bolgároknál a »pereskedés« intézménye. Erre a kérdésre újból a legrégibb nyelvemlékekből kell felelnünk. S erre van is egy adat, amely a következő:

Máté V. 40: Münch-k.: Es ki akarand te veled *törüenben perleni*, Jord-k.: ytelethben vetekedny, Pesti: az terweny be wonny, Heltai: törüenködni, Károlyi: törüőkezni, Márkfi görög és magy. testam.: *perlekedni* — Vulg.: qui te velit in jus trahere; gör. καὶ τῷ θελοντι σοι κριθῆναι = Cod. Zogr., Mar.: *i hoteštjumu sqd s prijeti s tobojā*. Ez a *sqd s prijeti* a görög κριθῆναι fordítása (szóról szóra: hogy elítéltessél); s benne a *sqd s* = *judicium*, *pri-jeti* pedig = *accipere*, azaz »ítéletet elfogadni«. A kifejezés megmarad a későbbi egyházi szláv nyelvemlékekben (vö. Dečan. evang. *sqd s prijeti*, Polivka közölte bolg. ev. Starine XIX. 216; Miroszl. ev.: *sjud s prieti*); ellenben az újabb szláv bibliákban e hely így hangzik: A) görögből való fordításokban: *suditi se* (Erzsébet orosz bibl., kisor., Rylec-féle bolg., Stoj. és Vuk-féle szerb); B) latinból való fordításokban: 1. *pravdati* (horv., Truber; osztrák szlov.), *právdvati* (hazai szlov. Küzmics); 2. *pravotiti* (Palkovics-féle tót), *prawować* (lengyel).

Óbolgár evangéliumokban tehát a »törvényben perlekedni« = *sqd s prijeti*, s itt a *prijeti* egészen más szó, mint a magy. *përëlni* alapjául szolgáló óbolg. *pirëti se*. Csak azt kell még megjegyez-

nem, hogy a szerkesztésre régibb Assemani és Sav. kniga óbolg. lectiós evangelistariumokban, úgyszintén az Ostromir-féle ó-orosz aprakos-evangéliumban a Máté V. 40. nincs meg, s ez azt bizonyítja, hogy a legrégibb, Cyrilltől magával, Konstantinápolyból hozott kész szláv lectionariumban se volt meg.

Az óbolg. *prěti* és *prja* szavakat megtaláljuk a Cod. Suprasliensis óbolgár nyelvemlékben is (vö. *prja* 249, 298, 330; *prěti se* 174, 176, 225, 394; *prěti* 222, 223, 325, származékokban: *prěprě se* 134, *prěnije* 133, 244, *sęprę se* 176, *ljuboprębo* 333), azonban »törvényben perlekedni« jelentése a szónak sehol nincs; Miklosich a lapszám idézése nélkül közli ugyan, hogy a *prěti* a Cod. Supr.-ben »causam tueri« (Lex. pal.) jelentésben megvan, de ez a jelentés összefügg az egyházi szláv nyelvemlékekben jól ismert *pręci* szóval (= pörvédő, ügyvéd, törvénytudó causidicus, vö. Vita Method. cap 2. és Zakonik Štef. Dušana, Novaković kiadásában 73. §.), amely nem jelent »pörlekedő«-t.

Az óbolgár *prěti se* (és *prja*) tehát a. m. streiten, zanken, s mint egyházi nyelvből való átvétel megvan az oroszban is (orosz dial. *pereti* más jelentéssel). — Már most a kérdés az, honnan való a magyar *pérel* ige. — A kutatást azon kezdem, hogy a mai szláv nyelvek közül az óbolg. *prěti*-nek megfelelő ige van a horvátban (*priti*), szerbben (*preti*), csehben (*přiti*, tót: *preli se*), lengyelben (*przeć*), oroszban (*peretę*), szorbban (*přec*). — Már most mivel az én nézetem szerint a Cyrill-Method-féle nyelvemlékek nyelve hang- és alaktanában macedón-bolgár eredetű ugyan, szó-készletében azonban abban a formában, amilyenben ma ismerjük, ez a nyelvjárás irodalmi nyelvvé fejlődött nyelv, amelyben vannak szlovén-horvát szavak: nem fogom azt állítani, hogy a bolgár nyelvből kiveszett a *prěti* (contendo és litigo), hanem maga az óbolg. *prěti* is szerb-horvát-szlovén szó a legrégibb nyelvemlékekben. — Már most a magy. *pérelni*-t nem származtathatjuk se a csehből (vö. cseh *ztratil při*: elvesztette a pert, Jireček, Slov. pravo III. 227), se a lengyelből, se pedig az oroszból vagy szorbból. Ki kell zárunk a hazai szlovént is; itt ugyan találunk *prtje* (streit), *prnja* (wortstreit), *prnjast* (streitsüchtig), *prnjāti* (streiten, Pleteršnik szót.), *pernya* (Küzemics, Luk. XXII. 24 és 488, *pernyájo*: II. Tím. II. 14, 438: *pernyávczi*) szavakat, de *pereskedni* itt *pravdati*, *právdjati* (vö. Küzemics I. Cor. VI. 6: *právdije*).

Marad tehát a szerb és a horvát nyelv; s e nyelveknek vannak olyan jogtörténeti emlékei, amelyekből a magy. *perelni* mind a két jelentését kimutathatjuk, holott ezt se a görögből készült bolg. nomokanon-okból (vö. Zakon sudnyj, Poln. sobr. rusok. lét. VI.), se az orosz *Pravda*-ból ki nem olvashatjuk.

A szerb nyelv jogi emlékei közt a leghíresebb Štefan Dušan szerb cár 1349. évi törvénykönyve (Novaković-féle kiadás 1898. Belgrád). E jogi emléken a *prěti* = valakit valaki előtt perelni, vádolni (vö. 73, 161, 176, 177. §.), míg ellenben a *prěti se* = veszekedni, pörösködni (vö. 83. §. stb.). Az igének ez a

kétféle használata megvan a szerb oklevelekben a XIII. század eleje óta (vö. Daničić szótára: *prěti*: accusare, *prěti se* = litigare), s megvan a mai nyelvben is (valakit perlení, vádolni = *preti koga*; valakivel perlekedni = *preti se s kim*: prozessieren, Vuk.). E használatról nem lehet kimutatni, hogy az egyházi szláv nyelv hatásának köszönné eredetét. S azt se lehet kimutatni, hogy maga a peres eljárás talán magyar eredetű. Meg kell ugyanis jegyeznem, hogy Štefan Dušan törvénykönyvében magyar jogi hatás is van. Ilyen Jireček kimutatása szerint (Arch. XXII. 168, 170.) a pecséttel való perbe-idézés. Hogy azonban a *preti* és *preti se* szerb-horvát népi kifejezés, azt Bogišić Collectio consuetudinum Slavorumján kívül a horvát *ča*-nyelvű jogtörténeti emlékek bizonyítják legjobban. Horvátországban soká a szláv jog szerint ítéleztek s bírósági összeköttetésük a magyar kir. kuriával csak a XV. század folyamán lett (vö. Hajnik, Bírósági szerv. 120, 134, 141). E horvát jogtörténeti emlékek forrásai részint a szláv nép szokásjoga, részint pedig az olasz városok joga. E nyelvmemlékek a nép nyelvén vannak írva, amint Jagić is kiemeli s ki vannak adva a Monumenta historico-juridica Slavorum délszláv akadémiai kiadványban (pars I., vol. IV., az oklevelek pedig VI. Zágráb 1890., 1898.). Ez emlékek közt a Vinodoli (1288-ból) és a Poljicai * statutumokban a következő népi eredetű szavak vannak: *priti* = jure persequi, accusare, *do-priti*: causam ad finem perducere, vincere, *parba*, *parna* (régibb alak: *prība*, *pirna*): actio causae, processus; ez a *priti se* kifejezés előkerül dalmát-glag. oklevelekben is (Šurmin, Mon. pars I. vol. VI. 137.).

Már most az én nézetem az, hogy a magy. *pérelni*, s nézetem szerint az egész régi peres eljárás (*pravda*, *poroszló* stb.) dalmát tengerparti eredetű. A magy. *pérelni* pedig XII. századi átvétel a horvát *ča*-nyelvjárású *priti*-ből. E nézetet még egy hangtani okkal is meg akarom támogatni. A szláv igék a magyarba jutva, amint Ásbóth cikkéből is látjuk (Nyr. 30:222.), *-ál*-lal végződnek, (*babráł*, *kalapál*, *sétál*, *bérmál*, *csinál*, *zabál*), ha a szlávban *-a*-tövék; ellenben rövid zárt szótagnak (*-él*, *ol*: *keresztel*, *perzsel*, *parancsol*, *nádol*, *pamacsol*, *parázzol*, *párol*, *vádol*, *gázol*, *varázzol*), ha a szlávban *-i*-tövék. E szabály alól én csak egy kivételt tudok, amely Ásbóth figyelmét elkerülte s ez a *mázol*: óbolg. *mazati*, amely *a*-tövé s mégis rövid zárt szótaggal van meg. Az óbolgár *prěti* -ě (= ē) tövű ige (Leskien szerint a IV. B. szerint ragozódik); ebből a magy. *pörölni* igét nagyon bajos kimagyarázni, feltételezett óbolg. *prati* (mint *žrōmu* = *žrěti*, Cod. Mar. index) igéből pedig teljesen kárbavesztett fáradság volna származtatni; ellenben a horv. *priti* szabályos hangtani megfeleléje az óbolgár *prěti*-nek, s mint most már *-i*-tövé alak tényleg csakis *pérelni*, *pörölni* alakban jöhetett át hozzánk.

* Poljica = 12 róm. kath. horvát falu a dalmát tengerparton, glagolita istentisztelettel; Viwodol nagyobb terület a dalmát tengerparton.

Már most röviden összefoglalva az eredményeket, a következőket állapítottuk meg:

1. Az óbolgár nyelvemlékek *prěti* sę szava valószínűleg szerb-horvát eredetű kifejezés a legrégibb emlékekben is, míg a *drja* közszláv szó.

2. A magyar *pěrlni* mind jelentésénél, mind pedig hangalakjánál fogva horvát eredetű a magyarban. Itt van meg a *priti* kifejezés a jogszokásban is.

E fejtegetéshez már most csak azt adom hozzá, hogy a *pör*, *pěr* régi, magyar nyelvi elvonás a *pěrlni*-ből, s hogy ugyan-e szláv *prěti* *pvr*-gyökérszavával függ össze a magyar *szapora* szó is.

MELICH JÁNOS.

IDEGEN SZÓK ÍRÁSA.

Pekár Károly cikkének a címe a következő (Nyr. 31:24): »Meghonosodott idegen szó nem idegen szó.« — »Nagyon szeretőnk (azt mondja P.), ha ez a... mondás általános érvényű, irányító elvvé emelkednék a nyelvtudományi, főleg a helyesírást illető vitákban.«

Ez a mondás épen úgy hangzik, mintha azt mondaná valaki, hogy: a kékre befestett vörös posztó nem vörös posztó. Hát tagadta-e józan gondolkodású ember azt, hogy ami már egyszer meghonosodott, az nem lehet idegen? A baj csak az, hogy sokan a maguk módja szerint értelmezik az illető idegen szónak a meghonosultságát és aszerint állapítják meg leírását is. Ime a tisztelt cikkíró felfogása szerint nem *renaissance*-ot, hanem *reneszánsz*-ot kellene írunk. Miért? Mert nem franciásan ejtjük, vagyis nem így: *rönészász* (a dült nyomás a hangsúlyos szótagot jelzi), hanem így ejtjük ki: *reneszánsz*. Francia írása, P. szerint, »egyszerűen helytelen, mert nem igaz stb.«

Akiknek a francia szók hangzásáról fogalmuk sincs, azok csakugyan így ejtik: *reneszánsz*. De kérдем: a hibás ejtés alapos ok-e arra, hogy ezt a szót a meghonosodottak közé iktassuk, következésképp magyarosan írjuk? Hisz' akkor tömérdek idegen szó, amely elárasztja irodalmunkat, a gyakori használat és a szabatosan ki nem ejthetőség révén honossághoz jutna; ezt pedig a cikkíró maga sem tartja kívánatosnak; sőt kijelenti határozottan (25 legfölül), hogy a meg nem honosodott idegen szót idegen helyesírás illeti. De minthogy egyetlen egy ilyen szót sem mutat be, lehetetlen eligazodnunk fejtegetésének gyakorlati alkalmazása terén.

Azt mondja ugyanott: »Ezzel (t. i. az ő alaptételével) éppen-séggel nem nyitottunk tág kaput az idegen szókincs beözönlésének.« — Ezzel igaz hogy nem nyitottunk; de nyitott tág kaput maga a cikkíró azzal, hogy a *renaissance* szót meghonosodottnak hirdeti; szemet húnyván az előtt a tény előtt, hogy sok ilyen

idegen szó tarkítja a magyar beszédet és írást, amelyeket a velők élők kétségen kívül a meghonosultság alapján írnak le magyarosan; pl. *nüánsz*, *par ekszlánsz*, *hotfinánsz*, *spiritista szeánsz*; *dilizsánsz*-on utazni. Még nemrégén a *piész dö rezisztánsz* tűnt fel minduntalan; most már nem igen mutatkozik; de újra megjelenhetik, ha a szerencse kedvez neki. És így tovább: *rezsim*, *presztízs*, *reváns-háború*, *bonmó*, *toalett*, *memoár*, *randevú*, *fiksz* határidő stb.

»Ez nem is tőlünk függ« — azt mondja — »sem a helyesírástól. Ezt elvégzi az élő nyelv. Az írás csak mintegy lajstromba szedi ezt«. — No hisz' látjuk, hogy mily szépen végzi ezt az élő nyelv, és mily szép helyesírást teremtenek számosan; úgyhogy egy jókora idegen szócsoporthoz a ráhúzott magyar köntösben — mintegy paizsa alatt — olvasva jár a magyar kifejezések között. Nincs most már: választási *hadjárat*; csak vál. *kampány* van. Nincs *kellemetlen*, *bajos ügy*, *párbajügy*; mindezt *affér*-nek nevezik; és így tovább: *dzsentrí*, *zsén*, *zseni* stb. — Merem állítani, hogy az írásnak, a helyes írásnak feladata nem az, hogy az ilyen alakokat ellenmondás nélkül egyszerűen »lajstromba szedje«.

Igaz, hogy a részemről elsorolt szók mindegyikének, vagy legalább legtöbbjének van magyar egyetértékese; a *renaissance*-nak ellenben nincs.* Hát ez a tény csak annyit eredményez, hogy az utóbbi szó, mint egy világszerte korszak-alkotó eseménynek a kifejezője, idegen létére közmegállapodás következtében minálunk is használatos. De azért mégis csak idegen szó, olyan t. i., amely soha se honosodhatik meg; époly kevésbé lesz magyar szóvá, mint péld. a francia *revanche*, vagy a 18-ik *brumaire*; v. az angol *repeal* (Oconnel izgatása az 'Unio' megszüntetésére), *repealer*, v. az amerikai *trades-union* stb. — Mindezeket használjuk mi is, valahányszor a világtörténetnek e kimagasló tényeiről megemlékezünk. De hibásan írják le így: *reváns*, *brü-mér*; — *ripíl*, *ripíler*, *trédész-júnjon* stb.

Az idegen hangok irtását némelyek annyira viszik, hogy hogy már *reixrat*-ot és *Münhen*-t írnak; nem mintha a *ch* és *chs* hangot nem tudnák kiejteni, hanem hogy a *ch* írásjegy — ha mindjárt idegen szóban is — ne furakodjék a magyar betűk közé. Philoxenos (Nyr. 31:24) a cikke végén bemutatja a t. k. *Donki Zsott* lovagot. Én hozzáadom ezt a három alakot: *Don Zsuán* (v. *Don Huán*), *Basztily*, *Marszelyéz*. (Nem olvastam még így leírva, de nem csodálkoznám, ha az előrebocsátott minták szerint így írná a magyaros írásnak valamely buzgólkodója.) — Egyfelől túlságig kerülük az idegen betűt; másfelől csakúgy szórják a szükségtelen idegen szót. És ez mind a kiejtés révén megy végbe mindamellet is, hogy egyazon szót különféleképen ejtik ki. Ez eléggé mutatja, hogy az idegen szónak tényleges kiejtése nem lehet biztos alapja szabatos leírásának.

* A cikkíró említette *megújhódás* szabatosan jelölne a fogalmat. J. Gy.

Pekárnak arra az erősen hangoztatott kijelentésére, hogy a *renaissance*-féle írás azért helytelen, mert nem igaz, az az észrevételem, hogy az annyi idegen nyelvből beözönlő szók kiejtésének igaz mivoltára építeni magyaros leírásukat épen annyi, mint délibábot kergetni. A kiejtésnek illetően anarchiája nem lehet alapja az írásnak. Mi legyen hát biztos alapja? Mindenekelőtt a meghonosultság. De minthogy nem csekély számú meg nem honosodott idegen szó is — aminő a t. k. a *renaissance* — a használandók közé tartozik, elkerülhetetlenné vált az idegen szók osztályozása. Tette ezt a magyar akadémia már 1879. évi művecskéjében (13., 14., 15., 16., 17. §§.); mégpedig helyesen. A 17. §. a meghonosodott idegen szókat tárgyalja.

Tagadhatatlan, hogy nagyon kevés az ott felsorolt szó. A keresztneveken s a földirati és hónapneveken kívül csak a következő szók vannak ott elsorolva: *kritika, patika, fináncz, taksa, áspis, káptalan, oltár, rózsza, zsálya, múzsza, próza, poézis, kristály*. Édes kevés ez; de ez a kevés szó legalább kétségbenvonhatatlanul meghonosodott szó. Nincs köztük német, francia, angol,* olasz, spanyol szó magyarosan írva, aminők az azóta fölkapott furcsábbnál furcsább alakok.

Az akadémiának újabb dolgozata nem leledzik a fennemlített fogyatékoságban. Van most benne elég példaszó. A műnek a megbírálása nem szolgál cikkem tárgyául. Fejtegetésem velejét tehát mégcsak egypár pontozatba foglalom össze:

1. A meghonosodott idegen szót, magától érthetőleg, magyarosan írjuk.

2. Magyarosan írjuk az olyan meg nem honosodott, de bárminő okból szükséges szókat, a melyek eredeti írása nem ismeretes a magyar közönség előtt; pl. *cár, sztaroszt, zsvivio, szetreiászka* stb.

3. Az idegen szónak az illető nyelv ortografiája szerinti leírása semmi körülmény közt se lehet hiba. Másrészről azonban a görög és latin szók írásmódjától egyben-másban eltérő írást sem tartom helytelennek; pl. *fotográfia, telefon, pozitív, hipnózis, aszfalt* stb. — Az ilyen eltérések nem bántók, kivéve ha olyan szörnyetegek bukkannak fel, mint: *ekszkluzív, ekstra szériem, makináció v. makhinacio, mekanizmus v. mehanizmus*.

4. Az idegen szónak hibás ejtése nem lehet ok arra, hogy a nyugati nyelvek szavait magyarosan írjuk le. Ezeknek eredeti írása az egyedül helyes eljárás. Minden irodalmi nyelvben idézetekül szerepelnek az ilyen kifejezések, és vagy idézőjel, vagy a rendestől eltérő írás különbözteti meg a többi szótól.

Nem tartozom azok közé, kik a *z*-vel ki nem bélelt *c* betűtől fáznak. A 3-ik pontban kijelentettem, hogy a latinos szóknak korlátok közt mozgó magyaros írása ellen nem teszek kifogást.

* Épen most olvastam ezt: *csekk és klíring* korszaka.

Csak a túlzással nem tudok megbarátkozni, bármelyik oldalról jön is. A túlzás mindig csak kárára van az ügynek; amiért is gondosan kerülendő. Az idegen szók leírásának évek óta vitás kérdése ma sem jutott dűlőre. A sikertelenséget én a két szélsőség heves mérkőzésének tulajdonítom. JOANNOVICS GYÖRGY.

ÁLLATNEVEK A MAGYAR NÉPBOTANIKÁBAN.

Ismeretes s talán minden népnek közös szokása, hogy a természet két nagy országát az állat- és növényországot léptenyomony összekapcsolja; nem lévén oly bő szókészlete, hogy minden növénynek és állatnak külön nevet adjon, az egyes növényeket állatok nevével jelzi, viszont állatokat növényekről nevez el.* Az állatokról való elnevezéseket akarom itt csoportosítani az okok szerint, amelyek e növényneveket szülték. Azt hiszem, nem végzek érdektelen munkát akkor, midőn a nép képzelőerejét egyik érdekes oldaláról mutatom be, hátha ezáltal egy pár megfigyelésre szoruló növénynév is érthetőbbé válik. Adataimat Csapó Új virágos kert-jéből (1775), Diószegi és Fazekas Fűvészkönyvéből (1807), Kovács Mihály Növénybölcsesség avagy háromnyelvű fejtő növény műszótárjából (1845) és a NySz., MTsz. és Nyr.-ből szedtem. Különös tekintettel voltam az eredeti magyar elnevezésekre; mondanom se kell, hogy az eredetiség kutatását nagyon megnehezíti az az ismert körülmény, hogy a népek képzelőereje sok tekintetben, sok irányban megegyező: nevezhet a német, tót stb. nép is ugyanazon állatról egy növényt, mint a magyar s nem kell átvételt feltennünk egyik részről sem. Mint-hogy azonban a másnyelvű műszókra nézve nem volt elegendő segédeszközöm, meglehet, hogy a felsorolandó növényneveknek egy része mégis idegenből van fordítva.

A legtöbb állatról elnevezett növény attól a hasonlóságtól kapta nevét, mely a gyökerek, levelek, virágok, egyéb növényrészek és az állatok testrészei között van. Lehet pedig ez a hasonlóság külső és belső: egyrészt alak- és színbeli, másrészt íz- és szagbeli hasonlóság. Ezt a hasonlóságot a nép megfigyelő- és képzelőereje még a leghomályosabb esetekben is észreveszi. A *kecskerutát* azért nevezik kecskerutának, mivel levelei hegyesek, mint a kecske álla; a *szarkaláb* onnan kapta nevét, hogy virágai hátul hosszasan kinyúlók s a *szarkaláb* sarkantyújához hasonló; a *disznótővis* levelei tüskések, a disznó sertéihez hasonló; a *balhafűnek* »magvai feketék, fényesek, akkorák, oly for-

* Érdekes, hogy már 1830-ban Bugát is a következőket mondja: »Mi hihetlenség van abban, hogy a kosbor mint sajátabb kifejezés lehetett valaha a kostöknék is neve? annnyival is inkább, mivel tudva van, hogy az ember és egyéb állatok tagjairól igen kedvelték ami őseink is a fűveket elnevezni, mint p. o. *cicka farka, tinóru, árvalányhaj, galambbegy, lóhere* sat.« Tud. Gyűjt. IV. 116.

mák, mint a balha« (Cs); a *nyúlfarkfűről* pedig ezt olvassuk a Növ. böcs.-ben »ezen plántának pelyvatokjai, ondói, glumái kócos kalászbán végződven a nyúlfarkához hasonlók;« a *fecskefű* hegyes és kinyílt fejr gyapjas tömlőcskéi csaknem hasonlóak a repülő fecskéhez. Színbeli hasonlóságon alapszik a *fecskehasú paszur* elnevezés (MTsz.); e növény nagyszemű fehér bab, amelynek az egész alsó felén piros csík vonul végig; ép így az *ördög szem* (MTsz.) egy csinos, sárga virág neve, melynek közepe sötétbarna, ilyennek képzelheti a nép az ördög szemét; a *tyúkszem* virágai apró rózszaformájúak, pirosak (Cs.). Szaga után van elnevezve a csimazfű, palackféregfű (Cs.), mivel »levelei megdörzsöltetvén oly bűdösek, mint a bűdösféreg, melyet a magyarok csimaz-nak is neveznek;« az *ördögméze* (Bitterwurz) pedig ennek a közszólásnak köszönheti eredetét: keserű, mint az ördög.

A hasonlósági viszony állat és növény között két esetben kétségtelen: 1. az összes, állatokról elnevezett gyümölcsnevekben, melyek Nyr. 30:347 stb. nagy számban találhatók, 2. valahányszor az állat neve mellett az illető testrész is ki van téve, melyhez a növény egyik vagy másik része hasonló. A következőkben felsorolok még egynehány hasonlóságon alapuló növénynevet; először a házi állatokról, azután a vadakról elnevezettek következnek, a négy lábúak megelőzik a szárnyasokat:

agárfű, agármonyfü.
 báránynyelvfü.
 báránycsecsfű.
 bárányüröm: fehér ü.
 bikatök.
 borjuorrűfü.
 disznóorrja.
 cicfarkkóró, egérfarkkóró.
 ebnyelv.
 egérfülfű.
 lófarkfű.
 lókörműfü.
 macskaszem.
 ökörfarkvirág.
 ökörnyelv, vad ö.
 tinóorrú gomba.
 bakfű, bakszakállfü, kecske sz.
 béka-terjék: virágai kékek, kerekdedek, a közepekbe egy szép sárga gomb van (Cs.).
 farkasfog.
 farkasköröm.

medvefül.
 medvegyökér: a tő eleje köröskörül olyan szőrös, mint a medve (Cs.).
 medvetalpfü, medveköröm.
 nyúlfulügomba.
 nyúllábfű.
 kígyófü.
 kígyónyelvfü.
 kígyóhajma.
 galambegy.
 gólyakörömke.
 kakasláb.
 kakasvirág.
 kakas taréja, kakascímer.
 lúdláb.
 gólyaorrűfü, gólyaköröm, esztragorra.
 madártéjfű.
 madárlábfű, madárköröm.
 daruláb.
 varjúhaj.

Kétségtől kivül hasonlóságon alapszik az *ördögharapta-* vagy *ördögcsipte fű* elnevezés is; e növény »gyökerének eleje köröskörül olyan héjános, mintha megrágtattatott volna, ahonnét ördög-

harapta fünek neveztetett* (Cs.), ép így áll a dolog a következőkkel: *kigyóharapta fü*, *kannamosó macskafark*, *kakukpöktefü* (Cs.).

E csoportba tartoznak végül az ily elnevezések: *kakuk-pogácsa* (Gauchbrod Cs.), *rigópohár*, *békekorsócska* (Cs.), melyekben az állatok mellett emberi kézművek is szerepelnek, mintegy egyesítései az egyszerűen állatokról s egyszerűen emberi kézművekről elnevezett növényeknek (*pogácsaalma*, *sisakfü*).

Sok növény azon állatról van elnevezve, melynek — legalább is a nép felfogása szerint — eledelül szolgál. A *lúdhúr* a ludak kedves táplálószerre, a *macskagyökér* »kedves illatú növény, a macskák szeretik s megeszik« (Cs.); a *méhfüvet* Cs. szerint a méhek annyira szeretik, hogy ha a kast megkenik vele, abból soha ki nem szöknek.« Ilyenek még:

disznókenyér: krumpli.	galambsaláta.
disznótök.	lúdpázsit.
juhperje.	tikhúr, pipehúr.
macskafü, macskamézfü.	nyúlsaláta, nyúlparéj.
szamárhelye.	kakuksaláta.
szamártövis, szamárgyönyörűsége.	

Vannak növények, melyek élvezhetetlenségét, vadságát, gyümölcsstelenségét ép azáltal juttatja a nép kifejezésre, hogy állatokról nevezi el őket. Ide tartoznak a legtöbb eb-, kutya- és farkasról elnevezett növények; a rosszasságot, gyümölcsstelenséget rendszeren az eb-, kutya-név fejezi ki (vö. e közszólást: a kutya se eszi meg, olyan rossz; a kutjának való stb.), a vadságot, élvezhetetlenséget általánosabban a farkas név jelzi. Ilyenek:

ebkapor, ebszöllő, ebtej.	farkashárs.
kutyahagyma (igen erős Cs.)	farkasszöllő.
kutyalaboda, kutyazab.	farkastej: az ebtejnek nagyobbik
kutyatök: burgonya.	faja.
kutyaszilva: fanem, mely semmit se terem Tsz.	farkasnyilafü.
farkasalma.	disznókömény: erdei vadkömény.
farkasbab.	disznómogyoró.
farkascseresnye.	ebcsipke.
	ebgyömbér.

Sokszor csak azt jelzi az állatnév a növénynevekben, hogy az illető növény részei a rendes mértéktől eltérnek vagy nagyobbak vagy kisebbek, mint a rendes nagyság. Sok lóról nevezett növényben a ló csupán a nagyságot, mértéken-felüliséget jelenti, viszont a madár éppen az apróságot, kicsinységet. Néhány e csoportból:

disznóbab	} nagyszemű babfaj.	madárköles.
lőbab		madársóska.
lőgesztenye.		madáreper.
lóménta.		nyúlbersó: törpe bersó.
lőkükörce, kőköröcsin.		varjúbab.
lósáska, lóposz.		varjúmogyoró.

Némelykor a tenyészőhely közössége vagy közelsége az oka az állatról való elnevezésnek. A *békafü* a Növ. bölc. szerint onnan nyerte nevét, hogy »a békák természetek szerint a tavakban terem.« Valószínűleg ilyenek: *békalen*, *békalencse*, *békanyál*, *béka-virág*; *nyúlszegfü* = *mezei szegfü* stb.

Vannak végül növénynevek, mint *farkasölő sisakfü*, *tehén-viditőfü*, *lúdtentőfü*, *balhahalál*, *farkasnevetőfü*, *méheknevetése*, *tikharapás* (Cs.), melyekben a növénynek bizonyos cselekvés van tulajdonítva, mit az állat szenved.

Természetesen nem lehet minden állatról elnevezett növényt e csoportokba besorozni; az is bizonyos, hogy egyszerre több ok is működhetik az elnevezés keletkezésekor; hogy továbbá szerepe, s talán nagy szerepe van ez elnevezések keletkezésében a babonáknak, mondáknak, kuruzslásoknak; az összefüggés kifürkészése azonban, melyben ezek a növényekkel állnak, nem a nyelvész feladata, hanem a természettudósoké épúgy, mint a feldolgozott tárgy alaposabb, tüzetesebb kifejtése is.

SIMAI ÖDÖN.

FRANCIA IGENEVEK FORDÍTÁSA.

A franciából fordított művekben a legtöbb idegenszerűségre kétségkívül az igeneves szerkezetek visszaadásában akadunk, azért nem tartottam érdektelennek egyik legkiválóbb műfordítónknak, id. Péczely Józsefnek Voltaire-fordításaiban található ilyenmű példákat összegyűjteni. Jóllehet Péczely műfordítói elvei — melyekben D'Alembertre támaszkodik — ma már jórészt elavultak, egyikük örökre érvényben marad s ez a tiszta magyarság elve. Igaz, hogy ezt az elvet híven szem előtt tartva s a derűre-borúra való szógyártástól őrizkedve, nem mindig adhatta vissza az eredeti kifejezések legfinomabb jelentésbeli árnyalatait, de ezért bőven kárpótolt nyelve tősgyökeres magyarsága, folyékonysága és fordulatossága.

Első fordításai,* melyeket mellőzünk, páros rímű tizenkettősökben vannak írva, de később — részint a gyors munka, részint a francia példák következtében — a próza terére lépett s ebben az alakban rövid két év alatt három kiváló Voltaire-dramát tett hozzáférhetővé a magyar közönségnek. Ezek a Szomorújátékok címen Komáromban 1789. esztendőben megjelent Meróp és Tankréd s a következő év József-napi pesti vásárján forgalomba hozott Alzír, vagy az Amerikánusok című tragédia.

A következő hat csoportban e három munkából gyűjtöttem össze az igeneves szerkezeteket.**

* Zayr, 1784 és Henriás 1786.

** Rövidítések: A = Alzir. M = Meróp. T. = Tankréd. A római számok a felvonások, az arabs számok pedig a jelenetek számát jelölik.

I. A franciában gyakori pusztá *infinitivusos* szerkezetet egymás alá vagy egymás mellé rendelt mondatokra bontja:

Vivrons-nous sans servir Alzire et la patrie, | Sans ôter à Gusman sa détestable vie? . . . A. II. 1. Úgy élünk-e már mindég, hogy nem szolgáljuk Álzirt és a' Hazát, hogy meg nem fosztjuk Guzmánt utálatos életétől? . . . — *Ces tristes vainqueurs | Que le ciel fit si grands, sans les rendre meilleurs.* A. I. 1. Az olyan Vitézek, a' kik nagyra mennek világszerint, de szíveket nem jobbítják meg! — *Répondre à ce rebelle, et daigner m'avilir | Jusqu'à le réfuter quand je le dois punir!* A. III. 5. Én alázzam-e meg magamat annyira, hogy e' pártosnak megfeleljek 's megzáfoljam fetsegését, holott ötet meg büntethettem? — *Vivons et périssons sans avoir eu de maître.* T. I. 1. Úgy éljünk és úgy haljunk meg is, hogy ne legyen urunk. — *Seigneur c'est trop vanter mes services vulgaires | Et c'est trop relever un sort tel que le mien.* T. III. 1. Uram nem érdemlik e' nagy ditséretet tsekélly szolgálataim. Nagyon felmagasztalod közön-séges sorsomat. — *Je l'ai vu courir seul et se précipiter.* T. V. 1. Láttam, hogy egyedül rohant közikbe. — *Quand j'apprendrais de vous qu'il vit sans m'outrager.* T. V. 3. Mikor meg tudom általad, hogy úgy él, hogy nem boszszont engem.

II. A francia *de+infinitivusos* szerkezetet egymás mellé v. egymás alá rendelt mondatokra bontja:

Le premier est d'étouffer l'idée | Dont votre âme à mes yeux est encor possédée. | De vous respecter plus et de n'oser jamais | Me prononcer le nom d'un rival que je hais: | D'en rougir la première, et d'attendre en silence | Ce que doit d'un barbare ordonner ma vengeance. A. IV. 2. Az első ez, hogy fojtsd meg azt a gondolatot, melyet szemem láttára forgatsz lelkedben, hogy őrizd betsületedet, hogy tsak nevét se merészd elmlíteni annak, a' kit halálból gyűlölök, hogy pirúlj azon-is, hogy hajlottál hozzá, és tsendességben várjad ez alávaló szolgálára szállandó bosszúállásomat. — *J'aurais prié ce Dieu . . . De n'abandonner point un coeur tel que le tien.* A. V. 5. Könyörögtem volna az igaz Istennek . . . hogy ne engedje elveszni az olly szívet mint a' tiéd. — *Tout l'honneur que je veux c'est de venger mon sang.* M. II. 6. Tsak azt az eggy betsületet engedje meg nekem, hogy Eleimnek véreért boszszumat állhassam. — *Sujet de mon époux vous m'osez proposer de trahir sa mémoire et de vous épouser?* M. I. 3. Férjem vakmerő jobbagya, még arra mersz kérni, hogy áruljam el az ő áldott emlékezetét és te hozzád menjek? — *Nous la punissions de te garder sa foi.* T. V. 6. Azért íteltetett halálra, mert téged felet-tébb szeretett.

III. A francia *à+infinitivusos* szerkezeteket az elő-zókhez hasonlóan bontja mondatokra, de néha főnévvel fordítja:

Hercule! instruis mon bras à me venger du crime. M. V. 3. Ó Herkules! vezérelj karomat, hogy a' bünt megboszszúlhassam. — *Je dois de vous encore apprendre à gouverner.* A. I. 1. Engedd meg

hogy töled tanuljam az igazgatást is. — *Vous devriez frémir... Quand vous m'avez forcé à vous désobéir.* T. IV. 6. Akkor kellett volna reszketned, mikor kénszerítettél engem' az erántad való engedtlenségre.

IV. A francia *pour*+infinitivusos kitételeket rendszeren célhatározó mellékmondatokra bontja:

Dieu nous envoyait... Pour annoncer son nom, pour faire aimer ses lois. A. I. 1. Az Isten azért küldött bennünket, hogy hirdessük itt az ő nevét, 's szeressük meg az ő Törvényét. — *Nous les avons laissés dans ces forêts errants | Pour observer ces murs bâtis par nos tyrans.* A. II. 1. Elrejtettem őket az erdőben, hogy tartsák szemmel a' kőfalakat, melyeket építenek fene Tirannusaink. — *Je te quitte un moment, mais c'est pour te servir, | Et pour serrer les noeuds qui vont tous nous unir.* A. II. 2. Itt hagylak egy kevésbé, de csak azért, hogy annál nagyobb szolgálatodra lehessenek, összeszorítsam az egyességek kötelét, melyek bennünket elválaszthatatlanul barátokká tésznek. — *Il veut tout asservir. | Il touche à la couronne et pour mieux la ravir | Il n'est point de remparts que sa main ne renverse...* M. I. 2. Mindeneket maga alá igyekezik hódítani, a' koronát pedig fejébe tenni, 's hogy azt könnyebben elragadhassa nints olly gát melyet el-ne szakaszson. — *Je dois m'unir à vous pour lui servir d'appui.* M. IV. 2. Feleségül veszek, hogy tútora lehessenek. — *Je ne l'ai donc revu que pour le perdre encore?* M. IV. 3. Csak azért láttam meg őtet, hogy... újra elveszsem? — *Tu me crois assez grand pour oublier l'outrage, | Pour ne m'avilir pas jusqu'à punir en toi | Un esclave inconnu.* M. V. 2. Tudod, hogy nagyobb vagyok, hogysem annyira megalázhathnám magam', hogy boszszúállásom' tárgyává tegyek egy alávaló szolgát. — *Mais nos communs tyrans... Armés pour nous détruire ont combattu pour nous.* T. I. 1. E mi Tirannusaink... mikor ellenünk fegyverkeztek fel, mi érettünk hartzoltak (időhat.). — *Pour éclairer ses yeux, pour calmer son esprit, | Il ne faudra qu'un mot.* T. V. 3. Hogy szemei megnyiljanak, 's elméje megtsendesedjen, nem kell arra több egy szónál.

Itt is megesik néha, hogy az infinitivust névszó helyettesíti a magyarban:

Revois ton cher Zamor... Qui du sein du tombeau renaît pour te défendre. A. II. 4. Esmérd meg a' te hűséges Zámorodat, a' ki a' halálnak méhéből jött vissza a' te óltalmazra. — *Pour les vaincre il suffit de ne rien redouter.* A. II. 4. Az ő meggyőzésének leg-jobb módja az, hogy meg-ne ijedjünk.

V. A francia folyó csel. igenevet rendszeren az ige személyes alakjával adja vissza, valamely fő- vagy mellékmondat keretében:

S'indignant dans mes bras de son obscurité. M. III. 1. Boszszonkodott, hogy illy soká kell néki a' heverésnek s homájnának karja között lappangani. — *Ce que je vous confie, en craignant tout pour*

lui. T. IV. 6. Reád bizom e' titkot, mert féltém ötet a' vesze-
delemtől.

VI. Az értelmező jelzőt akár melléknév, akár bef.
esél. igenév, gyakran külön mondattal fejezi ki:

*Les pouvez-vous aimer... Vous, chrétien, vous choisi pour
régner désormais | Sur des chrétiens nouveaux au nom d'un Dieu
de paix?* A. I. 1. Te a' ki keresztyén vagy, 's arra választattál, hogy
ezután a' békesség Istenének nevében ezeken a' most született keresz-
tyéneken uralkodjál, szereted-é stb. — *Zamore, mon amant, choisi
pour votre gendre.* A. I. 4. Zámor, az én gyönyörűségem, a' kit te
magad Vődnék választottál. — *Un roi, vengeur du crime.* T. III. 2.
Ezt a' királyt, a' ki megbünteti a' bűnt. GULYÁS PÁL.

ÚJABB ADALÉKOK A CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

VI. Elbeszélések.

Az ember élete.

Neki fogott az iszten, ke nem vala mit csánnyon, csántán e
földet, meliken ¹elünk. Láttán, ke nem ál jól földnek pusztán, csánt
emberekét, kucsákat, mágárákat (szamár), is mindent, mit látunk
sze nem látunk szemeinkvel. Zut onnét megcsántán ükét, elejbe
gyűjtén. Is ilü napot ígért nekik.

Elébszer éléhattán ²embért, is mondotta neki:

»Te embér, te legy gazda földén, is mindenén, is vigaggy har-
mine évig, is aggyig is ilj!«

Mikor halta ²embér, ke csak harminc évig kel éljen, riutt az
isztennek, hogy mért csak annyi ilü napat ad, sze nagyon köveszel-
tin. ²Iszten halgatta, is nem mondott neki szémmit. Zután elihittán
a mágárt, sze mondotta neki:

»Te ilü napaidba hordozz, huzz, is vizsely, nogy nehezségékét,
nogy munkákat, is ily kilencven eszténdeig.

Mikor halta a mágár, ke kilencven eszténdeig kel ilyen (éljen)
ulyan nehezen, bögni fogott, udzs mind e mágár, is rini fogott, sze
kértin ez isztent, hodzs védzsén viszva ²esztendejibül.

Okkor az iszten meghalgatta, is lehuzott neki husz esztendőt.

Mikor ez embér hallottán, ke lehuzott husz évet e mágár-
tul, odoszökött, reménykedve-kérte az isztent, hodzs aggyán oda
neki. ²Iszten ideatta.

Azután odohittán a kucsát, is mondotta neki:

»Te kucsá, te legy embérnek jó barátcsa, örözd rossz emberek-
től, is minden roszakaratutul, udzs, hodzs még e hódhoz is ugassz.
Is ily hetven esztendőt!«

Okkor a kucsá ordítani fogott, hodzs mit csánnyon ü hetven
eszténdeig, nekozológgyék, kértén az isztent, hodzs vegyén le ²élő
napaibul. ²Iszten lehuzott neki husz esztendőt.

Mikor meghaltán ez embér aszt, felszökött, sze reménykedve ésménd kértin, hodzs aggyán oda neki. ²Iszten ideatta.

Azután eléhittán a mómiccát (majom), is mondotta neki:

»Te mómicca, te ledzs emberkipbe, is dzsermék eszbé, sze ily ötven esztendeig. Mikor meghaltán aszt, siratódott, mind e dzserekék, sze kértin ez isztent, kurtisszán meg ez élő napait. ²Iszten eltért, sze lehuzott neki husz esztendőt.

²Embér köszentlen ²ilü napaitul, odoszökött, is kértin, aggya oda neki. ²Iszten ideatta.

Zután elrendeltin mász móldu elevenszíget, termettsíget, amit teremtet, is elüle kúltin ükét: No, immá^m mēnnyeték, illeték, hodzs kirendeltem nektek.

Elmenték, helyekét fogtok, Moldovábo, Nagymagyarországbo, kisöbben Amerikábo. Is ilni fogtok.

²Embér ilt harminc esztendeig, ippeg mind a sászárok abba a tájba. ²Után harminctul ötven esztendeig óltak dzsermékei, nⁱépe, dolgozott nehⁱezbül, hozott haza, ami kel házhoz, mert ezek óltak a mágárnak esztendei.

²Után ²embér ⁱelt ötventül hetvenig mind e kucsá, ürzi vagyonszágát, s ugot, mind e kucsá hódhoz, gyet valéki közeledik, vedzsén el e vagyonszágát. Immán ezek óltak a kucsától való esztendők.

Hetven esztendőtil ²ember eszik bé dzsermékéknek nyomikba, ulyan eszet hordoznak, kacagnak mind e dzsermékék, mit lát másznál, csán ő isz, éppen mind a mómicca, mert ezek e mómicca-esztendők.

¹Es ki ⁱel többet kilencventül, vadnak ördög-évei, és mász móldu lélektől, meliktül még elkivánta, mert aszt képzettin ²embér, ke lesz örökkén sászár, mind a harminc évben.

A furfangos asszony.

Okkor ólt, midőn balha hordozott kilencvenkilenc óka vast i lábán és úgyisz téccett neki csunyának.

Édzs embér ólt, sze minden eszbe nem ólt; meghászult i nipel. Óltak dzsermékeik, három; éccer elment molomba, annál a molomnál kapott náválát, nem kaphatott rendet örölni. Várt i darabig, sze látta, ke rēngye nem jó, element mász molomhoz, ott észmént udzs kapott, ott szēm kapott rendet örölni. Is mászhoz ment, ott szem kapott, udzs, hodzs hat hétig min járt molomtul molomhoz, is lizszel haza sem jött. Láttán, ke nem ura örélyen, hazaindult.

Ebbe ²idübe nipe eladódzott mász embér után, ameliknek ólt kövesz pénze, aszt e nip tettin, békertelyen hász körül, mert vala mászik embertül kerteletlen. Béfettén e házat, megcsántán ez éjtukat, sze ⁱelték édzsütt.

Édzs éen hazajött ²ezelső ember e pujval, molombul. Nezett kapuhoz, kerthez, nem ismertin, ke ²ő háza lenne ott, sak arrul üszmertin meg — szomszédoknak hazikrul, is kertelésikrul. Okkor kinyitán e kēput, is behuzott ²ográdjába. Kikürtin ez ökreket, adott

ennik, akart bémenni házba — bé ólt kulcsolva. Rikujtozott ez ablaknál; okkor e nipe szólott nekie hászbul:

»Mit keresz te idegen embër házunknál? Ke majtyig mondom meg ^{ez}embëremnek, mënnyen ki, s hajson ki, ^zutra!«

Okkor ^{ez}embëre képzette, ke mincsak megvétődzött, hogy más ember hászhoz huzott, mint képzettén vala hamarább. Békürtén ^{ez}ökreit és kiment ez utra, kikürtén, s lefekütt.

Régvel, mikor kivilágodott, halattak ott emberék, kⁱerdesztik, mért ül ott az utba. Ű abajgott, ke kihajtották zográdábul, is kipszettin mász ográda, sz kijött, is mos lászán, ke ^zövé. Okkor ^{ez}emberék mondották neki, ke nipe mász embërt vett, melikvel él. Okkor bément észmënd ^zográdába, erővel, is kérdezni foktán mászik embërt:

»Mics-igazval jöttél házamhoz?«

Ű montán, ke az ű háza, veszekedni foktok, nip okkor felszökött, honnét ül vala, is kérdezni foktán űket:

»Mért veszekették? Hájtok törvényre! Vigzem mingyán! Bizeket udzs!«

Elindultak mind a hárman törvényező elé. Menőleg ^zuton nip kérdezni foktán mindekét emberit:

»Milyen az a törvényező, hoa ők mënnek?« ^zEmberek mondták neki, ke mind embër, mind ők isz. Okkor e nip mondottán nekiek:

»Háj, törvenyezzelek el ⁱen!«

Kaptok pása ruhákat, mert okkor törekék valának törvényezők ^zországon, vett pipát e szájába, leült szöggre, mekkereszteltén e lábait, bétékertén törék kendővel fejit, is törvényezni fogott. Monto nekiek:

»Vedzsitek észre, ke az isten előtt vattok, sze megmonygyátok ^zigaszt, ke meglöllek hëzugságval, dorcse megbüntetlek tükteket!« Kérdezni foko az első emberit, mit kereszött a másznak a házánál, nem láttán ke be vagyon kertélve, ^zëjtu megcsánva, ház bëfedve, mit kereszött ott?

Okkor monta neki:

»Ennek ^{ez}embërnek, kit mekkaptad ott, vagyon igazza. Is poroncsolom, tégedet megvertessen!«

Okkor lekaptán a kettüdik embëre, adzsig verte, maj halálra. Láttán, ke udzs verin, rikujtott riája:

»Élig, mit jársz, hodzs üszd meg ^{ez}embërt?« Elhattán. Kérdezni foktán a kettüdik embërt:

»Te, mét kellett elvedd ^zembërnek nipit?« Ez monto, ke neki nem ólt nipe, s az miánt.

Okkor e nip monto ^zelső embërinek:

»Kab le, verd meg, met nem illik mász embërnek nipit elvegyén.«

Mikor halta ^{ez}első embëre, ke ^zü nipe sánt igazságot neki, lekaptán, doresi verni, halálra. Nip okkor bögett riája:

»Elig, ne üsd meg, nem látod, maj meghólt!« Elhattán. Montán kettődik emberinek e nip:

»Kely fel immán e földről, is elmenny, honnét eljöttél. Nicsak, mit keressz mász embérnek nipihez!«

Kettődik embere elment világba, honnét eljött, és ük — ²elsző emberivel — hazamentek, is házat tartottak, dzsermekeket nőtettek, s a molomba nem ült hat hétig attultyátul, is nipek ez mihánt mász emberek után nem mennek vala — midőn balha kilencvenkilenc oka vast csunyán hordoz vala . . .

Pataki Péter hamissága.

(Martinás Antal elbeszélése.)

Édzs leginy, il moszt isz, ura feltegyin nevit: Pataki Péter, megöregült, met jó viselése nem ólt. Nem uraólt meghászulyon abbul a hibábul. Eléltin harminc esztendőt, csudálkozni fogott ü isz, hogy minden korácsuja (kortársa) meghászult, ü magára elmaradott hászulatlan. Megállá sz meggondolkozott: hogy mit csáunyon, hogy meghászulyon ü isz. Törtin e feit, roskolta gondoit, hodzs melik lyánt venne el, hogy elme Hessen — bizeket ugy ólt! — utánna. Felgondolt édzshez, melik rutabb ólt foluba és hitták, meg is mohatom nevit, mert hitták Csombor lyánya. Is annak isz ólt szeretüje, elment hozza, tanács kért töle, kért, ke jöjjön utánna. Lyány gondokro álott, mere fogjon, ezután mennyen? vaj mászután? ¹Es mondottán Pataki Péternek, ke elmenen hónap Girjestbe levelnezhöz, is, hogy megmonygya, ugy csán.

Mászodik nop elment édzs motuszéjével és e Péter megelősztin ólt, is megnevesztin ólt levelezőnek, ke el kel jöjjön hëzzá lány, hodzs kérjen tanácsot leveleibül, sze mit csáunyon, mere fogjon. De levelező ledzsén ulyan jó pretinja, huty monygyán meg e levelekbül, ke ü, a Péter után jó, mennyen — mert ad neki egy császka rákját.

Nem végesztin meg e Péter tanácsát, e Csombor lyány bé isz irt nezőnek ²ogradájába a motuszéjével. Gyet nézett ki Péter ³abalakon, mutittán nezőnek, jaj, ni ez az a lyány, kit akarnám elvenni.

Okkor e nező elgyugtán e Pétert kemencére. Halgatott, nem mondott szemmit. Beött e lyány motuszével, tettik nezőt, nezzen, is mondottán nező nekiek, te lyány, te jársz eladóggyl, is jár hëzzád két leginy, édzs dagatt arcájánál, is egy ül viz mellett, is dolog mellett, melik zug.* De itt e levelekbe ugy esik, hodzs nekéd vagyon szerencséd s szép részed aval a viz mellől.

Okkor Csombor lyány dorcse akarta, isz matuszéjának mondotta: jaj az a Péter, a Pataki Péter, is utánna kel mënnyek. Attak tiz bánt nezőnek, hazamentek.

²Után Pataki Péter leszálott kemencéről, is mekköszönte nezőnek, is mondottán, ke császka rákját megaggya neki mácorra, met moszt nicsen pinze. ²Után Pataki Péter hazament, is e lyányhoz öste

* Pilgyestiben, a Moldva partján, malomban dolgozott Pataki.

elment. Nagyön e lány elfogottán, dorcsi szerettén, mind az ü szerencsáját.

^zUtán menekezőt megcsánták, elveőttek, életet fogtok viszelni ketten. Csombor lány dolgozott s e Pataki Péter korcsmában mulatott. Is neveztén mindeniknek, ke ü 10 pénzzel, mert annyit vág egy császka rákja, nyert népét.

Attultatul lyányok észre kaptak, s részegesek után nem mennek, sz bobolók után nem veődnek.

Miért nincsen lova a cigánynak?

Édzs cigánka meggyült édzs csangóval, melik csangó hosztot vala szekerebe bosztánt. Kérdette cigán e csangót:

»Mik azok szekerihe?« Csangó montán:

»Ludcsukmonyok, melikekbül ura vacc kikotoly csitkukot.«

^zUtán e cigán kért a csangótul édzs ludcsukmonyt, hodzs kapjon fel ő is lóra. Sze mekkérdesztén, hodzs hul kotolján még, jöjjön ki ló. Csangó montán neki:

»Te cigán, ná nekéd édzs ludcsukmony, felmenn e hedre, fokába, ott fog, ülj riája, kotold meg hárém hétig, s mekkotolódik, sze neked leszen csitkud.«

Cigán meghalgatta csangót, felhágott e hegy fokára, is kotolni foktán, mind megtanítán csangó. Édzs darabtol látán, ke nem jó ki e csitku. megehezett dorcsi, hod lebetegedett. Leesett csukmonyrul, sze csukmony lütöre ment okkor, a népe, is e fia látták, bosztán menni fogott, felszöktek, rikujtozni fogtok, ke né csitku fut. Cigán felemelkedett okkor, fikre tettin kezit, rikujtozni fogott: »prrr, prrr, csitku áll meg!« Fikvel intett nekie, gyet látán cigán. Okkor nyul kifutott vala bokorbul, s bosztán elhaszadott vala. ^zUtán látán cigán, ke nem foghotto meg csitkut, sze elszalasztotta, verni fokton népit s e gyerekit. Is attul cigán verjen gyerekit s népit, s attulta nis loik cigánoknak.

A hamis kotonák.

(Szójáték.)

Kotonák indultak verekedésbe, menőleg ^zuton békeröztek gazdára, hodzs meghálynak. Házigazdának őlt édzs luggya megszütve e kemenébe. Éen kotonák felkeltek, s kivették ludat, s bétettek rossz bocskort csérpenyőbe, hol volt a lud. Más elvettin kakaszt; reggelig míg űlt édzs óra, kettü, felkelnek e kotonák, monygyák e gazdának:

»Elmenünk gazdaúr!« E gazda monygyán kotonáknak, ályanak, had szőlján meg e kakasz. Kotona montán:

»Megszól ^zután is. Nekünk nagy hirünk jött, mert e Bocskorom király kiverte Ludibenci császárt Cserpenyő városbul.«

Igaz történet.

(Töredék.)

Ólt így embér, hitták Nasztratin Hozsének. Az elment, kölcsenezett i bojertül 500 lyavat. Bétölt a termin, hodzs megaggya pénzt, ő nem ment e bojerhez, hodzs megaggya e pénzt. Elment a bojer hozzá, kérte a pénzt. Monygya nicsen moszt, eljő hetire. Okkor megadom. Meggyig e bojer visszament, aggyig és tanácsolt népivel, hogy elménnek császár johoja mezon, marad gyepü e sipkén, mük eldütük, azt tanácsolta népje. Sz megaduk pénzt bojernek. Mikor elment e bojer e Nasztratin Hozséhez, N. H. felbútt a kemen-cére, népje montán:

»Uram, dütünk gyepüt, sipkérül, melik elmarad a császár johokrul, eláruluk, sz megaduk pénzt. Okkor N. H. felkelt e kemen-cén lábra, s vert e teneribe, mikor a bojer kacagta, honnét aggyák meg pénzt.

Monygyán bojernek: »Uram« — aszmonygya — »moszt kacag, há megláttad pénzt e kezedbe . . .«

RUBINYI MÓZES.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

I. A magyar Nyelvújítás Szótárához.*

Alak. *Alakozni*: tündérkedni. *Tsúfság alakoztat.* (Sz.D.Told.).

Alapos. Már Barcafalvi maga képezte tovább a magacsínálta *alapból*: »hozzá is fogtam s legelől is egy *alpos* magyar grammatika-készítéshez.« (Dug. Följ. 39). Leghívebb követője, Gelei József még a Szigvárt esztendejében (1787) használja: »... reménységttek *alposnak* (fundamentomosnak) fog tetszeni« (Ifj. Rob. 162), de mai alakjában is: »*leg alaposabb* (fundamentumosabb) reménységeink is füstbe mennek« (Ifj. Rob. 303, 306), tehát jóval a Kisded Szótár (1792) előtt. (V. ö. Nyr. 30:290).

Betyár: legény. »Péntek, mint jó erejébenn lévő *betyár*, maga a' Spanyol mint semmit hátára vetette.« (Ifj. Rob. 414).

Boríték a régiségben általában minden burkot, födelet, leplet jelentett; levélboríték értelmében először: »*Boríték* (couvert) nélkül is össze lehet a levelet hajtogatni« (Márton Phaedr. 362).

* Legilletékesebb dolgozótársunk tüzetesen fogja méltatni Szily Kálmán szótárát. Ezentúl természetesen mindig ez alapvető munkát kell szem előtt tartanunk, ha a nyelvújítás szókincsét kutatjuk. Ezt teszi már a jelenlegi két közlemény is. Itt a Szily-féle NyÚSz rövidítésein kívül a köv. rövidítések fordulnak elő: *Magy. Gr.*: Magyar Grammatica a Nemzeti Oskolák számára 1781. — *Ifj. Rob.*: Gelei József, Ifiabb Robinson. Kampe után németből 1787. — *Dug. Följ.*: Dugonics András Följegyzései 1789. Kiadta ifj. Szinnyei József, Olcsó Könyvtár. — *Márton Phaedr.*: Phaedri Fabulae Aesopeae editae a Stephano Márton. Jaurini 1793. — *Sz. D. Told.*: Baróti Szabó Dávid, Toldalék a Kisded Szótárhoz 1803.

Burgonya: krumpli Sz.D.Told.-ban is.

Címezés: »Az öszve hajtásnak, petsételésnek... *tzímezésnek* módját egy mutatóból meg-tanúlhatni.« (Márton Phaedr. 377).

Címlap szintén már Barcafalvinál: »... már csak láttára is Etelka címjének s majd még sokkal inkább az ugyanazon *címlapon* álló szerző (auctor) nevének... neki pezsdültek... érzéseim.« (Dug. Följ. 37).

Csillám: ragyogás, fény; Bacsányi előtt Geleinél: »... nézzetek csak az esttsillagra... szikrázó *tsillámok*at hányle reánk.« (Ifj. Rob. 69). Talán ez is Barcafalvitól való.

Csirág: asparagus, spárga(-növény) nem Sándor István csinál-mánya, hanem csak félreértése, rossz olvasása Molnár Albert szótá-rának: »*Czirác*, Thalli, Asparagi, Ballen-Zwibeln-Röhre, Zwibel-Hülschen, Spargen.« Ezt a *czirác* szót olvasta Sándor J. *csirág*-nak, holott nem egyéb, mint a csíra (germen, surculus) szónak többese. Sándor Istvánig nem is vette át egy szótár sem; tőle vette Kresz-nerics, innen került a Tzs-ba, belőle vette Ballagi s benne van utolsó 1890-i kiadásában is, ugyancsak ott díszlik előbbkelő vendéglőink étlapjain még ma is. Sándor I. tévedését már egyszer kimutatta Szarvas Gábor (Nyr. 17:126), de Szilágyi Sándor azt állította (Nyr. 17:267), hogy a *csirák* vagy *csirág* szót gyermekkorában számtalanszor hal-lotta 'kinövés, hajtás, sarjadék' értelmében. Tudtommal mint tájszó eddig nem került elő.

Dalastyán: agg énekes. Kuthy követte el a *hadastyán* példá-jára. »Épen egy *dalastyán* nyujtogató gégéjét a színpadon, kapkodva a néhai torokhangok után« (Hazai Rejtelmek 1847; 2. kiad. 2:350).

Emelet, már Szentjóni Szabó László Együgyű parasztjában (1790 körül): »Még hozzá loptam két levelet: Úgy-e, hogy e na-gyobb *emelet*?«, itt természetesen nem contignatio, hanem: emelés, elvívés, szerzés.

Fiúsít. A Törv. Kunoss előtti forrásokból idézi: *leányfiúsítani*, *leányfiúsítás*; megvan Fog.DMM.-ben (1833) is: *praeffectio*, *fiúsítás*; *praepecta*, *fiúsított*; *praefficere*, *fiúsitan*.

Födélzet fedelezet alakja már Geleinél, de nemcsak hajófödél-zet értelmében (Ifj. Rob. 13, 29 stb), hanem szobamennyezet (178), házfödél (391) jelentéssel is. Ép oly helyes képzés, mint a már a régiségben is előforduló *deszkázat* (82).

Földabrosz Ifj. Rob.-ban igen sokszor (27 stb). A NyÚSz. 1806-ból idézi.

Furdants. Sz.D.Told.-ban nem bogár, hanem »puska gyújtó lyukat fúró eszköz a' puska-tsinálóknál.« Talán képes értelemben innen vette Földi is?

Gólyász: »a' *szeljelgólyászó* hajós legénynek imitt amott elte-ritették magokat a' fáknak árnyékokbann« (Ifj. Rob. 446), jelentése járkál, csatangol. Alkalmasint népies szó; Budenz *gólál* dunántúli ugyanilyen jelentésű szót idéz (MUSz. 34, vö. Nyr. 31:99). Talán Kalmár György *gólýál* 'utazik, jár-ke' szavának a párja; vö. MTsz *kódlál*, *kóvál*; Nyr. 29:378, 519; 30:140.

Gomboly, elvonás *gombolyag*, *gombolyít* szavakból: *gomboly*, das Zwiwnkneul (Magy. Gr. 175). Megvan Kr.-nél, a Tzs.-ban s a Ballagikban végig (der Ballen.).

Gyarmat. Szirmay (Par. 110) a Debr. Gramm.-ból (259) beszél: »*Gyarmat* vagy *jarmat*... Ez egynehány Helységek Neve; és ezt tenné: *tsinálmány*, *építés*, *colonia*; vagy ettől: *jár*, *jar*, ezt: elment sereg, a melly elköltözwénn, valahol magának helyet gyártott, készített és ott megtelepedett; mint Balassa Gyarmat: *Colonia Ducis Balassa*...« stb.

Gyászlevél: »*Gyász Leveleknek* neveztetnek azok...« (Márton Phaedr. 374).

Hangász. Talán nem is csinált szó, hanem tájszó. Tolna megyében (Kölesd vidékén) igen sokszor hallottam magától a néptől: »Miféle *hangászok* lesznek, cigányok, vagy sváb trombitások?«*

Hanyattszó: supinum. Magy. Gr. 1781: *hanyatló szó* (40).

Határozatlan, indeterminatus, unbestimmt jelentésben már a Magy. Gr.-ban (1781) megvan, még pedig mint műszó is. »Igék. *Határozottak*. Bestimmte. Determinata, vel Definita. — *Határozatlanok*. Unbestimmte. Indeterminata, vel Jndefinita.« (Bev.) »A *határozatlan* mód az, mellyben az igének jelentő értelme, a' fellyebb említett módokhoz képest *határozatlan*, p. o. tartani.« (40) »*Határozó* vagy függő szó-tetem. Bestimmungssylben. Suffixum. *Határozó* szócska. Bestimmungswort. Particula« (Bev. stb.).

-ház. *Zálogház* S. I. előtt Magy. Gr.: *Zálog-ház*, das Versatzamt (184), *Tűkörház* (Ifj. Rob. 439).

Hazafi. »Civis, lakos, *haza*fi.« (Márton, Phaedr. 429). »Ez a' nagy lélekkel bírt *Haza*fi« Debr. Gramm. 1795, bev. VII. »E' két... *Haza*fiaknak illendőképpen fogunk kedveskedni...« (u. o. XI); »...gróf Széchény Ferenz... ez az a' *Haza*fi...« (u. o.) A NyÚSz.-ban 1799-ből.

Helyesírás. Magy. Gr. (bev): »*Helyes-írás*. Rechtschreibung. Orthographia.«

Henger. Geleinel *Hengerts* (Ifj. Rob. 313), bizonyára a *teker*cs képe.

Időszámítás. »Ilylyen módonn segített azért magánn Robinzon, hogy az *időszámítást* el ne téveszsze.« (Ifj. Rob. 80).

Jónat. »Abban a' *jónatban* volt Robinzon is.« (Ifj. Rob. 221). »...ti éppenn abban a' *jónatbann* vagytok, a' mibenn ő volt, és hogy azért tartotok valamit természet felett való dolognak lenni, mivel nagy tudatlanságban vagytok a' természeti dolgokra nézve« (Ifj. Rob.: 285). Jelentése tévedés, téves vélemény, tudatlanság. Először valami csinált szónak tartottam, mivel egyetlen szótárban sem találtam. A MTsz.-ban azonban van egy adat rá: »Akkor nagy *jónatban* voltam« nagyon kedvetlen, bosszús hangulatban voltam. Közlője, Sente Bálint pedig azt mondja, hogy Hajdú-Böszörményben

* A Sári bírónéban is hallottam egy fehérm. rácalmási leánytól: *Hangászok*, *hangászok*!... S. Zs.

mindenki ismeri (Nyr. 17:31). Gelei borsodi születés volt, élete legnagyobb részét pedig Sárospatakon töltötte, tehát ő is bizonyára a felsőtiszai népnelvből vette ezt a szót. Mindenesetre jó volna, ha a MTsz ez egyetlen adatán kívül még több is volna erről az irodalomban úgy látszik teljesen ismeretlen szóról.

Kandalló. A Kisded Szótár előtt (1792) a Magy. Gr.-ban (1781): »Kandalló, der Kamin.« (179).

Kátyú. Helmecey szerint a pestmegyei tájnyelvből. Megvan SzDTold-ban is: *Kátyó*: mély híg sár, kopolya.

Képöntő. »Myron volt egy híres *képöntő*« (Márton Phaedr. 474): aki szobraiért érbe öntötte, megkülönböztetésül a *képfaragótól*, aki kőbe faragta műveit: »Praxiteles. Vált ez egy híres görög *képfaragó*« (Márton. Phaedr. 489).

Képzetrend. »...a' gondolatinknak jó rendbe való le-rakását hívják a' Rhetorok Dispositionak. (*Képzetrend*).« (Márton Phaedr. 380).

A keresztnevek cikk (NyÚSz 172) végén Szily Kálmán azt a megjegyzést teszi, hogy érdekes volna kikutatni, kik használták az újabb időkben legelőször az *Árpád*, *Álmos*, *Attila* stb. régi neveket. Azt hiszem, hogy ebben a dologban többet kell bízunk a szerencsés véletlenre, mint a rendes kutatásra, melynek fáradsága nem érne föl az elérhető eredménnyel.

Az első *Etelkát* biztosan tudjuk; ez *Almási Etelka*, Almási Ignác, septemvirnek 1789 decemberében született leánya, aki Dugonics Etelkájának hatása alatt kapta először ezt a nevet. Dugonics maga írja meg ezt a dolgot *Etelkának kulcsa* (1790) című följegyzésében. (I. Dugonics András Följegyzései. Kiadta ifj. Szinnyei József, Olcsó Könyvtár, 35. l.): »Hogy pedig Etelkám az országnak nagyon megtetszett, nagy bizonyosága az, hogy nagyságos Almási Ignác, ki a hét személyből álló táblának egyik érdemes tagja Budán, azon kisasszonyát, ki *Etelka* könyvemnek kiadása után nem sok időre jöve e világra, Etelkának nevezettette. Ezt leírták Bécsben ezen cím alatt: A hadi és más nevezetes történetek. Költ Bécsben, Januariusnak első napján 1790-dik esztendőben. — A többi között az ide tartozandó szavak ezek: A minapokban Almási Ignác úrnak, a septemvirális tábla tanácsos hívének egy leánykája lett, ki Ottiliának kereszteltetett. A budai magyar uraságok vetekedtek rajta, hogy lehetne az Ottilia nevet magyarul kitenni. Végtére elvégezték magokban, hogy az Ottilia kisasszonyt Etelkának nevezzék. Annyira megtetszett Dugonics úrnak Etelkáról írt könyve.«

Az első *Árpád* tudomásom szerint Horvát István fia Horvát Árpád (szül. 1820, febr. 23), legalább diák koromban, az egyetemen mindég így tudtuk, kik a nagy tudós oklevéltani előadásaira jártunk. Talán lesz róla valami följegyzés Horvát István írásaiban. Kétséggé teszi azonban a dolgot, hogy Kerékgyártó egyetemi tanár is *Árpádnak* írja magát (szül. 1818, jún. 18); lehet, hogy csak később használta e nevet, mert a Magyar Írókban zárójelben még Alajos neve is van.

Azt is hallottam, hogy *Bélának* először Széchenyi István keresz-

telte fiát (szül. 1837, febr. 3), a híres utazót és mostani koronaórt. Ezt talán még meg lehetne tudni biztosan is.

Mellesleg említem, hogy Jókai a *Móric* (nem *Mór*) nevet Gvadányi Benyovszky Móric-a, apjának kedves olvasmánya után kapta.

Vidéken több helyt ösmerek családokat, kik gyermekeiket mind ilyen régi nevekre keresztelték, hol az *Aba*, *Árpád*, *Álmos*, *Lehel*, *Töhötöm*, *Szabolcs* mellől nem maradt el még az *Emese* sem. E részben sokat tehetnének talán a lelkészek, ha a születési anyakönyvek régi köteteiből kikeresnék az ilyen *pogány magyar* nevek első előfordulását.

Kicsinyítő, a Debr. Gramm. előtt: »Diminutivum Nomen, vagy *kitsinyítő* szónak hívják az olyan szót' a' melly *kitsinyíti* a' szók értelmét.« (Márton. Phaedr. 177).

Kilíncsel: antichambríroz; a közbeszédből vettem be a Magyarító Szótárba. Igen gyakran hallani: azért kapott föl olyan nagyon, mert egyre *kilíncsel* a nagy uraknál; *végigkilíncselte* a befolyásos embereket. (Így most Sim.-Bal. is.)

Kurta látású: »...az Isten minden dolgokat jobban tud és ért, mint mi *kurta látású* emberek« (Ifj. Rob. 49, 343), fordítása a német *kurzsichtig* szónak, ép úgy mint a *rövidlátó* (S.I.Told. 1808). V.ö. Pázmánynál: »Szintén úgy cselekszünk mi, mint az ki *rövidet lát*.« (Kal. 36), »Értelmünk gyakran meg csal minket és *rövidet lát*.« (KT. 9*).

Különc. Gelei *különözőnek* mondja: »...olyan *különöző* akar lenni mint Diógenes.« (Ifj. Rob. 294).

Lap: pagina. Az NySz idézete PPB-ből való, csakhogy az 1801-i kiadásból, melybe Eder már sok új szót vett fel: »*Lap*: Planum. die Ebene... A' könyvnek lapja: Pagina libri, die Seite in einem Buche.«

Lom: szemét, törmelék: »...hozzá látott az ő' házikójában lészakadt *lomnak* kihordásához.« (Ifj. Rob. 176). A NySz adata három évvel későbből való. (Gvad: FNót. 29).

Majmol, jó értelemben véve utána, követ': »Igen jól tselekszitek, hogy Robinzont *majmoljátok*.« (Ifj. Rob. 85). A NyÚSz 1808-ból idézi.

Meder: öböl, tágasság. *Medre* p. o. a' veremnek (SzD.Told.).

Messzelátó üvegtső (Ifj. Rob. 30 stb): S.I. Toldalékában: *meszszelátó tső* (így már 1697, NySz *messzelátó* alatt); a Hartleben-féle Szókönyvben (1827): *meszszelátó* s.t.i. üveg; végre a Tzs-ban (1838) már csak *messzelátó*.

Petyhüdt. SzD.Told. szerint: *Petyütt* (rothadtt, reves) fa, melly éjtszaka fénylik.

Pocsék. SzD.Told.: *Potsék*: potsadék, lots-pots. *Potsékká* tette a' jégesső a' szállót.

* Így újabban: »*rövidet látó* természetvizsgáló« Tóth B. Flammariion Csillagos estéi 21.
A szerk.

Rács. A Kisded Szótár (1792) előtt Geleinél: »az utánn sok próbái utánn *farátsot* is készített.« (Ifj. Rob. 394).

Rajzolvány: »Felment tehát a' hegynek tetejére, a' honnan az egész környéket kiláthatta, hogy onnat az erősségnek *rajzolvány*-ját megtegye.« (Ifj. Rob. 296). »Felosztotta az egészsz kertet a' maga *rajzolványja* szerint három egygyarású táblákra« (Ifj. Rob. 334).

Rendszer systema értelemben már megvolt Földi előtt (1801): »Meg-betsülhetetlen hasznok származnak ezen Tanításbéli *Rendszerből* (Systema) az Ifjakra.« (Márton Phaedr. Előb. XI).

Részesülő: participium. A Magy. Gr.-ban *részeltető* (bev.); *részelt szó* (40).

Rugósság: elasticitas, már Geleinél: »...olyyan fa kellett annak, a' melylynek *rugóssága* (elasticitasa) vagyon.« A NyÚSz.-ban 1791-ből.

Szállítvány: »hajóra, szekérre rakatott, 's máshova szállittandó holmi portéka, gabona 's a't.« (SzD.Told.).

Számvitel, Somogyi Gedeon, Értekezés a' Magyar verselés módjáról 1819 (97, 123).

Szobaasszony. (Márton Phaedr. 484. pellex alatt).

Eltaglani, eltagolni verset: scandere (Márton Phaedr. 401, 402); *Verstaglás*: scansio (401).

Tajkos megvan SzD.Told.-ban is: »*tajkots* tekenyős béka.« Tájszó.

Teremvény, teremtvény. Gelei megkülönböztette a föld termését, növényeket az emberektől, állatoktól: »Belé harap a [krumplib], hát az ize ezen *teremvénynek*... igen kedves vólt.« (Ifj. Rob. 126). »[A Kannibálok] kegyetlen és az ember' életére ásitózo *teremtvények*.« (Ifj. Rob. 240).

Tönkre tesz. A NyÚSz. szerint a NySz. nem ismeri s csak Kresznericsnél van meg először. Pedig megvan a NySz.-ban is *tönkő* címszó alatt Gvadányiból idézve: »*Ó tengre fog tenmi* engem.« (Nándorfehérvár megvétele 1790, 15). Találunk egy adatot ugyanebből az esztendőből Dugonics följegyzéseiben is. Az 50-ik lapon Dugonics egy verset idéz, mely a II. József önkényes uralma alatt sínylődő ország szomorú sorsát siratja s a magyarságot ébredésre serkenti. Ennek a versnek ötödik versszakában olvassuk:

Lépet rak. Törbe vesz,
Ha hiszel, *tönkre* (tenkre?) *tesz*.

Az ilyen versbe nem nagyon szokták volt belefűzni a nyelvújítás szavait, s azért azt hiszem, hogy a *tönkre tesz* kifejezés a népnyelvből került az irodalomba. Emellett szól még az is, hogy Baróti Szabó Dávid is felveszi a Kisded Szótár Toldalékába (1803), mely majdnem végig tájszavakból áll: »*Tenk. Tenkre* (porrá, semmivé) *tenni* valakit, v. valamit« (13 l). Hogy a *tenk, teng, tönk* fatuskó-e (Gyarmathy, MT'Sz.) vagy más, és hogy mi a szólás helyes magyará-

zata, eddig nem sikerült kielégítő módon megállapítanom.* Más kapcsolatban: *tenkre visz* Kreszn. (1831); *tönkre ver* Tzs (1835 Haupt alatt); *tönkre jut* Ball. (1844); *tönkre silányt* Helmeczy, Jelenkor 1832—1834 közt; CzF. ugyanis csak általában mondja Helmeczyt a kifejezés szerzőjének; sokkal pontosabban jelöli meg Vörösmarty A Fátyol Titkaiban (1834): »...téged minden írói dicsőséggel semmivé tesz, vagy, mint a Jelenkor szereti mondani, *tönkre silányt*« (I. felv., teljes kiadás 4:131); *tönkre juttat* Ball. 1890; *tönk szélére jut*, Kossuth Lajos egy levelében fordul elő először így: »...hét. év alatt a *tönk örvényének szélére jutott*« (Nyr. 3:73); a közbeszédben gyakran hallható még, de szótárban nem találtam, idézetet sem tudok rá: *tönk szélére juttat, tönk szélén áll* [most Sim.-Bal. szótárában], *tönkre issza magát, tönkre dolgozza magát, tönk fenyegeti*; bizonyára van még több is.

Tulajdonnév. Magy. Gr.: »*Tulajdon név*: ez egy bizonyos, és különös dolgot p. o. hegyet, személyt, várost, folyóvizet, tartományt jegyez.« (4).

Utóírás. Márton Phaedr.: »P.S. (Postscribita) vagy így: U.Í. (*Utóírtás*).« (360).

Ügymentő a prókátor elnevezése Márton Phaedr. 483.

Villáng, Geleinél mennykő értelmében: »...ügy megijedtek, mint a' kit a' *Villáng* (menykő) a' földhöz ver.« (Ifj. Rob. 446). *Ügy* látszik *vil(lám +)láng* összerántása. Talán Barcafalvi szava.

Zagyva a régiségben csak sással, szittyóval, kákaival borított területet jelentett, újabb szótáraink is ismerik ezt a jelentését (vö. *Zagyva* folyó). A *zagyva* főnév (elegy-belegy, kotyvalék) és melléknév (kevert, kotyvasztott) semmi kapcsolatban nincs vele s csak újabb elvonás a *zagyvál* igéből, de valószínűleg népies elvonás. Először B. Szabó Dávidnál (Kisd. Sz. 1792), aki összekeveri a kettőt: »*zagyva*: elegy-belegy [főnév]; *elegyes, vegyes* [melléknév]; v. tsásza, bozót; v. káka, szittyó; v. sáros hely; v. *zagyva*.« S.I.Told.: »*Zagyva*. Farrago. Elegy-belegy. *Zagyva* bor. Vinum spurcum, confusum.« *Ügy* látszik, hogy eleinte csak főnévül szolgált, kevert, vizezett, zavaros bor jelzésére, erre mutat a MTsz adata is. B. Szabó D. melléknévi használata aztán csak a Tzs-ban merül fel újra, de csak később használják nem folyadék jelzésére, átvitt értelemben is: »A *zagyva nép*, kevert tömeg, Egymás szavát nem érti meg«. Arany, Keveháza 12. (1853.); *zagyva beszéd* (Ball. 1890).

Zamat, már teljesen a mai jelentéssel Sz.D.Told-ban: »*Szamat*: íz, szag... Jó szamatú gyümölcs, étel, bor... Jó szamatya van.«

Elzüllick: »megfejté, hogy a' teje *el* ne *züllick*« (Ifj. Rob. 214). A NyÚSz 1829-ből idézi. Népies szó, mely eredetileg csak a tejre vonatkozott: *Elzüllick* a tehén teje a. m. elapad. (vö. MTsz.)

TOLNAI VILMOS.

* Thewrewk Emil ezt a szólást: *tönkre megy v. jut a hajó*, onnan magyarázta, hogy a *tönk* szó a vízfénéken heverő tönkökre, faderekakra vonatkozik. A szerk.

II. Dugonics András nyelvújításáról.

Az utóbbi hetekben az új NSz. számára Dugonics Andrásnak *Szittyiai Történetek* című munkáját dolgoztam fel, melynek első kötete 1806-ban, második pedig 1808-ban jelent meg. Eszem ágában sincs egy rókáról két bőrt nyüzni; de elgondolva azt, hogy bizonyára még jó egynéhány esztendő fog eltelni addig, míg az ilyfajta munkálatoknak eredményei szótár alakjában hozzáférhetők lesznek, talán mégsem végzek egészen fölösleges munkát, ha ennek a nevezetes írónak fölötte érdekes szó- és szóláskincsből bár a nyelvújítás történetére vonatkozó tanulságokat foglalom össze röviden a Nyr. olvasói számára.

Ilyen szempontból először is érdekes megfigyelní, hogy melyik korábbi nyelvújítónak milyen szavai nyerték meg Dugonics tetszését. Régóta tudjuk, hogy »Barczafalvi Szabó Dávid úrnak újonnan készült szavait, . . . darabosságokat jó szívvvel« mentegette (Sim. M. Ny. 1:259) s ebből a munkájából is azt látjuk, hogy az ő szavai közül fogadott el legtöbbet. Íme, itt következik egész soruk; s hogy csakugyan ő tőle valók, arról most már könnyű szerrel, kényelmesen meggyőződhetik mindenki Szily Kálmán szótárából.

Álladalom: 1. status. Mindgyárt akkor valami *Álladalmakról* (status) és Rendekről (Ordines) gondolkonni kezdettek. I. 222. Kr. úgy látszik ezt a példát akarta idézni. — 2. állapot. I. 120 s még sokszor. B-nál csak az első jelentésben, tehát lehetséges, hogy csakugyan Dugonicstól való, amint Szily is megengedi. — *cím* II. 111. — *cselekvény*: cselekedet, tett. I. 110. B-nál még más jelentésben. — *fuvora*: fuvola II. 169. — *gyám*. Csak a *gyám-aty* I. 253. *gyámfű* I. 254 összetételben. — *ima*: religio. I. 42, 213. — *írász*: írnok I. 122, II. 262. Vö. Nyr. 1:94. Ma is él még a *zúgírász*-ban. — *környűlmény* I. 262 s igen gyakran. — *mosztony* II. 23, *moztony* II. 93, *moszton* II. 230: machinatio-féle. — *nyomatvány* I. 32. Mai jelentéssel. — Hátúlyárul semmi ellenséget hagyni nem akart. Mert (ha valaha meg-győzetteknék) *szala-várrul* is gondoskodnia kellett. II. 14. Vö. Sim. M. Ny. I. 256. — *szerep* I. 187. — *szűnnap* II. 269. — *tábornok* I. 69 s gyakran. — *tanácsnok* I. 55 stb. — *titoknok* II. 211. — *ujonc* II. 222 — *uradalom* I. 210. B-nál csak *urodalom* (Nyr. 11:466). — *ügyész* I. 48.

Barczafalvi után legbővebb forrása Baróti. Tőle valók: *csatapiac* II. 177. (NySz). — *délszak* I. 8 stb. — *hasztalan* I. 59. — *honnfn.* I. 72. — *inger* I. 105. — *intézet*: cél, szándék II. 216. — *lövetel* II. 230. — *róna* II. 267. — *süker* II. 135, mai jelentésében. — *termeszt* I. 24. — *véd*: védő II. 15, 85. — De Barótinak Dugonicsra gyakorolt hatása úgy látszik még ennél is nagyobb volt. Több olyan szóra akadunk ugyanis nála, amely még Baróti előtt keletkezett ugyan, de minthogy Baróti is használja, föltehető, hogy Dugonics ezeket is nem az eredeti forrásból vette, hanem Barótitól. Ilyenek: *folyadék*: következmény II. 90. (Molnár). — *kincstár* I. 179. (Benyák). — *század* I. 17. (Molnár). — *utasít* II. 82. (Báróti).

Barótin kívül nagyobb hatást egyik nyelvújító részéről sem lehet kimutatni. És nagyon valószínű, hogy még az alábbiak sorából is egynehány szó csak az ő révén került Dugonicshoz. Legtöbbet még Faluditól vett át. Ezek: *lealjasít* II. 116; *lealjasodik* II. 117; *látszatos*: látható II. 186. (NySz.); *nyomos* II. 138; *vita* I. 249. — Sándor Istvántól valók: *arc* II. 100; *ig*: jog I. 212, II. 47, 56, (már Dugonicsnál is magashangú; a Bar. Tszt. (1807) tehát valószínűleg tőle vette); *testőr* II. 50. — Révaitól: *kegy* II. 180; *könyvtár* I. 16; *lak* II. 267 és *lakhely* I. 73. — Kalmártól: *bék* (igen gyakran); *útal*: utazik, II. 251, *elútal* II. 5, *visszaútal* II. 249; *kaszabol*: kaszabol II. 116; *tár* I. 40. — Mártontól: *fegyvertár* I. 226. — Geörcchtől: *gyámság* I. 267. — P. Nagy Lászlótól: *kíváncsiság*: kívánság I. 165, 209. (V. ö. alább még: *kíváncs*). — *örömkönnny* II. 147, előfordul még Gvadányinál is. Lehetőséges, hogy egymástól függetlenül alkották meg mindketten a német minta után.

Sokkal nagyobb számmal jelentkeznek természetesen az olyan szavak, amelyeket akár a maguk egészében, akár a nála található alakban vagy jelentésben egyelőre Dugonicsból valóknak kell tartanunk. Valóban tanulságos ezeken is végig tekintenünk. Íme:

Abrosz: térkép II. 128.* — ***állomány*: föltétel, conditio I. 155. Vajjon csakugyan az övé? A Nyr. 25:211 olvasható utalás (3:536-ra) nem talál.*** — *alattomos*: titkos I. 105. — *Any-nélkül* maradott árvák I. 47. — *aty* I. 253. — A' mostani Pöspököt Bacsinszky Andrásnak nevezik. Ő Fölségének *Belső Titoknokja*. II. 9. Úgy látszik a mai b. t. t. — *Csákány*: az avarok chagan-ja. I. 164. — *csákánság*: avar fejedelmi méltóság. I. 167. — A' Magyar erkölcsöt sokkal nagyobbra böcsüllötte a' Görögöknek változó *csere-hitök*nél II. 132. — Ha a' Görögöket, a' Magyarokra nézve, *csere-szívű*eknek lenni találnák. II. 130. (vö. Herczeg F. regénye címét: *A cserebőrűek*). A' Görögöknek két-színűségjüket és *csere-szívűségjüket* jól ösmervén. II. 124. — *düledék*: rom, II. 268. — Mennél *éj-szakadtabb* a' nemzetek; annál kevesebbet tudnak. I. 42. — Ennek a' leg-nevezetesebb Hon-nemzetségnek határai... *Éj-szakra* (fölül) az *Éj-szaki forgó* (polus arcticus). I. 84. — *ellen-mart*: a tulsó part. II. 86. — *elő-őr* I. 161 és sokszor. — *előszó* I. 168. — *elő-sereg* II. 206. — Ezek az *El-szánttak* (volonter), hamar ott hagyván a' sereget, Nyitra' várának szem-közébe érkeztek. II. 85. — *emlék-kő* II. 50. — *Evet-könnnyűséggel* szög-lovára fel-vetvén magát. II. 99. — *fél-kör* II. 173. — Úgy végezte-el: a'-mint a' leg-firfisabb bajnokoktól ki-telhetik. I. 134. — Nagy Jegy-ajándék a' szülők' *firfiségjök* [Dos est magna Parentium Virtus]. I. 47. — Nem vólt-é a' Katonákban

* Geleinél *földabrosz*, l. az előző cikket.

A szerk.

** Megcsillagoztam azokat, amelyek már Szily szótárában is neki vannak tulajdonítva.

*** Hypothesis értelemében Dug.: Tudák. is, Nyr. 3:408. Előfordul A szerecsenek c. regényében is. †

A szerk.

Firfiség? I. 100. — Nem kisebb *firfiség* (virtus) a' nyertteket megtartani; mint azokat meg-nyerni. II. 51. — *függösen*: függőlegesen II. 9. — *gyám-fiú*. I. 254. Barczafalvinál még csak: gyám-atyja, gyám-anya (Nyr. 25:121). — **gyök* I. 24, 210. — Ha bár néha meg-nyomattatnak-is a' Magyarok; segíti még-is a' *Hadak' Istene*. II. 209. *Hadi isten* is csak Faludi óta. — Azt-is a' *hallománybúl* tudom: hogy ... I. 107. Tehát nem Sándor Istváné, mint Szily véli. — Az énekeknek, a' *hangozatoknak*, a' *tamburáknak* ... szüntte nem vala. II. 169. — Ajándékokat küldöttünk ... *vászony-végeket*, és *hímvartott ruhákat*. II. 201-202. — Diadalmas Rákóczi Sigmond (Pannóniának mind *Hosszszácsban*, mind *Kurtácsban* oszlopa) holta után itt nyugszik. [Hic Sigismundus ovans (post ultima fata) Rákóczi Pannoniae columnen (*toga-sagoque*) cubat]. II. 51. — **írnok*. Nála mindig Béla király névtelen jegyzője (gyakran említi) — *ízlés-szakács* I. 24. Talán a ném. Mundkoch mintájára. — *kádár*: pogány főpap. II. 90. — A' Pacinakoknak *kaukáz-i-vitézségjüket* jól tudván: Oda hagyták ... Moldovát. II. 141. — *külfországi* II. 6. Szily csak 1836-ból idézi. — **kőb* II. 62. — Hogy a' *Sciták* ... a' lovaglásban *különcök* és gyakorlottak lettenek; arról nem kételkedhetünk. I. 35. Sokan voltak nállok a' *Vezérek*, kik (mind vérökre, mind eszökre nézve) *különcök-is* voltak. I. 120. Ez a szó tehát nem Helmecezyé, mint Szily véli. Lehet, hogy mai jelentését kapta tőle; mert Dugonicsnál, mint látható, még *küünöt*, *kiválót* jelent. — Ezt a' goromba üzenetet hallván; össze-gyülekeztek a' Magyar Tábornak *lángjai*. Ezek közül egy (ki közöttök Fő-va) ezeket mondotta. II. 208. Talán ennek is volt valami hatása a *lángész*, *lángelme* keletkezésére. — Ha a' *Leventásdiban* a' Magyar fogná meg-győzni a' Görögöt; a' Görög Császár adót fogna fizetni a' Nyertes Magyaroknak. II. 133. Ilyen bajvivás, párba-jelentéssel még u. o. 132, 134. A leventének régibb *leventa* alakjából. — *lovagjáték* I. 36. — *lovásznok* II. 146. Amint ő a *-nok* szerepét értelmezte (Nyr. 5:462), nála országos főtisztiséget jelent, főlovászmester-félét (vö. *írnok*), és különbözik a pusztán fizetésért szolgáló *lovász*-tól. Ezek »az ász, -ész toldalékkal megeleghedhetnek«. — Néki ajándékozta Veszprémet, melyben első Fő-ispánnak tétetett: mivel annak *megyét-is* bírta. II. 239. — *osztály*: lakárrész, szoba, terem. II. 232. — A' falakra hágcsokat támasztott és azokon fel-kénszerítette az *önkényeseket*. I. 162. Szily csak 1823-ból idézi. — *önkényeskedni* II. 22. — *patakszat*: patak II. 70. — **rém* I. 50. — *segéd-sereg* II. 79. *Segédhad* van már Barótinál is. — Az országokat ide-tova, erre-oda béjárván; ... ezen *szám-kijutásban* Ásiai Magyáriába érkezött. II. 259. — Mind-a'-két ellenköző tábor ... egy-másnak *szem-közébe* érkezett. II. 99. — *szerzelet*: toldalék. II. 240. Barótinál *szerzelék*. — A várostúl közel egy-orányi *távozatra* fekszik. II. 9. — *tálacs* I. 210. — *torna*: vitézi torna, lovagjáték. I. 36. Valamint csudálomszóból lett csuda; úgy lett torlom-szóból *torna*. Magyar szó pedig ez: megtorlom (az-az: meg-tolom, meg-győzöm), magyarnak kellek tehát lenni a' *Tornának-is*, melly szó amabból eredett. I. 37. Szily csak 1873-ból idézi. — Szinte minden-nap Paripákra ültek, és (a'

Fejedelem előtt) Tornát jádzottak. A' *Torlók* Paist viseltenek bal-lyokon. Jobb kezökben lándzsát hordoztanak. II. 170. — *történetes*: történetíró, történész. I. 4. — *Túl-högyi* Francia (Gallia Transalpina) I. 145. Szily a *túl*-nak ilyen használatára csak sokkal későbbi példákat idéz. — **uracs* I. 136. — *utó*: utód I. 17. — *utó-ör* II. 229. — Ki légy peng (és mire tárgyalysz)? azok-is láthatták, kik a' *Vadonokat* lakják. I. 210. A régi nyelvben mindig csak jelzőként áll. — *Veszta-apáca* I. 45. — Meg-fúvatván a' *viszszá-térőt*; ezek Potenciánába, a' Magyarok peng . . . Sepelbe mentenek. II. 175.

Az eddigiekben inkább csak azokat állítottam össze, amelyek összetétel, jelentésváltoztatás, helyes vagy helytelen képzés útján vannak alkotva. De Dugonics nyelvújításának már az elvonás is egyik sűrűn alkalmazott eszköze. A *gyök*, *kőb*, *kör* elvonásához talán még nem kellett olyan nagy bátorság; de már jóval merészebb, mikor igetöt ruház fel önálló főnév szerepével. Az *emlék*-en kívül ilyenek még: *csin*: cselekedet, tett. I. 4, 87, stb. Elvonás a *csinál* igéből. — [Isten] az, a'-mitől mindenek származnak, kinek *lehhével*-is élünk. I. 94. — Azzal dúcsekszöl, hogy a' Haramjának *Üld-gyök* vagy. II. 211. — Sajátságos elvonások vagy önállósítások a következők is: Lassan-lassan Európának *bellyébe* ereszköttek. I. 156. Magyarországnak *bellyébe* kíváncsoznak. II. 18. Minek-utána *bellyének* nagyobb részszét el-járta. II. 62. — Nap-keletről a' Duna veti határját . . . Nap-nyúgott felé az a' **hosz*, mely Céci-högyektől a' Szávának eredetéig vonatik II. 150. A' le-csüggő *hoszszak* (vagy sorok) egy közbevetett fekete *hoszszal* választatnak el egy-mástól. I. 18. — Ezeket hallván a' Fráter; nagy *kéváncsa* érközött a' Haza-menetelre. II. 252. Első vagy, ki a' jó-lakással nagyobb *kéváncsot* találtál. I. 211. (Vö. hogy nála *kéváncsiság* is a. m. kívánság). — Egy högynek *közelére* jöttek. II. 4. — Az Olasz Elő-ört a' seregnek *temérdekéig* viszkérgettek. De minek-utánna látták; hogy az egész *temérdek* fölkerelkedik; Brenna' vizéig hátráltak. II. 207.

Azt hiszem, hogy Dugonicsot ebben (tagadhatatlan magyar analógiákon kívül) a német *das Innere, die Begierde, die Nähe, das Gros* példák is vezették. Ez az állítás első pillanatra mindenesetre valószínűtlennek fog tetszeni; de sokat nyer valószínűségében, mihelyt felsorolom azokat az adatokat, amelyek azt bizonyítják, hogy nyelvének máskülönbén törülmetszett népiessége és jóízű magyarossága, amint nem tudta őt megtartóztatni a nyelvújítás törvénytelen képzéseitől, nem tudta szűzen megóvni a durva germanizmusoktól sem. Ez a kettő persze elválaszthatatlanul együtt járt a nyelvújítás egész folyamán. Kirívóbb példái e német hatásnak a következők:

Számtalanok a' *Bor-högyek*, a' Nyulak, az Őzők. II. 13. — Nincs Játék-szín nállok. Nincsenek mesés *elő-állítások*. I. 46. — Reá-parancsoltam az én Sokolov deákomra: hogy az említett düledékeket *fel-vegye* [t. i. térképre]. II. 268. — *Halál-meg-vetés*. I. 49. — Oly erősen tartották magokat: hogy . . . győzedelmessen *ki-állották* az ostromot. II. 39. Minek-utánna a' kártékony nyilakat *ki-nem-állhatnak*; a' csata piacon nem maradhattak. II. 177. — Nem volt *kicsinálva*:

a' testnek melyik részszéből ereszszerék-ki a' vért. [Ausgemacht, meghatározva]. I. 26. — Azt se lehet *kivenni* [az írásokból]: minő nemzetséghez tartoztak. I. 72. A' Bizantinomi Írókból se lehet *ki-venni*, kiknek véreik vóltanak [a kúnok] I. 184. — Mert (távul-lévén a' könnyű hiedelemtől) bizonyosok lehetünk abban: hogy... I. 87. — *Le-tévén az esküvést*. I. 41. — Szemei *mély-feketék* és különösen nagyok. II. 21. *Mély-vörös-szinű* bársony. I. 54. — Ez [Kréka] Attilának derék három magzatokat *mútatott* [zeugen!]. I. 135. — *Nagy-lelkű* király [?] I. 180. — Kik a' Scitákat... azzal gyalázzák: hogy se írni, se olvasni nem tudtak: vagy hazudnak, vagy *olvasatlanságjokat* meg-vallyák. I. 15. — Azt írja: hogy még most-is vannak a' székeleknél oly bötök: melyekkel éltek a' Sciták és Honnok. Ez pedig tudva lenne az *olvasott* Erdélieknél. [Belesen]. I. 20. — *Sarkantyút adott* lovának. II. 101. — Ha *szememet ki-olvasom*, se találhatok bennök [a görög írókban] illyeket. I. 267.

A nyelvújítási adatoknak ilyen csoportosításában, amelyet én ezúttal megkísérek, ki kellene még terjeszkednem ama szavak összeállítására is, melyeket Dugonics a régiségből és a nép nyelvéből vett. Már csak azért is szükség volna erre, mert a legújabb időig (Szily Kálmán szótáráig), inkább *csak beszéltek róla*, állították, de nem bizonyították, hogy a nyelvújítók régi szokat felelevenítettek, tájszókat pedig befogadtak az irodalmi nyelvbe.

E kettős feladatnak mindenestre az utóbbi része a nehezebb. Hogy a nyelvújítástörténet irodalmában eddig még nem találkoztunk sok ilyen kimutatással, annak az az egyszerű oka, hogy a tájszógyűjtők a köznyelvbe is átment, de eredetileg csak népnyelvi adatokat, mint fel sem tűnő dolgokat, nem szokták közölni, s ezért legtöbbször hiába keresünk ilyen esetre vonatkozó felvilágosítást a MTSz-ban. Az én helyzetem is ilyen. Pusztán csak kijegyezni a Dugonicsnál található népnyelvi adatokat, ez a munka a nyelvújítástörténetre nézve nem járna semmi haszonnal; olyan ma már köznyelvi szót vagy szólást pedig, melyről biztosan tudnám, hogy Dugonics előtt még csak tájbeszéd volt, valóban nem találtam ebben a két kötetben.

De már olyan akad egynéhány, amely a NySz. tanúsága szerint Dugonics korában már nem volt közhasználatban, melyekről tehát némi valószínűséggel állíthatjuk, hogy föl akarta őket eleveníteni. Néhány olyanon kívül, melynek életrekeltésében Dugonics csak segítségére volt több más kortársának, ide tartoznak a következők: *csönd* II. 56. — *előszó* I. 168. Vö. Szily *előbeszéd* a. — Hogy Sepelbe érkeztek; a' Követeket az arra-készült Osztályokba vezették a' *Gondosok*, és azokban őket le-telepítették. II. 232. — *gyárt* II. 199. — Meg-fuvatta a' Reggeli *indulót* I. 278. — *Meg-üdvözlé* az Alvezéreket-is. I. 272. — *tanu*: tanúság I. 182. — *szürke-barát* II. 255. — *vérpatak* II. 115. — Vitéz tetteit énekekbe foglalták, el-is *dallot*-ták. I. 115.

Egy megfigyelésem közlésével akarok végezni, melyre éppen Dugonics újító eljárásának ez a kis áttekintése adott alkalmat. Nem tudom, észrevette-e már más is, de nekem feltűnt, hogy a külön-

bőző újítóktól származó névszók nagy számával szemben aránytalanul csekély (különösen az első időkben) az új igék száma. Önkéntelenül is arra az analogiára gondol az ember, hogy a meghonosodott idegen névszók és igék közt is ilyenféle arány mutatkozik. Úgy látszik, a nyelvújítás folyamán szintén sokkal könnyebben szerezhették magának polgárjogot a törvénytelenül képezett, vagy legalább új és szokatlan névszó, mint a hasonló természetű ige. Dugonicsnál is csak nagyon kevés tűnt fel nekem; de elég érdekesek, hogy kijegyezzem őket!

A' házasságban semmi szerencséje . . . , mivel felesége *meg-nem-gyermeke*zhett. II. 27. — Mely italokat csinálnak, nem csak édesek; hanem *magokat* jó-izüenn-is *itattyák*. I. 62. — Előd (Szabolcsnak attya) kitül Csák-nemzettség *ivadik*. II. 184. — A' lárma (mind a' *ajajoló* Panonokra, mind a' *Rajta-rajtázó* Magyarokra nézve) nagy vala. II. 173. — Árpád-is egyszeribe *fel-kerekített*e táborát. II. 98. — A' Rómaiak nagy *majmolói* . . . a' nap-keletieknek. I. 43. Sándor István csak 1808-ban.* — [Megparancsolta] adnák-meg *magokat*, más-ként az egész Scita nemzetet *meg-ördög-tördeli*. I. 209. — A' szé-kelyek . . . nem úgy élnek [a betűkkel] hogy, vagy bé-égetnék, vagy papírosra *tollaznák*; hanem botokra meccik. I. 16. — *fel-ugraszt* II. 82., *meg-ugraszt* II. 154. S. I.-nál szintén 1808-ban. — Együvé tartoznak: *apácáskodik* I. 230., *hadnagyoskodik* II. 79., *püspökösködik* II. 54. Urunknak 630-dikában (Bajánnak halála után) Udin *csákánkodott*. I. 164. Meg van különben nála a régiebb *császárkodik*, *inas-kodik*, *királykodik*, *pápáskodik* is.

Ez az egyetlen egy munkából gyűjtött kis szemelvény persze még nem adhat teljesen hű képet Dugonics nyelvújító elveiről, követett eljárásáról, de addig is, amíg akad valaki, aki összes munkássága alapján tüzetesen kimutatja és méltatja Dugonicsnak a nyelvújítás nagy munkájában való részét, mégis némi jellemzésül szolgálhat. Hiszem, hogy ennyit is szívesen fogadnak, akiket a nyelvújítás története érdekel.

HORGER ANTAL.

IRODALOM.

Analógia-kísérletek.

A. Thumb és K. Marbe. Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung. Leipzig, 1901. 2 M.

Az analógia legáltalánosabb értelemben a képzetkapcsolódás egy különös formája, amely nyelvileg is kifejezésre jut. A képzetkapcsolat előleges megállapítása tehát az analógiás magyarázat helyességének feltétele. A nyelvtörténeti kutatásokban azonban rendesen megfordítva történik a dolog. Mivel *a* a hangtörvényeknek meg nem felelő alak alkalmasan *b* hatásából magyarázható, feltesszük, hogy *a* és

* De Geleinnél már 1787. I. az előbbi cikkben.

A szerk.

b képzele között az asszociáló kapocs csakugyan megvolt. Ez utóbbi kapcsolat megállapítására — a nyelvi ismertető jeleken kívül — a legtöbb esetben semmi alapunk nincsen. Gabelentz követelése, hogy »az analógia kínálkozó legyen«, nem segít a bajon, mert hiszen abból, hogy ma bennünk két képzet állandó kapcsolatban van, nem következik, hogy ez a kapcsolat más műveltségi viszonyok között is szükségzerűleg megvolt.

Minden szóalak több képzetcsoporthoz tagja; ha tehát a feltett képzettársulás lélektani és nyelvtörténeti szempontból kifogástalan is, még mindig magyarázatra szorul, hogy az *a* alakot miért *x* és miért nem *y* képzetcsoporthoz vonzotta magához. A hatás iránya Paul szerint az egyes képzetcsoporthoz erőviszonyától függ. Ezzel azonban olyan területre jutottunk, amely a nyelvtudomány határain kívül van.

A nyelvtudomány megállapítja az eseteket, amelyekben az analógia hatása nyilvánvaló vagy valószínű; osztályozza őket nyelvtörténeti szempontok szerint, de az egyes képzetcsoporthoz erőviszonyát, tehát az analógiás hatásnak tulajdonképpeni forrását vizsgálni nem az ő feladata. Ezen a ponton a nyelvtudomány helyett enged a kísérleti lélektannak.

A szerzők, részben már régibb kutatásokra támaszkodva, a lelki asszociáló-viszonyok kísérleti tanulmányozásának eredményeit próbálták meg a nyelvtudomány céljaira értékesíteni. Eljárásuk módja meglehetősen egyszerű volt. A kísérletező (Marbe) bizonyos célból előre kiválasztott szavakat ejtett ki a nyolc kísérleti médiumul szolgáló egyén előtt. Az illetők avval a szóval feleltek, amely először kapcsolódott bennük a hallott szó képzetével. Egy ötödmásodperces óra jelezte a képzetkapcsolódás idejét. Az így nyert bőséges lélektani anyagot a szerzők nyelvészeti szempontok szerint csoportokba rendezték, s azt vizsgálták, hogy az egyes csoportokból az asszociáló-viszonyok természetére és lefolyására vonható következtetések megegyeznek-e a nyelvtörténeti kutatások eredményeivel.

A kutatások részletes eredményéről e helyen természetesen nem számolhatok be; csak egy szócsoporthoz ragadok ki, annak bemutatására, hogy az ilyen kísérletektől milyenemű és fokú eredmények várhatók. A rokonságnevek a kísérletek szerint szoros kapcsolatban levő képzetcsoporthoz alkotnak, amelynek egyik tagja — legkönyebben — a csoportnak egy másik tagjával társul. A csoporton kívül álló képzetekkel való társulás nagyon ritka. Megegyezik ezzel az a nyelvi tény, hogy az indogermán rokonságnevek képzésmódra és ragozásra nézve szoros kapcsolatban vannak. Az atya és anya nevezete csaknem minden indogermán nyelvben szoros alaki rokonságot mutat, gyakran még a grammatikai szabályosság ellenére is, pl. az ó-ind.-ben a *matár* többes számú tárgyesete himnemű alakú a *pitár* analógiájára. A kísérletek szerint a társulás iránya atya, fiú, de nem megfordítva. Megfelelő nyelvi jelenség utáni (utózi helyett) *πατήρ* analógiájára. Az ellenkező esetre a nyelvtörténet sem ismer példát.

Az effajta meglehetősen általános eredmények haszna a nyelvtörténeti kutatásokban nagyon is kétséges. Mert milyen alapon szabad

feltennem, hogy a ma beszélő emberekben megállapított képzetkapcsolatok megvoltak pl. ezelőtt 2000 esztendővel a görögökben is? Hiszen épen a szerzők hangsúlyozzák, hogy különböző műveltségi viszonyok között a képzetkapcsolódás módja sem azonos.

Azt hiszem azonban, hogy a szerzők ajánlotta módszer még a modern nyelvek kutatásában sem vezet több eredményre. Hogy egy nyelvközösségben csak egyetlen, jelentésre összetartozó szócsoport asszociáló viszonyait megállapíthassuk, mindenesetre sokkal több egyénre kellene kísérleteinket kiterjeszteni, mint a szerzők tették. Nagy kérdés, hogy vajon érdemes-e a nagy fáradsággal járó s rendkívül hosszadalmas kísérletsorozatot végigcsinálni, csak azért, hogy már eleve is ismert s biztosnak tekinthető általános lélektani eredményekre jussunk, amelyek általánosságuknál fogva éppen arra nem alkalmasak, a mi egyetlen céljuk volna, t. i. a nyelvészet eredményeinek ellenőrzésére és megigazítására.

Nekem úgy tetszik, hogy a kísérleti lélektantól ezen a téren, legalább egyelőre, még nem sokat várhatunk; a viszony ma még fordított: t. i. a nyelvi kutatások szolgáltatnak igen sok becses anyagot az összehasonlító lélektannak.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Magyar népmesék német fordításban.

Ungarische Volksmärchen. Ausgewählt und übersetzt von *Elisabet Sklarek*. Mit einer Einleitung von A. Schullerus. — Leipzig. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1901. (Fűzve 5 márká, kötve 6 m.)

Igen szépen, nagy szakértelemmel szerkesztett mesegyűjtemény ez, és a német olvasókban mind a sikerült fordítás, mind pedig a jegyzetekben foglalt sok találó egybevetés bizonyára érdeklődést fog kelteni a magyar népköltés iránt. Minket e gyűjtemény közelebbről is érdekel, mert jó része a Magyar Nyelvőrben közölt mesékből telt ki. Ismertetés gyanánt legcélszerűbb lesz az előszót lefordítanunk:

»1857-ben jelent meg a magyar népmeséknek utolsó német gyűjteménye. Minthogy azóta a magyarországi kutatók e téren sok új kincset hoztak napfényre, kíváncsúnak látszott, hogy ez a kincs egy nagyobb, a magyar nyelvben járatlan közönség számára is hozzáférhetővé váljék. Különösen két kiadvány szolgált értékes meseanyaggal: az Akadémia megbízásából szerkesztett Magyar Nyelvőr c. folyóirat és a Kisfaludy-társaság megbízásából kiadott magyar népköltési gyűjtemény.

»E gyűjteménynek majdnem minden darabja az említett feljegyzésekből van véve, melyeknek hűségéért és megbízhatóságáért már a két tudós társaság neve is kezekszik. Csak két mese (a 4. és a 14.) való Merényi egyik gyűjteményéből; ezeket azért vettük fel, mert ismeretes meséknek érdekes változatai.*

* Krizának szép gyűjteményét nem használtuk fel, mert Jones és Kropf kitűnő angol fordítása nagyobb kör számára is hozzáférhetővé tette. A 9. 11. 15. 22. 26. 27. 37. 39. 40. már előbb megjelent németül Heinrich G. és Verbir A. fordításában az Ungarische Revue 5. 6. és 7. évfolyamában.

»A fordítás szorosán símul az eredetihez. A kifejezés darabosságának és gyámoltalanságának enyhítése nem látszott helyén valónak az olyan gyűjteményben, amely a mesekutatók ügyét akarja szolgálni.

»A megjegyzések tökéletességre egyáltalában nem tartanak számot. Az anyagkészletből összehasonlításra csak a szomszédos néptörzsek német nyelven meglevő meséi vannak felvéve, így az erdélyi és osztrák németek, a románok, örmények, cigányok, csehek, lengyelek, oroszok, bolgárok, litvánok, délszlávok, görögök meséi és még a Grimm testvérek klasszikus gyűjteménye. Ellenben nincsenek tekintetbe véve a magyar mesék német, francia és angol fordításai.

»Ez a kis munka több oldalról buzdításban és támogatásban részesült s ezért a résztvevőknek hálás köszönetet mondok. Különösen hálás köszönettel tartozom Bolte J. dr. berlini tanár urnak, aki szóval és tettel egyaránt segítve, főleg a megjegyzésekben nyújtott hathatós támogatást és Schullerus Adolf dr., nagysinki ev. papnak, aki az itt következő bevezetésen kívül a megjegyzésekhez szíveskedett pótlásokat szolgáltatni.«

Befejezésül még ide tesszük a magyar népköltést alaposan ismerő Schullerusnak a kötet elé írt bevezetéséből a végsorokat:

»A magyar mesének sajátosságos bájt nem a gondolatvilága ad, mert ez lényegében nem különbözik egyéb mesékétől, hanem a honi öltözet, a belső élet érverése, a magyar nép érzelmevilágába való beolvadás formában és érzésben. Ezért a nemzetközi mesekincsnek önmagában bevégzett csoportját alkotják. A fordításban is erősen érezhető ez a sajátos jellem, és ezért az itt nyújtott gyűjtemény éppen olyan nagy nyeresége lesz az összehasonlító mesekutatásnak, mely itt jelentékeny új egyedekkel és változatokkal találkozik, mint a nagy közönségnek, mely ez által közvetlenül bepillant a magyar nép életébe és érzésvilágába.«

Könyvészet.

Freckay János. Mesterségek szótára. A M. T. Akadémia megbízásából. 21. f. Kötélgyártó mesterség. 22. f. Mázoló, lakkozó és szobafestő mesterség. 23. f. Kefekötő mesterség. 24. f. Rézműves és rézüntő mesterség. 25. f. Kőműves és kőfaragó mesterség. 26. f. Hangszerművesség. 27. f. Nyerges és szíjgyártó mesterség. 28. f. Ötvös mesterség. Bpest, Hornyánszky Viktor. Egy-egy füzet ára 20 f.

Balassa J. Rendszeres magyar nyelvtan a középisk. III. oszt. számára. — Bpest, Franklin. 1'20 K.

Krausz J. A helyesírás kérdéséhez. (M. Nemzet 1902. II. 28.) Nyelvtisztaság. (Bpesti Napló III. 9.)

Simonyi és Balassa német és magyar szótára. (Nemzeti Iskola III. 9.)

Finnisch-ugrische Forschungen 1. k. 3. füz. (Tart. a t. k. Wichmann: Die syrjän. Bildung auf -*öb*, -*öp* u. der Komparativ im Finn.-

ugr. Über die Transskription d. finn.-ugr. Sprachen v. B. Munkácsi u. M. Szilasi.)

Ramstedt G. J. Bergtscheremissische Sprachstudien (Helsingfors, Finnugor társaság).

Adele Zay u. Auguste Schnell. Magyarisches Sprach- und Lesebuch für höhere Volks- u. Bürgerschulen. II. Teil. (Nagyszében.)

NYELVMŰVELÉS.

A Magyar Nyelvőr helyesírása. A Nyr. 14 évvel ezelőtt egyes pontokban elhagyta a M. T. Akadémia helyesírását. Most az Akadémia I. osztályának egyik zárt ülésén fölszólalt az osztálytitkár és figyelmeztette a bizottságok előadóit s az akadémiai folyóiratok szerkesztőit az Akadémia ügyrendjének 76. szakaszára, mely az összes akadémiai kiadványokban az Akadémia helyesírását teszi kötelezővé. Ezzel szemben az Akadémia állandó nyelvtudományi bizottsága tüzetesen kifejtette azokat a fontos okokat, amelyek a M. Nyelvőrnek az említett ügyrendi szakasz alól való kivételét teszik kívánatossá. Erre vonatkozik az Akadémia I. osztályának 1902. február 3-án tartott zárt ülése jegyzőkönyvéből kiírt következő cikk:

»Olvastatik a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztése a Nyelvőr helyesírása ügyében. A bizottság meggyőződése az, hogy az Ügyrend 76. szakaszát, mely szerint az Akadémia minden kiadványában az Akadémia helyesírása használandó, nem lehet betű szerint a M. Nyelvőrre alkalmazni, nem lehet kötelezővé tenni a maga összességében. Először is a M. Nyelvőrnek, mint nyelvművelő folyóiratnak a nyelvművelésnek egyéb ágai között a helyesírást is művelnie, fejlesztenie, javítania kell nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is. Másodszor vannak előző esetek, melyekben az akadémiai kiadványok eltértek a szabályzattól. Így Toldy Ferencz, az Akadémia nagy szótára, Szily Kálmán Czimszójegyzéke, Baksay Homér-fordítása a Könyvkiadó Vállalatban. Az Akadémia különben is jelenlegi szabályzatának bevezetésében kimondja, hogy az Akadémiának nem volt s nem is lehetett szándékában a maga megállapodásával útját állani e téren a haladásnak s a természetes fejlődésnek. Ezzel a kijelentéssel nem fér össze az, hogy még egy nyelvművelő folyóiratban is mindent a kényszer szabályozzon. — Harmadszor a Nyelvőr ma már tizenegy év óta kísérletez a helyesírással, s az semmi tekintetben nem bizonyult károsnak, sőt hasznos volt, mert az újabb akad. helyesírási szabályok elfogadtak egyet-mást a Nyelvőr kísérletezéséből. — Negyedszer a Nyelvőr helyesírását nemcsak dolgozó társai, hanem előfizetői is helyeslik. Ez a körülmény annival fontosabb, mert a Nyelvőr költségeit csak kis részben fedezi az Akadémia, úgy hogy valósággal az előfizetők után él s ezek egy része el is idegenednék tőle a helyesírás megváltoztatása miatt. — Végre a Nyelvőr a népnyelvi adatok közlésében úgyszólamint alkalmaz eltérő betűjegyeket s ezért

nem igen tűnnék föl, ha egyben-másban eltér a hivatalos helyesírástól. Mindezeknél fogva a bizottság azt hiszi, hogy a Nyelvőrt nem lehet arra szorítani, hogy minden tekintetben s állandóan a hivatalos helyesíráshoz ragaszkodjék. Kéri tehát az osztályt, méltóztassék a M. Nyelvőrré nézve ezentúl hallgatagon eltérni az e tekintetben eddig is élvezett szabadságot s a M. Nyelvőrt kivenni az ügyrend 76. szakasza rendelkezése alól.»

»Gyulai Pál r. t. felszólal az előterjesztés ellen. Először is megjegyzi, hogy a bizottság folyvást kivételességet kér az osztálytól. Egy pár ily kivételességét teljesítette is az osztály, de ezt nem teljesítheti, mert nem tőle függ, csak pártoló javaslatot terjeszthet az összes ülés elébe, bizonyára siker nélkül, mert az Akadémia nem engedhetné meg az ügyrend ily megsértését, annival inkább nem, mert a bizottsági felterjesztés indokolásának alig van elfogadható alapja. A Nyelvőr mint nyelvművelő folyóirat a helyesírást elméleti cikkekben ezután is szabadon művelheti, támadhatja az Akadémia helyesírását, indítványokat tehet, de mindennek gyakorlati alkalmazása magában a folyóiratban nem tartozik a helyesírás műveléséhez. Azok az előzetes esetek, melyekben némely akadémiai kiadvány eltért a szabályzattól, mint visszaélések nem bizonyíthatnak a szabály ellen, sőt inkább arra intenek, hogy azokat minél óvatosabban lehetetlenné tegyék. A Nyelvőr tizenhárom évig az Akadémiától eltérő helyesírást használt s az osztály nem szólalt föl ellene, annak oka az volt, hogy indítvány tétetvén a helyesírás átnézésére, az újabb szabályzat megállapítása évekig húzódott; az osztály várta a végleges megállapítást, addig hallgatagon tűrte a Nyelvőr külön helyesírását, de a mikor a szabályzat elkészült s az Akadémia azt elfogadta, az ügyrend 76. szakaszának alkalmazását kötelességének tartotta. A Nyelvőrnek tizenhárom év alatt elég ideje volt a kísérletezésre, de hogy újításaiból egyet-mást elfogadtak, nem a gyakorlati kísérletezésnek köszöni, hanem fejtegetési helyességének. Az önkényes föltevés, hogy a Nyelvőr megfogyatkoznék, ha az Akadémia helyesírását használja. Régente az Akadémia helyesírását követte a Nyelvőr és virágzása tetőpontjára emelkedett, nem valószínű, hogy ha újra visszatér az Akadémia helyesírásához, odahagyják olvasói, s furcsa is volna, ha egy nyelvészeti folyóirat előfizetőinek száma helyesírásától függne. Az újabb helyesírást egy pont kivételével a Nyelv-tudományi Bizottság s az osztály javaslatára fogadta el az Akadémia s most éppen egyik nyelvészeti folyóiratának engedje, hogy külön helyesírásával, az ügyrend ellenére folyvást tüntessen az Akadémia helyesírása ellen. Ez nem fér össze se a jó renddel, se az Akadémia méltóságával. A felszólaló éppen azért indítványozza, hogy a bizottság előterjesztése ne fogadtassék el.»

»Az Ügyrend értelmében titkos szavazást kérnek Gyulai Pál, Szinnyi József és Hegedüs István l. t.»

»Az elnök elrendeli a titkos szavazást, 8 szavazat a bizottság előterjesztését pártolta, 12 pedig ellene volt, így az előterjesztés elvettetett s mint javaslat nem terjesztetik az összes ülés elébe.»

— Ebből már most természetesen, minthogy föllebbezés nincs, az következik, hogy a Magyar Nyelvőr jövőre (az új évfolyamban) az Akadémia újonnan megállapított helyesírását fogja alkalmazni.

A SZERKESZTŐSÉG.

A német helyesírás megjavítása, ill. egyszerűsítése évek óta foglalkoztatja a németországi s az ausztriai szakköröket, s a két kormány részéről kiküldött bizottságok közös tárgyalásának megvolt az az üdvös eredménye, hogy minden jelentékeny pontban megegyeztek s ma az új porosz és osztrák helyesírás jóformán semmiben sem különbözik egymástól.

Az osztrák kormány 1902. március elején ki is adta az új helyesírás szabályait. (Regeln für die deutsche Rechtschreibung nebst Wörterverzeichnis. Neue, veränderte Auflage. Wien. Im kaiserlich-königlichen Schulbücher-Verlage. Preis 20 h.) Ezek az új szabályok a következő főbb pontokban különböznek az eddigi osztrák helyesírási szabályoktól:

1. *th* Az új helyesírás csakis idegen szavakban ír *th*-t, pl. Äther, These, Thema, Thron, Kathedrale stb. *Német szavakban mindig egyszerű t* *trandó*, tehát: Tal, Tor, Träne, tun, Tür, Turm, Tier, Teil, teuer, Atem, Urteil, Vorteil, Armut, Glut, Flut, Mut, Not, Rat, rot, Wut stb.

2. A *sz* hangok jelölése. Az új helyesírás nem ismeri az *ſs* jelölést, helyette mindig *ß* írandó: Fluß, Faß, Schloß, daß, gewiß, muß; épígy a szó belsejében: mußte, mußte, bewußt, eßbar, ein bißchen stb. és a *miß*= előszócska: mißbrauchen, mißlich, Mißmut stb.

Az *ß* csak a szó s az összetételek első tagjának végén írandó, valamint néhány összetett idegen szóban, mint pl. Bißmut, Disfant. Tehát ragok előtt így írják: er ließt, reißt, mächt stb.

3. Külön két szóba, de kis betűvel írandók az ily praepositiós kifejezések: ausser acht lassen, in acht nehmen, in stand setzen, im stande sein, zu stande kommen, von statten gehen, zu statten kommen, zu teil werden, zu grunde gehen.

4. Az idegen szavak nagy részét a német kiejtés szerint kell írni; tehát a latin és görög eredetű szavak *c* betűje helyett *k*, illetőleg *z* írandó. Pl. Adjunkt, Advokat, Publikum, Konfession, korrigieren stb. Medizin, Offizier, Prinzip, Prozess, Prozent stb. A *cc* helyett *kk*, ill. *kz* írható: Akkord, Akkusativ, Akzent, Akzise stb. Az idegen szavak írásában egyébként is gyakran megengedi az új helyesírás, hogy a kiejtést kövessék: Bankier, Biskuit, Bukett, Büffett, Brikett, Koks stb.

5. A szótagok elválasztásának szabályai is változtak, amennyiben a két vagy több egymás mellett álló mássalhangzó közül csak az utolsó megy át a következő szótaghoz, csupán az *st* marad együtt (la-sten, be-ste, fen-ster), ellenben a *pf*, *sp*, *tz* sőt még a *ck* is (s ekkor *k-k* írandó) elválasztandók egymástól: tap-fer, kämp-fen, Knos-pe, krat-zen, Hak-ke.

6. Változott egyes szavak írásmódja is; ezek közül figyelemre

méltók a következők: Efeu, Elefant, fangen: fing, Feme, Femgericht, fronen, frönen, Frondinst, Fronleichnam, gären: gor, Gebärde, Gebühr, gebührend, gehen: ging, hangen: hing, Karfreitag, Karwoche, Mesner, tot, töten, der Tote, totenbleich, Verlies vagy Verliess, Vlies vagy Vliess.

BALASSA JÓZSEF.

A Budapesti Hírlap helyesírása. A B. H. m. évi október 30-i számában a bécsi »rajxrát«-ról szólva, Bárá *Schwegel* és *Derschatta* képviselő urak nevét *Svegel*-nek és *Dersatta*-nak írja magyarosan; ellenben *Schlauch* biboros püspök nevét nem írja *Slauk*-nak, sem *Rauscher* tanárét *Rauser*-nak. E megkülönböztetést furcsának, talán érthetetlennek is mondhatná valaki; de én nem ütközöm meg rajta, sőt egy igen tiszteletreméltó, hazafias érzés megnyilatkozását látom benne. *Schlauch* biboros és *Rauscher* tanár úgyis magyar; *Derschatta* és B. *Schwegel* még nem. Illő, hogy őket is megmagyarosítsuk: legalább a nevüket, ha az érzelmüket nem lehet. Csak azt az egyet nem értem, miért nem írja a B. H. (u. o.) *Rothschild*-ot is *Rótsild*-nak (ezt volna jó megmagyarosítani!), s miért írta München-t tavall még *Münken* nek s miért írja az idén *Münhen*-nek? II. PHILOXENOS.

Meg, be. Igaza van Jenő Sándornak (Nyr. 31:42.), hogy a mai irodalom visszaél a *meg* igekötő használatával. A történet megolvasható, — az arc megpirulhat, helytelen. A magyar ember a pénzét szokta megolvasni, (értsd: megszámlálni), a történetet pedig elolvasni; az arc pirul, vagy kipirul, vagy valaki elpirul; de megpirulni legfeljebb a sonka, vagy a nyárson sült szalonna szokott. — De már abban téved J. S., hogy a megvádolta és a megcsalódjék is helytelen. Sőt a megvádolta inkább érdem, mert a hivatalos stílus ma már túlfut sokat bevádol, beidéz, iratokat betekint, adatokat beszerez, indokaival begyőz; meg ma már mindenki a legolcsóbb bevásárlási forrást keresi, hogy ott bevásároljon. Pedig Arany Toldijával tarthatnánk, aki: »Egy szó annyi, mint száz, mindent megvásárolt.«

HEVESI JÁNOS.

Enged, ereszt. Újabb időben ez a két ige élet-halál-harcot ví egymással az irodalomban, újságokban, a közbeszédben, sőt már a nép nyelvében is. És ha nem lesz résen a jó nyelvérték és nem segít a harcban a gyengébbnek vagyis az *ereszt*-nek, akkor az *enged* lesz a győztes és teljesen ki fogja szorítani amazt, mert ennek egy német nagyhatalom a segítője, t. i. a *lassen*. — A rendőrség nem engedte be a tüntetőket, a tanulókat kiengedték az iskolából, beengedte a kecskét a kertbe, elengedte a fiát játszani, a didergőt oda engedik a tűzhöz, stb. Így beszél már ma sok újság, így a városi nép, diák, iparos, kereskedő. Nem veszi észre, hogy magyarul csak az adósságot, büntetést stb. szokták elengedni; kiengedni pedig csak a megfagyott valami szokott; ellenben a jó nyelvértékű magyar amolyan németeséget a száján ki nem ereszt soha. Tanúlhatnánk a magyar hajós néptől, mert ez soha sem azt mondja egyik sem, hogy enged el, hanem eresz el a kötelet.

HEVESI JÁNOS.

Tavaly, tavalyelőtt. Az én palócos nyelvérzékemet nagyon sérti ez, először azért, mert a *taval* formát törvényes eredetűnek látom s eredetét megérttem, míg a *tavalyt* tájszólásnak vélem; másodszor, mert a *tavalyelőtt* helyett jobbnak, magyarosabbnak tartom a *harmadéve* kifejezést.

BELÁNYI TIVADAR.

Emma asszony. A Hét új szakácskönyvének *Emma asszonya*, úgy látszik nem magyar asszony, mert a magyar nép ismer *komám-asszonyomat*, ismer *sógorasszonyt*, ismer *Gálné asszonyt* (de ezt már kevésbé), csak hogy *Lidi asszonyt*, vagy éppen *Emma asszonyt* soha, mert a keresztnév a magyarban lehet ugyan jelző (*Lidi néni*, *Szabó sógor*, *Pali bátyja*, vagy névelővel: *a Béla tekintetes úr*, *a Leo úrfi* stb.), de az asszony, jelentése miatt e tekintetben kivétel. A hites magyar asszony ugyanis idegenek előtt *Szabóné*, vagy *Kovácsné*. Keresztnévén csak a családja tagjai nevezik, azok meg nem asszonyozzák.

RUBINYI MÓZES.

Joglemondás. A katolikus kongresszus tegnapi üléséről azt olvassuk, hogy Horánszky Nándor kijelentette, hogy ő nemcsak katolikus, hanem magyar ember is. Hozzátehetjük, hogy jó katolikus és jó magyar ember. Annál jobban csodáljuk, hogy magyar ember létére hogyan törheti úgy kerébe a magyar nyelvet, hogy megfaragta a *joglemondás* rettenetes szavát. Így hát ő is szaporította a *királyhűség*, *hadseregszállítás* szörnyeteg családját. Eddig azt tudtuk, hogy a magyar huszár lóra ül s leszáll a lóról. Ezután majd úgy beszélünk, hogy *»lőfölkülest és lőeszállást gyakorol«*. Így járunk, mikor legjobbaink is németül gondolkoznak s nem érzik azt a különbséget, hogy a német nyelv rendszer nélkül róhatja össze a szavakat összetett szavakká, holott a magyar nyelvben az összetett szavak is élnek, tagjaik működnek.*

(1902. I. 19.)

BUDAPESTI HÍRLAP.

Lapszemle. Az Egyetértés 1900. okt. 21. számában a fővárosi ügyek rovatában ez volt írva: »Kénytelen volt ennek *beszüntetése* iránt *befolyamodni*« stb. Ilyen a hivatalokban ez a kifejezés: »Ez a határozat nincs *befoganatosítva*« (e h. *végrehajtva*) vagy pl. »— jelen kérvény mellett van *elfektetve* 3 drb okmány« (e h. csatolva vagy mellékelve).

MAKAI TANÍTÓ.

»Mert hát nem a lélek nemes *húrjaiban* leli *főforrását* tettének *rugója*.« Ez a lehetlen szókép fordul elő a Vasárnapi Ujság 1899. 50. számában, Szüry Dénes »Shakespeare Othellója« c. értekezésében.

BODONYI NÁNDOR.

Néha-napján az öreg Homérosz is elszunnyad, a legszebb asszony arcán is akad egy-egy szeplőcske s néha — a legfényesebb tollu író munkájába is belecsúszik egy kis folt. Így az Új M. Szemle tav. májusi

* Hasonló hibás összetétel volt a *jogfosztás*, l. Nyr. 4:74, 9:320.
A Nyr. szerk.

füzetében (58. l.) ezt írja Vészi József: »Majd ki fog még derülni, hogy akik csak tényezők voltak, azok fölött napirendre tért az új evolúció és hogy a jövőző azoknak engedelmeskedett, akik *államférfiak létükre* jósok is tudtak lenni (e h. államférfiú létükre). — Az *államférfiú* szóban jelzöt érzünk, már pedig a magyarban talán csak nincs számbeli egyezés a jelző és jelzett között?*

BALKÁNYI KÁLMÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Arany János és Szarvas Gábor. »Népdal-költészetünkéről« 1848-ban írt értekezésében Erdélyi János azt állította a *dal* főnévről, hogy ez is új szó. Arany János 1863-ban (Próz. dolg. 270) megcáfolta Erdélyit s utalt arra, hogy a *dal* nem lehet új szó, mert már Gyöngyösinél (hozzátehetette volna MA, PP.-nál) is előfordúl. A NySz. gyűjtői azonban nem találták meg Gyöngyösi műveiben a *dalt*. Szarvas Gábor még egyszer elolvastatta Gyöngyösi minden munkáját a Dugonics-féle kiadásban, s ekkor sem akadtak rá (Nyr. 18:518).

Pedig Arany Jánosnak igaza volt. A Dugonics-kiadás 2. köt. 392. lapján ezt olvassuk:

»Örül s kedves *dallyát* mondgya jó reménnyel,
Bíztattya világát ez után jobb fénnel.«

Ismerve Dugonics helyesírását, ez a *dallyát dalját*-nak olvasandó. E hely kikerülte tehát Szarvas Gáborék figyelmét.

De ami a dolog érdemét illeti, mégis a NySz.-nak van igaza. A *dal* megvan ugyan a Dugonics-kiadásban, de Gyöngyösi régiebb kiadásainak egyikében sincs meg; mert ezekben a fent idézett hely így hangzik:

»Örül s kedves *dolgát* mondgya jó reménnyel,
Bíztattya világát ez után jobb fénnel.«

Az egész bajt tehát Dugonics csalársága okozta; ő változtatta a *dolgát* szót *dallyát*-ra. Tett ő ilyen változtatást többször is. A NySz. kiírta a Dugonics-kiadásból a *növetény* szót, holott Gyöngyösinél a megfelelő helyen *plánta* van; kiírta a *sérv* (vulnus, wunde) szót:

Uj genetség fakadt meg-újjult sebére,
Melly az előbbinél mérgesebb *sérvére*,

holott Gyöngyösinél a két sor így hangzik:

Uj genetség fakatt meg ujjult sebére,
Melly az előbbinél mérgesebb *sztivére*

stb. Sajnos, a NySz. nem tesz különbséget a forrás megjelölésében, akár Gyöngyösi régi kiadásaiból, akár a Dugonics-féléből veszi is az

* Ez a furcsa szóegyeztetés előfordúl Dugonicsnál is. A szerecsenek 1: 258: »Papok létekre is messze látnak a velági dolgokban.« A szerk.

idézetet, majd mindig az utóbbira (GyöngyD.) hivatkozik. Így például a *póráz* cikkben a »Szijs selyem pórázra ebeket fogának« a régi kiadásból, a *lomp* cikkben »Szijs-selyem pórázra ebeket fogának« a Dug.-kiadásból van véve, de azért mindakettő (GyöngyD)-vel van jelölve. A NySz. használója* soha sem biztos benne, vajjon nem esik-e Dugonics csaltságának áldozatául. Kiss Ernő némely helyeken egybevetette Gyöngyösi Kemény Jánosának egy kézirati példányát a Dugonics-kiadással (Nyr. 28:308); egybe kellene vetni a Cupido kéziratát is, mert a Nemz. Múzeumban ez is megvan (Szinyei, Magy. Írók 4:53), még pedig eredetiben. SZILY KÁLMÁN.

Káldor. Vörösmarty 1832-ben megjelent »Két szomszédvár«-a nagyon népszerűvé tette Ságvár urának, a vad *Káldornak* nevét. Családnévül nem lévén lefoglalva, sokan választották, nevük változtatásakor, ez ősmagyar hangzású nevet. — Honnan vette Vörösmarty a *Káldort*? Maga alkotta-e, egyvelítve a vasmegyei *Káld* és a somogy-sági *Zádor* helyneveket? Vagy talán hallotta, talán olvasta valahol?

Nemrégiben egy új szó első előfordulását kutatva, meg kellett néznem Kunits Ferenc Sedecziás című keserves játékát 1753-ból, s itt véletlenségből két helyen is rábukkantam a *Káldor* szóra. A 86. lapon Jeremiás próféta így szól Nabukodonozorhoz: »Vérengző Káldor! a ki most az eget vered dölyfös tetőddel...«; a 17. lapon pedig Rapsahhoz, Nabukodonozor egyik főhadnagyához, ki éltét fenyegeti: »Mit? életet, sőt tudjad *Káldor*, hogy kivált figyelemmel kellyen védelmezned, tisztelned ezt«. — Nyelvújítóink ismerték, olvasgatták Kunits Sedecziását. Szemere Pál (Munk. 3:141) írja Kazinczynak, hogy már excerpálta Kunics Sedecziását. Valószínű, hogy Vörösmarty is olvasta s innen böngészte ki a *Káldor* nevet.

De hát mit teszen Kunitsnál ez a *Káldor*? Miért hívja Jeremiás Nabukodonozort és a főhadnagyát *Káldornak*? Erre, úgy látszik, már Molnár Albert szótárában is megvan a válasz: »Nabuchodonosor az *Chaldaeusoc* hatalmas királlyal«. Már ebből is sejthetjük, hogy *Káldor* nem egyéb, mint a *chaldaeus* XVIII. századi magyarosítása. Úgyde a Nemzeti Múzeum kéziratárában (693. II. Quart Lat. 27—42) megvan Bartakovics József költői kéziratai között Granelli pater olasz nyelven írt Sedeciájának latin fordítása Pamertől (Egyet. Phil. Közl. 1891). Hasonlítsuk ezzel össze Kunits F. Sedecziásának megfelelő helyeit. Íme (42. l.): »*Chaldaee* superbe, et arrogans, qui nunc vertice contingis coelum«; a másik hely pedig a latinban (296. l.) így hangzik: *Chaldaee!* vitam hanc meam verere et cautus servare stude. — Mindezekből immár bizonyos, hogy *Káldor* a. m. *Chaldaeus*, és valószínű, hogy a német *Chaldäer*-ből idomult át. Vö. (*jó ember) *jámbor*; Bayer, *bajor*; meier, *major* stb. SZILY KÁLMÁN.

Jó volna, ha dolgozótársaink közölnék, amit a költőinknél előkerülő más ilyen érdekes nevek eredetéről tudnak. — A *Csongor*

* Szarvas G. cikkeiben.

nevet Vörösmarty, ha nem csalódunk, Kazinczy Vak lantosából vette (*Chongor*). A Tiszti címtárban most van ilyen családnév is.

A SZERKESZTŐSÉG.

A *-vá vé* rag. Antibarbarus nyelvtörténeti példákkal mutatta ki (Nyr. 31:45), hogy a változást jelentő igék nem mindig *-vá vé* ragos, hanem sokszor *-ra re* ragos határozóval járnak. Szülőhelyem (Al-Debrő Heves m.) népnyelvből pontosan megállapíthatónak vélem, hogy a *-vá vé* csak akkor használatos, ha az anyag átváltozása nemcsak külsőleg, de belsőleg, úgyszólván kémiai úton ment végbe. Pl. A görög gyinnyéből sokat lehet ennyi, mer az csak *vízé* vályik. Horgyátok azt a giz-gaszt a ganajdombra, maj *ganajé* vályik. Nem vót megfagyva a föld, hát a hó, ahogy leesett, mingyá *sáré* vát. Olyan jó esett ez az étel, hogy *vére* vát bennem. Jézus a kánai menyegzőn a vizet *boré* vátoztatta. Olyan nagy jégesső vót, hogy a szőlőtermés *semmijé* lett. — Azt a nép sehol nem mondja, hogy *katonává*, hanem *katona lettem*; a kaput nem *rácsossá*, hanem *rácsosra* változtatták, mert ezekben az átváltozás csak külsőképen való és nem is önnön-magában és önkéntelenül végbemenő.

HEVESI JÁNOS.

Lemezvas. A perzsa eredetű *nemez* régebben *lemez* alakban is található, ez könnyen érthető dolog, hisz ép úgy lett ószlov. *tūmīnica*-ból (HB. *timnuc*) *tömlőc*. A *nemez* szónak e disszimilált *lemez* alakjával hozza Simonyi kapcsolatba a mai irodalmi nyelv *lemez* szavát és a *lemezvast*: »ide tartozik, mondja, mai közönséges *lemez* szavunk is, könnyen érthető jelentés-átvitellel. De ide való még a csoroszlyának nyelvjárási *lemezvas*, *lemesvas*, *lemes* neve.« (31:37). Tévedés volna, ha valaki azt találná hinni, hogy S. a szántóvas előtt álló, a földet függélyesen hasító, vágó eszköznek *lemezvas* nevét e vasnak lapos, tehát a mai nyelvhasználat szerint *lemez*alakú voltából magyarázza. Nem, azt nem teszi, még pedig helyesen, mert a *lemezvas* sokkal régibb keltű mint a *lemez* szó »lamina, platte«-féle használata, amely nyilván csakis a *lemezvas* szülöttje. Szily ezt a *lemez* szót először Diószegi és Fazekas *Magyar fűvészkönyv*-ben találta (1807), ott is egyelőre még csak merész képes kifejezés, a szerzők ugyanis a »szírom karimáját« egyszírmű virágnál *eresz*-nek (limbus) mondják, a sokszírműnél *lemez*-nek (lamina). A mai nyelvhasználat, úgy látszik, még ennél is későbbben fejlődött ki, Kresznerics még nem tud róla semmit. De hát Simonyi nem is ebből magyarázza a *lemezvas* elnevezését, hanem egyenesen a *lemez* = *nemez* »filz« jelentéséből! De hát hogy lehet *nemez*ből csoroszlyát csinálni? — hisz ez merő lehetetlenségnek látszik. S. mégis lehetségesnek tartja s azt mondja: A jelentésre nézve, mondja, vö. »*nemez*: nyereg alá való szőr pokróccoska, székely szó« Tsz.¹ és »*csótár* [1] nyeregtakaró posztó... [2] *lemes*, földhasító két vas az ekén, őrségi szó.« No hát igaz, hogy a régi Tájzsótár kétszer is említi az őrségből a *csótár* szó »csoroszlya« jelentését, de ez korántsem bizonyítja, hogy ez a jelentés a »lótakaró« jelentésből fejlődött, sőt

én ezt egyenesen hihetetlennek tartom. Én csak két lehetőséget látok magam előtt, vagy hibás közlés a *csótár* = csoroszlya — ezt a jelentést mindössze egy közlő tulajdonítja a szónak — vagy egészen más szó ez a *csótár*, mint a régi nyelvben jól ismert török eredetű *csótár*, *csoltár* lótakaró.* Tehát az őrségi *csótár*-ra még akkor sem volna szabad a *lemezvas* magyarázatára hivatkozni, ha nem is tudnók ennek az eredetét. De Leschka már 1825-ben megmagyarázta igen szépen: »*Lemezvas*, aut simpliciter *lemez*vel *lemes* Pflugschar, vomer, vomis, est slav. *lemeš*, quod Russi *lemech* et *lemess*, Poloni *lemieś*, reliqui *lemess* exprimunt.« Ezt a helyes magyarázatot megtaláljuk azután Miklosich különböző műveiben is, p. o. az 1862—1865 közt megjelent *Lexicon palaeoslovenicum*ban a *lemeš* szó alatt, az 1871-ben megjelent *Die slav. Elem. im Magy. c.* értekezésében 422. sz. a., az 1886-ban megjelent szöfejtő szótárában a *lem-* cikkben; a szláv nyelvek ide vágó kifejezéseit bővebben összeállítja M. a *Lex. pal.* idézett helyén, a *Vergl. Grammatik* II² 343. l. és szöfejtő szótárának már említett cikkében. Ez utóbbinak bennünket érdeklő része így hangzik: »asl. *lemeš* pflug. nsl. *lemež* pflugschar. b. *jemeš* s. *lemeš*, *ljemeš*, *jemješ*. č. *lemeš*. p. *lemiesz* [sz = m. s.] klr. *temyš* wr. *lemeš*. r. *lemecha*: *lemeš* ist eine art alte münze**. — magy. *lemes*, *lemez*. lettisch *lemesis*.« Ebből világosan következik, hogy a magyarban nem is a *lemezvas* a legrégibb alak hanem a *lemes* és hogy ebből csakis később lett, nyilván a *szántóvas*, *ekevas* képerre *lemesvas*. Hogy azután a *lemesvas*-ból hogy lett *lemezvas*, annak pontosabb kimutatását S.-ra bízom; itt már valóban beleelegyedhetett a *nemez* szónak *lemez* változata (vö. olyan összetételeket mint *nemezkapca* és *lemezkapca* NySz.), miután a *lemesvas* talán disszimiláció által **lemeszvas*-sá alakult át; de ha beleelegyedett, nem jelentésénél fogva tette, hanem csaknem azonos hangzásánál fogva.

Minthogy a *lemezvas* csak tájszó és a magunkféle, nem szántóvető ember előtt kevésbé ismert fogalmat jelölő szó, összeállítok egy pár adatot, amely e szó előfordulásáról rendelkezésemre áll. Minthogy a *lemes* kétségtől a legrégibb, a szláv szót még egészen hiven tükröző alak, Finály hibásan olvasta a Besztercei szöszedetben a *vomer* mellett talált *lemes-vas* följegyzést *lemez vas*-nak, Orczy is *lemesvas*-t ír (NySz.), Kresznerics S. I. és Sz. D.-ből idézi ezt az alakot, a Tsz. Somogy megyéből említi, de előfordul a *lemes* még egymaga is, így Szamota gyűjteményében 1566-ból: »Eke három. Azokhoz *lemes* wagon három«, a régi Tájszótárban kétszer találjuk a *lemes* szót, Cz. F. a *lemes*-t helyesen így magyarázza: »így

* Hogy különböző eredetű szók hangzásra nézve teljesen összeeshetnek, az nem éppen ritka dolog; a mi esetünkre csattanós példát találunk a német nyelvben, ahol van egy *kolter* »pflugmesser« és egy *kolter* »gestepte bett-decke«, csak hogy amaz a régi francia *coltre* (ma *coudre*) vö. ol. *coltro*, lat. *culter*, emez pedig az olasz *coltre* vö. lat. *culcitrae*.**culitrae*.

** M. téved, mikor azt hiszi, hogy az oroszban csak *lemech* jelent szántóvasat, a *lemeš* pedig csak a régi pénznemet; *lemeš* a köznyelvben csakis szántóvasat jelent, csak egy vidéken használják a *lemeš* szót eltérő hangsúlyozással egy régi 10-kopéás pénzdarab elnevezésére.

nevezik azt a lapos vasat, mely a szántó vas előtt függélyesen lenyúlik s a földet hasítja, máskép: csoroszla v. csoroszlya.« A *lemes*-ből később *lemesvas* lett és csakis ebben az összetételben, amelyben két s következett egymásra, változott a *lemes lemez*-zé, az így keletkezett *lemezvas* már a 17. század legelején kimutatható: M. A. 1604-ben megjelent első kiadásában is bent van, csak hogy nem találunk még úgy mint az 1621. évi kiadásban külön *Lemezvas* cikket, de a *Csoroszlya* így van magyarázva: Czoroszlya *Lemezvas* Culter praecisorius in aratro; Szamota 1638-ból említi »*Lemez vas* Czioroszlia vas«, nem sokára rá 1643-ban találjuk Comenius Januájában.* A teljes hely így hangzik: »A csoroszlya avagy a metztő vas, az eke talpban tétetett lapos szántó *lemez vassal* felmettzi a barázdákat.« No de a *lemezvas* alakot nem kell tovább kísérnem, hisz éppen ezt a legújabb alakot ismerjük legjobban.

ASBÓTH OSZKÁR.

Herkó páter. Szájhagyomány szerint, melyet pár évtized előtt hallottam, Herkó páter szentferencrendi barát volt, aki a palóc népet a kath. vallásban megtartotta, midőn a török világban a nép lelkipásztorok nélkül maradván, az új vallás hirdetői a protestantizmusnak akarták megnyerni, és pedig olyképen, hogy ő nagy vidéken járván-kelvén, a magukra maradt híveknek lelkőkre kötötte, hogyha valaki magát papnak kiadván nekik prédikálni akar, szólítsák fel, hogy előbb misézzon, és ha nem tud vagy nem akar misézni, kergessék el maguktól. Innét van értelme a szólásmódnak: Nem hiszem, ha Herkó páter mondja, sem. Nem hiszem a H. páterednek sem. Herkó páttert ismerik nemcsak a Felföldön, hanem az Alföld legdélibb részein is.

ELŐFIZETŐ.

Zsidóhuszár, csihihuszár (30:582). A szekereszeket vagy furvézereket Nógrádmegyében, különösen Losoncon *csihihuszároknak* is nevezik, ez is éppen olyan gúnynév, mint a többi; a név eredetének magyarázata a *csih*i hangutánzó szótól ered, melyet a lovak hajtásakor hangoztatnak.

ÁGNER LÁJOS.

Tájszókról. *Köszvényhúgy*: ezt a szót orvos nagybátyám egy nyavalyás anyókatól hallotta,** a bőrén jelentkezett foltos kiütést nevezte így. Ez összetételben talán a csillagot jelentő régi *húgy* szó van megőrizve, folt értelmében. Vö. hogy a ló homlokán is *csillagnak* híják a fehér foltot.

VESZPRÉMI DEZSŐ.

* Az illető helyet a Nysz. 3-szor idézi 1:455. *Csoroszlya* a., 2:574 *Lemez* és 3:1023. *Vas* a., mindannyiszor más-más módon rövidítve a mondatot; legteljesebb az idézet a *csoroszlya* szó alatt, ahol csak egyetlen egy szó maradt ki, mégis ez a csonkítás a legveszedelmesebb, mert itt a *lemez* után a *vas* szó hiányzik, úgy hogy azt kell az embernek hinnie, hogy a puszta *lemez* is jelenthet csoroszlyát, erre pedig egyetlen egy adatot sem találtam.

** Közölte is Nyr. 20:285.

A szerk.

Szíveskedem. Szokatlanul különösnek találtam vidékünkön Rábaközben az ilyféle kifejezést: *szíveskedtem idefáradni*, nem másér, mind hogy könnyörűjön nyomoruságomon... *Csak azért szíveskedtem idejönni*, ha köcsönözne egypár forintot stb. Vagyis, mikor más szívességét kéri az illető, akkor az illetőnek szíveskedése olyan helytelen formának tűnt föl. — De aztán így gondoltam: nem találó, szép kifejezés-e ez, melyet így lehet feloldani: *szívem szándéka szerint*... *szívemből*... *szívem indulatjára csak azért fáradtam ide*, hogy könnyörűjön stb. Nem tudom jól fogom-e föl, de megszoktam e kifejezést, meg is szerettem s magam is szívesen használok.

DOMONKOS ISTVÁN.

László István bukovinai szavai közül (30:205—6) *meghimiá-lodott* nyilván a. m. megzavarodott, az oláh *hemeecala* 'zavar' főnévből. Az uo. említett *epse méreg* pedig népetimológiával lett a *székely eb-séméréből*.

Bäs- ingyén úgy van: éppen úgy van (Dtül, MTsz.) = horvát *baš*, 'éppen'.
SIMONYI ZSIGMOND.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Pótló válaszok a Nyr. 29:427. kérdéseire.

Köszönések. *Reggeli köszöntés.* Istentű szerencsés jó reggelt kívánok kigyelmeteknek. Kedves egészségükre kívánom az éccakai nyugalmat. Ha vót nyugalmauk szógáltossa az isten friss meg-egésségedésükre. — Engedje az én szencséges szent uristenem, hogy több békességes reggeli órákat is érhesseuuk erőbe egészségbe; ezt a jelenvalót pedig szentejje számára mind egyen egyen kigyelmeteknek szívemből kívánom.

— Köszönnük kigyelmednek hozzánk való szíves jó kívánságát, hasonló képpen való jókot kívánunk. Tessék nálunk helet foglalni.

— Köszönöm, nem fárottam é. De má csak nem viszem é az ámuakat. (Leül.)

Nappal. Aggyon isten jónapot. — Fogaggy isten.

A szabadban (munka közt). Isten áldja még a kéték munkáját, az emberét is.

Este. Aggyon isten szerencsés jó estét kigyelmednek. — Aggyon isten szerencsés jóccakát, boldog főverradást a hónapi napra.

Református iskolásgyerekek köszöntésmódja, ha az iskolába látogató megy: Isten hozta kigyelmedet. Isten hérévé járjon kigyelmed. (Balatonmellék, Mezőföld.) K ő m i v e s I m r e.

Pótló válaszok a Nyr. 30:206. kérdéseire.

Gy ü m ö l c s n e v e k a tirpákoknál (Nyiregyháza, Ujtelektanya).
Almafélék: bokros, fehér, piros, nagy, kormos, keserű, savanyú, édes,

veres, sóvári, galagonya, törökbálint, sikolai, borizú, lyánycsecsű, muskat, Szent-Jánosnapi, bocsmán, téli arany parmin, fanyarizú, birsalma, búbos, zöld, vékony-, vastaghajú, jakabi, téli. — *Körte*: téli, nyári, őszi, árpa, császár, csiszár, pargamut, fontos, édes, sárga, galagonya, jakab, apró, kemény, veres, nyakas, vérbélű, bokros. — *Szilva*: bercencei, beszterci, magbaváló, paradicsom, fosó, kökény, fehér, fekete, pukkancs, ökörszem, magyar, veres, téli, jeruzsálemi sz., turánci, duránci és durandija, ringlis, ringlóka, kecskecssecsű, basula, velencei, kék, sárga, tojás, pálogós, boldog asszony, őszi. — *Cseresnye*: apró, fekete, szilva, keserű, nagyszemű, jókori, sárga, piros, nyári, fehér. — *Szólló*: ezerjő, kadarka, fehérpolyhos, rózsásszínű, fehér gohér, fekete gohér, csemege, fehérgyöngy, pirosgyöngy, szagos, kecskecssecsű, furmin, rózsza, rizlink, paszatuti, kövidinka, pirosító, tek, kepesz, sárga sz., petrezsejem. — *Eper*: fehér, fekete, szürke, veres földi, szedereper, zöld, barna, nagyszemű, oltott. — *Köszméte*: sárga, zöld, piros, rózsaszínű. — *Málna*: fekete, veres. — *Dió*: kemény-, gyenge-, csonthajú, kicsi, apró, nagy. — *Dinnye*: görög, téli, sárga, hosszú, veres-, sárga-, fehérbélű. — *Barack*: édesmagú, kajszin, őszibarack, nyári b., fekete b. — *Meggy*: hájő, spanyol, fekete nagy, apró, keserű. — *Ribizli*: piros, fekete, fehér, nagy. Stoll Ernő.

1. Méffordút a medve (jan. 25.). Farsang vasárnapkor: járlák a bolongyát. Sándor, József, Benedék itt gyűnnek a melegék (márc. 18.). Mennyom Lucá (dec. 13.). Ha fénylik Vince, megteelik borral a pince (jan. 22.) Fekete a karácsony, fehér lesz a húsvét (dec. 25.). Március ha nedves, gazdának nem kedves. Aki ujesztendőkor malacot eszik, szerencsés lesz. Nagypinteken mossa holló a fiát. Pénteken énekelsz, vasárnap meg risz. Orbán megfagyasztja a szőlőt. Pongrác, Szervác, Bonifác három fagyos szent. Péter Pákor messzakad a buza tövi. Rövid a farsang, kevés lán megy férhő.

3. A *padló* = *palló* híd értelemben; az istálló, a szoba *padlója* is *palló*. *Padmaly* a szőlőbarázda széle. *Pallás* = a szoba mennyezete. *Padozat* = a szoba padozata; *pad* = a konyhában illetőleg a pitarban a takaréktűzhely neve, *padka* értelemben; néhol a padlást is *pad*-nak nevezik; *pad* = lóca, amire ülnek. *Pad*, gyalu és esztergapad; *padnal*, *pannal* a sír mellékürege.

4. A *gerendázat elnevezései*: duc, kakasülő, szarufa, mestergerenda, léc, sindely, ágasfa, keresztgerenda, horogfa, ágyfa.

5. *Gyümölcsnevek*. Szőlőfajok: dinka, gohér, lószemű, izabella, muskotály. Almafajok: mosánszki, láncsecsű, bóralma, borizú, bogácsalma, üvegalma, parmena. Szilvafajok: barát, duránzi, besztercei, boldogasszony, muskatel, kikiny, lószemű szilva, ringló. Körtefajok: császár, torzsás, kálmán v. budai, szagos, fontos, muskolat, árpa. Barackfajok: kajszí, őszi, duránzi. Eperfajok: málna, epér, számóca, földiepér, szédér. Cseresznyefajok: ropogós, korai cseresnye, fekete, piros, madárcseresnye, fehér-cseresnye, kései cseresnye. Tökök: uritök, olasztök, paraszt tök, istengyalúta tök, gyalútök.

6. *Megszóltatások és rokonsági nevek*: apa, apám, apámuraim, öreg, öregem, öregünk, mama, anyám, anyámasszony; néni, néne, nene, nenő, nénémasszony; ángyi, ángyom, ángyika, ángyomasszony; bátya, bátyám, bátyámuram; hé, öcsém; uram, gazdám, urambátyám, bátyámuram; lelkem, drusza, bácsi, bácsika, bácsikám; menyecske, ifiasszony, fiatalúr; koma, komasszony; sógor, sógorasszony; tesvér; apjuk, anynyuk, férjem, gazduram; pajtás, barátom, nászom, nyoszolyó, hugomasszony, kisasszony, nagyasszony, hékás, atyafi; ember, asszony; öregeb-bik uram, kisebbik uram; vöm, mēnyem, ipam, napam, apósom, anyósom, anyus; nagyapa, nagymama, öregapa, öreganya, szépapám, szépanyám; onoka, keresztfiam, keresztlyányom, keresztgyerékem, magzatom, szülém; kend, kelmed, kigyelmed, magza, te!

7. *Hitvány kalász, magtalan v. üres kalász*. Gyakori neve a *tok* vagy *toklász, pelyva*.

8. *Erdő-elnevezések*: berek, liget, avas, erdő, tisztás, vágottas, völgye, magossa, allya, cserjés, agácsos, irtás.

9. *Idegen szavak*: patika, fiskálus, eszcajg, kommencijó, csuspajz, veknyi, strajfa, hajzli, istráng, ánsológ, stácijó, verdung, prófunt, apellá, aprehendá, avandsíroz, appetitus, gusztus, atresz, aszentányi, brostő, bakter, colstok, cilinder, butella, flaska, cibil, culóg, degredá, egreciroz, disputá, financ, egzisztá, egzekúciójó, egzament, garádics, firhang, frajter, pruszlik, sámli, kasznyi, salugáter, reklyi, repetá, kalendárijom, tucat, sifonér, sifony, spagát, szalutá, smirgli, szalvétá, szivarspicc, stanecli, strapa, spiritusz, verdung, vizitációjó, truccolnyi, vandli, szósz, spór-hert, spórol, masina, regula, regruta, rezervista, sublót, paraplé, proseccijó, menázsi, minútóm, pánt, pallér, reterád, ringlispir, paklyi, patrony, plé, tróbbá, pintér, patikárus, pitli, piktör, paszentos, paszol, faszol, ordináré, masíroz, magazin, kalamaris, hapták, komótos, cirkusz, kóstol, kuncsaft, kugli, krigli, glásli, kapnyi, kriplyi, kapszli, kufer, firer, káplár, fertá, fajront, jáger, hapták, komédija, malter, majszter, koperta, kompanija, lavór, kóstál, kvártély, lajbi, pantalló, pertli, planéta, spekulá, serbli, sterc, szekíroz, aszekurá, suszter, testamentom, kontó, porta, deregám, pucol, dukál, sróf, muter, mantli, smukk, kra-vátlyi, fundus.

10. *Fehérnemű elnevezések*: ing, ingváll, pendel, alsó szoknya, gatyá, lábravaló; lepedő, pelenka, fásli, kapca, vizitke, pruszlik, mely-lyedző, zsebkendő, törököző, abrosz, kötény, ágyhaj, vánkosciha, vánkoshaj, strimfli, szakajtóruha, keszkenő. (Szécsény. Nógrád m.)*

ÁGNER LAJOS.

*A januári kérdéseinkre érkező válaszokat áprilisban közöljük.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

AZ -ÁR, -ÉR NÉVSZÓ-KÉPZŐRŐL.

Előre is kijelentem, hogy itt csakis a deverbális -ár, -ér-ről lesz szó; a denominális -ár, -ér-ekről, »quae non sunt, nulla quaestio fiat.«

A deverbális -ár, -ér meglétét vagy legalább megvoltát nem vonták kétségbe, a neologusokról nem is szólva, még a legtamásabb orthologusok sem. Fölösleges lenne a régi nyelvészek (Gyarmathi, Debr. Gramm., Verseggy stb.) példáira hivatkoznom, elég lesz az újabb iskola embereinek idevágó nyilatkozatait idéznem. Budenz (MUGSz. 500) a *buvár*, *vezér*, *csiszár*, *kajtár*, *tündér*, *csapodár* névszókban biztosan felismeri a deverbális -ár -ér nomen agentis képzőt. — Halász Ignác (Nyr. 7:60 és 558) még meszebb megy; bátrabb mesterénél s egy egész csomó ilyen végződésű szóra rá bizonygatja a deverbális bélyeget, többek közt a németből kölcsönzött *csaplár*ra (Vö. Melich, Lehnwörter 83), a SzD.-elvonta *sovár*ra, valamint a Jósika-gyártotta *sivár*-ra is (Vö. NyUjSz.). — Simonyi Zsigmond is (TMNy. 499) fölveszi az -ár, -ér-t »az igéből való névszó-képzők« közé, de nem foglalkozik vele tüzetesebben; egyszerűen utal Budenz s Halász magyarázataira.

Az efféle kutatásokban nem lehetünk eléggé óvatosak s önmagunk iránt eléggé szigorúak. Mikor arról van szó, hogy egy betűcsoport képző-e vagy sem, nem szabad kétes, talán soha sem élt alapszókra, külső hasonlatosságokra építenünk, sem pedig a netán kétféle lehetséges magyarázat közül a nekünk nem kedvezőt egyszerűen félredobnunk. Én nem merem például a *dobár* (duzzadt, puffadt, teletömött) melléknevet, a puszta hangbeli hasonlóság alapján, mint Komáromy Lajos tette (Nyr. 7:162), a *dobni* igéhez kapcsolni; nem merek a *kopár*, *sikér* névszókra hivatkozni, mert ezeknek *kopály*, *sekelý* alakjuk is van, s hátha amazok ezeknek csakis hangbeli változataik? A Matkó *csalmárját* is (Nyr. 7:162) kihagyom a példák sorából; mert ez alkalmasint csak szójátékos elferdítése a *kalmár*-nak. Kétségtől ijei szár-

mazásúnak tartom a következőket: *búvár, csapodár, csiszár, foglár* (CzF. 1. és 2.), *folyár, folyondár, füzér, hajcsár, kajtár, koslár, lajhár, lakmár, nyüzár, síkár, szökcser, tölcser, tündér.*

Budenz (i. h.) meglehetősen bonyolódott módon magyarázza az *-ár, -ér* képző keletkezését. E magyarázat, p. a *búvár* szóra alkalmazva, így hangzik:

»A *búv* igetőhöz hozzáfüggedt a *-ja* nomen agentis képző, lett *buvaja*; ehhez az *-r* közömbös képző, mely eredetileg alig lehetett más mint kicsinyítő képző, s így lett: *buvajara, buvajra* ebből pedig idők jártával *búvár*. Az itt szereplő *-ja* és *-r* képzők régesrég kihaltak ugyan, de a nyomuk meglátszik még, úgymond, a *tolvaj* és a *csisza* (hajdan *csiszaaj*), másfelől meg a keserű (hajdan *kesereve*) szókon.«

Budenz nemcsak itt, sok más helyen is gyakran szerepeltet kihalt, sőt teljesen ismeretlen, közelebbről meg sem határozott képzőket, melyek igékből névszokat formáltak, azután ismét eltűntek, nyom nélkül lekoptak. Így támadtak, szerinte, a *titok, sík, szitok, lélek, átok, véték, gond, híd*, stb. szók, sőt még a Gyöngyösi-csinálta *csend* is!

A kihalt képzőkkel való operálást én részemről ép oly veszedelmesnek tartom, mint a kihalt gyökerekre való hivatkozást. A holt képzők, holt gyökerek, ha biztos nyelvtörténeti adat nem beszél róluk, ép oly némák, mint azok a holt emberek, kik nem hagytak nyomot maguk után. Holtakat csak akkor bolygassunk, kihalt képzésmódokat csak akkor híjunk segítségül, ha élőktől semmiféle elfogadható fölvilágosítást nem bírunk szerezni.

Az »elvonás«, ma is élő, a népnél, úgy szólván, minden napos szóképzés-mód. Budenznek azonban eszébe sem jutott, hogy ezt a módszert, melynek gyakorlati alkalmazására nemcsak a nép, hanem a nyelvújítók is, az ő primitív tudásukkal, de annál finomabb nyelvérzékükkel, annyi példát adtak, komoly tudományoságú kutatásokban is alkalmazni lehetne. Nem találok az ő MUGSz-ában egyetlen egy szófejtést sem, amely elvonásra lenne alapítva. De azóta megváltoztak az idők és felfogások; ma már a tudomány is elfogadja azt, amit a nyelvújítók érző lelke csak sejtett, hogy t. i. vannak szók, melyek nem képző-ragasztás, nem is képző-kopás, hanem szó-hántás útján keletkeztek.

Kísértsük meg az *-ár, -ér* képzőnek illetően magyarázatát s kezdjük azon a szón, melynél a leggazdagabb adatkészlettel rendelkezünk, t. i. a *síkár*-on.

E szó nincs meg a NySz.-ban, de a MTsz. szerint él a Palócságban, Kis-Kunságban, Fehérben, Komáromban és Torontálban, tehát él, úgy szólván, az egész országban. Népies eredetére vall az is, hogy többféle rokon értelme van: 1. tészta-nyújtó alakú mángorló-fa; 2. símitó a takácsmesterségben; 3. mosófű; 4. síkárló, amivel az edényeket síkárolják; 5. rossz föld, amelyen csak síkárfü terem. Összetételekben is él: *síkárfü*, *síkárföld*, *síkárkő*, *síkárkefe*. Több ige is fűződik hozzá: *síkárolni*, *síkárlani* (edényt síkálni; tésztát nyújtani; mángorolni; sártapasszal símitani; meszelni; csuszkálni); *síkárkozni* (csuszkálni a jégen). Rokonok vele: a *síkálni* (a m. síkárlani); *síkálkozni* (a m. síkárkozni) igék (MTsz.). Mindezek közül a NySz.-ban csakis a *síkárolni* van meg; ez ugyanis megvan már a JordC-ben, ÉrdyC-ben, még pedig több helyütt; a *síkálni*, *síkállani* ellenben csakis a XVIII. század végén (SzD.) jelenik meg az irodalomban. Mindamellet nagy kritikátlanság lenne ebből azt következtetni, hogy a *síkálni* a *síkárolni*-ből támadt, az *r*-nek kikopása útján. A dolognak éppen az ellenkezője igaz. A *síkálni*, *síkállani* volt az őszanya, melytől a fentebbi szók származtak, és pedig első sorban a *síkárlani*, akár a *síkál* + *ol* továbbképzés (MUgSz), akár pedig, ami hihetőbb, egyszerűen az *ll* dissimilatioja útján. Vö. *ócsállani* > *ócsárlani*; *ócsállani* > *ócsórlani*; (Nyr. 4 : 218); *béllés* > *bérlés*; *unszollani* > *unszorlani* (NySz.); *elódallás* > *elódarlás* (MTsz.); *sugallás* > *sugarlás*; *vizsgálni* > *vizsgárolni* (MTsz.); *böcsmél* > *böcsmér* (NyKözl. 26:4) stb. stb. Ugyancsak a *síkál*-ből lett *síkálkoz* > *síkárkoz*, (ugyanígy *szivalkod* > *szivárkod* MTsz.; *botolkál* > *botorkál* stb. NyKözl. 16:265) s végre, mint az eddigi fejleménynek utolsó tagja, a *síkárolni* igéből lett, nem kopás, hanem népies elvonás, *szó-hántás* útján a *síkár* névszó. A fejlődés egymásutánja tehát ez: *sí*, »reiben, schleifen« (MUgSz); *sí* + *kál* = *síkál*; *síkálni* > *síkárlani*; *síkár*.

E példával kissé hosszasan foglalkoztunk; a többiekkel most már rövidebben végezhetünk.

A *buvár*, *buár* (mergus) legrégebb neve: *vízben buáló madár* (Nyr. 20 : 31). *Buálni* már a WeszprC-ben: »bwalonk mynth a nyvlak,« s utóbb »búválunk bokorról bokorra.« — *Buár*: cybister, mergus C. — Nemcsak PPB.-nál, már MA.-nál (1611) urino: Az víz alá *buom*, *buarkodom*. Itt a fejlődés menete ez: *buálni* > *buárlani* > *buárolni*; *buálkodni* > *buárkodni* s innen *buár*, *buvár*.

A *csiszár* mellett megva na *csiszálni* (MTsz.) és *csiszárolni*

ige (NySz.). — A *foglár* mellett megvan a *foglálni* (Kassai, 2 : 11 és Nagy János, Hierolexicon 33 l.), *foglalodni* (MTSz.), *foglárkodni* (Hierolex. 33). — A *hajcsár* mellett a *hajcsákolni*, ez utóbbinak előfeltétele a *hajcsálni* ige. Vö. *szipál*, *szipálkol* > *szipákol*; *nyivál*, *nyivákol*; *supál*, *supákol*. — Ugyanígy fölvehetünk a *tölcsér* mellé egy *töltösel* > *tölcsél* igét. — A *szökcsér* (MTsz.) mellett megvan *szökcsel* (Sl. Vö. *lépcsel*, *lépcsél* NySz.) A *lajhár* mellett megvan a *lajhál*, ma már csak »csöndesen, lassacskán, mintegy lomhán, esik az eső« jelentéssel (MTSz.). — A *lakmár* mellett megvan Kassainál és a MTSz.-ban a *lakma*, *lakoma*, »dobzódó, vendégeskedő« jelentéssel (Vö. ósláv *lakomü*: avidus, vorax Nyr. 11 : 316); ebből lett *lakmálni*, *lakmározni* > *lakmározni*, s ez utóbbiból a *lakmár*. — A *folyat*, *kajtat*, *koslat* mellett föltehetjük a *folyál*, *kajtál*, *koslál* igéket is. (Vö. *hullat* és *hullál* MTSz.; *vizslat* és *vizslál* (TMNy.) *hajolgat* és *hajolgál*, *ülöget* és *ülögél* stb). — A *nyúzár* mellett megvan a *nyúzál* > *nyiszál* (MUGSz.).

A *csapodár* (*csapondár is*), *folyondár*, *tünder*-t illetőleg, magyarázatunk föltételezi, hogy valamikor *csapodál* vagy *csapondál*, *folyondál*, *tündél* igék is voltak nyelvünkben. Ezek ma sem a régi nyelvből, sem a mai népnyelvből nem ismeretesek. Vannak azonban analógiáik: *kapdál*, *kapodál*, *hánydál* (NyK. 16 : 255). Ha utólag valahonnan előkerülnének, hathatósan támogatnák magyarázatunk helyességét.

A *fűzért* én is a *fűzél* (ad normam: *fonál*, *kötél*) változtatának tartom. Vö. Halász Ignác magyarázatát (Nyr. 7 : 63).

Mindezek szerint: az -ár, -ér eredetileg nem névszó-képző, hanem *népies* elvonás terméke.

SZILY KÁLMÁN.

A MAGYAR SZÓREND.

III. Az összefoglaló szórend.

Összefoglaló kifejezések azok, amelyekkel az illető személyeknek, dolgoknak helyeknek stb. egész körét egybefogjuk, egységesnek, összetartozónak tüntetjük föl, p. én is (+ te is), minden, mindenütt, sokszor stb. S ide sorozzuk a fokozó, nagyzó kifejezéseket: *nagyon*, *hamar*, *korán* stb. E kifejezéseknek legjellemzőbb szórendje az, melyben az igekötő vagy más bővítmény külön hang-

súly nélkül az ige előtt marad: *mind* elvitték; a *másik is* jó lesz. Az összefoglaló kifejezés nem bontja föl az igének bővítő-ményével való kapcsolatát, hanem inkább megerősíti, összeforrasztja, kiegészíti, illetőleg mintegy magába s a saját nyomatékába olvasztja: *mind*-el-vitték, a *másik*-s-jó-lesz.

Azonban igen valószínű, hogy az ilyen mondatokban eredetileg a közelebbi bővítő-mény is hangsúlyos volt, tehát minden ilyen kifejezés, melyet ma egy szólamba foglalunk, valamikor két szólam, volt, két hangsúllyal: *mind* | *elvitték*; a *másik is* | *jó lesz*. Ezt a föltevésünket két körülménnyel bizonyíthatjuk:

a) A régi nyelvben az összefoglaló szólam és az igés szólam között igen gyakran még más, jelentéktelenebb szólam, sőt néha két-három szólam foglal helyet, olyan, amelyet ma vagy előre teszünk előkészítőül, vagy az ige mögé vetünk. Ez a szórend mint régiesség néha újabb költőknél is, azonfelül egyes nyelvjárásokban is előfordul, kivált Dunán túl s a székeleyknél. Példák (vö. Molecz 140—143.):

*Mindeneknél** | magatokat || *gonoszbaknak* alítsátok (tartsátok, VirgC. 139). *Nagyon* téged *kiáltnak*, és téged tisztelnek (RMK. 2:7). Isten megharagvék, *erősse* nőket *veré* (uo. 18). *Sokakat* fogva *vissza-hozának* (Helt: Krón. 50). Ha *mindenkor* az jó szerencse *egyiránt* szolgálna (Frank: HasznK. 73). *Sokképen* az én ítéletimet *megutálták* (MA: Bibl. 1:115). Ha *ők* szívből kiáltottak hozzád, *mingyárt* őket *megszabadítottad* (MA: Zsolt.). *Hertelen* szeme fénye kiapada (Pázm., id. NySz.). *Több régi doktorok szavait is* más alkalmatossággal *feljegyeztük* (Pázm.: Kal. 739). *Ezek is* az Isten haragját, a bűnösök kárhozatját, az igazak jutalmát *gyakran hallják* (Pázm.: Préd.). *Mennyiszer* Saul és egyebek is, mikor megijedtek, elméjüket *jóra bírták*? (Káldi: Préd. 49.) *Minden esztendőnként* szőrit *elhányja* (Misk: Vadk. 235). *Tengeren is ide sok hajók jönnek* (Mikes 42. lev.). A birodalmat *egészlen kezéből kiveszi* (Cserei 403). *Mindjárást* feleségül magának *elvevé* (452). *Hogy mentől hamarabb* abból a helyből *kijölessen* (426). *Én is* gyermekkoromban *úgy értem* (Apor: Met. 349). *Az úrfiaknak is* multságokra *adott* némely táblákat benne (a kertből, 430). *Minden fundatióinkot* az iskolától *elvevék* (425). *Minden történeteit, viszontagságait* nekem *elbeszéllette* (Gvad: RP. előb.). — *Sírja fölött régen* kis fakeresztje *bedőlt* (Vör: Budai temető). Magamagát százszor azon *elsírassa* (Ar: TSz. V:3). *Tisztán* a bort *megisszák*, mint előbb (Ar: Arist. 3:102). — *Mingyá* a kirá *megörút* néki... (Veszprém m. Nyr. 24:334). Már *mögen* [megint] a

* A nyomatéket nem különböztetem meg *ritkított* nyomással, ahol mindakét hangsúlyos kifejezésen nyomaték van, s ahol a régi nyelvnek v. a népnelvnek hangsúlyozásbeli különbségeit nem tudom biztosan megállapítani.

szerencsétlenség rájuk gyűtt (Somogy m. 12:233). Nem fér bé, ez es immá teli vagy (csángó, 3:49).

Világos, hogy ebben a szórendben az összefoglaló vagy fokozó kifejezés még nem tartozik a főszólamhoz, sőt még nem is tartozik a tüzetes részhez, hanem az előkészítő részekhez. Később — talán a rövidebb mondatok analógiája is előmozdította — mindinkább általános lett az a szokás, hogy a két erősebben hangsúlyozott szólam közvetlen egymás mellé sorakozott s az idézett példák elsejét mindig így mondták: *Mindeneknél | gonoszbaknak* alítsátok magatokat.

b) Az ige után következhetnek az összefoglaló kifejezés, tehát szintén külön szólamban, külön nyomatékkal (különösen gyakran a régiségben, a népnyelvben s a népies íróknál*) Íme a bizonyítékok (vö. Mol. 135—6.):

Az úristen szent Damankos atyánkat *meghallgatta minden imád-ságiban* (DomC. 275). Egyik *megbetegüle halálra* (MargL. 50). *Megrémüle* mi szívünk *úgy annira* hogy megnémulánk (KatLeg. 2826). *Megrémítene* őket *úgy* hogy a senki előtt is futnának (Magyari: Orsz. roml. 22). *Szánakodnál bizony*, nem *irígykednél* állapotján (Pázm: Préd. 33). Fiai oltalmáért *megöleti* magát *inkább*, hogysen fiait oltalmazatlan hagyja (Pázm: Préd. 363). Úgy élt-halt anyámért, hogy *kímélte* még a fúvó *szelektől* is (Ar: Haml.¹ 15). *Megnézi keményen* Lajos a barátot (Ar: TSz.). *Zengett* az ég *szörnyen*, csatogott, villámlott (Ar: Toldi VII:1; vö. *Szörnyen zengett* az ég, hullt az istennyila Pet.: JV.). *Vége lett azonnal*, még csak el sem jajdult (Ar: Toldi VII:2). Béni bácsi *megrettent nagyon* (Jókai; id. Nyr. 3:459). Hej *rosszul érezte* magát e szóra B. b. *nagyon* (uo.). S azzal *hazatértek ismét* (uo. 460). Olyan szárazföld terem ott, hogy *elférne* rajta *ezer ember is* (Arany L. Népm. 9). *Megöntözöm én azt este reggel* (Arany-Gyulai: Népk. gy. 2:124). *Megharagudott nagyon* a macskára (Nyr. 14:189). *Összömegy* má *egészen*, mind e [mint a] morvai posztó (30:485). Ha zember *meghá[za]sul hamar*, sz *eszik jó reggel*, nem ront (nem árt; csángó, Nyr. 31:7). Akkor *bément eszménd*... (uo.)

Ez a szórend természetesen olyankor szokásos, ha magát az ígét (a puszta vagy bővített ígét) kell valami okból erős nyomatékkal kiemelni. Azért leggyakrabban fölszólító mondatban élünk vele: *vidd el valamennyit! jöjjön be ő is!* Továbbá ha a cselekvést mint valami megelőző cselekvéshez kapcsoltat emeljük

* Különben p. a fokozó kifejezéseknek (*nagyon* stb.) ilyen szórendje mai irodalmunkban ritka; innen az a furcsaság, hogy Jókainak efféle népies mondatait megrótták Nyr. 3:459, 460.

ki: *Meg is tehette | könnyű szerrel* (Eötvös K. Munkái 5:27).
 Láttam az ármánykodást, *vissza is léptem | azonnal* (Nyr. 1:258*).
 Végre olyankor, mikor az összefoglalón kívül egy kirekesztő
 nyomaték is van a mondatban; p. ő szaladt el *leghamarabb*. Legyek
 fa, melyen villám fut keresztül, vagy melyet *szélvész* csavar ki
tövestül (Pet. Egy gondolat). *Az esik nekem igen jól!* (Jók.
 A fekete sereg 1879. 55) v. *az esik nekem legjobban*.**

A köznyelvnek újabb fejlődésében (de már legalább száz
 év óta) az olyan páros szólások, minők *mind | elvitték', ez is |*
jó lesz', a második szólamnak fokozatos gyöngülésével egységes

* De azért van ilyen szórend is: *mindjárt is meghalt* (e h. *meg is*
halt mindjárt), *csakhamar is elérkezének* (e h. *el is ér.* cs.) stb., l.
 MKszók 1:41. *Csakhamar is átkelt* Toldi a nagy vízen. (Ar.) Senki közülünk
 bűn nélkül nincsen, ... *annyira is megromlott* első szüleinkben emberi ter-
 mészetünk, hogy ... (Bíró Márton: Angy. 291). — Azonfölül így is: Ezen
 órában hozák meg levelét, melyet *mindjárt el is küldtem* Kdnek (Levt. 2:296).
Mindjárt ki is mondja a tanács ... (Arany-Gy. Népk. 3:334). Egy mesét
 költe, melyre felfűzhesse tapasztalása gyöngyeit. E gyöngyökkel *annyira meg*
is van rakva az elbeszélés, hogy csak itt-ott fehérlik ki fonala (Ar: Próz. 509).

** Nem is lehet azt mondani: *legjobban* az esik nekem, — csak ha
 külön nyomatéka van a mutató névmásnak és még csak a rákövetkező mon-
 datban leli magyarázatát, p. *legjobban | az* esik nekem, ha családom
 körében pihenhetem ki a nap fáradalmait. De vannak másféle esetek is:
Ők is || akkor jöttek haza, mikor én' (külön nyomatékkal). Ellenben: *Én ||*
este jöttem haza. *Ők is akkor* jöttek haza' (külön nyomaték nélkül).
Mindig az *|| enyémről* írta le.' Csak kétszer írta le a tiedről. *De*
mindig az enyémről írta le!' (itt az 'enyém', mivel már említve volt,
 noha kirekeszti a másét, mégis elveszti nyomatékát). Szintúgy: *mindig* ezt
 húztam ki (nem más kártyát); *ő is* ezt húzta ki. Itt a többi kártyát kire-
 kesztjük a mutató névmással s ennek nyomatékát mégis elfojtja az össze-
 foglaló kifejezésnek az adott helyzetben erősebb nyomatéka. (Vö. Mol. 135.) —
 Viszont egyes esetekben nyomaték nélkül, másodrendű hangsúllyal előkészítő
 részüln is szerepelhet az összefoglaló kifejezés. Példák: (A szentírás kötelez
 minden embert, hogy) mást *mindent | magánál || feljebbvalónak* ...
 tartson (Pázm. Préd. 60). *A z a l e á n y i s | előbb || segítségemet* kéré elszök-
 állván ... *|| leragad a | felelemtől* (Ar. Szent László). *Mindezt* immár *||*
hasztalan beszéljük (Ar. MO. I:30). *Minden olvasó || én|velem* ért
 egyet (Kicska példája, l. Nyr. 19:439). *Sokszor a | menyhal* helyett *||*
kígyót húzunk ki (közm. CzF.). — Az előkészítő részhez csatlakozik a *sok*
 szó, ha nem rajta, hanem a jelzett szón van a hangsúly; p. *Előbb két*
szarvast lőttünk, aztán *sok || őzet* ejtettünk el. Sz. Pál | *sok apró ||*
tördeléseket szedett egybe és a tűzre tötte (Telegdi: Evang. 2:235). —
 De nem magyarázhatni így, mint Lehr teszi, Arany szórendjét Toldi VIII:7:
 »Sok derék vitézem múlt ki már kezében«; l. IV.

szólamokká lettek, úgyhogy immár rendszerint csak az összefoglaló kifejezés nyomatéka uralkodik rajtuk: *mind* elvitték', *ez is* jó lesz'. Hogy a történeti fejlődés csakugyan ez volt, semmi sem bizonyítja inkább, mint az együtt használt összefoglaló és tagadó kifejezéseknek egészen hasonló fokozatos összeforradása, mely még szembetűnőbb eredményre vezetett, az *is* és *nem* szóknak az egy *sem* szóba való egyesítésére. Eleinte még azt is mondták: *te es | fiadat | meg nem esmered'*, később a közbeszúrt szólam mindinkább elmaradt: *te es | meg nem esmered | fiadat'*: *te is | nem ismered meg | fiadat'*. Utóbb a két szólam lassanként egy nyomaték alá került: *te-is-nem* ismered meg | fiadat', s végre a legszorosabban egyesült: *te-sem* ismered meg | fiadat'. (L. erről bővebben MKszók 1:57—8.) — Ilyen két-két szólam egyesítése által néha persze a szó szoros értelmében hosszú lélekzetű szólamok keletkeztek, p. „Minden esztendőben meglátogathatnátok”. Több régi doktor szavát is följegyeztük. »Mű bizony || mind a tizenhárman félményünk réja« (Nyr. 2:88). Ilyenkor a beszélő, kivált a rövidebb lélekzetű, úgy segít magán, hogy a szólamnak két fele közt helyreállítja az eredeti szünetet s összetartozásukat csak a második szólamnak nyomatéktaian ejtésével jelzi: *Minden-esztendőben || meglátogathatnátok*. (L. Mol. 135.)

Lássuk már most az összefoglaló szórendnek rendes eseteit.

1. A fölsorolás tagjai, ill. a vmihez hozzáfoglalt fogalmak legtöbbször *is*-sel jellemzett összefoglaló kifejezésekben jelennek meg, de az *is*-sel többé-kevésbé rokonértelmű a *szintén*, *hasonlókép* (ezek maguk kapják a nyomatékot), *még* (ez is sokszor nyomatékos), végre a *még egyszer* egyértékesei: a *megint*, *újra*, *ismét*-féle időhatározók.* Példák:

Hogy es *én* elmenjek: ut ego vadam (MünchC. 204; az *is* eredetileg elül állt, l. MKszók). Kiről *szent János* es megemlékezik (ÉrdyC. 10). Eddig *Liptóból is* kimentenek, *Turócból is* kijöttek (LevT. 2:164). Annyi jó falatért már az || *istenre is* rá lehetne gondolni | egyszer napjában (Vas G. Nagy id. 142). *Én is* búcsut vettem stb. — *Ők || szintén* azt akarják stb. (vö. *ők is* azt akarják). »Azt az angolt a másik oldalon || *csak-úgy* medvének nézik, || mint ezt ... || s valamely állatmutató || *éppen úgy* a kalitkába zárná, ||

* Az *is*-kötőszós szerkezetek közül csak azok tartoznak ide, amelyekben névszói fogalmak vannak összekötve. Amikor az *is* cselekvéseket, ill. egész gondolatokat kapcsol, egészen más szórenddel találkozunk; ezt külön fogjuk tárgyalni az összetett mondat szórendjében.

mint azt a jó atyafit... (Vas G. Nagy id. 9). — *Még* kettőt odaadtam (v. még *kettőt* odaadtam).* — *Még* egyszer bementem Ő tőle meg *ismét* elpártoltak (1692. NySz.). Vince *megint* beszélgette magát ura kedvibe (Fal. 641). *Újra* fölrakta a királyfi képire (Nyr. 9:234). *Újfént* eltelt egy hét (23:383).

A felsorolás, hozzáfoglalás kötőszó nélkül is megesik néha de a szórend csak olyan, mintha ott volna az *is* kötőszó. P.

Együtt az almával a || *pokol horgát* elnyelé, az *ördögi mérgét* beszívá (Pázm.: Préd., Bellaagh kiad. 6). *Apja* huszár volt, *őregapja* huszár volt, *ő is* az lett. A nénemet a *kézfogóra* meghítták, az *esküvőre* meghítták, a *lakodalomra* meghítták, engem meg csak az *esküvőre* híttak meg (ez az utolsó mondat kirekesztő). »Mondhatná ő aztán [a fogat húzó kovács], hogy *ezét* kihúztam, *ezét* kihúztam, meg *ezét* kihúztam, semmi baj nem történt...« (Kieska példája, l. Nyr. 20:293). Még fülében kongott a harang Imrének, mely az anyja mellé *apját* elkísérte (Arany: Az első lopás). Mire *mádszer* [= még egyszer] haza megy... (Nyr. 2:175).

2. A *mindenséget*, *összességet*, *teljességet* jelentő kifejezések szabály szerint összefoglaló szórenddel járnak. Ide tartoznak ezek a szók: *mind* és származékai; *kiki*, *akárki*, *akármí*, *bárki* stb. stb.; *összes*, *teljes(en)*, *egész(en)*, *örökké*, s minden más kifejezés, mely alkalmilag ezekkel egyértékű. Példák:

Num heon muganec ge *mind* w foianec halaltut evec (HB.). *Mindenestől* bűnben születél (MünchC.). Az ő igaz hitek mellett *mind csudatételestől* pokolban mehetnek (Matkó: BCsák. 66). Ők *mindhalálí* egymás mellett léznek (Thaly: VÉ. 1:65). Mindenünnet elégyűjteti őket (Haller: H. Hist. 3:37). Azolától fogva *mindenkoron* igaz valál (NySz.). *Minden* tömlő üres legyen (Ar.: Keveháza). *Mind* egy^{sz}álí lekaszabolták (Arany-Gy. Népk. 1:421, (v. *mind egy szálí*...)). — *Naponként* károsok vagyonk (LevT. 2:2). *Napról napra* elhalogatja. *Hetenként* eljött stb. — Ez a világ *kígyót-békát* rám kiált (Népdal; = minden rosszat). — *Kiki* haza ment. *Akárki* megteheti. *Bármikor* eljöhetnek. — *Teljes* tested világos leszen (Pesti: NTest. 11). *Teljes* életekben rabok valának (Zvon., NySz.). *Összes* birtokai dobra kerültek. Az *egész* leckét leírta. [Egész] *hét számra* oda van: per septimanas abest (Kreszn.). Egy egész || *esztendeig* oda maradt. Krisztus nem rész szerint, hanem *egészlen* megfeszített (Illyés: Préd. 2:43). *Töviről hegyire* végére megyen

* Igen szokatlan szórend: »Minthogy dagadó lelke már-már megszorul, mentéjének *még* egy gombját oldja ki [nem felszólító, hanem jelentő mód!], hogy megférjen a ruhában« (Vas G. Nagy id. 166). »A csikós megcsóválta a fejét s aztán *még* egy sörös palacknak törte el a nyakát« (az ötödik sörös palacknak! Jók.: Sárga rózsza 159).

(Com. Jan. 185). *Hamvából* kialudt a barátság tüze (Ar.: Sz. László füve). *Ebestől macskástól* oda vagyunk (Kovács: Közm. 169). Az épületeket felforgatja: az fákat *gyökerestül* kitéri (Nagyszomb. kalend. 1613. E4.). Úgy összerontottam magamat, mintha *gúzsna* megfacsartak volna (szék. Nyr. 4:554). *Öröké* rajta járt a nyelve (Nyr. 20:140).*

SIMONYI ZSIGMOND.

(Folytatjuk.)

SZÚSZÉK ÉS HAMBÁR.

Melich egészen helyesen mondja, hogy a mi *szúszék* illetőleg *szuszek* szavunknak, amely hambárt jelent, az ószlovénben **sqsékū* felelne meg, de mert az ószl. *q*-nak a magyarban *on-on* szokott megfelelni, a szót későbbi átvételnek tartja. »A magyar *szuszek*-ban, azt mondja, *u* van az óbolg. *q* helyén, jele, hogy a szó későbbi átvétel, mint például a magy. *szomszéd*: óbolg. *sqsédz* (t. *sused* stb.)« (l. Nyr. 31:102.) Erre azután így folytatja: »Tekintve, hogy a szó a magyarban az északi szláv nyelvekkel érintkező nyelvjárásokban van meg (vö. MTsz.) valószínű, hogy e nyelvek valamelyikéből került.«

Ebben mindenképp előtt két dolog tűnik föl, először, hogy nem nevezi meg azt az »északi szláv« nyelvet, amelyből a magyar szó az ő véleménye szerint kerülhetett, hiszen a magyarral »érintkező« ez az északi szláv nyelv csakis a tót lehetne, másodszor pedig az az állítása, hogy a szó a magyarban »az északi szláv nyelvekkel érintkező nyelvjárásokban van meg«, mert ezt alig lehet másképp érteni, mint hogy csakis ezekben van meg,

* Szokatlanul kirekesztő szórenddel: Minden házhoz belobbansz s *tővirül hegyire akarsz* mindent megtudni (Nyr. 9:131). A lánc... nem kikapcsolódott, *tővestül szakadt ki* (Ar.: Toldi VI:18). A NySzban mind csak ilyen példa van: *tőből kiégtek, tőstül kifúvand* (l. tő Szól. és tőstül, tővestül; Aranyánál így is: *Felránta tővestül* négy fiatal fűzet, TSz. XII:104). — Teljesen hibás a szórend Kazinczynak köv. mondataiban: Azt a kisugárzását..., mely neki *minden kecséből hatott által reám* (Munk. 9:125; a Bácsm. 1. kiadásában helyesen: mely *minden kellemetességeiből reám hatott* 161). S nem öntöm szóba mind, ami *mindannyiszor fog el*, valahányszor róla emlékezem (Levelei 1:232). Kénytelen addig fejeskedni, míg a *legteltesebb elégtételt kapja meg* (Barnh. Minna 125). Íme midőn örökre tiéd akara lenni, *örökre vesztel el* (Emilia 73; az előmondásban helyesen). — Versben legfőljebb a költői szabadság ad gyöngye mentséget az ilyeneknek: »... másodízben, hajh! s *örökre vesztel el*« (Kisf. S. Gyula VII:5 rím: hűséggel). Tiszta fényt e gyöngy *örökre tartja meg* (Pet. Elmondanám; rím: kinek). Hogy tetőled, galambom, *örökre kell elválnom* (Erd. Népd. 2:142). *Évenként jövök el*, valamint kikeletkor a fecske (Thewrewk E. PhilKözl. 14:829). Enyém a föld és tenger kertje bár, de egy virág itt — *minddel érne fel* (Szász K. Kisebb műford. 4).

pedig hát megvan az Somogyban is és a Székelyföldön is. A szónak mai elterjedése épen nem vall tót eredetre, de nem vall erre a szónak a régi irodalomban való olyan sűrű előfordulása sem.* M. hangtani fejtegetései is vajmi fölületesek, csakis a szó első tagjában mutatkozó hangzóval törődik, — véleménye szerint a *szúszék* nem lehet a *szomszéd*-dal egykorú átvétel, nem származhatik az óbolgár nyelvből, mert az óbolgár *q* helyén az *on* vagy *om* állana és nem *u*, — de már a szó második tagjában álló hosszú *é*-ről egy árva szót sem szól, pedig ezt a tót *súsek* szóból lehetetlen kimagyarázni, hozzá tehetem, hogy ez a horvát *susjek*ből sem magyarázható, sem semilyen más szláv nyelvből, mint csakis a biztosan föltehető ószlovén, illetőleg óbolgár *sqsëkü*-bül, hiszen az ószl. *ê*-nek rendesen *é* felel meg a magyarban.

De hát mit ér az, ha a *szúszék* régi használata, mai elterjedése, második tagjában hangzó *é*-je mind fennen hirdetik, hogy ezt a szót biz nem a tótból kaptuk, hanem szláv szavaink nagyobb részével együtt az itt talált bolgároktól, ha ez ellen tiltakozik az első szótagban található *ú*, amely helyett *on* vagy *om* hangot kellene várnunk? Nem állítom, hogy ezt a rejtvényt minden kétséget kizáró módon meg tudom fejteni, de minthogy M. már szóvá tette a *szúszék* származását, elmondom, hogy milyen módon lehetne az én véleményem szerint a látszólagos ellenmondást talán megmagyarázni. Előre bocsátom, hogy abban kételkedni nem lehet, hogy az óbolgárban a *sqsëkü* szó megvolt és hogy orrhangzóval ejtették; hogy megvolt, azt bizonyítja egyebek közt az újbolgár *süsëk*, hogy pedig *q* volt az első szótagban, azt nemcsak a lengyel *sqsiek* vallja, hanem az orosz *susëk*, cseh *soušek*, tót *súsek*, horv. *susjek* szókban hangzó *u* is, amelynek a bolgárban csak akkor felelhet meg tompa *ü* (= *e*) hang, ha az óbolgárban *q* orrhangzó volt. Hogy az óbolgárban tulajdonképen mikép hangzott az az *q*, azt mi pontosan meg nem tudjuk állapítani. A magyar nyelvben igaz *on* vagy *om* szokott neki megfelelni, de minthogy az óbolgár *o*-nak a magyarban rendesen *a* felel meg, az *q*-ban legalább is más *o* hangnak kellett hangzania, mint a *popü*, *bobü*-féle szókban, amelyekből a magyarban *pap*, *bab* lett. Vajjon ez az *o* *u* felé hajlott-e, vajjon a *munka* (= ószl. *maka*) szóban a régi *u* maradt-e meg, vajjon a *szombat* (= ószl. *sqbota*) régebben valóban *szumbot*-nak hangzott-e, amint legrégibb okirataink írják (*Zumbot*, *Zumbothel*), mindennek a megvitatása ok nélkül zavarná fejtegetésemet, azért egészen mellőzöm e vitás kérdés feszegetését, mert jelen kérdésünkre teljesen közönyös, vajjon *szúszék* kezdettől fogva *ú*-val hangzott vagy régebben talán **szószék* volt és *ú*-ja csak később keletkezett annyi

* Szamota gyűjtésében 1510, 1558, 1596, 1634, 1683-ból találjuk e szót. A NySz-ban közölt sok adat közül csak azokat említem, amelyekben az *u* hosszú volta az írásból is kitűnik: *szúszék* C., PPBl., Erd. Tört. Ad. II. 61, és *álom-szúszék* Csúzi: Tromb. 4.

más hosszú *ú*-val, amely régebben *ó* volt (vö. TMNy 78 és Sim. Magyar Nyelv 2 : 29.). A kérdés tehát, amelyre meg kell felelnünk, tisztán csak az, eltűnhetett-e a magyarban *sz* elől az *n*, az előtte való hangzó nyújtásával? Én azt hiszem, hogy igen. Nem szabad arra hivatkozni, hogy a *szomszéd*-ban szakasztott ugyanabban a helyzetben megmaradt az orrhang, hogy tehát *sqsëkü*-ből nem lehetett más mint **szomszék*. Mi még azt sem mondhatjuk határozottan, hogy egészen ugyanabban az időben, egy és ugyanazon a helyen történt a két szó átvétele, hát még mennyi más körülmény ismeretlen előttünk, amely a látszólag teljesen azonos föltételek mellett is más-más eredményt szülhetett. Miért maradt a szláv *draga-drago* a magyarban *drága* és miért lett *bratü* (HB-beli *brát*)-ból *barát*? miért lett *klasü*-ből *kalász*, de *sladü*-ből *szalad*, *Zlatno*-ból *Zalatna*, de *slanina*-ból *szalonna*, a *slama*-ból meg épenséggel *szalma*? miért *brazda*-ból *barázda*, *brana*-ból *borona*? A mi esetünkben még egy sajátságos körülmény járult mindehhez, olyan hang tükrözéséről van itt szó, amelynek hű megfelelője a magyar nyelvben nem volt, hiszen a *szomszéd* *om*-ja tiszta mássalhangzós *m*-jével ép olyan kevésbé felel meg teljesen a szláv kiejtésnek, mint a *szűszék* vagy *szószék*, amelyben az orrhangú elem teljesen eltűnt, úgy hogy akár két különböző kísérletet kereshetnénk e két szóban az idegen orrhangzónak magyar hangokkal való visszaadására. De az a körülmény, hogy a régen átvett ilyen szavakban a magyar nyelvben rendesen orrhangú mássalhangzót találunk, mégis nagyon valószínűvé teszi, hogy a *szűszék* régibb alakjában egy *n* vagy *m* hangzott az *sz* előtt.

Ebben megerősít bennünket *mészáros* szavunk története. Hogy a *mészáros* szó nem újabb átvétel, az kétségtelen, nem is lehetne azt semmilyen élő szláv nyelvben található alakból kimagyarázni, azért én már 1893-ban is azt mondtam: »valószínű tehát, hogy **menszár* (ószl. *męsarŭ* v. ö. *męso* hús)-ból lett«, (l. *A szláv szók a m. ny.*-ben 30. l.). A hangyaszorgalmú Szamota azután három okiratból kimutatott egy teljesebb alakot, amelyben az *sz* előtt még *n* hangzott (1438 Johannes *Menzaros*, 1453 Georgius *Menzarus*, 1520 Luca *Menzaros* l. A tih. apáts. a. l. 1895. 36. l.) és ezzel igazolta föltevésemet. Csak egy dolog maradt még így is kétséges, az t. i. vajjon az *e* az eredeti *n*-es alakban rövid volt-e vagy hosszú, erre az említett adatok régi helyesírásunk fogyatékossága miatt feleletet nem adhatnak. Én mégis a *menszáros* alakot tartottam és tartom ma is az eredetinek, mert a bolgár nyelvben semmi néven nevezendő okot nem találok magyar *męnszáros* alak föltevésére; ha ilyen ejtés, ami elég valószínű, mégis megvolt valamikor, akkor ez magában a magyar nyelvben fejlődött régibb *menszáros*-ból. Igaz, hogy a szláv eredetű *péntek* és *belénd*(es) szókban is *én* felel meg az ószl. *e*-nek, de ha talán szabad föltennünk, hogy a *belénd*-es lascivus szóra a *belénd* (*belén* fű, bolondító fű)-ból képezett *beléndes* hyoseyaminus hatott, akkor mindössze az egy *pén*-

tek marad, amely magyarázatra szorúl. A *szent, rend, lencse, szelemen* mind azt bizonyítják, hogy ószl. *ę*-nek a magyarban eredetileg *en* és nem *én* felel meg, azt bizonyítanak a *gerenda, szerencse* szavak is, ha a szó második tagjában álló rövid *e* nem fejlődhetett volna akár hosszú *é*-ből is. Én tehát azt teszem föl, hogy a *menszáros* a legrégibb alak és hogy csak ebből lett *mén-száros, mészáros*. Az *n*-nek sziszegő előtt való eltűnésére annak idejében a *pénz* helyett hallható *péz* alakra hivatkoztam; aki ismeri régi codexeinket, az tudja, milyen sűrűn olvasni bennük *kénszerít* helyett azt, hogy *készserít*, a mindennapi életből pedig ismeretes a *tensúr* (<*tekintetes úr*) — *ténsúr* — *tésúr*. A kolozsmegyei *tenzsola* is aligha nem régibb az aranyosszéki *ténzsola*-nál, amelyből a gazdák előtt jól ismert *tézsola-tézsola* „ekerúd, előrúd“ keletkezett; *ténzsola*-ból *tenzsola* nem magyarázható, azonban mint *tenzsola* és *tézsola* közt álló átmeneti alak nagyon is érthető fejlődés.

Összefoglalom a mondottakat. A magyar *szúszék* hosszú *é*-je az élő szláv nyelvekben található alakokból nem magyarázható, a régi nyelvünkben tapasztalható nagy elterjedése sem teszi nagyon valószínűvé későbbi átvételét. Az ószlovénben az első szótagban biztosan *q* hangzott, ennek igaz, rendesen *on, om* felel meg a magyarban, de sziszegő előtt álló *n* eltűnése a magyar nyelvben nem ismeretlen és épen szlávból vett szókön kimutatható tünetmény. A bolgár nyelv semmi okot sem ad nekünk arra a föltevésre, hogy az *ę, q* orrhangú hangzókban hosszú hangzó hallatszott volna, ha tehát a régi *Menzáros* írással szemben ma *mészáros* ejtést találunk, ez közvetlenül ugyan valószínűleg *mén-száros* alakból lett, de ez még régibb *menszáros*-on alapúl. Így lehetett ószl. **sqšékū*-ból (ha ezúttal teljesen mellőzzük azt a vitás kérdést, vajjon a magyaroktól hallott *q*-ban nem hangzott-e inkább *u*-s mint *o*-s elem), a magyarban **szonszék*-**szónszék* és a hosszú *ó*-nak gyakori *ú*-vá való válása után **szúnszék*, végre az *n* elveszésével a mai *szúszék*.

Én tehát igenis meg vagyok arról győződve, hogy ószl. *sqšéku*-ból a magyarban lehetett *szúszék*. Hogy a tót *súsek*-ből, amelyből Melich a mi szavunkat magyarázza, mi minden lehetett, annak fejtegetésébe nincs miért bocsátkoznom, csak azt az alakot akarom megemlíteni, amely tényleg tótból származott és Melichet óvatosabbá tehetette volna, értem a NySz. *szuszok* alakját, amelyet a Döbrentei codexben találunk; ide tartozik valószínűleg a Mon. Írók 23 : 422-ből idézett alak is (Buzás *szuszkokot* egynehányot a bumbi elrontott), amely Dobay Zsigmond 1686-ban írt naplójából való.

Ezzel a *szúszék* szótól búcsút is vehetnék, ha M. jónak nem látta volna, hogy ok nélkül egy egészen különös kérdést vessen föl, amelynek ilyen tárgyalása könnyen nagy zavart okozhatna a Nyrenek e kérdésekben járatlan olvasóinál. A rendes *szúszék*, illetőleg *szuszék* mellett az ország északnyugoti részének

több helységéből *szuszák* alakot is ismerünk. M. ezt az alakot egészen helyesen magyarázza, de meg nem állja, hogy egy másik magyarázat lehetőségét legalább meg ne említse. »A magy. *szuszák* alakot hátraható magánhangzó-illeszkedéssel lehetne megmagyarázni a *szuszék* alakból. E magyarázatot tartom az egyedül helyesnek a *szuszák* alak keletkezésében s nem folyamodunk ahhoz a hangtani jelenséghez, amely csak a keleti bolgár nyelvjárásokban van«. Én több ízben utaltam már arra, hogy a magyarok olyan bolgár nyelvjárásból vették át szláv szavakat, amelyekben az ószl. *ê* helyén tiszta *é* hang és nem *ea* vagy *ja* hallatszott. Szabad legyen a kérdés nagy fontosságára való tekintetből egy régebbi cikkemből egy hosszabb idézetet ide iktatnom. Ismeretes dolog, hogy Miklosich végig azt vitatta, hogy az úgynevezett ószlovén nyelvnek, azaz a legrégebbi szláv bibliafordítás nyelvnek hazája Pannonia és hogy Volf György ezt a tételt akkor védte leghevesebben, mikor a tudomány Miklosich e tévedése felett rég napirendre tért. Az ószlovén nyelv hazájáról én *A glagolita ê és az ószlovén nyelv hazája* c. cikkemben egyebek közt ezt mondtam:

»Hogy e nyelv hazája, mindamellett, hogy a magyar nyelvbe átment szók tanúsága szerint Magyarországon egy hozzá igen közel álló nyelvjárást beszéltek, nem lehetett Magyarország, azt a magyar *csép, déd, lép* (vogelleim), (anya)-*méh, néma, ebéd, acél, répa, szomszéd, tészta* szók bizonyítják. A Cyrill-től összeállított glagolita írásban, amelyben a legrégebbi ószlovén forrásokat írták, a megfelelő szókban olyan jelt használnak, amely kezdetül fogva egyszersmind a *ja* hang jelölésére volt használatos. Nem tehető föl, hogy Cyrill, aki olyan finom különbségeket tesz írásában, mint amilyen a két irrationalis hangzó más-más betűvel való jelölése, két annyira különböző hangot, amilyen az *ê* meg a *ja*, egy jellel írt volna. Ha tehát *dêdû, obêdû* s a többi e fajta szókban szakasztott ugyanazt a jelt használta mint a *êslî* (olv. *jasli*) 'jászol', *Iêkovû* (Zogr. Máté IV. 21. olv. *Ijakov*) 'Jakab', *êko* (olv. *jako*) 'mikép' szókban: akkor jogunk van föltenni, hogy az ószlovénben az első és a második csoporthoz tartozó szókban vagy szakasztott ugyanaz a hang csengett, vagy hogy a hasonlatosság olyan nagy volt, hogy a különben olyan finom haladású Cyrill a két hangot egy jellel tartotta kifejezhetőnek.« (l. NyK. 27 : 87. l.)

Más ízben szoltam a kérdéshez, mikor ki kellett mutatnom, hogy mennyire téves Munkácsi föltevése, hogy szakasztott ugyanaz a bolgár nyelvjárás hatott volna a magyar nyelvre, mint az oláhra, illetőleg hogy a magyar nyelvre is a keleti bolgár nyelvjárás hatott. Erre vonatkozó szavaim a következők:

»Valami keleti tipust azon a nyelven, amelyből szláv szavaink javarésze került, a legjobb akarat mellett sem lehet észrevenni. Sokkal könnyebb volna annak nyugoti típusát kimutatni. A bolgár nyelvnek t. i. épen nyugoti nyelvjárásának jellemző vonása,

hogy a régi *ê* és *ja* hangokat, melyek keleten gyakran, egyes helyeken mindig összeesnek (l. NyK. 27 : 86.), élesen elválasztja egymástól; már pedig a magyar nyelvbe került szláv szók a bolgár *ê*-t mindig tiszta *é*-nek tüntetik föl, nem *°a*-nak, mint pl. az oláh nyelvbe került szláv szók« (l. NyK. 30 : 37.).

Melich mintha rést akarna ütni e tanításomon. Igaz, a *szúszék* mellett található *szuszák* alakot hangzóilleszkedéssel magyarázza és ezt a magyarázatot tartja egyedül helyesnek, de mintha mégis a keleti bolgárságnak a magyar nyelvre való bizonyos mértékű hatásában hinne. »A magyar *marázsa* (óbolg. *mrěža* = háló)-beli *a*, azt mondja, keleti bolgár nyelvjárású nyom, bár e szó oláh közvetéssel is juthatott a mi népnyelvünkbe.« No, ha a keleti bolgár nyelvjárás más hatását ki nem tudjuk mutatni, ha bolgár *ê*-nek a magyarban következetesen *é* felel meg, illetőleg régiebb *é*-ből lett *í* (vö. régi *zseléb* NySz.: *zsülip*, *pülés* NySz.: *pülis*, *kalitka*, *ritka* stb.), ha az egyetlen eset, ahol neki a köznyelvben *á* felel meg, a *császár* szóban, az *á* bizonyosan hangzóilleszkedéssel keletkezett, akkor mindenesetre nagy bátorság kell ahhoz, hogy valaki a *marázsa* szóban a keleti bolgár nyelvjárás hatását lássa, amelynek különben a legkisebb nyomát sem fedezhetjük föl a magyar nyelvben, mikor a helyes magyarázat annyira kínálkozik, mikor M. is ismeri és említi is ezt az egyetlen lehetséges magyarázatot. Az ószl. *mrěža*-nak az oláh nyelvben egészen szabályosan megfelel *mreaǵă* (*j* = *zs*) illetőleg *mrěǵă*. Ha a határozott artikulusz hozzájárul, a szó *mreaǵa*-*mrěǵa*-nak hangzik és minthogy az *e-ě* a hosszú hangsúlyos *á* előtt csak gyengén hallatszik, a magyarban **mrázsa*-*marázsa* a lehető legpontosabb mása. A szó elterjedése sem bizonyít e föltevés ellen, hiszen Erdélyen kívül (Székelyföld; Udvarhely m. és Gyergyó vid.) mindössze Szegedről közölték, Szegedről pedig a Maroson fölfelé menve elég közel érjük az oláhokat, azonkívül Szeged régebben, mielőtt vasutak voltak, tele volt oláhval, aki a Maroson lejtött fával, sóval még Erdélyből is. Azt, hogy a magyar nyelvre a keleti bolgár nyelvjárás is hatott, amelynek hatása az oláh nyelvben az első pillantásra szembeötlik, meggyőződésem szerint egyáltalában be nem lehet bizonyítani, de ha M. mégis azt hiszi, hogy ez lehetséges, akkor jó lesz mindazt, ami véleménye szerint ilyen hatás mellett szól, külön összeállítani, így egyetlen egy, még hozzá annyira kétes esetre hivatkozva ezt a kérdést fölvetni nem volt tanácsos, mert mindenki pillanatnyi ötletet fog benne látni, aki nem tudja úgy mint én, hogy M. már egy idő óta ilyen csalóka jelek után indulva keresve keresi a keleti bolgár nyelvjárásnak ezt a hatását, amelyről mi többiek nem tudunk semmit sem.

Áttérek a *szúszék*-kal egyjelentésű *hambár* szóra, mellyel nagyon röviden végezhetek, mert alapjában egy nézetem vagyok M.-el. Én ugyanis teljesen egyetértek M. nézetével, hogy ezt a

szót »délszláv közvetéssel kaptuk a törökből, ahol meg perzsa vagy arab kölcsönzés«, csak utána ne vetette volna azt a különös állítást, hogy »a szókezdő *h*-t azonban kielégítően nem tudjuk megmagyarázni«. Már hogyan tudnók! Hiszen egészen kétségtelen, hogy a horvát-szerb nyelvben a *hambar* alak régibb korból kimutatható mint az *ambar*, a régi szótárak következetesen *hambar*-t írnak, kezdve az 1595-ben megjelent Verantius-féltől egészen az 1818-ban megjelent Vuk-féléig, ahol már *ambar* áll. Igaz, hogy az *ambar* alak — a *h* a horvát-szerb nyelvben a XVII. századtól kezdve kezd tűnedezni — régebb keltű, megtaláljuk *hambar* mellett már a XVII. századbeli íróknál is, de soha senkinek esze ágába sem jutott azt állítani, hogy a *hambar* ejtés soha meg sem volt a horvát-szerb nyelvben, sőt a régibb szótárak következetes *hambar* írása inkább arra vallhatna, hogy az *ambar* alak valamikor ismeretlen volt a horvátok és szerbek közt és hogy csak akkor támadt, mikor a *h* különben is kezdett gyengülni, sőt sok vidéken végkép elveszni. Határozottan ezt azért nem lehet állítani, mert Veráncsics szótárát kivéve, amely a XVI. század végén látott napvilágot, a szót a XVII. század előtt kelt forrásból nem ismerjük és mert utóvégre nem lehetetlen, hogy a szó kétféle alakban került a horvát-szerb nyelvbe *hambár* és *ambar* alakban, mint a bolgárban is mind a két alak járja és mint a törökben is, amelyből a szó a délszláv nyelvekbe került, mind a két alak ismeretes. A magyar *hambár* szakasztott a horvát-szerb *hambár* (hosszú *á*-val a második szótagban); azért, mert a *h* ma alig hallható már a horvát-szerb nyelvben, azt állítani, hogy a magyar *h* nem igazolható, olyan dolog, mintha valaki azt mondaná, hogy *haramija* nem közvetlenül a török *haramî*-ből lett, amint a szó szlávos továbbképzése világosan mutatja, hanem horvát-szerb közvetítéssel jutott hozzánk, azonban a szókezdő *h* nehézséget okoz, minthogy a horvát-szerb ugyan *haramija*-nak írja a maga szavát, de rendesen *aramija*-nak ejti. A *h* miatt bizony bátran lehet a *hambár* szavunkat a horvát-szerb *hambar*-ból magyarázni.

M. szavai különben könnyen félreértésre adhatnak okot, ő t. i. úgy kezdi: »A *hambár*, *hombár*-ról is többször volt szó a Nyr-ben. Mai tanításunk e szóról az, hogy délszláv közvetítéssel kaptuk a törökből«. Az ember első pillanatra azt hihetné, hogy a »mai tanításunk« a magyar nyelvészek mai álláspontját, vagy legalább is a Nyr. szerkesztőségének mai nézetét jelzi. No de ez ki van zárva, hiszen Simonyi éppen az előtte való füzetben a *hombár*, *hambár* szót azok közé »a fontosabb és biztosabb egyeztetések« közé sorolta, amelyek Munkácsinak *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* c. művében találhatók (l. Nyr 31 : 33. k.). Igaz, hogy ott, ahol olyan kevés a biztos, mint Munkácsi legújabb művében, a »biztosabb« még nem valami sokat mondó jelző, de mégis föl szabad tennünk, hogy Simonyi egy hónappal ezelőtt Munkácsi véleménye felé hajlott és hogy

Melich magyarázata annál kevésbé győzte meg, mert a szókezdő *h*-t nem tudja megfejtteni. Most, mikor ez a *h* a legesleg-egyszerűbb módon megmagyarázódott, természetesen halomra dől Munkácsi könnyedén összeállított építménye is. Ha a mondottakat tekintetbe vesszük, ha még külön is kiemelem, hogy az ozmán-török nyelvben jól ismert alak a *hambar* is (Zenker is említi nagy szótárában: »*ambar*, vulg. *ambar* und *hambar*!«) csak mosolyogva olvashatjuk Munkácsi fejtegetését:

»A magyar *hombár*, *hambár* szónak legrégebb adatát, a NySz. csak Páriz-Pápai szótárából (1708.) ismeri, mégis e szót nyelvincsünk keletről hozott elemének kell tartanunk; mert szókezdő *h*-ját a környező nyelvek megfelelő alakjai nem magyarázhatják. Ezek: oszmanli *ambar*, *anbar* (< ujper. *anbar*); innen: bolgár, szerb *ambar*, kisorosz *ambar*, *vinbar*, orosz *ambaro*, ujjörög *амбар*, albán *ambar**; csak az ujszlovénben és horvátban van még *hambar*, mely azonban, minthogy e nyelvek a szókezdő *h*-t nem fejlesztheték, bizonyára a magyarból való.«

Milyen messze földre és milyen rég múlt időkre kellett Munkácsinak elkalandoznia, hogy ezt a szót megmagyarázza, amelyet nem tud 1708 előtt kimutatni,** amelyet Szamota sem talált előbb 1685-nél, s amelyet a szomszéd horvát-szerb nyelvből, vagy ha úgy tetszik, az ozmán-török nyelvből, játszva ki lehet magyarázni. De még sem! A szókezdő *h*-ba vetett remény, igaz, dugába dőlt, de van még valami, amibe M. kapaszkodhatik, a *hambár* mellett használt *hombár* alak. Halljuk csak M. szavait:

»Régiségre vall a *hombár* első magánhangzója is, mely a nasalis előtt *a*-ból keletkezve, igen emlékeztet az összetnak ilyen hangfejlődési szabályára (pl. összet *fonz* fűn = av. *pañā*-, *oñ* glied = szkr. *añga*-, *nom* name = av. *naman*-, *k'om* wille = av. *kāma*; l. Hübschm. EO. 86.)«

Tehát van egy perzsa *anbār* szó, amely az örményben *hambar*-nak hangzik és van az összetben — egy hangtörvény, amely szerint a orrhangok előtt *o*-vá lesz; a magyar *hambár*-*hombár* szó ennél fogva perzsa! Én nem hiszem, hogy a magyar nyelvészek a *hombár* alak miatt a Kaukázusban lakó összetekhez fognak tanácsért folyamodni, az *o*-nak korántsem kell régiebbnek lennie az *a*-nál, hiszen Munkácsi maga igen jól tudja, hogy az oroszlan szóban az *o* régiebb *a*-ból lett, *a*-ból lett az *o*, nyilván a *Barabas*-ból lett *Borbás*-ban is, a *Barbara*-ból lett *Borbálá*-ban is, meg számos más esetben, amelyekkel részben épen M. kedvéért foglalkoztam (ószl. *klada* > *kalada* NySz. — *kaloda*; *slanina* > *szalanna* NySz. — *szalonna*; *kladnja* > *kalangya* —

* Az albán is ismeri a *hambar* alakot!

A. O.

** M. nem vette észre, hogy a NySz. igenis valamivel régiebb időből, a XVII. sz. végéről, idéz *hambáros* hajót.

A. O.

kalongya l. NyK. 30 : 466.). A magyar nyelvészek tudnak más esetekről is, amelyekre nem akarok hivatkozni, mert nem értek egyet velök a kiinduló pontra nézve (vö. NyK. 27 : 369.). Én azt hiszem, mindebben olyan tüneményt kell látnunk, amelyet eddig inkább csak a magas hangzók terén állapítottak meg határozottan (vö. *Filep* > *Fülöp* stb.), az ajakműködésnek fokozását. Hogy részben a szomszédban álló ajakhangú mássalhangzók hatásának tulajdonítandó az ilyen *a*-ból lett *o*, az igen valószínű, de ha a szláv *koš*-nak *kas*, a **košarü*-nak, azonban *kosár* felel meg, aligha boldogulunk a mássalhangzókkal, itt úgy látszik a szomszéd *á* hatott az *a*-ra, úgy mint egyes nyelvjárásokban is tapasztaljuk (vö. *házbo*, *pávo*, *szároz*, a Dunán túl). Hogy a *hambár*-ból lett *hombár*-t így vagy úgy magyarázzuk, az közönyös, csak abban kételkedem, hogy sikerülni fog valakinek kimutatni, hogy *hombár* a régebbi alak, azt meg még kevésbé hiszem, hogy valaki Munkácsival elmegy az összetétekhez, mert itthon semmi utat-módot nem talál egy *hambár*-ból lett *hombár* megfejtésére!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

MEGHONOSODOTT SZÓK ÍRÁSA ÉS A NYELVTISZTASÁG.

Folyóiratunk ez évi első számában napvilágot látott rövid cikkemnek célja voltaképpen ép az volt, hogy a meghonosodott szók írásának rég vitatott, de dűlőre mégsem jutott kérdését újból felkavarja. A cikk rövid tartalma, határozott hangja is oda vágott. Fel akartam pedig kavarni a kérdést, hogy hadd szóljanak hozzá, akiket illet, azért, mert tudtommal nincs nyelv Európában, melynek helyesírása annyi tarka-barkaságot eltűrne, sőt megengedne, mint éppen a mienk.

Az angol is, pedig nagyon türelmes e tekintetben, idomítja az idegen írást a maga szokásai szerint. *Y*-nal írja a szóvégeket az idegenből jött szavakon is, ahogy külföldben is teszi. Így ír *biology*-t, *philosophy*-t, *psychology*-t, *sociology*-t stb. A francia *pédagogie*-t, *phénomène*-t ír *paedagogia*, *phaenomenon* helyett stb. A német *Asthetik*-et, *Pädagogik*-ot, *Zensur*-t stb. ír *aesthetika*, *paedagogia*, *censura* helyett. Az olasz *filosofia*-t, *psicologia*-t, *pedagogia*-t, *fisica*-t, *fisiologia*-t, *frenologia*-t, *freniatria*-t stb. ír *philosophia*, *psychologia*, *paedagogia*, *physika*, *physiologia*, *phrenologia* és *phreniatria* helyett. Az oláh *filosofia*-t, *filosofu*-t ír *philosophia*, *philosophus* helyett. A szláv nyelvek is, például a cseh *filosofia*-t, *filologia*-t ír *philosophia*, *philologia* helyett. Hát csak a magyar helyesírás olyan türelmes? a magyar írás mindent bevesz? Még most se tiltakozzunk a sok mindenféle idegen, nyelvünkben ugyan jött-ment helyesírás ellen, amivel — sajnos — lépten-nyomon találkozunk a magyar helyesírásnak tartott szöveg nyelvtestében. Micsoda türelmes test ez, hogy annyi idegen, furcsa jószágot megtűr magában! Hogy még most is hiva-

talosan *physikát, philológiát, philosophiát, katholikust, mathematicát, positivot, analysist, ministert, renaissance-ot* (itt már a ragozás írásával is megakad a magyar), *paedagogiát*, stb. kell írunk.

Vagy talán e helyesírásbeli különködéssel, szinte makacskodásnak mondhatná valaki, akarjuk megőrizni nyelvünk tisztaságát? Nem, és határozottan nem. Ellenkezőleg, ép ezzel nyitunk tág kaput a sok idegen elemnek, idegenszerűségnek, mert megadtuk a jogot, hogy saját helyesírásában, saját ruhájában jöhessen át mindegyik a magyar szöveg területére. Így mindegyik bejöhethet bátran a maga egyenruhájában. Ha azonban csak a magyar egyenruha járná, ha minden szótól, még a meghonosodott szóktól is megkövetelnők a magyar egyenruhát, ez hatalmas gátat vetne a betolakodó sok idegen elem ellen, akár amilyen akadály és szükség a megfelelő ruha a társadalmi érintkezésben is. A ruha teszi az embert, nos — a meghonosodott szavaknál: a helyesírás teszi a szót. *Roma* olasz szó, *Róma* magyar, *Napoléon* francia, *Napoleon* magyar szó (magyar hangsúllyal, mert idegen hangsúlyozás folyékony magyar beszédben vígjátékba való). *A meghonosodott szavakra is kötelező magyar egyenruha éppen legjobban vághatná útját az idegen egyenruhájú, idegen helyesírású sokféle nélkülözhető elem betolakodásának.*

Ide vágott az a rövid cikk, melyet írója ép ezért vélt jónak aztán a második számban részletesebb kifejtéssel megtoldani. De a dolgok természetes összefüggésénél fogva, noha a szerkesztő jegyzete szerint első rövid cikkem csak véletlenül találkozott az egyik Philoxeniádával, mégsem volt véletlen a tartalmi találkozás. A meghonosodott szók helyesírásának kérdése szükségképpen összetalálkozik a nyelvtisztaság kérdésével. És én hálát is adok Philoxenos uramnak a vele való e véletlen találkozásomért, mert noha eredeti célom csak az volt, hogy felkavarjam a kérdést s nem akartam avatatlan tudásommal a nyelvtudományi viták szakterületére lépni, mégis azóta ép az ő hatása alatt újra meg újra átgondolván a kérdést, az ott hirdetett elvet módosítandónak vélem. De előre megjegyzem, nem változtatásról, hanem csak megtoldásról van szó.

Először is előrebocsátom annak felvetését: mért keresek ilyen egységes elvet, merőben gyakorlati irányelvet helyesírásunk, már tudniillik a jövő helyesírása számára, mert jelen zagya írásmódunk útvesztője mindenkinek szemet szúr, valaki csak más nyelv helyesírását is ismeri. Különösen lapjaink annyi módon írnak, hogy szinte úgy látja az idegen szemlélő, hogy minden szabad.

Már most hiába mondja nekünk akármilyen javaslat, hogy az effajta szókat így írjuk, az ilyeneket meg így, az amolyanokat meg úgy, ha mindezt nem fejezi ki röviden, összekapva valamely egységes alapelvbe. Az ily elv megmarad a gyakorlat embernek fejében, a részletek elvesznek. Ha nincs ilyen elvünk, ott vagyunk, ahol voltunk, úgy ír mindenki, ahogy akar s megint minden

szabad. Nem egyoldalú túlzást akarok, ezt én is csak úgy szeretném kerülni, mint nyelvtudományunk régi avatott művelője, Joannovics György, mondja. (Nyr. 31:137). Nem egyoldalú túlzást, hanem egységes alapelvet keresünk.

Meghonosodott szók írása és nyelvtisztaság! — ép e kettő szoros összefüggésének belátása vitt előbb-hirdetett elvünk meg-bővítésére. A *meghonosodott idegen szó nem idegen szó* elv ellen tényleg nem szólt senki, csak a belőle vont következtetésen akad-tak meg a hozzászólók. Joannovics igazán találóan veti össze ez elvet a *kékre befestett vörös posztó nem vörös posztó*-féle állítással. De igazán oly felesleges ezt az elvet hangoztatni? Ha az a kékre festett vörös posztó most már kék, mért mondja rajta a gyári jelzés, hogy vörös? Mért hagyták rajta, vagy helyesebben mért erőszakolták megint rá a vöröst jelző gyári jegyet? Ha az a szó meghonosodott, mért van rajta az idegen ruha? A kék posztó nem vörös, ne is mondja semmiféle jelzés annak, de a magyar szó sem latin, ne is mondja semmiféle helyesírás annak, ne is hordjon latin ruhát! A *kék posztó kék, a filozófia filozófia*. Amaz nem vörös, ez nem philosophia.

Ez elvnek helyességéhez tehát nem férhet szó. De igenis megakad a dolog a továbbiaknál, mikor a meghonosodott szók írásáról s ezzel egyszersmind önkéntelenül nyelvbeli használatukról is esik szó. Bizony sok meghonosodott szavunk van, amelyet könnyen kikerülhetünk, mert jó eredeti magyar szavunk is van rá. E körülmény, hogy már annyi idegen szó özönlött be nyelvünkbe, a nyelvtisztaság érdekében szükségessé teszi a *meghono-sodott idegen szó nem idegen szó* elv illetén kibővített fogal-mazását: *Ne használjunk idegen szót, de a nélkülözhetetlen meghonosodottat írjuk magyarul!*

Tehát csak a nélkülözhetetlent használjuk, de ezt aztán írjuk magyarul. Természetesen mindez nem illeti a tulajdonneveket. *A tulajdonnév marad mindig és mindenütt tulajdonnév*, amit úgy kell írunk, ahogy az illető, illetve az illetők írják. Közülök a *néhány megmagyarosodottat azonban szintén magyarul kell írunk*. Napóleont kell írunk Napoléon helyett. Párizst Paris helyett stb. Azok a *Donki Zsott*-féle alakok, miket Joannovics és Bartha felemlítenek, valóban torzalakok. Ki az ilyen gyommal! le az efféle vadhajtásokkal! Ezért kell egységes elv. A tulajdon-névre pedig ez így szól: *A tulajdonnév marad mindig tulajdon-név, a néhány megmagyarosodottat írhatjuk csak magyarul.*

Most még csak néhány részletkérdést. Én a *reneszánsz* szót is meghonosodottnak tartom és sajnálom, hogy Joannovics azt állítja róla, hogy »mégis csak idegen szó, olyan t. i., amely soha se honosodhatik meg.« Mért? már most is az! Joannovics még azt is állítja: »Akiknek a francia szók hangzásáról fogalmuk sincs, azok csakugyan így ejtik: *reneszánsz*.« Kérdem, ki ejti egyáltalán magyar beszédben franciául e szót? *Senki*. Lehetet-lenség francia hangsúllyal francia kiejtéssel magyar szövegben

mondani. Ha rönészűsz (= renaissance)-oskodnánk, kinevetnének. Akik mégis csak tudnak valamicskét franciául, itt vagyunk francia tanárok, magyar szövegben nem tudunk francia renaissance-ot, már tudniillik rönészűsz-ot ejteni. A francia beszédben így mondjuk, már a magyar fordításban reneszánszot mondunk. Hát mért írjuk mégis franciául?

Ezért is nagyon sajnálom, hogy az Országos Közoktatásügyi Tanács helyesírási javaslatában a *reneszánsz* szó oda került, ahova, t. i. az »idegen fogalmak, intézmények, szokások« stb. neveihez. No ez nem idegen fogalom, nem is idegen intézmény, idegen szokás. A mellette idézett *cinquecento* igen, idegen fogalom. Cinquecentója csak az olasznak volt, nekünk XVI. századunk vagy protestáns korunk volt helyette. De reneszánsza nemcsak az olasznak volt, hanem a legtöbb európai nemzetnek s így nekünk is. Nem is híjuk másképp, csak így. Sőt például az építőművészetben nemcsak hogy volt reneszánsz építésünk, hanem ez mutat fel egész építőművészetünk történetében sajátos magyar jellemvonásokat. Felső-magyarországi reneszánsz építésünk ha idegen eredetű volt is (de mi ne lett volna az?), igazi magyar iskola jellemét mutatja. *A cinquecento merőben idegen, ám a reneszánsz nagyon is magyar fogalom.* A kettő egy osztályba nem sorozható, a kettő egy mértékkel nem mérhető. Ép oly idegen, mint a *cinquecento*, a Joannovics említette *repeal, repealer*. Ilyenünk nem volt, nem lesz, de reneszánszunk igenis volt.

Joannovics a *megújhodást* mondja magyar megfelelőjének. De nem minden megújhodás reneszánsz és a reneszánsz sem csak megújhodás. Ilyen esetben kár az idegen szó ellen kardoskodni, mert csak fogalomzavart fognánk előidézni. Helyesen használta minden történeti munkánk, még a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent Burckhardt- és Symonds-féle reneszánszmonográfiák fordítói is az idegenből jött szót, pedig ezek bizony-nyal eredeti szavunkat használták volna, ha lett volna.

Ha ilyenkor is küzdünk az idegenből jött kifejezés ellen, mikor nincs helyette magyar megfelelőnk, mikor a meghonosodott szó nélkülözhetetlen, az olyanféle vállalkozás, mintha a *kántor*, az *oltár*, a *rózsa*, az *iskola*, a *Múzeum*, az *Akadémia* ellen küzdenénk. Ilyenféle túlhajtás, mikor Bartha kifogásolja a *formálni* szót. Hát a *jóformán*, az *olyanformán* mit vétett? Sőt *ilyenforma*, *olyanforma* névmástövévé váltott már. Ott rontsunk neki a gyomnak, ahol van, de akkor aztán irgalmatlanul ki vele! Az ilyen meghonosodott virágokat azonban még eltűrhetjük.

Még egyszer ismétlem tehát: a *kötelező magyar egyenruha* a *legjobb védekezés* volna a *betolakodó sokféle idegen elemmel szemben*; a nélkülözhetetlen meghonosodott szavakra is kötelezőleg kiterjesztett magyaros írásmód volna a legerősebb helyesírásbeli gát az idegen elemek betolakodó áradatával szemben. Azért a meghonosodott s idegen szavakra vonatkozó helyesírásbeli elvet így bővítenők ki:

Ne használjunk idegen szót, de a nélkülözhetetlen meghonosodottat írjuk magyarul! A tulajdonnév azonban marad mindig tulajdonnév, amit úgy kell írunk, ahogy az illető, illetve az illetők írják, kivéve a néhány megmagyarosodottat s ezeket magyarul kell írunk. Ha egyéb idegen szót mégis kénytelenek vagyunk használni, csak idézőjel közt vagy aláhúzással (dölt betűvel) tehetjük, éreztetve így külsőleg is idegen voltát a magyar szöveg nyelvtestében, az illet természetesen idegen helyesírással is írjuk.

Íme: ez volna a főelv a hozzácsatolt összes jegyzetekkel.

PEKÁR KÁROLY.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nem *konverzió*, hanem *konverszió* stb. Hogy a kiejtés nem lehet egyedüli alapja a helyesírásnak, nem szükség megokolnom. El van ez ismerve még a magyar szókra nézve is, hát még az idegen szókat illetőleg, amelyek hangzásának szabatos jelölésére nyelvünkben nincsenek meg az alkalmas írásjegyek. Elismert igazság az is, hogy a helyesírásnak feladata nem a helyes kiejtésre, hanem a szabatos írásra tanítás. De ez korántsem zárja ki az írásnak az ejtésre való befolyását ott, ahol az írás és ejtés fedezi egymást. Mostani cikkemben visszatérek egy már többször kiemelttem fonákra, mely bizonyos latin szóknak mind hangoztatásában, mind leírásában évek óta dívik (L. Nyr. 11:418. 26:559.) A fonákosság abban áll, hogy az ilyen szóknak *sz* hangját *z*-nek ejtik és a magyaros írás térfoglalása óta *z*-vel is írják: kurzus, verzió, inverzió, konverzió, exkurzió, konverzál, reverzális, inzultus stb. Ezeket korábban mindig latinosan, egyszerű *s*-szel írtuk, és így is ejtettük: cursus, versio, inversio, conversio, reversális stb. De a *cursus*, *reversalis*, *insultus* végső *s*-ét, tudvalévóleg, mégis magyar *s*-nek hangoztattuk és hangoztatjuk most is. A magyaros írás e tekintetben világosabb; mert az ilyen szókbán szemmel láthatóvá teszi az *sz* és *s* közti különbséget. Ugyanezt célozta Kazinczy Ferenc is, mikor e hangkülönbség kiemelésére ilyen szavakban a latin *s*-nek magyar *sz*-szel való írását határozta el. Fölemlíti ezt Tövis és Virágok c. művecskéjében.

A negyvenes években lefolyt vegyes házasságbeli heves viták alkalmával reverszálist ejtettünk, és e hangot egyszerű latin *s*-szel jelöltük. És íme mi »régiek« most ugyanezen vitatkozások megújultával csodálkozva hallottuk e szónak reverzálisra eltorzított hangzását, és láttuk furcsa leírását, valamint a többi itt elsorolt szónak elváltozott alakját és zizegő hangját is, most folyvást zörög a hírlapokban az államadósság konverziója, amelyet a fennforgó tárgy címének választottam, és ugyanott konverszióra igazítottam ki. A latin hagyomány alapján mindig így, nem zizegve, ejtettük a feljebb elsorolt szókat. Írt erről velem egyetértőleg Szigetvári

Iván (27:229.) és Tóth Béla is (27:131.). Szavunk azonban elhangzott. Most újra felhívom az író közönség figyelmét erre a tárgyra, mint amely a helyes írás és helyes ejtés kérdését egyaránt érinti. Am írják e szókat magyarosan; de ne *z*-vel, hanem *sz*-szel; figyelmeztetvén ekkép az olvasót kifogástalan hangoztatásukra.

Nem *kikezdés*, hanem *bekezdés*. Tolnai V. védi a *kikezdés* szót (*alinea* értelemben, Nyr. 30:526, 527). Nem taglalom terjedelmes cikkének három első pontját; csak azt jegyzem meg, hogy a 3. pontban tárgyalt *kikezd vkivel*, ha szinte általánosan el van is terjedve a közhasználatban, nézetem szerint nem alkalmas az irodalmi nyelvbe való fölvételre. Nem fejezi ki világosan a fogalmat, és szükségtelen is, mikor a *veszekedés megkezdését* amúgy is többféle szólás kellőképen jelöli: *kiköt velem, belém köt, elkezd veszekedni, kötekedni velem*. Maga a *kötekedés* is a *civódás megkezdését* jelenti; innen van: *kötekedő ember*. Egészben véve tehát egyetértek Tolnaival a három pontban előadottakat illetőleg.

De már az *alinea* értelemben vett *kikezdést* Partos Ervinnel én is kifogásolom. — *Kikezdeni* csak a valósággal meglevő tárgyat lehet; péld. a *kenyeret, szalonnát, sajtót* stb. —; átvitt értelemben az élő teremtetést is; úgyszintén tulajdonságait is; pl. hallgass, mert már *kikezdted* béketűrésemet. Mindez a *kikezdett* tárgy — ember és dolog — meg volt teljességében, egészében, mielőtt elvettek tőlük valamit. De a Tolnai említette »egész« csak oda van képzelve. A sornak tetteleg egy betűje sincs megírva. Mimódon lehetne egy ilyen »egész«-ből elcsípni valamit?! — *Bekezdem* (*beljebb* kezdem a sort): Ennek van értelme; azonnal megfogható, hogy úgy mondjam, kézzelfogható. Főnévvel kifejezve tehát: *bekezdés*, vagyis *beljebb kezdés*.

Régebben, — mondja T., — számos könyv egyes részeinek első sorát *kijebb* kezdték. — Így volt csakugyan. Ebből csak az következik, hogy az ilyen *alinea* nem volt *bekezdés*. De én azt sem nevezném *kikezdés*-nek; mert ez annyira le van már foglalva az általános használatú jelentés számára (vmely *egésznek* a *megrövidítése, megcsönkítése*), hogy bajosan jelölné az ellenkezőt, vagyis a sornak elülről való meghosszabbítását. Szerintem *kijebb-kezdés* megfelelné a célnak.

A t. cikkíró kérdi: »...mit mondjunk Baróti Szabó Dávid Magyarország Virágira, melyben az egyes »ízék« sem *kijebb*, sem *beljebb* nincsenek kezdve?« — Feleletem: Azt mondjuk rá, hogy ott nincs se *be-* se *kikezdés*, hanem vannak egyes *ízék*. A vége tehát nem az, amit T. mond, hogy »mind a *kikezdés*, mind a *bekezdés* egyaránt helyes és védhető,« hanem az, hogy a *bekezdés* helyes, a *kikezdés* pedig nem ajánlatos.

Szórendi botlások. A kérdő *e* szócskát sokan nem tudják hova tenni; pl. *nem-e* azt mondtad? *nem-e* neheztelt rám? *e* h. *nem* azt mondtad-*e*? *nem* neheztelt-*e* rám? — Az *e* csak olyan

mondatokban csatlakozik a *nem*-hez, mint: *írtam-e, nem-e? komoly-e, nem-e* a szava?

Mások abban hibáznak, hogy — ugyancsak kérdőleg — a *vagy* kötőszótól intézett mondatban ismétlik az *e* szócskát, így például: »Csak... aspirációkat nevelnek-e a fiatalságba(n), vagy pedig megmutatják-e neki, hogy« stb.? — Nem való ide az *e*. Csak így van jól: »vagy pedig megmutatják neki, hogy...?« És így tovább: Izenjek-e, vagy írjak oda? Nem tudta, haragudjék-e, vagy nevéssen? Az *e* ismétlése csak a *vagy* kötőszó nélkül van helyén; pl. Mitevő legyen: *menjek-e, maradjak-e?* »Lesz-e még ezen a földön víg napja? Örüljön-e, búsuljon-e, nem tudja« (Petőfi). Nem egyszer elmarad mind a *vagy*, mind az *e* szócska; pl. *Elhiszi-e, nem hiszi? Menjek-e, ne menjek?* — Látnivaló, hogy a második mondatból hol kimarad, hol benne marad az *e* szócska; de az utóbbi elrakás csak ott van helyén, ahol nincs *vagy* kötőszó.

Kilakoltat. Most már harmadszor találkozom egyazon »barbarus«-sal, akit már egyszer bemutatam a t. olvasónak. A hírlapi közleménynek ide vonatkozó része így szól: »...aki szívtelen-ségében annyira megy, hogy egész földönfutó családokat *lakoltat ki* a szükséglakásokból a régi váciúti temető szélére.« Hát nem *kiköltöztet* v. *kiszállásol* fejezi ki a fogalmat, hanem *kilakoltat*? Annyi bizonyos, hogy a közlemény írója, midőn ilyen kifejezéssel él, a maga vétkéért (nem ugyan *ki*, hanem) meglakoltatja a magyar nyelvet. És a napi hírek rovatának t. szerkesztője, vagy a javító még az ilyen szószörnyeteget se tartják kitorlendőnek?!*

JOANNOVICS GYÖRGY.

BUDENZ JÓZSEF EMLÉKE.**

Mélyen tisztelt Uraim! Kegyeletes szokása a Budenz-József-körnek, hogy tagjai mesterük emlékét évenként józsefnapi összejövetelük alkalmával felelevenítik. Nagyunk iránti kegyelet, a tőle hirdetett tanok továbbfejtése, a tanítványok, egykori barátok szeretete azok az indítók, amelyek ilyenkor összehoznak bennünket s ez összejövetelt ünneppé avatják. Az idén engem ért a szerencse, hogy nagyunk emlékét a jelen alkalommal pár szó kíséretében felelevenítsem, engem, aki Budenz Józsefet soha nem láttam, az egyetemen már nem hallgathattam. Munkásságában azonban ismerem, s ez az ismeret bátorít fel arra, hogy e munkásságról néhány szót szóljak...

En Budenz József nagyságát nem pusztán abban látom, hogy ismerte az összes finn-ugor nyelveket, átkutatta a török-mongol-mandzsú nyelvcsoportokat, hanem látom abban, hogy ő

* Csakhogy ez hivatalos szó! Nem szabad.

A szedő.

** Főlköszöntő a Budenz-József-körben március 19-én.

az indogermán nyelvészetben nevelkedve, e nyelvészet általános elveit szerencsés kézzel átültette nyelvészetünkbe, képesekké tett nyelvünk s rokon nyelveink jelenségeinek magasabb, összefoglaló szemléletére, vizsgálatára. Részletesen nincs kimutatva, mennyit köszönhet nyelvtudományunk Budenz működésében az indogermán nyelvészethez, de állítom, hogy ez indogermán nyelvészet tanai ismerete nélkül Budenz nem lett volna az, ami volt.

Budenz Németországból magával hozta a Bopptól Schleicherig uralkodó egytagú gyökelmélet ismeretét, tudta e nyelvészeti iskola bizonyítékait az indogermán nyelvek rokonságát illetőleg, ismerte a nyelvek származásfáját, a *Stammbaum*-elméletet s a vele összefüggő nézeteket az egységes, egyöntetű alapnyelvről, jól tudta, hogy ez iskola az igei személyragokban személyes névmásokat keres s a többi tanítások, amit p. ez iskola a szenvedő igékről, a reflexivumról, a ragoknak összetétel útján való eredetéről vallott stb., mind nagyon ismeretesek voltak előtte. Mindazok az általános nyelvészeti elvek, amelyek Németországban az új-grammatikusok fellépéséig általánosan elfogadott tanok voltak, Budenz József működésében a finn-ugor nyelvekre alkalmazva is fellelhetők. S e szerencsés alkalmazásban, a nyugot-európai nyelvészet ez általános elveinek nyelvészetünkbe való bevitelében látom a Budenz József nagyságát. A folytonos fejlődés kimutathatja, hogy a magyar-ugor szótár egyeztetései közül csak egy ötöd a helyes, az ugor alakokban számos képző — a mai szemüvegen nézve — helytelenül van származtatva, az *Über die Verzweigung der finnisch-ugrischen Sprachen*, Budenz e legnagyobb elmeéllel megírt dolgozata, ma már helytelen végeredményt állapít meg, de e munkák mégis határkövek nyelvészeti irodalmunkban s azzá teszi őket a Budenz József működésén végigszővő nyelvészeti elvek ismerete s nyelvünkre való szerencsés alkalmazása, amelyeket Budenz Németországban szerzett.

Rendkívül tanulságos, hogy Budenzre az indogermán nyelvészet általános elveinek a fejlődése körülbelül csak 1870-ig hatott. Ami azontúl való haladás, arról Budenz alkalmazásban tudomást nem vett. A Schmidt-féle hullámmélet megdönti az egységes alapnyelvről, mint még valóban megismerhető végcélról való felfogást; a Herbart-féle lélektan alapján megjelenik H. Paul *Principien der Sprachgeschichte* c. műve, ahol a nyelvi jelenségek, a hangtani változások magyarázatában a többek közt fontos szerepe van a képzettársuláson alapuló analógiának. Lassan-lassan átalakul a gyökökről való felfogás, megváltozik az alapszámnevek nyelvrokonsági bizonyító erejébe vetett feltétlen hit, stb. stb. Nem célozom vázolni a nyelvészeti jelenségek felfogásáról vallott legújabb nézeteket, csak azt akartam kiemelni: Budenz azért volt oly nagy, mert szerencsés kézzel belevitte nyelvészetünkbe azokat az általános indogermán nyelvészeti elveket, amelyekről nyelvészetünk modern, a tudomány színvonalán álló nyelvészetté lett.

Budenz emlékére üritem ezt a kancsót. Kívánom, hogy emléket továbbra is azzal ápoljuk, hogy az általános nyelvészet elveiből, módszereiből a fejlődés követelte határokon belül nyelvészetünkbe Budenz József szellemében minél többet bevigyünk, sikerrel alkalmazzunk. Budenz emléke közöttünk soká éljen!

MELICH JÁNOS.

ÚJABB ADALÉKOK A CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

VII. N é p d a l o k.

Forrófalvi danolás.

(Róka Márton, forrófalvi deák följegyzése.)

Virágos kertembe felnőtt szép almafa;
Felnőtt szép almának tizenkét szép ága,
Tizenkét szép ágnak háromszáz levele,
Háromszáz levelnek hetvenhat virágja,...

Hosszu szép almafa hosszú szép esztendő,
Tizenkét szép ága tizenkét szép holnap,
Háromszáz levele háromszáz mies nap,
Hatvanhat virágja hatvanhat vasárnap.

Még más danolás.

Kár a szép leánynak buba megvénülni,
Pijácós legénynek katonának menni.
Szolgálom a császárt, de nem kevélségből,
Hordozom a fegyvert nagy kételenségből.

Nyerit a szürke paripa,
S indul a vitéz kotona;
Már itt megválík a vitézség
Mindennapi jó reménység.

Tü vágjátok vagy mü vágjok,
Piros vérit kioncsátok,
Koporsóba bészárjátok.

Bucsuzzál el lovam meleg istállótól
Én is bulcsuzom el én édes apámtól,
S az én édes anyámtól
S az én genge rózsámtól.

Elment az én édesem idegen országra,
Irja levelire mennek el utána;
Nem menek utána idegen országra,
Meggyászolom itt is feteke gunyába.

Délig fetekébe, délután fehérbe,
S attól fogva aranyos köntösbe.*

1. Szívú ostor helyett
Két pisztoly övembe,
Hogy vele őrizzem
Házom s határomot.
Lelkem gyermekeim,
Jól szót fogadjatok.
Mit csak mond anyátok
Jól meghallgassátok.
Istennek áldása
Szálljon tü rivátok,
Édes hazátokban
Legyen lakásotok.	Ne sírátkozz értem,
Lelkem feleségem,
Fel süttött e'napom,
Melyen indulnom kell.
Hadba hadakozni,
Jó hirt haza hozni,
Jó hirt haza hozni,
Hazámért harcolni.
Ne keseregj lelkem,
Kedves feleségem;
Gondja lesz Istennek,
Árva életedre.
2. Mikor nagy lány voltam,
Szabad madár voltam,
Ha este el mentem,
Reggel hazamentem.
Senki azt sem kérte
Hol jártál, hol ültél,
Hol ittál, hol ettél,
Kivel beszélgettél.
De hogy férhez mentem
Fogoly madár lettem,	Csak szomszédba mentem,
Mingyárt haza mentem.
Mingyártis azt kérdék
Hol jártál, hol ültél,
Hol ittál, hol ettél,
Kivel beszélgettél.
Mig számomot adám
Addig elis kapám
Karsu derekamra
Jó verést hátomra.
3. Az ajtódat nyisd ki rózsám,
Ajtódon van kit rég vártál.
Kit rég vártál, sóhajtoztál,
Talán csak nem csalogattál.
Ajtóm nyitva, be is jöhetsz,
Üres a pad, le is ülhetsz,	Hol bejöttél, el is mehetsz,
Mit hoztál mind el is vihedd.
Nekem soha nem is kellessz.
Hűségemért ne kísérgess.
4. Azét szëretem én,
Falú végén lakni:
Met az én édesem,
Ott jár le aratni.
Ullyan szép, kedves ő,
Mind az ég angyala:
Izzad szép homloka,
Lobog sárig haja.	Arassa buzáját,
Rakja kalangyáját;
Verityékvel festi
Gyenge szép arcáját.
Kicsike e buza,
Nagyot kell hajlani:
Karsu darakának,
Ketté kell szakadni.

* Az ezután következő dalokat *Petrás Ince János*, Klézse oly szerencsétlen véget ért ferencrendi papja gyűjtötte, ugyanaz, aki *Rokonföldi* néven nem egy szép csángó dalt tett közzé a Nyr. régebbi (3. 4. 5. 6. 7. 9. 10. 14. és 25.) kötetekben. A kéziratokat még 1900-ban megtaláltam a klézsei kántorlakás padlásán, poros katekizmusok között. Részben a Nyrben már közöltek kézírata is megvan; ezek szerint Nyr. 10:479 a két első sor így javítandó: Kövecses víz közepibe, Ugy feredik két görice.

<p>Csak azít szeretem,
Patak <i>mellyett</i> lakni,
Met az én édesem;
Oda jár itatni.</p>	<p>Lovait itassa,
Magát fitogtassa;
De mikor el nyargal,
Szüvemet szakassza.</p>
<p>5. Árpacipó, kenderlepény,
Szép Czillandi ulyan legény
Belsőföldön* ő nagy vezér;
Kit meglát, senkitől sem fél.
Eszik, iszik, mulatozik,
Szép népivel hadakozik.
Szép Cillandi rezes kardja
Ez a Boért elvagdálja.</p>	<p>Sir a Boér keservesen,
Nem sétálhat Bukuresten.
Sétálhatna ha akarna,
Ha nyakával nem gondolna.
Ne gondolna a nyakával
Hogy ha élne igassággal.</p>
<p>6. Tull a vizen meg innét
Barna vagyok leg innét.
Ha barna vagyok is én,
Szép szeretőt tartok én.</p>	<p>Szép szeretőt tartok én,
Aval kinek ártok én.
Aval kinek ártok én,
Ha szeretőt tartok én.</p>
<p>7. Szoross uca szegelettye,
Ott hull le a berekenye.
Ott hull le a berekenye,
Hol édesem megszerete.</p>	<p>Hol édesem megszerete
Ott legyen éltem végzete.
Ott legyen éltem végzete,
Ha Istenis úgy rendelte.</p>
<p>8. Kicsi lyánka nagyot nőttél,
Azt gondoltam férhez mentél.
Nem mentem én, nem kerestek,
Ingemet honfelejtettek.
Itt hon ülök, inget varrok,
Dolgozom mennyit csak birok.
Nem döngeti senki hátom,
Mit én annyi sokszor láttam.</p>	<p>Készebb leszek hon vénülni,
Mint fejemet elvesztetni.
Egy rossz után, ha elmennék,
Se lány, se asszony nem lennék.
Csak jó Istenembe bízom,
Tudom, meg nem csalatkozom.
Ha társot ad, társom leszen,
Ha nem adis, őt tisztetem.</p>
<p>9. Magas fára hág a komló
Szép lyányokbul válik ringyó.
Én elmenek messze földre,
Galaci pusztá mezőkre.
Ott vagyun elég szélmalom,
Bánatot örölnek azon.</p>	<p>Nekem es van egy bánatom,
Oda viszem lejáratom.
Sebesen fut eme kocsi,
De szeretném rítta jární.
Ha édesem meg engedné,
Vele együtt beszélgetni.</p>
<p>10. Szeretlek szépecske,
<i>Bukilai</i>** menyecske.
Szerettelek, s szeretlek,
Soha el nem felejtlek.</p>	<p>Soha el nem felejtlek,
Akar merre vigyenek.
Akar merre vigyenek,
Míg élek, emlegetlek.</p>

* Itt Belsőföldön *Moldvaoláhország*, Külsőföldön pedig Magyarország értendő.

** Bogdánfalva falúrésze.

11. Napom, napom, fényes napom,
Gyászba öltözött csillagom.
Úgy teli vagyok bánatval,
Mind zöld fűszál viz harmatval.
El fonnyadt benne a jó szű,
Mint mezőbe lekaszált fű.
Lekaszálják, megaszálják,
Rakáskákba rakogassák.
Feketeföldön jártomba,
Jutott nekem a bánatba.
Illik rivám gyászos ruha,
Mit nem viseltem volt soha.
Nezem az eget s a földet,
Eszem az árva kenyeret.
12. Kisétalék kis kertembe
Virágim közé,
Nagy égi harmat lepte be
Virágom színét.
Küss görice ritta sétál
Kicsi sárig lábával,
Megszóllítám kis göricét
Szájom szovával.
Megszóllítám fülyemülyét
Én szerelmemet,
Jőjj be hozzám, édes szüvem
Szép kedvesemet.
13. Én Istenem, eljött este,
Szeretőm még nem jött ide.
Vaj nem jöhet, vaj nem lehet,
Vaj szeretője más lehet.
14. Jaj, anyám, meghalok,
Házasodni akarok.
Jaj, fiam, ne halj meg,
Inkább házassodjál meg.
15. Ki menék örömet
Tennap az erdőre;
Őseinktől szerzett
Hegyes bérceinkre.
Falunk végén tüstént
Eszembe jutának.
Kik e hitvány földért
Talán vért ontának.
- Égnek allyán, földnek színén,
Nincsen ullyan árva, mind én.
Árva vagyok, apa nélkül,
De még árvább, anya nélkül.
Hétszer árvább társom nélkül,
Mind kiss madár párja nélkül.
Elment, elment kedves párom,
Járjon békével, nem bánom.
Testem teszem gyászos ágyba,
Fejem bánatos párnára.
Úgy elváltam egy szép lyántól,
Mint szép rózsza virágjától.
Bú életem, bú halálom,
Halálomot mégsem várom.
- Én nem menek, édes szüvem,
Mert megutáltál,
En helyettem, édes szüvem,
Mást választottál.
Jól meg nézzed, édes szüvem,
Kit választottál.
Tiszta víznek színye alól
Mérget ne igyál.
Sem nem szebbet, sem nem jobbat,
De még ullyant sem.
Nem felejtlek, nem felejtlek,
Téged sohasem.
- Megüzenem édesemnek,
Tarcson mást szeretőjnek.
Ne tarcson ingem csúfjának,
Bocskorbéli kapcájának.
- Jaj, anyám, nem merek,
Mert azt mongyák, hogy gyermek.
Jaj, fiam, nem mondják,
Csak a' papok hazudják.
- Egyszeribe kedvem,
Úgy el szomorodék;
Hogy víg *sóltülésem*,
Elkeservesedék.
Méges elámbolygék
Patyul* oldalába;
Ott ríva borulék
Egy hideg forrásra.

* Patyul, Vicsolla, Bodzás, Rákospatak, Rákosmező helynevek a *Klészse*, *Somoska* falúk határin.

- Előmbé reppene
 Egy fekete rigó;
 Vérem megdöbbene,
 Szóllék mi a holló.
 Forrásról felugráram,
 Vizet nem ihatám;
 Hanem jó kedvemből
 Rigót megszólítám.
 Madarkám, madarkám,
 Csacsogó rigócskám:
 Ne sűrisd vizemet,
 Ne busisd szívemet.
 Egy cseppet hagyj igyam,
 Tán úgy jobban hágom;
 Bodzás pusztá hegyit,
 Szép Patyul tetejit.
 Patyul nagy tetejit,
 Vicsolla erdejít;
16. Édes ángyom, gyöngyvirágom,
 Leszakasztott mákvirágom.
 Nem haragszom én kegymedre,
 Csak szívemre, s semeimre.
 Csak a tündér szerelemre
 Ennyi búra mért vezete.
- Vicsolla erdejít,
 Rákos szép mezejít.*
 Ha folyó víz lennék,
 Bánatot sem tudnék;
 Hegyek, völgyek alatt
 Szépen lesietnék.
 Kerek erdők alatt
 Zöld fűvet növelnék,
 Szép porondot mosnék,
 Szívet vidámitnék.
 Még a szép patak is
 Télbe megaloszik.
 Annak hideg jege
 Nyárba kialuszik.
 Én dobogó szívem
 Soha meg nem nyugszik;
 Míg ezekről eszem
 Mélyen gondolkozik.
- Akkor jussok én eszedbe,
 Mikor pohár van kezedbe.
 Akkor se jussak egyébről,
 Csak egy igaz szerelemről.
 Úgy forogjak én elmédbe,
 Mind tüzes láng kemencébe.

Enyelgés.

17. Nezem, nezem magamot,
 Nem találom páromat:
 Ha megkapom társomat,
 Neki adom magamot.
 Néhol menen látod-e?
 Kezit fogom, bánod-e?
- Édes Rózsám teveled
 Beszélgetni sem lehet,
 Ha beszélni lehetne,
 Száz aranyat megérne.
18. *A csángó lányok derült mondatai* kiáltozva, elhangozva, danolva,
 ugrálva egy menyasszony elvitelekor. Klézsen, 1880. november 25-én.
- Szép az uca, ha poross,
 Minden lány szép, ha piross.
 Ha piross nem szintelen,
 Csókot kap ő hirtelen.
- Ha nem piross szintelen
 Csókot kíván végetlen.
 Csókot kíván végetlen,
 Ha kap, es csak véletlen.

* *Mátyás az igazságos* mikor Moldvában István vajdával harcolt, az ojtózi szoroson jött ide; nem messze járt e *Rákos* mezőtől, mi hegymagaslapon terül el, van róla adat, hogy már a korban így nevezték. Elmondhatja a csángó magyarság is jeles költőnkkel: »*Hol Mátyás az igazságos? te láttad őt boldog Rákos*«, — közlő pedig sokszor elzengette e helyen Kisfaludy érzelmeit e dalban:

»*Miről apám nagy búsan szólt,
 Hogy hajdan itt szebb élet volt.*«

Új évi jó kíváнат.

19. Eltöltöttünk egy esztendőt,
Adjon Isten jobb jövőndöt!

Enyelgő gúnyolódások.

20. *Jó feslék: rossz feslék; küss feslék: nagy feslék; szép feslék: csuf feslék; lágy feslék: tág feslék; rest feslék: vén feslék; künn feslék: benfeslék; hol feslék: ott feslék.**

VIII. Szólások.

Elvette a pipát; elvesztette a csibukját: lerészegedett.

Nem fejte meg a bakkecskét: ivásközben arra mondják, aki előtt üresen áll a pohár.

Megcsalódzott, mint a nagylány — hasonlat, mely arra vall, hogy a nagylányok életében nagyon gyakori az ilyen »megcsalódzás«.

Eki idejin: szántáskor.

leszen-leszen: igen-igen, megengedem.

bizeket úgy!: bizony, de bizony úgy; akkor mondják, ha beszédjük hitelességét akarják megerősíteni.

Monygya?: tessék?

Köszönésformák: *Egissiget! Isten álgya meg!* Felelet: *Megálgya isten!* Megköszönés: *Isten fizesse, vagy fidesse!* F.: *jó szíivel (szívesen).*

Megszólítások: Felsőbb személlyel a harmadik személyben beszélnek: *ü kégyme, ü keme nagymagyarországi?*

»Há nem monta a tisztelendő atyasága?« — olyan mondta ezt, aki a papról beszélt a papnak.

Rímes szólások: Igyuk e bort Sz rugjuk e port.

Ne szorisszán kezemet Ke üszmerem zeszedet.

IX. Nevek.

Klészse. Az 1855-diki klézsei anyakönyvben meg van írva, hogy a klézsei, bogdánfalvi, forrófalvi és nagypataki csángók nyolc családból származnak. Ugyane 8 család neve a felsőklézsei földosztó oklevelen megvan. E nevek: Demse, Róka, Petrás, Karta, Istók, Csurály,

* Feslék (nem festék!).

** E gúnyolódásnak eredete a következő: Körülbelöl egy évtized előtt Klézsére vetődött egy székelyföldi, háromszéki, lábaiban béna agglegény, ki házalva favágással, sepergetéssel tartotta fel magát a jó szívűek között; egy kora reggel megindult napi teendőket keresni, találkozik két negédes lányokkal, kik hátukon kupákkal iramlottak kora reggel a mezei munkára; a szokott *Isten álgya meg* köszöntés után legényünk azt kérdi: hová mennek feslékek? miből úgy ráragadt a feslék név, hogy meg nem számítható változásban kellett hallania a nyomorultnak haláláig, akit különben mindenki kegyelettel említ máig s e kalandot tulajdon vallomásából írta a közlő. Nyugodjon békével jó Ferencünk!

Klészén, Moldvában, 1880. november 25-én.

Rokonföldi.

Vastag és Győri; egyéb nevek: Berzsenyi, Benke, Bezsán, Kotyor, Pista, Budó, Bodó, Farkas, Magyar, Gyepesi.

Luzi Kalugera. 1780-ból: Szentés, Varga, Bartos, Dobos, Istók, Sós, Soltész, Zsigmond, Varga, Dávid, Céka, Bodó, Kocsángó, Csobán, Csurák, Mesterke, Baka, Bakoska, Duna, Mézes, Mártonka, Péterke, Gergelyke, Máriska, Lukács, Kopasz, Szár, Szakáll, Kobzár. — Keresztnevek: György, Mihály, János, Magda, Ilona, Borbála, Péter, Éva, Rózsika, Margit.

Szabófalvi nevek: Sándor János, Mátyás György, Imbriske (Imrécske) János, Csikár Gergely, Martinutz Péter, Lukács György.

RUBINYI MÓZES.

NYELVMŰVELÉS.

Egy arany egy magyar szóért.* Úgy a magyar nyelv tisztasága, mint az irodalmi ízlés szempontjából kívánatos, hogy a tömegesen elburjánzott idegen kifejezéseket nyelvünkől kiirtsuk. Képzelmünk csak el, hogy sikerül közönségünket arra szoktatni, hogy beszéd és írás közben óvakodjék az idegen kifejezéstől, s lehetőleg kerülje azt. Már ennyi eredmény is mérhetlen nagy vívmány lenne. Az idegen szóktól való óvakodás ugyanis állandóan figyelmeztetné a beszélő és író magyar embert, hogy egyáltalán óvakodjék a mondatfűzés idegenszerűségétől is, sőt igyekezzék minden tekintetben magyar lenni. Akinak lelkébe mélyen belevésődik az idegen szóktól való óvakodás gondolata, az minden téren, a közélet minden útján azon lesz, hogy a magyar eredetiséget emelje érvényre. Tehát csak látszólag aprólékos dolog az idegen szavak elleni hadjárat, mert voltaképp egy nagy szellemi hadjárat egyik módja az idegenszerűségek ellen. . . .

Egyelőre a következő idegen szókat *kérjük* egyenértékű magyar kifejezéssel *pótolni*:

schneidig, diplomácia, szalon, indiskré, monogramm, terrasz,

* A Magyar Szó husvétii száma megújítja a Jelenkornak 1896-i kísérletét, amelyről a Nyr. több ízben megemlékezett, 1. 25:135, 233, 242, 322, 26:115. E kísérletről most is az a véleményünk, hogy érdekes és elmozdító, s a pályázók hasznos észleleteket közölhetnek, kivált ha nem maguk faragják a szót, hanem a meglevő s kivált a népnyelvben élő kifejezések között sikerül megtalálniuk egy-egy idegen szónak magyar megfelelőjét. Ugyanezt a célt szolgáltuk a Magyarító Szótárral s a Nyr. német-magyar rovatával is. — A Jelenkor pályázatán annak idején a következő szók kaptak egy-egy aranyat: banális: *útszéli*, bazár: *végnyott*, blazírt: *magaunt*, brüszk: *förmeteg*, burleszk: *bohókás*, cinikus: *ebhítü*, deficit: *hiánylat*, demagóg: *tömegbujtó*, illuzórius: *délbábos*, jargon: *fajszólás*, kongresszus: *sereglés*, konstatal: *megállat*, korzó: *pálya*, kuplé: *sördal*, obskurus: *hátmögi*, panoráma: *ezerlító*, pikáns: *gerjes*, poent: *csattanó*, plágium: *orozmány*, precedens: *előzmény*, programm: *előkép*, refrén: *visszatérő*, reklám: *haszonhír*, sablon: *kapta*, sport: *birok*, szalon: *nagyház*, sztrájk: *csököny*, szubtilis: *sálfinom*, szuggerál: *átsugall*, tip: *nevezés*, triviális: *alpári*. Ezek közül a legjobbak (p. *csattanó*, *előzmény*, *sugall*) már a pályázat előtt is használatban voltak, s viszont a jutalmazott szók nem voltak mindig a pályázóknak legjobbjai. Az összes pályázott szókat összeállítottuk Nyr. 26:115. A szerk.

pikáns, sport, dilemma, blazirt, brüszk, groteszk, illuzórius, triviális, obskurus, konvencionális, demagog, lojális, impozáns, póz, tabló, katasztrófa, szuggerál, statisztika, plasztikus, statisztika.

Aki e szavak valamelyikére vagy többre megfelelő jó magyar szót tud, küldje be lapunk szerkesztőségébe f. évi május hó 15-ig zárt jeligés levélke kíséretében.

A legjobbnak talált magyar szavak egyenkint egy arany (tíz frank) jutalomban részesülnek.

Felhívjuk a magyar közönség figyelmét a pályázatra, melynek igénytelen megjelenése mellett nagy a célja: harc a káros idegen áramlat ellen és felébresztése a magyar öntudatnak a nyelv terén.

1902. III. 30.

MAGYAR SZÓ.

Purizmus a parlamentben (vagyis a nyelvtisztaság az országgyűlésen). A képviselőház f. é. március hó 8-i ülésén Madarász József a következő indítványt nyújtotta be: »A Ház utasítja a napló szerkesztőjét, hogy a jelen országgyűlés kezdetétől a képviselőházi beszédekben előforduló idegennyelvű szavakat a nekik megfelelő magyar kifejezések kíséretében betűrendben állítsa össze s a Ház elnökének terjessze be, aki felhatalmaztatik, hogy a nyári szünet alatt zsebszótár alakjában nyomassa ki és a képviselők között osztassa szét. Évek óta tapasztalván az idegen szavak használatának terjedését, ez indítványban állapodtam meg, mert remélem, hogy ezáltal nemcsak terjedésük gátoltatik meg, de használatuk is előbb-utóbb meg fog szűnni.«

Mikor az indítvány tárgyalása március hó 11-én napirendre került, a miniszterelnök a következőket mondta: »A házszabályok értelmében arról kell a háznak határoznia, hogy ezt az indítványt tárgyalásra tűzze-e ki vagy sem. Minden ilyen határozathozatalnál, gondolom, a célt kell szem előtt tartani, melyet az indítvány el akar érni. S ha az a cél el van érve, akkor, gondolom, nem szükséges határozatot hozni, különösen nem ilyen terjedelemben vagy ilyen *intenció*val. T. barátomnak, Madarász Józsefnek törekvéseit én csak a legnagyobb mértékben helyeselhetem.«

Madarász József erre ekképen válaszolt: »Azt véltem, hogy a t. ház minden ellenmondás nélkül legalább tárgyalásra fogja kitűzni az indítványt és ezen a kormányelnök úr által előadott észrevétel már a tárgyalásnál tétetik meg. Természetesen akkor igen helyesnek találtam volna ezen észrevételt, ha az a ház többségének véleménye, ha feleslegesnek tartja az indítványt és ezért elejti tárgyalását; most azonban, mivel még tárgyalásra sem fogadja el: legyen a kormányelnök úrnak a maga értelmezése szerint, a tisztításra vagyis zárójel közt *purifikálás*ra (Általános élénk derűtség.) elég erkölcsi hatással lehet az indítvány maga is. Én magam nem is kívántam — most már kell egy pár szót szólanom — nem is teheti fel rólam senki, hogy én akár a honosított idegen szavaknak, akár pedig a más idegen szókknak is, amelyeket magyarul is jól lehet kifejezni, használatát kötelező erővel kívántam volna itt kimondatni.

Nem; de hát természetesen engem nem elégít ki a kormányelnök úrnak megnyugtatója. *Keserőséggel, mondhatom szívem mély keserőségével látom a korszak süllyedésének e bizonyítványát.* Tegyen a ház indítványommal amit akar, de mindenesetre kérem, hogy döntsön a ház szavazatával afölött, hogy akarja-e tárgyalni az indítványt, vagy nem.«

A ház többsége pedig amellettt döntött, hogy az indítványt nem kell tárgyalásra kitűzni. Philoxenos igen meg lehet elégedve, hogy az ország első intelligenciája, melyet megpeticionált, ennyire az ő intenciója szerint járt el és, szinte látjuk, szánakozó mosolygással perhorreszkálta a bornírt sovinizmus aspirációit.

A SZERKESZTŐSÉG.

Emma asszony (Nyr. 31:168). Rubinyi Mózes a népies nyelvszokás alapján azt állítja, hogy »a hites magyar asszony idegenek előtt *Szabóné* vagy *Kovácsné*«, nem pedig keresztnevével *Lidi asszony* vagy *Mari asszony*. Úgy gondolja tehát, hogy az utóbbi kifejezésmódot csak nem-hites asszonyokra alkalmazzák, vagy tán általában lenézőleg, megvetőleg mondják.* Ámde nagy kérdés, vajjon általánosan megteszi-e a népies nyelvszokás ezt a megszorítást? s hogy férnek ezzel össze népies költőink *Agnes asszonyai*? Kérjük erre nézve gyűjtőink s dolgozótársaink fölvilágosítását.** Annyi azonban bizonyos, hogy régi irodalmunkban éppen mint megtisztelő szó is sokszor előfordul az *asszony* keresztnevek mellé téve, csak úgy, mint ma a *kisasszony* stb. (az *Anna kisasszony*, a *Mariska nagysága*, a *Mihály úr v. úrfi v. uraság*). Lám, a legrégibb magyar kalendáriumban, a Münchener kódexben, majd minden lapon olvasunk ilyeneket: *S. Agótha azzón zuz*, *Scènt Hilona azzón*, *Scènt Katherina azzón*, *Maria magdalena azzón*, *S. Anna azon napia*. A NySz. is idézi a kódexekből: *Zent Margyt azzon*, *Theogona azzon*, és: »Én Félegházy Ferencné, *Thegzes Dorko asszony*,« Egy 1551-i levél aláírása: »Somogy Györgyné, *Margit asszony*« (M. hölgyek lev. 23). Apór Péternél is: úgy mondták: ... mint vagyon asszonyom ... vagy *Zsófi asszony*. *Margit asszony* (Met. 357). Igaz, hogy a nyelvújítási kori irodalom nem igen használta s még 1862-ben csak »az alrendű férjes nőket cimezik« így: »*Kata asszony*, *Jutka asszony*, *Erzsók asszony*, *Trézsi asszony*« (CzF), de azóta éppen népies íróink honosították meg e kifejezésmódot az irodalomban.

* Ugyanílyen megszorítást tett az *asszonynak* személyragos formájára nézve Komjáthy Jenő és Kardos Albert, l. Nyr. 16:57, 29:516, 30:337, 432, 483.

** Eddig csak egy olvasónk, Révész Ernő írt, hogy Bács megyében sem hallotta soha úgy alkalmazva az asszonyt, ahogy az *Emma asszonyban* van; csak azt mondják: *Panna néni v. Panna*. De őt megnyugtatta Arany *Agnes asszonya*; csak azt sajnálja, hogy Emma asszony miért éppen Emma. — Mikor ez a cikkünk már szedés alatt volt, jelent meg a Hét-beli helyreigazítás és vettük Kardos Albert alább olvasható hozzászólását; de ezek nézetünk szerint nem tisztázzák eléggé a kérdést, legalább a népies használat kérdését.

Itt említünk egy egészen hasonló kétséget, melyre nézve szintén az imént fordult hozzánk valaki felvilágosításért. Sokszor kételkednek benne, vajjon helyes-e ez a kapcsolat: *Blaháné asszony*. Szarvas Gábor is hibáztatta egyszer s azt kérdezte: »Hát *Blaháné* már egymaga nem ennyi-e, mint *Frau Blaha?*« (Nyr. 10:5.) Ezzel szemben ketten is hivatkoztunk mindjárt a régi nyelvre: Thewrewk Emil Wesselényi Anna 1619-i levelére (»az édes *Kornis Boldizsárné asszonyom*«, Nyr. 10:85), én pedig a Margit-legendára és Pesti Gáborra.* És uo. a Nyrnek egy olvasója a köv. találó megjegyzést tette: »Ezen megtisztelő cím csak látszólagos fordítása a németnek; bizonyítják azt olyan vidékek, melyeken a német szó ritka, mint a fehér holló... Így mondja a nép udvarias megszólítással: *Béresné asszony, Bodnárné asszony* stb. mint *komám asszony* v. *lyány asszony*...«

Nevetséges azonban és minden ép nyelvérzékelt megbotráncoztat a Nemzeti Színház szalondarabjaiban a franciás »*asszonyom!*« e h. jó napot v. jó estét!

Itt említem egy füst alatt az *asszonyné* szót. Abban az egy mondatban, melyet Szarvas G. a NySzban idézett, az »*asszonyné lépék*« alkalmasint sajtóhiba e h. *asszony bé lépék* (mint Szily K. gondolja Nyr. 31:28). De azért úgy látszik mégis megvolt ez az *asszonyné* összetétel a régi nyelvben. 1547-ben így szólítja levelében Paxy Margit Révai Ferencné, Paxy Annát, még pedig nyolcszor egymásután: *ngos asszonyném!* azaz *nagyságos asszonyném* (Levt. 2:6, közbe egyszer »*ngos asszonyom*«). Azt gondoltam egykor, hogy ez csak az *asszonynéném* rövidítése (Nyr. 10:228). Igen ám, de kívül a levél címzése így szól: »*Ngos asszonynémnek* Paxi Anna asszonynémnek adassék ez levél, a *ngos Réway Ferenc* uramnak szerelmes házastársának, énnekem bizodalmas asszonynémnek.« Ez tehát olyan ragozású alak, mint p. *mosónémnek*, tehát a *-né* a mélyhangú főnévnek képzőjévé lett. Viszont nem valószínű, hogy az *asszonynéném*ből rövidült *asszonyném* szót mély hanggal ragoznák valahol: *asszonynémnek* stb.** Vö. még: *kofáné* több vidéken, MTsz.

SIMONYI ZSIGMOND.

Bajos dolog asszonnyal perbe szállni, mert ha igaza van is az embernek, akkor is vesztés szokott maradni. Hátha még nincs igaza? Rubinyi Mózesnek pedig határozottan nincs igaza, mikor kétségbe vonta a Hét Emma asszonyának a magyarságát, nagy merészen azt állítván, hogy a nép mond *komámasszonyt, sógorasszonyt*

* »Bela kyal kedeg *kyralne* azzonual evzve vevek az cheh kyal« MargL. 27, »vala ez bannak egy azzonya, ky vala machoy herchegnek felesége, Ez *herchegne* azzonnak tanalchaul... ez ban fogadost teon... Eznek vtanna ez *herchegne* azzon *anna* azzon ez Albert bannal evzve el juvenek *zent margyt* azzonnak koporsoyahoz...« uo. 189—190; »egy evzvegy *polgarne* azzon« DomC. 66; és: »*mosóné asszony*« Aufwäscherin« Pesti: Nomencl. 1629; idéztem Nyr. 10:228).

** Az sem valószínű, hogy a levél kiadója, Deák Farkas, itt megváltoztatta az eredetit s hogy ebben az lett volna: *asszonynémnek*. Ezt csak a kéziratból lehetne megállapítani, a Révay-család kisselmeci levéltárában.

stb, de nem mond *Lidi asszonyt* vagy éppen *Emma asszonyt*. Hogy mennyire elvetette a sulykot Rubinyi, azt magam akartam bebizonyítani, de a Hétnek f. évi márc. 23-án megjelent száma után csak a Dunába hordanék vizet. — Ez a lecke váljék hasznára az én nagyon is fiatal Rubinyi barátomnak, sőt örvendjen, hogy ily könyvedén szabadult, mert rászolgált volna, ha nem is az örült *Ágnes asszony* sulykára, de legalább is a *Trézsi asszony* szedte-vettéjére. A bajból olcsón való szabadulásának öröme azonban kérjen bocsánatot és csókoljon kezét *Emma asszonynak*, halát adván az egek urának, hogy vezeklését egy fiatal művelt asszony előtt róhatja le és nem kell letérdepelnie az örökös hajnal *pírjában derengő szemérmes Erzsók asszony ötvenöt éves lábaihoz*. KARDOS ALBERT.

Asszonya. Nógrádi Lászlónak A békebíró c. népies tárgyú elbeszélésében (Bp. N. 1902. III. 30.) olvastam: »mert hát mi okból hajította volna *asszonyához* a tányért Rende Gyuri... . Behallatszik hozzá az *asszonya* zokogása... . Mikor olyan szépen mondja Gyuri az *asszonyának*: gyere haza lelkem«... Nógrádi többnyire a paraszti életből meríti tárgyát, de aztán szegről-végre is ismeri ennek az eszejárását, beszédje módját. Német vagy más idegen befolyás nem érzik meg írásain, de árad ki belőlük a magyaros zamat, mint a fű illata kasza után.

A régi (csak életkorra régi!) írók közül Jókai ismét használja az *asszonyát* és pedig egyik új elbeszélésében: „A gardedám” címűben (Bp. N. 1902. III. 30.): Egy jó férjnek az a kötelessége az *asszonya* iránt. — Továbbá A mi lengyelünk című történelmi regényében (uo. IV. 3.): Mikor tehát Lippay Tihamér a hadi-kasszába adandó összeget a *nejétől* meg akarta kapni, kénytelen volt vele közölni annak a rendeltetését s annak folytán az *asszonyával* megismertetni az egész államalkotási tervet. BÉRCZI FÜLÖP.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Ahol a bort singgel mérik. Az a bolond világ Rubinyi szerint a moldvai csángóké. Aki nem hiszi, olvassa el a februári füzet 55. lapján: »*széngel, singel*: sing-gel mér bort, vizet«. — Csak-hogy a dologban bizonyára félreértés van. Hétfaluban Csíkmegyében, s talán egyebütt is a Székelyföldön, nagyon ismeretes erdélyi szász jövevényszó: *sénkél, sinkél, singél*; jelentése: ajándékoz, ad. (Vö. MTsz. is.) Meg vagyok győződve róla, hogy a moldvai csángóknál is csak azt jelenti. Hozzájuk valószínűleg már a csiki székelység útján került.

HORGER ANTAL.

Igenis, a csángóknál a *széngel, séngel, szingel* azt jelenti, hogy bort mér és *sing* főképpen és első sorban folyadékmérték. Ezt hallottam odakint két ízben, ezt jegyeztem fel, ezt írtam meg. Felesleges is volna többet a dologról beszélni. De mert H. avval a bizonyos bolond jelzővel ékesíti szegény csángóink kedves világát és ez a bolondság

voltaképp egy adat helyességében való kételkedés, tessék most már a következőket is elolvasni.

Mikor a H. tamaskodásait elolvastam, levelet intéztem az északi csángók főfészkebe, Szabófalvára és a déliekébe, Klézsébe. Szabófalváról ezt írta egy csángó barátom, az ő oláhos helyesírásával:

»Nálunc mongyiák *Szing* anak mivel mirik a bort a horduba, mikar mirnek mondudik ke Szingel, mikar mondom ke én Szingelek [az 1. személy] okor szingelek, mikar másnak mondom [a 3. személy] okor Szingel . . . moszt meg csináludnik a bor hogy legyen mit Szingelönk, anakis mivel mirik a vásznat, posztávat, szokniat, halicsniát mind szingnek nevezik . . . «

Délről pedig így írt a napokban Kárpáti Grácián klézsei katolikus plébános:

» . . . A *séngel* följegyzése helyes; csak azt kell tudni, hogy e kifejezést a bormérésre csak az öregebbek használják. Mert a *séngel* helyett a *kótolást* használják széltiben ebből: *kót* = *sing*; kótolja meg a boromat* . . . «

No most már talán még H. is elhiszi a singet. Hogy aztán ezt a tisztán jelentésbeli elválkozásnak látszó jelenséget hogyan magyarázzuk, az már más kérdés. Semmiesetre se úgy, ahogy H. próbálja. Ő, aki a székely nyelvjárásoknak jeles ismerője, elfelejtette, 1. hogy a moldvai csángók nyelvjárásában egy pár oláh közvetítésün kívül nyoma sincs a német hatásnak, amint már régesrégén megírta Munkácsi Bernát s 2. azt sem, hogy a székely nyelvjárásoknak különösen szókincsét lehetetlen magyarázgatnunk az oláh hatás kellő figyelemre méltatása nélkül. Az eredetileg hosszúságot jelentő *sing*-mértéknek nevét a különösen bortermesztéssel foglalkozó csángók már régen átvihették az ő életük leggyakoribb mérésére, a folyadékmértékre, s ez a jelentés csak megerősödött az oláh *şineac*, *şinic* 'köböl, mérce, veder' állandó hatása alatt. Ilyen jelentésváltozás éppen nem szokatlan a nyelvek életében, s akkor meg éppen nem, amikor egy hasonló alakú, de az új jelentéssel azonos jelentésű, bár idegen, de gyakran hallott szó sietteti a jelentésbeli átalakulást. Igen egyszerű nyelvi jelenség hát ez; s bár első pillanatra meglepő, de azután könnyen megértjük, hogyha összevetjük a dolgokat és nem maradunk a tamaskodásnál.

RUBINYI MÓZES.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Magyar női nevek. Méltóztassék nekem néhány valódi, tősgyökeres magyar *női keresztnévet* ajánlani. Kis lányom született s abban is jó példával akarnék előljárni, hogy ne ragaszkodjunk oly csökönyösen a zsidó, görög, latin nevekhez, hanem adjunk gyermekeinknek magyar nevet.

* Az oláh-magyar szótár szerint: »*cot* sing, rőf; többese *cote* könyök«.

F. Eredeti magyar nőnevek, amelyek ma is előfordúlnak, a következők: 1. Már Árpád-kori forrásokban előfordulnak: *Sarolta* (csak véletlen, hogy a francia *Charlotte*hoz hasonlít), *Viola*, *Liliom* (ezt lehet a mai *Lilivel* azonosítani), *Piroska* (*Prisca*). 2. Újabbak: *Etelka* (az *Eteléből* képezte Dugonics 1788), *Aranka* (= *Aurelia* 1836 óta), *Hajnalka* (= *Aurora* 1840 óta; Vörösmarty a *Hajna* nevet a Zalán futásában bizonyára szintén a *hajnal* rövidítésekép gondolta). Az Árpád-házi királyok idejében sok más szép nőnév is volt, de ezeket már nagyobb bátorság volna fölleveníteni: *Ajándok*, *Játék*, *Tükör*, *Mandula*, *Szombatka*. — De a nyugati nyelvekből teljesen meghonosult s népünknel is kedvelt nevektől sem kell idegenkednünk. Ilyenek: *Anna*, *Ágnes*, *Magda*, *Julcsa*, *Mariska*, *Zsófia*, *Klárka*, *Rózsa*, *Eszter*, stb.

A SZERKESZTŐSÉG.

Azon, ezen. Ha ezek a mutató névmások régi nyelvkincsünk részei, hogy még az *azonnal*, *ezen* adverbiumok is belőlük sarjadtak: mi az oka, hogy egy idő óta annyira rájuk jár a rúd, a nép meg soha és sehol nem használja, de zamatos magyar beszédbe nem is illenek bele; vagy melyik szebb: Ez a kis lány megy a kútra, s *Ezen* kis lány megy a kútra; Ez a világ a milyen nagy, s *Ezen* világ stb. Rettentő módon tudákos! — Én irtom még a dolgotokból is; más is irtja. Jól tesszük-e?

BELÁNYI TIVADAR.

Erre tüzetesen megfelelt Szarvas Gábor Nyr. 15 : 12—16. Fejtegetésének eredménye: »*Azon, ezen*.. használható.., de leginkább ott, ahol a tárgy rövid, tömött előadást követel, tehát leginkább tudományos és szakművekben; itt is csak módjával, s inkább a változatosság, gördülékenység kedvéért.., midőn a mutató vmely viszonyzóval [névutóval] járó névre vonatkozik, pl. *az után az* esemény *után*.... Ahol azonban a tisztán értelmi világ köréből, ... a paragrafusok jégcsapjai közül kilépünk s az érzelmek napsugaras ege alá térünk.. és szívből jövő, szívhez szóló hangokra nyílik meg az ajak, ott *azon* boldogságról álmodozni, *amaz* édes percekre gondolni, midőn *azon* hűtelen, csalfa lélek még a mi mennyországunk volt', ép oly visszatetszést keltene, mint ha orgonaszó közé füttyhangok vegyülnének.«

A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 31:104.)

1. *Bóka* csak összetételében *süke-bóka*: mafla, mamlasz. Dör. (Sopron m.) Domonkos István. — Pálfán (Kemenesalja): *cikk* alakot nem, de *cikköl* alakot használják *falat*, *morzsa*, *részecske*, *porcika* értelemben p. o.: »Tuggya, komámasszony, k^üött rítest sütöttem, ollan j^üó v^üót, hogy a szolgabíró is megéhett v^üóna, de nekem, é *cikköle* sok, assé köllött.« »Mit beszil? Ajj^üó v^üót? Ollan ember? Annak é *cikköle* s^é v^üót j^üó.« *Pályázik*: a pap, meg a tanító a

gyülekezetbe vagy -ból. Azonban használják az *elmegy*, tovább *megy* igék helyett is. P. o. »Ném akar *pálláznyi* senki.« »Innejd (innét) hamar *épállázott*.« Az utóbbira: »Mosmá én is *épállázok*, mer este lész.« Sztrókay Lajos. — *Foglár*: rendőr (Kaposvár körny.); *kallangós bot*: kampós bot (Szill); *nyirettyü*: hegedűvonó; *szivola*: Mocsolád vidékén a héber. (Somogy m.) Sárközy Géza. — *Üdül*: Ez a zojtásom *mögüdü*t. F-Segesd. (Somogy m.) Peterdi László. — *Cabár*, ejtve *cabál* Somogymegye lengyeltóti járásában: egyenesen áll; p. »Milyen cabál ez a legény!« azt teszi »Milyen egyenest áll ez a legény!«; *homáj*: sötétség, közönséges; *szemlé*: csakis ebben az értelemben, hogy a legény »leányt szemlé« t. i. lánynézőbe megy; *tarjagos*: mikor az ember megüti magát, olyankor a megütött testrész »tarjagos« azaz kék-zöld foltos. Somogy, lengyel-tóti járás. Nógrádi Mór. — *Foglár*: pandur; *gyimbor*: gyömbér (Raposkán Zala m. 80 esztendő emberől hallottam); *halánték*, egész Balaton vidékén; *kandalló*: kemence; *nyirettyü* v. *muzsika-vonyó*: hegedű-vonó; *pongyola*: *pongyolába* van öltözve, könnyedén. Tapolca. (Zala m.) Vázsonyi Izidor. — *Bókának* hívják a részeg embert; *süke-bóka*: se nem lát, se nem hall; *cigle* a nádnak teteje (cimere, pihéje); *kandalló*: kis katlan [? A szerk.]; *pályázik*, p. búcsúra: búcsúra megy; *pandalló* a kemence belseje; *tarjagos* a föld, ha sok pörje van benne (Pörje a búzához hasonló ártalmas gaz, hosszú gyökerei összefonódnak a föld alatt); *üde*: kövér [Csakugyan azt mondják a kövér emberre, hogy *üde*? A szerk.]; *üdül*: hízik; *ormány*: a disznó agyara; *szemlé*: meg-néz; *pikkely* a rendes jelentésben. Szent-Márton, Pázmánd (Győr m.) Szegleti I. Valér. — *Homáj*: szarvasmarha jelzője, t. i. nem tisztá magyar fajta, szemeszőre, farkaszőre, füle hosszúszőre szokás-fehér, az orra is, az egész marha kissé halványvörhenyeges, szóval *ujan homáj*, mint ahogy a kölesdi ember magyarázta, akit megkérdeztem; *halánték*, mondják vakszemnek is; akit halántékon kölintanak, azonnal szörnyet hal; *pályázik*, de így: *pályádzik*, *elpályádzik*, *elmegy*, megszökik; *pikkely*: hálnak a pikkelye; *üde* nem használatos, de származékai közül igen: *üdül*, *felüdül*: felelevenedik, *üdítő ájér*. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A *csur* csurog rövidítése; p. a verejték csak úgy *csur* róla; ha a búza túlrett, akkor *csur* a búzaszem a kalászból; *csur* az eső; *foglár*: pandur; *homáj*: homály; *halánték* így ejtve a rendes értelemben; *nyirettyü*: *egynyirettyü* gypjú [nem *nyiretü*? A szerk.] olyan juhokról, melyek egy évben csak egyszer nyiretnek; *ormány*: nagy orrú embert *ormányos* embernek neveznek; *pályázik*: sikos úton elesik vagy csúszik; *porond*: apró kavicssal kevert homok; *szemlé*: a macska az egérlyuk előtt lesi az egeret; leánynézőbe megy; *üdül*: gyógyul és éled helyett; p. az ültetett fa megéledt, már rügyezik; vagy májusi szellő leng. Császársz. (Komárom m.) Pozsonyi Miklós. — *Halánték*: rendes értelmében; *kandalló*: kályha, ritkán takaréktűzhely; *kohantani*: vakkant, a kutyaugatás kezdete, *elkohantotta* magát a kutya; *süvölvény*: suhanc, gyerekkorból kinőtt legényke. Dél-Nyitra. Vörösváry Ernő. — *Foglár* helyett börtönört mondanak; *kandalló* helyett a palócság *kemencét* mond;

jerek, erre a következőt írom: Csáb hontmegyei község, de tiszta palóc lakossága van. Egyszer azt hallottam, hogy egy kocsmá előtt egy csábi szekér állott s két férfi a korcsmában iddógált s egyik asszonya így hívta őket: »Jerenek má' kendtek«; *nyirettyüt* palócság nem ismeri, a cigánynak csak *vonója* van. Palóc. — Az első kérdés következő szavait: *cikk*, *kandalló*, *nyirettyü*, *ormány*, *pályázik*, *pikkely*, *pongyola*, *porond*, *szemlél*, *üde*, *üdt*, *üdü* — csak az irodalmi nyelvben, de a nép között sehol sem hallottam. Belányi Tivadar. — *Cikk*: gerezd, csak a fokhagyma mellett: *egy cikk fokhagyma*; *halánték* v. *vakszem*; »Hogy elájolt, hát mingyá borecétvel dörgeőtük a *halántékát*.« »Úgy *vakszēmēn* tanaáta, hogy éccéribé kinyútaódzott;« *kandalló*: belső szabad-tüzelőhely; *kohantani*, *kahantani*: köhinteni; *nyárnyü* (fa): nyárfá, de már a *nyárnyas* helyett a palóc ember *nyárjast* mond; *tarjagos*: szederjes; »Akki hirtelen hal még, annak *tarjagos* a kéépi, nem sápadt.« A többi szó a palóc vidéken egyáltalán ismeretlen. (Mátraalja, Felső-Borsod) Borsodi László. — *Cikk*: nem mesterséges, hanem természetes része a gyümölcsnek: a narancs és a citrom egy-egy *cikke*; a dió bélének négy *cikk-e* van; a fokhagyma is *cikk-es*; *tarjagos*, ha az ember bőre megfázik, (különösen fürdés után) mogyorónagyságú kékes, piros és fehér foltocskák keletkeznek rajta, erre mondja a nép, hogy *tarjagos* (t. i. a bőr. Heves m.). Jurassa Endre. — Gyöngyösön a kérdezett szavak közül csak a következők használatosak: *Halánték*: a fejnek a szemöldök és fül közötti horpadt része. *Ormány*: a nagy orr gúnyneve. *Pályázik*: valami állásra és *elpályázik*: odább áll. *Pikkelynél* gyakrabban hallható a *píz* (pénz); *angyalpízes* szoknya vagy fátyol az, amit Budapesten, szégyenszemre, *flitterlísnek* mondanak. *Tarjagos*: szederjes, kékes-vörös (orr vagy arc). Kádár Lajos. — *Egy cikk alma*, *egy cikk dió*. Abauj m. Hegyköz. Komjáthy Sándor. — *Cikk*: T.-Németiben: Aggy egy cikket abból az almából! Hajdu-Szováton a gyümölcs egy *grízdje*; *csurni*: nem öntözni, hanem Tornyos-Németiben (Ab.-Tornamegye) a mosásnál a ruhát kifacsarni: jobban *csurd* ki azt a ruhát! *kandalló*, Tornyos-Németiben az alábbi versikében használják, de értelmét nem ismerik:

Zsidó, bidó, *kandalló*,
beléd esett száz pondró;
majd kiveszi nagyapád,
aki téged kalapált!

Hajdu Szováton a *kandalló* cserép-kályha; *kohantani*, Tornyos-Németiben: Ne *kohancs* már annyit! köhinteni; *pályázik*: elmegy; *pikkely*: ismeretlen; helyette használatos *pénzecske*, *krajcár* s jelenti a hal pikkelyeit. Tornyos-Németi. (Abaúj-Torna m.) Rényi Ignác. — *Cabár*, így: *cábár*, a. m. félkegyelmű, bolondos. Tiszafüreden egy bolondos embert neveztek el *Cábár Jankónak*. *Cikk*: a fokhagymának, narancsnak vannak cikkei (Karcag). *Komótyu*, Kis-Kunságban hallottam ebben az értelemben: pamlag; ilyen alakban is: *komót*. Keverék alaknak látszik. *Pályázik*: a) konkurrieren; b) utazik; c) elmegy, távozik (Karcag). *Szrecca*. Egy Zágrábban tartózkodó mérnök mondta, hogy

az ottani magyarok nem egyszer használják ez értelemben: *szerencse*. (Lásd NyK. legutóbbi füzetét is.) Kimnach Ödön. — A *szerencsa* horvát szó, a magyar *szerencse* egyértékese. Csak Zalában hallottam tréfásan használva; ott is csak a Muraközzel határos magyar vidéken. Belányi Tivadar. — *Kohant*. A Nagy-Kúnságban többször hallottam: *felkohant: teherbe ejt*, főleg házasságon kívüli viszonyban; *pikkely: halpikkely* v. *halpityke*; *pongyola*: a rendetlenül, nagyolva összehányt dolog és öltözködés; *tarjagos: szederjes* értelemben; *üde* a fiatal egészséges gyermek arca [a parasztnép mondja ezt *üdé-nek*? A szerk.]; s eső után a frissen zöldelő vetés; *üdt* a hajnali szellő, de a hajnali álm is. N.-Kúnság. Debreczeni Miklós. — *Kandalló*: elvétve; többször: *kemönce, banya, banyakemönce*; *kohantani*: kaját, hujjant. »De nagyot kohantott a Misa bátyátok, hajtya a seregeket.« A kisgyerek (= csecsemő) *ko(h)ákol* [= *kövekel* NySz., olv. *kövékel*. A szerk.] ez a szó a csöpp teremtésnek azt a sajátságos hangját jelöli, mit esm kiáltásnak, sem sírásnak, sem sikoltozásnak nem minősíthetnek; *pikkely*: *halpikkely*: halhaj (héj); hallottam *halpéz*-t is; *szakállszárittó*: van *szakállszáritó padunk*. (Péter Dénes: Jó kedvemből p. 117.: »Ami — hajdan — privilégiált nemes kún városunk közházának zöldre festett kapuja mellett, egy lombos ákácának árnyékában, a kapufélnél levő kerítés falának támasztva nyújtózkodik a kanadai jegenyéből fűrészelt *szakállszáritó* pad. Állukat minden szombati napon beretváló redemptus polgártársaink azért nevezték el e padot szakállszáritónak, mert ezen privilégiált közösségben lakó, szakállt viselő birtokos intelligencia e padon üldögélve vagy előtte ácsorogva, szokta megvitatni a belügyi és külügyi politikát; változatossá tévén ezen szószaporító vitatkozást közbetoldott helybeli emberszólással.« Ezt a magyarázatát adhatnám én is); *szemlél* helyett *nézelődik*; a *szemlész* neve pedig *finánc*; *tarjagos*: nyilván mögen' ítélet lössz, ujan *tarjagos főjhök* vannak ára föfelé. De *tarjagos* lehet valami ütésnek a helye vagy sebnek, daganatnak a környéke. Ekkor valami olyan haragosvörös, egyik-másik helyen kékes, szabálytalan alakú foltot jelent a *bibis* körül. (Halas.) Akka. — *Pongyola* szájú ember: pletyka, pipogya; *szakállszáritó* épp úgy mint *göringyfagyasztó, vesékgigő* a szél jelölésére szolgál; a *tarjagos* szót csak a himlő nevezetében, mint *tarjagos himlő*, de ritkán és nem népies használatban hallottam; *üde, üdt, üdül* szavak olyanok, miket a nép újabb tudakosságból használ, de leginkább nem a helyes értelmében. Kisujszállítás. Mészáros Kálmán. — A *halánték* szót így ejtve a rendes értelemben használja a nép. Oroszáza. A *pikkely*-t Keszthelyen a nép *halpénz*-nek mondja. Bérczi Fülöp. — Hajdumegyében *cabár* vagy *cábár* annyi, mint elhagyott, magára hagyott, akivel nem törődik senki. Hasonló értelemben használja népünk, bár ritkábban az előbbinél, ezt a kifejezést is, hogy *kardalszában* lévő, mint orvosnak gyakran van alkalmam hallani pl. »Nem hagyjuk mi a gyermeket úgy kardalszába« vagyis magára, másra bízva, ide-oda csatangolva; valamint ezt is: »olyan cábár ez szegény, nem törődik azzal senki.« *Kusztony*, mint főnév ismeretlen, de mint ige *kusztonyoz* elég gyakran használt kifejezés, a. m. eröl-

tetni valakit, nógatni, siettetni. Tetétlen. (Hajdu m.) Liszt Nándor. — *Cikk*, a sárgadinnye, a fokhagyma gerezdjeit mondják cikknek, de a *girizd* is használatos; *homáj*, ezeket a formáit ösmerik: *esthomáj*: estszürkület; mán úgy a *homájba* settenkédett a ház körül; *homájosas* az idő, nehezen akar virradni; aligha záp nem lesz ez a tojás: *homájosas*; *leffenté*, nálunk *leffenytyű*: az öltözéknek, más akár-micsodának olyan darabja, amely fityég, leffég, p. kabát szárnya; *pályázik*, *épájázik*: elmegy; p. életet zagyvátatok má: épájázhatnátok: eleget járt a szátok, elmehetnétek; jobbadán olyas mellékeze van, hogy szégyenszemre megy el, de becsületes értelemben is: elmegy. Igekötő nélkül ritkán használatos; *szrecca*, így: *szréttya*, a. m. szerencse, úgy tudom bunyevác szó; a bajmoki magyarság ezzel az értelemmel használja. Bajmok (Bács m.) Révész Ernő. — Ajnye, kē, de *nyirettyű* a feje!: kopaszra nyírt emberre mondták. De *nyirettyű* a kend esze!: rövideszű! Szántova. (Bács m.) Miskolczy Géza. — Szatmármegyében *csurni*, mikor a kis patak vize magasabb helyről kissé alacsonyabb helyre esik le; *hüllő*: hülye, ütődött, bamba; *kandalló*: kemence; *ormány*, különösen a sertésnél; *halánték* v. *halánték*; *foglár*: rendőr. Székelységben: a *szivola*: szivarszopóka. Fejérmegyében: *halánték*; *pikkely* a halé; *szemlél*; *üde*, *üdt*, *üdt* ismeretes. Bárdos József. — Egy *cikk* alma vagy dinnye; *homály*, így nevezik az olyan szarvasmarhát, melynek szempillája s majdnem egész feje viaszszínű vagy fehér; *halánték* szót rendes értelmében használják, hívják *vakszemnek* is; *kandallónak* nevezi a nép, ha úgy csinál tüzet, hogy négy téglá közt ég a tűz; *kusztonyt* nem használják, de a hajdumegyei Tetétlenül mondják a *kusztonyozni* szót ösztönözni értelemben, *kusztonyozzák*, hogy üsse meg a másikat; *nyirettyű* a hegedűvonó neve, az öregebbek máig is így mondják; *pályázni*, ha valaki elmegy valahonnan, ahonnan jónak látta elmenni, p. ha attól félt, hogy megverik, tehát gúnyos értelemben (a XVII—XVIII. század folyamán Nánáson lovakkal való versenyfutást jelentett); *pikkely*: halpikkely; *pongyola*, ha valaki nincs rendesen felöltözve; *kék tarjagos*, ha valakinek a testén ütés miatt folt keletkezik. Hajdu-Nánás. Barcsa János. — A *cikk* szót Bihar nyugoti — Békésmegyével határos — részén levő községekben használják (Zsáka, Furta, Darvas), a fokhagyma egy gerezdje. Karácson József. — A *bóka* szót Debrecenben hallottam és jelentése *gyerek*. A borsodmegyei barkóságon pedig *bóka* a. m. feleszű, bolondos, fél-nederes; u. itt egy *cikk* fokhagyma, két *cikk* dinnye; a borsodmegyei Boldván *círák*: cirköles seprő; Egerben és vidékén a ciszterciták konviktusát hívják *foglárnak*; székelyföldön *homáj*-nak a cigányt mondják; a borsodmegyei barkóságon hallottam a *kahantani*, *kohantani* szót köhögni, kahogni, kohogni értelemben; Marosvásárhelyt a folyamparti homokos részeket mondják *porond*-nak; Beregmegye magyar vidékein a *süvölvény*: kamasz növendékfiú, Abaujmegyében a Csereháton, Borsodban a Bánvölgyén és Zemplénben a Hegyalján *süvölvény*: fiatal, növendék fa; Hevesmegyében, Pásztón a húsos szalonát (császárhús) mondják *tarjagos*nak és ugyanott halottra is mond-

ják *tarjagos*: szederjes, hullafoltos. Komoróczy Miklós. — *Halánték*, közhasználatban van a székeleyknél; *homáj*, *homájos* e kifejezést mindenütt használják Székelyföldön, mind arra mit nem látni tisztán; *kohantani*, *kohintani*: erősen megütni; agyonütni, úgy is mondják *kolintani*; *medveszeder*: áfonya; *porond*: homok; *szakállszárító*, napos ülőhely a szabadban, Maros-Tordamegyében hallottam; *szemlél*: megnéz, megtekintésre vesz. *Megszemlélttem* azt a földet, de nem éri meg azt a pénzt, mit a szomszéd uram kér érte. Úgy *szemlélem*, hogy itt nekem nincs helyem. Székelység. Horváth Janka. — *Cikk*. A fokhagymafőben van 6—30 darab *cikk*; a felszedelt dinnyének, almának, körtvének, sóskáposzta cikójának egy-egy szelete: *cikk*; hogyha a kótyázásban az ütésre dobott labdát csak alig érintette a kótyabot s a labda a dobás irányában tovább ment, azt mondják a játszó gyermekek: *cikk*; *csid* és *csitt*: lovat s főképen csikót (székelyesen: *csidkót* és *csitkót*) csitító, meg terelő szó: *csid ne!* *csitt ne!* *Csid ide ne!* *Homáj*: homály, felhő, borúlat. *Homály* borúlt a szemére, *homály* van a szemén v. a szemében: hályog; *homályos* idő: felhős, borúlt v. szürke idő; *homályos* üveg: párás, poros, szennyes, nem tisztá, nem átlátszó; *homályosan* lát: elegendő világosság hiányában nem láthat tisztán, vagy meggyengült a szeme. *Kandalló*: tüzelő, más néven: cserepes, kályha, kemence, csémpe, pest. Értesülesem szerint járatos szó Gyergyóban, Székely-Udvarhelyt és Maros-Tordamegye délkeleti részében. *Karszügy* valószínűleg a. m. *vállszügy*. Értesülesem szerint ez utóbbi járatos szó Szovátán (Maros-Torda m.) s az ember mellének széle és karjának töve között, vagyis a váll és a hónalj között levő vastag izom. A borjú szíja a bakának a vállát és a *vállszügyét* nyomja. Van *vállszügybot* is, így nevezik azt a hónaljig érő hosszú mankót, amelyet menet közben *vállszügyre* támaszkodva használ a fájóslábú ember. *Medveszeder*: havasos helyen termik, ina hosszú, vastag, kemény és tüskés; gyümölcse a berki szederétől főképen abban különbözik, hogy ennek színe kékes-fekete, íze kellemes, amannak a színe sötét-fekete s íze fanyar; *nyirettyü* és *nyirentyü*: húros hangszer vonója; *pályázik*: köznyelvi jelentésben terjedget, de a sokaság egésze még nem ismeri; — *porond* és *porongy*: 1. A patak és a folyó árterén v. medrében lerakódott, szemcsés durva fővény, a finomabb *homok*, a durvább *kavics* v. *kövecs*. (Maros-Vásárhely.) 2. Vizek partján, berkekben tenyésző, egyenletesen vékony és hajlékony fűzcsérje-faj, amelyből kosarat és székérmakast szoktak kötni (Udvarhely m.); — *szakállszárító*: falun, városon valamely köztérnek (utca, utcaszöglet, piac) az a része, ahova időnként innen-onnan többen összejönnek s a napon sütkezve beszélgetéssel töltik el az időt. Faluhelyen és kis városokban a házak előtt levő födeles vagy födeletlen ülőpadoknak is *szakállszárító* a nevük. E tréfás-gúnyos néven kívül van mind a két helynek más gúnyos neve is: amazé *naplopó*, emezé *mosó-pad*. Mondják, hogy régentén a többnyire dombtetőn álló, állandó akasztófának is *szakállszárító* volt a tréfás neve; *szemlél*: 1. néz, megnéz, megtekint; Mit *szemlélttek* (:néztek) itt? Menjünk *szemléljük* meg a kárt. 2. ismer, ráismer, megismer; emlék-

szik rá. *Szemlélem*, csak nem tudom a nevét (:ismerem v. ráismerem, csak nem jut a neve eszembe). Mintha *szemlélnék* öcsém! Úgy-e te a Kardos András fia vagy? Az én a kied szolgálatára. No az Isten éltesse fiam!; *szivola*: itten Backamadarason, a Makkai Zsiga szülőföldjén, a *szivola* szónak sem szivar, sem szivarszipka, sem más jelentését nem ismeri senki; *tarjagos* a kanpulyka feje, nyaka, amikor felfújja magát; a szentantaltüzeiben szenvedőnek s az iszákos embernek az arca, orra; a nagy, darabos, különböző színű felhő. Maros-Vásárhely. Paal Gyula. — *Homáj*: 1. alkonyat, fél sötétség, borult (idő); p. Már homájos volt az idő, mikor oda érkeztem. Homáj volt a házban (szobában). Amint mentem, egyszerre csak homájos lett az ég. 2. hályog p. Homájos a szeme. Szegénynek homáj borult a szemére. *Nyirettyü*: hegedűvonó. (*nyir ige*: p. Nyirjed csak, mert megérdemli, a. m. üssed. Megnyirtem fáimat: megnyestem.) *Szemlél*: megnéz, vizsgál, lát; p. Megszemlélem, vajon nekem való-e? Alig, hogy megszemléltam... (megpillantottam, láttam.) *Üdül*: pihen, hűsöl; p. Ül le kissé üdülni (pihend ki kissé fáradtságodat.) Ülünk az árnyékba üdülni (hűsölni). Fogaras és vidéke. Szentgyörgyi József. — *Homáj*: homájos az idő, homájos a pohár t. i. nem tiszta (Udvarhely megye); *kandalló*: nyílt, szabad tűzhely, ami Székelyföldön divat, (megjegyzem, hogy Udvarhely megyében és Maros-Tordamegyében az úgynevezett Nyárádmentén így hívják: *máriaglosz*); *nyirettyü*: hegedűvonó, Udvarhely megyében így is ejtik: *nyirentyü*; *ormány*, ha valakinek nagy orra van; *pongyola*: lenge öltözet; a székely nép ritkán használja; inkább azt mondja: jaj de *gyenge* ruhája van; *szakállszártító*: falun a házak előtt egy felfüdelő építmény, alatta pad van, hová ünnepnapok alkalmával kiülnek. Szováta. (Maros-Tordamegye). A *szivola* szót a székely nép nem ismeri. Szántó Gábor.

2. *Halánték*; nálunk általános, így ejtik: *halánték*. Dör. Sopron m.) Domonkos István. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. Pálfa (Kemenesalja). Sztrokay Lajos. — *Halánték*. F. Segesd. (Somogy m.) Peterdi László. — *Halánték* szót Somogyban majdnem mindenütt ismerik, néhol *vakszemnek* is mondják. Sárközi Géza. Nógrádi Mór. — *Halántéknak* ejtve Veszprém és Győr megyében mindenütt hallottam. Szegleti I. Valér. Szabó Sándor. — *Halánték* szó egész vidékünkön használatos, néha így is ejtik: *halanték*. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — *Halánték*, néha *halánték*; *halántékba* vágta, *halántékon* ütötte; néha a *vakszem* szót is használják. Dél-Nyitra. Vörösvári Ernő. — A *halánték* szót Gömör-, Borsod- és Nógrádmegyében a magyar nép mindenütt ismeri és *halantéknak* ejti ki, de *halánték* helyett inkább, sőt mondhatnám kizárólag *vakszemet* használ. Komoróczy Miklós. — Tornyos-Németiben (Abauj-Torna m.) csak a *vakszem* szót ismerik s a *vakszemre* adott *vakütés* életveszéllyel jár. Rényi Ignác. — Ismert és használatos szó, *halántéknak* ejtik. (Mátraalja, Felső-Borsod.) Borsodi László. — Heves megyében ismerik ugyan, de nem használják; hely. inkább ezt: *vakszēm*. Heves m. Jurassa Endre. — Gyöngyösön a

halánték szó *á*-ját röviden ejtik: *halánték*. Váltakozva mondják azt is: *vakszēm*, sőt ez utóbbi a szokottabb. Kádár Lajos. — A *halánték* szót használják a palócok, de úgy is hívják, hogy *vakszem*. A nép is úgy ismeri, mint a fej legérzékenyebb részét, melyen kisebb ütés is *halált* okoz. Talán innen ered a neve is? Belányi Tivadar. — *Halánték* az egész palócságban egyértelmű. Palóc. — Szatmárban *halántéket* is mondanak. Bárdos József. — Bihar vármegye nyugoti községeiben (Zsáka, Furta, Darvas) a *halántéket vakszemnek* hívják. A *halánték* szót nem ismerik. Karácson József. — *Halánték* szót rendes értelemben használják, *vakszemet* is mondanak helyette. H.-Nánás. Barcsa János. — *Halánték*, így ejtve, mondják *vakszemnek* is. N.-Kúnság. Debrecenyi Miklós. — *Halánték*, mondják és így is ejtik. Órda. (Pest m.) Póka Imre. — *Halántéknak* a fejnek a *vakszem* körüli részét hívják. Jól halántékon vágtam egy bottal, mondja a paraszt suttyó, ha jól megveri ellenfelét. Kisujzállás. Mészáros Kálmán. — Künn a tanyákon, sőt Mezőhegyesen is, a *halánték* helyett a *vakszem* kifejezést használja legtöbbször a nép. Ha a *vakszemet* erősen megütik, vagy ha betörik, beáll a halál, így tartják. Orosháza. Bérczi Fülöp. — Bajmokon (Bács m.) így ejtik ki: *halánték*. Az ábrázatnak az a darabja, amely a homlok, a szem, a pofacsont és a fülkagyló között van. (Tehát: nem a koponyának a szem fölött levő része, ahogy Ballagi mondja.) Révész Ernő. — *Halántéket* a nép nem ismeri, az ő szava: *vakszem*. Marosvásárhely. Paal Gyula. — *Halántéknak* ejtik többnyire. Székelyföld. Szánthó Gábor. — Használja a nép Fogarasban és vidékén, de leggyakrabban a *vakszem* elnevezés használatos; p. szinte a vakszemet érte. Szentgyörgyi József.

3. *Beér, betart; neki nyúlnak a lovak*. Mondjuk ezt: szépen beállottunk! *betart* a kenyerünk *egész télbe!* így is: ... *egész télen* vagy így: *kihúzzuk vele az egész telet*. Van sárunk félszárig való, alig birunk benne cupákúnyi; a lovak még szinte *neki nyúlnak*, ahogy gobáncúnak benne; jár a vikonyuk! Dőr. (Sopron m.) Domonkos István. — *Beér* valakit: utolér, és *betart* vagy hat hétig: e szerkezeteket ismerik. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. — A *beér, betart* helyett az *elér* s *eltart* igét használják; a *betart* még előfordul, de akkor így: *betart* valami hat hétig. *Nekinyúlnak a lovak*, mikor valami nehezett kell húzniok. Győr-Szt.-Márton. Szegletti I. Valér. — Igen gyakran: *betart* hat hétig az aratás. Sőt másként nem is hallható itt Somogyban a lengyeltóti járásban. Ej, de nagyon húz a ló, szint' nekinyúlik. Egy itteni juhásztól hallottam, ki azt állítja, hogy ezen a vidéken mindenki így beszél. Alsó-Bogát. (Somogy m.) Nógrádi Mór. — Sem *beér*, sem *utolér*, hanem *elér*, p. A Jarugánál (rétnév) *értem el*. A kaszálás a zegész hétön *betartott*. A zépítés *eltart* még hat hétig is. A *beért* ebben az értelemben is használják: *megelégszik* vmivel: Ne egy darab könyér, osztán *érd be* vele. F.-Segesd. (Somogy m.) Peterdi László. — Dunántúl: *betart valami hat hétbe* helyett: *hat hétig*. *Nekinyúlnak a lovak* Fejérmegyében általános. Bárdos József. — *Beér* ez értelemben *utolér*, nem használatos; *megelégszik*

értelemben igen; így is: uan vikony, hogy kétaraszttommal beérem a derekát. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A *beér valakit* közismert szólásmód. A cséplés, aratás stb.: *betart* vagy két-három hétbe. A jóvérű lovak ustor nekü is *nekinyúlnak* a galoppnak, ha a gyeplőt megeresztek, p. Má azt gondútam, hogy megkap az eső, de a lovaim *nekinyútnak* mint a pióca a futásnak, hát csak a saraglám lett vizes. Tornóc, Deáki. (Nyitra m.) Vörösváry Ernő. — *Nekinyúlnak* a lovak: sebes vágató menésre használják. Császár. (Komárom m.) Pozsonyi Miklós. — *Beér valakit* nem mondják; hanem *utólér* v. *elér* valakit, p. Má olyan messzi elhaladt, hogy allyig *értem el*. *Betart* helyett ezt mondják: *eltart valami hat hétig* v. *beletelyik abba hat hét is*. *Nekinyúlnak* a lovak, használatos kifejezés. (Mátraj, Felső-Borsod.) Borsodi László. — A *beér valakit* (e. h. *utólér*), *betart valami hat hétbe* kifejezéseket nem hallottam; *nekinyúlnak a lovak* ezt hallottam a gömörmezei sajóvölgyi néptől. Komoróczy Miklós. — *Beér vkit*. Helyette: *utólér, elér*. Így is mondják: *bekorcótam. Betart vmi hat hétbe*. Ehelyett ezek a kifejezések használatosak: *kírtart, mögtart vmeddig*, a gabona v. más efféle élelem (élet) *étart újjig*. (Halas.) Akka. — *Betart vmi hat hétbe*. Én Hajdumegyéből (H.-Szovát) úgy ismerem: *betart ez a liszt vagy hat hétig*. Tornyos-Németiben (Abauj) azt mondják, hogy *16—18 napba tart az út Amerikába*. *Beér vkit*, használatos Tornyos-Németiben *utólér* értelemben, p. Ha jól siet, biz még *beérheti*. Midőn a szekér nagy teherrel van megrakva és a lovak nem tudnak szokott könnyen indítani, olyankor a hátulsó lábokat megvetik, úgy, hogy az izmok mind meglátszanak a testen s *nekinyúlnak a lovak*, így indítva a szezereket. Ismerem Hajdu-Szovátról, Tornyos-Németiből (Abauj). Rényi Ignác. — Csak *utólért* mondanak; de a nyúlról mondják, hogy *becsúpte* az agár. *Betart hat hétig* mondják. H. Nánás. Barcsa János. — *Nekinyúlnak* a lovak, ha sebes vágatással rohannak; az ökrök, ha nagy terhet húznak. Nagy-Kúnság. Debrecenyi Miklós. — Sohasem mondják, hogy *beér*, hanem *utólér*. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — *Beérni valakit* nem mondja a nép. Hanem: *nesze, edd meg, aztán érd be vele!* *Utolér*, ezt használja a nép. *Betart hat hétig* is a munka, így mondják. Orosháza. Bérczi Fülöp. — *Betart* valami hat hétbe' helyett mondják: hat hétig is *eltart*, vagy: hat hétbe is *beletelik*. *Nekinyúltak* a lovak' helyett mondják: nézz oda, hogy neki iramodtak a lovak! Székelység. Szánthó Gábor. — *Beér vkit* helyett *utólér, elér vkit*. *Betart valami hat hétbe* sohasem mondják, hanem így: *beletelik valami hat hétbe*; így is: *kell neki* v. *kell reá valami hat hét, megtart valami hat hétig, amíg . . . , eltelik valami hat hét, amíg . . .* Maros-Vásárhely. Paál Gyula.

4. *Árverés, árverez, végrehajt, végrehajtás* és *összeg* Dunántúl ismeretes. Bárdos József. — Egészen ismeretes kifejezések: Megvolt az *árverés*? . . . Meg ám! Kin vót a *végrehajtó*, az *árverezett*. Jót mulatott bucsukor! nagy *összeg* pize csuszott é. A *bankjegyet* nem használjuk, helyette elvétve ezt: *banknóta*. Dör. (Sopron m.) Domonkos István. — *Árverés, elárverez, végrehajtás* szavak

közönségesek, a *végrehajt*, *bankjegy*, *összeg* nem járja, az *össze*gről csak az iskolában hallanak. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. — *Árverés*, *árverez*, *végrehajt*, *végrehajtást* Pápán, Győr-Szent-Mártonban ismeri és használja a nép. De a *bankjegyet* sohasem; az *össze*get is ritkán hallottam, inkább azt mondják ez utóbbi helyett: az *egész*. Szegleti I. Valér. — Pálfán (Kemenesalja) *árverés*, *árverez* (elárverez), *végrehajtás*, *összeg* ismeretes, bár *árverés* h. többször mond *licitációt*, *árverez* h. *licitál* s az *összeg* h. *summát*. *Végrehajtás* helyett más szót nem használ a nép, sőt: »Kigyűtt rá a végrehajtás«-féle kifejezés is egész közönséges. Sztróka Lajos. — *Árverés*, *árverez*, *végrehajt*, *végrehajtás* használatosak. F.-Segesd. (Somogy m.) Peterdi László. — *Árverés* használatos; *árverez* h. *licitál*; *végrehajtás* ismeretes; a *végrehajtó* vagy *egzekutor* *egzekvál*; *bankjegy* ismeretes; így is: *banknóta*. Tapolca. (Zala m.) Vázsonyi Izidor. — Ezeket a nép csak újabban tanulta el. A *bankjegyet* *bankónak* mondják. Volt *csusza bankó* is, mikor az aprópénz hiányában a bankócédulát négyfelé is elrepegették, s az ilyen darab olyanforma volt nagyságra is, alakra is, mint a csusza vagy csipetke, nálunk *csipedett*. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A palóc is tudja, hogy mi az az *árverés* s a *végrehajtó* s *végrehajtás*. Palóc. — Az *árverez*, *árverés*, *végrehajt*, *végrehajtó*, *végrehajtás* és *összeg* szókat az újabb nemzedék ismeri és használja, úgy látszik, országszerte, de a palócoknál nagyon általánosak. A *bankjegy* helyett a *bankó* járja még az államjegyekre nézve is. Belányi Tivadar. — *Árverés*, *árverez*, *végrehajtó* (csúfolódva: *jégrehajtó*), *végrehajtás* Gyöngyösön már szél-tiben járja, csak a *végrehajt* nem; *bankjegy* és *összeg* azonban a nép előtt ismeretlen fogalom. Kádár Lajos. — *Árverés*, *árverez*, *végrehajt*, *végrehajtás*, *bankjegy*, *összeg* a palóc és magyar nép között is újkeletű szavak és csak a bíró-viselt emberek s a fiatalabb nemzedék használja. (Mátraalja, Felső-Borsod.) Borsodi László. — Ordason (Pest m.) mondják ezeket a szavakat: *árverés*, *árverez*, *végrehajt*, *végrehajtás*, *bankjegy*, *összeg*. Póla Imre. — *Árverés* h. *licitáció*; *árverez* h. *licitál*; *végrehajt* h. *egzekvál*; de a *végrehajtás*, az használatos, változtatva az *egzekúciójával*. *Árverést*, *árverezést* is hallani helyel-közzel. *Bankjegy* h. *bankó*; egyszer-egyszer: *banknóta*, de inkább csak kaputos emberek száján fordul meg. *Összeg* h. *summa*. Néhanapján: *summa summárum*, szintén az intelligencia tartja hozzá jussát. Ezt is mondják helyette: *össze-vissza ennyi még ennyi*. (Halas.) Akka. — *Árverést* is mondanak, de leginkább *licitációt*. *Elárverez* helyett inkább *ellicitál*. *Végrehajtás* és *egzekválás* egyaránt; a *bankjegy* szót nem használják, de a régi egy frtos bankjegyet a rajta levő képről nevezték *egy babásnak*, de már a többiről nem mondták. Az *összeg* ritka, inkább *summa* a divatos. H.-Nánás. Barcsa János. — Kezdi a nép bevenni a kérdezett szavakat, de *licitálás*, *licitáció*, *egzekvál*, *egzekválás*, *summa* szavakat a nép még most is jobban kedveli. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Az *árverés*, *árverez*, *végrehajt*, *végrehajtás* szavakat ismeri a nép és pedig sokkal jobban, mint a *bankjegy* kifejezést. Sőt a *licitál* és *egzekvál* már alig is

hallható. Az *összeg* szó nincs még úgy elterjedve, helyette inkább a *sommája* vminek járja. Orosháza. Bérczi Fülöp. — A *végrehajtó* urak kitűnő apostolai a nyelvújításnak. Bajmokon (Bács m.) használatos az *árverés* a *licitációval* vegyest. A bajmoki magyar különben nem *árverez*, hanem *árverel*. A *végrehajtás* már vérré vált, a *végrehajtó* még nem; helyette az *egzékvál* járja. *Bankjegy* nincs még ott, a *bankó* is fogytán van. Így is, amúgy is. Az *ötös*, *tízes*, *száz*as járja. Az *összeg* vetekszik már a *summával*. Révész Ernő. — *Árverés*, *árverez*, *végrehajt*, *végrehajtás* szavakat a székely nép sokszor használja, de a *bankjegy* szót soha, helyette azt mondja *bankó*; a régi idők hagyományakép a régi 10 kros *picula*, a 4 kros *susták* és a két krajcár *egy garas*. Szánthó Gábor. — Fogarasban és vidékén a nép használja ugyan e szavakat: *árverés*, *árverez*, *végrehajt*, *végrehajtás*, *bankjegy*, *összeg*, de mégis gyakoribb helyettök a *licitálás*, *licitál*, *zálogol*, *záloglás*, *bankó*, *summa* szók használata; p. Ellicitálták mindenét. Tegnap voltak nála zálogolni. Szentgyörgyi József. — Mondja a nép is: *árverés*, *végrehajtás*, *végrehajt*, *árverez*, *árverezés*, *összeg*, de nem mond *bankjegyet*, hanem *bánkót* v. *bángót*. Székelyföld. Paal Gyula.

5. Az *ama* v. *amaz* névmást főnév előtt a nép körében sehol sem hallottam, csakis kihagyásos mondatban: »Melyik a tied, ez?« »Nem; *amaz*.« Ilyen használata pedig nincs is helyhöz vagy vidékhöz kötve, annyira általános. Belányi Tivadar. — Csak így: *azok a fák*, *azok a zökrök*. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. — Sem *ama*, sem *amaz*. F.-Segesd. (Somogy m.) Peterdi László. — Tapolcán és vidékén: *azok a fák*, *azok az ökrök*. Vázsonyi Izidor. — Mondja: *Amakkacsódba foggyad az ustort*, *kisszógám*. Ragozva közbevetik a névelőt: *amazokat a fákat*, *amazokat az ökröket*. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó — *Ama* v. *amaz* főnév előtt nem közkeletű, de azért használatos. (Mátraalja, Felső-Borsod.) Borsodi László. — Szatmármegyében az *ama*, *amaz* névmást használják főnév előtt; p. Én *ama ökröket* örzöm. Ez a mienk, *ama tanya* meg a nagyságos úré. Bárdos József. — Csak rámutatásnak használja, p. *amaz* ni, vagy *amannak*! H.-Nánás. Barcsa János. — *Ama*, *amaz* h. mindég csak *az a ló*, *az az állat*. N.-Kúnság. Debrecenyi Miklós. — *Azok a fák*. *Azok az ökrök*. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Csak így: *ez a ló itt*, *az az ökör ott*, *az a fa ott*. Orosháza. Bérczi Fülöp. — Fogaras szomszédságában, Nagy-Küküllőmegye Halmágy községében az *e*, *eme* és *ama* névmást főnév előtt használják: *Eme fa igen bogos*. *Eme üdőben* nem ajállatos elindulni. Szentgyörgyi József. — Sohasem, csak így: *ez a*, *az a*. Székelyföld. Szánthó Gábor. — *Amaz*, *emez* nem igen használatos a Székelyföldön. Paal Gyula.

6. *Arkon túl heggmester*. Nem ismerik. F.-Segesd. (Somogy m.) Peterdi László. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. Borsod. Borsodi László. H.-Nánás. Barcsa János. Székelység. Szánthó Gábor. — Ösmeretes, olyanféle értelemben, mint akinek üthetik a nyomát, p. Átiratta minden vagyonát a vőjire, porühetik iszen! *arkon*

túl hegymestér. Vagy így: mit ütöd bele az orrodát abba a dologba, ami nem illet, köszönd, hogy *árkon túl hegymestér vagy* benne! Dör. (Sopron m.) Domonkos István. — Használni nem használják; de a földi, akitől megkérdeztem, mindjárt megérezte a jelentését és azt felelte: olyan ember lehet, aki nem tudja a mesterségét, se nem paraszt, se nem mesterember. Győr-Szent-Márton. Szegleti I. Valér. — A kérdezett szólásmódot talán kétszer hallottam mindössze, azt is éltes paraszt szájából Pálfán (Kemenesalja). Azonban a vidék műveltjei használják. Értelme: kevés, vagy semmi sincs rábízva s csak műkedvelésből végzi azt a dolgot, amire az árkon kívül való hegymesterkedés vonatkozik. Természetes, hogy az illető dologba nincs is beleszólása. Jelent hivatlan tanut, fogadatlan prókátort, akit azért néhanapján mégis meghallgatnak. De a szólás egyszersmind figyelmeztetés akar lenni a dologba való bele nem avatkozásra. Jelenthet olyan »ötödik kerék«-féle szerepet is. Sztrokay Lajos. — Mondják Somogy megye Babod táján; eredete, hogy a hegybirót elcsapták és kívül az árkon tették. Sárközy Géza. — A hegymester csak a maga mesgyéjéig, árkaig (t. i. határáig) hivatkozhatott a hegyi artikulusokra. Más-más szőlőhegyben más-más artikulusok szerint intézkedtek. Ha valamin böllenednek, pörösködnek, aztán valaki hivatlan prókátorként akarja izgábájukat eligazítani, azzal támadnak rá: Kétek csak árkon-túli hegymester, a. m. otthun parancsújon! Nincs jussa, hogy más dögába ártsa magát. Tapolca. (Zala m.) Vázsonyi Izidor. — A keszthelyi hegyvidéken mintha hallottam volna már valamikor. Az értelme valószínűleg, hogy ha valaki beleavatkozik és rendelkezik, mikor semmi joga sincs a beleavatkozáshoz vagy rendelkezéshez, az ilyen emberre mondják: *árkon túl hegymester!* Orosháza. Bérczi Fülöp. — Használják. Értelme: hivatalra nézve semmi sem, vagy csak címzetes valami. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Ha valakinek kiteszik a szűrét a korcsmából, azaz kidobják, vagy pedig a volt előljárókra, vagy az úgynevezett végzett földesurakra gúnyból mondják: *árkon kívül hegymester.* Ez azt jelenti, hogy nincs mi felett rendelkeznie; Császáron t. i. az árkokkal bekerített szőlőhegyekben a hegymester, az általános törvények keretén belül autokrata, saját hatáskörében hozott határozata feltétlen kötelező, nincs apelláta; ezért sok a haragosa. Ha már nem hegymester, de különben a község ügyeibe beleszólása van, ellenfelei csak azért is ellenkeznek, odakialtják neki: *Kend az árkon kívül hegymester.* Császár. (Komárom m.) Pozsonyi Miklós. — Szovátán (Maros-Torda m.) *hegymester* a *vakondok* tréfás neve. Maros-Vásárhely. Paal Gyula.

Pótló válasz a Nyr. 29:427-hez.

A 31:174. l. megjelent közlemény egy Győrmegyében Sokoróalján hallott és használt reggeli köszöntésformát juttat eszembe s ez: »Szerencsés jó reggelt kívánok. Egységükre szolgáltatassék az éccakai nyugalom. Az Isten vérrassza (virrassza) több szerencsés jó regge-

lëkre mind közönségesen!« Ez a köszöntésforma egyvëgbe dukál; erre a válasz: »Hasonlóképpen!« Erre ismét a köszöntön van a sor: »Köszönöm alázatossággal (v. alásan)« Sz t r o k a y L a j o s.

EGYVELEG.

Mikor a nép urasan beszél. Az Alkotmány 1901. V. 11. számában olvastam Dékán Gábor amerikai levelét, mely így kezdődik: »Dicsértessék az Úr Jézus szent neve és a Szűz Máriaé. Én, mint Dékán Gábor és társaim magyarul hálaköszönetet mondunk és hálát. Folyamodtunk Nagyméltóságú Magas Miniszteriumhoz, Szabó István országos képviselő úrhoz és *igénybe vették kérésünket...*«

TORDAI ÁNYOS.

A főbíró, jegyző, káplán, a tanító, akik mind ékesen beszélnek, de nem magyarosan, rontják a falusi emberek nyelvét. A bíró nem beszél szomszédos forgalomról, hanem *vicinálisról*; nem mondja: kevés hasznót hajtott a minapi hetivásár, hanem: kevés *előnyöm* volt. A jegyző a falusi gyűlésen felemlíti, hogy »a varga fia nem vált be, mert dagadt *visszereje* volt«. Jelen lévén, kértem a bírótól, tudja-e, hogy mi az a *viszér*; persze nem tudta. A káplán *egélyről* prédikál. De még a népies írók sem vigyáznak tollukra. Eötvös Károly kitűnő irod. munkáiban egyre *ira*, *monda* igealakot használ és *feszélyről*, *kedélyről*, *indokról* beszél stb.

(Köszeg.)

NAGY SÁNDOR.

Az uraság megparancsolja a mindenesének, hogy kerítsen egy ácsot, mert néhány ládát akar készíttetni. Pár nap múlva beállít hozzá egy köpcös, piros-pozsgás paraszt és illedelmesen levéve zsíros kalpagját, megszólal: »En vónék, kéröm' ássan, a *vállalkozó szömélye*.« »Miféle vállalkozó?« kérdi csodálkozva az úr. »Hát, könyörgöm, a *ládák erányzatában töszöm möggjelönésömet*«, hangzik a felelet. »Az már más«. »Igön is, kéröm' átossággal«, helyesli a szót a jámbor. — Az alku létrejön a felek közt és a tudákos vállalkozó tisztes szömélye eltávozik, de az ajtóból még visszaszól: »É në felejcsön, tek'tös uram, szögeket *alkalmazni*« (ha nem csalódom: beszerezni).

A parasztgazda átbballag estefelé a szomszédhoz s megkérdezi: »Nem küdene kéd üzenést a katona fijának?« »Mér *érdeközik* rúla a sógor?« »Mer hát hónap *beillumínálnék* a városba.« Az *érdekezik* bizonyára alakvegyülés útján keletkezett (*érdeklődik* s *értekezik*; v. *kérdez* és *értekezik*?). A *beillumínálni* általánosan elterjedt a berügni, lerészegedni értelemben; a mi emberünk bemenni helyett használja tudákosan.

A piacon szóba ered két atyafi. »Hogy van kéd, sógor?« szól az egyik. »Kösz'nöm a szíves kérdezősködésit, én csak mögvónék valahogy, csak a nagyobbik lányom nyavajás szögény«. »Hát több csa-

ládja is van a sógornak?» »Négyen vannak, négyen; épen a legszöbbit macerâja a za zúj nyavaja: a *flonzija*. Hát kemedék?» »Hászén a zén feleségömet is akkurátosan a za veszeködött *flujencia* pusztija. Hogy vinné jel a zuristen a faját!« átkozódik a jó ember.

Egy »ujszágolvasótól«, aki tudását minden áron mutogatni szeretné, hallottam a következőket: »A héten láttam a sógora szín-darabját«, mondja valakinek, »nem is tudtam, hogy a maga sógora olyan *írónikus* ember.«

A *jelenleg* határozószót pazarul használja beszédében az alföldi paraszt; nagy tudákosan minden időt jelentő kifejezéshez odabigyeszti. »Mikor halt meg a fia István bácsi?« »Epen *jelönleg* tegnapelőtt, kéröm 'átossággal«, feleli a búsuló magyar.

Ilyen példákbl még temérdek lehet összegyűjteni, mert a mi józan népünk csodálatosan szeret idegen szavakkal cifrálni. A magyar paraszt, főleg ha már az iparos osztályba emelkedett, mutatni óhajtja, hogy nemcsak az urak tudnak szépen, finoman beszélni, hanem ő is szerzett magának ilyen műveltséget. Ez a törekvés szüli azt a visszasságot, hogy az innen-onnan felkapkodott, előtte érthetetlen szavakkal dobálózik és a saját környezetében ily módon sikerül is tekintélyt szerezni magának.

A népiest ápoló íróink jól ismerik a nép e tulajdonságát s felhasználják, mint jellemző vonást, hogy alakjaikat minél törülmet-szettebb magyar parasztoknak tüntessék fel. (Vö. Gárdonyi Géza Bor c. színművében a parasztból lett kovács és állatorvos szólásait.)

SZIGETI ERNŐ.

Cselédünk mondta a multkor éneklő feleségemnek: »Na, a nacsága elmehetne evvel a hangal az *operációba*!« Dúdolgató poétafiarnak meg, aki most tanul komponálni a Zeneakadémián, ezt az igazságot mondta ugyanaz a cselédleány: »Ezt is az úrfi *kompromitálta*?«

»Zsuzsa, volt már difteritiszbe?« »Nem utaztam én még arra!« felelt csodálkozva Zsuzsa.

EGY MÉRNÖK.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok.

Magyar-Sóók és Szelöce községek Nyitramegyében egymás tőzsomszédságában vannak, közvetlenül a Vág balpartján.* A szomszédos községekkel ellentétben (Zsigárd, Farkasd, Negyed) a sóók-szelöceiek a palócos kiejtést használják. A kevésbé iskolázottak legtöbbször az *á-t uó-nak* hangoztatja, pl. *Mári* helyett *Muóri-t*, *káv*é h. *kuóvé-t*,

* Lakosaik magyarok, kik földműveléssel, állattenyésztéssel és különösen zöldségtermeléssel foglalkoznak. Vallásra nézve: kétharmad része róm. katolikus, a többi protestáns és izraelita.

lekvár h. *lekvuór*-t mond; a leány az anyját így szólítja: *Druóga annya!* — Három nagyon divatos szavukról, melyet minduntalan használnak, lehet őket könnyen felismerni. E szavak a *folva*, *úgy ám* és *ja bizony*. Náluk az *azonnal*, *mindjárt*, *rögtön*, *tüstént*, *egyszeribe* stb. kifejezések ismeretlenek, mivel mindezekre csak egyetlen szavuk van: a *folva*, pl. gyüvök folva, megyek folva, ott termett folva. Miért nem tanultad meg a leckét? Mer az anyám folva elfújta a lámpát stb. — Az *úgy ám* megfelel a másutt használt *no persze* vagy *majd ha fagy*-nak. A *ja bizony* az *úgy ám*-nak ellentéte; míg ez utóbbi tagadást, a *ja bizony* állítást fejez ki. Az *igen*-t és *nem*-et csak elvétve használják. Ezt »Túl a Vágról jövők« (e. h. a Vágon túlról jövők) így ejtik ki: *Tulavágrú* gyüvök. Épen ily sebesen ejtik ki ezt a szót is, hogy »cseppet«, melyet a kissé, kevésbé v. kevésbé szók helyett használnak így: csöpét, kettőzött gyorsítással.

A z-vel kezdődő szavak előtt a z-t egyszerűen elhagyják, pl. *abla* (zabla), *ászló* (zászló), *ápfog* (zápfog), *áptojás* (záptojás), *ubbony* (zubbony), *üst* (ezüst) stb.

A fák ágait *botónyi* e. h. nyesni, csonkítani szokták. Ha a fának a föld feletti részét, vagyis törzsét kívágták, a földben maradt részt *töröcs*-nek híják; ennek többese: *töröcsök*; de azért azt mondják: »Van ott töröcsök akármennyi«.

A soók-szelőcei ember a kukoricát *törökbúzának*, a csót v. csövet *kalásznak* hívja; ezeket *füzérek*be fonja; a lemorzsolás után megmaradt csutka v. torzsának *komp* a neve. A fosztalékot *sústyának*, a szárat *kórónak* nevezi.

A felnőttek is épen úgy lajbinak nevezik a kabátot is meg a mellényt is, mint a gyermekek: »Vedd magadra a lajbit, mer megfázó!« A gyerek meg visszafelel: »Má ő nékie az is baj!« E helyett »maga« ő-t használnak.

A szelőcei leány így kesereg hűtlen kedvese után:

Magyar-Soók nem város,
Zsigárdal határos,
Odajár a rúzsám
Egy szíp barna lányhoz
Gyócs ingbe gatyába,
De az én keszkenyőm
Van a lajbijába.

Az iskolába menő gyerek azt kérdi a másiktól: »Mit ebédezté Józsi?« »Csikmákot (mákos tészta). Hát te?« »Turós táskát (derellye), de a gyereünk — mer nem tutta a leckét — nem kapott csak kinyeret, az is pilisznyes (penészes) vót, még két ómát, a még rotvatt (rothadt) vót«. Öcsém v. bátyám helyett csak *gyereünk!*

A ház előtt egy anyóka kesereg. Arra jön egy másik öreg asszony s ezt kérdi tőle: »Hát ő mit tudliká?« (tudlika: kintorna, sípláda, verkli, tudlikás: verklis). »Jaj hunne rinék lelkem, mikor ijen baj ért. Má töpször megróttam (e. h. megfigyeltem, megjegyeztem), hogy ahánszor azok a bűdös cacigányok (oláh c.) gyűnnek, mindig hibádzik humim (hol-mim). Most is eveszett a nagy kokasom,

a bészderem (fiatal hagyma) is hol legyúrral, hol kitíppel. Eleget szabódtam (kértem, könyörögtem) a fiannak, hogy csinátsa meg a kalincsol. A másik fianná bészeg máskíp van — mondok. Könnyű annak — aszongya — aki megvan győződve (gazdag, megszedte magát), de a szeginnek . . . Ugyi most is köllött adóba 8 frt valahá' krajcárt füzetnem.«

A szók közbeszúráttal is, meg hangugratással is gyakoriak, pl. Menny innejd (innejd:innen, onnadj:onnán) mer leütöm a dörkad. Cserép, cserpek stb. Mé risz Anti? Mer megverett az atya.

Följegyzésre méltóbb szavaik még:

hidorny: habarni; hircálni: elhúzogatni, pl. »Hircád el a szemét a rosta alul«; hajaz: hasonlít; tuskol: döföl; a kis borjú tuskolja az anyját; kattog: csattog, »Ne kattogtasd azt az ajtót!« mulat, mulatnyi: mulat, mulatni; nyíciók: nyílik (a virág); karamzsol: karmol; elkövetkezni: elbucsúzni; látót vitt v. vinni — oly házhoz szoktak, ahová gólya száll; tipicköl: ugrál, a tehén, mely nem hagyja magát fejni, a ló, mely nem akar indítani; tópol: pótol; körösztočköggy meg, e. h. vess magadra keresztet; sínok: sín, sinek; alaj: olaj; alló: olló; óma: alma; szóma: szalma; együgyű: jámbor, szelíd, csendes. Isten haragja: villám, ménkő; tápé: hülye; tumók: mamlasz, ostoba; pási: nagyanya: urabácsi: bátyámuram; nene, néne, nenikém: nénikém; lapanya: labdaütőfa; harmadebéd: ozsonna; telles: akácfavirág; csücsürke: pacsirta; szerha: háztető; szugla: szeglet; izgó: parázs; báld: bál; kőmíhes: kőműves; mí: méh, míhecske: méhecske; kurin: tyúkól; csétér: sár, csétrés: sáros; gurdzso: deszkából, nádból, lécből v. kőből összerakolt sátor- vagy félszerforma helyiség, hol többnyire gazdasági eszközöket (ásó, kapa, villa) tartanak; bútýor: batyu, bútýoroznyi: batyuzni.

GHIMESSY JÁNOS.

Tájszók.*

Folyat: csavarog.

pótká, pótkaság: kisebb baj, haszontalanság.

sárigszín: sárga.

keletita: palacsinta.

netez: nézdegél.

édeskedvű: édeses.

álmodtam láttam: álmomban l.

hány órakor?: hány óra van?

felájazni a fát: gyümölcessel megterhelt fát feltámasztani.

rátott, pánkó: fánk.

a tűz *leszakad*: nyitott tűzhelyen

a tűz kialszik.

mákó: nagyapa.

mányi: nagyanya.

hevet süt a nap: melegen süt.

buzáta: ajak.

füttözzünk: melegedjünk a tűznél.

lepcse: pocsolja; *pepe*: sűrűbb.

fírizs: kabát.

harisnya: nadrág.

strimfi: harisnya.

tehenhúsleves: marhahúsleves.

* Ezek a halmágyi tájszók, melyeket a múlt évben kaptunk, részben megerősítik, részben kiegészítik Horger Antal halmágyi gyűjtését a NyKben.

A szerk.

elkonfistája : elpazarolja.
megpallak! : megverlek!
seprős tészta : élesztős tészta.
készerű tej : aludt tej.
író : palavessző.
ripa : vizek partján könnyen le-
 omló föld.
potyolódott : törődött (gyümölcs).
csénnégni : siránkozni.
kicsidöcske : kicsi.
bongosan : gombosan.
mostura : minta.
forhám : az asszonyok elől a fej-
 kötőjükre, amit *csepesznek* hív-
 nak, kötik a fórhámot, azaz
 2 cm. széles fekete szalagot.
húmos rokolya : mellénnyel össze-
 varrott szoknya.
fogadjon helyet : foglaljon helyet.
nagy munka : nagy úr, nagy gazda.
azt tudad elsőként : olyan há-
 zik vót : szép, tiszta szoba.
kártyádzik : kártyázik.
mit szoktatás! : mit gondolsz;
 ne *ocsmánkoggyék*, ne *nehezkögy-*
gyék : ne haragudjék.
métöly : irigy.
nyomorúbb : soványabb.
 10 esztendőt szolgáltam *leányul*,
 s 5-öt *asszonyul* : 10-et mint
 leány s 5-öt mint asszony.
szülöttetfödem : szülőföldem.
gyerel bár látóul : ha már örökre
 nem is maradsz nálam, legalább
 látogatóba gyere el hozzám.
pisle : csirke.
gyortya : gyertya.
papmadara : golya.
sóp : olyan padlás, amelyiken csak
 az igás állatnak való eleséget
 tartanak.
hiu : padlás.
hiblika : padlás-ablak.
kicsi ruha : zsebkendő.
surló : kőpor.
estariés : a polkának egy neme.
hercági nóta : régi táncdarab.

megszáradva-e a széna? felelet:
nem száradva meg.
éppég mind a veszedelem, olyan
 dögöt műelnek : t. i. a lovak,
 mikor a legyek csípiik.
pityóka : krumpli.
me csak, me! : tessék! vedd el!
naptartó : napernyő.
esőtartó, esőfogó : esernyő.
borona-szék : a templomban több
 olyan pad egymás mögött,
 amelynek nincs karja.
széjjös : széles.
fligória munka : furcsa, különös
 dolog.
suta : szarvatlan kecske.
fórtáj : negyed.
pokolszél : sebes szél.
rénos forint : régi pénz, mely 32
 krt ért.
a búza adatlan vót : a búzaköl-
 csönt nem adta meg.
letortad : leesik.
igazánt összegazolt : jól leszidott.
a revellő világkor : 48-ban.
bábák férgetegje : így magyaráz-
 ták ők : tavasszal, mikor egy
 nap héccör havaz s héccör süt
 a nap s aztán olyan macska-
 fejek jönnek, hogy csuda : áprilisi
 idő.
tótartó : tüpárna.
hurkált : kúszált.
nyisszenti : vágja.
folytvást : folyvást.
darababb : darabosabb.
én evel csényálok Istenért : ezzel
 teszek jót.
kérgetegés : féleszű.
cincuskodni : hízelegni.
szürkünnyetkor : szürkületkor.
hiét kréjczarra : 7 krért.
féléjg : éjfélig.
leb érte : léghuzás érte.
féjel : felül, *féjeröl* : felülről.
nem tudom, mit csenyájak, annyig

es, mind a föld: nem tudom *jött*, hogy kacagjam: alig birtam
 mittevő legyek. *a nevetést elfojtani.*
ereszkögygék le: üljön le. *fálangították*: szidalmazták.
bokig ér a sár: bokáig. *törökbors*: paprika.
nekem úgy jó: én azt hiszem; úgy *ivó urusság*: folyékony orvosság.

Halmágyon egymásnak, mikor találkoznak az utcán, nem köszönnek, hanem így szólnak: Erre jössz-e? Erre, hát kégyend hoa mëgyën? Csak erre az alszögbe. — Vagy ha kint áll a kapuban valaki, aki arra megy, ezt mondja: Hát kiállott-e? Ki, hát te hoa mëgy? — Ha valahova bemegy így köszön: Aggyon Isten jó reggelt, jó napot! a felelet rá: Isten áldja meg! Mikor elmennek: No, aggyon Isten jó egészséget! Aggyon Isten nekéd is! Aggyon Isten jóccakát! Aggyon az Isten! Mikor a távolból egymásnak tiszteletet küldnek, így mondják: Mondd meg, hogy jó egészséget kívánok neki.

Halmágyon az esküvések szépítgetésére csak a következőt hallottam: Hogy a varju égyën meg! Kuttya vesétt keringötte!

(Halmágy, N.-Küküllő m.) KROCSÁN IRMA.

<i>ébingyëredik</i> : elgémberedik.	<i>koledálni</i> : koldulni.
<i>rólujja</i> : róla.	<i>csarit</i> : csalit.
<i>mujder</i> : anya.	<i>kuku</i> : tojás.
<i>pala, pallul</i> : fakó, fakul.	<i>penyva</i> : ponyva.
<i>récet</i> : retesz.	<i>varkantyu</i> : varju.
<i>sujtát, -os</i> : sujtás, -os.	<i>jegző</i> : jegyző.
<i>rütyöke</i> : női rékli, hátul bő és nincs leszorítva, övig ér.	<i>ritás</i> : irtás.
<i>kátula</i> : skatulya.	<i>hupólagos</i> : hólyagos.
Menná jobban tagaggya, anná jobban ragaggya.	<i>gulló</i> : golyó.
Vedd meg óácsón, füzesd meg igazán.	Tulipiros hupikék, majd eszedbe jutok még (táncközben).
<i>séttenyi</i> : sietni; séttesz: sietsz.	<i>ijadék</i> : ivadék.
<i>koleda-koleda</i> : kérek-kérek (gyermekjátékban).	<i>danajgat</i> : énekelget.
	<i>cutat</i> : tucat.
	búza <i>széktya</i> : bele.
	<i>cikkölös, küttölös</i> : croisé szövésű.

(Zala-Egerszeg.)

SCHÜTZ FRIGYES.

Táncszók.

1. »Húz ki cigán, hegedús,
A te kezéd nem ezüst,
Fekete vagy, mind az üst!«	2. »Kicsi nekem ez a ház,
Búj ki gazda, csináj mást.
Kirúgom az ódalát!«
3. »Ucu, kicsi vitola,
Hónap nem úgy léssz, mün ma!«	4. »Húz ki cigán, ne csak félig,
Ne csíb, harabd el a végít!«

Lakodalomban ezt is hallottam tánc közben:

»Ezt az Isten nekünk atta,
S eszt az anya sirathassa, háj, háj!«

Egy karcfalvi legény meg így kérte el a leányt a táncba:

»Bátyámuram s nénémasszon,
Azét jöttem kentékhöz,
Hogy a kenték Kiriskájokat aggyák ide
nekem a mulacsságos táncba,
Éggyet-kettőt sirítem s aval haza keríttém!«

(Csik-Szent-Mihály.*) MOLNÁR ANTÓNIA.**

IZENETEK.

L. S. Ha országszerte *j*-nek mondanák az *ly* hangot, akkor könnyebb volna vele elbánni. De minthogy a nyugati nyelvjárásokban máskép ejtik (*l*), a palócok pedig maiglan megőrizték az eredeti *ly* hangot, egyelőre az irodalom is ragaszkodik az eredeti *ly*-es írásmódhoz: *hely*, *király* stb. Igaz, hogy így a legtöbb vidék gyermekeinek egyenként kell megtanulniok az *ly* betűvel írandó szavakat. Erről a kérdésről bővebben szólt a Nyrbén Szarvas Gábor 2:102, 18:29 és Balassa J. 18:79.

M. M. A *menny* szó a magyar nyelv rokonai közül megvan a mordvinban is *mehe' mänel'* alakban, 'der Himmel'. Munkácsi B. nézete szerint e szók perzsa eredetűek, mert a perzsa nyelvben *mīno* stb. a. m. szellem és mennyország (l. Árja és kaukazusi elemek c. művét). — Az *érsek* szót Ásbóth Oszkár az ugyanazt jelentő régi cseh *jaršik* szóval egyeztetí; ez eredetileg *aršik*-nak hangozhatott s alkalmasint a latin-görög *archiepiscopus*-ból alakult.

L. El. Mindent érdemes följegyezni, amiben a nép nyelve eltér az irodalométól. Ami fölösleges lesz közte, azt majd kiselejtezzük.

Vanni van. Ez igen elterjedt és kedvelt kifejezésmód a *venni vesz*, *élvi el-félék* mintájára (Szarvas Gábor is helyesli Nyr. 15:368).

* E nyelvjárás területéül Csik-Szereda, Somlyó és Tapolca kivételével a felcsiki járás tekintendő. — Használják a végzett múltat is, pl. Sze montam vót Albétnak, hogy ma réggel jőjjön fél, me' é'sszeker törekét adok neki. Vagy: még pityókakapáláskor megjövendőlte vót komatársuram, hogy nem igen lesz ára a gabonának. — Ha nem tud valamit bizonyosan állítani, akkor így fejezi ki az ígét: Ott vótak-e Istányék a Mihájék lakadalmikba? Nem tudom, de *ott foktak lenni*, ha éccér sógorok! — Megvalaje az írogatás Rácz Eleknitt? Az ejiszé *el fogott maradni*, met azelőtt és hallogattam, hogy a fődek miján nem igen tudnak megégyezni.

** Ez a t. gyűjtőnk közölte a Tanítónó aláírású tájszókat Nyr. 30:492—4.

A szerk.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

A MAGYAR SZÓREND.

IV. Az összefoglaló szórend.

(Folytatás.)

Az összefoglaló kifejezéseknek első két osztálya, mint láttuk, szigoruan megköveteli az összefoglaló szórendet. Ellenben a következő két osztályban már ingadozásokkal fogunk találkozni.

3. A sokaságot és nagy fokot jelentő kifejezések többnyire szintén összefoglaló szórenddel járnak, mert ez is mind olyan szó, mely »az állítás erejét még neveli« (Arany: Hátr. próz. 366). Ilyenek a következők:

a) *Sok, több, számos, számtalan, rengeteg, akárhány, elég, nagy, jókora.* Példák:

Sok országokat eljártanak (ÉrdyC., NySz.). Egy óra alatt *többet* elköltenek, mint amennyit hitelezőik egy-egy egész hónap alatt keresnek (Frankenburg). *Oly számos* példát elősorolt; *annyi tenger* pénzt elköltött (Ar.: Hátr. próz. 357). *Jócskán* lecsapkodtak az mi hadaink benne (NySz., sokat levágtak). Ami már nem egyen, hanem *akárhányon* megesett (Ar. MO. I: 40). Mutasd meg, hogy kifáradás nélkül *nagy útat* elbírsz (Ar. Arist. 2: 240). *Oly nagyot* levágott a kolbászból (Ar. Hátr. próz. 357). Ez is *jókora összeget* fölemészt (Term. Közl. 33: 713).

b) Időhatározók: *sokszor, gyakran, többször, többnyire:*

Te *úneki sokszor* megfelelsz vala (VirgC. NySz.). Mely cikkelyek *gyakran* előforognak (MA.: Scult. 862). Az ilyen felsorolásból nem tűnik ki, hogy *milyen gyakran* előfordult ez a szórend régi nyelvünkben (Molecz 118). *Többnyire* megtalálja (Ar.: Hátr. próz. 367).

c) Időhatározók: *soká, — sok ideje, sok idő óta, rég, régóta, — előre, eleve, előbb, legelőbb, — korán, jókor, idejében, — hamar, gyorsan, hirtelen, egyszerre, — csakhamar, előbb-utóbb, mindjárt, azonnal, legott, nyomban, rögtön* stb. Példák:

Soká oda volt. Mikoron az vén ötet *sokáiglan* megbizonyította vóna (KazC. NySz.). Az ember *hét hosszat* eljárt kár-

tyáznya (Nyr. 3:517). A sírásó olyan házat csinál, hogy *ítélet-napi*g eltart (Ar.: Hamlet¹ 135). — *Régen* megismertem a fővezért ebben (Ar.: MO. I:31). — A bölcs mindent *előbb* elrendel, emberül hozzá készül (Fal. 604). Arról a napról, melyre a magyar ég alatt *legelőbbször* felvirradtunk, el nem felejtkezvén (Ányos). — *Jákorán* megjövünk-e? (Comenius: Vest., NySz.) *Korán* fölkelek (Nép, Vas m. Fehér m. stb.) *Idejekoránt* elmaradott (Bod, NySz.) Ma *jókor* felkeltem (Ar. Hátr. próz. 367). *Időnap előtt* megöszül (Nyr. 22:93). — Ily késén esmerkedénk meg és ily *hamar* elhagysz (PeerC. 99). Hamarább kilegelné ő szemmel a határt, mint a mérnök a lánccal (Vas G. Ne busulj 175). *Gyorsan* végrehajtom (Joann. Nyr. 13:104). *Hertelen* meglövik ütöt (DöbrC. stb. 1. Mol. 132). Hertelen elvesztlek téged (JordC. 71). Hallák az Jézus nevét, *egyszersmind* térdre esének (= egyszerre, DebrC. 338). *Egy állító helyében* megivott egy icce pálinkát (Nyr. 19:235). — *Legottan* felmene a víztől (MünchC. 18). *Azonnal* kive-szálla a vízből (JordC. 362). *Ezennel* ki kell innen mennetek (Pázm. Préd. 85). Eperjes az[on város]ok egyike, ahol az *első pillanatban* otthon voltam (Pet. Uti rajzok).

d) Helyhatározók: *messzire*,* *hosszúra*, *mélyen*, *magasan*. P.:

A barked *magasan* fölemelték a földtől (Káldi). Testébe *oly mélyen* behatolnak a sisakdarabok, hogy az agya velejét is megháborítják (Hall. HHist. 3:164). Akik vagy a jóban *csudamesszire* fellövellettek, vagy a gonoszba *méllységesen* bémerültek (Fal. 368). A nyirok *mélyen* beszívárog a földbe (Brassai, Phil. Közl. 9:364).

e) Móddhatározók, fokhatározók: 1. *nagyon*, *igen*, *erősen*, *fölötte*, *szörnyen*, *rettenetesen*, *ugyancsak*, *jól*,** *jobbán*, *inkább*, *előbb*, *hamarabb*, *elégge* stb. — 2. *tökéletesen*, *derekasán*, *emberül*, *becsületesen*, *szépen*, *híven*, *figyelmesen*, *szorgalmasan*, *szentül*, *pontosan*, *tüzetesen*, *részletesen*, *apróra*, *böven*, *világosan*, *nyilván*;

* Vö. *Messze utat* is megtennék, úgy kívánom hallani (Ar.: Arist. 1:45). Az *is* nélkül is lehetne ugyanilyen szórenddel. — Ellenben: *Messze útról* várjuk vissza (Joann., Nyr. 13:104); mert itt a *messze* nem fokozza az ige fogalmát.

** A *jól* és *jobbán* itt természetesen csak mint fokozó szó szerepel: »nem tartozik a milyenség kategóriája alá., hanem a mennyiség kategóriájához szegődött szolgának, kiegészítő eszköznek» (Kicska, Nyr. 19:208). »*Jól megtanulta*» rokon ezzel: teljesen v. nagyon megtanulta; ellenben p. minőségi ellentétben: »*jól* tanulta meg, de *rosszul* adta elő» (Arany, Nyr. 2:8, 9). Azonban még itt is fokozást lehetne kifejezni, összefoglaló szórenddel: *jól* megtanulta, de *rosszul* adta elő. Vö. »A terv *jól* ki volt főzve, egy pillanat alatt kellett megtörténni mindennek» (Jók. Fehér rózsza 181): mintegy teljesen ki volt főzve; de lehetne minőségi határozóval is: a terv *jól* volt kifőzve.

— *halálosan, halálra*; — *közvetetlen, egyenesen*; — *könnyen*; — *szívesen, örömet, készakarva, bátran, bizvást* stb. — Példák:

1. Kivel *igen nagyon* felgyojtanája.. az isteni szerelmet (DomC. 3). Ott *erőssen* kérdőre fogta (Nyr. 19:526). *Felette* elterül híre: valde divulgabatur fama (JordC., NySz.). *Rettenetes-képpen* megriasztja (MA. Bibl. 5:3). Az úr a kocsisát *rátul* összeszidta (Brassai: A bőv. mondat 45). *Ugyan* belé habarodtál (Kriza 357). A tót *ugyancsak* benyakalt (Nyr. 16:278). *Olyan jól* megtanulta leckéjét (Ar. Hátr. próz. 357). A terv jól ki volt főzve (Jókai). Mentől többet hallom szavadat és rád nézek, *annál inkább* úgy tetszik, hogy láttalak (Mik. MulN. 52). *Előbb* meg tudnék azzal barátkozni, ki vmi szenvedélyében ezer *rosszat* követett el rajtam, mint a hideg emberrel, ki ezer *jót* tenne velem (Pet. Uti lev. IX). Baltázár *eléggé* megháborodék (MünchC. NySz.). A kérdéses személyt, ki elég dacosan vállat vont (Vas G. Nagy id. 30).

2. *Tekéletősen* eltanulá (TihC. 293). Mihent *derekasán* megvirradott (Zr.: NySz.) A bölcs ember előbb elrendel, *emberül* hozzá készül (Fal. 604). Az esztendőt *becsületesen* kitöltötted (Nyr. 12:562). A hat ökör *szebben* megindult, mint azon jámbor keresztények... (Vas G. Nagy id. 107). *Milyen szépen* kigondolta az úristen, hogy ellenség is legyen... (108). *Szorgalmatosan* eszekbe veszik, mit szólana (Károlyi, NySz.). *Szentül* megfogadta. *Tüzetesen* kifejti. Deák Ferenc *nyíltan* kikötötte... a gondolatszabadságot (Brassai: A bőv. mond. 45). Véröd, kit *oly bővön* kiontál (KrizaC. 60). Ezt a dicsőséget *sokképpen* megmutatta Krisztus (Káldi: Préd.). Ezekből *világosan* és *nyilván* meglátszik (MA. Scult. 600b.). Legnyilvánban megbizonyította (Gvad., NySz.). Az öreg *halálosan* meg van sebesítve (Jókai). — A déli tűz csak haránt szolgáltat lakomra, de ez *egyenesen* annak tartott (Ar. Lev. 1:69). Ravasz ravaszval *könnyebben* megalkoszik (Decsi: Adagia 69). Könnyen megalkudtunk (Ar. Hátr. próz. 367). A másikat még kevesebb teketóriával [vö. még könnyebben] leszállítjuk bitorlott polcáról (Brassai: MMdt. 3:273). — Mindeneket *örömet* és *bátorsággal* elszenvednek a Krisztusért (Káldi). Hadd az fogja be az ő szemeit, akkor *örömmel* meghal (Baksay: Gyalog ö. 2:302). Bezzeg este *jó szüvel* lefekszel (Kriza 356). Az ember csaknem *készakarva* boldogtalanná lesz, hogy olyan édes bánatot élvezzen (Pet. Uti lev. XVI).

f) Bizonygató határozók: *bizonyosan, igazán, valóban, csakugyan, okvetetlen, mindenesetre, kétségkívül, bizony, hihetőleg, úgyis* stb.

Bizonnyal megismertem, hogy az Isten megáldott... (Heltai: Bibl., NySz.) *Valóban* kiirtatik ennek lelke... (uo.) Szombaton *okvetetlen* ott lesznek a szekerek (LevT., NySz.). *Valósággal* megtörténtek az abba foglaltatott dolgok (Gvad. RP. el.). Legtöbbbet ez a munka *biztosabban* megölt, mint maga az ütés (Vas G.

Nagy id. 349). *Bizony* ott voltam! *Bezzeg* kijártam (a táncot, Kriza 362).

A *majd* szócska eredetileg annyi volt, mint ,csakhamar, nemsokára, mindjárt,’ de most, ha nyomatékkal ejtjük, ide tartozik a bizonygató szók közé, mert nem az idő képzetét emeljük ki vele, hanem inkább — biztatva, bosszusan, fenyegetve — azt, hogy a cselekvés bizonyosan megtörténik: *majd* elvégzem. A lovainkok meg *maj* csak émennek a te kocsid után (Nyr. 7:231). *Majd* meglátod! Csak gyünnik össző vele valahun, *maj* megmondanám neki... (Nyr. 30:487). Megállj, német, *majd* megbánod! — Szintén időjelentéséből fejlődött a *majd*-nak ,csaknem’ jelentése (vö. ném. *bald*, *beinahe*, és MHat. 2:366) s ebben az értelemben is megtarthatja nyomatékát és összefoglaló szórendjét: *majd* elestem! Úgy szeretlek, *majd* megeszlek! (Népdal.) Több példát idézünk a 4. pontban; ugyanott fogjuk látni e szócskának hangsúlytalan használatát. (Érdekes, hogy néha kettős nyomatékkal ejtjük az ilyen mondatokat *majd* meg | *fulladtam!* *majd* föl | *fordult!* v. *majd* | *fölfordult!* *Majd* meg | *bolondul* utána a fehér cseléd! Arany.)

Az összefoglaló kifejezéseknek ez a harmadik osztálya a mai nyelvszokás szerint többnyire csak az igekötőkre van hatással és a helyhatározókra (p. *egyenesen* annak tartott, Ar.; *hamar* otthon leszünk; *mindjárt* a vízbe merült, *azonnal* a kapitány elé vezették), ezeken kívül csak egyes olyan bővítményekre, melyek szorosabban összeforrtak egy-egy igével, p. Te jövedelednek már *régen* híre van (Zr., NySz.) v. híre jár. Azóta már *rég* a végít járja. De v. sőt *sokszor* egyetértünk. Melyben száz ökrös áldozatnál *inkább* kedve telik a felségesnek (Osúzi: Sipszó 284). — Más esetekben az ige bővítménye, kivált az alany s a tárgy, kivonja magát e hatás alól s az ige mögé kerül; p. *sokszor* fáj a fejem, *nagyon* fáj a fejem, már *rég* fáj a fejem, *régóta* küzdünk a közönnnyel, *sokszor* esett az eső (ellenben az 1. s 2. csoportbeli összef. kifejezésekkel: *nekem is* a fejem fáj, *mindig* a fejem fáj, *most is* a közönnnyel küzdünk, *mindig* az eső esik); én már *rég* akartam ezt, *rég* akartam szólni, *sokat* akart látni (ellenben: *én is* ezt akartam, s Kazinczynál így is: *régen* ezt óhajtottam; *mindent* látni akart); *sokszor* jött üres kézzel (de: *mindig* üres kézzel jött). — Arany János egyenesen ezt a szabályt adja: »Ha az állítmány hang-

súlya nem igekötőn, hanem tárgynéven van, akkor a szerkezet más. Péld. Péter *gyakran* visz búzát a vásárra» (Hátr. próz. 366—7); vö. *mindig* búzát visz, *most is* búzát visz a vásárra.

Azonban a harmadik osztálynak némely kifejezése még az igekötőket is elbocsátja maga mellől, tehát a „kirekesztő” szórendnek enged tért, legalább egyes nyelvjárásokban s egyes íróknál, úgy hogy p. azt mondják: a) *sokan* jöttek ki, b) *sok-szor* jöttek ki, c) *soká* maradtak oda, *hamar* jött meg, *korán* kelt föl, d) *magasra* nyúlik föl, e) *derekesan* felelt meg. Ezek olyan gyakran hallhatók s olyan jó íróknál találhatók, hogy noha a saját nyelvérzékemmel s nyelvszókásommal ellenkezek, nem hibáztatom, mint több nyelvészünk hibáztatta; olyan gyakoriak, hogy p. Szarvas Gábor a következő mondat szórendjét éppen a »ritkán hallhatók« közt említi: Az ördög, hogy ne kelljen a cérnát sokszor húzogatni a tübe, olyan hosszút behúzott... (l. Nyr. 1:461 és Arany megjegyzéseit uo. 2:7.) — Példák az előbbi csoportok szerint rendezve:

a) »A sokaságot jelentő szók nem annyira önállók [mint a mindenséget jelentő 1. osztály], azaz tetszés szerint vonzanak igét is, leginkább, hogy az erős nyomatékot jobban kitüntethessék,* pl.

* Ez a magyarázat nagyon kétes értékű. Más különbségeket is bele-magyaráztak már e kétféle szórendbe, p. hogy *sokan átmentek a hídon* a. m. egyedenként, külön-külön mentek át számosan¹, ellenben *sokan mentek át a hídon* a. m. tömegesen, vagyis határozatlan mennyiségben, együtt² (így Vadnay L. a magyaros szór. 34). Ugyanilyen különbséget talál Lehr, Toldi 274, e két példa közt: *sokan kimentek a templomból*, és *sokan mentek ki a templomból*, »tehát *sokan* amott subjectum, emitt határozó«. Nyilván a hasonló ragú módhatározók voltak hatással e két nyelvész magyarázatára: *seregesen*, *csapatosan*, *tömegesen mentek ki* (vö. MHat. 1:213—4). De vö. Az zsidó népség *nagy számosan kiment* Krisztus eleiben (Zvon. Postilla 1:18): itt a *számosan* csakugyan nem alany, hanem határozó, s mégis összefoglaló szórenddel jár. Hasonló például idézi Lehr Aranyt az a mondatát: *Hány szegény halandó nyakát szelte ő el!* Hát talán egyszerre szelte el, nem egyenként, egymás után? Aztán a mi példáink közt a farkas nem egyenként marta meg a sok embert stb? — Ismét másképp, de szintén helytelenül magyarázza Lehr uo. Aranyt az a mondatát: *Sok derék vitézem múlt ki* már kezében. Azt mondja, itt a *derék* van kiemelve, a király azt sajnálja, hogy annyi *derék* vitéze múlt ki. Pedig világos, hogy itt a *derék* nemhogy ki volna emelve, de nem is szükséges jelző, csak díszítő; szó sincs róla, hogy a király p. ellentétül holmi hitványabb vitézekre gondolna, akiknek kimúltát nem sajnálja. (Vö. a Vak Bottyánról való énekben: *Sok derék városát tűzben bocsáttatá.*) — A sokaság kifejezései nyilván azért járhatnak kirekesztő szó-

sok pénzt kiadunk hiába, v. *sok pénzt* adunk ki hiába« (Fogarasi, Akad. Értes. 1860. 1:231). Sokakat hitetnek el: seducens multos (JordC. 430, vö. sokakat elhitetnek MünchC. 58.). Az farkas igen sok embereket mart meg (VirgC. 53). Nagy káros vagyok, immár több 60 szám barmomnál holt meg (LevT. 2:8.). Sok betegeket, kórokat gyógyított meg (MA. Scult. 39.). Azt gondolták, a férfiak mind elmennek; aminthogy a főrendek közül igen sokan vevék fel a keresztet (Mikes 80. lev.). A köznép közül pedig számtalan keresztet fel magát (uo.). Egy rossz ember példája sok jónak árt meg a házban (Fal. 115). Sokat aprítottál össze (649). Vele sok idő fecseglődik el (Kaz. Munk. 5:99). Az elvitáztatatlan, hogy én ugyanazon egy gondolatot sokféle módon fejezhetem ki (Szarvas G. Nyr. 24:516). A kellestinél több tételt hagyott ki (Joannovics, Nyr. 13:104). Nagy feladatot tűztél ki magadnak (ua. uo.).

b) Sz. Damankos *gyakorta* gázol vala által némely folyóvizet (DomC. 94). Gyakorta esett a torkosságnak vétkébe (Káldi Préd. 1:587). Mert *sokszor* égette meg a magyarországi kása a szájadat (Cserei 358). Amit ménségemül oly *sok ízben* terjesztetem elébe (Kaz. Sara S. 20.). Elolvasám, az isten tudja hány-szor, s még *számtalanszor* olvasandom el (Pet. Válasz kedv. levelére).

c) *Soká* vala az távol Ossziánnak fülétől (Kaz. Munk. 6:196). Mindenkinek érdemét *előbb* veszi észre, hogysem a magáét (Fal. 589). Előbb rohansz ki belőle, semmint meg tudnál felelni, miért időzől benne (Győry V. Shak.¹ 13:203.). Mióta Bécset elhagyta, igen *korán* kel föl (Vas G. Nagy id. 285). Korán kel föl (Nép, Komárom, Esztergom s Heves megyeiek értesítése szerint). — Annak kéremését az úr *hamarabb* hallgatja meg (BodC. 35). Ami hamar megárt, attul hamar kell megszabadulni (Fal. 530; mindakét szőrend egymás mellett!) Hamar múlt el ez a scéna is (Kaz. Param. 57). Eljátszottad már kis játékidat? szegény fiú, hamar játszottad el! (Vör. Kis gyermek hal.) Hadd üssék a nagy dobót! minél inkább ütök, annál hamarabb lyukad ki (Pet. Uti lev. I). Hiába, rossz az út, hamar sötétedik be (Miksz. Nemz. ur. 56). Mihály hamar váltotta be szavát (Miksz, A jó pal., M. könyvtár 51. l.). Melyőnk hamarabb tanul meg tótul? (Kecskeméti paraszt leánytól hallottam). Hamarabb vitték el; annál hamarabb lesz meg (Szabolcs-megyeiek közlése). Kinek felesége hamarabb jó ide, öljük meg (Székely ballada, Arany-Gy. Népk. 3:73). Most *gyorsan* hajthattam végre, a multkor nem lehetett (Joann, Nyr. 13:104). Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt tenger

renddel is, mert felező, részelő (partitiv) értékűeknek is vehetni őket (vö. Molecz 130), s ez összefügg avval, hogy részelő mondatokban még az 1. és 2. osztály összefoglaló kifejezései mellett is egészen szabályosan használunk kirekesztő szőrendet: *huszárok is jöttek ki* (ellenben: *a huszárok is kijöttek*), *minden zsákból szedtünk ki almát* (ellenben: *m. zs. kiszedtük az almát*).

mélységéből *egyszerre* bukkansz ki? (Pet.)* Egy *pillanat alatt* kellett megtörténni mindennek (Jók. Fehér rózsza 181).

d) Annyival *magasban* emeltetik vala fel, amennyivel inkább áradnak vala a vizek (Madarász: Evang. 1635. 160). A borsóin az ő kacsocskáival vmihez kötődvén jó magasban nő fel (ACsere: Enc. 238). Ez a gondolkodás *igen mélyen* vala ő nálok begyökerezve (Zr. Áfiom, M. könyvtár 16. l.). Mélyen kell ezekbe betekinteni (Fal. UE). Az egyik része ...mélyen áll alattunk, másik része ...magasan áll fölöttünk (Rákosi V. Két emlék). Gömör s Nógrád közt *hosszan* nyúlik el a Mátra egyik erdőséges ága (Pet. Salgó).

e) Décsei magának is használ vele, ha *emberül* felel meg parancsolatunknak (RákGy. Lev., NySz.). Aki *vakmerően* tudott keresztülhatolni az ellenséges vonalokon (Mikszáth: Sz. Péter es., M. ktár 64. l.). Szívemet *szorosan* és *forrón* ölelte meg a remény... (Pet. Uti lev. V.). Keleten a forma mindig szorosabban függött össze a lényeggel (Szilády: A defterek 4). Másutt ugyanazon dolog *nyilvánban* vagyon megírván (Helt. Bibl., NySz.). Ezt tapasztalt asszony létére *világosan* bizonyítja be (Csiky, Angol irod. 1:211). — Kezdded előbb tennem magadon, és azután egyebeket *könnyebben* fegyelmehetsz meg (HorvC. 259.). Az új kertészre könnyen fogják rá, hogy nem ért a gyümölcsoltáshoz (Mikszáth, Nemz. ur. 67.). — Miért ne tenném meg a halottnak, amit az élők is oly *szívesen* tettem volna meg? (Eötvös K. Károlyi 1:16.) Igen szívesen viszem magokat haza (Mikszáth: Sz. Péter es. M. ktár 210. l.). *Kénye-kedve szerint* kalandozta be a világot (Pet. Uti lev. III.).

Mint ez idézetekből látjuk, az összefoglaló helyett a kirekesztő szórend leginkább a sokaság kifejezései mellett lehetséges, továbbá a *korán* és *hamar*-féle időhatározók s a *mélyen* és *magasan*-féle helyhatározók mellett, végre az olyan módhatározók mellett, melyek voltaképpen minősítők, de átvitt értelemben fokozókul szerepelnek (e.2. csoport: *emberül, szorosan, világosan, könnyen, szívesen* stb.). Ellenben az e.1. csoportbeli igazi fokozó szók, *nagyon, igen, jobban, inkább* stb., magyaros

* Az itt idézett példákban *korán, hamar, gyorsan, egyszerre* nem fokozó, hanem közönyösebb értékű, minősítő módhatározók (vö. *sietve, rögtönösen, rögtönözve* stb. *Sebesen* szaladt föl a lépcsőzeten, Vas G. Nagy id. 89). De már alig érthetők így s így aligha helyeselhethők Kazinczynak köv. mondatai: *Egyszerre* riada fel, kiszökött ágyából: plötzlich fuhr sie in die Höhe (Sara S. 12). Egyszerre szünt vala meg korogni a rabszolga kezében a malomkö: plötzlich hielt der Sklav an der Mühle den sausen den Stein an (Pyrk. 24).

beszédben csakis összefoglaló szórenddel járnak. Nem szabatosak tehát a köv. mondatok s a hozzájuk hasonlók, legalább a mai nyelv szokás szerint:*

Mi bajod? egészen elváltozva lellek. Igenis, anyám; *nagyon* vagyok az: oui, ma mère, je le suis beaucoup (Kaz. Munk. 1:307). A te javad sokkal *inkább* kívánja meg, mint más polgártársaidé, hogy... (Kaz. Diog. 170.). Mitó mindinkább sejté meg, hogy... (Kaz. Regék 135). A lélek erőtlen volta inkább van ellenére a virtusnak, mint a véték (Kaz. Roch. 179). Ez a lyány napról napra *jobban* érzékenyít magához (Vitk. 2:12). Ez esetben a szenvedő jobban van kiemelve, mint a cselekvő (megróva Nyr. 20:561). Sok vonatkozás már a szórend által *eléggé* van jelezve (uo.). — Bejártam néhány teremét, melyek közül *leginkább* vonta magára figyelmemet az, hol a család képek vannak. (Pet. Uti rajz. Ez szabatosan így volna: s ezek közül leginkább *az* vonta magára figyelmemet...)

Annál jobban, mennél inkább stb.: Az ő érdemei annál jobban tetszenek ki, mennél több árnyékot vet rájuk (Fal. 589). Mennél tovább távozám, annál inkább tűnt el az illat (Kaz. Munk. 3:87.). Nyelvezete... nagyobbára magyaros. Annál inkább ri ki itt-ott a németes kifejezés (Fialowski, Hiv. Közlöny 9:539). Annál jobban volt tehát meglepetve... (Mikszáth: Az eladó birtok).

Azonkívül a magyaros beszédben állandó még az összefoglaló szórend (a *b.* csoportbeli kifejezések közül) a *többnyire* szó mellett, (*c.*) a *rég, régen, régóta* szók s *mindjárt* és *csakhamar* jelentésű időhatározók mellett (holott az egyszerű *hamar* mellett előkerül a kirekesztő szórend), — végre (*f.*) a bizonygató határozók mellett. Hibás volna p. *rég* ment el, *mindjárt* tette meg stb. (Valamit egyiptusi tudomány és mesterség *kezdet oltá* tön

* A régieknél néha van ilyen: Tehát *inkább* utálák meg az pénzt.. (EhrC. 80). *Jól* érdemlette meg (DomC. 61). Ha jól veszed fel [ezt a leckét], tapasztalni fogod, hogy vagyon horga s haszna (Fal. UE). Valóban kényes jószág ez; azoktól jobban telik ki, akik messze látnak (Fal. 405). — Amiket Molecz idéz 137, azoknak csak egy része tartozik ide, más részük az előbbi rovatokba vagy a még ezután következőkbe tartozik. — A következő mondatok az *c.* 2. csoportba valók, mégis igen furcsán hangzanak kirekesztő szórenddel: A basa üldöklő szemeket vete a pribégre, ki *láthatólag* dőbbene meg: dieser zuckte sichtlich zusammen (Kaz. Regék 260). Amint azt hírül vette, hogy Hastingsnál Harold király *nyomorulttan* veszett el (Szász K. Kisebb műford. 198). Szeretgeté, csókolgatá, majd *hűtlenül* hagyá ott (200). *Kutyául* jártuk meg (Mikszáth: Nemz. ur. 353). Még *buzgóbban* láttak hozzá.. (uo. 131). — Ezekben ugyanis nagyon érezzük, hogy a határozóval nem minősíteni, hanem fokozni kellene az igében foglalt állítást, tehát: *láthatólag* megdöbbene stb.

magáévé, neki válogatott oktatók fejtegeték. Kaz. Pyrker 10.) — Érdekes különbség a dunántúli népnyelvben: *rég* itt volt = már régen itt volt, ellenben: *rég* volt itt = rég ideje hogy itt volt, már rég nem volt itt.

SIMONYI ZSIGMOND.

(Folytatjuk.)

A NÉP UDVARIASSÁGA.

Szokolay Hermin csak a tisztességtudásáról ír (Nyr. 27:19). Nekem úgy tetszik, s példákkal is igazolom, hogy a nép nemcsak tisztességtudó, hanem udvarias is. Abban örömet adok neki igazat, hogy a részegeskedő ember lenézett, megvetett. Be-betűrül-közhetik helyel-közzel a 'szegény ember', de, ha végire nem akar járni a becsületnek, csak 'gyelés' napon. Azonban annak, amit a nép dicséretére a káromkodás dolgában mond, ellene kell szólnom. Sok földjét bejártam szép Magyarországnak, de — sajnos — éppen nem vettem észre, hogy »a rút szitkozódások, káromkodások, kihalnának lassankint«. Bizony élnek. Ki se is vesznek talán, míg magyar lesz a magyar. Földön fölül egy arasztos gyerek olyan kacskaringós körmondatot népesít be a mennyben lakozókkal, pitykéző pajtásának föl- és lemenő ágbeli minden atyafiával, az epitethon ornansoknak pompázó változatosságával cifrázottan, hogy a haja szála is az ég felé meredezik az embernek. Tisztességes, becsületes, jólelkű öregember a szomszédunk, mégis akárhányszor hallok tőle: »Nem félek én egyébert a jó Isten veresitül, mint ezért a csunya káromkodásomért«. Fél az Istentől, de ha a kuttyája erősebben »fogja« a kéregetőt, a lábánál fogva ráncigálná le az égből a szenteknek minden seregét. Ha úr, ha paraszt; ha szegény, ha boldog: vérében van is, lesz is ez már a magyar embernek.

És mindez nem ellenkezik avval az állítással, hogy ért a nép az udvariassághoz. Persze nem az urak nyelvén. Azt a sokféle -izmust, egyenes csapáson járó észnek sokszor érthetetlen idegenséget, amivel a művelt magyar érintkezésben fecsegnek egymásnak az emberek — hála Isten — nem érti. De teremtett már a nép nyelve szebbnél-szebb kifejezéseket nemcsak a tisztességtudásra, hanem az udvariasságnak olyan nyilvánulásaira, a társalgásnak olyan finom fordulataira is, hogy a legszalónabb szalónnak is becsületére válhatnék valamennyi.

Ha jól elgondoljuk, ami most divatos, idegenből fordított köszöntéseink annyira udvariasak, hogy — udvariatlanok. A művelt ember *alázatos szolgája* minden jött-mentnek, úton-útfélen *ajánlja magát* (még az asszony né is!) akárki fiának. Milyen illetlen dolog, ha valaki nyíltan avval dicsekszik, hogy neki *van szerencséje!**

* L. erről Arany J. Régi és új magyar, Nyr. 8:460.

A szerk.

Persze, nem várhatjuk, hogy — teszem — a felperesi ügyvéd *áldást, békességet* kívánjon alperesi igen tisztelt kartárs urának, vagy hogy a doktor igazán kívánja embertársának, hogy *tartsa meg az Isten jó erőben, egészségben*, mert ha kívánságuk teljesül: akár étlen vesszenek mind a ketten. Ha »eszmeváltó díszes körbe lépsz« (Arany) ne kívánj *hasznos munkálódást*, hiszen ütik a *blattot*, vagy *zsúroló* társaságnak *jó beszélgetést*, hiszen itt a rossz beszélgetésben áll többnyire a hasznos munkálódás. Magyarán köszönni ilyen helyütt csakugyan illetlenség volna.

Művelt ember módjára bánik veled a szálló vagy vendéglő szolgahada. Ne is várjad, hogy a *lőndíner boldog fölvirradást* kívánjon neked este, *egészségedre az éjtszakai nyugodalmat* reggel, avagy az étekfogó azt óhajtsa, hogy *használd el Isten áldásával* az ételt, hogy *adja Isten v. váljék egészségedre*. (Persze ő tudja, hogy a *székeli gollaschon*, *marhavágáson* (Schnitt), *rizsfelfujton* nincs Isten áldása, és hogy sokszor aligha válik egészségére az embernek.) De még ha borravalót adsz neki, sem szól arról, hogy *tartsa meg az Isten a szokását*. Nekik minden *pasas csak asszongdán*. Ha kicsiny a borraivaló két sz-szel, ha nagyobb, négygel.

Valóban úgy tetszik: mi művelt emberek már kiművelődtünk abból, hogy olyan jót kívánjunk egymásnak, ami Isten igazában jó, (erő, egészség, áldás, békesség, nyugodalom) vagy éppen abból, hogy jártunkban-keltünkben Istennek nevét említsük. (*Adjon Isten jó napot! Istennek ajánlom! Isten hírével! Isten maradjon vele! Áldja Isten!*) Reggel vagy este, jövet vagy menet: örökösen a színtelen 'jó napot' köszöntéssel adunk túl felebarátunkon.

Milyen szép megnyilatkozásai a kegyeletnek az ilyen kifejezések: *Isten nyugasztalja (szegényt) ott a haló földjében! Isten áldja meg még a haló porát is!* Az istenfélelem lépten-nyomon fölcsillan a legkáromkodósabb polgárember beszédében is. *Az Isten panasznéven v. bűnül ne vegye*, — mondják ha szólnak-szapulnak valakit. P. »Isten panasznéven ne vegye, hogy állathoz kell őket formázni«. (Nyr. 30:397.) *Uram bocsá, majd rosszat mondtam!* Evvel iparkodik jóvátenni a nép fia, ha mi illetlenség csúszott ki a foga közül. P. Most még a meglettebb asszonyok se átallják egész fiatalosan kicsípni a vén bolo...! oh Uram bocsá, maj még rosszat mondatnak velem. (Nyr. 30:397.) A sok káromkodást, illetlen kifejezést külföldben is törekszik mindenki szépíteni. Bevezetik az ilyen szólással: *Tisztesség nem esik mondván...* *Megkövetem, nem magának mondom. Követséggel legyen mondván* (Nyr. 29:429). Így is mentegetik az erősebb kifakadást: *Ha már ezt veteted tülem. Ha már erre fakasztol.* Még a gyöngébb sértést, sokszor az igaz szó hatását is így próbálják simítgatni: *Bocsássa meg. Rossz néven v. sértésül ne vegye. Neheztelésre ne legyen.* A pletykázó asszonynép is nem megszólásból, se egyből se másból nem mondja ezt vagy azt, se az irigység nem mondatja vele (Nyr. 30:487.) és ha már meg köll mondani

az igazat el nem felelji hozzátenni, hogy *böcsület a javának v. vele együtt*. P. Azon se sok szépség van velem együtt.

Mindez azonban csak a gorombaságok, sértések szépítgetésére való s így eltanulásuk már nem minden művelt embernek szükséges. Hanem itt emlitem néhány szép szólásamódját a népnyelvnek, amiben nem kellene szímatolni a »földszagot«. *Nem tudom, kinek tiszteljem*. (Nyr. 30:98.) (Műveltül: kihez van szerencsém.) Régi szép magyar szokás szerint, ha a kérdezt megmondja a nevét, ráfeleli a másik megemelve a süveget: *Isten éltesse!* (Azt is sokszor hallottam, hogy az éltesebb ember a fiatalabbhoz a bemutatkozás után így szólt: Ösmertem az édesapját is. Jóralvaló, böcsületes ember volt.)

Beszédközben a közbeszóló így kér bocsánatot a félbeszakításért: *Bocsásson meg, hogy a szavába vágok! Ne neheztessem, hogy a szavába esek!* Vagy arra figyelmezteti azt, aki még nem mondta el a mondókáját, hogy *szavát ne felejtse!* Mintha több értelmük volna ezeknek az *apropos*-nál.

Aki messzire elkalandozott a beszédében — pedig így jár a szegény ember többnyire — ilyen fordulattal tér vissza oda, ahonnan kiindult: *Hanem, hogy egyik szót a másikba ne vétsem* (Nyr. 30:487). *Megbocsásson, hogy egyik szóm már a másikba vétettem*.

Az *entre nous*-nak is megfelel a *szó köztünk maradjon*.

Nagyon szép jelenségei az ilyen szólások a népnyelvnek, mert valamennyi kétségtelen bizonyossága népünk művelődésének, beszédmódja csiszolódásának. Kérem is mindazokat, akik hasonló szeretettel, csak talán több avatottsággal vizsgálják a nép nyelvét, mint én: gyűjtsék az ilyeneket; hogy ha magyarrá nem is tehetjük már többé a művelt érintkezés, társalgás formáit, legalább — Philoxenosként — az iránt »peticionálhassunk a magyar intelligentiához»: szívelje meg, használja egyik-másik ilyen szép kifejezésünket és bocsássa meg azt az egy eredendő bűnét, hogy — *magyar*.

NÉMEDI DEZSŐ.

A MAGYAR GÚNYNEVEK.

Bámulatos a magyar népnek a gúnynevek alkotásában megnyilatkozó éleslátása; megfigyeli azokat, akik vele együtt élnek, megismeri őket kívül-belül s annak a testi vagy lelki tulajdonságnak az alapján, melyet az illetőre legjellemzőbbnek tart, — akár szép, akár kevésbé tiszteletreméltó ez a vonás, — gúnynevet alkot. A magyar falvakban nincsen ember, vagy ha van, bizonyára nagyon kevés, akinek ne volna neve azonkívül, amit az anyja meg a papja adott neki. Minthogy az ilyen gúnynevek általánosságban valami jellemző tulajdonságon alapulnak, rendesen hosszú életűek; legalább is az egyént végigkísérik egész életén, sok meg apáról fiúra száll és századokon át fennmarad; csak az

egy *Babszem*et említtem, melyet már II. Endre idejéből, 1211-ből kimutattak. (Szilády Nyr. 2:12.)

Ennek a jellemzésre való erős törekvésnek egyik főeredménye az, hogy gúnyneveinkben igen sok új képzésű szót találunk; egész képzőbokrok keletkeznek, melyek valóságos nyelvművészettel úgy vannak összeválogatva, hogy a szó jellemző erejét minden egyes képző emeli. Máskor meg a nyelv egészen új szót alkot, mely sokkal jobban kifejezi a megbélyegzendő tulajdonságot, mint az arra már készen levő szavunk. Néha meg az a hosszú élet, melyet egy ilyen gúnynév megér, annyira megváltoztatja a szó eredeti alakját, hogy megfejtése szinte lehetetlennek látszik. Csak egy példát akarok említeni: A Nyr. tanúsága szerint Szt.-Gálon egy embert *Vakben Tóninak* csúfolnak; miféle szó ez a *Vakben*? Az elő részében tisztán látjuk a *vak* szót, de hát a második tagja? Egészen véletlenül sikerült e szó magyarázatát megszerezni. Vagy 30 évvel ezelőtt lakott Szt.-Gálon egy Beni nevű vendéglős, aki fél szemére hibás volt s a nép *Vak Beni*-nek hívta. A név viselője a faluból elköltözött, de maga a név megmaradt, lassanként az *i* a szó végéről lekopott, s e jelzős kifejezés egészen új szóalakká változott.

Sok szempontból lehetne vizsgálat tárgyává tenni a gúnyneveket, de a magyar népnek annál a nagy jellemző erejénél fogva, mely ezekben a gúnynevekben megnyilatkozik, különösen hasznosnak kínálkozik a gúnyneveknek forrásuk szerint való csoportosítása; mert a nép a vele élőknek testét-lelkét ismerve, mindenkiben más és más felötlőt talál s így mondhatni, hogy az összes testi és lelki tulajdonságokat a gúnynevek forrásává teszi. Haszonlókép hasznosnak ígérkezik a felötlőbb nyelvi sajátságoknak, különösen szóalkotásnak vizsgálata is.

A gúnyneveknek forrása igen sokféle. Az ember külső tulajdonságai: nagysága, ereje, szépsége, színe, testi hibái; egész belső lelki világa: jelleme, hajlama, vonzódása, aprólékos szokásai; nemzetsége, vallása, életének minden körülménye számtalan gúnynévnek vált forrásává. A gúnyneveket a Nyr. eddigi gyűjtéseiből csoportosítva

I. azokat állítjuk össze, melyek testi tulajdonságon alapulnak, mert ezek, minthogy szemléletiek, a legkönnyebben és a leggyakrabban keletkezhetnek.

1. Nagyság, természet, erő: Babci, Babkaró, Babkó, Babszem, Bagó, Bakaci (apró-cseprő emberek); Bömbös, Egy öl szélibe (kővér); Cenige, Cina, Cine, Csesznye, Csimpiszi, Csitri (soványak, alacsony természetűek); Csupacsont; Datyi, Dömüök (kővérek); Égi meszelő, Faggyas, Fátyol (soványak); Fogyaték, Geda, Geremica (nagyon vékonyak); Gömbec, Gömbölü; Gönye (gyenge); Gója; Görhe; Gyatra; Gyujtásak (kicsi, kővér), Harmatverő; Ötvékás, Hatvékás (erős), Hegyen magos (alacsony természetűek); Herkules, Hosszi, Hossziszárú, Hájnincs doktor; Icece, Incempinc, Kantadugó. (apró emberkéek);

Kis Tuódi, Könnyű korló (sovány); Kupurei (kicsi); Lebó, Löttyögős bőrű (vékony, magas emberek); Makkhetes, Másfél zsidó, Murcán (apró emberek); Nagy farsang, Nagy Jordán, Nagy lágyikú; Nápész; Nyakigláb; Nyomcsék (nyomott); Nyúka, Nyúkó, Nyuli (megnyúltak); Patkán Pali (alacsony, vékony), Pengő (nagy, magas), Pihe, Pili, Pille, Piringó (vékonyka emberek), Pöfeteg (duzzadt), Rövid lábú, Sományikó, Száli Borcsa (szálas), Széllel bélelt, Tasakli, Tökásó, Tök-magacskó, Tusak, Vasék, Vadhalál, Végig üres.

2. Valamely túlságosan fejlett testrészt, vagy testi hiba nevének alapulnak: Bunkó (nagyfejű), Kőfejű, Nagyfejű, Őfók (feje a fülével ő alakú volt), Püspök (nagy fejű), Rösztetős fejű, Vasfejű; — Bocskor szájú, Borjú szájú, Cérna szájú, Cserba Verona, Fogacsi, Fülíg szájú, Kampuc (vastag ajkú), Kékszájú, Vicsori; — Duni (pisze), Gólya (hosszú orrú), Görcsös (orra mellett, kinövés van), Putton orrú, Trombitás orrú; — Bagolyszem, Bajor (olyan a szeme, mint a bajor szőlő), Csákó (sanda), Csipeft zsidó (hibás a szeme), Csontszemű, Égbenéző (pislálkodó), Félalma (egyik szeme hibás), Kancsi, Kifordított szemű, Mennybenézőke, Pasla, Pisla, Pillancs, Pizsli, Pókszemű, Sunda, Tál szemű, Vakben Tóni, Vaksi, Vércseszemű, Vont szemű; — Bajcos Náni, Bajci, Nagyabajszú zsidó, Pendelbajusz (korán kinőtt a bajusza); — Balfüles (rossz hallású), Fületlen, Hatfülű (kinövések vannak a fülén), Kalánfülű, Konya, Pamukfűlű, Siket zsidó; — Gunárnyak, Nyakasics, Nyaksi, Nyakú, Rudas nyakú (golyvás); — Bodagmejjű; — Cipóvalagú, Docafaros, Hátú heles, Kóty (sárga dinnye) faró; — Görbice, Hatos hajlás, Kéccer görbe, Pupos kapitány; — Balla, Balogsüti, Csácsi, Csollák (balkezesek), Kacska (hibás kezű), Satra (balog); — Csaba (csámpás), Disznólábú, Koko (sánta), Kütérdű, Libbentő, Lőcs, Lőcsös lábú, Medvetalpú, Sánta bibic, Sánta dudás, Szarkalábú, Szánlábú, Terzsolalábú, Topa (sánta, nehezen lép). Bizonyos mértékben idetartoznak azok a gúnynevek is, melyek

3. a járás módján alapulnak: Bokás (összeveri a bokáját), Friss, Futós, Futlik, Futlikné, Gyepen hegyes (büszke járású), Karika, Lettyes (hanyag járású), Piper (pipesen jár), Porosz (poroszkálva jár), Pörtörő, Szaladinka, Szárnyadi (gyors), Tapics, Taszi, Tasziga, Tontyó. Vederbelépő.

4. Hasonlóképp azok, melyeknek alapja a beszédhibákban rejlik: Bata (hibás nyelvű), Bozsik (gyors beszédű), Breblák (gyorsan beszélt és hibásan ejtette a szókat), Dada (dadogó), Debadoboda (az orra alatt beszélt), Dudaorrú (szintén), Edecancancon (dadogó), Fanyelvű, Frecsa, Heble, Hitró (hebegő), Kokó (nem tudott jól beszélni és így hívta a tojást, l. kókó MTsz.), Lele, Lötömatötöm (fanyelvű), Mokoga, Nyekege, Nyifa, Tyipityapa, Zahari.

5. Szépség, szín: Babos (himlőhelyes), Becsunya Mózes, Csira, Csunya készítés, Csunya papa, Csunya papáné, Csufi, Csunyácki, Falu csúfitója, Gyégverte zsidó, Kese Pali, Kormos, Kinai (fekete), Pirka, Róka, Százcán Kata, Százszorszép, Szép, Szőke bornyú, Szössz-szál Zsuzsa, Tüzes rák (vörös).

6. Ruházat: Bojtos (kalapjáról), Bundaviszi (nyáron is bundát viselt), Cifra tetű (nagyon szépen öltözött), Csizmaszár, Csapatgya, Gubás, Gunyás, Kacagán, Kalamászos edény (zsiros ruhájú), Királybíró (nadrágos paraszt), Kis kondás (betyáros ingben járt), Nyakignadrág, Siska (nagy kalapja volt), Takarmány Ferkó (szalmakalapot hordott), Tibet (szerette a kasmirt), Vaskalap (nagy kalapja volt), Veresnadrág.

II. Lelki tulajdonságokról vannak véve a következők:

1. Észtehetség: Badi (megzavarodott), Bali (hiányzik egy kereke), Bolond Istók, Buhu (ostoba), Dufa (esztelen), Esperes (nagyon okos), Ezereszű Varga, Félkegyelmű, Félneder (hülye), Fődigokos, Gyinyimóka, Gyigyóka, Kergeteges, Nyukszi (ostoba, bámész), Oktondi, Sült bolond, Száz eszű, Szeglet Laci (kurta eszű), Tátus (gyámoltalan), Töksi, Viz eszű, Zajda Zsuzsi (bolondos).

2. Uralkodó jellemvonások: Ánkodi (szájtáti), Aszszonyember (papucshós), Aranytetű (hirtelen gazdaggá lett, büszke), Búsfelleg (mindig szomorú), Buklesz (hebehurgya), Börzsönyi kanalas (mindenbe beleártja magát), Bogács (civakodó), Becseli (csaló), Bárány (szelíd), Bánóci (szószegő), Buzogány (verekedő), Csüri (csűrő-csavaró ember), Csirip (fecsegő), Cselecsali, Csári (szelcburdi), Csala, Csali, Csalóka, Csiga (lassú), Csukori (fukar), Drága Laci (élelmes bérlő), Dudó (lassú), Egyébke (tedd-ide tedd-oda ember), Fejedelemasszony (kardos asszony), Figu (figurás szólású), Fődterhe (uzsorás), Galyiba (szeretett verekedni), Göcsös hurkájú (ravasz), Haragos, Hótig csaló, Húshagyókedd (mindig vidám), Ingyérád, Istengyásza (mindig szomorú), Jajkeserű (panaszkodó), Jobbsincs, Jólélkű (uzsorás), Kásaleves (tehetetlen), Keserű zsidó (örökösen panaszkodik), Kisisten (pökhendi), Kis kamat (uzsorás), Kortyándi (zsivány), Körömméreg (mérges), Kuka (szótlán), Kuporci (takarékos), Moskezdí (későn kezdett takarékoskodni), Mulati, Munya (tehetetlen), Ne bízd rá bácsi (megbízhatatlan csósz), Nyárvesztő (lusta), Nyúzó Laci, Nyügölődi (nyughatatlan), Pákász (tolvaj), Petyemutyi (gyámoltalan), Rideg (társaságkerülő), Szemes, Szokoti (mindent meghány-vet), Szomorú, Szűz Mária csizmazia (szenteskedő), Sütelen szájú (mindent kibeszél), Takarcs (takarékos), Tallér Mári (rossz leány), Tempó (akadékoskodó), Térgy meg Kati (erkölcstelen), Tréfnya, Veszett kutya (elmarta a parasztok földjét).

3. Szokások: Ádomás (kovács, aki minden kicsi munka után áldomást szokott inni), Ballangó (azt szedett tüzelőnek), Bocskor (szépen kötötte fel a bocskorát), Buji, Buk (szeretett a folyóban bukdácsolni), Csámcsilla (csámcsogó), Este járkáló, Falu sógorasszonya, (kószáló), Féliter zsidó (nem adott kevesebb bort), Füttyér, Füttyöri, Gojda (magában beszél), Hátulkezdí zsidó (az imádságáról), Iccés (kevesebb bort nem adott), Jókeli, Kajács (kiabáló), Kikukucs, Kukli, Kukucska, Legyész (mindig legyeket fogott), Lesi, Mingyákéri, Mingyakéró, Nyaktekeres, Nyafoti, Ösvénytaposó (maga söpörte a havat a háza előtt), Pécula (csizmadia, aki a legkisebb munkáért

is piculát = tiz krajcárt kért), Rögton kéri, Szent kakas (a bucsusokat vezette), Tál Máté (tálból szokott enni).

4. Szavajárásáról stb.: Ciha (az volt a káromkodása: verje meg a ciha!), Dina (jókedvében ezt kiabálta), Emmi lányunk (= a mi lányunk; szülői így hívták), Hiszi Körmöndi, Hogy-hogy, Istenhozotték, Istenhozta, Kable (kapd le), Keszti néni (német asszony: *gehst du!*), Kövekézis (következés), Külömbenötet, Leszek ur, Lislángi grófné (azt mondta, hogy grófnéval se cserélne), Megadam, Mitetszik, Mitér, Mitvisz, Nyovojás, Persze Dézsi, Pizmics (píz nincs), Rádillik, Sagbarát (tót volt; azt szokta mondani: csak barátom), Sejdირი, Tyütyürütyü, Úriszava (kedvelte ezt a kifejezést: úri szavamra mondom), Úrleszek.

5. Kedves ételek: Cukrász (szerette a süteményt), Darakása, Gelegénye, Görény (szerette a tyúkhúst), Kása, Langalló, Lencsés, Mondola, Rétes Peti, Szósz Jankó, Süttök Jancsi, Vadkörtészák, Vese Józsi.

III. Életkörülményekről vett gúnynevek:

1. Valakinek sorsán vagy egy véletlen eseten alapulnak: Bajnak jött, Cserbók (Gubacs helyett cserebogarat vett), Débegyütt, Demeter (Demeter napkor ment a faluba), Galabárdi (volt az olasz háborúban), Gyüttment (sok helyt lakott), Hamar jött (két nappal előbb ment az esküvőre), Jójárt (elvette az asszonyát), Jókor jött (meggazdagodott), Kanharapott, Későn jött, Maga jött (ott a faluban házasodott meg), Macskanyúzó, Madár (leesett a fáról), Mosgyütt doktor (még 25 év után is), Mönekült (48-ban menekült volt), Nehezen gyütt, Nyakra jött (más nyakára), Pörkölt (egyszer megégett), Rágyütt, Rosszkorgyütt, Sóshomlokú (sót lopott), Szalonna (felakasztotta magát, de levágták), Szignyore (nála szokott hálni az olasz házaló), Tejkó (tejlopáson érték), Üveges szarka (lopott az üveges tóttól).

2. Családi és vagyoni állapot: Alig ur, Csirkés tyúk (nagy családja van), Hasított fülű (jobbágy), Hótig szegény, Koca (talált gyerek), Majd úr (elszegényedett úr), Nagyúrék, Nemes bőr (nemes ember), Rézséggű (gazdag), Semmi Jancsi, Tiló (hamis gyerek).

3. Egészségi állapot: Árva Vendel (beteges, öreg úr), Beteghas, Gyengehas, Hótig beteg, Rotty Kata.

4. Foglalkozás: Bakter Jancsi, Beretvás, Cimbalmos, Csaszi (disznókereskedő), Cseszkó, Csirizragó, Csiszlik, Csizi (csizmadia), Csomótaszigáló (asztalos), Csonttörő (mészáros), Dodos (juhász), Dudás, Fecske (kőműves), Feslik (rossz csizmadia), Kakuk (madárkereskedő), Kanpaszuly (paszulylyal kereskedett), Kalapáncsi (kovács), Kasza Paula (Kasza nevű bognár; mert a falu legrégebb bognárja Pula nevű volt), Kollektor (párber szedő), Lóbőr zsidó, Mécsbél (mécsbéllel kereskedett), Néha ütyi (kovács), Nyírka (nyírni szokott), Paklincs (gyapjúkereskedő), Paprika (paprika-malmuk volt), Pikles (pulykapásztor), Rigó (madárkereskedő), Szedimár (egyházfi), Talicskás zsidó (talicskával kereskedett), Tüdő (kőműves; télen csak

tüdőt esznek, mert nincs munka), Veszett Tóth (a veszett állatokat szokta gyógyítani), Zöldhasú (takács).

5. Nemzetiség és vallás. Csekáj (tót), Dobre (tót), Kálomista, Luter, Macó (tót), Palóc, Pindzsok (oláh pap), Potye (tót), Rábémás (zsidó pap), Szőrösnyelvű (oláh), Tityó (tót).

6. Idegen nevek elferdítése: Bakmony (Bachmann), Bimbó (Grünbaum), Fájn Istók (Feigelstock), Félmesszely (Feldmesser), Harci sógor (Herzl), Ispán (Fischbein), Kalány (Klein), Kanári (Kohn Ármin), Karperec (Karpelesz), Kospéter (Hochstädter), Marhabél (Mardhe Ber), Pityer zsidó (Fischer; pityer: búbos pacsirta), Űriláb (Ór Leb), Vén ember (Weinberger).

7. Lakóhely: Betekincs zsidó (a betekincs-csárdában lakott), Bokor (a háza előtt volt néhány bokor), Gólyafészkes Varga, Hegyalatti (a hegy tövében lakott), Kóródi (kóró nőtt a háza tetején), Muszka tövisk (a háza előtt volt), Pocsolyás zsidó (a boltja előtt p. volt), Rossz kosár (az volt a korcsma-cégére), Szütyő (sz.: zsákucca, ott lakott).

IV. Végezetül megemlítjük, hogy egyes közösségekre is ragadtak ilyen gúnynevek, mint: Birkaláb szopogató Kálocfa, Bivalhágó Nova, Bűrűnyújtó Kissziget, Csikverasztó Belső-Sárd, Csunya Istenű Csömödér (ott a vidéken, Göcsejben, ezt is mondják: te csömödéri csunya kép!), Éghasító kontyú Dobronak (az asszonyok magas kontyot viselnek), Fődes valagú Dobronak (gerencserek), Gyantakeverő Márokföld (sok a fenyőfa), Karórágó Szt-György-Völgy, Lónyúzó Dedős, Minden szálán cigány Cupp, Összefutott Szilvagy (sűrűn épült), Part alatt passogató Mikefa, Széjjelszaladt Pór-Szombat (a házak szétszórtak), Tusatörő Kámaháza.

A gúnynevek szóképzése. Az a rendkívüli szabadság, mellyel a nép, a gúnyneveket alkotva, minden tekintetben él, sehol sem oly szembeszökő, mint a szóalkotásban; még itt is folyton a jókedv, az elevenség, az elmésség megnyilatkozását láthatjuk. A vidám nép jóízű gúnyneveit alkotva, egyik végtelből a másikba esik. Megtörténik, hogy a szokat megcsonkítja, a végüket elvágja (talán a becéző keresztnévek analógiájára). Máskor meg nem elég a meglevő szóalak, neki többre van szüksége, erősebb, jellemzőbb kifejezésre; a régi szóból néha egészen újat alkot s eközben nem elégszik meg egy képzővel, hanem egész új képzőbokat alkot. Ha egy szó nem elégíti ki a kíváncsiságot, könnyen segít magán: összevegyít kettőt.

I. Különösen a kicsinyítő képzőkkel találkozunk lépten-nyomon; ennek oka a dolog természetében van, mert a kicsinyítéssel különösen erős gúnyt lehet kifejezni. Egyébként az is feltűnő, hogy ezek a képzők nem szerepelnek eredeti jelentésükkel; valóságosok Proteuszok, úgy szorván minden szóban más jelentésük van. De vegyük őket sorra:

1. *ka, ke, kó*. Csalóka, Kacska, Piringó, Sományikó. E két gúnynév: Szaladinka és Futrinka tótos képzésű.

2. *ci, ce*. Görbice, Babci, Bakaci, Kurpureci.

3. Gyakori az *i* kicsinyítőnek a kics. *s* és *d*-vel társulása; az így keletkezett összetett képzők úgyszólván csak a gúnynevekben fordulnak elő, vagy legfőljebb tréfás beszédben találkozunk velük.

4 a) *si, csi*: Baksi, Buksi (a *bugá*-val függ össze? Szilády Nyr. 2:12) Nyaksi, Fogacsi, Töksi, Vaksi, Kancsi.

b) *di*: Csaldi, Kalapándi, Kortyándi, Oktondi, Szárnyadi.

5. Ilyen kicsinyítő *i* lappang az *ék* képzőben is: Nyomcsék, Vasék (Simonyi, Nyr. 5:481).

6. A Nyomcsék *cs*-je, mely szintén kicsinyítő, magában is előfordúl; Takarcs, Puffancs, Nyaktekeres, Libbencs, Laffancs, Tapics (nem felszólító módú igék, Simonyi Nyr. 5:481).

7. *nya, nye*: Gérnya, Tréfnya (vö. Halász Nyr. 8:252).

II. Nagy szerepe van a gúnynevek alkotásában a *ja, je* eredetű igenévképzőnek, mely részint *i*, részint *a, e* alakban maradt meg (Simonyi, Nyr. 5:98).

a) *i*: Vicsori, Cselicsali, Csüri, Kupori, Csikori, Csukori.

b) *a, e*: Bice, Konya, Pasla, Pisla, Topa.

Nem hagyhatok említetlen még egy sajátyszerű képzőhasználatot; az *-ú, ü* melléknévképző, mely a mai nyelvhasználat szerint csak összetett vagy jelzős főnévhez járúl, egy szóban, a *Nyakú* gúnynévben magánosan álló főnévhez ragad (vö. *nyakó* MTsz.).

Nagy ritkán találkozunk olyan esetekkel is, hogy a denominális képző igékből alkot főnevet. Én csak e négyet találtam: Nyuka (Nyukó), Nyirka, Kalapándi, Kuporci (Nyirka: nyíró, Kalapándi: kalapáló).

Az idegen hatástól a ragadványnevek sem szabadulnak meg; nem is említve a sok idegen eredetű gúnynevet, maguk a képzők közt is találunk néhány más nyelvből valót: Biller (billegő), Füttyér (füttyös), Piper (pipes)-ben talán a német *er* képzőt láthatjuk; a Breblák, Foslyák, valamint a Nyakasics, meg a Csunyácki képzői szláv eredetűek.

Figyelemreméltó jelenségnek tarthatjuk a gúnynevekben a gyökelvonást is; egyes szavaknak, melyek ma már a köznyelvben csak továbbképezve élnek, töalakját kikövetkeztetik s esetleg új képzőt ragasztanak hozzá, p. o. Cina, Cine, világos, hogy a *cinegével* van összefüggésben; Bice, Porosz a *biceg*-ből, *poroszkál*-ból van elvonva. Tasziga, Csoszka, Rofa, a *taszigál*, *csúszkál*, *rőfög* elvont, megrövidített alakjai, a *Cigdi*-ben a szó levágott második tagja helyébe tréfás kicsinyítő-*di* képzőt ragasztanak.

A szóvegyítésnek csak ezzel a két példájával találkozom: *Csukori* és *Futlik*, az első a *csuk* és *zsugori* kombinációjából keletkezett, a második: *fut* + *botlik*.

Ha még megemlékszünk arról a sajátos nyelvi ténnyel,

hogy a gúnynevek gyakran igéket vagy ígétlen mondatokat jelzőül alkalmaznak, elmondtuk röviden a mondani valókat.*

Csak néhány példát akarok rá idézni a gúnynevek közül (Simonyi, Nyr. 7:434). Az ige különböző módban és időben állhat: Feslik, Hiszi Körmen di, Hátulkezd i, Istenhozta, Mostkezd i, Néhaütyi, Rögtön kéri, Szedi már (tárgyas és tárgyatlan egyaránt.) — Úrleszek. — Kérdő alak: Hogyhogy, Mitetszik, Mitér. — Felszólító m. Betekincs, Ne bízd rá bácsi.

KERTÉSZ MANÓ.

AZ ALSÓDRÁVAI NYELVJÁRÁS HANGVÁLTOZÁSAI.

Az alföldi, vagyis az ö-ző nyelvjárásterület egyik része a duna-drávaközi nyelvjárásvidék, amely tulajdonkép egységes nyelvjárás, azonban a szomszédos nyelvjárások hatása alatt többfélekép változott s így többféle nyelvjárást is különböztethetünk meg benne. Ezek közül az alsódrávait teszem vizsgálódásom tárgyává, kiemelve azokat a sajátosságokat, melyek e vidék hangtanát jellemzik. Minthogy pedig nehéz e nyelvjárás határát megszabni a felsódrávaival szemben, azért főleg a közép- és alsóbaranyai adatokra szorítkoztam, mert e vidéken maradt meg nyelvjárásunk a legtisztább alakjában.**

I. A magánhangzók változása.

1. Időmérték. a) Hosszú magánhangzók vannak a megfelelő rövid helyett; és pedig *e* (*el*) h. *é*: *reszeni* (reszelni); *tüzeni* (tüzelni); *bészakad* (beszakad); *ére* (erre); — *o* (*l*) h. *ó*: *vót* (volt); *bódos* (boltos); *bógatni* (bolygatni); *ór* (orr); *vilója* (viola); — *u* h. *ú*: *túru* (turó); *fúttatni* (fujtatni); *gyútó* (gyújtó); *szulánk* (szulánk); — *i* h. *í*: *títani* (tiltani). — b) Rövid magánhangzók vannak a megfelelő hosszú helyett; és pedig *á* h. *a*: *kapiszta* (káposzta); *muszaj*, *lang*; — *é* h. *e*, *ë*: *mesz* (mész); *nenëm* (néném); *küher* (kövér); *eszrevész* (észrevesz).

2. Hangrendi változások. a) Hangrendi párhuzamosságot találunk ezekben: *bödön* (bodon); *döbög* (dobog); *zsúzsok* (zsizsik); *civak* (cövek); *eziute* (ezóta); *régíte* (régóta); így is: *régíta*. b) Illeszkedés: *szigény* (szigony); *fartat* (firtat); *szuhárog* (szivárog). c) Hangrendi disszimiláció is van a köznyelvi alakokkal szemben; és pedig:

* Az igének ilyen névszói szereppel való felruházása nem csupán a magyar nyelvben található meg; példákkal szolgálnak erre az összes modern nyelvek; az angoltól p. o. éppen kezem ügyében van néhány ilyen természetű ragadványnév is *Kill-the-sin Palmer* (öld-meg-a-bűnt Palmer), *Live-for-resuscitate* Jerobeam d'Enner (Élj, hogy újra élj d'Enner Jerobeám). Az olaszok a Szent Colabita János alapította szerzetes rendet *Fate bene fratelli*-nek hívják; németben, franciában szintén számos példával találkozunk.

** Vö. Balassa J.: A magyar nyelvjárások oszt. és jellemzése. Bpest, 1891. Az adatokat a Nyr. idevágó népnyelvhagyományaiból válogattam ki (1.—28. k.)

a) Mélyhangú szóban magashangú szótagot találunk: *Andër* (András); *babërnyál* (babrál); *mágnës* (mágnás); *pozďërgya* (pozdorja); *gëjva* (golyva); *pëlyva* (polyva); *rëzsda* (rozsa); *rësta* (rosta); *kapiszta* (káposzta); *hasil* (hasad); *gyógyil* (gyógyul); *fordíl* (fordul); *galaginya* (galagonya); *kapinya* (koponya); *korcsila* (korcsolya); *alacsín* (alacsony); *abrincs* (abroncs); *bosszint* (bosszant); *tippad* (tapad). — ß) Magashangú szóban mély hangot találunk: *dinnya* (dinnye); *pëckáz* (peckel); *mihást*, *mihánt* (mihelyt).

Özés: *eszrevösz* (észrevesz); *lehög* (liheg); *fölöbrett* (felébredt); *mërgös* (mérges); *vidör* (veder); *legyöket* (legyeket); *főjhó* (felhő). — Viszont *gërény* (görény); *cipek* (cipő); *cséve* (cső).

É h. ü: *füsü*. Viszont ü h. i: *issën* (üssön); *tikör*, *hivös*, *sitét*, *fistös*, *fil*, *filke*; — *fív* (fű); *hív* (hű); *fiszfa* (fűzfa).

3. Hangszín. a) A köznyelvi nyiltabb hang ellenében zárt hangot találunk; és pedig a h. o: *boroc*, *osztég*, *osztáng*, *morha*, *topló*, *kopocs*, *házosétani*; — al h. ó: *bó* (bal); *asztófia* (asztalfia); *hókkó* (halkkal); *hógat* (hallgat); *nappóra* (nappalra); *hóni*, *fóni* (falni); *ókalom*, *óma*, *ósó*, *ószik*, *vasóni*; — szintügy *sóró* (sarló); *tóró* (tarló); *vóró* (varró); *óra* (arra); — á h. ó: *bóba* (bába); *fertó* (fertály); *járkótam* (járkáltam); — a h. u: *gyurapodik* (gyarapodik); — á h. u: *átu* (által); — o h. u: *ustor* (ostor); *hutyu* (hogyan); *gújú* (golyó); *uan* (olyan); *sunka* (sonka); *duhány* (dohány); *mustoha* (mostoha); *mucskos* (mocskos); *fújt* (fojt); — ó h. u: *desznyu* (disznó); *kancsu* (kancsó); *mukucs* (mókus); *monyoru* (mogyoró); *túru* (turó); *ruzsza* (rózsza); — e és é h. i: *gyeri mû*, *gesztinye*, *kinyir*, *pinisz*, *teligróf* (telegráf); *vidör* (veder); *firfi*, *füsü*, *níz*; — ö, ó h. ü, ú: *küetkeznek*, *küher*, *küér* (kövér); *üeg* (öveg); *süény* (sövény); *cüvek* (cövek); *rábükte* (rábökte); *gyüttek* (jöttek); *küdök* (köldök); *bür* (bőr); *szüv* (sző); *bút* (bőjt). — b) A köznyelvi zártabb hang ellenében nyílt hangot találunk; és pedig o h. a: *hargas*; *lam* (lomb); *lamha*, *lamos* (lompos); *baranyálmî*, *ácsak* (ácsok); *kandoktor* (konduktor); — u, ú h. ó: *fójjad* (fujjad); *fóhatod* (fujhatod); *savanyó* (savanyu); — i h. e, ë: *dësznyu* (disznó); *szëget* (sziget); *lehög* (liheg); *vëldg*; — i, í h. é: *héba* (hiába); *sév-rév* (sí-ri); *házosétani*, *indét*, *fordét*, *szóllét*, *bozdét* (mozdit).

4. Magánhangzók járulása: a) Magánhangzó járul a szó elé: *istërázsa* (strázsa); vö. még *apatyika*: patika). — b) Magánhangzó van közbeszúrva: a) az első szótagban: *karajcár*, *falaskó*, *goróf*, *pölë* (pléh); b) a 2. szótagban: *isterázsa*, *tekenyő* (teknő); *korcsima*, *bögöre*, *látani*. c) Magánhangzó a szó végén: *gombóca* (gombóc); *tolu*, *talû* (toll).

5. Magánhangzók kihagyása: *osztáng* (azután), *kátózni* (kiáltozni); *buzgány* (buzogány). Vö. még *srágla* (saráglya).

II. A mássalhangzók változása.

1. Keménységi fok: *gedzsge* (kecske); *bágyám* (bátyám); *üvödöz* (üvöltöz); *idd* (itt); *bódos* (boltos); *hutyu* (hogyan).

2. Egyéb változások ugyanazon hangszervi soron belül: a) fog-

hangok: *borza* (bodza); *sëcka* (szecska); *cserpenyő* (serpenyő); *tácska* (táska); *ficskális* (fiskális); *haskó* (hágesó); *tácsa* (táca). Orrhangok és inyhangok váltakoznak egymással; és pedig: *csaláng* (csalány); *torom* (torony); *bagony* (vagon); *zsinyór*; *baranyálni* (boronálni); *tekenyő*; *srágla* (saráglya); *furugla* (furulya); *korcsila* (koresolya); *büllog* (bélyeg); *mocsola* (vö. pocsolya); *petrezsirom* (petrezselyem); *apatyika* (patika); *tik* (tyuk); *bácsám* (bátyám). — *b*) *r* ellenében van *l* és viszont: *londa* (ronda); *kléta* (kréta); *fiskáros* (fiskális); *riba* (liba); *kerepöl* (kelepel). — *c*) ajakhangok: *gömös* (göbös); *bozdét* (mozdit); *bozog*; *kofó* (kopó); *bagony* (vagon); *páprád* (páfrány).

3. Hangszervi csere: *a*) Néma mássalhangzók cseréje: *tróbál* (próbál); *gagályos* (dagályos); *pacsirka* (pacsirta); *zamak* (zamat); *buborka* (ugorka). — *b*) Fűvő hangok cseréje: *v* ellenében *h*: *küher* (kövér); *szuhárog* (szivárog); *kohács*; *lehél* (levél); *lohak*, *üheg*; viszont *csuva* (csuha); *oláj* (oláh); — *c*) Inyhangok cseréje: *ly*, *l* ellenében *j*: *gújú* (golyó); *ujan* (olyan); *gëjva* (golyva); *sajáta* (saláta); *föjhó* (felhő); *topjó* (tapló); *j* h. *ty*, *gy*: *butykál* (bujkál); *gyüttek*, *pozdergya*; *gy* ellenében *ny*: *monyoru* (mogyoró). — *d*) Orrhangok cseréje: *teplony* (templom); *desznyu* (disznó); *behumorodik* (behunyorodik); *alacsín* (alacsony); *sárjánka* (sármány).

4. Mássalhangzók bővülése. *a*) A szó kezdetén: *buborka* (ugorka); *Böske* (Örzse). *b*) A szó közepén: *furugla*; *szölke* (szőke); *tílk* (tik: tyuk); *csipőle* (csipője). *c*) A szó végén: *osztáng* (azután); *csaláng* (csalány); *varjung* (varju); — vö. még: *sév-rév* (si-ri); *szüv* (szó); *fëv* (fű).

5. Mássalhangzók elveszése. Pótló nyújtás nélkül vesznek el a következő mássalhangzók: *a*) két magánh. között: *peig* (pedig); *leg-naobb* (legnagyobb); *oan*, *uan* (olyan); *ü[v]eg*, *küetkezik*, *süény*; — *b*) magánh. és mássalh. között *l*: *kátozni* (kiáltozni); *porbáni* (próbálni); *üvödöz* (üvöltöz); *büt* (böjt); *tefm]plony*; *csi[r]ke*; — *c*) két mássalh. között: *eresz[t]lek*, *töl[gy]fa*, *kör[t]fe*, *šzen[t]kirá[ly]i* (családnév); — *d*) szó végén: *boroc[k]*, *duhányér[t]*, *küér[t]*, *nojszë[n]*, *serege* (seregély); *fertó* (fertály); — *e*) szó elején: *[z]erge*. Pótló magánhangzó-nyújtás történik rendszeren az *l* kihagyásakor, l. a magánhangzók időmérték-változásai közt *e* (*el*) h. *é* stb. és hangszín-változásaik közt *al* h. *ó*. Vö. még: *kúduš* (koldus); *küdök* (köldök); *lëték* (lelték); *taā* (taval). — Továbbá: *bogat* (bolygat); *pārag* (parlag); és *rr* h. *r* a magánh. nyújtásával: *ór* (orr); *óra* (arra); *vóró* (varró). Pótló mássalhangzó-nyújtás is előkerül: *dütt* (dült); *tötteni* (tölteni); *bëbuttam* (bebujtam); *bunni* (bujni); *füttatni* (fujtatni); *vándolló* (vándorló).

6. Szótagok hihagyása: *a*) Szókezdő szótag esik ki ezekből: *'jába* (hijába); *'sta bá* (Pista bácsi); — *b*) Szó közepén is marad ki egy-egy szótag: *legëbb* (legelébb); *ëtt* (evett); *sanyó* (savanyó). Összerántódnak még ezek: *kötte* (kötötte); *deszik* (de hiszen); *tejs úr* (teins úr); *tanfütyülő* (tanfelügyelő). — *c*) A szó végéről kopik le egy-két szótag: *porc* (porcolán); *rémü* (rémitő); *Ander* (András).

7. Hangátvetés: *a*) Két egymás melletti mássalhangzó cserél

helyet: *laksa* (laska); *zselyme* (zsemlye); *háskó* (hágcsó). — *b*) A két helyet cserélő mássalhangzó között egy magánhangzó van: *tereh* (teher); *romzsol* (morzsol); *kalány* (kanál). — *c*) A helyet cserélő mássalhangzók több hangelemmel vannak elválasztva: *bonc* (comb); *tojval* (tolvaj). — *d*) Magán- és mássalhangzó cserél helyet ezekben: *vilója* (viola); *porbáni* (próbálni).

HÁRSING ISTVÁN.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Taksonyi János nyelvéből. A NySz. számára feldolgozott írók művei között nem találjuk meg a Jézustársaságából való P. Taksonyi János munkáit. Pedig a maga korában a szónokok fejedelme megtisztelő címmel nevezett szerzetes, legalább főmunkája révén a vizsgálódásra érdemes lett volna. Nyelve magyaros, előadása könnyen folyó. Itt egyik munkájáról akarok beszámolni, a különböző írókból fordított példatáráról. »Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának Tükörei, az-az: Némely ritka és válogatott Történetek« stb. címmel, 8-ad rét alakban, két részben jelent meg, Győrben. Az első könyv 1740-ben, a második három évvel később. A két könyv 3—3 részre van osztva; mindegyik rész 12 történetet foglal magában 3 tanúlással. A munka több kiadást ért. Az első kiadásból csak egy ismert egész példány van, az egyetemi könyvtárban. — A történetek olvasása közben följegyzett, a NySz.-ból hiányzó, vagy csak egy-két példában idézett szavak sorát az alábbiakban közlöm:

**berbicselés*: és sok berbiteléssel ki-hívá. 2:207.

**fel-beretválkozik*: azonnal szerzetbe béáll és fel-beretválkozik. 2:12.

megbájol: a' gyermeket megbájollya. 2:186.

**csergés*: mint a' békák' tsergésit. 2:383.

evetség: hanem ha valaki lassan-lassan szájával kiszívja belőle a' mérges evetséget. 2:309.

életemes: hanem az életemes jámboroknak is csudájára volt. 2:191.

**meg-fattyuzik*: mit tsinálnak, ha az asszony meg-fattyuzik? 1:57.

fondorlás: hanem az irigyek ál-fondorlási ejtették ebbe a veszedelembé. 1:168. Csak a XVII. század elejéről van idézve.

meg-döglettet: De mióta a' Luter és Kalvinus Eretneksége megdögleltette az Országot. 1:194.

**gyomorkodva*: gyomorkodva mondá néki. 2:22.

**kutakság*: Nevetitek ti, Atenásbilmek kutakságomat. 2:269.

**el-pazaról*: szeretődivel elpazarolta (így!) 2:208. PPB.-ből idézve: pazáról; Decsi: Adag.-ból pazáról.

**rágdozó*: Sok Krokodilusok a' mellyek igen rágdozó, és telhetetlen torkú állatok. 2:254.

* A csillag a NySz.-ban hiányzó szókat jelöli.

**szentelő-nap*: mellyel Szentelő-nap a' malom követ akarta vag-
galni. 1:160.

**szókö-ér, felverő-ér*: Valamint mikor a' beteg emberben a' fel-
verő és szókö ér nem szókelik. 1:83. Az első csak PPB. szótárából
»arteria« jelentésben idézve.

**ülő-nap*: Nem volna szabad űlő napon ruhájokat meg-foltozni.
1:159.

szerelem ének: A' kik³virág verseket vagy szerelem énekeket írtak.
1:135. PPBl. liebeslied, lascive carmen. Born: Evang.-ból egy idézet.

**virág-vers*: ua.

tisztádon-tiszta: és mi-volta-szerint tisztádon-tiszta. 2:8. Egyet-
len példa Com: Jan.-ból.

**elvesztegetődik*: tellyessen elvesztegetődik ha valami roszt egye-
ledik közibe. 2:215.

**viszát-vonó*: szüntelen vizsát-vonó házas-társaknak is. 2:343.

GERENCSÉR ISTVÁN.

Marhahús. Megbotránkozással emlegette valaki, hogy a NySz.-ban még a *marhahús* szó sincs meg, mintha bizony a magyarok nem ismer-
ték volna azt a húst, amit latinul: »bubula«-nak, németül »rind-
fleisch«-nak neveznek. Való-igaz, a NySz.-ban nincs meg a *marhahús*,
noha kétségtelen, hogy a régi magyarok is jól ismerték. A szó kima-
radásának azonban kétféle oka is lehet: 1. vagy csakugyan elfelej-
tették a gyűjtők a forrásokból kijegyezni, 2. vagy pedig a régi
nyelvben más neve volt a *marhahús*-nak, mint ma. Mielőtt tehát
szemrehányást tennénk a NySz.-nak, meg kell vizsgálnunk: vajjon elő-
fordúl-e ez a szó csakugyan a régi irodalomban, és ha igen, mikor
és hol; ha pedig nem fordul elő, hogyan nevezték azelőtt.

Én részemről nyomtatásban nem találom előbb a *marhahús* szót
1792-nél, t. i. a Kisd. Szt.-ban. Itt a *marhahús* még a »tehénhús«
szóval van magyarázva, s hogy ez időben a *marhahús* szó még nem
lehetett olyan közönséges, mint ma, kitűnik abból is, hogy Sándor
István 1793-ban az ő Külföldi utazásairól írt Leveleiben Borosz-
lóról azt írja (462), hogy: »a *barom-húst* többnyire Lengyel ökrökből
veszi«. — A »bubula« MA.-nál, PP.-nál s a XVII. századi Nomen-
claturákban kivétel nélkül *tehénhús*. A *marhahús* szó, minden való-
színűség szerint, csak a XVIII. század második felében támadhatott,
mikor már a *marha* szó régi jelentése (sache, gegenstand, das gut,
ware) kezdett kiveszni a köztudatból. Verböczy Tripartitumában (1639)
a »res depositae: *letett marha*«; Pázmán Prédikációi (1636) szerint:
»nincs *drágább marha a mi lelkünknel*«; Comenius Januája még
1729-ben is (129. l.) így beszél: »írásra a kalmári *marha-takaró*
szürke papíros nem illendő«. Amíg a *marha* szónak ilyen értelmei is
közszájon forogtak, kétségtelenül világosabb, szabatosabb volt *tehén-
hús*ról, mintsem *marhahús*ról beszélni. Régi árszabásokból, kiadásköny-
vekből, aminők majd minden családi levéltárban találhatók, érdekes
lenne megállapítani, mikor kezdi a *marhahús* a *tehénhús* helyét elfog-
lalni? A nálam levő családi iratokban 1764-ig csakis *tehénhús*, de

már a »*Diarium carniurn ex macello pro Anno 1764/5*« című füzetben megvan a *marhahús* is. Ennek fontja 4 denár, a borjúhúsé 6 denár s a bárányhúsé 2 kr. volt a szigetvári mészárszékben.

SZILY KÁLMÁN.

Irdos-birdos. Csodálom, hogy ez ikerszó magyarázatához (Nyr. 29:226) fel nem használta Zolnai az *irdatlan* szót, melyet a Táj-szótár is ösmer, a debreceni népnelyv is használ. Az *irdatlan* azt is teszi, hogy idomtalan, azt is, hogy szerfölkötti; mindkét jelentése könnyen kimagyarázható az *irdal-* vagy *irdol*hoz hasonló igéből, mely azt jelenti, hogy *bevagdal, rovátkol*. Sőt talán nem lesz merészség, ha ezt az egész szócsoportot *ír* tölgével kapcsoljuk össze. KARDOS ALBERT.

Præsta: [?] »Nosza számár barát, ves-meg te is a praestát, gyurjad a sárt«. Azt hiszem, sajtó-hiba quaesta (olv. kvesta) helyett. Ezt a szót nem találtam a Címszó-jegyzékben, pedig a klastromokban, ügylátszik, állandó műszó. »A kvestából is begyűlt vagy 200 forint.« — »Hol van a fráter? Kvestára ment« stb. Az idézett mondat értelme tehát ez volna: »Ne várd a kvestát, az ingyen alamizsnát, hanem láss munkához.«

Tunya: a NySz. kettőt ismer (,könnyű' és ,lusta'), pedig szerintem csak egy van, két jelentéssel.* (A tótban Sáros m. *tunli* kf. *tunši*: olcsó. Én ezt tartom az eredeti jelentésnek, melyből a kettő sarjadt.)

Kákom-pillis: (?) NySz. »Hogy nem mondottad néki: Vai Kákom pillis.« Ma Erdélyben (N.-Enyed): *kókom-pille, kókom-pityere*: ágyod térgye, csipisz v. gummi az orrodra; tréfás meghatározása a semminek. Pl. Mit hozott édes apám? — »Kókom-pityerét v. kókom-pillét.«

MIKÓ PÁL.

Kákompilli Dunántúl a. m. kótyonfity, semmiházi, általában kicsinylést, gúnyos lenézést kifejező szó. TOLNAI VILMOS.

Subafa, a NySz.-ban csak egy magyarázatlan adat van, l. erről Nyr. 30:186, 532. Szintén verés v. vessző jelentéssel fordul elő s éppen a NySz. (Heltai meséiből vett) idézetével egykorú forrásban, a Válaszúti komédiában (1567 után), még pedig kétszer is: »Félek rajta, hogy még ma a Subafa alá ne vonnyanak és püspök uramnak az sertés az orrába ne vonnya a fonalat.« — »Bizony majd read hányja a subafát.«

Szerkeszt, össze-szerkeszt: ez a két cikk nézetem szerint tör-lendő a NySz.-ból, mert egy biztos idézet sincs bennük, amely a *szerkeszt* igealak létét bizonyíthatná. Az ott idézettek mind a *szerkesztet*, ill. *szerkeztet* szót foglalják magukban (a Biróból idézett *össze-szerkeztünk*

* A ,könnyű' (megtenni könnyű, facilis) jelentés PPB. szótárából van fölvéve; az egyetlen idézet, melyet ehhez a NySz. csatol, úgy látszik, a másik tunyától tévedt oda (»Az hideg tunyáua teszi az lustákat«). De a ,facilis' jelentés ma is él a székelyeknél s csángóknál.

A szerk.

az *ösze-szerkèzik* cím alá tartoznék). A *zerkeztetet*, *szerkesztette*-féle alakban mindenütt csak látszat az, mintha *szerkeszt-* alapszónak volnának ezek ragos alakjaik. Ugyanaz a látszat, mely itt Szarvas Gábort félrevezette, okozhatta azt is, hogy Sándor István *szerkeszt* igét vett föl szókönyvébe (onnan vehette aztán Helmecey, vö. Szily: NyUSz.) — A *szerkeztet* ige a *szerkèz-ik* ige származéka (vö. *ösze-szerkèzik* az említett Bíró-féle idézetben), annak érezték a 16—18. században; ezt bizonyítja a NySz. idézeteiben előforduló sok *szerkeztet*, *szörkøztet*-féle írásmód, *z* betűvel, de elül *sz-szel*. — Törlendő még a NySz. »*szerkszik*, *szerkeszik*« címéből is az első alak, mert az idézetek nem igazolják s nem is valószínű (*alkszik* sincs a régi nyelvemlékekben, csak *alkoszik*, *alkuszik*). Sőt még a *szerkeszik* alak is, bár nagy a valószínűsége, szigoruan véve csak föltevés; az idézetekben csak *szerkøtt* v. *szerkütt* és *szerkütt*, *szerkvén*, *szerkenni*-féle alakok vannak.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Benyák szavai a NyUSz-ban. Nyelvújítási szavainknak minap megjelent becses gyűjteményében már a Nyr. 30. kötetében található adatok is fel vannak véve, azonban nem mind, nem teljesen, úgy hogy önkéntelenül felmerül az a kérdés, mi az oka annak, hogy egyik új szó bekerült a NyUSz-ba, s mit vétett a másik, gyakran a legrégibb adat, hogy hitelességében Szily nem bízik. Benyáknak a Nyr. 30:423 stb., és 471 stb. II. felsorolt szavai közül többet felvett a NyUSz, de még többet nem is vett tekintetbe, s évtizedekkel később-ről mástól idézi először e kihagyott szókat. A *tøkepènz*, *kirajzolat*, *rajzølmány* Barótnak van tulajdonítva 1792-ből, holott már 1780 körül megvan B-nál is; a *titøknøk* bekerült, mint B. szava, de a Barczafalvinak tulajdonított *cím* és *køryølmény* szavaknál szó se esik B. *tisztcím* és *køryølmény* (velum) szaváról. Vagy ha már a *høssz* szónál nem említi Szily B-ot, kinek elvonása Dugonicséval (1784) legalább is egykorú, a *gyøk* szóra mindenesetre B-é eddig az első adatunk, mely, ha az »1780 körül«-t 6—8 évre értjük is, egy évtizeddel előzi meg Dugonics 1798-beli adatát.* Ugyanennyi lehet az idøkølønbség az *emberiség* szónál is, melyre a NyUSz. 1796-ból Márton Istvántól veszi az első adatot; a *høzal*-nak mai jelentése először nem S. I-nál 1808-ban, hanem B-nál fordul elő: *vagari*; a *høzafiság* (*høzafi* NyUSz-ban Márton Józs. 1799), *vøgøk* (a NyUSz-ban ugyancsak Mártontól 1803) szintén nála van meg először; a *Georch*-nek 1804. tulajdonított *høtelesít*, már B-nál is; B. *vezèrcikkely-e*** pedig több mint fél századdal előzi meg a NyUSz-ban elsőnek idézett

* Horger A. sem veszi észre Benyák adatát s még a Nyr. legutóbbi számában is Dugonicsénak mondja a *gyøk*-øt.

** A *vezèrcsillag* sem S. I-nál először 1808., hanem már 1719-ben I. Nyr. 30:430, nyanyitt *vøgèl*, *vøgøra*.

Fogarassi (1844) adatát. A *közrendű, külök, külör* is az első adatok közt szerepelhettek volna.

-sít. E képző is sokkal előbb lett önálló, mint a NyUSz. állítja. Kőnyinál ugyanis a következőket olvassuk: »a szegény embereknek betsületek tsekélységből állana és azt a szükség *megoltsósítaná*« *Mulató Óra* 1774:48; ugyanitt a 93. l.: »Némely szolgáltatnak választásában a jó embereket *elsősíteni* ditséretesb«; »... a balgagot, ki *vakmerősíté*« Orpheus és Euriditze 1774:22; »De vallyon az az eszelős *felsősítés* megnyugtathatja-e a mi lelkünket« *Elme Futtatások* 1792:160; Gelei J. pedig az aequatort *egyenlősítő karikának* nevezi 1787-ben (Nyr. 30:291). Az *elsősít, egyenlősít, felsősít, megolcsósít, vakmerősít* igék, minthogy *egyenlős, elsős* stb.* melléknevek a régi nyelvben nincsenek, kétségkívül ilyen arányanalógia útján keletkeztek: *dicső: dicsősít = első: x, hol x = elsősít; tudó: tudósít = olcsó: x, hol x = olcsósít.*

SIMAI ÖDÖN.

A *dicsősít, valósít, semmisít, tudósít* igékben az egész *-sít* szótagot képzőnek vették, mert ez igéket a nyelvérzék közvetlenül a *dicső, való, semmi, tudó* alapszókkal társíthatta, annyival inkább, mert p. a *dicsős* és *valós* ritkán fordult elő, *semmisít* annyit is jelentett mint *semmivé tesz, tudósít* pedig éppen nem azt jelentette többé hogy *tudóssá*, hanem hogy *tudóvá tesz*. Vö. még: *sok: sokas* (XVI. XVII. sz.): *sokasít, csekély: csekélyes* (XVI. sz.): *megcsekélyesít* Kónyi 1786 (A paraszt ember 118). — A *hiúból hiúsodik (meg-h.)* már Geleji Katona Istvánnál, NySz., s így lehet, hogy *hiúsít* is régibb.**

A *-sít*-éhez hasonló fölös *-s* képző van az ilyen képzésekben: *katoná-s-kodik, raboskodik, btráskodik, vakoskodik, hordozóskodik* stb. (az *úr: uras: uraskodik*, továbbá az *akaratoskodik, kardoskodik*-félék mintájára, l. TMNy. 466). — A *-sít*-hez hasonló fejlődésű képző az *-aszt eszt* (l. magyarázatát uo. 436. Azok, amelyek mellett *-ad ed* végű tárgyatlan alak van, legnagyobb részt régiek, ha nincs is régi adatunk róluk, p. *hamvaszt, sorvaszt* stb. s bizonyára már a honfoglalók is *repszettettek*, habár *repszet* nincs a NySzban). — Szintén úgy fejlődött a *-zat zet* gyűjtőképző. Legrégibb példa a *mennyezet*, melyet eredetileg *ágymennynek* mondtak,** s ebből *mennyezet* a (*háj: hájaz:*) *hájazat, (tető: tetőz:)* *tetőzet* formájára lett, úgy mint a XVIII., XIX.

* A vakmerősít-tel vö. merős meztelen Nyr. 30:430.

** Mikor 1884-ben a Budenz-Alumban az *önállósított* határozókról írtam, rám támadt egy tudákos bírálóm, hogy ez hallatlan szóképzés. Most meg ugyanazt a szót Négyesy Lászlónál rója meg egyik bírálója: »Tollhiba: A mellékmondat *önállósítása*; *-sít* képző nincs, *önállós* tö nincs« (Hivatalos Közlöny 1902. 114), Most látjuk a NyUSz-ból, hogy *önállósít* már 1844-ben előkerül. — Vö. még: »a főnév *igésítése* -ít -ul képzővel« (Lőrincz K. Nyr. 2:278; ezt a műszót Budenz is alkalmazta, p. Ugor Alaktan 120).

*** A Szamota-Zolnai-féle Oklevélszótár adatai szerint. Később a *mennyezetes* ágyba belekeveredett a *menyezés* vagyis menyegző képzete, azért ejtették *menyezetes*-nek s azért homályosult el benne sok nyelvjárásban az ágyfödél képzete. Eszerint igazítandó most ki e szónak története, melynek magyarázatában (Nyr. 30:153) más föltevésből indultam ki.

szban a *födelezet* és *födélzet* v. már MA.-nál »columnatio: *oszlopozás*«, holott *oszlopoz* nem volt. Így már Kónyinál is *lugazat*, *lugozás*: *lugas*, *lombozat*. (Az *-at* et képzőt is Kónyi tette divatossá; nála van már sok ilyen új képzés: *árnyékozat*, *burkozat*, *fedezet*, *ellenkezet*, *telepedet*, *ábrázolat*, *rajzolat*.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Uraskodik. Szily Kálmán (NyUSz. és Nyr. 31:28) azt írja e szóról, hogy »nincs ugyan meg egy szótárunkban sem, de azért mindenikünk tudja, hogy uraskodik a. m. urizál«. Nem tudom, mily szótárakra gondolt a Nyelvújítás Szótárának nagyérdemű szerzője, mikor e sorokat írta. Magyar-német szótárainkra, legalább az újabbakra, nem vonatkozhatik e vád. A Ballagi-félékben, igaz, nincs meg az *uraskodik* ige, de megvan majd minden újabbban megjelent szótárunkban. A legelső magyar-német szótár, melyben ráakadunk, a Füredi Ignácé (Budapest, Méhner Vilmos kiadása, évszám nélkül jelent meg ezelőtt vagy 13 évvel). Megvan aztán a Kelemen (Wolff)-féle magyar-német zsebszótár minden kiadásában, a Tipray-Schuber-féle magyar-német iskolai szótárban, a Hoffmann Frigyes magyar-német zsebszótárában és legbővebben értelmezve a legújabb magyar-német szótárban: a Simonyi-Balassa-félében. Cz. F.-ban is megvan, de *úriaskodik* alakban. Lehet, hogy a szerkesztők az *uraskodik*-ot helytelen összevonásnak tartották s az *úriaskodik*-kal helyettesítették. Ezt Ballagi szótáraiban is megtaláljuk; újabb szótáraink azonban nem említik. Nem használja a köznyelv sem: vagy *uraskodik*-ot, vagy *urizál*-t mondunk.

K. B.

IRODALOM.

Eötvös Károly prózája.*

Élet és irodalom kölcsönösségéről, egymásra való hatásáról sokat beszélnek mindenütt, talán legtöbbet minálunk: mindenha arról esett jól legalább »in cassum disserere« elmélkedni, ábrándozni, ami nincs. E kölcsönhatás oly érdekes irodalmi s egyúttal néplelektani jelenség, hogy érdemes foglalkozni vele, még ha sok gyümölcsét gondolkodásunknak nem várhatjuk is.

A nagy korok bizonyára megtermik nagy íróikat; nincs rá példa a világtörténetben, hogy a forradalmi vagy a béke nagyszerű alkotásaiban gazdag korszakok a maguk politikusaival, szónokaival, tudósaival, művészeivel együtt ne nemzették volna meg egyben költőiket is. E költők magukon hordják koruk bélyegét, a nagyságot, a kiválóságot, részesei ők is az egész kort életető lángelmének. Természetes ennél fogva, hogy hatnak az életre. A lángelme éppen abban határozódik, hogy tud hatni másokra, tud meggyőzni, elbűvölni, elragadni. Törpe

* Eötvös K. munkái I—VIII. k. Révai testvérek irod. intézete. Egy-egy kötet 4, díszk. 6 K.

koroknak írói is törpék; ők maguk befogadják saját idejük silány, fölszínes, muló benyomásait; de visszahatni környezetükre már alig képesek. Mert a pillanatnyi szórakoztatást vagy mulattatást irodalmi szempontból nem lehet hatásnak nevezni.

A magyar történetnek néhány évtizede lezajlott hőskorszaka s a rákövetkezett visszahatás eléggé bizonyítja ez elmélet valószínűségét. Csakhogy nálunk az irodalomnak még egy sajátos veszedelemmel kell sokszor csúfos vereség árán megküzdenie. Ez országban egyetlen pálya int csábítón mindenki felé, kit szellemi képességek bármely faja a tömegből kiemel: a politikai. Mivelhogy viszonyaink fejletlen volta sehol egyebütt nem szerez érvényesülést, csak e téren, azért írók, költők, tudósok, megvetve irodalmat, költést, tudományt, hanyatthomlok rohannak a küzdőtérré.

Mennyi tehetség vész így kárba! Hány jeles író áll meg félúton, s aki lehetett volna díszé irodalmunknak, kétes értékű tagja lesz a politikusok gyülekezetének. Amott szava ékesen szólt, itt hallgatása vallomás: saját értéktelenségének vallomása.

A megfordított úton haladni kevés embert láttunk még. Hogy valaki belátván politikai törekvéseinek egyelőre meddő és céltalan voltát, hátat fordítson a politikának és a legtisztább s legnemesebb becsváagnak, az íróinak áldozzon: ritka és eleddig aligha ismert példa. Ily elhatározásra csak nagyon mély s ellenállhatatlan ösztönök sarkalják az embert: vagy a régi foglalkozás iránt érzett lebírhatatlan undorodás, vagy saját írói tehetségének tudata, alkotó kedvének sürgető követelése, vagy — mindakettő.

* * *

Eötvös Károly kitűnő szónoka volt mindig a magyar országgyűlés képviselőházának. A száraz, hivatalos stílű, legföljebb néha, nagy ritkán némi szatírárt kockáztató beszédek sivatagában oázis volt hümora, széles mederben hömpölygő, nyugodt és bölcs, s mindenek fölött tiszta magyar ékesszólása. Néhány esztendeje az országgyűlésen hallgat, néhány esztendeje, hogy az irodalomban megszólalt. Hihetetlen szorgalommal ontotta műveit egymásután: ugyanaz a bőbeszédűség ez, mely szónoki művein uralkodott. Akkor sokat beszélt, most sokat ír. S ugyanúgy ír, ahogy beszélt.

Első köteteinek megjelenésekor az örömnél némileg túlzott kiáltásai fogadták. Ez a hang nagyon harsány volt, így nem lehet s nem is szabad Eötvös írásművészetéről szólnunk. Tévednek azok, akik a legnagyobb magyar prózairók közt említik s ezek sorában követelnek helyet részére. Tévedésük azon alapul, hogy helytelen analógiákból indulnak ki és azt hiszik: Eötvös stílje, humora, magyarsága rokon az előzőkkel, Vas Gerebennel, Kovács Pállal vagy az újak közül Mikszáth Kálmánnal.

A valóság, úgy gondolom, egészen más. Eötvös írói stílje s előadó módja közt nincsen semmi különbség. Ez a stíl tehát egészen eredeti, gyökeres, egyéni, másokkal egybe nem vethető. Szóltattak hozzánk már szónokok a képzelet nagyszerű képeivel, a szenvedély hevületével, az

ész megvilágító fényével, de ezek — szónokok voltak. S írtak már íróink humorosan, közvetlenül, melegen, híven a természethez, de ezek írók voltak. Eötvös Károly beszélő-író, mint ahogy szónoknak is író-szónok volt. Gondolatai teljesen megfogalmazva, világosan megszerkesztve, irodalmi formában válnak szókká, mindig úgy beszél, hogy le lehet írni szavait és kész írás válik belőlük, mivel mindig így gondolkodik. Innen van az a varázs, mely csevegésein előmlik. Innen az is, hogy egységet, következetességet nem ösmer, nagy és egyöntetű alkotásra nem vállalkozik, mert nem is alkalmas. Eposzokat nem lehet csevegni, sőt vígjátékot sem. Eötvös vagy ösmeri, vagy kitűnő ösztönnel megérzi erejének korlátait. Mihelyt áttörne rajtuk, erőtlenné válnék. Míg köztük marad, gyönyörűség forrása minden munkája.

Hiába elemezzük ez írói egyéniséget: mást, mint az elmének ez eredeti, sajátos tehetségét, mely »irodalmat gondol és beszél«, nem találunk benne: minden ebből ered s erre vezethető vissza. Nyelve csak oly gazdag, mint gondolatai. S noha elbeszéléseinek majdnem minden darabja vidéken játszódik, és szíve teljes melegevel csügg azon a tájon, melyről származott, nem él tájészolásokkal, kerüli a régiességet, szófűzésben, mondataalkotásban igen egyszerű, bár színes és eredeti. Nem a nyelv eszközeivel hat, bár látjuk rajta, hogy ez is módjában volna, hanem a gondolattal.

Öreg ember többet néz hátra, mint előre. Elbeszélései is nehezen haladnak, meg-megállítja őket az emlékezés régen vagy nem is olyan régen letűnt időkre. És ez emlékek olyan sokfélék. Olyik vidám, mulatságos, a másik szomorú, leverő. De egyik sem olyan szomorú, olyan leverő, hogy a jelen örömet megronthatná, a jövő reményeit megölhetné. A hazafiszívnak ez a melegsége az elbeszélőt ismét szónokká emeli, méltóvá a legjobbakhoz és legtüzesebbekhez.

Eötvös Károlynak ebben van legfőbb írói érdeme: hangulatainak ezer változatához mindig megtalálja a kifejezés legillőbb módját, ebben van gazdagsága, ebben egyéni sajátossága is. A hozzá hasonló írók nincsenek arra rendelve, hogy korukhoz szóljanak: inkább kevés kiválasztottakhoz, azokhoz, kik megérzik ez írói jellem finomságait és eredetiségét. De ezek aztán annál nagyobb gyönyörűséggel olvassák s elfelejtik azt, hogy mit olvasnak: csak azt érzik, hogy egy társalgó művésszel beszélgetnek, aki sok mindenhez ért, még többről beszél. de a szónak csaknem a költészetig emelkedő bájával, a lírához hasonlatos közvetlenségével.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Magyar nyelvkönyvek német iskolákban.

Az erdélyi szászok iskolái számára az utóbbi években egymás után jelennek meg a magyar nyelv tanítására szolgáló újabb könyvek. Örömmel látjuk, hogy e nyelvtanok és olvasókönyvek szerzői ismerik a nyelvtanítás újabb és helyesebb módszereiről szóló irodalmat s ismerik a magyar nyelvet is. Remélhetjük tehát, hogy e könyvek hasz-

nálata előbbre viszi majd a magyar nyelv tudását a szász iskolákban. Első sorban Schullerus Adolf dr. könyveit kell kiemelnünk, aki a nagyszebeni ev. egyházkerület tanítóinak gyűlésén tartott előadásában (Lehrgang und Methodik des magyarischen Sprachunterrichtes in unsern Volksschulen) részletesen s a kérdés irodalmának teljes ismeretével fejtegeti az elveket, melyeket a magyar nyelv tanításában a szász népiskoláknak követniök kell. Az itt kifejtett elvek alapján dolgozta ki »Magyarisches Sprach- und Lesebuch für Volksschulen mit deutscher Unterrichtssprache« c. könyvét két kötetben; s hozzá módszeres vezérkönyvet is írt (Handbuch für den magyarischen Sprachunterricht).

A felső nép- és polgári iskolák számára Zay Adél és Schnell Augusztus könyve jelent meg (Magyarisches Sprach- und Lesebuch für höhere Volks- und Bürgerschulen) két kötetben. Ez a könyv is összefüggő szövegek alapján tanítja a magyar nyelvet. Az olvasmányt előbb magyar nyelvű kérdések alapján dolgozzák fel a szerzők, azután ugyanaz az olvasmány szolgál alapjául a német szövegnek, mely magyarra fordítandó. A II. kötet végén rövid nyelvtani összefoglalás van, melyhez fordításul szolgáló gyakorlatok is fűződnek.

A középiskolák számára Jacobi Gyula írt magyar nyelv-könyvet (Lehr- und Lesebuch der magyarischen Sprache für Mittelschulen), melynek eddig csak I. kötete jelent meg. Az olvasásról szóló rövid bevezetés után az olvasó- és gyakorlókönyv következik. A nyelvtanulás összefüggő olvasmányokon kezdődik, ehhez fűződnek a beszédgyakorlatok (Sprechübung) s a nyelvtani szabályok gyűjtése és összeállítása (Grammatische Übung). Az olvasmányokat a szerző helyesen válogatta össze s az anyag nem sok, úgy hogy az I. osztályban könnyen elvégezhető az egész kötet. A nyelvtani ismeretek összefoglalására szolgál a rövid nyelvtan. (46—74. l.) A bevezetés 5. pontjához megjegyzem, hogy idegen ajkúakat tanítva a magyar nyelvre, nem kell tőlük kívánni, hogy az *ly* hang külön ejtését megszokják, elég ha ők is *j*-nek ejtik, úgy mint a magyarok legnagyobb része. S a *dj*, *tj* mássalhangzó kapcsolatok csak magánhangzó után ejtetnek így: *ggy*, *tty*; mássalhangzó után egyszerűen *gy*, *ty* hangzik tehát *monygyák*, nem mint Jacobi írja: *monggyák*. Épígy *tartyák*, *kertye* stb.

B. J.

Könyvészet.

Nyelvtudományi Közlemények 1. f. Melich J. Szláv jövevényszavaink. I. — Balassa J. és Szinnyi J. Fonétikus írás a finnugor nyelvek számára. — Kalmár E. A határozókról. I. stb.

Weszely Ö. Az írásbeli dolg. pszichológiája (Wodianer F. 80. f.).

Keresk. Szakoktatás X. 7. sz. Az idegen földrajzi nevek írása (Seemann Gábor).

Magyar Erdész 3. sz. A műszó (Fankovics).

Gyógyászat 5—9. sz. Népies gyógymódok és babonák Hajdu megyében (Liszt Nándor).

Ethnographia 3. f. Újabb sumir szószedet (Galgóczy J.). Shiratori: Über die Sprache des Hiungnu-Stammes (ism. Munkácsi B.). — *Szöszön-boron* (Balogh D.).

Pester Lloyd IV. 4. Szily K. A m. nyelvújítás szótára (ism. Simonyi Zs.).

Egy. Philologiai Közlöny 4. f. Ismertetések: Szily K. A m. nyelvújítás szótára (im. Tolnai V.). Proehle V. A m. nyelv és rokonai (ism. Gombocz Z.).

Magyar Szó III. 29. A m. helységnevek (Fekete Zsigmond).

Erdély 1901. 11—12. sz. (az Erdély népei c. mellékletben): Erdélyi határ- és helynevek (12 helységből). Kőmíves Kelemenné (énlakai változat). Verses levelek, néynapi köszöntők.

Nemzeti Nőnevelés 4. sz. Szily K. A m. nyelvújítás szótára. Weszely Ö. Az írásbeli dolgozatok pszichológiája. (Mindakettőt ism. Komáromy L.)

Magyar Paedagogia 4. sz. Kemény F. A francia helyesírás és mondatn reformja.

Paasonen H. Die sogenannten Karataj-Mordwinen. (Sonderabdruck aus Journal de la Société Finno-ougrienne.) Helsingfors. — Tatarische Lieder (különnyomat ugyanonnan).

NYELVMŰVELÉS.

Emma asszony (31 : 168). Igenis használatos ez a kifejezés; ez nem szorul bizonyításra. Hanem csak a maga helyén. Azt hiszem, nem köszönné meg Emma asszony, ha a Kis-Kúnságban így tisztelnék meg. Arra felénk mindig van valami különös, finom gúny, vagy megvetés kifejezése benne, olyan finom, hogy mi nadrágos emberek és Emma asszonyok sokszor nem is vesszük észre. Nem is igen tudjuk kifejezni azt, amit az asszony szó így a keresztnévvel együtt mond, olyan finoman, hanem csak kissé vastagabban, ilyenformán: Az az *Emma asszony*! s egyet legyintünk kezünkkel. Jászság-Kúnság ilyen értelemben ismeri; én legalább nem hallottam olyan *közönséges* jelentéssel való használatát. Hogy a Hajdúságban, főképen pedig a kálonista Rómában mint vannak vele, Kardos Albert a megmondhatója, no meg *Emma asszony* maga. — Gúnyos értelemben járja tehát az ilyenféle kifejezés. — *A béresné asszony, Lakosné asszony* stb. efféle — a mi nyelvszokásunk alapján mondom, de könnyű felérni ököllel — egészen máshová tartozik. Ezek bizony megtisztelő megszólítások. Mifelénk ez is megtisztelés: az *úr, a tisztelt úr* — sajna, az írásban elvész a hang — de még milyen megtisztelés! Azt mondjuk rá: Köszönöm szépen. Én épen nem venném megtisztelésnek. Ilyen az *Emma asszony* is.

АККА.

A magyar nép csak *Szabóné*, *Kovácsné asszonyt* ismer a tisztességes és férjes asszonyok sorában, a *Boris asszony*, *Trézsi asszony*, *Agnes asszony* már korántsem megtisztelő megszólítás, sem szemtől-szembe, sem hátmegett. Ahogy én a mi népünket ismerem, és hogy alaposan ismerem, azt is tudom, határozottan állítom, hogy az *asszonyra* nézve a fentebb írott megkülönböztetés általánosságban fennáll. Népies költőink *Agnes asszonyai* már olyan asszonyok, akiket úgy lehet megszólítani. Használja a magyar nép e megszólítást még olyan *asszonyokkal* szemben is, akik nem esnek ugyan erkölcsileg kifogás alá, de irántuk komoly tisztelettel, becsüléssel nem viseltetnek. Némely vidéken szokás a férjétől elvált asszonyt is ily módon szólítani, emlegetni: *Emma asszony*. Általában pedig azt mondhatjuk a keresztnévén való megszólításról, hogy idősebbek a fiatalokat *öcsém*, *húgom*, *szolgám*, *fiam*; a fiatalabbak pedig az idősebbeket *apámuram*, *anyám-asszony*, *néném*, *bátyám* stb. megszólítással illetik. Kivételek: *Anna kisasszony*, *Mihály úr*, de csak addig, míg Anna kisasszony férjhez nem megy és Mihály úr meg nem házasodik. Szokása még a magyar népnek az is, hogy egy és ugyanazon községben lakó úriember-testvéreket, ha már nős emberek is, a vezetéknevét elhagyásával egyszerűen keresztnévén említi, mert éppen a megkülönböztetést akarja kiemelni. Így: *Miklós úr*, *Endre úr*. De már ez urak feleségeit *Andrásné*, *Miklósné asszony* néven említi. — Többször volt alkalman hallani, mikor egy-egy nagyvárosi úriember ezt vagy amazt az asszonyt *Boris asszonynak* szólította, az ilyen rendreutasítást: Az én *becsületes* nevem *Kaszás Istvánné*. Tanubizonytságot tehetnek állításaim mellett mindazok, akik a nép között oly sűrűen és oly figyelő lélekkel forogtak, mint jőmagam, de tanubizonytságot tehetnek népünk összes *asszonyai* és tisztességtudó *emberei* (ember:férfi).

(Gömör-Rozsnyó.) KOMORÓCZY MIKLÓS.

Rubinyi M. azt állítja, hogy a magyar nép az *Emma asszony*-féle nevezést nem ismeri.

Hát én ezennel bizonytságot teszek arról, hogy a címbeli kapcsolat, anélkül hogy valamely asszony hites voltának a tisztességét sértené, az egész Székelyföldön, sőt egész Erdélyben mindenütt ismeretes is, járatos is. Háromszéken a sok *Gyárfásné*, *Zajzonné*, meg *Maksainé asszony*, *Bitainé asszon*, aztán *Istvánné asszon*, *Andrásné asszon* nevezés mellett elég gyakran hallani ilyet is: Isten hozta *Ráki asszon!* — Hol járt maga *Boris asszon?* — Jöjön nálunk *Julis asszon!* — Jó gazdasszon *Éva asszon*, de sokkal jobb *Sára asszon*. — Ő is az *Éva asszon* leánya. Ismertem ezelőtt 50 évvel Székely-Udvarhelyt egy előkelő nemzetségből való s köztisztületben álló öreg nőt, akit az egész város csak így nevezett és így szólított: *Katasszon*. Volt pedig az ő leányi neve: Sándor Kata.

Mondom: nem mesebeszéd, hogy a szóban levő kapcsolat itt minálunk réges-régóta él és él most is épen olyan jó erőben és egészségben, épen olyan becsülésben, valamint az ő országu ismert tisztos párja: *István gazda*; élnek az ő családjoknak a többi tagjai is: *Ilona*

kisasszony, Józsi gyermek, András legény, Julis leány, v. leányzó, v. leányasszony. De mit beszélek, hogy itt minálunk? A nép réges-régen tudta, a nép réges-régen mondotta ott azon a tájékon is, ahol Arany János beszélni tanult volt. Ott hallotta s onnan mondotta aztán ő maga is: »*Ágnes asszony* a pataokban fehér lepedőjét mossa.« Ott élt azon a tájékon a házsártos *Judit asszony* is, akitől a szegény Jóka el sem tudott békével kárhozni. PAAL GYULA.

Hibás népnevek (31:17). Szegény Akka, ha tudta volna... De, sajnos, nem tudta, hogy magyarban is van *Holland, Portugal*. Én szegény fejem csak azt — s ezt nagyon jól — tudom, bár soha hírért ne hallottam volna, annak örülnék igazán, hogy ami a németnek *Holland, Portugal*, az nekünk *Hollandia, Portugália*. Ballagi nagy német szótára is így tanítja. Nincs *Hollandunk*, se *Portugálunk*, de van *portugálunk* (Ballagi: der Portugiese) s *hollandunk*. B. következetlenül önmagához *hollandit* ír. Felhozhatom a magam igaza mellett egész földrajzi irodalmunkat, mely *Hollandról* egyáltalában nem tud, csakis *hollandról*. Vagy ha szerepel *Holland*, az nagyon erős német hatásra, mondhatom, német forrásra mutat (Kozma Gyula Átlásza 15., 16. sz. *Hollandia* egyik tartományát, melyről az ország ezt a nevet kapta, *Hollandnak* írja). Azok közül a vitás nevek közül egyedül a *Japán* szerepel kétféle értelemben. Ballagi megint *japánit* ír. Semmi kifogásom ellene, de a *japán* csak olyan jó. Még annyit, hogy Svájcot hagyjuk ki a játékból; nem volt semmi köze a hibás népnevekhez, legalább igazában nem. Bizonyosan emlékezetben van még, hisz' nem olyan igen régen volt, az a gúnyos hangú vita, mi Szilády Áron és a Nyr. közt folyt le a *szittyáról*. Miről vitatkoztak, nem a mi dolgunk. Jó, ha tudjuk, hogy eszébe sem jutott sem az egyik, sem a másik félnek, hogy helytelennek nyilvánította volna akár a *szittyá* szót magát, akár származását. Ország nevéből lehet nép neve. Így lett *Österreichből osztrák*, sőt talán még város nevéből is lett népnevünk: *Moszkvából muszka*. Hát akkor ugyan mért ne lehetne *Hollandból holland, Portugálból portugál, Japánból japán*. S ugyan, édes istenem, miért tagadnók ki épen ezeket, vagy miért vonnók meg tőlük a vendég jogát, mikor a *szittyá* olyan kedves nekünk. Vagy szebb az a *hollandiai** (mert ha már *holland* rossz, csak e mellett maradok), *portugáliai, angliai*, meg mit én tudom, még mi nem.

Babilon király. Különösnek találja Joannovics, miért helytelen szerintem a *babilon király*, ha az előbbieket elfogadom. Nem azért helytelen, mert nem beszélünk róla. Históriaja is van Babilonnak, akárcsak Memphisnek; de királya és királynéja nem volt, miként Egyiptomnak. Királya *Babiloniának* volt. Tehát: *babiloniai király*. Ha kell, meg is esküszöm rá!

Az *óriás* és *óriási* közti különbséget — igaz — tréfásan adtam.

* Ugyan a *képzelt hollandustól* sem irtózom. Arany János mondja, ha jól emlékszem, hogy a deák nyelv olyan, mint a haj meg a köröm: a gazda halála után is nő.

De nem azt jelentette, amit J. hozott ki belőle. Ha megfordítva vesszük a dolgot, talán jobban fején találjuk a szeget. *Óriás munka* volt a hellén cyclops-építkezés, a titánok harca. *Óriási küzdelemnek* pedig Leonidas harcát nevezhetném. Úgy, hogy az *óriás* megtartja főnévtermészetét s összetett szavaknak is vehetnők a vele képzett fogalmakat. Tiszta melléknévnek csak az *óriási* marad meg. Szükséges is mindakettő. Miért küszöbölnek ki akár az egyiket, akár a másikat? Csak elősegítőnk vele nyelvünk lapossá tételét. Meg van a helye mindkettőnek; de tudnunk kell, hogyan használjuk. AKKA.

Joannovics György abban az egyben téved, ha azt hiszi, hogy az országnévből *-i* képzővel kell a népnevet képeznünk. Az *-i* képzővel tudvalevőleg olyan szavakat képezünk, melyek azt jelentik, hogy valami hová tartozik, hová való, hol él, hol lakik, kit illet; de tudtommal népnevet sohasem. *Hollandi v. hollandiai* = Hollandiában levő, H-hoz tartozó, mint ahogy *szerbiai* nem annyit jelent, hogy *szerb*, sem *magyarországi* nem annyi mint *magyar*. Pl. sok magyarországi lap van, de az nem mind magyar. Számomra a postán szerb könyvek érkeztek, de nem szükségképpen szerbiai könyvek. Tehát ezt az értelmi különbséget hogy fejezzük ki a *hollandi v. hollandiai* szóval? Ha egy *román* barátom meglátogat, olyan, akinek anyanyelve román, de nem Romániában lakik, nem mondhatom, hogy *románai* barátom, és hozzá vagyunk szokva, hogy ezt a két dolgot megkülönböztetjük. A legtöbb bizonnyára abban a hitben vannak, hogy amint *Szerbiának* megfelel a *szerb* népnév, *Bulgáriának* *bolgár* stb., épúgy *Hollandiának* megfelel: *holland*. Azt hiszem, hogy olvasóink legnagyobb része már a megszokás miatt hollandot népnévnek érzi. Hasonlókép, ha azt olvassuk, hogy a *japáni* lapok azt írják stb., mindenki azt érti, hogy a Japánban megjelenő lapok stb. Ezek a lapok azonban nem okvetetlenül *japán* nyelven vannak írva. Tehát, bár szigorúan véve hibás a *holland* és *japán* népnév gyanánt való használata, de mivel jobbal nem pótolhatjuk és már az embereknek szinte vérebe ment, azt hiszem bátran használhatjuk. DÉKÁN SÁMUEL.

Elmaradottságunk egyik oka az, hogy a nyugati műveltségnek legtöbb termékét elferdítve, meghamisítva kapjuk. A tudományos és szépirodalmi munkákat jobbra olyanok fordítják (sokszor albrétben), akik sem az eredetét nem értik, sem magyarul nem tudnak írni. Hírlapjainkban is rendkívül tanulságos és fontos volna a nyugati politikai és társadalmi mozgalmak, fölfödözések stb. ismeretése, de mindezt szintén félreértésektől és ferdítésektől meghamisítva és érthetatlenné téve kapja a tájékozást kereső magyar olvasó. Lássunk csak egy példát. 1901. XII. 8-i német lapjaink egyik távirata a többi közt ezt közölte: »Cassagnac schreibt: Frankreichs Schwäche bestehe darin, dass es *gleichzeitig England und Deutschland gerecht sein* wolle . . . Ein Einvernehmen mit Russland und Deutschland in der Kolonialpolitik würde eine neue *Kolonialsperre* gegen England werden«. (Már a német lapok is gondatlanul jártak el,

hogy ez utóbbi mondatban a nyilván elhibázott kifejezést erre nem javítottak: *Kontinentalsperre*.) A magyar lapok mind ilyen ferdítéssel tették érthetetlenné az érdekes hírt: »C. azt írja: Franciaország gyöngesége abban áll, hogy egyformán igazságos akar lenni Anglia iránt is, Németország iránt is . . . Oroszország és Németország egyetértése [csak e kettőé!] a gyarmatpolitikában a gyarmatok újabb elzárása volna Angliával szemben«. Pedig C. azt írta: »Fr. gyöngesége abban áll, hogy egyszerre akar megfelelni Angliának és Németországnak (egyszerre akar szembeszállni mind a kettővel) . . . Or. és Németországgal való egyetértésünk Angliával szemben a szárazföldi zár megismétlése lenne«.

Arra is találunk példát nap-nap után, hogy íróink egy-egy tetszetős német szólás csábításának nem tudnak ellentállni, szolgailag utánozzák, ahelyett hogy egyszerűen az értelmének megfelelő magyar kifejezést alkalmaznák, még ha talán laposabb is a németnél. 1901. XI. 28-án a N. Fr. Presse után közölték lapjaink Andrassy és Bismarck levelezését, s ekkor ezt a kifejezést kellett fordítaniok: »*Ich freue mich aus Ihrem Schreiben zu erschen, dass unser Plan den einen Fuss im Bügel hat, und zweifle nicht, dass es unserer gemeinsamen Arbeit gelingen wird, ihn vollständig sattelfest zu machen*«. Ezt az Egyetértés így fordította: »Örülök, hogy leveléből láthatom, hogy tervünk egy lábbal már a kengyelben van és nem kételkedem, hogy közös munkánk sikeresül fog azt teljesen nyeregbe emelni«. A Bp. Napló hasonlóképpen: »Örömmel látom az ön leveléből, hogy tervünk féllábbal már a kengyelben van és nincs benne kétségem, hogy közös munkánk sikeresül fog azt teljesen nyeregbe is ültetni«. Pedig azok a német szólások nem mondanak többet, mint ezt: Örömmel látom leveléből, hogy tervünk félig máris sikerült, s ha vállvetve dolgozunk, kétségkívül meglesz teljes foganatja.

ANTIBARBARUS.

Magyar női nevek (31: 151, 213). Dugonics *Etelkája* a legkedveltebb magyar női nevek egyike lett. Pedig Dugonics ez alkotása vét a hangzó illeszkedés, a magyar nyelv annyira fontos törvénye ellen, s nem csoda, ha már terjedésének kezdetén Szaklányi Zsigmond a nyelvújítók ellen írt iratában így gúnyolja: »Az Etelka szép kis magyar könyvetska, és tanácsolnám hogy olvassa a Siderka, Péterka, Eszterka stb.« (Szily K. NyUSz.) Sokkal inkább ajánható e név illeszkedett alakjában, mint néhol használják is, s ahogyan Petőfi is nevezte megénekelt kedvesét Etelkéhez c. költeményében.

GERENCSÉR ISTVÁN.

Dugonics *Etelkája* *Etelke* helyett nem példátlan; Jókai a Sonkolvi Gergelyben *Debora asszonnyal* (vö. Emma asszony) Eszतिकét is *Eszterkának* mondatja. Mindenesetre lehetett valami oka a mélyhangú végzetnek, talán Etelének *Attila* alakja. TOLNAI VILMOS.

Lap vagy oldal? A Nyr. Frecskay János tollából egy kis cikket hozott, mely a *lap* és *oldal* (pagina) használatát egyaránt megengedhetőnek tartja. Hivatkozik ama körülményre is, hogy e két szó

együttesen is előfordúl: *oldal*. Hogy egyedül a lap helyes, a következőkben bizonyítom: A könyv levele nevét a fa levelétől vette, melynek alsó és felső lapja s nem oldala van. Következésképen a könyv levelének is két lapja van. Az a körülmény, hogy a németben az oldal (*latus*) és lap (*pagina*) fogalmára egy közös szó (*Seite*) van, mitsem számít. A német ugyancsak furcsának találná, ha mi a *Brief*-et és *Blatt*-ot felcserélnők, mert németül mindkettő *levél*. Ép úgy tévedünk mi is, ha a *lapot* és *oldalt* felcseréljük, mert németül mindkettő *Seite*. Az *oldal* tehát német hatásra vall. Beszélhetünk szalonna-oldalról, kocsi-oldalról, vendég-oldalról stb., de a könyvnél csak levélről beszéljünk, melynek két lapja van. (A Nyr. is lapszámozva s nem oldalszámozva van.)

HODÁCS ÁGOST.

Lapszemle. Bródy S. Hugó hadnagy c. elbeszélésében (Új Idők, 1901. 27. sz.) olvashatók ezek a jeles magyarságok: »Nézni fogom, hogy megtehessem szintén, hogy kijöjjenek velök.« Így felel Hugó hadnagy kapitánya kérésére, hogy igyekezzék a civilekkel jóba lenni. — Ez sem megvetendő: »Leszamarazott egy zsandár hadnagyot: Ha te *egy* tanár vagy, akkor te *egy* számár vagy — mondá kedves, de határozott hangon.« — »No bele vagy szeretve?« kérdi a kapitány. — Talán Bródy szerint ez a magyar nyelv *naturalizmusa*.

TORDAI ÁNYOS.

Nincs füstje róla. A Néppárt (1900:7) szerkesztői üzenetében olvastam: »A nyelvet öltögetni valakire nem úri tempó, kivált ha *nincs füstjük* se a dolog mibenlétéről.« Nyilvánvaló, hogy e dült betűs kifejezés értelme itt: nincs fogalmuk, tudomásuk a dolog mibenlétéről. Vajjon hol és mily értelemben használatos e kifejezés, ha ugyan ismeretes valahol?

HODÁCS ÁGOST.

Nyilván a német népies kifejezés utánzása: *sie haben keinen blauen Dunst davon*.

A SZERKESZTŐSÉG.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tárgyas ragozás. A Nyr. régebbi köteteiben lapozgattam s a 18:553. Balassának és Simonyinak a tárgyas ragozásról szóló cikkelyében ezt olvastam: »Van még elég olyan csínja-bínja a tárgyas ragozás használatának, mellyel eddig nem foglalkoztak... még egy különös kifejezés-csoportot említek: a *mindenség* kifejezéseit. Határozott névelővel és tárgyas-alakkal mondjuk: *Mind a könyveket elvitte*; ellenben névelő nélkül és tárgyatlan alakkal: *Minden könyvet elvitt*. Ha már most a főnév személyragos, mind a két esetben tárgyas szerkezet kell: *Mind a könyvem elvitte* és *Minden könyvem elvitte*«. — Helyesltem e szabályt és példákat; de hovahamar ilyen mon-

datok jöttek nyelvemre: Soha ilyen rossz évet: *mindenemet elvert a jég*; kifosztottak mindenemből, üresen állt pince-kamra: *mindenemet fölettek-ittak*; az éjjel *minden könyvem elloptak v. ellopott* valami istentelen zsvány; *minden boromat felemésztett* ez a kortyándi had; rágalmozó szavaival *minden jó emberedet elmar* házadtól; ő volt az, aki *minden jó barátunkat elriasztott e vállalatától*; panaszkodol, hogy öcséd *minden valamirevaló lovat aggyonsarkantyúzott* stb. stb. Noha némelyiknél ingadozott, de egyiket sem utasította vissza nyelv-érzésem. Barátaim némelyike határozottan, talán határozottabban is a kelleténél, hibásnak ítélte valamennyit, mások pedig még nálamnál is jobban pártjukat fogták a szóban forgó mondatoknak. Annyiszor ismételtem őket magamban, hogy utóvégre magam is megszokaltam s abba is hagytam, mert már-már attól féltam, hogy hovatovább a tárgyas alakokat találok majd hibásaknak. Helyesen-e, nem-e, imígy próbálom őket magyarázni. Ezek a kifejezések: *mindent elvert a jég, mindent fölettek-ittak, minden könyvet elloptak, mindent felemésztett, mindenkit elmar, elriaszt*, stb. stb. — olyan megállapodott formájuk, hogy a birtokos személyrag belépése sem igen változtatja őket. De megmásképp minden *mindenségük* mellett is valami partitívust érzek bennük. — Kettőt kérdek tehát olvasótársaimtól: 1. feltétlenül helytelenítik-e e mondatokat? 2. mit szólnak magyarázatomhoz?

NB. Idézett cikkelyében Simonyi is felhossa Pázmányból Kal. 481. ezt a példát: *Minden doktorok írásit mindnyájan el nem olvas-hatunk*, s így magyarázza, hogy talán mert a. m. minden doktori írást? Ilyenféle mondatot én is idézhetek: »az kécskei jobbágyok császáradaját szegedi szandsokságra ne *adjanak*« (Mon. TMEml. 2:39. császár adaja = császári adó.) — Ha már benne vagyok, megemlítek még egy pár szabálytalan v. annak látszó szerkezetet, melyet u. o. találtam: mi *vettünk* kezünkhöz Kőrösi Szabó Mihály *pénzét* (? = pénzéből partitívus) számszerint 13 rossz és 32 jó tallérokat 1:215, az országgyűlésre imponált 20 frtos impositionnak *restantiáját* Darvas János uramnak *fizettünk* 60 frtot (ez utóbbi tárgy visszafelé hat a regensre s nem respektálja a birtokos személyragot: *restantiáját*, de lehet partitívus-féle is) 2:151. A következő mondat pedig határozottan partitív: mi *kivülöttünk* soha egyéb *urát* az Babad nevű pusztának nem *hallottuk* és nem is *tugyuk* (ez már tárgyas) 2:230. — Viszont tárgyas ragozás áll alanyi helyett ezekben: *affélét* ugyan *megszokták* már 1:47, *ilyetén kötetést* és ellenvetést *adjuk* eleikben 1:173, *kettőt* a jövőendő pasztorma fejében *kérte* 2:19, *melyeket* kik *fizessék* meg (Hornyik Kecsk. Tört. 2:157). G. J.

Veksza. »Mi öten kötelezzük magunkat; semmi *veva*, insultatio, kacagás, üldözés nem viszen arra, hogy tőle elálljunk« (Kazinczy, Level. 9:64). — »Ez már mégis nagy *veksza*« (Tsz.). — Honnan származik ez a *veksza* szó? Nagyon tetszetős az a gondolat, hogy a mi népyelvünk alkotta a *vekszal* igéből, elvonás útján, mint p. a *bérmát* a *bérmálból*, a *kínát* a *kínálból* stb. Vö. Simonyi, Az analogia hatásairól (Nyelvtud. Értek. IX. k. 12. füz. és TMNy. 373).

E napokban azonban kezembe került egy 1765-ből származó latin vers, melynek végsorai így hangzanak:

»*Vexa dedit vexam, vexatur vexa per ignem;*
Majores vexas, credite, vexa dabit.«

(Vexatio dat intellectum c. röpirat 11. lapján.) Látjuk ebből, hogy a *vexa* szó nemcsak a népnyelvben, hanem a magyar latinság szókincsében is megvan s Bartal is idéz rá egy példát imént megjelent művében: »si irrideant, contumelia afficiant, si sponte in *vexam* aliquid faciant«. Bartal azon kívül hivatkozik Du Cange Glossariumára. Ez pedig Bernardus de Breydembach mainzi decanus 1488. évi Jeruzsálemi útleírásából idézi: »redempti a *vexa* per datas pecunias«.

Mindezek szerint a magyar *veksza* nem népnyelvi elvonás a *vekszálból*, hanem kölcsönvétel a középkori latin nyelvből.

SZILY KÁLMÁN.

Ahol a bort singgel mérik. Rubinyi Mózesnek multkori soraimhoz fűzött megjegyzéseiből mintha egy kis nehezteles érzénék ki. Ezt valóban nagyon sajnálom, mert nem csipkedés volt a célom, hanem egy érthetetlennek látszó magyarázatnak legjobb tudomásom szerint való helyreigazítása. Hogy kissé tréfás színben adtam elő mondanivalómat? Úgy tudom, a Nyr. sohasem volt ellensége a tréfa köntösébe öltözött igazmondásnak.

Most már, — minthogy Rubinyi újból megerősíti, — csakugyan elhiszem, hogy a moldvai csángók singgel mérik a bort, de első olvasásra hogy hihettem volna el ezt a hihetetlennek látszó dolgot? S most már belátom természetesen azt is, hogy tévedtem, amikor azt hittem, hogy ez a *singel* a csángóknál is bizonyára csak azt jelenti, amit a székelyeknél, hogy: ajándékoz, ad; esetleg a jelentésnek némi tágulásával: mér (azaz megmérve ad bort, vizet s akármi mást is). De most sem lehetek teljesen egy véleményen Rubinyival megjegyzéseinek minden egyes pontjára nézve. Tamáskodom abban, hogy a *sing* a moldvai csángóknál, vagy bárhol a magyar nyelvterületen, közből, mérce, veder'-féle, vagy ezekhez hasonló folyadékmértéket jelentene, és tamáskodom abban, hogy a *sing* a moldvai csángóknál bármiféle jelentésváltozást szenvedett volna.

A *singel* igazi jelentésére Szily Kálmán úr szívesége vezetett rá. Azt írja levelében: »Nem a bort, hanem a *hordót* mérik singgel. Somogyban *akó-pálcával*, Kecskeméten *füzérral* (*Visierstab* v. *rute*). S maga a művellet: *akolás*, *füzérelés*, a csángóknál: *singelés*.« Ezek az adatok rögtön eloszlatták az egész homályt, amely, legalább az én érzésem szerint, Rubinyi újabb magyarázata után is még mindig megakadályozta a dolog tiszta megértését. Azóta szerzett újabb adataim feltétlenül megerősítik Szily magyarázatát azzal a csekély különbséggel, hogy nemcsak a *hordót* *singelik*, hanem bizony a bort is. E levél vétele után azonnal tudakozódtam a Székelyföldön a *singel* szónak előttem eddig ismeretlen ilyen jelentése után. A Hétfaluból, Három-

székmegyéből (Kézdi-Vásárhely), Gyergyó-Szentmiklósról, másodkézből még Szamosujvárról is, azt az értesítést kaptam, hogy singelik a hordót, amikor megméri, hogy mennyi bor férhet belé, de singelik a bort is, amikor megméri, hogy mennyi van még a hordóban. A *sing* egyenes pálcá, amelyen különböző, tapasztalat útján kipuhatolt távolságokban rovások vannak s ezeknek segítségével bármikor meg lehet határozni a hordó tartalmát. Amikor a hordót *megsingelik*, felső (hajlított oldalán levő) szádnán szép egyenesen leeresztik a singet, amíg a hordó fenekét éri. Ha kihúzzák s azt látják, hogy pl. az ötödik rovásig nedvesedett meg, akkor tudják, hogy még öt 'veder', azaz 55 liter bor van a hordóban. Látnivaló ebből, hogy singelni csak hordóban levő bort lehet. Teljesen megegyezik ezzel a MTsz-nak Hevesmegyéből való adata: *Füzérel*: füzérbottal méri a hordó tartalmát. S a Rubinyi csángó barátja is azt írja, hogy: »Nálunc mongyiák szing anak mivel mirik a bort a horduba«. Értsd: hordóban.

Ezzel természetesen fölötte kétséssé vált Rubinyinak nem ugyan nyíltan kifejezett, de a sorok között határozottan kiolvasható azaz állítása, hogy a sing a moldvai csángóknál valami veder-féle mérőeszköz. Ezt ft. Kárpáti Grácián úrnak a *kótolásra* vonatkozó adata is kizárja, mert hiszen a *kót* is csak annyi, mint: sing, rőf. De föltevé, hogy ez az állítása nem téves, akkor is lehetetlen a singnek ezt az állítólagos új jelentését egyszerű jelentésváltozásnak magyarázni. A jelentésváltozás, jól mondja Rubinyi, igen egyszerű nyelvi jelenség, de egy 'rőf' jelentésű szónak 'veder' jelentésűvé való átváltozásához nem elegendő erejű közvetítő a mérés ténye. Ilyen jelentésváltozást én, Rubinyival ellentétben, igenis szokatlanuak tartanék.

S befejezésül még egy rövidecske kérdést; mert én nemcsak Tamás, hanem nagyon kíváncsi is vagyok. Rubinyi arra figyelmeztet engem, hogy a moldvai csángók nyelvjárásában nyoma sincsen a német hatásnak. Ezt ugyan már előbb is tudtam, hisz éppen azért meg is jegyeztem, hogy a *singel* valószínűleg csak a csiki székelység révén került hozzájuk, de azért persze nem haragszom meg, sőt nagyjában el is hiszem az állítás helyes voltát. De ha a moldvai csángók nyelvjárásában csakugyan nyoma sincsen a német hatásnak, nem volna szíves megmagyarázni, hogy hogyan jutott nyelvükbe az a német eredetű *sing* (= rőf) szó, melynek állítása szerint pusztán jelentésváltozása a 'folyadékérték' jelentésű sing? HORGER ANTAL.

Koldós, koldus, kódis. (31:99). Nemcsak ebben s a *tudós tartós* szavakban változik az *ó* *u*-vá; van még egy országszerte ismert szó, a *piritós*, melyet igen sokfelé, sőt talán legtöbb helyt szintén *u*-val *piritus*-nak ejtenek. Az *o > i* hangváltozásra pedig a *koldós* szintén nem egyetlen példa, mert a mai *hamis* nem is régen *hamos* volt, a *lapos* mellett pedig igen gyakori már a *lapis*. Érdekes néhol a jelentésbeli szétválás a nép nyelvében, hogy míg a *koldus, kódis* legtöbbnyire szegényt, kéregetőt jelent, addig a *kódis* inkább testi, sőt lelki nyomorék jelentésben használatosabb.

TOLNAI VILMOS.

A viszonyító névmások hangsúlyáról sokszor esett szó, de még nem tisztázták a dolgot egészen. Én a visz. névmásokat általában hangsúlytalannak ítélem. Mégis, mivel a mondat szerkezete szerint, néha egyik-másik jobban kiemelkedik, megengedek annyit, hogy ekkor az egész együtt, hangsúlyosnak ítélfhető. Épp ez hozza magával, hogy: *amint, ahogy, amely, aki* csak egybe írottan állhat meg. Mert mihelyt szétválasztatik, azonnal más a szerepe és más értelme lesz pl. *a mi* barátunk, *ami* őt illeti; *aki* elvitte, adja annak a *kié*; add *akinek* akarod — oda adom annak, a *kinek*. Ha fölkiáltásképp emeljük ki ezt a szót: *amennyi*, akkor természetzerű következmény, hogy *ara* fog esni a súly, így: *amennyit* akarsz; ellenben hangsúlytalan, ha ezt mondjuk: *amennyi engem* illet; ezt pedig nem is hangsúlyozhatjuk másképp, mint így: *annyi, a mennyi*. Így áll az minden összetett effélénél: *bármi, bárki* stb.

SZOKOLAY HERMIN.

Asszonyné. Simonyi Zs. megengedi, hogy a NySz.-beli *asszonyné* (vö. Nyr. 31:28) csakugyan az idézett munka sajtóhibája; de azért azt hiszi, hogy az *asszonyné* összetétel mégis megvolt a régi nyelvben. Ezt abból gondolja, hogy Paxy Margit Paxy Annát 1547-ben *asszonyné*mnak szólította (Nyr. 31:211). Vizsgáljuk meg a dolgot kissé tüzetesebben.

A Deák Farkastól összegyűjtött »Magyar Hölgyek levelei« közt vannak levelek Paxy Barbarától, Paxy Katától és Paxy Margittól, mindannyia Paxy Annához intézve. Ez utóbbi a három elsőnek *nénje* volt (vö. Nagy Iván, 9:15). A két első »szerelmes asszonyomnak és nekem szerelmes néném«-nek, Margit (az unokahug) »tiszteletes nagyságos asszonyném«-nak szólítja. Ily rokonsági viszonyok közt bizony nagyon valószínű, hogy az »asszonyném« sem egyéb, mint az »asszonyom néném« elrövidülése (vö. *asszonyám*, asszonyom anyám helyett.) Igen ám — mondja Simonyi — de az semmiképen sem valószínű, hogy az *asszonyném*éből rövidült *asszonyném* valahol mélyhangú ragokat venne föl. De hát az sem valószínű, hogy a *nénikét* valahol *nénkának* mondják, pedig éppen azon a vidéken, ahol Paxy Margit a levelét írta, ma is úgy mondják (MTsz.). Különben is, ha már egyszer az *asszonyném*éből, talán még a gyermek-ajkon, *asszonyném* lett, a XVI. századi leányzó felnőtt korában sem töprenkedett sokat az összetétel voltaképeni eredetén, hanem öntudatlan-akaratlan is szót fogadott a hangrend törvényének. A *honvédeket* már úri emberektől is hallottam *honvédoknak* nevezni.

SZILY KÁLMÁN.

Forrás. Jánosi Béla esztétikájának bírálója az Egyet. Phil. Közlönyben (26:425) hibáztatja, illetőleg hibás képnék mondja ezt a kifejezést: *dértől leforrázott növények*. Pedig ez egyáltalán nem hibás kép; először is így mondja a nép a Tiszántúl nagy vidékén, Aradban, Csanádban s így Jánosi aradi tanár korában eleget hall-

hatta: *leforrázta* v. *elforrázta* a dér a kertet; másodszor valójában olyan is a növény az erős éjjeli fagytól, kivált ha utána meleg nap éri, mintha leforrázták volna, bágyadtan lekonyúl, friss zöld színe pedig elfeketedik. Ugyanilyen jelentés-változásokról szól Budenz MUGSz. 483—4.

T. V.

Tájszókról. *Szíveskedem.* Domonkos István (31:173) *szíveskedtem ide fáradni* kifejezést, véleményem szerint nem egész helyesen oldja fel így: »szívem szándéka szerint« stb. Megjegyzem, hogy e kifejezést a nógrádi palóc is használja így hogy: »Leszek olyan szíves«, ha előkelő módon akarja magát kifejezni. A dolog veleje a magyar szabatoságban keresendő, amely szerint a nép fia a *legyen oly szívesre* kíván megfelelni. Vö. megértette? meg e h. igen (s a németül nem tudó önkéntes válasza: *Verstanden? Ver!*)

BALOGHY DEZSŐ.

Hogy olvasom a *Szíveskedem* c. kis közleményt, eszembe jut egy kemenesalji különlegesség. Ez a *szolgál* igének különös alkalmazása. Ha p. o. szépen akartak kérni valamire, így szóltak: »Légyen ollan szíves, sz^ugállon ék kis pappiros^o!« »Sz^ugállon éppár szá gyujt^ov^o!« A *szolgál* igét tehát az *ad, adjon* igével fölcserélve használják, s ez roppant furcsának tűnt fel, mikor hallottam. Kutattam a dolog eredete után s a következő tapasztalatra jutottam. Az én volt falubelieim nagy marhatenyésztők lévén, folyton vásároztak s vásárlás közben a kocsmák rendes vendégei voltak. A kocsmában, ha a pincért szólítják, a szólított udvariasan így tudakozódik a kívánság felől: »Mivel *szolgálhatok?*« Az én embereim pedig ennél fogva parancsoltak ekkép: »Sz^ugállon nekem éllit^{er} bort!« Így aztán annyira beleszoktak, hogy ma már az *adjon, tessék adni* kifejezés nagyon parasztos kezd nekik lenni a pincértől tanult sz^ugállon-nal szemben.

Nem tudom, a Nyr. olvasói előtt ismeretes-e, hogy a vasi és különösen a zalai ember előtt mind *hitfán* (hitvány) ember az, aki vékony, sovány. Ellenkezőleg az a *derék*, aki testre nézve vasgyúró. Aki aztán nem ismeri a vasi és zalai ember ezt a sajátságát, könnyen össze is tűzhet a *hitfán* kifejezés miatt, amint nem egyszer már meg is esett.

SZTROKAY LAJOS.

A göcseji nép a *rész*t nem használja. Gutorföldön, ahol állítólag (30:533) e szót a repedésekre, hasadásokra alkalmazzák, a nép voltaképen nem is beszél göcsejiesen, hanem inkább a Göcsejtől keletre eső vidék népének nyelvjárása szerint. A göcseji ember *röss*nek mondja a *gyepün* s kerítésen támadt hiányt, átjárót. Pl.: N. N. gye-püjén akkora *röss* van, hogy egy tehén is átmehet rajta. A szomszéd kerítése *rössös*, azért járnak át a disznók. Egy kisszigeti egyén állítása szerint a ház sározásán mutatkozó repedést is *röss*nek mondják. De a szomszéd községekben s Göcsej »szeg«-eiben csak a kerítéseknél alkalmazzák a *röss* szót.

GÖNCZI FERENC.

Banda, bandáz (30 : 44). Nálunk, Sopron m. Rábaközben a *bandáz* kifejezést egyáltalán nem használják magában; annál kevésbé a szórákozás kifejezésére. Csak a rendes összetételében: *handa-bandáz*. Ne *handa-bandáz*! = ne lármázz össze-vissza! Hanem elvétele mondják így: »*ne handáz*!« e h. ne *handa-bandáz*. — Nem tudom, egyebütt használják-e a *banda* szót olyan értelemben, mint itt nálunk. Egy valaki így beszélt: »mink nem igen gyónunk a papunknak; mindünknek megvan a maga *bandája*; ez is az is megy a maga *bandájává* a fehér barátokhoz (premontreiek)«. »Öten összeverődtek egy *bandába*, osztán vettek csípő-masínát!« »Nagy *banda* ment el tőlünk aratnyi az urasághó.« (Dör, Sopron m.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Méla, pajzán. 30 : 337. Komjáthy S. azt mondja, hogy Szatmárban, Szabolcsban, Zemplénben, Halason, Gömörben, mindenütt így hallotta értelmezni a *méla* szót: *Jaj, de nagy méla is vagy te Pista!* (nagy tréfamester) stb. Én Halason születtem, ott is gyerekeskedtem, de ilyen értelemben sohasem hallottam a *mélát*, sőt — mondhatom — nem is igen használatos. Egy rimes szólásmódot ismerek: *Béla, ne légy már méla*, s ebben éppen az ellenkezőt jelenti, t. i. azt, hogy nagy maniac, mafla, málészájú a Béla gyerek. Azt elhiszem, hogy esetleg valami gyütt-mönt* embertől hallotta K. azt a szót olyan értelemben, mint írja, — de halasi embertől aligha.

U. ott fordul elő: *torom* (= torony). Ezt csakugyan így mondják. A nótában így van:

»A halasi sugár torom,
Bele akatt a zustorom* stb.

A *pajzán* szónak valóban kétféle értelme van. De megvalloam, sem a *pajzán csikót*, sem a *pajzán beszédet* nem hallottam még. *Pajzán* jelenthet szabadot, szabadszójút (*pajzán beszéd*); második jelentése: pajkos (olyan értelemben is, mint szabadszójú), csintalan. Péter Dénes: Jó kedvemből 286. és 287. l. A legkisebről mondja, hogy nevetése *pajkos kacajjá válik*, majd meg azt, hogy: *még pajzánabb kacagással felel vissza*. АКАА.

Gór: úgy górtam befelé a jószágot (31 : 120), ezt aligha mondta valaha kúnsági ember. Azt igenis mondta boldogult apám meg mások is gyerekkoromban: »*górd el azt a jószágot*« vagy például a ponyvára kiterített mosott búzára ment tyúkokra: »*górd el a tyúkokat*.« De mikor? Akkor, amikor sietve kellett a nagy jószágot a tilosból vagy a tyúkokat a búzáról elzavarni; tehát hogy ez lehető hamar történjék, minthogy a Kúnságon a legközelebb kapható *kezebeli* a göröngy, ezt akarták hogy alkalmazzam. S e górálásnak meg is volt a haszna még akkor is, mikor ökreink vagy lovaink egyébként mint apró emberkét tán kutya se vettok volna. DEBRECZENYI MIKLÓS.

* Így hívják nálunk az idegenből odaszakadt embert sokszor rossz értelemben, de sokszor minden mellékes gondolat nélkül.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Műszók latinos és nemzetközi formában. Egy kémiai munkának hivatalos bírálója következőképen javította az alább kijegyzett természettudományi műszókat. *Pyrit, calcit, graphit, barit, antimonit, fluorit* stb. helyett: *pyritis, calcitis, graphitis* stb. *Carbon, nitrogen, oxygen, hydrogen* stb. helyett: *carbonium, nitrogenium, oxygenium, hydrogenium* stb. *Phosphor, positiv, intensiv, qualitativ, subjectiv* stb. helyett: *phosphorus, positivus, intensivus, qualitativus* stb. — Kérdés: 1. helyesen vannak-e ezek javítva? 2. kívánatos-e, hogy ezek a nemzetközi és eddig nálunk is kizárólagosan használt műszók megváltozzanak?

F. Nézetünk szerint nem szükséges, nem is célszerű, s akik kívánják, azok egy helyes elvet túlzott következetességgel alkalmaznak. Nem helyes a rég megszokott latin formákat csonkított német szóalakokkal helyettesíteni, mint Kazinczy és követői tették: *kultúra* helyett *kultúr*, *pauza* h. *pauze*, *frázis* h. *phráz*, *triviális* h. *triviál* stb. (vö. Simonyi Zs. A nyelvújítás és az idegenszerűségek 8—9). De számos újabb tudományos műszót nem közvetlen a latin nyelvből, hanem a nemzetközi tudományos műnyelvből vettünk át s ezeket a köz nyelvszokás ellenére nem erőszakolhatjuk vissza a valaha megvolt vagy elképzelhető latin vagy görög formába. Ezt a nézetet vallotta Szarvas Gábor is: »A tudományos irodalombeli új műszók latin v. görög voltukra is abban az alakjukban használandók, amelyet világszerte elfogadtak; tehát *stereotíp, horoszkóp, telefon, gázométer, aszfalt, azbeszt, klór, hidrogén, políp*, nem pedig *sztereotiposz, horoskopium, telefonosz, gázometron, aszfaltosz, azbesztosz, klórum, hidrogénium, polipusz*« (Nyr. 12:37). Furcsa volna p. a telegrammot is *telegrammának* mondani (a régieknek nem volt ilyen szavuk, a mai görögök meg így mondják: *telegrafíma*) vagy *automobil* helyett *automobile* stb. Az is pedánság most már, ha valaki *január* és *február* helyett okvetlen *januáriust* és *februáriust* követel. — Azonfölül a rövidített német és francia formában honosultak meg már régóta az *-ív* végű s egyes más végzetű melléknevek is: *pozítív, relatív, abszolút, akút* stb. Pedánság s a történeti fejlődést számba nem vevő eljárás volna azt mondani: *pozitívus adatok, relatívus névmások, abszolútus kormányrendszer, akútus tüdőgyulladás*.

Értelmező jelzők. Nagyon lekötelezne a szerkesztőség, ha közölné velem, az alábbi két cím közül melyik helyesebb: *Értesítő Kupa János*, a sárospataki állami elemi iskolai tanítóképző-intézet II. éves növendékéről. Vagy: *Értesítő Kupa Jánosról*, a sárospataki állami elemi iskolai tanítóképző-intézet II. éves növendékéről?

F. Csakis a második fogalmazást tartjuk helyesnek. Az elsőt az olyan kifejezések hamis analógiája okozza, minők p. *Kovács Menyhért képviselőnek*, *Szabó József miniszteri tanácsosnak*, amelyek-

ben a tulajdonnevet érezzük a rákövetkező cím jelzőjének (mint *Mátyás királyban* vagy *Zichy grófban*, l. 25:385). Ezek persze a mostani címkórságos világban sokszor terjedelmes kifejezésekké bővülnek: nagyságos *Kovács Menyhért királyi tanácsos, országgyűlési képviselő úrnak*. Itt nyelvtanilag az *úr* jelzője mindaz, ami megelőzi, mégsem mondhatjuk a mai nyelvszokás ellenére így: nagys. K. Menyhértnek, k. tan. orsz. k. úrnak, vagy pedig: nagys. K. M. úrnak, k. tan. orsz. képviselőnek. — De már nem vehetjük a tulajdonnevet jelzőnek, ha a rákövetkező kifejezés névelővel kezdődik vagy éppen birtokviszonyt foglal magában; ilyenkor a név után csakis értelmező jelzőül szerkeszthetjük a többbit, p. Kovács Menyhértra, a legifjabb képviselőre, céloztak; vagy Kovács Menyhértről, a gödöllői kerület képviselőjéről. Így a kérdezett esetben is.

Nálánál. Helyes-e a *-nál* rag ismétlése ily mondatokban, mint pl. »István herceg Bajor Lajos leányát vette feleségül, jöllehet nyolc évvel idősebb volt *nálánál*«? S ha helyes, miért nem mondjuk *tőlemtől, veledde, rámra* stb.?

F. Hogyne volna helyes, mikor a magyar nép nagy része régóta így mondja? S az okát is tudjuk, hogy miért. Nem mondjuk p. hogy *nálamnál* is voltak vendégek (tehát helyhatározóul), hanem csak középfok mellett: *nálamnál jobb, náladnál nagyobb*. Az oka tehát nyilván az, hogy a nyelvérzék megszokta közvetlen a középfok mellett a *-nál* ragon végződő határozót: *Jánosnál nagyobb, Mihálynál nagyobb, Károlynál nagyobb*, s ez a szokás arra indít, hogy önkénytelen is azt mondjuk: *nálamnál nagyobb*, holott elég volna az is, hogy *nálam nagyobb*. (Régenté azt is mondták a *kardnál kül* és *Jánosnál kül* mintájára: *nálamnál-kül*, s ebből lett a mai *nálam nélkül*; ellenben a rövidebb *nálam kül, nálam kívül* csak egyes nyomokban maradt meg a régi írónál.)

Régenté a *-nál* helyett *-tól* rag kísérte a középfok határozóját (néhány vidéken ma is, l. M. Határozók 1:242), s azért csakugyan azt is mondták, amit a kérdező olyan képtelenségnek gondol: *tőlemtől, tőledtől, tőletől* stb., p. *tőlemtől rokonb* (BécsiC), *kik ő tőletől kegyetlenbek* (DebrC).

S végre még ez is előkerül: *velemmel, veledde*; p. *veletekuel ewzuen* (EhrC 155), s jelenleg is a Székelyföldön és Szatmárban (l. Nyr. 17:12, 266, 21:9, 30:246): *velemmel együtt, veledde együtt*. De a székely beszédben »a kétszeresen ragozott alak csakis az *együtt* névutó előtt használatos« (17:266), mert csak ez esetben érvényesül a (kezé)vel együtt-féle szerkezet hatása.*

ANTIBARBARUS.

* Egy-egy kivételes esetben persze tovább is mehet az analógia; p. Szabolcsmegyéből ezt is közölték: *nálunknál jöttek* (9:136) e. h. hozzánk; és Zolnai Gyula úgy emlékszik, hogy Nagybányán ilyeneket is mondtak: *én veletekkel nem játszom* (30:246).

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Pótló válaszok (Nyr. 30:206, 379, 537, 31:176): Idegen szók: ájer (levegő), (be)ájferul (einführen), akurát, -os, ápitus, apellál, árenda, ária, áristom, áristánc, atrec (Adresse), bagázsia, beliner (pamut), bestia, colstokk, cement, citál, dámo, (le)degredál, deputáció, dezentor, deta, -áz, dilekt, disputál, domesztika, dupla, (neki)durálja magát, egrecéroz, egzekvál, egzisztál, egzsáment, familia, fáin, féduc, -ba van vele (Verdruss), figura: tréfa (kifiguráz), filia (fáré), firnájsz, fiskáros, flanér, forma, fráter, früstök: fölöstököm, fundáció, fundamentom, (ki)fundál, fundus, fuser, grád (= pálinka x grádos), granárium, grifli (palavessző), hipaték (vagyon), história, (be)importál, imposztor, iskátula, interes (kamat), indzsellér, kalázli, kamásli, kanális, kántus, kanapé, kangár (kamgarn), kapszli, karton (ruha), kassza, -ás, katedra, kázmér, kerbáj (kirchweih), kerdájk (azt a k. ját!), komót, -os, kontraktus, konvenció, koskribál (lovakat), koszt, kovárté, kriptá, kugliz, kunct, kunéroz, kurentál, lator, létánia, licita, -ál, limbus, lump, lutri, májszter, májter, mándli, mappa, maródi, masina, maskura, maséroz, másli, massa, matéria, medália, menét (krájer. -et, jár), minuta, mirtusz, móríng, mustra, (ki)mustrál, muter: sróf, náció, nótáros, nulla (kinulláz), (el)okkupál, ókula, pádomentom, pakk, pamádé, pangrót (pangatéroz, pangrótot kiált: megbukik), pantalló, parádé, pargit, parókia, patika, pátrenus, patron, passzió, passzus (marha-), páskum, páskulum, penecilus, penetencia (tőri a p.), penzió, perszóna, piktor, pingál, plafon, plánéta, plezérus (sérült), politika (ravaszság), porcella: parcella, porcika, porció (adó; rész), porta (háztáj, udvar), pótentá (csunya szerzet), prezsbiter, profit, proseecció, pruszli, (meg)purgál, ráto, recept, regale, regement, regruta, regula, rektor, (meg)reperál, restáncia, reszkéroz, riferál (liferál), sentencia, sillencio(ban): suttyomban, spión, sróf, stáció, staféta, statárium, (s)tészli, strapáció, svártli, summa, suszter, szatin, szekéroz, szekszio (fél, egész hely -) szekurál, -áció (bist. díj), szubtilis, tempó (viselkedés; tréfa), terminus, ternó (ruha), (rá-, el-) testál, testámentom, till, tiránis, trabális, vegzál, (rá)voksul: rávall, votum (-ra kerül: dülőre jut). — Összesen 180.

(Tolna m.)

NÉMEDI DEZSŐ.

A tirpákok idegen szavai: bibliotéka (gondnoki hivatal), kurátor, profesor (főtanító), rektor, preceptor, cenzor, prókátor, fiskális, doktor, katedra, biblia, káté, egzáment, vakácia (így!), mendikás, angária, domesztika, prédikácia (így!), passzió, konfirmál, ofera, evangyliom, testámentom, kapitola, episztola, diktandó, garádics, numer, minut, stácia (így!), konduktor, bakter, sztrázsa, pulyicaj, magadzin, patika, flastróm, recet, vizitáció, recorvista, táglik, hátstender, egzecirplac, kugli, prédikáció stb. Katonaságtól átvett szavak: harmonika, tambora, pikula, flóta, klanéta, muzsika, kontra, trompéta, bank, summa, stempoly, fundamentum, jáger, patron, gusztus, spiritusz, cafka és szafka (szafaládé), portéka, mágnás, flás, pekulás, pekulantorok, koperta,

reperál, kastély, skatulya, pletka, kvit (a hurka), untercig, trikó, barhet, lábós, lavór, subiszk, féderes, kanapé, plajbász, ceruzka, stráf-kocsi, fakla, rédia, biléta, treza, táska, peszra, kasznyi, kurta, svihák, faktor, kassza, mutter, stéeli, vekszál, gusztál, ficikli, rostokol, reci-niroz, colostok, cak-pak, szekiroz, gálánt mars, holt, pitel, lutria, truccos, sróf, komencio, kasznyi, untercik (ha nem teccik untercik), kvártély, strupli, cug, dreifusz, cigoria, frank, salu, firhang, paraplya, flyaska, komédia, figurás, fertály, szekurácia (így!), subiszk, pucol, pojáca, okulyár, stempoly, kapszli, spongya, reperál, masina, treza, gavar (gavallér), verkli, vinkli, dukál, kvint, suk, kontraktus, supploni, palétás, taksás.

(Nyiregyháza vid.)

STOLL ERNŐ.

Pótló válaszok (Nyr. 31:104, 214):

A 31:218. lapján olvasom, hogy »Egerben és vidékén a ciszterciták konviktusát híják *foglárnak*.« Nem áll. A cisztercitáknak Egerben konviktusuk nincs. Hanem van Egerben érseki finevelő intézet, melyet alapítójáról, *Foglár György* kanonokról hínak Foglár-intézetnek, vagy csak Foglárnak. Tehát nem az intézet fogalma: *foglár*; hanem az alapító nevéből nevezik annak.

D.

Az *üdének* csak az *üdül* szóval kapcsolatban tulajdonítottam *kövér* jelentést, vagyis nem úgy értettem, hogy a kövér embert általában *üdének* híják ezen a vidéken, hanem csak mintha az *üdül* ige neve volna ilyforma jelentéssel: meghízott, kövéres, kövér. Pl. ha a városban szolgáló gyermek meglátogatja szüleit s azután jobb hűsban van, mint mikor elment hazulról, akkor mondja neki az anyja: »fiam, egészen üde vagy«, vagy pedig »megüdültél«. — Az *üde* igei származékai közül az *üdít* is előfordul ily jelentésben nemcsak személyre, hanem állatra is. Pl. »ezt a malacot megüdítjük«: meghízlaljuk. (Pázmánd, Tárkány, Győr m.)

SZEGLETI ISTVÁN VALÉR.

»*Árkon kívül hegymester*.« Tíz esztendeje körülbelül, hogy ezt a szólásmódot hallottam egy öreg falusi plébános ajkáról. Valami tiszteletbeli hivattal kínálgatták, de ő röviden azt felelte: »Hagyjanak békében, ahogy leszek én árkon kívül hegymester!« Ezzel az öreg úr azt akarta kifejezni, hogy nem áhítozik olyan kitüntetésekre, melyek csak a hiúságot legyezgetik, de hasznót nem hoznak a konyhára.

NÁMESY MEDÁRD.

Hangász (Nyr. 31:150). Somogy megyében is hallottam, Kaposvár környékén, de inkább »perszóniás« (finomkodó) beszédben. Különben katonai műszó, a honvédségnél dobost, vagy kürtöst jelent.

GÁBOR ANDOR.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Van-e értelmi különbség e kétféle szórend között: *hamar elment és hamar ment el, korán abba hagyta és korán hagyta abba, már kétszer itt volt és már kétszer volt itt?*

2. Hol mondja a nép: *ha nem is mondta* (e helyett: *ha nem mondta is*), *ha el is ment* (e h. *ha elment is*)?

3. Hol köszönnek így: *kívánok jó napot, kívánok jó éjszakát, kívánok boldog új esztendőt; Isten vele?*

4. Mondja-e a nép tárgyas igeformával: *mindakettőnket látta, mindnyájunkat kiküldték, mindannyiunkat elverik, kettőnket nem látták?* és viszont tárgyatlan igeragozással: *valamennyi almát megettünk, valamennyi edényt kihordott?*

5. Mondja-e a paraszt nép: *alszom, megfürdöm, kenyeret eszem, semmit se dolgozom?* Van-e értelmi különbség ezek közt: *takarodj és takarodjál, törődj és törődjél, veszekedj és veszekedjél, elaludj és elaludjál?* Mondják-e ik rag nélkül az ilyeneket: *pipázik, dohányozik, szivarozik, utazik, kocsikázik, repedezik, szakadozik?*

6. Mondják-e egyszerű *gy* hanggal: *alugyál, fekügyetek le* (e helyett: *aluggyál, feküggjél*)?

7. A *lel* igét a nép minő szólásokban alkalmazza? Mondják-e ezt is: *valamire lelni?*

8. Ismeri-e a nép nyelve ezeket az igéket: *költekezik, mutatkozik, szorítkozik, védekezik? dühög, őrjöng, zajong?*

9. Ismeri-e a nép a következő szavakat: *folyondár, füzér, sivár, szikár?* — *csáp, vakond, tajkos, tor* (a bogár melle)? — *érdes, folyam, gágyog, gazdaságos, halmoz, hasztalan, hiány, hosszadalmas, hullám, kérész, komoly, korcs, magonc, merev, nyegle, pongyola, róna, rozzant, röpke, sérni, sérv, szörnyed, szörnyeteg?*

10. Hol s minő jelentéssel élnek a következő tájszók: *babhó, bombó* v. *gombó, cincos, csogni, feslék, fonka, fűdzeni, gubó, hírtjelni, homályog, homolygós, hónap-galuska, jónat, kénygyertya, korhadt, kurhol, perengyelni, perentel, szilaj zsömlye?*

11. Rövidítik-e a *néném* v. *asszony-néném* szót így: *ném, asszony-ném?*

12. Hol használja a nép a *kádár* szót? Hol mondják helyette: *pintér, bodnár, bogár, hordógyártó* stb. Él-e még a nép között a *kádár* szó ősmagyar jelentése: *bíró, pap, táltos* vagy efféle? Ismerik-e valahol ezt a Mészai András »Bujdosó éneké«-ben (1704) előforduló kitétel: »*kádári cigányság*«, és mi az értelme?

A feleleteket a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez tessék címezni. Minden választ külön nyolcadívre tessék írni!

EGYVELEG.

Tisza Kálmán is gyűjtött nekem jóízű kiszólásokat, magyar specifikumokat, amelyeket fölhasználtam a munkáim építésénél vagy mint maltert, vagy mint dekorációt s még most is meg tudom mondani egyik vagy másik helyen: »Ez itt a Tisza téglája«.

Még be sem értem a Ház folyosójára, már azzal fogadtak a képviselőtársaim, hogy a »generális« keres. Tudtam már ilyenkor, hogy valami érdekes kifejezést csípett föl s azt úgy hozza prezentbe, mint ahogy más ember egy-egy cukorkát tesz el, hogy annak adja, akinek az ilyen nyalánksággal örömet szerez. Jött is már elibém, mesz-sziről ujságolta:

— Hoztam valami pompás dolgot Gesztről, amit fölhasználhatsz.

— Ide vele, kegyelmes uram.

— No hát mondd meg, mit tesz az *élő ember özvegye*?

— Elvált embernek az elhagyott felesége.

— Dehogy. Azt jelenti, hogy az asszony ura holtig tartó börtönben ül. Hát a *barkácsoló embert* tudod-e?

— No már azt nem tudom.

— Olyan parasztot jelent, aki mindenféléhez ért, ácsoláshoz, kőműves munkához, kazalrakáshoz, disznóöléshez, föl tudja a rajt szedni, fát olt, kutat fűr, bírkapörköltet főz, szóval barkácsoló ember. Nem felejtetted el?

— Dehogy.

— Írd föl magadnak, mert én elfelejtem.

Egy másik alkalommal arra a hungarismusra persvadeált, hogy vegyem be valahova: »*De négy ló!*« Tetszett neki ez a bámulat-fölkiáltás, mert a *gyönyörű* elmarad a mondatból (De *gyönyörű* négy ló!), elmarad és azért mégis ott van az annál jobban — de csak a magyar fül hallja.*

MIKSZÁTH KÁLMÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédék.

Alig van olyan megyéje az országnak, melyben ne akadna két város vagy falu, melyek folyton ellenségeskednek. Bár Nagy-Kőrös és Kecskemét híres viaskodásától távol maradnak, mégis érdekesek, mert a nép hümora villan meg bennök.

Ilyen két falu Pestmegyében Veresegyháza és Szada.

Veresegyháza lapályon, Szada mély, völgyszerű szakadéokban fekszik. Tehát már a fekvésben van gáncsolni való.

* Föl is használtam a Különös házasság c. regényben. [Ez a kis közlemény a Pesti Hírlap 1902. IV. 19-i tárcájából való.]

— 'Iszen Veresegyházán oly távol van a »fő-utcán« a két ház sor, hogy esőben csak tengelyen vagy lóháton lehet átmenni, — mondta a szadai ember a vele beszélgető veresegyházinak. Azért is olyan kurta a lányok, asszonyok szoknyája, nehogy besározzák!*

— Hát, ha sár van is, de az legalább egyenesen van, nem úgy, mint Szadán. Mert ott egyenes út nincs, azért lépked olyan »tapogatózva« a szadai ember a lapályon, vágja vissza a veresegyházi.

— Szomszéd már nagy hangon kezdi. De én vagyok a hibás, mert minek állok szóba olyan emberrel, akinek falujában, az Isten házában ez van fölírva: »Ezen templom épült helyben.«! **

— Az ott van. De mi, amit építettünk, azt megépítettük, nem úgy, mint kegyelmeitek. Készen volt a templom, kőből-fából csináltak rá tornyot. Az óra lapját is rá szögezték nagy fityre s a mutató, máig is hiányzik! Mi? Hát az árát hová tették? megették? megitták? lám ki is hullott tőle a foguk! ***

— Már csak nem kegyelmed fog megtanítani az órára! Hát az őszi vásáron kinek a lánya kiáltotta el magát a gödöllői órástorony alatt, hogy: Apám uram! hát ezt az órát is úgy huzzák, mint a harangot?!« — Lássa! lássa!

— Hát... hát... izé, ni... igaz, nem tagadom, de mondja csak kegyelmed, — hogy visszatérjek az elejére —, minek van Szadán a temető mellett a kovácsműhely? Hm? Na majd megmondom! Az egész életükben sohasem járnak egyenesen, csak le s föl. A más világon mindig egyenesen kell gyalogolniok, mivel pedig ahhoz nincsenek szokva, a kovácsműhelyben megpatkolják a csizmájokat a temetés előtt.†

Na, de sietek, Isten áldja meg!

ÁGAI ADOLF.

Párbeszéd egy öreg és egy fiatal asszony közt. (Folytatás; 1. 30 : 485.)

Ö. E mi lisztünket még elíggették, csak aza szerencsénk, hogy éppen annyi vót, hogyéccér fösütöttök. — F. Szellén még csak magának, asztán falatozzon hozzá e kis író s vaját is, má dílelött huszta (köpülte) még ides anyám, e kicsint puha maratt mer gyöngö vót e téjfő, dejazér csak egyik jóizüven. — Ö. Iszē ugys ölőget hozzá látom, köszönyöm má ölig vót. — F. Nincs mit köszönnyi! igen szüvessen, máskor is, csak hogy igen ritkán níz még bennünk. E sē rámulom e zasztóru, ha éppen ápitusa gyün rá csak falatozzon beszid közbe is. Ippen eszte rossz kést talátom én is elővénnyi. A szēgin mónárnéjis aru panaszkodott, hogye zeccájgygait min még észí e rozszda miuta aze zece-boca lán van nálo. De még e szalvétyyai is minde zördőgei lésznek e mosásáve. — Ö. De hát e ruha hogyan á

* A népviselet csakugyan ilyen.

** Ez ott olvasható a ref. templomban.

*** A falu egy részén, vastartalmú víz folyik át, az abból ivók több fogukat veszítik miatta.

† A falu végén van a temető s közvetlen mellette a kovácsműhely.

rajta, minha csak velláve hánták vóna rá. De aszonygya e mónárné, hogy eriffuná ha búrbü vónajis, valóságos ruharézmín. E minap atta neki egyik moldon réklíjít, má azis ronygy lett rajta, mer mindig riszülódik minde rühes malac. — F. E malacokru gyut eszémbe, ho valamellik heti vásáro két ölmalacot akart vünnyi e mónárné. Má e zsákbo vótak, hát aze mafla nem kicsovasztotta e zéggyiket? Addig kergettik még megfokhatták, hogye gőzösrüjis csakmën [így!] lékisëtt e mónárné, pejg ölöget lencüt szëgin, alig liletüt hogy oda írt. Má indunyi akart e gőzös, alig hogy adott neki e liggató billëgët. Én is ë kis téjhaszonnye vótam, mer gyalog ugyis többet vásott vóna e csizmám tópa, mindaze tizënkët karajcár, amennyijér bevüsznek. Má majnem elis attam, mikor e malacokke beírt e szógáló. E mónárné valahun e bótba vót, esztán aze böszme lán csak lëtëttëjám e zsákot e bót elött e falasztërra. Mo(n)hattok neki hogyott nem szabad árunyi. Éccer csak ott lett e polécájg, de még avvejis ellenkëdëtt. Aközbe előkerüt e mónárné, azosztán erëndütö onnaj. E mütkor még hogye berëgbe mëntem, e rittyëkën ë véka babot pellügetëtt e kötinnýive, ahelëtt ho mëgeresztëttë vóna e szëlën, pedig ippen fújdígat is. Elakartam mënnýi mellettë, hogyészre së vëgyën, de bizo mëglátott. Lëfогott mingyá, hogye Bárdos Kálmánt én beszitem lë rúla. Azelött, aszonygya, csak szüvessen beszit velë, de müta én velem látto beszinyi, kéccër is emënt ú mellettë, ho nëmis szót neki. Lásso, illen kergetegës fejféjrníp; vót is eszémbe lëbeszinyi rúla valakit. Valamit monhattam e Kálmánnak, má magam së tudom mit, hát nem mëg-áredát értë. De asztán millen lucskos szájo van annak e vésznya terëmtísnek. Alig vártom, hogy ott hagyhasam, ollan përázno besziggýei vannak, akárcsak ë cemënde ringýónak. — Ö. Iszë ugyis csak ë jómadár lëhet. Egyik vësárnap dilután is e zósëgi kertëk alatt lafancut maga e hóba, alig tudott gobáncunyi, kigecmerëgnyi belüüllö. É pár csizmát is adott neki e mónárné szegőccsigën föllü, mer mëgkő annyí neki hogyëgy áldott jó lölkü asszon, dejsiszë ekruszputa má azokat is. — F. Hogyan is tutta mëgfogannyi az e mónárné! — Ö. Hogyan szëgin? hát hogyez Ágnësnak a zannya ollan hirtelenýü mëgbetegedëtt, hazaköllött neki mënnýi. E mónárné mëg nem kapott hamarossan helëttë. Ezt szërëztik neki, osztán csak elizent értë Sébe; mëgis gyütt hamarossan. Bizo nem igen teccëtt nekik, má mikor mëglátták së, de kintelenýëk vótak mëgtartanyi mëg más akad. A min hallom e napokba visszajis megy ez Ágnës, mëgmarad nálok mëg e győ esztendőrej is, mer e zannya mas má egisszen főipüt e bajjába. Më csekilsigbü szërëztë azis aszte na bajját. — F. De ehiggyë nem is tudom én ho mi írtë. — Ö. Hát mëg e zósëfëlle elakarta hivatnyi e Csukánët e zispitábu kendërt nyünnyi, de a Nacájo világërsü mernë este e zispitábo mënnýi müta hirë van, hogye Virág Miska haza jár — ez Isten boldogiccsa. — E mënt má jó kisössen maga. Sëtëtt is, mëg ott is mëg azon e sok fenyëëttë gërsáfëlon főtudott másznýi, igen főhevüt, osztán ollan baca vót, — hogy aszondattya velem, — rá huzott ë jót e korsajokbu; nëmis sokke előbb vüttik fő e kutru. — F. Oh, oh, hát má e kutná rosszu lett,

ho főköllött vünnyi; vezettik vóna inkább haza. — Ö. Të is más malomba öllesz hugom, mëg én is. Nem jó értëtted mer e fonálle piszmatulóttál. — F. Lëhet ám, hogy idë veszëtt e zeszëm azér értëttem fére. Hát kit is vüttek fö e kuttu? — Ö. Virágék e vizet, mibü ez Ágnës annya ivott. — F. Ehën, má értëm. — Ö. Másnap má kezdett zsimbëlöskönnyi, ëkkét napig mëg föntartotta magát, de osztán mégis csak e zágynok esëtt, edöntötte e baj. De tán... F. Mëgállított néném asszon e szovábo. Há csak igaz vóna, hogy Virág Miska haza járno? — Ö. Masmá nëm hallanyi felüllö, mer akkoriba misët szógátattak érte e szürkékna. (A szombathelyi Szt-Márton városrészben lakó Domonkos-rendü szerzetesek.) Hanëm abba a zidöbe maga e Virágnë panaszkodot nálunk, ho má három ijje is mindën ijje lëraktyák e tálosru e zedint csak u zirëgnek zörögnek, osztán ha kimëntek mëgníznyi, sëmmiccsë láttok, e zedinyék is rëndësen e helëkën vótak. De azutátu fogva nëm hallanak sëmmi zörejjcsë. — F. De sok mindën aggya elő magát abba e na rëzëdënciábo, nëm jábo ho mindën zsöllér abba fiszkeli be magát. Mongyák, hogy e Böröndi Katit mëg e boszorkán nyomgya. — (Folytatjuk.)

(Vas m. Német-Gencs.)

PEKOVITS SÁNDOR.

A. Hova míssz, hé, a pejkokkal?

B. Megyek bátyám lü után (t. i. lovat legeltetni).

A. Hát oszt van-i fű a Ravaszjukon?

B. Vóni vóna, de ez a fene lü az Istennek se eszi, csak gázolja a jó füvet.

A. Biz' ebbe a nagy höségbe csak a viz tartja a jószágot, egész nem csak legyelni, hüvösölni szeret. Mír nem lopatod meg vele egy kicsit a Gyalpárt. Ott most jó tippont mondanak a Szabó Péter bájjám földgyin.

B. Nekem Szabó Péter sem ingem, se gallérom, nem mehetek én az ü földgyire.

A. No, hisz' ettél te már a más fazikából kását. Nem kell tígéd filteni, mer azír csak jó bürbe vannak mégis a lovak. Jól van a', öcsim, úgy ilünk, ahogy tudunk.

B. (Mosolyog.) Jó iccokát.

A. Aggyon Isten neked is!

(Kisújszállás.)

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

Közmondások.

Sűrű krajcár többet ér, mind a ritka garas.

Farkasrú beszének, oszt' a kerték alatt jár. (Vö. Nem jó az ördögöt a falra festeni.)

Évés közbe' gyün mëg az étvágy.

Az egér së mëgy mindig egy lukba (megunja az ember ugyanazt az egyet).

(Aki süket, az bolond is.

Ha vendégségbe menték valahová, otthun a kokast még kő kötni! (Hogy készen legyen a lakoma visszaadására, mert a sziveséget, jöltartást, mindig viszonzni kell.)

Tanúj tinó, ökör lesz belüled!

(Hijábo csak, szél a tél. (Azaz a szél hozza meg az igazi hideget.)

(Ingyé' nincs a halál se, a' is az életet kóstájo.

(Így jár, aki a zsidónak nem köszön, átesik a küszöbön.

No még éccër! három a magyar! v. (három a magyar igazság!

(A betegét kérdézik, az egészségesnek adnak. (Értelme: ne kínáltassa magát.)

(Baja.)

(Vér vízzé nem válik (a rokoni kötelék a viszályok között is fennmarad és előbb-utóbb kibékülésre vezet).

(Könnyű Katát táncba vinni (akinek magának is kedve van hozzá, azt könnyű rábeszélni).

(A lónak négy lábo van, mégis megbotlik.

(Csallánbo nem üt a ménkú (még az ördögnek se kell).

(Öreg fa árnyékába' jó pihenni.

(Ajándék lónak nem kő a fogát nízni.

(Mindén kokas úr a maga szemétdombján.

(Szegzárd.)

MISKOLCZY GUSZTÁV.

Szólások.

(Többet tud a csibe, mind a tyúk (túltesz az apján).

Okosan van a csizma megfejeve! (Kárörvendő szólás.)

Tiszta munkát csináni: a poharat fenéig üríteni.

(Az annyi, mind kétszer kettő négy, hogy, ha meglát, észalad.

(Obsit, amerre a nap süt (elmehet, amerre a part szakad).

(No ne, hogy el nē vesszén a péterkéd (no itt van, neked is juttatunk belőle egy falatot).

Disznó vad oláj! (Szidalmazó szólás.)

Cigányuccába szaladt (az étel, mikor a gégecsőbe siklott.)

Maj' belegyűsz tē még az én cipőmbé.

(Mégáj csak, maj' megtudod te is, hány a kettő!

(Gyűn még a pisze a horogra. (Fordúlhat a sors kereke s téged is utolér a csapás, a súlyos helyzet.)

K. »Hogy van?« F. »Mind a krumpli, min' mikó csirázik.« (?)

Süt a cipő: fényes.

Ide süss: ide nézz, ha látni akarsz valamit. Büszkélkedve.

Melléje esni: hoppon maradni. (Vö. Két szék közt a pad alá esni.)

(Mintha csak skatulyábú húzták vóna ki, úgy járt mindig.

(Jól öltözött, takaros volt).

(Még nem lépted át az árkot: még nem ismeröd az élet iskoláját.)

(Baja.)

(Vénebb Paksná: öreg) jószág. Emberre is.

(Nagy széme van: ritka,) mint a fehér holló. »Nagy széme van nálom a bankónak.«

Oda sē szagúl, oda sē tója a cifferblattyát (érzi magát bűnösnek és nem mer mutatkozni).

(Maj' belegyüssz te még az én cipőmbé (rád is kerül a sor, téged is ér majd ugyanily megpróbáltatás).

(Ott söpör, ahun a papok táncúnak (nem igen szereti a tisztaságot, nem seprí ki a szoba minden zegét-zugát, hanem csak a szembeötlő részét).

Ennek má' van teteje: ez már teszi, ez már beszéd, ennek van értelme.

Mit van tenni, mint . . . : más kibúvó nincs, mint . . .

Nem tom, mikó lesz belüle énekēs halott: mikor meggy dűlőre a dolog.

Nyelbe sütni vkit: megnyerni őt részünkre, ügyünk javára.

(Úgy köllött, úgy köllött, kábusztába hús köllött. (Kárörvendőleg.)

»Nincs nagyobb halálom, mintha ekűdöm valahová, oszt' nem gyűn haza.« Mondja a gazdasszony a sokáig elmaradó cselédre, »kit jó vóna halálé' küdeni,« olyan sokáig odavan.

Úgy pofon verte, hogy hatot bukfencezett. (Baján e szólás így módosúl: Úgy regbe súgta, hogy hatot bakázott.)

Akinek nem bundájo, nē végye magáro: ha nincs semmi köze hozzá, ne avatkozzék bele.

(Enné' is a sírás, nevetés egy zsákbo van. *mile*.)

(Szegzárd.)

MISKOLCZY GUSZTÁV.

Minden koszos malacnak akad dörgölődző fája. (A vén lány férjhezmeneteléről mondják.)

Fonásával eszi kényőreét. (Gúnyosan mondják a sovány állatról, úgy hogy gazdája is hallja.)

Rajtam van a halóruha. (El vagyok szánya.)

Kicsiny az ól, nagy a disznó. (Akkor mondják, ha valaki kis lábbelit vásárolt.)

Sē túled, sē hozzád. Két közbe vagyaónk. (Kétséges helyzet.)

Hátra tekénget, mint a rossz birka. (A lusta dolgozóról mondják.)

Szoríttya a csizsma a lábát. (Bajban van.)

(Lész még ideő széépen járnai. (Majd az orrához dörzsölöm.)

Biztatja, mint a kocsis a lovát.

Kán-torok — bő torok.

Megfőzték a kitoló kását. (Felmondtak a cselédnek.)

Ha tē nem vaóná' még a penész, ki enneé még a kényeret? (Ezzel a mondással az erejével vagy dolgosságával dicsekvő hitványt szégyenítik meg.)

Nyőjjē meég ek kicsint. (A hitvány fenyegetődzőt ingerlik ezzel a mondással.)

Neki dőlt, mint Csíhos a ködnek. (Meggondolatlanul fogott valamibe.)

Elvitte a levelet. (Elillant.)

Olyan, mint a Pilátus macskája. (A korhelykedésben megsápadt emberről mondják.)

Mosolyog, mint a tót rózsza.

Megadta magát, mint alyi (arlói) lyány a bikának.

Odavágott, mint másik-apó a keselynek.

Úgy él, mint a számár a szemeten.

Ollyan, mint a jaófélé sáfrány. (Dérága.)

Ráborsol. (Rápirít, megszegyenít vkit.)

Előre van, mint Kocsor az imáccsággal.

Maga szopta az anyját. (Megtermett, derék.)

(Mátraalja és Felső-Borsod.)

BORSODI LÁSZLÓ.

(Letagadná a Krisztust a keresztről, az Istent az égből.

Beléje szállott a félelem.

Formázkodik hozzá.

Azt mondom, Barca! (Úgy van, igaz.)

Nyelvére vette a falu. Nyelve hegyére vette. Hozzá értette a nyelve hegyét. (Beleszólott a szólás-szapulásba.)

Delet harangoztak a határban. (Elütötte a tizenkettőt a gyomrában. (Éhes.)

Még ki sem húztam a lábamat a házból s már ott volt.

Fogadta mennyre-földre.

Pofon ríppentette.

Az ájéba [?] csak nem mehetek.

Azt mondják, hogy »hogy«, pedig »dehogy!«

(Zala vm.)

ZILAHY JÓZSEF.

Eső lesz, mert verekednek a csirkék (csakugyan volt is aznap).

Eső lesz, mert a lábas jószágok korán fedél alá ülnek.

Sok az akácvirág, sok szőlő lesz.

Egy hopra meglesz (azaz gyorsan.)

Örökké duzmával eszik (azaz haraggal; így is mondják: *pufog*).

(Kisküküllő m. Hiderfája.)

SZÁNTHÓ GÁBOR.

Elvinném az üveget a kamrába, de félek, hogy *bűntet esik* (összetörik. Vö. »kárba vész«. Miskolc).

Szurkiba van az, aki szurkol t. i. fél, remeg. Vö. szűkül. (Nógrád.)

Izonytalan idő, mondta a miskolci szőlőpásztor, midőn sok eső esett, valószínűen paraszt tudakossággal.

Nállunk a patakparton futosó madár hiába szól, hogy *Tőcs!* *Tőcs!* (Lile, *charadrius pluvialis*, *Regenpfeifer*?) Itt meg a kis madár a bokorban egyre jövendeli az esőt, hogy *Fity!* *Fitty!* (Valamely poszáta?) Körömi, zempléni asszonytól hallám Miskolcon.

BALOGHY JENŐ.

Tájszók.

Burhós: borús. Vrácsik (Som. m.).
csórag: fütykös. Nemes-Déd (Somogy m.).

halámol: elhamarkodva, elnagyolva végez. (Mezőtúr.)

hegyel: hetykén viselkedik. (Debrecen.)

hordoz: boronál. (Nemes-Déd.)

jérce-kártya: rossz k., a mellyel t. i. nem lehet nyerni. (Debrecen.)

kanca-töltés: amelynek nincs magja. (Hadház.)

kellemkedik: pózol. Egy levélből: »Nem szeretem a kellemkedésüket.« (Jászkisér.)

kiruház: megver. (Nemes-Déd.)

közellet: környék. (Uo.)

legyorsol: gyorsfényképet készít.

»Legyorsoltatom magamat.«

(Debr., H.-Szoboszló.)

leptiben: sietve. »Leptiben jött

vissza egy kis idő múlva.« (Hadház.)

megirankodik: erőltetés miatt meggyöngül vmely testrészt; megtágul az ín. »Még az össze mögirankodott a lábo, mast is sántétt.« (Nemes-Déd.)

megvét: oltalmaz. »Ha bántanak, megvéccsél.« (Hadház.)

mét: még? »Iste~mét bizo~!« (Nemes-Déd.)

peréz: öt kövel játszik, bikázik. (H.-Szoboszló.)

sedereg: csurog. (H.-Szoboszló.)

zártóra: záróra. (Hadház.)

zeherjaskodik: kötekedik, hegyel. »Néha Kálmánciék zeherjaskodtak.« (Hadház.)

zismált, zizmás (pl. széna): lazán rakott s meg nem rokkant. (Debrecen. Hortobágy.)

KULCSÁR ENDRE.

Göbe: nőstény sertés.

csobikolás: úszás közben a víznek a lábbal való csapkodása.

manuszka, tutyi: posztó félcipő.

viganér: vastag ruha, felöltő.

vonyigó: széna-, szalmahúzó horog.

céklász: bolyong.

kotonyáz: keres, kutat.

gebe, gebencs: rossz ló.

gubancs: csomó (pl. kötélén).

hadarint: kanyarint, vág, (pl. kaszával egy rendet).

mákos szarvas, mákos könyök: mákos kalács.

topa csusza: csipődött csusza.

gyugat: szalma, amit egyszerre tesznek a kemencébe.

kukela: itató ostor (rövid nyelű és kötelű a végén csomóval).

szorító: legénysuba.

fuarol: udvarol, kurizál.

ringó: kanapé, dívány fából.

turcsi: csizmahúzó kis szék.

(Kalocsa vidéke, Ordas.)

PÓKA IMRE.

Abronyica: vízhordó fa.

bagrena: akácfa virága; bagrenafa: akácfa, *bagrenát sodorni*: hosszú nádszállal a fáról az akácfa-virágot szakítani.

büger: így nevezték a 4 kros pénzdarabot.

bugylibicska: fanyelű behajtható zsebkész; tréfásan békanyúzó.

búda: fakeskedés.

bika: eséplőgép (zúg a bika).

bosztán: dinnyetermelő hely.

bigé, dölé v. princike: dölé MTsz.

depó: pálinkakereskedés.

gácsér: himkacsa.

gacsos: görbe-lábú.

guba, bubojka: MTsz. guba 4.

glikker: apró kőgolyó, mellyel gyermekek játszanak.

gimpli vagy *csúzli*: gumi-puska,

slicc (villaforma faágból gummi-
ból és bőrdarabból).
gelencsér, gerencsér: fazekas.
héber: emelő gép; a német Heber.
héber: lopótök, mellyel bort szív-
nak.
kuka: néma.
kuka: horogalakú fa, melyet hor-
dáskor (gabna h.) használnak
az átalvető kötél végére erő-
sitve.

klumpa: facipő.
machina: tűzoltók szerkocsija.
mutter: sróf.
miskáról: disznót herél.
galáris, kaláris: cérnaszálra fűzött
gyöngysor.
ókularé, pápaszem: szemüveg.
A kabát különböző fajtái: kabát,
rékli, jankli, testhez álló, leves,
pruszlik, mándli, dusánka, ha-
cuka, kacabáj.

(Bács m. Ada).

KLEIN JÓZSEF.

bagóca: barna borsófaj.
cibar: szivar.
citrony: citrom.
csavirga: csiger.
csima: káposztatorzsa.
csókra-csók: portulaka-virág.
búcsú: körmenet; *úrnap* b.: úr-
nap k.; *a temetőbe megy a b.*
(mindszentkor délután); mind-

járt *a búcsú után mentünk*: az
oltári szentséget kísérő papság
után.
isten-gyalú-tők: mely főzészor szét-
foszlik.
kalantýú: belső retesz, kettős ajtó.
kényes menyecske: fekete pézsma [?].
kesentyű: kézmelegítő (érmelegítő).

(Gyöngyös.)

NAGYMÁTÉ ISTVÁNNÉ.

Táncszók.

Járd ki lábom, járd ki most
Nem poroncsol senki most. —
Mincsább véled táncolnék
Marhabendőt vondoznék. —
Az én társam ójjanforma
Mindha bihalbornyú volna. —
Kerüld meg a kemencét
S öleld meg a menyecskét. —
Szorisd hozzád, nem anyád,
S el se erezd még nem ád. —
Álló lábom kanyaroggy
S édes inam le ne roggy. —
Kemény dusza szalma párna
S szegény legény jobbat várna. —
Táncoltatom Marikát
S ad az anyja pálinkát. —
Táncoltatom Ámálit
S ad az anyja valamit. —
Haja zsiros pappiros,

Szép a leány, ha piros,
Pántlikája van csokros
S három német forintos. —
Szegény legény ne oda.
Gazdag legény kell oda.
Gazdag legény nem kéri
Szegény legény nem méri
S ott a vénség megöli. —
Száraz köszvény nyavaja
Huzzon össze hajnalra! —
Húzzad cigány azt a hosszút,
A jó lónak nincsen rossz út. —
Húzzad cigány hegedüs!
Ójjan vagy te mind az üst. —
Húzzad cigány disznót adok
Nem tűrja fel az udvarod. —

(Maros-Torda vm. Kibéd.)

ŐSZ JÁNOS.

Átkozódások.

Akadj meg a béledbe. Járjon ki a szemed, mint az asztal fíjókja! Szároggyan el az életed, mind az almafa virágja! Ereszkegygék le a szemed cérnaszálon! Én istenem, ne tûrd el, ha látod is kerüld el! A szentségit annak a rozsdás ollónak, amejikkel az Uristen kerekre szabta ezt a ribanc világot!

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Hogy az orrod hánnyon csontot! Kössenek kutyát a hátadra s úgy vigyenek a vásárra! A csuz egye le az orrod hegyit! Hogy fujjon el a szél a talpad alatt! Hogy kapjad apádat a füstön, a mikor haza méssz. A sárga pokolvar a beled hánnya ki, az isten engeggye meg! Hogy a var egyen meg s a kosz evetlen ne hagygyon! Ó hogy a nagy nyavajja roncsos ki! Hogy járjon ki a szemed, mind az asztalfíja! Ó hogy a beled mennyen bogra! Hogy az ócfalvi fene ett vóna meg, s egyen meg, de ma, me honap késő lesz! Hogy a tetvek a kertek alatt egyenek meg, — az isten engeggye meg! Verjén le a dög, hallád-é! A köszvény huzza össze a szivedet s a májadat! Az epe öncse el a belsődét! Az isten soha temetkező hejet ne rendezen, ha nem mondok igazat. Essen ki a két látó szemem, ha nem láttam, nó! hiszed-e most? Kutyán ugató tolvaj legyen a nevem, ha nem igaz! (Maros-Torda vm. Kibéd.)

ÓSZ JÁNOS.

Mennydörgös, lobogós, villámlós teremtetete, szedte, vette, bujdosó agyadba. — Üssön beléd a haragos Istennya! — Úgy orrba kaplak, mint Szücs Marci a kecskét, hogy a négy lábad egy helyre kerül, mint Kapca Marci lovának s nem pisolyogsz (mosolyogsz), mint a sükei vadalma a fa tetején, hanem bőrt húzol a fogadra, mint a vidéki fakutya, mikor ismerkedni megy a városba a többi kuvaszokkal, mert ha nem, — megütöm a tarkódat, hogy szád nem tartja meg a szombati fuszujkát.

Cigány káromkodás. Soruj belé egy porcsiós iverbe s még ott is kotyogj! — Oh, hogy légy küvirsigedbe ojan, mint egy hajsál! — Óh, hogy járjon ki a semed, mint az asztal fíókja! —

(Üdvarhely és Marostorda m.) SZÁNTÓ GÁBOR.

Tréfás kérdések.

Etté-e má patkán húst? Nem ettem én! Hát te etté? Ettem biz é! Hát hogyan! Hát csak úgy, padkán ettem. (Padka : a banyakemence körül levő ülőhely.)

Ennihány birkának hány lába van!? Hát legalább is nyóc! Ej, dehogy nyóc! Hát mennyi? Csak kettő! Hogyan? Enni hány birkának. Aki enni hány a birkának, annak két lába van.

(Bács m. Ada.)

KLEIN JÓZSEF.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

A MAGYAR SZÓREND.

V. Az összefoglaló szórend (vége).

4. Az összefoglaló kifejezéseknek negyedik osztályában olyan nagyzást és nagyítást jelentő mondatokat foglalunk össze, amelyekben a nyomatékkal ejtett szók nem állandó kifejezések, hanem csak esetről esetre veszik föl az összefoglaló nyomatékot s akkor járnak összefoglaló szórenddel.

Ide tartoznak először is a mutató és kérdő névmások, ha — p. fölkiáltásokban — a 3. osztály kifejezései helyett használjuk a sokaság vagy fokozás megjelölésére, p. *annyi* v. *mennyi* (e h. *oly sok, milyen sok*), *annyiszor* v. *hányszor* (e h. *oly sokszor, milyen sokszor*), *annyira* és *úgy* vagy *mennyire* és *hogyan* (e h. *oly igen, milyen nagyon*), *mióta* (e h. *régóta*), *mikor* (e h. *rég*). — Idézeteinket a 3. osztály csoportjai szerint rendezzük, amelyekkel ezek rokonértelműek.

a) Sokaságra, nagyságra vonatkozók (vö. *sok, nagy* stb.): *Annyit* bevettem, mégsem használt! (Joann. Szór.tan. 2:38). *Mennyin* és mely nagy szentek megütözköztek abban (Pázm. NySz.). Nézd csak, mennyi renyhe tollas összegyűlt! (Ar. Arist. 2:107). Máskülönben *olyasmire* elszánhatná magát, melynek bajos aggodalom volna a vége (Fal. 505). Egy özönvíz előtti állatfogért.. *oly* sommákat kidobott (Jók. nemz. kiad. 11:122.)

b) Időhatározók (vö. *sokszor, gyakran*): Mennyé nagy engedetlenség vagy on ezen, hogy *ennyészer* megtiltottalak tégedet és harmadszer leltelek engedetlennek (DomC. 50). Akit ennyiszor megkaptunk ajaka simaságában (Balásfi, id. Mol. 133). *Mennyészer* megharagoták ötet a kietlenben: quoties exacerbaverunt eum (AporC. 37). Elő nem győzném számlálni, írásának minden levelében mennyiszor illetlenül nevez (Pázm. LuthV. 5). *Hányszor* elárultam már magamat (Kárm. F. XXXIX). Hányszor megkísértők.. egyenkint hatolni fel a meredekre (Ar. MO. 1:26).

c) Időhatározók többnyire a *már* szócskától kisérvé (vö. *régen, régóta*): Már *akkor* megmondtam neki! Már *mikor* kimentek!

(Nép, Dunán túl.) Oh Démos, *mióta* itt ülök, hogy veled már jót tegyek! (Ar. Arist. 1:78.) Hanem hát má' m'óta itt terécsülök (Nyr. 30:396). *Haótâtó(l)óta* méccsináták má' azt a templomot! (21:562.)

d) Helyhatározók (vö. *messzire, magasan* stb.): *Annyira* kinyúlik. *Mennyire* fölrepül.

e) Módkhatározók, fokhatározók (vö. *nagyon, igen, erősen, apróra* stb.): Ezeknek száma *annyira* felrakodott, hogy.. megszámlálhatatlan (Born., id. Mol. 133). *Mennyire* elmérgesedett a dolog! *Úgy* a földhöz sujtak, hogy apád sem tud felszedni (Krizsa: Vadr. 361). Ha *még úgy* kitömi is a gyomrát.. (Nyr. 30:488). *Csak úgy* megüli a lovat, mint a hortobágyi csikós (21:427). Maga sem gondolta, hogy *így* leteremtse (Ar. TSz. 2:24). Ki legyen e vádolt? *Hogy'* elmarasztom! (Ar. Arist. 1:257). Hogy megijedt! stb. Gondoljad meg, *miképpen* megijede az szűz Mária (HorvC. 101). Csudálkodván elhúlsz, *mint* megéhült a béled (1690-ből id. NySz).

Ezek a névmások természetesen csak akkor járnak összefoglaló szórenddel, ha a sokaságra és nagyításra vonatkozó szókkal rokonértelműekké válnak, ellenben más esetekben, ha nyomaték van rajtuk, kirekesztő szórendet követelnek. Vö. p. *Úgy* elrontotta az órát, hogy nem lehetett helyreigazítani. Ellenben: Ezt az ígát *úgy* rontá meg az Messiás, hogy az ő híveit az örök haláltól megszabadította (Telegdi: Ev. 1:75). A politikában *ép annyira* jártas vagyok, mint te (= ép oly igen, nem kevésbé). De: A földrajzban *ép annyira* volt jártas, mint a történelemben; mindebben megelégedett a félig-meddiggel (tehát a. m. ép oly kevésbé, Ambrus Z. Miss Rovel 60). *Hányszor* kiment hozzá! = milyen sokszor; de a közönséges kérdésben: *Hányszor* ment ki hozzá?

Ezek a névmások sokszor megtartják rendes kirekesztő szórendjüket az összefoglaló és fokozó használatban, néha a régi nyelvm emlékekben (vö. Mol. 137) és jobb íróknál, sőt itt-ott a népnyelvben is, de az általános nyelv szokás nem helyesli az ilyeneket (legfőlebb az (a) csoportban, mert itt a szokás nem állapodott meg annyira — mint a 3. osztály megfelelő csoportjában sem!):

(a) *Annyi* véreket onták ki, hogy megtölt vala Jeruzsálem vérrel (Telegdi: Ev. 1:95). *Csak annyit* hordtak be, mint tegnap (Nép). Nagynak es sok vóna, *akkora* fájdalmat visel el (szegény gyermek, Krizsa: Vadr. 356). *Hány* itéssel rettent meg az te szíved (ThewrC. 99). *Hány* szegény halandó nyakát szelte ő el! (Ar. NC. 3. én.)

(b) *Mennyészer* haragétották meg őket az pusztában! (MA. Zsolt., vö. fönt ugyanezt a helyet össz. szórenddel az AporCből).

(c) Akiket a barátság *annyira* kapcsolt volt össze, valamint az atyafiság (Mikes: MulN. 307). Látom, mennyire illetett meg nagy ideád szépsége (Kaz. Diog. 230). Hogy ez a 'homok' [arena: Calidris arenaria] mennyire vág be a madár elnevezésébe, ennek világos bizonyítéka.. a német Sanderling (Herman O. MKritika 2:335). — Az bálványt *úgy* törék el, hogy még az fótját sem találák meg (ÉrdyC. 220b). Úgy vakétotta meg őket az ördög, hogy tüle országokat féltének.. (Born: Evang. 1:450). A királyfi úgy szúrta keresztül a hosszú óriást, hogy csak úgy lepuffant a lóról (Székelyf., Nyr. 29:535). Képzelheted, *mint* ijedtem el (Kaz. Siposhoz 113). Mint hatá meg e kegy egész lelkemet (Kaz. Sara 76). De mint levének oda, látván, hogy...: wie erstaunten sie aber, als.. (Kaz. Regék 210).

A *sok* fogalmát sokszor kerek számokkal fejezzük s akkor is összefoglaló a szórend: *tízszer* visszajött (ellenben *tízszer* jött vissza = éppen tízszer, csak tízszer), *százan* elestek (*százan* estek el = éppen v. csak százan). Ama vérontó angyal, ki *ezereket* lecsapkoda és a földre agyaza (GKat. Válts. 1:555). Jaj de ritka vendég, bizony *százszor* meghalhatna miatta az ember (Vas G. Nagy idők 370). Má 99 embert megettem (Nyr. 3:558*).

Ilyenkor a számot sokszor az *is* kötőszóval is kiemeljük s ez is bizonyítja e szórend jogosultságát: *tízszer* is visszajött, *százan* is elestek stb. S ugyanígy használunk sokszor nemkerek számokat is, ha ezeket is soknak akarjuk föltüntetni: *háromszor* is visszajött, *kétszer* is megmondtam, mégis elfelejtette stb. És ilyenkor is mondjuk kötőszó nélkül s mégis összefoglaló szórenddel: Ez éjjel engemet *háromszor* megtagadsz (DöbrC. Máté 26. fej.). *Két hónapot* eltölténk ilyen reménységben, amidőn az idő egyszersmind megváltozék (Mikes: MulN. 314). Ezt a gyönyörű versszakot *kétszer* el kellett ismételni (Tóth B. Sero, Leányok, MKtár 7). Kérdezte, ki mer oda bemenni; hát egy pajtásunk bement, — de *kettő* bement (Nép, Veszprém). — Vö. e rokonértelmű kifejezések szórendjét: *ketten* is bementek; *még egy* bement; *hatszor* is rálőne (Vas G.); legalább *két hónapot* eltöltöttünk. Ellenben: legfőbb

* Kirekesztő szórenddel kevésbé szokásos; vö. Ne hozzatok oly ellenvetéseket elő, melyeket *ezer* példákkal lehet megcáfolni (Kaz. Diog. 29.) Sámson.., kiről írva vagyon, hogy *ezer* pogányt v^eert egy állcsonttal agyon (Ar. Toldi III:5). Vö. Kár. Bibl. Birák 15. rész: és levere azzal *ezer* férfiakat.

két hónapot töltöttünk el, (csak) *ketten* mentek be stb. kirekesztő, lefokozó szórenddel.*

Más fokozó kifejezések mellett éppen a fokozás, a kiemelés megjelölésére a *még.. is* kötőszót alkalmazzuk (l. MKszók 1:27): még az *apját* is megcsálná; még a *pogány* is megszánna. Mármost ezeket is sokszor a *még* elhagyásával mondjuk (a *pogány* is megszánna), sokszor pedig az *is* kötőszót sem alkalmazzuk, mégis megtartjuk a fokozás, nagyítás kifejezésére az összefoglaló szórendet. A *pogány* megszánna szegény Jóká sorsát (Ar. Jóká örd. III., vö. Kicska, Nyr. 20:297). Így értjük a szórendet a következő példákban s a hozzájuk hasonlóknak:

Oly keserű vala vize, hogy *torkokat* megészakasztja vala (HB). Oly igen kínzák, hogy vére elárada (KatLeg. 2977). Oly nagy rettenetességgel volt megrettenve, hogy ha a *föld* megnyílt volna, legottan oda rejtette volna ő magát (VirgC. 42). Ha az *kisded állatokra* ily gondod vagyon, mentől nagyobb leszen az emberekre! (Lép. PTük. 2:14). Másutt egy *vármegyében* elég volna (Mikes 37. lev.). Azt gondoltam, előbb a *tenger* kiszárad, mintsem ezt megérjem (Amadé 32). Azt gondoltam, előbb a *nap* sötét leszen, mintsem azt érhessem (81). Hol jó bort érezek, betérek; ne térnék hát Egerbe? Ha *ezt* a várost elkerülném, az Isten is megverne (Pet. Eger mellett). Nem jobb volna, ha úgy elhagynám magamat, hogy a *csizma* leszakadna a lábamról? (Jók. nemz. kiad. 11:207). Készebb elkoplalni három nap, mint hogy az *ozorai verekedést* elszalassza (Vas G. Nagy idők 46). A béres pusztá *szóra* elereszti ellenfelét, éppen midőn agyon kellene ütni (89—90). Most már kardod is van, bugylit ne végy a kezédbe, mert ha *akkor* megfoglak, nem eresztelek el egykönnyen! (154.) Az írás művészetéhez sok minden szükséges. De leginkább szükséges az igazság, Ahol *az* megvan: ott igen sok más hiányozhat (Eötvös K. Károlyi G. 1:2). »A magyar nép közbeszédben így hangsúlyoz: Ha a *házam* eladhatom, megfizetek« (Ar. Hátr. pr. 401). Olyat sikojtottam, hogy az *útra* ki vót hallani (Nyr. 17:188). A puskagolyóbist *futtába* megragadta (18:92). Én a *kisujjáról* megismerem. *Ingyen* odaadom stb.**

* A nagyító értékű számok itt is előfordulnak kirekesztő szórenddel, de ez nem olyan pontos kifejezőmód: Mely *legalább tíz* talentomot ér meg; és tőlem mégis ingyen kapod (Kaz. Diog. 169). A Szent Gellérthegy olyan magas, hogy egyszerre nem is látja meg az ember a végét, hanem *kétszer* kell fölnézni (Vas G. Nagy idők 363). Ince *kétszer* utazta körül a földet: az utazás minden neméhez hozzá volt törődve.. (Jók. Enyim t. Nemz. kiad. 2:1).

** Kevésbé találó ilyen esetekben a kirekesztő szórend, mint a köv. példákban látjuk: Ha *Saultól* kergethette el a hárfazengés az ötet győtrő lelket, hogyne kergethetné el a te leveled az én bajomat? (Kaz. levelei 1:321).

Sokszor alkalmazzuk ilyen nyomatékkal a személynévmásokat és a visszaható *magam* névmást:

Ha *én rólam* meg tudtál feledkezni, nincsen igaz lelked (*még énrólam is.*). Ha *én* kimegyek, majd hátra kötöm a sarkod, tudom Istenem (Nép.) Nem is érdemli minden ember, hogy az *én* szerelmem történetét megtudja (Pet. Uti lev. IV). Ha *én* megfoglak, tudom, úrröpész, mint.. (Nyr. 3:373). — Igyekezzél azon, hogy győzd meg szeretetedet; de megintlen az én igyekezetem, hogy *téged* elfelejt-hesselek (Mikes: Mul. n. 189; a 2. osztályba is sorozhatni, a kötőszó nélküli példákhoz). Ha *te* eljőnnél, akkor tudom jól mulatnánk. — Ha *ő* elhagy, akkor végem! S mit *ő* kiad, mit *ő* beszél, nem tréfaszó, nem pusztá szél (Ar. Keveháza). — Ha *magamnak* szükségem volna reá, sem viselhetnék róla nagyobb gondot (LevT. 2:204). *Magok magoktól* elidegenítik (Zvon. Post. 1:692). *Maga példájával* megmutatta (Illyés: Préd., NySz). Elvesztvén teste-állásában egyenlőségét [egyensúlyát], *maga* alkalmatosságot adott leverésére (Haller L. Telem. 63; ma inkább: *maga* adott alk.). *Szömélesen*, *magátul* megkérdeztem (Nyr. 12:332). Ha az ajtó *magátul* kinyílik, vendég jön (15:471). Így: *maga* elismeri, *maga* megvallotta, *maga* megveti az ágyát stb.; vö. *maga is* elismeri, [nemcsak mások mondják] stb. Ellenben kirekesztő értelemmel és szórenddel: *Magam* pásztorim lopták el (nem máséi, Bethlen Élet., NySz). *Magadnak* kell megenned PPBl. (NySz. *magam* Szól.)

Összefoglaló szórendet alkalmazunk akkor is, ha a nyomatékos kifejezést a megengedő *akár* határozó-szó előzi meg: Nem bánom én, igen, akár *ma* elmegyek (Ar. Toldi II:11, azaz ha akarod, ha tetszik, még *ma is* elmegyek; vö. ugyanabban a versszakban: Nem bánom én, igen, elmegyek én *ma is**). Mi lett a beszédből, akár *itt* megsúgom (Ar. TSz. XII:92). Akár *száz* forintba fölfogadok (Nép, Veszprém). — Ugyanilyen szórend megengedő mellékmondatban: Ha a lábamból az *ina* t kiszednék es, megindulnék (Kriza 366; vö. alább is).

Ide tartozik az az érdekes eset, melyet talán még nem észleltek nyelvészeink, hogy a kirekesztő *csak* szócska is járhat összefoglaló szórenddel: ha t. i. valamiről megengedjük, hogy kevés

Átszorítanám, hogy *bordája* horpadna meg bele (Kuthy: Hazai rejt.¹ 27). Oly távol estek egymástól, mintha előbb a *világot* kellene megkerülni (Vas G. Nagy idők 58). Jókai Mór vagy a komáromi fiú, aki a *világot* hódította meg (Mikszáth verses munkájának a címe). Kebelében a *szív* repedne meg (Tompá: Művészet és pályabér).

* Szintén az *is* kötőszóval: Szívesen, fiam, akár egy egész ménes közül választhatsz, akár 12 királyi köntöst is felölthetsz (Merényi: Dun. népm. 1:95).

lehet, de a szórend finom megkülönböztetésével egyszersmind jelezzük, hogy elég vagy sok nekünk. P. ha csak *három* libát eladunk, már kifizethetjük az adósságunkat (vö. kirekesztő szórenddel: ha csak *két* libát adunk el, még nem fizethetjük ki a tartozást). Valakik ezekről napjába akar csak *egyszer* megemlékeznek (TihC. 123). Ha csak egy *kissé* megfigyeljük a dolgot . . Csak *maga mat* el tudjam tartani, nemhogy téged! — Az *is* kötésszóval is: ha csak *hármat* eladunk is, vagy ha csak *hármat* is eladunk; ha csak egy *kissé* megfigyeljük is stb. »Magyar versírók között ily virtuózt nem ismerek; nem általában olyat, ki egy Virgilnek, Dantenak . . — a bensőt nem számítva — csak *technikai* ügyességét fölérné is« (Ar. Hátr. próz. 97). — Sokszor a *csak* nincs kitéve, de a mondat szórendjének mégis ugyanilyen értéke van; p. elég, ha *azt* fölemlítem = elég, ha csak *azt* fölemlítem. Ilyen példák még:

Valamit kérünk, tüstént meglesz, ha [csak egy] kevés *búzá*t odaszórunk (Ar. Arist. 2:129). Már annak ha *fele* igaz volt is, sok volt (Jók. Eppur si m. 2:45). Hogy miképpen élhet meg ennyi ember a nélkül, hogy *azt* meglássa, mikor az isten napja fölkél, meg mikor lenyugszik (Vas G. Nagy idők 16). Készebb volt foltot folt hátára varratni, mint hogy arról egy kis *sujtást* le hagyjon fejteni (79). Éppen mire Budára érhetne a küldöttség, mely a *ruhákért* elmenne, a franciák már a határon lesznek (174). — A jambus miatt írhatta kirek. szórenddel Arany: Mert ha egyetlen *szikra* kap belé, mindjárt elég (Arist. 3:251).

Sokszor viszont a nyomatékos kifejezés, a nagyítással, többet mond, mint ami a valóságnak megfelelne, de a hangsúly és szórend ugyanolyan, mint az iménti esetekben:

Vezettek pompásnál pompásabb szalonokon keresztül, ahol az embernek a *szemefénye* elveszett (Jók. nemz. kiad. 11:128; vö. még a *szemefénye* is elveszett). Habár addig mennél is, míg a lábad *tér*dig el nem kopnék, soha oda el nem jutnál (Merényi Dun. népm. 1:120; lehetne természetesen így is: míg *tér*dig elkopnék). Olyan tolvaj, hogy még a *szem*it kilopná az embernek (Nyr. 31:349). Fizess, ha a *nyelved* kiöltöd is; ha a *fene* megsz is; a *szívem* meghasad szegényért (Nyr. 30:588). »Nem bánom én, ha az *ördög* elviszi elevenen is! Az ígékötőt ilyen mondatokban nem vetik hátra« (Szentesen, uo.). Ha a *szemem* kiolvasom, se találhatok bennök ilyeket (a görög írókban, Dug. Szittyiai tört. 1:267).*

* Néhol már elgyöngül e szórend iránt az érzék és így mondják: »A *szívem* hasad meg a szegényért. Fizess, ha a *nyelved* öltöd is ki« (Zala m. Nyr. 30:587). »Fizess, ha a *nyelved* öltöd is ki, v. fizess, ha a *nyelved* kiöltöd is; ha a *fene* megsz is v. ha a *fene* esz meg is v. ha meg-

Az ilyen nagyításnak enyhítésére szolgál a *majd* határozószó, de az eredeti tősgyökeres szórend itt is az összefoglaló. »Ismeri ezt a sajátságos akcentuálást és szórakást minden magyar, akinek nyelvérzéke nincs megromolva s főkép a nép nyelvében alapos jártassága van«, persze alaposabb, mint a BSzemle nyelvészének (106:470), ki éppen e tősgyökeres szórend helyességét tagadja velem szemben s még nagyra van a népnyelvben való járatlanságával! — Példák:

Annyit néztem, hogy majd a *szemem* kinéztem; úgy örült, hogy majd a *bőréből* kibújt; annyit jártunk, hogy majd a *lábunk* elkopott (csak ez a szórend dívik Vépen, Vas megyében, és Gyula vidékén Békésben, Nyr. 30:586—7; Vasvárott és vidékén is inkább így, mintsem kirekesztő szórenddel, uo. 587; Győr megyében, Nagy-Ecsen is hallani ezt a szórendet, uo.) Majd a *kezem* lefagyott (Kemenesalján »lehet néha hallani« uo.). Annyit néztem, hogy majd a *szemem(et)* kinéztem; annyit jártunk, hogy majdnem a *lábunk* elkopott (Zala m., uo.) »Gyöngyösön szokottabb volna az első [az összef.] szórend: annyit néztem, hogy majd a *szemem* kinéztem; de már ez pl. így jobb: úgy szégyeltem, hogy majd a *szemem* égett ki v. futott ki« (uo.). »Annyit néztem, hogy majd kinéztem a szemem stb., ez a megszokottabb szórend. Hallani így is: annyit néztem, hogy majd a *szemem* kinéztem... A harmadik változatot [majd a *szemem* néztem ki] még sohasem hallottam« (Ó-Becse, Bács-B. m., uo. 588). Majd a *lábam* elkopott, majd a *hideg* kilelt, majd a *szemem* kisírtam, úgy mérgelődött, majd a *fene* megette, majd *két hétig* ott voltam stb. (a szerző szülőföldjén, Veszprémben, s Beöthy Zsolt ért. szerint Komáromban). — A székelységben csak az is kötőszóval: Annyit jártunk, hogy szinte a *lábunk* is elvászott belé (Nyr. 30:588).

Sok vidéken a *majd* után előbb az igekötős ige áll s csak azután, külön nyomatékkal, a nagyító kifejezés; ilyenkor rendszeren a *majd* maga is nyomatékos. P. annyit néztem, hogy *majd* kinéztem a | *szemem*; úgy örült, hogy *majd* kibújt a | *bőréből*; annyit jártunk, hogy *majd* elkopott a | *lábunk* (l. Nyr. 30:587—8). Írókból példák BSzemle 106:469.* — Néhány vidéken pedig ez esetben is elgyöngült a szórendbeli finom megkülönböztetés iránti

esz is a fene; a szívem meghasad szegényért v. a *szívem* hasad meg szegényért« (Borsod m., uo.). — Írókból: »Most mindjárt a *nyakát* töri ki (Jókai). Repülök, hogy a *velőmet* rázza ki (Arany). Fizesd is ki, ha a *nyelved* öltöd is ki (Petőfi). A *szívem* hasad meg szegény Tompáékért (Arany)«. BSzemle 106:470.

* Hogyha a *majd* csak igekötős igét kísér, nyugodtabb beszédben szintén csak a *majd* szócska nyomatékos, p. no most *majd* elestem! De

érzék, úgyhogy a kirekesztő szórend analógiájára hátravetik az ige kötőt *

Majd a *lábam* fagyott el (»néha hallani« Kemenesalján, Nyr. 30:587). Annnyit néztem, ho' majd a *szömet* néztem ki (F.-Segesd, Somogy m., uo.). »A palóc az ige kötőt hátulra teszi« (uo.; de uo. egy másik közlő szerint a palóc ismét más szerkezetet használ az *is* kötőszóval: a *szemem* is majd v. im kinéztem; úgy örült, hogy a *bőréből* is im kibujt; annnyit jártunk, hogy a *lábunk* is majd elkopott). Úgy örült, maj a *bőribű* bujt ki stb. (gyakrabban hallani, mint az első szórendet Nagy-Écsen Győr m. uo.). Majd a *hideg* lőtte ki [elte ki], mikor látta a vires fődét (Esztergom, Nyr. 9:233). A királyt majd az *ördög* vitte el kinjában (Szatmár m. Nyr. 10:137). Majd a *szívem* szakad le (Nép, Lehr:Toldi 22). Majd a *bőriből* bujt ki (uo. 42). Elnyögött néhány verset, és a kedves majdnem az *ablakból* esett le az úrfi karjai közé (Vas G. Nagy idők 295).

Összefoglaló szórendet használunk végre az *időhatározó* mellett olyankor, ha csatlakozik hozzájuk a 'rég' vagy 'hamar' képzete (vö. a 3. osztály c) csoportját). Ennek a képzetnek a kifejezője itt rendesen a nyomatékkal ejtett időhatározót megelőző *már* szócska, néha az e helyett sajtáságosan használt *még*, néha pedig ez árnyalatnak semmi más kifejezője nincs, csakis az összefoglaló szórend. P. már || *akkor* megláttam v. megmondtam neki stb. (ellenben: még csak || *akkor* mondtam meg neki); én még || *ma* elmegyek, vagy csak: én || *ma* elmegyek (vö. amit az előbb Aranyból idéztünk: akár *ma* elmegyek; ellenben: még csak || *ma* megyek el). Még *ma* elvágod a töltést, és szent a békesség (Vas G. Nagy idők 31). Már *délben* el akartam vinni (ennek kirekesztő párja: még csak *délben* akartam elvinni; Arany Nyr. 2:10 ezt állítja vele szembe: még *este* sem tudtam elvinni, holott emennek az összefoglaló párja: még *este* is ott kellett hagynom). Én *akkor* meghülök, ha mezitláb leszálok az ágyról (Nép, Halas). — Néha a *már* után nem időhatározó,

indulatosabb fölkiáltásokban az ige kötőn vagy magán az ige tőn külön nyomaték van, l. a IV. szakaszban.

* De a BSzemle nyelvésze velünk szemben ezt tartja az egyedül üdvözítő szórendnek (106:470), s még azt kérdi: »Nohát kinek jobb a nyelvérzéke?« Pedig látnivaló, »nem járt ott, ahol a nyelvérzékét osztogatják«! — Molecz szerint ilyenkor a beszélő mintegy az ige kötőnél színesebb, tartalmasabb meghatározót akar az ige elé tenni (66). — Persze más, ha igazi kirekesztés következik a *majd* után, p. Majd *engem* vertek meg (nem őt, ő helyette) stb. l. BSzemle 106:469. Majd *láb nélkül* jöttem haza (Vas G. Nagy idők 422).

hanem másféle mondatrész van hangsúlyozva: Már *Jézus Krisztus* megmondta. Már *nevével* elárulja idegen eredetét. Akinek tíz talentoma van, már jobb szeretne vagy tizenhatot, s ha [már] *annyi* megvan, negyvenért eped (Ar. Arist. 3:190 *).

*

Hosszasan foglalkoztunk az összefoglaló szórend eseteivel, mert köztük találjuk mondatszerkesztésünknek legérdekesebb jelenségeit, tősgyökeres sajátosságait. Ezek ellen vétének a gyöngébb nyelvérzékűek legtöbbször, s azt hiszem, olvasóimnak nyelvérzékét is művelhetik és erősíthetik az itt közölt példagyűjtemények.

Most még csak egyes kivételes eseteket kell fölemlítenem és megmagyaráznom, hogy ne véljük teljességgel szeszélyesnek nyelvünk ebbeli eljárását. Sokszor találkozunk ugyanis határozottan összefoglaló kifejezések mellett látszólag kirekesztő szórenddel, olyannal, hogy az igeikötő az ige mögé kerül.

I. „Akkor már a *komám is* jött haza az erdőről.” Világos, hogy ez más, mint ha a rendes összefoglaló szórenddel mondom: „akkor már a *komám is* hazajött az erdőről.” Emez a megtörtént hazajövetelt fejezi ki, amaz a folyamatban levőt. Itt tehát az összefoglaló kifejezésekkel az a nyomatéktalan mondatban is gyakori szórend szövetkezik, amelyben folyamatos (tartós, ismétlődő) vagy beálló cselekvés van kifejezve s az ige után külön hangsúllyal következik a legközelebbi bővítésmény. Tehát: akkor már a || *komám is* jött | *haza* az | *erdőről*. (néha az ige is külön hangsúllyal: a *komám is* | *jött* | *haza*). Más példák:

a) Folyamatosság, tartósság, ismétlődés: »Így cselekszik az örültség álmaiból fölserkenő Lear. *Emlékezéseit is* szedegeti

* Pontatlan a kirekesztő szórend alkalmazása a köv. példákban: Hidd el, *ma* teszem le a miniszterséget s elveszem Laisban a szép feleséget (Bess. Lais 316. vers). Ís hogy még *ma* kell feltalálnotok azt a negyediket: und dass ihr den Vierten noch heute finden müsst (Kaz. Regék 64). A Colymbus név már *Linné* . . kiadásában, tehát *1758-ban* van meg (Herman O. Magyar Kritika 2: 335). A teborrhoe bőrbetegség, okozóját már *Unna* fődözte föl (hibáztatja Molecz 138). — »Azt mondják p. hogy: Ezt még (v. már) *tavaly* határoztuk el e h. elhatároztuk. Tévednek, mert ebben a mondatban a *tavaly* szóra nem jár különös [kirekesztő] nyomaték; mutatja az, hogy el is maradhat: Ezt már elhatároztuk» (Molnár János, Nyr. 28: 162). — Füredi Új magyartalanságok 15 hibásan igazítottá ezt a mondatot: még *tegnap* megállapították» — erre: állapították meg.

össze, miközben maga örültsége is fölmerül elméjében» (Greguss: Shak. 286). — Itt *mindent* s *mindenkör* kell *dicserni* (Fal. 773). Embertől embernek *mindig* kell *tartani* (SzD., NySz). *Folyton* meredtek a szemeim a *Kárpátokra* (Pet. Uti jegyz.). A tó vize *szüntelen* szivárog át a *mészkövön* (Jók. 3 márv. fej). Ily énekeink . . napjainkban is *folyton* kerülnek még *elő* (Négyesy, Pallas lex. 'Históriás énekek'). Ami földet felszántott, *min[d] csak ette, falta fel* s méges kiabált, hogy jaj mijen éhes vagyok! (Nyr. 8:376). — Az összef. kif. hátrátéve: Mikor az ember önmaga elől fut! s *vízzi* magával *mindenüvé üldözőjét* (Jók. Enyim t. Nemz. kiad. 2:1).

b) Beállítás: Ha *csakugyan* akarod *elvinni* a leányt, én nem adom őt pénzért . . (Jók. Török v. Nemz. kiad. 1:116). Még *ma indulok vissza* Erdődre (Pet. Uti lev. V). Amint vmit sejtnek, *mindjárt* veszik *el* (csángó, Nyr. 3:50). Immán *őket* e s járom meg (uo.).

Beállítás a multban: Sz. Symycerius papot is fogák meg . . (ÉrdyC. 413b). Pátroklusra rohanván, pallosával *úgy* csapja *tetén*, hogy a feje éppen kétfelé válik (Hall. HHist. 2:119). Pista *napról-napra jobban szedte föl* az erőt, és a sebek hegedni kezdenek (Vas G. Nagy idők 236). *Hogy* feccsent *szélyel* a véres kötél! (Ar. Arist. 3:111). — Rajta levő bumba sokszor *majd* holtam meg (Gyöngy. Kemény).

II. A *jön haza, megy ki*-féle szórenddel, minthogy a folyamatosságot és ismétlést jelképezi, a nyelvszokás egyúttal a cselekvésnek elaprózását, több időpontra, helyre, több személyre vagy tárgyra való kiterjedését is kifejezheti, tehát részelő (partitiv) jelentéssel alkalmazhatja. Itt azonban (talán mert többnyire megengedő mondatokban használjuk ezt a részelő szórendet) az ige nyomatékosabb, az igekötő pedig (vagy más bővítmény) e miatt elveszti hangsúlyát. P. »persze, *vittünk* le bort!» (a borból bizonyos mennyiséget; ellenben: *levittük* a bort = valamennyit); *mentek* ki orvosok, vagy *mentek* ki | *orvosok*, vagy orvosok || *mentek* ki (t. i. egynéhány, ellenben: *kimentek* az orvosok, v. *kimentek* | az *orvosok*, vagy az orvosok || *kimentek* = valamennyien). Zabot || *tettetek* föl a kocsiba? (ellenben a zabot || *föllettetek* a kocsiba?). *Mentünk* le vagy | *tizen* (de: *lementünk* | *mind* a tizen). *Fordul* elé azonban egy eset, melyet nálunk . . ritkán hallunk (Fogarasi, NyK. 4:47).

Legtöbbször megengedő mondatokban: *Adogat* ugyan elő próbára valamit erejében, tudományában, de okos mértékkel . . (Fal. UE.) Ha néha a vélemények harca *idézett* is elő forongást, de a forrongás salakot nem ültetett (Jókai beszéde 1893. I. 1). —

Az *akár* kötőszó ilyen mondatokban (mint máskor is) átveszi az ige nyomatékát: *Akár* adunk ki munkát periodusokonként, akár nem.. (Kaz. Levelei 1:19).

Másféle mellékmondatokban: Mikor a fő generális valamit *bíz* reád, vedd az ordert alázatos készséggel (Fal. 220). Sőt az is aggódik, aki valamit *bízott* reá és szövetségben vagyon vele (606). Ha mindazonáltal *fordulnak* elő hiányok e tekintetben, mentsen ki az a körülmény... (Finály Latin szót. elősz.). Ha *vitte* valaha az ifjuság magával egy szívnek minden, de minden derüjét...: ez Bessenyei ifjusága volt (Beöthy: Széppróz. 2:345).

Ez a részelő szórend is elég gyakran előfordul összefoglaló kifejezésekkel kapcsolatban, legtöbbször *is* kötőszó mellett.* Példák:

Annyi szántást tétetnek, hogy még *ökrök is* hálnak meg miatta (LevT. 1:92). Több sok szántalan hazugságaidat is számlálhatnám elő (Telegdi: Felelet 195). Némely magu [mag] közül esék az útfélre és eltiportaték, az égi madarak is evének meg benne (Lépes: Pokol tükre 1:402). Ámbár közönségesen nem hasonlítottak, de mégis azok is fordulnak némely alkalmatosságokkal a hasonlító grádicsban elő (Gyarm. Nyelvm. 2:31). Meglehet, hogy nem csak aprólékosságok, hanem szükséges dolgok is maradtak ki (Debr. gramm. XXV.). Illi már más legényeket is terített a földre, kik nálad vitézettek voltak (Bajza² 2:51). Egy nagy szekrényhez vezetvén, melyből hamarjában két darab ruhát is vett ki (VasG. Nagy idők 376). Máskor is húztad vissza a szavadat (Brassai példája EPhilKözl. 9:355—6; szerinte e szórend »többek közül egy« tényt konstatál, »melyhez hozzáférhet az a magyarázat, hogy: hol húztad, hol nem húztad«). Az arany a porban is fordul elő; a pálma Európában is fordul elő; gáncsoskodó a kákán is keres bogot (uo. 356—7). Faluival óvatosan kell bánni; maga is talál ki [egy-egy] szót vagy alkalmaz szokatlan értelemben (Arany, Nyr. 7:412). Sietett a kasznár lakása felé; többször is szállt már meg itten (Jókai, Eppur si m. 4:185). Némely vidéken visszatetszés hallatszott és ez gúnyban, szatirában is fakadt ki (Imre S. Néphumor 155). A többesrag is fordul elő -ök alakban (Finály, Hogy is mondják ezt magy. 5. §.). Pott oly kitételeket is sorol elő.. (Thewrewk E. Nyr. 3:387). Olykor más consonansbetű fölött is fordul elő az apostroph-jegy (Komáromy L. és Király P.

* Más összefoglaló kifejezésekkel ritkábban, de talán ide számíthatók a *sokan jöttek ki*-féle mondatok, úgyhogy éppen ezek fejeznék ki az egyenként való jövetelt, nem pedig a *sokan kijöttek*-félék (1. a IV. szakasz jegyzetét). Vö. még: *Gyakran* fordultak elő a sok példák közt olyanok.. (Gyarm. Nyelvmester 2:169). A hanemha latinos helyzete, mi már *régóta* fordult elő (Imre S., Szépir. Figyelő 2:66; t. i. néha, hébe-hóba). *Bizonny* fordul elő a legjelesebb költőknél is elég szabálytalanság (Tanár. Közl. 10:566). *Minden* kitelhető módokat gondolt ki, hogy.. (Fal. 645). Itt *mindenféle* ember fordul meg (Bajza² 2:50). *Mindenki* hozott ki ennivalót.

előszava, Nyelvemléktár II:VII*). D'Arnaud színművei közül is jelent meg kettő m. fordításban (Beöthy: Széppróz. 2:101). A mai használat szerint is fordul elő (az említett ige, Kiss Ignác NyK. 15:218). Régebben még legjobb íróinknál is találjuk őket az ige előtt (Molecz írja 137). Thewrewk még negyedik esetet is különböztet meg, . . erre azonban semmi szükség (M. Tanügy 1880. 516). A gondolkodás, ill. annak külső jele a szó is tetté válhatik: válhatik tetté (így javítja ki e mondatot Bihari P. uo. 1884. 333). Rozsot is küldök me stb. (Joann. Nyr. 13:394). Azt is küldtem ki: auch davon (ellenben: azt is kiküldtem: auch das). Orvosok is mentek ki (de: az orvosok is kimentek).

Minde mondatok helyességének az a próbája, hogy az összefoglaló (*is-es*) kifejezést hátravethetjük anélkül, hogy az igekötő helyzete megváltozna; magának az igének ilyenkor külön nyomatéka van. Így az első s az utolsó idézetben: *halnak* meg még *ökrök is*; *küldtem* ki *azt* is. Más példák:

Az irodalmi nyelvbe *vett* föl *tájszókat* is (Szarvas G. írja Nyr. 13:509). Fordul elő az az eset is, hogy . . (Nyr. 7:201). (Ez) fordul elő így is (egy más helyen, uo. 14:220). Arany dolgozott föl népmondákat is. Mentek föl hölgyek is (de: fölmentek a h. is). — Másféle összefoglaló kifejezésekkel: Eh mit? hiszen *bukott* meg már fiatal ember *elé*g az első színművével! (Jókai: Eppur si m. 5:33). *Fordúl* meg abban a városban *ezer* meg ezer ember stb.

III. Végre van az előbbihez hasonló nyomatékos szerkezet egy pár régies állandó kifejezésben, különösen ezekben: *vettem* észre, *jut* eszembe, *van* eszemben; *állok* elébe! *merem* mondani; *tartom* annyinak magamat; *vagyok* olyan legény! — Példák:

Vevék eszekben, hogy . . (Pázm. Kal. 675 stb., vö. NySz). Amint veszem észre . . (Fal. 4). Vettem munkám alatt észre, hogy az autor . . aztat utóbb tiltja (416). Utánunk indult anélkül, hogy

* Íme tehát Király Pál maga ír szakasztott olyan mondatot, amilyent énnálam hibáztatott Nyr. 12:422. — Az itt összeállított példagyűjtemény egyúttal válasz mindazoknak, akik akkor a *fordul elő*-féle szórend helyességére nézve pusztán a határozott névelőt vették irányadónak (vö. még különösen Lakatos cikkét Nyr. 13:540 s viszont Brassainak az én szórendemet helyeslő nyilatkozatait EPhilKözl. 9:356). A *fordul elő* mellett nem határozatlan, hanem csak részelő értelmű kifejezéseknek kell lennie; azért nem volnának helyesek a Lakatos szerkesztette példák: a nap minden reggel jó fel; a genus a latin nyelvben is fordul elő stb. (mert nemcsak itt-ott fordul elő a latinban, hanem az egész latin nyelvben folyvást előfordul, megvan; ellenben az én mondatom, amelyet hibáztattak: az é mélyhangú szókbán is fordul elő = az é néha mélyh. szókbán is f. e.).

én vagy Dessein vettük volna észre (Kaz. Munk. 4:116). Vettem észre, mint meg vala ütközve (Bajza² 2:215). Hol tehetséget *vet-tünk* észre.. (Ar. Hátr. m. 3:301; az ígét Arany maga emeli ki). No, azt *vettem* észre (Ar. TSz.). Ha vesszük észre, hogy baj van, leöljük az őreinket (Jókai:Eppur si m. 5:215). — Mikor olvasom, *jut* eszembe (Pázm. Fel. 21). Jut eszembe, hogy mondtam: memini me dicere PPBl. Jut eszembe, oh jut! szende mosolygásod (Ar. TSz.). — *Vagyok* olyan legény, mint te (Népdal). Te *vagy* akkora mint a bátyám stb. — Iróniával: »Mért nem még vele színházba? — Jut eszembe! Olyan álmos leszek én már akkor..« (Tóth B. Serao:Leányok 60). Az Universté ilyenek képzésével nem törődik; *van* eszében! (MTanügy 1886. 23). Vö. Mol. 20. — Néha más kifejezésekkel is, p. Ha kigúnyol is K. P. érette, *vettem* azt a fáradtságot magamra s megszámláltam.. (Brassai, EPhilKözl. 9:369) stb.

Ez a szerkezet is fordulhat elő a rendes összefoglalók társaságában, p. az *is*-kötőszós kifejezéssel egy szolamba foglalva. P.

Az magyarországi főemberek is veszik eszékben, mi volna az ellenkező félnek szándékja.. (RákGy. Lev. 224). Magam is vettem észre (Fal. 349). A figyelmes szemlélő azt is veheti észre.. (Ar. Hátr. próz. 499). (A mai irodalmi nyelv itt inkább a rendes összefoglaló szórendet alkalmazza: magam is észrevettem, azt is észreveheti stb.) — S *még* valami jut eszembe (Kaz. Barnh. Minna 4:5). — Az összefoglaló kifejezés hátul is lehet: *vettem* észre *magam* is stb. *Vészem* észre *napról napra jobban s jobban* (Fal. 136). — A régieknél néha az ígét az *is*-es kifejezés követi s csak aztán következik az ige bővítménye: *Vették* volt azt hiszem *ők is* eszökbe (Veresm. Megtér. 118). *Jut az is* eszemben, hogy.. (Thököly Lev. 32).

SIMONYI ZSIGMOND.

KORÁN ABBA HAGYTA ÉS KORÁN HAGYTA ABBA.

Azt kérdi a Nyr. szerkesztősége, van-e értelmi különbség e kétféle szórend között: A tanulást korán abba hagyta és A tanulást korán hagyta, abba. Van. A különbség ugyanaz, mint eme kettő között: Ágnes asszony a patakban fehér lepedőjét mossa és Ágnes asszony a patakban mossa fehér lepedőjét. De hát mi a különbség eme kettő között?

Az első mondat erre a két főtagra oszlik: Ágnes asszony | a patakban | fehér lepedőjét mossa. A mondat alanya (*s*): Ágnes asszony, a mondat állítmánya (*p*): a patakban | fehér lepedőjét mossa. Ennek az állítmánynak határozandó, azaz alanyi altagja (*s''*): a patakban, határozó, azaz állítmányi altagja (*p''*): fehér lepedőjét mossa. Az egész mondat képlete ez: $M(\text{mondat}) = s \times s''p'' = s \times p$.

A mondat alanyára (*s*-re) praedicative vonatkozik nemcsak az egész állítmány (*p*), hanem ennek két altagja is, az *s''* és a *p''*. Az *M* magában foglalja tehát ezeket a mondatokat is: 1. Ágnes asszony | a patakban van, vagy a patakban mos vmit, 2. Ágnes asszony | fehér lepedőjét mossza, s mivel a *p''* is praedicative vonatkozik az *s''*-re, 3. A patakban | fehér lepedőjét mossza valaki. = A patak | fehér lepedője mosásának helye.

Ezt a három mondatot többféle rendben mondhatjuk el egymás után, de én itt csak két rendben mondom el:

- a) Ágnes asszony | a patakban mos vmit.
A patakban | fehér lepedőjét mossza vki.
Ágnes asszony | fehér lepedőjét mossza.
- b) A patakban | fehér lepedőjét mossza vki.
Ágnes asszony | a patakban mos vmit.
Ágnes asszony | fehér lepedőjét mossza.

Nekem jobban tetszik az első rend, mert jobban megfelel az *M*-beli rendnek, de a második rend ismeretesebb. Akármelyikből világosan megtetszik, hogy a patakban középső tag (középfogalom) az *M*-ben s mint ilyen alany a felsőbb taghoz (felső fogalomhoz) s állítmány az alsóbb taghoz (alsó fogalomhoz) képest. Azért fönt *s''*-sel jelöltük a középső tagot, mivel az *M*-nek két félre bontásakor a felsőbb taggal találtuk szorosabb kapcsolatban. De *p''*-vel jelöltük volna, ha az alsóbb taggal lett volna szorosabb kapcsolatban, pl. ha az *M* így hangzott volna: Ágnes asszony | aki a patakban van || fehér lepedőjét mossza. A képlet most ez: $M = s''p'' \times p = s \times p$.

Ha így elemezzük a másik mondatot is: Ágnes asszony || a patakban mossza | fehér lepedőjét, könnyen meggyőződhetünk róla, hogy ebben az előbbihez képest functiót cserélt a *p* két altagja, hogy most fehér lepedőjét (mossza) a középső tag s a patakban mossza a felsőbb tag, hogy a képlet ez: $M = s \times p''s'' = s \times p$.*

Aki tehát a második mondatot mondja az első helyett, az felsőbb taggá teszi a középső tagot, felsőbb — vagy elsőrendű állítmánnyá az alsóbb — vagy másodrendűt. Ezt tette pl. az, aki így nyilatkozott a P. Hírl. 1901. évi márc. 13-iki számában:

* Ennek a mondatnak: Sokan | kimentek || a templomból = A templomból || sokan | kimentek ez a képlete: $M = s''p'' \times s = s \times s''p''$. Ebben ugyan nem mondat alanya a sokan, de mégis *alanyi* altagja az állítmányi főtagnak. Ennek a mondatnak: Sokan mentek | ki || a templomból = A templomból || sokan mentek | ki ez a képlete: $M = p''s'' \times s = s \times p''s''$. Ebben csakugyan *határozó* (mint Lehr mondja), a *legfőbb határozó*, a *felsőbb rendű állítmány* (mint én mondom) a sokan. Ha azonban így tagolódik az első mondat: Sokan || kimentek | a templomból = $s \times p''s''$, akkor teljesen igaza van Lehrnek, hogy sokan az alanya.

»Ugyanis — pár héttel lemondásom után — oly körök, amelyek régóta lelik örömeiket abban, hogy rosszakaratú valótlanságok terjesztése által okozzanak a banknak kellemetlenséget, rendszeresen híresztelték, hogy...« Régóta és rosszakaratú valótlanságok terjesztése által az értelem szerint csak középső tagok, csak alsóbbrendű állítmányok lehetnek. Helyesen így kellett volna azt mondani: amelyek *|| régóta | örömeiket lelik vagy abban lelik örömeiket, hogy rosszakaratú valótlanságok terjesztése által | kellemetlenséget okozzanak || a banknak.* (Az utóbbi mellékmondatnak képlete ez: $M = s''p'' \times s = p \times s$.) Nem azt akarjuk tudni, legalább nem első sorban azt, régóta vagy nem régóta lelik-e örömeiket valamiben, rosszakaratú valótlanságok terjesztése által, vagy más által akarnak-e valamit okozni, hanem azt, örömeiket lelik-e valamiben vagy nem, kellemetlenséget akarnak-e okozni vagy nem. Ezek a felsőbb állítmányok.

Felsőbb rendre magasztalja a középső tagot az is, aki ezt írja a Bp. Hírl. 1901. évi szept. 16-iki számában: »Ez nem az én tollamból került ki, hanem **betű** szerint volt | *citatum* a B. C. félhivatalos lapból« e helyett: *betű szerint | citatum* volt. Nem azt kellett cáfolnia, hogy nem betű szerint idézett valamit, hanem azt, hogy maga koholta volna az álhírt. Ha be tudja bizonyítani, hogy nem maga koholta, hogy bona fide más után mondta, akkor egészen mellékes dolog az, betű szerint mondta-e, vagy nem betű szerint. Mert más szóval is ugyanazt lehet mondani.*

Miért zavarják ezt oly sokan össze?

Kétségkívül azért, mert érzik, hogy a középső tag is prae-dicative vonatkozik a mondat alanyára (ehhez képest a hangsúlya is erősebb) s ha véletlenül előbb mondták ki a középső tagot, mint a felsőbb tagot, azt vélik, hogy már a főállítmányhoz érkeztek s a középső taghoz, az alsóbbrendű állítmányhoz csapják az elemi igét, melynek a főállítmányhoz, az analitikus állítmányhoz, a tulajdonképi állítmányhoz kell tartoznia.

Elősegíti a zavart az is, hogy az efféle összetett mondatokban: *Épenséggel mások | azok (akiket én mulattatni vágyok). Ezer éve | annak (hogy e nemzet itt magának hazát szerzett.)* sokan hajlandók a főmondatot a megfelelő egyszerű mondat felsőbb állítmányának tartani. Hogyne!

* Az ellenkező hibába esnek azok, akik alsóbbrendű állítmánnyá degradálják a felsőbbrendűt. Pl. »Művészkörökben másról sem beszélnek, mint Csók István visszaütött aranyérméről, s nyílt titokként rebesgetik, hogy ezzel a válság korántsem fejeződött be, mert *újabb visszautasítások* *küszöbön vannak*« e helyett: *újabb visszautasítások vannak | küszöbön.* »Én azt hiszem, nincs magyar nyelvész, aki a csinál alakot *egy cíniti igéből | meg tudja magyarázni*« e helyett: *egy cíniti igéből tudná | megmagyarázni.*

Mikor a grammatikák is azt tanítják, hogy »a főmondat mindig a kijelentést tartalmazza, az egyszerű mondat állítmányát képviseli.«* (Dr. Weszely Ödön, Rendszeres magyar nyelvt. 90.) Ez igaz ugyan a most említett két esetben, mert az egyik összetett mondatnak csakugyan ez az egyszerű mondat felel meg: En || épen séggel másokat vágyok | mulattatni,** a másíknak pedig ez: E nemzet | ezer éve szerzett | itt hazát magának; de nem igaz ebben az esetben: Nyilvánvaló | az (hogy ez a növény az ajakosakhoz tartozik), mert ennek az összetett mondatnak nem ez az egyszerű mondat felel meg: Ez a növény || nyilván tartozik | az ajakosakhoz, hanem ez: Ez a növény || nyilván | az ajakosakhoz tartozik.

A főmondat nem csak fölsőbb, — hanem alsóbbrendű állítmánya is lehet a megfelelő egyszerű mondatnak. De persze ez nem látszik meg rajta. Magából a főmondatból nem is gyaníthatjuk, hogy pl. ennek az összetett mondatnak: Azt üzen te vagy akár üzen te | azt (hogy a patakban fehér lepedőjét mossa) ez az egyszerű mondat felel-e meg: A patakban || üzen te szerint mossa | fehér lepedőjét vagy ez: A patakban || üzen te szerint | fehér lepedőjét mossa. Másból, az összefüggésből, az értelemből kell ezt tudni.

De lássunk még egy-két hibás egyszerűsítést. Hidd el, azt hiszem, hiszem azt, úgy hiszem, elhihetitek, hihető (hogy az áldozat magam leszek) = A z áldozat, hidd el, magam leszek = A z áldozat || hihetőleg leszek | magam e helyett: A z áldozat || hihetőleg | magam leszek. Jó ideje | annak (hogy a nap lement) = A nap || jó ideje ment | le e helyett: A nap || jó ideje | lement.

Legyen szabad itt megjegyeznem, hogy ebben az összetett mondatban: Jó ideje | annak (hogy a nap lement) alany, nem birtokos jelző a mellékmondat. Mert szép dolog az, ha declinálni tud valaki, de ha alanyi vagy állítmányi mellékmondatról van szó, ne fitogtassa annyira, hogy ismeri a mutató szócseka különféle eseteit. A mellékmondat ép úgy alany abban az összetett mondatban, mint ebben: Igaz | az (hogy a nap

* Ez már azért is hamis állítás, mert a főmondat alanya is lehet a megfelelő egyszerű mondatnak. Ebben: Ágnes asszony | az (aki fehér lepedőjét mossa a patakban) a főmondat az alanya ennek a megfelelő egyszerű mondatnak: Ágnes asszony || fehér lepedőjét mossa a patakban. Azért is hívják az efféle mellékmondatot helyesen állítmányi mellékmondatnak. Nem az állítmányi, hanem a kiegészítői mellékmondatra illik az, hogy »merész újítás és aligha van jövője.« (Kalmár E. Isk. magyar nyelvt. VII.)

** A grammatikusok szerint ugyan nem volna szabad igaznak lennie, mert az előbbi főmondat nem »állítmányát,« hanem »tárgyát képviseli« ennek az egyszerű mondatnak; de mi közük a grammatikusoknak a logikai következetességhez? Nekik csak a grammatikai következetességre kell nézniök.

lement). Ezt is így egyszerűsítik némelyek: **Igazán ment | le || a nap e helyett: Igazán | lement || a nap.**

Petőfi e helyett: **Igaz | az** (hogy féleszű vagyok) ezt mondta: **Igazán** (hogy féleszű vagyok). Ebben a mellékmondat még megtartotta formáját, de a főmondat már adverbialis kifejezéssé vált. Persze, ha Petőfi a mellékmondatot is kivetkeztette volna formájából, akkor sem így mondta volna: **Igazán vagyok | féleszű**, hanem így: **Igazán féleszű vagyok**. Csokonai sem így énekelt: Minden századnak a végén igazán esnek meg | **nagy dolgok** a föld kerektségén, hanem így: **Igazán**, hogy minden századnak a végén **nagy** dolgok esnek meg a föld kerekségén.

De mi azt is megérjük még talán, hogy ily mondatokat fogunk hallani: Holnap talán fog esni. **Bizony** megyek el a színházba. **Lám** jött vissza. Szeretőd **im** vall rád maga. — ezek helyett: Holnap || **talán | esni** fog = **Úgy** találok (hogy holnap esni fog). **Bizony | elme**gyek | a színházba = **Bizonyos | az** (hogy elmegyek a színházba). **Lám viszsza** jött = **Látom** (hogy viszsza jött). Szeretőd || **im | maga** vall rád = Szeretőd || **imhol van | maga** vall rád.

Ha az utolsó mondatot így hangoztatjuk: Szeretőd | **imhol van, maga** vall rád, akkor — legalább a külső forma szerint — két egymás mellé rendelt altagból áll az állítmánya. Eredetileg abból is állott, de az emberi elme lehetőleg *egybe, egymásba* igyekszik foglalni a tagokat, határozandóvá tenni az egyiket, határozóvá a másikat. Paul szerint — ez ugyan nem igaz — nincs is valóságos egymás mellé rendelés. Mert »es liegt auf der hand, dass gar kein vernünftiger grund vorhanden sein könne, sätze parataktisch zu einander zu reihen, wenn nicht zwischen ihnen ein innerer zusammenhang bestünde, d. h. wenn nicht einer den anderen irgendwie bestimmte.« (Prinzipien der Sprachgeschichte 122.) A nyelv geniusa eleget tesz az emberi elme ez igyekezetének, egybefoglalja, egy hangsúly alá vonja a két tagot, de sokszor úgy, hogy azt is meg lehessen rajtuk ismerni, hogy eredetileg egymás mellé voltak téve. Az elülálló határozandó tagot hangoztatja erősebben, de nem igésti. Az elemi igét a másik, a határozó tagnak hagyja. Pl. **Azonnal elment** = **Azonnal elment**. **A pogány megszánna** = **Az | pogány és megszánna** = **A pogány is megszánna**. A határozandó tagnak ez az erősebb hangsúlya aztán teljesen megzavarja a gyengébb nyelvérzékű ember szórendjét. De erről máskor, vagy másutt bővebben.

A szerkesztőség kérdésére e nélkül is kielégítő választ adhatunk. Az egyik mondatban: A tanulást || **korán | abba hagyta** ($s \times s''p$) az **abba hagyás** a főszórendű állítmány. Az forog kérdésben, **abba hagyta-e** a tanulást, vagy nem. Megtudjuk, hogy **abba hagyta** s mellesleg azt is, hogy ezt idő előtt, **korán** tette. A másik mondatban: A tanulást ||

korán hagyta | *abba* (s × p" s") valakinek idő előtt, **korán** való tette a fölsőbb állítmány. Hogy *abba* hagyta a tanulást, nem forog kérdésben, ezt tudjuk már; a kérdés az, idején (nem **korán**) volt-e az *abbahagyás*, vagy nem idején (**korán**). Megtudjuk, hogy **korán** (nem idején), hogy okosan tette volna, ha tovább folytatta volna.

Korán *abba* hagyta tehát egyfelől annyi mint **korán** (tette), *abba* hagyta, másfelől annyi mint **korán** | *abba* hagyta = **korán** | *abba* hagyta = **korai dolog** | az *abbahagyás* volt. **Korán** hagyta *abba* annyi, mint **korán** hagyta | *abba* = **korai dolog** volt | az *abbahagyás* = **Az** *abbahagyás* | **korai dolog** volt.

Aki csupán az ismeretes »mondattani kategoriák« alapján kételkednék e magyarázat helyességében, annak azt kiáltom: Sapere aude!

KICSKA EMIL.

MEGTILTOM, HOGY ...

Nyelvészeink már elég gyakran hangoztatták, hogy olyan alárendelt, tárgyi mondatot, melynek főmondatában a »megtilt, tilalmaz, tiltakozik«, vagy vele rokonértelmű ige szerepel, tagadó igével kell szerkeszteni, vagyis helyesen így mondjuk: megtiltottam, hogy ezt *ne* tedd. Joannovics György szerint »kétséget sem szenved, hogy nyelvünk igen gyakran ismétli, vagyis kettős tagadással jelöli az egyszerű tagadást, illetőleg tiltást: ... megtiltom neked, hogy *ne* ... « (Nyr. 29:406). Simonyi Zsigmond már az Antibarbarus-ban (54.) rámutatott a »ne« nélkül szerkesztett ilyféle mondatok magyartalanságára. Újabban Vutkovich (»Magyartalanságok«, 148), Füredi Ignác (»Magyar Nyelvhibák«, 47) és többen megrótták ezt a magyartalan szerkesztést, és mégis mit tapasztalunk: az irodalmi és a köznyelv ezt a tanítást nem tette magáévá, hanem állandóan és jobb ügyhöz méltó következetességgel igenlő formában használja a szóban levő mellékmondatok fölszólító módú igéjét. Lássunk néhány példát:

A városi parkbizottság elhatározta, hogy a városi tanácstól tilalmat kér arra, hogy a hölgyek a városi sétányokon és közkertekben uszályos ruhákban járassanak (P. Hirlap, 1901. 158. sz.). — Esztétikai érzékünk föllázadva tiltakozhatik az ellen, hogy ilyen témákat a színpadon tárgyaljanak (Ábrányi Emil, B. Napló, 1902. IV. 19.). — A királyné csupán arról a schismáról mondott le, mely a keleti-orth. egyház híveinek megtiltja, hogy a pápát az egyház fejének tekintsék (P. Hirlap, 1902. IV. 20.). — Összes közlegeinknek megtiltjuk, hogy a járóművek ütközői között keresztülmenjenek. (Egy vasúti rendeletről.)

Hogy az irodalmi nyelv, midőn állhatatosan kerüli a tagadó formát, idegen hatás alatt áll, az bizonyos; de feltűnő, hogy ez

az idegenszerűség a népnyelvbe is be tudott hatolni. Erről a tényről tanúskodnak azok a válaszok, melyek a Nyr. szerkesztőségének ebbeli kérdésére a Nyr. 29:526. lapján össze vannak állítva. Ezek szerint Keszthelyen, Felső-Borsodban, Hajdu-Nánáson, Szentesen, Hm.-Vásárhelyen, Halmágyon, Somogyban stb. úgy mondják: »megtiltottam, hogy oda *ne* menj!«, míg ellenben egy másik somogyi adat igenlő formáról tesz bizonyosságot: »az orvos megtiltotta, hogy pálinkát igyam« (Nagybajom). A fölsorolt válaszok majdnem fele a tagadó formák ellen tanúskodik. A népnyelvi idegenszerűséget ez esetben csak annak tudhatjuk be, hogy az állító szerkezetű szólásmódot a nép mindenestül az »urak« nyelvéből szedte az »úri« szerkezeti hibával együtt.

Mint hogy a népnyelvre a fönnförgő kérdésben nem hivatkozhatunk, nézzünk széjjel a másik kútforrásunk területén: a régi nyelvben. Itt nagy következetességet tapasztalunk, mert az efféle mellékmondatok állandóan tagadó formájú igével vannak szerkesztve.

Lássunk néhány példát:

Az isten tilalmazza, hogy dísztelen ajándékot *ne* adgyunk néki (Pázm. Préd. 335). — Tilalmazta nekik, hogy palcsát *se* hordoznának (Illy: Préd. II. 198). — Az czászár tyltot myndeneket, hogy *ne* segelenek ewteth (ÉrsC. 501). — Meg tilta, hofi *seh* enni *seh* inniah *ne* adnanak (DebrC. 179). — Megtylttaak, hogy *ne* meryeek bantany (ÉrdyC. 558b).

A nyelvemlékekből megállapítható teljes egyöntetűség azt bizonyítja, hogy a mai irodalmi nyelvnek nincs érzéke az igemódok által kifejezett árnyéklatok iránt, midőn az ilyen mondatokat, mint: *veto tibi, ut abeas*, — *je te défends, que tu y ailles (d' y aller)*, — *ich verbiete dir, dass du hingehst (hinzugehen)* ekképen fordítja: *megtiltom, hogy oda menj!* Hisz az eredetiben kötőmódban van az ige, tehát nem felelhet meg neki a magyarban az igenlő fölszólító módú ige. Valahogyan csak ki kell fejezni, hogy a mellékmondat igéjével kifejezett cselekvést nem úgy tekintjük, mintha valóban megtörténnék, vagy megtörtént volna, vagy akarnók, hogy megtörténjék. Különben a logikus gondolkodás is így kívánja, hogy ily esetekben a mellékmondat igéjét tagadólag használjuk, hisz nem tilthatom meg felebarátomnak azt, amit tegyen, hanem csak azt, amit *ne* tegyen.

Mint hogy a magyarnak nincs konjunktivusa, mely a cselekvést bizonytalanná, valószínűleg be nem következőnek jelezné, azért a tárgyalás alatt levő mondatok felszólító módú igéjét okvetetlenül tagadólag kell használni. Ezt kívánja a nyelvben megnyilatkozó logika is.

Az iskolában az efféle nyelvi sajátosságoknak nagyobb súlyt kellene tulajdonítani és ezt a magyarosságot a jövő nemzedék részére meg kellene menteni.

SZIGETI JÓZSEF.

PERELNI.

Egy pár észrevételt kívánok tenni Melichnek a *perelni* szóról írt cikkére. Előre bocsátom, hogy azzal az eredménnyel, amelyhez M. jut, részben egyetértek, a *perel* igét én is szlávnak tartom, a *per* főnevet pedig belőle elvont szónak. Aláírom a cikke elején található következő mondását is, hogy a »jogélethez vonatkozó kifejezések« közül »kétségtől szláv eredetűek a következők: *panaszolni*, *patvarkodni*, *poroszló*, *szavatolni*, *vádolni*« l. Nyr. 31:129, legfeljebb azt tehetem hozzá, hogy a *panaszolni* lehet ugyan az ó-szlóvén *ponositi* mása, de lehet a *panasz* (= ó-szl. *ponosü*) főnévből képezett magyar ige is, a *patvarkodni* meg *szavatolni* igéknél M. csak az alapúl szolgáló főnevek átvételére célozhatott. Az ellen sincs kifogásom, hogy az összeállítás után ott szégyenkedik a jegyzetben ez a pár szó: »Vö. még *pravda* Czínár: Index.« Ha ehhez még hozzáteszem, hogy M. cikke részben elég gondnal van írva és bizonyos pozitív eredmény tőle el nem vitatható, elmondtam minden jót, amit róla elmondhatok.

De milyen egészen más világításban tárul eléink az egész kérdés, ha e bevezető soroktól átugrunk a cikk végére és ott a következő meglepő állítást olvassuk: »Már most az én nézetem az, hogy a magy. *përèlni* s nézetem szerint az egész régi peres eljárás (*pravda*, *poroszló* stb.) dalmát tengerparti eredetű. A magy. *përèlni* pedig XII. századi átvétel a horvát *ča*-nyelvjárású *priti*-ből.« Hogy itt mennyire inog alattunk a talaj, azt legjobban mutatja az a tény, hogy az egyetlen egy forrásból ismert *pravda* szó, amelynek magyar volta ugyancsak kétséges, itt az első, tehát a legdíszebb helyre került. De erről ezúttal nem akarok bővebben szólni, én tisztán azokat az okokat akarom megvizsgálni, amelyek M.-et arra bírták, hogy a magyar *perel* szót nem az ó-szlóvén *pîrèti se*-ből, hanem a *ča*-nyelvjárású *priti* igéből magyarázza.

Először a tárgyi okokat említem, amelyeknek egész súlyát igaz, csak akkor ítélnétek meg, ha M. nemcsak a *perel* szónál bizonyítgatta volna a »dalmát« hatást, hanem a *pravda*-nál is, meg a *poroszló*-nál is és világosan megmondta volna, hogy az ezek után vetett »stb.«-n mit kell értenünk.

M.-nek legújabbban a Nyelvtudományi Közleményekben közzétett nagyszavú, de egy kissé vékony tartalmú fejtegetései* egy cseppet sem tántorítottak meg abban a hitben, hogy, ha magyar szó szláv nyelvből került, első sorban bolgár hatásra kell gondolnunk, M. is mindenekelőtt az ó-bolgár *pîrèti se* igét említi, »amely, úgy mondja, a magy. *përèl*-nek hangtanilag is, alaktani-

* Hogy a »történeti áttekintés« 64—81. l. tartalmaz, az nem M., hanem Jagić érdeme, akinek legújabb művét M. ebben a részben követi.

lag is nagyjában megfelel« (l. 129. l.). Ez az ige előfordúl egyebek közt az ó-bolgár, illetőleg úgynevezett ó-szlovén evangéliom fordításokban is: *pīrēahq že se ijudei meždju soboja* »tusakodtak vala azért a zsidók egyik a másik ellen.« Ugyanott megtaláljuk a *pīrja* főnevet is, amely ugyanabból a tőből hajtott: *bystū že i pīrja vī nihū* »támadá pedig közöttök versengés.« M. ezt maga is említi, sőt hozzáteszi: »Mivel már most a *pīrja* és *pīrēti se* más ó-bolgár nyelvmélekekben is előkerül, a pannon-moravai korszakban a szó tényleg megvolt« (l. 130. l.), de abból, hogy az egyszerű, igekötőkkel össze nem tett *pīrēti* véletlenül a mai bolgár nyelvben nincs már meg, azt a merész következtetést vonja le, hogy »maga az ó-bolgár *pīrēti* is szerb-horvát-szlovén szó a legrégebb nyelvmélekekben«!! (l. 132. l.) Elég végigtekinteni azokon az adatokon, amelyeket maga M. egy pár sorral feljebb Miklosich szófajtó szótárából közölt, hogy az ember tisztában legyen azzal, hogy a *pīrēti* ige igenis megvolt a bolgár nyelvben is; hát ha M. még azt is megmondta volna, hogy az ige megvan bizony a mai bolgár nyelvben is, igaz csak igekötővel: a mai bolgár *prē-pra se* ige, melynek aorisztus egy. 3. sz. *prē-prē se* = ó-bolg. *prēpīrē se** ugyanazt a jelentést is mutatja mint az ó-bolg. egyszerű *pīrēti se*, melynek praesense *pīrja se*. Hiszen ez a bolgár ige meg van ott említve, ahonnan M. adatait kiírta (Mikl. Etym. Wtb. 239. l. *per-* 1.), úgy hogy M.-et valaki egyenesen pia fraus-szal vádolhatná azért, hogy ezt elhallgatta. M. egyáltalában különösen bánik az ide tartozó szókkal, egyebek közt azt mondja, hogy az itt tárgyalt kifejezés »mint egyházi nyelvből való átvétel megvan az oroszban is,« de hogy van egy ugyanabból a gyökérből képezett tisztán orosz *s-por* »Streit« szó is, arról egy árva szót sem szól, pedig a *spor* főnév eléggé valószínűvé teszi, hogy az ó-bolg. *pīrēti se* igével szemben az oroszban is volt egy hasonló jelentésű *peretšja* ige. De hogy mennyire általános szláv jelentéskéjlődéssel van itt dolgunk és hogy mennyire nincs se okunk, se jogunk itt »szlovén-horvát-szerb« hatást látni az ó-bolgár *pīrēti se* használatában, azt fényesen mutatja a cseh és a lengyel nyelv, amelyekben M. sem fog »dalmát« hatást keresni, ott is megvan t. i. a *pīrēti se* és *pīrja* mása szakasztott ugyanabban a jelentésben: cs. *pīrēti* (praes. *pru*, *preš*) »mit jem. streiten, *pře* (rég. *prja*-ból) »Streit, Process, Rechtshandel,« l. *przec się* »mit einem streiten, disputieren, hadern,« *prza* »Streit, Hader.« Azt hiszem, nem kell tovább bizonyítanom, hogy jogunk van föltenni, hogy az összes szláv nyelvekben megvolt az ó-bolg. *pīrēti se* mása oly jelentésben, amelyből a magyar *perel* ige jelentése igenis tökéletesen megérthető, azt pedig egyszerű szórszállhasogatásnak tartom, amit M. mond (130—1), hogy t. i. a magyar igének két

* A mai bolgár nyelvben nincs már infinitívus, azért az aorisztust idézem, mint olyan alakot, amely ugyanabból a tőből képződött, mint az elveszett infinitívus.

jelentése van 1. vetélkedni és 2. törvényben perelni és hogy »abban a szláv nyelvben, ahonnan e kifejezés való meg kell lenni a két jelentésnek a pereskedés intézményével együtt«. Ezt az okoskodást én sehogys sem tudom megérteni és untig elégnek tartom azt az alapjelentést, amely bizonyosan már a közös szlávságban a sokszor említett szóhoz fűződött. Tárgyi okot tehát én nem találok, amely miatt a magyar szót nem lehetne abból a forrásból magyarázni, melyből hitem szerint a legtöbb szláv szavunk került.

Attérek a hangtani okokra. Ezek úgy látszik M.-et nem érdekelték valami nagyon, mert míg a tárgyi okokat több mint négy lapon fejtegeti, a hangtani kérdést egy pár sorban intézi el. Nincs is köszönet benne! Pedig már azért is érdemes lett volna a hangtani kérdésre több figyelmet fordítani, mert tárgyi okokkal az semmikép sem bizonyítható be, hogy miért kellett a magyar *perel* igének, ha már a horvát-szerb nyelvből kívánjuk megmagyarázni, éppen a ça-nyelvjárásból kerülnie; ezt már igazán csak hangtani úton lehetne bizonyítani — ha ugyan lehetne! M. egészen eredeti módon esik át a nehéz földadaton. Előre bocsátja, hogy a szláv *a*-tövé igékből a magyarban *-ál* végűek lettek (vö. *klepati* > *kalapál* stb.), az *i*-tövékből pedig *él-ol* végűek (vö. *krüstiti* > *keresztel*, *paračiti* > *parancsol* stb.), azután így folytatja: »Az ó-bolgár *pīrēti* -ē(=ē) tövé ige (Leskien szerint a IV. B. szerint ragozódik); ebből a magy. *pörölni* igét nagyon bajos kimagyarázni, feltételezett ó-bolg. *prūti* (mint *žrūti* = *žirēti* Cod. Mar. index) igéből pedig teljesen kárbaveszett fáradság volna származtatni; ellenben a horv. *priti* szabályos hangtani megfelelője az ó-bolgár *pīrēti*-nek s mint már *i*-tövé alak tényleg csakis *pērēlni*, *pörölni* alakban jöhetett át hozzánk.« Én egy kicsit másképp fogtam föl a dolgot abban a cikkben, amelyre M. is hivatkozik. Én azt mondtam: »Azt hiszem, Gombocz egyetért velem, hogy *abáról* úgy lett *obariti*-ből, hogy a magyar ember nem az *obari* képzetet, amely tulajdonképen a szláv ige, hanem csak az *obar*- hangsoportot érezte ki tőnek, ehhez járult tehát a magyar *-l(-ol)* képző és lett *abár-ol*« (I. Nyr. 30:223). Szakasztott úgy lett az én véleményem szerint *krüstiti*-ből *keresztel*, *paračiti*-ből *parancsol* stb. stb. Hogy *priti*-ből mi lett volna? Hát — hát bizony én azt nem tudom, mert akár hogy forgatom a szót, a magyar ember akár *pr*- akár *pri*- hangsoportot érzett ki belőle tőnek, mindenképen bajos megmondani, hogy a magyar ember ebből hogy csinált volna magyar igét, legvalószínűbb, hogy ilyen szóból egyáltalában nem is csinált volna magyar igét. Ha azonban valaki abból, hogy *obariti*-ből a magyar azt csinálta, hogy *abáról*, *krüstiti*-ből azt hogy *keresztel*, azt következteti, hogy a magyar ember a szláv *-iti* helyébe csak amúgy gépiesen behelyettesítette a maga *ol-el*-jét, akár egy számtani egyenletbe: szláv *pr + iti* = magyar *pr + el* (később *perel*), akkor nem tud különbséget tenni számtani műveletek és az élő hangok fejlődése

közt. M. állítása, hogy a horvát *priti* »mint most már *i-töví* alak« »csakis *përëlni*, *pörölni* alakban jöhetett át hozzánk«, csak azt bizonyítja, hogy nem tudja, hogy itt tulajdonképp miről van szó, hogy mit is kellene itt megmagyaráznia. Az ilyen tisztán gépies eljárással megérhetjük még, hogy M. elhiteti velünk, hogy a ça-nyelvjárásbeli *priti*-ből igenis lehetett a magyarban *perel*, de már pl. a jóval elterjedtebb horvát-szerb *preti* alakból nem, s ez legalább is mulatságos állítás volna. Tény az, hogy M. azzal a lehetőséggel nem is számít, hogy a magyar *perel*, ha már minden áron horvát-szerbnek kell lennie, első sorban mégis csak inkább származhatott a közkeletű *preti* alakból, mint a szűk területen élő *priti*-ből. De amint a tárgyi okok éppen nem kényszerítenek arra a föltevésre, hogy a *perel* ige horvát-szerb eredetű, úgy azt hiszem, döntő hangtani okok sem hozhatók föl, amelyekből ez az eredet biztosan következtethető volna. M. maga sem tartja éppen lehetetlennek a magyar *perel* igenek az óbolgár *přřeti*-ből való magyarázatát, csak annyit mond, hogy belőle »nagyon bajos kimagyarázni«. Igaz, hogy az óbolgár *přřeti*-vel szemben a magyarban **përël*-**pörël* alakot várnánk, de tudva azt, hogy mennyire hajlott a szó második tagjában álló hosszú hangzó a régi magyar nyelvben a rövidülésre, ebből éppúgy lehetett *perel*-*pöröl*, amint a *szerda*, *szereda* szavunk minden bizonnyal régiebb **szerëda*-**szrëda* (= ób. *srêda*)-ból lett. Ami M.-nél erre következik, hogy t. i. »feltételezett óbolg. *prüti* igéből pedig teljesen kárbavesztett fáradság volna [a magyar *pörölni* igét] származtatni«, ahhoz nem akarok szólni, míg M. ki nem jelenti, hogy mit akart ezzel mondani, ha pedig valóban azt akarta mondani, hogy föltételezett **prüti*-ből hangtanilag lehetetlen a magyar *pörölni* igét kimagyarázni, akkor nagyot tévedt.

Említettem már, hogy M. egész figyelmét a tárgyi okok kifejtésére fordította, nem csoda tehát, hogy abban a pár sorban, amelyben a kérdés hangtani részét elintézhetőnek véli, a fölhozottakon kívül még egy feltűnő hiba található. Miután ugyanis elmondta, hogy a szláv *a-töví* igék a magyarban »*ál*-lal végződnek«, így folytatja: »E szabály alól én csak egy kivételt tudok, amely Ásbóth figyelmét elkerülte s ez a *mázol*: óbolg. *mazati*; amely *a-* tövű s mégis rövid zárt szótaggal van meg.« Hát bizony nem az én figyelmemet kerülte el valami, hanem Melichét, mert a *mázol* ige nem szláv, hanem a szláv eredetű *máz* főnévből képzett magyar ige, ennek tehát egyáltalában helye sincs a szlávból átvett igék közt, amint ezt Halász már 18 évvel ezelőtt egészen helyesen látta és röviden, de tisztán ki is fejtette l. Nyr. 12:99. l. 64. pont a., vö. Nyr. 25:115. l.

De most már igazán lehetném a tollamat, ha M. cikkének utolsó sorában nem botlott volna még egy nagyot, mikor pedig arra valóban semmi oka sem volt. M. így végzi be a cikkét: »E fejtegetéshez már most csak azt adom hozzá, hogy a *pör*, *për* régi magyarnyelvi elvonás a *përëlni*-ből, s hogy ugyan-e szláv

pír-éti pír-gyökérszavával függ össze a magyar *szapora* szó is. «Nem tudom, ez a furcsa kijelentés hogy hatott a Nyelvőr többi olvasójára, engem egy hirtelen elsülő bomba jobban nem lephetett volna meg. *Per* és *szapora*! Pedig hát én igen jól tudom, hogy hangtanilag elég közel hozható a két szó, hiszen magam említettem, hogy az orosz nyelvben a *pír-gyökérből s-por* főnév származott, de ez a hangtani egyezés is csak merő látszat, a jelentés pedig nem mutat még ilyen fölületes hasonlatosságot sem. Az orosz *spor* »Streit, Disput, Wortwechsel« főnévből ki nem magyarázható a magyar szó végén álló *-a*, jelentésénél fogva pedig ez az orosz szó, amelynek az óbolgárban csak **süporü* felelhetne meg, olyan távol esik a mi *szapora* szavunktól, hogy igazán nehéz megérteni, hogy a két szó pusztá összezsengése mikép ejthette M.-et olyan nagy tévedésbe, mikor jóformán minden szláv nyelvben tükröződik egy *sporü spora spora*-féle melléknév, amely »gazdagot, kiadósat« jelent. De ennek a szónak aztán igazán nincs semmi köze a *pír-gyökér*hez, a szó elején álló *s-* nem is keletkezett *sü-* igekötőből, hanem hozzá tartozott kezdettől fogva a szó tövéhez (vö. óind. *sphiras* reichlich, gross, lat. *pro-sper* stb.). M. állításának tehát semmi alapja sincs, az csak olyan könnyedén odavetett ötlet, és a *per-szapora* abba a bokrétába való, ahol egyebek közt a *klad-gyökérből* magyarázott *kaloda* (l. Nyr. 28:397. és 442. l.) meg a szerb *vi-jati*-ből magyarázott oláh *vi-jiesc* (l. Nyr. 29:147. és 196. l.) díszlenek és a hová majd annak idejében a *szövétnek* gyönyörűséges magyarázatát (l. NyKözl. 32:48.) is oda fogom illeszteni.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

AZ EHRENFELD KÓDEX HIBÁS VAGY HIÁNYOS FORDÍTÁSAI.

I.

E. = Ehrenfeld-kódex (Nyelvemléktár VII. köt. Volf György kiadása). A mellette álló szám a kódex lapszáma.

AS. = Actus Beati Francisci et sociorum ejus. Edidit Paul Sabatier. (Collection d'Études et documents sur l'histoire religieuse et littéraire du Moyen âge Tome IV.) Paris, Fischbacher. 1902.

SS. = Speculum Perfectionis seu S. Francisci Assisiensis Legenda antiquissima auctore fratre Leone. Nunc primum edidit Paul Sabatier. (U. o. Tome I.) Paris, Fischbacher. 1898.

SV. = Speculum Vitae B. Francisci et sociorum ejus. Venetiis 1504. (Nemz. Múz. V. SS. 584.)

E. 1: ven maganak tizenket apostalt mendent el hagyuan... vallot tyzenket tarsot melseges zegenseget valasztuan.

AS. I, 2: assumpsit sibi duodecim apostolos omnia relinquentes, ... habuit duodecim electos socios paupertatem altissimam eligentes.

A *mendent el hagyuan* és a *valasztuan* tehát az apostolok, ill. a Sz. Ferenc társainak a jelzői és nem az alanyokra vonatkozó határozói ige-nevek, mint a fordításból lehetne következtetni.

E. 1: cappelnabely frater Janus ki magát terben megakasztotta.

AS. I, 3: frater Johannes de Capella nomine, laqueo se suspendit.

A *laqueo se suspendit* (magát felakasztotta) valamivel előbb is így van mondva s ez nem éppen fordítási hiba, ha a *tört hurok* értelmében vesszük. A *cappelnabely* azonban alighanem a fordító félreértése, aki itt aligha volt vele tisztában, hogy J. de *Capella* tulajdonnév.

E. 1—2: mykent || frater fylep: *Legimos* olvasuk hug neky zoluala ystenuel:

AS. I, 6: . . . videlicet frater Philippus Longus. 7. Quidam loquebatur cum Deo, . . .

Itt a fordító Szt. Ferenc egyik társának, *Longus* Fülöpnek (Fior. cap. 1. Filippo *Lungo*), a vezetéknévét rosszul olvasván, *Legimos*-t csavart el belőle s ezt lefordítva, a következő mondattal kapcsolta össze. A *Legimos* tehát *Longus*-ra javítandó, az utána következő *olvasuk hug* pedig egyszerűen törlendő.

E. 2: Mikoron meglen eelne ezuylagban mykeppen sentelteteth

AS. I, 9: dum adhuc viveret in hoc mundo, quasi sanctificatus *in utero*.

A kiemelt szavak fordítatlanul maradtak.

E. 2: Es yollehet mend fenlettenek yelenseges malastual

AS. I, 9: Et sic omnes speciali praerogativa fulserunt.

A fordító itt az *et sic* helyett valószínűleg *etsi*-t olvasott.

A *specialis*-t pedig, amely itt csak *különös*-t jelent, félreértette.

E. 2: es vylagnak keppetewl el tauozot

AS. I, 11: et a spe saeculi desperatus.

A *spe* helyet a fordító alighanem *specie*-t olvasott. Innen az egész hely félreértése.

E. 4: mutata magatt alonny fennent es melsegest

AS. I, 19: finxit se alte dormire et profundissime *stertere*.

A kiemelt szó fordítatlan maradt, a *fennent* pedig az *alte* (mélyen) félreértése.

E. 4: Es mend ez bezedeket ezenne kyenueszesekeuel *neguen* ystenhez azannya *kesedelmuel* es ayoytatossagual azon bezedeket veterneygy gyakorlatost mondyauala . . .

AS. I, 22: Et haec verba cum tantis lacrymis *ingeminabat* ad Deum, et cum tanta *morositate* devota eadem frequentabat, quod usque ad matutinum . . .

SV. 6 a: et haec verba cum tantis lachrymis *et gemitibus* . . .

Ez esetben a kódex hibás fordítása oly lectio varianson alapszik, amely az 1504. velencei kiadásban is megtalálható. Itt tehát nem maga a fordító, hanem az előtte volt romlott szöveg a hibás. Alább is látunk majd még példákat, amelyek az 1504. évi nyomtatvány alapjául szolgált kézirati szerkezethez szítanak inkább, mint a Sabatier kiadásában felhasznált kéziratok olvasataihoz. A *morositas* szónak *kesedelm*-mel való fordítása még alább is elő fog kerülni.

E. 4: Czwdaluan ysteny nagy sagnak magasagat Es azokat kyket vezedelmes vilagban meltoluala gondolny

AS. I, 23: admirans divinae majestatis excellentiam quae periclitanti mundo condescendere videbatur.

SV. 6 a: egészen úgy mint az előbbi, csak az utolsó szó helyett *dignabatur*.

A fordító itt is az 1504. évi velencei nyomtatvány archetypusához közelebb álló kéziratot követett, mint az utolsó szó fordítása (*meltoluala*) mutatja. De a helyet azért nagyon félreértette, valamint a nyomban utána következőt is.

E. 4—5: Es ew myatta || zegenmyat zerezuala eleuelatny yduességnek vruussagarol

AS. I, 23: . . . et per ipsum suum Filium de salutis pauperum disponebat remedio providere.

SV. 6 a: Et per ipsum sanctum Franciscum pauperculum de salutis disponebat remedio.

A fordító itt is az 1504. évi nyomtatvány szövegéhez szító kéziratból dolgozott, innen a régibb helyes szövegtől való nagy eltérése. Az eredeti értelme szerint e helynek mai magyarsággal így kellene hangzania: És elhatározá (t. i. az Isten), hogy az ő saját fia által fog gondoskodni a szegények (t. i. a szegény bűnös halandók) üdvéről. A szöveg fokozatos romlásában addig, míg az E. kódex archetypusában és a velencei nyomtatványban előttünk lévő fokig jutott, közbenső szerkezetként feltehető ez: et per ipsum setum Frscum pauperclm de salutis . . . a szokásos rövidítésekkel az eredeti szöveg három kiemelt szava helyében.

E. 5: eleuelattuan nagy gondokat melleket ew myata es zerzetének myata es azan leleknek tanusaganal elegtelenseget es ereynek kysdedseget gondoluan

AS. I, 24: praeviendo magnalia quae per ipsum suum ordinem Deus erat factururus, et eodem docente spiritu suam insufficientiam et parvitatem virtutis considerans.

A kiemelt szavak lefordíthatlanul maradtak, az utánuk következő szavak pedig elég homályosan tükröződnek a fordításban. Az első és a fordító betoldása.

E. 6: De vr Bernald monda neky kell myt mondaz:

AS. I, 30: Dominus autem B. dixit: »Placet quod dicis.«

A *placet* itt nem *neki kell*, hanem *tetszik* (v. *kell*) *nekem*. A hiba az or. obliqua és directa összezavarásának is mondható ez esetben.

E. 7: mykeppen bizon euangeliumnak tartoya: mendenhatto ystennec magat ayalnuan

AS. I, 39: ut verus Evangelii observator, omni petenti se tribuens.

Egyike a legvaskosabb félreértéseknek a fordító részéről, aki az evangéliumi (Luc. 6, 30) helyet *omnipotenti*-nak olvasván, a hozzá illő főnévvel egészítette ki és így teljesen elcsavarta az eredetinek értelmét.

E. 8: es ew furot karyay es oldaly ez vilagnak vegere lat-tatik vala teryedny

nem feltétlenül
hiba!

AS. I, 42:et brachia protensa in latum usque ad mundi fines videbantur extendi.

Nem kevésbé vaskos félreértés az előbbinél. Itt a *protensa* helyett *pertusa*, in h. et és *latum* h. *latus* lehetett a fordító használta kéziratban, amelyek mind könnyen romolhattak ilyenekké palaeographiai alapon. A hibáért tehát ez esetben nem is egészen a fordító, hanem az előtte volt kézirat a felelős.

E. 8:ezenne zensegnek es malastnak fratera

AS. I, 43:tantae fuit sanctitatis et gratiae . . .

Itt a fordító, mint még egyebütt is számos helyen, a gen. *qualitatist* gen. *possessivus*-nak vette.

E. 9:de ez frater Bernald ystenbenualo zolasaban valuala yelenseges malastott mykeppen zent ferenc ymmaran yelenseges vala benne tehzer:

AS. II, 4:Ipse frater B. habebat in loquendo de Deo gratiam *singularem*, sicut beatus Franciscus multoties jam *expertus fuerat*.

E példát csak azért emeljük ki, mert igen tanúságosan mutatja, hogy a szóban szükkölködő fordító mennyire különböző értelmű szavakat fordít néha ugyanazzal. A *yelenseges* mint a *singularis* egyértékűje már föntebb is előfordult. L. E. 2:AS. I, 9.

E. 11:te labaydual egy felewl mas ferre

AS. II. 14:pedibus tuis . . . *transeas me ter ex una parte* ad aliam.

Az eredetinek kiemelt szavait a fordító kihagyta s így a mondat értelme csonka maradt.

E. 11—12:kemenuala || neky azt *hallany*

AS. II, 16: durum sibi fuit hoc *facere*

SV. 85 b: szintén így.

E. 12: Azert tehatt zent fferenc *ozynala* vele [valo] zokauala lakasat

AS. II, 19: Unde ex tunc sanctus Franciscus *cavebat* cum illo diutius commorari.

E. 12:ewtewle magat reuyden meginentyuala: es *elegsegest*

AS. II, 20: ab ipso se expediebat breviter et *succincte*.

A fordító alighanem *sufficienter*-t olvasott a *succincte* helyében.

E. 14: Es hogy laknanac nemynemew helen

AS. III, 6: Et quum staret in quodam loco *deserto*.

A kiemelt szó lefordítatlan maradt.

E. 14: kyket ysten tetuala neky ymadsagaban

AS. III, 7: quae sibi Deus in *omnibus* faciebat

SV. 35 a: quae sibi deus in *orationibus* faciebat.

E hely tanúsága szerint kódexünk írója előtt a SV.-hez közelebb álló szöveg volt.

E. 14: es hogy kel czergetny kynec monda czerges *magadnac* es rytkan: egyet masvtan czerdeh

AS. III, 10: (Et juvenis respondit:) »Quomodo debet fieri?« — Cui dixit (frater Masseus): »Pulsa *ter* et raro, unam pulsationem post aliam.

A zárójelbe tett szavakat a fordító elhagyta, a kiemelt *ter* helyett pedig mást olvasott, alighanem *tibi*-t. SV. párhuzamos helyén a *raro* hiányzik.

E. 15: zenuede zomoruan

AS. III, 13: tulit moleste.

E. 16: Es meg monda mondot hewsnek minden *myuelkedetyt*

AS. III, 17: et dixit ei totam *ambasiatam* praedicti juvenis.

Így a SV. párhuzamos helyén is, csak *praedicti* helyett *dicti*. A ritkább középkori latin *ambasiata* szót (ol. *ambasciata*, fr. *ambassade*) a fordító nem értette s mással helyettesítette.

E. 16: hogiad dragalatos elmedet: mert latatol haborodotnac lenye mert harag megh* bant elmet: hogy ne *valasthasson* ygassagot.

AS. III, 20: »Cave, carissime, quia videris turbatus, quum ira impedit animum ne possit *cernere* verum.«

A fordító a *cernere* helyett talán *discernere*-t olvasott az előtte volt kéziratban, vagy csak félreértette amazt, amely a SV. megfelelő helyén is ugyanígy található.

E. 17: Azert mert nem tudyauala magat houa *haytanya*

AS. III, 25: Unde quum nesciret *declarare* seipsum

A SV. párhuzamos helyén (36 a) szintén így, csak *seipsum* helyett *semetipsum*. A fordító eredeti szövegében *declinare* lehetett.

E. 18: Es neky touaba tertenek mykeppen *zent lelek* eleue profetizalo zayaua meg monda

AS. III, 28: Et ita sibi in posterum accidit, sicut *sanctus Franciscus spiritu* prophetico ante dixit.

Így a SV. megfelelő helyén is, csak *sanctus* h. *beatus* Fr.

E. 18: es ew nagy esmeretyrewl

AS. III, 30: et de lingua sibi nota.

E. 19: mely *neuezhettetlen*

AS. III, 37: quod est *mirabile*.

A SV. megf. helyén is így. Kódexünk írója azonban másféle szöveget követett, melyben alighanem *ineffabile*, vagy rövidítéssel *inenarrabile* állt a kiemelt szó helyében.

E. 19: Es mytvan yuta az herre holoth ffrater fferenc lakozykual ez mondot tarsyual: Azert byzonsagost ezekbe veuek:

* A Nyelvemléktár kiadásában (VII. köt. 8. l. 15. s.) *meg h bant*.

AS. III. 38: Et postquam pervenit ad locum ubi sanctus Franciscus cum sociis suis praedictis morabatur, *omnia illis per ordinem recitavit*. (39.) Unde certissime adverterunt . . .

A kiemelt szavak lefordítatlanul maradtak. SV. 36 b: *omnia idem angelus illis per ordinem recitavit*.

E. 19—20: Azert ew es ew elezteby tarsy ygazan lattatnak-uala. es valanac mend meg fezewltettek kynth ruhayokban || kere-sewtt ruhayaban es eletiben es ewnekyk minden myuelkedetyben vyseluen kynt:

AS. IV, 1—2: ideo ipse* et alii sui socii primi recte videntur et erant homines Crucifixi; (2.) Crucifixum** in habitu et victu et in omnibus eorum actibus bajulantes, . . .

Egyike a homályosabb helyeknek kódexünkben, melynek fordítása itt az eredeti nélkül alig érthető. A fordító eredetije itt is közelebb állt a SV. szövegéhez, mint az AS. kézírataihoz.

E. 20: ystentewl megualuan

AS. IV, 3: praeter Christum.

E. 20 alább: mert valanac eleuen veezewnek agy:

AS. IV, 3: quia *verae* vitis palmites erant vivi.

A kiemelt szó, mely a SV-ben is megvan, lefordítatlan maradt.

E. 20 alább: lelkeknek sok eleuen haznalatyat tezykuala.

AS. IV, 3: fructus animarum maximos faciebant.

Az eredeti nélkül alig érthető hely.

E. 21: Annakeflette ewtet neky ynte toua nehezen *habo-ratyauala*.

AS. IV, 7: quidam insuper ipsum hinc inde graviter *impin-gebant*.

E. 22: [Mert bewnewktewl*** meg ewryztetet.] azert felseges ysttennek baratya

AS. IV, 15: quum vere sit amicus Altissimi.

A [] közötti szavaknak nincsen nyoma sem az AS., sem a SV. latin szövegében, de bizonyára benne voltak a fordító használt latin eredetiben. Itt tehát nem fordítási hibával, csak eltéréssel van dolgunk.

E. 23: oly *zerzetesattyana*c el menesen:

AS. V, 8: pro recessu tam *amabilis patris*

Nem *szerzetes*, hanem *szeretett* v. *szeretetes* atyának elhúnytáról, mert hasonlatképen a fiaitól siratott Jákob pátriárka kimúltáról van szó az eredetiben, de a fordító itt már Sz. Ferencnek, rendje atyjának halálára gondolt, akivel az előbbi párhuzamba van állítva.

* SV. 45 b: *ipsi*.

** U. o. *Crucem*.

*** A Nyelvemléktár kiadásában (VII. köt. 11. l. 13. sor): bewnewktewt, ez talán csak sajtóhiba, bár nincsen a kijelöltek között.

E. 25: Dragalatos baratym. *akarov* nektek sok bezzedet mondanom.

AS. V, 20: Fratres carissimi, *nolo* vobis multa verba dicere.

A SV. megfelelő helyén (86 b) szintén így, tehát épen az ellenkezője annak, amit fordításunk mondhat vele. E hibát a másoló is okozhatta, aki az *akarov* előtt a *nem* szócskát kifelejthette; de úgy is magyarázható, hogy a fordító *nolo* helyett *uolo*-t olvasott.

E. 25: hogy ylyen ezer vylagert *nem akarnek zolgalny hanemczak* my vronk iesus cristusnak:

AS. V, 21: quod pro mille mundis aequalibus isti *nollem non servisse* Domino Jesu Christo.

E. 26: Mert mykoron Parusia feldeben voltuolna egy to mellet:

AS. VI, 3: Nam quum esset quadam vice juxta lacum Perusinum

E. 27: hanemczac husuetnapyan:

AS. VI, 6: et quod in die Jovis sancti.

Tehát nem *husvét*, hanem *nagycsütörtök* napján. Ugyanígy alább is.

E. 28: lewn nagy var es yo. es len fratereknek helye *ky mondatyk zygetbelynek*.

A kiemelt szavak nincsenek benn az AS. megfelelő helyén (VI, 11), de megvannak a SV. 96 b lapján.

E. 28 alább: Mykoron zent fferenc yewuala *parisbalol*

AS. VII, 1: sanctus Franciscus veniebat *de Perusio*.

E. 28: Te ewrewmest *ezedbe uegyed* hogy nynczen...

AS. VII, 2: tamen *scribe, id est diligenter nota*...

A SV. megfelelő helyén (89 b) szintén így, amit kódexünk kissé meg-rövidít.

E. 29: nem csak az yeuwendeutt de es egyebeknek *tudomanyat*

AS. VII, 4: non solum futura sed etiam *conscientias* aliorum.

E. 29 alább: megyslegottan *az yaroknak* kayaltuala O frater leo [Kerem azzokott kyk vadnak ystenne]

AS. VII, 5: Et adhuc *ipsis ambulantibus* iterum clamabat: »O frater Leo, *pecorella Dei*.

Egyike a legromlottabb helyeknek! Az abl. abs. félreértése okozta az első hibát, a második pedig, a [] között álló, Sz. Ferenc szokott becéző szólásának elferdítése, amely úgy magyarázható, hogy a fordító a *pecorella Dei* helyett *precor illa (quae sunt) Dei*-t olvasott.

KATONA LAJOS.

MÁRTON JÓZSEF ÉS A NYELVÚJÍTÁS.

Márton József szótárainak egyik legérdekesebb oldala az, hogy a XVIII. század végén és a XIX. sz. elején keletkezett új szók jórészt bennük megtalálhatjuk. Jellemző, hogy majdnem kivétel nélkül oly új szókat találunk szótáraiban, melyek ma is élnek és általánosak. Bizonyítja ez a körülmény Mártonnak helyes ítélő-képességét az új szók jövőjére nézve. Minthogy pedig több helyütt hangoztatja, hogy csak a korában már elterjedt új szókat vette fel, szótárai mellőzhetetlen források annak megállapításában, mennyi idő alatt lett valamely új szó közkeletű. Ép e célból a következő felsorolásban, amikor sorra veszem az egyes szótárakban előforduló új szavakat, mindig az ismert szerzőjű szókat teszem előre; ebből az is ki fog tűnni, mely nyelvújítónak minő munkáit használta M.*

1799-i német-magyar szótárában:

Barcafalvi szavai (ezek terjedhettek el leghamarabb az irodalomban):

cím: Tittel; »Adresse talám utasító tzm«	műszer: Werkzeug 1803-i sztrban műhszer
ejtegetés: Declination	növény: Pflanze
felület: Oberfläche	nyomtatvány: Exemplar
ifjone: Jüngling	szempont: Gesichtspunct
	titoknok: Secretär

Baróti Kisded Szótár-aiból valók:

belébőszűl: vertiefen alatt	költemény: Gedicht
felvonás: Act a.	levelezés: Briefwechsel; megvan még e szó régi jelentése is
fűzér: Kette	nagylelkű, -ség: Grossmuth
golyó: Klos	nyomadék: Spur
hitelez: borgen, megvan a hitel is, mely Faludié	népesít: bevölkern
kocsiz, kikocsiz: ausfahren	rétéges: häutig

* Adataim összeállításában természetesen számba vettem a Nyr. közléseit és az új, Szily-féle NyUSz-t. Már készen voltam e dolgozattal, amikor Szily könyve megjelent, s így kénytelen voltam e részt újból átdolgozni, az átnézés közben akadtam a NyUSz. több tévedésére s ezeket itt ki is igazítom, kereszttel jelevén meg azokat a szókat, melyek a NyUSz-ban hibásan vannak keltezve. Egy-egy kis dátumtévedés az egész. Nagy számukon nincs mit csodálkozni; ha meggondoljuk, mily sok szótárt nézett át Szily, tévedések nélkül el sem képzelhetni szótárát. De tegyük hozzá még azt is, hogy Szily M. szótárait csak Nyr-beli figyelmeztetéseim után nézte át tüzetesen, s a bennük talált tetemes adatait már valószínűleg nagyrészt kész munkájában mindig mintegy közbe kellett szúrnia. Megcsillagoztam azokat a szavakat, melyek a NyUSz-ba is ugyanazon szótárból vannak felvéve, a melyikből én közlöm.

szempilla: Augenwimper
tanulmány, l. tanúság: valamiből
való tudomány: die Lehre
testállás: Körperbau

tőkepénz: Capital, megvan Benyáknál 1780 körül
tűzijáték: Feuerwerk
végrehajtani: austragen

Egyéb ismert szerzőjű új szók:

alhadnagy: Unter-Leutnant Magy. Hirm. 1781
bajtárs: Gefährte Bod P. 1767
†emberiség: Menschlichkeit *
†fegyvertár: Zeughaus. A NyUSz. Mrt.-ból idézi először 1799-ből, de megvan Dug: Szerecsenek 1798: 91 »Ekkor Tiamis Fegyver-tárjában dolgozott«
figyelem: Acht Gyöngyösi 1693
hangzat: Hall Gyöngyösi 1690
játékszin: Schauplatz Vargyas 1750
képzelet: Begriff; conceptus Bárány P. 1791
könyvtár: Bibliothek Révai 1787
kötet: Band Bacsányi 1788
középpont: centrum Apácai 1653

közhasznú: gemeinnützig Pethe 1797
majmol: nachäffen Gelei J. 1787 Nyr. 31:152; megvan u. a. évben Horváth Ádám Hunniásának előszavában is: »sőt talán felesleg-is majmolni«
pénztár: Casse Névtelen 1786
rajzolat, rajz: Abriss. Az első Kőnyinál és Benyáknál 1780 körül
sokszoroz: multiplizieren Maróthi 1743
szótag: Sylbe Rajnis 1781
tárgy (obiectum): Gegenstand Decsy S. 1790
törtszám: Bruch Maróthi 1743
utasítás: Instruction Báróti 1774
vígjáték: Komödie

Olyan új szók, melyek eddig nincsenek előbből kimutatva:

†aláírni a' nevét: subscribiren, a NyUSz.-ban S. I. 1808-ból, e szó megvan Dug: Arany Perecek 1790:153 »alá-írhatod-é, igaz lelked' ismerete szerint«; u. i. még egyszer
†átmérő: Diameter Apácaitól, kinél áltmérő, a NyUSz. szerint a Tzs.-ban 1835-ben először át-tal
babrász, biberkél: krabben, ma: babrál, mely már 1787-ben megvan Gelei J. Ifjabb Rrb: 7 »ha volna valami, a' min babrálnánk«. A népn.-ből
beajáni: aufführen
beszédmód: Mundart, ugyanilyen összetétel még u. i. gondolko-

zásmód: Denkkungsart, és írásmód: Styl
†borkereskedés: Weinhandel; a NyUSz. csak 1811-ből idézi Mrt.-tól. Könykereskedés: Decsynél 1790; gabonakereskedő Mészáros Ignácnál 1792, l. Nyr. 30:289
†bútor, házibútor: Hausgeräth; NyUSz. csak 1806
csatapiac: Schlachtfeld
ceruza (tzeruszsa): Bleystift, régen: plajbász
domborékos: rauh
*égghajlat: Himmelstrich
*elhibáz: fehlschlagen
életszerszám: Organ

* A NyUSz. Márton Istvánnak tulajdonítja 1796-ból, de megvan már Dug: Arany Perecek 1790:163 (a Régi Magyar Könyvtárban) »mútasd meg igaz Emberiségedet«.

†előnév: Vorname. E jelentésben a NyUSz. csak 1835-ből

*emelet: Stockwerk

értékség: Gelehrsamkeit. Érdekes képzésmód, olyan, mint eszemiszomság. Összetételei: erdőértékség: Forstwesen; ércértékség: Metallurgie, ugyane szó-tárban

†felhúozni valamely muzsikát: ziehen, beziehen; NyUSz.-ban csak 1803-ból Mrt.-tól

fogorvos: Zahnarzt. NyUSz. csak a Tzsből először 1835-ből. A régi szemorvos mintájára

főpostahivatal: Oberpostamt. Németből fordítva

fricska: Nasenstüber; népies elvonas lehet a fricskál, fricskáz-ból

*függőleges: senkrecht

függőfolyosó: Altan

fűvészkönyv, fűvéstudomány:

Kräuterbuch, -kunde; fűvész Barótól 1792

gargarizál: gurgeln

gyászírás, gyászok, gyászoszlop: Grabschrift, Grabmahl. A gyász új összetételei közt először lehetett volna említeni a NyUSz.-ban

haditanács: Kriegrath

*hangyász: Ameisenbär

*hazafi: eingeboren

híjj: Gebrechen, elvonás a híjjá-ból.

himlőhelyes: blatterstöppig, a népn-yből

holdfogyatkozás: Mondfinsterniss. Érdekes, hogy megelőzte a napfogyatkozást, mely a NyUSz. szerint Varga Márt.-nál 1809. fordul elő először, pedig megvan már Mrt.-nál is 1800-ban. l. ezt

hurutol: husten

†időpont: Zeitpunkt. Megvan u. i. az időköz: Zeitraum is, mely 1750-ben Wagn. Phras-ban már megvan

indítóok: Bewegungsgrund

ivó papiros, szítató p.: Löschpapier (vö. a mai itató papirt)

játszihitú (jádzihitú): freygeist

karszék: Lehnssessel

kézírás: Handschrift S. I. kéziratának előzője

kibérel: vermiethen

koldusbot: Bettelstab, németből fordítva

konyhakert: Küchengarten, németből fordítva

koronaörökös: Thronerbe, tehát még nem volt: trónörökös

†kőszén: Steinkohle. NyUSz. S. I.-től 1808

kősziklakemény: felsenhart, németes összetétel a régi: kősziklakeményiségű helyett

középviseletű: gleichgültig, az egykedvű jelent ennyit ma

külömbőség: Abfall

lovagrend: Ritterorden

†meghüssit, hüssit: erkühlen,

NyUSz. csak 1807-ből

megzsembelyedik: einschlafen; a népn-yből

méla, melátság: Milzsucht, milzsüchtig

messelátó: Fernglas, teleszkopium olvasókönyv: Lesebuch, még az 1799-inémet nyelvtanához »Egy német olvasnivaló-könyv« -et csatol

*orny: Rüssel, a nép nyelvéből

†őrsereg: Garnison. NyUSz. csak S. I.-től

örömmünnep: Jubelfest, a régi: örömhír, örömhóra, örömtűz mintájára (Fal.)

öszveegyezett: zusammenreimen

öszveesket: copuliren

padlózat: Schicht, már Geleji J. 1787-ben így nevezi a contignatit vö. Nyr. 30: 291

pékkenyér: Bäckerbrot, németből fordítva

sasorr: Habichsnase, ma már nem-
csak tréfás értelemben

†seborvos: Wundarzt, seborvosi
tudomány: Wundartzkunst *

segédekszó, tulajdonságszó: Bey-
wort

†sírirás, síroszlop: Grabschrift. Az
első a NyUSz-ban csak S. I-től.

Megvan a Kazinczy csinálta
sírhalm is: Grabmahl

széllapta: Ballon

szemmérték: Augenmass, bizonyo-
san a népn.-ből

szerelemgyanús, szerelemgyanú:
Eifersucht, eifersüchtig

szikaszt: dorren, trocken, a nép-
nyelvből

szóper: Wortstreit, a németből

talplinea: Grundlinie

táncmester: Tanzmeister, a né-
metből

táplálatos: nahrhaft, a táplálat is
megvan, mely a NyUSz-ból ki-
maradt, mert PPB-nál is meg-
van

*temető: Gruft, előtte: temető hely,
-kert járhatta

†tengeröböl: Bay, a NyUSz csak
1803-ból

tengerszoros, tengerzug: Canal, ér-
dekes, hogy a Meerenge: föld-
köz szorossa, vö. NyUSz: föld-
szoros

tojáshosszas: oval, németes össze-
tétel

tolvajkulcs: Nachschlüssel

tüzlárma: Feuerlärm

udvarmester: Hofmeister, németből

†ujra kidolgozni: umarbeiten, a
NyUSz a kidolgozni: ausarbei-
ten szót csak S. I-tól idézi

utolj, vég: Ende, olyan elvonás
az utoljából, mint u. i. tetej:

Dach a teteje-ből

üveg-huta: Glashütte, németből

vámszedő: Mauthner, a népnelvből
zálogosdi: Pfänderspiel

zsebkalendarium ('sebk-) Taschen-
kalender, de Taschenuhr csak:
zsebbeli óra, holott zsebóra már
Faludinál

vakbuzgó: abergläubig

vendégszoba: Gaststube, a német-
ből

1800-i magyar-német szótárából:

Baróti szavai:

égtáj: Himmelsgegend

fenéktétel: Grundsatz

hullám: Flut »viztölulás (hab)«

inger: Reiz

őr, vigyázó, strázsa: Wache, Wäch-
ter

Földi szavai 1801-ből **:

ázalék-féreg: Gusswurm

csáp v. érző szarv, a' Bogarak

homlokokon levő Nyulángok:

Fühlhörner

selyembogár, selyemeresztő b.: Sei-
denwurm

siker, foganat, előmenetel: Fort-
gang, Nutzen

sikeres: 1. ragadós, klebrig 2. hasz-
nos, foganatos, nützlich

törvénytörés: Gerichtsferien

falám, a' Bogarak evést segítő sze-
reik: Fressspitze

hasonfaj: Abart

* NyUSz. SI-nek tulajdonítja 1808-ból; érdekes, hogy e szó elkerülte
Szily figyelmét az 1803-i szótárban is, hol összetételei egy egész oldalt tesznek.

** M. olvasta F. Természeti História-jának kéziratát, innen kerülhettek
e szók már 1800-ban szótárába, vö. e szótár előszavát.

hernyász (egy Bogár Nem): Rau-
pentödter, Sphex
himpör: Saamenstaub
inda a' futófűvek szára p. o. diny-
nyeinda, tökinda 's a' t.: die
Ranke

nyargalóc, l. írámszarvas: Renn-
thier
parány, egy Ázalék-féreg neme,
Monas: Punctpolyp
ugrány, egy emlős állat: Jaculus,
Springer, Erdhase

Más nyelvújítóktól valók:

embertárs: Nebenmensch Szath-
máry Király 1780
henger: Cylinder Walze Dug. 1784
lom: Bagage, rongy, Gvadányinál
először
rendszer: System Dug. 1784
század: Jahrhundert Molnár 1787

tekézni: Teke Spielen PPB. 1767
tenyészetlen: unfruchtbar Faludi-
nál először
ujság: Zeitung Ráth 1780
visszazonoz: 1. felel erwiedern, er-
setzen 2. ismétít wiederholen

Előbből még nincsenek kimutatva:

betűszedő: Setzer
bolygani: herumirren »jobb bojon-
gani«
busol: sich betrüben
büszkélkedik: stolziren, a népn-yből
címél, titulál: betiteln vö. NyUSz.
címet szavát
csapong: hin und her wanken
†csarnok: ein bedeckter Gang;
Mrt szótára elevenítette fel
†cserény: eine Flechte zum Obst-
dörren; NyUSz. csak 1807-ből
Mrt-tól
csónakoz: tschinakeln, a hajóz ana-
logiájára, a mai csónakáz meg
a hajóké mintájára
†előleges p. o. esméretek 's a' t.:
die sogenannten Erkenntnisse a
priori u. s. w. A NyUSz. csak
1807-ből Mrt-tól idézi, pedig
már Nyr. 30:289 is említve
van, hogy 1800-ban már meg-
található
éjtszakáz: bey der Nacht wachen
†érzékiség: Sinnlichkeit
†folyondár, Növény: Convulvus,
Winde, lehet, hogy e szót Dió-
szegi-től kapta, mivel ismeret-
ségben volt

*gyanúskodik: Verdacht haben
†gyászbeszéd: Trauerrede S. I-től
a NyUSz-ban
*hazafi: patriot, Bürger
házárdjáték: Hasardspiel, Glücks-
spiel
hitsorsos: Glaubensgenoss. 1799-
ben még hit sorsossa
kávéz: Caffé trinken
†lapszám, levéllapszám a' könyv-
ben: Seitenzahl
lelappad (a' daganatról: von der
Geschwulst) sich verlieren
†napbeli fogatkozás lásd napfo-
gyatkozás: Sonnenfinsterniss. A
NyUSz. szerint »Márt.-nál még
1816-ban is napbeli fogat-
kozás«!
†nézlet: Anschauung, in der cri-
tischen Philosophie. A NyUSz.
csak 1811-ből Mrt-tól
okosravasz: verschlagen, ver-
schmitzt, olyan összetétel, mint
a régi ny.-ben: kórbeteg
†ór hely, órálló hely: Warte, Wacht,
a NyuUSz. csak S. I-től
pazér: Verschwender, elvonás a pa-
zéról-ból l. Nyr. 30:141, pa-
zar Versegghynél 1805

pecsétgyűrű: Siegelring. A régi ny.-ben: pecsétés v. pecsétlő gy.	*tetőpont: Perpendikel, senkrechte Linie od. stellung
†rémség: Abentheuer *	tetőpontos: senkrecht, perpendi- kular
sanyarg: kümmerlich leben	†zsebkészkenő: Taschentuch
szedrés: szedret szed, Brombeeren klauben, bizonyosan a népný- ből	†zsebkönyv: Taschenbuch NyUSz csak S. I-tól 1808. Mindkettő a zsebkalendárium (1799) min- tájára
természettudomány: Physik, előbb természeti t.	

1803-i nagy német-magyar szótárából:

Barcafalvi szavai:

asztalnok: Speisemeister	szürkület: Abenddämmerung
cimez, címzett: betiteln	talally: Grund, ugyanez a jelen- tése az u. i. előforduló allylap- nak is, így akarhatta kimagya- rázni Mrt. a neki furcsának tetsző: alap-ot.
művész: Fabrikant	
nyomtatvány: Nachdruck, »Macu- latur: kárba ment nyomtat- vány«	

Barótinál már előfordulnak:

ásványos: mineralisch	kegyszűz: Huldgöttin
biztos: Comissär, Commissionär	megittasodik: sich benebeln. A NySz-ból kimaradt, megvan PP- nál l. Nyr. 31:30
buzgólkodás »vallásba buzgólko- dás«: Bigotterie	nyolcad rét: octav
csalit, csalitos: Gestäude	párkányozat: Geländer
†előfizetés: Pränumeration, Baró- tinál: előfizet. Szily az előké- szülni szónál: »Márton szótá- rában még 1823-ban is előre készülés, előre fizetés«	rabszolga, rabszolgaság: Leibeigen- schaft
elsimít: abglatten	rémlik, rébzik: dünken
hajlat: Bogen, már 1799: éghajlat.	rondaság: Liederlichkeit
köhécselő hideglelés: Hustenfieber	satnya: Lausejunge
	törvényszünet: Stillstand
	zökkenés: Holper

Benyáknál 1780 körül már megvannak:

formázat, képzet: Bildung	megtapint, tapint: anfühlen, be- lasten
hitelesítés: Legitimation	személyes, személyes gyűlölség: Privathass
kincstár: Schatzkammer, kincstár- mester: Sch.-meister	
levéltár: Archiv	

* Dug. rém-e 1803-ból valószínűleg e szóból van elvonva, nem pedig
a rémség van a rémből továbbképezve, mint Szily állítja.

Más íróktól véve:

általános: absolut Márton I. 1796
 aligazgató: Prorektor »oskolai a.«
 Kaz. 1791 I. Nyr. 30:289
 †ángoly:ángolytompák: Bindspeck
 és ángoly, hársselem: Baumbast
 S. I. 1791 *
 bájol: bezaubern Bacsányi 1788
 csend: Milde Gyöngy. (Cup. 614)
 †csillámp: Flimmer **
 dugába dül: eingehen Molnár J.
 1777
 düledék, omladvány: Schutt. Dug.
 Szerecsenek 1798:111 »még
 düledékjei se maradhattak an-
 gyali arcúlatján«
 †előbeszéd: Vorbericht. A NyUSz.
 Barótinak tulajdonítja 1792-
 ból, megvan Dug. Trója vesze-
 delmében 1774: »Köz elő-be-
 széd a' kegyes olvasóhoz«
 emelet: Hub, Szentjóbinál is I. Nyr.
 31:149
 †fegyverszünet: Waffenstillstand.
 NyUSz. csak Mrt-ból 1803;
 megvan Dug. Szerecsenek 1798:
 403 »Békességvölt-é ez? avagy
 inkább fegyver-szünetnek mond-
 hatod?«

felszállani: aufgehen Szaklányi
 1795
 hátrálás: Retirade Faludi 1748
 kamat, tőkepénzbér: Interessen
 Vajda S. 1772
 kételtű: Amphibie Földi 1801
 komoly, komolyság: Ernst Kaz.
 1788 ***
 lajhár: Faulthier Földi 1801
 lekötelezettség: Obligation; lekö-
 telez Faludinál
 levelész: Blattlaus Földi 1801
 mindenesség: Allgemeinheit, Révai
 1787
 pongyola: háziköntösben (pongyo-
 lán): in Negligé, Kaz. 1788
 ragasz, ragaszosság: Schlieff Dug.
 1784
 rostélyzat: Gitter Vargyas 1750
 szabad kőműves: Freymaurer Biró
 Márt. 1761
 szálladék: Bodensatz Nyulas 1800
 tár: Magazin Bertalanfi 1754
 tollazat: Gefieder Faludi (Munk.
 636)

A többi e szótárból kiszedett még gazdátlan új szót nagy szá-
 muk miatt egyszerű † és összetett szók csoportjába osztottam, ez
 utóbbi csoport felállításánál az a körülmény is vezetett, hogy a leg-
 több összetett szó a német szolgai fordítása. Az alább felsorolt szók
 bizonyára legnagyobb részt nem M. alkotásai, de annyi tény, hogy
 közülük igen sok éppen ezen szótár útján terjedt el az irodalomban,

* Kissé különösen hangzanak a Nyr. 30:141 figyelmeztetése után Szily
 köv. szavai: »Mártonnál 1807-ben is csak ánglus«. 1807-ben négy szóval
 az ánglus alatt ez áll: »Angoly st. Anglus.. 1. ein Engländer, 2. englisch,
 3. st. hársselem«.

** A NyUSz. a csillám szót Bacsányinak tulajdonítja, holott a NySz.
 tanúsága szerint már Comeniusnál megvan: »Fényes bogarak avagy tsillámok«,
 bár lehet, hogy Bacs. újra elvonta.

*** E szó megvan már 1802-ben német nyelvtanának második kiadásához
 tartozó szókönyvben is, hol ezt találtam: »ernst: komoly (komorkás). Mit
 ernstem Gesichte: komoly tekintettel: komoly tul a' dunai szó, éppen azt teszi,
 mint serius«. Lehet, hogy erre a helyre hivatkozik Kaz., mikor Szemere
 Följ.-ben Révai ellen a komolyt védi, I. NyUSz.

† Beleértve az igeekötös összetételeket is.

vagy a köznyelvben, s épen ebben van M. szótárainak egyik jelentősége.

I. al v. vitzé v. második: vice
aláépít: herunterbauen, régen csak
alája é.

allj: Auswürfling, elvonás az alja
(aljassa)-ból

alátaszít: unterschieben

alávarrás: Unternath

†alhang: Grundstimme; NyUSz.
csak 1808 S. I-től

†alkapitány: lovas al-kapitány:
Stabsrittmeister. NyUSz. u. on-
nan. Az *al-* összetételei közül
megvannak még: alasztalnok,
albíró, aligazgató, alkormányos,
allovászmester, alpohárnok, al-
szakács, altiszt, altörvényszék,
mind az *unter-* összetételei közt,
érdekes azonban, hogy Unter-
lehrer: alsótanító, s csak 1823-
ban lesz: altanító. Vö. Nyr.
30: 94

*alkat t. i. a' természeti hajlandó-
ság, elrendeltetés: Anlage *

*állítólag: positive

áltista: altist

†aszalmány: Huzel; NyUSz. S. I-
ből 1808

aszomány: Flöhkraut, Conyza

babázó, babázás: Puppenspiel

balzsamos: balsamisch

bányászós: bergüblich

bámészság: Achtlosigkeit. A né-
pies bámész továbbképzése

†barangol: austreichen NyUSz.
Mrt.-tól 1807

beadni, beárulni: besagen

beaknáz: spruden

béaggat: belappen

bebalzsamoz: balsamiren

bebizonyosodik: sich bestätigen, a
népny-ből

beessőzni; einregnen

befagylal: beeisen

befecskendez: besprengen

befeketít: ausschwärzen

befizet: bezahlen

befuttat: anlaufen lassen, »a' va-
sat kék szinzel« beblechen

begörbítés: Einbeugung

begyógyít: einheilen

behamvaz: einäschén

beharmatoz: bethauen

behídal: bebrücken

bedeszakáz: bedielen

beéget, megsütögetni p. o. a' bé-
lyegzővel: einbrennen

beépít: hereinbauen

behúroz: beziehen, besaiten

behúz, béterít: beziehen das Bett

bekarcol: einritzen

bekvartélyoz: einquartieren

†belátás (értelem): Einsicht a
NyUSz. S. I. 1808-ból

†beléavatkozás vlmibe: Eingriff
NyUSz. Fogarassi 1836: be-
avatkozás

benyomúl: dringen

beporoz: anstauben, bestauben

beporosodik: bestauben

bérepdes: durchflattern

béroggy: einfallen

beszakadás: Einfall

bevándorol: einwandern

bevérez: bebluten

bezöldül: begrünt werden

boltozatos, boltozatos út, hajlék
út: Bogengang

borzaszkodik: borsten

bugjos (csapzott): buschicht

†buki: Kopfhänger NyUSz. csak
1807-ből

†bűnügy, bűnügybíró: Criminal-

* E szónak az alkat (alkot) ige-tőből való származtatására nem kellett volna M. 1811-i sztrhoz folyamodni, mint a NyUSz. teszi, mert az erschaffen alatt 1803-ban is: alkatni áll.

richter; büntügy csak a Tzs.
 1838-ból a NyUSz-ban
 †cicoma, csicsósság: Geziere elvo-
 nás a cicomáz-ból, mit a NyUSz.
 csak 1833 Dankovszkytól idéz
 cincog a' hegedűvel } fiedeln
 cincogtatni a' hegedűt }
 ciráda: Figur
 cifrázatlan: ungeschmückt
 csergetyű: Schnarre
 csókolódik: beküssen
 egybefoglaló: Fügwort
 elbitol: abnützen
 elcsacsog: verplauschen
 elcsufit: verunstalten
 elcsunyt: bestuhlgängeln
 elegyenget: abgleichen
 elfaragsál: verschnittzeln
 *elfogódik: beklemmen
 elgördít, elgörgit: fortwälzen
 elgőzölög: abdampfen
 elgyászol: vertrauen
 elharapdál: elharapdált szók: ge-
 brochene Worte
 elhazudik: ablügen
 elkényeztet: hätscheln
 elkéslődik: verspäten
 ellesni: ablauren
 elmocskol: abschmieren
 elnyáloz: begeifern
 előcsal: hervorlocken
 előfog: anwandeln
 előhegy: Vordergebirge
 előhurcol: hervorschleppen
 előkényszerít: hervorzwängen
 előlővell: hervorwerfen
 előnyargal: hervorrennen
 †előnyomul: hervordringen a NyU.-
 Sz. csak SL-től 1808.
 előnteni: abschütten
 előrepül: anfliegen
 *előterjeszt: hervorrecken, vortra-
 gen
 előterjesztés módja: Ausdruck
 elővezet: hervorführen
 elpuhulás, ellustulás: Abweichung
 elszállít: fortführen
 elszenderedik: einschlummern

elszennyez: beschwärzen
 †eltitkol, elsimit: vertuschen
 elvendégeskedik: verschmausen
 †erányos: competent; SL. 1808:
 arányos
 erányútlanság: Missverhältniss
 erőszakoskodás: Gewaltthätigkeit
 erősködik: azon erősködnek, hogy:
 sich bestehen darauf
 *érzéklet, érzéket, érzékség: Gefühl
 érzékletlen: gefühllos
 érzős: empfindsam
 érzősít: versinnlichen; a mai ér-
 zékít
 eszmélődés: Bewusstsein
 esztelenes: unweislich
 *falazat: Gemäuer
 †fanyar, fanyarság: herbe; a NyU-
 Sz. csak 1816-ból
 fanyarkás: herblich
 faragatlanság: Rohheit
 †felbuzdít: begeistern; NyUSz.
 SL-nak 1808, de megvan PP.-nél
 is l. Nyr. 31:30.
 felcsapódik: aufschnappen
 felcserél: eintauschen
 †felderít: ermuntern
 feldolgoz: aufarbeiten
 felelevenít: aufmuntern
 felesküvés: Profess
 felfodorít: auflocken
 felfolyamodik: appelliren
 felgöndörít } aufkräuseln
 felbodorít }
 felgörbit: aufbeugen
 felgöngyölget: aufrollen
 felgyöngyöz: beperlen
 felhajhász: aufjagen
 felhalmozás: Aufhäufung
 felhalmoz: häufen, aufführen
 †felhang: Discant; NyUSz. csak
 SL-től 1808.
 felkapatni valamely új szokást:
 eine Mode in den Gang bringen
 felkarcol: aufreissen
 felkésztet: anstiften
 fellábadoz: auf die Beine kommen
 felmerevit: aufsteifen

felmondani vlmít p. o. a bérelt szobát; »Németes Magyarság«:

aufkündigen, aufsagen

fel munkál: verarbeiten

fel négyez: vervierfältigen

felnyújt: auflangen

feloszlat: auflösen

felpáncéloz: bepanzern

felporhanyósítás: Auflockerung

félremozdít: abschieben

félretaszít: abrücken

felsül: blind ankommen

felszelt: Aufgeschnitten

feltántorog, felvászorog: auftaumeln

feltisztogat: aufputzen

felütődik, felbillen: aufschlagen

felvetődik: auffliegen

flótáz: flöten

foghatós eszű: gelehrig

fogaték: Griff

foglyász kutya: Hühnerhund

furesázkodó: Hanswurst

fűvészkedik: botanisiren

gorombás, durvás: gröblich

gőzölget: Dampf; »ártalmas gőzölgetek szállnak fel a földről«

gőzősködik: dampfen

gyámoloszlop: Strebepeer

hajlár: Pfiemenkraut, Spartium

hajlatlan: ungeschmeidig

hajlós: abhängig, beugsam

hámos: Hammermeister

hamús: aschig

hánytató: Brechmittel

hengergős: cylindrisch

hengergőz, hengerbuckáz, hengerbuckot vet: burzeln

hervadozás: auszehrende Krankheit

hibátlan: correct

hinta: Schaukel, Hutsche; elvonás a hintál-ból

†hirdetmény: Anschlagzettel.

NyUSz. Georchtöl.

hizovány: Hühnerbiss

hólyagzások: blasig

izgágás: hinderlich

†kedvezetlen: splitterichten szónál a NyUSz. csak Fogarasiból 1845.

keményes, keménykés: härtlich

képzélősködő: phantast

kezességet vállal: caviren

†kibútoroz: ausmeubliren a NyUSz.

Kunosztól 1834.

kicibál, kirángat: herauszerren

kicsusszan: entschlüpfen

kicsucsorodás: Bausch

kidorbézol: auszechen

kiegyenget: abebenen

kicsuszamodik: entgleiten

kiépül (felgyógyul): aufkommen

kieszközlés: Ausmittlung

kieszmél: ausklügeln, ersinnen

kigondolat, gondolatzenge, próbagondolat: Concept

kigöngyölget: aufwickeln

kigyógyít: auscuriren

kihallgat: abhören

kihimez: aussticken

kikandikál: hervorgucken

kilapít: abplätten

kilenni: heraussein

kinéz: kinézni belőle: ansehen; »ki (kitsoda) nézné ki belőle? sollte man es ihm ansehen?«

kinöves: Auswuchs

†kiömlik: ergiessen; NyUSz. Kunosztól 1834.

kipisszeget: herauszischen

kipontoz: auspunctiren

kisenyveszt: ausbeizen

kisimit: bolmen

kiszab (kimutat): anweisen

kiszívni: ausziehen

kitapogat, kitapasztal: Etwas in Erfahrung bringen

kitömní: ausstopfen

kizököl: herausschütteln

kortyoskodik: herumzechen

kortyos: Zechbruder

kőmiveskedik: mauern

körülútaz: umreisen

kötevény: Strickgras l. NyUSz.

*köztársaság: Republik

kövecseg, kövecsfövény: Kieselsand

következőleges : consequent
 következőlegtelen : incons.
 közbevetős : mittelbar
 lealkudni : herunterhandeln
 lecsuszamlík : heruntergleiten
 leformál : abformen
 legombolyít : abhaspeln
 lehengerít, lehengerget, lehempelyít : abwälzen
 lehellős betű : Hauchbuchstabe
 lejtősítés : Abdachung
 lélekség : Geist
 †lemásol : abcopieren NyUSz. csak 1807
 lepottyan, lepotyog : fallen
 lesikamlík : abgleiten
 lesimul, lekushad : sich kuschen
 leszármaztatás : Deduction
 leútat : herunterreißen
 magasabbít : erhöhen
 megálmodni : erträumen
 megbotoz : abprügeln
 †megbukni a' kereskedésben : brechen
 megdrágodik a' gabona : das Korn wird theuer
 megfrissül : auskühlen
 †megcsikol : streifen ; csikol NyUSz.-ban Bugáttól 1828.
 megharapdál : anfressen
 megkaparít : erschleichen
 megkoszorúz : bekränzen
 megkardlapoz : fuchteln
 megmámorosodik : berauschen
 megmérkőzik vele : es mit j.-n aufnehmen
 megmérgezett : giftig
 megpuhít : erweichen
 megsógorosodik : beschwägern
 megsugorgat : ersparen
 menteget vlkit : entschuldigen
 mézike, virágmadár : Colibri
 növényes : pflanzenreich
 nyirk : Nass ; elvonás a nyirkosból
 nyirkoskás, nedveskés : nasslich
 nyomtaték : Gesenk
 †nyögdécsel : girren NyUSz. csak Berzs. 1811.

olvasottság : Belesenheit
 ostobás, bohókás : tölpelhaft
 önnönség : Eigenheit
 öszvecsíptet : einzwängen
 öszvefércel : heften
 öszvezilál : verschlingen
 öszverendül : collidiren
 parázsság : Lockerkeit
 példázatos : sinnbildlich
 *perc : Minute l. Nyr. 30 : 141.
 persenéses, pattogzásos : finnig
 piritos : Bämme
 †pocsékká tenni, az ellenség táborát p. t. : den Feind aufs Haupt schlagen. Nyr. 31 : 152.
 Sz. D. Told. szótárából is idézve van, jelentése azonban itt csak : locs-pocs
 pozdorjány : Frühlingsfliege
 ráfeccsen : anspritzen
 rágdos : annagen
 rábukás, rábukkanás : Anschuss
 *rajz, rajzkép : Figur
 reccseni : krachen
 reptelen : Fettgans
 ringa : Assel, egy féreg
 rovátk : Falz, elvonás a rovátkolból
 sértősség, mardosósság : Anzüglichkeit
 †sikeretlen : nichtig NyUSz.-ban S. I. 1808-ból
 simítgat : beschönigen
 †sürgetős, szorgos : dringend. Császár F. 1840.
 szagdogál : beschmauseln
 †szamat, főiz : Vorschmack NyUSz. csak S. J.-től 1808.
 †szege, szegény : Borte, Saum, Brame
 szemlélődő : theoretisch
 †személyesítés : Prosopopöe. NyUSz.-ban személyesít : Verseghythól 1820.
 • szépítget : beschönigen
 †szentít : heiligen ; szentesít Kunoss 1835.
 szerénység : Eiferigkeit, talán sajtó-

hiba serénység helyett, mert az csak 1811-ben Kaz.-tól
 *szivattyúz, kiszivattyúz: pumpen
 *szolgálatos: dienlich, dienstlich
 †szomor, szomorú, szomoruan: mesto NyUSz. szerint Kaz.-tól 1815.
 tekerületes: bogig
 tépés: Charpie
 tikkasztó: schwül
 titkolódzó: Heimlichhalter
 tornyosodik, p. o. a' fellegek: auf-thürmen
 további: ferner
 tövisses: dornen
 truccos: grimmig
 tudóskaság: Naseweisheit

†tükrözni: spiegeln, szótárilag a NyUSz. csak Kunossból 1834.
 tyukáskodás: Hühnerhandel
 unokatestvér: Geschwisterkind
 uradalmas Gróf: Marquis
 útal: sich auf etwas beziehen
 valóságosít: realisiren
 vakolat: Cement, Malter
 †vidor: munter NyUSz. S. I. 1808-ból
 vigyázatos: wachsam
 visszasugárzik: wiederstrahlen
 visszatartóztat: einbehalten
 visszavált: einlösen
 völgyesítés: Vertiefung
 zsiványkodás: Räuberey
 zsiványság: Spitzbüberey

II. Az *agyon* összetételei közül, már itt megvannak: agyonbök, agyondöf, agyonhajt, agyonnyom, agyonszúr, agyontapod vö. Nyr. 30:94. Azonkívül:

agyonlovagol: erreiten, agyonnyargalni a' lovat: ein Pferd zu Tode jagen.
 állatviadal: Thiergefecht
 alkatszer, test a., csöves alkat, csöves alkat: Organisation
 almakása: Apfelmus
 almakirály: Ananas, az állatki-rály mintájára
 almásszürke: apfelgrau
 allyszín: Grundfarbe
 anyaszál: Blumenstempel
 anyacsúcs (virágon): Narbe
 aranyér: Hämorrhoiden
 árendabecsű: Pachtanschlag
 árfelverés: Steigerung, az árverés előzője
 árnyékrajz: Schattenriss
 ásványország: Mineralreich
 †babérkoszorú: Lorbeerkranz.*
 bányabíró: Bergvogt

bástyabolt, b. boltozat: Casematte.
 †becsűár: Taxe NyUSz.-ban Fogarasié 1833.
 becsületbeli dolog: Ehrensache
 béléféreg: Darmwurm
 beszédrest: maulfaul, németes
 bikaviadal: győzödelmes a' Spanyol bikaviadalban (mactator): Matador
 *búskomoly: melancholisch, tief-sinnig
 bűnbánatos könyörgés: Bussgebet
 célpont: Korn szónál
 †címlével: Tittelblatt; címlap Folnesicstől 1807.
 cukorsütemény: Zuckerbäckerey
 cselédszoba: Gesindstube
 dalldisz: Trio
 dültbetű: Cursivschrift
 egyháromság: Dreyeinigkeit
 egyértelmű: einmüthig

* NyUSz. szerint Mrt. 1803. először, megvan Dug. Szerecsenek II:VI. a Csokonai írta Dugonics oszlopa c. versben: Egy Babér-koszorút a' nagy Oszlop felett Ölelő kézzel tett az Érdem 's Tisztelet. Innen vehette Mrt. Ugyaninnen vehette Mrt. a *nefejejs*-et és *hazafi*-t is, e vers 10. sora ugyanis: »Apró Violákat 's Ne-felejcsét szedtem«; a X. oldalon pedig: »Szemét sok Haza-fi könyvekkel áztatta«.

egymiségű: homogen
 egytagú p. o. szó: einsylbig
 életerő, életerő szesz: Lebenskraft;
 L.-geist
 életfonal, élettörténet: L.-faden,
 L.-geschichte
 *életjel, életidő: L.-zeichen, L.-zeit
 *életnem: L.-art
 *életvég: L.-ende
 †ellenírás: Gegenschrift: ellenírat
 csak Tzs.-ból 1835.
 †ellenmás, ellenmássa valamely
 könyvnek: Gegenbuch NyUSz.
 u. onnan
 elmeállapot: Fassung des Gemüths
 elmefuttatás: Epigramm

előadásmód, jó e.: Einkleidung
 előidézés: Vorbescheid
 erdőközi városok: Waldstädte
 erkölcsimer: Charakter
 *érzékszer, érzékműszer: Organ
 érzékfelettségek tudománya:
 Metaphysik
 érzékvilág: Sinnenwelt
 érzéktárgy: Phänomen
 érzőinas: nervig, még nem: izmos
 észrevétel: Bemerkung
 farev: Holzmehl
 fajravonszat: Familienschlag
 felcsósműszerez } organisiren
 felcsövez }
 felületmérték: Flächenmass

Érdekesekek a *fél*-összetételei, melyek valószínűleg ebben a korban lettek divatosak: féldomború: halberhaben; féldrágakő: Halbedelstein; félérc: Halbmetail; félgömbölyű: halbrund; félemler: Halbmensch; félposztó: Halbtuch; félsziget: Halbinsel és féltudós: Halbgelehrte. Németből való fordítások.

Nemkülönben sok a *fenék*-összetétele is: fenékerő: Grundkraft; fenékgazság: Gr. wahrheit, fenékkő: Gr. stein; fenékok: Gr. ursache; fenéktétel: Gr. satz; fenéktörvény: Gr. gesetz; fenéktudomány: Gr. lehre.

Egy füst alatt emlitem a *fő*-összetételeit is, melyek szinte német fordítások: főikkely, főépület, főfortély, főgondolat, főnyelv, főszemély, főtábor, főtanácsnok, mind a Haupt rovatában; főboldogság: Himmelreich; főasztalnok: Erztruchsess

férfiruhaszabó: Mannsschneider, tehát még nem: férfisزابó
 feszülettér: Prell
 figyelemjel: Gedankenstrich
 földterület, egymáson fekvő föld-rét: Erdschicht
 *földközi: mittelländisch vö. főntebb: erdőközi
 *földkép, földrajz: Landkarte
 fölét: Grundwesen
 fürdővendég: Badegast
 fűrészmalom: Bretmühle
 fűvészkert: botanischer G.
 gabonapiac: Getreidemarkt
 gazdakönyv: Wirtschaftsbuch
 gyalogkapitány: Capitän
 gyámolintézet: Armenanstalt
 gyámolprokátor: Armenadvocat

†gyászsdall, panaszdall: Klagegedicht NyUSz. S. I.-nak tulajdonítva 1808.
 †gyászének: Jammergesang u. o
 gyászköpnegy: Trauermantel
 gyászfátyol: Trauerflor
 gyomorcseppek: Magenelixir
 gyomorerősítő: M.-saft
 gyomorgörcs: M.-krampf
 gyomorhurut: M.-husten
 gyümölcskosár: Fruchtkorb
 †hadisten: Kriegsgott; NyUSz. csak a Tzs.-ból 1838, megvan már Székely eposzában I: 105.
 »Haddúr! Népvezető, Sczythák őrzője, Hadisten!«
 †hadistenasszony: Kriegsgöttin NyUSz. u. onnan

- †hadizenés : Befehdung, hadizenet
S. I. 1808.
halleves : Fischbrühe
hallócső : Hörrohr
hamissas : fälschlich
hamvédény : Aschenkrug
†hangnem : Tonart NyUSz. Verse-
ghytől 1820.
hangmérték : Prosodie
hangjel, hangvonás : Accent
hanglyuk : Schalloch
hasszárnny : Bauchfinne
határerősség : Gränzfestung
határszéli város : Gränzstadt
hazafitárs : Mitbürger
házmeester : Hausm.
hengercsiga : Walzenschnecke
helyreigazítás : Einlenkung
helypénz : Standgeld
hitletétel : Eid
*hímnemű szó : Masculinum
homokpuszta : Sandwüste
időzőjel : Anführungszeichen
időhatár : Termin
időmérték : Vierachteltact : »egy
nyoltzadrészhang v. időm.«
inasesztendő : Lehrjahr
indulatalkat : Naturell
istenital : Nectar
játékszoba : Spielstube
jéghegy : Gletscher
jelzászló : Windfahne
†kanyarfa, kanyarvas : Bügel Ny-
USz. SI.-tól 1808.
kápláralj : Corporalschaft
kapupénz : Sperrgeld
†kárpótlás, kártérítés : Compen-
sation, Ersatz. NyUSz. csak
Vers.-tól 1820-ból
†kecskegolyó v. bogyó : Ziegen-
koth
kegyelemkenyér : Gnadenbrod
kenyérkereső tudományok : Brod-
studien
kengyelfutó : Laufer
képrajz : Porträt
képgyűjtemény : Bildergallerie
†kétértelműség : Doppelsinn NyU-
Sz.-ban SI. 1808 tulajdonítva
kilépcső : Austritt
koldúskenyér : Bettelbrod
konyhakert : Kohlgarten
konyhakertész : Kohlgärtner
konyhakötény : Küchenschürze
†korcsfaj, korcsfajta : Abänderung
NyUSz. csak Tzs. 1838
korkönyv : Jahrbuch
koronajószág : Domäne
kormánytanács : Directorium
†kortárs, időkortárs : Zeitgenoss
NyUSz. csak 1831. Phil.-ból
könypaták : Thränenbach
kőpadlózat : Flotz
†középkor : Mittelalter NyUSz.
csak Tzs. 1835
középnagy : median
*középszám : Mittelzahl
középsorú ember : Mittelmann
középszó : Mittelwort
†közértelmű : populár NyUSz. csak
Ball. 1846
köznmű meghatározó nemszóciska :
das
lakház, szegények l. -a : Armenhaus
leányiskola : Jungfernschule
lelkiismeretinger : Gewissenstrieb
lovagrend : Ritterstand
lovászbajtár : Pferdejunge a juhász-
bajtár mintájára
majomkép : Affengesicht
meglett ember : ein erwachsener
Mann
†mellékcél : Nebenzweck ; a NyUSz.
Csak Tzs.-ból 1838 *
mellékút : Nebenstrasse NyUSz.-
ban SI.-tól 1808
mellkelevény : Brustgeschwür

* Előfordulnak még mellék összetételei közül : mellékfogyatkozás, mel-
lékjelentés, melléklevél, mellékkoltár, mellékpont, mellékszemek a neben-szónál ;
mellékfonal : Werfte és mellesegek, mellékok : Mitursache

- mellékesség, mellkép: Bruststück;
 az utóbbi már 1797 Pethénél,
 de mellszobor értelemben
 méregpohár: Giftbecher
 mértékarány: Proportion
 mézalma: Süßapfel
 †módsz. rend, módszer: Methode;
 NyUSz. Fejértől 1810
 módszeres, rendszeres: methodisch
 műveszközök: Materialien
 műtár, mesterségmivtár: Kunst-
 kammer
 négysegletesítés: Abvierung
 némajáték: Pantomimie
 nemszó: Artikel
 nemszócso: Artikel
 †népországlás, népuralkodás: De-
 mokratie NyUSz. SI.-nak 1808
 népvándorlás: Völkerwanderung
 †névnapiajándék: Bindband Kresz-
 nericből 1827
 †névmás: Fürwort NyUSz. csak a
 Tzs.-ból 1835
 nyárpont: Sommerpunct
 nyelvhiba: Sprachfehler, Faludinál:
 nyelvbotlás
 †nyelvremekíró: Classiker NyUSz.-
 ban remekíró Bitnitztól 1827
 *nyelvtudomány: Grammatik
 nyulszívűség: Feigherzigkeit
 olajfestés: Öhlmalerey
 osztályrész: Kapitel
 ottlét: Daseyn
 *öregkereskedés: Grosshandel
 örömdíjat: Freudenopfer
 örömelet: Freudenleben
 öröme: Jubellied
 örömnapi: Fest
 örömmujongatás, örömkialtás: Jubel
 örváltás: Ablösung
 ösztönfűzetés: Stipendium I. NyUSz.
 ösztönök: Bewegungsgrund
 panaszhang: Klage-ton
 pénz-zseb: Geldtasche
 perzselytőke: Almosenstock
 pironzó: Capitel a., a régi piron-
 ságból elvont piron-nal, megvan
 már 1799-ben is
 ponterányos: bleyrecht
 postapénz: Postgeld
 postaföldrajz: Postkarte
 postaut: Postweg
 próbaárkus: Aushängebogen
 †rablánc: Fessel NyUSz. csak
 Kunostól 1834
 rabház: Arrest
 rajzkönyv: Zeichenbuch
 rekeszjel: Parenthese, a mai zárójel
 †remekmunka: Meisterstück; Ny-
 USz.-ban SI.-nek tulajdonítva
 mai értelme, megvan már Dug.
 Szerecsenek I: 239. »Ha ki irigy
 szemekkel nézi az aszszoni szép-
 séget (a' természetnek *remek-
 munkáit*)«
 remekmű, nyelvremekmunka:
 classisches Werk
 †remekmiv: Lehrprobe NyUSz.
 csak Fogarásitól 1836
 rendalkat: Lehrgebäude
 *részerányos: Symmetrisch
 *részerányság: Symmetrie
 rostélykapu: Gitterthor
 sebszer: Wundartzney
 segítő ige: Hülfswort
 †sírjel, sírfa: Grabmahl NyUSz.-
 ban csak Tzs 1838
 †sírírás, sírvers: Grabschrift; az
 első csak SI.-tól 1808-ból, a má-
 sodik 1811-ből Mrt.-ból
 sírűreg: s-be tenni a' holttestet:
 beisetzen
 †sorsjáték: Lotterie NyUSz. csak
 Pukytól először 1830
 szalmamunka: Stroharbeit, de
 Strohwitwe csak: ura elutazott
 aszszony
 számbavétel: Anschlag
 széllaptázás: Ballspiel
 szembekötösdi: blinde Kuh
 †szemgolyó, szemvilág: Augapfel
 NyUSz. csak SI.-tól 1808
 †szemhatár: horizont, a NyUSz:
 »Először Bar. Vrm. Tszt. 1807«,
 de a Mrt.-ból idézett vízerányos
 szónál ezt jegyzi meg Szily

»horizont, látáshatár, szemhatár«; mért nem Mrt.-ból idézte a címszót is?
 szemkenőcs, szemíz: Augensalbe
 szemszívárvány: Augenbogen
 szerencsekerék: Glücksrad
 *szerencsejáték: Glückspiel
 szünetjel: Pause
 színrajzolat: Umriß
 szívdobogás: Herzpochen
 szívsebhető: herzbrechend
 szórendelés: Syntax, szórend Perecsényitől 1806.
 szóhalom: Wortkram
 szóhangzat: Accent
 szószármaztatás: Ableitung des W.
 szóvégegyeztet: Reim, tehát rím még nincs
 táblabíró: Beisitzer
 *tagtárs: Mitglied
 talprajz: Ichnographie, megvan talpkő is: Anlage
 támaszágos: Nebenpfeiler
 táncoskola: Tanzschule
 tapasztalásfeletti istenhívés: Deismus (transcendentalis)
 téjhideg: Milchschauer
 †testalkatértő: a Blume szónál NyUSz. testalkat-ot csak későbből
 tisztárs: College
 tollszár: Bosc
 tolvajbeszéd: Rothwälsch
 többrendbeli, többbizbeli: mehrmahlig
 töviskorona: Dornenkrone
 tolvajlámpás: Blendlaterne
 tükröüveg: Spiegelglas
 törvényhatalom: Gerichtbarkeit
 tűzjel: Feuerzeichen
 †tűzjáték: Feuerwerk NyUSz. csak a Tzs.-ból 1835

†tűzoltó-lajtörja: Feuerleiter
 tollviadal: Federkrieg, a tollharc csak 1831-ben Phil.
 újítási viszketegség, újításkórság: Neuerungssucht
 újságíró: Zeitungsschreiber
 újulás: Colonie, a gyarmat előzője
 ügybiztos: Sachwälder
 üvegház, üvegkert: Glash.
 vándorbot: Wanderstab; Pilger
 vándorcsillag: Planet
 vasérc, fényes v.: Eisenspiegel
 védangyal: Schutzengel
 végtétel: Hintersatz
 végcél, végszándék: Endabsicht l. Nyr. 30:430.
 *végítélethozás: Endurtheil
 végnugodalom: Ruhe
 †végok: Endursache l. Nyr. 30:430
 végromlás, v.-t. szenved: zu Grunde gehen
 végszótag: Endsylbe
 vénasszonyos: altweibisch
 vendégszoba: Gaststube
 *véralkat: Temperament
 vérbosszú: Blutrache
 *véredény: Blutgefäss
 vérkeringés: Circulation
 vérözön: Blutbad »vérár«
 vesztőhely, titkos v.: Fehmstatt
 vezér össz. vezérfonal: Leitfaden, vezércsillag: Leitstern; újak nála: vezérhadnagy: Generallieutenant, vezér-haditármester: Generalfeldzeugmeister, vezérnevelő: Mentor
 *vízerányos: horizontal
 *vízesés: Wasserfall
 völgytorok: Schlucht
 zászlóalj: Batallion
 zsiványtanya: Raubnest

A »tudománybeli Mesterszók«, mint Mrt. e szótára előszavában a műszókat nevezi, nagyrészt le vannak fordítva; többet közölük, maga Mrt. fordított, sokat »tudós Hazafiak küldöttek« hozzá. Itt következik néhány ilyen magyarított műszó, hosszú, nehézkes ugyan valamennyi, de jobb, mint az a sok *dag, heg* s egyéb Bugát-féle tudományos elnevezés.

Allegorie: célozó ábrázolás	Classiker: nyelvretekirő
Analysis: észérőfejtés	Concert: muzsikazajd
Apologie: mentőbeszéd, mentőírás	Dictator: legyenmondó
Apotheke: szerbolt	Electricitát: rugótűzerő
Arie: ének dall	Idiotismus: nyelvkülönösség
Ascetik: gyakorlástudomány	Fanatismus: vallásrajosság
Ästetik: díszérzés tudomány	Modell: kisedmäs
Äther: levegőszesz, ma: légszesz	Motto: bélyegmondás
Automobil: önnönmozgató	Obelisk: pompaoszlop
Ballet: nézőtánc (vö. nézőjáték)	Perception: tudatos képzet
Börse: tanakodóház	Pyramide: toronyoszlop
Cabinet: titokszoba	System: törzssökrend
Chymie: testalkattudomány	Sophisma: csalóka okoskodás

(Vége következik.)

SIMAI ÖDÖN.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Feleletek a Nyr. 31:88. lapján közölt kérdésekre.

1. *Frotzeln*: ugratni; (alter) *Knasterbart*: vén fickó, vén medve;
lügen: kémkedve nézni; *wallend*: hullámos, bodros.

2. *Es ging hoch her*: széles kedv uralkodott, zajos volt a mulat-
 ság; *seinen Platz an der Sonne behaupten*: állandó szerencséje van;
das ist ein Tropfen auf einen heissen Stein: ez meg se kottyán.

3. *Alomhüvelyezés*: Traumdeutelei, Schwärmerei; *borközi álla-
 pot*: benebelter Zustand, er hat zu viel hinter die Halsbinde gegos-
 sen; *elmaradottság*: Zurückgebliebenheit, Hinterhergehen; *kapkodás*:
 Haschen; *lótifuti*: kein Sitzfleisch haben; *mondvacsinált*: bestellt;
vinnyog: wimmern; *vontatott beszéd*: schleppende Rede.

4. *Bajba kever vkit*: jmd. ins Ungemach bringen, in Misshel-
 ligkeiten verwickeln, in eine üble Lage versetzen; *egy sütet kenyér*:
 ein Gebäck Brotes; *vérszemet kap*: er wird lüsteren; *késő bánat ebgon-
 dolat*: späte Reue ist ohne Treue; *adtál uram esőt, de nincs köszönet
 benne*: der Herr gab Regen, doch ohne Segen; es kam wohl Regen,
 jedoch zu spät; *ha akarom vemhes, ha akarom, nem vemhes*: bald
 sagst du blau, bald grün; *szent a béke*: aus mit der Feindschaft!
 kein Groll mehr! gut Freund!

SCHÖN JÓZSEF.

1. *behäbig*: magabíró;*frotzeln*: packázni, csihéssé tenni;*wallend (Haar, Gewand)*: hullámzó.2. *Es ging hoch her*: nagyban adták;*das ist ein Tropfen auf einen heissen Stein*: meg se kottyán;

Industrien (v. eine Armee) aus der Erde stampfen: iparágakat
 (v. hadsereget) a földből előteremteni.

3. *Alomhüvelyezés*: Spintisiererei;*babra munka*: Bastelei (Grimm, Wörterb.);

babrálni: basteln;
dörgedelmes: tosend, dröhnend;
elmaradottság: Zurückgebliebenheit, Rückständigkeit;
kapkodás: Haschen (átv. ért.);
lótífuti: Fickfacker, Schlankel;
mondvacsínált: »gemacht,« gekünstelt;
riszálni (késsel): fítscheln, fítschen (mit dem Messer);
vinnyogni: kichern;
vontatott beszéd: schleppende Rede;
zabhegyezés: den Hühnern die Schwänze aufbinden, Ziegelwäscherei, unnützes Zeug treiben.

4. *bajba keverni valakit*: jemanden in unangenehme Händel verwickeln, ihm zu schaffen machen, jemandem Fatalitäten verursachen, jemanden in eine missliche Lage verwickeln usf.;

egy sütet kenyér: Schuss Brot;
tessék-lássék: zum Augennauswischen, zum Schein;
vérszemet kap: der Kamm schwillt ihm, etw. steigt ihm zu Kopfe, er hat mit einemale Mut gefasst;
három a tánc: aller guten Dinge sind drei!

késő bánat eb gondolat: Rat nach der Tat kommt zu spät, vagy: Wenn's geschehen ist, hat jederman Rat feil, vagy: Wenn's Kalb ersoffen ist, deckt der Bauer den Brunnen zu.

adtál uram esőt, de nincs köszönet benne: du hast mir aber dabei schön über den Sattel geholfen!

ha akarom vemhes, ha akarom, nem vemhes: der kann warm und kalt aus einem Munde blasen!

aki hátul jön, tegye be az ajtót: der Letzte macht die Thür zu.
 SCHLANDT HENRIK.

babrál: herumkramen;
borközi állapot: Weinlaune;
lótífuti: Springinsfeld;
riszál: fiedeln (Sanders: etwas, wie den Fiedelbogen hin- und herbewegen, z. B. ein schneidendes Werkzeug);
vinnyog: wiehern (Sanders: ein dem Wiehern ähnliches Gelächter);

vontatott beszéd: schleppende v. langathmige Rede;
egy sütet kenyér: ein Gebäck Brot;
vérszemet kap: der Kamm schwillt ihm;
késő bánat eb gondolat: die Reue ist ein hinkender Bote (und kommt immer hinten nach);

adtál uram esőt, de nincs köszönet benne: Herr, deine Gnade drückt uns nieder;

aki hátul jön, tegye be az ajtót: den letzten bellen die Hunde an;
 STEINER IGNÁC.

behávig: kényelmes, kényelemszerető;
frotzeln: bosszantva ingerelni vkit (szekírozni);
Knasterbart: mogorva öregember;

Verschiebung (átv. ért.): halogatás, halasztás, elodázás;

álomhüvelyezés: Traumdeutung, T.-auslegung, T.-erklärung;

elmaradottság: Zurückgebliebenheit, späte Entwicklung;

kapkodás: Hasten;

riszál de szokottabban *nyiszál*: fitscheln, fitschen, fiedeln, stumpf schneiden;

vinnyog: grinsen, greinen;

vérszemet kap: dreist werden, keck, muthig werden;

FÁZIK LAJOS.

lügen: kandikálni;

wallend: lengő;

es ging hoch her: nagyba ment (nagyba adták);

álomhüvelyezés: Traumdeuterei;

babrál: sich mit etwas herumplagen;

dörge delmes: volltönig;

mondvacsindált: erdichtet, erfunden;

vontatott beszéd: gedehnte Redeweise;

bajba kever vkit: jn. in eine unangenehme Sache verwickeln;

vérszemet kapott: es stieg ihm zu Kopfe;

adtál uram esőt, de nincs köszönet benne: Regen, doch ohne Segen;

lesz még szóló, lágy kenyér: auch mir (v. dir, ihr stb.) wird noch die Sonne leuchten.

BÉRCZI FÜLÖP.

Fejtörő. 1. Hogy fordíthatni legjobban a köv. német szokat? *blinder Lärm* (vak láрма?), *einschachteln* (beskatulyáz? begyömöszöl? beleszorít? Brassainál beszuszakol), *sich darüber hinwegtäuschen* (azzal áltatja magát?), *Opferstock*, *Plagegeist* (vkinek gyötrője, kínzója?), *Schutzgebiet*, *Spielraum*, *Spießbürger*, *Spitzhund* (spicli? Ballaginál: csucskár!), *Versuchskaninchen*?

2. Hogy vannak magyarul ezek a német szólások? *zum Abzug blasen*, *der Wein schlägt ab*, *damit hat es eine eigene Bewandtnis*, *über etwas klar werden*, jn. *einen Nachruf widmen*, *aus der Not eine Tugend machen*, *von der Pike auf dienen*, *ich hab ihm den Standpunkt klar gemacht*, *mit der Tür ins Haus fallen*, *dem Verdienste seine Krone*, *die Los-von-Rom-Bewegung*?

3. Hogy vannak németül ezek a magyar szók? *bakszász*, *bliktri*, *bomladozik*, *csakliz*, *csepürágó*, *csereviszony*, *daruszórú paripa*, *éhsanyarta arcok* (Jókai), *fölmagasztosul*, *fölszissen*, *foszladozik*, *jártat* (lovat), *kikopott nagy úr*, *leromlik* (állat), *meggyűlöl*, *oszladozik*, *rosszhiszemű*, *számadó juhász*, *számonkérő szék*, *szédületes sebesség*, *szívképző*, *szívnevesztő*, *szortyog* (a pipa), *tojástánc*, *taktikázik*, *trafikál*, *zászlóbontás*?

4. A köv. szólásoknak mi felel meg a németben? *előveszi a jobbik eszt*, *hányadik tette volna azt?* *kivasal vkiből vmít*, *ráfördítja a kulcsot*, *rajta veszt*, *beleugrat vkit vmibe*, (a pörnek) *utána úszott egész vagyona*, *gyászra virradtunk*; *ha nem csordul*, *csöppen*.

A SZERKESZTŐSÉG.

IRODALOM.

Szeged nyelvjárása.

(Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Irta Kovács János. Szeged. Kiadja a Dugonics-társaság. 1901.)

A szegedi Dugonics-társaság dicséretet érdemel, hogy alkalmat adott Szeged néprajzának megírására s hogy a pályadíjjal jutalmazott munkát kiadta. Ez volna az egyes vidéki tudományos egyesületek legelső s legsikeresebben megoldható feladata, s ha a Dugonics-társaság jó példája követőkre talál, az egyes vidékek néprajzi leírása idővel alapul szolgálhatna a magyarság néprajzának teljes feldolgozásához.

E helyen nem akarunk Kovács munkájának földrajzi, történelmi és néprajzi részével foglalkozni, hanem csak arról a részről akarunk számot adni, mely Szeged nyelvjárásával foglalkozik. Sajnálattal látjuk, hogy a nyelvi résszel ez a tanulmány is a legmostohábban bánik. A több mint 500 lapra terjedő könyvben alig jut 9 lap a nyelvjárás leírására; pedig Szeged nyelve igen sok tekintetben érdekes.

A szegedi lakosság általános ismertetésében elmondja Kovács, hogy Szegednek tulajdonkép kétféle törzslakossága van: a felsővároson a vadászattal, halászattal és hajózással, az alsóvároson pedig az állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozók telepedtek le. E két törzs ma is megkülönböztethető; »a foglalkozások különbözősége mellett az élet és gondolkodásmód, a jelleg, a típus, a beszédmodor, a ruházkodás mind, mind két egymástól nagyban elütő törzsről vallanak« (126. l.) Mily érdekes lett volna kutatni, miféle nyomai vannak a két törzs különbözőségének nyelvükben. Mert ha egységes is a szegedi nyelvjárás, bizonyosan vannak némi különbségek a kétféle foglalkozásnak szavai, szólásmódjai stb. közt.

A nyelvjárás leírásában Kovács főleg Négyesy László tanulmányát követi (Nyr. 15. k.); új adatokkal alig bővíti, mert azt hiszi, hogy »alaktanilag és mondattanilag az ország egyéb nyelvjárásaitól és a köznyelvtől is alig különbözik, a nagyobbfokú eltérés a szegedi kiejtésben rejlik és hangtani csupán«. (492. l.) A szerzőnek e helytelen felfogása az oka, hogy a nyelvjárás leírása hiányos vázlat, mely nem ad képet az egész nyelvjárásról. Kovács ahban is követi Négyesyt, hogy az *ë* helyett ejtett *ö*-ben más hangot keres, mint amilyen a többi *ö*. Magam is igyekeztem megfigyelni a szegedi kiejtést, azonban az én megfigyelésem nem igazolja ezt az állítást. A szegedi kiejtésben nem találok különbséget a *nézök* és *ütök*, vagy *szöm* és *köd* szavak *ö*-je között. S helyesen teszi Kovács, hogy szövegeiben nem is jelöli ezt az állítólagos más *ö* hangot. Helytelen az az állítása is, hogy az *ö* néha *e*-t helyettesít; *lélökzetöt*, *szentlélök*, *kertömbe*, *kertöt*, *szömöd*; ezekben is a zárt *ë* helyén áll az *ö*.

A nyelvjárás leírásának hiányait bőven pótolja a sok népnyelvi szöveg, melyet Kovács közöl. Bőven találunk ilyen szöveget a csa-

ládi, ünnepi és egyéb szokások leírásában; közöl továbbá babonákat, gyermekjátékokat, gyermekverseket, népdalokat, közmondásokat, táncszókat s néhány mókát és mesét. A szövegek átírása nem egészen kifogástalan, hanem azért elég hű és világos, hogy belőlük magunk alkossuk meg a szegedi nyelvjárás képét.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

Szabó Sándor. A magyar magánhangzóilleszkedés. (Bpest, Orsz. közp. községi nyomda r. t.)

Rubinyi M. Újabb adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához (különny. a M. Nyelvőről; ára 50 f.).

Jenő Sándor hátrahagyott munkái. Kiadta Inselt Gyula Dárdán. Ára 2 k. 50 f. (Tart. Költemények. Elbeszélések. Szakmunkák. Az utóbbiak közt: Nyelvünkről [a legújabb irodalmi nyelv fejlődéséről]. Népiskolai könyveink [főleg nyelvi szempontból], Vegyes: a kuglizás műszavai; a katonaságnál.)

Erdélyi Múzeum 5. f. és Irodalomt. Közlemények 2. f. Ismeretesekek Szily K. A m. nyelvújítás szótára c. könyvről.

Néptanítók Lapja 20. sz. Az idegen szavak és a népiskola (Vörösváry Béla).

Orsz. Közép. Tanáregyesületi Közlöny 34. sz. A magyar helyesírás kérdése (Kaposy Lucián).

Finnisch-ugrische Forschungen II. k. 1. f.

Zeitschrift für Romanische Philologie 26. k. Franz. creuset u. s. w. (zu Romanische Etymologien II.) H. Schuchardt. — 320. a m. golyó, 322—3. a m. kókonya szóról.

NYELVMŰVELÉS.

Kiváló barbarusok. *Holland királyné, portugál kormány, japán császár* stb. — Az efféle jelzést megróttam (1890. óta már harmadszor) a Nyrben (30:464). Egész mostanig nem akadt védője. De most már akadt (30:579). Akka szerint: »*holland, portugál* stb. épen olyan melléknév, illetőleg népet jelentő szó, mint a *norvég*«. — Ő tehát ama kizárólag ország-jelentő neveket egyazon rovatba teszi a *norvég* névvel, amely minden mást jelenthet, csak országot nem.

Akkori cikkemben ezt mondtam a t. k.: »Abból, hogy ez országneveknek: *Dánia, Svécia, Norvégia* e népnevek felelnek meg: *dán, svéd, norvég*, korántsem következik, hogy *Hollandia* révén is alakúlhat *holland* — és *Portugália* révén *portugál* népnév.« — De a t. cikkiró másodszer is sikra száll népnévi mivoltukért (31:264). Szerinte: »ami a németnek *Holland, Portugal*, az nekünk *Hollandia, Portugália*«. — Felelet: Az utóbbi alakokat is elsoroltam amazok mellett. Szabad a választás eszerint.

Megjegyzem még, hogy ezeket: *Holland, Portugál* nemcsak a

német használja. A francia így nevezi: *la Hollande, le Portugal*; az angol is így: *Holland, Portugal*; az utóbbi spanyolul: *el Portugal*. Maga a nemzet is így nevezi országát. A származásra hivatkozás itt különben se bizonyít semmit. Hogy miért hivatkozik Akka a Ballagin szótárára, nem értem; mikor ott a *portugál*-al szemben áll a *hollandi*; úgyhogy ez a kettő megdönti egymást, sőt az utóbbihoz csatlakozik (Ballaginál) *japáni*. — Folytatólag azt mondja, hogy »felhozhatja a maga igaza mellett egész földrajzi irodalmunkat, mely *Hollandról* egyáltalában nem tud, csakis *hollandról*. Vagy ha szerepel *Holland* (hát mégis szerepel), az nagyon erős német hatásra... forrásra mutat«. — Minden bókorbán németet lát. Valódi rémlátás az egész.

En senkit se kínáltam meg a Holland-dal. Hisz itt van *Hollandia*, sőt emellett még *Németalföld* is. Hogy ennek is német az első felerése, arról nem tehetek. Különös jelenség itt az, hogy a cikkírónak ez a két németes név legott jó és kedves, mihelyt szerény kis kezdőbetűvel jelenik meg. Ez esetben megbocsátja nekik azt, hogy (állítólag) német forrásból fakadtak. Nem kevésbé érdekes a cikkírónak az a kívánsága, hogy »*Svájcot* hagyjuk ki a játékból; nem volt — úgy szól — semmi köze a hibás népnevekhez, legalább igazában nem«.

Talán azért »nem volt köze«, mert én hoztam fel, még pedig a t. k. az ő első cikkében előforduló többesekhez (*hollandok, portugálok*) oda csatoltam elrettentő például a *svájccokat*? Csak van jogom találó példákkal kimutatni az ellenvélemény helytelenségét. E jogomnál fogva most idézem még a következőket is: *elszászok, írlandok, izlandok, grönlandok, hamburgok, straszburgok*. Akkának ezeket is mind el kell fogadnia: mert szakasztott olyanok, mint az ő *holland*-jai és *portugál*-jai (a *japánokat* sem véve ki). Helynévből is éppen úgy lesz helyre vonatkozó melléknév, mint lesz bármily országnévből országra vonatkozó. Eszerint: *hamburgi, straszburgi, frankfurti* stb. a. m. *Hamburgba való lakos, polgár, Frankfurtban látható tárgyak* stb.

Akka szerint: »Ország nevéből lehet nép neve. Így lett *Österreichből osztrák*, sőt talán még város nevéből is lett népnevünk: *Moszkvából muszka*.« — Közbevetőleg mondom, hogy *osztrák austria*-ból keletkezhett, nem *Österreicher*-ből. De akárhogy történt, annyi bizonyos, hogy idegen nyelvből átvett szó nyomán nem lehet kimutatni azt, hogy magyar országnévből lehet magyar népnév. Hogy az utóbbi átalakulás megtörténhetett, kitűnik nemcsak a *Francia* és *Szittyá* példáiból, hanem a *Morva* kétféle jelentéséből is; jelenti azt is, hogy *Morvaország*, azt is, hogy *morva ember, dolog*; *morvai* egyúttal a. m. *morvaországi*. — Van *Moldvaország* mellett azonjelenetű *Moldva* is; de *moldva* jelző nincs. Van még *Moldva* folyó is.

A cikkírónak ezekre kellett volna hivatkoznia, különösen a *Morva* és *morva* alakokra. Itt csakugyan magyar országnévből lett magyar népnév, illetőleg melléknév. Nincs eszerint teljesen kizárva az ilyen kettős értelem. Csakhogy ez is már régebben keletkezett; senki se kifogásolta, és közhasználatúvá lett ez a kettős szereplés. —

Azt kérdi A., hogy szebb-e ez a *hollandiai*? — Izlés dolgairól ne vitatkozzunk! — Az *angliai*-t pedig azért kár bántania; mert senki se kínálkozik vele; mikor itt van a határozottan szebb *angol*.

Akka egyszer *Babilon*-t ír; * másszor *Babiloniá*-t. Azt mondja: »királya *Babiloniának* volt. Tehát: *babiloniai király*.« — Kérdem, minek alapján kifogásolja tehát a t. k. a *portugália*-t, mikor ugyanazon pillanatban helyesli a *babiloniai*-t? — Idegen nyelvű szótárakban, ide számítva Kaltschmidt szókönyvét is, *Babylon* nevet találtam. De nem folytatom e név tárgyalását; mert, mint látom, éppen úgy értjük egymást, mint hajdan a bábéli torony építői.

Dékán S. is a *hollandok* pártján van (265). Szerinte »én J. Gy. abban az egyben tévedek, ha azt hiszem, hogy az országnévből -i képzővel kell a népnevet képeznünk. Az -i képzővel tudvalevőleg olyan szavakat képezünk, melyek azt jelentik, hogy valami hová tartozik, hová való, hol él, hol lakik, kit illet; de tudtával népnevet sohasem.« Következik erre az *i* képzős szók értelmének magyarázata. A t. cikkíró ismétli ez alkalommal a szerkesztői jegyzetben (30:579) és az én cikkemben (31:19 legfölül) elmondottakat. Ezt írja: »A legtöbben bizonyára abban a hitben vannak, hogy amint *Szerbiának* megfelel a *szerb* népnév, *Bulgáriának* *bolgár* stb., éppúgy *Hollandiának* megfelel *holland*.«

Tehát »ebben a (bal) hitben vannak.« Ebből azt kell következtetnem, hogy Dékán maga *nincs* benne. Mégsem ért egyet velem. Hogyan lehet ez? De folytassuk: Új tünemény ezen a téren az, hogy D. megkülönbözteti a *japáni* lapokat a *japán* nyelvtől. Ezután igaz, hogy mégis nekem látszik igazat adni; de ez igazán csak látszót; mert így fejezi be rövidke cikkét: »Tehát, bár szigorúan véve hibás a *holland* és *japán* népnév gyanánt való használata, de mivel jobbal nem pótolhatjuk és már az embereknek szinte vérébe ment, azt hiszem, bátran használhatjuk.«

Tehát »szigorúan véve« igazam van. Ezzel teljesen beérem; mert az orthologia mindent szigorúan vesz és komolyan tárgyal. Nem ismer érzelmességet (a német *gemüthlichkeit*-nak nevezi ezt). Hogy a *holland* és *japán* »az emberek egy részének szinte a vérébe ment át,« nem ok rá, hogy ezt a vérmérgezést még elő is segítsük nyelvcsinálással, amely az *i* képzőt egyszerűen meg akarná fosztani egyik sajátjától. Ez a sajátja, tudvalevőleg, abban áll, hogy számos esetben az országot vagy helynevet jelentő főnévhez járul és ezzel melléknévvé és egyszersmind népet, vagy a hely lakosát jelölő névvé változtatja át; amiképpen ezt cikkeimben előadtam.

JOANNOVICS GYÖRGY.

Magyar női nevek. Gerencsér István (31:266) csodálkozik rajta, hogyan lett *Etelből* — a hangzóilleszkedés fontos törvénye ellenére — *Etelka* s nem *Etelke*. Tolnai V. úgy véli, hogy az *Etelka* névben a mélyhangú végzetnek talán az *Etele* név *Attila* alakja lehe-

* Ezt írja: »Historiája is van *Babilonnak*.«

tett az oka. Véleményem szerint — nem tekintve a Dugonics alkotta szót — a *-ka* végzet nem szükségképen a magyar kicsinyítő képző, hanem sok esetben a latin *-ica* szóvég. A latin és görög tudvalevőleg a férfinévекből gyakran csak a szóvég megváltoztatásával képez női nevet, pl. *Andronicus*, *Andronica* stb. Legjobban megvilágítja okoskodásunkat e szó: *Veronika* (Βερνίκη) és *Veronka*. Az előbbiben a *-ka* végzet a latin *-ca*, az utóbbiban ellenben a *-ka* a magyar kicsinyítő képző. Azt hiszem, nem erőltetett a magyarázatom, ha azt mondom, hogy Dugonics fülében is a latin képző csenghetett. Ami végre a gyakorlati szempontot illeti, az *Etelka* név már annyira vérünkbe ment, hogy azt az *Etelke* aligha fogja kiszorítani.

HODÁCS ÁGOST.

Az *Etelka* mélyhangúsága okát azt hiszem, nem nehéz kitalálni. Először is bizonyos, hogy országszerte *Ételkának* ejtik, valószínűleg már Dugonics is így ejtette, tehát nem lehetne éppen mondani, hogy vét a hangzóilleszkedés ellen. És valóban nem példátlan dolog, hogy magashangú keresztnévhez mélyhangú kicsinyítő járul; sőt elég gyakran mondható. A Jókaiából már idézett *Eszterkán* kívül Kölcsseynél: Szép *Lenka* vár a part felett. Petőfi is azt kérdi: Hát hogymint vagytok otthonn, *Pistikám*? A Magyar Szó idei május 22. számában a tárca címe: *Helenka* menyasszony lesz. Nem tudom, hogy Bródy szövegében is úgy van-e, de a Hófehérke műltheti előadásán a színészek szintén többször *Helenkának* mondták az orvos leányát. A nép nyelvéből ismeretesek: *Lizinka*, *Liszka*, *Linka*, *Tinka*, *Ilka*, *Kriska*, *Terka*, *Tercsa*. (Vö. 12:246 s köv. l.). Minthogy a tudomány érdekében tán bizalmas körből való adatok is közölhetők, megemlítem, hogy feleségemet családbeliei és jobb ismerősei *Szidikának* szólítják, mikor kedveskedve beszélnek hozzá. Ez eleinte roppant különösnek tetszett nekem, fülem inkább *Szidikét* várt volna, de most már úgy megszoktam, hogy a magam nyelve is rájár a mélyhangú formára.

Régóta ismeretes tény, hogy a most felsorolt kicsinyítő formák legnagyobb része nem magában a magyar nyelvben támadt, hanem képzőstül a tót nyelvből került hozzánk. De amelyeknek mása a tótban nem található meg, azok újabban keletkeztek a már meglevők mintájára. Hiszen a tót hatás területén még köznevekből is keletkeztek ilyen felemás alakok. Eppen a Nyr. múlt számában idézte Szily Kálmán a *nénkát*, a TMNy.-ban és a MTsz.-ban pedig megtaláljuk a *kicsika*, *picika*, *szeginka* alakokat. Én előttem tehát kétségtelen, hogy Dugonics előtt is, mikor az *Etelka* nevet alkotta, a *Helenka*, *Terka*, *Ilka* stb. nevek példája lebegett. S ha az *Etele* hatása alatt eredetileg talán nyílt *e*-vel alkotta, akkor egyszerűen csak az történt, hogy alkotásakor e nevek analogiájának hatása erősebb volt benne, mint a hangzóilleszkedés érzése. S az erősebb hatás győzött. De csak ideig-óráig, mert az élő nyelv csakhamar zárt *ë*-vé változtatta a nyílt *e*-t, majd pedig teljes érvényt szerzett a hangzóilleszkedés törvényének az *Etelke* alak megteremtésével.

HORGER ANTAL.

Jókai Sonkolyi Gergelyben a Csallóközből szakít ki magának egy darabocskát. Komáromban pedig és vidékén az Eszterkét vagy *Esztikének*, vagy *Eszterkának* mondják. *Esztikét* inkább a műveltebb elem, *Eszterkát* pedig a köznép mond. Azt hiszem, ez természetes ok arra, hogy Jókai *Eszterkát* mondott, különösen ha tréfálni is akart vele.

SZTOKAY LAJOS.

Emma asszony. Két oka is van, hogy nem igen használja ezt a szókapcsolatot a magyar ember. Az egyik lelki, a másik külső ok.

1. A magyar emberben megvan az a szokás, hogy keresztnévükön csakis azokat hívja, akikhez bizalmasan szólhat, akár rokonság, akár régi ismeretség révén. S ha a keresztnévet használja, akkor magánál idősebb nőt így szólít meg: *Mari néni*, *Sára néni*; fiatalabbat meg egyszerűen csak a nevével: *Mari*, *Sári*. Így beszél akkor is, ha nem vele, hanem csak róla beszél. Ha *Julis asszonynak* hivalkodik, akarva-akaratlan érezteti vele, hogy semmi bizalmasabb megszólításra sem tarthat számot. Akit közönségesen *Julis asszonynak* hí is, ha csak egy kicsit is kedvében akar járni, megtiszteli azzal, hogy *Julis néni*nek nevezi. Az tehát a furcsa, hogy egészen bizalmasan keresztnévén szólítunk valakit s mégis az *asszony* szót tesszük oda. — Az *asszony* szót, másikkal összekapcsolva, megtisztelő beszédben használjuk: *tanítóné asszony*, *gépészné asszony*, *Vecseriné asszony*, *tekintetes asszony*. A *nénimasszony*, *húgomasszony*, *öcsémasszony* megszólítás is csak azoknak járja, akiket nem szólíthatunk egészen bizalmasan a keresztnévükön. A magyar embernek meg nem természete, hogy akárkivel bizalmaskodjék s az öregebb iránt a magyar népben meglévő tisztelet is gyakran lehetetlenné teszi a bizalmaskodást. Bizonyos, hogy régen megtisztelő beszédben is mondták: *Margit asszony*, *Zsófi asszony*. De a megtisztelő megszólításról nagyon könnyen lekopik a tisztelet; semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint a mi *kégyelmed* szavunknak rövidebb alakjai s így igaza van a Nagy Szótárnak; ma már csak »az alrendű férjes nőket« szólítják így s akkor sem a nép fiai, hanem az előkelők. — Megjegyzem, hogy én csak a szentesi népről beszélek, mert más vidékek nyelvhasználatát nem ismerem ebben a tekintetben.

2. De érdekes, hogy Szentesen éppen ezeket a neveket hallottam így: *Julis asszony*, *Agnés asszony*, *Érzsók asszony*. A többi csak pillanatnyi tréfa alkotása volt. Azt hiszem, nem tévedek, ha a jó hangzásban keresem ennek az okát. — Legtöbb, általánosan használt nőnevünk, különösen a nép használta alakjában, magánhangzóval végződik. Így ezek után a keresztnévek után kétségkívül jobban hangzik a *néni* vagy a *nénim* szó, mint a magánhangzóval kezdődő *asszony*. Azt hiszem, ez az oka, hogy Szentesen éppen csak azt a három, mássalhangzóval végződő nevet hallottam az *asszony* szóval összetéve, nyilván a régi nyelvhasználat maradványaképpen. Tehát mégis csak igaza van Rubinyi Mózesnek, hogy megszólja »Emma asszonyt.«

MOLECH BÉLA.

Cipős. Orosházán egy cipésmesternek a tábláján olvasható: Kristó János, *cipős*. Kérdezem az illető iparostól, miért nem *cipész*? »Hja — feleli — azok *német* cipészek,« azt értve ezen, hogy leginkább úrifélék számára dolgoznak, míg ő nála leginkább csak a gazdanép vásárol vagy rendel cipőt. BÉRCZI FÜLÖP.

Rajtam múlt. J. Gy. a Nyr. 30:577. lapján a *rajtam múlt* helytelen használatáról írt, de nem magyarázta meg elég behatóan helyes használatát. Az bizonyos, hogy ez rossz: Ha rajta múlt volna, még egy sikerre hivatkozhatnék. De az is rossz, amit J. jónak tart. Te rajtad múlt, hogy így (ily rosszúl) végződött a per. Az én véleményem szerint a szóban forgó kifejezés után mindig tagadó mellékmondat áll, mert a *múlik* a meg nem történetét fejezi ki; tehát: rajtam múlt, hogy tervem nem sikerült = én vagyok az oka, hogy tervem nem sikerült; rajtam nem múlt = én nem követtem el mulasztást, hogy meg nem történt, — hogy célunkat el nem értük. Tehát a *múlik* valamely várt, óhajtott dolog meg nem történetét fejezi ki. — J. a helytelennek mondott kifejezést így javította ki: *Ha ő tőle függött volna* stb. — Nem tudom, hogy régi nyelvméltkeinkben megvan-e az ilyen szókötés: *függ vkitől*. [Gyakran. — A szerk.] De én sehol a nép között nem hallottam, hanem azt igenis hallottam, hogy: *rajtam áll*. Én a *tőlem függ* kifejezés a német *abhängen* vagy a francia *dépendre* szó szerint való fordításának tartom. [Régi irodalmunkban a latin *dependere* utánzásakép honosultatott meg. — A szerk.]

DÉKÁN SÁMUEL.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Reggeli. A régi nyelvben *reggeli* csakis »matutinus« (NySz.). — Kresznerics szerint Gyöngyösinél (melyik művében?) *reggeli leves* a. m. fülöstököm. Kassai hozzáteszi: »*reggeli* hörpentése a kávénak.« — Érdekes Márton (Szt. 1803.) följegyzése a »branntwein« cikkben, mely szerint: »néhol *reggeli*, *reggeli ital* a. m. pálinka.« Lázár Béla (Nyr. 16:572) megemlíti, hogy Nagyváradon a pálinkát többek közt *reggeli*-nek is nevezik; a MTsz. hozzáteszi: *tréfából!* Márton adatából látjuk, hogy a dolog még sem tréfa, hanem inkább egy száz esztendő előtti szokás maradványa. Érdekes lenne meg tudni: hiják-e még másutt is a pálinkát *reggeli*-nek?

SZILY KÁLMÁN.

Mennyezetes ágy (30:154, 204). Borsod megyében, a barokóságon a *mennyezetes ágynak* és a hozzá fűződő keresztelői (éső szükségbeli) szokásoknak nem csekély a szerepük a népünknel általánosan elterjedt lakodalmi szokásokban és ezek között a *menyasszonyi ágyhoz* fűződő szertartásokban. A barkó községekben (Uppony, Bóta, Merce, Csokva, Sata, Balaton, Monosbél, Apátfalva, Domaháza, Sikátor, Arló, Nádasd, Csépany, Ózd, Sajó-Várkony, Center, Királd)

a *mennyezetes* (és nem *menyezetes*) ágy födeles ágyat jelent. — Ilyen ágyat állítanak minden lebetegedő, de elmulaszthatlanul minden első alkalommal lebetegedő (előhasi v. friss) asszony számára. Ebben az ágyban szüli az asszony gyermekét, tölti gyengélkedése napjait és fogadja a hozzá *posztrikba* járó atyafiakat, ismerősöket. A *mennyezetes* (öregebbek *mennyezetes*-nek ejtik) ágyat a születendő gyermek keresztszülői állítják fel és tavasszal, nyáron friss virágokkal, télen zöld mohával és fenyőgalyakkal is földíszítik. A *mennyezetet* az ágy fölé vékony lécbordákra terített ágylepedőkből akként csinálják, hogy a lepedők az ágyfejtől, lábtól és külső részétől eső oldalakat kárpítszerűleg fődik. Az ágynak faltól eső oldalára gyékényt tesznek. A *mennyezetes* ágy, a szerint, amint módosabb v. szegényebb háznál állítják föl, — díszesebb és egyszerűbb. Mikor az anya már elhagyja az ágyat, akkor a *mennyezetet* lebontják és az ágy díszítésére felhasznált virág, moha v. levél maradékból a gyermeknek fürdővizet főznek, abban megfürdetik és fürdés után magasra emelve kívánják, hogy »ilyen« meg »olyan« nagyra nőjön!

KOMORÓCZY MIKLÓS.

Nálánál (31:275). A *nálam kül* régi határozó alak ma is él s nem egyszer fejtörést okozott, mert én a *kül*-t a *kívül* összetartásának vettem. Így azonban kétségem eloszlott s csak azt kell megjegyeznem, hogy Kemenesalján szélteben megtalálhatja a kutató.

SZTROKAY LAJOS.

Szólásokról. *Búcsúzik a kapufélfától.* E régi szólásra vonatkozólag a minap beszélte Kaciány János, bpesti ág. hitv. evang. lelkész úr, hogy mikor ő 1884-ben Rudnán (Gömör m.) temetett, a koporsót akik vitték megállottak és egynéhány percre letették a kapu fájára. Kérdésére azt felelték a jó magyarok: »Kérem, most búcsúzik a kapufélfától«. [Vö. Faképnél hagy, Ethnographia 8:232.]

JENŐ SÁNDOR.

A beteget kérdezik, az egészségesnek adnak. (Nyr. 31:283.) Nem magyar közmondás ez és nem is az az értelme: ne kínáltassa magát. Sőt ellenkezőleg; ne kérdezzen, hogy kell-e, *hanem adjon*. A német mondja: 'nen Kranken frägt man, 'nem Gesunden gibt man.

BÉRCZI FÜLÖP.

Kötni való — kötözni való. (Nyr. 30:252.) Czambel Samu magyar-tót frazeológiájában egy kifejezést elvét. »Az az ember *kötni való*, sült bolond.« A bolondot *kötözni* szokás, a gazembert pedig *felkötni*; *kötni való* eszerint nem tesz mást, mint gézengúz, akasztófavirág, kötélre való, aki megérett az akasztófára. Ha pedig valahol az országban másként mondják, rosszul mondják.*

KOMJÁTHY SÁNDOR.

* Erdélyinél is: Kötözni való, kötelet neki a. m. futóbolond (4683, 947).

Rábaközben történt. A kis lány valamin roppant megbotránkozott. Mikor szóhoz jutott, panaszra fakadt s egyebek közt azt mondta: »Igazán, még szégyenleni is átalottam«. Nem kellett más. A hallgatóság jót nevetett rajta s adta szájról-szájra, mint paraszt sületlenséget. Így jutott hozzám is s aki elmondta, a nevetéstől majd megpukkadt. Nekem azonban sehogysem ízlett a nevetés. Nem tudtam rajta nevetni, mert én a természetes észjárás legfinomabb árnyalatát leltem fel benne. Olyan dolgot láthatott vagy hallhatott a kicsike, amit még szégyenleni tudni is szégyen. Ennek a szégyennek akart ő kifejezést adni s azt hiszem, ki is fejezte, mert *átallani* szintén a. m. szégyenleni, restelni. És bizony van olyan dolog elég, amit szégyenleni tudni is szégyen. Így gondoltam a »még szégyenleni is átalottam«-ot, amelyet csupán szokatlannak tartok. SZTROKAY LAJOS.

Tájszókról. *Szóbeli lányok.* No, Róza, — kérdezem a cseléd-lányunkat — volt-e sok lány a csirkés-bálon? (Nálunk Orosházán ugyanis van: *seprűs-bál* a seprűgyári munkásoknak, kenyérsütő-bál, csirkés-bál, *cigány-bál* stb. foglalkozások szerint.)

— Hát volt ott elég. Mi rendes lányok is voltunk tán huszan, de aztán volt még rajtunk kívül elég *szóbeli lány* is.

— Szóbeli? — kérdem.

— Igenis, hát tetszik tudni ojjan, ki evvel-avval összeadja magát, s beszélnek róluk ezt is, azt is.

Én ezt a *szóbeli lány* kifejezést remek népies szóalkotásnak tartom. Ezért is közöltem itt.*

Barkácsoló ember. *De négy ló!* (Nyr. 31:279.) Feltűnő, hogy Mikszáth, ki Szegeden is lakott, nem tudta azt, hogy mi a *barkácsoló ember*. Dejszen, nem olyan ritkán használt kifejezés ez. Használatos majdnem az egész Alföldön. Nálunk is az olyan munkást nevezik így, aki nem *kitanúlt* ács, se nem kőműves, hanem csak »úgy« ért ezekhez a munkákhoz. Rendesen ügyes, dolgos ember, aki tud ehhez is, ahhoz is. Nem »iparigazolványos,« de azért vállal kisebb ács- és kőművesmunkát is, amint éppen kerül. [Ezzel összefér a Mikszáth közölte magyarázat is. Egyébiránt vö. *barkács, barkácsol* MTsz. — A szerk.]

De négy ló! No, köszönjük szépen ezt a »hungarizmus«-t! Hogy »csak a magyar fül hallja.« Dehogy hallja a magyar fül, hogy ott van az elmaradt »gyönyörű.« Fogjuk ezt rá inkább a németre, aki így kiált fel: Sind das aber vier Pferde! A *de négy ló!* ennek szószerinti fordítása. Törül vágott germanizmus. Nincs is az a magyar paraszt, aki megértene, mit is akarunk azzal mondani: de négy ló! Bizonyára azt, hogy nem *kettő* a ló, hanem *négy*: egyebet ugyan nem értene belőle. Ebből a fajta cukorkából bizony nem kérünk.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

* Ezt a kifejezést messze vidéken ismerik s általában a. m. rossz hírű vö. *szóba vették*: megszólták MTsz. A szerk.

Szíveskedem (31:272). Igaza van Balogh Dezsőnek. Az ő magyarázata értelmében már ráismerek a »szíveskedem«-re mint kemenesalji kifejezésre. Hogy él Kemenesalján is, az különben nem csoda, mert Rábaközt Kemenesaljától csupán a Rába folyó választja el. Azután jó vásározók a kemenesiek is, rábaköziek is és gyakran találkozáskor, kicserelik kifejezéseiket s fölszedik, amit hallanak. — De hadd lássuk a kemenesalji »szíveskedem«-et. — Az én embereim közvetlen feleletkép használták. »Szíveskedjék neki elvinni« kérésre felelnek imígy: »Szívesküdém.« »Tegye meg a kedvemért.« »Lészék ollan szíves« — feleli udvariaskodva a bácsi.

Éppen így van a *parancsol* igével is. Ha bemegy két asszony a boltba, de az egyik vásárló szándékkal, a boltos azért megkérdi mindakettőtől külön-külön: »Mit parancsol?« Amelyik asszony nem vásárló szándékkal ment be, egész jámborúl azt feleli: »Mos' nem *parancsulok* sémmit.« A bácsi bemegy a boltba s kérdik tőle: »Mit parancsol?« »*Parancsulok* é pákli gyufát, még é pákli dohánt.« Én innét is származtatom a paraszt ama gondolkozásmódját, hogy aki fizet, az parancsol. Megkérdeztem egy ilyen »parancsuló« parasztot: »Miért parancsol? Ha kér, nem kap?« »Füzeték, hát *parancsulok*. Ha maga a b^uótos is aszongya: parancsullak.« S igaza van, csak nem érzi a neki rugaszkodott önérzetének illetlen megnyilatkozását, sőt hízeleg neki a kereskedő »jól felfogott érdekből« való ugratása. — Világosítsd fel, megszületik benne a dac s rögtön odavágja nagy kevélyen: »Pinzēmⁱér mindenhun úr vagyok, pinzēmⁱér parancsulok.« Meg is van győződve róla szentül, hogy akinek fizet, annak fizető ura és annak parancsol.

Máskor meg az illedelmes kifejezésből is mókát csinál. »Hát maga, bácsi, kapott?« — kérdik. »Szípén is *évéttem* v^uóna, csak attak v^uóna.« Persze, mert *potyár*ról van szó.

Megemlítem, hogy a sárosi tótok között szintén van a *szíveskedem* módjára alkotott tót kifejezés s ez a: *rečil som* = kegyeskedtem (*rečim* kegyeskedem). »*Rečil som prinesc list*« (kegyeskedtem levelet hozni) mondja a sárosi tót.

SZTROKAY LAJOS.

EGYVELEG.

Deák Ferenc és a magyar jog. Az Athenaeum 1842-ben (1:1094. l.) Deák híres követjelentését ismertetvén, megjegyzi, hogy »Deák szorosan ragaszkodik irodalmi nyelvünk szavaihoz 's a' már elfogadott formákhoz, az egy *jog* szót kivéve, melly helyett állandón a' régi *jus*-t használja. A' jogot azonban — folytatja az ismertető — a nyelv szokás úgy látszik már elfogadta, mert keletkezett belőle: *jogos*, *jogosít*, *jogosítás* stb., ámbár e' szó származása gyanús; és pedig elfogadta azon egyszerű okból, mivel elkerülhetetlen szükség vala rá, 's a' *jus* holt tetem, mellyből semmit sem lehetett fejleszteni. De azon férfiú keble, ki a' jog létesü-

lését* élete feladatául tűzé ki, kinek ez tehát legszentebb eszméje, meg lehet visszaborzad egy szótól, melly nem ered tiszta forrásból s mellynek gyökere fogalmi értelmével ellenkező.«

De nemsokára ezután, talán éppen eme gyöngéd figyelmeztetésre, Deák is elfogadta a *jog* szót. (Vö. Kónyi: Deák F. beszédei.)

SZILY KÁLMÁN.

Tisza Kálmán és a *miszerint*. Tisza K. beszédei híresek a sok *hoggy*-ról, annyira hogy a megvetett *miszerint* ezzel a panasszal fordult hozzá (a Borsszem Jankó 1049. számában):

Szájadból szaporán	Excellentiádra
Jönnék ki a <i>hoggyok</i> ,	Vágyó szemmel tekint
Nagy uram, s ime én	És magát ajánlja
Satnyulok és fogyok.	Egy szerény <i>miszerint</i> .«

De azért Tisza Kálmán beszédei a sok *hoggy*-gyal is mindig hatásosak voltak, s a *miszerint* satnyulásának és fogyásának csak örülhetünk, mert használata visszaélés volt.

Az új ötvenkoronás. Az Osztrák-magyar bank bankjegyeinek német textusa ez:

Die Oesterreichisch-ungarische Bank zahlt gegen diese Banknote bei ihren Hauptanstalten in Wien und Budapest sofort auf Verlangen x Kronen in gesetzlichem Metallgelde.

Ezt eddig ilyen ocsmányul fordították magyarra:

»Az Osztrák-magyar bank ezen bankjegy ellenében bécsi és budapesti főintézeteinél kívánatra azonnal fizet x koronát törvényes ércpénzben.«

Olvasván ezt a nyomorék magyarságot a húszkoronáson, dr. Kardos Albert debreceni tanár beleavatkozott a bankócsinálás mesteriségébe és az 1900-iki Nyelvőr 470-ik lapján így fordította le azt a magyarságot igazi magyarra:

»Az Osztrák-magyar bank e bankjegyért bárki kívánságára azonnal fizet bécsi és budapesti főintézeteinél x korona törvényes ércpénzt.«

Ez helyes beszéd; s megvan az a haszna is, hogy a bankón nem KORONÁT van olyan nagy betűkkel, hanem KORONA. S képzeljék csak, mi történt! Azok a bécsi urak betű szerint elfogadták a debreceni professzor fordítását! Erre a bankóra az van nyomtatva! Álmélkodom. A magyar törvényhozás, a magyar minisztériumok, a magyar hatóságok a fülök botját se mozdítják, mikor a magyarul tudó emberek rimánkodnak nekik, hogy ne nyúzzák meg ezt a mi szegény nyelvünket elevenen. Haj, még a *kéretik az ajtót betenni* ellen is hiába küzdünk a francia háború óta; hát a törvények és minden hivatalos irat barbárságai! S ime, a bécsiek hallgattak az okos magyar szóra. Ez derék, ez művelt emberekhez illő cselekedet. Csak azt szeretném tudni, hogy a kiadóság dr. Kardos Albertnek majd hány tiszteletpéldányt juttat eme jeles kis művéből?

(1902. V. 24. Esti levél.)

PESTI HÍRLAP.

* 1842-ben az *érvényesülés* szó még nem volt általánosan elfogadva.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Majd, ha eladom az ebeket, akkor én is kifizetem az árát.

Úgy vagyok, mind a levél a vízen.

A szegény embert még az ág is jobban húzza.

(Az árvát még a szél is jobban fújja.

Úgy szerettem, hogy még a fűvő széltől is megvédelmeztem.

Hasad, mind a Basáné szoknyája.

Béállít hozzánk, mind a Vaszi bá lova a glédábo.

Ma felmártom veled a sárt!

Ma megkeverem veled a pocsoját!

(El van keseredve, mind a fanyelű bicsak.

A bűn tagadva jó.

Ojan tolvaj, hogy még (a szemit kilopná az embernek.

Ojan élhetetlen, hogy még a szemit is ki lehet csalni tőle.

Ojan (élhetetlen,) hogy egy kalán vaj nem olvadna el a szájába.)

Ma megagyabugyállok! (Agyba-főbe verlek.)

Dülj fel seggem, doromboj, ha van kinek, poroncoj! (Restnek mondják, aki csak üldögelni és parancsolni szeret.)

(Beszélhetsz neki, akár a falnak.

(A vaknak hiába mongyák, hogy megviratt, annak mégis örökké sütét van. (Maros-Torda m.) ZILAHY JÓZSEF.

Esik az eső! »Hadd essen, csak nem megyünk minden csöppért létrán föl az égbe!«

Bezzeg most tudsz itthon csaholni, de ahol beszélni kellene, ott csak huzódozol, mint az idegen falu kuttyája!

Korán kaszálj, későn szánts! (Aki korán kaszál, az a szomszéd rétjéről is kaszálhat; aki későn szánt, attól nem vágják már vissza az elszántott barázdát.)

Tudtam, tudtam, mihelyt a bornyut nyúztam.

(Beszélhetsz neki, akár a fagyos németnek.

(Zala m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

bocskorpénz: minden, a legelőre kijáró tehén után a pásztornak fizetendő 4—6 krnyi illeték.
cigánykodik: hazudik; »né cigánykoggy má annyit; úgy se hiszem el!«
csipkáros: vászonnal stb. kereskedő tót.

egyes olyan: éppen olyan; »Egyes olyan, mint az én rokolyám«.
eldugozni magát: elbújni; »Eldugozni magát, oszt nem találok«.
elkinálni: szétosztva kínálgatni; »Majd ha elkináli a pálinkát, gyűjön ki!«
fajtolni: oldalba döfködni, bok-

szolni; »Úgy megfajtolta, hogy egy csontját se érezte«.

futosni: futkálni; »Csak nyüdd aszt a csizmát avval a futosással«.

ganóc: lámpabél, kanóc.

hedegű: hegedű.

holyan: milyen; »holyan ez a könyv?«

hón: »hónig ér csak nekem« (hón-alja).

iparni: iparkodni, szerezni; »Iparhat ott, ahol nincs mivel!«

kaszkal: hadonál; »eleget kaszkált az öreg a bottal«...

kétágú: kétágú villa; »hoz el csak azt a kétágút!«

kiska [MTsz. kicska]: egy kötés szalma, mellyel a háztetőkön a hézagokat javítják; van egyes, kettős kicska.

kiskahurok: halfogásra használt kosár, melynek feje van, ez nyitva van, hogy a halak ott bemelessenek. Belül a fejnél úgy van szerkesztve, hogy vissza nem mehet a hal. Többi része szélesedő.

krompéra: burgonya.

kucska: sátoros ünnepkor fölállított lombsátor.

különözni: külön tenni. »Különözd azt az edényt!«

leripál: ledörzsöl; »leripálik az egész falat (a gyerekek)«.

anyjuka: a férj anyja.

bakfing: bukfenc.

bakfingozni: bukfencezni.

betörgelni: betördelni.

borszemet kapni: vérszemet kapni.

cejg: élesztő.

csühölni: ütni. »Csühöld csak, majd oda adja!« [vö. *csihés*]

dzsabálni: zabálni (?); »tud is az főzni, csak dzsabálni«.

emberke: alsó a kártyában.

falka: falatka, darabka.

lóka: lóca. »Magsúroltad má a lókát?«

megdézsmol: megdézsmálni. »Meg is dézsmoli az a baromfiakat (a menyét)«.

mikor: idő, érkezés. »Most nincs mikorom«.

pácán: fácán.

pakcsa: pakli gyufa; »adjék csak nekem is egy pakcsát!«

plága: 1. bot, amellyel tenyerest adnak; 2. táj, oldal (latin plaga).

pláva: tenyeres.

pi: Iskolázásnál (gyermekjáték) épületalap alakjában vonalat húznak s ezt 4—5 osztályba osztják. Aki a vonalra lép, az »píre lépett«. [*Pi* a gyermeknyelvben: rossz, csúnya. *A szerk.*]

putt: putton.

rádömöszkölni: ránehezedni; »egyszerre letört, amint rádömöszkölt«.

rátapol: rátapos; »bizony, csunyán rátapolt a lábamra!«

sajta: hasábfá (Scheit?)

szaggos: szagos. »De szaggos vagy! Mivel kened magad?«

szartos: kis pocsolya, álló víz. Így neveznek egy kis patakot is itt.

tákrány: kátrány.

zsuzsinka: aszaltkörte.

feltusolni (tuschen): midőn a fiút legénysorba fölveszik, 2—3 legény megragadja és a szabadban a hárszija alatt a gerendázatig föltolják. Ezzel az aktussal van fölveve legénysorba és ez a föltusolás.

filkó: a kártyában a felső.

fűtözni: melegedni; »no, még most se fűtözté eleget?«

elgázolni: bepetroleumozni; »főzni akarok, hát nem gázolhatom el a kezemet«.

gordony: dudva, gaz a vetés között.

gordonyozni: a vetés közül a gazt, dudvát irtani.

gomboda: leves alá való reszelt tészta, vagy tarhonyaszerű tésztaétel.

kicserpálni: kimeríteni; »cserpáld ki csak a vederből; lesz még annyi benne!«

kuznyik (tót szó): tyúkól.

kupát dobni: lapos kavicsot úgy dobni a víztükrökre, hogy esés közben tölcseért alakítson.

kacsát ütni: lapos kavicsot úgy hajítani a víztükrökre, hogy a felületen végigrohanva 3—5 hólyag keletkezzék.

lompa: lompos; »de lompa vagy máma!«

megkurvulni: »Amerikába ment megkurvulni«.

ortani: fagyókerek, tönköknek a földből való kiásása.

pratál: takarít; »jól kipratáld aszt az üstöt!«

pulka (spuln): cérnaorsó.

paja: a pajtás becéző rövidítése.

pápaszemet dobni: lapos kavicssal kettős hólyagot dobni a síma víztükrön.

putyu: a kártyában a felső.

plenke (tót szó): tollu szemetje.

sopka (német schoppen): szín.

spáringó: spárga.

szemrül esik: megverik igézéssel; rossz szem; »Szép gyerek a; hogy szemrül ne essik!« s ilyenkor gyengén megköpködi).

szénke: szín, kocsiszín; »csak a szénkébe teritettem a ruhát«.

szivató: itatós papiros.

sztopka (tót szó): tolluszár.

szülés: takarmány, széna, zab a marhának.

túra: a kártyában az ász, disznó.

vógolni (wägen német): mérni a súlymérőn. »Egy zsák zabot szeretnék megvógolni«.

(Hidas- és Tornyos-Németi. Abauj-Torna m.) RÉNYI IGNÁC.

Tulajdonnevek.

Dűlőnevek Eger város határában: Eged, Rostant, Kisgalagonyás, Nagyalagonyás (sok galagonyabokor van itt), Kóporos (a talajáról van elnevezve), Májinka, Kétvízköz (az Eger folyó képezte sziget), Csákó, Piha, Kőlyuk (a valamikor rablók tanyájául szolgáló és útvesztőszerű barlangról hívják így), Szépasszonyvölgy, Afrika, Öreghegy, Agárdi, Donát (Szent Donát szobra van e dűlőben), Agyagos (a talajáról), Töviskes, Nagypart, Bolondkert (mikor a filloxera hazánkban is elkezdett pusztítani, a kormány F. M. tanárt küldte Egerbe, hogy a népet a védekezésre megtanítsa; egy kertet csináltak, ahol az előadásokat tartotta a tanár. Egyszer-kétszer meghallgatták, de később bolondnak nevezték a tanárt, a kertet és azt a [Puskaporos] dűlőt, amelyben a kert volt), Szala, Verőszala, Árnyékszala, Tihamér, Mekszikó (a benne levő csárda nevére hívják így), Mészhegy, Közel, Makjány (egy tulajdonos a járvány elől ide vitte egyetlen leányát, akit »mag«-nak való gyanánt féltett. A nép e lányt »maglány«-nak gúnyolta s e gúnynev elferdítve a dűlőre ragadt), Császársz, Cseresznyés, Hajdu, Barát, Bükkös, Fertő, Almagyar, Cigléd,

Nyúzó (azért nevezik így, mert oly rossz az útja, hogy mire a ló terhelt kocsival odajuthat, úgyszólván meg van nyúzva), Pap és Sikhegy.

Dülönevek Heves Nagytalya község határában: Gyilkos, Nagyaszó, Bereg, Rétes, Jägerház, Öreg, Herse, Paláncius, Paskom és Tulat.

Dülönevek Heves Bakta község határában: Hidegvölgy, Nagymező, Vesszős, Hosszú, Tyúklápa, Rábca, Irtás, Lápolna, Szülötető, Oroszvár, Csató, Pásztólápa, Bírólápa, Szentvölgyi.

JURASSA ENDRE.

IZENETEK.

H. J. Veláli végzés a. m. községi végzés. *Velál, valál* a régi nyelvmélekekben községet, helységet és birtokot jelent.

L. E. A nyelvhelyesség ügye iránti búgó érdeklődésének újabb jelét adja Kegyed, mikor azt írja:

„Nem tartaná-e a t. szerk. célszerűnek a Nyr-ben egy oly rovatot rendszeresíteni, mely a közhasználatban leginkább lábrakapott nyelvbeli helytelenségekkel foglalkoznék — hogy úgy mondjuk, népszerű modorban? S nem volna-e továbbá lehetséges rávenni a napilapokat, hogy e rovatot egész terjedelmében lenyomassák? A tudomány sem látná ennek kárát, a Nyr-nek is csak hiri terjesztésére volna ez az ismertetés, a nagy közönségben pedig talán fel lehetne rázni e módon a gyakran szundikáló nyelvérzékét, s amellet általánosabb érdeklődést lehetne kelteni az annyira közérdekű nyelvkérdés iránt. A nagy közönséget könnyű a hozzáértőnek a sajtó segítségével irányítani: csak jól meg kellene válogatni, hogy mi való csak nyelvészeknek és mi való akármely értelmes ember elé. Jól megvalósítva számos hívet toborozhatna ez a terv a Nyr. zászlaja alá!»

Mi iparkodunk mindig egy-egy irodalmi hibát leleplezni s megigazítani, népszerű módon is. Ha ebbeli közléseink nem elégségesek, annak két oka van. Egy az, hogy a szerkesztőség maga nem győzi e munkát, és igen kevesen osztoznak benne. Más az, hogy nincsen terünk a sok ismétlésre s erre nincs is nagy szükség, mert legtöbb olvasónk vagy állandó előfizető, vagy középiskolai tanár, aki utalásaink szerint régebbi fejtegetéseinket is könnyen megtalálja. Ami a lapokat illeti, már többször kértük őket, vegyék át népszerűbb fejtegetéseinket; meg is teszik néha, s ezúttal is ismétljük kérésünket. Ha teljesítik, nemzeti ügyet mozdítanak elő vele!

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

1880 óta — midőn Paul munkája, A nyelvtörténet elvei, először jelent meg, — nem keltett általános nyelvészeti munka akkora föltűnést, mint Wundt Vilmos Néplélektanának első részei.* Két évtizeden át nemcsak az indogermán, hanem jórészt a román és a finn-ugor nyelvészet is a Paul-féle nyelvlélektani rendszer hatása alatt állott. Wundt könyve az első kísérlet egy új rendszer fölállítására, amely nemcsak a részletekben, sőt talán nem is annyira a részletekben, mint éppen az általános fölfogásban és elvekben különbözik a herbartistákétól.

Igazágtalanság volna Wundt könyvét »A nyelvtörténet elvei«-vel mérni össze; nyilvánvaló, hogy más-más a két mű előzménye és célja is. Paul több évtizedes nyelvlélektani kutatások leszűrődött és megtisztult eredményeit foglalta rendszerbe; Wundt nyelvlélektani rendszerét önálló lélektani kutatások alapján állította föl. Paul első sorban nyelvész s csak mellesleg psychologus; kész lélektani eredményeket alkalmaz a nyelvészet

* Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Erster Band. Die Sprache. Erster und zweiter Theil. Leipzig. 1900. 627 + 644 lap. Wundt könyve nyomán egész kis vitatkozó irodalom támadt. Önálló művek: B. Delbrück: Grundfragen der Sprachforschung. Mit Rücksicht auf W. Wundt's Sprachpsychologie. Strassburg. 1901. W. Wundt. Sprachgeschichte und Sprachpsychologie mit Rücksicht auf B. Delbrück's »Grundfragen der Sprachforschung«. Leipzig. 1901. Ludwig Sütterlin. Das Wesen der sprachlichen Gebilde. Kritische Bemerkungen zu Wilhelm Wundts Sprachpsychologie. Heidelberg. 1902. A kisebb ismertetések közül említésre méltó Wegeneré. Lit. Centralbl. 1902. márc. 22. — Mivel a jelen számban meginduló cikksorozat nagyobb részt ismertető jellegű, talán fölösleges lesz minden egyes esetben külön utalni a fentebb felsorolt forrásokra. — Köszönetet kell mondanom e helyt Becker Fülöp Ágost dr. tanár úrnak, aki mind a két kötetre kiterjedő nagybecsű jegyzeteit lekötelező szívességgel rendelkezésemre bocsátotta.

céljaira. Wundt, bár szaktekintélyek tanúsága szerint is az indogermán nyelvészetben bámulatra méltó jártasságot tanusít, első sorban pszichológus; kutatásaiban fő szempont a lélektani szempont; nem maguk a nyelvi tények, hanem a belőlük vonható általános lélektani igazságok érdeklik.

Ez magyarázza, hogy Wundt könyve az olvasóra egészen más általános hatást tesz, mint Paulé. Sütterlin egy kissé merész, de elég találó hasonlattal jellemzi e különbséget. Aki Paul könyvét olvassa, azt hiszi, hogy magas, de biztos hegyi ösvényen jár, ahonnan a nyelvi jelenségek egész táját beláthatja. A látókör majd szűkebb, majd tágabb; a táj erre rendezett, kedves, arra vadabb és zordonabb; de az ember mindig szilárd talajt érez lábai alatt. Wundt léggömbben ragadja magával olvasóját; a szemhatár tágabb, mint Paulnál; a szemlélő magassabban áll s a látnivaló szabályos sorrendben tárul szemei elé. De viszont a képen több az árnyék; a határvonalak nem olyan élesek; az emelkedések és mélyedések elmosódnak s a szemlélő egy lapos, egy síkban tagozott tájat lát maga előtt.

Minket, nyelvészeket, a nyelv első sorban mint történeti s nem mint lélektani kérdés érdekel. De hiszen a tapasztalat eléggé bizonyítja, hogy a nyelvlélektani kérdések tanulmányozása milyen gyümölcsözővé teheti magát a nyelvtörténeti kutatást is. Már csak ezért sem lesz fölösleges a nyelvi élet alapvető kérdéseire újra visszatérnünk,* annál kevésbbé, mikor olyan könyv kapcsán tehetjük, mint Wundt néplélektana, amely — bár Sütterlin kissé szatirikus hasonlatában van valami igazság — rendkívül gazdag új eredményekben, s ha nem is mindig mély, de mindig elmés föltevésekben.

I.

A néplélektan fogalma és föladata. A határtudományok. A néplélektan főterületei: a nyelv, mythus és szokás. — A nyelvlélektani kutatások kezdete. A herbartisták: Steinthal és Paul. Wundt. A nyelvtörténet és nyelvlélektan viszonya.

A lélektan, a szokásos meghatározás szerint az egyéni tudat önfigyelésből ismert tényeit, fejlődésüket és kapcsolatukat vizsgálja. E szerint a lelki jelenségeknek az a csoportja, amelyet nem az egyéni tudat, hanem a társas együttéléssel járó szellemi

érintkezés föltételez és magyaráz, az egyéni lélektan körén kívül esik. A lélektani kutatások kiterjesztése a társas közösségre Wundt szerint a társadalmi lélektan, vagy hogy megtartsuk a már félszázad óta majdnem azonos értelemben használt, bár nem egészen pontos elnevezést, a néplélektan föladata.

A néplélektan föladata közelebbről, szemben az egyéni lélektannal, azoknak a lelki folyamatoknak vizsgálata, amelyek az emberi társas élet fejlődésének és általános értékű közös szellemi termékek keletkezésének alapjául szolgálnak.

E meghatározással kizártuk a néplélektan köréből az emberiség szellemi tevékenységének mindama nyilvánulásait, amelyek a társas életen alapulnak ugyan, de amelyek létrehozásához mégis egy egyén beavatkozása szükséges. Ilyenek első sorban az irodalom, a művészet és tudomány szellemi alkotásai, amelyek létrejötte kétségtelenül egyrészt a természeti s műveltségi tényezőknél és a nép képességeinek, másrészt az egyéni tehetség és tevékenység összehatásának eredménye. A kutatás föladata itt éppen az, hogy az eredőben az alkotó erők hatásának fokát és irányát meghatározza. Éles határvonalat húzhatunk az adott meghatározás alapján a néplélektan s a vele sok ponton érintkező művelődéstörténet, szorosabban őstörténet között is. A kutatás tárgyi köre mind a két tudományágban, legalább részben, közös, de iránya és célja egészen más. Amaz a nyelv, mythus s a néphagyományok szolgáltatja adatok segítségével valamely nép történetelőtti életét igyekszik fölépíteni. A néplélektan kizárólag magának a társas együttlétnek és a közösség szellemi termékeinek lélektani törvényszerűségét vizsgálja. Helyi vagy faji eltérések előtte közönyösek, hacsak valami módon az említett törvényszerűsége nem vetnek világot.

Valamely nyelvvalak történeti szempontból érdekelheti a kutatót, mint két nép hajdani kapcsolatának emléke; néplélektani szempontból csak akkor, ha benne a nyelvfejlődés általános emberi törvényei jellemzetes módon nyilvánulnak.

Ha vizsgálódásainkat ekként körülhatárolva, a társas közösségnek csupán általános értékű közös szellemi termékeit vesszük figyelembe, amelyek az egyéni akarat nyilvánulásától függetlenül lélektani törvényszerűséggel fejlődnek, három nagy kérdés vizsgálata marad a néplélektani kutatások sajátos föladatául: a nyelv, a mythus és az erkölcs lélektani kérdései. A néplélektannak e három főterülete szoros kapcsolat-

ban van az egyéni tudat elemi működéseivel. A nyelvben az ember képzetvilága tükröződik; a szókészlet gazdagsága nagyjában megfelel a képzetvilág gazdagságának; a szavaknak jelentésváltozásaiban a képzetek változásainak törvénye nyilvánul, s végre a szóképzésben és a beszédrészek mondattani kapcsolataiban a képzetkapcsolódás sajátos természeti és műveltségi föltételektől függő törvényszerűsége ismerhető fel. A nyelv képzeteit a *mythus* tölti meg tartalommal, mely a kezdetleges nép tudatában a még egységes világnézetet osztatlanul fölöleli. Egyes elemeinek keletkezését és fejlődését azonban annyira érzelmi mozzanatok határozzák meg, hogy a tapasztalás csak külső alkalmi oknak tűnik fel, amennyiben félelmet és reményt, csodálatot és csodálkozást, alázatot és tiszteletet keltve, a *mythikus* képzetek irányát meghatározza. Az *erkölcs* (szokás) végre azokat a közös akarat-i irányokat foglalja össze, amelyek az egyéni eltérések fölött uralomra jutva, a közösségtől általános érvényűeknek elismert szabályokká sűrűsödtek.

Amint a fejlődő műveltséggel az egyes kiválóbb egyének hatása érezhetővé válik, a néplélektani fejlődés történeti fejlődéssé válik s a lélektani törvényszerűséggel megszűnik a néplélektani elemzés lehetősége is. A nyelv lélektanához sorakozik az irodalomtörténet; a *mythus* lélektanához a vallás, tudomány és művészet története; az *erkölcs* lélektanához a műveltség, jogrend és erkölcsiség története.

Minket a néplélektan három főterülete közül főképpen az első, a nyelv lélektana érdekel.

Az első komoly kísérlet a nyelvtörténet tényeinek lélektani magyarázatára a 19. század közepén történt. A kezdés érdeme kétségtelenül a herbartistáké. 1855-ben jelent meg Steinthal »Grammatik, Logik und Psychologie« című vitairata, ebben a lélektan első ízben lép a nyelvfilozófia helyébe, amely régebben csak a szabályozó nyelvtannal osztozott meg a nyelvi kutatások egész körében. E szempontból Steinthal könyvét úgy tekinthetni, mint az új irány programját, amelynek megvalósítása körül maga Steinthal és a többi Herbart iskolájába tartozó nyelvész és psychologus kétségkívül nagy érdemeket szerzett.

Ismeretes dolog, hogy az utolsó félszázad nyelvészete mennyire a Steinthal-féle nyelvlélektani rendszer hatása alatt állott. De kétségtelennek látszik az is, hogy e nagy hatást nem annyira Steinthal általános fölfogásának vagy egyes lélektani

nézeteinek helyessége magyarázza, mint inkább az a körülmény, hogy a nyelvtörténeti kutatások közben mindinkább érezhetővé vált a rendszeres és tudományos lélektani magyarázat hiánya. Nyilvánvaló ez különben abból is, hogy a Steinthal-féle nyelvlélektani rendszer művelői s részben továbbfejlesztői nem szorosabb értelemben vett psychologusok, hanem nyelvészek voltak.

Steinthal munkáinak hatása a nyelvészetre — részben külső okokból — sohasem volt valami nagy; semmiesetre sem állott tudományos értékükkel arányban. A Herbart-féle lélektan és az indogermán nyelvtudomány között tulajdonképen csak Paulnak 1880-ban megjelent »Prinzipien der Sprachgeschichte« című műve teremtett szorosabb kapcsolatot. Paul tagadhatatlanul Steinthal nyomdokain jár, bár sok tekintetben tisztultabb fogalmakkal dolgozik. A Steinthal-féle volksgeist-ban például még mindig maradt a régibb metafizikai lélekfogalomnak némi nyoma. Paul az efféle fogalmakkal tudatosan szakít. Mindig csak az egyes embert tekinti s a herbarti képzet-mechanika segítségével az egyén és a környezet szellemi kölcsönhatásából magyarázza a nyelv jelenségeit és építi föl — ritka következetességgel és logikával — rendszerét. Ha ehhez hozzávesszük, hogy példáit a német, francia, angol, ritkábban a görög és latin nyelv történetéből válogatja össze, tehát oly téren mozog, ahol az ellenőrzés mindenkinek módjában áll, könnyen megérthetjük azt a nagy hatást, amelyet Paul könyve nemcsak Németországban tett, hanem a külföldön is.

Steinthal-hoz és Paul-hoz csatlakozik legújabbban Wundt, néplélektanának első részével, amelynek célja az egész nyelvlélektant új alapokra állítani. A Herbart-féle lélektan helyét természetesen Wundt saját lélektana foglalja el, vagyis amint ő mondani szokta, a kísérleti lélektan.

A későbbi fejtegetések helyes megítélhetése végett a Steinthal-Paul és a Wundt-féle rendszernek egy olyan különbségére kell ráutalnunk, amely egyszersmind a két iránynak legfontosabb elvi jelentőségű eltérése.

A nyelvnek történeti és lélektani vizsgálata, bár külön-külön önálló célokat szolgál, egymást kiegészíti, kölcsönösen támogatja. Amilyen mértékben a nyelvtudomány nem lehet el a nyelvtörténet tényeinek lélektani magyarázata nélkül, éppen annyira reászorul a lélektan is arra az anyagra, amelyet néki a nyelv s első sorban a nyelvnek történeti vizsgálata nyújt. Ha a

nyelvtörténet és a nyelvlélektan viszonyát ilyen kölcsönös támogatásnak fogjuk fel, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a Steinthal-féle irány e kettős viszonynak csak egyik felére, a nyelvi tényeknek lélektani magyarázatára volt tekintettel. Hiszen az idézett Steinthal-féle munkának címe is nyilván arra utal, hogy a lélektan, éppen úgy mint a logika, a nyelvtörténeten kívül eső, idegen terület. Ez az egyoldalúság egyenes következménye volt a Steinthal-féle irány lélektani elveinek. Mert hogy a Herbart szorosan egyéni és értelmi lélektana az ő metafizikai lélekfogalmával a nyelvlélektani, tehát első sorban néplélektani kérdésekkel szemben úgyszólván tehetetlen, nem szorul igazolásra. A Herbart-féle lélektant, mint kész, részben metafizikai alapokon fölépült tudományt alkalmazták a nyelvtörténet tényeinek magyarázatára, s csak természetes, hogy Paul, e viszony logikai következményeit levonva, a lélektant mint törvényszabó tudományt állítja szembe a nyelvészettel, mint történeti tudománnyal.

Lehetetlen evvel szemben a Wundt fölfogásának különbségét észre nem vennünk. A nyelvtörténeti és nyelvlélektani kutatások egymást kölcsönösen támogatják. Wundt sem tagadja tehát, hogy a kísérleti lélektan egyszerűbb kérdéseinél nyert szempontokat és eredményeket haszonnal ne lehetne alkalmazni a nyelvi jelenségek vizsgálatában, de szerinte a tudomány mai állásában a kutatásnak főfeladata azt a gazdag lélektani anyagot, amelyet a nyelvtörténet tanulmányozása nyújt, az összetettebb lelki jelenségek magyarázatában értékesíteni.

A két tudomány viszonyának említett egyoldalú fölfogásából magyarázható, hogy a herbartistáknál a nyelvtörténet tényeinek lélektani magyarázata közben igen sokszor nem az adott magyarázat helyessége önmagában, hanem gyakorlati alkalmazhatósága és hasznossága volt a döntő szempont. Világosan kitettség ez Delbrück szavaiból is:

»... Wohl aber muss hier die Frage berührt werden, ob einem Sprachforscher, der etwa von Steinthal zu Wundt übergehen wollte, nicht an irgend einem Punkte seines wissenschaftlichen Betriebes aus der neuen Lehre ernstliche Schwierigkeiten erwachsen würden. Geraten wir nicht, so könnte ein Anhänger von Paul fragen, in Bedrängnis, wenn wir die ganze Anschauung von den im Unbewussten vorhandenen Einzelvorstellungen, Reihen und Systemen aufgeben, welche uns doch in der Sprachwissenschaft nachweislich so gute Dienste leisten? Diese Besorgnis wäre unbegründet. In

der Praxis leisten nämlich dem Sprachforscher der Wundt'sche dunklere Teil des Bewusstseins und die »Anlagen« ungefähr dasselbe, wie der dunkle Raum des Unbewussten mit seinen aufbewahrten Gebilden in der früheren Anschauung.... man sieht: für den Praktiker lässt sich mit beiden Theorien leben« (i. m. 43).

Joggal jegyzi meg erre Wundt, hogy ha egy psychologus azt állítaná, hogy egy nyelvi alak lélektani magyarázatában közönyös, hogy az illető alak történetileg hogyan keletkezett, s csak az fontos, hogy a föltett módon egyáltalában keletkezhetett-e, bizonyára Delbrück volna az első, aki hangsúlyozná, hogy a történetben nincsen kettős igazság s hogy a nyelvtörténeti kutatásoknak is az a céljuk, hogy föltüntessék, hogy ez vagy az az alak hogyan fejlődött, nem, hogy hogyan fejlődhetett volna.

Amint a történeti igazság egy, a lélektani igazság is csak egy. Természetesen Wundt sem állítja, hogy a föltétlen igazság minden egyes esetben az ő részén van, s ha rendszerét általában véve Herbart-énál tökéletesebbnek tekintí, erre csak az jogosítja föl, hogy jobbára éppen a nyelvi jelenségek megfigyelésével jutott azokra a lélektani elvekre, amelyeket e jelenségek rendszerezésében alkalmazott, így a képzettársulás, hasonulás, akaratnyilvánulás elemi törvényeire.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A MAGYAR SZÓREND.

VI. A kirekesztő (tagadó) szórend.

A kirekesztő kifejezésekben egy-egy fogalmat vagy fogalomcsoportot megfeleztünk és csak az egyik félre vonatkoztatjuk állításunkat, — vagy pedig tagadó fordulattal azt fejezzük ki, hogy melyik fél esik kívül állításunk érvényén. Az utóbbi a rendes, közvetlen tagadás, de közvetve az előbbi is tagadás, mert magában foglalja a másik, elhallgatott félre vonatkozó tagadást; p. (testvérek csoportjából:) *Mink vagyunk az idősebbek* (= *nem az otthon levők*). Eszerint a kirekesztés esetében a hangsúlyos fogalom lehet I. kirekesztő fogalom, mely a másik felét, társát vagy ellenfelét kirekeszti (tagadja), és lehet II. maga a kirekesztő, vagyis tagadott fogalom:

I. csak *én* ittem meg;

— *én* jöttem meg;

II. meg *én* ittam meg a *boromat*; — *nem* apám jött (meg).

I. A kirekesztő fogalmon mindig erős nyomaték van.* Előtte lehet kirekesztést vagy legalább tüzetes rámutatást v. kiemelést jelentő határozó szó (*csak, csupán, csupáncsak, egyedül, éppen, kivált, különösen, leginkább* stb.), de legtöbbször csak az erős nyomaték jelöli a kirekesztést.

Ha a kirekesztő kiemelés magára az egyszerű vagy igekötős igeire vonatkozik, akkor itt is a nyomatéktalan mondatban előforduló szórendi formákat alkalmazzuk; p. A szájhős csak *beszél* a hazafiságról. (Én csak) *leírtam* a levelet (nem fogalmaztam; ellenben nyomatéktalan elbeszélő mondat: *leírtam a levelet*). (Mondd el!) Inkább majd *leírom*. Ők csak *mentek* be bátran.

Akkor sem találunk semmi szórendi különösséget, ha a kirekesztés névszóra vonatkozik, de az ige egyszerű vagy nincs is ige a mondatban. P. (mit eszik a csikó?) *zabot* eszik (nem szénát; erre a kérdésre: mit csinál? ez a felelet: *zabot* eszik — rendes hangsúllyal, nem erős nyomatékkal). *Isten* a legfőbb úr (nem a király; nyomatéktalan mondatul: *Isten a legfőbb úr*). (Nem inni) *enni* akarok.

De már jellemző külön szórendje van a kirekesztésnek, ha névszóra vonatkozik s a mondat igéje igekötős vagy általában bővítményes. Ilyenkor a főszólam a következő szórenddel alakul e három elemből: nyomatékos fogalom, ige, bővítmény (igekötő). p. *én* megyek ki (ellenben összefoglaló szórenddel: ha *én* kimegyek, v. *én* is kimegyek). A fogalmaknak összefoglalását mintegy a teljes ige összefoglalása jelképezi; a kirekesztést pedig vagyis a fogalomfelezést az jelképezi, hogy a bővítmény kiválik a szoros igei kapcsolatból és külön hátrakerül. — Példák:

Mert tebelőled jó ki herceg: ex te enim exiet dux (MünchC. 16). Most örülök, nem hogy megszorodtatok, hanem hogy a penitenciára szomorodtatok meg (Káldi: Préd. 1:588). Akkor emeltetett fel.. grófságra, amidőn Párizsbul Bécsbe érkezett (Gvad.; ezek s más régi példák Molecznál 60). Dicsőség! te csak *addig* vagy szép és csábító, míg távol vagy tőlünk (Pet. Uti lev. 68). *Egy*, csak *egy legény* van talpon a vidéken (Ar. Toldi). »Csak *néha* találja meg. Néha *mégis* meglesi« (Arany példái közt Hátr. próz. 367).

Kivált pedig a *szó*k elrakogatásával van *sok bajom* (Kaz. Levelei 1:79). (A Tisza) éppen az *Alföldön* vándorol keresztül.

* Kivéve azt a ritka esetet, mikor ugyanabban a mondatban összefoglaló nyomaték előzi meg: *ők* is akkor jöttek haza; *mindig* ezt húztam ki. L. III. Az össz. szórend negyedik jegyzetét.

az én kedves Alföldemen (Pet. Uti lev. XIV). Mert.. ő szerez | *valamennyi* író közt | *legtöbb* jókedvet, || ő neveltet meg | leg-
többeket (uo. XVI). Sátora nyitjánál | *most* állá meg | *éppen* (Ar.
BH). A malom éppen *akkor* volt oda eprészni (Nyr. 30:606).
Úgy áll a kalapja, mintha ő vóna goróf Csáki (Krizsa Vadr. 358).
Te csaltál meg, *nem* én téged (Népdal).

Régi irodalmunkban a kirekesztő kifejezés után sokszor nem
mindjárt az ige következik, ez a jelenség jobbra a latin szórend
hatásából magyarázódik (l. tüzetesen Mol. 83—92). De mint
régisésséggel és költői szabadsággal néha újabb költőink is élnek
e szórenddel a régi versírók módjára.

Valóságot bennök bár előbb képezünk (Ányos, Nemz. ktár
92). Egy öreg karszékbe úr-magát vetette (Ar. Toldi). Nagy váro-
sok ottan tűntek elő kőből (Ar. BH. IX). Sokféle a madár s egyik
ezt, másik azt leginkább kedveli (Pet. A golya).

A kirekesztő szórend példája ragadós és — láttuk — befur-
akodik sokszor az összefoglaló szórend helyébe. De az is megesik
gyakran, hogy ez a nyomatékos, bathatós kifejezés a nyomaték-
talan szórendet is helyettesíti, úgy hogy ami igazában csak máso-
dik vagy harmadik szólam volna, előre kerül, mintegy megelőzve
a részletezőbb kérdéseket. P. e helyett: mit csináltál? hordtam;
mit hordtál? fát; hová hordtad? be — mindjárt az első kérdésre
azt felelem: *fát* hordtam be (vö. II. A nyomatéktalan mdt. 2.
jegyz.). — Azonban újabb íróink igen gyakran visszaélnek a
kirekesztő szórend analógiájával: nyomatékkal ruházzák föl azt,
ami helyesen előkészítő rész volna, s ezzel megfosztják jogos hang-
súlyától a rákövetkező kifejezést (legtöbbször az igekötős igét). P.

Aki így az *egyik* lyukat akarja köpenyegével eltakarni, a
másikat fedi fel (Kaz. Rochef. 49; helyesebben: aki így az egyik
lyukat köpenyegével *el* akarja *takarni*, a másikat *felfedi*). Mikor a
lokomotiv füttyentett és *füstölögve, zakatolva* indult útnak
(Tóth Béla, megróva Nyr. 29:352; pontosan: füttyentett és — füs-
tölögve, zakatolva — *útnak* indult; hiszen a *f.*, *z.* magától értődő
határozó, a fő dolog, amit e mondat elbeszél, az útnak indulás).
Aztán *nagy ügyességgel* terjesztették azt a hírt, hogy a radi-
kálisoknak antidinasztikus céljaik vannak (Kieska hibáztatja Nyr.
22:12; pontosan: aztán — nagy ügyességgel — *azt* a hírt
terjesztették). Azok a leleplezések, melyek mostanában részint a
Szvobodában, részint az Odjekben jutottak nyilvánosságra (uo.; pon-
tosan: amelyek m. — részint a Szv., részint az Odj. — *nyilvános-
ságra* jutottak). — Különös, hogy Szarvas Gábor egy-két bírálatában
éppen a pontatlan szórendet ajánlja a helyesebbikkel szemben: »A nő

kísérőjét már-már köszöntés nélkül *otthagyni készült* — magyaros szórenddel: *köszöntés nélkül készült otthagyni*» (Nyr. 21:548; pedig az író nyilván az otthagytat akarta kiemelni). »Ha tapintatlanul közbe lépnénk — helyesen: ha *tapintatlanul* lépnénk közbe« (20:515; pedig a közbelépés volt a fődolog, az magától érthető, hogy a közbelépés tapintatlan volna). — Vö. még Arany példamondatai közt Hátr. próz. 367: »Nagynehezen megfizetett; sokára, rosszul, megcsinálta« [mert az adott helyzetben az a fő, hogy megfizetett, megcsinálta]; és Brassai példáját PhK. 9:357: ritkán *előfordul*, és: *előfordul* ritkán.

II. A kirekesztett vagyis tagadott fogalmon is nyomaték van,* de ezt rendszerint a tagadó szócska viseli, mert ez a mi nyelvünkben (mint p. a szláv nyelvekben is — ellentétben a némettel) szorosán összeáll magával a tagadott fogalommal, mintegy összetett szóvá lesz vele: *nem*-megyek, *nem*-hazamegyek stb. — (Van ugyan, ha a tagadás után az ellentétes állítás is ki van fejezve, ilyen hangsúlyozás is: *nem megyek*, hanem *jövök*; *nem haza megyek*, hanem *színházba*; *nem kíváncsiság*, hanem pusztán *részvét* szól belőlem; *nem lerándultunk*, hanem *föl*. Így hangsúlyozza Balassa, Lehr 167, Kicska Nyr. 19:8, Kallós Nyr. 29:396, és Kicska szerint ezzel a hangsúlyozással »már előre kijelentettük abbéli szándékunkat, hogy ellenvetni akarunk vmit«, oka pedig az állító és a tagadó fogalomnak párhuzamossága lehet, tehát analógia. Azonban úgy látszik, ez csak tudákos iskolai szokás, maga az élőbeszéd s kivált a nép alig ismeri; Kicska is megvallja, hogy itt »a gyakorlat nem felel meg teljesen az elméletnek«, s később maga is csak a szokott hangsúlyt jelöli: »A csikó *nem* zabot, hanem *szénát* eszik, v. a csikó *zabot*, *nem* szénát eszik« Nyr. 20:486.)

Mielőtt a *nem* (és *ne*) tagadó szócskával való tagadás eseteit részleteznénk, először azokat a gyöngébben tagadó, korlátozó, gyöngítő, lefokozó kifejezéseket kell megemlítenünk, amelyek éppen ellentétei a bőven tárgyalt összefoglaló, nagyító, fokozó kifejezéseknek, vö. *alig*: *majd*, *kevés*: *sok*, *kevésbé*: *inkább*, *ritkán*: *gyakran*, *későn*: *korán*. A jelentésnek s a megfelelő szórendnek ezt az ellentétességét Arany János tárgyalta, s legjobban cselekszünk, ha idézzük az ő példamondatainak egy csoportját (Hátr. próz. 367):

* Itt is csak azok az esetek kivételek, amelyekben a tagadást ugyanabban a mondatban összefoglaló vagy még egy kirekesztő nyomaték előzi meg; l. később. A *ki nem megy* hangsúlyáról l. A. 2.

»*Sokszor* megmondtam neki, de *ritkán* fogadja meg a jó tanácsot. Ma *jókor* felkeltem, pedig az este *későn* feküdtem volt le. *Nagyon* megutáltam, bár még *alig* ismerkedtem meg vele. *Hamar* oda értünk most, tegnap *későn* értünk oda. *Könnyen* megalkudtunk, de *nehezen* fizetett meg. *Jól* megcsinálta. *Rosszul* csinálta meg.« — Más példák: »*Szűken* mérte ki. *Nehezen* esett át rajta. *Alig* végeztem be (de: *mihelyt* bevégeztem).« Joann. példái Nyr. 13:105. — *Ritkán némelyeknek* volt abba fűzve vagy kevés pántlika vagy kevés zsinór (Apor: Met. 354).

Ezek közül a teljes tagadókhöz legközelebb áll az *alig* s különösen a *dehogy*. Az *aligra* nézve vö. az ilyen rokonértelmű mondatokat: *alig* ment el az orvos — még jóformán el *sem* ment az orvos; *alig* tudom, hová lesz — »ugy veti magát, hogy *majt nem* tom [majd nem tudom], hova lesz belé..!« (Krizsa 358.) — A sajátságos, népies *dehogy* pedig már valóságos tagadás, egy-egy képtelen vagy méltatlan föltevés elhárítása: Dehogy mulasztanám el valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejthetem (Pet. Uti rajzok). Dehogy leli helyét Miklósnak az anyja (Ar. TSz. II:17). — Itt említjük a *dehogy nem*-et, a tagadó föltevés cáfolatát, az egyetlen igazi kettős tagadást vagyis tagadott tagadást, amely a magyar beszédben közönséges: *dehogy nem ette meg* stb.

Ezek a tagadó értelmű kifejezések, valahányszor nyomatékosak, mindig közvetlen a pusztá ige előtt állnak, ellenben a rendes tagadó *nem* szócskának igen változatos a szórendje. Legcélszerűbb két fő esetet megkülönböztetni: *A.* a tagadás az ígére vonatkozik; *B.* a tagadás más szóra, tehát névszóra vonatkozik.

A) Ha a tagadás az ígére vonatkozik, még pedig a pusztá ígére, akkor állandó szabály, hogy csak a nyomatékos tagadó szócska és az ige alkotja a mondatnak főszólamát: *Nem* esik. A fájdalom || *nem* szűnik. *Nem* írok, — *nem* olvasok, — én magyar nemes vagyok. (Pet.) No ne többet || *nem* mondok róla, csakhogy Erdődön lakik (Pet. Uti rajzok V). Attól félván, mitől magát *nem* óhatá (PeerC. 96—7. — Több példa Nyr. 21:438).

Ellenben ha bővített ígére, kivált ha igekötős ígére vonatkozik a tagadás, akkor — különböző értékkel — háromféle szórend lehetséges: 1. leggyakoribb a bővítménynek (az igekötőnek) hátravetése: *nem* ment ki; 2. szintén gyakori, de csak indu-

latos mondatokban és mellékmondatokban: *ki* nem ment*; 3. aránylag legritkább, rendesen csak némely összetett mondat előrészében: *nem* kiment. — Lássuk egyenként!

1. A bővített igével alkotott nyomatéktalan és nyomatékos mondatnak rendes tagadásában hátra kerül a bővítmény: Kiment. *„Nem ment ki.”* A napszámos *|| fát* vág. *„A napszámos || nem vág fát.”* — A tagadó szón akkor van legerősebb nyomaték, ha megelőző állítást, de akkor is, ha állító kérdést cáfolunk: Az aratóknak *vittek* ki kenyeret. *„Nem vittek (ki kenyeret).”* Magyarország *nem* volt, hanem lesz. *Kijössz* velem? v. *jössz-e* ki velem? *„Nem megyek ki.”* Valamivel gyöngébb, de azért szintén megvan a nyomaték az értesítésbe, elbeszélésbe v. fejtegetésbe szótt tagadó mondatokban: A napszámos *nem* vág fát, hanem lustálkodik. *Nem* esik az eső. Mátyás fia *nem* jutott a trónra v. *nem* lett király. Magyarország *nem* volt [az igaz], de lesz.

Ez a szórendi forma a régibb nyelvben nem volt még annyira uralkodó, de azért a legrégibb emlékektől kezdve gyakran találkozunk vele. P. (vö. Mol. 114):

És *|| nem* mégyen ki | hamis ige | én számból: et non egredietur verbum falsum ex ore meo (BécsiC. 17). Nem mehetek be mennyeknek országába: non intrabitis (MünchC. 20). Meg akarja jobbojtania az elveszett időket, de nem hallgattatik meg (BodC. 22). Ezek különböztettek meg a több nemzetektől, kik nem voltak az Isten frigyében (Szathm. Dom. 74; vö. kik az Isten frigyében voltak). Egy hatalmas rázkódás után a szív nem csendesedhetik el egyszerre (Kaz. Sara S. 87). Már nem állom ki sokáig (Nyr. 13:237).

A bővítmény néha külön érzelmi nyomatékot kaphat s külön szólammá válhat, p. panasz, szemrehányás esetén, p. Édes anyám, a Jancsi *|| nem* ereszt | be! Már *|| nem* esik az | eső!

* Csak melleleg említjük a köv. formát, de ebben az igekötő nem tartozik az igés szólamhoz, hanem előkészítő rész: *ki || nem* ment, de behivatta a szegény kéregetőt. (Ez mintegy rövidítése az előkészítőül szolgáló igekötős infinitívusnak: *kimenni || nem* ment ki.. Azonban vö. más, rokonértelmű előkészítőkkal is, p. az *erdőre || nem* ment (ki), de azért megtudta, hogy ott mi történt. A köv. mondatban szintén az ige bővítménye szolgál előkészítőül: Mert hajh | a nagy világban | *boldog || nem* valék! Pet.) — Példák: Kijazér [ki azért] nem adtak rajta ..., csak megszidta (Nyr. 30:396). Megrendült alatta, de le mégsem rogyott (Ar. MO. III:146). Egyszerre meggyúl a bajod velem! Meg úgyse üthetsz: véd a koszorúm (Ar. Arist. 3:176). Hat éneket ismerünk belőle kéziratban. Meg sohasem jelent, csak egy pár kisebb töredékét közölte Bacsányi (Beöthy: Széppróz. 2:255).

2. A második forma: *ki* nem megy. Valamint az állító *megy* ige átengedi hangsúlyát a *ki* határozónak: *kimegy* v. *ki megy*, — ép úgy átengedi az egységes fogalomnak vett tagadó *nem*-*megy* ige a maga hangsúlyát az elejbe tett határozónak: *ki-nemmegy*. A *nem-megy* valósággal összetett fogalom és összetett szó, s a *ki*-vel való további összetétele, *ki-nemmegy*, éppen olyan bővítés, mint az *adó-szedő*-ből a *fő-adószedő*. (»A negatív ige szintezése ép oly szoros, mint az *adószedő* szintezése,« Kicska Nyr. 20:437. A török nyelvekben a tagadott ige csak képzővel módosított egyszerű szó!) Hogy a *ki-nem-megy* már évszázadok óta egységes, elül hangsúlyozott kifejezés, azt szembetűnően bizonyítja több régi írónk írásmódja: *megnem foglaltac*, *megnem esmerte*, *elne tauoznec* (MünchC), *el-nem-igazíthattya*, *el-nem-forlitanak*, *el-ne-repülhessen* (Tussai Apológiája, id. Kicska Nyr. 20:438—9). E formának ősrégi voltát úgy látszik a rokon nyelvek is bizonyítják. Vö. p. az osztják nyelvből: *nem-moltat il ant paitlañen*, szórul-szóra: sen-ki el nem dönti, NyK. 17:144.

Igen nehéz ennek a szórendnek és az első formának (*nem megy ki*) egymáshoz való történeti viszonyát megállapítani. Lehet, hogy az első forma kezdetben csak kérdésre való feleletben dívott, még pedig mind a pozitív, mind a negatív kérdésre. Mert akár azt kérdik: *kimegy a fiu?* akár pedig: *nem megy ki a fiu?* feleletnek elég maga a tagadó szócska: *nem*. Ha pontosabban, világosabban akarok felelni, akkor is elég az igeszó ismétlése: *nem-megy*. Ha pedig még világosabban vagy terjengősebben feelve azt a voltaképpen fölösleges határozót is kiteszem, ez nyilván legalkalmasabban hátul simul az ígéhez: *nem-megy-ki*. Igaz, láttuk, ez a forma már kódexeink kora óta feleleten kívül is előfordul, de annyi bizonyos, hogy ez a használata a régiségben még nem oly gyakori, mint ma. A régiek (a kódexek, Káldi, Pázmány, Mikes, Kazinczy stb.) számtalanszor alkalmazzák még a második formát olyan mondatokban, amelyekben ma az elsőt használjuk. Példák (több példa Mol. 116, Kicska Nyr. 20:444; a mai nyelvre nem is áll Kicska mondása, amely szerint a *ki-nem-megy* féle kifejezések »független mondatokban is ép oly gyakran fordulnak elő«, mint a *nem-megy-ki* félek):

Egy jóta a törvényből el nem múlik: iota unum non praeteribit a lege (MünchC. 21; így fordítják általában a régi bibliák, l. Mol.). Ű levele el nem hull (KesztC. 1, ilyen szórend uo. 17, 22, 23, 71, 159, 172, 251 stb.). Eléggé meg nem gondolhatja (Born.

Préd. 78). Drága Isten előtt az ő szenteinek vére. Ha drága, tehát el nem felejtí (Telegdi Ev. 1:110). És a mi bizonyosságunkat bé nem veszítek (Káldi; érdekes, hogy Károlyi Káldival szemben mindig a mai nyelvszokás szerint mondja: nem veszítek be stb., l. Kieska idézetét). A fáradságnak jutalmát el nem veszítjük (Pázm. Préd.). A szentírás ki nem írja, mely esztendőben lett ez a Claudius üldözése (Pázm. LuthV. 9). Nyolc órákor levetkezí, de leggyakortább le nem fekszik még akkor (Mikes 37. lev.). De ellene nem állók annak (Mikes: MulN. 17). Félítették mellünkét a hárántsíp fúvásában, s így a muzsikában elő nem haladhatánk (Kaz. Munk. 3:16). Még a nap elő nem jöve a hegyek megöl, s te már kinn jársz a harmaton? (uo. 70). A minap reá nem akadtam.. azon recensióra.. (Kaz. Levelei 1:244). Leveleid csomója tőled hozzám még el nem érkezett (2:101). Schulz ezt a cikkelyt le nem fordította.. (Kaz. Rochef. 106).

Sok régi írónk folyvást így beszél, holott ma nem így szólunk, »mert.. nevetséges, sőt illetlen dolog minduntalan oly formával élni, mely ok nélkül való dühösség gyanujába keverheti az embert« (Nyr. 21:447). Ma ugyanis ezt a formát csak indulatos beszédben szoktuk alkalmazni, leginkább fenyegetésben, fogadkozásban, bizakodásban, bizonygatásban, továbbá ha a beszélő vagy a cselekvő erősen ellenzi a cselekvésnek megtörténtét.* Példák:

Ha ottan egykor lelkem elébe lengsz, többé le nem húny menyői csillagod (Vör. Munk. családi kiad. 1:7). Sirat szülöd.. mind hasztalan, te meg nem hallod őt (uo. 13). Jőjj bátran, többé föl nem kel az, aki lenyugvék (17). Nézz szemembe, rám nem ismersz (Bajza 1:151). Bárczi Benőt én meg nem öltem! (Ar. Tetemre-h.) Míg elbírok egy jó kardot, ki nem térek senkinek! (Szász K. Ford. 346). El nem hagyom utolsó csepp véremig (Arany-Gy. Népk. 1:289). Ki fára nem mászik, bizony le nem esik (Közm. Bihar vm.). Többet ilyen madárfélékre rejik [reájok] nem lőnék akarmé[r]t es (NyKözl. 3:18). Apámat a házbul ki nem verhettem (Nyr. 9:331). Hallod-e te bodza, én tégedet addig innét fel nem eresztelek (19:427). Az oda nem megy, — bizonyos lehetsz benne (Joann. példája Nyr. 13:108). Karácsony két napján meg nem állt az eső (Levél 1901). Ez meg nem hal, ameddig agyon nem ütí (Nép, Veszprém). Meg nem mondja az Istennek is (Nép, Szatmár). Én el nem megyek, ha fölakasztanak is (Nép, Pécs). Ide ugyan he nem teszi a lábát! Ide be nem jössz! Ezt ugyan el nem viszi szárazon! (Vö. a nyomósan tiltó formát: *be ne menj!*)

Sokkal gyakrabban használjuk ma ezt a szórendet a függő mondatokban, még pedig nemcsak igekötővel, hanem minden-

* E szórendnek független mondatokban hibás alkalmazásáról l. Nyr. 20:488.

féle bővítménnyel. Némely mondatfajban valósággal uralkodik e szórend, jelesen a föltételező s az időhatárt kifejező mondatokban: *ha ki nem megy, ha fáradt nem volnék, míg ki nem megy, míg vége nem lesz* (sok idézet Mol. 119—122 és Kicska Nyr. 21:435). Az ilyenekben a *,nem* megy ki' formát csakis ellenvetés esetén alkalmazzuk, p. vmi előző pozitív föltevést cáfolva: »Erre a kérdésre: Elmennél-e a városba, ha fáradt volnál? ezt felelhetné vki: ha *nem* volnék fáradt (*a k k o r* mennék el).« Vagy ha valami tagadást nyomósan ismételünk, p. *Nem* adom vissza! *,No, ha nem* adod vissza, magadnak tulajdonítsd a következményeket!« Ellenben hibásak p. a köv. mondatok: Még most is ott állana, ha egy hirtelen szél *nem* kapta volna el a kalapját (megróva Nyr. 21:456). Ez elkülönített állásban soká *nem* maradhatnak meg, ha csak *nem* szűnnek meg németek lenni (Arany rója meg Nyr. 27:505). *Nem* mutatkozott elébb [helyesen: előbb], míg *nem* tudta meg, hogy..« (Tóth B. Leányok 35—36; helyesen: míg *meg* *nem* tudta. — A két formának különbségéről tanulságosan szól Kicska Nyr. 20:487.)

Állandó a *ki nem megy* forma az *alig*-ha kezdetű mondatokban; hiszen itt is tkp. föltételező mondatot kezd a *ha*, főmondata pedig a tagadó értékű *alig*-ban lappang: *Aligha jó* *nem* lesz (Nyr. 18:374. Arany megrója ezt a mondatot: *Aligha nincs* igaza e h. *aligha igaza* nincs [*nincs* = *nem van*, vö. *aligha igaza* *nem* volt] Nyr. 27:505; de p. Dunán túl így is mondják, s a mai közbeszédben az *aligha* maga gyakran átveszi az ígés szólam nyomatékát: *aligha* ott *nem* lesz). — Ide csatlakozik néhány hasonló tagadó értékű főmondatvaló szerkezet:

Kicsibe mult, hogy meg *nem* holt (Budai). Csak fél öl hiányzott, hogy le *nem* kapta az almát (Nyr.). *Nincs* isten olyan áldott napja, hogy ezeken rajta ne volna a szerszám (Nyr.). *Nem* mondom, hogy a sz. atyáknak némely mondásit.. elő *nem* hozzák (Pázm.). Hogy itt is jó helyen *nem* volna, arról szó *sincs* (Nyr.). Maj[d] hogy a bicska *ki nem* csirázott a zsebünkben (Nyr; Molecz idézetei 121, 122). Míg kivívt a véres diadalt, amelybe maga is majd hogy bele *nem* halt (Pet. Szerelem átka). Csunya görbe szemmel majd hogy át *nem* szúrta, oldalát a kérdés majd hogy *ki nem* fúrta (Ar. Jóká örd. II.).

A relativ mondatban is szabályszerűen a 2. formát alkalmazzuk (hisz sokszor egyértékű a föltételező mondatvaló): *Ki fára* *nem* mászik, bizony le *nem* esik (Közm. Bihar vm.; vö. ha fára

nem mászol..). Ami az *Istentől* nem származik, a gonosz lélektől kell annak származni (MA. SB. — Más példák Mol. 127, Nyr. 21:435).

De sok másféle függő mondatot is így rendezünk, p. különféle értékű *hoggy*-kezdetű mondatokat, s annál szívesebben, minél inkább közeledik érzelmi árnyalatuk a hasonló szórendű független mondatokhoz, vagyis minél több indulat, bosszankodás és más efféle vegyül beléjük. P.

Várhatott volna a gróf egész vacsoráig, mert Baltay már azt is elfeledte, hogy ő *ebédet* nem evett (Vas G. Nagy idők 363). Nem mondom, hogy *úgy* nem járunk, felel a másik (uo. 9). Csak az vigasztal, hogy meg nem érdemeltem (Pet. Boldogtalan voltam). Csodák csodája, hogy meg nem pukkad belé (Pet. Ebéd után). Oh hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját s e bábész juhoknak el nem nyeli nyáját! (Ar. Toldi est. III). Te vagy oka ennek, hogy oda nem mentem, hova mások mennek (Ar. Józka örd. VII). Kár, hogy el nem jött. Jó, hogy ott nem voltam stb. Hej ha barátunk itt volna! De jobb talán, hogy *itt* nincs (Vitk. 2:90; vö. hogy *itt* nem volt).

Sokszor a függő mondat a higgadtabbban tagadó független mondat példáját követi, különösen sok alanyi és tárgyi mondatban (anélkül, hogy ellenvetés volna a célunk, mint a ,ha *nem* megy ki' formával); p. Látszik, hogy még *nem* nőtt be a fejéd lágya (nem pedig: hogy még *be* nem nőtt). Tudom, hogy *nem* értette meg (nem: hogy *meg* nem értette).

3. A harmadik forma: *nem* kiment;* p. *Nem* kiment belőle, bennszorult a pára (Ar. Toldi V:9). Ez a forma rendszerint egy-egy összetett mondat első tagja és olyasmit tagad, amit föltettünk vagy elvártunk volna; a másik mondat pedig azt a — többnyire meglepő — dolgot mondja el, ami a várt esemény helyett történik. Tehát maga a ,*nem* kiment' forma mindig föltételezi az ilyen kísérő gondolatot: azt hittem hogy kiment, v. ki kellett volna mennie. Például hajnalban azt hittem, az eső esik, kinéztem, hát *nem* az eső esett, hanem szépen sütött a nap. A béres *nem* fát vágott, hanem lustálkodott. A bolond *nem* orvosért küldött, hanem találomra bevett két port. A csikó

* A természetes, magyaros, nem iskolás kiejtésben itt is magán a tagadó szócskán van a nyomaték, nem pedig az igekötőn (vö. Szarvas Nyr. 24:512) vagy éppen az ígén (vö. Lehr 167).

nem zabot eszik, hanem vizet iszik (Nyr. 20:443). Tehát ez a szórendi forma az ellentétnek ugyanazt az árnyalatát fejezi ki, amit közönségesen evvel a szerkezettel jelölünk: *nem hogy* orvosért küldött volna, hanem bevett két port. Lehet is, hogy csak ennek a kifejezésmódnak a rövidítése, p. *nem(hogy)* kiment (volna) belőle, bennszorult a pára.

A tagadás itt legtöbbször igekötős ígére vonatkozik, s a két mondat tartalma többnyire valami fokozatosságot is mutat, úgy, hogy vagy az utótag fokozza az előtag tartalmát, vagy megfordítva.

a) Ha az utótag fejez ki többet, akkor a *hanem* kötőszót evvel is helyettesíthetni: *sőt, sőt inkább*, az előmondatba pedig, minthogy kevesebbet, kisebbet mond, sokszor beleszúrhatjuk a *csak* szócskát (*nemcsak*, v. *nemcsak hogy nem* — pusztá *nem* helyett). Példák:

Megesik az *nem* egyszer, hogy a beteget *nem* megkönnyebbitik, hanem kétszerte nagyobb betegségbe ejtik (Medgyesi: 3 Jaj 1:5). A levelet *nem* felküldé, amint hagytam, hanem felhozta (Kaz. Levelei 2:136). Örülök, hogy a vett tudósítások reményemet *nem* elve-rik, hanem megerősítik (uo. 3:255). Egyike másikat *nem* elhomá-lyosítja, hanem kölcsönösen emeli, ragyogtatja (Kaz. Pyrker III). Hogy ez mely kényességgel bána festékeivel, és hogy azokat *nem* felkente táblájira, hanem zománcként összeolvasztotta (uo. IX). Oly kaján lelkű vala ő, hogy az öccse jósága *nem* ellágyította, hanem még nagyobb gonoszúságra ingerelte (Kaz. Regék 120). Az iparkodó ember házát *nem* eladja, hanem többet is szerez (Fogarasi példája, de rosszul magyarázza, Athen. 1838. 248). Melegen éneklí a dalo-
kat, melyeket *nem* eltanult a néptől, hanem vele együtt érzett (Kuthy, id. Lehr 167). Lelke volt talán a lánc közöttük, aki *nem* kikapcsolódott, tövestül szakadt ki (Ar. Toldi VI:18). Becsapta az ajtót Klárcsi, *nem* betette (Ar. Bol. Ist. II. *nem* hogy csak egyszeri-
ri-
en betette volna; itt a tagadó mondat kivételesen hátul áll). *Nem* bakot lő szónoklatával, hanem ravaszul a pápa jogát akarja becsempészni (Ar. Hátr. próz. 66). *Nem* kiment, hanem kilökték (Joann. Nyr. 13:108). A Nyelvőr ismeri ezt a használatot, s *nem* elnézi, hanem, amint kell, helyesli (Nyr. 11:570). Csodálatos élet van ebben a jelenetben is, egyes mozzanatait a költő *nem* kigon-
dolja, hanem intenzív módon éli (Alexander: Hamlet 292).

b) Ha az előtag fejez ki többet s az utótag kevesebbet, akkor emebben van helye a *csak*nak s ez sokszor ki is van téve. Példák:

A mult éj rémulései orcáinak rózsáit *nem* letörlötték, hanem csak megfuvallották (Kaz. Regék 295). A porosz engemet *nem* meg-
ölt, mint híretek monda, hanem elfogott (Bajza 2:181). Tán zubbó-

nyod is a miatt hagyád el. „Nem elhagyám, csak elbölcselkedém” (Ar. Arist. 1:158). Nem behordtátok a kukoricaszárt, hanem [csak] ide raktátok (Nép, Lehr idézi 167, de rosszul magyarázza). Mintegy szavaim hitelére, álljon itt a regényből egy darab, melyet nem kike-restem, csak úgy nyitottam rá (Nyr. 13:76). Jön egy pótrendelet, mely nem vízszavonja, hanem [csak] szabályozza a febr. 26-i rendeletet (21:441).

Ezt a szórendet alkalmazzuk még a *mintha*-kezdetű tagadva-állító szólásformában. P.

Nem azért szörbölte markából vizitalát, mintha korszóból nem alkalmasabb lett volna (Bessenyei: A bihari remete 79). Oktalan csevegés!.. mintha nem jól tudnám, Toldi György hol vagy (Ar. Toldi est. I). Mintha az nem jobban tudta volna, hogy mi hol áll, mint ő (Arany-Gy. Népk. 2:467). — No bizony! mintha ezt nem előbb megtudná Sándor a kocsis révén (Ar. Életéből 127). Mintha nem régen meg volna írva, hogy pénz becsület (Jók. RRáby 3:III).

Itt e szórendet nyilván az egész kifejezésnek állító értéke okozza: a benne lappangó állító erő csempészi bele a megfelelő állítás szórendi formáját; vö. a köv. példát: »Mintha nem kitalálta volna az igazat Rab Ráby azonnal. De kitalálta bizony« (Jók. RRáby 2:165). — Ide tartozik a kérdő formában való tagadva-állítás is: *nem megmondtam?* = *nemde megmondtam, úgy-e megmondtam*. Erre visszatérünk, ha a kérdések szórendjét tárgyaljuk.

Végül e 3. tagadó szórendet mutatják az ilyen kifejezések: *nem szabad volt, nem szabad volna, nem szükség volna, nem jó volna, nem kár volt* (a régiségben s a népnél gyakrabban, mint újabb irodalmunkban, vö. Nyr. 29:551). Ezeket lehet a jelen idő analógiájából magyarázni (mint Molecz 127), de lehet abból is, hogy a *szabad volt, szükség volna*-féle kifejezések olyan állandó kapcsolatokká váltak, mint az ilyen összetett igealakok: *írt volna, írt volt, kellett volt*. Hogy e kifejezések csakugyan az igék értékéhez közeledtek, azt az újabb *szabadna, szabadjon* (sőt néha *szabadott*) alak is bizonyítja.

B) A tagadás első sorban nem az igére, hanem más szóra, névszóra vonatkozik: *nem* ki ment, hanem *be*; (ő ment ki?) *nem* ő ment ki, hanem az öccse; *nem* holnap jön meg, hanem holnapután. (Tehát itt is előfordul a bővített ige tagadásának 3. formája: *nem* kiment, de itt közvetlen és első sorban

csak a bővítményre vonatkozik a tagadás, tehát az igefogalom, a kimenés, csak részben van tagadva, nem egészen, mint amott). Más példák:

A bizonytalanra vágy, és a jelenvalóval nem élni tud, hanem visszaélni (Mikes 85. lev.). Ha az nem Sophie volna is, gyönyörködve nézném a képet (Kaz. Levelei 3:243). Nem anyától lettél, rózsafán termettél (Népdal). »A kúria a kérvényt nem el-utasította., hanem alaki hiányok miatt visszautasította. Azonban.. 15 nap alatt tíz választó új kérvényt adhat be« (BHírlap 1900. III. 12).

De noha ez a rendes elhelyezés, igen gyakran eltérünk tőle, anélkül hogy ez eltérésnek más okát látnánk, mint a gyakoribb *nem* megy ki, *nem* vág fát-féle szórend analógiáját, vagy legföllebb néha azt, hogy nem gondolunk eleve a két névszói fogalom ellentétére. Példák:

Bocsánatot nem kér az igazságban való fogyatkozásért, hanem az nyelvnek nem szinte oly fényesen folyásáért (Pázm. Kal. 809, e h. bocs. nem az ig. való fogyatkozásért kér.). Nem nevezi Dávid fiának, hanem egyáltalában urának (Káldi: Préd. 1:384; e h. nem D. fiának nevezi). Rodostóról datáltam, holott nem vagyunk a városban, hanem mellette, mert tegnaptól fogvást sátorok alatt lakunk (Mikes 61. lev.). Nem volt utolsó gyönyörűségem a teljes karokkal megrakott muzsikának egybezengése (Fal. TÉ. e h. nem utolsó gyöny. volt.). Ez a lépés nem ütött ki rosszul (Kaz. Levelei 3:134). Nálunk ez nincs így (Ar. e h. nem így van). Gyöngyösi nem írta e munkát hőskölteményi pretenzióval (Ar. e h. nem hősk. pret. írta e munkát*). S majd én jövök hirt adni, hogyha nem | Hallom olyantól, aki tudja szentül! (Ar. Arist. 3:41; pedig a jambus jobb lett volna így: hogyha nem | Olyantól hallom.). De nem köszönöm azt magam erejének, köszönöm az isten gazdag kegyelmének (Ar. Toldi XII:18). Fényes győzedelmét nem tartá övének, hálát adva érte ura-istenének (Ar. Sz. László füve). Mit nem tévék jól, jól akartam azt is (Shak.¹ 2:231). Az igaz barátság nem áll a sok borítalban (Erdélyi: Közm.). Nem zörög a haraszt hiába (uo.**).

* Aranynek e két mondatát hibáztatta Király Pál (Phil. Közl. 1884. 846), de ez elhamarkodott ítélet volt. Vö. Molecz nyilatkozatát 128: »Azt hiszem, ilyen mondatok mindenütt hallhatók a magyarság közt.« Továbbá Kicska példáját Nyr. 19:440: »Nem vagyok *katoná* (hanem orvos).« I. még Brassai Phil. Közl. 9:358.

** Az együtt maradó *nem-hiába* állandó egységgé lett, külön jelentéssel: a természetes, magától értődő okot fejezi ki (vö. hiszen, mert hiszen); p. »Az éjet Nagy-Bányán töltöttük a fogadóban... házasságom első éjét a fogadóban! nem hiába vagyok a csárdák költője« (Pet. Uti rajzok XV). Ilyen tagadó összetétel még: *nem-sokára*, *nem-rég*, *nem-egyszer* stb.

Ha valami fokozó, összefoglaló kifejezést tagadunk, többnyire azt előzi meg a tagadó szó; p. *Nem* igen ijedtek meg. *Nem* nagyon dicsekedhetik. Ott Attila *nem* sokáig lán késék (16. száz. NySz). — Mászor azonban az ige fogalma mellett kevesebb fontosságot tulajdonítunk a fokozó kifejezésnek s azért hátravetjük: Én *nem* ettem sokat. *Nem* késtem soká. Ő keme nagyon okos, csak *nem* tudják sokan (Arany-Gy. Népk. 3:304). Ez *nem* tartozik szorosan ide. *Nem* vagyok igen messze utolsó végeimtől (Báróczi 8:51). *Nem* ettem eleget. Éjjel *nem* vigyáznak annyira. *Nem* látják olyan közről, mint mi. *Nem* engedi oly könnyen jogait. *Nem* lehetett könnyen fölingerelni. *Nem* volt egészen kedvem szerint a dolog. — De mindezekben az esetekben találkozunk a másik szórenddel, kivált régibb íróknál, de újabbnál is (leginkább, úgy látszik, keleti, erdélyi eredetüeknél*). Azonban a következőket sehol sem mondják más szórenddel: *Nem* feketek le korán. *Nem* szeretek későn vacsorálni.

Ha tagadásunk a *mind*-re vagy ennek egy-egy rokonára vonatkozik, az ilyen kifejezést ma többnyire hátravetjük: *Nem* lehet mindenki gazdag. *Nem* volt mindig kedvem tréfálni. *Nem* olvashatom el valamennyit. *Nem* vetette le mindjárt. (A tanítvány || *nem* tanul mindeneket | *egyszersmind*,| de részenként, falkánként. Com. Vest. 74). — De itt is gyakori a másik forma.**

Nem mást akarok (v. *nem egyebet akarok*) és *nem akarok*

* Példák: Engedd itt említenem, noha *nem* szorosan tartozik ide (Kaz. Levelei 2:34). *Nem* elegendőül téged nyelvem áldhat (Zrinyi Munk. 1:158). Éjtszakának idején *nem* annyira vigyáznak (Dug. Szerecs. 1:393). A veszedelmet *nem* olyan közről látják mint mi (Zr. Áf. 46, M. Ktár). *Nem* olyan bolond vagyok én, által ne látnám a te kutya praktikádót (Cserei Hist. 57, M. Ktár). A szív *nem* oly könnyen engedi régi jogait (Szász. K. Kisf.-társ. évl. új f. 3:102). *Nem* könnyen lehetett fölingerelni (Gyulai, l. Nyr. 11:32). De a két utolsó vers... *nem* egészen van tetszésem s óhajtásom szerint (Kaz. Levelei 1:349).

** Szegényeket mendenha vallotok veletek, de engemet *nem* mendenha vallotok: me autem non semper habetis (MünchC. 63). Az az ige *nem* mindenkor jelent a zsidó nyelvben | örökléséget, hanem gyakorta csak vmi hosszú üdőt (GKat. Vált. 1:845). *Nem* minden föld terem meg mindent (Dug. Péld. 1:275). *Nem* mindegyik beteg hal meg (Kriza 356). Minthogy az ny jele *nem* mindig van kitéve (CzF. MNySzót. 4:895). Ha egyszer a nyakadba akaszthassák, *nem* minnyátt veted le (Székely, Nyr. 5:30).

mást (v. *egyebet*): ezek között úgy látszik az a különbség, hogy az első a. m. nem *mást*, hanem éppen ezt akarom, a második pedig a. m. nem akarok *mást* is ehhez hozzá, nem akarok többet ezenfölül, hanem megelégszem evvel.

P. *Nem* láttam *egyebet*, csak üres szobákat. Nem kívánok *egyebet*, csak egy töltött verebet (Gyermekvers). Nem töltöttem egyébbel az idődet, hanem csak sollatással (székely szólás, Szépir. Figy. II. 2:14). — Ellenben: Ha életed *nem* egyéb volt, hanem egy végben elkövetett latorság (Fal. 619). Mert az a valaki nem más vala, mint a holdkirály: denn der Jemand war niemand anderer, als der Mondkönig (Kaz. Regék 227). De a különbségre nem ügyelnek mindig s az imént idézetteket is hallani így: ha életed *nem* volt egyéb., az a valaki nem volt más.. S már a 16. században is így olvassuk: Mert az ő evangéliomát *nem* kezdette írni másról.. (Dávid F. Vallástétel 72, e h. nem másról kezdette írni).

III. A kirekesztés tagadását a *nem-csak*-féle mondatok fejezik ki. A *csak* az ige állítását kizárólagos érvényűnek tünteti föl, tehát az ellentétnek (ill. a másik félnek) tagadására utal, p. csak *ettem*, de *nem* ittam; csak *leírtam*, de nem fogalmaztam *újra*. A *csak* elé tett *nem* ezt a kirekesztő érvényt megszünteti, tehát a vele járó tagadást is állítássá változtatja: *nem* csak ettem, hanem *ittam* is; *nem* csak leírtam, hanem *meg* is fogalmaztam *újra*. (A király az ő elméjét nemcsak elfordítja a svéciai özvegytől, hanem követeket is küld.. Thirának megkéretésére. MA. SB.).

A tagadott kirekesztő fogalom itt is (mint az állító kirekesztésben is, l. I.) legtöbbször névszói fogalom: *nem* csak a kenyeret ette meg, hanem a *húst* is; *nem* csak a bűz át aratták le, hanem az *árpát* is.

Sajátságos, hogy néha a tagadás itt is (mint az imént a névszók tagadásában láttuk) az ígéhez csatlakozik s azután következik a kirekesztő névszói fogalom:

Nem bízunk csak az *egy* istenben, azért hagytál el szükségünkben (RMK. 2:73). Az isten ígéje nem foglaltatott csak az szentírásban, hanem az anyaszentegyháznak.. tanításában is (Pázm. Kal. 460). Nem kell a népfogadásban csak a reménységre néznünk (Zr. Áf.). Nem forgatta pedig ezeket a könyveket csak mulófélben, hanem figyelmetes, értelmes vigyázással (Fal. 312 *).

* Ehhez hasonló szórend van, de egészen más értékkel, ebben a népies kifejezésmódban: *nem* kaptam csak *egy* forintot; ez ebből van rövidítve s ennyit is tesz: *nem* kaptam többet, csak *egy* forintot. — Ismét más viszony

Az iménti példákban a két mondatnak az igéje azonos, azért a második mondatban rendesen nem is ismétljük. Ha azonban az ige nem közös, hanem az utómondatnak új igéje van, akkor a *nemcsak* után voltaképpen nem a kirekesztő, hanem az összefoglaló szórend van helyén.* P. *nemcsak* a kenyeremet *megette*, hanem a boromat is *kiitta* (vö. *nemcsak* hogy a kenyeremet *megette*..). Más példák:

Ki *nemcsak* felebarátjának nyavalyáját *száraz szemmel* és *válatlan szívvel* nézi, hanem a maga fájdalmát is jajgatás nélkül viseli (Pázm. Préd.). *Nem* csak a mérges betegségben levő emberek körül *örömet* forgolódtnak, de még a holt testeket is felvették és tisztességben eltemették (Ács: Szentek él. 18). Akik *nemcsak külsőképpen megtörik* kényes testeket, hanem ezen felül minden belső támadásoknak elejét veszik (Fal. 566). *Nem* csak *azt* meg tudta mondani, hogy a kívánt törvénycikk az 1514-ik 33. kacsában foglaltatik, de szó szerint is tudta azt idézni (Jók. R.Ráby 138). Mire a tehéncordás túlkölni kezd, ő már akkorra *nemcsak* a *teheneket megfejte*, hanem az udvart is kisöprögette (Baksay: GyÖ. 2:207).

Azonban ma nagyon elhanyagolják ezt a szórendi különbséget s ilyenkor is azt mondják: *nemcsak* a kenyeremet ette meg, hanem a boromat is kiitta.

Hadd jegyezzük még meg, hogy a névszóra irányuló tagadás: *nem* a kenyeret ette meg¹, mivoltára nézve megegyezik a kirekesztés tagadásával: *nem* csak a kenyeret ette meg¹. Mert amit amott tagadunk, t. i. hogy „a kenyeret ette meg, tkp. szintén azt fejezi ki, hogy „éppen csak a kenyeret ette meg¹. Tehát a tagadással is mind a két esetben nem általában tagadjuk az evést, hanem csak részben, amennyiben kirekesztőleg a kenyérre vonatkozik. Az egyik esetben a tagadással azt vitatjuk, hogy mást evett, a másikon azt, hogy mást is evett.

IV. A *csak*: — *nem*-féle mondatokban a tagadás kirekesztő, vagyis a tagadás mellől kirekesztünk valamely más

van a következőkben: Az isten haragjának leszállítására *nem* lőtt volna csak az *emberség* elegendő (Zvon. Post. 1:118: azaz az emberség maga; itt a tagadó szó nem is lehet a *csak* mellett). Nem keresi csak az ő hasznát: non querit quae sua sunt (MA. Bibl. 4:160). Minket nem bír megszedíteni csak a külsillogás, minket nem gyönyörködtet... az aranyfüst maga (Nyr. 8:25).

* Elméletben a közös ige esetében is összefoglaló szórendet várnánk, mert hiszen ez a mondat: *nemcsak* a kenyeret ette meg, hanem a húst is¹, egyenlő evvel: a kenyeret is megette, a húst is. — De itt az állító kirekesztés analógiája döntött.

tagadást; p. csak nem *táncoltunk*, azaz csak éppen hogy nem táncoltunk (nem hogy nem mulattunk volna). Éppen csak *el* nem estem, de tízszer is megbotlottam. Csak *nem* tisztáztam le a levelet, nemhogy meg ne fogalmaztam volna.*

Ha mind a kirekesztő, mind a tagadó szócska az ígére vonatkozik, ma rendesen nem a puszta *csak* és *nem* szót alkalmazzuk, hanem ilyen szerkezetet: Evett velük, mulatott velük, *csak éppen hogy nem ivott* v. *éppen csak hogy le nem itta magát*.

Ellenben elég gyakran alkalmazzuk magát a *csak*-ot és *nem*-et, ha kizárólag valamely névszói fogalomra szorítjuk a tagadott ige értékét. P.

Csak *engem* nem hittak meg (társaimra nem vonatkozik a meg-nem-hívás, őket mind meghítták). Ittam én mindenből, csak *pálinkát* nem ittam. Csak *az* ne várjon tőlem levelet, kinek megígérem (Pet. Uti lev. I). Csak *ők* nem kedvelik (Joann. Nyr. 18:547). Az egyedül a *Salamon* megátalkodása miatt nem eshetik meg (Budai: MHist. 139). — A *van* ige lappang: Amit írnak, az minden egyéb csak *rajz* nem (MSzalón 1884. 127). — Csak *nyaka* nem szegék, igen bosszankodék (RMK. 4:247; ma: csaknem nyakát szegte).

Itt a tagadott ige egységes negatív kifejezés, és eléje tesszük a nyomatékos kirekesztő kifejezést, ép úgy mint máskor, az állított ige elé. Tehát 'csak *engem* nem-híttak-meg' olyan forma mint 'csak *engem* híttak-meg', 'csak *fát* nem-vág' olyan mint 'csak *fát* vág'.

De ide tartozik a *csak* nélkül való kirekesztés is: [éppen csak] *fát* nem-vág (*nem* hogy *követ* ne vágna, mint te mondd v. vitatod), éppen *azért* nem-mentem-ki (*nem* más okból nem mentem), *te* miattad nem-jön-el stb. Vö. állító igével: [igenis] *fát* vág (nem követ), éppen *azért* mentem-ki (nem más okból). Más példák:

De nó, ha *mi* nem vagyunk, kicsoda tehát az anyaszentegyház? (Telegdy: Fel. 60. RMKtár). Megen arra futott *é[gy]* kis

* Ebből a formából keletkezett a 'majd' jelentésű *csaknem*. Vö. olyan jó kedvünk volt, hogy csak-nem *táncoltunk* = p. ettünk, ittunk, mulattunk, éppen csak hogy nem *táncoltunk*. Mivel a *csaknem* már összetétellé vált, ma azt mondjuk: *csaknem* *elestem*, de régente így mondták: csak *el* nem estem v. csak *nem* estem *el*. Ezek a formák régi íróinknál közönségesek, p. Péter annyi halat fogott, hogy hajója csak *el* nem merült (Pázm. Préd. 756). A fővezér csak nem ette meg kezét lábát (Cserei 15, 119, MKtár).

méhe, annak meg *szárnya* nem volt (Nyr. 13:317). *Ebbe'* főtt az én szegény fejem, *ebbe* kezdtem én beleöszülni, *ezt* nem tudtam én kibontani (idézve Nyr. 29:507). *Ezt* a titkot nem mondom meg senkinek (Szarvas példája 24:513). *Fát* nem-vág. *Péter* nem-vág-fát. *Ma* nem vág fát. *Éjjel* nem vág fát. Az *udvaron* nem vág fát (Kicska példái uo. 21:391). — A tagadott ige külön nyomatékkal elül van s a kirekesztő nyomatéku névszó hátravetve: *Ne* taníts gyermekkel *te* bánni...! (Ar. BH. IX:63; a m. csak *te* ne taníts gyermekkel bánni!)

Ilyen mondatokkal felelünk a hasonló formájú kérdő mondatokra: *mit* nem vág? *ki* nem-vág-fát? — vö. *mit* vág? *ki* vág-fát? — De ezt a kérdő formát még más célra is használjuk. Ezekre visszatérünk a kérdések tárgyalásában.

Az itt tárgyalt mondatok még bonyolódottabbak lesznek, ha a megszorítást újra tagadjuk. Az új tagadással ebből: ,csak nem *táncoltunk'* ez lesz: *nem* csak nem *táncoltunk* (hanem nem is *ittunk*). Itt is inkább kötőszós fordulattal élünk, hogy a két tagadást jobban megkülönböztessük: *nem* csak hogy nem *táncoltunk* (de még csak *nem* is *ittunk*). — De ha a megszorítás névszóra vonatkozik, akkor elég gyakran mondjuk a *hogy* nélkül is: *nem* csak engem nem híttak meg, hanem *társaimat* sem; *nem* csak Péter nem vág fát, hanem *Pál* sem.

A *csak* nélküli ,*fát* nem-vág' formának ez lesz a tagadása: *nem* fát nem vág, hanem *követ* nem vág. *Nem* Péter nem vág fát (Kicska példája Nyr. 21:392). Viktor Emánuel *nem* azért nem megy Bécsbe, mert nem tiszteli Ferencz Józsefet, hanem *azért* [nem megy], mert tiszteli az olasz nemzet érzelmeit (BHirlap 1902. VII. 10).

V. Végül arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a tagadott ige elé összefoglaló v. fokozó kifejezés is kerülhet nyomatékkal. Ilyenkor az ígés szólam, ép úgy mint az állító mondatokban, az összefoglalóval egy szólamná egyesül, egy nyomatékkal. Példák:

Sokan nem tudták. *Sokszor* nem tudja a leckét. *Mindjárt* nem akartam. *Ezt nagyon* nem szeretem. Oh szegény atyáink! *be* nem gondoltátok, hogy...! (Ányos 91, Nemz. Ktár.) *Egyáltalán* nem értem. *De-bizony* nem fogja meg! *Bizony isten* nem akartam (Pet. Uti rajzok V). Már *akkor* nem akartam. Már *kétszer* nem jött el. *Úgyannyira* nem támaszkodtanak..

(NySz. I. ügy-annyira). »... Lehetetlen hogy meggyógyuljon, *úgy* nem eszik. *Úgy* nem kell neki, mint a fának« (Kriza 356). Hogy ez *mennyire* nem segít a tanulón, azt az alábbiakban részletesen mutatom ki (helyesen: kimutatom, Hiv. Közlöny 1902. 30).

Futkosott gazdátlan s addig meg sem állott, míg *mind* le nem hányt a nyeregszerszámot (Ar. Toldi est. II. Kicska itt a *le* szócskát jelöli a legerősebb nyomatékkal Nyr. 21:436). Nem mondhatta senki, hogy *jól* meg nem siratta (Kriza 360). Ha *én* ott nem vagyok, beleesik a vízbe ez a gyerek. Akkor *éppen-séggel* meg nem találja. *Bizony* be nem teszi ide a lábát!

Legérdekesebb, ha *is*-sel való összefoglaló kifejezés kerül a tagadott ige elé:

Mennyországban-is, *nem* egyébüvé, hanem.. az oltárra tészik (Pázm. Préd. 646). — Azt ne gondolja kéd, hogy teljességgel *gyalog* is el nem hozhatták volna (Mikes 11 lev.). Szívem töled a *sírban* is el nem válik (Arany-Gy. Népk. 2:123).

Régi nyelvelméleinkben még igen gyakori az *is nem*, de mikor a két szólamot (az összefoglalót s a tagadót) egy nyomatékkal kezdték ejteni, az *is nem*-ből lassanként *sem* lett. Egy ideig azt mondták: *ők* is nem mennek; aztán, legalább némely nyelvjárások, úgy látszik azt mondták: *ők* issem mennek; és végre: *ők* sem mennek. (L. bővebben MKszók I.)

Valamint az állító mondatokban, úgy a tagadóokban is hiányzik néha az *is*, legtöbbször fölsorolásban. Valamint e h. *engem* is meghítt, *téged* is meghítt.. azt mondhatjuk: *engem* meghítt, *téged* meghítt., ép úgy mondhatjuk tagadó fölsorolásban e h. *engem* is nem hítt meg (ill. *engem* sem hítt meg)..: ,*engem* nem hítt meg, *téged* nem hítt, együnket se hítt meg'. Mellékmondatban: ha *engem* meg nem hí, ha *téged* meg nem hí.. És fölsoroláson kívül is: míg *engem* meg nem hí.. Más példák:

Kit szeretnék, ha *tégedet* nem szeretnék? (Pet. Honfidal). Nincs oly nagy tűz, hogy *magátul* el ne aludjék, ha fát nem raksz reá (Pázm. Préd. 320; Kicska szerint nem a *magátul*, hanem az *el* ejtődik legerősebb nyomatékkal, Nyr. 21:435). Olyan élehetlen, hogy egy *kalán vaj* nem olvadna el a szájába (Nyr. 31:349, Maros-Torda m.; = még egy k. vaj sem olvadna el). A *bor* nem esett volna ilyen jól! (Nép, Veszprém; = még a bor sem..).

Az összefoglaló, fokozó kifejezésekhez számíthatjuk a tagadó névmásokat is: *senki*, *semmi*, *sehol*, *sehogy* stb. Annyi bizo-

nyos, hogy ezek a tagadott ige alanyának, tárgyának stb. összefoglaló általánosítását s egyúttal a tagadásnak fokozását fejezik ki. Rokონértelműek p. a köv. mondatpárok: ezt *senki* nem tudta — ezt *sohan* nem tudták; abból *semmit* nem láttam — azt *mind* nem láttam; *soha* nem láttam — *rég* nem láttam; *sehogy* nem tetszett — *nagyon* nem tetszett; *semmiképpen* föl nem foghatta — *egyáltalán* föl nem foghatta. »Hogy itt összefoglalást végez elménk, abból is kitűnik, hogy ma leginkább oda tesszük az *is* kötőszót is ezekhez; az *is* pedig már legeredetibb természeténél fogva összefoglalást jelent« (Molecz 131). Ma ugyanis rendesen azt mondjuk: *senki* sem tudja, *soha* sem láttam stb., azaz *senki* is nem tudja, *soha* is nem láttam; és Erdélyben így is: *nem* tudja *senki* is.

Régibb íróinknál is előfordul az a szórend, melyben tagadó névmás után az igekötő hátul áll, p. Azmely ebet bottal hajtnak az nyúl után, *soha* nem fogja meg (Decsi: Adag. 123). *Semmi* meleg nem jó fel (Mikes 23. lev.). De sokkal gyakrabban alkalmazták a régiek a másik tagadó formát, amelyben az igekötő (v. más bővítmény) megelőzi a tagadó szót:

Ú es *senkitül* meg nem bántaték (VirgC. 58). E világnak semmi gyönyörűsége el-nem tévelyíti ötet, és semmi el-nem rontja (MA. SB). *Soha* semmiben meg nem tudtak egyesülni (Pázm. Kal. 242). Az bölcs *senkivel* pörben nem száll (Fal. 389). — Újabb példák: Amit összekuszált, *soha* ki nem bontja (Ar. BH). De az fiu semmi letteképpen el nem távozik onnét (Nyr. 10:40).

A régi nyelvben a tagadó névmások után — úgy mint más összefoglaló kifejezések után is (l. III. szakaszunkat) igen gyakran más, gyöngébb hagsúlyú részek vannak közbeszúrva; az újabb nyelvben ez a szórend sokkal ritkább. Péld.

Senki üt meg nem bántatja (VirgC. 92). *Soha* egyebűnen meg nem tanulhatod (Helt. Bibl. 1:c). *Senki* azt el nem nyerheti (MA. Scult. 1043). *Semmiképpen* azt elmulatni nem igyekezünk (Zvon. Post. 1:17). *Senki* az ő lelkét *ki* nem vehette testéből (Pázm. Préd. 146). *Soha* orcája meg nem pirult (Káldi: Préd.). Ettől vagy, hogy *soha* az ember *nem* lehet boldoggá, mert *soha* sem becsüli a maga állapotját (Mikes 85. lev.). *Semmi* képen kezéből kiadni *nem* akará (Cserei: Hist. 75, így u. o. gyakran). Habár addig mennél is, míg a lábad térdig el nem kopnék, *soha* oda el nem jutnál (Merényi: Dun. népm. 1:120). Olyan cukros, hogy *semeddig* keverés nélkül *nem* hagyhatja (Móra I. Népt. Lapja 32:36. sz.).

És valamint a többi összefoglaló kifejezés, úgy következhetnek a tagadó névmások is az ígés szólam után, külön nyomatékkal. Példák:

Noha ezek hétszeresek a gonoszokban: de *minden* részből üresen || *nem* marad | *senki* tőlök (Pázm. Préd. 69). Ő azt mondja, hogy ez és ez a munkám *nem* ér *semmit* (Pet. Uti rajz. IX). *Nem* mondhassa *senki*, hogy jól meg *nem* siratta (Kriza 360). *Nem* tudták meg *semmiképpen* (Nyr. 5:419). Ilyen sütős nap még *nem* vót *sase* (sohase, 22:283). — *Nem* vakmerőségre hívok *senkit*, hanem hogy okosan tegyünk.. (Zr. Áf.). Itt *nem* Veselényit veti okul *senki* (Ar. MO. III:105). — *Ezt* a titkot *nem* mondom meg *senkinek* (Szarvas példája 24:513).

Ezt *meg* *nem* bocsátom *senkinek* és *el* *nem* tűröm *senkitől* (Pet. Uti rajzok I). Én *meg* *nem* öltem *senkit*, *senkit* is! (Pet. Salgó.)

SIMONYI ZSIGMOND.

TÉZSOLA.

Miklosich nem említi a *tézsolát* a szlávól vett szavak közt, pedig hát kétségkívül szláv. Hogy mégis kikerülte Miklosich figyelmét, nem múlhatott azon, hogy valami nehéz volt a *tézsola* szláv voltát fölismerni, hanem tisztán csak azon, hogy a *tézsola* más mint gazdaember előtt alig ismert szó. Hogy mennyire könnyű volt a *tézsola* „ekerúd, előrúd“ szláv eredetét fölismerni, mutatja az a körülmény is, hogy Melich már egyetemi hallgató korában észrevette, pedig akkor a szláv nyelvekben még annyira járatlan volt, hogy e szerencsés fölfedezését csak diletáns módon adhatta tudtunkra (l. Nyr. 22:418). Szemébe ötlött neki ugyanis, hogy a magyar *tézsola* szakasztott ugyanazt jelenti, mint a tót *tažadlo* és ámbár sehogy sem tudta a magyar szó alakját tudományosan megmagyarázni, mégis nyomban megláthatta, hogy a magyar szó alig lehet más mint szláv, de már az nagy túlzás, mikor így kiált föl: »Ráakadtam mind alaki, mind jelentésbeli teljes hasonmására«. A jelentés csakugyan azonos és amellett olyan sajátos, hogy a két szónak alaki, hangtani hasonlatossága is elegendő volt már arra, hogy a kezdő tudós a magyar szó szláv eredetét sejttesse és nagy bátran hirdesse. Elismerem, M. érdeme, hogy határozottan rámutatott e két szó összetartozására, csak nem helyeselhetem azt az eljárását, hogy az öreg Bernoláknak meg *nem* hagyja azt a dicsőséget, hogy tulajdonképen már ő állapította meg a tót és a magyar szó azonos jelentését. Melich igaz idézi Bernolák tót szótárának ide vágó részét, de miért, miért nem épen a legfontosabb dolgot elhallgatja. Bernolák ugyanis nem mondja a tót *tažadlo*-ról csak azt, hogy

az »temo, pertica iugalis, temosula, histoboeus; jochdeichsel, jochstange«, hanem folytatja meg: »*tésla, téslarūd*«!!

A tény maga, hogy a magyar *tézsola* szakasztott azt jelenti, mint a tót *tažadlo*, tehát már jó régen ismeretes — Bernolák szótára 1825 látott napvilágot — Melich ebből az ismert tényből indulva ki, helyesen sejtette a magyar szó szláv eredetét, de újabb világosságot derített az új Magyar Tájszótár, ahol a *tézsola* alakok mellett régiebb *tenzsola-ténzsola* alakok is ki vannak mutatva,* melyek a legkisebb kétséget is eloszlatják, hogy a szó mikép magyarázandó. A szó, ha megvolna az őszlovén, illetőleg óbolgár forrásokban, **težalo* alakot mutatna, a mai bolgár nyelvben **težalo*-nak hangzanék, de sem itt, sem ott nem található. Aki ismeri Melich legújabb fejtegetéseit, aki tudja, hogy ő mily túlságos jelentőséget tulajdonít annak, hogy az olyan szó, amelyet bolgár eredetűnek vallunk, nemcsak hogy meglegyen az óbolgárban, hanem ha csak lehet ugyanabban a mondatban, pl. az evangéliomnak egy és ugyanazon szakaszának a fordításában, ki legyen mutatható, az talán csodálkozik az én merészségemen, ha én mindamellet, hogy az illető szó sem az óbolgárból, sem a mai bolgárból ki nincs mutatva, a magyar *tézsola* szó bolgár eredetét nemcsak lehetségesnek, hanem nagyon valószínűnek is tartom. Hangtani nehézségekbe az állításom természetesen nem ütközik: az óbolgár **težalo*-nak első sorban magyar **tenzsála* felelne meg, de hogy a második szótagban az *á* gyakran *a*-vá rövidült és hogy ez az *a* e helyen ránk közönyös okoknál fogva *o*-vá válhatott, az eléggé ismert tény — vö. ób. *klada* > magy. **kláda*, **kaláda*, *kalada* (NySz.), *kaloda* l. NyK. 30:29 — úgy hogy nehézség nélkül eljutunk a Kolozs megyéből közölt *tenzsola* alakig. Hogy az e mellett kimutatott *ténzsola* valószínűleg a *tenzsola*-tól *tézsola*-hoz vezető átmeneti alak, erről nem régen szóltam a Nyrbn 31:189. Az én föltevéssem tehát, hogy a *tézsola* szó bolgárból való, hangtani akadályokba nem ütközik, csak igazolnunk kellene, hogy a bolgár nyelvben valóban megvolt valamikor egy **težalo*-féle szó. Ezt azonban nem is nagyon nehéz igazolni, mert az oláh nyelvben, amely csak úgy hemzseg éppen a bolgárból átvett szláv szavaktól, az óbolgár **težalo*-nak tökéletesen megfelelő *tînjală* (*j = zs!*) szót találunk, amely szakasztott ugyanazt jelenti mint a magyar *tézsola*. Minthogy sem a magyar *tenzsola-tézsola* nem magyarázható az oláh *tînjală*-ból, sem emez a magyar szóból, más következtetésre jutnunk teljességgel lehetetlen, mint hogy az óbolgárban igenis megvolt a **težalo* szó.

Hátra van annak kimutatása, hogy az óbolgárban csakugyan könnyen meglehetett egy ilyen **težalo* szó. A Magyar Tájszótár

* A »régibb« szót itt nem a följegyzés idejére értem. Az előttem ismert régibb följegyzésekben, nyilván mert más vidékről valók, az *n* már nem mutatkozik. A NySz-ban az adatok hibásan *tésla*, *tésola* címszó alá vannak állítva, a Szamota hagyományában 1552-ből, 1586-ból találunk *tézsola*-nak olvasandó *thesla*, ill. *tesla* följegyzést.

a magyar *tézsola* szót így magyarázza: »1. négyes v. hatos ökör-fogatnál használt toldalékrúd v. előrúd; 2. az a hosszú rúd, amely mellé szántáskor és boronáláskor az ígás marhát fogják«. Ez a magyarázat ráillik az oláh *tînjală*-ra is csak úgy, mint a tót *tažadlo*-ra. Ha a többi szláv nyelvben keressük e szó nyomát, éppen elegendő adatot találunk, hogy a magyar és oláh szó alapján a legnagyobb biztossággal föltehető óbolgár **težalo* és a tényleg élő tót *tažadlo* közt helyreállítsuk a kapcsolatot. A csehben a tót szónak *těžadlo* felel meg, amelyet Ranke úgy fordít, hogy Ziehstange am Pfluge. Már ez a cseh *těžadlo* egymaga is elegendő mutatja, milyen téves volt Melich állítása, hogy a tót *tažadlo* »eredetibb *tažadlo* formán alapszik«, de még a cseh-tót hangtanban kevésbé jártas olvasó is tisztába jöhet azzal, hogy a tót *taž-*óbolgár *tež-*nek felel meg, ha a lengyel *cieżadlo* »deichsel« szóban még meg is találja az eredeti orrhangzót.*

Még csak a cseh-tót-lengyelben az *l* előtt álló *d* szorúl magyarázatra, amely sem a magyarban, sem az oláhban nem tükröződik, igaz csak a nemszakértők előtt szorúl magyarázatra, mert a szakértő amúgy is tudja, hogy a bolgár nyelv a szláv nyelveknek ama csoportjához tartozik, amelyben olyan *d*, amely eredetileg közvetlenül *l* előtt állt, nyom nélkül elvész, míg a csehtót-lengyelben az ilyen *d* megmarad. A jelentéstani és hangtani viszony megvilágítására hadd említsek még két hasonló képzésű szót. Az ószlovén-óbolgár *orati* szántani igéből származik a szántásnál eszközül szolgáló szerszám elnevezése: *oralo* ᾠροτρον, aratrum, amelynek a mai bolgárban is *oralo* felel meg, míg a csehtótban *oradlo*-t találunk; az óbolgár *drūžati* 'tartani' igéből egy tartót, fogót, markolatot jelentő *drūžalo* főnév származik, amelyet a mai bolgár is ismer, míg a csehtót *držadlo*-t, a lengyel *dzierżadlo*-t mond. Alkalmazzuk ezt a szóban levő föltett óbolgár **težalo* szóra és a lehető legegyszerűbb megfejtését találjuk. Igaz, hogy a *težati* ige, amelyből *težalo* ép úgy keletkezett volna, mint *oralo orati*-ből és *drūžalo drūžati*-ből, úgy látszik egészen mást jelent: ᾠραΐσθαι, opus facere, de eredeti jelentése nem lehet más mint »húzni«. Miklosich is ebből az alapjelentésből indul ki, l. Etym. Wtb. *teng* a. Így hát **težalo* húzó eszköz volna, vagy amint Ranke a cseh *težadlo*-t magyarázza: Ziehstange am Pfluge. Vö. Miklosich Lex. pal. *tegnati* trahere, tendere és *težiti* trahere, továbbá a tót *tahadlo*, »vonókerék, Zugrad« szót, amelynek az óbolgárban **tegalo* felelne meg, vagy bolgár *po-teglica* »kocsirúd«, amely az óbolgárban **po-teglica* volna, s ez megint az ób. **po-tegü*-ből lett magyar *pating*-ra emlékeztet: »az a szíj, gúzs v. lánc, mely az ekét és taligát összetartja«. Hogy a *težati* ᾠραΐσθαι jelentése a »húzni« fogalomból fejlődhetett, ezt

* A lengyel *ci*, amely jésített *c* hangot jelöl, a *t*-nek rendes mása.

** Óbolgár *težati* egészen szabályosan lett **teng-ēti*-ből l. Leskien *Handbuch d. Altbulg. Sprache* 43 v. Vondrák *Altkirchenslav. Gramm.* 63.

bizonyítja az igekötős *po-tegnati* ige is, amely szemben az egyszerű *tegnati* trahere igével egyebek közt épen az *ἐργάσασθαι* jelentésben is található.

Még csak azt akarom fölemlíteni, hogy mielőtt Bernolák a tót *tažadlo*-t a magyar *tézsola*-val szembe állította, már Gyarmathi — igaz sok lim-lomot közbe keverve — a magyar *tézsola* magyarázatára rámutatott az oláh *tînjală* szóra, amelyet a kiejtéshez elég híven *tinzsála*-nak ír. l. Vocabularium 1816 *Tézsola* alatt.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

AZ EHRENFELD KÓDEX HIBÁS VAGY HIÁNYOS FORDÍTÁSAI.

II.

E. 11: Es ezkeppen menuen mogyad ennekem ott fekegy [penetenczedert] *nywgolmatlan* parazt: bernaldo peter fya.

AS. II, 15: Et sic transeundo dicas mihi impropria: Jace, *inquiens*, rustice fili Petri Bernardonis!

A [] közötti szónak az eredetiben nincs nyoma. Lehet, hogy az *impropria* félreértése okozta betoldását. A *nywgolmatlan*, mely helyett a Nyet. VII. 6. lapján *nywgalmatlan* olvasható, a sajtóhibák jegyzékében (XXXIII. l.) van erre javítva. A fordító az *inquiens* (mondván) szót az *inquietus* (nyugtalan) szóval tévesztette össze. E helyre, mely a multkori sorozatból kimaradt, utólag figyelmeztetett ifj. Szinnyi József. [Említi már Szarvas Gábor is a Nyr. I: 216. lapján.]

E. 29: A Nyet. VII. 14. l. 30. sorában lévő *vygasyg*: és *De ez mondas* szavak között nagyobb hézag van. A kihagyott részletet l. AS. VII, 7 és SV. 90a (4—7. sor).

E. 30: Mykoron megyewnk zent mariahoz de angelis. es ezkeppen [] az helynek capuyara zozatlonk:

AS. VII, 9: Quando veniemus ad Sanctam Mariam de Angelis (ita balneati pluvia et frigore congelati, luto etiam deturpati et fame afflicti), et ad portam loci sonabimus.

A () közötti szavak lefordíthatlanul maradtak. SV 90a lapján is megvannak, csak *veniemus* helyett van a magyar szöveghez közelebb álló *ibimus*.

E. 30 alább: Smond ew *az ellen seug* ti vatok kett latrok:

AS. VII, 10: et ille *e contrario* diceret: *Imo* estis duo ribaldi.

A magyar szöveg tehát így tagolandó: S mond ew az ellen: Sewg (= sőt) ti vatok kett latrok.

U. o. alább: Tehat ha my az bozzosagokot: es az *uete-sekuel*...

AS. VII, 11: tunc si nos tot iniurias et *repulsas*...

U. o. alább: hogy az kaputarto ygazan *fegy* mynkett Es hogy ysten ew nyeluet *magasttalya* my ellenewnk.

AS. VII, 12: quod et ille portarius nos veraciter *cognoscat* et quod Deus linguam suam *excitat* contra nos.

U. o. alább: Es az kaputarto mykeppen *nugatlan* haboroduan ky yew.

AS. VII, 13: et ille portarius tanquam *contra importunos* turbatus exeat.

A SV. megfelelő helyén (90 a) *tanquam importunus* olvasható s ez már érthetőbbé teszi a szövegromlást, mely fordítónkat itt félrevezette.

U. o. alább: ty mendenestelfoguan nyugottak vatok: ytt nem eztek.

AS. VII, 13: Qui enim estis vos? Penitus hic non manducabitis!

Egyike a legvaskosabb félreértéseknek. A *qui enim*-et *quieti*-nek olvasta és a következő mondat kezdőszavával egybe vonta a fordító s így jött létre a teljesen érthetetlen zagyalék.

E. 31: Es az *ysteny* fuldallasnak myata mondana:

AS. VII, 15: et ille *deinde* stimulatus dixerit:

SV. 90 b ugyanígy.

U. o. alább: O frater lleo [yryad: mert ott vagyon tekelle-tes vygasag Azert frater leo halgassad vegezettytt]

A [] közöttiek AS. VII. 18. nincsenek meg, de megvannak a SV. megfelelő helyén (90 b); fordítónk tehát olyan szöveget követett, mely e részt illetőleg ehhez közelebb állott, mint a Sabatiernél alapúl vett kéz-irathoz.

E. 32: holot kewnuewk nem vala *zolgalatra*

AS. VIII, 1: ubi libros *ad dicendum officium* non habebant

Tehát a Breviarium olvasásához való könyvekről van szó, mint az alábbiakból is kitetszik.

U. o. alább: melto vagy pokkolban.

AS. VIII, 3: es dignus inferno.

Alább is így.

E. 33: lez *azonkeppen* aldot.

AS. VIII, 8: eris *singulariter* benedictus.

SV. 88 b szintén így.

E. 34: O frater ferenc aloytode hogy yrgalmaz neked ysten:

AS. VIII, 11: O frater Francisce, (captivelle,) putasne miserebitur tui Deus.

Az eredetinek rekeszbe tett szava lefordítatlan maradt. A SV. megfelelő helyén is megvan (89 a).

U. o. alább: Es te frater leo [ystennek zemelyeben] felely

AS. VIII, 12: Et tu, frater *pecorine*, respondeas:

Az eredetinek kiemelt szava (vö. vele az E. 29. lapjáról idézett helyhez a Nyr. 318. lapjának végén mondottakat) nincs meg a SV. megfelelő sorában (89 b). Viszont a fordítás [] közötti szavainak sem az AS., sem a SV. szövegében nincsen semmi nyoma. Ezeket a fordító alighanem csak az egész fejezet értelme szerint toldotta be, mert csakugyan arról van benne szó, hogy frater Leo mintegy az Isten nevében felelgesen Szt. Ferencnek, ki az Úr előtt magát bűneiről vádolja.

U. o. alább: Semegykeppen nem vagy yrgalmasagott lewlnewd:

AS. VIII, 12: Nullomodo es *dignus* misericordiam invenire.

A kiemelt szó lefordítatlan maradt, vagy csak a másoló hagyta ki; ez valószínűbb.

E. 34 (Nyet. VII, 17. 4—10. sor): Es frater leo felele Mongyad ymmar... yrgalmassagot lewlned

AS. VIII, 12: e részlet teljesen hiányzik, de megvan a SV. 89. b lapján, ahol így szól s teljesen egyezik a fordító követte szöveggel: Et frater Leo respondit: Dicas modo, pater, quia ego dicam, quemadmodum praecepisti. Et sanctus Franciscus facie laeta in caelum et manibus erectis ad deum ac genibus flexis cum fletu magno dicebat: O frater Francisce (peccator magne, o frater Francisce, captive), putasne, miserebitur tui deus, cum tot peccata contra patrem misericordiarum et deum totius consolationis commiseris, quod non es dignus misericordiam invenire. Csak a () közé tett pár szó maradt, mint a *captive* már előbb is, lefordítatlan.

E. 35: Es ez alazatos vetekezesben es *fuldaldasnak* kenuezeseben

AS. VIII, 18: Et in hac humili contentione et *compunctivis* lacrymis

SV. 89 b: Et in hac humili contentione et *compunctionis* lacrymis

Fordítónk tehát a SV. var. lect.-jához szít. A *vetekezesben* szót a Nyelvtört. Szótár, mely e helyet a *Fuldalás* szóhoz idézi, hibásan *vetekezesnek* írja. Ugyanitt megjegyzem, hogy az E. ugyane lapján előforduló *ez zeruel* = *hac vice* (AS. VIII, 16; SV. 89 a, alulr. 2. s.) a Nyt. Sz. *Szer* szavának 14. sz. jelentése példái közt nincs megemlítve.

E. 36: hogy *ynkab* mend ez vylag

AS. IX, 2: quod *quasi* totus mundus.

SV. 92 a: quod quasi totus.... populus.

E. 36 alább: spoletana new vewlgblewl menne Romanolaba

AS. IX, 4: de Valle Spoletana recedens in Romandiolam

U. o. alább: De az vton mykoron yuttottuolna *phetrom* hegyenek nemynemew varaban

AS. IX, 4: In ipso autem itinere, quum ad quoddam castrum Montis *Feretri* pervenisset.

SV. 92 a:.... montis *Ferrei*...

A szóban levő hely a mai San Leo, régente *Monte Feltro*. (Vö. Dante, Div. Com. Inf. I, 105; XXVII; Purg. IV. és V.) Fordítónk, bár a szokásos rövidítéssel írt *Feretrumot* nem olvasta el jól, mégis bizonyára jobb szöveg után dolgozott, mint a minő e helyütt a SV.

U. o. alább: Es tehat ottegyal zolgaltatikual vy vytessegek nagy tyztessége.

AS. IX, 4: celebrabatur tunc ibidem militiae novae magna solemnitas.

E. 37: Es ew nyeluen ez vala kezdety pdicacioyanak: penitencyet tarczatok: mert meg kewzeleytt meny orzag.

Itt a fordító, aki aligha értett olaszúl, amint egyebünnen is kitetszik, az eredetinek olasz themája helyett a saját szakállára koholt beszéd tárgyat ad a szentnek ajkára. Az eredetiben (AS. IX, 8 = SV. 92 b) a thema így hangzik: *Tanto è il bene ch'io aspetto, ch'ogni pena m'è diletto.* (SV. i. h.: Tanto e quel bene che aspetto cognia pena me deleto.)

U. o. alább: Mendenestewlfogua zerze magát zent attyaual bezelleny

AS. IX, 10: proposuit omnino cum sancto patre tractare.

E. 38: En akarnec valamyt te veled *zerzenem* en lelkemnek yduessegerewl

AS. IX, 11: ego aliqua vellem tecum de salute animae meae tractare.

SV. 92 b: ego aliqua vellem tecum de salute animae meae ordinare.

Fordítónk itt közelebb jár a SV., mint az AS. szövegéhez.

U. o. alább: De zent Ferenc bewlczessegnek yzyuel egezlen ezesewltetett.

AS. IX, 12. Sanctus vero Fr., totus discretionis sale conditus.

U. o. alább: ez holual = AS. IX, 12: hoc mane (SV. 9 b ugyanígy).

A Ny.Sz. Holval szavának 2. sz. jelentése példái közé ez is beiktatandó.

U. o. alább: De ez engeduen ebedutan *fe tere* Es zent fferenczuel . . .

AS. IX, 13: Ille autem assentiens et post prandium cum sancto Fr. . . .

SV. 92 b: Ille autem assentiens sumpto prandio *rediit* et cum s. Fr. . . .

AS. szövegében a kérdéses *fe(?)tere* szavaknak semmi nyoma, ellenben az itt kissé eltérő SV. *rediit*-jéből következtetni lehet, hogy fordítónk olyan szöveget követett, amely ehhez állott közelebb s így a *fe tere* (talán *fel tere?*) a. m. *visszatére*.

U. o. alább: Ky hyutatyk aluerne new hegynek es ygen *magas*

AS, IX, 13—14: et vocatur mons Alvernae; (14) multum *aptus*

SV. 92 b: qui vocatur mons Alvernae; valde *aptus*

A fordító *aptus* h. *altus*-t olvasott s azzal már nem törődött, hogy ez sehogysem illik a nyomban utána következőkhez.

U. o. alább: maganakualo helekett *y* kyuanuala lewinye
AS. IX, 15: *affectuosissime* desiderabat loca solitaria
invenire

A rejtélyes *y* tehát nem más, mint az *ygen* szó elég szokatlan rövidítése. De az sem lehetetlen, hogy a *gen* csak a másoló gondatlansága miatt maradt a tollában.

U. o. alább: ez felewl ayandok haluan
AS. IX, 15: audita oblatione praefata

E csonka hely így egészítendő ki: *ez felewl(mondott) ayandok (felewl) haluan*. Vagy a második *felewl* esetleg ki is hagyható, az efféle szerkezetek a régiségben éppen nem lévén ritkák. Vö. különben a még ma is élő *szemlesülve, háztűz nézni* s más hasonló kifejezésekkel.

U. o. alább: *hogy ew hyuy myatt: llat ew yvhnak*
AS. IX, 15: *qui per suos fideles providet suis oviculis*.

Az eredeti nélkül alig érthető hely, amelynek értelme tehát az, hogy Sz. Fer. mindenekelőtt hálát adott Istennek, ki az ő hívei által gondoskodik az ő juhairól, helyesebben báránykairól.

U. o. alább: Es ha lattatyk *magasnak*
AS. IX, 16: Et si *aptus* videbitur.

Ismét az *aptus*-nak *altus*-szal való felcserélése, mint az imént.

E. 39: egy kysded *pyaczott*
AS. IX, 20: parvam *planitiem*

U. o. alább: Meg yzenuen neky ez mondott helyett *ygen mezzenek* lenny:

AS. IX, 22: annuntiantes dictum locum esse valde *remotum* (et aptum contemplationi divinae).

A () közé tett szavak lefordítatlanul maradtak, ezekhez képest pedig a *remotus* szó értelme sem *mezze*, hanem inkább *félreeső*, a világ zajától elvonult, elrejtett.

E. 40: ky tartuala meg nemykeues menew fewldet az heltewl

SV. 93 a-b: quae || aliquantulum distabat a loco

E szavak az AS. (IX, 24) szövegéből hiányzanak.

U. o. alább: Es ew hog hozza nagy vygsagual* futuan
AS. IX, 24: cum hilaritate et cantibus et alarum ioco.
SV. 93 b: ugyanígy, de utána még *undique concurrentes*.

U. o. alább: hyzem hogy my vronk ieszus cristusnak *neue gyczeretyre* ez maganakualo *helyen* egy helyett czynalyonk:

* A Nyet. 20. l. 1. sorában *vygsagual* olvasható, de a sajtóhibák jegyzékében (XXXIII. l.) *vygsag*-ra van javítva.

AS. IX, 26: Credo, . . . quod Domino nostro Jesu Christo *placeat* ut locum in hoc *monte* solitario capiamus.

SV. 93 b: Csak annyi eltéréssel, hogy *placet* és *loco* van a kiemelt szavak helyett. Az utóbbit illetőleg tehát fordításunk inkább a SV-hez szít, mint az AS. szövegéhez.

U. o. alább: ygekezykuala tenny zent mychal arhangyalnak *negyuen bewytet*

AS. IX, 28: intendebat ibi facere *quadragessimam* ad honorem archangeli Michaelis.

A *negyuen* szó után kimaradt a *napi*.

E. 42: Nemykoron lewlte ewtett egnek ezenne magassagaba fel emeltettuen hogy lathatyauala ewtett.

AS. IX, 34: Aliquando vero invenit eum in tanta altitudine aeris elevatum a terra quod *vix* eum videre valebat.

A kiemelt szó lefordítatlan maradt s e miatt az egész hely érthetetlen

E. 42 alább: Zent *melegseghen* eyeknekmyatta tudakozykuala zent fferencznek tytok dolgyn.

AS. IX, 46: cum sancta *calliditate* per noctem et diem occulta sancti Francisci studia perscrutabatur.

SV. 94 a: cum sancta *calliditate* per *noctes* occulta s. Fr. studia scrutabatur.

A *calliditas* félreértése mindakét szöveggel szemben világos. De már a másik eltérésnek oly kéziratban is lehet az oka, mely a SV. szövegéhez szított az AS. ellenében.

E. 43: Es frater Ileo meghalla es *hätmege veppek*

AS. IX, 43: Sed frater Leo timens *celavit se retro* (SV. 94 b: *cessavit se retro*)

A NySz. nagyszámú adatai között az E. e helyére nem történik utalás, pedig a *lépni* ige e régi alakjának alighanem ez a legrégebb ismert példája.

E. 44: frater leo kezde *losan oda menny*

AS. IX, 44: frater Leo incepit *recedere plane* (SV. 94 b *redire plane*)

U. o. alább: Es azert valamikoron mytt zoluala zent *fferencrewl*:

AS. IX, 48: Et propter hoc quandocumque *aliqui* loquebantur *de sanctis*

E. 45: Es ezt ew rola es egyebekrewl *ewrewmest* bezellyuala.

SV. 94 b: Et haec *libentius* de ipso *quam* de aliis loquebatur.

AS. szövegéből (IX, 48) ez és még a köv. mondat hiányzik.

E. 45. alább: *frater pecorone*

AS. IX, 49: *Frater pecorelle* (SV 94 b szintén így, csak a Sabatier kiadásában a 36. l. jegyzetei közt idézett *lütthi* kéziratban van úgy, mint az E. kódexben).

U. o. alább: hogy engemett kysertuen *valahol yarz*

AS. IX, 49: *quod pro me explorando non vadas?* (SV. ugyanígy, csak a *pro* hiányzik.)

E. 45—46: Es tanohmeg || engemett *azhoc* kykett nem hallottam.

AS. IX, 52: *et doceas illa quae non audiui.*

E. 46: Oh attyam fya cristusnak *zemele*

AS. IX, 54: *O frater pecorelle Jesu Christi*

Vö. az E. 34 (= AS. VIII, 12) fenti helyével és az E. 45 (~ AS. IX, 49) var. lect.-jával. Ezek alapján valószínű, hogy fordítónk kéziratának archetypusában itt is *pecorone* v. *pecorine* lehetett, de az előtte volt másolat ezt hibásan adhatta vissza s így ő *persona*-nak olvashatta és ehhez képest fordította itt is, az E. 34. lapján is.

E. 48: Es ezzekett tewm *te neked*

AS. IX, 63: *Et hoc feci ter.*

A *ter* és *tibi* nagyon hasonló *conpendiuma* magyarázza e félreértés*

U. o. alább: ez tyztasagos tyztasagot

AS. IX, 64: *et splendidissimam castitatem.*

A fordítónak szavakban való szegénységét igen jellemző példa.

U. o. alább: hogy en lelkem *consciam* semegyben nem zegyengett meg engemett

AS. IX, 64: *quod in nullo conscientia me reprehendit.*

A rövidítéssel írt *conscientia* szót előbb *lelkem*-mel próbálta fordítani, de aztán mégis jobbnak látta az eredetit is utána vetni a kódex írója.

E. 49: Es tezen nemynemew *hyrekett*:

AS. IX, 67: *Faciet enim nova quaedam*

U. o. alább: nagy zent kerestnek ydnepe fele

AS. IX, 68: *circa festum exaltationis sanctae crucis*

Kérdés, van-e még másutt is valami nyoma régi nyelvünkben annak, hogy a kereszt felmagasztaltatásának ünnepét »nagy szent kereszt ünnepé-nek mondták valaha? Az Erdy-kódexben már *zenth kerezthnek fel magasztatasa* (534) és *ffel magasztalasa* (535) olvasható az e napra való prédikáció címében és szövegében.

E. 50: Es ez kysalasert sok nappokon *kemeneduen* yonha-ban: mendenestewl foguan lewtuala komorodott. es zomoro

AS. XXXI, 2: *propter hanc vexationem, per multos dies durantem, totus erat melancholicus et tristis effectus*

U. o. alább: *mendenestewlfoguan*: zokott vymadsagit es *zenvedettesegyt* nem hagyauala:

AS. XXXI, 2: *Nihilominus tamen* orationes consuetas minime dimittebat.

A *zenvedettesegyt*-nek csak a SV. (110 b) szövegében van meg a nyoma, itt ugyanis az *orationes* után még *et abstinentias* olvasható.

E. 51: Azert byzonual *hogy* en nekem *hogy* te vagy karhozattacnak zamabalol

AS. XXXI, 5: ideo *credas* mihi pro certo quod tu es de numero damnatorum.

A *hogy* tehát, ha nem sajtóhiba, akkor a másoló vétsége és *higy*-re javítandó. A sajtóhibák jegyzékében a kiadó nem említi.

U. o. alább: de *hogy* zent attyanak frater Rufinus meg nem mondottauala vrnak zent lelke meg yelente

AS. XXXI, 7: Sed *quod* sancto patri frater R. non dixit, Spiritus Domini revelavit.

A *quod* itt nem conj. hanem pron. rel.

U. o. alább: laknakuala *azysya hegyenek* alata egy helyben kewzel assysyahoz:

AS. XXXI, 9: stabant in loco *montis Subasii* prope Assisium.

E. 52: Tehat te batron felely neky* es ez legen te neked yegyed.

A *-gal jelölt szó után kódexünk az eredetinek azon szavait, melyekben az ördögnek mondandó igék előbb olaszúl s aztán rendesen latinúl imegvannak, itt is, alább is kihagyja. Valószínűleg nem épen illendő tartalmuk miatt, amely a kegyes olvasónöket, kiknek a könyv szánva volt, megbotránkoztathatta volna. Bár az efféle nyers visszautasítása a poklok fejedelmének a tőle megkísértett szentek részéről épen nem szokatlan. Az itt szóban forgó helyet l. AS. XXXI, 13 és SV. 111 a, Fioretti ed. 1822. p. 57.

U. o. közvetetlenül utána: Es azon meg esmered ewt ewrdewgnek lenny

AS. XXXI, 14: (quod ipse est diabolus, quod dicto verbo hoc, statim fugiet). *Ad haec* recognoscere debes ipsum fuisse diabolum.

A () közötti szavak a fordításból kimaradtak. SV. 111 a: *Adhuc etiam* a kiemelt szavak helyett.

E. 55: Es *hogy* erewl tegedet *agyalac byzonsagos legy*:

AS. XXXI, 24: et ut de hoc *te reddam certissimum*.

MÁRTON JÓZSEF ÉS A NYELVÚJÍTÁS.

(Vége.)

1807-i magyar-német szótárából.*

Baróti szótárából:

földszint: zu ebener Erde
 batu, batyu: Bürde, bizonyosan a
 népnelyvből.
 belangyít, gyengén befűt: ein
 wenig einheiten
 brúgatyú, búgatyú: der Brummer,

1802-beli német nyelvtnában
 u. e szó: zúgatyú
 buzongani l. buzog
 ék, dísz: die Zierde
 réteg: Falte

Más nyelvújítókból:

arca, orca: Angesicht SI. 1803
 betyár: ein Kerl, kanász, kondás,
 először Gelei József 1787. l.
 Nyr. 31:150.
 egyenlet: Gleichung Dug. 1784

†élődi: Schmarotzer, már 1803-ban
 is. Diószegi Fűvészkönyvből
 idézi csak a NyUSz. 1807-ből,
 azt hiszem a népnely-ből

Újajnak tekintem még a következőket:

agonizál (?) : Grillen fangen, melan-
 cholisch sein
 árperel: versteigern (vö. árverel)
 árper: Versteigerung
 árвах: Weisenhaus, előbb: árvák
 háza
 atyáskodik: als Vater behandeln.
 Megvan ugyan a NySz.-ban,
 de csak 1808-ból SI.-tól.
 bajnokviadal: Zweikampf
 banda (muzsikusok): Bande
 bányaváros: Bergstadt
 béke (már ez értelemben meg-
 avult) békesség: Ruhe
 *billentyű a' flótán: Klappe

bukfenc: Burzelbaum, bukfencez
 B. machen
 busa, busafejú: Dickkopf
 *búsásan hat: durván, kéméltle-
 nül, tüchtig, derb
 dallköltő: Odendichter
 †disztudomány: Aesthetik
 elővétel: Hervornahmen
 estvényen: im späten Abende »es-
 téden« helyett **
 fűszerzet l. fűszerszám: Kraut;
 l. Nyr. 18:34.
 †hajlatós l. hajlós: beugig
 *ormány: Schnabel am Schlitten
 őrhely: Warte

Látnivaló, hogy ebben a szótárában aránylag nagyon kevés az új szó, úgy látszik M. ebben az időben nagyobb ortológus volt, mint egyébkor. ez kitűnik 1810-i szótárának előszavából, s a

* Természetesen az egyszer már előfordult új szót nem sorolom fel még egyszer, de nem kell azért hinni, hogy minden következő szótárban az előző szótárbeli minden új szó megvan.

** Ép úgy mint az estvély elvonás a népies estvély-ből, ép úgy az estvény (Tud. Társ. Zsebsz.) elvonás lehet a szintén népies estvényen határozó-ból. Van ilyen elvonásra példa vö. egyetemben és egyetem.

Bertuch képeskönyvének előszavából is (l. e mű IV. részét.). Az 1810., 1811. és különösen az 1816. szótár előbbi szótárainak csak rövidített kiadásai (iskolai használatra) lévén, azt hittem, nem szükség ezeket is e szempontból átvizsgálnom, hisz M. is megmondja e szótárak előszavában, hogy új szót ép azért nem vett fel, mert iskolai használatra szánta őket.

1818-iki latin-német-magyar szótárából.

Barcafalvi szavai közül:

gyámánya: tutrix	ujonc: tiro
gyámatya: pater	ügyész: actor causae

Barótitól valók:

állítmány a törvényben: Brocar-	napló könyv: memorialis
előérzés: praesagitio [dium	századol: procentuo
érzemény: sensus	szemüveg: perspicillum
függelék: adnexus; * függőlék már	tárgyazat: abstractum
Geleji Katonánál	tünet: adparentia
gyilk, gyilok: gladiolus	vizsgálat: theoria

Kazinczy szavai:

dölyf: superbia 1803-ból	emlékkönyv: philopinacium; ké-
egyesület: universitas	szült 1808
	hullámol: hullámolva: undatim

Pápay Sámueltól valók a következők, 1807-ből:

anyakönyv: beírás az iskolai anya-	elosztályoz: classifíco
könyvbe: immatriculatio	javallat, javaslat: proiectum, ein
bérgyilkos: assassinus	osztalék: rubrica [Vorschlag

Sándor I. Toldalékából:

elnézni, elhallgatni: conniveo	ostromárok: adductus
előjáték: praeludium	†pótolék: surrogatum SI.-nél pol-
időhaladék: respirium	tolék, másik alakját a NyUSz.
keleti szél: Eurus; a régi nap-	csak Kunossból 1834. idézi
kelet helyett szótárilag SI.-nél	zsebkendő: muccinum, zsebkészkenő
van kelet először.	már 1800-ban
kézírás, kézirat: manuscriptum	verőér: pulsus
mellékel, hozzám.: adlatero	

Verseghy szavai közül is van néhány:

egyetem: universitas és convictus,*	savany, savanyúság: acor
-------------------------------------	--------------------------

* Az 1818-ból felsorolt szavak egy része a II. kötethez csatolt Glos-sariumból való, melyet az előszó tanúsága szerint Igaz Sámuel állított össze.

Más újítóktól valók:

előkép: Typus. Faludi T. É. első kiadása 1787.

előpénzt adni: subarrho. Sipos: Ó- és új magy.-ban.

férjfiúsítás: praefectio; Szirmay 1806.

haszonbérlet: arenda; Georch Illés 1804.: haszonbérlet

hozomány: allatura; Georch 1806. másolat: transsumptum; Bar. Vrm. tiszti sztr. 1807.

mérséklet: temperies; Nyulas 1800. rovatolat: rubrica Pest m. tiszti sztr. 1807.

vádlevél: actionalis libellus; Baranyam. tiszti sztr. 1807.

Előbből nincsenek kimutatva:

álladalomtudomány: statistica; álladalom Barcafalvitól 1786.

állatkert: vivarium.

†állítólag, vélve: praetensive: mutmasslich, anmasslich, vorgeblich, tehát már itt is mai jelentésben, nem Ball.-nál 1843-ban először (NyUSz.)

alpapság: clerus inferior.

arc tudomány: physiognomie arc SI.-től 1808.

borongós: obnubilus.

bukás: crida

bűnhely: locus delicti

csörtetés: murmuratio

ellentámasz: Gegenstütze

elmállaszt: putrefacio

elmesegítő: memorialis, vö. elmozdító

előhaladott, boldogult: profectus

előképzelet: planum

elragadtatás: furor, Begeisterung**)

†emlékoszlop: mnemosynum; NyUSz. Kunostól 1834., ugyane jelentésben megvan a Döbrentei-nek tulajdonított emlékjel is

ércinger: galvanismus

†érzemenyes. érzéki: sentimental; NyUSz. csak Verseghtől 1820-ból.

†érzékleti, nézeti: intuitivus NyUSz. csak Pukytól 1830.

fakereskedő: Xilopola

feleslegezés a kiadásban: supererogatio

†felirat: titulus NyUSz. csak Percsenyitől 1822.

felségsértés: crimen majestatis

fogpor: numdicum

†földrengés: terrae motus; NyUSz. csak 1832-ből

gyantár: bitumen; »nem gyanta, mert az colophonium«

gyászköntös: vestis maesta

gyászvers: nenia

haszonkölcson: commodatio

időmértékes: numerosus

kármentség: indemnissatio

kencsér: unguen, emlékeztet Ball. kencéjére

kereset: actio, a NySz.-ban csak quaesitio és quaesitum

kitért, hitehagyott: deficiens

kórintézet, gyógyító k.: clinicum

közkereset: coaquisitum

köztiszt, köztisztek lajstromok: calendarium titolare

léptetés, tudományi jelesítés: graduatio, ma: elől.

†létszer: atom; NyUSz. Verseghtől 1820.

* E szót már Dug. elvonta az egyetemben határozóból, már 1774-ben Trója veszedelmében 108: Egy helyen lesz osztán boldog maradásod. S ez isteneiddel *egyetem* lakásod. Jelentése tehát itt még a régi.

** E szóra van ugyan adat a NySz.-ban, de csak egy Com: Jan. 130; se előtte, se utána nem ismerte az irodalom.

mágneses: magneticus
 mellkendő: mamillare
 mellpáncél: thorax
 †nagykereskedő: negotiator, tehát
 nemcsak 1823-ban; e szó meg-
 van már 1785-ben Göböl G.
 Utazó lélek: 73. l.:

»A' keresztyén által adja a' Töröknek
 Ez a' Perzsiai nagy kereskedőknek«

nyelvtudós: linguista
 okszabás: sanatio

†önkéntes: voluntarius; NyUSz.
 csak 1823-ból de megvan Dug.
 Szerecsenek 1798. I:261 ön-
 kénes szám-ki-menetel

†önkéntesség: spontaneitas
 őreb: canis pecuarius
 papiroskereskedő: papyropola
 pénzkereskedés, kinek nem nagy
 p. van: nummulareolus

száradék: aestuarium; »a' honnan
 a' víz kiszáradt«
 †talppont: nadir; NyUSz. a Tzs.
 ből 1838.

tavaszkli: verno
 testmisége vlminek: massa
 történetiség: casualitas
 †törvénycikkely: articulus; tör-
 vénycikk Stettner 1832.

†ügyelet, ügyút: Institutum; Art,
 Weg oder Titel des Processes;
 ügylet csak Fog.-tól 1845. a
 NyUSz.-ban

vádolat: accusatio
 †vád pontjai: puncta accusationis;
 Tzs. 1835.: vádpont

váltólagos: reciprocus
 végrehajtó, foglaló: exequens
 vezérlyuk a' bányákban: agogae
 †zárnapi: praeclusi terminus. Ny-
 USz. csak 1827.

1823-iki német-magyar-latin szótárából.

Barcafalvi szavai:

környülmény, életk.: Lebensum-
 stände
 következet: Nachsatz

szerkezet: constitution
 termény: Natur-product

Baróti szótáraiban már megvannak:

fűszerez: würzen
 diadal: Triumph
 izlet: Geschmack

magánhangzó: Lautbuchstabe
 szörnyeteg, csudaeset: Abenteuer
 vonzóerő: Anziehungskraft

Sándor Istvántól valók:

csigagrádics: Wendeltreppe, ma:
 csigalépcső
 gyaloghintó: Tragsessel
 gözkör: Atmosphäre
 hadizenet: Kriegserklärung
 időszak: Zeitpunkt
 képtár: Gemäldesammlung
 mellékjövedelem: Nebeneinkom-
 örfal: Schutzmauer [men
 †őrangyal: Schutzengel SI.-nek van
 tulajdonítva a NyUSz.-ban,

megvan Dug. Szerecsenek I:147
 »Adgy hálát Őrangyalodnak«
 rézmetszés: Kupferstich
 sírbolt: Gruft
 sorsol, sorsolás: Losen
 sugártörés: Strahlenbrechung.
 szomj: Durst
 taps: Beklatschung
 testgyakorlás: Leibesübung
 vérrokon: consanguineus, Blutver-
 wandte

Kazinczy szavai közül is találunk néhányat:

engedékeny: nachsichtig 1808.	könnyméjű: leichtsinnig; Kaz-
évkönyv: Jahrbuch 1805.	nál könnymű 1814.
hölgý: Liebste, Braut	pongyola: liederlich 1788.
kecs: Reiz 1794.	szellemég, levegő szellem: die obere,
kellem: Liebreiz 1793.	feine Luft 1810.
	szerénység: Sittsamkeit 1811.

Más nyelvújítóktól valók:

alkony: Dämmerung; Adámi 1760.	Verseghy 1805. Szemerénél:
árszabás, á. rendje: Taxordnung;	gúnynév
Szirmay 1806.	hadvezér: Kriegsanführer; Vajda
belföldi, b. szokás: Landesart;	1772. Előbbi szótáraiban min-
Magy. Hirm. 1786:545.	dig hadi vezér
bennék: Innlage, bekapcsolat; Nyu-	jegyzék: Glosse; Georch 1804.
las 1800.	kedvenc: Liebling; Dug.
címezet: Titulatur; Baranya vm.	lámpa: Lampe; Verseghy 1804.
tiszti sztr. 1807.	redősirom: Stechapfel; Diószegi
dedképfestés: Miniaturgemälde,	1807.
ded; Verseghy 1806.	rény; Tugend: virtus (némely
egyértékű: äquivalent; Bar. vm.	újabb versköltőknél rény); Sze-
tiszti sztr. 1807.	mere
fényűzés: Luxus; Bar. vm. tiszti	szórend: Wortfolge; Perecsenyi
sztr. 1807.	1806.
gúnynevezet: Spottname, gúny;	

Nincsenek előbből kimutatva:

adótár: Steuer-Casse.	aranyhegy: Luftschloss; ma: légvár
adózat: Contingent	†aránytalanság: Missverhältniss;
ajakbetű: Lippenbuchstabe [már	aránytalan NyUSz. csak Szé-
1803-ban is, a Debr. Gram.-ban	chenyi Világ-jából; arányatlan
is]; ma: ajakhang	SI.-től.
†alapkö: Grundstein NyUSz.-ban,	árvagyám: Vormund
Tzs.-ból 1835.; 1823-iki szó-	ásványtár: Mineralien-Cabinet
tárban van csak meg tehát az	becsmester: Schatzmeister
alap is.	becsületszó: Ehrenwort
állópont: Standpunct [már 1803-	befizet vlminek: etwas zu Schan-
ban is]; Berzsényinél: álláspont	den machen
álmoskönyv: Traumbuch [már	békealku: Friedenunterhaltung
1803-ban is]	békehir: Friedensnachricht
anyaajegy, anyajel: ein angeborenes	búskomor: schwermüthig; búsko-
Mal; talán a népn.-ből [anya-	moly már 1803.
jel megvan SI.-nál is]	bűnöstárs: Mitschuldig; tehát még
apróságáros: Kleinhändler; kiske-	nem: büntárs
reskedő még nincs	céllövés: Scheibenschiessen (már
	1803-ban is]

- †címkép: Vignette; a NyUSz.-ban Kunostól 1834.
- †csalut, csalósvény: Abweg; Fog. 1836 NyUSz.
- †csatarend: Schlachtordnung Fog. 1836 NyUSz.
- csigadad; csigadadra kifaragott munka: Muschelwerk
- dana: Lied [már 1803-ban is] talán a népn.-ből
- doromb: Maultrommel [szintén már 1803-ban is] elvonás a dorombol-ból
- égmérséklet: Klima
- elálmodozik: verträumen
- életfolyam: Lebenslauf
- ellenérő: Gegenwirkung; ellenírás és ellenmásolat: G.-schrift. [Ellenírás már SI.-nál]
- †elő — érdekesebb összetételei: előárbc, elővitorla: Fockmast, F. segel; előcsapat: Vortrab; mit a NyUSz. csak a Jelenkor I.-ből idéz; előebéd: Voessen, előeset: Vorfall; előfal: Vormauer és előtáncos: V. tänzer; azonkívül
- †előkészület: Vorrichtung. A NyUSz. e szónál: »Márton szótárában még 1823-ban is: előre készülés, előre fizetés, de már 1831-ben előkészület Pukynál«!
- †előrajz, elevrajz: Entwurf; a Phil. szerint Döbrentei, de ez nem bizonyos
- †emlék, emlékirás: Denkschrift Fog.-tól 1833.; emlékkő, emlékoszlop, emlékpénz: D. stein, D. säule, D. münze; Kunossból 1834. idézve a NyUSz.-ban; emlékkor: D. zeit, emlékmondás: D. spruch.
- étkívánat: Appetit l. NyUSz. étvág
- ezered, ezerév: Jahrtausend; a század mintájára.
- *fagypont: Gefrierpunct
- falóra: Wanduhr [már 1803-ban is]; ma fali ó.
- felszivattyúz: aufpumpen; szivattyúz is Mrt.-tól 1803.
- fénymáz: Lack; Ball. szerint: kence
- földemelet: Erdstufe, Terasse
- fűzésrész: Koppelriemen, [már 1803-ban is]
- gazdatiszt: Fourier [már 1803-ban is]
- gégebetű: Kehlbuschstab; ma: gégehang
- golyóbisda: kugelförmig
- gondolya: Gondel
- *gőzerőmű: Dampf-Maschine
- gúnyhímezet: Parodie
- gyámoszlop: Pfeiler
- gyámszülék: Pflegeeltern
- gyász — gyászesztendő, gyásznapi, gyászóra, gyászpálást, a Trauer összetételei közt
- gyermek — gy. barát: Kinderfreund, gy. játék: K. spiel; gy. nyelv: K. sprache; gy. ruha: K. rock; gy. szoba: K. stube; mind németből fordítva, érdekes még: fiú gyermekiskola: Knabenschule; holott már 1803-ban: leányiskola és nem leány gy. isk.
- †gyorsíró: Geschwindschreiber; Társalk. I: 245 a NyUSz.
- gyöngyfűzér: Perlenschnur, [már 1803-ban is]
- †had — hadcsapat: Kriegshaufen, hadsereg. Truppen NyUSz. csak Tzs.-ból 1838.; hadtudomány: Kr. gelehrsamkeit és hadvizsgálat: Musterung
- hazafisít: nationalisiren; Szirmay-nál 1806.: hazafisít
- *hővmérő: Thermometer
- hidegvérűség: Kaltsinn
- hógulya: Schneeball, Lawine, gulya talán: golyó [már SI.-nál is]
- holdfogyat: Mondfinsterniss

hosszmérő: Längemass; hosszmér-
ték Verseghy 1820.

hűsség: Kühle

igehatározó: Adverbium, Neben-
wort

†káröröm: Schadenfreude; Stett-
ner 1832 a NyUSz.-ban

kárpótlék: Entschädigung
képművész: Bildner

†kincstárnok: Schatzmeister NyU-
Sz. csak Tzs.-ból 1835.

királyosdi; király p. o. a játék-
ban: König

könnyelme: Leichtsinn (könnyelmű
Kazinczytól)

könnyénekű: Melodisch

†könyvtárnok; Bibliothekar; Ny-
USz. Puky 1830.

†körrajz: Umriss; Helmecey 1832.
a NyUSz. szerint

közbirtokos: Mitbesitzer

közhirdetmény: Placat

közkedvességű: Allbeliebt

kristályosodás: Kristallisirung

†külföldieskedés: Ausländerei Ny-
USz. csak Széchenyitől 1830.

lekótáz: etwas in Noten setzen
[már 1803-ban is]

lécezet: Lattenwerk; levelezet:
Laubwerk; ma: lombozat

lovagjáték: Ritterspiel

†mell — mellbetegség: Brustkrank-
heit; mellezet: Bruststück in
der Wappenkunst; mellthea: Br.
thee; mellvédfal: Br. wehr;
mellvéd a Tzs.-ból 1838. idézve
a NyUSz.

mellék — nagyon sok összetétele
közül, mely neben és Seiten
szóknál található, érdekeseb-
bek: melléképület: Seitenge-
bäude; mellékág: S.-linie; mel-
lékfizetés: Deputat; mellék-
hang: Begleitung, mellékhiva-
tal: Nebenamt, mellékkijáras: N.
-ausgang, mellékszín: N.-farbe

mélybelátású: tiefsinnig

munkabér: Arbeitslohn [már 1803-
ban is]

†műbíráló: Kunstrichter; műértő:
K. kenner NyUSz. csak Fog-
tól 1836; műáros: Kunsthänd-
ler csak Tzs.-ból Szilynél.

olvasó közönség: Leserwelt

országátár: Staats-Casse

őleb: Schoosshund

†ön-; eigen- és selbst szóknál sok
összetétele található, figyelmet
érdemelnek: öndicséret: Eigen-
lob, önhatalmú: eigenmächtig,
melyek NyUSz.-ban csak Fog-
tól 1836 vannak felvéve; ön-
erejűség: Selbständigkeit, ön-
megvetés: Selbstverachtung csak
a Tzs.-ból 1838, önmérséklés:
Bescheidenheit Phil. 1834: ön-
mérséklet

†őr-, őrház, őrszoba, őrtorony S. I-
nél is meglevőkön kívül: őrbér:
Wachgeld és őrtűz: W.-feuer,
mely utóbbi NyUSz.-ban Fog-tól
1836; őrkosár: Mastkorb

örömdal: Freudenlied, előbb csak:
örömenek

parancsőr: Ordonnanz

*pénztáros: Kassenführer

†pénzügy: Wesen, Münzw. NyUSz-
ban Helmecey 1832

porhon, portok: Staubbehältniss

†rablanc: Sklaverei Kunostól 1834

rajzeszközök: Reisszeuge

rangőr: Ehrenwacht

†rangvág: Rangsucht Tzs. 1835

*rendjel: rendet v. rendjelet nyerni:
einen Orden bekommen

rendőr: Polizei-landreiter l. Nyr.
30: 141

†rimel: reimen, rimes: »bízogó ri-
mes v. véghangos vers«: Knüt-
telvers; rimetlen: reimlos, mind-
ezek csak a Tzs.-ból 1838-ból
rimkinzó, rimversíró: Reimer
ruhabolond: Kleidernarr [már
1803-ban is]

sarjzat: Sprössling
 †segédtanító: Schulgehülfe, csak
 Kreszn. 1827; megvan az al-
 tanító is: Unterlehrer
 segédtsízt: Adjutant, segédtudo-
 mány: Hilfswissenschaft
 †siremlék: Begräbnissmahl Fog-tól
 1836; sirjel Tzs-ból 1838
 szabadjel, t. i. a' bémenetelre:
 Freibillet
 †szavaz: abstimmen über eine Sache.
 NyUSz-ban Kölceynek tulajdo-
 nítva, s először a Jelenk. 1832-
 ból idézve
 szigetország: Inselreich
 szobaszegély: Lambris; szegély
 1803. már megvan
 *szófejtés: Etymologie
 szükkörű; sz. ember: ein klein-
 licher M., ma: szűk látókörű
 tárhely: Packhof; jó volna a rak-
 tár helyett
 természetfeletti: übernatürlich
 [már 1803-ban is]

tüdőveszély: Lungensucht; tüdő-
 veszélyes: L-süchtig; tüdővész
 Bugáttól 1833
 *tűzőr: Feuerwächter
 tűzvízkarmentő: Assecurant
 ügylevél: Geschäftsbrief
 vagyontár (vagyomtár): Vorraths-
 gewölbe
 vámör, lovas v.: Zollbereiter
 †véd-, védcapat: »hadrekesztővéd-
 tsapatot tenni v. véd tsapat
 lenni»: Nachtrab bilden; a kö-
 vetkezők a NyUSz-ban csak a
 Tzs-ból: véderősség: Bollwerk,
 védeszköz: Schutzmittel, védfal:
 Sch.-mauer; védfegyver: Sch.-
 waffen; védirás: Sch.-schrift;
 védgát: Bollwerk; védőr: Sch.-
 wache és védszent: Sch.-heiliger
 vezérkönyv: v. a' historia tanítá-
 sában: ein Leitfaden zum Unter-
 richt der Geschichte
 †villámos: elektrisch; villamos
 NyUSz-ban 1838 Tarczytól

Kereskedés: papirosk.: Papierh.; posztók.: Tuchh.; sajtók.: Käseh.;
 selyemk.: Seidenh.; sók.: Salzh.; izacsok.: Waidh.; gyapjuk.: Wollh.;
 viaszok.: Wachsh.; váltók.: Wechselh.; de Pferdehandel: csak lókupec-
 ség, lóval kereskedés; monopolist pedig: magányáros l. NyUSz.

Előttünk áll íme M. viszonya a nyelvújításhoz; nem volt nagy nyelvújító, de újított, csakhogy mindig szabályos képzéssel vagy összetétellel. Igaz ugyan, hogy szótáraiban sok a németes összetétel, szószerinti fordítás, melyek valószínűleg innen is terjedtek el az irodalmi és köznyelvben, mégis jól ismerte a magyar nyelv szellemét, s óvta is a fordítók, újítók túlkapásai ellen. Így a Praktische ungarische Sprachlehre c. nyelvtanában (1817) a 129. l. egész sorozatát adja a germanizmusoknak, melyek mellé odateszi, »hogy hangzanak helyes magyarsággal.« A felsorolt új szók pedig azt bizonyítják, hogy M. számottevő helyet foglal el a magyar nyelvújítás történetében.

* * *

U. i. Ide csatolom azokat a helyreigazításokat, melyeket a Nyelvőr egy barátja volt szíves hozzám küldeni. Fogadj a helyen is köszönetemet.* Íme a javítandók:

* Egyes javításait, melyeket már e második cikkhez közölt velem, bátorkodtam egyszerűen beleiktatni a szövegbe. S. Ö.

A NySz.-ban is megvannak: Nyr. 31:319. műszer; 320. beajáni; 323. csapong, okosravasz; 324. asztalnok; 326. bebalzsamoz, bedesz-káz, beéget (mind a három csak szótárakból); 327. elegyenget, elmocskol, fölhajhász; 328. fölpáncéloz (csak egy helyről idézve a NySz.-ban), hajlatlan, kicsuszamodik, kinövés (csak PPBl.-ból), kiszív; 329. megkardlapoz (csak 1790-ből egy adat), menteget vlkit); 330. tövises; 331. félsziget, féltudós (grammatista jelentésben csak PPBl.), főszemély (egy helyről), fűrészmalom (szintén egy helyről), gyalogkapitány; 332. hitletétel, inasesztendő (mindenikre csak egy adat), jelzészló, kapupénz (a NySzban jelentése: egy kapu után füzetett adó), kengyelfutó.

Szabó Dávid szótárában (1792) már megtalálhatók: Nyr. 31: 320. csatapiac; 323. büszkélkedik, csarnok, cserény vő. NyÚSz., éjtszakáz; 324. sanyarg; 326. allj, erőszakoskodás; 328. hinta; 329. megférközik, összefércel, simitgat; 330. szomor vő. NyÚSz.; zsványkodás, zsványság; 332. időhatár, kecskegolyó; 333. szemgolyó; 334. szívdobogás, táblabíró, zászlóalj.

A Pestm. Tiszti szótárból került Mártonhoz: Nyr. 31:392. bűnhely; kármentség; kereset; léptetés; 393. vádolat.

Veszprémm. Tiszti szótárban megvan Nyr. 31:392. feleslegezés, haszonkölcson; 393. törvénycikkely.

Szirmay Glossariumából valók: Nyr. 31:392. felségsértés; 393. ügyelet, ügyút, vő. NyÚSz. ügylet szavát.

Georchnél megvan: Nyr. 31:393. végrehajtó; 396. közbirtokos.

Mártonnál már 1799-ben is megvan: Nyr. 31:327. elkényeztet; 332. lovagrend; 333. sírírás. — Az 1803-i kiadásra utaló javításokat mindjárt beiktattam itt az 1823-i jegyzékbe!

SIMAI ÖDÖN.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Helyreigazítások újabb szótárainkhoz (vő. a Nyr. 31:88 közölt kérdéseket is):

Aufsatz: erre bátor volnék javaslatba hozni: *tálcataartó* (vő. *gyertyatartó*) vagy *talpas tálca*.

Blähhs, hiányzik a szótárakban: *puffadt nyak*.

Brautstand is hiányzik némely szótárban: *mátkaság*.

Broche, Sim.-Bal. *melletü*; nem mindig tű, Kelemennél *mellesat*.

Bubentreich: *pimaszkodás*, *pimasz tett*, *pimasz csíny*.

Ehekrüppel: *házasság rokkantja*.

Frotzeln: *piszkálni valakit, valakinek az orra alatt piszkálni, kötekedni vkivel*.

Invasion, hiányzik a szótárakban: *járás* (*tatárjárás*, *sáskajárás*).

Justizmord, hiányzik a szótárakban: *bírói gyilkosság*.

Koch: *tálban főtt* (Brassó).

Kopfsprung, *Bauchsprung*: *fejes, hasas ugrás*.

Pflanzen, flancol: erre legjobb a *feszít*.

Pumpen: fejjük meg az öreget! (Jogász-műszó az én időmből).

Schleissig: keshedt (Csongrád). Az értelmiség is használja sokfelé; tehát nemcsak népies szó.

Sicherheitsnadel; jó szót hallottam erre egy inastól: *dajkatű*.

Mert a dajkák használják leginkább, hogy a gyerek meg ne szúrja magát.

Skrupel: szótárban erre ezeket találni: *aggály, szórszálhasgató, akadékos*. Hát a *tépelődés* mit vétett? Ez jár tán legközelebb.

Stulle hiányzik sok szótárból: *fölkentes*.

Tribut Simonyiban csak *adó* áll. Hát a *váltság*? Macsói bán, add meg váltságodat! (Vörösmarty, Marót bán.) [Ez rendesen: *Lösegeid*.]

Unerquicklich (szótárban *bántó, bosszantó*) *kietlen, vigasztalan* (péld. helyzet).

Ungezügelt, szótárban: *barátságtalan, kedvetlen*. Hát a *rideg*? Nagyon kifejezi az értelmet s alkalmazható.

Verschmerzen etwas: legyütni valamit.

Vexirschloss, szótárban: *titkos zár*; mért nem: *fortélyos zár* vagy *lakat*?

Wehleidig: fájdttós. (Aki mindig vmijét fájditja.)

Dick sein mit jm.: sülve-főve együtt vannak. (Közhasználatú vidéken.)

Mit allen Salben geschmiert: száz fából faragták (Székelyföld).

Um einen Pappenstiel: olyan olcsók a házak, egy sóhajlásért három emeletet kapsz! (Debrecen s egyebütt).

Solche Käuze muss es auch geben. Dunántúl: hóbortos egy ember ez a Kálmán, de hát — *úgy egész a világ!*

BÉRCZIK ÁRPÁD.

Válaszok (Nyr. 31:337 *).

2. *zum Abzug blasen*: takarodót fújni.

damit hat es eine eigene Bewandtnis: annak különös v. fura sorja van.

jm. einen Nachruf widmen: vkit elbúcsúztatni.

aus der Not eine Tugend machen: szerény, mert szegény.

3. *bliktri: Schmarn*.

bomladozik: er rappelt.

csereviszony: Tauschverhältnis.

foszladozik: es fasert, es zergeht in Fasern.

kikopott nagy úr: eine herabgekommene Herrschaft.

leromlik (állat): es fällt ab.

trafikál: er hat seine Hündel mit jm.

előveszi a jobbik eszét: sich eines Bessern überlegen.

utána úszott egész vagyona: sein ganzes Hab u. Gut ging drauf.

BÉRCZI FÜLÖP.

* Újlag fölhijuk olvasóink figyelmét júniusi kérdéseinkre.

A szerk.

1. *Blinder Lärm*: lárma ok nélkül, haszontalan zaj.

sich darüber hinwegtäuschen: önámítással esik át rajta.

Plagegeist: nyűg a nyakán.

Spielraum: szabad tér a mozgásra, szabad út-mód a cselekvésre.

Versuchskaninchen: a tudomány áldozata, kötélnak álló teremtes.

2. *der Wein schlägt ab*: a bor (értéke) csökken, gyengül.

damit hat es eine eigene Bewandtnis: megvan ennek a maga útja, más annak a foganatja.

über etwas klar werden: valamit tisztán látni.

jm. einen Nachruf widmen: emlékezésedet tartani valakiről.

aus der Not eine Tugend machen: szegénységével takarózik minél szegényebb, annál kényesebb.

von der Pike auf dienen: mint közlegény kezdeni, a legalsóbb fokozaton megindulni.

mit der Tür ins Haus fallen: teketória nélkül kipattanni; ajtószél-mindenestül berontani.

dem Verdienste seine Krone: dicsőség az érdemnek! hódoljunk a hírnévnek! adjuk meg azt, ami dukál!

die Los-von-Rom-Bewegung: mozgalom a pápától — Rómától — való elszakadásra, törekvés Németország felé.

3. *bakszász*: Wildsachse.

bliktri: Schmarn, Schmierkas.

bomladozik: im Zerfallen begriffen, es löst sich auf, es geht dem Verfall zu.

csakliz: falsch mischen (beim Kartenspiel), beschwindeln, einschmuggeln.

csepűrágó: Taschenspieler, Schwindelmacher-Michl.

csereviszony: Tauschverhältnis.

daruszóru paripa: Eisenschimmel.

éhsanyarta arcok: hungergebleichte, hungergeplagte Gesichter.

fölszissen: zischend schnell er (es) empor.

foszladozik: es zerschleisst, wird fadenscheinig.

jártat (lovat): ein Pferd ausführen, gängein.

kikopott nagy úr: ein abgekrachter Grossherr.

meggyűlöl: er fängt an zu hassen.

oszladozik: es löst sich auf; geht in Verwesung über.

rosszhiszemű: übeldenkend, schlecht (böse) beabsichtigt.

számadó juhász: der Oberschäfer.

számonkérő szék: Liquidations-Gericht.

szédületes sebesség: Schwindel erregende Schnelligkeit.

szívképző: amit a német pedagógusok »Gesinnungsunterricht« néven mondanak, az a szívképzés, helytelenül fordítják nálunk a Gesinnungsunterricht-et: *érzületi* oktatásnak; *érzület*? hát ez is képzés!

szívnemestítő: herzveredelnd, ezt is használják a pedagógiában.

szortyog (a pipa): die Pfeife kocht, quarrt.

tojástánc: Eiertanz, behutsam herumtrappeln.

taktikázik: er schmiedet Ränke, er macht schlaue Versuche;
trafikál: verholzene Händel treiben.

zászlóbontás: Parteibekentniss, die Flagge hissen, mit der Farbe herausrücken.

4. *hányadik tette volna azt?*: hätte das unter Tausenden auch nur einer getan?

kivasal vkiből vmit: er kann etwas von jm. herausbraten.

ráfordítja a kulcsot: er schiebt ihm den Riegel vor.

rajta veszt: das macht ihm den Garaus.

beleugrat vkit vmibe: jn. in etwas hineinhetzen.

(a *pörnek*) *utána úszott egész vagyona*: er hat sein ganzes Vermögen eingebrockt, seine ganze Habe zerrann im Prozesse.

gyásza virradtunk: es war ein trauriges Erwachen.

ha nem csordul, csöppen: trieft es nicht, so tropft es. (Ezt a német szólást már oly régóta ismerem, hogy nem tudom melyik az eredeti: a magyar-e vagy a német?) *Csordul* helyett mindig *csúrog* szót hallottam. (Somogy, Tolna, Veszprém.)

SCHÖN JÓZSEF.

IRODALOM.

Könyvészet.

Fischer Izidor. Az Ehrenfeld-kódex nyelvjárása. Bpest, Neuwald Illés könyvny.

Pálfi Márton. A nyelvérzék és az iskola. Különny. a Keresztény Magvetőből.

Névy L. Kereskedelmi nyelvünk magyartalanságai. (M. kereskedők könyvtára I. évf. 4.—5. füz. Wodianer.)

Nyelvtudományi Közlemények 2. füz. Melich J. Szlav jövevényszavaink II. — Petz G. A nyelvbéli kiegészülés. — Kalmár E. A határozókról II. — Balassa J. Ismertetések (Dunay F. Átíró hangrajz stb. Sarbó A. Útmutatás a beszédhibák elhárítására stb.) — Balassa J. A jésített mássalhangzók.

Keleti Szemle 2.—3. sz. H. Paasonen: Ungarisch-türkische Etymologien.

Horger A. A hétfalusi csángók eredete. (Brassói Szemle 22. és 23. sz. 1902. VI. 1. és 8.)

Szily K. Ildom és eszély. Bpesti Hírlap VII. 3.

Turista Közlöny 6. 7. sz. Ónodi tájszólások (Horváth E. J.).

Akadémiai Értesítő 150.—151. füz. Jelentés az Ipolyi-jutalomról (kódexeink forrásainak kimutatása). Jelentés a Lukács Krisztina-féle nyílt pályázatról (a m. nyelv török elemei).

Századok 6. füz. Ismertetések: Bálint G. A honfoglalás revíziója. Bartal A. A magy. latinság szótára.

Néptanítók Lapja 27. sz. Szabó K. Szabálytalan kifejezések,

29. sz. A: Magyar szó, magyar név. Telkes S. Mire ügyeljünk a nevek magyarosításánál?

Revue de synthèse historique, ápr. Langue et littérature hongroises, des origines à 1772 (par Ig. Kont).

Magyar Nemzet VII. 8. Szerk. üz. Budapestiességek.

Kárpáti M. és Markovics S. Az új német helyesírás kézikönyve (Győr, Pannonia).

NYELVMŰVELÉS.

Reneszánsz és a többi. — Pekár Károly (Nyr. 31:194) így okoskodik: Magyarországon is van *renaissance*. Ezt a szót tehát, ha szinte idegen eredetű szó jelöli is a fogalmat, magyarosan kell írni, mert »a meghonosodott szó nem idegen szó«. — Az utóbbi tételhez legkisebb szó sem fér. De mi bizonyítja ez elnevezésnek meghonosultságát? Az-e, hogy az ismeretes megújodás mi hozzánk is áthatott? Ez nem elegendő ok rá, hogy az e fogalmat jelölő szó is meghonosodjék. Sok idegen dolog jutott át hozzánk az alakilag meg nem változott kifejezővel együtt anélkül, hogy az utóbbi is meghonosodott volna.

A *renaissance* név semmivel se honosabb az első cikkemben felhozott *brumaire*, *repeal* stb. neveknél, amelyeket mi nálunk is, magától érthetőleg, az illető nyelvek helyesírása szerint kell leírni. »Igen, de *brumaire*, *repeal* nincs nálunk« — mondja erre a t. cikkíró, »*renaissance* pedig van«. — Van kétségen kívül. De van nálunk is: *décadence*, *mésalliance*, *nonchalance*, *nuance*, *usance*, *mémoire*, *interview*; van *affair* (sok és sokféle), *campagne*, *gêne*, *pose*, *blamage* stb. Ezeket sokan nem így írják, hanem következőképen: *dekadánsz*, *mezalliansz*, *memoár*, *interjú*, *interjúvol*, *interjúhol* (megjuhászodott már teljesen), *affér*, *kampány* stb.

Hasztalan sorolja fel Tolnai Vilmosnak magyarító szótára a nagyobbbrészt megfelelő magyar szókat. Az illető író emberek az idegen alakokhoz ragaszkodnak, és egyúttal magyarosan is írják. Miért írják így? Mert már meghonosodottaknak tartják. Látjuk is, mily szépen megszokta legtöbbször az olvasó közönség azóta, hogy magyar köntösben mutatkoznak úton-útfélen. És Pekár mégis folyvást azt hangoztatja, hogy »a kötelező magyar egyenruha a legjobb védekezés volna a betolakodó sokféle idegen elemmel szemben«! Az álarc eszerint nem arravaló, hogy viselőjét meg ne ismerjék, hanem ellenkezőleg arra szolgál, hogy legott fölismerjék? Ezzel szemben tény az, hogy az itt bemutatott alakok máris kiszorították a forgalomból a jó magyar kifejezéseket.

Meglehet, hogy Pekár az ilyen szóktól megtagadja a »magyar egyenruhát«, mert nem sorozza a meghonosultak közé. Igen, de az illető írók közéjük sorozzák. Íme itt a bökkenő. Évek hosszú során át vitatkoznak azon, hogy az illető idegen szó honos-e, nem-e? Senki se kutatja, megvan-e minálunk az idegen szóval jelölt tárgy, hanem

egyszerűen azt mondják: »már meghonosodott« — punctum; és ráadják a zsinóros, süjtásos ruhát. Bajos is kipuhatolni: megvan-e mi nálunk ez vagy az a dolog (esemény, mozgalom, reform, szokás stb. stb.)?

Pekár elmélete szerint *revanche*-t kellene írunk; mert ez a fogalom francia különlegesség, amely mi nálunk nem kapott polgárjogot. Ámde ezt a finomul különböztető elméletet megcáfolja a magyaros írást sürgető mozgalom, amely ennek a (francia bosszúvágyat jelelő) szónak honosságot ad. Így írják: *reváns*. A napi lapokban kizárólag ezzel az alakjával találkozunk. Ugyanezt tapasztaljuk tömördek más idegen szó leírásában is. Hiába mondja P. újra meg újra: »A tulajdonnév marad mindig tulajdonnév, amit úgy kell írunk, ahogy az illetők írják.« — Csakhogy a magyar »illetők« következőképen írják: *Aken, Akhen, Áhen; Münken, Münkhen, Mүнhen; Lek, Laibak* stb.

Ahol így működik a *furor phoneticus*, ott a »kötelező magyar egyenruha« megdícsérése és ajánlása csak növeli a bajt, nem-hogy orvosolná; kivált ha a kiejtést is belekeverjük a vitába, és az idegen hangok ki nem ejthetőségére is hivatkozunk, mint a t. cikkíró teszi. Én a magyar beszédben is így ejtem a köztünk vitás szót: *renaissance*. Ha ezért kinevetnek se bánom. De akárhogyan ejtik mások, annak a helyesíráshoz semmi köze. — A *megújulás* szót csak megpendítettem; de elfogadásra nem ajánlottam, következőképen nem érhet az a vád, hogy kardoskodtam az idegen szó ellen. Minden irodalmi nyelv eredeti *renaissance* alakjában írja le, és aki írja, nem kutatja, van-e hazájában ilyenféle újjászületés? Mi se kutassuk, amikor leírjuk ezt a szót.

A meghonosultság föltételeinek ismertetésébe nem bocsátkozom. Ez külön tárgyalást tenne szükségessé. Ezúttal a Tolnai V. magyarító szótára bevezetésében erre elmondottakra hívom fel a figyelmet. Még csak azt jegyzem meg, hogy a Pekár-féle tételt, mely szerint: a meghonosodott fogalmat jelelő idegen kifejezésnek az alakja is okvetetlen meghonosodottá válik — tévesnek tartom. — Ezzel befejeztem a *renaissance* ügyét; sőt a cikkem címében olvasható »és a többi« közé tartozó alakoknak is felsoroltam egy kis töredékét annak a kimutatására, hogy azokat idegen alakjukban kellene leírni már azért is, mert hangzásuk jelölésére a magyarban nincsenek megfelelő írásjegyek.

Befejezésül újra felhívom író társaimat, szokjanak le már a szükségtelen idegen szók használatáról. Ide értem a nem magyarosan írottakat is, amelyek tisztán csak az idegen kifejezések szolgai utánzásának szülöttjei. Ilyen, például, a *modern*, amellyel minduntalan találkozom. Nemrég egy nem is igen hosszú vezércikkben három *modern* és egy *modernség* ékeskedett. Mintha: *újkori* jogszolgáltatás, *újkori* (katonai) reformjavaslat, és az igazságszolgáltatás *újkori* mivolta nem felelne meg eléggé a *modern* és *modernség* fogalmának. A magyar beszédet és írást elárasztó ilyenfajta idegen kifejezések több ezerre rúgnak.

JOANNOVICS GYÖRGY.

Utószó az *Emma asszonyhoz*. Érdekes kis vita keletkezett abból a pár sorból, amelyet az *Emma asszony* rossz, vagy legalább is félreérthető magyarságáról írtam (Nyr. 31:168.) Voltam olyan merész, s azt mondtam, hogy *Emma asszony* nem magyar asszony, mert a tisztességes, hites magyar asszonyt az ura nevének nevezik *Szabónénak*, *Kovácsnénak*, de keresztnevén csak a család tagjai szólítják, azok meg nem asszonyozzák. Nem-hites, magukra álló, öreg asszonyoknál elvétve él e nevezés, de, mondom, csak ilyeneknél s ezekre idézhetni példának Arany *Ágnes asszonyát* s rokonait. A hites és nem hites asszonynak a népnél nagyon is megkülönböztetett nevezését zavarják össze azok, akik e felfogásom ellen szólottak. Ezért érdemesített Héték Jaákhja egy náluk megszokott hangú förmedvényre (A Hét 13:191). Ezért örül, hogy megszabadultam az Ágnes asszony különben szerinte is megérdemelt sulykától s a Trézsi asszony szedte-vettétjétől, az én kedves Kardos bátyám (Nyr. 31:211). Nincs okom kételkedni a Paal Gyula adatainak megbízhatóságában sem, aki szerint »a címbeli kapcsolat, anélkül, hogy valamely asszony hites voltának a tisztességét sértené, az egész Székelyföldön, sőt egész Erdélyben mindenütt ismeretes is, járatos is«. De érdekes, hogy, miután megjegyzi, hogy a *Gyárfásné asszony*, aztán *Istvánné asszony* mellett gyakran hallani ilyet is: »Hol járt maga *Boris asszony?*« stb., ő is arra lyukad ki, hogy ismert 50 évvel ezelőtt »Székely-Udvarhelyt egy előkelő nemzetségből való s köztisztetben álló öreg nőt, akit az egész város csak így nevezett s így szólított: *Katasszon'*«, s hogy megemlíti az *Ágnes asszony* és *Judit asszony* neveket is.

A legfontosabb bizonyítékok volnának felfogásom ellen szerkesztőnknek a régi nyelvből vett példái (210.). Ámde amilyen távol áll a kódexek *Zent Margyt azzon-*a jelentésében a mai asszonytól, olyan nagy a különbség jelentésükben ennyire átalakult szavak különböző korokban való alkalmazása között, amint maga Simonyi is elismeri, amikor azt mondja, hogy a régi nyelvből vett példák s a költők ilyen asszony-alakjai »nem tisztázzák eléggé a kérdést, legalább a népies használat kérdését«.

Ezek ellenében immáron bizonyos, hogy sohasem alkalmazák így az *asszonyt* Bács megyében, mint Révész Ernő értesít (210, jegyz.). Megtudtuk, hogy a palócoknál csak az én felfogásom szerint használják s megkülönböztetik vele a hites és nem hites, vagy továbbfejlődéssel tisztelt vagy gúnyolt asszonyokat (Akka, 262.). Minden kétséget kizárólag állítja ezt a palóc nép és nyelv pontos ismerője, Komoróczy Miklós, amikor azt mondja: »Ahogy én a mi népünket ismerem, és hogy alaposan ismerem, azt is tudom, határozottan állítom, hogy az asszonyra nézve a fentebb írott megkülönböztetés általánosságban fennáll.« (263.).

S hogy mennyire él a nép lelkében e finom megkülönböztetés, senki sem bizonyítja érdekesebben, mint Molecz Béla, aki e voltaképp szórendi alakulatból eredő jelentéstani különbséget nemcsak hogy megállapítja, s létét nemcsak hogy Szentés népe nyelvével

igazolja, hanem lelki és külső okokkal magyarázza, hogy aztán erre az eredményre jusson: »Tehát mégis csak igaza van Rubinyi Mózesnek, hogy megszólja *Emma asszonyt*.«

Íme tehát bizonyos az, hogy az *Emma asszony* emez általános, a nevezettek hites vagy nem hites családi állapotának tekintetbevétele nélkül való használata népünknel szokatlan. Bizonyos az, hogy az *asszonynak* e kétféle használata között: *Kovácsné asszony* és *Lidi asszony* megvan a jelentésbeli különbség. Amaz hites asszonyra illik, emezt nem hites, vagy rég előzvegyült, magára álló, gúnyolt öreg asszonyra, pl. kofára stb. mondják. Ide tartoznak a költők vénasszony alakjai is. Bizonyos az, hogy e felfogás az egész palóc földön, Bács megyében s Szentés vidékén el van terjedve, bár e formának nyelvjárásokban való szerepe még most sincs egészen tisztázva.

RUBINYI MÓZES.

A bankó magyarsága.* Az a Kardos-féle szöveg se tökéletes. Először is: a szórend nem jó. Hogy miért nem jó, magyarázzák meg a szakemberek. Én csak annyit mondok, hogy a népből való magyar ember nem kezdené így: *Az Osztrák-magyar bank...* Kardos ebben egy gombbal feljebb akaszt. — Másodszor: ezt a szót: *jegy* és ezt a szót: *törvényes*, fölöslegesnek tartom a mondatban. A *note* a tízmilliónyi magyarság nyelvében nem *jegy*, s a *banknote* nem *bankjegy*, hanem *bankó*. A *bankjegy* csak a hírlapolvasó magyarság szótárában van meg, és csak betűben több mint a *bankó*. A pénz mindenkinek való, tehát a rajta való írás is szóljon mindenkinek, ne csak a kabátosoknak. — Épp így: fölösleges a *törvényes* szó is az *ércpénz* elé. Nincs forgalomban kétféle pénz: törvényes és törvénytelen. Ha a magyar ember azt mondja: Ezért vagy azért fizetek ennyit vagy annyit, senkinek se jut eszébe megkérdezni, hogy törvényes pénzt ért-e? Hát minek átvinni a pénzre az anyakönyvi megkülönböztetéseket? Hiszen értem én a Szent Precizitás mosolygását, de hát ha mindennek ott kell lennie abban a mondatban az utolsó német hajszálig, akkor csak tegyük oda ezt is, hogy: *nem régi törvényeset*; és tegyük oda ezt is: *az azonnal szó vasárnap nem érvényes, se reggel 9 óra előtt, se délután 5 óra után*. Törvénytelen ércpénzünk nincsen s nem lehet az Osztr.-m. bankban, legfeljebb a múzeumokban, tehát a *törvényes* jelzés fölösleges. — Épp így fölösleges ez a szó is: *kívánságára*. Ha eszünkbe jut Szarvas Gábornak ez a mondása: *A magyar nyelv mindig rövidsége törekszik*, — s megpróbáljuk kihúzni, azt látjuk, hogy mégis benne marad a mondatban. Ott van a bőr alatt, mint a vér az emberben. S hátha én nem *kívánom*, hanem *követelem*? — Végül: nem főintézetinél, hanem: főintézeteiben. Így gondolom magyarosabban a mondatot: *Ezért a bankóért az Osztrák-magyar-bank x korona ércpénzt fizet bárkinek is a bécsi és a budapesti főintézetében*.

GÁRDONYI GÉZA.

* Vö. J. F. megjegyzéseivel Nyr. 29:517.

Cz vagy c? Mikor az Akadémia elvetette a maga részéről a *c*-t, de nem kifogásolta a mások részéről való használatát, megindult a mozgalom az iskolai helyesírás ügyében.

Hogy helyes volt-e ez a mozgalom, vagy nem, az indító okok eléggé megmagyarázzák. Ahány a tanítással foglalkozó erő, annyiféle a helyesírás. Mert hát lám a *c*-vel is úgy vagyunk, hogy »ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes«. Aztán egyik így véli jónak, a másik úgy, s a vége az, hogy a tanuló nem tudja elképzelni, hogy melyik is okosabb a sok közül, mikor az egyik tanítója éppen azt húzza alá vörössel, amit a másik követelt. Ezért szükséges tisztázni az iskolák helyesírását.

Engem azonban az egész mozgalomból csak a *c* és *cz* kérdése érdekel. Tíz év óta tanítom az ábécét, az egész ábécével ki vagyok békülve, de mikor a *cz* és *cs* betűre kerül a sor, akkor már jobb szeretném az egész ábécét nem látni. Hogy miért, ezt is elmondom.

Mondhatom, nekem élvezet az I. népiskolai osztály tanítása, különösen az írás-olvasás-beszéd kedves tárgyam, csak a *cz* ne keserítene. A legtöbb *Abc* címében a *c* ékeskedik, de már belül kettőt (*c* és *cz*-t) enged, vagy ragaszkodik a régi módhoz s csak *cz*-t tárgyal. Hanem hát ez is hagyján volna, ha a *cz* után *cs* nem következne! Mert az ábéce-tanuló gyermekeknek a *cs*-t, mint hangot a *c* és *s* hangjainak összevonásából, mint betűt a *c* és *s* betűk összetételéből magyarázhatom s így is adom magyarázatát, mikor tanítom. Ha nem így áll, akkor mi az a *c*? Vagy mit keres a *cs*-ben az *s* előtt? S ha csakugyan magyarázatom szerint áll a dolog, minek a *cz*-ben a *z*? Vagy mért nem írjuk legalább is hát a *cs*-t logikusan így: *czs*, ha már a *c*-t *cz*-nek kell írunk s ha a *c* a *cs*-nek első jegyében elvitázhatatlan hangösszevonást akar jelezni? Mert vagy önálló hang a *c* vagy nem. Ha önálló, a *z* sallang mellette, akárcsak az ősi huszárkardon a nagy tarsoly forma, amelytől szabadulni kell, ha ősi is. Ha nem önálló, akkor a *cs*-ben szerepelni kell a *z*-nek. Én így érzem s ezt még a 6 éves gyerekek is meg lehet magyarázni s nem fog megtörténni az a kínlódás, hogy hónapokon át külön hangokként olvassa a *cz* két jegyét.

Van azonban más ok is a *c* jegy mellett. Nyelvünk ugyanis meglehetősen tömve van összetett mássalhangzókkal, számukat nem szaporítani, de apasztani kellene. Ha jól tudom, maga Arany J. is tett ezen a téren kísérleteket, mikor p. o. a *gy* jegyet a *g*-nek rendestől eltérő írásával jelelte.

Ezért óhajtom magam részéről a kibontakozást, melynek mielőbb való keresztülvitelére nemcsak az okos, tudománnyal terhelt főket, de az irgalmas apai szíveket is kérem — talán saját gyermekeik nevében is.

SZTRÓKAY LAJOS.

Asszonya. Bársony István, ez a kiváló és komoly írónk szintén használja *felesége* helyett az *asszonya* kifejezést. »Négyszemközt« c. elbeszélésgyűjteményében olvassuk (Singer és Wolfner kiadása, 1894.) a 100. lapon: »A vőlegény vinni akarta az *asszonyát* haza,

a maga szomszédfalúbeli kúriájára»; — u. o. a 120. lapon: »Pedig szereti az *asszonyát* a maga módja szerint«; — s ugyanezen lapon: »De azért szereti az ember az *asszonyát* igazán.« Mindegyik esetben törvényes feleségről van szó. A férfi vonzalmát a nőhöz mélyebben fejezi ki az *asszonya*, mint a *felesége*; az *asszonyában* érvényre jut, hogy egyik testben-lélekben, hogy szeretik egymást nagyon, de a *feleség* szó ezt nem fejezi ki olyan élesen, olyan mélyen és színesen.

BÉRCZI FÜLÖP.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Alattomban, egyetemben. »Hogy az *egyéb*, *egyetemben* szók az *egy(e)d* számnévnék származékai-e, az lehetséges, de nem bizonyos« — mondja Szarvas Gábor 1872-ben (Nyr. 1:63. Vö. Kassai Gyök. Szt. 2:32, 42). »Codexeink korában *egyetem* főnevet nem ismertek, csakis ezt az adverbiumot: *egyetemben*, ez pedig lehet, hogy az *egyett*, *együtt* származéka volt« — mondja Simonyi Zsigmond 1895-ben (Tüz. M. Ny. 373). Azt hiszem, a két »lehet« közt rögtön igazságot tesz az *alattomban* és *egyetemben* adverbiumok szembeállítása. Amannak szerkezete t. i. ismeretes ízről-ízre (Nyr. 19:173 és 21:571): *alattomban* = *alatt* + *on* + *ban*. Vö. »Nem az nyoltzadik éghen volt mint az egyéb tsillagoc, hanem tsak *alattan* az éghnec alsó részében« (NySz. 1574-ből). — »*Alatton* repülnek [a méhek], tsaknem a föld színén«. »Béjáró ajtójakat *alattan* és kitsinyen hadgyad«. (Szathmáry-Király György: Új Angliai Méheskert 1759-ből: 36 és 71 ll.) Kresznerics 1783-ból idézi: »röjtek *alatonában*«. Még SzD-nál is *alatonos*, *alatonkodik* a mai *alattomos* helyett. [Vö. még *alatonnyába* és *alattonyos* MTsz.]

Látni való, hogy az *alaton* csak olyan pleonasztikus alak, mint aminő az *itten*, *mostan*, *régenten*, *eleintén*, *megen*, *megint*, *meginten*, *megintlen*, *addiglan*, *holtomiglan* stb.

Az *együtt* (*egyett*) is fennmaradt ilyen pleonasztikus alakokban: »Valamykoron vagyunk *egyettlenbe*«; »Vr ystent *egyetlenbe* gyczerek« t. i. *együttlenbe* (NySz.). — A GuaryC.-ben pedig (RMNyEml. 4:36 és 37): »ü is vele *igyetön* könyueze« t. i. *együttlen*; »mindön jozagaua *igyetömbe*«. E szerint az *egyetemben* (*eggyetemben Vö. NySz., MA., SzD.) szerkezete is ez: *egyetemben* = *egyett* + *en* + *ben*.

Pleonasztikus képzéseknél igen gyakori az egyjelentésű alakok sokfelé burjánzása. (Vö. *meg-* és *mihelyt*-nél MTsz.) Ez magyarázza meg a régi nyelvben az *egyetemben* sokféle alakját is (NySz.). Bornemisznál szintígy az *egyellenben* és *egyentemben* az **eggyel* (simul, una- és **eggyen* (**eggyenben*, simul, una) határozóknak pleonasztikus továbbképzései.

SZILY KÁLMÁN.

A magyar s betű hangja. Szemere Pál ismertette Kazinczy-nak Tövisék és Virágok c. epigramma-gyűjteményét (Aspasia, 1824-ben), többi közt így szól: »Minekutánna bennünket az idegen istenek

imádása elég hosszú ideig fogva tartott, most ellenkórság ragadoz reánk: különözni erőlködünk mindenben, hogy Originalisoknak tekinthetessünk; mit kíván a szép érzése, arra semmi gondunk. — Igy, minekutánna a *sors*, *voks*, *jus* szavak mutatják, hogy Térítőink a deák S betűt *ess* és nem *essz* hanggal olvasták, ámbár tudjuk, hogy az *ess* hang soha nem hangzott görög és római ajakról, mi tovább is *ess*-nek olvassuk.« Íme ugyanaz a gondolat, melyet több mint félszázaddal később Volf György fejtett ki.

BALASSA JÓZSEF.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 31:278.)

Baranya, K(eszü). Somssich Sándor. — Csanád, K(evermes). Rittner Jakab. — Fog(aras megye) Ol(áh-Újfalú). Nagy Sándor. — Gyöngyös. Kádár Lajos. — Heves, Al-Debrő. Hevesi János. — Heves, Gyh. (Gyöngyös-Halász). Nagy József. — Háromszék. Finta Imre. — Hajdú-Szovát. Rényi Ignác. — Kemenesalja. Sztrokay Lajos. — Kisújszállás. Mészáros Kálmán. — Nógrád. Baloghy Dezső. — Oros-háza. Bérczi Fülöp. — Palóc (Eger). Borsodi László. — Pest m. Solt. Fodor Ignác. — Rábaköz. Patyi István. — Rozsnyó. Komoróczy Miklós. — Somogy, FS(egesd). Peterdi László. — Szeged I. Tömörkény István. — Szeged II. Hodács Ágost. — Tolna m. K(ölesd). Koritsánszky Ottó. — Udvarhely m.) B(ethlenfalva). Paal Gyula. — Vas m. Csk. (Csemesz-Kopács). Pekovits Sándor. — Vas m. Vép. Varga Ignác.

1. A *hamar elment* és *hamar ment el*, *korán abba hagyta* és *korán hagyta* abba-féle kifejezések szőrendje közt a Rábaközben van különbség. A *hamar elment* és *korán abba hagyta* akkor használatos, mikor a főhangsúly ugyan a *korán* és *hamar* időhatározókra esik, de mellettük másodrendű hangsúly van az igei fogalmakon is: *elment* és *abba hagyta*. Mikor az időhatározókat még erősebben akarjuk hangsúlyozni mi rábaköziek, [de mikor? minek? A szerk.] akkor mondjuk: *hamar ment el*, *korán hagyta abba*. Ez esetben az igei állítmány hangsúly nélkül simul a kiemelt időhatározóhoz. — *Már kétszer itt volt* azt jelenti, hogy itt volt és nem másutt; *kétszer volt itt* pedig azt, hogy kétszer volt és nem egyszer. (Hevesi János). — *Hamar elment* és *hamar ment el*, ezekben — úgy érzem — az ige-kötő annyira lefoglalja magának az ige előtti helyet, hogy csakis az első szórend lehet helyes; a másik két példában azonban megtűrhető a szórend változtatása aszerint, amint a kiemelő hangsúly módosul, noha ehhez is szó férne, mert pl. ezekben: *már kétszer itt volt* és *már kétszer volt itt*, értelmi különbséget csak a legfinomabb nyelv-

érzék tud felföldözni, mert a főhangsúly mindakét esetben a *kétszer* határozóra esik. (Belányi Tivadar). — A *hamar elment* sokkal határozottabban beszél, mint *hamar ment el*. Az első alakot érzem az erősebbnek, a másodikat a szelidebbnek. Föltűnőbb e különbség a fölszólító módú mondatban: *hamar elmenj* (előlem, szemem elől, haza, hozzájuk stb.) tökéletesen magán viseli a feltétlen parancs jellegét s ezért határozottabb alak, mint: *hamar menj el* (előlem, utamból, haza, hozzájuk stb.). (Sztrókay Lajos). — *Hamar elment*, ezzel csak azt akarják értesül adni, hogy nem maradt, hanem elment. Azzal, hogy *hamar ment el* a főszűt a *hamar*-ra helyezik, t. i. hogy nem sokat késett. Épp így a következőkben is. *Korán abba hagyta*, itt az van inkább mondva, hogy nem folytatta tovább; ezzel: *korán hagyta abba*, hogy nem soká folytatta. Ebben: *már kétszer itt volt*, földolog a hely, t. i. hogy *itt* volt; *már kétszer volt itt*: ebben inkább az ittlétel többszörisége fontos. (Vas, Csk.) — *Hamar elment*, azt jelenti, hogy nem sokáig időzött, míg *hamar ment el* nem az időt jelenti, hanem a menés gyorsaságát. Pl. ha valakit megfenyegetnek, vagy megijesztenek, mondják róla: hamar ment el, ugyancsak gyorsan hordta el az irháját. *Korán abba hagyta* azt jelenti, hogy valaki valamit csak korán abba hagyott, de *korán hagyta abba* már azt jelenti, hogy idő előtt hagyta abba, amikor még dolgozhatott, vagy élhetett volna (korán hagyta abba az életét szegény). *Már kétszer itt volt* azt jelenti, hogy valaki itt volt, talán egy párszor, mondjuk *kétszer is*, míg *már kétszer volt itt* határozottabb és azt jelenti, hogy bár csak egyszer kellett volna neki jönnie, a te hibád folytán kétszer volt itt. Amaz tehát az *itt volt*-at, emez pedig a *kétszer*-t emeli ki. (Kisújsz.) — *Hamar elment* szerintem kétféle értelemmel használható: vagy egy kis elbeszélés előzi meg s közvetlenül előtte és kötőszó áll; vagy sajnálkozást fejez ki. *Hamar ment el* akkor van helyén, amidőn az elmenés hamarsága nem talál helyeslésre, ez tehát megütöközést fejez ki. (Pest, Solt.) — *Hamar elment* egyszerű kijelentése a megtörtént eseménynek, míg e másik kijelentést: *hamar ment el*, nyomon kíséri az a gondolat: még nem kellett volna, vagy kár volt elmennie. Hasonló különbség van a *korán abba hagyta* és *korán hagyta abba* kitételek között. Határozottan más és más az értelme a köv. két mondásnak is: *már kétszer itt volt* valaki pl. ma délelőtt, tehát gyors egymásutánban; *már kétszer volt itt* pl. a püspök — mondjuk — tíz év alatt, tehát hosszú időköz után. (Gyöngyös.) — *Hamar elment*: ezen azt értjük, hogy nem sokáig való időzés után távozott el, míg *hamar ment el* egészen mást jelent: időzhetett valaki pl. bármilyen hosszú ideig is valahol, de eltávóazása, maga elmenése módja történt meg gyorsan. Tehát a *hamar* az első mondatban időhatározó, a másikban pedig módhatározó. *Már kétszer itt volt*: ebből azt érzem ki, hogy itt volt most és volt itt már máskor is egyszer; *már kétszer volt itt* inkább azt jelenti, hogy ugyanegy alkalomból kétszer is járt valaki itt. *Korán abba hagyta* és *korán hagyta abba* között kevésbbé éles a jelentéses különbség. (Bérczi Fülöp.) — *Hamar elment*, nem maradt sokáig, az elment ige itt nem gyors mozgást,

hanem rendes, nyugodt lépéseket jelent. *Hamar ment el*, sietve, futva, megriadva ment el, amint látta, hallotta a történeteket, nem várta be a végét. *Korán abba hagyta*, meg se lehetett itélni, van-e hozzá képessége, el tudja-e végezni. *Korán hagyta abba*, még nem érett meg a dolog, még nem volt ott a vége, még nem tökéletes. *Már kétszer itt volt* hivatlanul, tolakodva. *Már kétszer volt itt*, végezd el vele, bizonyosan nagy szükség hajtja. (Fog. Ol.) — *Hamar elment* (nem maradt itt); *hamar ment el* (nem későn); *korán abba hagyta* (nem végezte be); *korán hagyta abba* (nem későn); azaz: az első szőrend a cselekvést magát, a második pedig módosulatót emeli ki. Éppen így a harmadik példában: *már kétszer itt volt*, az a fődolog, hogy itt volt, de ha *már kétszer volt itt*, akkor az a fontos, hogy kétszer is itt volt, nem csak egyszer, vagy pedig, hogy csak kétszer, nem háromszor. A gerjени ember ezt így érti. Az pedig magyar. (K o l o z s v á r i o l v a s ó. Magyar Szó 1902. V. 24.) — Három válaszdó szerint minden különbség nélkül használják a két szőrendet (Tolna, K.-Baranya, K. és a palócoknál). — Csak az első, *hamar elment* alak használatos. (Somogy, FS.) — A második szőrendet manapság nagyon kezdik fölkapni az első helyett. Pedig ez határozottan vagy gyenge vagy romlott nyelvérzékre vall. (Cseréj J.)

2. Tiszta magyar vidéken sehol sem mondja a nép ezeket: *ha nem is mondtá, ha el is ment*, ezek helyett: *ha nem mondtá is, ha elment is*. (Belányi T.) — A palóc mindig így mondja: *ha nem mondtá is; ha elment is* stb. — Nem így: *ha nem is mondtá, ha el is ment*; hanem így: *ha nem mondtá is, ha elment is*. Különösen ép még e tekintetben a nép nyelvérzéke a legmagyarabb vármegyében: Hevesben, kivált a kisebb falvakban, pl. Al-Debrőn. — *Ha émént is*. (Somogy, FS.) Kisújszálláson is: *ha nem mondtá is, ha elment is*; a másik szőrendet csak ritkán hallani. — *Ha nem is mondtá, ha nem mondtá is, ha el is ment, ha elment is*: mind a kétféle szőrendet mondják. (Udv. B.) Háromszékben is; az elsőt nyugodt beszédben, a másikat indulatos kifakadásban alkalmazzák. — Rábaközben így mondják: *ha nem is mondtá*; de ritkábban ezt is használja a nép: *ha nem mondtá is*. Hasonlóképpen gyakoribb ez: *ha el is ment*, mint ez: *ha elment is*. Értelmök egy. — *Ha nem is mondtá*, azért tudhattad volna, hogy itt kell lenned. *Ha el is ment tőletek*, azért nem kellett volna rosszat szólni rá. (Vas, Csk.) — Itt így használják: *ha nem is mondtá*, azért én megteszem; *ha el is ment*, azért én itt maradok. (Baranya, K. Tolna, K.) — Hajdú-Szováton mindig így hallottam: »*Hát ha nem is mondtá*, hogy eljön, azért mégis itt lesz.« — Abaujtorna, Borsod, Gömör és Nógrád vármegyékben a nép mindenütt *ha nem mondtá is, ha elment is* helyett ezt a szőrendet használja: *ha nem is mondtá, ha el is ment*. (K o m o r ó c z y Miklós.) — *Ha nem mondtá is* a csendes, nyugodt lélek megnyilatkozása, míg *ha nem is mondtá* már fenyegetést, parancsolást, dacoskodást mutat, a háborgó, feltűzelődött lelki indulatot tükrözi vissza. Így pl. *Ha émént is, majd meggyűn*. *Ha megvert is, bocsásson meg nekije az Isten*.

Ha nem monta is, mégis megláccott rajta; nem lehet az én szemémet bekötnyi — ezekben a türelem nyilatkozik meg. Ellenben az El is megyek! Itt is hagyjak! Még is legyen! módjára szerkesztett gondolatokban: No, mi bajod van velem, ha el is ment? Mit törődöm vele, ha itt is hagyott? Nem baj, ha be is csapott — már a lelki nyugodtságot hiányzik. De sokkal elevenebb gondolkodást, mozgást is mutat az elébbi szórenddel szemben. (Kemenesalja.)

3. Ezeket a köszöntéseket: *kívánok jó napot, kívánok jó éjszakát, kívánok boldog új esztendőt* stb. ilyen szórenddel a rábaközi ember nem használja; de igenis mondja ezt elmenőben, búcsuzáskor: *Isten vele! — Isten vele!* általános használatos Kapuvár vidékén, Rábaközben. (Hevesi J.) — *Isten vele!* sőt *Isten velük!* Zalában csakis így köszönnek távozáskor. Ugyancsak ott hallottam ezt is: *kívánok jó napot!* de csak elvétve, úgy látszik olyankor, ha az illető urasan akar beszélni. (Belányi T.) — Rendes elköszöntő formák: *Isten veled, Isten velé, Isten veleték, Isten velék.* (Vas, Vép.) — A kérdezettek közül nálunk csak ezt a köszöntésmódot használják: *Isten vele!* (Vas, Csk.) — A *kívánok jó napot* nem, a *kívánok jó éjszakát* pedig csak ritkán járja, mert az ilyen köszöntéssel a jó kívánságot is mintegy hatványozni akarják s ezért ritkán, *gyellés* napon, vagy kiváló tisztelet kifejezésekképen használják: *kívánok boldog jó éccakát; kívánok boldog karácsonyi ünnepeket, kívánok b. új esztendőt.* Ez a rend és böcsület. *Kívánok sok minden jóót, sok jó egítségét, sok jó széréncsét* — búcsuzik el a régen nem látott ismerős barát, rokon egymástól, vagy aki hosszú, bizonytalan időre eltávozik, vagy elköl-főzik. Az *Isten velé* általános. No, *Isten velék* mondja a kifelé torduló látogató. (Kemenesalja.) — Köszönnek így: *Kívánok erőt, egészséget. Kívánok boldog új esztendőt.* Azt, hogy: *Isten vele* jobbra az asszony nép mondja. (Tolna, K.) — A kérdezettek közül csak az *Isten vele*-t használják. (Somogy, FS.) — *Kívánok jó napot* stb. Ilyenféle köszöntést gyakran hallottam borbély- és egyéb mesterlegényektől, kik magokat urasan akarták kifejezni, de az egyszerűbb nép egyáltalán nem használja ezt a formát. *Isten vele, Isten velük,* ez az elköszönés itt általános. (Baja.) Miskolczy Gusztáv. — Nálunk így köszönnek: *jó napot, jó éjszakát, boldog új évet kívánok; Isten vele, Istennek ajánlom, Isten maradjon velük, Isten áldja meg!* (Baranya, K.) — Nálunk nem, hanem így: *Jó napot kívánok, boldog új esztendőt kívánok* stb. *Isten vele* nem használatos. (Kisújsz.) — A *kívánok jó napot,* — *jó reggelt*-féle köszönést Hajdú-Szováton is lehet hallani; ha urizálni akar a parasztember, így köszön. De *Isten vele* sohasem hallottam ott, csak *Isten áldja meg.* — *Kívánok jó napot, kívánok jó éjszakát, kívánok boldog új esztendőt:* e köszöntéseket a palóc nép egyáltalán nem használja. Gyöngyösön sem. — *Kívánok jó napot* sat. ismeretlen. *Jó napot, jó éjszakát kívánok* is ritka, csak akkor mondja a paraszt, mikor urasan beszél, különben aggyon *Isten jó napot, dicstértessék a Jézus Krisztus járja. Boldog új esztendőt kívánok.* Távozáskor *Isten áldja meg, Istennek ajánlom. Isten vele* ismeretlen.

(Heves, Gyh.) Gömör s Nógrád határán mondják: *Isten vele!* (Balogh D.) — Az ilyen köszönéseket: *kívánok jó napot, kívánok jó éjszakát; Isten vele!* csak Erdélyben és pedig Szamosújvárott hallottam. (Komoróczy M.) — Ha már kívánok-kal köszön, itt így köszön: *jó napot kívánok, jó éjszakát kívánok, boldog új esztendőt, boldog ünnepeket kívánok.* — Na, János bácsi, magát a felesége elhagyta. — Ha el annyi, *Isten vele* (tehát: *ő vele!*), akkor lássam, amikor a hátam közepét. (Udv. B.)

X

4. Tárgyas ragozás: *mindakettőnket látta? valamennyi almát megettünk?* stb. Egyiket sem hallani igazi magyaros beszédben; csak olyanoktól hallhat az ember ilyesmit, akik törik a magyar szót. (Belányi T.) — A rábaközi nép nem használja tárgyas igeformával az ilyeneket: *mindakettőnket látta, mindnyájunkat kiküldték* stb.; hanem: *ides anyám mindakeltőnket látott, mindünket kiküldtek a szobába, valamennyinket (és valamennyijünket) kinevetett* stb. — Szintúgy Tolna, K. — *Mindegyőnket látta. Mindannyájunkat kiküldtek. Mindegyőnket elhagyák. Mindannyájunkat tisztítottak* stb. A második helyett így mondja: *Mindén őmát megettünk. Mindén edényt kihordott?* (Kemenes-alja.) — Mindig alanyi ragozásban: *mindannyiunkat mögvernek.* A másikat mindig tárgyi ragozásban: *valamennyi edényt kihordta.* E helyett azonban szokásosabb így: *minden edényt kihordott.* (Somogy, FS.) — Vidékünkön a tárgyas igeformát egyáltalán nem használják: *mindakettőnket látott, mindnyájunkat kiküldtek, kettőnket nem látott; az almát megettünk, a földet megszántottunk, a búzát learattunk* stb. (Baranya, K.) — Nem mondja a nép: *mindkettőnket látta*, hanem *látott mindkettőnket* stb. A tárgyatlan ragozást használják ebben is: *valamennyi edényt kihordott* stb. (Kisújsz.) — *Mindakettőnket látta* sat. mondja a nép itt az Alföldön; azt hiszem, másutt is. *Valamennyi almát megettünk, valamennyi edényt kihordott:* itt egy különös nyelvi sajátsággal van dolgunk. A *valamennyi* kifejezés ugyanis nálunk a nép között nemcsak azt jelenti, hogy mind, hanem azt is, hogy egy keveset. Ettől függ aztán, hogy tárgyas vagy tárgyatlan ragozással élünk a mondatban. *Valamennyi almát megettünk* = ettünk meg néhányat; *valamennyi edényt kihordott* = nem hordta ki mind az edényt, hanem csak néhányat. *Valamennyi almát megettük, valamennyi edényt kihordta* pedig azt jelenti, hogy megettük mind az almát, kihordta mind az edényt. (Bérczi F.) — A palóc így mondja: *mindkettőnket látott, mindnyájunkat kiküldtek, kettőnket nem láttak, valamennyi edényt kihordott, valamennyi almát megettünk* — tehát mindig tárgyatlan ragozással. — Tárgyas igeformával beszél a nép a gömör-megyei Ratkón, Jolsván, Nagy-Rócén és Csetneken. Itt lépten-nyomon hallható az ilyen beszéd: *mindnyájunkat csúffá tették, engem szépen ilt hagyták, minket ugyan rászédtek.* Ugyanitt beszélnek tárgyatlan ige-ragozással is. Pl. *már valamennyi gazdát sorra jártunk, a konyhából valamennyi butort kihordott.* Megjegyzem, hogy e vidék népe 3—4 évtized előtt még teljesen tót volt. (Komoróczy M.) — *Valamennyi almát megettünk, valamennyi bort megittunk*, ilyet hallottam, de nem

abban az értelemben, hogy *mindannyi*, hanem *valahányat*, határozatlan mennyiséget. (Heves.) *Mindakettőnket látott, mindnyájunkat kiküldöttek, mindnyájunkat elverték, kettőnket nem látott* csakis alanyi ragozású alakokkal; a következőket szintén csak azzal: *valamennyi almát meg-egettünk*, mind nyüves volt, *valamennyi edényt kihordott*, mind eltörte. (Udv., B.)

5. Ikes ragozás. A rábaközi paraszt így szól: *mégfürdöm, kényeret eszém, sémmit se dúgozom*; s ha az apró gyerek ezeket így mondja: *kényeret eszek, sémmit se dúgozok*, az öregebbek kiigazítják a beszédjét. Ezek közül: *takarodj és takarodjál, törődj és törődjél, veszekedj és veszekedjél* stb. csak az elsőket használják, mintha ezek a többtagú igék iktelenek volnának. Ellenben egytagú igéknél, ha nem ikések is, képez a rábaközi paraszt ilyen alakokat: *aggyá (adjál), várgyá, hozzá (hozzál)*, de használja a rövidebb alakokat is, főképp akkor, ha az ige után kiegészítő, vagy bármily szó következik: *aggy neki, várgy rá. Pipázik, dohányzik, szivarozik* helyett azt mondják: *pipá(l), dohányoz (ritkán), szivaroz* (gyakrabban hallható, mint *szivarzik*); ellenben ezek: *repedéz, hasadoz, el-émaradoz* *ik* rag nélkül használatosak. — *Aluszom, mégfürödöm, kényeret eszém*, semmit se dúgozom. *Pipál, dohányoz, szivaroz, bagóz, utaz.* (Vas, Vép.) — A kérdezettek közül csak ezt: *kényeret eszem*. [Hát alszom, fürdöm stb.? A szerk.] *Takarodj!* ezt indulatosabb állapotban, boszus hangon, halasztást nem tűrően ejtik; míg a *takarodjál* kifejezés enyhébb, inkább jóakarató figyelemztetés. Az *-ik* rag nélkül mondják a következőket: *pipáz, dohányoz, szivaroz, kocsikáz, szakadoz.* (Vas, Csk.) — *Alszom, megfürdöm* mondják, de ritkán, s úgy vettem észre, hogy csak az iskola hatása folytán. *Takarodj* kurta és föltétlen, míg *takarodjál* enyhébb, simább parancsot fejez ki. *Takarodj* rendszeren önállóan, míg a *takarodjál* mondattagként szerepel, pl. *Takaroggyál ki, nem szeretlek! Ne veszekedgyél, mer megharagszom! Alugyál idős lányom!* Az előbbi alakban így: *Takaroggy! Alugy!* A *pipáz, dohányoz, utaz, kocsikáz, szivaroz, repedez, szakadoz* rendes megszokott és használt forma; ikesen nem is hallottam. (Kemenesalja.) — Mondja, de inkább: *alszok, megfürödök, kényeret eszek, semmit sem dúgozok*. *Takarodj* és *-ál* közt nincs értelmi különbség. *Pipázik* stb. nem mondják *ik* rag nélkül. Csak *pipázik* helyett mondják, hogy *pipál*. (Tolna, K.) — *Alszom* h. *alszom*; *megfürdöm* h. *mögfürdök* vagy *mögfürödök*; *kényeret eszöm*; *sémmit se dúgozom* vagy: *ném dúgozom sémmit se*. *Veszekedj* v. *veszekedjél, elaludj* v. *elaludjál* értelmi különbség nélkül. *Pipázik* stb. mindig *ik* raggal, de *pipázik* helyett: *pipál*. (Somogy, FS.) — *Takarodj* és *takarodjál, törődj és törődjél, veszekedj és veszekedjél*. A rövidebb alakot Baján rendszeren akkor használják, ha valamit határozottan, vagy szigorúan parancsolnak. Ellenben a hosszabb alakot sokkal enyhébb, sokszor szinte kérő hangon használják. (Kis fiúknak talán e megkülönböztetés hatása alatt mondják: *Mit csináló édes fiam? Hát mégis elménő? Ejnye! de rossz vagyó!* — szelid szemrehányással, mellőzve a határozott *csinálsz, elmégysz, vagy-ot*.) Egyébiránt Szegzárdon általánosak az ilyenek:

véggyé, írjá, sőt csinájá. Miskolczy Gusztáv. — Mondják: *alszom, megfürdöm, kenyeret eszem, semmit se dolgozom*. Értelmi különbség: *takarodj innen! csak el ne takarodjál, majd adok én neked! csak te azzal törődj! ne törődjél vele! csak veszekedj mindig! ne veszekedjél; alugy, ne alugyál*. Tehát az *ál, él*-t a tiltó módban használják. (Baranya, K.) — *Csak alszok, eszek, dolgozok. A takarodj és takarodjál*, valamint a többi igék között értelmi különbség legfeljebb csak annyi van, hogy az előbbi szigorúbban, az utóbbi pedig szelidebben, inkább kérelően fejezi ki a felszólítást. Amaz közelebb áll a parancsoláshoz, emez a kéréshez, s ez különösen gyakori a gyermekek beszédében. Ha két gyerek összevész, egyik kikapott és sír, a másik hizelegve így vigasztalja: *Ne haraguggyál hé, menjél haza osztán ne ríjjál* (e. h. *stíj*), mert akkor én is kikapok. *Ne töröggyél* avval, hogy kikaptál, máskor ne *veszekedjél*. *Pipázik* stb. -ik rag nélkül nem mondják. (Kisújsz.) — *Alszom, megfürdöm, kenyeret eszem*: legújabbban a paraszt nép is használja; különben attól függ, hogy az iskolában gondot fordítottak-e az ilyen kifejezésekre s hogy gyakran érintkeznek-e műveltekkel, akik ily módon használják (Pest, Solt.) — *Pipál* v. *pipáz*. (Csanád, K.) — *Alszom* igen, de *megfürdök, kenyeret eszek, semmit vagy sokat dőgozok*. (H.-Szovát.) *Pípáz, dohányoz, szivaroz, utaz* stb. igéket -ik rag nélkül, sőt a Hernád-völgyében, Ab.-Torna megyében csakis így hallottam. (Rényi I.) — *Alszom* stb. nem mondja a nép. *Takarodj, törődj, veszekedj, aludj* határozottabb, parancsszerű felszólítást, mint *takarodjád, törődjé, veszekedjé, aludjád. Elaludj* helyett azonban ritka *elaludjád*. Pl. Itt a cukor, de osztán ha meg eszed, *elaludjád* ám! (Cserép J.) — *Az alszom, eszem, iszom, fürdöm* stb. igéket a nép mindenütt *alszok, dolgozok, iszok, fürdök*-nek mondja. Rozsnyó tőszomszédságában van egy község: *Csucsom*, e község népe az u. n. *gorgolyok* (palóc-féle magyarok) a 3. személyben is minden *ik* ragot elhagy és így beszél: *Mosód' az idő, nyálkásod' az út; az öreg is sokat betegesked'*. A *takarodj* és *takarodjál, elaludj* és *elaludjál* kifejezések közül az *ál, él* ragossal a nép nem egyenes és rideg parancsot, meghagyást kíván kifejezni, ellenben a rag elhagyásával egyenesen és szigorúan akaratának, parancsának kíván érvényt szerezni. Pl. *Csak egyszer elaludjál, mindjárt megkönnyebbülsz. Azt mondom gyerek elaludj! Kitakarodj!* (így mordul a kutyára). (Komoróczy M.) — Kalocsán mondja a nép, hogy: *kinyeret öszöm, alszom*, stb. *Szivarozik* stb. *ik* rag nélkül sem Hevesben, sem Rábaközben, sem Kalocsán, sem Szeged vidékén nem hallottam, csupán a *pipázik* h. járja a *pipál*. (Hevesi J.) — A paraszt ember csak így mondja: *alszok, megfürdök, kenyeret eszek, semmitse dolgozok. Takarodj és takarodjál* stb. közt nincs értelmi különbség. *Pipázik, dohányozik, szivarozik, utazik, kocsikázik, repedezik, szakadozik* mindig ikes. (Heves, Gyh.) — Az iktelen ragozású *takarodj, törődj*-féle igealakokat a határozottan parancsoló és tiltó főmondatokban, az *l*-es hosszabb alakot pedig a felszólító mellékmondatokban használják. Pl. *Takarodj a szemem elől! Mondtam már, hogy takarodjál* stb. Íme, a magyar felszólító és kötőmód. (Gyöngyös.) — A palóc nem mondja soha, hogy:

alszom, megfürdöm, kenyeret eszem; hanem: *alszok, megfürdök, kenyeret eszek* stb. Ezek között: *takarodj* és *takarodjál, törődj* és *törődjél, veszekedj* és *veszekedjél* stb. értelmi különbség nincs. A *pipázik, dohányozik, szivarozik, utazik, kocsikázik, repedezik, szakadozik* szók mindig ikesek. — A palóc nem sokat törődik az ikes ragozás szabályaival, de Vasban és Zalában a köznép is így mondja: *alszom, megfürdöm, eszem* stb. Értelmi különbség a *takarodj* és *takarodjál, törődj* és *törődjél* között nincs; ámbár mint parancs vagy felszólítás csattanósabban és mondhatni általánosabban mutatkozik a nép között a rövidebb alak. A palóc vidékeken nem ritka a *pipáz* (hosszú í-vel), *útaz, kocsikáz* (de ez csak gyermekjátékra); ellenben mindig: *dohányzik* (nem -ozik) és *szivarzik, repedezik* és *szakadozik*. (Belányi T.) — *Alszom, megfürdöm* helyett: *aluszom, megfürödöm*, de mindig *kenyeret eszem, semmit sem dolgozom. Takarodj* és *takarodjál; aludj* és *aludjál* között nincs semmi értelmi különbség, de van a használatokban: az *ik-es* alakok járatosabbak. *Pipázik, dohányozik, szivarozik, utazik, kocsikázik, repedezik, szakadozik* csak ikesen használatosak. (Udv. B.) [S az 1. személy *pipázom, dohányozom* stb.? A szerk.] — Háromszék megyében az összetett használják (*alszom, megfürdöm, kenyeret eszem, semmit sem dolgozom*). *Takarodj* és *takarodjál* stb. nincs különbség. Ik rag nélkül Háromszéken *repedez, szakadoz*. *Pipázik* h. mindig *pipálnak*. — *Takarodj*, siess (harag nélkül). *Takarodjál* a haragos indulat kitörését jelenti. (Fog. Ol.) [Tessék ezt jobban megfigyelni! A szerk.]

6. *Aluggyá(l), fekügyetek* lé egyszerű *gy* hanggal Rábaközben, ellenben *maraggy, nyugoggyál, kapkoggy*. Így Vas m. (Vép, Csk., Kemenesalja), Tolna, K. Somogy, FS. Baranya, K., továbbá Udv. B. és Háromszék. — A honti palócok közt hallottam ugyan: *aluggyál*, de ezt is: *aluggy!* de a *fekügyetek, fekügyél*, sőt *fekügy!* rendszeren így hallható és nem egyszerű *gy*-vel. (Belányi T.) — Mondják Orosházán egyszerű *gy* hanggal: *aluggyál*; de *fekügyetek le*. [? A szerk.] — Csakis *aluggyál, fekügyél*. (Kisújsz., Hajdú-Szovát, Heves, Eger, Gyh. — Tótos vidékeken, pl. Losoncon is egy *gy*-vel mondják: *aluggyál, fekügyetek le*. (Kádár L.) [*Nyugoggyatok, maraggyatok, agyanak* is? A szerk.] — Egyszerű *gy* hanggal, de általában egyes mássalhangzókkal beszél a nép Kassán, Rozsnyón és Rozsnyó környékén. Itt nemcsak azt mondják *aluggyál, fekügyél*, de *ostoral* hajtják a lovat, *cukoral* édesítik a kávé és *vanakal* kontrázzák meg a játékost az alsósban. (Komoróczy M.) — *Aluggyál, fekügyetek*, Kalocsán így hallottam, de e város népe soha kettős mássalhangzót nem mond, hanem: *öcse, ösze-visza, töte, vöte, szöte, agya ide!* (Hevesi J.)

(Folytatása a jövő számban.)

IZENETEK.

Ha kifutja az időmből. Ez aligha szokásos szerkezet valahol. Nyilván két szólás vegyülése: *ha kifutja az időm + ha telik az időmből.* — Szóegyeztetései egészen délibábosak! Csak egyet cáfolunk: a *-től* ragnak nem az első, hanem a második eleme fejezi ki a távozást (mint a *-ből* és *-ről* ragokban); ha az első elem is távolságot jelölne, akkor *-től* annyi volna, mint *‘távol-ról’*, pedig az az értelme, hogy távolra, tkp. a közelből el (l. MNyelv v. TMNy).

K. Gy. *Bajzának én két költeményét szeretek:* ebben a mondatban a tárgyatlan ragozást igen helyesen alkalmazta az a tiszamenti magyar aszszony. Kegyed szerint itt *‘két bizonyos költeményről* van szó, nem pedig Bajzának a k á r m i l y e n két költeményéről. De ugyanezt mondhatná erre a mondatra is: Bajza versei közül én *két költeményt szeretek* legjobban. Nemde itt is bizonyos két költeményről van szó. — Hogy a személyragos tárgy teljesen határozott-e s okvetetlen tárgyas igealak kell-e, annak nagyon egyszerű a próbája, t. i. az, hogy vajjon lehet-e határozott névelőt v. mutató névmást oda tenni: *Két költeményét szeretek*, de: *szeretem (azt) a két költeményét.* *Két libámat elloptak*, de: *ellopták a két libámat* (a z t a kettőt, amelyről már szó volt. v. amelynél több nincs).

Cikk és cikkely egyaránt helyes, a rövidített *cikk* megvan a nép-nél is (az almának, dinnyének egy-egy cikkje, e h. gerezd). *Cikke*z és *cikkelyez* közt különbség is van: *cikke*zünk az újságba, *becikkelyez*ünk vmit a törvénykönyvbe.

B. D. A *gorkoványi bort*, mely a kegyed adomája szerint a monoki kocsmából terjedt el, a MTsz. s a B.H. szerint Zalában, a Nyr. 28:569 szerint a budai hegyekben is ismerik (uo. a magyarázata is közölve volt).

Beérkezett kéziratok. Molnár Antónia. Találós mesék. — Szűcs I. Tájszók és szólások. — Simai Ö. Dugonics nyelvújítása. — Ősz J. Kibéd nyelvsajátságai. Népmese. — Hallgató J. Tájszók. — Somssich S. Gúnynevek. — Gábor A. Tréfás mondások, tájszók, szólások. — Gönczy M. Adomák. — Szűcs I. Szavak és szólásmódok. — Andorffy K. Tarattyu. — Akka. Egyik kiváló barbarus felelete. — Bagyary S. Nyelvtörténeti adat. — Baloghy D. Palóc metaforák. Nyil.

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

II.

A jelbeszéd fogalma és lélektani fejlődése. A jelek fölosztása: rámutató és ábrázoló jelek. A jelbeszéd alaktana. A jelek jelentésváltozása. A jelbeszéd mondattana.

Wundt néplélektanának legérdekesebb s talán legeredetibb fejezete a kifejező mozgásokról s a jelbeszédről szóló rész. Mind-ama kérdések, amelyeket Wundt munkájának e részében tárgyal, a lélektan és a nyelvtudomány határkérdései: módszeres megoldásuk egyaránt szükséges az elemi akarati élet, s a kezdetleges nyelvfejlődés tényeinek megértéséhez.

A jelbeszéd a gondolatoknak látható jelekkel való közlése s így középhelyen áll az írás és a hangos beszéd között. A fogalmakat látható jellel jelöli, mint az írás, de e jeleket nem rögzíti tartós anyagon. A *physis* vagy *thesis* kérdése a jelbeszédnél is sok vitára adott alkalmat. Némelyek, az írás analógiájára, a jelbeszédet is a hangos beszéd helyettesítőjének, pótlékának s így tudatos föltalálás eredményének tekintették. Mások, utalva a jel és a jelzett fogalom közvetlen szemléleti kapcsolatára, a psychophysikai fejlődés mellett kardoskodtak. A főkérdés, hogy vajjon a jelbeszéd föltalálás eredménye-e, vagy pedig az ember psychophysikai szervezetének általános föltételeiből, határozott, mindenütt jelentkező lélektani törvényszerűséggel fejlődött, Wundt kutatásai után eldöntötteknek tekinthető.

A természetes jelbeszéd hasonló föltételek mellett mindig magától s hasonló alakban fejlődik ki; s épen a föltételeknek és a hatásoknak ez az egyezése legkézzelfoghatóbb biztosítéka a fejlődés minden külső kényszerszertől és önkényes beavatkozástól ment lélektani törvényszerűségének. Ez természetesen nem zárja ki az egyesek befolyását, sem a mesterséges tökéletesítés lehetőségét. Sőt ez utóbbi hatások kezdettől fogva kísérik a jelbeszédet, úgyhogy a kérdés tulajdonképen az, hogy milyen viszonyban van

a természetes fejlődés a mesterséges alakítással, vagy más szavakkal, az általános és egyetemes érvényű lelki törvényeken nyugvó folyamat az egyéni, eredetileg egyetlen tudatra szorítózkodó indítékokkal.

A jelbeszédnek az a négy fajtája, amelyre Wundt kutatásai közben leginkább vetett ügyet, lélektani szempontból nem egyenlő értékű. A nápolyiak jelbeszédének sok évszázados története van; a jelek, majdnem kivétel nélkül, konvencionális jelképek, amelyekre a hangbeszéd hatott, ezt mutatja egyes jelek és bizonyos közmondásszerű szólások kétségtelen kapcsolata. A dakotaindiánok jelbeszéde középhelyen áll a fentebb említett konvencionális jelrendszer és a hangbeszédtől teljesen függetlenül fejlődő jelbeszéd között, amelyet kedvező körülmények között a siketnémák szoktak kifejleszteni. A ciszterciták jelbeszéde végre, amelyet tudatos megegyezés hozott létre, nyelvlélektani szempontból csekély értékű, s legfellebb azért tanulságos, mert azt bizonyítja, hogy a közönségesebb érzéki képzetek jelei még közös megállapodás esetén is nagyrészt megegyeznek a természetes jelbeszéd jeleivel.

Ha a jelbeszédnek lélektani fejlődését vizsgáljuk, abból az alaptételből kell kiindulnunk, hogy a természetes jelek kifejező mozgásokból erednek, tehát eredetileg nem képzetet közölnek, hanem indulatot, érzelmet fejeznek ki. A természetes jel első sorban önmagát kielégítő indulatnyilvánulás, képzetnyilvánulássá csak másodsorban lesz, amennyiben minden indulathoz egyszerűsmind erős hangulatú képzetek is kapcsolódnak. Így az egyik egyén kifejező mozgása fölkeltheti a másokban a megfelelő képzet-tartalmat s vele együtt ugyanazt az indulatot is; de másrészt újabb képzeteket is kelthet, s ezek ismét jelekben nyilvánulnak. Ebben az esetben a második egyén jelei már nem a látott jelek ösztönszerű ismétlései: az együttmozgásból (Mitbewegung) felelő mozdulat lett. Ez az átalakulás még mindig az ösztönszerű mozgások határai között történik, de a képzetek, az indítékok váltakozása lassanként az akart cselekvés föltételeit is mindinkább magában foglalja. Egyidejűleg a képzetkapcsolatok is világos értelmi folyamatokká sűrűsödnek; tudatos vonatkoztatások és hasonlítások csatlakoznak hozzájuk; a képzettartalom fokozódó ereje az érzelmi elemeket s velük együtt magát az indulatot is gyöngíti. A jelváltás közben az egyik egyénből a másikba átömlő indulat a jelváltásban nyilvánuló közös gondolkodássá válik.

A jelbeszéd, legalább ami állandó elemeit illeti, még ma is az ősnylv fokán van, úgyhogy a jel és a jelzett képzet közvetlen kapcsolatánál fogva nem nehéz a jeleknek lélektani természetét s a kifejező mozgásokkal való kapcsolatukat fölsismerni.

Az a két alapforma, amelyben az indulat képzettartalma nyilvánul, megfelel a jelbeszéd két alapformájának: a r á m u t a t ó és u t á n z ó jelek csoportjának. A jelbeszédnek további kialakulása közben a rámutató jelek lényegükben változatlanok maradnak, míg az utánzó (ill. á b r á z o l ó) jelek sajátos jelsorral oszolva u t á n k é p z ő, e g y ü t t j e l ö l ő és j e l k é p e s jelekké fejlődnek.

A r á m u t a t ó jel nemcsak a legegyszerűbb, hanem a legeredetibb is; a gyermekeknél legkorábban jelentkezik, s abban az esetben, ha a tárgy a látás körébe esik, a figyelem ráirányításának legbiztosabb eszköze. Vele érteti meg magát eleinte a siketnéma s kezdetben be is éri vele; csak ha elmúlt dolgokat akar elbeszélni, vagy kívánságát s gondolatát kifejezni, kell az utánzó jelekhez fordulnia.

A rámutató mozdulat eredetileg csak jelenlévő tárgyat jelez, s így különösen két képzetcsoporthoz jelzésére alkalmas: 1. jelöli a beszélgetés személyeit (én, te s bizonyos fokig ő, ők is); 2. a térbeli viszonyokat (fent, lent, jobbra, balra, elöl, hátul, mindig az embernek saját testéhez viszonyítva). Ide tartozik a nagyság és kicsiség jele, az egyes testi szervekre való rámutatás, midőn működésüket vagy tulajdonságukat akarjuk értetni (szem, fül, orr, nyelv = látás, hallás, szaglás, ízlés; ajak = piros).

A szorosan vett rámutató jelek szegénységét jellemzi, hogy felsorolt fajaik sok tekintetben már átnyúlnak az utánzó jelek területére. Így a kicsiség és nagyság jelzésénél a rámutató jel egészen utánképzővé válik, az egyes szervekre való rámutatásnál a működés fogalmára való átvitel csak azért lehetséges, mert ez esetben a rámutató jel tulajdonképen az ábrázoló jel megrövidült formája. Midőn végre a térbeli mozgásnak időbeli jelentést tulajdonítunk, már a jelképek határát érintjük, bármilyen természetes is magában véve a két szemléleti forma kapcsolata.

Az á b r á z o l ó jelek első csoportja, az u t á n k é p z ő jelek közvetlenül csatlakoznak az utánzó kifejező mozgásokhoz. Az utánzó jelek vagy r a j z o l ó k, vagy a l a k í t ó k (plasztikusok), aszerint, amint a tárgynak csak körvonalait rajzoljuk

mutatóujjunkkal a levegőbe, vagy alakját kezünkkel testszerűen utánozzuk. A rajzoló jel kezdetlegesebb, s a természetes jelbeszédben gyakoribb. Így a siketnéma a ház kifejezésére tetőt és oldalfalakat rajzol; a szobát négyszöggel, az udvart körrel jeleli. Gyakran, különösen állatoknál, megelégszik egy-egy jellemző testrész lerajzolásával; így pl. a szarv ökröt jelent stb. Folyamatokat és cselekvéseket, amelyeket a hangbeszéd igékkel fejez ki, szintén jelelnek rajzoló mozdulattal (pl. a jobb kéz középső és mutató ujjja a bal karon mozgatva = »menés«).

A l a k í t ó (plasztikus) jelek leginkább hagyományozott jelbeszédben vannak, s könnyen konvencionálisakká válhatnak. Ilyenfajta jelek Nápolyban: összeszorított ököl kinyújtott mutató- és kisujjal: szarvasfej; ököl kinyújtott hüvelykkel: palack. Az alakító jel némelykor r á m u t á t ó v a l párosul: pl. a két mutató- és hüvelykujj alkotta kör, keletről nyugatra mozgatva: nap.

Azok az u t á n k é p z ő jelek, amelyek a tárgynak csak egy-egy jellemző tulajdonságára utalnak, átvezetnek az együttjelölő mozdulatokhoz, amelyek önkényesen egyetlen ismertető jelet választanak ki, s az emlékezetképet képzettársulás segítségével keltik föl (pl. a siketnémánál a kalap megemlése = ember). Az együttjelölő természetű alakító jeleknél rendszerint az arc is közreműködik, még pedig olyan módon, hogy az arckifejezés a jel megértéséhez okvetetlenül szükséges érzelmi állapotról tájékoztat, míg a tulajdonképeni együttjelölés a kéz föladata (összeszorított ajak, merev nézés és föltartott mutató ujj = csendre való fölhívás).

A jelbeszéd első kifejlődésére nézve legfontosabb lépés a jelképes v. képleges jelre való átmenet. Magában véve tkp. minden jel jelkép, t. i. egy képzet érzéki képe, még pedig, a szóval ellentétben, nem külső és esetleges, hanem teljesen megfelelő jelkép. Szorosabb értelemben mégis akkor nevezünk valamely jelet képlegesnek, ha nem közvetlenül, hanem fogalmi átvittel utal a képzetre. Így pl. a félmarok közvetlen képzettársuláson alapuló jele az ivóedénynek; ugyanez a jel 'víz' értelemben már képleges (bár jelentése érzéki marad), mivel a képzettársulás egy közvetítő fogalom segítségével történik.

Egy lépéssel tovább vezetnek az oly fogalmak jelképei, amelyeket nem lehet érzékelhetően ábrázolni, midőn pl. az ostobaságot számárfüllel jeleljük. Az ilyen jelekből új képzettársulási tagok közbejöttével könnyen származhatnak bonyolultabb s ren-

desen több jelentésű képleges jelek, a melyek jelentése mindig jobban távolodik az utánképzőkétől. Ha így a másodrendű képleges jelsor kifejlődött, lehetséges olyan elsőrendű jelkép is, amelynek kezdettől fogva képleges jelentése volt. Ilyen eset pl. ha a hazugságot a bal mutatóujjnak balra lefelé való mozgatásával fejezzük ki, tehát mintegy „ferde irányú beszéd”; mert ezen a képzeten kívül e mozgásnak semmi olyas értelme nincsen, amely a közvetlen szemléletnek megfelelné. Az ilyen jelképek, amelyeket nyilván a közlés szándéka teremtett meg, nagyon magukon viselik a tudatos föltalálás bélyegét.

Az egyes jelek kisebb-nagyobb elterjedése rendszeren attól függ, hogy jelképiességük a képzettársulás és appericipiálás általános érvényű törvényein alapul-e, (pl. hüvelyk- és kisujj egymással szemben = erős és gyenge) vagy különös szemléleten (pl. Nápolyban az „igazság” jele, amely Justitia mérlegtartására emlékeztet).

A jelbeszédnek etimológiája után az alaktanára térve át, szembeötlő mindenekelőtt, hogy nincsenek meg benne a logikai kategóriák megkülönböztetésére szolgáló alaki ismertető jelek. A jelbeszéd csak — nagyobbbrészt érzéki tartalmú — tárgy-, tulajdonság- és állapotfogalmakat ismer, de rendszeren ezt a három fogalomalakot sem maguk a jelek különböztetik meg. A cselekvést jelentő jel helyettesíthet, csaknem minden megszorítás nélkül, tárgyfogalmat is, és megfordítva. Az ivás jele jelenthet italt és vizet is, a palack jele bort vagy ivást.

A jelek magukban véve csak az egymásután következő fogalmakat jelölik, anélkül, hogy logikai, térbeli és időbeli viszonyukra utalnának. Épen ezáltal a jelbeszéd minden eseményt közvetlenül jelenlevővé változtat át s ez viszont megmagyarázza sajátosságos eleveenségét. Nemcsak azt tudjuk meg, hogy mi történt, hanem azt is, hogy hogyan történt; az ujjak nemcsak egyszerűen utánozzák a menést, hanem gyorsan vagy lassan mozognak, sietve vagy meggondoltan. A jelbeszéd megérzékíti azokat a gondolati elemeket is, amelyeket a mi viszonzyszavaink jelölnek, vagy ha ez nem lehetséges, a képzetek kapcsolatával sejteti őket; így pl. „a macska a háztetőn” így bomlik fel: „macska, tető, fent”. „Meghalt, mert nagyon az ivásnak adta magát” = inni, inni, meghalni. A jelbeszéd az alaki elemek hiányán úgy segít, hogy a gondolatokat egyes önálló képzetekre bontja föl, vagy hogy a hallgatag logikai kiegészítést az összefüggésre bízza.

A jelhez tapadó alaki sokértelműség mellett fogalmi sokértelműség is előállhat a jelentés eltolódása folytán. Az utánképző jelnek, hogy azt a képzetet keltse föl, amelyet a beszélő értetni kíván, egyértelműnek kell lennie; pedig már az alakító jelnél a jelentés és alak annyira távol esnek egymástól, hogy ugyanazon jelnek igen könnyen többféle jelentése is lehet. Még nagyobb a képzetkör az együttjelölő jelnél (kalaplevegés jelenthet embert, udvariasságot, köszöntést stb.) s legnagyobb a képlegesnél, akár, mert a jelnek kezdettől fogva több jelentése volt, akár, mert az egyik jelentés a másikból fejlődött. A jelek tehát, éppen úgy mint a szavak, alá vannak vetve a jelentésváltozásnak, amelynek segítségével a gondolkodás változó szükségleteihez alkalmazkodnak. Távolabb eső fogalmakat közbeeső fokok közvetítenek s természetesen a képzetkapcsolatok, melyek az átmenetet lehetségessé teszik, majd belső, majd külső, majd pusztán esetleges vonatkozásokon alapulnak.

A jelek jelentésváltozásának időbeli sorrendjét ritkán lehet közvetlenül észlelni, mert ezen a téren úgyszólván semmi sincsen, ami az irodalmi emlékeknek megfelelne; rendesen csak a lélektani valószínűség szerint dönthetjük el, hogy melyik jelentés az első és melyik az utólagos fejlemény.

A jelbeszédnek végre van saját mondat tana is.

Gyakran hangoztatták azt a fölfogást, hogy a jelbeszédnek nincsen mondata, tehát nincsen nyelvtana sem, mert, szokták mondani, a fogalmi jelek egymás mellé sorolása (alma — apa — én = apám nekem almát adott) nem mondat; hiányzik az a kapocs, amely e jeleket egységes egésszé fűzze össze.

E téves nézet keletkezését eléggé megmagyarázza egyrészt az, hogy a jelbeszédben az igének megfelelő jel igen gyakran elmarad, másrészt meg az a körülmény, hogy azok az alaki elemek, amelyek a hangos beszédben a nyelvtani kategóriák alá való sorolást végzik, teljesen hiányzanak.

Azonban evvel szemben meg kell jegyeznünk, hogy a hiányzó igefogalmat a legtöbb esetben jelzi a jelet kísérő arckifejezés. Ha az előbb idézett mondatot fölszólító módban gondoljuk, tehát: ,apám, adj kenyeret', a mondat kérő, fölszólító természetét az »én« vagy »nekem« jelet kísérő, s a rendestől eltérő arckifejezés világosan kifejezné.

Különben az egyes jelek nyelvtani értéke épen attól függ, hogy miképen alakulnak az egyes jelek egységes mondattá. A siket-

némák jelbeszédében rendesen az alany áll elöl, a jelző, ha egyszerű tulajdonságfogalom, a tárgyfogalom után, a tárgy pedig a cselekvés előtt áll, amelyet elszenved. Így pl. ezt a mondatot »a haragos ember megverte a gyereket« így bontják föl: ember — haragos — gyerek — ütni.

Nagyjában az indiánusok jelbeszédében is ugyanez a jelek rendje, bár hangbeszédük teljesen eltérő szerkezetű.

E föltűnő szabályosságnak oka részben a képzetfolyamat általános törvényei, részben a jelbeszéd sajátos természete. Mivel a jelek tulajdonképpen az egymásután következő események utánképzései, a jelbeszéd természetszerűleg olyan sorrendben adja elő az eseményeket, amint az illető egyén átéli őket, s olyan rendben írja le a tárgyakat, amint egyes részei tudatába jutnak. A mondottak alapján erre az egyszerű meghatározásra jutunk: »A képzetek (természetesen a megfelelő jelek is) mindig szemléletességük arányában követik egymást, még pedig a sort a legerősebb képzet nyitja meg; ahol gyöngébb képzet után erősebb áll, új mondat kezdődik.« (Sütterlin.) Ha az egyes képzeteket (szemléletességük szerint) számokkal jeleljük, a Wundttól idézett indiánus jelmondat (»fehér katonák, akiket egy magas állású, de ostoba tiszt vezet, elfogták a Mescalero indiánusokat«) ilyenformán tagozódnék: 123 | 134 | 12: Katonák — haj — fehér | tiszt — magas állású — ostoba | Mescalero — fogva.

A jelbeszéd tehát az összetettebb gondolatot kis részekre bontja, ami a szenvedélyes előadás jellemző sajátsága szokott lenni. Így a jelbeszédben a beszédnek mondatszakaszokra való finomabb tagolása nincs meg; az összetett mondatból mindig egyszerű mondatok egymásutánja lesz.

* * *

A nyelv, s már a jelbeszéd is, hű mása az ember lelki életének. Fejlődése azonos a lelki élet fejlődésével. A szellemi fejlődés jellemző alaptörvénye, hogy a következő mindig a megelőzőből fejlik ki s vele szemben mégis egészen újnak tűnik föl, a »lelki eredők« vagy a »teremtő szinthezis« e törvénye lépésről lépésre nyilvánul ama lelki folyamatok egymásutánjában, amelyek a jelbeszéd fejlődése menetét jelzik.

Ez a fejlődés, amelyben az újat nem a külső erő, hanem

a megelőzőben is már működő elemi lelki föltételek fokozása hozza létre, az általános nyelvfejlődés legkezdetlegesebb, de épen kezdetlegességénél fogva legtanulságosabb példája.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A MAGYAR SZÓREND.

VII. A fölszólító mondat szórendje.

A fölszólítás (parancs, kérés) mindig nyomatékos. Az élő beszédben legtöbbször csak az igés szólamból áll s ez is vagy puszta igét vagy egy-egy szóval bővített igét foglal magában. *P. várj! gyere! gyere ide! tedd le!* — Aránylag sokkal ritkábban következik egy vagy több más szólam, mint p. *Feküdjetek* már le, | *gyerekek!* *Ne* hagyd itt ezt a | *szemetet!* És még ritkábban szolgálnak az ilyenek előkészítőül: *A gyerekek* | *feküdjenek* már le! Ezt a *szemetet* || *ne* hagyd itt!* (Csak a megszólító névszó előzi meg gyakran a fölszólítást, de azt így is, úgy is külön mondatnak tekinthetjük; p. *Gyerekek. feküdjetek* már le!)

A rendes fölszólításban a bővítmény nyomaték nélkül követi az igét; p. *Takarodj ki! Gyere* haza! *Fogadj* szót! *Legyen* szíves!

Menjetek bé a szoros kapun! intrate per angustam portam (Máté VII:13, MünchC., Kár., Félegyházi; menjetek az szoros kapun be JordC. 373). Te orcádat mosd meg: faciem tuam lava (JordC. 370). Gyűljenek egybe a vizek és tessék-ki a száraz: congregentur aquae et appareat arida (Káldi, I. Móz. I:9; ez és sok más régi példa Mol. 100—1). És monda fiának: Jösz' ide kicsinyem! (Ar. BH.) Feledés árnyékán || nőjön fel a bosszu! (uo.) Még az éjjel.. csendesen || *másszuk* meg e kevély sziklákat! (Ar. MO.) Csak egyszer *lakjon* jó, mingyá helyin van (Nyr. 22:377; itt a fölszólító mód, mint sokszor, föltételt fejez ki, l. Nyr. 19:309, Mol. 101). — Engedelemkérés (mindig ilyen szórenddel): *Hadd* nézzem meg! A székelynél és csángóknál az ige hangsúlyozásával is: *Hadd nézzem* meg! s aztán a 'hadd' nélkül is: *nézzem* meg! »Állj meg, rózsám, *kérdjelek* meg!« (Csángó népdal, a Nemzet c. napilapban 1:115.) — Az ige és bővítménye közé néha más szók van-

* A tiltásban mégis vmivel gyakrabban: Két úton szívünk ne járjon! (Pázm.) Dícséretet és kárt ne tekintsen! (Pázm.) Én lemondtam róla, lelke-
met ne nyomja! (Ar. Toldi VIII.) L. Nyr. 19:437—8.

nak közbeszúrva: Vedd ezt a bőrt le! (Ar. Arist. 2:247.) No hiszen kerüljön még valaha a szemem elé! (Eötvös K. 5:45.) Menj csak föl a pallásra! (Nyr. 3:558.)

A nyomatékosabb fölszólítást, szigorú parancsot úgy alakítjuk, hogy a bővítményt, az igekötőt tesszük előre, arra vetjük a nyomatékot, egyúttal magasabbra emeljük a hangot a mondatnak utolsóelőtti szótagjáig, úgyhogy ezt a szótagot ejtjük legmagasabb hangon. P. *Kitakarodj! Haza gyere ám! Szót fogadjatok! Jó légy ám! Jóké legyetek ám!*

»Megadd holnapig a pénzemet! Elmenj oda, mihelyt lehet!« (Verseghy: MGramm. 262. §.) Elfelejts, ha meg nem védelmeztél! (Vör. Salamon.) »Te Trézsi! — mondja a kulcsárnénak, — nyitva legyen a szemed, *meqláss* mindent, — melegágyakra idején dobd a gyékényt, — zabot *adj ki* a vendéglovak számára, a padlásajtót *bezárd*, hogy valami bolond föl ne tévedjen, — aztán meg ne lássam, hogy a majorság a másik udvarról átszökjék, — látod azt a kanpulykát az udvaron, — *mindjárt kergesd át*; a teheneseknek pedig *megmond*d, hogy a sót a borjuknak adtam, nem ő nekik!... Most elmehetsz!« (Vas G. Nagy idők 371.) Lekösd, nyomor fia, oldaladról! (a kardot, Szigl. Rózsa 2. föl.) »Itt van örökséged, megnézd! Aladárkám« (Ar. BH.) »Megállj, hé! Elvidd azt az ostort innen! Megtudd, hogy megbánod!« (Arany példái Hátr. próz. 362.) Látogass meg, ha Pestre jössz, de meglátogass ám! (Fogarasi példája M. Akad. Értesítő 1860. 1:227.) Fene megegyen! (székely, Nyr. 4:514.)

Ennek a sajátos szórendi nyomósításnak az okát nehéz megmondani. Molecz szerint: »Hogy az igekötővel meghatározott felszólító ige szigorú parancs esetén használatos manapság: az nagyon könnyen megérthető fejlődés, mert hiszen mindennemű meghatározással pontosabbá, szigorubbá, határozottabbá válik beszédünk, s így természetesen felszólításunk is« (103). De ez még nem teszi elég érthetővé, miért éppen az igekötőt hangsúlyozzuk, mikor parancsunk a cselekvés megtételére irányul. — Kallós azt hiszi, hogy »e mondatokban eredetileg rész szerint való ellenmondást akarunk értetni: *haza* menj (s ne máshová)! *be* gyere! *sorba* állj! stb.; ez a szórend kiterjedt azután az igekötős ígérekre is« (Nyr. 29:444). De ez már csak azért sem lehet helyes magyarázat, mert ha nyelvemlékeinket nézzük, azt látjuk, hogy a régiek ugyanezt a szórendet használták számtalanszor, anélkül hogy bármi nyomósító, fokozó értéket tulajdonítottak volna neki. Példák (sok más idézet Mol. 104—5):

Te orcádat *megmossa*d! (MünchC. és Félegyházi uo., ahol a JordC. 370 azt mondja: te orcádat *mosd* meg). Kérlek tégedet,

uram., *megbocsássad*.. vmit vétkeztem (VitkC.). Avagy megadjad énnekem ez frátereket, avagy elbocsáss engemet es Jeruzsálemben (DomC. 299). Meghallgassad én imádságomat (KesztC. 6, így uo. 9, 10, 35, 44, 134 s még sokszor). *Vegyétek* kernyűl Siont és *meg-eleljétek* ütét: circumda Sion et complectimini eam (KulcsárC. 116). Megüzenjétek nékem (DöbrC.; a megfelelő helyen JordC. 359, továbbá Heltai és Félégyházi bibliájában: izenjétek meg). Isten felneveljen és megsziporítson! (RMK. 2:118.) Valakinek kárt tett, megelégitse azt (Kár. Bibl. 1:120). Fejek haját köröskörnyűl ollóval megiggyengessék (uo. 2:151; vö. Fejek haját ollóval egyengessék meg, Czegl. Dágon 2:21). Azt is eleven hittel megfogjuk! (Pázm. Kal.) »A feslett erkölcsökből *levetközödjünk*. *Vessük* el a setéség cselekedetét, tehát *megtapodjuk* régi erkölcsünket« (Pázm. Préd. 151). Ez egyet megtudjátok, szerelmesim! (Káldi Préd.) Ezek meg kezdvén lenni, *feltekintsetek* és *emeljétek* fel a fejeteiket (uo.).

E régi nyelvszokásnak maradványa még a népnyelvben s újabb íróknál is néhány állandó szólásmód, melyben szintén minden fokozó érték nélkül látjuk e szórendet:

Isten, mi istenönk *megáldjon* minket, isten *áldjon* meg minket..! (DöbrC. 126.) No most az Isten megáldjon! (Tóth K. Mátyás anyja.) »Isten *megáldja*, szomszéd uram! — *Áldja* meg az Isten!« (Nyr. 19:573.) »Nem látlak már, munkácsi vár! Isten *megáldjon*! *Megengedjen* a magyarság, már ezt kiáltom« (1711, Thaly: Adal. 2:317). De már megengedj, hogy ily soká papolok (Vitk. Munk. 2:170). *Megbocsásson* ked, hogy ezt találám mondani (Mikes 52. lev.). Megbocsáss, Artemi! az erőszakról (Fal. 849). Oh Isten! megbocsáss a mi vigasztalhatatlan bánatinkért (Könyi, Abel hal. 142; Kazinczynál a megf. helyen Munk. 2:153: Sz. Isten, *bocsásd* meg a nyavalyás bűnösnek, ha ő fájdalmában kesereg). Megbocsásson rózsám! (Kovács P. Fars. kaland 11). L. még Mol. 105—6. — Megmutatom, *me glásd*, ki a férfi rajtad (Ar. BH). Meglássza no bárki, megvívok Etellel (uo.). Itt még éppenséggel gyöngé a fölszólító érték, jóformán csak a. m. meglátod, meglátja; talán éppen azért van a jelentő mondat szórendje alkalmazva.

Az igés szólammal a fölszólításban is — ép úgy mint a jelentő mondatban — egy szólamra egyesülhet egy-egy összefoglaló kifejezés, úgyhogy utána elgyöngül a fölszólító ige nyomatéka. De érdekes, hogy a rendes esetek analógiája szerint itt is megkülönböztetjük a fölszólításnak kétféle szórendjét gyöngébb és szigorúbb értelemmel, ámbár a hangsúlyozásban itt alig van különbség közöttük. — Példák:

I. Összefoglaló kifejezés gyöngébb fölszólítással (az összef. szórend esetei szerint rendezve): 1. Emberködjél, hogy | *ezután is*

maradjon meg | híred neved (Decsi, NySz). Hadd az porta is értse meg az Lupul hitetlenségét (RákGy. Lev. 215). — 2 *Mind a kettő* jöjjön be! — 3. Holnap *korán* kelts föl! *Hamár* gyere be! *Jól* rázd föl! — 4. *Úgy* gyarapodjék meg a mi hitünk, hogy semmi kísértet velünk meg ne tagadtassa (Telegdi, Evang. 1:85). Jobb [= inkább] *fejem* essék el! (Decsi, Adag. 230.)

II. Összefoglaló kifejezés szigorúbb fölszólítással: 1. Aztán *te is* bemenj ám! — 2. Nekem *mind* megmondjad! (VirgC. 110). S abból ne jusson nekem is? — Fele *mindig* a tied legyen, édes fiam! (Vas G. Nagy idők 71.) Fegyverviselő nép *mindenki* felüljön! (Ar. BH.) Azért hadi népem *mind* haza szélessze! (uo.) Bátor *akárkik* meglássák! (KatLeg.) E fiúból pap lesz, *akárki* meglássa! (Ar. Családi kör.) — 3. Holnap *korán* felkőccsik ken (felköltsön kend; Nép, Szentés, Mol. 133). Magunkat *jól* meggondoljuk! (MA. SB. 90.) De *igen* magára vigyázzon a lelki orvos.. (Haller, HHist. 2:257). Aki káromlandja az úr nevét, *halállal* meghaljon! (Telegdi, Evang. 2:742). — 4. »Addig pedig tanuljon sokat. Különösen *koplatni* megtanuljon!« (Jókai: Eppur si m. 1:152). »És ön? hogy jut be a várba? — Meglehet, mint annak a hölgynek a kocsisa. Meglehet, hogy sehogy sem: csak a *sürgöny* bejusson!« (Jókai: Tengerszemű hölgy 2:108.)

A régiek itt is sokkal sűrűbben éltek a második formával; vö. p. *Arrul-is* megtaníts, mint jár az, akinek betegségében esze megbontakozik (Pázm. Kal. 800).

De a fölszólító ige mellett, hogy magának az igének is megmaradjon fölszólító nyomatéka, legtöbbször utólag, külön nyomatékkal alkalmazzuk az összefoglaló kifejezéseket (vö. III. cikkünk b) pontját), p. *Vidd ki | ezt is! Vigyétek be | valamennyit! Gyere | hamar!* stb.

Hug *ovga | mend* w bunet (HB). *Legyen ő* neve | *áldott | erőkököl*: sit nomen ejus benedictum in saecula (AporC. 25). *Bezárd erősen*, hogy ki ne menjen az ereje (Melius, Herb. 73, id. Mol. 136). Ha meg kell lenni, *legyen hamar*: celeritas in malis optima PPBl. *Vigyék ki* holttestemet *messze*, *messze* a világ zajától (Pet. Uti r.). — Az igeekötő az ige mellől hátra vetve: Végy nyers kenderfonalat, *hamvazd jól* meg és *főzd meg jól* (Orv. könyvecske 94).

Más esetekben kirekesztő kifejezés egyesül a fölszólító igével egy szólamná, de itt mindig csak az I. fölszólító forma szerepel, az igeekötő mindig az ige mögé kerül, mint a jelentő kirekesztő mondatokban, kivéve ha maga az igeekötő a kirekesztő kifejezés; p. Csak az *egyiket* hozd be! *Lassan* járj (tovább érsz). *Ki-vigyétek*, *ne* be! (Itt nincs olyan hangemelkedés, mint a szigorú parancskép használt hasonló formákban, p. *ki-vigyétek!*) — Más példák:

Mert csak *az* kössön ki Toldival.. (Ar.) — »Amikor ezt mondjuk: *Vidd* ki a kést! a főbb célunk a vívódés; de ha látnánk, hogy vki viszi ugyan a kést, de nem kifelé, akkor így szólnánk: *kívidd* a kést! ha ismét látnánk, hogy a kalánt viszi ki, így szólnánk: a *kést* vidd ki!« (Debr. Gram., id. Mol. 61.) *Puszták* közepén temessenek el! (Pet. Ut. r.). *Ott* essem el én, a harc mezején! (Pet.) Hadd *az* fogja be az ő szemeit. Akkor örömmel meghal (Baksay, Győ. 2:302).*

Sokszor a kirekesztő névszót is hátravetjük, mert első sorban a fölszólítást kell hangsúlyoznunk az igében:

Vesd a gyöngyöt vissza *tengerébe*, tépd a fátyolt össze száz darabra, csók helyett *véggy átkot* ajkaidra, forró szíved hűljön el halálra! (Vör. Csák.; a 2. s 3. mondatban nem kir., hanem fokozó kif, van hátul.) Jövel, tehát, jövel, *cserélj bársonyt* e koldusrongy helyett (Pet. Az ut. alamizsna). *Hajlítsd* vissza *te!* (Rákosi, Endre és J. 4. fv.)

A tagadó fölszólító vagyis a tiltó mondatok szórendje kevésbé különbözik a jelentő mondatokétól, mint az állító fölszólításoké. A közönséges szórend mindezekben az ige mögé veti a bővítményt: *ne menj* el!

A mi kenyergésenket *ne* utáljad meg: *ne* despicias (WinkC). *Ne* fordulj el ő tüle (JordC. 368; MünchC: *el ne* fordólj). Efféle nyilvánvaló hamisságokkal *ne* csald meg magadat (Pázm.). *Ne* ess kétségbe (Nyr. stb. 1. Mol. 123).

Azonban a bővítmény előretételével való különös nyomósítást (*el ne menj!*) itt sokkal gyakrabban alkalmazzuk, mint a a jelentő módú mondatokban, sőt gyakrabban, mint az állító fölszólításban (*elmenj!* vö. Kicska Nyr. 21:446, Mol. 123, Kallós Nyr. 29:444). Mai nyelvünk itt is szigorú tilalmat, unszólást s több effélét fejez ki e szórenddel,* s a régi nyelv itt is túlmegy a mai használaton. — Példák:

* Itt is előkerül az a különösség, amelyet már a nyomatékalan mondatnál láttunk (II. cikk második jegyz.), hogy az igének meghatározására irányuló törekvés mintegy »túlmegy a szükségszerűség határán« (Mol. 112) s noha tkp. az ige fogalma volna a legfontosabb, mégis vmi névszót emelünk ki kirekesztő szórenddel: Hogy a *fene* egyen meg! *Itt* süllyedjek el, ha nem igaz! *Azon melegen* nyomkodja rá...! (Több példa Mol.)

** »A németben így hangzanak az efféle mondatok: *Geh ja in keine Schenke: kocsnába ne járj! Bring's ja nicht her: ide ne hozd! Hör' ihn ja nicht an: rá ne hallgass!*« (Kicska.)

Fiam, el ne hagyjad az te anyádnak törvényét (CornC. 1). Különbező állatok egybe ne egyesüljenek (Kár. Bibl. 1:179). Meg ne ütközzön ezen (Gvad. RPál el.). Szaladj, öcsém, de meg ne állj! (Csok.) Meg ne rémülj, kérlek, halovány képemtől! (Ányos 53, Nemz. ktár.) Aki Gömörben jár, el ne mulassza Murány omladékait meg nézni, el ne mulassza! De magával ne vigye Tompa Mihályt, mert ő alunni és hortyogni fog.. (Pet. Uti r. IX). Paripádra ültél, vigyázz, le ne vessen! (Ar. BH.) Mindaddig haza ne jöjjetek, míg a világosság forrásait haza nem hozzátok (Merényi, Saj. népm. 1:4). Kör-mödre ne égjen a dolog! Csak szót ne fogadj aztán! Kezedbe ne vedd azt a könyvet! (stb. Kicska példái Nyr. 21:446).

A tiltó mondatok közt előfordul a tagadó szórendnek majdnem minden egyéb formája is (vö. a VI. cikkel). Így először is az, amelyben a tiltás első sorban nem az ígére, hanem valamely névszóra vonatkozik.

Ne ki menj, hanem *be*! *Ne* a könyvet hozd el! (Fog. péld. M. Akad. Értesítő 1860. 1:227.) — A házból a szemetet *ne* seperd az *ajtó* felé, hanem *befelé*! (Nyr. 6:42, 1. Mol. 128.) — *Ne* nagyon dicsekedjél vele! *Ne* késsél *soká*! Ha korábban akarsz odamenni, *ne* mulass *mindenütt*! (Vers. MGram. 168. §.) *Ne* nyelje be ő *mind*, im neked ezt szántam (Ar. BH).

A kirekesztés tagadása (itt persze *nem-csak* helyett *ne csak*-kal):

Ne csak húst egyél, hanem *kenyeret* is! — S itt is előfordul a tagadásnak az ígéhez csatolása és a kirekesztett névszónak hátravetése: *Ne* szeresd életedet csak *azért*, hogy élj, hanem *azért*.. (Fal. 576). *Ne* szeressük egymást csak *beszéddel* és nyelvvvel, hanem cselekedettel és valósággal (Papp Gábor ref. püsp. MHirlap).

A *csak*—*nem* féle kirekesztő tagadás itt természetesen *csak ne*:

Csak *az* ne várjon tőlem levelet, kinek megígérem (Pet. Uti lev. I.). Csak *most* ne hagyjuk, most feszítsük emberebbül egy kicsit! (Ar. Arist. 1:336.) Csak *te* ne beszélj erről! (Joann. Nyr. 18:547.)

Fokozó kifejezés itt ritkábban kerül elő a tiltó ígével egy szólamban, p. *Bizonny* ne menj ki! — Csak a tagadó névmás fordul elő gyakran: *Senkit* megne rontsatok! (MünchC. 113b). *Semmiképpen* ne menj által az én földemen! (Kár. Bibl. 1:139.)

Végül meg kell emlékeznünk az óhajtó mondatokról. Ezek is ugyanazokat a szórendi változatokat mutatják, mint a

fölszólító mondatok: csak *jönne* ki! és: csak *kijönne!* csak *jönne* már *haza!* és: csak *haza* jönne már! bár *hoznák* vissza! v. bár *hoznák* | *vissza!* és: bárcsak *visszahoznák!* v. *bárcsak* visszahoznák! (tehát az óhajtó indulatszó is átveheti a nyomatékot.) Az első forma itt is közönségesebb:

Vaj fojtotta volna meg az úristen még pázsitjában ezt az.. gazságot (Pázm. Kal. 203.) Bár vkinek menne el az esze! (Nyr. 2:113.) Csak gyünnék össze vele valahun! (30:487.) Édes anyád üdvözlötet, keresnéd föl ötöt (Nyr. 4:89). Hogy vinné el mind a kánya! (Abafi: Göcs. népd. 69.) Hogy az isten verte volna meg! (Nyr. 2:89.) Ha úgy akarod, legjobb volna, adnám-által nekik helyemet: wenn du so willst, so tät' es not, ich träte ihnen meine Regentschaft ab (Kaz. Munk. 8:129). — A *hadd* szócskával itt is csak ez a szórend szokásos, mint a fölszólításban: *Hadd* nézte volna meg *maga!* v. *hadd* nézte volna meg *maga!*

De az óhajtásban a két forma megkülönböztetése sokszor inkább a jelentő mondatok példáját követi, mintsem a fölszólítókéét. Vö. p. bár *hozna* ki *ételt!* de: bár *kihozná* az *ételt!* — mint: *hoz* ki *ételt*, de: *kihozza* az *ételt*; — ellenben fölszólító móddal mind a kettő egyformán: *hozzon* ki *ételt!* és: *hozza* ki az *ételt!*

Az óhajtásban is előfordulnak természetesen a fölszólító és tiltó formának különösebb esetei is. Így p. összefoglaló kifejezések csatlakozása: bár *ő is* megjönne! bár *mindig* itt maradna! vagy: *bár* megjönne *ő is!* és: *bár itt* maradna *mindig!* Bár *jól* megvernék! Így még: Bár az *ételt* kihoznák! Csak a *babám* megláthatnám! Csak a *könyvem* megtalálnám! Csak *te* eljönnél, akkor, tudom, jól mulatnánk. — Mint látjuk, itt az ige bővítménye rendszerint elül marad (mondják ugyan itt is, mint az összefoglaló szórend 4. esetében láttuk: csak *te* jönnél el! de ez tkp. kirekesztés: csak *te* jönnél el *s ne* a bátyád). De a *hadd* szócska itt is a másik szórenddel jár: *Hadd nyelne* be *mindent*, nosza csak *hadd* falna! (Ar. BH.)

Óhajtás kirekesztő kifejezéssel (mindig kirekesztő szórenddel): »Dumas oly szépnek festi még a fájdalmat is... ha a vérpadot rajzolja, óhajtom, bár csak *vérpardon* halnék meg!« (Pet. Uti r.)

A tagadó óhajtásnak ugyanolyan a szórendje, mint a tiltásnak:

Csak *ne* menne el! Csak *el* ne menne! — Csak *ne ő* menne ki! Úgy kell! *ne* az asszonyt nézted volna *magát*, hanem a kezében

ételes fazokát (Ar. Jóka ö. IV). — *Ne* csak a húst ette volna meg, hanem a *kenyeret* is! Csak *te* ne jöttél volna haza! Vagy oly *édes* ne volnál, vagy örökké uralkodnál rajtunk! (Ányos 74. Nemz. ktár.) — Csak *soha* meg ne ismertelek volna!

VIII. A kérdések szórendje.

A kérdésnek két lényegesen különböző faja van: az eldöntendő kérdés, amelyre igenlő vagy tagadó válasz jár, és a kiegészítő kérdés, mely a gondolatnak vmely nem tudott részét tudakolja, p. a cselekvőt, a cselekvésnek helyét stb. stb. Itt a hiányzó részt kérdő névmással pótoljuk, p. *ki* volt itt? *hol* jártál? stb., azért e második fajtát névmásos kérdésnek is nevezhetjük.

A kérdő mondat mindig nyomatékos (»kérdésekben mindig ugyanazon hangsúlyt, az ellenmondó hangsúlyt halljuk« Kicska, Nyr. 20:342), de azonfölül igen gyakran jellemzi a sajátságos kérdő hangoztatás, vagyis a hangnak emelkedése az utolsóelőtti szótagig; ez rendesen a legmagasabb, az utolsó szótagban pedig ismét alászáll a hang; p. *megjöttetek*?* Ez a hangemelkedés nincs meg a névmásos kérdésekben, mert azokban a kérdő névmás eléggé jellemzi a mondat minőségét; továbbá nincs meg az *-e* szócskával jellemzett kérdésben, mert ez eredetileg a függő kérdés formája (*megjöttetek-e*? = mondd meg, hogy megjöttetek-e). E két fajta kérdést csak akkor ejtjük emelkedő hanggal, ha vmit nem jól hallottunk v. értettünk, v. csodálkozunk rajta, v. magát a kérdést ismételjük. P. *ki* vitte el? (*ki* is vitte el?) hogy *ki* vitte el? hogy *megjöttetek-e*? stb. — Végre hiányzik a kérdő hangemelkedés az *ügy-e* és *nemde* kezdetű kérdésekben, mert ami ezekhez a kérdő szókhöz járul, az voltaképpen már a beszélőnek magának a kérdésre való felelete: *ügy-e* *eljössz*? = *ügy-e*? *eljössz*! *nemde* *elment*? = *nemde*? *elment*. (Vö. még: *ügy-e* *hoggy* *eljössz*?)

A kérdésnek egyéb nyomatékos mondatfajokkal közös tulajdonsága, hogy többnyire a nyomatékos kifejezéssel kezdődik és nem kedveli az előkészítő részt, — kivéve ha ez valami ellentétet foglal magában, p. A tavali adósságodat megadtad, de az *ideit* (v. *hát* az *ideit*) || *mikor* adod meg (a németben ilyenkor

* Persze nem száll alá a hang, ha az utolsó szótagon van maga a nyomaték, p. *ügy*? *látasz*? hát te *látasz*? Ilyenkor és ha a nyomaték az utolsó előtti szótagon van, a nyom. szótagban történik a hangemelkedés is.

is lehetetlen az előkészítő rész, vö. *wann* wirst du mir aber deine *neuere* Schuld bezahlen?). Másféle előkészítő rész aránylag ritkán fordul elő kérdésben, gyakrabban csak a székely beszédben halljuk. Megjegyzendő, hogy a kérdő hangemelkedés csak a főszólamban kezdődik, nem az előrészben. — Példák:

A Pentesilea hadnak || *hallotta* ked híret? (Mikes Lev.)
E || nem jó szokás-e? (Uo.) Nem baráttól, ellenségtől tanulák e városok, kőfalat || *hogy* kell emelni? (Ar. Arist. 2:113; függő kérdés). Képviselőink közül hányan felelnek meg kötelességüknek? A könyvem eltetted? A könyvem nincs itt? A könyvem hol van? stb. — *Hát* kejed || *hogy* van? *Hát* az | *otthon* valók es || *hogy* vannak? (Nyr. 4:471, székely.) Szegbecskén nem lehetne-e? (Kriza 362.) »Adj nekem egy huszast kölcsön. Más azt feleli rá: Kettő nem kellene-e?« (363.) Téged kinek hínak? Haza mit izensz? Hát Déborának valamit nem izensz-e? (Uo.)

A *vajjon* kérdő szó rendesen legelől foglal helyet, különben nem változtat semmit a kérdés szórendjén; p.

Vajjon || eljönnek? Vajjon kőfalat || *hogy* kell építeni? Vajjon *engem* is olyannak vél? Vajjon *inkább* hozzá ragaszkodnánk? (Pázm. Préd. 20.) Vajjon *nem* fázik az a gyerek? Vaj ki ő..? (Vör.) — És szeret-e vajjon? (Pet. Tigris és h. 2:8.)

A) A névmástalan kérdésben újra találkozunk a szórendnek eddigi változataival.

A megfelelő nyomatéktalan értesítő mondatról is rendesen csak abban különbözik a kérdés, hogy ebben a lélekbeli alanyt hátravetjük. P.

(Az úr hiszi a feltámadást:) Hiszi az úr a feltámadást? (Kárm. Fanni.) — (Az öcséd elkísér:) Elkísér az öcséd? — (Hallottad az újságot:) Hallottad az újságot? — (Elment az eszed:) Elment az eszed? — *Beszélhetek őszintén?* (Benedek E. Apró tört. 36.) (*Vittek ki ételt?*) *Vittek ki ételt?* »*Bántotta* önt meg vki? Én vétettem-e önnek vmit?« (Jókai: Eppur si m. 3:139.) — (Édes apám fát vág:) Fát vág édes apám? (v. az édes apám || fát vág?)

Az összefoglaló, továbbá a kirekesztő és a tagadó kifejezések szórendje a kérdésben is csak olyan mint egyébkor:

Ő is eljön? — *Engem* is olyannak vél, mint a többiek? (Kárm. Fanni.) — *Mind* elhordták? *Messzire* elvitték? A[z] mind egy szikrányég tőled sült-e ki? soha bizony, lehetetlen! (Kriza 365.) stb. — És: *Eljön ő* is? *Olyannak* vél *engem* is? *Elhordták mind?* stb.

*Búzá*t viszték a vásárra? Az *öcséd* kísér el? *Édesapám* aprította össze ezt a fát? Csak *kettőt* hoztál be? *Éppen ezt* raktátok ide? — *Nem* fázik az a gyerek? Még *nem* jött haza a kisasszony? (Benedek E. Apró tört. 38.) *Nem* kísér el az öcséd? *Nem* az öcséd kísér el? *Nem*-csak ezt hoztátok be? *Éppen csak ezt* nem tudtátok bevinni? *Nem* hoztál *keveset*? (Nép, Vas m. = nem keveset hoztál?) stb.

Fölszólító módú a kérdés, ha vkinek a kívánságát tudakoljuk; de az igekötős ígének nyomatékosabbik szórendje itt sokkal gyakoribb:

(*Hozz* már fát!) *Hozzak* fát? — (*Hozz* hát | fát!) *Hozzak* | fát? — (*Fát* hozz!) *Fát* hozzak? — (*Gyere* be!) *Bemenjek*? — Hát a többi hova legyen? — *földbe* bujjon? *elsüllyedjen*? (Ar. Rege.) S abból *ne* jusson *nekem* is? (Vas G. Nagy idők 71.)

Ellenben a kérdés formájába bujtatott parancs utánozza a közönséges fölszólító szórendet: *Adod* ide? = *add* ide! *Men*tek ki innen? = *menjetek* ki innen!

Az *-e* kérdő szócska nyomban az ígére következik, vagy pedig, ha ige nincs, ott, ahol az ige állana (csak egy-két régi írónál fordul elő a *nem-e jön*, *el-e megy*-féle szórend, de újabb időben elterjedt ez a szokás több nyelvjárásban *). Példák a különféle esetekre (vö. az *-e* nélküli példákkal):

Hiszi-e az úr a feltámadást? Elkísér-e az öcséd? Hallottad-e az ujságot? Vittek-e ki ételt? Kivitték-e az ételt? Vajjon *fát*

* L. MKötőszók 2:187, Nyr. 12:468, 20:266. Példák: Nem-é viperákat keblemben neveltem? (Zrinyi 1:19. vö. *nemde* viperákat...) Nem-én tetűled csináltattam földből? (uo. 2:67.) Zeus! Nem indítja meg ez végre szívedet? Áldozattal neked nem-e kedveskedett? (1700 tájáról, Phil.Közl. 8:58.) — A legújabbkori irodalomban már gyakrabban olvasunk ilyeneket: »Nem-e inficiálhat a rosszul tisztított evőeszköz egész kórtermeket? Nem-e fordult elő, hogy...? Nem-e jutottunk ma már annyira, hogy...?« (Term. Közl. 26:415.) — Természetesen más eset az, mikor igétlen mondatban fordul elő ez a *nem-e*; p. Nem-e ez az ég? (Zr.; vö. *nem volt-e ez az a ég?*) Nem-e átkos végzet az rajtunk, hogy...? (Győry V. Shak. 13:237.) Nem-e játék csupán? (Ágai A. szerint az egész Tiszamentén így mondják Nyr. 15:174; Korda I. szerint Halason soha *nem-e ezüst*, hanem *nem ezüst-e* uo. 356; de hisz az ígével is némely nyelvjárásban inkább így van: *nem volt-e* másol inkább: *nem volt-e ezüst?*) — Ide tartoznak az ilyen fordulatok: »Hát *nem-e* hogy elmegyünk? székelyesen« (Magyar Lexikon, a Kérdőszó cikkben; = nem úgy lesz-e hogy... v. nem tesszük-e meg, hogy..., vö. *úgy-e* hogy elmegyünk?) Nem-e mintha Schillertől volna ellesve? (ok nélkül hibáztatták Phil.Közl. 16:417.)

vág-e a kocsis? — Összefoglalókkal: Vajjon *ő* is eljön-e? Vajjon *mind* elhordták-e? Még mindig azon töröm a fejemet, hogy *csak-ugyan* itt vagyok-e vagy sem? (Pet. Uti r. XVII.) — De az összefoglaló kifejezések itt inkább az ige után következnek, még pedig a főszólamához képest többnyire gyöngébb hangsúllyal: *Eljön-e ő* is? Vajjon *elhordták-e mind*? (Vö. még: Oh istenek, s én *mind* ezt || *tűrjem-e*? Vör. JCaesar IV:3.) — Kirekesztőkkel: (Csak) *búzá*t visznek-e a vásárra? Melyiket választod? lelkesedés vagy bölcseség szavát hallgatod-e meg? (Jókai: Enyim t. Nemz.kiad. 2:1.) »De hogy búmban így hagysz... *Az-e* a jó emberség?« (Balassa B. 168.) — Tagadók: *Nem* fázik-e az a gyerek? *Nem* kísér-e el az öcséd? Valyon *nem* hasonló-e az én felkiáltásom tehozzád? (Zrinyi: Áf.) »Vajjon *te* is *nem* azok számát szaporítottad-e?« (a *te is* szokottabban hátrakerül, vö. Nyr. 29:22.) — Fölszólítók: *Hozzak-e* fát? *Bemenjek-e*? *Ne* menjek-e be?

Különösen gyakori eset itt, hogy az *-e* után következik az igének legközelebbi bővítménye (*volna-e* *kedved*? *vág-e* fát? *vetted-e* észre?), legtöbbször az igekötő; s ez a szórend kivált fölszólító értékű kérdésekben és függő kérdésekben fordul elő sokszor. Példák:

Ha vkinek a megszentelt ostyából olyan darabocskát adnának mint egy lencse, *adnák-e* néki egészen a Krisztus testét, véré? (Barna: Isk. 334.) Mégis ezt a sok *i-t* is || *jegyzette-e* meg vmely görög? (Földi, Kaz. Levelez. 2:235.) Mégis tűnt-e ez vkinek szemébe? (Uo.) Vették-e észre a változás okát az úrhölgyek? (Jókai: Eppur si m. 5:224.)

Jössz-e be mindjárt? *Jössz-e* be vagy sem?

Az határigazításokat se felejtse Kd, ha *lehet-e* palatinus nélkül meg? (LevT. 2:258.) Kételkedem is benne, ha adták-e meg leveletem avagy nem? (uo. 266.) Nem tudom, vihetöm-e szándékomat végbe (Veresm. Megtér. 1). Nem az a kérdés, hogy ha mételyesedenek-é-meg azoknak az országoknak lakosi (Matkó: BCsák. 146). Kétes, köthet-e partra megint? (Czuczor 1:81.) Nem tudjuk, telik-e Bülownak *gyönyörűsége* az ilyen látványosságban (BHirl. 1902. IV. 10). Kérdezd meg ötölük, szabadulok-e meg (Abafi: Göcseji népdalok 8).

Végül külön kell említenünk a rendkívül sajátos és érdekes *,nem megmondtam?’-féle* tagadó kérdő formát. Ez nem igazi, feleletre váró kérdés, nem is igazán tagadás, hanem »állítás kérdő tagadás álarcában« (mint Arany J. mondja Nyr. 2:10 és Hátr. próz. 361; így Joann. Nyr. 13:108 és Lehr 467), vagy legalább olyan kérdés, amellyel »állításra akarjuk kényszeríteni

a felelőt» (Kicska Nyr. 21:442). Ez tehát egészen más értékű kérdő szórend, mint a rendes *nem mondtam meg?* -féle s az utóbbi, habár sokszor alkalmazták helyette, kifejező erőben messze elmarad mögötte. *Nem megmondtam?* a. m. nemde megmondtam? úgy-e (bár) megmondtam? úgy-e hogy megmondtam! de talán még ezeknél is nyomósabban, mintegy kihívón (szemrehányón stb.) fejezi ki a kérdezőnek a dolog felől való bizonyos voltát.* S ez a forma különösen azért nyomósabb, mert a tagadó szócska erős nyomatékán kívül az igekötőn is érezhető külön mellékhangsúly van; mintegy *nem igaz? megmondtam!* Szarvas G. szerint e mondatban: hát nem átment a túlsó oldalra? »a tagadó *nem* szócska nem a függő mondatnak *átment*, hanem a főmondatnak kihagyott *történt, volt, megesett* állítmányára vonatkozik; kiegészítve tehát voltaképpen így hangzik: hát *nem* az (*történt, volt*) esett meg, hogy *átment* a túlsó oldalra?» (Nyr. 22:190.) Azonban valószínűbb, hogy a mai *nem megmondtam* a régi *nemde megmondtam* vagy még inkább a régente szintén igen gyakori *nemde-nem megmondtam* rövidüléséből keletkezett (l. NySz. és MKszók 1:176—7; *nemde-nem megmondtam* = *nemde? nem? megmondtam!*) A *nem megmondtam?* és *nem megmondtam-e?* kérdő alakokkal a régiségben csakugyan sokkal ritkábban találkozunk, mint a *nemde* és *nemdenem* kezdetűekkel. — Példák a *nem megmondtam*-féle szórendre:

Nem megjövendöltem, hogy még jót tesz velünk? bár szélvése, habja gyakran volt ellenünk (Gvad. RP). Nem megjövendölém? (»das dacht' ich wohl« Kaz. 5:24.) Nem megmondám? (sagt' ich's nicht voraus? 8:147.) Nézd a barmokat: nem elverik busásan az apjokat? (Ar. Arist. 1:193.) Hát nem megérdemlem..? (355.) Nem megfizette minden éjtszaka? (3:249. Így uo. gyakran, l. 3:317, Glosszárium.) Barátom, a nép mindent elhisz. Hát azt || nem elhiszi, hogy a garabonciás diák hozza a jégesőt? (Jókai: RRáby 2:44.) Ha a fa elhal, nem elhal vele szívéből hajtott levele? (Szász K. Ford. 17.) Hát nem meglehetett volna így haláláig? (Abonyi: A mi nótáink 1:28.) Hát nem bevitette magát zselyeszékén a templomba? Baksay: GyÖ. 2:46.) Mi a manónak tetted azt a tüt ebbe a zsákba? nem elfért volna másutt? (Arany-Gy. Népk. 2:420.) Hát másnap reggel || nem elszöktek? (Nyr. 6:372, Orosháza.) Már a zsákba voltak (a malacok), hát az a mafla || nem kicsovasztotta az egyiket? (31:281, Vas m.) No már meg a fésűt || nem kivette a hajambul ez a gyerek? (Nép, Kecskemét.)

* Sőt »igen szigorú parancsolást is fejezhet ki ez a szórend: Nem lejösz mindjárt arrul a fárul? (Szentcs) Mol. 128.

Nem igekötő, hanem másféle bővítmény van a köv. példákban: Ha itt a büntetés elmaradna, *nem annyi lenne-e*, mint kést adni ama zsványok kezébe...? (Pet. Tigris és h. 3:3.) Hát *nem igazságom* volt? (Nép, Kecskemét.)

Míg az imént idézett példák közül a legrégebb csak Gvadányiból való, addig ugyanennek a szórendnek az *-e* kérdőszócskával való használata már a 17. században is előfordul s az ilyen még régebb szerkezetekhez csatlakozik: »Nem de nem megesküt-télé?» nonne jurasti mihi? (Károlyi stb. NySz. *nemde-nem* alatt.) — Példák:

Vallyon nem kifőződéneké már az én consequentiáim a tőlem citált locusokból? (Matkó: BCsák. 280.) A Sári lelkiismereti ha... nem megbélyegeztetett-e, azaz a gonoszságnak mintegy tűzével nem megsüttetett-e (Veresm. Megtér. 68). Nem befedetnek-e télben a szőlők? (Madarász: Evang. 188). Nem megmondtam vala-e, hogy így léssen? an non hoc dixi esse futurum? PPBl. Nem megmondtam-e, hogy így járunk? (»ich sah's voraus« Kaz. 5:186.) Ha a te Klárid meghalna, elvetnéd-e képét? S Nincsi nem megholt-e nekem? (ist Sophie nicht für mich gestorben? 9:142; a Bácsm. 1. kiad. 181 még így: Elvehetnéd-e a Klári képét? s *nem holt-e meg* Mancinékem?) Nem megmondtam-e, hogy többször aztán soha? (Ar. Jóka örd. VI.)

Nem ez-e Dávid...? nem ennek éneklik vala-e? (Káldi: Bibl. 1 Sám. 21:11.) Nem nálunk lappang-e az erdőnek legbátorságosb helyein? (uo. 23:19.) Nem férfi vagy-e te? (26:15.) Vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származunk-e, kik kevés néppel sok ezer pogányokat kergettek? (Zrínyi: Áf.) Azt || nem okosan mondja é a török, hogy...? (Mikes 7. lev.) Nem vigasztalására vagy-on-e az egy szegénynek, amidőn azt látja, hogy a fejedelmi házból valók is szükségét szenvednek? (43. lev.) Hah! nem nyomorúbb vagyok-e én, mint ti? (ha! bin ich nicht elender als ihr? Kaz. 5:85.) Ha nem bohó ember vagyok-e én? (»es geht mir närrisch« uo. 223.) Nem esküdt volna-e meg a város két harmada, hogy ők egyek lesznek? nem megkészültnek nézte-e a dolgot minden? (sahn nicht schon viele die Sache für ganz ausgemacht an? 9:12.) Hát nem vétek volna-e ily idvességes szándékában hátrálni sógor uramat, mikor látom a szörnyű kedvét hozzá? (Kaz. Kényt.ház. 108.) Miért szeretik az aranyat oly igen az emberek? nem hasznosabb vagyok-e nekik? panaszkodék a vas (Vitk. 2:122).

Összefoglaló kifejezés előzi meg az ígés szólamot a köv. példákban: Nem maga is epedve várja-e e percet? (Abonyi: A mi nótáink 1:28; vö. *nemde v. úgy-e* maga is epedve várja e percet!) — Nem mindég inkább kedvelléd-e a gyöngyöt, mint a köveket? (Kaz. Emilia 39.) Nem mindig mondtam-e, hogy a kevés C. nem pihen? (Ar. János kir.) »A mi sz. Ignáciusunk nem többet tudott-e a

puskához és kardhoz, hogysem a bibliához? De.. az ő rendi nem az egész világon kiterjedett-e? és az eklézsiában nem számtalan tudós és jámbor embereket nevelt-e?» (Káldi: Préd. 171.) — Nem eléggé vagyok-e megromcsolva, megtördelve? (bin ich nicht zerstört, zerrüttet ganz? Kaz. 5:91; v. inkább: nem eléggé meg vagyok-e romcsolva, tördelve?) Nem eléggé tépi-e össze szívemet ez a most? (zerfleischt nicht das Gegenwärtige mein Herz schon genug? Kaz. Sara S. 6.) — Szokottabb ma az összefoglaló kifejezésnek hátratétele: *nem* epedve várja-e *maga* is e percet? *nem* mondtam-e (v. *nem* megmondtam) *mindig*?

B) A névmásos kérdés szórendjében sokkal kevesebb a változatosság. Rendesen a kérdő névmás és vele a nyomatékos főszólam kezdi a mondatot. Maga a főszólam kirekesztő rendű, még pedig azért, mert a kérdő névmás annak a fogalomnak helyettese, amelyre a feleletbeli állítmány kirekesztőleg vonatkozik, p. *mit* ettél? *húst* ettem; *ki* ette meg? *én* ettem meg.* — Más példák:

Mit tegyen immár a te anyád? (WinkC. 91.) Mikor vigasztalsz meg engemet? quando consolaberis me? (AporC. 92.) Jut-e eszedbe, hányszor gyóntam én meg ezt a gonosz vétket? (Káldi: Préd. 1:588.) Ki áll amott a szirttetőn..? (Czuczor: Hunyadi.) Ki ruházta fel a mezők lilomát? (Arany: Az első lopás.) — Hét számra nyomtatják Londrában, *mennyi* s *ki mi betegségben* holt meg (Fal. 5). Szedte a begyébe, amit látott hallott: *merre mi panasz* van?

* Néha megesik, hogy a kérdő névmás elveszti nyomatékát, mert más kirekesztő értékű kifejezést teszünk elejbe erős ellenmondással, de azért a névmás megtartja szokott helyét az ige előtt; p. »Nem a zabnak, hanem a *repcének* mi volt az ára? (Joannovics példája Nyr. 18:547.) De *te* hol voltál, *te*? (ne az öcsédről beszélj!) — A régieknél (és régiesen Arany Jánosnál is) a kérdő névmás után a közönséges kérdésben is előfordulnak súlytalanabb mondatrészek, nyilván a latin szórend hatása miatt (vö. Mol. 87): Tudakozik vala, hol Krisztus születnék: ubi Chr. naceretur (MünchC. 16). Micsoda tégedet hozott én házamhoz, gonosz asszony? (Balassa B. 182.) Azt szeretné ked megtudni, hogy mért annak az úri asszonynak az orra fekete és orcája fehér? (Mikes.) Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél? (Ar. BH. 11:50.) — Hébe-hóba a népnelyben is találkozunk egy-egy ilyen különös mondattal s egyelőre eldöntetlen kell hagynunk, mi ennek az oka. P. Egész nap azt örözte, csókolta, siratta, hogy mér nem az eleven (= hogy [az] mért nem eleven, Nyr. 18:285). Nem lehet észrevenni, mi ezen tart (Nép, Lehr 436). Melyőnk hamarabb tanul meg tótul? (kecskeméti leánytól hallottam.) — Itt említünk egy másik, gyakori esetet, amelyben a névmásra nem következik közvetlenül az ige: *mit* is mondott? *miért* is maradt ez itt? L. erről MKszók 1:41.

(Ar. Daliás id.) *Kinek mi tetszik?* — Igétlen példák: *Hol* [van] hát az igazság? *Mire* hát a nagy sietség? (Brassai példái Phil.Közl. 9:360.) *Melyik* jobb? (vö. melyik volt jobb?) Én meg nem értettem, miért [volnának] az én okaim olyan méltatlanok (Veresm. Megtér. 83). Miért egyik ember forró vérű, a másik hideg természetű (Bessenyei: A bihari remete 91). Ennek okát feltalálni, hogy miért ebben az elme élesebb és amabban butább, teljes lehetlenség (116).

Ha a névmásos kérdésben az ige tagadva van, akkor ez a tagadott ige egységes negatív kifejezés, és eléje tesszük a kérdő névmást, ép úgy mint a feleletben a megfelelő kirekesztő kifejezést (vö. a VI. cikkben B. IV). Példák:

Ge mundoa neki meret nū eneyc HB (*mért* nem-ennék = mért ne egyék). *Kit* nem hittak meg? (*Engem* v. csak *engem* nem hittak meg.) *Ki* nem várhat tőlem levelet? (»Csak *az* ne várjon tőlem levelet, kinek megígérem.« Pet. Uti lev. I.) »*Mit* nem vág? *Ki* nem kapott még *almát*? *Hol* nem jártál még? *Melyiket* nem ismered?« (Kicska példái, l. Nyr. 21:439.)

Erre a szerkezetre legtöbbször a *miért* névmással van szükségünk és alkalmunk, kivált ha valakitől számon kérjük valami mulasztásának az okát: *Miért* nem jöttél haza? *Miért* nem amazt veszed? *Mért* nem ide akasztod azt a ruhát, ahová mondtam?

Ezt a *miért*-tel való kérdést aztán igen gyakran használjuk úgy, hogy nem várunk rá feleletet, hanem — rendesen szemrehányólag — csak azt akarjuk vele mondani, hogy nem tudjuk elképzelni az okát, miért tették ezt vagy amazt. P. hát *mért nem szólt?* = nem tudom v. nem értem, miért nem szólt. »Aki tudja, mért nem mondja, merre van az országútja?« (Népdal.) — Igen érdekes, hogy az ilyen szemrehányó kérdésekben az igekötő (vagy általában az igének legközelebbi bővítménye) magyaros szokás szerint megelőzi a tagadó szócskát, vagyis ilyenkor is a nyomatékos, indulatos *el nem megy*-féle tagadó szórendet alkalmazzuk (l. VI. cikk II. A. 2).

Áruló sugarak, mért el nem enyésztek? (Ányos 88.) Mért ki nem irtják az istenteleneket? (Dug. Szer. 1:166.) Ha annyira szeretted, mért el nem vetted a menyet? (uo. 176.) Elszökött. Kérdezték tőle, mért utánna nem esik és föl nem keresteti (Dug. Példab. 1:156.) Kérdezte őtet ismét a polgár, mért pokolba nem hajtja azt a rossz legényt (2:209). Voltak barátim, jó embereim.. Oh mért meg nem

halának? (Pet. Voltak barátim..) Oh jaj, miért is harcba nem menék? (Ar. Ar. 1:210.) Miért be ne tudnók, miért be ne vennők? eddig is a várat ki védte, ha nem ők? (Ar. NC. 1:7.) Tél, ki elvitted a tölgy örömét, fájdalmát is miért el nem vived? (Tompá 1:263.) Halászegény, hallod-e, mért meg nem házassodsz te? (Arany-Gy. Népk. 2:206.) MÉR bort nem iszik ked? (Nép, Lehr 418. Sok más példa uo. és Nyr. 21:446.) — Az igekötőt néha összefoglaló vagy fokozó kifejezés előzi meg, s ilyenkor azt ejtik legerősebb nyomatékkal. P. *Miért én is ott nem lehetek?* »Ah, *mért szünet nélkül* veled nem lakhatok? (Ányos 54, Nemz. ktár.) Most bánom már, *mért jobban* le nem tiportam a *lábát?* *mért jobban* be nem ütöttem az *orrát?* (Kovács P. Fars. kaland 30, Olcsó ktár.) Elbámitasz. Hát mért *előbb* nem adtad helyzetemet tüzetesen elém? (Greguss, Shak. 9:33.) Miért nem estem el háboru zajában? miért a *tengerben* sírom nem találtam? (Pet. János v. XVIII; az első mondatban a közönséges kérdő szórend.) — Néha meg egyéb, súlytalan részek tolakodnak a *miért* szó s az igés szólam közé: Mért, óh mért az ily esetben a lélek a testétől el nem válhat? (Kisf. S. Gyula 6:15.) Oh mért alakját rád nem adhatom? (Vör. A fátyol t.) De mért ma műhelyedben nem maradsz? (Shak. 2:4.) De mér is a jó Isten az ilyen nyomorékot el nem veszi erről a világról? (Nyr. 16:560.)

Az utóbbi példák a mellett szólnak, de különben is alig kételkedhetünk benne, hogy ez a kifejezésmód (mely a 18. század előtt nem igen kerül elő) a régiségben oly gyakori *miérthogy*-féle panaszos, szemrehányó kifejezésnek a rövidítése, tehát p. *miért el nem enyésztek?* = *miérthogy el nem enyésztek?* vagyis *miért van az, miért tetted azt* stb, *hogy...* (vö. Mért van, hogy most útd sírok közt tévedez? Tóth K.¹ 390. L. erről bővebben MKszók 2:151 és Nyr. 16:561.)

Előfordul ugyan a *miért*-nek ilyenféle szemrehányó szórendje a tagadó szó nélkül is, amikor valaminek a megtételét hányjuk valakinek a szemére vagy általában valaminek a megtörténtét panaszoljuk el, de föltűnő különbség, hogy itt igazi igekötő nem szokott az ige előtt állni! — Példák:

Mért annyszor engem barátim boldognak mondtatok? (Orczy: Költ.H. 21.) Mért a lakont okoljuk e miatt? (Ar. Arist. 2:36.) Mért oly borusan jősz ki hajlokodból? (uo. 364.) Ők egymásba szerelmesek; de hogy mért engem vett hát el örökös kínra, azt meg nem foghatom (Kovács P. Fars. kal. 71, Olcsó ktár.) Mért ilyen nap élünkben csak kivétel? (Tompá: Falusi kép.) Mért vállaltad el hát? mért mér földeken ürüggyel tartál? (why hast thou abused so many miles with a pretense? Rákosi: Cymbeline 3:4; az első mondatban a rendes kérdő szórend). Komám uram, mért kend kényes?

a kend ura csak egy béres (Arany-Gy. Népk. 2:227). Ugyan édes komám asszony, mért kend olyan sovány asszony? (Népdal.) Mér oda akasztja azt a rokkot? (Nyr. 2:512.) Én nem tudom, hogy az idén ez a kukorica mér ilyen rosszul kel ki (Nép, Enying vidékén). — A népnyelvben *miért* helyett *minek* és *mit* is előfordul: Hát *minek* úgy elmorzsalód? (Nép, Fehér m. Rác-Almás; ebben az egy példában van igekötő az ige előtt, de itt a fokozó *úgy* kívánja e szórendet.) Minek úgy viselte magát a szemtelen? (Nép, Szentes, Mol. 84.) De nem nyughatott mégsem, minek a feleségit megölte ok nélkül (Nyr. 12:564.) *Mit* olyan nagyon búsul? (Lehr 418.)

Vannak aztán még másfajta kérdések is olyanok, hogy nem várunk rájuk feleletet: azok a fölkiáltó kérdések t. i., amelyekre a felelet úgysis nyilván a kérdésbeli föltevésnek teljes és általános tagadása volna. P. *ki* tesz ilyet? = van-e, aki ilyet tesz? senki sem tesz ilyet; *ki* nem hallotta hírét? = van-e? senki sincs, aki nem hallotta volna hírét, mindenki hallotta hírét. Az észjárás e kérdésekben egészen világos, más nyelvekben is így van, és nincs szükség holmi mesterkéltny magyarázatra (amilyennel p. Lehr vesződik 321 *). — Más példák:

Ki ne ismerne engem! (Pet. Uti r.) Tóth Lőrinc költői műveivel kezdette írói pályáját; ki nem azokkal kezdi? (Szász K.) — Ennyi kemény szép fog *mit* nem emésztene meg? (Vör. Az egerek.) *Mit* nem fognak rám a gonoszok! hogy én istentagadó vagyok (Pet.). Ki ne fogadna el ily fölséges indítványt? (Pet. Tigris és h. 2:5.) Ki ne szeretne már bele egy ily nőbe? (Ar. NC. 3. én.) Hány szegénynek a fejét nem törte bé a szent igazság! (Tompai: Poharam.)

Már most a magyaros, népies beszéd ilyenkor is inkább a másik, az indulatos tagadó szórendet kedveli s az ebbe az élénk kifejezőmódban csakugyan nagyon beleillik. — Példák:

De kinek is szívét meg nem lágyítaná az ilyen Syréneknek éneklése? (Gvad. R.P. el.) Hányszor ott nem estvéledtem! (Kisf. S. Himfi, Ott ahol én nevelkedtem.) Hej te ravasz Ámor, miket fel nem találsz! (Csok. Dorottya IV.) És ki tudja, még mit el nem követ rajta, ha fenyegetésem zabolán nem tartja (Pet. János v. XIV.) A halálos ágyon ki meg nem bocsátna? (Ar. Toldi XI:15.) Mit oda nem adna egyetlen fiáért? (Ar. TSz. VIII:6.) Mit meg nem ér az ember egy hosszú élten át, haj! (Ar. Arist. 2:338.) S ha felkötő

* Hogy itt a *nem*-nek hangsúlya különbözne az előbb tárgyalt *ki nem kapott még?*-féle rendes kérdések hangsúlyától (mint Lehr állítja), ahhoz is sok szó fér.

szakállunk lebocsátjuk: ki férfinak nem gondol, aki lát? (3:95.) Már hogy ne? hiszen mi ne menne neked okos embernek? s mit ki nem észlelsz mi bölcs emberhez illik? (uo. 1:365.) Kínjába került ugyan; de mit meg nem tesz az embernek az édes esze a zsarnok szívéért? (Jók. Eppur si m. 3:62.) Mennyit nem reménylett megifjult nemzetem! (Gyulai, id. Lehr.) Mit meg nem tesz az ember a jó békességért? (Baksay: GyÖ. 1:36.) De micsoda résen be nem suhannak az én sugaraim! (Vikár: Hold regéi 43.) Azóta, ki tudja, mi nem lett volna belőle? (Benedek E. Apró tört. 44.) Mit ki nem gondolnak az emberek?! Mit is ki nem gondolnak az emberek?! Hát kit meg nem csalt az?! (Joann. példái Nyr. 13:108, 201.)

Végül még két különös és nehezen magyarázható fölkiáltó kérdést kell megemlítenünk: *mit én tudom!* és *mit én bánom!* e helyett: *mit tudom én? mit bánom én?* Az elsőről azt mondja Brassai, hogy »országszerte hallható inverzió« (Phil. Közl. 9:361), a másiktól is aligha áll, amit állítottak, hogy csak a palócok kedvelnék (l. Nyr. 27:238, 374). Példák:

Mit én tudom! (Kónyi: Ábel halála.) Gvadányi, a Hármas História, Fortunátus s mit én tudom miféle apróság (Arany: Önéletrajz, Mol. 87). Lesz ő majd... Mit én tudom mi lesz (*I know not what he shall*; Győry V. Shak.¹ 13:157). Talán Egerbe való, vagy máshová, mit én tudom! (A Hét 1894. 154.) Multjára, érdemeire, szenvedéseire és mit én tudom mire nem hivatkozott még! (Joann. péld. Nyr. 27:374; ő némi különbséget sejt a *mit én tudom* s *mit tudom én* között, de ez csalódás.)

S ha felfordul, mit én bánom! (Arany: Csendes dalok, id. Lehr 418.) Bármilyen legyen, mit én bánom (Gyulai: A vén almafa). Hát legyen. Mit én bánom (Baksay: GyÖ. 1:43). — Életem állna bár kockán, *mit én bánám?* (Győry V. Shak.¹ 13:157). — Levele császárnak s gyöngyös adománya terheli a tarsolyt: jaj de *mit ő bánja!* (Ar. TSz. 5:81.)

De nyelvjárásaink többsége inkább azt mondja: *mit tudom én? mit bánom én?* vagy pedig: *tudom is én! bánom is én!* (l. Nyr. id. h.) Vö. Mit bánom én? Jussak a bitóra, az lesz nekem legboldogabb óra (Pet. Szilaj P.) Mit bánja ő, ha fű-fa ránevet! (Ar. Bolond I. 1:86, id. Lehr 418.)

SIMONYI ZSIGMOND.

KOSSUTH ÉS A NYELVÚJÍTÁS.

Helfy Ignác, Kossuth Iratainak sajtó alá rendezője azt állította, hogy Kossuth egyetlen egy szóval gazdagította nyelvünket. E szó, H. szerint, a *tény*: factum. »A Pesti Hírlapban használta legelőször, azután a szószeiken s rövid néhány hónap alatt az új szó köztulajdonná vált.« (Magy. Salon 1885: 3. füz.)

Helfy ez állítását nyomban megcáfolta Szily Kálmán (Nyr. 14:129) s kimutatta, hogy a *tény* szó megvolt már tíz évvel a Pesti Hírlap megindulása előtt. Ha igaz az, mondja Sz., hogy Kossuth csak egy szóval gazdagította nyelvünket, akkor nem a *tény*, hanem a *tekintély* szó az. Ezt csakugyan Kossuth használta legelőször s rövid idő alatt köztulajdonná is vált. Annnyit azonban Sz. is megenged, »hogy Kossuth, a stílus nagy mestere sohasem találta a magyar nyelvet szűknek vagy szegénynek: a meglevő szókincs elég volt neki, sohasem szorult szófaragásra«.

Vajjon? A meglevő szókincs csakugyan elég volt neki mindig? Sohasem szorult volna szófaragásra? Szinte hihetetlen! Kossuth, a nagy újíto, ne vett volna részt a nyelvújítás munkájában?

Érdekelt a kérdés. Elővettem a Pesti Hírlap három első (1841—1843) évfolyamát s olvasgattam benne azokat a cikkeket, melyek kétségtelenül Kossuth tollából származtak. A szembeötlőbb szókat egybevettem a NyUSz-zal s csak azokat jegyeztem ki közülök, melyek vagy nem kerültek, vagy csak később kerültek szótárba. Ítéljen maga az olvasó. Ime:

Adalék 1841 (443. l.): »Adalék büntető jogi eszmékhez.« — E szót (vö. NyUSz.) alkalmasint Geleji Katona István csinálta, a mai »hagyomány, traditio«-ra. — Kászonyi jogi művében annyi mint »corollarium«. Kossuth bizonyosan itt olvasta. Szótárilag először Fog. (1845).

Akadéktalan 1843 (515. l.): »azt csak az akadéktalan műipar s virágzó földművelés kölcsönhatása teremtheti«. — Nem került szótárba.

Alaptőke 1841 (81. l.): »az alaptőkének beszerzésében segédkezeket nyújtani«. — Széchenyinél 1833-ban (Hídegy. 82. l.) *sarktőke*.

Beligazgatás 1842 (17. l.): »az egyes statusok beligazgatásába egyáltalában nem avatkozhatik«. — Szótárilag először Fog. (1845). Vö. NyUSz.

Belszerkezet 1841 (753. l.): »a kir. városok belszerkezetének szabályozása«. — Szótárilag először Fog. (1845).

Bevégzett tények 1841 (753. l.): »azt tehát a bevégzett tények (faits accomplis) közé sorozván«.

Bizottmány 1842 (268. l.): »alsóházi bizottmány«; 1843 (446. l.): »bizottmányilag tanácskozik«. — Előbb *megbizottság*, *biz-*

tosság, bizomány, (vö. Törv. tud. Szt.); a *bizottságot* Széchenyi hozta divatba. (NyUSz.)

Dörgedelmes 1842 (909. l.): »B. úr a Jelenkorban a Pesti Hírlapnak ugyancsak dörgedelmes, morgadalmas ládsával neki ugrat.« — Célzás arra, hogy Helmecky az ágyúdörgést dörgedezésnek szerette nevezni. Vö. NyUSz.

-dús. 1841 (1. l.): *áldásdús*; 1841 (149. l.): *hajlamdús*; 1842 (255. l.): *eredménydús*; 1843 (25. l.): *érdek- és érdemdús*, sőt 1842 (724. l.) Kazinczy Gábornál még *számdús* is.

Egyenruha 1841 (4. l.): »divatfeszés katona-egyenruhák«. — Szótárilag Ball. (1843).

Életfejem 1841 (443. l.): »még nemzetiségünk, még alkotmányos életfejemünk tekintetében is«. — Képzésére nézve: *hajlik-ból hajlam, fejlík-ből fejem*.

Erősítvény 1841 (5. l.): »minden erősítvényi munkákat a hadügyminiszteriumban összepontosítani«. — Ma: »erődítmény«.

Érv 1843 (89. l.): »magoknak érvet (geltung) és életet ígnyeljenek«. — E szó értelemváltozásaira nézve vö. NyUSz.

Eszmetársulás 1841 (761. l.): »ez csak ollynemű lehet, mint az eszme-társulás (associatio idearum)«. — Vö. NyUSz.

Fagylalda 1842 (557. l.): »waffelbäckerey és csínos fagylalda«. — Vö. NyUSz.

Fejlemény 1841 (443. l.): »az idő bizonynyal meghozza a maga fejleményeit«. — Szótárilag először Fog. (1845).

Forgalom 1842 (859. l.): »közlekedést, forgalmat s iparüzletet nagyobb vámmal ne terheljék«. — Lehet, hogy Fogarasi szava, mert már 1843-ban megvan az ő Keresk. Szótárában is.

Föllebbenteni 1842 (59. l.) »ha föllebbentjük a fátyolt, melly állapotunkat, mint a valóság saísi szobrát elfedezi«. — Szótárban először Ball. (1890).

Hajlamdús 1841 (149. l.): »keresnénk (a színészetre) hajlamdús ifjakat s leánykákat«. — Nem került szótárba.

Harcnok 1841 (24. l.): »az isteni jog harcznoka«. — Nem került szótárba.

Hars 1841 (806. l.): »az összegyűlt ezereknek léget hasító éljen-harsa«. — Verseghy elvonása a harsog-ból.

Hasonegyíteni 1841 (20. l.): »hasonegyíteni (assimilálni) akará magát«. — Nem került szótárba.

Haszonvétlen 1843 (515. l.): »amott Pest délkeleti részén vesztegel a Ludovicea, ridegen, magánosan, haszonvétlenül«. — Más, mint a *haszonvehetetlen*; vö. *tétlen* és *tehetetlen*. — Ma sincs még egy szótárunkban sem. — A Tsz-ban *hasznavétlen*.

Hatásos 1841 (249. l.): »a büntetés azonnal hatásosabb»; 1842 (550. l.): »ha valaki előállana, szós és hatásos«. — Szótárilag először Ball. (1848).

Hívatva 1841 (81. l.): »minő roppant befolyásra hivatvák«; 1841 (105. l.): »érezzék, mire hivatvák«. — Széchenyinél még 1843-ban is: »kik az élet nagyobb szerepeinek játszására látszanak meghívatva«.

Hon 1841 (356. l.): »Némelly urak az Angolhon, Némethon stb. ellen nagyon felzúdultak. Azt mondják azért, mert »nekünk nem honunk«. Igen ám! de hona az angolnak, németnek stb. s ezekről van szó, midőn azt mondjuk, hogy angol hon, német hon. — Szerk.«

-ias, -ies. Kossuth igen szerette e képzőt. Egy vezércikke egyetlen hasábján (1842:239. l.) *gazdaságias, mindennapias, testvéries, úrbéries*; 1841 (81. l.): »hogya a magyar *európaias* legyen«; 1842 (17. l.): »*eredeties* nemzetiségünk«; 1842 (612. l.): »*szunyogiasan* kisszerű; 1841 (4. l.): *polgárias* (jelentése: purgeres); 1842 (1. l.): *sírias*.

Ingerültség 1841 (17. l.): »nem csekély ingerültséggel szaggatják a nemzet kebelét«. Szótárban Ball. (1844): *ingerülni*.

Iparműves 1843 (516. l.): »a lenézett, magokra hagyott iparművesek«. — Jelentése: a mai »iparos«.

Kedélydús 1841 (201. l.): »kedélydús éldelettel kínálkozó társalgási tehetség«. — Nem került szótárba.

Kedélyes 1841 (97. l.). A szerkesztő magasztalni akarván Bezerédj Istvánt, »kedélyes szerző«-nek nevezi. »Nemes kedélyű«-t ért rajta. Vö. CzF.

Kereszt-kérdések 1841 (158. l.): »ügynevezett keresztkérdésekkel (cross examination)«. — Először SimR. szótárában (1902).

Kerületes 1842 (859. l.): »nehézkés, kerületes (voluminosus) árúk«.

Közgazdaság 1841 (97. l.): »közgazdasági, közpénzügyi s népvagyonossági tekintetben«.

Közjog 1841 (241. l.): »a nyilvános közjog s a magányjog körében«. — Szótárban először Fog. (1848).

Közösíteni 1842 (59. l.): »a kereskedési érdekek közösítése«. Itt a. m. közössé tenni. — Vö. NyUSz.

Közszellem 1842 (17. l.): »eleven közszellem (public spirit)«.

Látszólagos 1842 (1. l.): »a szokatlanság s ujdonság látszólagos színe miatt«. — Szótárban először CzF.

Lovagias 1841 (105. l.): »lovagias szellemű bajnok«.

Magánjog 1841 (97. l.): »a magányjogi tulajdont a nyilvánjogi tulajdontól éles vonalban külön választja«.

Magán-oktató 1841 (82. l.): »és fel fogja állítani a magány-oktatók (privat-docent) cathedrát«.

Maradalom 1841 (250. l.): »a maradalom (stabilitas) szellemében«. — Nem került szótárba.

Megvitatni 1841 (1. l.): »megvitassák és előkészítsek a napnak nagy kérdéseit«. — Szótárban először Ball. (1843): debattiren.

Módosttvány 1841 (93. l.): »a javaslat két módosítványa (amendment) nyujtaték be«. — Szótárban először 1853-ban. Vö. NyUSz.

Műiparegyetem 1842 (377. l.): polytechnikum. Kunossnál már 1835-ben *műegyetem*. Vö. NyUSz.

Műiparos l. nemzetgazdaság.

Nagybecsű 1842 (53. l.): »nagybecsű ajánlkozását köszönettel fogadjuk«. — SimB. szótárában (1902) először.

Nemzetgazdaság 1842 (67. l.): »a nemzetgazdaságot akkor véljük jó rendben lenni, midőn a műiparos mezőre csupán azon erőfőlség fordul, mely a földművelési érdekek tökéletes fedezése után felmaradtott«.

Nyomatékos 1842 (10. l.): »ezen ellenvetést mi egyáltalában nem tartjuk nyomatékossnak«. — Előbb: »nyomadékos«. Vö. NyUSz.

Öneg 1841 (24. l.): »Szolgailag készült szó az *alany* subjectum, mellynek pusztá szenvedőlegességére mutató betűi a »subjectivitas« eszméjével merőben ellenkeznek (mi inkább *öneg*, *önleges*, *önegíteni* mondanók)«.

Örömittas 1841 (106. l.): »örömittas pillantattal kíséré minden mozdulatát«. — Első az ilyenmű összetételek között. Vö. -ittas NyUSz.

Összhangzatos 1842 (359. l.): »nem egyebek, mint összhangzatos változatok a thema fölött«. — SimB. szótárában (1902) van először.

Összpontilag 1841 (9. l.): »összpontilag használtassék«. Ma: központilag. — Nem került szótárba.

Pillanatnyilag 1841 (5. l.): »a háborúnak pillanatnyilag elejét vették«. — Nem került szótárba.

Polgárzat 1841 (249. l.): »ez a mi polgárzatunk alakja«; (443. l.): »olgy gyűrűket illeszthet polgárzatunk lánczolatába«. — Szótárban először Fog. (1845). Jelentése: a mai »állam« (civitas).

Rakományos 1841 (225. l.): »nemzetiségünk hű rakományosa volt«. Jelentése: depositarius; ma: letéteményes.

Rejledezni 1841 (123. l.): »unokák unokáiban ezrediziglen rejledez«. — A *fejledezni* mintájára. — Nem került szótárba.

Rejleni 1841 (81. l.): »még csak csírában rejlott gondolat«; 1842 (nov. 3.): »a majoratusok eszméjében rejlő jog«; ugyanekkor Széchenyinél nov. 24-én (Akad. Évk. 19); »ezekben rejlik feltámadási erőnk«. Korábbi műveikben a mai *rejlők* helyett csakis *rejtezzel* élnek. Vö. NyUSz.

Rendszeríteni 1842 (17. l.) »a theoria rendszerített épülete«. — Az 1845-i Hiv. Msz. átvette, de utóbb elpendült.

Rögeszme 1843 (25. l.): »ha rögeszméje (fixe idee) pendítettik meg«. — Széchenyinél *rögeszme*. Vö. NyUSz.

Szakember 1841 (93. l.): »az új ágyúrendszer feltalálója, mint szak embere«. — Fog. (1845) már egybeforrva.

Szaktudomány 1841 (82. l.): »szaktudománya jelen állását nem is ösmerve.« — Vö. NyUSz.

Szárnyvonal 1842 (359. l.) »szárnyvonal Vukovárhoz«.

Szerencséltni 1841 (175. l.): »mi csak szerencséltni akarjuk az ev. magyarokat, hogy főkormányzójukban illy férfival dicsekedhettek«. Jelentése: »gratulálni, beglückwünschen«. Nem került szótárba, pedig megérdemelte volna.

Szurony szögezve. E helyett nála 1841 (329. l.): »kiszögezt szuronyal«. — Kiss Károlynál 1843 (Had. Msz.): »szuronyt szegezni«.

Tanszék 1843 (516. l.): »néemly egyes tanszékekben a városban is működhetnének«. — Szótárilag először 1844-ben. Vö. NyUSz.

Tanulásteljes 1842 (359. l.): »illy egész kép nyujthat tanulásteljes áttekintést.« — Nem került szótárba.

Tárgyavatatlan 1842 (59. l.): »megkisérté tárgyavatatlan kezünk gyenge tollával«. — Nem került szótárba.

Társulati viszonyok 1841 (2. l.): »a társulati (socialis) viszonyok változtával«.

Tartalomdús 1841 (241. l.): »egy tartalomdús előszó«; noha már 1835-ben (Tzs.) megvolt a »bőrtartalmú és tartalmas«. — Szótárilag először Fog. (1845).

Tekintély 1841 (201. l.): »nem éljük többé bitorlott tekintély korát«; (335. l.): »a Cz. úr által idézett tekintélyek (auctoritások)«.

Tény 1841 (24. l.): »Szolgailag készült szó például a németben mint magyarban egyaránt borzasztó »Thatsache, tett dolog« — a mi magában is képtelenség, mert a mi That, az nem lehet Sache, a mi »tett«, az sohasem »dolog« (mi ténynek kezdtük nevezni a factumot).« — Vö. NyUSz.

Tétleges 1842 (17. l.): »a statustudományt tétleges (positiv) gyakorlati tudománynak hiszszük«.

Tetszhalott 1841 (139): »tetszholtan temetteték el«. — Szótárilag Ball. (1854). Vö. NyUSz.

Tettlen 1841 (105. l.): »tettlen nyugalom«.

Tevőleges 1841 (67. l.): »most már tevőlegesen mondhatjuk: hitünkben nem csalatkoztunk«. — Mily furcsán hangzik ez ma!

Tüzetes 1843 (515. l.): »az országvédelmi rendszer tüzetes pertractatiója«. — Vö. NyUSz.

Ugyanazítani 1841 (175. l.): »melly vallását a slavismus érdekeivel törekszik ugyanazítani«. Jelentése: »azonosítani«. — Nem került szótárba.

Úrhölgy 1841 (105. l.): »Pesti úrhölgyek szép koszorúja.«

Védvám 1841 (113. l.): »védvámrendszer«; 1842 (59. l.): »magas védvámok oltalmaznak«. — Szótárilag először Fog. 1843 (Ker. Szt.).

Végzetterhes 1842 (359. l.): »im itt van az adó végzetterhes kérdése«. Nem került szótárba.

Vezércikk 1841 (1. l.). — »A *vezércikk* szó — mondja Tóth Béla (Szájrucl szájra, II. kiad. 90) — Kossuth alkotása a német *Leitartikkel* nyomán. És ezt adta címül a Pesti Hírlap élén megjelent cikkelyeinek. Gróf Széchenyi István a Kelet Népében kissé csípős megjegyzéseket tesz e szóra, mire Kossuth válaszol a Felelet 179-ik lapján.«

Nem állítom, hogy e szókat mind Kossuth csinálta, de azt igenis állítom, hogy bizony ő is faragott szókat; több jót, mint rosszat, de csinált rosszakat is. Hisz' ez akkor nem is lehetett máskép.

Én csak nagyon felületesen lapozgattam Kossuth hírlapi cikkeit. Szorgalmasabb tanulmányozás bizonyosan meg fogná kétszerezni a fentebbi kis jegyzéket.

NADENICS ANTAL.

AZ EHRENFELD-KÓDEX HIBÁS VAGY HIÁNYOS FORDÍTÁSAI.

III.

E. 56: hogy hana voltuolna erzetlen: meg annakfelette sem vala...

AS. XXXII, 2: quod quasi insensibilis factus est. (Valde rarissime loquebatur.) Nec insuper...

A () közötti szavak lefordíthatlanul maradtak. A SV. megfelelő helyén (112 a) is megvannak. A következőkben kódexünk inkább a SV. szövegéhez szit, ahol szintén *loquendi gratiam, audaciam et facundiam* olvasható, míg AS. csak *audaciam*.

U. o. alább: es belmenuen *varasba*

AS. XXXII, 4: et intrans *ecclesiam aliquam*

E. 57: *tyztasagos* engedelmessegerewl

AS. XXXII, 6: de *prompta obedientia*

E. 57. alább: honnatt teneked *Bernaldo fia peter: semmyt mendenestewlfoguan* paranczolnod frater Rufenak:

AS. XXXII, 6: Unde tibi, *fili Petri Bernardonis, vilis homuncio*, praecipere fratri Rufino

SV. is így. A fordító először is félreértette, vagy a *Petri-t* *Petre*-nek olvasva fordította a szentnek önmagához intézett megszólítását. (Sz. Ferenc atyjának ugyanis Bernardone *Péter* volt a neve, az övé pedig a keresztségben *János*, eleinte csak becéző családi nevekén viselte az utóbb világhírűvé lett *Franciscus* nevet.) Vaskosabb félreértés azonban a nyomban következő *semmyt mendenestewlfoguan*, amely csak úgy magyarázható, ha feltesszük, hogy a fordító előtt oly kézirat volt, amelyben gyakorlatlan szemmel a *vilis (h)omuncio-t nil omnino*-nak is lehetett olvasni, ami *vilis*, ill. *uilis* szokásos rövidítése (*uil'*) mellett épen nem lehetetlen.

U. o. alább: *kewtewset* le uete.

AS. XXXII, 7: nudavit se *tunica*

A NySz. a **Köntös** szó alatt e helyet nem idézi. Pedig világos, hogy itt is *kewtews*-t akart írni a kódex írója, ill. másolója, nyomban utána csakugyan *kewtewset* olvasható ismét a *tunica* fordításaképen. E helynek az eredetitől való csekélyebb eltéréseihez l. a SV. megfelelő szavait is (112 a).

E. 58: *ayoytatost* mongyauala

AS. XXXII, 9: *dure* dicebat. SV. 112 b: *deuote* dicebat

E. tehát itt SV.-t követi AS. ellenében.

E. 58. alább: betegeket latogaszatok

AS. XXXII, 9: *si vultis vitare infernum*

SV. 112 b: *si vitare vultis infernum*

Fordítónknak ismét egyik olyan félreértése, amely csak palaeographiai alapon fejthető meg, mint az iménti. A *vitare infernum* helyett *visitare infirmum*-ot olvasott, amely elé persze sehogysen illett a *Si vultis*, ezt tehát elhagyta. Az eredetinek ismerete nélkül itt különben senkisé gyanítana ekkora eltérést, mert véletlenül a fordító koholmánya is egészen jól beleillik a szövegbe; csak az alább következő *si pergere vultis ad caelum* szónoki ellentétessége vész el miatta.

E. 59: Es mykepen nepnek epeyteserewl es cristusnak yuhy vygaztalasarol

AS. XXXII, 13: Et sic aedificato populo et Christi ovibus consolatis

Az abl. abs. meg nem értésén alapuló zagyvalék.

U. o. alább: De terenek ez *vydeknek* helyre

AS. XXXII, 14: ad locum *Portiunculae* redierunt.

A rövidítéssel jelzett *Portiunculae*-t *provinciae*-nek nézhette a fordító.

E. 60: Az e lap elején lévők nagyon eltérők mind az AS. XXXIII, 2, mind a SV. (113 a) szövegétől, melyet itt a fordító egyáltalában nem értvén meg, egészen más valamit tett a helyébe. Az eltérő szavak a Nyelvméltár VII. k. 28. l. 14. és 15. sorában vannak.

E. 60. alább: Es sok emberektewl *zerkeztetet*

AS. XXXIII, 3: et a multis hominibus *sociatus*

U. o. alább: meg *kewtelezek* ewtet hogy meg mondana

AS. XXXIII, 5: *conjuraverunt* eum ut diceret

U. o. alább: ky eleue yew *kewteluel* Ew ymadsagyual enge-met meg gyoyta es kinoz

AS. XXXIII, 6: qui incedit *cum tasca*, suis (sanctis vir-tutibus et humilibus) orationibus incendit et cruciat

SV. 113 a: qui incedit *cum racha* etc. (a többi egészen úgy, mint AS.)

E. 61: *Dyzzessegnek magyarazattya* ky testet meg ekeseyt
Es lelket malastra bel vyzen: malazt zeretew zent fferencz

AS. XXXVIII, 1: *Gloriosae innocentiae*, quae corpus decorat et animam ad gratiam introducit et gloriam. amator Franciscus.

SV. 90 b: Gloriose innocentie que corpus decorat animam ad gratiam introducit ad gloriam. Amator sanctus Fr.

Még a SV. romlottabb helye sem oly homályos, hogy akkora félreértést okozhatna, aminőt itt a fordító elkövetett. Neki tehát valószínűleg még romlottabb szöveg után kellett indúlnia.

U. o. alább: egbe fel *emeletten*

AS. XXXVIII, 3: *levatum* in aere (sicut infra dicitur.)

Tehát *emeletten* olvasandó, s lehet, hogy a kódexben így is van, csak a kiadó tévesztette el. (Nyelveml. VII. k. 29. l. 10. s.)

A () közöttiek lefordíthatlanul maradtak, vagy a fordító eredetijében sem voltak meg. A SV. szövegéből is hiányzanak.

U. o. alább: egy zepsegeu kerestett elewt menny

AS. XXXVIII, 5: (= SV. 91 a 4. és 5. s.): *crucem pulcherrimam praecedentem* (et Christum in ipsa pendentem).

A () közöttieket a fordító elhagyta, vagy nem voltak az eredetijében.

E. 62: *predicalokuala* mend ez vylagnak yewendew nagy *hyrt*

AS. XXXIII, 9: *praedicebam famem* magnam in universo orbe venturam (SV. i. h. is így).

E vaskos félreértést már Szarvas Gábor is megjelölte a Nyr. 1:216.

U. o. mindjárt utána: Es mondomuala enmagamott zegen embernek lenny: ky kynek zerelmeert ysten enged es ad: Az zegencze ehsegnek dewge mellet ystentewl nem hagyattatykuala meghalny

AS. XXXIII, 9: et dicebam me scire quemdam pauperculum hominem, pro cuius amore *Deus* parcebat, et donec ille pauperculus viveret, famis *pestilentia* non mittebatur?

SV. 91 a: egészen így, csak a két kiemelt szó helyett *Dominus* és *pestilentissima*. Az eredeti nélkül teljesen érthetetlen hely.

E. 63: nem czak fewueknek gewkeret De es faknak kerget

AS. XXXVIII, 12: non solum radices herbarum, sed cortices arborum

SV. 91 a: non solum radices herbarum, sed *et* cortices arborum

A SV.-hez közelebb álló eredetinek még a szórendet is nyomon követő szolgai fordítása.

U. o. alább: *tyzta* = claret, — *meg feythetetlen* = ineffabilis. (AS. XXXVIII, 13 és SV. 91 a.)

U. o. alább (a köv. fej. elején): *vy ysteny malastott Az ew aldot lelke*

AS. XXXIX, 1: *nova et divina charismata in illa sua anima benedicta*

SV. 91 b egészen így, csak *et* nélkül.

U. o. alább: *Mykeppen reytett hytuel*

AS. XXXIX, 2: *sicut oculata fide* — SV. 91 b: *sicut occulta fide*

Fordítónk itt a SV-hez közelebb álló romlott szöveget követett. Mert hogy az *oculata* a helyes olvasás, az a következőkből egészen világos.

E. 64: *ymadsagnak es egyebnemew ysteny dolgok kewzewt hagyauala lenny*

AS. XXXIX, 3: *interesse ad orationis clandestina studia* (SV. i. h. szintén így.) A nyomban következő homályos hely is csak az eredetiből világosodik meg. Ép így a fejezet vége is.

E. 67: *hogy az kepnek alataualo mezeytys el romta*

AS. XL, 5: (= SV. 97 a): *ita tamen quod caementum non destruxit picturae substratum.*

Tehát épen ellenkezőleg, mint fordítónknál. Csak a harmadik kísérletnél vakarja le a kép alatti meszet is.

E. 68: *Es magokat gondoluan annak gonozsagarol*

AS. XL, 10: *et advertentes illius malitiam*

E szavak és a közvetlenül utánok következők hiányzanak a SV. megfelelő helyén. Itt tehát fordítónk az AS-hez közelebb álló szöveg nyomán dolgozott, de nem értette meg egészen jól.

E. 71: *Az anneban geryede meg. ez mondot alazatossagnak zerelmeben: ysteny meltosagos yozagat ewlelesuel:*

AS. XLI, 4: *in tantum exarsit amore ad habendam virtutem dictae humilitatis Dei amplexu dignissimam.*

SV. 106 a szintén így, csak *exarsit* h. *exardescit*.

E. 72: *ky zentleleknek myatta aldot cristost meg esmered*

AS. XLI, 9: *Qui per Spiritum sanctum recognoscens*

A kiemelt szavak nem a fordító betoldása, hanem a SV-vel rokon szövegen alapúlnak, de már a *meg esmered* helytelenül van a megszólításba belezavarva, mert már az elbeszélésnek további menetébe tartozik.

E. 73: *Clara alattyaban es ur ieszus cristusnak neueben ayoytatos men:*

AS. XLII, 1: (= SV. 140 b): *Quum devotissima Christi sponsa Clara re et nomine.*

A szentnek nevén alapuló szójáték, melyet a fordító nem értett meg s a nyakatekert szórenddel még jobban elhomályosított.

U. o. alább: lelkeben *yelest*... lenny...

AS. XLII, 4: spiritu *praesentialiter* interesse; (5. ita quod tam cantum fratrum quam organa usque ad finem missae luculenter audivit. Et, quod plus est, sacram communionem accepit et plene consolata remansit.)

A () közöttiek, melyek a SV. megfelelő helyén is megjelölhetők, fordításunkból hiányzanak. Lehet, hogy a fordító csak azért hagyta ki e szavakat, mert alább részben úgys ismétlődnek. A fordítás itt különben is kissé szabadabb a szokottnál.

E. 75: Es *gyakorta* papa...

AS. XLIII, 2: Etenim *quadam vice* papa... (SV. 141 a ugyanígy.)

U. o. alább: ki vala zent leleknek *tytkosa*

AS. XLIII, 2 alább: quae erat *sacrarium* Spiritus sancti. (SV. i. h. =)

U. o. alább: kynek magadott egezlen aldozott aldozast ayan-dekoztal.

AS. XLIII, 4: cui te totam in medullatum sacrificium obtulisti

SV. 141 a: cui te totam immaculatum sacrificium obtulisti

A fordításból nem dönthető el, hogy fordítónk előtt e két olvasat melyike lehetett, vagy nem-e esetleg egy harmadik; csak annyi bizonyos, hogy bármelyik volt is, nem értette meg e szép helyet teljesen.

E. 76: engedelmessegnek myatta: [] hogy ez kenerekre tegyed...

AS. XLIII, 6: *praecipio* tibi per sanctam obedientiam...

A kiemelt szó kimaradt a [] jelölt helyen.

U. o. alább: zent *Crestenek* jegyeuel

AS. XLIII, 10: Virtute *crucis*

A *Crestenek* helyett a Nyelvelékt. szövegében *Crestennek* olvasható, de a sajtóhibák jegyzékében az előbbire van igazítva.

E. 77: ki *sok elmenek myatta* valla nagy ketseg:

AS. XLV, 1: qui per multos annos passus est dubitationem maximam

SV. 109 a szintén így, csak a két utolsó szó felcserélve. A néhány sorral alább következőkben kódexünk e szavai: *ystenteuwl, vgy hogy ew elmeyenek magasztasaban gyakorta el rywtetykvala* mind az AS. mind a SV. szövegéből hiányzanak, nemkülönben a következők is: *byzuan ez mondott ketsegleuwl meg zabadolny ez ysteny embernek myatta*. Egy sorral alább *zent fferencz* helyett *zent Egyed*-nek kellene lennie.

E. 78 (a köv. fej. címében): hogy *alohad*...

SS.* 12: Quod *reputabat*...

* A rövidítések magyarázatát l. az első közlemény elején Nyr. 31:312.

E. 78—79: mert ez || ellen teweunek orsag volna zerzettnek.
SS. 12: quia contrarium facere furtum esset.

E. 79: yelensegesbelyet — SS. 13: in speciali (SV. 14 a =)

U. o. alább (a köv. fej. elején: bewlczeség — SS. 14: solertia (SV. 14 a =)

E. 80: ez vylagy pap — SS. 14: saecularis quidam (SV. 14 a =)

U. o. alább: De hogy az frater az Paranczolatott *nehezen* telyeseityuala meg:

SV. 14 a: Dum autem frater ille *gratanter* impleret (14 b) iussum

Tehát épen ellenkezőleg, *szívesen* teljesítette Sz. Fer. parancsát. A fordító a *gratanter*-t a *graviter*-rel tévesztette össze, ill. ennek olvasta. A SS. szövegében e szavak nincsenek meg.

E. 81: ewnekyk nayassagokrol — SS. 18: de conversione illorum (SV. 15 b =)

A *conversio*-t a *conversatio*-val tévesztette össze a fordító, melynek nála több helyütt *nayassag* az egyértékűje.

U. o. alább: monduala nekyk hogy ne mennenek alamyznaert
SS. 18: non dicebat eis ut irent (SV. 15 b =)

Utána néhány sorral lejjebb ugrott a fordító szeme s az alább következő mondat elejét (*Es mykoron ygen meg faradottuolna*) ide iktatta, ahol semmi értelme sincsen, de a maga helyén megint ismétli.

U. o. alább: mert czak nagyaeleg esmerkuala telyesseguel
SS. 18: quia nondum etiam plene cognoscebant
SV. 15 b: quia etiam hoc nondum cognoscebant

E. 82: *hyttuan* zegensegnek *eletytt*
SS. 18: verissimam paupertatem (SV. 15 b =)

De a Sabatier kiadásában (37. l. b jegyzet) idézett Mz. 1743 és 989 jelzetű párisi kéziratok e var. lectiót adják: *viam verissimae paupertatis*. Fordítónk előtt is ilyenféle szöveg lehetett, mert a *viam*-ot tévesztette össze a *vitam*-mal. A mindenütt közös *verissimam* h. pedig *vilissimam*-ot olvasott.

E. 82. alább: bewlczekewzewl — SS. 18: ex sanctoribus (SV. 15 b: ex sapientioribus)

U. o. alább: ky *egy penzbelewl* zaz penzt ad
SS. 18: qui *de una nummata* offerret centum denarios (SV. 16 a =)

E. 85: Mert erre vagyonk hyuatalosok es *yaronk* vr elewt es emberekelewtte

SS. 20: quia ad hoc vocati sumus et *professi* sumus coram Deo et hominibus (SV. 17 a =)

A *professi* szót a *profecti*-val tévesztette össze a fordító.

E. 86: Hostyensisnek vra ky lewn Geregely papaya

SS. 21: Dominus Ostiensis qui fuit postea papa Gregorius

Hugolinus ostiai püspök, a későbbi IX. Gergely pápa.

E. 88: aholot az *kenereet* vyselyuala alamyznaua es vewue ew vallaral az *kenerett*

SS. 25: ubi apportabat *peram* cum eleemosyna. Et accepit *peram*. Mind a kétszer *panem*-nek nézte a fordító a *peram* (szatyrot) szót.

E. 88 alább (a köv. fej. elején): *zerzett és elet kysseb fraterokee*:..... kytt ystennek fya ez vtolso ewdewben: *kewuette* ew mennyey attyanak:

SS. 26: Religio et vita Minorum fratrum..... quem Filius Dei in hac novissima hora *postulavit patri suo caelesti*

A latin szórend szolgálai követése és a dat. megtartása ott, ahol *-tól* raggal kellett volna fordítani, e helyet a legnehezebben érthetők egyikévé teszik. Szinte bajos elképzelni, hogy ugyanaz a fordító, aki néha lapokon át egészen tűrhetően ültette át az eredetit, helyenkint hogyan követhetett el ekkora botlásokat. Ha csak azt nem tesszük fel, hogy felváltva többen is dolgoztak a fordításon, ami épenséggel nincs kizárva a középkori kolostorok élet- és munkarendje szerint. E feltevés alapján egészen kétségtelen lenne, hogy kódexünk, amely *egy* kéz írása, már csak egy régibb eredetinek másolata; ezt különben elég egyéb ok is támogatja.

E. 89: Es minden lelky zegenekrewl monda azt de maga yelennen monda kewsseb barátok zerzetének: *Mykeppen meg yrtata venturanak egyhazaban*:

SS. 26: Et licet de omnibus pauperibus spiritualibus Dominus hoc intellexit, praecipue tamen praedixit religionem fratrum Minorum *in ecclesia sua esse venturam*. (SV. 20 b egészen így, csak *intellexit* h. *intellegerit*.)

Alig érthető, hogy az a fordító, aki e könnyű helyet ennyire félreértette, mikép fordíthat lapokon át meglehetősen simán és értelmesen, helyenkint pedig egész jóízű magyarsággal is. L. az előbbi jegyzetet.

E. 90: ytelew helyen — SS. 26: in consistorio

U. o. alább: valakytewl — SS. 26: ab aliquibus religiosis

E. 90—91: mert el kezdyk || meglen azokat kyk ystene

SS. 26: quia non percipiunt quae Dei sunt. (SV. 20 b ==)

E. 91: Azert nem ygen nagy ha vr ysten akart vallany egy vy nepet mend azokkalol kyk el multanak: *egyessegest* es *valazost* eletben es bezedekben: ky elegendnek meg csak azon *felseges* es *gyczeuseges* cristoson

SS. 26: Non enim est magnum, si Dominus voluerit habere unum novum *et parvum* populum ab omnibus, qui praecesserunt, *singularem* et *dissimilem* in vita et verbis, qui esset contentus habere ipsum solum *dulcissimum*.

SV. 20 b: a végén kissé eltérő, *dissimilem* h. *similem*, az utolsó szavak pedig így: *habere ipsum altissimum et gloriosum ab hominibus huius seculi despici*. Látnivaló, hogy a mondat csak ezzel a záradékkal teljes értelmű. Fordítónk e hely vallomása szerint is olyan szöveget követett, mely részint a SS., részint a SV. nyomán haladt, de egyikkel sem egyezett teljesen.

E. 91 alább (a köv. fej. elején): mykoron bodog fferencz uoltuolna *azysmellel Rigumtortom neveu varasnal*

SS. 28: quum esset b. Fr. *apud eundem locum* (SV. 22 a =)

De a Sabatiernél (57. l. a jegyz.) idézett 4354. sz. vatikáni kéziratban: *apud Rigum Tortum prope Assisium*, tehát úgy, mint kódexünkben. Ezen és egyéb nyomokon indulva, nem lesz nehéz fordítónk archetypusát megglelni, amire már az eddigi jegyzetekben is igyekeztem néhány nyomjelzést adni.

U. o. alább: *hinkak* — SS. 28: *potius*.

Ez csak írási hiba, ha nem a kiadó rossz olvasása vagy ki nem javított sajtóhiba.

E. 92: *palast modosraualo* — SS. 29: *in modum mantelli*.

E. 93: *Semmy ygazb ezeknél* — SS. 49: *Nil verius* — SV. 30 a: *Nil verius istis*.

E. 93 alább (a köv. fej. elején): *vylagossagnac* beldayt mutattnak:

SS. 51: *exempla vitae monstrarent*

SV. 30 b: *exempla lucis monstrarent* (Ugyanígy a 4354. sz. vatikáni kézírathban is, mellyel az imént is SS. szövege ellenében egyezett.)

E. 94: *Mert lelkeknek mennyben*

SS. 51: *nam in animarum zelo*

A *zelo*-t a *caelo*-val tévesztette össze a fordító; ez a középkori írás-mód mellett nem épen lehetetlen, az értelemmel pedig nem sokat törődött.

E. 95: *kegyetlennek ew kegyetlensegett*

SS. 53: *impio impietatem suam* (Ezech. III, 18.)

Itt az *impius* a. m. hitetlen, istentelen.

U. o. alább az eredetinek e szavai: *numquid de manu mea ipsorum animae requirentur?* lefordítatlanul maradtak.

E. 96: *Azonkeppen meg alla az Doctor s monda...*

SS. 53: *Plurimum itaque doctor ille aedificatus recedens*

U. o. alább: *ez embernek bewlczeseges zentyrasa*

SS. 53: *theologia hujus viri*

U. o. alább: *De my tudományonk zeluel yar fewldewn*

SS. 53: *nostra vero scientia ventre graditur super terram*.

Tehát »hason csúszik a földön«. A fordító a *ventus*-szal tévesztette össze a *venter*-t!

KATONA LAJOS.

A KARACSAY-KÓDEX ÉNEKEI.

[A zilahi ezredéves emlékre Fadrusz János hún-székely rovás-írással vésetett hat ének a Karacsay-kódexből. A Karacsay-kódex énekei — egészen vagy csak részben? — azonosak a Somogyi Antal-féle Régi magyar énekekkel, amelyek 1873-ban jelentek meg s amelyeket a nyelvészek kezdettől fogva koholmánynak tartottak. A hitelesség kérdése az utolsó hetekben élénk, sőt izgalmas vitára adott okot; lásd könyvészeti rovatunkat! — 1873-ban mindjárt koholmánynak ítélte Somogyi énekeit Arany János, a B. Szemlében névtelenül megjelent bírálatában. Ellenben Márki József dr. a Reform c. napilap 1873-i 276. tárcájában az énekeket égisz magasztalta és mutatványokat közölt belőlük. Erre cáfolatul írta Szarvas Gábor a Reform 287. tárcájában azt a cikket, melyet a most folyó vita alkalmával íme újra lenyomtatunk. A tárca alá csak —s —r volt írva, de az írásmódból és a tartalomból kétségtelen, hogy Szarvas Gábor írta. L. még Tolnai Vilmos cikkét: Koholt nyelvm emlékek, Tóth B. Magyar ritkaságok c. könyvében. — A szerkesztőség.]

»Régi magyar énekek.«

Somogyi Antalnak Régi magyar énekei-t a Budapesti Szemle 5-ik számában vakmerő misztifikációnak nevezte, oly ámitásnak, melyet az iskolás gyermek is észrevesz. Erre Márki József tdr. úr felháborodik és a Reform 276. számában síkra száll a megtámadott énekek mellett. A Szemle, úgy mond, nem bizonyított semmit, csak állított; ő majd bebizonyítja, hogy az nem misztifikáció. S azután elmondja, hogy a székely betűkkel írt fakó kéziratot ő maga is látta. Ennyiből áll az egész bizonyítás. Nagyon furcsa fogalmak lehetnek Márki József tdr.-nak a hitelességről, ha semmi egyebet nem kíván meg benne, mint hogy fakó legyen a kézirat s e kéziratot valaki lássa.

A Budapesti Szemle egészen helyesen cselekedett, midőn csak pár odavetett, de eléggé tájékoztató sorban említette meg e művet; kár is lett volna a szót rá vesztegetni, mert az egész nem egyéb, mint üres, még pedig elég ügyetlen koholmány. Minthogy azonban Márki József tr. védő szárnyait kiterjesztette föléje, hogy a pazarul ömlő sujtásos dicséret senkit meg ne vakítson, íme szolgálunk a kívánt bizonyítékokkal. Nem válogatunk, hanem vesszük mindjárt az első sorokat.

»Magyar inak elő üsirül. Árokásat megvégezette Balk abar a kátár öt árokba venereket; kát: te hatalmas ár Kus! kit nemzett Kam, üs apánk, nézd — ömi áradból elküáradt, sokas iad máson e földre fol.«

Márki József tdr. azt mondja, hogy Somogyi a székely »betűket addig hasonlított egymás közt össze, míg a teljes betűrendet megállapította, melynek segélyével aztán az ének elolvasása sikerült,

s hogy vannak benne különben főszyökeres magyar szók, amelyek semmiféle szótár által meg nem magyarázhatók».

Nagyon csudálkozunk Márki József tdr-on, hogy ő állíthat ilyesmit, ő, aki Somogyi titkaiba annyira beavatottnak látszik lenni, akit egymagát tartott Somogyi érdemesnek arra, hogy a fakó kézirat szent rejtelseibe bepillantasson! Ő ne tudná, hogy van egy munka, amely megfejtí elöttünk a székely kézirat legrejtelmesebb titkait is? Kívánja tudni, melyik munka ez? Megmondjuk. »A nyelv huszonnégy hangjáról, mint a szótár és nyelvtan megannyi eleméről.« Ha talán arra is kíváncsi volna, hogy ki írta e munkát, azt is megmondjuk: Somogyi Antal, ugyanaz a Somogyi Antal, aki a fakó székely kódexet föltalálta. Ennek a munkának a segélyével nincs a kéziratnak az a legtitkosabb betűje, melynek mélységébe be ne pillanthatnánk.

Lássuk a kódexnek főntebb érintett kezdő sorait.

»Magyar ínak.« Hogy miféle kabbala az az *ínak*, megmagyarázza A nyelv huszonnégy hangja. E műnek 70. lapján az áll fekete betűkkel fehér papírra nyomva: »*i* indulást jelent, azért használjuk *i* s *iv* szót progenies: ivadék jellésére. A gyarapodás, terjedés, távolodik, indul' rokon eszmék; azért mondja a nép: sok *iam* van. A Mátyás királyról szóló dal ama mondata: Magyar *i* uraknak elosztogatád = magyar *ivadékú* uraknak.« Tehát »magyar *ínak*« = magyar ivadéknak.

»Első üsiről« régieskedő hókuszpókusz, annyi mint: első őseiről. Ide tartozik az »*árokásat* megvégezette« is, amint ő maga magyarázza: árok ásását megvégezvén.

»Balk abar a kátár.« Ehhez aztán, mint Márki József tdr. mondja, csakugyan Somogyi képessége kell, hogy megértsük; csak az ő »Huszonnégy hangja« után igazodhatunk el e székely csodán. Megjegyezve, hogy a *Balk* tulajdonnév, az *abar*-ra nézve ekként világosít föl bennünket az említett könyv. »A *va*, *ba*, *pa* a *terj*, *táv* eszmét jelli; azért nevezzük a gyarapítót *a-ba*, *a-pa*, *pa-ter*, *va-ter*, *pro-pa-gator*-nak. *Ba*-bul (továbbképzéssel lesz) *ba-r* (vö. *cse*, *cse-r* (dül), innen *a-bor*, *a-bar* = *a bor* (angoló). Lehet azonban = *aba-er* (dó) is, egy atyától, őstől eredő.« (44. lap). *Abar* e szerint = barangoló vagy: testvér, utód. — Az *a*-ra nézve a 12. lap ad fölvilágosítást. »*Asz* két hangja közül melyik a vég-gyök? Lehetne mondani *a*, mert *a* egyik értelme: *ó*.« A *kátár*-t pedig a 103. lap magyarázza meg ekként: »*h*, *k*, *g* kieredést jelent, azért sok hangot jellő szó gyöke; *ha* = *ki-a*, ebből *ha-ng* = *ha-mi-ki*; *ha-r* = *ha-er*(eszt): *har*(is), *har*(ang): *ká-t* = *ká-t*(esz),* másképp *kaját*. Innen *kádár*, *kátár*: implorator. Ily *kátó*, *kiáltó* hang az áldozás«.

Már e néhány adat fölsorolásából is eléggé látható, hogy a két munka közt (Régi magyar énekek és A nyelv huszonnégy hangjáról)

* Ezt persze érteni kell. Ezt akarja vele mondani: *ká* annyi, mint hang, *t* pedig a *tesz*-nek a gyöke, tehát *ká+t* tulajdonképp annyi mint: *hangot tesz* = kiált.

a legszorosabb összefüggés van. Ez összefüggés bizonyítékául szolgál-
 janak még a sok közül a következő példák.

»A fekete hegységnek *völíbe* (völgyébe) telepedt meg.« Régi
 énekek 2. l. A huszonnégy hangról című műben pedig ez áll: »*Völgy* =
vö l(evő). Nem állhatna *völ gy* nélkül?« 47. l.

»*It*(iletés, ihletés) *lángoddal*, *kanlatoddal* (gyúlásoddal) *ártmá-
 nyon firüttel* (*fi* = fény, *rület* = exaltio).« R. É. 4. l. Ennek magya-
 rázatára szolgáljanak a következők: »*I* mozgást jelent, azért szag,
 hang, meleg, világ, nézés jellésére alkalmazott szavak vég-gyöke;
i-ből lesz *i-g* (vö. *per*, *per-g*), ennek participiuma *ig-e* = *ig-e(z)*,
igaz; *ig* rokona: *ik*.« Ny. h. 71. l. »*Kam*, *kan* = hó ami; innen a
 fénynél látást jelölő *kan-dikál*, *kan-ócz*, *kan-dalló*.« 105. l. Ebből a
kan-ból (ad normam *fénylik*), van gyártva a textusbeli *kan-lik* (kan-
 lat) ige. »*fé* = *fi*; *fi-bül fi-t* = fényt tesz.« 52. l. A *rület* régi
 szóból egy *rüt* igét kikombinálva s ezt a fölhozott *fi*-val összetéve
 csavarintotta ki a *firüttetik* »székely« igét.

»*Kara tó*: fekete tó.« R. É. 21. l. — Magyarázata: »*kara* =
ha (= fény) + *ár* + *a* = fénytelen, fekete; *Kara fia*: fekete fia,
 ördög fia.« Ny. h. 105. l.

»*Turul csattantotta szárját* (szárnyát).« R. É. 25. l. — Magya-
 rázata: »*Ny*, *n*, *m*, fokozatos hangmenetek; például *szárnya* régi ira-
 tokban s a népnél maiglan *szárma*.« Ny. h. 4. l.

»*Láttam ig nagy* (igen nagy) *dücsőséget* (tünöséget) *hugy levőt*
 (hódszerűt) *el besüliotta* (el-besilakolta, világította) *mind e földet*;
büingen (tetőponton) *vala*.« R. É. 34. l. — Magyarázata: »Régi
 szólmód: *ig* nagy jó uram vagy = igen nagyon jó uram.« Ny. h.
 30. l. »A világ, meleg, látás jellésére használt szavak gyöke azonos;
 elég *tü* = *tün*, *tüz* szavakat fölhozni például. *Tü* = *dü*, *di*, *dész*;
dicső *dics* participiuma; *dics* = *di* ez, *dütün* ez = fény 113. l.
hó = minden fény, *hód* = hó ez; *hód*-nak a participiuma *hódi*, *hódj*,
hógy, *hugy*, 55. l. *Sü-bül sü-t* hőjellő és fényjellő; *sü* rokona *si*, ebből
 lesz *si-l* (*süli*) *süliom*. *Se-bül ser*(*penő*). 135. l. A *ba*, *be*-nek kifejtő
 jelentése van; azért fejezi ki a *bimbó* (benvaló) is a benső közepet,
 amelyből fejlődik a növény. A zenith régi magyar neve *büing* szinte
 (égi) közép jelzésére van alkalmazva.« 39. l.

»*Ég kükülő* (kéklő) *zománcza*.« R. É. 28. l. — Magyarázata:
 »*kék* = hév ki, fény ki és hő jellő; *kék* rokonai: *kik*, *kük*, *kök*:
küküllő = kékellő. Ny. h. 106. l.

»*Nagy volt a magyar, moszogány* (óriás) *mint az ég*.« R. É.
 103. l. — Magyarázata: »*ma* = *mo*, *moz*; innen: *mozogóny*, *mozo-
 gány* = óriás magos ember.« Ny. h. 23. l.

Folytassuk tovább? Azt hisszük, ennyi is elég, nagyon is elég
 annak a bebizonyítására, hogy a Régi magyar énekek és a Nyelvünk
 huszonnégy hangjárul c. művek édes testvérek, egy apának gyerme-
 kei, s hogy az apa Somogyi Antal. A Régi magyar énekek nem
 egyéb, mint chrestomathia, gyakorló könyv az előbb megjelent elmé-
 lethez; s nézetünk szerint e sületlen koholmánnyal nem is annyira
 az volt a célja szerzőjének, hogy általa az éleselmű kommentátor, a

fáradhatatlan kutató hírére tegyen szert, hanem az, hogy elméjének lázas állapotában fogant elméletét, mely a Nyelvünk huszonnégyszázötven hangjáról c. művében van lerakva, de amelyet a kritika, noha már két éve, hogy megjelent, könnyen érthető okokból figyelmére sem méltatott, a régiség nimbuszával vegye körül, s amit különben megszerezni nem tudott, az óság szavával és tekintélyével nyerje meg neki az annyira hiányzó hitelt.

Hogy tehát a Régi magyar énekeket maga Somogyi gyártotta, annak épen saját, előbbi műve a leghitelesebb, legdöntőbb tanúja; de apokrifasága különben is szembeütköző. Nevezetesen oly régi szóalakok fordulnak elő benne, melyek a kéziratnak tulajdonított korban már nem szerepeltek, s ellenkezőleg oly újabb alakok, melyek még a szemünk előtt álló processzuson akkorig nem mentek át; oly idegen szók, melyeket a nyelv jóval későbbben vett át; az igeidőket s nagyobbára a módokat is az akkori írók egészen másképp használták, mint ahogy a régi énekekben látható, s végre ami fő, tömve van hamis, önkényes etimológia alapján kifejtett s a nyelv szellemének ellenére kifejtett szavakkal, melynek csak a nyelvújítás korszaka óta kaptak lábra nyelvünkben, sőt vakmerősége annyira megy, hogy a legmerészebb szófaragók és értelemgyártók féktelensége igazi rend és szabály hozzá képest.

Mindezekből kétségtelen, hogy itt misztifikációval, még pedig ügyetlen misztifikációval van dolgunk, s nem tudjuk: Somogyi merészségén csodálkozunk-e inkább, hogy annyira korlátolt eszűnek képzelte a magyar közönséget, hogy ily vastag szemfényvesztést se vesz észre, vagy pedig Márki József tdr. felebaráti szeretetét bámuljuk-e, mely jóhiszeműség dolgában tútesz a legvakabb szülői szereteten.

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Könyvészet.

Balassa J. A m. helyesírás szabályai szójegyzékkel. Isk. használatra. (Franklin, 30 f.)

Jacobi, Julius. Lehr- u. Lesebuch der. magy. Sprache für Mittelschulen. II. Teil. (Nagyszeben, Krafft.)

Dunay F. Quo vadis? Vagyis hová fordulsz, hogy se rajtad, se máson igazságtalanság ne essék? (Megjegyzések az Átíró hangrajz bírálatára. Wodianer, 60 f.)

A magyar rovás-írás (Fadrusz J. Magyar Szó IX. 24). Tuhutum rovása (Tóth Béla, Pesti Hírlap IX. 24). A Karacsay-kódex (Szily Kálmán, Budapesti Hírlap IX. 25). Utóírás az Esti Levélhez (Tóth B. Pesti H. IX. 25). Magyar rovásírás. (M. Szó IX. 25.) A Karacsay-kódex (Tóth Béla, Pesti Hírlap, IX. 26). Karacsay-kódex (Király Pál, B.H. IX. 26). Magyar rovásírás. (M. Szó IX. 26.) Még egyszer a K.-k. (Szily K. B.H. IX. 27.) Holmi. (Tóth B. Pesti H. IX. 27).

A zilahi fölliratok (Király P. M. Szó IX. 28). A m. rovás-írás (Fadrusz J. B.H. IX. 28). A K.-kódex (Simonyi Zs. nyilatkozata Magyar Hirlap IX. 28; NB. *interview*, nem beküldött cikk). A K.-k. (Király P. és Tóth B. P.H. IX. 28). A K.-codex. (Fekete Zsigmond. M. Szó. IX. 30). A K. k. ügye (B.H. IX. 30). A koholt nyelvmélekek (Tóth B. P.H. X. 1). Még néhány szó a K.-kódexről (Aigner L. B.H. X. 3). Ne bánts a magyart! (Tóth B. P.H. X. 5). A m. rovás-írás (Berey J. M. Szó X. 7 és Szóts G. X. 8). Tar Mihály rovás-írása (B.H. X. 8, 9).

Désy F. A magyar ősirás. (Bpest, Aurora. 8r. 20 l. — Ez is délibábos tudomány.)

Népiskolai Tanügy (Eger) 18. sz. A tanító kiejtése. (Kalovits A.)

D. társunk Komoróczy Miklós rozsnói tanár előfizétést hirdet A barkó föld és népe c. díszes munkára (400 nagy 4r. l., két térképpel, 10—12 műmell. és 180—200 szövegbeli képpel). Decemberben jelenik meg; az előfizetés ára 8 K, határnapja nov. 5.

NYELVMŰVELÉS.

A bankjegy szövege. Távol vagyok attól, hogy csalhatatlanságot vitassak magam részére, sőt elismerem, hogy a bankjegynek is jobb szövege képzelhető, mint az enyém; talán magam is különbet tudtam volna fogalmazni, ha a német eredetihez nem lettem volna — annyira amennyire — kötve.

A bankjegy szövegéhez tehát szó fér, a bírálat komoly szava; de Gárdonyi Géának nyelvőri (31:405) megjegyzéseit inkább kötekedésnek tartom, mint komoly kritikának. Akinek szemet szúr az *ércpénz* előtt a *törvényes* jelző, akinek a *kívánságára* azért nem tesszik, mert hátha ő *követel*, annak bizonynyal az úristen sem tud kedvére tenni, az a *Miatyánkat* is szétszedi, hiszen abban is fölösleges az *atyánk* előtt a *mi*, abban is szószaporítás a *dicsőség* és *hatalom* után az *ország*, hát még a *most* a *mindörökké* mellett?

De hagyján a kötekedés. Bosszant, de nem árt. Ellenben az ízléstelenség könnyen kárt tehet; a ferde ízlésnek útját kell állanunk teljes erővel. Tőlem telhetőleg tiltakozom tehát az oly megtévelyedés ellen, amilyenbe Gárdonyi Géa esik s amilyenbe magával szeretné rántani a közönséget, midőn a *bankjegyet* ki akarja szorítani a *bankóval*. Bocsánat! A népiesből is sok, ami sok. Elég pusztítást művelt Gőre Gábor a magyarság öreve alatt az ő parasztkodásával a művelt társalgás nyelvében, a megtisztult irodalmi ízlésben, — a nyelvészetre és stilisztikára ne szabadítsuk reá! Vagy azt kívánja ez az új Magyar Misi, hogy Arany szerint Apolló az ő fürteit is kenje meg majd hájjal?

KARDOS ALBERT.

Sörkorsó. Íme a legújabb sütetű szöösszetétel! Olvashatni hirdető oszlopokon és újságok hirdetményei közt *családi sörkorsók* alakjában. Ez a hasznos találmány nevével együtt a gőz és villa-

mosság korának vívmánya. Hajdanában a magyar ember *boros* pohárból ivott bort, *vizes* pohárból bor híján vizet, újabban *sörös* kanocsókból sört, sőt a *pálinkás* butykost se vágta éppen földhöz, a magyar gazd'asszonynak pedig *tejes* fazekai és *befőtt* üvegei voltak. Atila fakupája fából volt, az üvegpohár üvegből, az aranyserleg aranyból készült, ennél fogva a sörkorsót meg nyilván sörből csinálják. De hisz ez ma utóvégre nem is lehetetlen.

NAGY JÓZSEF.

Hivatalos nyelv. A régi-új »Központi Városház«-ban ügyesbajos dolgomban jártam-keltem: ott ötlött szemembe a t. fővárosi Tanács e derekasan megszerkesztett »úrlap«-ja:

Budapest székesfőváros Tanácsa.

Katonai és illetőségi ügyosztály.

Igtatói szám: -----

Kiadmányozás napja: -----

Hová küldetett: -----

Kiadmányozás? A politikus csizmadia beszél így, ha cifrát akar mondani. Vagy a fővárosnak a *kiadás* nem elég zengzetes? Mert hogy ő főváros, hát neki méltóságosabban hangzó szó kell? »*Hová küldetett?*« Persze, Budapest székesfőváros igatója [olv. iktatója] csak nem mondhatja: *hova küldték?* Hisz az parasztos volna!

PARTOS ERVIN.

A magyar misszionárius. E fogalomra nyelvünkben több szavunk van, mint hitküldér, hittérítő, hithirdető. A *hitküldér* már azért sem jó, mert semmi értelme sincs, nem is tekintve, hogy *-ér* képzőnk nincs. A *hittérítő* helyesen képzett szó ugyan, de úgy vélem, hibás összetétel. Mindenképen helyesnek tartom a *hithirdető* szót, mind a képzés, mind az értelem tekintetében. A hitküldérhez hasonlóan a *hitküldérség* szót sem használhatjuk *missziótelep* helyett, hanem a *térítő*, *hithirdető*-telep szókat vélem helyeseknek. A *misszió* szót magát pedig hithirdetés, hitherjesztés szókkal helyettesíteném.

HODÁCS ÁGOST.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hó levő és még valami. A Budapesti Hírlap m. hó 26-iki számában, a Karacsay-kódexről szóló cikk 5-ik bekezdése végén azt az állítást olvasom, hogy »a *hó levő*, *nap levő* kifejezéseket Szilády Áron előtt senkisémm emlegette«.

Ez tévedés! A *hó levő*, *nap levő* kifejezéseket Czech János és Döbrentei Gábor már 1840-ben nemcsak emlegették, hanem szótárba is szedve (Régi M. Nyelveml. II. köt. 6. és 7. l.) napvilágra is bocsátották. Ismernie kellett e kifejezéseket Somogyi Antalnak, A nyelv huszonnégyszáz hangjáról írt munka szerzőjének is, mert e munkájában (10, 31, 32, 79 l.) hivatkozik az 1513-iki imakönyvre (a Czech-kódexre), melyből Czech János a most említett szótárkát készítette. Somogyi ugyanis innen idézi többek közt a *hírhözik* igét; a *hó levő* pedig nyomban ez után következik.

A Bp. Hrl. idézett cikkében hivatkozás történik a *mut* (a. m. *mutat*) és *mar* (a. m. *marad*) igékre. Somogyi Antal ezeket már 1844-ben ismerte (vö. »Szók, írta Somogyi«, 43. és 44. l.); könnyű volt neki őket 1873-ban újra alkalmazni.

A *büng* pedig (vö. Szóhalmaz, 51. l.) hadd *csüngjön-büngjön* mindaddig, amíg Fekete Zsigmond úrnak, »a Magyar Szó alapos készütséggű ismeretlenének sikerül bebizonyítani«, hogy a Karacsay-kódexben *büng*-nek nem is zenith a jelentése, no meg hogy a *punguch fuka* szó *büngös foká*-nak olvasandó.

A Pesti Hírlap szept. 28-i számában (4. l., Király Pál cikkében) azt az állítást olvasom, hogy az *arány* főnév régi volta önként következik az *egyarányú* melléknév régiségéből. Cseppet sem következik belőle! Hiszen, ha e következtetés helyes volna, akkor az *aráns*, *korács*, *ap*, *any* is régi főnév lenne.

Ugyanott azt is olvasom, hogy az Ehrenfeld-kódex eme helyéből: »de maga myndenkoron *vygarcza* mutatuala habarolattlan elmett« (21), önként következik, hogy a XV. sz. első felében az *arc* szó már ismeretes volt. Ez is tévedés! Az idézett mondatból ugyanis nem szabad azt következtetni, hogy a *vygarcza* szó utolsó betűje a harmadik személy ragjának felelne meg. Lehetséges, hogy itt a *vygarcza* ragtalan főnév; csakis az eredeti latin szöveg adhat biztos felvilágosítást. Az eredetiben (Actus beati Francisci... Ed. Sabatier, IV, 9) pedig, Katona Lajos szíves értesítése szerint, e hely így hangzik: »semper tamen imperturbatum animum *laeta facies* ostendebat«. Hol itt a »*facies*« harmadik személye?

SZILY KÁLMÁN.

A hambár szóhoz. Tizennyolc éve múlt, mióta megírtam, hogy »a magy. *hombár*, *hambár* a déli szláváság útján az ozmanliból került« s utaltam erre vonatkozólag az ozm. *ambar* szónak Z e n k e r től följegyzett *hambar* változatára is. (NyK. 18: 135). Igen elkésve jön tehát számomra a Nyr. ez idei ápr. füzetében az a tanítás, mely ugyanezt a felfogást s ugyanezt az adatot nagy felsőbbbségi érzettel hányja elem,

holott a NyK. 25. kötetének s a Nyelvőrkalauznak szómutatói könnyen nyomára vezethették volna, hogy ez a nagy fölfedezés előtttem sem ismeretlen. Hogy e régibb nézetemtől »Árja és kaukázusi elemek« c. művemben eltérjek, arra az a jelentős ok kényszerített, hogy a perzsa eredetű ozm. *anbār*, *ambār* alaknak (< ujperzsa *enbār*, *anbār* pázend, pahlavi *anbār*) *hambar* mellékejtésében a *h* szókezdőt az ozmanli nyelv hangsajátságai alapján nem magyarázhatjuk, amennyiben t. i. itt egyébként magánhangzóval kezdődő perzsa jövevényszók elé (minők pl. *amrūd* körte, *endām* termet, *endūh* szomorúság, *endāš* álmadozó, *amāš* céltábla, *umūd* remény stb.) *h* járulékmássalhangzó nem szokott csatlakozni. Könnyen megérthető ellenben az ozm. *hambar* ejtés (az ujperzsából átvett *ambar* alak mellett), mint a délszláv *hambar* alak átvétele s akkor természetesen — mint-hogy a *h* szókezdő délszláv alapon sem magyarázható — e szóalak európai vándorlásának kiinduló pontjául nem az ozmanlit, hanem a magyart kell fölvennünk. Csakugyan már Mátyás Flórián figyelmeztet arra, hogy »a *hambár* valódi ópersa alakú szó = zend *hambaraiti* 'összehordani', összetét *ham*, szanszkrit *sam*, lat. *cum* és *bara*, *bere*, lat. *ferre* igéből« (Finnit. Törekv. 20. l.); de hogy a *hambár*-ral alakilag és jelentésben teljesen egyező szó is élt a régi perzsa nyelv-járásokban, kétségtelenül bizonyítja az V. századbéli örmény forrásokból igazolt örmény *hambar* 'speicher, magazin, vorrat' szó, mely emitt csak perzsa jövevény lehet. Ez alapon én úgy vélem, hogy a *hombár* alakkal váltakozó *hambar* szót nyelvkincsünk keletről hozott elemének tarthatjuk, noha jól tudom — hiszen magyarázatomban első sorban hivatkozom reá — hogy a NySz. e szónak csak kései adatait ismeri. Az utóbbi tekintetben t. i. ma már tisztában lehet mindenki azzal, hogy a NySz. negatív irányban mit sem bizonyít, vagyis hogy valamely adat teljes hiányából, illetve kései példákkal való igazolásából semmikép sem vonható az a következtetés, hogy az illető szó a régi nyelvben, vagy az adatokénál régibb korban ismeretlen volt. Avagy azt higgyük-e a zürjén *regid* 'sogleich, schnell' szóval rokon magyar *rögtön*, *rögvest* szóról, melynek a NySz.-ban egyetlen adatát sem találjuk, hogy nem régi eleme nyelvünknek s hogy a régibb török nyelvi érintkezés alapján megfejtethető *baglya*, *bors*, *borz*, *boszorkány*, *bögöly*, *bölény* stb. szavak nem éltek még az írott nyelvemlékek korában, minthogy a NySz. e korból nem ismeri adataikat? A tárgyalt körülmények tekintetbevételével bizvást gondolhatjuk hasonló esetnek a *hombár* szóét is.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Foglár (31:277). Annak az egri intézetnek a nevével az egri nép, sőt az értelmiség is most már nem az alapító nevét, hanem az intézet szigorúságának fogalmát köti össze. Az egri *foglár* említésekor mindenkinek a szigorúságáról ismert intézet rendszere, eljárása és — sajnos — nem az alapító Foglár György jut eszébe.

KOMORÓCZY MIKLÓS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 31:278.)

7. A *lel* igét a rábaközi nép a következő szólásokban alkalmazza: *mi lüt* (*lelt*)? Továbbá: A kis l'ényomat (= leányomat) *kilütö* (kilelte) a hideg. *Valamire lelni*, ezt nem mondják; a rábaközi ráakad, vagy rátalál valamire. — A *lel* igét csak néhány szólásban használják: *mi lüt* (mi lelt)? *kilütö* a hideg (kilelte a hideg); a megtalál értelmében sohasem. (Vas, Vép.) — A *lel* igének egyik terjesztője, ápolója a biblia, azért különösen protestánsok között igen gyakori szó. Ha a parasztot nem is löli mindig a hideg, *hideglőlés* nélkül is *l'üheti* valami más. *Mi l'üöttö a kezedet?* A civakodót is kérdezik így: *Hát magát megin' mi l'üöttö?* Engem nem *l'üt* semmi, hanem látom, tígöd tör a nyavala. Az esküvő legény is *megl'üöttö* a párgyát. Ilyenkor *ollik meny-asszomba allig l'üönek jót*, s *hogy szegény feje allig löli helit*, az már természetes. *Allig l'üöttem szögimbe j'ót*, mondják a vigasztalók. *Löllö benné boldogságát. Meglöltö, amit keresett. Meglöltö a boldogságot*, mondják a halottra kísérői. — Tehát a *lel* igét csak nagyobb, nevezetesebb, ünnepiesebb alkalmakkal, fontos dolgokra alkalmazzák. — Segít a hivatalos világ is *leletével* és *leltárával*. (Kemenesalja.) — *Kiló a hideg, kilött a hideg*. A talál értelemben nem mondja. (Tolna, K.) — *Lel* igét nem ismernek. (Somogy, FS.) — Én nem tudom, *mi lelt*; mi bajom. Nem mondják: *valamire lelni* e h.: valamire találni, ráakadni. (Baranya, K.) — A mi népünk csak *valamit* *lel*, *valamire* nem. Pl. megletle zsák a főját, ecetes kanta dugóját. Vagy: Hol vetted azt az almát? Leltem az uccán. (Kisújsz.) — *Mi lelt?* Nem fér el a bőribe, nem tudom, *mi lelhet*te ma. *Kilelte* a hideg. Nem brrom *meglelni*: e helyett nálunk inkább azt mondják: nem bírom *megkapni*. *Valamire lelni* még nem hallottam erre felé. (Orosháza.) — *Lelni*: böngészni, bengészni. [? A szerk.] *Lelegetés*: böngészés. Kukoricás táblában, szőlős kertben elmaradt kukorica csövet, szőlőfürtöt *lelegetnek*. (Békés-Gyula vidékén, R i t t n e r J.) — *Valamire lelni* sohasem hallottam, csak *valamire akadni*, *ráakadni* *valamire*. *Mi lelt?* *Hideg leli*. (H.-Szovát.) — *Nem leli helyét*. *Hideg leli*. *Mi lelt?* *Meglelte* (bújócskában). *Meglelte* zsák a *faltját*. *Ott lel*te nála v. a tilosban. *Párrára lel*. Némely vidéken nagyon sűrűn használják *talál*, (rá-)akad értelmében, pl. Zemplénben s Szabolcsban; másfelé meg inkább az utóbbiak járják, pl. Félégyházán. (Cserép J.) — A borsodmegyei barkóságon nemcsak a hideg *leli* az embereket, nemcsak *lelnek* *valamit*, hanem *rá is lelnek* *valamire* és *rálelnek* a dolog nyitjára. (K o m o r ó c z y M.) — Heves m. Al-Debrón a *lel* igét a talál jelentésében nem használják. De ha a gyermek vagy akár a felnőtt is nagyon megkíván *valamit* és nagyon kapkod érte, akkor azt mondják: Add oda mán neki, ha annyira *leledzik* érte. — A *lel* igét csak ilyenekben hallottam: *leli a hideg*, *mi lelt?* Gyérebben ezt is: *Ki korán kel, aranyat lel*. *Valamire lelni* — ismeretlen. (Heves,

Gyh.) — A gyöngyösi nép a *lel* igét csak ezekben használja: *mi lett? ki korán kel, aranyat lel*; és *leli* vagy *kileli* a *hideg*. — A *lel* igét a palóc a következő szólásokban használja: A *hideg lel. Kilelte a hideg*. (A felső-borsodi palóc sajátosan a *kifogni* igével pótolja, így: *kifogott a hideg, apámuramat is a hideg fogja*.) *Mi lett?* — többféle értelemben: *a)* mit akarsz? *b)* miért búsulsz? *c)* mi bánt? *d)* micsoda testrészed fáj? Használatos még a *találni* igével egy értelemben, pl. *nem leli a bicskáját*. — A *lel* igét semmi más szólásban nem hallottam sehol, mint ebben: a *hideg lel*; a palócoknál pedig: a *hideg lő, hideglövés, a hideg lőtte* stb., de így is: *kilőtte a hideg*. (Belányi T.) — *Lel* és *kap*, mindenik a *talál* ige helyett. (Fog. Ol.) — *Lel*. 1. Megtalál vmít, a mit keres. Hol *leléd* meg apádat? Nem *leli* helyét örömeiben. Nem *leli* a helyét úgy fáj a foga. 2. Véletlenül talál valahol valamit. Az utcán egy fülbevalót *lelélk*. 3. Lop, csen. *Lettem*, kaptam: loptam. (Közm.) 4. *Helyét leli*, tartózkodik, időzik valahol. Minden télen nálunk *lette* helyét. Bezzeg, ott jó helyét *lette*! 5. Valami jó v. rossz ér, talál valakit, valamit. *Mi lett*, hogy olyan jó kedved van? *Mi lett*, hogy olyan szomorú vagy? A *hideg leljen* ki! *Valamire lel*: a nép nem mondja. (Udv. B.) *Egy krajcárt lettem* stb. (Háromsz.)

8. *Költekezik, mutatkozik, szorítkozik, védekezik? dühöng, őrvöng, zajong?* Rábaközben csak ezt hallottam: *mutatkozik, j^uónak mutatkozik, rossznak mutatkozik*; hasonló értelemben: *szípnék igérkezik, j^uónak igérkezik. Szabadkozik* helyett azt mondják: *szab^uódik (szabódik)*. *Költekezik* helyett: *sokat k^uött (költ)*. *Zajong* helyett: *neszez, lármáz, kátóz (kiáltoz), b^uóg* stb. — *Mutatkozik* (pl. a termés). *Szorítkozik* (pl. a templomban a nép) ha sokan vannak. (Vas, Osk.) Használatos: *kötekézik, mutatkozik*, a többi nem. (Vas, Vép.) — Kemenesalján ismerik: a *költekezik, mutatkozik, szorítkozik, védekezik* igét. Pl. Köszönöm a szívességit, ne *k^uötekézzik* én miánnom. J^uó rozstermis *mutatkozik*. Ném akarom, hogy én miánnom *szorítkozzanak*. U' *védekézik* mindenki, a ho' tud. A *dühöng* nem ismeretes, helyette *gubolodik* járja; *örvöng* h. *megbomlik az elméje*, *zajong* h. *zsivajog*. Pl. Ma megint még van gubolodva. Széginnek mos' bomlik az elméje. Az a sok gyerek ha *ékezd* *zsivajognyi*, nincs az az Isten embére, aki kiszüvellé. (Sztrókay Lajos.) — Csak ezeket ismerik: *kötekezik, mutatkozik, zajog* (így); azonban inkább azt mondják, hogy *neszel* v. *neszez*. (Tolna, K.) Nálunk ezeket használják: *köttekezik* (könnyelműen költ), *mutatkozik* (úgy látszik); *zajog* (zajong). (Baranya, K.) — *Költekezik, mutatkozik*, ezeket használják, a többit nem; pl. Igón költeköző embör lött. A termés szépön mutatkozik. (Somogy, FS.) A szegedi nép mondja, hogy *kötteközik*, leginkább így: *Egész kiköttekösztem a vásáron*. A *zajong* igét is ismerik: *Ne zajongj. Szörnyen zajongtak a gyerekek*. (Szeged I.) — *Költekezik, mutatkozik, szorítkozik, védekezik*, ezek általános használatúak. *Mutatkozik* a nép nyelvében a reménylett dologra vonatkozik, pl. Jó termés mutatkozik (t. i. várható). Úgy mutatkozik a fellegek állásából, hogy eső lesz. *Dühöng, örvöng, zajong* legfeljebb a tudakosabbak beszédében. (Kisújsz.) —

Ismerik és használják ezeket: *költekezik, mutatkozik, szorítkozik, védekezik; dühöng, őrvöng, zajong.* (Csanád, K.) — *Költekezik* (pl. sokat *költekezté*), *mutatkozik* helyett *mutatja magát, hiába védekezik ellene*, s a *dühöng, zajong* igék közönségesek H.-Szováton. — Csak ezt a kettőt hallottam: *mutatkozik* (pl. Ezen a fiatal tőkén szépen mutatkozik gerezd), *szorítkozik* (e h. szorúl). A Tisza mentén, ahol majdnem évenként védekezik a nép az árvíz ellen, a *védekezik* igét is ismerik és használják. (Komoróczy M.) — Nagyon *kiköltekeztem*, azaz annyit vásároltam, hogy alig maradt pénzem. Szép termés *mutatkozik* a szőlőn. (Hevesi J.) — Csak *költekezik, védekezik* ismeretes. (Heves, Gyh.) — A nép szájából csak a *mutatkozik* igét hallottam. Pl. *mutatkozik* már a kikelt vetemény; az idén szép termés *mutatkozik* stb. (Gyöngyös.) — A *költekezik* és *mutatkozik* igéket ismeri a palóc nép. A fiam lakzija miján nagyon *kikeőtekeztem*. Az őszi vetés nálaónk is szépen *mutatkozik*, de bij a tavaszi nagyon sémínyeő. *Szorítkozik, védekezik* nem használatos, valamint a *dühöng, őrvöng* sem. *Zajong, zajog* (lármázik, zajt csap) használatos. — A *mutatkozik* igét dunamenti vármegyékben és a palócok közt hallottam a nép ajkáról, de csakis a terméskilátások jelzésére: *szőlő szépen mutatkozik, de gyimölcs, annem lőssz.* (Hont m.) A *zajong* igét Bars megyében hallottam egy népiskolában, ahol a felvigyázó fiú így parancsolt csendet: *Ne zajongj!* Gatyás fiú volt. A *költekezik (költekezik)* nem ritka a Dunamentén, de a többi ismeretlen a nép körében. (Belányi T.) — Megérti a nép is valamennyit, de ő maga csak ezt a kettőt mondja: *mutatkozik, dühöng.* Jó termés *mutatkozik*. Nagy szélvész *dühöngött*, még a házak födelét is levette. (Udv., B.)

9. *Csáp, vakond* (Hontban *vakand*), *gazdaságos, hasztalan, korcs, sérv, szörnyeteg, szikár* annyira közkeletűek, [de az iskolázatlan nép-nél-e? az a kérdés! A szerk.] hogy minden magyar vidék magáénak mondhatja, még pedig irodalmi jelentésük értelme szerint; a többit a nép szájából nem hallottam. (Belányi T.) — Ismeri és mondja a nép is: *vakondok* (csak így), *gazdaságos, halmoz, hasztalan, hiány* (és *hiányzik, hiányos, hiányosság*), *hosszadalmas, kérész, korcs, rozzant, szörnyed* (és *szörnyű, szörnyűség*), *magonc v. magról kelt. Folyondár* h. *felfutót, fűzér* h. *koszorút, merev* h. *merőt* (de *merevedik*), *sérv* h. *sérvést, folyam* h. *folyót* mond. A többit a nép nem ismeri. (Maros-Vásárhely. Paal Gyula.) — A 9. pont alatt felsorolt szavak közül a rábaközi ember csak a következőket ismeri: *vakondak* (nem *vakond*), *gazdaságos, hasztalan* (legtöbbször annyi, mint *jábo*, ez meg annyi mint *hiába!*), *hosszad^uómas, rozzant* (pl. *rozzant aszt^uó*). A *szikár* helyett *csontos*. — Használatosak ezek: *vakondok, gazdaságos, hasztalan, hosszadalmas, komoll.* (Vas, Vép.) — Ismerik a következőket: *fűzér, szikár* (magas sovány), *gazdaságos, hasztalan, hiány, hosszadalmas, hullám, merev, róna.* (Vas, Csk.) [A tanulatlan parasztnép is mondja mindezeket? Példamondatokat kérünk. A szerk.] — Kemenesalján ismeretes a *fűzér* a *rózsafűzér* szóösszetételben az egyház útján. [Csak-hogy ez a német *Rosenkranz!* magyarul olvasó. A szerk.] Egyébként

még a fügét is *koszorú*-szám árulják. A *szikár* már hódít, természetesen a könyvek útján. A *tor-t* csak mint halotti *tort* veszi be a természetük s nem nagy eredménnyel kalapálja az iskola a fejükbe mint bogárrészt. A cukorrépa-tenyisztis már *gazdaságos* s *hasztalan* van másfélivel a próbakozás. Ha *hosszod^umas* is vele a veszőccsig, de *komol hiány* pizbe nem lesz utánno. A *r^unaságot* nagyon kedvelli. *Rozzant* kis viskaja v^ut a pity^uóba (*pityó* a faluvégnek egy különálló vége). *Észörnyettem*, mikor hallottam. *Szörnyetegnek* köllött lennyi, ha még azt is megetté. A többiről nem hallottam. — Ezeket ismeri: *fűzér*, *dohány-fűzér*, *gazdaságos*, *hasztalan*, *hiány*, de csak így: *heányos*, *szörnyed*, *észörnyed*, *észörnyűködik*. (Tolna, K.) — A kis gyermek *gagyog*. Semmiben sincs *hiány*. *Róna-föld* = *sivár*. [Hogy értsük ezt? A szerk.] A düledező ház: *rozzant*. (Somogy, FS) — Ezeket ismerik és használják: *fűzér*, *szikár*; *gazdaságos*, *hasztalan*, *hiány*, *hosszadalmas*, *komoly*, *rozzant*, *szörnyeteg*. (Baranya, K.) [A *komoly* szót milyen kifejezésekben, milyen főnevekkel kapcsolatban? A szerk.] — A szegedi népnelv ismeri a *fojondárt*, fölfutó, nagy kúszó növényeket nevez e néven; a *vakond*-ot csak *vakondok*-nak ismeri; a *sivár* szó használatára nem emlékszem, de a terméketlen futóhomokot *sivány*-nak nevezi. Ismeri és használja a *gazdaságos*, *hasztalan*, *hullám*, *komoj*, *rozzant*, *szörnyeteg* szavakat; a *rónát* is, de ezen pusztá földet ért, pl. *róna alá kapálni*: az ugarföldnek, vagy kertiföldnek zöldség alá való kapálása. (Szeged I.) — *Folyondárral* futtatják be a sírokat; mondják: *paprikafűzér*, *virágfűzér* (de a »rózsafűzér« olvasó); (*el*)*szörnyed* h. (*el*)*szörnyűködik*. (Szeged II.) — *Folyondár*: gyerekkoromban hallottam, ma már az a növény nem igen kapós. *Fűzért* ritkán, *sivárt* még ritkábban hallhatni. A *szikár* azonban annál divatosabb; *szikár* (vagy *szikár* termetű), aki nagyon sovány, csak csont és bőr, de azért egészséges, sőt kitartó. Van *szikár* föld is (e h. szikkadt), *szikár* fa stb. A *bogár csápja* valamennyire ismerős, *vakond* helyett kivétel nélkül mindig *vakondakot* mondanak. *Tajkos* teljesen ismeretlen. *Érdest* elég gyakran használják, úgyszintén hallható a *folyam* is, de felkapottabb a *folyó* szó. *Gagyog* nálunk ismeretlen, de a lúd *gágog*, a kis gyerek pedig, mikor beszélni kezd: *gagyog*, vagy *gyagyog*. *Gazdaságost* nem ismerik. *Halmaz* inkább vagyongyűjtésre vonatkozik. Pl. sok píztt összehalmazott mán az öreg. *Hasztalant* a *hiába* vagy *hiábavalóval* egyformán és ugyanazon értelemben használják. Pl. *Hasztalan* fúvód mán azt, úgysem gyúl meg. *Hiány* nem népies, de elvétve hallható. *Hosszadalmast* széltében használják. Pl. Nagy bajom van nekem uram, de *hosszadalmas* volna azt elbeszélni. *Hullám*, *kérész*, *komoly*, *korc* szókat csak az újabb emberek használják, a régiebbek nem igen élnek vele. *Magonc* teljesen ismeretlen, úgyszintén *róna*, *röpke*, *sérni*, *sérv*, *szörnyeg* és *szörnyeteg* is. *Merev* is nagyon ritka. *Nyeglét* inkább ige alakjában = *nyegléskedni* — mondják. Pl. Ne *nyegléskedj* itt mellettem, te gyerek, mert mingyá nyakon teremtelek. *Pongyola* használatos ilyen értelemben = *pongyolaszájú* (pipogya, pletyka) ember stb. *Rozzant* ritka és szívesebben *rokkant*-at mondanak helyette. (Kisújsz.) — *Fűzér* (gyöngyfűzér),

komoly (e h. szigorú), *róna*, *rozzant* (*rozoga* ismertebb) használatosak. A *hiány* helyett azt mondja a nép *hiba*; pl. *hibája van a pénznek*, hiányzik belőle. (Oroszáza.) — Használják a következő szavakat: *folyondár*, *fűzér*, *sívár* [mit jelent? A szerk.], *szikár*; *vakond* (*vakondak* alakjában), *gazdaságos*, *halmoz*, *hasztalan*, *hiány*, *hosszadalmas*, *hullám*, *komoly*, *korcs*, *merev*, (*merevült*, *megmeredt* alakjaiban, a pusztá tőszót sohasem használják); *róna*, *rozzant*, *sérv* [?], *szörnyed*, *szörnyeteg*, *érdes* [?] *pongyola*, *csáp* [?]. A *nyeglét* nem, de *nyegre* = beteges, sovány, hitvány. (Csanád, K.) — Ismeretesek: *gyöngyfűzér*, *sívár* az élet [?]; beh *szikár* ember e! Kitéptem a bugár *csápját*; *vakondok*, *érdes* a kutya nyéve; *gagyog* helyett *gágog*; mindent erre a vacokra *halmozott*; *hasztalan* beszisz, úgyis...; *hiány* nem, csak *hiányság*; *hosszadalmas*, *hullámos* a ruha is, *komoly*, *korcs*, *merev*, *nyegle* [Mit jelent? A szerk.], *pongyola*, *rónaság*. — *Fűzér* (kukorica, paprika), *szikár* (ember), *vakondak* (Félegyháza), *gagyog*, *gazdaságos*, *hasztalan*, (= *hiába*, *hiábavaló*), *komoly*, *elszörnyed*, *szörnyeteg*. (Cserép J.) — A kért szók közül a népnél általában és gyakori használatban a következőket hallottam: *gagyog* (a lúd és az, aki sokat beszél) [így? hol? nem *gágog*? A szerk.] *hasztalan* (hiábavaló), *kérész* (sovány), [hol? A szerk.], *korcs* (malac, tinó), *nyegle* [Mit jelent? A szerk.], *róna* (egyenes, lapos), *rozzant*, *szörnyed*, (megijed), *szörnyeteg* (csunya, ijesztős). (K o m o r ó c z y M.) — *Sívár* homok, *szikár* (csontos, sovány) tehén, malac stb. *Gazdaságos* pl. kukricát (kukoricát) vetni annak, aki nyáron tehenet vagy ökröket tart istállón. *Hasztalan* a gazda minden iparkodása, ha nem jó idő jár. Gőzekét, kaszálógépeket csak *rónaföldön* lehet használni. (Heves m., Al-Debrő.) — *Folyondár* helyett *folyóka*, *felfutó*. Egy *fűzér* *füge*, *hagyma*, de inkább *koszorú*. *Szikár* = sovány. *Vakond* h. *vakondak* és *vakondok*. *Érdes*, *gazdaságos*, *halmoz*, *hasztalan*, *hullám* ismeretes. *Hosszadalmas* h. *késedelmes* sokáig tartó értelemben. *Komoly* h. *komor*, időről is. *Merev* h. *meg van meredve*. *Szörnyed* h. *elszörnyűködik*. *Gagyog* és *gágog* ismeretes, de *gagyog* nem. A többi szintén ismeretlen. (Heves, Gyh.) — A kértettek közül Gyöngyösön csak ezeket használják: *fűzér* (berovátkolt mérővessző a hordókban lévő folyadékok magasságának megmérésére), *gazdaságos* (pl. gazdaságos beosztásuk van, a. m. takarékos életmódot folytatnak), *hasztalan*, *hosszadalmas*, *hullám*. [*Hullámot* is mond a műveletlen nép? A szerk.] *Sérv* helyett *sérés*, *szörnyed* helyett *elszörnyed*. — Ismeri a palóc ezeket: *fűzér*, *szikár* (*szikarc*-nak mondja), *gagyog* (gyügyög, gögitél a beszélni akaró csecsemő, de nem *gagyog*), *gazdaságos*, *hasztalan*, *hosszadalmas*, *korcs* (és *korcsos* = éhségtől átszakadt állatra mondják), *nyegle* helyett ezt mondja *nyegécs* [Mi az értelme? A szerk.]. *sérv* helyett *sérés*-t mond; *szörnyed*, *szörnyeteg*.

10. A 10. pont alatt elszámolt szókból a Rábaközben csak ezeket ismerik: *babhüöl* (*hüöl* = hüvely, a bab hüvely); *hónall* = hónalj; pl. kibesédett a *hónom alla*, *hónod alla*, *hóna alla* (néha *hónalla*); *kíngyertya*. — *Babhü* (a bab hüvely); *kíngyertya* (a hordók

kénezésére használt kénes szallag), *ánizslag*, *ejnslag*-nek is nevezik; *korhadt* (podvás, pudvás, szúórlött). (Vas, Csk.) — Kemenessalján, Zalában, Rábaközben a *kíngyertya* szót hallottam (a vászonra vont kén-szelet, amivel a hordókat füstölik, kénezik). A *gubó* szóval csak selyemhernyó-tenyésztésre buzditáskor van dolog, de nem igen ragad. A többinek hírét sem hallottam. — Csak a következő hármat ismeri és használja: *Korhadt* (annyi mint rohadt), *szilaj*, *zsömle*. (Tolna, K.) — *Gubó*: a selyemhernyó gubója, de másfajta hernyóké is. *Begubózik*, *gubózik* általános használatú kifejezések e h. beköti magát, bebábozza magát, befonja magát; de így is szokták kérdezni a selyembogár gubózását: *Kötnek-e már a bogarak?* (Szegzárd, Tolnamegye.) Miskolczi Gusztáv. — A kérezt szónak egyike sem használatos. Ritkán előfordul a *korhadt* szó = podvás. (Somogy, FS.) — Csak e kettőt használják: *gubó* (a selyemlepké bábja) [? A szerk.], *korhadt* (odvas). (Baranya, K.) — Kisújsz. sohasem lehet hallani a kérezt szavakat e kettő kivételével: *gubó*, *korhadt*. *Gubó* is csak mint *hernyógubó* ismerős. — Szegeden a *bombó* = bon-bon-cukor. *Korhadt* a gerenda v. oszlop, ha elette a nedvesség; *elkorhadt* a gerenda, *kikorhadt* a kútágas. *Kéngyertya* (v. *kíngyertya*) az a kénbe áztatott vászondarab, amellyel a boroshordókat füstölik, más szóval: *kéngyertyázzák*. (Szeged, I.) — A *gubót* használják: *selyemgubó*, *maghere-gubó*; magherét cséppel vagy cséplőgéppel *gubózni*. A kéngyertyát *kíngyertyának* ejtik ki.* *Korhadt*, *korhadt* vén fa. *Kurhol* = korhol, pirongat. *Csozni* (nem *csozni*) közöszlőni, pározn. (Debrecen. Nagy S.) — *Fonka* apró szőr, amely most kezd nőni a női lágyékon. a nagyoknál *fan*. (1860-ban hallottam ezt a szót 70 éves karcagi embertől. Nagy Sándor.) — *Perengelni*: kószálni. Oda perengéltem már két hét óta. *Cincos* = cicos, cicomás, cifra. *Cincos* főköti; *cincos* fölötő; *cincos* leány. *Csozni* nincs, hanem *csoze*: szegény, ügyefogyott, gyámoltalan = használhatlan (ember v. állat). *Csoze* koma = szaros koma. Cigányosan: *csóróleves* = *csozeleves* (a fölforrt savóleves), szegény, szegényes leves, étel. (Csanád, K.) — *Hírjelni* (híresztelni) Zemplén vm.; *hónajj* (nem *hónaj*) Félegyháza (így is: *hónajja alá* dugta, meg: a hóna alá); *galuska* (csipet és metélt tészta) Zemplén; *haluska* Félegyháza; *korhadt* (élőfa) Félegyh. (Cserép J.) — A *bambó* szót a borsodmegyei Boldván hallottam, bambát, ügyefogyottat jelent. *Cincos*: ravasz, mint a macska. (Somogy-Lengyeltóti.) A *csozni* általános népies tréfás kifejezése a közöszlőnek. [z-vel? A szerk.] (Vö. cseszni, rácseszni.) A *feslék* (fessler, fesslerék, foszlás) fosztott tollat jelent. (Boldva.) *Fonka*: fonóasszony (Gömör: Harkács, Nyitra: Egerszeg.) *Gubó* (gubics): tölgyfamak (Gömör, Nógrád, Borsod). *Gubó*: szemgolyó (Bánvölgy). Felső-Borsodban (Dédes, Szilvás, Visnyó), aki híresztel, az *hírjel*, aki híres, az *hírjes*. Ugyanott a borongós égboltra azt mondják *homályog*. A halaványan pislogó mécesre, gyertyára is azt mondják: *Nem ad jó világot, csak homályog*. Nógrád palócai, ha *jónatolnak*, akkor *sejtenek*. (Szabó István hellenista,

* Régebben a kénes gyújtó neve, ma pedig a kénlapé. A takarékos parasztgazda *kénvirágot* (*büdöskénvirág*) olvaszt; belemárt egy darab fácskát s meggyújtva boroshordóját kénezi vele, *kíngyertyázza*.

aki sok palóc szót használt munkáiban, ezt is használja Homeros Ilias-ában.) A borsodmegyei Bánvölgyén (Tapolcsányban, Dédesben) a rothadásnak, romlásnak indult fát, deszkát, gyümölcsöt *korhadt*-nak mondják és aki ilyet jó helyett ad, azt mint a rossz gyermeket *kurholják* (korholják). (K o m o r ó c z y M.) — *Kéngyertya, kénygyertya*, a hordó kénezésére használt kénés kanóc; *korhadt* a fa, *rothadt* a krumpli. (Heves m. Al-Debrő.) — *Hő ütötte bab* (a nap hevétől megsárgult, fonyorodott, azaz fonnyadt), *kórhardt* (vizben, földben elrothadt, eltaplósodott) fa, *kurhol* (pírongat, szid) ismeretes, a többi nem. (Heves, Gyh.) — *Gubó* Gyöngyösön a selyemhernyó tokja, Nógrádban *gubó* vagy *guba* keményre sült selyemgubó alakú mézes mákos karácsonyi tészta is. *Korhardt* a vén fa. — *Hírjel, híresztel* = újságol, azt a hírt terjeszti. *Korhardt* a mállásnak, rothadásnak indult fa. (Palóc.) *Kénygyertya*: azelőtt dívott a palócságban, de most *gyufa*, gyakran *gyuha*, néha még *masina*. *Korhol* h. többnyire *kurhol* és *korhely* h. is *kurhely* járja a nógrádiaknál. (Baloghy D.) — A *kénygyertya* (amely aligha tájiszó) Hontban és Barsban *kénygyertya* (boroshordók kifüstölésére). A *korhardt* szó is jobban el van terjedve, semhogy tájzso lehetne. Hontban vele rokon jelentésűek: *revült, purhos, pudvás*. A többi csakugyan tájiszó, de nem hallottam őket használni. (Belányi T.) — *Füdzeni*: füzni. Füddze be a cöpökjét! *Gubó* v. *cseregubó*: a cserefa gubacsa. *Kénygyertya*: más néven *büdösköves szálka, gyújtó, gyújtó-szálka, kénköves-gyújtó*. *Korhardt* ágak. *Meg-majd elkorhad* a havasokban a földön régóta heverő viharfa; *elkorhad* a mennyezet és a padlat(pádimentum) gerendája, a korlát deszkája, a zsindey- és deszka-födél, a sírban a koporsó deszkája stb. (Udv. B.) — *Füdzeni* cipőt. Füdzős cipő. *Kiperengtzelek* = olyat mondani el valakiről, hogy a világ megvesse. A hóhér perengizzen meg! (Háromsz.) — *Torj*, nem *tor*. (Fog. Ol.) [Így, rag nélkül is? Példamondatokat kérünk. A szerk.]

11. *Néném* h. *ném*, *asszonyném*? A legtöbb helyről tagadó a válasz, még palóc vidékekről is, ahol a *bátyám* h. van *bá* és *bám*. (Heves, Gyöngyös, Gyh., Eger.) — Egy kicsit erőltetett parasztossággal ugyan, de mégis nagyon szeretik, a *néném* helyett *néém*, *bátyám* helyett *baám* vagy *bájám* mondani: Ott vótam Julianeémnél, de nem vót otthon, Sándor baám meg a vackon alutt. (Kisújsz.) [Hát már most *néém*-e vagy *neém*? A szerk.] — A *néném* vagy *asszonyném*-nek, *ném* vagy *asszonyném*-re való rövidítését, éppúgy mint a *bátya*, *bátyó*-nak *bá*-ra való rövidítését, általánosságban [? A szerk.] tapasztaltam a népnél. Általában rövidít a nép mindent és mindenütt a beszédben, ahol csak teheti [de csak a palóc. A szerk.], pl. *Fúrja k' a szü* (fúrja ki a szü). (K o m o r ó c z y M.)

12. A kádárt a válaszok szerint legtöbb vidéken csak *pintérnek* mondja a nép, az egész Dunántúl s az egész Alföld jóformán csak a cégtáblákról ismeri a *kádárt*. — *Kádár* helyett *pintér*. (Vas, Csk.) — Kemenesalján *pintér* a kádár. A *bognár* szót a kerékgyártó meg-

jelölésére használják. — Inkább *pintér*. *Bognár* = kocsigyártó. (Tolna, K.) — A *kádár* helyett itt *pintért* mondanak; a *bognár* kerékgyártót jelent. (Baranya, K.) — *Pintér*, Félégyháza. (Cserép J.) — Az egész Alföldön a hordógyártót nevezik *pintér*-nek, a kerékgyártót *bognárnak*; a Rábaközben szintén. Ellenben Heves m. Al-Debrón a *pintér* ismeretlen, a hordógyártó neve *bodnár*, a kocsigyártó: *kerékgyártó*. (Hevesi J.) — Leginkább *pintért*, de mellette *kádárt* is mondanak; *bodnár*, *bognár* nem hallható, *hordógyártó* teljesen ismeretlen. A *kádár* »ősmagyar« jelentése, úgyszintén a *kádári cigányság* teljesen ismeretlen. (Kisújsz.) — Imitt-amott hallatszik a *kádár* szó is, leginkább mert újabban a *pintérek* a cégtáblán így nevezik magukat, de általánosságban a *pintér*, *pintérmester*, *pintérműhely*, *pintérség* járja. (Szeged I.) — Pestmegye Solt vidékén a faedényeket készítő mesterember felváltva *kádár* és *pintér*, gyakoribb azonban a *pintér* elnevezés. *Bognárnak* csak a szekér farészeit elkészítő mesterembert hívják. — Ma már használtabb a *pintér* mint a *kádár* szó. (Csanád, K.) — Hontban és Barsban *pintér* csinálja a hordót, de a *kádár* is járja. Az ősmagyar jelentést sehol sem hallottam. Családi, vagy vezetéknevnek elég gyakori. (Belányi T.) — *Kádár*, *bodnár*, *bognár* ismeretes, mind hordókészítőt jelent. *Pintér* = hentes, disznóvágó. A *kádár* ősi jelentése s a *kádári cigányság* ismeretlen. (Heves, Gyh.) — A *kádár* szó már csak kevés helyen járja. Jó magam Szabolcs megyében Tisza-Lökön, Búd-Szent-Mihályon és az Érmelléken hallottam. Abaujtorna, Gömör, Borsod, Heves és Nógrád magyarsága a *bodnár* s itt-ott a *pintér* szót használja. A *kádári cigányság* kitélt egyetlen egyszer hallottam egy öreg embertől a bánvölgyi Barca községben, képviselő választási mozgalmak alkalmából, mikor a faluban a jelölt a néphez néhány szót intézett. A beszédre jegyezte meg egy mellettem álló öreg ember: *Isze csak kádári cigányság nélkül lenne!* Mint afféle szóra figyelő embernek, bizony megütötte e szokatlan kifejezés a fülemet, meg is kérdeztem az öreget, hogy érti ezt? Röviden csak ennyit felelt: *Úgy, uram, hogy a pap is vizet prégyikál, oszt' mégis bort iszik!* (Komoróczy M.) — A székelységben mindenütt: *kádár*. E szónak *biró*, *pap*, *táltos* vagy más jelentése és a *kádári cigányság* kitélt ismeretlen. (Paal Gyula.) — A *kádár* H.-Szováton *bodnár*, Ab.-Tornában, Hernád völgyben *pintér*. A *kádár* helyett a palóc *bonnárt* (*bodnár*), *bognárt* mond. — Gyöngyösön és környékén *kádár* helyett a nép a *bognár* szót használja, (úgy értesültem, hogy e szót ebben a jelentésben Mezőtúr vidékén is *g*-vel ejtik); az illető iparosok magukat *pintér*-mestereknek nevezik, azonban a gyöngyösi kapás *pintér* szóval a csakis tél idején henteskedő (más vidéken *böllér*) embereket jelöli. *Hordógyártó* és *Kádas* elterjedt tulajdonnevek voltak a XVI. században (I. Nyr. 9:365.). Én a *kádár* iparos nevet a nép ajkáról eddigelé csak Nógrád déli részének egy pár magyarosodó községében (ahol tótul *gyëbnár* és *pintyér* néven ismerik) és Máramaros megyében hallottam, de meg lehet, hogy az odaváló nép e szót csak könyvekből vagy cégtáblákról tanulta el, mint teszem a *cipész* vagy *fodrász* szót. (Kádár L.) —

A *pintért* itt Orosházán *kádárnak* mondják általában, és különös, mégis van: *Pintér-utca*.* — Az ősmagyar *kádár* szó Jókainál így fordul elő (Öreg ember nem vén ember 1900. 73): »Valahány kicsapott diák volt, az mind beállt hozzám táltosnak, ellenben a *lőhúst áruló mészárosokat kádároknak* hitták.« (Bérczi Fülöp.)

Pótló válaszok a Nyr. 29:427 kérdéseire:

9. *Milyen idegen szavakat használ a nép?* A már közölteket a következőkkel egészítem ki: *dávirikul?*, *devendíeroz?*, *défellíeroz*, *doszt*, *gavallér*, *koléga*, *lëpasszú*, *mód*, *pangrót*, *pangratíeroz*, *partíka*, *partikás*, *patallíeroz?*, *riba(-háló)*, *szubtilis*. (Kemenesalja.) A kérdőjellel megjegyzettek idegen eredetében biztos nem vagyok.

A Nyr. 30:206. kérdéseire.

7. Hogyha a kalászos növény fejében a szem egy része fejletlenül marad, azt mondják: *léhás*, pl. *léhás* a búza feje; hogyha pedig valamennyi szem fejletlenül marad, azt mondják: *léha*, pl. *léha* a búza feje; hogyha a gabona fejéből a szemet a madár v. a jég v. a csép kiverte, azt mondják: *üres*, pl. *üres* a búza feje. (Udv. B.)

8. *Erdőnevek*. Berek, liget, füzes, egeres (t. i. egerfás), csigojás, bokros, ciheres, cseplesz, fiatalos, sudaras, avas, vágott v. vágottas, égett v. égettes, irtás v. orotás v. orotvány, eresztevény, csere v. cserés, bükk v. bükkös, fenyő v. fenyves, nyír v. nyíres, nyáras, gyertyános, rakottyás, magyarós (mogyorós), tilalmas, vész, mánavész (mánnavész), mánás (málnás), hóaj (hó-alj, havas alja), tisztás (az erdőben az a hely, ahol nincs fa), szállás (havasbeli kaszáló), erdő, szálaserdő, rengeteg, havas, rez. (Bethlenfalva, Udvarh. m.) P a a l G y u l a. [Kérjük a tájszóknak magyarázatát. A szerk.]

Megjegyzés. Mindezekhez szívesen fogadunk további pótlásokat és helyreigazításokat, kivált azokhoz, amiket megkérdőjeleztünk! — A szerk.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Ikes igék. Így mondja-e a tanulatlan nép a következő igealakokat: *játszom*, *játszol*, *játszik*, *fázom*, *fázol*, *fázik*, *mászom*, *mászik*, *csúszom*, *csúszik*? — Hol mondanak ilyen ikes igéket: *fogyik*, *hallik*, *hullik*, *állik*, *ménik*, *faragik*?

2. Hol mondja a nép: *aludott*, *feküdt* e helyett: *aludt*, *feküdt*?

3. Hogyan ejtik ki a következő szokat: *egyenlő?* *lob* v. *lobb?* *békeség*, *bölcsesség* v. *békeség*, *bölcsesség?* *nyereség*, *veszteség*, *vigaság* v. *nyeresség*, *vesztesség*, *vígasság?*

* Mészai András *kádári cigányság*-án talán a dézsás oláhok értendők; vannak ugyanis *kolompáros* cigányok is, kik tepsiket, serpenyőket, vaslapátokat csinálnak és ezekkel házálnak. A kádári cigányok pedig dézsákat abroncsolnak s fenekelnek meg. — Bérczi Fülöp.

4. A *jobbágy* szót most milyen értelemben használják?
5. Mondják-e a következőket, vagy ha nem, mit mondanak helyettük: *adag, tolong, aggályos* (intézkedés, tünet stb.)?
6. Él-e valahol ez az ige: *ség, ségek, ségni*?
7. Tesznek-e valahol különbséget e két alak között: *egynéhány* — *néhány, egynémely* — *némely*?
8. E helyett *először* is mondja-e még a nép ezt: *mindenek előtt*?
9. E helyett: *haragszom önre, gondoltam önökre, elmegyek önökkel* — mondja-e a nép: *haragszom rá, gondoltam rá, gondoltam ám rájuk, elmegyek velük, várjon majd én is vele megyek* stb.?
10. Hallani-e a néptől ezt a szerkezetet: *a leányok legszebbike, a legények legnagyobbika, ezeknek egyikét v. kettejét eladom* stb.?
11. Mondják-e: *kínál vmít* (vendégnek, vevőnek?), *kínálja magát, kínálkozik*?
12. A latinbetűs írás helyett hol él még a pásztornép a rovással?

A feleleteket a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez tessék címezni. Minden választ külön nyolcadivra tessék írni.

IZENETEK.

V. M. *Eb ura fakó* = ebnek parancsoljon! Volt régente a mai *fakó* mellett egy másik *fakó* szavunk s ez valami fajta kutyát jelentett, tehát *eb ura fakó* tkp. a m. kutya ura a kutya. (Ezt a kérdést bővebben tárgyalta Nagyszigethi K. a Nyr. 21:433. lapján.)

J. Gy. *Nem kapott semmit és nem kapott semmit sem, nem látok senkit és nem látok semmit sem*: egyik sem magyartalan, de a második szerkezet (a benne foglalt háromszoros tagadással) pongyola beszédmód s a közbeszédben is ritkább, mint az első. — *Nem látott senkit is, nem látott egyet is*: ez a szerkezet inkább csak Erdélyben divik; de a köznyelv s az irodalom rendszerint azt mondja: *nem látott senkit, nem látott egyet sem*. (Vö. Simonyi: MKszók 1:80.)

U. Á. Vminek a *széle*: ez a *szél* főnév is elég gyakran előfordul személyrag nélkül. A NySzban olvassuk ezeket: telek az horgas *szélbe* (dűlő-név); galles-gyolcs két *szélbe*; egy *szélbe* szövő (a takács); az országban *szélt* vevén (l. Nyr. 12:38); a *posztószélnek* a szélessége; *selyemszélek*, a *szélbeli* faluk. CzF. szótárában: *túlsó, innesső szél, jobbik szél, balszél* stb., *határszél, erdőszél* stb., *két szélben venni a vásznat*. A MTszban: *szélt fogni, széldeszka, szélhám, szélszem, szélvíz*. Vö. még *szélről*.

L. E. Figyelmeztetjük, hogy a Zeitschrift d. allg. D. Sprachvereins az idei 7—8. sz. 229. hasábján felelt kérdéseire.

Beérkezett kéziratok. Tolnai V. Füredi, M. nyelvhibák ism. — Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélelektan. — Ullrich J. Adalékok az iskolai műszók történetéhez. — Peterdi L. Asszony. — Badinyi M. Asszony és feleség. — Horger A. Két oláh jövevényszó. Szíveskedik. — Papp J. Egy régi kézirati könyvről. — Joannovics Gy. Szórendi tanulmányok. — Ágai A. Népetimológia. — Rényi I. Régi közmondások.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

A MAGYAR SZÓREND.

(Vége.)

IX. Értelmi egységek a szórendben.

(Halmazott mondatrészek. — Jelzős kifejezések. — Igenevek és módosító igék.)

Az egy-egy szólamban összekerülő szók nem alkotnak mindig értelmi, jelentésbeli egységet. *Kaptam* egy kis | *pénzt*: itt az első szólam csak a kiejtésben, a hangsúlyozásban egységes, jelentésénél fogva a szólamnak második fele (egy kis') a *pénzt* főnévhez tartozik s ezzel alkot egy értelmi egységet, sőt kiejtésbeli egységet is annyiban, hogy közvetetlen megelőzi s nem válhatik el tőle. Vannak azonban esetek, mikor az ilyen értelmi egységek is szétválnak a kiejtésben; ezeket az eseteket fogjuk itt röviden tárgyalni.

Különösen két fajta szócsoporthoz van, amely nem egyesül összetett szóvá, de mégis értelmi egységül szerepel a beszédben: egyik az úgyn. halmazott vagy többszörös mondatrész, a másik a jelzős kifejezés.

Halmazott lehet az ige vagy bármely más mondatrész, és ez »az ismétlés a mondat egységét se nem zavarja, se nem csökkenti« (Brassai: Szórend és accentus 14), mert az egynemű mondatrészek rendszerint közvetetlen egymás után következnek, egyenlő hangsúllyal. Példák: *Nyihog, kapál, rág, vág* Toldi paripája (Ar.) Könyörülj rajtam, mert én *egyes* és *szegény* vagyok (MA. Bibl. 1:489). — Azonban megesik néha, hogy az egynemű névszói mondatrészek közül csak az egyiket tesszük az ige elé, a másikat pedig külön, hátra vetjük s akkor aztán a mondat egysége igenis csökken. A szétválasztásnak oka vagy az, hogy az egynemű tagokat jobban meg akarjuk különböztetni s egyenként kiemelni, vagy pedig pongyolaság vagy költői szabadság. Példák:

Tekints reám és irgalmazz énnekem, mert én *egyes* vagyok, és *szegény* (Székely I. Zsolt. 23). *Tornyosan áll s cifrán*: a pusztá virága (Ar. BH. 1:5). Melyet *maga is* már feledett s az *ének* (uo.

4:6). Vissza megint *nyílraj* s veri fénylő *kopja* (8:87). Szolgálni *tanáccsal* engede és *karral* (11:15).

A halmozott mondatrészekben egyrangú kifejezések kapcsolódnak össze; más értelmi egységekben alárendelő viszonyt látunk. Itt azonban már az igék kevésbé szerepelnek. Az igével a jelentésnél fogva közvetlen alárendelt mondatrészek közül nyomatéktalan mondatokban csak az alkot kiejtésbeli egységet, amelyik legközelebbi kiegészítője neki (vagyis bővítménye, mint mi nevezzük), p. a kocsis *fát-vág* az udvaron. Nyomatékos mondatban pedig rendszeren az, amelyiken kirekesztő nyomaték van, p. az *udvaron* vágja a fát. — Azonkívül, ha az igekötő nem hangsúlyos, többnyire nyomban követi az igét. Azonban a nyelvelmékekben igen gyakran s a mai nyelvben is elégszer messzebb hátrakerül az igekötő (hogy mikor, azt pontosabb megfigyeléssel kellene megállapítani; néha csak költői szabadság). Példák:

Valjon mi gerjeszti embert inkább Istennek szeretetire fel (ma rendszeren: vajjon mi gerjeszti fel az embert.; LobkC. 52). Mert immár nem viselhetem az nagy bánatot el (67). Lássuk, mint váltam Imrétől el (Vitk. Munk. 2:16). Búsan néz a honfi körül (Vör.). Én már tudom, hogy józanítom ezt meg (Ar. Arist. 1:288). Honnan lesz e rókácskák bére meg? (74.)

A latin, görög (részben a német is) mint tudjuk sokkal szorosabbra fűzi az igekötő és igéje közötti viszonyt. Viszont a magyarban szorosabb kapcsolat van — mint láttuk — a tagadó szócska és az ige között, mikor a tagadás magát az igét illeti.

Rendszeren szoros kiejtésbeli kapcsolatban maradnak az összetett igealakok alkotó részei: *ment volna*, *ment volt* stb. (kivéve *írni fog*, *fog írni* stb., l. a módosító igék között alább). Azonban közbefurakodik az *is* kötőszó: *ment is volna*, nem *is*, l. MKszók 1:38; csak megengedő mondatokban veti hátra az *is*-t a nyelvjárásoknak nagyobb része: ha *ment volna is*, l. uo. 44. — Néha meg az igekötőt iktatják az összetett igeidők részei közé (l. erről Zolnai Nyr. 21:179 és Kallós 29:551):

Előbeszéllött osztán mindeneket, hogy eresztötte le legyen ama biztos barlangba (Dug. Szerecs. 1:112). Vert meg volna Isten, mikor neked hittem, téged áldott volna, vert volna meg engem! (Arany-Gy. Népk. 1:196. Heves m.) Bárcsak ez az egy lányom maradt meg volna! (Nyr. 5:65. Szlav.)

A melléknévi jelző rendesen szoros értelmi és kiejtésbeli egységet alkot a jelzett főnévvel, ha pedig a jelzőnek magának is van jelzője, mind a három szó egymással, és így tovább: *kék ruha, égszínű kék ruha*.* »Ezzel egyszersmind az is ki van mondva, hogy rossz, ha a jelző a jelzetre csak közbevetett szavak átugrásával vonatkozhatik. Példákat nem hozok fel«, mondja Brassai (Szórend és accentus 19); de fölhozhatunk példákat magának Brassainak írásmódjából, akár ugyanabból az értekezéséből, amelyben illetéknép rosszalja a jelzős kifejezésnek megszakítását. P.

»Ez a — hogy úgy mondjam — jelenség oly általános..« (22.)
 »De az első — hogy úgy szóljak — rohamon tülesvén..« (33.)
 »És két oly — mondjuk — fogalmat köt össze, mely mind a kettő ki van fejezve a mondatban« (50).

Ha egy főnévnek két vagy több jelzője van, közvetlen előtte az foglalt helyet, amelyik szorosabb és szokottabb értelmi kapcsolatban van vele, p. *országos protestáns árvaház, földiekkel játszó égi tűnemény*. A *protestáns árvaház* s az *égi tűnemény* már szoros egységek, s most az a kérdés, melyik prot. árvaházról s milyen égi tűneményről van szó.** (A *második javított kiadás* és a *második*, [még pedig] *javított kiadás* közti különbségről l. Nyr. 27:497.)

* A melléknévi jelző szórendjére nézve kevésbé fontos, azért ezúttal csak érintjük azt a kérdést, hogy mikor hangsúlyos a jelző, mikor a jelzett szó (vagyis mikor tartozik a két kifejezés egy szólamba s mikor két szólamba). Mindig a jelző hangsúlyos, ha éppen vele akarjuk megkülönböztetni a fogalmat más fogalmaktól, p. egy *kis* kenyeret hoztam (egészet, de nem nagyot); de: csak egy *kis kenyert* hoztam (más ételt nem kaptam), itt a kicsiny-volta mellékes. — Vö. Fogarasi: Hangsúly vagyis nyomaték 236, Brassai: A m. bővített mondat 17, 18 stb., Lehr 48 (*kész orvos* és *kész orvos*), Balassa NyK. 21:411.

** Ha a közelebbi jelzőt valami főnévi határozó, ezt pedig a főszóhoz tartozó másik melléknév előzi meg, néha furcsa és nevetséges szólások támadnak, mert az elül álló melléknévet hamarjában a rákövetkező főnévre, nem pedig a főszóra vonatkoztatja az olvasó; p. »*nemzetközi baleset ellen biztosító társaság*« (mintha a baleset volna nemzetközi, nem a társaság); »most elkezdődött az *aljas és szabad néphez illetlen hízelkedések időszaka*« (Gyergyai idézi, A m. nyelv sajátságai 101). »A tárgyalás alatt levő gr. Szapáry Gyula... (Nagy derűltég.) A tárgyalás alatt levő, gr. Sz. Gy. által beterjesztett törvényjavaslatot minden alap nélkülinek tartom« (egy országgyűlési tudósításból).

Ha melléknév és számnév kerül össze jelzőül, rendszeren amaz áll közelebb a főnévhez: Vele vín ..*két kis kenyeret* (EhrC. 27). *30 egész esztendeig* (Pázm. Kal.). *28 egész esztendeig* (uo.). — Mai nyelvünkben szokatlan a másik szórend, amelyet a következő példákban látunk:

Négyszögű két ablakát (Belényesi, BSzemle 6:130). Édes lehellete vérző minden sebeimet begyógyítja: all die verbluteten Wunden (Kaz. Munk. 9:131). Más példák Nyr. 26:109. és Mol. 157—8. — Az *egy* mint névelő is előkerül így közbeszúrva: Táborhelyem mellett livő egy alkalmatos dombra vonattam fel sátoromat (Monum. Írók 15:523). Lecchus, a régiekből való egy lengyel király (Faludi). I. Mátyás király idejéből egy magyar költőnek emlékezete (Új M.Múzeum VII:1:83). [Az erdő] lankásan lejtett a völgyre néző egy más meredély széléig (BSzemle 3:184). — Ezek az írók ilyen módon elkerülhették a kétféle névelő találkozását, mely mai irodalmunkban olyan kellemetlen: *egy* a völgyre néző meredély stb. Nincs annyi lelkem, mint *egy* az ágakon röpködve játszó kis madárnak (Vör. A szerelmetlen).

Ma már csak a tulajdonság erősebb kiemelésére élünk evvel a szórenddel: *de szép* két csikó ez! (ellenben: csak *két* szép csikóm van.) Példák:

E dologban e *nagy* két akadálytól megmenekedvén.. (Veresm. Megtér. 33). *Szép* egy pár ember szálla meg ide (Arany-Gy. Népk. 3:320). Öltö *piros* két szárnyat vállaidra (Vör. Hedvig). *Aranyhaju* két szép gyermek (Gyulai: Gonosz mostoha). — A határozatlan névelővel: *Híres* egy vásár (Faludi). *Kutya* egy idő volt (Nyr. 18:373). *Nagy hazug* egy ember az! (Nép, Dunántúl). — Vö. ném. *welch ein Mensch! solch ein Mensch*; ang. *half an hour*.

Érdekes, hogy ugyanez a szórend olyankor is előkerül, mikor melléknévi és névmási jelző találkozik össze; kivált régibb fróinknál találkozunk evvel, de egy-két kifejezésben maiglan fönnmaradt, néha meg újabb írók élnek vele, kivált ha a melléknévi jelzőnek főnévi határozója is van (hogy a névmást erre ne lehessen vonatkoztatni). P.

»A névmássalálte áll a mássalértőnek [= a melléknévnek], p. o. *Ez egész világon*. De vagyon sok kitétel, melyben utánna tétetik, p. o. *Széles ez világon*» (Gyarm. Nyelvemester 2:27). »*Kerek e földön* (mint *széles e földön*) v. *kerek egész földön*» (CzF). *Egész ez világnak állapotja lészen* (Born. Ének. 348). *Amit széles e világon lát* (Fal. 598). *Egynél sem hitványabb széles e földön* (Ar. Arist. 1:235).

Azért ez országot mind nevezik vala *tejjel mézzel folyó az kövér földnek* (Farkas A., RMK. 2:17). Mink is elmegyünk.. *áldott ez testbe, teremtet ez lélekbe*.. (Born. Préd. 4:808; régi ráolvasás). — [A hamisságnak] nagy része vagy az *emberi akármely társaságban* (Fal. 104). *Tűrhetetlen valami gáncsat* találtak a félben (602).

A két toronynak egyikén *termésköbe metszett ily felírást* vettem észre (Vitk. Munk. 2:178). *A logika iránti azon francia szenvedély* (Belényesi, BSzemle 5:153). *Királyi arát megillető akkora bokréta*k, mint egy lovag paizsa (u. a. uo. 6:143). A sajtó az egyesre nézve a *külvilágra nyíló az a nagy ablak*... (Felméri L.). Bámulva látja a *vaskancellár meggyőződésében beálló ezeket a változásokat* (PNapló 1893. VII, 12, 3).

Nyelvünkben igen gyakran főnév szerepel melléknévi jelző módjára, s ilyenkor megesik, hogy ugyanaz a két szó kétféle viszonyba és sorrendbe kerülhet aszerint, hogy melyik fogalmat akarjuk alsóbbrendű fogalommal változtatni. P. *leány cseléd* (minő cseléd? nem férfi cseléd): *cseléd leány* (minő leány? nem úri leány stb); *leány gyermek*: *gyermek leány*; a *szomszéd boltos*: a *boltos szomszéd*; *nő-tanító*: *tanító-nő*. — Hasonlóképp *melyik gróf?* az *Esterházy gróf* (eredetileg melléknév: az *eszterházi gróf*); ellenben *melyik Esterházy?* a *gróf Esterházy* (nem a herceg Esterházy). De az utóbbi szórendet német mintára ilyen hangsúlyozással is használják: (a) *gróf Esterházy*. — Ezt a szórendi kérdést bőven tárgyaltuk Nyr. 25:385 stb. (vö. Brassai: A bőv. m. 24, Greguss A. Nyr. 1:262 s most még Mol. 152.)

Bátyám uram, anyám asszony, asszony néném stb: ezek csakhogy jelzős kifejezések, minő a *nász uram, szomszéd asszony, asszony barátim* (NySz) stb. Ellenben *uram bátyám* tulajdonképp már értelmezős kifejezés; eleinte így ragozták: Kdét kérem mint szerelmes *uramot bátyámat* (1612 LevTár 2:94), de ugyanabban a levélben már így is: kit Kdnek megcsodálhassak mint szer. *uram bátyámnak* — nyilván a *bátyám uramnak* hasonlóságára.* Azonban régebben az *uram bátyám, uram öcsém, asszonyom néném, asszonyom anyám* (l. Mol. 152) ritkább lehetett, mint a másik szórend. Kazinczy említi (Pályám eml. III. 9), hogy a 18. század közepén még így mondták: *bátyám uram, nem uram bátyám*.

* Vagy pedig a két főnévnek összetapadásával, mint p. *ágabogát* e h. *ágát-bogát* stb. (l. Zolnai NyK. 23:51): Ide való még: *mi urunk Jézus Krisztusnak* VitkC. 101 stb. R. G. és E. I. uraimék tartoznak *bírák uraiméknak* (levél 1676-ból, »Gyöngyös« 1877, 13. tárcs). Azon kérdlek, *uram érsek*, ha ember-e az pap (RMK. 2:218).

Emez csak a 18. század vége felé terjedt el annyira, mikor azt is mondták — németesen: *uram ipam, asszonyom szomszédom* (a Debr. gram. hibáztatja), sőt levélcímeket is ilyen ékes franciás-németességgel írtak: *Az Úrnak Kisfaludy Sándor úrnak...*

A magyarban, mint a rokon nyelvekben is, a jelző rendszeren elül áll; a főnév mögé — értelmezőnek — csak olyankor kerül, ha ezzel vagy a jelzöt (*a*), vagy a jelzettet különösen ki akarjuk emelni (*b*), vagy csak a jelzettet alkalmazzuk előkészítőül (*c*), vagy végre a főnévi fogalmat — részint pongyolaságból, részint célzatosan — utólag akarjuk magyarázni, kiszínezni, díszíteni (*d*). Ez utóbbi eset természetesen sokkal gyakoribb az előbeszédben, mint az írásban, és gyakoribb a költői nyelvben, mint a prózában. Mindez esetekben közbul állhat az ige is, azonfölül ha több jelző van, egy részük elül, egy részük hátul állhat. — Példák a különféle esetekre (népies és költői példák Lehnél 205, Faludiból példák Nyr. 24:169):

a) Hasonlóság pedig első || *az..* (Káldi: Préd. 100; mind a jelzett, mind a jelző előkészítő, mint a köv. példában is). Korszója ilyen Zeüsznek sincs: Zeus selbst hat.. nicht einen schönern Krug (Kaz. Munk. 3:57). Nincs fa *oly magas*, mely egykor mag ne lett volna (Eötvös J.). — Leggyakrabban a *sok, elég, nagy, semmi* s hasonló jelentésű szók szerepelnek ilyen értelmezőkül: Kassaiakkal *sokkal* megbizonyíjthatom (LevT. 1:68). Beslia, martalóc, jancsár, *nagy sok* jöve (Tin. 37). Perlekedés, zenebona támada *nagy* köztök (Fal. 122; így Faludinál gyakran: 107, 126 stb.) *Idő* is több vagy on írni, mint nekem, *alkalmad* is inkább útnak eresztetni (Kaz. Cic. 132). *Császár*-legényeket is kapsz te *eleget* (Nyr. 4:558). *Nincs* panasom *semmi* (Ar. TSz. 2:56). Lett rajta beszéd *sok*, de sikere *semmi* (8:29). *Másutt* is kapott az | *oly* ütést | *eleget* (Ar. Toldi e. 3. én.; szó sincs róla, hogy itt az *oly* is ki volna emelve, mint Lehr állítja).

b) Igaz, hogy olyan sok mulatság volt tinálatok az idén? „*Sírás* volt sok, nem mulatság!” Nem tudom, *szerencse-e* nagyobb, vagy költői érdem, ha sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő.. (Ar. Próz. 296). A *lovat* is *azt* ütik, aki legjobban húz (Kovács Közm. 92; más volna: *azt a lovat* is ütik). Az *ökröt* is *azt* tartják legjobban, akit le akarnak vágni (uo. 93).

c) A főnév előkészítő, figyelmeztetés végett vagy ellentétben; az értelmező itt is gyakran *sok, elég, annyi, az* stb: *Szegfüt* || *sokat* találtam, de *rózsát* || *keveset* v. *egyét sem*. Közönségre || annál nagyobbra számíthatunk, mert ugyanakkor tisztújítás is lesz. — Hirt pedig *ezt* írhatom, hogy mastan szomorúságban nagyban vagy onk (LevT. 1:64). Hirt *semmit* nem mondhatta (uo. 67). Legnagyobb fogatkozást || *azt* találom benne, hogy magyarul nem tud (Mik. 88).

lev.). Egy szerencsém, hogy férjjel || *igen jóval* áldott meg az ég (Kovács P. Fars. kaland 45, Olcsó ktár). Beszélő *sokkal jobb* vagyok, mint hallgatója más beszédinek (Vör. A fátyol titkai.) *Gombok* || *voltak* | *akkorák* rajt (Pet. A jó tanító). A zendülést.. elnyomta csak félelem által; *vért* || *keveset* ontta (Ar. BH. 12. én.). Alapos beszéd ma csak *kettő* volt (Nyr. 3:296). Bor || lesz elég, csak más is legyen. Idei buza || *nincs* szép az egész környéken (Nép, Lehr).

d) A kifejtő, magyarázó értékű értelmező sokszor a *pedig*, *még pedig* kötőszóval járhat, de ide tartozik általában a főnévi fogalomnak melléknévvel való utólagos részletezése: Az basa küld oda 500 törököt, lovagot (= lovast, lóháton, LevT. 1:72). Minden embernek fegyvert jót hivataljához adni kellene (Zrínyi, Áf.). Férfi vagy, *az is pedig görög* (Dug. Szerecs. 1:344). Rékli és fejkötő, *pedig az is kontyos* (Czuczor). Fogok neki ujsággal kedveskedni és *pedig* olyannal, amelyet még nem is hallott (Csokonai). Egy tűz van csak [már t. i.] erős (Vör. Tűz és víz). Szőnyegetek szednek, drága nagyot, össze (Ar. BH. 5:32, így gyakran). Köszönetet mondtak szíveset Bélának (Vajda J. Béla k. 49). Veszek neki csizmát pirosat, üttetek rá sarkot magosat (Népdal). Kell-e rózsám ruha, veres?.. Kell-e rózsám gyűrű, páros?.. Kell-e rózsám ruha, rojtos? (Arany-Gy. Népk. 3:179). Voltak cselédek többek (Nyr. 12:509).

Főnév mint értelmező, rendszeren csak helyreigazító, magyarázó értelemben fordul elő, p. ,itt volt az ügyvéd, [t. i.] Pataki' e h. itt volt Pataki ügyvéd, ,Zrínyi, a költő' e h. a költő Zrínyi (l. Greguss Á. Nyr. 1:261). Az értelmező főnévnek magának is lehet jelzője: Monda Lajos, a *nagy király* (Ar. Szent László).

Van néhány kifejezés, amelyben régibb nyelvünk inkább értelmezővel élt, ma pedig a rendes jelzői szerkezetet szoktuk alkalmazni. Régente azt mondták: *valamit mást, holmit egyebet, senkit egyebet, semmire egyébre, másnak valakinek* stb., ma inkább: *valami mást, semmi egyébre, más valakinek*. De amazok is előfordulnak még, és hozzájuk hasonlók, kivált népies beszédben:

Ha *vkinek másnak* oly esetlen verseit kényteleníttetném olvasni (Ar. Pet. lev. 74). Hogy *mivel* vádolhatnám *egyébbel*, pótolja ki olvasóm gondolata (Brassai). Ha *valakit ügyesebbet* nem emlegetsz (Nyr. 5:30). *Olyat* rikoltottam volna *egyet* (uo. 221). Válassz *egyet mást* magadnak helyettem (Arany-Gy. Népk. 3:187). — *Aki volt halottunk*, sírban fekszik eltemetve (Ar. Toldi est. 1:20) stb.

Az ez, az és *maga* névmásoknak van értelmezőjük az ilyen szólásokban: *ez a ház, azt az embert, magának a királynak*. Ezek ma szorosabb kapcsolatok, mint a régiségben: ma nem

iktatunk közéjük semmi más szót, holott a régiségben igen gyakran olvasunk ilyen lazább szerkezeteket:

Mit választasz inkább? *ezt-e a pénzt?* (Káldi: Préd. 209). *Ezt azért a bálványozást* így magyarázza sz. Ambrus (Pázm. Fel.). *Ezt pedig a kérdést..* hamisságokkal forgatja Balduinus (Pázm. LuthV. 21). *Ezt kell azért az álortát* levonni.. (Pázm. Kal. 450). *Ezt maga tötte a törvényt* magára Pósa-házi (Sámbár: 3 KérdF. 742). Ábrahám nem másnak vkinek, hanem *magának* hitt az Istennek (Pázm. Kal. 451). — L. bővebben MKötőszók 1:35.

Néhány kifejezésünkben ősréginek látszik az értelmezős szerkezet, mert a rokon nyelvekben is megtaláljuk; vö. *apám édes!* = finn *isä kulta* (szó sz. apa arany), *a leány szegény* fázik (*a leányt nyavalyást* stb.) = f. *tyttö parka, tyttö raukka* stb. És ide tartozik ez a két elavult s rég elhomályosult összetétel: *atyval, fial* (**fival*; nyelvemlékeinkben a. m. mostoha atya, mostoha fiu); jelentésük eredetileg atya-fél, fiu-fél, mint a rokon nyelvek világosan bizonyítják: cser. *ača-vel*, lapp *ačče-pele*, finn *isä-puoli* stb. (bővebb magyarázatuk Szinnyeitől Nyr. 23:145.) A rokon nyelvekben sok más efféle is találunk: finn *silmä-puoli* félszemű, tkp. szem-fél, vogul *turü-sujp* hangos torku, szó sz. torka-hangos. S ennek a régi szerkezetnek a maradványai nálunk is a *fele-más* e h. más felü, *välla-közös*: széles vállu (Háromszék, MTsz.), *teteji lyukas*: ly. tetejü (Nyr. 2:467), *tejejó* tehén: jól tejelő tehén (Hódmezőv.), *esze-veszett, ina-szakadt, lába-fájó* stb. (l. Nyr. 4:437—8.) Mindezeket számba véve, az *édes, szegény, nyavalyás* értelmezői használatát is réginek kell tartanunk s nem mondhatjuk Brassaival, hogy az *apám édes* arisztokrata németesség (A bőv. mondat 24). — Példák:

Légy helytartóm, apa-édes, míg megint itt lehetek (Kisf. S. Somló 3:29). Gyulám édes, jaj tenéked! (Kisf. S. Gyula 4:64). Klári édes! (Jókai: Sárga r.¹ 17.) Elég konfúzióban vadnak a magyarok szegények (Erdőrszgy. 16:212). Kubinyi uram nyavalyás megvakula (381). Addig is szánj.. s ürits értem nyavalyásért egy pohárt (Tompá 1:219).

A határozó-ragos jelző is rendesen elül áll, a *való* szóval vagy a nélkül (l. bővebben Nyr. 31:92). Példák:

Mend *paradisumben uolov gimilcictul* munda neki elnie (HB). *A táborból hazatérés*: le retour de la campagne (Kaz. Munk. 1:114). Akkor lesz *örülni ok* (Arany: Arist. 1:324). De *Izidórával e jelenete*

Bánkot az ellenkezőről győzte meg (Ar. Próz. 208). Vö. *tejbe kása, össze-marok* stb. Budenz-Album 51.

Sokkal ritkább a régiségben s a népnyelvben az értelmező módjára hátravetett határozói jelző, de nagyon elterjedt ez a használat újabb irodalmunkban Kazinczy óta, nyilván a német példa hatása alatt. Példák:

Meguná a béka *laktát a tóba* (Pesti Gábor). Olyan szőlőfa mint egy szilvafa, *a szőlőszemek is rajta* vannak olyanok mint egy szilvaszem (Mikes). *A vásárok Orosziban* nincs a kalendáriumban (Arany-Gy. Népk. 2:195). *Minden közösséget* megtagadok *veletek* (Jókai). Több példa Nyr. 31:93.

A birtokos jelző egy szólamot alkot a birtokkal, ha a kettőt együtt egységes fogalom kifejezéseül használjuk (ilyenkor inkább a *-nek* rag nélkül); p. »A ló lába megfájult. (Mi történt a ló lábával?) A ló lába fájt meg. (Mi fájt meg?)« (Brass. A b. mdt. 30.) Ha ellenben külön ki kell emelnünk mind a két fogalmat, vagy ha a birtokost ellentétben erősen hangsúlyozzuk vagy viszont csak a birtokon van nyomaték: akkor a kettő két külön szólamba kerül, köztük állhat az ige is, sőt a birtok megelőzheti a birtokost (ez utóbbi szórend a latin s a német hatás miatt sokkal gyakoribb az irodalomban, mint a népnyelvben, vö. Mol. 161). Ezekben az esetekben a birtokosnak mindig *-nek* ragja van. — Példák:

»A lónak megfájult a lába. (Mi történt a lóval?) A lónak a *lába* fájt meg. (Mije fájt meg a lónak?) A lába a *lónak* fájt meg. (Minek fájt meg a lába?)« Brassai: A bőv. mondat 30. A második így is lehet: A *lába* fájt meg a lónak. A harmadik pedig: A *lónak* fájt meg a lába.

Es *oz gimilsnec* || *wl* keseruv vola *vize* (HB). Kinec ez nopun testet tumetiuc (HB). Melynek örök fagy köti habjait (Ányos 38, Nemz. ktár). A multkor küldött levelemnek, amelyben káplánnak hívtalak haza, még nem vettem tőled mássát (Baksai: GyÖ. 2:102).

Cserei Pálnak is megsérté az vállát (Zr. 3. én.). Talám még egy más királynak sem követik sokan példáját, aki.. (Mikes 86. lev.). A bírónak néztük meg tegnap a házat (Vers. M. gram. 265. §). Toldi a királynak volt személye mellett (Ar. TSz). De mi ez? pokolnak szakad-e rá torka? (Uo.) A kínos éhség sok várnak lerontá büszke erősségét (Ar. MO. 1:40).

Neve || Hinc és Kunc [volt] a két gyalázatosnak (Ar. TSz).

Csak vagy *felét* vittik el az ílisnek (RMNy. 2b:185). Csak fele érkezvén az elindult hadnak a szent földre.. (Mikes 80. lev.). Mert a lovát is megölték volt immár Hektornak (Hall. HHist. 2:

126). Színét se láttam a pénzednek (Brass. A bőv. m. 27). No most szükibe vagyunk a takarmánynak (Nép, Jász-Apáti). — Melyik törvénye akadályoztatja meg az Istennek a barátokat és apácákat a házasságtul? (Matkó: BCsák. 243).

Egy lelki vigasztalása a szent léleknek minden világi gyönyörűségeket meghalad (Pázm. LuthV. 172). A betegség, az éhség *felét* is a hadnak lekaszáltja (Mikes 80. lev.). *Házasságát* költőnknek Dugonics nem tudom mi alapon teszi épen 1563-ra (Ar. Próz. 264). Népnyelvi példák is Mol. 160.

Ha egyazon főnévnek birtokosa is, melléknévi jelzője is van, rendszeren emez van vele szorosabb kapcsolatban, a birtokos tehát külsőleg is távolabb áll tőle: Hullatja levelét *az idő vén fája* (Arany). *A vén idő fája*: itt a melléknév már a birtokos jelzőnek volna a jelzője. Mégis vannak olyan kifejezések, amelyekben a birtokos jelző csatlakozik szorosabban a birtokszóhoz. Így a régiebb nyelvben a birtokosul használt személynévmást gyakran megelőzi a melléknév, sőt a *minden* szó rendszeren megelőzi:

Ily ő keménységes parancsolatjáról: de mandato suo tam duro (EhrC. 57). *Mely én utamban* az én istenem tegyen szerencsés (Tudománytár 1839. 177). *Vitéz ő szolgál*i rudat hánynak vala (Ilosvai). Ne reszkess, Isten *szent ő felsége* velünk lesz (Miksz. Nemz. ur. 306). — *Azon Kd. leveléből* is szánakodással értettem az *Kd. véletlen esetit* (LevT. 2:256). Abbeli ő kme jóakarátját kedvesen vesszük (332). Az váradi pasának szóló *Kd. levelét* is elküldtettem (Tököly Lev. 43). *Az mezei hadaknak szóló urunk ő nga leveleit* Somlyóru! elküldettük (46). Az jószág conscriptióján *ittén lévő Nagyságod szolgál*i oculálhattak (Thaly: Adal. 1:305). — *Mend ű nemének* (HB). Hat napon munkálódjál és *minden te dolgaidat* cselekedjed (Kár. Bibl. 1:163). *Minden mi emberi erőnk*: nostra omnis vis (Decsi: Sall. 1). *Minden én ellenségimnek* (Ar. Arist. Lovagok 787).

Némely állandó kapcsolatban pedig főnév is egyesülhet a maga birtokával oly szorosan, hogy mintegy összetélt alkot vele s új jelző nem furakodhatik közéjük, hanem előre kerül: a váci *siketné mák intézete* stb. P.

Mely dologban *két nagy Isten csudáját* látom (Pázm. Kal.)? Én tégedet vittelek téjjel és mézzel folyó *igéretnek földére* (Bogisch: Cationale 44; jobb volna *-nek* nélkül, de ez a vers miatt kellett). Igen nagy *markod köpésével* (Balásfi: Csepr. isk. 200). Ezeknek arrul való *elméjük futtatása* (Fal. 31).

Ha azonban a birtokos szócsoport nem ilyen állandó kapcsolat, akkor a melléknév előretétele pongyolaság, sőt könnyen furcsává és nevetségessé válik. P.

Minémű Istennek gazdag ajándékát érzi magában? (Pázm. Fel. 77; az olvasó a *minémű-t* könnyen az Istenre értheti). Szolgáim elhozván az zálogban lévő feleségem arany műveit is (Monum. Írók 15:24). Az könyv szélén lévő méltóságos és szavahihető embereknek feles mondásit el sem akartam hadni (Veresm. Tanító lev. XXIV). Épen az a cseléd hozá ki ugyanonnan a nem tudom ki által ott letett Helmeczi nyalábját (Kaz. Levelei 2:93).

*

A határozós igék — kivált az igekötős igék — névszói származékai — minők p. *bérbead-ás, elvászt-ás* — nem szerepelnek mindig fölbonthatatlan egységekül. E névszónak tagadása p. így alakulhat: *bérbe-nem-adás, el-nem-vásztás* (»a ház-nak bérbeadása és bérbe-nem-adása között kellett választanom«; »a meg, el stb. előragok el-nem-vásztása« Arany, Próz. 375). Ez szorosan véve nem a névszói fogalom tagadása, — mert az *,nem bérbeadás, nem elvásztás‘* volna, — hanem a tagadott ige-fogalmakból való új névszó: *bérbenemad-ás, elnemvászt-ás*.^{*} E kétféle szóalkotás között néha kétes a választás, és ebből érdekes nyelvtörténeti fejlemények is támadtak, különösen az igekötős igékből való ige nevek használatában.

Lássuk először a melléknévi igeneveket. Azt mondjuk: *nem eladó* a mi leányunk (Népdal); a mi lányunk *nem eladó* (Ar. TSz).^{**} Nem mondhatjuk: ez a ház *el-nem-adó* v. *nem adó el*. De már e helyett *,nem eladható‘* írjuk: *el nem adható* és *nem adható el*, sőt akik nyelvészek erről nyilatkoztak, jobbra így tartják helyesnek (Szarvas G. Nyr. 13:565, 24:513, Kicska E. 21:447, Kallós Zs. 29:444; vö. Joann. Szór. tan. 2:63). Szarvas szerint csak 1850 táján kezdtek németesen így beszélni: *nem elkobozható*; az ilyen tanuk *nem meghitelhetők*; *nem beszámítható állapot*; *nem kielégítő* stb.; holott helyesen így »kell« mondani: *el nem kobozható* v. *nem kobozható el, nehezen hihető el* stb. Kicska szerint is »botlások a következők: ez a terv *nem kivihető* (e h. *ki nem vihető* v. *nem vihető ki*); a közegészségi törvény.. *nem végrehajtható* (e h. *végre nem hajtható*); információi *nem megbíz-*

* »*Ki nem elégtő* válasz a. m. olyan válasz, amely *ki nem elégt*; *nem kielégítő* válasz pedig *nem olyan, amely kielégítne*; *ki nem vihető* árucikk = *kivihetetlen (unausführbar)*, *nem kivihető* = *nicht ausführbar, kein ausführbarer Artikel*« (Joann. Szór. tan. 2:64. Vö. Nyr. 21:447, 29:444).

** *Nem megvető* virtusok (Fal. 411; *nem megvetendő*k).

hatók (e h. *meg nem bízhatók*); .. a rendelet *nem is végrehajtható* (e h. *végre sem hajtható*)«...

Már pedig a dolog úgy áll, hogy éppen a hibáztatott szerkezet a régiebb és eredetibb:

Azért mondja sz. Pál, hogy a világi szenvedésink *nem egybevetethetők* a büntetéssel, melytől félünk (Pázm. Préd. 163, id. NyK. 15:245). Nem *elhíhető* dolog: non est probabile (PPB. lat.). — Azt mondja ön, *nem kivihető* (Kossuth, 1886). Parlamenti taktikával az a tűz *nem kioltható* (Bartha M., Magyarország 1897. IX. 10). Némely kérdések *nem* csak egy szempontból *megítélendők*, hanem.. kettős szempontból is (Gyulai, BSzemle 73:319). — A posztó színe is *alig kivehető* (Szépir. Figy. 2:126).

A másik, a nyelvészektől ajánlott szerkezet kétségkívül újabb keltű szórend s az igék mintájára terjedt el: *el nem kobozhatják*, *nem vethetjük egybe*, s azért *el nem kobozható*, *nem vethető egybe*. Jelzőkül másféle igeneveket is mondunk így:

Olyanok, mint az elmúló és *meg nem térő* szél (MA. Bibl. 1:516). *Meg nem menteni való* vakmerőség (Tolnai: Vigaszt. 12). Egy vén leány annyit ér, mint egy megírott, de *el nem küldött* levél (Dug. Péld. 1:245). A nyulat *el nem fogó* kutya rossz (Arany: Hátr. pr. 410). Az állam érdekeivel *össze nem ütköző* lelkiismereti szabadság; *fölfedezett és föl nem fedezett* merénylők; *be nem oltott* állatok (Kicska, Nyr. 21:448). Az *el nem adott* v. *el nem kelt* könyvek stb.

Ámde a *be nem oltott* magyarosabban *beoltatlan*, az *el nem adott* *eladatlan* stb. Hasonlókép a »*meg nem menteni való*« helyesebben *menthetetlen*, az *el nem adható* szokottabban *eladhatatlan*, az *el nem híhető* *elhíhetetlen* stb. Mint állítmány pedig az ilyen igenév egyáltalán idegenszerű, mert — legalább mai nap-ság — Kárpátoktól Ádriaig schol sem mondják, hogy a búza még *le nem aratható* v. *nem aratható le*, de még azt sem, hogy a búza *learatható*, hanem igenis mindenütt így beszélnek: a búzát még *nem lehet learatni*, v. a búzát már *le lehet aratni*; s nem mondják: *ha ki nem volna kérendő* (Joann. az id. h.), hanem: *ha ki nem kellene kérni* stb.* Idegenszerűek tehát az ilyen állító mondatok is, akármelyik szórenddel írják is:

* Brassai [már 1864-ben megróttá ezt az idegenszerűséget (MMondat 3:244): »A szegény *lehet* már nem is meri mutatni magát divatos társaságban, azaz stílusban, hanem a sok *-ható* *hető*-nek mint bétolakodott idegeneknek kénytelen helyet engedni. Még, ó szörnyeteg! olyast is széltiben olva-

A fejsze éle elpattan rajta, csak a vas emelőrúddal szétörthető (Jók. A f. gyém.). Az erdős hegyeknek csak a szélei kivehetők (Jók. MFöld 51). Ha ez nem agyonszidás., nem tudni mi egyéb annak nevezhető (Imre S. Néphumor 118).

Ezek tehát ennyien húzhatók rá a mondott szabályra (Kriza, Nyr. 1:152).

A földből fel vagyok támadandó (KazC. 176). A többi körök is fel volnának hívandók (TanárKözl. 22:679). — Oly emberek, akik meg voltak vesztegethetők (Lehr: Curtius Görög tört. 5:154). Hogy a tanuló ismeretei meg legyenek ítéltetők (TanárKözl. 23:99).

Felveendők lesznek, elkerülhető legyen, elfogadható volt: ilyenféle szórendet ma inkább csak mellékmondatokban írnak, mint a Szarvas megróttá példákban látszik (Nyr. 16:28, 20:515); de a *fel lesznek veendők és meg voltak vesztegethetők* helyett is helyes, eleven magyarsággal azt kell mondani: *fel kell venni, meg lehet vesztegetni* stb.

A határozó igenév általában közelebb áll az ige jelentéséhez s azért szórend dolgában is mindig szerette az igék példáját követni (vö. Mol. 81—3). Példák:

A háláadásnak tisztit *el nem múltván* dicséretre tére (TelC. 33). Lehetetlen, hogy a szent adókat meg nem fizetvén egyébaránt a közönséges jó megtartassék (Illyés Préd. 2:499). Meg nem mozdulva állottam veszteg (Kaz. Diog. 101; helyesebben: mozdulatlan veszteg állottam). A levelet le nem ragasztva adta föl (Joann. Szór. tan. 2:62). — Képzeltetetlen gonddal és ügyességgel nem lemásolva, hanem lefestve (Kaz. Levelei 2:106; igéül is így volna: nem lemásolta, hanem lefestette, l. tag. sz. A. 3. a).

Likova várát és más helyeket is *vervén fel* Liptóban (Thaly Adal. 1:314; vö. V. cikk II). Közbe-közbe exorcizálta a Rab Rábyt, kergetve ki belőle a hetvenhétféle ördögöt (Jók. RR. 3:116; vö. II. cikk 3). E szabály.. nincs elég határozottan fejezve ki (Ar. Próza. 384; e h. nincs elég hat. kifejezve, anal. nem elég határozottan fejezte ki). Vad haraggal telve be (Ar. Arist. 1:228). Helyes kiszámitással van a ..nő oly vágyébresztőleg festve le (Szász K. Kisf. társ. évl. uj f. 3:87).

Még közelebb áll az igéhez a főnévi igenév, azért az összetett igenév itt még rendesebben utánozza az igekötős ige szórendjét. Egészen az igét helyettesíti az infinitivus az ilyen általános alanyu szerkezetben: innen *nem látni be* a kertbe = innen *nem lát be* az ember. Más példák:

sunk, hogy ez az étel *nem ehető meg*, az a terv *nem vihető ki*, mitől ezelőtt csak 15 évvel is borsódzott volna a magyarnak a háta vagy halálra nevette volna magát.

Erdegőknek nagy sokaságok lőn jelen, hogy semmiképen meg nem számláltathatni vala (HorvC. 126 = meg nem számláltathatnak vala). Az vizet.. meg nem lábolhatni vala (Kár. Bibl. 2:153). Arcsicsókát is szózhadni bé, de elsőbben meg köll főzni (Lippai: Pozs. kert 2:216). Minden áldásban téged lelmi föl (Szász K. Kisz. társ. évl. uj f. 3:113).

De a kirekesztő és tagadó szórendben különben is föltűnően követi az összetett infinitivus az ige példáját (vö. Vadnay L. 27, Szarvas Nyr. 15:225 *):

Aki eléggé gyáva magát *asszony által* öletni meg, nem érdemli meg, hogy éljen (Kaz. Regék 229). Szabó Dávidnak adott intésimmal támadni meg, igen elmés neme az ostromnak, de semmit sem nyom (Köz. és Dess. lev. 2:270). Nem is illő, nem is könnyű ám azt is eltörteni és mást fészkelni meg (Sipos: Ó és új m. 24). Egy gondolat bánt engemet: ágyban, párnák közt halni meg (Pet.). Szegény embernek úrral kötni ki nagy balgaság (Pet. Elbesz. 22, M. ktár). Nem elég azt mondani el, amit ő; törekedni kell úgy mondani el, mint ő (Ar. Hátr. pr. 287). Jobb az ily hevet a kandalló rokon hevének adni át.. (uo. 228). Szabálya az Akadémiának csak olyan embert választani meg, ki könyvet adott ki már (Tompá, Figyelő 11:145). Annak menni kell a maga útján előre, nem látni meg a fítor pofákat, nem jegyezni fel, hogy mi volt az, amivel hátba hajították (Jók. RR. 2:33). A papválasztás nem mindig szokott jól ütni ki (Baksay: GyÖ. 1:196).**

Azt hinném tehát, hogy jobb *meg nem fogni*: mein Rat wäre also, ihn lieber nicht zu fangen (Kaz. Sara S. 112). Nehéz a kovácsnak meg nem kormosodni (Dug. Péld. 2:111). Szégyen volna ilyen dolgot.. ki nem puhatolni (Ar. Arist. 2:349).

*

Nevezetes szórendi jelenségeket látunk, ha az igekötős általában bővítményes igenevek az úgyn. segédigékkel vagy módosító igékkel kerülnek össze. Előre megjegyezzük, hogy itt csak a határozó igenévről és a főnévről van szó, — továbbá hogy az itt következő szabályok a határozó igenévek csak a *van (lesz, nincs, lehet)* igével való kapcsolatára vonatkoznak, az infinitivusnak pedig rendszeren csak a következő igékkel való szer-

* Azonkívül a *jön be*-féle (beállást jelentő) szórend utánzása is előkerül (II. cikk 3): Mondja meg, mics(od)a idő jöhet még, hogy hát ketődkor (kedden) lehetne-e *takarnya bé* a szénát (Nyr. 1:423).

** Ellenben: »*Dolog által* megélni nem mesterség, hanem *dolog nekün* megélni, az ám a mesterség!« (Veszprémi paraszttól hallottam.)

kezetére: *fog, kezd, akar, kíván, óhajt, próbál, tud, bír, győz, lehet, mer, szokott, szeret, talál, hagy, enged, tetszik* (placet), *kell, muszáj*, s ide tartozik e félig igévé vált melléknév is: *szabad*.

Mármost az olyan bővítményes igenév, minő p. *el-szakadva* vagy *kenyeret enni*, igen sokszor fölbomlik, ha összekerül az említett igékkel, s a bővítmény úgy szerepel, mintha nem az igenévnek, hanem az igének a bővítménye volna. Nem mondjuk p. *elszakadva van*, hanem *el van szakadva*; nem *kenyeret enni akar*, hanem *kenyeret akar enni*. Tehát a módosító ige szoros kapcsolatba jut a módosított fogalom kifejezésével. Az ilyen mondatokra nézve majdnem általános érvényű szabály, hogy a módosító ige ott áll, ahol nála nélkül az igenévbeli ige állana, az igenév pedig hátra kerül. Példák:

I. Nyomatéktalan mondatok: *meg-írtam: meg van írva; meg fogom írni* (tehát megoszló hangsúllyal!) — Az aszszonyépek el valának fogva az boritaltúl (Pázm. Kal. 729). Ha bohóc dicséri királyát, meg lehet győződve, hogy a dicséretet megéidemli (Pet. Tigris és hiéna 3:1). A kökeresztre, mely egy kis domb végén földbe volt eresztve (Ar. Toldi est. 1:4). — *Néma talál maradni* (néma talál maradni, Nyr. 3:514). — *Trombitát fognak vala fujni* (Sylv. Uj test. 2:145 = kezdtek fujni). Hahogy vele egyet találna érteni (Kaz. Emilia 93). — *Meg akarod szavát hallani* (ÉrdyC. 549). A zsidó jól tudta magát viselni (Mik. 81. lev.). Azki meg merte cselekedni az nagyobb vétket (Pázm. Öt levél 1761. 130). Azok, kiknek a közönséget útba kellene igazítaniok, ezt még inkább eltévelyítik (Pet. Úti r. 52, M. ktár). Ha be tetszenék eresztetni (Nyr. 10:281). Későcskébben hordd bé, mikor meg kezd száradni (csángó, Nyr. 3:52 = meg fog száradni). — Ide tartozik ez a székelv szerkezet: *ki kell* (hogy) *menjek* = *ki kell mennem*; l. Nyr. 19:241, MKszók 2:84.

E helyett — kivált Kazinczy óta és legtöbbször mellékmondatban — használják ezt az idegenszerű szórendet: *megírva van, megírni fogom*. (L. A nyelvújítás és az idegenszerűségek 60, Kicska Nyr. 22:53—56, Mol. 97; továbbá Brassai Szépir. Figy. 1:483, Arany uo. 580 és Levelezése 1:31, Gyergyai: Magyarorsan 104, Imre S. Idegen és hibás szól. 172, Szarvas G. BSzemle 37. k.*) — Csak két, ritka esetben helyes ez a szórend; az egyik már nem ide, hanem a kirekesztő mondatok közé tarto-

* Ha határozó igenév és infinitívus összekerül, szokottabb ez a szórend: *el akart csábítva lenni*, mintsem: *elcsábítva akart lenni*. L. erről Nyr. 14:322.

zik (erről alább szólunk), a másik pedig az az eset, mikor maga a módosító ige hangsúlyos, az igenév csak előkészítő:

Elfojtottam azt, amit elfojtani *kellett* (Kaz. Lev. 1:272). Mind-
 azt megteszi, mit hamis tanukkal.. megtenni *lehet* (Vas G. Nagy idők
 300). Nemcsak amit kifejezett, hanem amit kifejezni *akart* (Szász K.).
 A kormány[nak] egész politikájában nem lát biztosítékot arra, hogy
 a kormány a földművelő osztályt megmenteni *akarja* is, *tudja* is (BH).
 Bemenni *lehet*, *de* kijönni *lehet* *hogyan* fogunk?

De ezeket is szokottabb s helyesebb így mondani: amit *el-
 kellett fojtani* v. csak: „elfojtottam azt, amit *kellett*”; *akarja* is,
tudja is megmenteni; bemenni bemehetünk, de *hogyan* fogunk
 kijönni? stb. (vö. Kicska Nyr. 22:63).

Valamint azt mondjuk a beálló cselekvés kifejezésére:
indultak | *be*, *hordták* | *föl*, ép úgy előfordul néha a beállás,
 készülődés, szándék kifejezésére ez a szórend: *akartak* v. *szerettek*
volna | *bemenni*, *kezdték* | *fölhordani*. (A kódexekben gyakori
 szórend, részben szolgai fordítás eredménye, de nyelvjárásokban
 is többször élnek vele, l. Mol. 95—6.)

Mikor pedig ötlet akarják vala az házból kivinni, mondnak
vala öneki (ÉrdC. 40). Ime kell meghalnom (RMK. 2:86). Kezdé
 kihátni [olv. kihányani v. kihajtani] az árokat a templomból: coepit
 ejicere vendentes in templo (Helt. Uj test. M3). Az apja szeretné
 megvetetni vele a kovácműhelyt (Nyr. 30:486). Hanem most szeret-
 nék innen elmenni (Pap: Palóc népk. 76).

II. Nyomatékos mondatok: A) Általában nyomatékos,
 ellenmondó, bizonygató mondatok:

1. *Ki-megyek*: (igenis) *ki* fogok menni! [csak egy hang-
 súllyal! vö. a nyomatéktalan mondatot]. *Ki* akart menni, persze, de
 nem eresztették ám!

2. Néha magán a módosító igen van a nyomaték: * *Szabad*
 embernek eltitkolni sok dolgát (Pázm. Őt levél 1761. 142). A rend-
 tartásból szabad néha kilépni (Fal. 229). Az ítéletet *lehet* megvál-
 toztatni, az előítéletet *nem* (BH, id. Nyr. 22:62). — Nyomósító
 határozóval: Pedig *csakugyan* szerette volna a fényes kastélyba
 bepillantani (Nyr. 1:461).

* Arany J. Hátr. pr. 411 minden főnntartás nélkül elítéli az „*akarok*
 elmenni” formát mint germanizmust, de maga is írja: »*Akarok* Tar Lőrinc
 felesége lenni (TSz. 2:56; igaz, hogy itt nem igekötője, hanem más bővít-
 ményre van az igenévről). — Kicska is azt mondja, hogy valahányszor az
 „*akar* fát vágni” formával találkozott, sohase tudott teljesen megnyugodni
 benne (Nyr. 22:62), de egy pár sorral utóbb maga írja: »*akarja* is,
tudja is megmenteni» (igaz hogy *is*-sel). — Gyakrabban előfordul ez a
 szórend a felszólító mondatban, l. ott.

B) Összefoglaló kifejezések (mint a III.—V. cikkben):

1. *Erről is meg-győződött: erről is meg volt győződve.* — Az gymölcset es el engedném nekik vinnie (RMNy 3b: 123). Nagyobbat is meg mer az cselekedni (Decsi: Adag. 12). A dolgot még most nem érthetik, idővel ők is meg fogják (t. i. érteni, Kaz. Levelei 2:337). A magyar hölgy még akkor is el szokott pirulni, ha rokon-esók éri (Jók. Erd. ar.). Egy krajcár után a mást is el tudja tenni (Kriza 359).

2. *Minden ember meg-hal: Minden embernek meg kell halni* (Pázm.) Mindenestül fogván be kell gyűlni az sokaságnak (Sylv. Uj test. Apost. csel. 21). Veled mindent el lehet hitetni (Kriza 401). A lovak ugyan mindig be akartak menni (Nyr. 3:32).

3. a) *Sokat meg-hittak: sokan meg voltak híva.* — b) Amellyel *sokszor* el szeretnek dicsekodni (Szarvas, Nyr. 21:82). — c) Aztot *előre* el lehetett látni (Mikes). *Csakhamar* el-kezd haladni a leány (a kérőjét a versenyfutásban, Haller: HHist. 2:100). Ha ez is itthon lenne, legalább előbb rá tudnák venni a házasságra (Nyr. 30:486). — d) *Magasra* föl van vetve az ágy. — e) *Nagyon* el voltam fáradva. A hitmegszegésnek ember igen meg szokta árát adni (Haller: HHist. 3:19). Kik bötü szerént meg vannak írván (ÉrdyC. 388). F. uram lön a vesztes; pedig ő szentül meg volt győződve, hogy az ő igazságának kell esni felülre (Mikszáth, MSzalón 1:47). — f) *Ugyan valóba* meg fog akkor jelenni (Telegdi: Evang. 1:23). Szentül s igazán meg kell tartanunk fogadásunkat (Pázm.).

4. *Úgy át-tört rajtok:* Mint megdőlő habokon a tenger isteni, *úgy* át merne rajtok Csaba szíve törni (Vör. Tündérvölgy 95. vsz.). Ezt a gyönyörű versszakot *kétszer* el kellett ismételni (Tóth B. Serao, Leányok 7). Ha emberi szív van benned, egy *férget* meg kell sajnálnod, melyet így megölnek, nem saját leányodat, kit térdeidtől hurcolnak el (Jókai: Varchoniták).

Az összefoglaló kifejezés hátra vetve: (*meg-kérdeznek téged is:*) *meg* fognak kérdezni *téged is*; de így is: *meg* fognak téged is kérdezni. Miképen *meg* *vagy* *on* *ez is* ebbe e tudományba jelentvén (Helt. Bibl. 1:a4). Eszibe jut, hogy *meg* kellene már a ludólat is nézetni (Pap: Palóc népkölt. 107.) Bolondság volt nádhhoz bízni, mely fel szokott *szépen* nőni, de.. (Népdal, Akad. Értesítő 1860. 1:261).

Eltérő szórend a beállítás, szándék, elaprózás kifejezésére: (*bort is vittem ki:*) *bort is* akartam *kivinni* (ellenben: a bort is kivitem: a bort is ki akartam vinni). Mely helyet Márius.. *minden erejével* akar vala megvenni (Decsi: Sall. 79b). *Inkább* akarták a könyvet csonkán, mint egészen kiadni (Tussai: Apologia 1748. 163). *Hadaikat is* kezdék egybegyűjteni (Tudománytár 1838. 175).

C) Kirekesztő szórend: I. Kirekesztő fogalommal:

1. A bővítmény, ill. igekötő a kirekesztő fogalom: (csak *víz*et iszik, egyebet nem:) csak *víz*et kell innia, egyebet nem. Téged keresnek, téged akarnak látni, téged kívánnak hallgatni és tenéked engedni (VirgC. 79). *Ki* akarok menni, nem be.

2. Az összetett igenév a kirekesztett fogalom; rendszerint ellentétes mondatpárokban (aminőkben a *nem kiment*-féle szórenddel találkoztunk* VI. cikk II. A. 3, s amelyekben alább a *nem kimenni fog'* formával találkozunk): »*Megvenni akarom*, ezt akkor tennők, ha p. különböztetni akarnók: megvenni, nem pedig eladni« (Arany: Lev. 1:31). »*Elmondani fogjuk és el fogjuk mondani* határozottan különböző két szólam. Az első a *mond-ra* helyezi a súlyt: *elmondani fogjuk*, nem p. *elénekelni*. A második minden ilyes nyomaték nélkül fejezi ki a legtermészetesebben, hogy az elmondás meg fog történni« (Arany Próz. 375). Ez vala a gordiai göcs; Rhodope nem az az asszony volt, akinél azt szélyel lehetett vagdalni; nála azt felbontani kellett (Kaz. Munk. 1:26; Bárócinál a megfelelő helyen 8:32: Rhodopenál korántsem lehetett levágni, ki kellett azt oldozni). Azt hiszi, hogy e tettét nem megdorgálni, hanem megdicsérni fogja (Athenaeum 1874. 660). Hazánkban, ahol az egységes nemzeti kulturát nem fejleszteni, hanem megteremteni kell (Nemz. Isk. 1902. IX. 20, 3). Az új József, aki trombitájának harsogásával fölépíteni akarja az elomló Jerikót (Borsszem J. 1221. sz. 1; értsd hozzá: nem ledönteni). Azt nem megoldani, hanem megsemmisíteni kell (BH; Kicska idézi Nyr. 22:62).

Poétai műben poétai tökély a főcél; ama kettőnek ez alól csak kicsillámlani szabad.. (Kaz. Pyrker V. 1.). Tájékozásom a helyett, hogy.. a figyelmet ingerlené.., csak fárasztani, csak időt rablani fog (Ar. Próz. 79). A népet nehéz szeretni azoknak, kik csak felhasználni akarnák, jogokat adni nem hajlandók (Imre S. Néphumor 153). Emberül megállták mieink a sarat, pedig kevesebben voltak: itt csak meghalni lehetett (Miksz. Nemz. ur. 351). Amit én írtam, azt csak megróni tudja (Haraszi Gy. Egyetértés 1886. 101. sz. 10). Csak lemosni kell az asztalt, nem kell megsúrolni (Nép, Szentes; Mol. 98). — Ha én ilyesmit írnék, a kritikusok megköveznének, hogy ily hihetatlenséget nem leírni, de még csak kigondolni is merek (Pet. Uti r. 69, M.ktár).

3. Más a kirekesztő fogalom, az igeneves kapcsolaton kívül álló fogalom: (Erről *Krisztusnak* kérdezzük tanácsát:) Ez mivoly nehéz, hogy erről mi uronknak *Jézus Krisztusnak* kell tanácsát kérdenünk (EhrC. 5). Éhhez hagyák meghalnia (KazC. 103). Csak az tudománynak tulajdon mivoltát akarom megismertetni (Pázm). Embernek szívét szavából szoktuk megismerni (Fal. UE). Ha *korábban* akarsz odamenni, ne mulass mindenütt! (Vers. MGram. 168. §.) Éppen egy emberre van kimérve szája (Ar. Toldi est. 1:17).

* A másik *nem kiment'* (hanem *be*) formának módosító igével ez felel meg: *nem ki akart menni*; l. alább.

II. Kirekesztett vagyis tagadott fogalommal:

1. A bővítmény van tagadva: (*nem* vizet iszik:) *nem* vizet kell innia. Nem be akarok menni, hanem ki.

2. Az összetett igenév van néha tagadva ellentétes mondatokban (*nem kiment*: *nem kimenni* akart, mintegy: *nem a kimenést* akarta; vö. Kicska Nyr. 22:62). Az ilyent a maga haza aránt való nagy indulatiban nem megakadályoztatni kéne, hanem csak igazgatni (Barc. SzD). A portrétet nem elvégezni, hanem kezdeni kell jól (Kaz. Levelei 3:242). A sok eeee, melyet okkal-móddal közletni, nem pedig összehalmozni kell (Berzs. Döbr. kiad. 170). Nem leírni fogom, csak elolvasni; nem tudtára akarták adni [így], hanem kérdőre vonni (Arany példái Hátr. pr. 359). Nem ajándékot kivinnem illik, sőt behoznom inkább (Ar. Arist. Plutos 787). — Föltűnő eltérés: Ezzel a szorgalmas gyűjtőt *nem el akartuk kedvetlenülíteni* vállalatától. Csupán ki kelle jelölnünk az utat, melyen haladva nagyobb szolgálatot tesz irodalmunknak (Ar. Prózá. 439).

Tagadott megszorítás: Aki nem csak fenntartani, hanem maga mutogatásával nevelni akarja méltóságát (Fal. UE.). Nem úgy szól, mint felpörös, kinek a vádokat nem csak fölhordani, de be is kell bizonyítani (Tudománytár 1838. 3:231). Nem vette volna észre, hogy a merény nemcsak megkísértve, végre is van hajtva (Ar. Prózá. 226).

3. A tagadás az egész ígés állításra vonatkozik:

a) *Nem* írták le: *nem* volt leírva (*nincs* leírva); *nem* fogják leírni. — Nem akarom őket éhen elbocsátani: *dimittere eos ieiunos nolo* (JordC. 403). Nem hagyja felemelkedni Istenhez (Telegdi: Evang. 1:2). Ha nem tudják feltalálni mértékét (Fal. UE). Nem lehet oda egy könnyen bemenni (Pap: Palóc népkölt. 80).

b) Szememet *fel* nem emelem: Szemeimet.. *fel* nem merészném vagy merészködném emelnöm (NagyszC. 133). Elő nem győzném számlálni (Pázm. Luth. vez. 5). Az mely pénzt kántálásokkal kapta, azt el nem volt szabad költeniek (Apor: Metam. 429). Csak mi tudhatjuk aztot,.. mert azt le nem lehet írni (Mikes 46. lev.). Meg nem tudom fogni, miért nem ír (Kaz. Sípóshoz 29). Aki magáért meg nem mer felelni, azzal magát vétkessé teszi (Kisv. Adag. 168). Ha kilenc kérdésemre meg nem tudsz felelni, elveszted a kilenc szalonnát (Kriza 486). Nem is mert hozzá szólni, se ki nem akarta kísérni (Nyr. 24:332—3).

c) *Mintha* kötőszóval tagadva-állítás: Mintha gyenge csírárt egy ujj nem letörne, mintha kis galambfi *nem meg volna ölte*, kit szíven nyomának! (Ar. Rachel sir.) Mintha *nem régen meg volna írva*, hogy pénz becsület (Jók. RR. 3:III).

4. Az összetett v. bővítményes igenév néha előkészítő részül szolgál: A deák szólások formáit kerültem; de teljességgel elkerülni || nem lehetett (Bod Péter). Csak pityeregtek tehát mellette, de tanácsot adni || nem tudtak (Dug. Szerecs. 1:331). Tawát nőül veszi. De boldog lenni || nem tud (Ar. prózá. 511). De hozzányúl ||

nem mertek (Pap: Palóc népk. 103). — De evvel a formával sokszor visszaélnek, l. Kicska Nyr. 22:54—5, 62—3.

5. A tagadás más fogalomra (az igeneves kapcsolaton kívül állóra) vonatkozik: (*nem* őt szedték rá:) *nem* ő volt rászedve, hanem én. Nem a külsejéről kell megítélni az embert.

III. A fölszólításban más igék példájára a módosító ige is elül szeret állni, p. *tessék* bejönni! mint: *jőjjön* be! Tudd megválasztani a valót a hamis szintől (Fal. UE). Hát most tessék engem kifizetni (Pap: Palóc népk. 76). Csak merj ide bejönni! Tesék ezt is megkóstolni! Ezt is tessék megkóstolni! Csak *ezt* tessék megkóstolni! *Tessék* | *ezt* megkóstolni! stb. Legalább *azt* tessék hát nekem megengedni (Pap: Palóc népk. 93).

Tiltó mondatok: Ez az ajtó *ne* legyen becsukva! Oda *ne* merjetelek bemenni! — Az erősebb tiltó forma: Oda *be* ne merjetelek menni! *Ki* ne hadd magad fizetni merő udvarisággal (Fal. UE). Hogy *embert* ne kelljen fogadnunk, felét majd elviszem én, felét vidd el te (Vas G. Nagy id. 10). — Az sz. János bizonyoságtételéhez úgy ragaszkodjunk, hogy attul *semmiképpen* el ne hagyjuk magunkat szakasztani (Telegdi: Evang. 1:123). Ide *senki* be ne tegye a lábát!

IV. A kérdésekben is áll az általános szabály, amely szerint a módosító ige rendszeren az alapige helyét foglalja el. Példák a kérdésnek különféle fajaira:

1. Névmástalan kérdések: (*ki*-hordták a búzát?) *ki* van hordva a búza? Meg akarsz házasodni? (MNyszet 5:161). Mi végre ment oda? meg akarta-e veszteni, vagy meg akarta nyergelni? (1741-i paksi boszorkánypör.) Le fogjátok-e ugatni a sasokat az égből? (Jók.) Megvizsgálta: jól van-e felöltözve, nem hűti-e meg magát kedves felesége (Pet. Elbesz. 9, M.ktár). Nem tetszik beszélni? Kérdezték, nem akar-e bemenni. *Szabad* bemenni? *Mernél-e* innen leugrani? — Tagadva állító kérdés: *Nem* be van az én szűröm ujja kötve? Nem le tudom én ezt írni? (Arany példái Nyr. 2:11.) Nem el tudom azt adni én is? (Ar. Arist. 1:213.) Ugyan mit sajnálsz ezen a keserű életen? nem el kell-e alunni minden nap? (Jók. RR. 2:159.)

2. Névmásos kérdések: (*mi* végre jelentette meg?) *Mi* végre akarta urunk jó idején megjelenteni, hogy..? (Telegdi: Evang. 16.) Micsoda halállal kellene kimúlni Jánosnak? (uo. 116.) Melyiket nem szabad kifelejtenuk (Ar. Szépir.F. 1:563). Hogy tudja azt ő véghez vinni? (Krizsa 397.) — *Miért* nem volna szabad festékekkel kiírunk? (Pázm. Öt levél 1761. 43.)

Végül külön említjük azokat a módosító igéket, amelyeknek szórendjét kétség tárgyává tették, s egyes oly igéket, melyek csak kivételesen követik az eddig tárgyaltak példáját.

Arany János azt mondja, hogy a módosító igék közül »a hosszabbak s ily viszonyban gyérebb használatuak, mint *törekszik szándékozik, bátorkodik, kényteleníttetik* stb. kevésbé látszanak tűnni az igekötő és infinitiv közötti helyet. Meg *kényteleníttettem* neki mondani, el *bátorkodtam* hozni, fel *töreksem* nyitni az ajtót — csaknem hallatlan visszasságok» (Hátr. pr. 363). Hasonlókép nyilatkozik Joannovics is, igaz némi főnntartással, de azt mondja, hogy »bajosán férnek össze a rövidke igekötőkkel az olyan hosszú testű igék, mint *erőlködik, merészkedik, buzgólkodik, iparkodik, törekedik, szándékozik*» (Szór. tan. 2:58; hozzájuk csatlakozik Mol. 97). Ellenben Szarvas és Kicska szigorúan követelik itt is az általános szabály megtartását (Nyr. 13:141, 20:515, 22:57—8). Mellettük szól a régi írók tanuskodása s az analógia ereje. A szóban forgó igék azonban a közbeszédben ritkábbak, mint a *kell, lehet* stb. segédigék, s azért itt a népnyelv nem volt olyan eleven ellenőre az idegenszerű szórendnek, azért kapott ez még jobban, lábra, mint a sűrűbben használtaknál. - Bizonyító példát csak egyet-kettőt idézünk minden segédigére (régí adatokat Szarvas is idézett 20:515, l. még a NySz. megfelelő cikkeit*):

(Az *akar* mintájára:) El nem kívánkoznánk másuva mennie (LevT. 1:20). Urunk ő nga is oda ki igyekezik menni (2:214). Az óráknak szerit munkákba incselködött foglalni (TelC. 52). Az adott penitenciát be erőlkedje töltetni (Vásárh. Canisius 207; az ilyenkor előforduló tárgyas ragozásról l. Nyr. 24:330 közölt fejtegetésemet). Amit ezen levelemben lelkedre szándékozik beszélni (Vitk. Munk. 2:163). Amelyet még fenyegetés által is el igyekezett távoztatni.. (Kaz. Regék 135). Ő hatni akart, föl ügyekezett szavával rázni a nemzetet (Salamon F. Tanulm. 1:17). Egy pár napig ki szándékozott magát pihenni

* Az *igyekszik elmenni*-féle szórend a beálló cselekvést jelentő *akar elmenni* (*megy ki, jön be*) formához csatlakozik: Napnyugot oltárit *készül eldönteni* (Orczy L., NySz.). *Igyekeztem is megfélelni, vágytam kimondani* (Joann. Szór. tan. 2:60). — De az *elmenni igyekszik*-féle szórend a régieknél ritkán fordul elő, gyakrabban csak a 18. sz. vége óta: Ha az úr Isten éltet, az én urammal.. együtt megszolgálni igyekezzök Kdnek (LevT. 2:248, így kell olvasni). Fogadását megállani tartozik (Com. Jan. 136). Veled elmenni kívánkozik (Dug. Szerecs. 1:314). Mellyel én literaturánknak ezt a hézagját betölteni igyekeztem (Csok. stb., id. Joann.). Mert fölmenni készül ország-címerért (Vör. Az ősz bajnok). Hogy én a zálogjóságot most már kíváltani szándékozik (Kovács P. Fars. kaland 61, Olcsó ktár). Törvény-erejű szokást felforgatni erőlködik (Ar. Arist. 3:30). A tengeren honába térni készülé (Szarvas: Phaedrus 44). József cs. az udvari színházat német nemzeti intézette tenni törekszik (Beöthy: Széppr. 2:224).

(Jókai: RR. 2:213). Jól igyekszik viselni magát (Belényesi, BSzemle 6:137). Amelyekkel fordítóink a szellemi élet fejlődését elő törekedtek mozditani (Nyr. 10:401). — Ki siet Erdélyből hadaival menni (Gyöngy. Kemény J. III. 4:3; de ez így nagyon ritka). — Meg ó hajt maradni (Szarvas, Nyr. 20:513). — Testesebb, vagy az igenévvel lazábban kapcsolt határozók Joannovics szerint is így sorakoznak: *másfelé* igyekeztem (iparkodtam) terelni a beszédet; a *régi rendben* szándékozik visszatérni; *itt* igyekeztem sikert aratni; a telet *ott* szándékozik tölteni.

(A *kezd* ige példájára:) Éppen vissza készült indulni a rabokkal (Obernyik: Besz. 50). Mintha le készülnének rohanni (Jókai: Vadon vir. 1:164). Az égő padlás le készült szakadni (2:62). Azonnal megszűnnek, mihelyt erőt készülnék rajtunk venni (Csiky: Angol ir. 1:326).

(Vö. *lehet, tud, bír*.) Mióta a himlőt a járványos uralkodásról le sikerült szorítani (BH. 1892. II. 21, 4). Olyat sikojtottam, hogy az útra ki v ő t hallani (Torna-Ujfalu, Nyr. 17:188). Ki nem látom mondani (1:272).

(Vö. *szeret*.) Időjét a cirkusz bambaival s a Campuson kedvelli tölteni (Kaz. Levelei 2:320).

(Vö. *hagy, enged*.) Az keselyű az róka fiait elragadá és fiainak meg ad á enni (Pesti: Fab. 69b). Amely gyermeket az nehézség löli, ha hőrtelen meg adják ez kenyetöt innia.. (Frank. HasznK. 27; vö. Az olyannak adjanak gariophilomat meg innya, (Cisio 1592. J2). Halákat adok.., hogy.. meg adtad levelit látnom (Mikes, id. Pet-társ, Lapja 1:187). — Különösen ez a két szólásmód gyakori a régiéknél: *meg adom érteni* = megértetem, tudatom, és *meg adja érni* = meg hagyja érni (az utóbbi most is élő szólás a palócoknál s az Alföldön): *Meg adom érteni* ő kegyelmének (LevT. 1:109, 140, RMNy. 3b:2 stb.). *Meg adtad érnem* (RMK. 6:19). »Ha az Isten meg-adja érnünk« (Gyarm. Nyelvm. 2:173). — Hol vevél reményt, mely e nehéz türelmet ki se g í t s e n túrni? (Arany: Egressy G.). Majd én el segítem végezni a dolgot (Duna-Almás, Nyr. 3:279). A Kati le segíti hozni a kocsit (Nép, Rác-Almás). Meg segítsz itatni? (Nép, Balaton mell. Szepezd.) Magam nem bírom, híjon vkit, aki be segélli vinni (Nép, Balatonfüred). Ha te azt az oroszánt le segided győzni (Merényi Dun. népm. 1:166). Ha fel segítettél kelni (1:174).

(Vö. *kell*.) Az fogadást be tarto z i k teljesejteni (JordC. 179). Kereken ki tartozunk mondani, hogy.. (BH. 1882, 326). Nag[yság]-tok megparancsolja, hogy ez ilyen.. falukat be kényszerít s é k júni (TörtT.² 1:695). Vissza kényszeríték sietni (így ajánlja Szarvas, BSzemle 37:75). — Ki Ábrahámot ő földéből ki parancsolád jöni (ÉrdyC. 578b). »Felhagya kelni«: befahl mir aufzustehen (Kaz. Munk. 2:252). Meg h a t t a írni minden bégségnek birodalmát (meghagyta hogy írják meg, meg kellett írni, LevT. 1:193).

(Vö. *tetszik*.) Ha meg méltóztatik tekinteni a munkákat (TanárKözl. 1895. 606b. L. Kicska Nyr. 22:59).

Érdekes, hogy néha a *látszik* ige is követi a rendes módo-

sító igék szórendjét (Szarvas csak ezt helyesli Nyr. 21:548, vö. 22:59): Aki kevéssel előbb a közörmöt el látszott fojtani akarni (Kaz. Bácsm. aug. 9). A vadkan egészen meg látszott magát adni (Jókai: Erd. ar.¹ 27). Rendkívül meg látszott ijedni (201). Maga a közlő is meg látszik e viszonyt sokallani (Nyr. 14:83). — De: Szíve ötet megszánni láccatott (Dug. Szerecs. 1:142). Cseresnyés uram kitalálni látszott töprengéseinek okát (Jókai: Eppur si m. 6:60). Az az iszonytató kifejezés eltűnni látszik arról (arcáról, Jókai: 3 márványfej). Lehull és elaludni látszik (Gyulai).

A mozgást jelentő igék a módosító igék módjára elválasztják az igenévtől tárgyi bővítményét: Segítséget jöttek ide kérni (Mikes 27. lev.). Csak pipát jött gyujtani (Fal. 922, a népnyelvből följegyezve). Búcsut jövkö venni (Kaz. Munk. 1:176). Újra békét jött ajánlani (Ar. Arist. 1:47). Biri a gyámapja háztartását jött vezetni (Miksz. Nemz. ur. 190). Lábát jött gyógyíttatni (Nyr. 22:513). — Szerencsét meg y keresni Angliába (Csiky: Taine, Angol ir. 1:120). Mikor legációt ment kérni a professzorokhoz, azok azt mondták (Baksay: GyÖ. 2:58). Azt hinnéd, Ceres istenasszony, aki elveszett leányát indult keresni (uo. 300). Egy pajtásom bujdosol itt, azt indultam megkeresni (Arany-Gy. Népk. 3:94). — Baráti lekísérék Lugosra, s onnan a mehádiai ferdőket és Orsovát is lement meglátogatni (Kaz. Utaz. VIII:9). — Ezeknek példájára *van* és kivételesen *marad* is előfordul hasonló szórenddel: Az én keresztleányom, azt voltam most meglátogatni (Mikszáth Almanachja 1:66). Aztán mogorót voltam szedni az erdőn (BH. 1891. VII. 29, tárca). Reggelre megfűlt (a disznó), azt voltam fölpassztermálni (Nyr. 8:326). Éppen papirost meg kopertát volt venni (30:486). Haza eresztették csordájokat s magok.. a támadó vést maradtak nézni: sie blieben zurück.. den Sturm zu sehen (Kaz. Munk. 3:157). — Más szórenddel: *Leányt keresni gyűttem*, ha kapnék (Nyr. 3:33).

Végre, mint a *szabad* melléknév, úgy néha más melléknevek és főnevek is követik a módosító igék szórendjét, p. *képes*, *kénytelen*, *köteles*, *szokás*, továbbá ilyen szólások is: *lesz jó*, *vagyok bátor*, *van okom* stb. Példák: Légy tölgyfa, mit a fergeteg ki képes dönteni (Pet. Ha férfi vagy; vö. ki tud dönteni). De elég anyagot képes-e neki nyujtani a lovagság? (Csiky: Taine, Angol ir. 1:328). Élénken meg képes különböztetni (Gyulai, Szépir. Figy. 1:260). Nincs toll, mely le volna képes írni (Szarvas, BSzemle 37:76). E szövetséget semmi hatalom föl nem képes bontani v. nem képes fölbontani stb. (Kicska, Nyr. 22:61). Mindent megtesz, amivel csak megmentheti az életét annak, akit halálra kénytelen ítélni (Jókai: Apja fia 2. fej.; így Kicska az id. h.; vö. halálra kell ítélni). »Minden ipartestület az alapszabályokat bemutatni köteles«, ezt Szarvas így javítja: *be köteles mutatni* (Nyr. 13:141). Könyöklője van, ahol ki szokás könyöklenni (Greguss: Arany Ball. 51; vö. szoktak). Mit vagy határozott tenni ily esetben? (Vör. JCaesar 5:1). Mit lesz kérni jobb, gondold meg jól (Rákosi: Shak. Cymbeline 5:5). Én azt volnék bátor kérni (PNapló

29:255). Melytől.. sok jót van okunk remélni (Közvélemény, napilap, 3:274, 3). Nem akara szíve zajai felől szólani; a csendest, az elhültet volt játszani kedve: sie wollte sich gelassen und kalt stellen (Kaz. Emilia 18).*

*

Kezdetbeli szándékomon túlmentem: néhány fontos szórendi kérdést bővebben tárgyaltam, történeti szempontból is, azonfölül néhány érdekes részletkérdés is kitérésre csábított. Most tehát abbahagyom, s az összetett mondat szórendje végett — melyet szintén tárgyalni akartam — *A magyar kötőszók* című munkámra utalom a türelmes olvasót. Még csak azt említem, hogy a *korán abbahagyta* és *korán hagyta abba* formákról most új fejtegetések és népnyelvi adatok jelentek meg Nyr. 31:301, 408—410.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÉG, SZÖG.

Ismeretes dolog, hogy nyelvünkben több, különböző eredetű *szég*, *szög* szó van. Szótáraink három ilyen szóról tudnak: 1. *Szég*, *szög*: α) angulus; β) vicus; 2. *Szég*, *szög*: nagel; 3. *Szég*, *szög*: braun. E három *szég*, *szög* közül az alábbi sorok célja az »angulus, vicus« jelentésű *szég*, *szög* eredetének a kutatása.

Dankovsky azt tanította, hogy a mi *szég*-ünk = »s *Eck austriace pro das Ecke*«, ez a magyarázat azonban szót se érdemel. Kissé komolyabb megfontolás alá esik Munkácsi Bernát azon ötlete, hogy a magy. *szég* az eredet szempontjából egy a »nagel« jelentésű *szég*-gel (Árja és kauk. elem. 566). Hogy ez egyeztetés magyarázatlanul hagyja a magy. *szég* = »vicus, utca, sor« (vö. MTsz.) jelentését, arra Munkácsi nem gondolt. A magy. *szég* ugyanis ezekben: a falu *felszege*, *alszege*, nem jelenthet szögletet! Ha valaki a falu fel-, al-szegén lakik, az bizonyára nem azt jelenti, hogy az alsó szegletébe, hanem azt, hogy az egy utcából, egy házsból álló falunak az fel-, al-végén van a lakása. E használatunkban tehát a *szég* nem »angulus«, hanem: vicus, utca, házsor. A készülő Szamota-Zolnai-féle Oklevélszótárban van erre is egy becses adatunk, s ez 1357-ből a következő: »Vnocum vico *Tothzeg* dicto... per vicum *Theglas vcha*.« Itt a *szég* kétségtelenül utcát jelent. Helyneveinkben, ahol az összetétel első tagja fanév, pl. *Diószég*, *Szilszég*, *Egerszég*, *Monyorószég*,

* A legmesszebb menő analógiás szerkezetet ebben a kecskeméti párbeszédben hallottam: Maga öltözteti ezt a gyereket? — Magam; csak a *köpönyegit* hívom be a szobalányt ráadni.

a *szég* nem jelenthet angulust, mert akkor a helynév érthetetlen. A helyes magyarázat az, hogy Diószég, Szilszég, Egerszég, Monyorószég olyan egy utcából álló falut jelentett eredetileg, melynek *szége* = utcája két oldalról dió-, mogyoró-, szil- vagy égerfával volt beültetve (Nyr. 29:473). Hogy a *szég*-nek ez a 'vicus' jelentése nyelvemlékeinkben is előkerül, alább látni fogjuk. Erről a *szég* szavunkról azt állítom, hogy szláv eredetű szó.

Az óbolgár emlékekben van egy szó, amely a magyar *szég*-gel jelentésben teljesen egyezik. Ez a szó a *stǫgna*. Párhuzamos helyeink a következők:

1. Luk. XIV. 21: Vulg. Exi cito in plateas et vicos civitatis. MünchC. Meñ ki hamar az v'acba, es a' varosnac *zegebe*. JordC. az vezakra es közökre | gör.: ἐξέλθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ὁύμης τῆς πόλεως = Assem.: izidi skoro na raspatič i *stǫgnai* grada, Mar., Zogr.: *stǫgnai* grada, Sav. kn. na *stǫgnai* gradu.

A különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben (Ostrom, Miroszl., Nikol.) szintén ez a szó; ugyanígy Amfilochijnál (III. 2. 186) na *stǫgnai* grada olvasható, egy XVI. századi orosz evangéliumban azonban *ulica* áll *stǫgna* helyett.

2. Máté VI. 2: Vulg.: in conciliabulis et in vicis = MünchC. sinagogaiocban es *v'aiocban*, JordC.: hew weza''okon es synagoga''okban | gör.: ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ὁύμiais = Zogr.: вѣ сѣнѣмиѣи и вѣ *stǫgnahō*, Mar.: вѣ сѣнѣмиѣи и вѣ *stǫgnahō*, Sav. kn.: вѣ *stǫgnahō*. Az Assem.-ban a gör. ἐν ταῖς ὁύμiais-nak nincs megfelelő szöveg.

A különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben (Ostrom, Miroszl., Nikol.) ugyanaz a szó.

3. Máté VI. 5: Vulg. in conciliabulis et *angulis* platearum = MünchC. sinagogaiocban, es *v'ac zegen*, JordC. wezaknak zegheletyn | gör.: ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν = Assem.: na сѣнѣмиѣи и вѣ *stǫgnahō* i na raspatiči, Mar., Zogr.: вѣ *stǫgnahō*, Sav. kn.: вѣ *stǫgnahō* (vö. Jagić emendatióit, Arch. V.). — Megjegyzem, hogy a görög eredetiben »καὶ ἐν ταῖς πλατείαις« állhatott.

A különböző egyházi szláv emlékekben ugyanígy.

Ha az evangéliumoknak e három helyét összevetjük az újabb délszláv és orosz fordításokkal, azt fogjuk látni, hogy az óbolg. *stǫgna*-nak (= magy. szög, MünchC. Luk. XIV. 21, Máté VI. 5) a következő szavak felelnek meg: α) *ulica* (Máté VI. 2: Rylec, Stojk., Vuk, Küzmics; Máté VI. 5: Stojk., Vuk, Küzmics; Luk. XIV. 21: Rylec; Stojk., Vuk); β) *put* (Máté VI. 2: Truber; Máté VI. 5: Stojk., Rylec, Luk. XIV. 21: Küzmics); γ) *ugl* (Máté VI. 5: Stojk., Küzmics); δ) *kut* (Máté VI. 5: Truber). — Az óbolg. *stǫgna*-hoz hasonló szó csak az orosz Erzsébet-bibliában olvasható (*stogna*, vö. Dalj szótára: *stógna* = ploščad' ulicy v gorodje); rokon szó a horvát Truber-féle »po *stazah*« adat is (Luk. XIV. 21., lásd lejjebb).

Az óbolgár nyelvemlékek közül a *stagna* előkerül a Cod. Supr.-ben is, még pedig háromszor 'utca' jelentésben (101. l. *stagnam'*, 104. l.: na *stagnu*). A harmadik előfordulás ez (295. l. 23. sor): »въ градѣиѣхъ *stgdahъ* i междahъ« = a város utcáin (közsein, szegein) és határain (mezsgyéin). Ezt a *stgda* szót Miklosich platea-val fordítja (Lex. pal.), fordítható a szó a MTsz.-ban levő (szög 2.) »mezőréssz«-szel is. Ez a *stgda* ép oly képzett alak volna, mint a *stagna*, csak hogy ennek -da volna a képzője (Mikl., Vergl. gr. II. 206). Az én nézetem szerint *stgda* tollhibás alak *stagna* helyett; erre két okom van: 1. Nincs szláv nyelv, ahol a *stgda*-nak megfelelő szó élne. 2. Nincs szláv nyelvemlék, ahol az itt közölt egy helyet kivéve a *stgda* előkerülne. A későbbi, egyes szerkesztésekhez tartozó különböző szláv nyelvemlékekben csakis a *stagna* kerül elő. — Az egyházi szláv Apostolusban és a zsol-tárokbán a szó szintén előkerül. A helyek ezek:

1. Apost. csel. IX. 11: Vulg. in *vicum* = JordC. az vezara | gör.: ἐπὶ τὴν ὁδὸν = Ap. Šiš., Hval. ruk. вѣ *stgni*, Grčkov.: вѣ *stagne*, Amfilochij I. 1. 235: вѣ *stgnu* (ugyanitt változatok вѣ *stgni*, na *stgnu* és na *putb*, na *ulicu*).

2. Ap. csel. XII. 10: Vulg.: unum *vicum*, = JordC.: egy *wczat* | gör. ὁδὸν μίαν = Šiš.: *stgnu* jedinu, Hvalov ruk.: *stgnu*, Berčić: Ulomei: *stgni* edinie, Amfilochij I. 1. 315: *stgnu* edinij (ugyanitt *stegni*, *stgnu*, *stgnu* és *ulicu* változatok).

3. CXLIIL. zsolttár 14: Vulg.: in plateis = Apoc.: ὁ *uczaiok*-ban, DöbrC. v *ucain* || gör. ἐν ταῖς ἐπαύλεσιν αὐτῶν = szerb szerkesztésű emlékekben: вѣ *stgnahъ* (Šafarik: Über den Urspr. 34). A horv. glagolita emlékekben »v cěstahъ« olvasható (vö. Berčić: Ulomei), míg az ócseh wittenbergi zsolttárkönyvben »w ulicziech«, Dalmatin-nál »na... *gassah*« áll.

Ennyi adat alapján kétségtelen, hogy az ób. és egyházi szláv nyelvemlékekben előkerülő *stagna*-nak két jelentése van: 1. angulus, γωνία, szeg, szegelet; 2. vicus, ὁδὸς; ἑπαύλις, utca (vö. Lex. pal.: *stgnamъ* ili ulici, továbbá Daničić: Rječ.). Amikor azonban e két jelentést megállapítottam, nem hagyhatom szó nélkül, hogy az ób. emlékekben a szöglet rendszeren *agls* (vö. Máté XXI. 42, Márk XII. 10, Luk. XX. 17, CXVII. zsoltt. 22), a »vicus« rendszeren *vssъ* (vö. Márk I. 38, VI. 36 = MünchC. *falv*, Márk. VIII. 23, 26 = MünchC. *ucca*), míg az utca az evangéliumokban *raspatije* (vö. Máté VI. 5, XII. 19, Márk VI. 56, Luk. X. 10, XIII. 26, XIV. 21), a zsolttárokbán *patъ* (XVII. 47, LIV. 12).

Arra a kérdésre, vajjon az óbolgár nyelvemlékek *stagna* szava bolgár nyelvjárási, illetve bolgár nyelvi szó volt-e, a legnagyobb valószínűséggel nemmel felelhetünk. Ma a szónak következő az elterjedése:

α) Szlov. *stegnà* és *stegnè* (plur. tant.): der triebweg für das vieh, gewöhnlich zwischen zwei zäunen; *stägna* és

stagne (plur. tant.): der viehtriebweg, meist eingefriedet (Pleteršnik).

β) A szerb-horvát nyelvterület egy részében, valószínűen a tengerparti *csa*-nyelvterületen szintén járatos a szó; Verancsics szótárában ezt olvassuk: »semita — fussweg — *stagna-yalogh-uth*«. Stulli szótárában pedig ez áll: *stagna* = via, vicus. A szó azonban aligha járatos az egész tengerparti területen; Ragusa nem ismeri (vö. Bella szótárát), itt *ploča* = platea és *placa* = piazza (Rad. LXV. 162, 165).

E két nyelven kívül Miklosich szerint megvan a szó a lengyel nyelv kasub nyelvjárásában (Etymwb. *stegna* [pfad], a lengyelben (vö. *ociegno*, *stegno*: pfad, fusstapfen, dinde) és Dalj szótára szerint az oroszban, itt azonban egyházi nyelvből való átvétel (*stógna*).

A szerb-horv. *stagna*, szlov *stegna*, óbolg. nyelvemlékekbeli *stgna* képzett szó, képzője Miklosich szerint *-na* (Vergl. gr. II. 117), az óbolg. nyelvemlékekben azonban az egyes számu alak nem fordúl elő (*a*-töví főnév). A *-na* képző elválása után hátramarad a *stg-*, amely etymologiailag egy az egyházi szláv nyelvemlékek *stignati*: kommen, erreichen szavával s olyan hangviszony van a két szó között, amilyen a gör. *σειχω*: aorist. *σειχον:στοιχος* (reihe, linie; vö. Brugm. Kurze vergl. gr. 84, Uhlenb. Etymwb. got.: *steiga*, *staiga* alatt, Kluge Etymwb.: *steigen*). A szláv *stg-*, *stignati* tehát rokoneredetű szavak. — A szláv *stg*-tövből alakult *ja*, *ia* képzővel az óbolg. *stdza*, *stza*, amely ösvényt jelent. Az egyházi nyelvemlékekben gyakori e *stdza*, *stza* s megvan a mai szláv nyelvek jó részében. Megvan a hazai szlovénben is *steza* alakban (ösvény) s megvan az osztr.-szlovénben is (vö. *stežà*, *stedzà*: der fussweg, der ziehweg an einem fusse, der treppelweg, Pleteršnik). A horv.-szerbben *steza*, *staza* semita (stb. vö. Mikl. Etymwb.), or. *stega*, *stezja* stb.

Ennek a *stg*-nek egy másik származéka az or. *stežb* = út (vö. kisorosz *stežka*, Zelechowski).

Az eddigiekből azt láttuk, hogy a *stg*-ből képezett *stgna*, *stga*, *stdza*, *stza* és *stežb* (stežb) mind utat, utcát jelentett.

Az én magyarázatom az, hogy amint van *stežb* *stg*-ből *b*-vel képezve, úgy volt **stgš* is *š*-vel képezve (esetleg **stigs*, vö. Mikl., Vergl. gr. II. 16, *lgš*: *lg*-ből) s így olyan *o*-töví főnév, amilyen a gör. *στοιχος*: Reihe, linie. A magy. *szög* ennek a szláv nyelvi **stgš*-nek az átvétele. Ez állítást, mivel a magy. *szög* se többet, se kevesebbet nem jelent, mint a bolgár nyelvemlékekbeli *stgna*, a jelentés szempontjából nem szükséges bizonyítgatnom. Szükséges azonban hangtanilag, s e részben se szabad megelégednünk az olyan kijelentéssel, hogy a magy. *ö* (szög-ben) »lehet akár eredeti *u*, akár eredeti *a*« (Árja és kauk. elem. 566).

A magy. *szög*, *szög* = szláv nyelvi **stgš* megfelelésnél három dolgot kell megmagyaráznunk. Az *st* szókezdetet, az *š* szó belsejét és a *gš* szó végét.

Az óbolg. *v*-nek a mi jövevéyszavainkban *ě* is a megfelelője, a legjobb példa erre a kétségtelen bolgár eredetű *kěrěszt* < *krěsto*, melynek *kőrěszt* mellékalakja nyelvjárásainkban szintén megvan. Régi emlékeinkben itt-ott *kyrezt* (vö. *Christur* = Keresztur, NyK. 18:345) is előfordul. — Ásbóth szerint a magyarok az *o*-t *i*-féle hangnak hallották (A szláv szók a magy. nyelvben 31). Az én nézetem szerint is, s ez igen zárt rövid *ě* volt, közel állt az *i*-hez (olyan mint az or. *běrěgicb*, amit az ember az izvoščikoktól egészen *i*-nek hall), innen van emlékeinkben az *i*-s írás is. Ilyen *i*-s alak előfordul a *szeg* szónál is; egy 1256-iki oklevélben *keu zyg*, fereden *zyg* olvasható (Zolnai Gy. szíves közlése). A *szig*, *szög*, *szög*-beli *i*, *ě*, *ö* tehát szabályosan megfelel a szláv *v*-nek.

Az *st*: magy. *sz* szókezdet is szabályos. Kétségtelenül szláv eredetű ugyanis a *szobor* szó (népnyelvi: *cobor*, *ěsztobor* MTSz.), amely a szlov. *steběr*, *stiběr* (Megiser: columna), horv. *ča*-nyelvi *stàbar* (gen. *stabrà*: palus, Nemanič I. 382, 383, 385, 392), bolg. *stobór* (= deszkakerítés, bolgár »szobor« = ma *kíp*: bildsäule, *Can k o f f* 149, 150), alap alak **stbōr* átvétele (részletesen más alkalommal írok róla). — A magyar *Szaniszló* (WinklerC. naptári rész: *zanizlo*) szintén *Stanislav*-val áll szemben. A lat. *stuba*, ném. *stube* = magy. *szoba*, melyet én szláv **staba*-ból magyarázok, szintén idetartozik. Szánt-szándékkal melőzőm az *oszlop*, *cölöp*: *stlōpō*, *szarándok*: *straninyj*-féle megfeleléseket, azért, mert itt a *t* után nem magánhangzó, hanem *l*, *r* következik (vö. *Oszró* Baranyam., régen *Ztró*, *Oztró*, *Iztró*, Csánki II. 442). E megfelelésekkel (*szobor*, *Szaniszló*, *szoba*) csak az volt a célom, hogy a *szög*: **stgō* szabályos megfelelését igazoljam.

Hátra van a **stgō*-beli *-gō* szóvég. Zolnai-Szamota gyűjteményében van ugyan *Zegu-* (holmu) adat, ezt azonban nem tartom eredetibbnek, mert szerintem a X. XI. században a szóvégi *ō* semmiféle szláv nyelvben se hangzott már. A *zegu*-beli *u* a magyar helyesírás megoldandó feladatai közé tartozik.

Láttuk tehát, hogy a fölvett szláv **stgō* és m. *szög* közt se jelentési, se hangtani akadály fenn nem forog. — A magyarázatban csak az a feltevés, hogy a *stgna*, *stōdza*, *stōžb* mellett volt egy szláv nyelvi **stgō* (vö. gör. *στοῖχος*), amely a magyarban ma is megvan. Hogy ez a *szög* miféle szláv nyelvi átvétel, azt azért nehéz megmondanunk, mert a *stg-* *stg-* közszláv gyökérszó. Csak az a bizonyos, hogy a magyar nyelvnek igen régi átvétele.

MELICH JÁNOS.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A káptalan igen gyakori szólásainkban. Valóságos v. egész *káptalan a feje*: sokat tud; annyit tud mint egy *káptalan*; nem *káptalan a fejem*, sokszor megtoldva ezzel: *hogy mindent tudjak*; *ha káptalan lett volna is a feje, eddig elfelejtette volna*. Ezekben nem a mai káptalanra kell gondolnunk, a kanonokok testületére,

hanem tulajdonképen a régi káptalani levéltárakra, hol a legfontosabb okiratokat megőrzésül letették, hol biztos és avatatlanok számára nehezen hozzáférhető helyen voltak. Calepinusban: Archivum... *Káptalan*... locus publicus, in quo acta... recondi consueverunt. Még MA. is így magyarázza: *Káptalan*... Archivum... Cantzley, Ort, da man die gemeinen Schreiben aufbehält. Archiv, Gewölb, darinnen der Stadt gemeine Schriften liegen. — Minthogy a családok gyakran minden írásukat a káptalanra bízák, peres ügyekben is hozzá kellett folyamodni felvilágosításért, ezért voltak főleg a prókátorok azok, kik *annyit tudtak mint egy káptalan*. A nehéz hozzáférkőzés miatt mondták: *Nehéz helytt van a' szarvas az erdőben. és az írás a' káptalanban* (Kreszn.), mert egyenes meghatalmazás vagy kétségtelen igazolás nélkül ugyancsak megnehezítették a felvilágosítást, vagy a jussát keresőnek a dolgát. Átvitt értelemben is mondják: *baj van a káptalanban* t. i. a fejben. A magát nagyon okosnak tartóra pedig: *káptalan volna a feje, ha meg volna zsindelyezve* (Dug. Példab. 1:126).

Karón varjú. Ezt a fura s ma már ritkán hallott szólást diákkoromban, Aradon igen sűrűn használtuk. Ha valaki valami bolondos vagy képtelen dolgot kérdezett vagy mondott, csodálkozó tekintettel fordúltunk a jelenlévő harmadikhoz: *láttál (már) karón varjút?* mintegy ebben az értelemben: láttál már ilyen bolondot? né a bolondját! no de ilyen csudát! Hogy mi köze lehet a varjúnak a karóhoz, nem igen firtattuk. A régiségben nem ritka a *karón varjú* emlegetése, csakhogy nem pusztán *varjút*, hanem *tarvarjút* mondanak, ez pedig nem egyéb, mint a *karakatna* (karakatna, kárókatona, Phalacrocorax carbo, Kormoran), mely a Duna, Tisza partján mindenfelé nagyban pusztítja a halat. Minthogy sűrű tanyákban, fán, bokron fészkel, nem ritka dolog ilyen tarvarjat ágon, száraz fán látni, innen a szólás: *Egyébkor is láttam ágon tarvarjat* (MA., Decsi: Adag. 79; Kisv. Adag. 17, 83); *Én is láttam karón varjút* (Szirmay, Hung. in parab. 2. kiad. 124); *Láttam karó' végén tar varjut* (Kreszn. 1:293); *Más is látott karón varjut* (Erdélyi, Közm. K. 8234). A régibb gyűjtemények ezt a latin mondást teszik melléje: „complurium throrum ego strepitum audivi”, meg: „album et nigrum (distinguere) novi”, azaz: nem ijedek meg egyhamar akármilyen fenyegetéstől, vaklármától, nem újság előttem, láttam már ilyet, nem veszitek el a szemem fényét; így használja Geleji Katona is: *Mintha nem láttunk volna Karo-hegyen tarvarjut* (Titk. 350). — De előfordul ez a szólás más értelemben is: *Hallád bácia, karónn mutatcz te tar variat* (Bal: CsIsk. 87); *Ez fele generalitással kőzőnseges beszeddél csak karon mutat tar varjat és nagyobb ketelkedest szóróz* (Gyarm. Fel. 74). Ezekre az idézetekre erőltetés nélkül sehogysem illik az előbbi értelmezés: láttam már ilyen csudát, ez nem újság előttem — pedig gyűjteményeink mást nem adnak. Szerencsére az öreg Szirmay nem feledkezett meg róla:

Inane promissum. *Karón varjút mutat.* Mézes madzag (139). Ebből rögtön megértjük a szólást. A tarvarjú igen éber madár, nehéz megközelíteni; ha már most valaki „karón mutatja csak a tarvarjút”, hogy odaadja, akkor hiú ígérettel kecsegteti, melynek teljesítése nagyon is kevésbé van hatalmában. — Dugonics (Példab. 1:252) nem értette meg és összezavarta a két szólást: »Karón mutattya a' Tar varjat. Tar varjúnak neveznek a' Magyarok egy fekete madarat, mely nagyságára a' varjúhoz hasonlít, ama feketeére. Mivel vak, soha karóra nem száll; ha száll azt csudának tartják. Éjjel förtelmes kiáltásokat visz végbe: mivel ekkor ember-szót nem hallván, magát el ünnya.« Nyilvánvaló, hogy Dugonics a második szólást értelmezi az elsőnek magyarázatával, de így is rosszúl. De meg össze is téveszti a tarvarjat a vak varjúval, mely egészen más madár; a vak varjú (bakcsó, kvakvarjú, vakkánya, Nycticorax) gémféle mocsári madár s nevét *bak-vak* hangjától kapta, tehát egyáltalán nem azért, mintha vak volna. Dugonics bizonyára sem az egyiket, sem a másikat nem látta, nem ösmerte.

Tehát *karón varjú*-féle szólás kettő van: a) *én is láttam (más is látott) már karón (tar-) varjút*: ez nem újság előttem, evvel nem mondasz nagy dolgot; b) *karón (tar-) varjút mutat*: hiú ígérettel kecsegtet.

Kiegészítésül említem még, hogy a karakatna (törökül a. m. fekete madár) *tarvarjú* nevét onnan kaphatta, hogy egészen fekete, mint a varjú, de szeme környékén nagy, világos, tollatlan folt van, mely olybá tünteti fel a madarat, mintha egész feje kopasz, tar volna (l. Herman Ottó, A madarak hasznáról és káráról 223).

Kötve hiszem: alig, nehezen, csak kis mértékben hiszem. Úgy látszik ebben az alakjában újabb keletű szólás, mert első feljegyzését csak Ballagi Magyar-német szótárában (1857) találjuk: *kötve schwerlich*; *kötve hiszem* ich glaube es kaum. Közvetlenül ebből fejlődött: *kötve higgy* (Szókönyv, 1827, Hartleben kiadása: *kötve hídj*, trau, schau, wem), ennek teljesebb alakja pedig: *kötue higyed komádat* Helt: Mes. 29, 148; *kötue hüd komádat* Decsi: Adag. 88, 196; *kötue higy komádnak* Kisv: Adag. 22; ez az utolsó alak állandósodott meg, így találjuk későbbi forrásainkban végig, pl. Szirmay, Hungaria in parabolis, 2. kiad. 135: Fide, sed cui vide. *Kötue higy komádnak*. — Erdélyi János a Közmondások Könyvében (4564) következőképen magyarázza a szólást: »Ne higy pusztá szóra, hanem csak erős föltételek alatt olyannak is, ki hozzád közel van különben. A nagypénteki elmékedések annyira meghaták egy hallgatónak szívét, hogy midőn haza felé menne a templombul komájával, késznek nyilatkozott mindazt eltérni, mit isten fia szenvedett. »Jól van«, mondá ez, »koma is kötöztesse meg magát, s próbáljuk«. Erre az ájtatos ember kijelenté, hogy szabadon is fog állani mindent. Azonban midőn a szenvedés próbái elkezdettek, jó keresztyénünk nem állhatá ki a dicsőséget s felugorván, elszaladt. Erre mondá komá-

járul a koma: *kötve higgy a komának*. Ezen adoma szerint nyomait lelnők a passiók utánzásának ha nem az életben, de legalább a nép hitében, Magyarországon is.« Azt hiszem, hogy Erdélyi megjegyzése megjárja adomának, de magyarázatnak nagyon is erőltetett. Igen sok szólás van, melynek eredete feledtségbe ment s utólag keletkezett valamilyen adomás története magyarázatul. Ballagi a M. Ny. Teljes Szótárában ugyanezt az eredetet vallja: *kötve hinni vkinek*, tulajdonk. a. m. csak akkor hinni vkinek, ha meg van kötözve, hogy ne mozdulhasson. — A szólás magyarázata sokkal közelebb jár a valósághoz, ha a *köt* igének nem első, szószertinti értelmét vesszük, hanem átvitt jelentését: fogadást tesz, szerződöm, szerződéssel lekötöm, lekötölezem magam. Ebben a jelentésben a *köt* ige minden származékával együtt már századok óta műszóvá vált a jogi nyelvben: *köti magát valamire, kötelet vet, kötelben hagy, köteles, kötelesség, kötelez, kötelezés, kötés* stb. újabban is több sarjat hajtott: *kötelezvény, kötelezettség* stb. (vö. A régi magyar jogi nyelvből, Nyr. 28:153). Ezt a jelentést véve alapúl, szólásunk annyit jelent, hogy: ne higgy senkinek, hacsak írást nem ad róla, szerződést nem köt veled, fogadást nem tesz. Ilyesféleképen magyarázza már Baróti Szabó Dávid is: »Ezután szorosban meg-kötöm tsmóját: szorosb alkura ereszkedem, szállók, kelek, lépek: *kötve hiszek komámnak*.« (Magy. Vir. 285.) Idevág ez a közmondás is: *aki jól köt, jól old az* (Márfiai István [Szaitz Leó], Kis magyar frázeológia 145), azaz, aki jól szerződik, jó kötést tesz, nincs mit félnie annak.

Csalánba nem üt a mennykő, evvel vigasztaljuk az aggódó anyát, kinek csemetéjét nem kell félni, vagy az olyat, aki szerencsésen kihevert valami bajt; hasonló értelmű a *rossz pénz el nem vész*. Ami magyarázatát illeti, nem hiszem, hogy azonos volna a német *Unkraut verdirbt nicht* szólásával. A német szólás ugyanis olyképen értendő, hogy bármennyit irtják, tapossák, pusztítják is a gyomot, megint csak kikél, végképen el nem pusztul. A magyar szólásban valamilyen babonás hagyományt sejtek, amely a csalánhoz fűződik. Régi forrásaink tudtommal nem jegyezték föl a szólást, szótáraink sem, csak a Margalits-féle szólásgyűjtemény idézi a Nyelvörből (1:92), pedig eddig nem fordultam még meg olyan vidéken, melyen ne ösmerték volna. A rendelkezésemre álló néprajzi forrásokban semmi nyomát sem találtam a csalánra vonatkozó ilyesféle néphiedelemnek nálunk, de van róla a németiségben. Tirolban és Svájcban azt tartják a csalánról, hogy megvédi a házat mennykőcsapástól s ezért égháborúkor a lobogó tűzbe vetik. Németben azonban tudomásom szerint nem mondják ezt szólásban. En a mi szólásunkat ilyesféle babonás hiedelemből eredtnek tartom s nem lehetetlen, hogy az ország egyik-másik helyén ma is találkozunk a tirolhoz és svájcihoz hasonló babona.

Tanúlj tinó, ökör lesz belőled; ma rendszerint csúfolkodva idézzük, eredetére nézve azonban ugyancsak komoly ez a

tőrülmetszett falusi szólás. Az *ökör* itt dicséretet jelent: dolgát, munkáját alaposan értő jószág. Mert ugyancsak időbe kerül, míg a tinót *járomba törík*, a szekérrúdhoz szoktatják, hajsza és csára tanítják. Magam hallottam Kölesd vidékén (Tolna megye), hogy a magyar béres megszólta a sváb parasztot: »Soha svábtól jószágot nem vennék, mer nem tanítja ám a tinót; még ökör korában is előtte kell járnia valakinek, különben nem indul, vagy belefördítja a szekeret az árokba.«

Egy gyékényen árúlnak egyjelentésű az *egy hajóban eveznek, egy lében szónak, egy követ fúrnak* stb. efféle szólással s annyit jelent, hogy egy értelmén vannak, különösen pedig, hogy a rosszban társak. A kép a kereskedelmi életből van véve. Mikor nagy vásár van, különösen kisebb helyen kirakó vásár, a vásárosok gyékényt terítenek a földre s erre teszik árúikat, ép úgy, mint vidéken most is például a népnek szánt verses és históriás füzetkéket ponyvára terítve árúlják, innen: *ponyvairodalom, ponyvára került*. Már most ha ketten társak az üzletben, akkor természetesen egymás kezére dolgoznak, összetartanak a vásárlóval szemben, egyik a másik szavát erősíti »bizony-bizony«-nyal, szóval *egy gyékényen árúlnak*. Ide tartozik még: *nem árulok veled egy gyékényen* a. m. nem vagyunk egy nézetten, nem vagyok cinkostársad, nem férünk meg egymással, és ellenkezője: *megalkusznak egy gyékényen* a. m. összeférnek. Vö. Arany János Fülemléjében:

»Péter és Pál (tudjuk) nyárban
Összeférnek a naptárban,
Könnyű nekik ott szerényen
Megárulni egy gyékényen.«

Valószínűnek tartom, hogy a

Kirántották alóla a gyékényt szintén a vásáros életből van véve. A régi vásári igazságszolgáltatás maradványát látom ebben a szólásban, hogy t. i. a csaló kereskedő gyékényét megfogták s leborították róla árúját a nem mindig száraz földre, úgy hogy bemocskolódtott, elromlott, tönkrement. Egyenes bizonyítékom nincs nézetem támogatására, de talán előkerül még valamely vidéki város régi jegyzőkönyveiből. Hasonló azonban az európai *bankrót* szó keletkezése. Olaszországban, hol az üzleti és ipari élet még ma is leginkább az utcán folyik, a pénzváltók is szabadban tartották váltó asztalukat, ennek olasz neve pedig *banco* (innen az olasz *la banca* vagy *il banco*, francia *la banque*, *banquier* stb. a mi *bankunk*, *bankárunk*). Már a rómaiaknál is szokás volt, hogy azoknak a pénzváltóknak (*mensarii* vagy *argentarii*), kik nem bírták fizetési kötelezettségeiket teljesíteni, fizető vagy pénzváltó asztalukat (*mensa argentaria*) összetörték; ez egyszerűen annak a jele is volt, hogy üzletüket nem folytathatják. Innen az olasz *banco rotto*, francia *banqueroute*, angol *bankrupt*,

azaz: összetört asztal (l. Borchardt, Sprichwörtliche Redensarten, és Hermann Schrader, Bilderschmuck d. deutschen Sprache). Ilyesféle eljárásnak gondolom én a gyékény kirántását is a mi vásárainkon. Szólásunk első sorban is annyit jelent mint *tönkremegy*, de már igen régi a *meghal* jelentése is: »Boros idejében halál megszóléta, alola a gyéként csak hamar el-rántá.« (Liszt: Mars 55). Több példa még a NySz.-ban.

Ujjat húzni a. m. bosszantani vkit, pörlekedni, kötekedni, kikezdeni vkivel. Falusi játék az eredete. A jókedvű legények mérkőzésre szólítják egymást: »No ki jön velem ujjat húzni?« A mérközők, rendesen asztal felett egymásba akasztják jobb kezük középső ujját s most a bal kézzel s a lábbal nekifeszülve az asztalnak, mindegyikük teljes erejével igyekszik, hogy a másikat átrántsa a maga oldalára. Innen a szólás jelentése is: kihívóan viselkedni vkivel szemben, kikezdeni vkivel. »Pör nints, *újjat nem húz* szomszéd szomszédjával.« (Orczy: KöltSz. 21). »Ne *húzzunk ujjat* egy ily fontos állapotban.« (Szentjóni: Mátyás kir. Olcsó ktár 38.) Megvan a játék s a szólás a németben is: *häkeln mit einander*: ujjat húzni (játszani) és átvitt értelemben civódni, semmiségekkel bosszantani egymást; *Häkelei* kicsinyes kötekedés; *häkelig*, *häkelicht*, *häkticht*: bosszantó, ingerlő pl. beszéd. (L. Kluge, Etym. Wörterb. és Heyne, Deutsches Wb.)

TOLNAI VILMOS.

MAGYAR RITMUS, MAGYAR SZÓ!

— Verselméleti elnevezések magyarosítása. —

Régen ismert dologról akarok itt szólni, amely mindig bántott s amelyen mégis csak változtatnunk kellene. Legalább engem mindig bántott, ha régi, ősi, népi versidomainkat idegen kaptafára húzták, s egyszerű, sokszor nagyon is durva hasonlóságok alapján az idegen kaptafa ugyancsak rosszul beleillő idoma szerint akarták magyarázni, de ép úgy bántott és bánt az is, ha már ilyes magyarázatra manapság ugyan nem törekedve, mégis az idegen kaptafák idegen neveivel illetik ez ősi tulajdonukat tevő nemzeti sajátosságainkat, nemzeti kincsünket, a zamatos, ropogós lüktetésű népies versidomokat.

E tekintetben talán a legcsattanósabb (*éclatant* + s helyett) példa, amit a nemzeti érzés méltán szemünkre vethet, ősi elbeszélő tizenkettes sorunknak, ez igazán nemzeti, faji kincsünknek, melyet lehet hogy még Ázsiából hoztak eleink, legalább elemeiben, az ősi hatások alakjában, — mondom, ez *ősi tizenkettesünknek* szokásos elnevezése. *Alexandrinnak*, *alexandrinusnak*, *Sándor-versnek* hívjuk még ma is, hivatalosan, iskolákban, tudományos folyóiratokban, intézetekben egyaránt.

Kérdem: mi köze ennek az ősi ritmikai kincsünknek, a magyar tizenkettesnek, mi köze a francia *alexandrin* vershez (*vers alexandrin*), mikor a legnagyobb valószínűséggel sokkal előbb voltak meg e tizenkettes ősi hatosai, mint a francia alexandrin, sőt maga az egész francia nyelv sem fejlett volt még ki, mikor már régen lüktethetett magyar s rokon népek ajkain az ősi nyolcassal együtt az ősi hatos is?

Kérdem: mi jögon adtuk rá e sokkal idősebb nemzeti vers-idomunkra a sokkal fiatalabb francia vers idegen nevét? Hát még ősi, nemzeti, faji kincseinket, mert ezek valóságos kincsei a faj lelki világának, még ezeket is francia névvel illessük?

Sokan azt fogják mondani: így nevezte Arany János is, neki pedig elévülhetetlen, igazán halhatatlan érdemei vannak a magyar versidomok, a magyar ritmus elméleti feldolgozásában. Elismerjük s magunk dicsérvük Arany János illetén szerepét, ép azért első sorban, mert ő volt, aki az idegen kaptafákat sutba dobva, a saját finom érzését hitta kutató elméje meghitt munkatársául s így tudta megállapítani ősi ritmusunk lüktetésének fő törvényeit.

De kérdem: amit eleink becsülettel kezdtek, nemde folytatnunk kell? Arany Jánosnak az érdeme is ép abban sarkallik, hogy nem maradt meg a régi megrögzött felfogásnál az elméletben, hanem szakított vele, a Fogarasiék s Greguss első ilyen irányú munkáiban kifejezett elvekkel. Mért maradnánk meg mi, az újabb nemzedék, a megrögzött régi elnevezések hibáiban, mért ragaszkodnánk ezekhez oly csökönyösen?

Ha Arany Jánost oly szépen, becsülettel folytatták Thewrewk*, Négyesy** magában az elméletben, mért ne folytatnók az egyes elnevezésekben is. Hisz magának Arany Jánosnak alapvető értekezésében*** is találunk ily elnevezéseket az egyes sorokról: a *nagy politikus*, a *kis epikus*.

Örömmel mondhatjuk azt is, hogy mind az elmélet emberei, mind a nyelvszokás némi haladást mutatnak ezen a téren is. Örömmel halljuk az *ősi nyolcas* és az *ősi hatos* elnevezéseket. De hát akkor minek az *alexandrin*? És minek az a sok — újabban ép az elmélet emberei részéről, igaz ugyan, hogy a legnemesebb jóakarattal, tudományos fogalmaink tisztázása érdekében beiktatott s divatba hozott — sok idegen, talán magyar szóval is ép úgy kifejezhető elnevezés?

Nézzük csak közelebből ősi tizenkettesünknek francia »gúnynevét«. Tudvalevő, hogy ez elnevezésnek eredete is merőben francia. Egy középkori *Alexandre* nevű költő Nagy Sándorról (ami franciául szintén *Alexandre*, tehát a szerző is, a cím is

* *Ponori Thewrewk*: A magyar zene rhythmusa. Budapest, Franklin-társulat. 2. kiad. 1881.

** *Négyesy László*: Magyar Verstan. Budapest, Franklin-társulat. 2. kiad. 1897.

*** *Arany János*: A magyar nemzeti vers-idomról. 1856.

Alexandre) írt verses regényt francia tizenkettesekben, melyek tudvalevőleg tizenhármassal váltakoznak s innen nevezték el a francia irodalomban a váltogatott tizenkettes-tizenhármassal verset *alexandrin*-nak. Mi köze ehhez a mi két *ősi hatosból* alakult tizenkettesünknek, melyet nem lehet váltogatnunk tizenhármassal? Ez ősi hatosok hozzá még tán ezer évvel is idősebbek ama francia versidomnál!

A *Sándor-vers* fordítást még szerencsétlenebbnek tartjuk. Mi ez? Fordítása az eredetiben is hibás utánzásnak. Hát nem tudjuk magyarul megnevezni népies tizenkettesünket, akár *nagy epikus*-nak, akár a francia elnevezés helyes hasonlóságára *Zrínyi-sor*-nak.

Felszólalásunk első sorban népies tizenkettesünk magyarságát akarja védelmezni a névben, de ezzel kapcsolatban egyéb ily elnevezést is javasolnánk, részben ami már felemás használatban is van idegen elnevezésekkel együtt, részben ami még egyáltalán nincs használatban. Azért legjobb lesz ezeket szám szerint, pontonként adni:

1. Népies tizenkettesünk neve *Zrínyi-sor*, vagy *nagy epikus*. Az alexandrin nem magyar, hanem francia vers, mely édeskeveset emlékeztet a mi tizenkettesünkre, mert zsótagszáma sem tizenkettő mindig, hanem váltakozva tizenhárom, hangsúlya sem esik az ütemek elejére, hanem a végére, rímélése is más, amennyiben váltakozva hím- és nőnemű rímélést mutat.

2. Ha a népies tizenkettest Zrínyi-sornak nevezzük, a négy ily tizenkettesből álló szakot (strófát) *Zrínyi-szak*-nak nevezzük.

3. A nyolc tizenkettesből, Zrínyi-sorból álló páros rímelésű szakot, amilyenekben Arany János Toldi-trilógiáját írta, *Toldi-szak*-nak nevezzük.

4. A két négyes-ütemből álló sor neve *ősi nyolcas*.

5. Négy páros rímű ősi nyolcasból álló szak az *ősi epikus*, vagy *ősi elbeszélő szak*.

6. Az egy négyes-, és egy kettes ütemből álló sor az *ősi hatos*.

7. A páros rímű ősi hatosok folytatólag használva adják a *kis epikus*-t.

8. A 4, 4, 3 tagolású tizenegyes a *népies tizenegyes*, legkedveltebb nótasorunk manapság.

9. A 4 + 4, 2 tagolású tizes a *népies tizes*.

10. A 4, 2 + 3 tagolású kilences a *lassú kilences*. Például:

Maros vize folyik csendesen...

11. A 3, 3, 3 tagolású kilences a *gyors kilences*. Például:

Érik a ropogós cseresnye...

12. A 4, 4, 4, 3 tagolású tizenötös a *nagy politikus*. Arany János szerint ugyanis apáink e sort *nagy politikus*-nak nevezték.*

* Arany János: A magyar nemzeti vers-idomról. Összes munkái: V. 299. l.

Például:

Feltekintek még én egyszer a csillagos egekre...

13. A négy négyes ütemből álló tizenhatos a *nagy szomorú*
Például:

Megkondult a kecskeméti öreg templom nagy harangja...

14. A 4, 4, 4, 1 tagolású sor a *tizenhármas*. Például:

Sokszor kértem én az istent nagy szivem szerint...

Legalább ezt a néhány elnevezést kellene általánossá tenni. Nagyon sajnálatos jelenség ugyanis, hogy régen oly gazdag és változatos magyar versalakjaink száma a közhasználatban csak a kuruc kor óta is mennyire megapadt. Amily változatos volt még versalakok dolgában a kuruc költészet, napjainkban már nagyon meggyérültek ez alakok. Legtöbb nótánk népies tizenegyesben lüktet. Egy sokkal kisebb részük még az ősi nyolcasban lejt s nagyon kis csoport azoknak a száma, melyek az összes többi alakokat képviselik, például a nagy politikust vagy a nagy szomorút, a lassú kilencest, a gyors kilencest, a népies tizest stb.

Becsüljük meg faji, nemzeti voltunk ez ősi kincseit, melyben régesrég letűnt nemzedékek több mint ezeréves ritmikája lüktet s becsüljük meg magyar szóval! Főleg az az oly hibásan és oly időtlenül használt *magyar alexandrin* és *Sándor-vers* ne kísértsen többet.*

PEKÁR KÁROLY.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Hazafi. A NyÚSz. 1799-ből idézi. A Nyr. 31:150 lapján 1793-ból és 1795-ből mutattam be adatokat, de találtam korábbiakat is. Szaitz Leó, a tüzes egri szervita, ki Máriafi István álnéven szeretett írni, Kis Magyar Frázeológia című könyvében (Pozsony, 1788) igen sokszor használja mind ragozva, mint ragozatlanul: két buzgó Német *Hazafi* keservesen panaszkodik (A. 3.); a' Fő-Rendek előtt sokkal kedvesebb a' Frantzia... mint az igaz *Hazafi* (A. 3. b.); két Német *Hazafi* nagyon buzgolódik (A.4.); — fáj az némelly igaz Magyar *Hazafiaknak* (A2); az igaz *Hazafiakat* pedig tsak arra kérem, (A. 7. b.); nem akarja a' maga' *Hazája' fiait* bűzbe keverni; biztatja magát, s' *Hazája' fiait* (A. 5. b.). A ragozott alakokban mintegy észlelhetjük az átmenetet a régi *hazafia* s az újabb *hazafi* közt. Ugyanígy olvassuk Szentjóni Szabó László Mátyás királyában (1792, az idézetek az Olesó Könyvtár kiadásából) régi alakjában: kardját

* Az alexandrinusról és a Zrínyi-sorról tüzetes történeti és verstani fejtegetést írt Tolnai Vilmos az Egyet. Philol. Közönybe (1895, 19:15—29); kimutatta a két teljesen különböző versfaj összekeverésének hibás voltát s követelte a magyar versnek magyar nevét. Pekár Károly felszólalása mutatja, hogy a fejtegetés akkoriban falra borsó volt. A szerk.

hazafia vérével ... befecskendezteteti (11), de már újabb alakjában, sőt melléknévilleg is: magyar, a ti *hazafitársatok* (20); kiméld ... a *hazafi* vért (38). A *hazafi* alak valószínűleg a már korábbi *atyafi*, *egyházfi*, *férfi*, *gyermekfi*, *húgfi*, *jobbágyfi*, *kurafi*, *madárfi*, *úrfi* stb. szók példájára keletkezett.

Gömb. Dugonits szavának tudjuk s Szily Kálmán a Debr. Gramm. megrovása (310) ellenében a népies *gömböstüvel* védi, melyről a gömb leváladása már egészen természetes (NyÚSz.). A MTsz. nem idézi ezt a népies *gömböstü-t*. Régebben kétszer jegyzik fel mint népies szót: *Gombos-tü*, v. *Gömbös-tü* in Hegyalja, Kassai Szókönyv 2:292 (1833) és: *Gömbös-tő* Tiszán-innen-való Magyar Szó, kivált Heves- és Borsod-Vármegyében, Máriafi István (Szaitz Leó) Kis Magyar Frázeológia 153 (1788). De magát a *gömb* szót is tájszónak mondja Kassai: *Gomb-kötő*, de Egerben *Gömb-kötő*: Nodularius (291), s ezért az ugyanazon a lapon felsorolt *Gomb* v. *Gömb*: Nodus adatot szintén tájszónak vehetjük. Azt hiszem, hogy a *gombóc*, *gombolyag*, *gombolyt* magashangú társai *gömbóc*, *gömbölyeg*, *gömbölyt* mellett megvolt a népnyelvben már régebben is a *gomb*-nak *gömb* párja, csak hogy nem *sphaera*, *Kugel*, hanem *nodus*, *Knoten*, *Knopf* jelentéssel, még pedig Szaitz Leó és Kassai egybehangzó tanúsága szerint Heves, Borsod, s a Hegyalja táján; valószínű azonban, hogy nem élt még önállóan, hanem csak összetételben a *tő*-, *tü*-, *kötő*-köz illeszkedve. Dugonics újra kikövetkeztette a *gömbölyü*-ből és *sphaera* jelentéssel ruházta fel.

TOLNAI VILMOS.

Fősz. Hanák János 1846 (Term.-rajz elemei, II. kiad. 167): gyps. Ugyanónála 1845-ben (I. kiad.) még gipsz és kréta, de 1846-ban már a krétát is *dörösznek* nevezi. A végbetű alkalmasint a mész-től van véve; az eleje pedig a *dörzsöléstől* (Vö. CzF.). Az így készült *dörösz*-ből leválasztotta az *ösz*-t s talán a *fe*(hér) *ösz*ből lett a *fősz*. Így akarta Bugát 1843-ban (Szh.) a gipsznek a *femész* vagy *feméz* nevet adni, amazt a *fe*(hér)*mész*, ezt a *fe*(hér)*máz*ból, »ob radicis mollitiem *máz* in *méz* inversa«, származtatva. Tanulságos, hogy a *döröszt* a Nyr. egyik gyűjtője (26:239 és 270) az egri nép nyelvkülönlegessége gyanánt közölte. Kötve higgyünk a gyűjtőknek. »Fide, sed cui, vide!«

SZILY KÁLMÁN.

Dörösz elvonás lehetett a háromszéki és csiki *döröszöl* igéből, mely a. m. *dörzsöl*, *súrol*, *gyömöszöl*.

S. Zs.

Uraskodik (Nyr. 31:258). K. B. azt állítja, hogy ez a szó nincs meg a Ballagi-féle szótárakban. Nem tudom, mire alapítja ezt az állítását. Benne van bizony az *uraskodik* Ballagi Mórnak a magy. ny. telj. szótárában (2:684). Megvan ugyanitt az *uriaskodik* is, sőt az utóbbi szót úgy magyarázza, hogy *uraskodik*, urat játszik.*

BÉRCZI FÜLÖP.

* K. B. csak a Ballagi-féle magyar és német szótárakra gondolt, ezekben *uraskodni* csakugyan nincs meg, de *uriaskodni* igen. A szerk.

Szigor. A NyUSz. szerint Helmezy szava s először 1816-ban fordul elő. Váczy János Kazinczy Levelezésében (2:307) 1793-ból közli már e szót, Földinek Kazinczyhoz intézett levelében: »Ime Barátom! kértél, hogy a' legnagyobb *szigorral* jegyezzem is Néked azokat a' sorokat« .. De mindjárt gyanus volt előttem ez a mondat, s mikor megnéztem az Akadémia kéziratárában magát az eredeti kéziratot, csakugyan mást találtam benne: »Imé Barátom! kértél, hogy a leg nagyobb *vigorral* jegyezzem ki Néked azokat a' Sorokat« ..

SIMONYI ZSIGMOND.

IRODALOM.

A nyelvújítás szótára.

A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Írta Szily Kálmán. Bpest, Hornyánszky Viktor kiadása, 1902.

I.

A magyar nyelv bűvárai a Nyelvtörténeti Szótár és a Magyar Tájszótár után egy újabb nagybecsű forrásmunkát és segédeszközt nyertek Szily Kálmán *Nyelvújítási Szótárában*. A Nyelvtörténeti Szótár hozzáférhetővé tette, amennyire maga is hozzáférhetett, a régi magyar nyelv szó- és szóláskincsét, a legrégebb adatoktól a nyelvújítás koráig; Szinnyi Tájszótára egybegyűjtötte a népnyelv eddig ismert adataiból a tájszókát a hozzájuk fűződő szólásokkal: most megismerjük Szily könyvéből a magyar nyelvtörténet egy nevezetes korszakának, a nyelvújításnak szókincsét, a helyesen vagy helytelenül alkotott, a régi nyelvből fölelevenített, a népnyelvből irodalmivá tett szókát és történetüket, természetesen csak amennyire ilyen szótári munka első kísérletében összegyűjtésük és megállapításuk lehetséges volt.

A *Nyelvújítás Szótára* nem igazi oknyomozó megírása azon nevezetes nyelv- és művelődéstörténeti mozgalomnak, amelyet *nyelvújítás* névvel emlegetünk, ily munkát nem lehet szótári alakba önteni. E könyv csak a nyelvbúvárnak szól: a magyar szókincs nyelvújítási elemeinek betűrendes tárgyalását adja, úgy hogy valamennyijükről kimutatni igyekszik alkotójukat, fölelevenítőjüket vagy forgalomba hozójukat, vagy legalább is följegyzti első megjelenésüket, s megmagyarázza egyszersmind a merőben újakról keletkezésük történetét, alkotásuk mintáit.

A szerző nagy föladatra vállalkozott. Jóformán minden előmunkát nélkül, hogy úgy mondjam, a semmiből kellett művét, a nyelvújítás első szótárát megteremtenie. Több mint fél századnak gazdag irodalma az a bánya, amelyet ilyen szótár megalkotójának, előmunkálat híján, egymagának kell kiaknáznia. Hogy e kiaknázás gigási munkáját teljesen és kifogástalanul végrehajtottnak, befejezettnek a szerző maga sem tekinti, azt előszavában ki is fejezi.

A nyelvújítás szókincsének történetét igazán, teljesen csak akkor ismerhetnők, ha a XVIII. század utolsó évtizedeinek s jóformán az egész XIX. századnak irodalmát tervszerűen, alapos nyelvtörténeti jártassággal már átkutattuk. És mégis, bár e nagyobb szabású kutatásnak a Nyelvújítási Szótárt meg kellett volna előznie s így a szerző művével ideje előtt lépett föl, mégis könyve jókor jelent meg, mert alapúl, útmutatóúl fog szolgálni épen XVIII—XIX. századi szókincsünknek az új Nagy Szótár számára való átbúvárlásában s így magának a nyelvújítás történetének teljes, oknyomozó egybeállításában.

Szükségtelennek tartom ez alapvető munka fontosságát, érdemét hosszasan méltatni vagy akár csak gazdag tanulságain is elmélkedni, megtették ezt már helyettem a Nyelvtudományi Közlemények, Philológiai Közlöny és az Irodalomtörténeti Közlemények ismertetései. Nagyobb szolgálatot tehetek a könyvnek és használóinak azzal, ha előadom róla észrevételeimet, amelyeket a remélhető újabb kiadásban nem haszon nélkül lehet majd figyelembe venni.

Mindenek előtt az a kérdés: mit tekintett a szerző nyelvújításnak s maga elé tűzött célja szerint mit vett föl a Nyelvújítási Szótárába? Cikkeiből azt látjuk, hogy könyve nem csupán a szorosabbban, irodalomtörténeti értelemben vett *nyelvújításnak* szavaiból áll; visszakutat a szerző régibb íróink nyelvében is, akiket újító szellemükről ismerünk: Gelejiében, Gyöngyösiben, Faludiban. S ez ellen nem tehetünk kifogást. Azonban véleményünk szerint már nem tartoznék e szótár föladatához olyan újabban, sőt legújabban keletkező szóknak följegyzése, amelyekben azon kívül, hogy új szók, semmi *újítás* nincsen, a nyelv régi készletéből önkéntelenül, természetesen fejlődtek, mint ahogy a virág fakad a növényen. Ilyenek: *fölkorbácsol*, amelyről csak ennyit mondhat a szerző: »legújabbkori szó; még egy szótárban sincs meg«; *föllelkesedni, föllelkestetni, föllelkesülni*, hasonló észrevételtől kísérve; *gondozni*, szótárilag először Ballaginál, 1890; *befüggönyöz* (a nyelvújítási *függöny* természetes továbbképzése), *kigolyóz*, stb. stb. Hogy a nyelvbúvárra nézve a könyv ilyes cikkei magukban véve szintén becsesek, azt mondanunk sem kell: följegyeznek szótárilag eddig föl nem jegyzett szavakat s útmutatással szolgálnak egyiküknek-másikuknak történetére nézve is. Egyik érdekessége Szily könyvének épen az, hogy megszámlálhatatlan olyan közkeletű szóra figyelmezteti a nyelvészt s első sorban a szótáríró, amelyek eddig a szógyűjtők figyelmét kikerülték s így szavaink hivatalos lajstromaiba, a szótárakba még nincsenek beiktatva. Ilyenek az említettekén kívül, hogy a sok föltünőbből csak néhányat említsek: *átutalni, berendezkedni, elszámítani, gyakorlatias, kioktatni, kiollózni, kiutalni, különnyomat, megszívlelni, örületes, szigorlatozni, tákolmány* stb. stb. Így lappanganak íme legközönségesebb szavaink, sokszor hosszabb ideig is, míg valamely szógyűjtő figyelmét magukra vonván, végre helyet találnak a nyelv hivatalos szógyűjteményeiben, melyek az utókor nyelvbúvárainak megőrzik őket. (Épen most látom pl., hogy a közönséges *megteremteni* szó sem volt Simonyi-Balassa Magyar-német szótaráig

följegyezve!) Szily könyvének e tanulsága támasztotta bennem azt a gondolatot, hogy a Magyar Nyelvőrben a köz szókincs fejlődésének, gyarapodásának nyilvántartására is rovatot kellene vezetni, amely állandó gyűjteménye volna irodalmi nyelvünk egyre fejlődő szó- és szólásanyagának s biztos forrása minden szótárírónak.

Másik észrevételem a könyv anyagát illetőleg azon *nép- és köznyelvi szókra vonatkozik* — s főkép az előbbiekre —, amelyeket a szerző mint az irodalmi szókincs szándékos, tudatos bővítéseit, a nyelvújítás fogalma alá tartozóknak tekintett. E tekintetben a szerző túllőtt a célon szerintem. Hogy az *évad*-ot és *szélfűvés*-t a legújabb időben a népnyelvből emelték irodalmi szóvá azt tudjuk; ezek tehát az irodalmi nyelvnek tudatos gazdagításai közé tartoznak, s ép ily biztos adataink vannak néhány olyan népi szóra vonatkozólag is, melyeket régebben, a XVIII. század végén vagy a XIX. elején vettek át íróink a népnyelvből tudatosan, amint forgalomba hozataluk alkalmával maguk figyelmeztetnek rá (l. pl. *követelni*). Szily szótára azonban telve van olyan népnyelvi, sőt köznyelvi szavakkal, amelyekről ilyen tudatos átvételt, az irodalmi nyelvbe való ilyen szándékos, tehát nyelvújításszerű átültetést nem lehet kimutatni. Az a körülmény, hogy *barangol*, *betyár*, *bozontos*, *dörmögni*, *duzzogni*, *élelem*, *elfogódni*, *érides*, *falánk* (!), *hemzsegni*, *hóbortos*, *motyogni* és számtalan hasonló szavunk bizonyos írónál, illetőleg évnél régebben irodalmunkból ki nem mutatható, még nem ad jogot arra, hogy őket a *nyelvújítás*, a tudatos nyelvgyarapítás jelenségei közé számítsuk, s így a nyelvújítás szótárába való fölvételük határozottan félrevezetheti a kutatót. Hiszen ily módon minden olyas szó, amely a XVIII. század végéig véletlenül irodalmi idézettel ki nem mutatható, bármily közönséges legyen és lehetett legyen már régen is, eo ipso nyelvújítási jelenségnek volna tekintendő. A szerző bizonyára maga is gondolt arra, hogy egyik-másik szavát csak azon az alapon iktathatta be könyvébe, mivelhogy a Nyelvtörténeti Szótárban elő nem kerül. Ámde teljes gyűjteménye-e a NySz. régi szókincsünknek? Erre feleletet mindnyájunk között a szerző adhat legjobban. (Faludi *halálozni* szavánál maga kérdi: »Vajjon csakugyan ismeretlen volt-e előbb?«) Szóval a Nyelvújítás Szótárába fölvett népi és köznyelvi szók legnagyobb része természetes úton, észrevétlenül lett az irodalmi nyelv elemévé s mint ilyenek becses adatok és följegyzések ugyan a szókincs-gyarapodás történetére nézve, de nem valók a nyelvújítás krónikájába. Szily könyve tehát nagy részében nem a tulajdonképeni nyelvújítás, hanem szabatosabban mondva a *magyar irodalmi szókincs XVIII—XIX. századi fejlődésének* szótára. Okulás céljából hadd soroljam itt föl egyszerűen mindazon népi és köznyelvi szókat, melyeknek az újabb irodalmi nyelvben való megjelenését nem számítom a nyelvújítás jelenségei közé. Ha egyik-másik szóra nézve tévednék talán, alkalmat szolgáltatok vele a szerzőnek a dolog meggyőző kifejtésére. Amely szóról még valami külön észrevételem is van, azokat részletes megjegyzéseim közt külön tárgyalom. A Nyelvújítás Szótárába nem valók szerintem a fönt már említetteken kívül a következő népi és köznyelvi

szók: *buksi, burgonya, busásan, csákö, csárdás, dobni, egyelőre, éh* (vö. MTsz.), *elsimít, facsarni, földelni, földszint, gomoly, gomolyag, gomolyogni, gubó, gyülemelni, halánték, haldokolni, hencegni, karmolni, kártékony* (Pázmánynál), *kíváncsi, kortes! lopózni, nyőszörögni, paprika, páros, páratlan, pimasz, póruljárni, puhatolni, rakoncátlan, redv, rejtőzködni, rengeteg, semmiházi, siklani (sikló a.), szívtelen, tépdés, torna* (újabbán elterjedt idegen eredetű szó), *virít, virúl, zshivány*. Itt még meg kell jegyezni, hogy azért mert valamely népi szó egyik-másik nyelv-újításkori szótárírónál (pl. Baróti Szabónál, Sándor Istvánnál stb.) van legelőször följegyezve, nem tekinthető okvetetlenül tudatosan elterjesztett tájszónak. Szótárak alig hatnak az irodalmi nyelvre; a népi szók bizonyára azok nélkül nyomódnak be az irodalom kifejezései közé. Nem is hihető, hogy az a sok népies szó, melyet Baróti Szabó állít össze először Kisded Szótárában, mind az ő szótára révén került volna forgalomba.

Azonban a *nyelvújítás* fogalma alapján a fönt elősoroltaknál is nagyobb hibának tartom azt, hogy néhány olyan szót is fölvejt a szerző szótárába, amelynek mai alakja a réginek egyszerű hangbeli továbbfejlődése, anélkül hogy benne valami önkényes, tudatos módosítás volna. Az *át* igekötő a régi *által* helyett bizonyára a mindennapi közkiejtésből hatolt az irodalomba s alig róható föl Verseggy érdeméül. Az *össze* ejtés csak nem támadt valakinek egyéni ízléséből a régibb *öszeve* helyett, így ejtették azt bizonyára a mindennapi, népies beszédben, onnan aztán lassanként elterjedt az irodalmi alakok közé is. A *szét* sem Faludi alkotása a régibb *szélt* helyett, bár először nála találjuk a NySz.-ban. Ugyanílyenek: *könny* a régibb *könyű*, *könyv* helyett, *lebeg* a régi *leveg* helyett.

Kétségekben maradunk a tudatos nyelvgazdagítás iránt olyan esetekben is, midőn némely régi szót a szerző fölelevenítettnek mond. Hogy a kódexkori *áradat* szót Sándor István, a Bécsi-kódex *tartalom* szavát ugyanő és Révai elevenítik föl, azt biztosan tudjuk; hogy ellenben a *szerkezet* Barczafalvinál, a *szülemény* Faludinál a réginek fölelevenítése volna, mi alapon állíthatjuk? Az előbbiről valószínűbb, hogy az író maga alkotta, tudomással sem bírván a régiségből amúgy is csak egy helyről ismert *szerkezet*-ről. A *társastt* szót is vajjon Baróti Szabó a Cornides-kódexből szedi-e elő, nem inkább maga alkotja-e újra? *Különbözet* is bizonyára új alkotás, nem a Bécsi-kódex szavának fölelevenítése.

Az előszóban elvül tűzi ki a szerző a halva szülött, fiatalon elpusztult szóknak mellőzését. Ez elvéről azonban itt-ott megfeledeznek, mikor pl. Sándor István *csalományá*-nak, Ruszek József *ihlemény*-ének is helyt ad szótárában; sőt egy egészen új szógyártmányt is tárgyal, a Pesti Hírlapban (1901.) fölbukkanó *hordnok*-ot. A *tilódn*i népies szó sem való még a Nyelvúj. Szótárába, hiszen Kozma Andor idézett kifejezésén kívül alig használta eddig valaki. Az *akarnok*-ot ellenben, Mikszáth gúnyos szavát, bizvást föl lehetett volna a cikkek közé is venni; a szerző csak a képzőkről szóló függelékben említi.

A különböző természetű, magában véve becses fölös anyaggal

szemben nagy hiányát érezzük szótárunkban a nyelvújítás *szólásai* ismertetésének és történetének. Reméljük, hogy e lényeges hiányt a mű új kiadásai egyre jobban pótolni fogják.

Ami a földolgozott anyagnak tárgyalását illeti, erre nézve észrevételeim a következők. A szerző az új szók keletkezésének módját nem magyarázza meg minden egyes esetben, itt-ott nem kutatja föl az analógiákat, amelyek a szó megteremtőjét vezették, noha a kivételes alakok az ilyen magyarázatot kívánatossá tennék. Magyarázatra szorulóknak pl. ezek: *ajóka, álca, elfogúl, gyurma* (a *-ma* képző alatt a függelékben utalni kellett volna e képző keletkezése módjára), *hasáb* (nincs megmondva róla, hogy új jelentéssel fölruházott régi szó), *harsona, lepe, merengeni, réteg*. Annál becseesebbek ezzel szemben azon történeti fejtegetések, amelyekkel a szerző egyes új szavainknak keletkezését, alakí és jelentésbeli megállapodását földeríti. (L. pl. a *csempészet, csendőr, csillár, csőd, engedély, kereskedő, víz* cikkeket.) E fejtegetésekben találok a könyvnek legnagyobb nyelvészeti becsét, mert ami az új szók első előfordulását illeti, abban a szerző mint első adatgyűjtő a földolgozandó anyag rengeteg tömegében, amint látni fogjuk, többször is tévedett.

A szerzőnek az az eljárása, hogy a szótárában tárgyalt új szók után mindjárt megnevezi — amennyiben megnevezhette — azon író, aki alkotta, illetőleg akinél tudomása szerint az illető szó először fordul elő. Már most több cikkben találkozunk azzal az esettel, hogy a mai alakjában idézett címbeli szó ebben az alakjában nem a megnevezett írótól való, nem nála jelentkezik először, az az író tulajdonképpen más alakú szót alkotott, amelyből mai szavunk csak továbbfejlődéssel, csiszolódással alakult ki. Pl. »*Vérbő*, Horányi 1779» után nyomban kénytelen megjegyezni a szerző, hogy »nála (t. i. Horányinál) valójában *vérbőves*«. Tehát a *vérbő* nem Horányi szava! Vagy: »*Végzemény*, Barczafalvi 1786« s utána: »nála voltaképpen *végezvény*«. A kettő bizony nem egy alak, nem egy szó. A *jegec* tulajdonképpen nem Irinyi (1840), hanem Nendtvich (1845) szava a cikk szerint. Irinyinél *jegecs* van, ez pedig egészen más kicsinyítő alak. A szónak alakulása különben szépen kiderül a cikknek egymás mellé vetett adataiból. Úgy látszik ugyanis, hogy Irinyi (1840) *jegecs*-éből Bugát (1843) *jegőce*-jének hatása alatt alkotja Nendtvich (1845) a *jegec*-et. Kár, hogy a szerző nem tárgyalja e fejlődést így, oknyomozólag. Még furcsább, hogy a *raktár* alkotójául Pápay Sámuel (1807) nevét olvassuk, mikor ő nála a cikk szerint csak *rakhely* és *rakház* van s a *raktár* csak 1832-ben a *Jelenkor*-ban bukkan elő. A *reggeliz* sem Baróti szava. Hiszen ő a reggeli falatozást *reggelezésnek* nevezi. A *reggeliz* bizonyára sokkal későbbben támadt a *reggeli* fröhstüek szóból, még pedig egész természetesen, ahogy legújabbán a *tízórai* — *tízóraiz* a közbeszédben. A *tájékozni* sem Verseggy alkotása, hiszen ő csak *tájékítani*-t mondott. *Fuvola* ily alakban nem Barczafalvi szava, nála *fuvora* van. A mai alak legrégibb előfordulását nem jelzi a cikk. Épígy *függvény* nincs Barótinál, csak *függmény*. Amaz hol jelentkezik először? E hibával találkozunk még a *keresztmetszet*,

létezni, odábbt szók cikkeiben is. Ezeket a cikkeket más, szabatosabb módon kellett volna megszerkeszteni.

Néhol azzal a hibával is találkozunk, hogy az új szó után alkotóul, első használóul megnevezett író alkotói, elsőégi érdemétől maga a szót tárgyaló cikk fosztja meg valamelyik adatával. Miért áll pl. Fogarasi neve (1833) a *fogalom* szó után, mikor maga a szerző mondja: »noha megvan már előbb Jelenk. és Phil. 1831«! Miért Révai (1803) szava a *lak*, ha már Kunicsból (1753) idézni tudja a szerző? S miért Kazinczyé a *virágzat*, ha már Baróti Szabó Paraszti Majorságában (1779) is megvan? Ilyenek még: »*Szurony*, Szontagh Gusztáv 1834. Megvan már 1833-ban is« (a *Társalkodó*-ban). »*Támla*, Jósika 1853« és: »különben megjegyzendő, hogy a *támla* már P. Horváth Lázárnál 1843-ban megvan«. (Miért nem ennek a neve áll hát a címszó után?) A *válság* is vajjon Jósika szava-e (1853), ha már Fogarasi 1848-i szótárában megtalálható? Úgy látszik, az efféle hibák részben a szótárírás adatgyűjtésével járó toldozgatásból származnak, mikor a szótáríró kész cikkeit egyre új adatokkal bővítgetve, elfelejti néha az újonnan betoldott adalékot a cikk egészével összehangzásba hozni.

Szerkezet tekintetében a műnek mint szótárnak az a legnagyobb hibája, hogy nem tárgyal minden új szót a maga betűrendi helyén. Némely összetett szó külön, némelyik meg ezen vagy azon tagja, sőt olykor valamelyik önkényesen kiválasztott hasonló összetétel alatt van tárgyalva s olykor még képzős szók is úgy vannak mellékesen érintve más szó alatt, ahol keresésükre nem is gondolnánk. Így külön tárgyalást érdemelték volna pl.: *hamvader*, *hamvaszt* (csak érintve vannak a *hamvader* alatt!), *hangulat* (a *hangolni* alatt van említve, anélkül hogy alakjának keletkezése meg volna magyarázva), *hasonít*, *hasonul* (a *hason* alatt), *hátlap*, *háttér* (a külön cikkekre méltatott *háttér* alatt, ahol aligha keresnők), *helyszín*, *helyszínel* (a *helyirat* alatt!), *hidazat* (*hidász*-nál), *hivatott*, *hivatott* (*hivatás* cikkében), *honszeretet*, *honvág* (a *honleány*-nál, miért nem megfordítva?), *honol*, *hontalan* (*hon* a.), *kényenc* (*kényélet* a.), *irón* (*rajzón* a.), *felettes* (csak *alattas*-nál), *járu*lnok (csak *járu*lék-nál), *könyvkötészet* (*költészet* a.), *közlekedő* cső (nem *közlekedni*, hanem *közle*cső a., amelyet ma nem is ismerünk), *száj*hős, *száj*kosár (a *száj*aderék alatt!), *sajátít*, *sajátlat* (*saját*ság a.); a ma is ismert *ítés*z, *ítés*zet a mindnyájunk előtt ismeretlen *ite* alatt, szintígy *indok* a nyelvújításban járatlanok előtt ismeretlen *ind* alatt stb. stb. E hiba az egész szótáron végigvonul és használatát megnehezíti. Az újabb kiadásban az egész anyagot pontos szótári beosztással, ahol szükséges, átutalásokkal újra kell cikkebe önteni.

Az előszóban megjegyzi a szerző, hogy nem írt le semmit, amit maga nem látott. Elégge nem dicsérhető gondosság és alaposság, amely nélkül szótárt írni nem is lehet. Ez elvétől csak Geleji Katona szavainál látjuk a szerzőt eltérni (miért?), ezeket következetesen másodkézből, Imre Sándor értekezése után idézi. Ezt annál inkább sajnáljuk, mert Gelejinek egyik-másik szava (pl. *illeték*, *küldemény*) a NySz.-ban sincs idézve.

E kisebb-nagyobb fontosságú általános észrevételeim után hadd soroljam elő az egyes cikkekről való apróbb megjegyzéseimet; ezek közé iktatom itt-ott fölmerülő kétségeimet is.

Ádáz vajjon csak ige volt-e a régi nyelvben s nem melléknév is? MA.-ben ‚rabidus, rabiosus‘ is, és mert a NySz. nem ad rá idézetet, ne élt volna vele mint melléknévvel is a régiség?

Ajánlat, Baróti Szabónál ígéret, fogadás lévén az értelme, nem tekinthető az áldozat jelentésű régi szó föllevenítésének.

Alakzat mióta használatos stilisztikai műszóként?

Állam vajjon oly módon támadt-e, mint a szerző leírja, nem egyszerre alakult-e -am képzővel (vö. *folyam, hajlam, tartam* stb.)?

Amolyog miért kerül a nyelvújítás szavai közé, mikor már PPB. följegyzí és tudjuk róla, hogy több vidéken járatos közönséges szó.

Angol alatt a Gyöngyösi Szótárból idézett »feltűnő« *angaly* talán csak másolói vagy tollhiba *anglya* (»anglya orszagh«) helyett.

Ármány szavunknak népies használatában kételkedem, s így az *ármányos*-ból való elvonását sem tartom népiesnek. A Nyelvőr kérdéseire érkezett válaszokból (XVII. köt.) az *ármány* szó eredeti népiessége nem derül ki; ahol járatos, az irodalmi nyelvből való átvétel lesz inkább.

Az -atlan képző alatt említett *szemetlen* és *szemtelen* szók jelentésbeli elkülönítése magában a népnyelvben támadhatott.

Bakó-ról mi alapon mondhatjuk, hogy e régi szót Szabó Dávid terjesztette el? Hogy a NySz. csak szótárakból idézi, nem jelenti azt, hogy a régiség ne élt volna vele. A sajtó alatt levő Oklevél-Szótár mutatja, milyen közönséges személynév volt a *bakó* szó; ebből köznévi használatára is biztosan következtethetünk.

Békülni bizonyára a népnyelvből hatolt az irodalomba természetes úton. (Vö. *megbékülni* Tsz.¹) Azt hiszem, hogy a *béktt* ige támadt előbb, s ebből a *kékt* — *kékül*, *perdt* — *perdül* stb. igepárok analogiájára alakult a *békül* a régi *békél* helyébe.

Beszélyt-t a Münchener kódex *besze*-jéből alkották volna nyelvújítóink? Hisz képesek voltak ők *beszél*-ből is *beszélyt*-t faragni.

Bojtár alatt kétszer is olvassuk, hogy a nép nyelvéből való.

Büszke-ről *büszkülni* alatt azt írja a szerző, hogy »aránylag fiatal szó«. Ezt oda kell módosítanunk, hogy »arrogans, stoltz‘ jelentéssel Faludinál régiebb adatból nem ismerjük. Eredetibb »putidus, stinkend‘ értelemmel már Faludi előtt kimutatható.

Cicoma a régi *csicsoma*-ból hogyan keletkezett? Népies hangváltozata volna-e?

Cikk szavunknak (mely a népnyelvben is megvan) a *cikkely*-hez való viszonya még magyarázatra szorul. Ha a népnyelvben is megvolt, alig lehet elvonás, és minő elvonás volna *cikkely*-ből *cikk*?

Csatatér-nek (1832) mintája bizonyára Kisfaludy Károly *csatasík*-ja lehetett a »Mohács« elegiában (1824).

Csomag a szerző szerint Fogarasi *csomók*-jából lett volna a hordár-ajkon támadt (!) *csomak* közvetésével. Ez pusztá ötlet. Való-

szinüleg a *gombolyag* végzete alakította a *csomó*-t vagy *csomók*-ot *csomag*-gá.

Dérlelni-ről azt olvassuk: »A *fagylal* mintájára csinálva, csak-hogy *fagy* ige is, *dér* pedig nem az.« Ez azért nem teszi még hibássá a képzést. Vö. *hír* : *hírlel*, *kém* : *kémlel*, *szó* : *szólat*, valamennyi régi szó.

Dermetet-ről azt mondja a szerző: »különös képzés, mert *dermenni* ige nincs és nem is volt.« *Dermenni* csakugyan nincs, de a *dermetet* alkotásához nem is volt rá szükség. Bugát erre az analogiára alkotta: *dagad* : *daganat* = *dermed* : *dermetet*.

Dugárú-nál jó volna megjegyezni, hogy igetős összetétel.

Élvé, *estike*, *gazdaságos*, népnyelvi szók voltak-e? népies voltak honnan tudható?

Előny keletkezését nemcsak külön, hanem fölös módon a *jutány* alatt is elmondja a szótár.

Elveszteni *gyermekét* szólásnál célszerű lesz megjegyezni, hogy ebben az értelemben németes: »meghaltak gyermekei«, annyival is inkább, mert e szólás nincs meg az Antibarbarusban.

Élvény (élénk alatt) így nincs Gelejinél, hanem csak *élevény* alakban.

*Ero*d alatt homályos ez a megjegyzés: »CzF. azonban nem vesz róla [az *erőde* szóról] tudomást, hihetőleg a dupla szófejtést [?] kissé aggályosnak találván«.

Fegyvernek-nél megfélekedett a szerző a Nyr. 28:164. l. megjelent cikkünkéről, amely a szó régiségét, tulajdonképeni régi értelmét tisztázta.

Fekhely megvan-e a népnyelvben?

Futékony megvan már MA.-nél 1611-ben, nem tekinteném tehát nyelvújítási adatnak.

Futonc-nál az első előfordulás rögtöni jelzése helyett a fogalomnak Földinél előforduló nevééről szól előbb a szerző. Ugyanez a szerkezeti hiba található a *habarc* cikkében is.

Halálozni azért kerül a szótárba, mert Faludi előttről nincs reá idézet a NySz.-ban. Pedig maga a szerző is kételkedik: »Vajjon csakugyan ismeretlen volt-e előbb?« Az Oklevél-Szótárból látni fogjuk, hogy élt a szó már Faludi előtt is.

A *helynevek* című cikk mellőzendő, mert a *Táp*-on kívül, amely a maga helyén úgy is említhető, nincs benne semmi fontos adat.

Kalászat nézetem szerint nem összevonással támadt *kalászat*-ból, hanem a *kalász*, igéhez hasonló végződésénél fogva (vö. *vadászni*, *halászni* stb.), egyszerre fölvehette hibás analogia útján az *-at* deverb. képzőt. (Vö. *kertészet*, *művészet* stb. TMNy. 472, j. s a régi *ábrázat* a szláv eredetű főnévi *ábráz*-ból.)

Karperec-hez hasonló összetételre már a régi nyelv is mutat példákat: *kar-vas*, *mell-vas*, *nyak-vas*, *szár-vas*, l. NySz.

Komorna újabb szláv kölcsönszó Orczy óta, nem nyelvújítási adat. *Korcs* vajjon Gyöngyösi elvonása-e? Megtalálható a mai népnyelvben is. (MTsz.)

Köztelek, tulajdonnévi dolog, nem való a szótárba.

Mezőny, idill értelmében kitől való? hol fordul elő először?

Mindenki, bizonyára az élő beszédből hatolt az irodalomba. A Mondolatbeli rosszalás legföljebb azt jelenti, hogy nem minden vidék élt e névmás-alakkal.

Napdél alatt a ma használt *napidél* nincs említve.

Orrmány, *orny* népies voltában kételkedem. Kassai előadásából még nem derül ki az *orrmány* tájszó volta, az *orny* népiességét pedig semmivel sem igazolja a szerző.

Oszttrák csak *Österreich*-ből származhatott, semmi esetre sem az *austriacus*-ból. (Vö. Luntzer-Melich: Deutsche ortsn. u. lehnw. 188.)

A *pendülni* cikk csak azért szerepel a szótárban (hiszen régi szó), hogy elmondhassa róla a szerző, hogy *el* igekötős alakja egy szótárunkban sincs meg.

Pénztár-nál nem találunk hivatkozást arra a cikkre, amelyben keletkezése tárgyalt volt (Nyr. 30:93).

Petty alig tekinthető a régi *petteget*-ből való elvonásnak. Valószínűleg a népnyelvből került az irodalomba a *pettyes*-sel együtt.

Rezső (»keresztnevek« a.) megalkotásában az *Ensel-Réső* család-névnek alig hiszem hogy valami befolyása lett volna; bizonyára a régi *Dezső* szolgált mintául. (CzF. még nem ismeri.)

Részecské-t nem kellett volna a szótárba fölvenni, hisz egészen önként képződhetett. A *részecs* ellenben már csinált alak, s ez csak mellékesen van érintve amaz, mint címszó, alatt.

Részvény-ről azt jegyzi meg a szerző: »Érdekes, hogy a *részvény* régibb szó, mint a *vény*«. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a *részvény* nem összetétel a *rész* és *vesz* (*vény*) szavakból, hanem olyan ál-deverbalis alkotás mint az *ok-mány*, *orr-mány* stb.

Részvét alatt azt olvassuk, hogy »a régi nyelvben a *vétel*, más szóval összetéve, csakis a *húsvét*ban rövidült *vétre*«. Ez legalább is nem szabatos kifejezés, mert *vét* és *vétel* két külön képzésű származék, s amaz, mint általában -*t* képzős főneveink, nem rövidülése a -*tel* képzősnek.

Rivaj-ról kétféleképp nyilatkozik a könyv. *Riadal* alatt Ballagi után Kemény Zsigmondból idézi s a maga külön helyén Barczafalvit nevezi első használójának.

Rovar-nál meg lehetne jegyezni, hogy előbbi *robar* alakját bizonyára a *ró* (*rovok*, *rovás*) ige hatása alatt változtatta v-s ejtésűre!

Szittyá szavunknak a nyelvújítás adatai közé bejutását épen-séggel nem értem. Ugyan mi a nyelvújításszerű abban, hogy a *scythiai* szót *szittyai*-nak, a *Scythia*-országot *Szittyá*-országnak ejtették? Nem több, mint hogy a *Matthias Mátyás*-sá, az olasz *bastia bústyá*-vá lett a magyar ajkon. Hanem ezzel a kérdéssel úgy látszik külön kell még, már csak az Irodalomtört. Közlemények kedvéért is, foglalkoznom.

Találka nem egyetlen példa »kicsinyítőnek az igetűhöz függesztésére«. Ilyen még: *veddfelke* ruhanév (MTsz.) s valószínűleg a *bujka* is (vö. *bujj-belé* ua. jelentéssel, l. MTsz.).

Tegezni-ről alig hiszem, hogy ne a népnyelvből került volna az irodalomba. Én Szatmár megyében másképp nem is hallottam e szót

gyermekkoromban, s a Tájszótár szerzője is csak a *megtegez*-t tartja érdemesnek tájszóul fölvenni, a *tegez* alakot köznyelvinek tekinti.*

Tenyészlő mindenesetre igetős összetétel, amelyben a *tenyész* alakot a *tenyész*t ige töve helyett azért is merhették nyelvújítóink használni, mert *tenyész* igénk is van.

Tollkés-nél ezt olvassuk: »Egyéb összetételei: *tollharc*« stb. Olvasd: Egyéb összetételei a *toll* szónak.

Trágya régi 'csemege' jelentésének 'dünger'-re változása csak nem tartozik a nyelvújítás tüneményei közé?

Túlság, túlságos nem népies eredetű-e?

Turul, nyelvtörténeti érdekű cikk, de való-e vajjon a Nyelv-újítás Szótárába?

Tüzetesen az előbbi *tüzöttesen*-ből bizonyára a *részletesen* hatása alatt támadt.

Az *Utcanevek* című cikknek nyelvújítási szempontból alig van értéke. Mellőzhető lett volna.

Vegybúza népies szó-e csakugyan?

Vélemény megvan-e Faludi eredeti kiadásában? Nem járunk-e ezzel a szóval is úgy, mint a Gyöngyösinek tulajdonított *dal*-al, amelyről épen a szerző derítette ki utóbb (Nyr. 31:169), hogy csak a Dugonics-féle kiadásban van meg, Gyöngyösi maga *dolgát* írt az eredeti helyen.

Veszélyes, veszélytelen új szavainknál jó volna megjegyezni, hogy alapjuk a *veszély* régi szó; *-ály -ély* végű főneveink közt több új keletkezésű lévén, ez a megjegyzés nem volna fölösleges.

Világít-hoz megjegyzem, hogy a *lapít* és *szégyenít*-en kívül a régi *orvosít*-ban is főnévhez járult az *-ít* képző (l. NySz.).

Vízirányos, vízszint népies voltát mi alapon állíthatjuk?

A *zártszék* alatt említett *töltött szék* szó (1827) valóban zsöllyét jelent. Gyermekkoromban csak így hittuk a párnaszerű üléssel ellátott székeket (Nagybánya, Szatmár m.).

Zug a régi oklevelekben csak *szög*-nek olvasható.

Még csak egy-két kevésbé lényeges észrevételem van. A szerző a XVIII. századot érthető tévedéssel több helyütt (pl. a 48. l.) *múlt századnak* nevezi, noha könyve 1902-ben, tehát már a XX. században jelent meg s az előző is 1901-iki keletű. — *Sírá*m és *vezekel* nem sajtóhibából lett szók, mint a 403. lapon való összeállítás mondja, hanem hibás olvasatok szüleményei. Ellenben sajtóhibák magában könyvünkben: 54. l. (»egyenlőtlen« a.) *hasonlatlan*, Gelejinél így van: *hasonlotlan* (itt a NySz.-ra való hivatkozás is helytelen, mert az *egyenlőtlen* nincs meg e szótárunkban, a *hasonlotlan* sincs meg külön, csupán *-ság* képzős származéka alatt találjuk meg a Geleji-féle *hasonlotlanság* alakot); 366. l. felülr. 2. sorban: Ny. 28, helyesen 27. k.; 385. l. 3. sor: *elmondva*, helyesen *elvonva*. — A Függelék névszó-

* A MTsz. szerkesztőjétől azt az értesítést kaptuk, hogy kérdést intézett a hallgatóhoz, és többektől azt tudta meg, hogy a *tegezni* szót sok helyütt használja a nép. Különben is igen régi szónak látszik, a *téged*-beli *g*-hangu tő származékának.

A szerk.

képzői között az *-at -et* alatt találunk több olyan *-lat -let* és *-zat -zet* végű szavunkat is felsorolva, amelyekben e szóvég egyszerre, mint új képzőbokr járult az alapszóhoz, tehát a külön úgy is fölvetett *-lat -let* és *-zat -zet* adatai közé tartoznak.

E kisebb-nagyobb fontosságú észrevételeim után kötelességemnek tartom néhány új, helyreigazító adalékkal is hozzájárulni a könyvhöz s vele a nyelvújítás történetéhez. Ezeket azonban jövőre fogom előadni.

ZOLNAI GYULA.

Könyvészet.

Szinnyei J. A magyar nyelv. (4. kiad. Hornyánszky V. 1 k.)

Nyelvtudományi Közlemények 3. füz. Munkácsi B. Adalékok a m. nyelv régi török és mongol elemeihez. I. — Melich J. Szláv jövevényszavaink III. — Kalmár E. A határozókról III. — Ásbóth O. Zabola.

Schuchardt H. Ismertetés Munkácsi B. Árja és kaukazusi elemek c. könyvéről. (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 16. k.)

Ethnographia 8. füz. Mit jelent e helynév *Aródó*? (Karácsonyi J.) Újabb sumir szószedet IV. (Galgóczy J.)

Egy. Philologiai Közöny 8. f. Molecz B. A m. szórend történeti fejlődése (ism. Körösi S.).

Erdélyi Múzeum 7. f. Kanyaró F. Mi volt a *pribék* Gyöngyösinél? A debreceni gram. szerzőiről.

A m. rovás-írásról cikkek a Magyar Szó okt. számaiban és Pesti Hírlap X. 19 és 26 (tárca és Esti Levél); Budap. H. X. 22 és 23; Nagy Géza felolvasása az Archeologiai Társ.-ban X. 28.

Somogyi E. A szumirok. (B.H. X. 22. és 23.)

NYELVMŰVELÉS.

Ragelhagyások. Újabban, mint mindenki tapasztalhatja, nagyon elharapózik a ragok elhagyása olyan esetekben, mikor több egynemű mondatrész van egymás mellett. Közbeszédben senki sem mondja, hogy a húst kés és villával eszi, hanem késsel és villával. Valamikor, mikor még a ragok névutók, tehát önálló szók voltak, el lehetett hagyni s elég volt egyszer kitenni, amint most is elég egyenlő határozóknál a névutót egyszer kitenni. Különösen sérti a fület, ha az *-n* ragot elhagyják. Hát még ha a tárgyragot elhagyjuk pl. *én alma és kenyeret ettem*, kinek ne sértené a fület? És mégis írnak ilyesmit. De még cifrábbat olvastam ennél a Nagykörsői Hírlapok idei 6. számában az »Ingatlanok forgalma« alatt. *N. N. megvette N. N. ház és szőlőjét*. Hát nem borzasztó valami, hogy magyar ember így írjon? még pedig Nagy-Körösön! DÉKÁN SÁMUEL.

Nem mondhatni, hogy ez a rövidítés éppen mostanában harapózna el valami nagyon. Négy-öt évtizeddel ezelőtt sokkal gyakrab-

ban el-elhagytak egy-egy ismétlődő névragot* s a régi irodalomban is elég példát találunk e rövidítésre. Legtermészetesebb a rövidítés olyankor, mikor a két névszó között állandó szoros kapcsolat van, úgyhogy összetételeknek érezzük vagy vehetjük őket. P. *ágabogán* e h. *ágán-bogán*, *idejekorán* e h. *idején-korán* (vö. NySz.), *arany-ezüstért*, *étel-italért*, *széna-szalmába* (l. Thewrewk E. id. h.), *kezem-lábamról* (Pet.), *ország-világnak* (Jók.), *ügge-baját*, *búja-baját* stb. (l. bővebben Zolnai NyK. 23:50). Így néha igei kapcsolatokban is: *rúgkapálnak* e h. *rúgnak-kapálnak* (*tiège-topoghat* e helyett *tipeghet-topoghat* Kriza 329). — Hasonló példák:

Sem *írás olvasást*, sem egyéb dolgot nem tehet (ÉrdyC.; több példa az *írás-olvasás* cikkben NySz.). Szintén eltörődtek az *evés-ivásban* (Ar. Toldi III:1; így Ar. NCig. I:91). Minden pohárszék oly teles-tele *ezüst-arannyal* (Ar. Arist. Plutos 805). *Isten, embert megvetettél*, térj magadba! (Kisf. K. Karács. éj). — Háromtaguak: Éles fegyver által, nem *csép, kapa, bottal* lépni tisztes-ségre (Thaly: Adal. 1:194, Koháry). Merre lépne békepálya *éj-, köd-, örvényből* elé (Bajza 1:39). Fölfogadtam az egekre, mind a

* A Magyar nyelv rendszere (2. kiad. 1847. 132) egyenesen szabályul adja az elhagyást: »Ha ugyanazon mondatban vegyest több fel- és alhangú nevek jönnek elő egymás után: csak a végszó ragoztatik, s akkor ezen rag a végszó hangrendét követi; p. o. Szép völgy! te *kinom- s örömmibe* szövött.« (Az ilyen eltérő hangrendű rag elhagyása éppen nem szép.) — Gyergyai Ferenc mindenképpen hibáztatja s azt mondja: »A magyar zem hagyja ki a ragokat, ha egynél több név fordul is elő a mondatban, minthogy különben kétértelműséget idézne elő és a nyelv sajátságát bántaná« (A m. nyelv sajátságairól 1856. 43). — Toldy Ferenc (1857) és más nyelvészek helyeselték. — P. Thewrewk Emil népdalokból idéz a kihagyásra példákat s azt mondja: »E példák elégségesen bizonyítják, hogy a m. nyelvgenius nem idegenkedik a rag (s képző) kihagyásától; de csak akkor helyesli, ha az értelmet meg nem zavarja s ha nem vét a ritmus ellen, p. *hegy-völgyön*. — Törzsökös magyar csak azt mondja, hogy: *hegyen-völgyön*.« (A helyes magyarság elvei 80, 77.) Ehhez az utóbbi megjegyzéshez szó fér, mert Tompa is, Petőfi is törzsökös magyar és — költő létére — ritmus-érzéke is van mindakettőnek, mégis azt írják: »*Hegy-völgyön* mélán bolygok én a halvány ősznek idején.« (Tompa: Őszi képek IV.) »Mit nekem te zordon Kárpátoknak fenyvesekkel vadregényes tája . . ; képzetem *hegy-völgyedet* nem járja« (Pet: Az alföld). Írhatják is, mert a *hegy-völgy* összetétel számba mehet; l. fönt. Persze szokottabb a *hegyen-völgyön*, mert ez ilyen ragos alakjában is állandó kapcsolat; s amely iker kifejezések csak egy bizonyos raggal járatosak, azokat nem is szabad rövidíteni, p. *derüire-borura* helyett nem lehet *derü-borura*, *üggyel-bajjal* h. *ügy-bajjal* stb. (Vö. Az út majd *jobb-*, majd *balra* tér. Pet. Első szerepem.) — Arany János is azt mondja Nyr. 9:23, hogy »a ragok ismétlése, kivált kötött beszédben, módjával mersékelhető«, de az az egy példa, amelyet egy régi — »legalább is XVIII. századbeli« — halotti énekből idéz, éppenséggel nem csábíthat utánzásra:

Uralkodó nagy úr isten!
Ki hatalmas vagy mindeneken,
Földi és mennyeciken,
Teremtetett embereken.

Vö. még Király P. MNytan 43 és Komáromy L. Nyr. 23:493, 557, s velük szemben Albert J. 23:493, 24:81.

három istenekre, *atya-, fiú-, szentlélekre* (Népd. id. Thewrewk E.). Megfűszerszámoztattam *bors-, sáfrány-, gyömbérrel* (Népd. uo.).

Ilyen iker-kifejezések előkerülnek kötőszóval is: *egy és ugyan- azt, száz és százával, a magyar nyelv- és irodalomból* (l. Zolnai id. h.). Hasonlók a következő példák:

Negyven *eeh es nappaa* (olv. *éj és nappá*, a. m. negyven éjig és napig, JordC. 62, 391, 455, ÉrdyC. 137; vö. *negyven ee nappaa* JordC. 219, ThewrC. 187, ÉrsC. 353). Ezt írhatom kegyelmednek mint szerelmes asszonyom és anyámnak (Levt. 1:275). A testet ostor és zabolára fogja (Haller: HHist. 2:226). Bibor és bársonyban járnak (Tótfalusi Kis M. Siralmas panasz 19.) Csak szárnyat emelhess jó híred s nevednek (Gyöngy: MV. I:32). A virtus és vitiumról csak úgy teszünk ítéletet (Fal. 75). Okos félelem s figyelemmel (164). Ilyen és hasonlóképen ébrezgetvén (Bíró M: Angy. 74). Remekje a természetnek, szíve, lelke s testében (Kisf. S. Tátika I:6). Csak férj- s asszonyból állt hajdan a házasi élet. (Vitk. 1:161). Melyre e vágy és reménnyel váltig elgyötört szív régen visszavágyik (Tompá: Távolból). Vargák- s tímárokhoz (Arany: Arist. Lov. 689). Ne szállhasson rátok isten és embertől semminemű átok (Erdélyi: Népd. 1:117). Kössön neki koszorút sárga citrom- s rozsmaringból (Arany-Gy. Népk. 1:266). Elküldözgette a szomszédba *egyesmásért* (egy és másért, Pap: Palóc népk. 121). — Néha a *meg* és a *vagy* kötőszóval: Fölfogadtam *száz- meg százszor* (Kriza 159. dal). Szólok hozzád *egy vagy kettőt* (Erdélyi: Népd. 3:112).

Ha azonban a két kifejezés közt nincs oly szoros értelmi kapcsolat s különösen ha szerkezetük is egyenetlen (p. a második kifejezés jelzővel van bővítve): akkor a rag elhagyásában többé-kevésbé megütközünk, az egész kifejezést pongyolának s néha homályosnak is érezzük, versben is csak a költői szabadsággal menthetjük. Ilyenek a következők:

Szeressed . . . teljes szíveddel, elméd és minden te ereiddel (VirgC. 121). Hallgatás és pad alá hagyítással kellene választ adni (Pázm: Luth. vez. 4). Fordúltam lovas hadaim és zászlóimhoz (Monumenta, Írók 15:163). Betegeskedése és sebeit gyógyításakor: *aegri et vulnera curantis* (Forró: Curtius 363). Tanúljon s okuljon ideje s hivatalára képest (Fal. 114). Sok dáma a palota, és szolgarend és ruhapompában kevélykedik (181). Felette nyers és szemesnek látszott lenni (274). Tudják, csendesség kell tudomány és vershez (Orczy: KöltH. 14). Ez jó s meg megy, mint a fecske, csak idő és sorsként hív (Kisf. S. Somlyó I:73). Míg csalók és hitszegőkről a hír kúrte riadoz (Bajza 1:139). Szinte úsztak a kincs- és más földi jóban (Tompá: A világlátó). Jerünk a rózsaberkek és virágzó szép mezőkre (Arany: Arist. Békák 420). Férfi-, nő- és mindenkinek (uo. Nők ünnepe 646). Gonosztevő-, botrányosó- s istentelen erkölcsűeknek (uo. 638). Nyelvünk hajlékonysága s alkalmas voltából (Arany: Próz. 52). A hatóság és közönséggel szembe Kallistratos volt az Acharnaiak szerzője (Thewrewk E., Arany Arist. 2:3). Nem gondol élete s hírivel (Kriza 490. dal). — A templom mellett való kinéző

vagy könyöklőtől üzték el a cselédséget (Bethlen: Élet. 2: 44). Ezen pénzecskét testi táplálások, vagy ruházatjokra fordítván (Bíró M. Angy. 136). A hátramaradást alig lehet mással, mint a szellemnek meddősége-, vagy lustaságával menteni (Arany: Próz. 477).

Különösen kellemetlen ilyenkor a tárgyeset rövidítése: Zászlókat, dobos és trombitásokat (Tinódi 204). Nem kell letapodni község s parasztságot (Orczy: KöltSz. 40). Végítélet kürtje szólít élő és halottakat (Bajza 1: 135). Itt a rend s rendetlenséget egyveltséged egymással (Szentjóni: A péceli kert, Vas. Ujs. 1870. I. 9).

De előfordúl a ragok elhagyása a gyors vagy hanyag élőbeszédben is, mikor a beszélő mintegy csak utólag választja meg az alkalmas ragot, mikor már az első főnevet kimondta. (Érdekes, hogy a rokon nyelvek közül az észten is előfordúl néha ilyen rövidítés: *kazude ja lindude-le* 'a növények és madaraknak', *vanemate ja sugulaste-le* 'a szülők és rokonoknak', *kätte ja jalge-ga* 'kéz és lábbal'; l. Wiedemann Gramm. 323.)

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára.

A kolozsvári Mátyás-ünnepek alkalmából majdnem minden lap és bizonyára nem egy ünnepi szónok idézte Kölcsey Hymnusának e sorát, de megszokott volta miatt aligha jutott eszébe egynek is az a kérdés, hogy miért is volt *bús* Mátyás hada, mikor elfoglalta Bécsnek büszke várát; hiszen talán inkább *örvendenie* kellett volna fényes győzelmének. Pedig mai nyelvérzékünk szerint egészen jogosult volna ez a kérdés, mert a *bús* szó ma csak szomorút, bánatost jelent.

Két magyarázatát ismerem e sornak. Az egyik, amelyet azonban nem helyeselhetek, Zlinszkyé, aki A magy. nemz. lyra c. gyűjteményében azt mondja, hogy Mátyás bús hada a fekete sereg, melyet fekete öltözetéről neveztek így. (131. l.) A másik a Lehr-Riedl-féle Olvasókönyvé. E szerint: »Bús« had = elbusult, haragos, marcona képű vitézek. III. k. 191. l.) Ezt a magyarázatot helyesnek tartom s minthogy a *bús* szónak, 'haragos, dühös, bész' jelentését egyetlen szótárunk sem ismeri, (csak CzF. jár hozzá közel: *bús* átv. ért. fájdalmas, *komor*, *sötét*, *háborgó* stb. A szerk.) meg akarom erősíteni néhány Bessenyeiből vett idézettel:

Kérjed Leónidást 's a' *bús* Isteneket, Engeszteld ha lehet értem az Egeket. Ágis 115. Ha maradt Kegyelme még *bús* Istenünknek számodra, életbe megvédelmezhetnek. Uo. 116. Ah mennydörögj *bús* Ég! szaggass pokol belől. Uo. 120. Függeszd-fel haragod' ah *búsultt* Jupiter! Buda 131. Jupiter! nyugodjál-el *búsulásodban*, Ne verjed Lelkünket szörnyű haragodban! Uo. 133. Büntetnek az életed ellen *el-búsult* Istenek. Uo. 69. S még számos helyen.

A NySz. nem idézi ugyan külön a *búsnak* ezt a jelentését, de

adatai közt (különösen származékai alatt) több van, amely valószínűleg ide tartozik. Egészen bizonyosan ide való Faludié: Felháborodtak, mint a *bús* tenger. Úgy látszik a *'bús vitéz'* és *'bús magyar'* kifejezések is így magyarázandók, valamint a MTsz-beli *búsít* 3. jelentése, amellyel összevethető, hogy Arany Fülemüléjében is *'bíró búsítanak'* a perlekedő szomszédok.*

Asszonyné. Volt-e hát nyelvünknek egykor *asszonyné* szava, vagy csak az *asszonynénem* rövidült meg *asszonynémmé*? Simonyi Zsigmond azt hiszi, hogy volt, mert nem tartja valószínűnek, hogy az *asszonynénémből* rövidült *asszonyném* szót mély hanggal ragoznák valahol; már pedig Paxy Margit Ngos *asszonynémmak* címezi levelét. (31:211). Szily Kálmán a hontmegyei *nénka* alapján lehetőknek tartja, hogy az *asszonynénem* szót megrövidülése és összetétel voltának elhomályosodása után mélyhanggal is ragozhatták. (31:271). A kérdés tehát azon fordul meg, hogy csakugyan járulhat-e akár a régi nyelvben, akár a mai népnyelvben a *néne* szó valamely alakjához mélyhangú rag vagy képző. Ezt szeretném a következőkben eldönteni.

A régi nyelvből csak Mikes Törökországi leveleinek egy helyét tudom idézni, s ezt is a NySz-nak köszönhetem. »Köszönöm a halat, a melly érdemli a köszönetet, hogy *nénékám* küldötte.« Ez a *nénéka*, ha mindjárt tréfának köszöni is létét, csak megerősíti a Szily idézte *nénka* bizonyító erejét. De már az élő népnyelvből több idevágó adatom van.

A kérdés felszínre kerülése idején többfelé kérdezősködtem, hogy használják-e a Székelyföldön az *asszonynénem* vagy *asszonyném* kifejezéseket. Az utóbbira vonatkozólag mindenünnen azt a határozott választ kaptam, hogy nem használják, de az előbbire vonatkozó feleletek között volt több igenlő is, bár elég habozók és kevésbé határozottak voltak. Úgy látszik mégis, hogy hallható egyszer-más-szor, de mindig csak *'férjnél levő idősebb nőtestvér'* értelmében. Mondanak pl. állítólag ilyet: »A jövő héten hazajő *asszony-néném*.« Hogy magas- vagy mélyhangú ragok járulnak-e hozzája, arra nézve nem tudhattam meg semmi bizonyosat. Az alábbiakból következtetve azonban fölötte valószínű, hogy csakis magashangúak, mert itt az összetétel még élénken érezhető.

Mínthogy a kérdés eldöntésére teljesen közönyös, hogy milyen mélyhangú szó áll az összetétel első tagjában, megvizsgáltam azt az igen gyakori esetet is, amikor a *néném* előtt mélyhangú keresztnév áll. Erre az esetre nézve is azt a választ kaptam, s magam is meggyőződtem helyességéről, hogy mindig csak így mondják: *Annanénémét*, *Annanénédnek*, *Annanénnyihéz*, stb. — De menjünk csak egy lépéssel tovább.

A MTsz. ugyan nem közöl rá adatokat, de a magam tapasztalatából tudom, hogy a *néne*, *néni* személyragos alakjai keresztnév

* Kassai Szókönyvében: »*Búsít*: Molestat, taedium parit alicui qvopiam labore.« Vö. még NySz. *megbúsít*, *megbúsul*. »S fellázada a bú, a harag *búsult* szivekben háborog.« (Vör. A buvár Kund.) — A szerk.

után rendesen megrövidülnek, még pedig az 1. és 2. személyben jobban mint a 3.-ban. Tehát: *Téraném, Bórbálinéd, Márcéllanénnye, Zénónénk, Márinéték* v. -tok, *Rózsínénnyik*. Emellett természetesen mindvégig a teljesebb alakokat is használják. Itt Brassóban a személyragos alakoknak ez a megrövidülése olyan közönséges, hogy általános székely sajátságnak tartottam. Éppen azért nagyon meglepett, mikor egy udvarhelyszéki barátom azt írta, hogy az ő vidékén csakis a teljes alakhoz járul a birtokos személyrag. A rövidebb alak eszerint tehát keleti székely sajátságnak látszik. Akármilyen úton-módon keletkezett is ez a rövidebb *Annaném*-féle alak, bizonyos, hogy ugyanazt teszi, mint *Annanéném*. Már maga ez az analóg eset is följogosíthatja az embert arra, hogy a kérdéses *asszonyném* szót az *asszonynéném* változatának magyarázza. Annál valószínűbb ez a magyarázat, mert az *Annaném*, bár egy eredetű az *Annanéném*-mel, éppen úgy vehet maga mellé mélyhangú ragokat, mint Paxy Margitnál az *asszonyném*. Még a múlt év nyarán jegyeztem fel Csik-Jenőfalván ezt a mondatot: Mëgmontam Téranémnak. Mostani utazásom eredményeként pedig jelenthetem, hogy Alcsikban, Felcsikban és Hétfaluban elég gyakran hallhatók ilyen mondatok: Réaesett egy dészka Annanémra. Évanédról is elég rosszat montak. Hova mënnt Téranétok? Nem láttátok Rózsínénkot? Ezekből az adatokból kétségtelenül kiderül, hogy a mélyhangú rag nem akadályozza meg az *asszonyném* szónak *asszonynéném*ből való magyarázását. De ha lehetséges, hogy az összetétel második tagjában a *néne, néni* szó rejlik, akkor ebben az esetben körülbelül bizonyos is. Mert hiszen a *nó, né* szó előtt az *asszonynak*, mint megkülönböztető jelzőnek, alig volna értelme.

A főkérdés ezzel, legalább az én nézetem szerint, el volna döntve. Azonban talán nem lesz fölösleges néhány szóval arra is kitérni, hogy miért járulhat a most tárgyalt összetételekhez mélyhangú rag is, és hogy milyen viszony van az *asszonyném*, *Annaném* és az *asszonynéném*, *Annanéném* között.

Az első kérdést tisztán megfejtí az a körülmény, hogy csak a rövidebb *Annaném*-féle alakok vehetik fel a mélyhangú ragokat, a teljes *Annanéném*-félék ellenben, minden székely ismerősöm egybehangzó tanúsága szerint, nem. Világos tehát, hogy a beszélő előtt már kezd elhomályosodni annak a tudata, hogy *Annaném* tk. a. m. *Annanéném* s azért kezdi úgy ragozni, mint az *oláhné, szászné, cigányné, királyné*, stb. szavakat. De már nem olyan könnyű annak az eldöntése, hogy milyen viszony van *Annaném* és *Annanéném* között. Első pillanatra egészen magától értetődőnek látszik, hogy *Annanéném* olyan egyberántás, amilyen nyelvünkben, különösen a népnyelvben számos van. Pl. *látom: lám, talán: tán, tudom: tom*, stb. De a MTsz. Kassai szókönyve után azt állítja, hogy a *néne, néni* szónak a székelýföldön *né* mellékalakja is van. Ha ez az adat hiteles, akkor *Annaném* éppen úgy lehet az *Annané* személyragos alakja, mint az *Annanéném* összerántása. Minthogy a MTsz. csak egy közlötől ismeri, a dolog tisztázása érdekében ismét megkérdeztem több székely szü-

letésű ismerősömet, hogy mondják-e *Annanéni* s a szintén székelységszerte használatos *Annanén* helyett így is, hogy *Annané*? Mindnyájan, még tanártársaim is, azt felelték, hogy nem mondják. S én mégis kénytelen vagyok ezzel szemben azt állítani, hogy a Kassai följegyezte *né* hiteles, mert ma is él a Székelyföldön; ha másutt talán nem is, de Csíkmegyében egészen bizonyosan. Jár hozzánk vasárnapokon egy szegény öreg, akinek Éva a keresztnéve. S nekem nem egyszer volt alkalmam hallani, hogy csíki cselédeink *Évané*-nek szólítják, mikor vele beszélnek, de mikor róla beszélnek, akkor *Évanén*-ként emlegetik. Kétségtelen, hogy ebben az *Évanén*-ben a *né* nem lehet képző, mint pl. a *királyné*, *szakácsné* szavakban, de azt sem tartom valószínűnek, hogy rendes hangkopás útján támadt volna a székely *nénből*, mert hiszen az *n* szóvégéről nem szokott elmaradni. Inkább azt hiszem, hogy olyan erőszakosabb fajta rövidítése lehet a teljes *néne*, *néni* alaknak, amilyen *bá* a *bátya* v. *bácsi* mellett. Annál is inkább hiszem ezt, mert Halmágyon, ugyancsak a megszólításban, ilyen módon a többi rokonsági és keresztnév is megrövidül. (Vö. NyK. 21:385.)

Nem lehetetlen ezek szerint, hogy az *asszony*ném mellett személyes megszólítás esetén még a személyrag nélküli *asszony*né is hallható volt. De második tagja mindenképen csak a *néne*, *néni* szó lehet.

HORGER ANTAL.

Forráz. (Nyr. 31:271). A minap hallottam egy sárbogárdi (fejérmegyei) embertől: »Nagy dér volt nálunk, mind *leforrázta*, ami még zöld volt a kertben.« Tehát nemcsak Tiszántúl, hanem Dunántúl is *forráz* a dér.

TOLNAI VILMOS.

Tájszókról. *Banda.* (31:273.) Borsodban, Gömörben és Nógrádban a *banda* csoportot, csapatot jelent. Egy *banda* itt arat, a másik *banda* amott. *Banda* számra adják ki a heti konvenciót is, azaz minden bandának *különösen* (külön-külön). A *banda*-csahos, *banda*-gazda, egy-egy csoportnak a vezetője, vezére.

Méla, pajzán, torom. Gömörben, Borsodban a *méla* bambát, ügyetlent, butát jelent. Innen: *méla szemű, mint a juh.* A *pajzán csikó, pajzán gyerek, pajzán beszéd* (eleven, csintalan, hamiskás) Gömörben, Borsodban sűrűn járja. U. itt a torony *torom*, a kürt *türt*.

Gór. Ezt a szót Borsodban, Gömörben csakis a *töm* és *elgázol*, *gázol* szó jelentésével egyértelműleg hallottam és ismerem. Buza, szénahordáskor a kazalrakásnál lepergő részt, a *gázlást* mondják gyakran *górás*nak és magát a tárgyon való gázolást *górólás*nak. — Ne *górd* (gázold) úgy azt a szénát, ruhát, azaz ne gázold, ne taposd össze. »Ne *górd* úgy magadba azt az ételt, mer' me'csemellesz«, azaz ne *tömd*.

KOMORÓCZY MIKLÓS.

Nyr. 31:287. egy pár gyöngyösi tájszó rossz hallás következtében hibásan volt közölve. Gyöngyösön ugyanis nem mondják úgy, hogy *isten-gyalú-tök*, hanem *isten-gyallott* vagy *gyallotta tök*; *kallantyú* két l-lel irandó; *kesentyű*-t sohasem hallottam. KÁDÁR LAJOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Kibéd és vidéke nyelvi sajátosságai.

Többoldalú megvilágításban tüntettem föl e folyóirat hasábjain a Küküllő felső folyásánál levő Kibéd és vidéke nyelvét. A könnyebb érthetőség végett párbeszédekben mutattam be kiejtését, táncszavakban, találós mesékben, rigmusokban, gyermekversikékben, mesében tájszavait, eleven, egészséges eszejárását, humorát, teremtő esztét. Mégis hiányos volna adatgyűjtésem, ha mintegy betetőzésül nem foglalnám össze Kibéd és vidéke nyelvsajátosságait.

Ha a szóban a második tag magánhangzója *á*, akkor az első tag *a*-ját rövid *á*-vá változtatva ejtik ki, mint: *éd's anyám kárácsonba kálácsot sütött, a kálács-formába, fa-kálánnyal keverte.*

Az alhangú szót átváltoztató raggal így mondják: *bálvánnyá* helyett *bálványé*, *villává* helyett: *villáé* stb.; azt a kétágú fát tedd belé abb' a villa görbítőbe, hadd horgaggyon *villáé* ahajt.

Az elbeszélő multat igen kedvelik: *jövék, menék, valék, láték.* Alig *érék* ki ehejt a falú végére, s már is akkora kigyót *láték*, hogy a má' csak megjár, hallák-é.

Az *r*-et az utána következő *s*-hez hasonlítva ejtik ki: *bossó, kossó, kopossó* stb.

Szóbővítések: *van* h. *vagyon*, *téged* h. *tégedet*, *magam* h. *magamat*, *neki* h. *nekije*, *öt* h. *ötet*, *belé* h. *beléje*, *hozzá* h. *hozzája*, *figyelmesség* h. *figyelmetesség*, *már* h. *immár*, *ült* h. *ülött*.

Egyes szavakban előforduló hangcserék: *káposzta* h. *káboszta*, *csizma* h. *csidma*, *bivaly* h. *bihal*, *disznó* h. *disznyó*, *fekete* h. *feteke*, *fehér* h. *fejér*, *törökbüza* h. *töröbbüza*, *viola* h. *vilója*, *palacsinta* h. *paladincsa*, *kamat* h. *gamat*, *templom* h. *teplom*, *édes-anyám* h. *éd's anyám*, *nagyanyó* h. *nannyó*.

Tájszava e vidéknek kiválóan sok van s abban sok szép és találó kifejezés; csupán ízelítőül említek föl egy párt: *tínccselget*, *dédclget*, *szépcenget*; *vikotálodik*: tépelődik, gondolkodik; *elvederedik*: elindul, útra kél; *étődik*: magában busul; *tömlő*: szoptatós asszony, csecse stb. stb.

ŐSZ JÁNOS.

Párbeszéddek.

(Párbeszéd egy öreg és egy fiatal asszony között. Folytatás; l. 31:280.)

Ö. No níz, arru még még nem is hallottam. Lánkoromba még többeket lehetett hallanyi, ho boszorkán jár hozzájo. Múta eszemet tudom e miházunkná nem atta elő magát a, hogye boszorkán megnyomott vóna valakit. Igaz, ho nem is müt e ú Szengyörgy naptya, hogyelöttö való nap este nē tettünk vóna boszorkántüskét (vadrózsa fája) e zajtók még e zablakok közé. — F. Idēs anyám is szokott tēnni, de má lehet nīgy esztendejē, hogyēccēr ippen Szengyörgy nap előtti este gyütt hozzánk e mestēr, mikor idēs anyám e zablak közé tettē e tüskét: a még mekkérdēztē ho micsinyá. Rōstētē ē kicsint idēs anyám, ho mēgtaláto látnyi, de csak mekköllōtt bizo neki mondanyi. Elejintē nevetēt is rajta, de osztán lēpīrongatta szēgīn idēs anyámot, hogyazīs csakollan babonás, ostoba asszon, — ho szōmme nē vīcsek, nēm nēném asszonnak mondom. No osztán mēgmagyarásztō, ho mijaza boszorkánnyomás. — Ö. A, horrá űl e mellire a zollannak kit mēgnyom, osztán a még nēm láttyo. — F. Dejsze Trézsi nēném nem aza. Hát lāsso ű vana, ho valaki hanyatt fekszik, e vir e mellire szá, osztán e lilēgzettyē elá, vāj hogya kezei vannak e mellire tīve. Mēg elīs hīszēm. Azēr csak nevettem űket, mikor e Börōndi Katīru aszonták, ho boszorkán nyomgya. — Ö. Hát persze hogye zurak mindēnt jobban akarnak tunnyi, minhogyan van. A hun tavó is bekīsīrtettik zsandárokke aszte szentasszont, ki Dudásékná gyōvendōt mondott. A pejg nēmīs csak ollan jōvasasszon fēlē vót, mindaki csak gyōgyītanyi tud, mer e még e gyōvendōt is mēgtutta jōsunyi. Ott e Szokoli Sándor, tánelis veszelōdik, ha akkorība idē nēm kerū aze szentasszon. — F. Dejszē nēmīs a gyōgyītotta ám ki, hanēm kihoszták neki előttō valónap e regēmēnc orvost, azosztán e taláto e bajját. Maga monta e Sándor, hogyēccēr nálunk vót. — Ö. Monta vaj nēm monta, azīs csakazēr monta, mer avve akar okosabbnak lácsonyi, ho nēm hīsz e sēmmiccsē. Má hogya mēgvót rondva, a bizonyos, azon pejg nēm segīt orvos. Má mikor járós kezdett lēnni Szelijékhō, gondútam ho nem szabadu ki e kōrmōk közū, mer csak szó ami szó — kōsztünk lēgyēn monva — e Līszka annyajīs érti azollasmiket, meriszē e zōregannya — Isten nyugosztalla — igaz ho nēm vóna szabad rosszat szōnyi e mēghōttakru — de csak ű mondom mi(n) hallottam, bizo tudva vót rula, ho boszorkán vót. Má ho másoccor mēnt e Sándor hozzájok, pogácsáve kīnáták. Abba pejg vót tīvē valami, űgyīs hallanyi hogy e lán hajábu ē szá, vaj más, tudomis mi e fenēt szoknak bele tēnni. Őlīg a hozzá hogy azután nēm csak szērdán, szombaton, vēsárnap este, de azēgy pintēkēt kīvīvē mindēn este nálok vót; hanēm e frīg mégīs csak bele esēt e szeretettyēkbe. Mer ho mēghōt e Sándor huga az e dērīk, szīp lán, īgēn sok dolog szakatt szēgīn idēsannyáro. Rászōrītották e Sándort, ho házassoggyīk. E Szeli Līszkát persze nēm hattákvóna evēnni neki, mer asztīs a házho akarta firho annyi e zaptya, mind ēgyedūt

lánt, de még szerettik vóna gazdagon is házosittanyi e Sándort. Ugy is tudod, hogy e páti Lajos Gizit szērēztik neki, kapott is velē mingyá egy ezéret, még még e bésósígbűjis osztozik e bátyáve. Őlig a hozzá, hogy el is mēntek e zaptjáve még e Kócsik sógoráve lán-nízóbe. Utánno másnap még e mēnt e Szeliékho — mer csak mégis szerettik egymást e Liskáve. Akkoris megkínáták vacsoráve. Évett valami csekillet — e zannyátu hallottam mondanyi, — de nojszē ho rosszujis lētt másnap. — F. Rosszujám szēgin Trézsi néném, mer ho Pátiba vótak, visszagyüvet firissen gyűttek, kivótak izzadva; Kócsikék előtt még megátok ē darabig, még e sógoruktu ekövetkēztek. E szē hidegēn fűjt, igēn átē járto. Má ho Szelijékho mēnt, nēm e legjobbban érēszte magát. — Ő. Úgyú, hidd csak, beszíhet nekēm akárki, csak aszondom én, ho mēgvót a' rondva. — De mitis akartam kihoznyi belüllő? segicsd csak megmondanyi; jábo e zōreg-síg csak meggyōngitti még e zēsztis. — F. Ű gondolom e jovasasz-szon... vaj akarom mondanyi szentasszonru akart mondanyi valamit. — Ő. Emliksžek má. Tudhatod tējis, ho má halánok is vát ēccēr e Sándor. Énis ippen nálok vótam, má e szentűtt gyērtját is megakar-tok gyűjtanyi. Én talátom mondanyi e zannyának, ho jóvóna emēnnyi e szentasszonho, tán tunnajis segittenyi rajta. A még szēgin egisszen odájig vót, assē tutta mi csinýá. Még soká ősztokēnyi kōllött, hogy e tuttuk tuszkunyi. Én kerestem e suglattyokba egy új szegētt zsebbevalót e szentasszon számáro, mer csak aszt kōllött neki annyi. Má csakmēn handoklanyi (igy!) kezdett e Sándor, osztán e zaptja ē kalán orvosságot tōtött e szájabo. Ippen mikor e szentasszonná lēhetētt e zannya, ēccēre csak mēgkōnnyebbēdētt, szép csōndessen e szunt. Nēm várhattam még, ho főibreggyēn, de osztán hallottam, hogy akkor for-dut rajt jobbra a nyavalája. — F. Hát hogyan gyōgyította még a szentasszon? — Ő. Ja, idēs gyērēkēm azt nēm lēhet tunnyi, mer aszt mindēnkinek mēghatta, ki bevót hozzájo, hogy aszt sēnkinek sē szabad e mondanyi amit ű tēs. Aszt mēgmonta e Sándor annya, hogyaszt is mēggyōvendūtō e Sándorru, ha mas főgyōgyu — de hozzá tēttē, ho csak ű gyōgyu még, ha e zannya azt is mēgfogaggya tiszta szűvibū, ho még e legēső poroseccijove e megy reg-Márija-Celbe — még szerencsēs lēs e zīletē sora, gazdag lánt kap, — iszē ahun elis vēttē e Lajos Gizit — zelső gyērēktyék — hacsak valami különős dolog nēm gyün közbe, fi lēs; mégis lētt, pejg ē vacakos, erős gyērēk. — F. Nojszē azám, e minap láttom szegín őregannya nēm gyōzneki ölōget örūnyi. Ugyis annyit őtō magát e lányo után, itnap e rít értē. Innejtō kētesztendejē lēs, hogy e vettē e zIsten, osztán csak nēm rigēn is még jászuta. — Ő. Dejehidd én magam is sokszor mēgsi-rattam ű magamba. Ē jó dūgos, beszīdēs lán vót. E padom vigibe szokott ányi e templomba; ēccēr is lēsētt e zókulám toktya, mē sōrin vót főkapnyi. Osztán még ha láttom, mindig aze szēgin Gersik Fáni gyutott eszēmbe; szakasztott ollan vót, akárcsak a lētt vóna elōttem. A vót e legjobb lánkori pajtásom. — F. Mi is törtint avve még? Ha jó emlíksžek idēs anyámtu hallottam, ho ludvérc vaj mi e manó járt hozzájo. — Ő. Ej bizo azám idēs lōlkōm, — e zisten

büntessé még e csuf partikáját. Azuta sē hallanyi, ho járno valakiho. — F. De hát igaz lett vóna? — Ö. Igaz-e? minhogiitt vagyok, ollanigaz a. E magam két szemive láttom, minmast tigēd; ha rá gondolok is, kiráz túlō e hideg. Még abba ezidőbe énis otthon vótam e zószezen, ippen Gersikék mellett vót e házunk. Min-dafélē ēkkor-béli gyērēkēk, együtt csōktünk-lōktünk kicsin korunktu fogva. Má ho lánkorba kerūtünk, e vót ēccēr Bozsokra bucsura e Fáni. Ott ismerkēdētt még ē hēgyallai leginnye. Még is kirtē e Fānit, hogy ejārhosson hozzājok. Szip, dērik, még gazdag legin is vót, e Fāni bizo nēm mondott ellent neki. Még is gyütt hamarossan, má e rá követkēző vēsárnap, még azután is mindēn hētēn. De a Fāni a közbe e kezdētt fonnyi, min soványabb-soványabb lett. — F. Tán aze legin vót a ludvérc? — Ö. Dehogy a, dehogy a. A min később megtuttuk az e legin csak kéccēr vót e Fāninā, mer hamarossan mēghót hūlésbe. Hanēm annak e képibe járt azután e ludvérc. — F. Hátosztán hogyan tuttāk még rula, ho ludvérc? — (Folytatjuk.)

(Vas m. Német-Gencs.)

PEROVITS SÁNDOR.

Szólások.

- Meglípett, mint Károly Szemeréből.
- (Neki esett, mint a paraszt a paszujevésnek.
- (Boszus, mint a fja számár.
- (Két kutya hosszat sé látnyi. (Olyan sötét van.)
- (Baj van Kőpecén.
- (Tud a cigányok lován szántanyi (hazudni).
- Il-hal érte, mint a tót gyerek a szűrnadrágért.
- Il-hal érte, mint a köteles a kőcért.
- Ősszemegy, mint a morvai posztó.
- (Adott neki Isten szárnyot (észt), még se tud repűnyi.
- Kirakodott, mint Szillott a taplós.
- (Könnyen beszil, mint aki jó beőrlött.
- Ugy néz ki, mint a Koszos Pista Jēzus nevenapján.
- (Hirit se hallotta, mint Ihász Istók a hét szencsignek.
- Az Isten se kēvētāl rula. (Nem tehet róla.)
- Jobb az embernek ilētē, mint hōtta.
- Elment Barbacsra (Sopron vm.) becsületet tanűnyi.
- (Nizēget, mint a jó gyērēk.
- Nagyobb a szeme, mint a béle.
- Rājár, mint Vajdánē a vajára.
- Felőtözött, mint a vicai kepe.
- (Örű, mint a kutya a karónak.
- Akadík, mint Vitnyédēn a kenyér.
- (Ugy megijēdt, egy krajcár se maradt a zsebibe.
- (Beleveszett, mint a suszterinas a csirizes tálba.
- Nincs helye, mint Osliban a Jēzusnak.
- Okos, mint a beledi kos.

Olyan szegín, mint az árva ördög.

Amit vasvilláva ráarakott, azt géráblával lerángatja. (T. i. a dicséretet.)

Ma egy szürrel jobb idő van, mint ténap. (Nincs oly hideg.)

Nem nagy rist csinált. (T. i. ha olyan hal meg, aki vagy öreg, vagy nem hagy maga után utódokat.)

Könnyen van, mint a Botka Gyula Nagy-Lózsban.

Rálipett a csősz ökör a lábára. (Elérte a baj.)

Megkeveredett, mint Dezsöl a mellesben.

Megkeveredett, mint Gyépüék borgyaja.

Alázatos, mint a pap macskája.

Teszi magát, mint a Pankovics tehene.

Kipén kapták, mint a köszörüs a kutyáját.

Haragszik, mint a horvát ember a pénzér.

Világos, mint a vak ablak.

Kanyarít, mint a kónyi bika [vö. 25:428].

Azért, hogy én kicsiny vagyok, A királynak menyé vagyok. (Népdal.) (Minden katona a király fia, így aki katonát szeret, a király menyé.)

A bankónak nagy dőge van. (Népdal.)

Ugy beszél, mintha az ország szekérének rúdja mellett nőtt volna fel.

Hallgat, mint dió az iszkában.

(Sopron m. Nagy-Lózs.)

BALOGH JENŐ.

Tájszók és szólások.

I. Sárköz (Ócsény, Decs, Pilis, Nyék.)

ence mence: lári-fári.

legbakja: legjava.

kikupált: kifejlődött, fellábolt a betegségből.

nyanya: anya [így Veszprém m. is].

tóka: kacsa.

Szólhatnak akár szakadásig!

Ónossá lett: kétségbe esett.

Fene enné meg — bárcsak!

Húzta, halasztotta, mint a török a halálát.

Nem van ember én előttem.

Hát ű hová való? = maga hova való?

Megáll, mint a szamár a hegytetőn: bámul.

II. Harc-Szegárd-Agárd.

céda rékli: libegő női kabát.

melyet a boros hordóba illesztnek, hogy elébb ebbe öntsék

lőbi: nem testhez álló női kabát.

a mustot.

tőtiklő: alul nyitott csővű dézsza,

III. Kercseliget (Somogy m.)

kiséhetü: kisevő.

rackó: félig magyar, félig német

kontyos: az asszony nép csúfneve.

A *kutyalántosát*! (káromkodás).

nagyéhetü: nagyevő.

IV. *Ujvidék.*

- repülő* : testhez nem álló női kabát ; *hátrakaparocska* : paprikás.
 az, ami a *coki* (Dautova), a *leves* *téligróf* : telegraf (Kiskőrösön : *tele-*
 (Sükösd), a *bajkó* (Mélykút), *grám*).
 vagy a *röpike* (Baracska). *tőlemrottantott* : tojásrántotta.

V. *Pestmegyeiek* (Csanád).

- szapuró* : teknő. *Ne rēj rajom!* (Ne sírj, gyerme-
gyorsas : gyorscsárdás. kem).
lassus : lassú csárdás. *Nem kerül ki ennyi ebből a kapca-*
islangós bársony : hátraszorító kesz- *szárból* : nincs annyi pénze.
 kenő. *Nem tom, hogy gyut át a tehén*
kegyős bogárkám : becéző megszó- *a jégén* : mi lesz a dologból.
 lítás. † JENŐ SÁNDOR.

Találós mesék.

Csikmegyének gyergyói részében, különösen Borszék, Ditró, Remete és Sárhegy község lakói közt gyűjtöttem a következő *találós meséket* :

1. Erdőn vágják, falun ruházzák. (Terittórúd.)
2. Erdőn vágják, falun szóll. (Tiló.)
3. Erdőn vágják, falun szóll, s embér megbolondított. (Mozsika.)
4. Erdőn vágják, falun nagy urak imággyák. (Asztal.)
5. Erdőn vágják, hazahozzák s lelkés állatot tésznek belé.
(Féresztő-tekenyő.)
6. Erdőn vágják, s rétén nyerik, s minden háznál pofon verik.
(Szita.)
7. Tërpe zsidó mënybe néz. (Káposzta.)
8. Nyárba kukucsi, s télbe bubucsi. (Káposzta.)
9. Nekëm ojan lëjányom van, szösz a bele. (Gyërtya.)
10. Kirájnë ül székjibe, fejér öltözettyibe, könyve csëpëg ölibe,
mon' mëg hamar, miféle? (Gyërtya.)
11. Nekëm ojan gyermekëm van, ha fëlvëszëm sír, s ha letë-
szëm, halgat. (Lánc.)
12. Nekëm ojan kádam van, ha a hidból lesik [hiuból leesik?
A szerk.], nincs ojan kádár, aki ësszecsínájja. (Tojás.)
13. Ojan lovam van, aki maga alól a ganyét kihánnya. (Fúru.)
14. Ègylábu ficsur ezër johot öröz. (Mák.)
15. Künn ës áll, benn ës áll, s mëgës csak ëgy hejbe áll. (Ajtó.)
16. Fejér ëgyház ëgy lábonn áll. (Gomba.)
17. Ezër madár leszáll láb nélkül, s ëgy mëgëszí száj nélkül.
(A hó s a nap.)
18. Ezër juh mëgindul, s ëgy mëgsántul, s a többi min' mëg-
áll. (Szövës.)
19. Feketén bëmënyën, s vërëssen kijő. (Lapocka.)

20. Se teteje, se fekeke, s mégis a más megáll benne. (Kürtő.)
21. Úton menyén tőngöri [göndöri?] hátán viszi kendőrit, s ha nem szánám tőngörit, meggyútanám kendőrit. (Juh.)
22. Vörös kemencébe vörös lepén. (A száj s a nyelv.)
23. Négy bolond egymást kergeti, de sova utul nem éri. (Szekérekerek.)
24. A világot átaléri, s mégis egy tyúk átallépi. (Kerekvágás.)
25. Fán víz, s vízén kő, kővön vas, s vason hús. (Küszürü.)
26. Küjjel és szőrös, belől és szőrös s amibe beléhúzzák, az és szőrös. (A sapka, s a fej.)
27. Tavasszal eltemetik, s ősszel elévész, s ember elejibe teszi. (A pityókát a verembe.)
28. Négyen vadnak nagy kirájságba, ajtó-ablak nélkül csinálatlan házba. (Divó.)
29. Zöld burokba született, s a zöld burok kifeszített és az úrfi kijesett. (Divó.)
30. Az apja még se született, s a fija már a ház tetején járkal. (Tűz s a füst.)
31. Mik nehezebb, egy font sóje, vaj egy font tullu? (Égyformák.)
32. A vak miko'l lát? (Mikor ámat lát.)
33. Mikor az ember lefekszik, mi áll föl leg hamarabb? (A párna szége.)
34. Menyén, menyén, s még se áll, hanyot fekszik, s föl se áll, ágadzik, bogodzik, s mégse levedzik. (Fojóvíz.)
35. Pad alatt baksa, s vörös a hasa. (Üst.)
36. Utonn utfélen úrfiak ugrálnak. (Béka.)
37. Örökké mosdik, s mégis fekete. (Malomkerék.)
38. Menyén a medve, morrog a mája, tirttyög-vartyog a gagyája. (Malom.)
39. Ojan tyúkom van, a föld alá tojik. (Pityóka.)
40. Télén-nyáron melegittik, s mégis senki se melegedik mellette. (Pipa.)
41. Éttem sültet és, főttet és, de nem a világra jöttet; fán, fenn, a föld alatt; de mongyák még, mija? (Kivágtam egy kerek hompot, felvittem a fára, s arra az ágra ültem, a mik alatta vót, s ott éttem a húst.)
42. Édes anyám akkora kinyeret süttött, min' széjjes ez világ, s még mi a nagyobb? (A kemence.)
43. Hán font a hód? (Egy font, me' négy fértáj van benne.)
44. Métt épittik a támplomot? (Péndzér.)
45. Mét épittik a támplomot az út mellé? (Met az útra nem építhetik.)
46. A ki szombat szapúl, mikor mos? (Az üst ódala [kormos].)
47. Tojik hármát, köt tízet, s nevel négyvenezeret. (Szaporahagyma.)

48. Kerek, mind a picula, ráncos, mint a rokoja, s úgy szól, mind a furuja, mongyátok még, hogy mija? (Trombita.)

49. Az ég alatt egy daru, a daru vizszen egy szarut, a szaruba hét falu. (Egy grófnak vót hét faluja, azt eladta, s az árát tette egy szaruba, s a szarut egy daru elvitte.)

50. Mi mennyen bé a táplomba legelőbb? (A kócs.)

51. Mi mennyen bé a táplomba fejre? (A patkószög.)

52. Az Istennél küssebb, s a kirájnál nagyobb. (A halál.)

53. A vizszen mi mennyen keresztül irám [? A szerk.] nélkül? (A hang.)

54. Vékonyabb a sinórnál, s magosabb a torongynál. (Esső.)

55. Mi van a világon a legtöbb? (Vég.)

56. A táplomtorongyán a kérésznél mi magosabb? (A rozsa.)

57. Négy bolond egymást ugrassa, s két madár rebdés utánna. (Vetőfa [szövőeszék].)

58. Ezér madár összefogontozik, egy megsántul s a többijek min' megálnak. (Osztováta [szövőszék].)

59. Virágzik, s nem magzik, magzik, s nem virágzik. (Len.)

60. Nagy ángyomnak nagy inge, téméntelen sok főttya, s egy akasztás sincs rajta. (Cserepes, régi módi tüzelő.)

61. Most itt van, mos' mégcsip, most elményen, mos' meghal. (Szikra.)

62. Az erdőbe ojan négy fa van, ha örökétig ess és, mégés sova még nem veri. (Tehéntőgy.)

63. Kinek Isten akarja, az ablakonn és béagyja. (Világság.)

64. Sír a réce, sír, de nem tuggya métt, sokan fáradnak utánna, s benne egy csépp vér sincsen. (Mozsika.)

65. Ág ül ágon, ág észik ágat, s ág lát ág világosságánál. (Élt egy fiatal ember a feleségivel. Az ember vadászni járogatott. A feleségit örökétig kénoztá, hogy mongyon neki találós mesét, de min' kitalálta. Éccér, mikor mennyen vadászni, asz' mongya az aszszonnak: no, ha nekém, mire hazajövök, ojan találós mesét nem mondasz, amit én ki nem találok, vége léssz az életédnek! Az asszon fétette az élettyit, s azért arra vetemédett, hogy megölte a gyermekit, a mik akkor született, míg az ember vadászni vót. Megölte, s a bőrivél behúzta a kicsi-széket, s befestette, hogy ne láccoggyék; a húsát megvágta tokánnak, s a faggyából gyertyát öntött. Mikor az ember este hazajött, leütette a kicsiszékre, a gyertyát meggyütötte, s a tokánt elejibe tette. Mongya az ember, hogy: no, ha ojan találós mesét nem mondasz nekém, a mit én ki nem tudok találni, életédet vészem. Aszongy az asszon, no, én ojant mondok, hogy kíjed sova, míg a világ, asz' ki nem találja: Ág ül Ágon, Ág észik Ágat, s Ág lát Ág világosságánál. [Az embért Ágnak hitták, s a gyermekét és annak.]

MOLNÁR ANTÓNIA.

Tulajdonnevek.

Állatnevek a tír pákoknál.

Lónevek, a leghasználatosabbak: Szeles, Csinos, Bátor, Kesa, Piros, Szilaj, Sárga, Betyár, Veres, Szürke, Deres, Dobos, Fekete, Huncut, Kalandor, Dudás, Pajkos, Szőke, Lila, Mica, Ilka, Sajó, Gyula, Józsi, Dezső, Kati, Juli, Zsuzsi, Borca, Hikszo, Taurusz, Kálmán, Abszolon, Árpád, Ildó, Jóniusz, Noniusz, Póli, Ancsa, Romandó, Mici, Mucsi, Viktor, Serli, András, Bandi, Gábor, Irma, Imre, Juszi, Rózsi, Dombóvár, Katalin, Mari, Sándor, Liza, Juda, Jóska, Cegléd, Samu, Lucsa, Fáni, Linda, Huszár, Baka, Brúgós, Császár, Csendőr, Zsándár, Bojtár, Vándor, Bakancsos, Financ, Vezér, Lator, Rabló, Virág, Csillag, Sugár, Szellő, Irka, Kefe, Telek, Bimbó, Szikra, Hattyú, Szajkó, Szárcsa, Tatár, Rigó, Zivatar, Fukszi, Dáma, Bimbó, Bajusz, Fedő, Badár, Pára, Betyár, Fakó, Csengő, Fecske, Galamb, Holló, Bogár, Farkas, Lepke, Labanc, Vida, Szelid, Szennyes, Zoltán, Sánta, Bányás, Cica, Földi, Romandó, Fortéz, Ziza, Turcsi, Láncsmos, Feja, Cirko, Rezső, Longár, Fickó, Ciri, Putina, Bojgó, Csendes, Tréfa, Sámson, Poleszár, Turazó, Amási, Kelepcse, Irisz, Vóbán, Csincsi, Elvira, Csacska, Duhard, Adony, Henrik, Göndör, Rajkó, Dobos, Cimer, Nyerges.

Kutyanevek: Sajó, Bodri, Morva, Duna, Tisza, Nyitra, Berettyó, Szára, Katyica, Zongor, Slézinger, Kamilla, Bandi, Sanyi, Péter, Béla, Zsófi, Imre, Sándor, Miklós, Viktor, Szikszó, Dezső, Kálmán, Trézi, Samu, Panni, Bandi, Darázs, Hattyú, Farkas, Róka, Tigris, Fecske, Sárkány, Medve, Majom, Cinke, Bogár, Lepka [így!], Vitéz, Mécses, Fényes, Vadas, Héjas, Kurta, Gatyás, Gyilkos, Tarka, Göndör, Bojtos, Bundás, Filkó, Szarvas, Fakó, Veres, Fűrész, Gojó, Tábla, Bajusz, Csésze, Fige, Furoja, Bársony, Revolver, Csákó, Asztalos, Csizmár, Huszár, Bakancsos, Csendőr, Katona, Suszter, Szabó, Kaprál, Sintér, Financ, Zsakter, Bojtár, Labanc, Cigány, Hektor, Fidi, Császár, Citron, Verbin, Szegfű, Virág, Bimbó, Narancs, Firdik, Fickó, Hicsár, Szulya, Kutra, Tara, Lapaj, Tutyi, Burkus, Fincsi, Tolyik, Kuhár, Pirci, Csiszi, Pujdi, Faniko, Vigyázz, Pincsi, Futykora, Buksi, Nyitlag-Inag (gulyás kutyája,) Kabilku, Tiszi, Fitying, Zangár, Livona, Dili, Kumindás, Urfi, Pici, Taki, Parni, Suhaj, Bikszli, Kuti, Buro, Putra, Tvityi, Pender, Libincs, Szulyka, Matrec, Bukszli, Ikszli, Korti, Katisz, Kutyus, Petyko, Komondor, Buhti, Mitvisz, Csárdás, Boszora, Peres, Sárgo, Sántás, Fire, Legény, Cingi, Murci, Lityko, Bokes, Kecská, Hajós, Buhto, Csatro, Kopó.

Szarvasmarhanevek: Daru, Fecske, Túzok, Vizsla, Szárcsa, Holló, Virág, Rózsa, Kecskerágó, Mandula, Hegyes, Vidlász, Gyöngyös, Kajla, Gatyás, Barna, Cifra, Pisze, Tarka, Tornyos, Fakó, Nyalka, Csengő, Lámpás, Piszre, Kicsinya, Lamos, Gyémánt, Piktör, Samu, Ficskó, Kőrmös, Bojtár, Szarvas, Szajkó, Csajla, Csopka, Csonka, Homály, Piros, Borzos, Zsula, Kukora, Kosztra, Bori, Zsófi, Kata,

Juli, Réka, Trézi, Rózi, Labanc, György, Mancsi, Manca, Zsidó, Csákó, Bimbó.

Macskanevek: Géza, Hicsár, Juci, Ila, Nándor, Cica, Sándor, Kandúr, Vándor, Micuri, Hófehérko [így!], Margita, Julcsa, Mici, Muhák, Péter, Bolha, Zuza, Círóna, Cirkusz, Anicsa, Pipkár, Ziza, Rozi, Kolompos, Kandi, Laci, Ilus, Bandi, Gyuri, Katica, Néma, Marci, Zsófi, Mókuska, Cili, Zsandár, Jani, Nyulacska, Jucika, Kata, Laco.

Sertésnevek: Bogár, Taro, Labanc, Tatár, Göndör, Rigó, Fickó, Ladány, Bojtár, Virág, Tarka, Icig, Lécses, Agár, Matyi, Sugár, Sörgó, Sanyi, Csákó, Mancsa, Juszka, Büszke, Cigány, Vadas, Farkas, Széka, Zsandár, Léci, Lompos, Sugár.

Juhnevek: Vésze, Matyi, Bandi, Julcsa, Malcsa, Géza, Vezér, Hattyú, Samu, Pista, Muszi, Kecske, Tompos, Berta, Irma, Kati, Badár, Rúgós, Zsandár, Finánc.

(Nyiregyháza, Ujtelektanya.) STOLL ERNŐ.

IZENETEK.

Gy. A *himpellér* szóhoz talán csak véletlenül hasonlít a kegyed említette hienc *Hiemperl*, léhűtő, mely állítólag ebből lett: *Hühnerpepperl*, tyúktolvaj (*Pepperl*: Jóska, Pepi). A *himpellérről*, mely kontárt és léhűtőt jelent, rég kimutatták, hogy német *Hümpeler*, *Hümpeler* szóból lett. Lehet, hogy a hienc szó is csak ennek a változata.

B. J. Értésítése szerint az akóló pálcát *vizérnek* és *vizírnek* mondja a nép; de hol? A MTsz. csakis *fűzér* alakban ismeri a *Visierstabot*.

Beérkezett kéziratok. Katona L. Az EhrC. hibás fordításai (vége). — Joannovics Gy. Helyreigazítások. — Schön J. Jelzők. — Hodács Á. Az -i és -ü melléknévképző. A purgatorium magyar neve stb. — Bérczi F. A német-m. szótárhoz. — Weiner I. Gúnyversek stb. — Fodor I. Tájszók. — König Gy. Nyelvünk változása. — Farkas Anna. Regölés.

Válaszokat küldtek: Bagyary S. Bánhidi J. Belányi T. Bezzerédj A. Borsodi L. Csenkei Á. Cserép J. Fodor Ig. Hodács Á. Kádár L. Kertész M. Paal Gy. Patyi I. Rittner J. Surányi K. Szentkirályi K. Versényi Gy.

Beküldött könyvek. Acsády I. A magyar birodalom története. Két kötetben. 12 füzet (1—1 füzet 60 f. Athenaeum). — Gyomlay Gy. Bölcs Leó taktikája mint m. tört. kútforrás. (Akadémia. 1 k. 20 f.) — Fraknoi V. Emlékbeszéd Szilágyi S. felett. (Akadémia. 2. k.) — Schrauf K. Magyarországi tanulók külföldön IV. (Akadémia. 12 k.) — Kőrösi H. és Sztojanovits J. A magyar lant. (Wodianer 5 k. — Forrai S. A m. gyorsírás tankönyve 3. kiad. Vitairási rész. [(Wod. 1 k. 20 f.) — Fekete J. Az erkölcs élettana. (Bpest, Márkus S. 1 k.)

Wasiljew J. Übersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben und Religion der Wotjaken. (Helsingfors, a Finnugor tarsaság kiad. Ára finn márka.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

III.

A hangváltozás fizikai és lelki oldala. A hangváltozás fajtái. Az egyéni hangváltozás. Hangváltozás és hangcsere. Nyelvkeveredés. Az általános hangváltozás. A szabályos és szórványos hangváltozások. A hangoknak képzetársulási érintkező és távolba hatása.

A 'Néplelektan' harmadik fejezetét (amelyben Wundt a beszédhangok psycho-fizikai fejlődését tárgyalja), félrehagyva, ismertetésünkben a negyedik, a hangváltozásokról szóló fejezetre térünk át, amely a gyakorlati nyelvészt is közelebből érdekli. Hogy azonban Wundt fölfogásának és fölosztásának elvi jelentőségű eltérése lehetőleg kidomborodjék, talán helyén való lesz az ellentét kedvéért röviden utalni az újgrammatikus* iskola elméletének idevonatkozó főbb pontjaira.

Midőn a 19. század második felében a nyelvkatatók először tettek kísérletet a hangváltozás jelenségeinek rendszerezésére és elméleti megokolására, kétségkívül az az általánosan elterjedt fölfogás vezette őket, hogy szorosabban vett törvényszerűségről csak a fizikai életben lehet szó, míg a lelki folyamatok alakulása nagyrészt a véletlentől függ. Érthető tehát, hogy első sorban arra törekedtek, hogy a hangváltozást fizikai föltételektől függő folyamatnak bizonyítsák. A hangtörvény szerintük a szigorú fizikai törvényszerűség képviselője; hasonló hangtani föltételek mellett — egy és ugyanazon nyelvközösségen belül — a hangok változása egyöntetűen megy végbe. (A hangtörvények kizárólagosságának elve.) Ez egyöntetűséget azonban tudattalan lelki erők közbejátszása (analógia) néha-néha megzavarja. Ha a latin nyelvben a szabályos *october* alak mellett *octember* is előfordul, a *september*, *november*, *december* alakok képzetársulási hatása

* Rövidség okáért a Herbart-Steinthal-Paul-féle nyelvélektani irányt e ma már kissé szokatlan névvel jelölöm.

nyilvánvaló. A hangtörvény mellé fölvelték kisegítő elvnek az analógiát, amely, midőn a »kivételek« lélektani magyarázatát adja, csak megerősíti a hangtörvények kizárólagosságának elvét.

Kezdetben a képzettársuláson alapuló analógiás hatást nem ismerték el a természeti törvény módjára, 'vakon' működő hangtörvénnyel egyenlő rangú tényezőnek. E régi rang szerinti osztályozás némi nyoma még föllelhető az újgrammatikus iskola ama módszeres követelésében, hogy »analógiás magyarázat csak kivételesen és csakis abban az esetben alkalmazandó, ha a kérdéses hangalak a hangtörvényekből semmiképen nem magyarázható«. Később, midőn a kutatás tere bővült, a lélektani mozzanat mindinkább előtérbe lépett s mint a hangtörvénnyel egyenlő fontosságú magyarázó elv kezdett szerepelni, annyival is inkább, mert az a sajátságos helyzet állott elő, hogy a nyelvtudomány a hangtörvények szerint történő 'szabályos' változásnak nem tudta okát adni, míg ellenben az ú. n. kivételek a képzettársulásban kielégítő magyarázatukat lelték.

Azonban a rangbeli megkülönböztetés megszűnése nem vonta maga után a minőségi megkülönböztetés megszűnését. Ragaszkodtak ahhoz az elvhez, hogy a föltételeknek ama kettős sora, amely a hangváltozásokat meghatározza, két teljesen különemű területhez tartozik; a 'fizikai' föltételektől függő hangváltozás nem engedi meg a lélektani magyarázatot, sem viszont a lélektani a fizikait. Pedig a hangváltozás fizikai és lelki tényezőinek ez a merev kettéválasztása annál kevésbbé volt jogosult, mert, mint említettük, egyelőre még a szabályos hangváltozás indító oka sem volt tisztázva.

Csakugyan: éppen olyan valószínű az a föltevés, hogy a szabályos hangváltozás végső oka az ember lelki szervezetének lassú elváltozásában van, mint az az általánosan elterjedt elmélet, hogy tisztán külső hatások, éghajlat, táplálkozás stb. az ember testi szervezetét átalakítják s ebben az átalakulásban a beszélő szervek is részt vesznek. Az a tapasztalati tény is, hogy a hangtörvény és az analógia sok esetben egymás működését gátolja, tehát egymással valamilyen kapcsolatban van, sokkal érthetőbb abban az esetben, ha az analógiát és hangtörvényt nem különemű erőknek tekintjük, hanem föl tesszük, hogy mindkettőnek az alapja az ember testi-lelki szervezetében van. Az ember nem pusztán természeti tárgy, de nem is szellemi lény, hanem mind a kettő egyszerre:

„psycho-fizikai” szervezet, és életnyilvánulásai közül első sorban a nyelv az, amely e kettős működés jegyét kétségbevonhatatlan módon magán viseli. Föltenni már most, hogy van olyan általános nyelvi folyamat, amelyet csupán fizikai vagy csupán lelki tényezők határoznak meg, már eleve is önkényes elvonásnak tűnik föl. A hangváltozás egyes fajainak lélektani elemzése valóban arra az eredményre vezet, hogy lelki folyamatoktól független s csupán fizikai föltételektől meghatározott hangváltozás fölvételének semmi belső valószínűsége nincs.

Mindazon kérdéseknél, amelyek a néplélektan körébe tartoznak, így tehát a nyelv jelenségeinél is, első sorban az egyén és a közösség viszonya jön tekintetbe. Az általános szabálytól való eltérés mindig az egyes emberben indul meg, de az egyéni eltérés csak kedvező föltételek mellett lehet általánossá. Így van ez a hangváltozással is. Az átlagos kiejtéstől való eltérés is természetszerűleg eleinte az egyéni hangképzés sajátása. Első föladatunk tehát az egyéni hangváltozás fajait vizsgálni, s csak azután kutathatjuk azokat az általános föltételeket, amelyek mellett az egyéni eltérés az egész nyelvközösségben elterjedhet. A fejtegetésnek ez a sorrendje annál ajánlatosabb, mert nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy ugyanazok az okok, amelyek az egyéni hangváltozásnál hatottak, hatnak az általános hangváltozásnál is. Emellett a kiejtésnek egyéni eltérései alkalmat adnak arra, hogy a hangváltozás egyes fajait mintegy keletkezésük pillanatában figyelhessük meg, míg az általános hangváltozás legtöbb esetben mint bevégzett tény áll előttünk; okaira csak az egyéni hangváltozásból vett analógiák segítségével következtethetünk.

A hangképzés élettani természetéből következik, hogy a hangváltozás az egyes emberben általában véve kétféleképpen mehet végbe: vagy lassanként, fokról-fokra ($aa_1 a_2 \dots a \dots o$), vagy pedig hirtelen, átmenet nélkül, mintegy ugrással (pl. $q > p$; **pinque* > *quinque*). Az előbbi esetben, a szorosabb értelemben vett hangváltozás esetében, a kezdő és a végső fokot számtalan közbeeső hang kapcsolja össze; az utóbbinál, a hangcserénél, az átmeneti hangok hiányzanak. A lassú hangváltozásra alkalmat ad a hangképzés ingadozása, a hangcserére a hibás hangképzés; ezekhez járul még harmadik okul az idegen nyelvelemek hatása.

A szabályos hangképzés ingadozása nem jelentéktelen.

Ugyanazon hang bizonyos határokon belül ingadozhatnak (az egyéni kiejtés átlagához viszonyítva), anélkül, hogy arról a beszélő vagy hallgató tudomást venne. Természetes ki kell zárunk azokat az eseteket, midőn a kiejtés tárgyi föltételek (pl. a környező hangok) hatása alatt változik; az ilyen esetekben tulajdonképen két különböző hanggal van dolgunk pl. *én* és *engem* (tkp. *engēm*).

Még jobban eltér az egyesek hangképzése valamely nyelv-közösség kiejtésének átlagától; hiszen csak ez teszi lehetségessé, hogy ismerősünk hangját ezer közül is megismerjük.

Az ingadozás vonatkozhatik a képzés helyére, a hang tartamára, erejére és a hangszín magasságára is. A hangképzésnek a négy főterületére kiható ingadozás, valamint ezek egymásra hatása folyvást lehetővé teszi a lassú hangváltozást. S valóban már az egyes ember életében, különösen, ha az általános pszichikai fejlődésre a nevelés, műveltség, érintkezés különösen is hatással van, folytonos hangváltozás megy végbe, amely nemzedékről nemzedékre természetsszerűleg csak fokozódik.

A hibás hangképzés folytán keletkezett zavaroknál a rendes élet jelenségeihez már kórtaniak is járulnak. Az idetartozó eseteknek általában véve három főosztályát különböztethetjük meg: 1. a beszédhibákat (az úgyn. dyslaliákat: hebegés, dadogás stb.), 2. a hangkeveredéseket (paralaliák), 3. a szókeveredéseket.

A dadogást, hebegést vagy a kerületi hangképző szervek hibás alakulása vagy a központi beidegzés (innervatio) zavarai magyarázzák, vagy, s talán ez a leggyakoribb eset, mindakettő egyszerre. Mindig egyéni föltételektől függnnek, s az egyénnel együtt el is tűnnek.

A hibás hangképzés másik két említett faja eleinte szintén az egyes emberre szorítkozik ugyan, de kedvező föltételek mellett általánosan is elterjedhet. A hangkeveredés rendes kísérője a szórakozottságnak, az akarat fegyelmezetlenségének, a túlságos sietésnek. Így támad a hangok, szótagok, szavak közbeszúrása, vagy egyéb hangtöltelék a gondolatmenet megakadásánál, egyes hangok, szótagok kihagyása elsietett hangképzésnél, a rend fölforratása, az elővétel, ha a szóképzetek a beszéd folyását megelőzik, vagy végre egy-egy hangnak utólagos hatása.

A szókeveredésnél (szövegyítés, kombináló szóalkotás, contaminatio) valamely szóhoz egy más, hangalakra vagy jelen-

tésre nézve rokon szó társul, s a képzés rendes lefolyását megakasztja; az eredmény rendesen a két egymással társult szó részeiből alakult hibás összetétel, pl. *szürkönyet* = *szürkület* + *alkonyat*; *csokréta* = *csokor* + *bokréta* (vö. Simonyi Zs. Kombinaló szóalkotás. 1890. Nyr. 19: 75, 125, 498; 20: 14, 39, 104, 407, 450, 543; 24: 129).

Ide tartoznak azok az esetek, midőn a kapcsolat a képzet és a szó között olyan gyöngé, hogy egy hasonló hangalakú szó a helyeset egészen kiszoríthatja pl. *Gregorius* ehelyett *chirurgus* (Fr. Reuter). Ide kell sorolnunk végre a gyermeknyelv hibás szóképzéseit, amelyek különösen a 3.—6. életév között olyan gyakoriak, hogy sokan a rendes nyelvhasználat analógiás alakulásait is a gyermeknyelv e jelenségeire akarták visszavezetni.

A hibás képzés most tárgyalt fajai annyiban megegyeznek egymással, hogy mindig tudattalanul folynak le; a beszélő is rendesen csak későn, vagy egyáltalában nem vesz róluk tudomást.

Az egyéni hangváltozásnak harmadik oka Wundt szerint a nyelvkeveredés. Annyiban kétségtelenül igazat kell adnunk Wundtnak, hogy a nyelvkeveredés élettani és lélektani kísérő jelenségeinek kutatása sokkal fontosabb az általános nyelvfejlődés megértése szempontjából, mintsem eddig tartották, de az is kétségtelen, hogy azok a tételek, amelyeket Wundt kutatásai alapján fölállít, kissé korai elvonásoknak tűnnek föl s jogosan hívták ki Sütterlinnek különben nem mindenütt mélyreható bírálatát.

Egy bevándorlónak a nyelve az idegen nyelvközösségben rendesen hirtelen és nyom nélkül eltűnik; egy összetartozó csoport már jobban ragaszkodik anyanyelvéhez, tehát jobban hat környezetére is. Rendesen a műveltebb faj adja át nyelvét a műveletlenebbnek, s nem megfordítva; ezért az eltanult idegen nyelv rendesen kevés változást szenved, míg ellenben azoknak az anyanyelvét, akik az idegen nyelvet megtanulják, az idegen elemek eltorzítják. A nyelv egyes alkotó elemei különbözőképen viselkednek a műveltségek e küzdelmében: legkönnyebben terjed át a szókincs, legnehezebben a mondatkötés és szóképzés, mert ezek a képzettársulás sajátos törvényeitől függnék.

Evvel szemben nem az átvevő nyelv hanganyaga szenved változást, hanem az átadóé, és pedig annál inkább, minél alacsonyabb műveltségi fokon áll az átvevő nyelvet beszélő nép. Az idegen hangot már hallás közben áthasonítjuk saját nyelvünk hangjaihoz, az utánképzésnél az idegen hang képzése ismét eltolódik

a begyakorlott képzések hatása alatt. Az elzászi németek pl. elég tiszta kiejtéssel beszélnek franciául, de a saját német beszédjükbe kevert francia szavakat és szólásmódokat eltorzítják a német hangképzés hatása alatt. E tények eléggé bizonyítják, hogy az egyes ember a hagyományozott hanganyaggal szemben úgyszólván tehetetlen; hiszen a nyelvnek éppen hangjellemében nyilatkozik meg a tömeg hatása, amely az egyéni eltéréseket csakhamar elsímítja.

A hangváltozás egyes fajainak vizsgálatában mindig az egyéni hangváltozásokból kell kiindulnunk, de emellett keresnünk kell azokat az általános föltételeket, amelyek mellett az egyes emberben végbemenő változások az egész nyelvközösségben elterjedhetnek.

Az általános hangváltozás alapformái a szabályos és a szórványos változás. Ez a logikai és alaki megkülönböztetés összeesik a lélektanival, amennyiben a szabályos hangváltozás egyszersmind állandó is; a nyelvközösséghez tartozó egyének egész testi-lelki szervezetének lassú változásából magyarázható. Ezzel szemben a szórványos változásokat az egyes nyelvelemek képzettársulása s egymásra hatása okozza.

Mivel a hangváltozások felsorolt formái egyidőben hatnak, a nyelv állandóan több egymást keresztező törvény hatása alatt van, úgyhogy mindegyikük csak akkor érvényesülhet, ha hatását egy erősebb törvény meg nem semmisíti. Mind e törvények az embernek testi-lelki szervezetében gyökereznek, mégis azzal a különbséggel, hogy míg a szabályos hangváltozás föltételei állandóan megvannak, mivel az egész szervezet átalakulásával vannak kapcsolatban, addig a szórványos hangváltozás föltételei csak bizonyos esetekben érvényesülhetnek. Mind a két fajta hangváltozás törvényszerűleg megy végbe, csak a törvény szót alkalmazzuk mind a két esetben más-más jelentésben: a szabályos hangváltozások törvénye tapasztalati törvény, amely közvetlenül a hangjelenségekre vonatkozik; a szórványos változások törvényei ellenben az általános képzettársulási törvények. Amíg tehát amott csak egyforma természetű hangok esnek ugyanazon törvény hatáskörébe, addig itt a hanganyag szempontjából egyáltalán nem hasonló esetek is ugyanazon képzettársulási törvény hatása alatt állhatnak. A szabályos hangtörvények közelebb állnak magukhoz a jelenségekhez, mivel a testi-lelki fejlődés amaz általános törvényei, amelyekről függenek, előttünk nagyrészt ismeretlenek, míg a

képzettársulási folyamatok, amelyek a szórványos hangváltozások alapjai, tudásunkhoz állanak közelebb.

A szabályos hangváltozás okait kutatva, Wundt sem tud végérvényes vagy legalább egyelőre minden habozás nélkül elfogadható eredményekre jutni. Fölfogása talán csak annyiban új, hogy a fejlődő műveltség hatásának nagyobb fontosságot tulajdonít, mint eddig szokás volt. A fejlődő műveltség meggyorsítja a képzetek lefolyását és evvel együtt a beszédet is. Evvel függ össze a ritmus és hangsúly megváltozása is, s ennek természetesen a nyelvben is nyoma marad.

Általánosságban elfogadhatjuk, hogy a műveltség fejlődése közvetve hatással van a nyelv hanganyagára; annál kényesebb dolog ez elvnek gyakorlati alkalmazása. Wundt az egész germán és új fölnémet hangmozdítást a beszédütem meggyorsulásával hozza kapcsolatba. Ez ellen rögtön kész az ellenvetés: hiszen a beszéd gyorsulása, a műveltségi hatások következtében, állandó természetű; miért szorítkozik hát a hangmozdítás a germán nyelvek életének egy bizonyos korszakára? Erre a kérdésre már Wundt is adós marad a felelettel.

Bonyolult jelenségekkel szemben nem az okok egységét, hanem az okok összetettségét kell magyarázó elvnek fölvenni. A szabályos hangváltozás is ilyen összeszövődött okok okozata; éghajlat hatása, nyelvkeveredés, műveltség fejlődése, s ezzel együtt a beszélő ember lelki és testi szervezetének megváltozása idézi elő a hangváltozást; de az eredményben már hiába keressük az egyes összetevő erők hatásának nagyságát és irányát.

A szórványos hangváltozások csoportjában Wundt megkülönbözteti a hangok képzettársulási érintkező hatását (associative kontaktwirkung der laute) és a hangok képzettársulási távolba-hatását (associative fernwirkung der laute).

A »hangok képzettársulási érintkező hatása« névvel Wundt azokat a hangváltozásokat jelöli, amelyeket a nyelvtnak eddig a hasonulás és hasonaltalanulás fejezetében tárgyaltak. Közös föltételük, mind a közvetett, mind a közvetlen érintkezésnél, hogy az egymásra ható két hang egyideig együtt legyen a tudatban.

Steinthal az előreható hasonulást mint lelki folyamatot szembe állította a hátrahatóval, mint mechanikai folyamattal. Wundt jogosan tiltakozik e megkülönböztetés ellen. A beszéd

folyamán minden hangelem kettős lelki hatásnak van kitéve: hatnak reá egyrészt a következő, a tudatban már fölc sillanó képzetek, másrészt a már kimondott szavaknak és szórészeknek a tudatban még visszamaradt képzetei.

Hogy e hatások közül melyik győz, az mindig sajátos körülményektől függ. Ahol a hátraható hasonulás gyakoribb, föl kell vennünk, hogy a gondolatfolyamat leginkább előre, a jövőendő képzetek felé irányul; a képzeteknek ezt az előretörését a beszéd gyorsulásával hozhatjuk kapcsolatba; ez viszont, mint fentebb láttuk, a fejlődő műveltség következménye. Az előreható hasonulás ellenben tulajdonképen a hangismétlés egy fajának tekinthető, s így az előbbinél mindenesetre eredetibb folyamat.

Az előreható érintkező hatásnál a megelőző hangképzés mozgásérzetén kívül az épen kiejtett hangok akusztikai hatása is szerepel; a hátraható illeszkedésnél csak a tudatba toluló mozgásérzet működik.

Mind az előre-, mind a hátraható érintkezési hatásokat azok a képzettársulások magyarázzák, amelyek a kiejtett hangelemeket a megelőzőkkel és a következőkkel összekapcsolják. A hasonulásnál a képzettársulás közvetlen és egyidejű. Az indukáló hang (Wundt használta műszó) oly módon hat az indukáltra, hogy a tudatból vagy teljesen kiszorítja, vagy legalább magához hasonlóvá teszi. A hasonulás folyamata tehát lélektani értelemben is hasonulás (vö. Wundt: Grundr. der Psychologie³ 270. lap).

A hasonlalanulás esetében a képzettársulás, egy más után, az indukáló hang az indukálttal csak időbeli egymásutánban képzelt egésznek alkot, vagyis csak annyira hatnak egymásra, hogy az egész szó ejtése könnyebb legyen. Hiszen a hasonlalanító folyamatot, mihelyt az 'egymásutáni' képzettársulás egyidejűvé válnék, rögtön hasonulás váltaná föl.

A hangok képzettársulási távolba hatása címén Wundt a hasonulásnak oly eseteit tárgyalja, amelyeket a nyelvtudomány eddig, a hatásnak külső eredményét tekintve, analógiás alakulásoknak nevezett.

Wundt osztályozása némileg eltér az elfogadott fölosztástól. Paul tartalmi és alakai csoportokat (és alakulásokat) különböztetett meg, aszerint, amint ugyanazon szónak (vagy fogalminlag rokon vagy ellentétes szavaknak) különböző alakjai társulnak (*ház, háznak, házak, házasság*....) vagy különböző, de egy

nyelvtani osztályba tartozó szavak kapcsolódnak (*háznak, embernek, népnek*; *mentem, futottam, ettem*...). Wundt a Paul-féle tartalmi csoportból különválasztja azokat az eseteket, mikor a képzettársulás alapja a fogalmi rokonság, s fogalmi hasonulásnak nevezi; az összes többi eseteket nyelvtani hasonulás néven foglalja össze.

Mind a két főcsoport két-két alcsoportra oszlik; a fogalmi hasonulásnál aszerint, amint a fogalmak rokon- illetve ellentétes értelműek; a nyelvtaninál pedig megkülönbözteti a belső (Paulnál tartalmi) és a külső (Paulnál alak) hasonulást.

Ami e jelenségeknek lélektani magyarázatát illeti, Wundt az analógiás hatás összes fajait lelki asszimilációknak tartja. Asszimiláción az egyidejű képzettársulás oly fajtát érti, amely-nél a szereplő képzetek egyes elemei egymáshoz hasonulnak. A nyelvi hasonulás esetében is nem egyes szavak, hanem egész szócsoporthatnak, s másodszor nem egész szavak, hanem csak egyes szóelemek, míg a többi elemeknek semmi hatásuk nincsen. Így Wundt szerint az ilyen esetekben mint *starb* — *sturben* — *starben*, az *a* az indukáló hang és az *u* az indukált, vagyis *u* helyett *a*, nem pedig *sturben* helyett *starben*. Hogy ez csakugyan minden egyes esetben úgy van-e, s hogy nincsenek-e olyan esetek is, midőn mégis egész szavak képzettársulási hatását kell fölten-nünk, egyelőre alig tekinthető véglegesen megoldott kérdésnek. (Vö. Delbrück, Grundfr. 111. l.)

Az ú. n. »analógiás alakulások« csak egyes elszigetelt esetek, amelyekben a rendes nyelvhasználatból való eltérés miatt az elemi lelki erők működése szembeötlőbb. Tulajdonképen a beszélés folytonos analógiás képzés és hasonítás. Ha valamely nyelvet folyékonyan beszélünk, minden habozás nélkül képezzük a főnév eseteit, az ige alakjait, anélkül, hogy őket minden egyes esetben külön megtanultuk volna. Valóságos lappangó paradigma-szerű képzetsorok vannak bennünk; nem egyes önálló képzetek, hanem elemi működési készségek (*functionale dispositionen*), s ezek közül esetről-esetre az hat, amelyikre nézve a tudat állapota éppen kedvező.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

KÉT OLÁH JÖVEVÉNYSZAVUNK.

Furulya. Miklosich szláv eredetűnek tartja; minthogy azonban Gyarmathinak *virelya*, *fürelya* alakjai koholtak (vö. 30: 40), világos, hogy egyeztetése téves. Halász Ignác szerint (17: 302) a szerbben *frula* alakban fordul elő. Ebből mindenestre kifogástalanul lehetne ugyan megmagyarázni szavunkat, de nekem mégis aggodalmaim vannak a szerbből való származtatása ellen. Én azt hiszem, hogy hozzánk az oláhból került.

A furulyának irodalmi oláh neve *flüer*. Megkeresem Cihac szótárában és nagy meglepetésemre azt látom, hogy — a magyar elemek sorában közli. Sőt még külön is megjegyzi, hogy »vient sans aucun doute du magyar«. De akármilyen kétségtelennek veszi is Cihac a *flüer* magyar eredetét, ebben az esetben határozottan tévedett. Mai *furulya*, *furuglya*, *furolya* alakjainkból semmiesetre sem származhatott. Az oláh nyelv magyar elemeinek hangalakbeli tanulságai ennek határozottan ellentmondanak. A nyelvtörténetünkben kimutatható régibb *frulya* alakból talán még kimagyarázható volna valahogy a *flüer* s még inkább a táj-szólásbeli *flüerä*, — ha az *r-l* helycseréje az oláh nyelvnek volna jellemző vonása, nem pedig a magyaré, s ha egyáltalán föltételezhető volna, hogy az oláh, a legpásztorabb pásztor, a magyartól vette volna az ő pásztorsípját, vagy bár csak nevét is. Nem. Hogy az oláh *flüer* a magyar *furulyá*-ból származnék, azt nem tartom se bizonyíthatónak, se valószínűnek; s természetesen Alexics is kihagyta az oláh nyelv magyar elemei sorából. De nagy mértékben valószínűnek tartom az ellenkezőt; hogy a mi *furulyánk* oláh eredetű.

Nekem csak egy nagyobb oláh szótáram van, Cihacé, s ő csak az irodalmi *flüer* alakot közli, de saját tapasztalatomból tudom, hogy él e mellett még egy népies *flüerä* (olv. *flüjrë*) alak is, amely mint oláh jövevényszó a délvidéki sváb nyelvjárásban is megtalálható. Azt hiszem, ebből a népies *flüerä*-ből származik a mi *furulyánk*. A magyarázat kulcsát a már említett régibb *frulya* alak adhatná kezünkbe, amelyet a NySz. Apor Metamorphosisából, tehát erdélyi íróból idéz; az igaz, hogy csak kérdőjellel. Nem tudom, hogy mi volt e kételkedés oka, de én azt hiszem, hogy a kérdéses alak az *l* és *r* hangoknak ismeretes helycseréje útján egészen természetesen keletkezett az oláh *flüerä*-ból. Hogy a szóvégi *ä*-ból (amely az oláh szóban inkább *ë*-nek hangzik) mélyhangú szótag után *a* lesz a magyarban, arról oláh jövevényszavainknak egész hosszú sora tanuskodik (vö. *áfonya*, *bazsokura*, *borta* stb.), s hogy milyen módon került később a szókezdő *fr* közé az *u*, arra már szót sem kell vesztegetni. De van az oláhból való származtatásnak mégis egy kis nehézsége, amelyet nem akarok elhallgatni. Az *l* és *r* hangoknak joggal fölté-

telezett helycseréje útján még csak **frujla* alakot kapnánk, s a szomszédos *j* és *l* hangoknak újabb cseréjét kellene föltételeznünk, hogy a *frulya*, *furulya* alakokat megkaphassuk; ilyen hangcserére pedig nem ismerek példát. Ebben tagadhatatlanul van egy kis akadály, de talán nem olyan nagy erejű, hogy a *furulyá*-nak a *flueră*-ból való származtatását éppenséggel lehetetlenné tenné. Mert a *-lya* szóvég keletkezését nagyon könnyen elősegíthette a szintén oláh eredetű, szintén hangszert (többi közt éppen tilinkót, furulyácskát is) jelentő, s vele bizonyára gyakran együtt emlegetett székely *csimpolya*. Sőt azt is tekintetbe kell vennünk, hogy Füredi Rímszótárában (a *-ja* végűeket most nem is számítva) éppen huszonöt *-lya* végű szót sorol föl, de *-jla* végűt egyet sem.* S hogy a mai *furulyá*-t csakugyan megelőzte régebbi **furujla*, azt talán a ma is nagyon elterjedt *furugla*, *furuglya* (NySz és MTsz) is sejteti. Ha szavunkat a szerb *frula*-ból magyaráznók, akkor az itt jelentkező *-g*-t etimológiai érték nélkül való járulékos mássalhangzónak kellene tekintenünk.

Eddig azonban a legjobb esetben is csak azt bizonyítottam be, hogy a *furulya* az oláh *flueră*-ból is származtatható, nemcsak a szerb *frula*-ból, s még nem tettem valószínűvé azt, hogy csakugyan onnan került hozzánk, nem pedig a szerbből.

Olyan esetben, midőn egy jövevényszó külső alakját tekintve egyformán származhatnék két szomszédos nyelvből, csak művelődéstörténelmi mozzanatok dönthetik el, hogy valósággal melyikből származik. Erre tudvalevőleg éppen Szarvas Gábor adott nekünk fényes példát több remek fejtegetésével. Egy ilyen mozzanatnak figyelembevételé, azt hiszem, a mi esetünkben is rávezet az igazságra.

A *furulya* kétségtelenül a pásztorélet köréből származó szó. Szláv jövevényszavaink között alig lehetne két-háromnál több ilyen találni, de oláh eredetű szavaink sorában bizonyára ebből a körből valók: *bács*, *berbécs*, *bulz*, *csimpolya*, *csobán*, *esztëna*, *gulyáta*, *kacsulia*, *káptyil*, *kaskavál*, *kilinta*, *kirlán*, *mióra*, *mokány*, *monyator*, *nótin*, *orda*, *pakulár*, *turma*, *zára*. Ez az eléggé népes csoport az én véleményem szerint a *furulyá*-t is a maga körébe vonzza.

A *gyílok* meg a *torokgyík*. Még egy szavunknak oláh eredetét akarom ezúttal vitatni, a *gyílok* tájszótét.

A nyáron elolvastam Brenndörfer Jánosnak Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben c. dolgozatát (Budapest 1902). Sok van benne, ami magyar nyelvészt is érdekelhet. Egyebek közt a következőre akadtam: *giltsch*: mirigydaganat a sertés nyakán < rom. *gîlci* (plur. a *gîlcă* szóból). — Rögtön eszembe jutott az

* Egynéhány azonban mégis van. Pl. *kajla*, *frajla*.

a *gyilok* szavunk, amelynek székelyföldi jelentése a MTsz. szerint: szarvasmarha lábaszárán vagy bokáján a bőr alatt támadt apró dionagyságú, kemény, mirigyszerű sok csomósodás, amely, ha elhanyagolják, gyuladni kezd, s akkor gyógyíthatatlan. Az egyezés ugyan már első percben világos, de azért a *gîlcă*, amely az én tudomásom szerint mandulát s főleg mandulagyuladást jelent az oláhban, egyelőre még nem fedi teljesen a székely *gyilok* értelmét. A régi Tsz.-ban azonban ezt találjuk: »*Gyilok*, a lónak torokában nőni szokott csomó. Kézdi széki szó. Szabó Elek.« Az új MTsz. szerkesztője bizonyára Kriza Jánosnak kétrendbeli helyreigazítása alapján (NyK. 10: 329 és Nyr. 4: 189) korlátozta a *gyilok* a szarvasmarha lábára vagy bokájára; pedig Szabó Elek régi adata nem téves, mert megbízható értesüléseim szerint Hétfaluban is: ló, disznó és szarvasmarha testén, de különösen torkán vagy nyakán levő kelésszerű daganatot jelent. Tehát a Székelyföldön csakugyan valami torokbajt is jelent, mint az oláhban. De némely vidékre viszont Krizának is igaza lehet, mert Cihac szerint *gălcă* (így! de én egész határozottan a *gîlcă* kiejtést ismerem) általánosságban: enflure, tubérosité, glande, tubercle.

A különböző jelentéseknek ilyen szoros egyezése mellett már nem lehet benne kétség, hogy a székely *gyilok* csak magyarosodott mása az oláh *gîlcă*-nek; annál kevésbé, mert Hétfaluban a *gyilok* mellett még az eredetibb *gilok* is hallható. Eleinte bizonyára csak úgy mondták, hogy a marhának *gyilká* van, *gyilkot* kapott s ebből azután egészen természetes úton kikövetkeztették a *gyilok* alanyesetet. Minthogy idegen eredete e szerint kiderült, világos, hogy a székely *gyilok* és a köznyelvi *gyilok* között semmiféle kapcsolat sincsen, hogy tehát valamelyes jelentésváltozásra gondolnunk sem szabad.

Mikor utánjárásomnak ezt az eredményét egy sétánk alkalmával elmondtam Binder Jenő kartársamnak, az az érdekes ötlete támadt, hogy vajjon nem tartozik-e ide a *torokgyilk* szó is? olyan módon, hogy eredetibb *torokgyilk*ből fejlődött volna?

Én ugyan azt hiszem, hogy ezt az ötletet nem kell mindjárt eleve elvetnünk, mert hangtani lehetetlenség nincsen benne s a szófejtés egyszer-másszor már sokkal meglepőbb eredményeket is kiderített, mint amilyen volna az, hogy a torokgyíknak nincsen semmi köze a gyíkhöz, de azért mégsem merném valószínűnek mondani. Az a körülmény, hogy irodalmunk már a XVI. sz. eleje óta ismeri a *torokgyíkot*, még nem bizonyítana ellene semmit sem; hisz tudjuk, hogy az oláh eredetű *sod* már a XV. sz. második feléből való Budapesti Glosszákból van kinutattva, sőt az *alakor* már egy 1440-ben kelt oklevélben is előfordul. (Vö. 23: 490.) De van egy tájszó, amelynek feltűnő analógiája amelletts látszik bizonyítani, hogy a *torokgyilk* második tagja csakugyan a lacerta magyar nevét foglalja magában, nem pedig az oláh *gîlcă*-t; s ez az *egér* szó, amely a MTsz. szerint Erdély kivételével egész Magyarországon az állatok nyakán, füle tövén

vagy torkában támadó bizonyos kelést jelent.* (A *rák*, minthogy nem népi eredetű, hanem németből vagy latinból való fordítás, itt nem jöhet számba.)**

HORGER ANTAL.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nem örömetst gáncsolom újra meg újra ugyanazt a hibás beszédet. De mit tegyek velük, mikor oly szívósan ragaszkodnak életükhöz? Hát ütöm-verem, remélvén, hogy ebbeli működésnek végre mégis csak lesz eredménye. — Lássuk tehát:

Zavaros szóegyeztetés. Mutatványa ez: 8000 fölkelő, akik Mendoza tábornok parancsnoksága alatt állottak, ... teljes vereséget szenvedett. (Állottak, és: szenvedett!) — Pedig helyes mind a megszakított főmondat, mind a közbeszúrt függő mondat; de csak külön-különnéve. Az igazítás egyszerű: A függőmondatbeli vonatkoztató névmást egyes számba kell tenni: 8000 fölkelő, | aki ... állott | ... szenvedett. — Igen, de némelyek azt hiszik, hogy mihelyt nem az *egy* tőszám, hanem a *kettőn* kezdve a többiek valamelyike — hát még ha 8000 — szerepel mint jelző: a vonatkoztató *aki, ami, amely* stb. névmásnak is okvetetlenül többesben kell állania. Ez szüli aztán az itt bemutatott és a hozzá hasonló furcsa mondatkapcsolást.

Az egyezésseli visszasságnak másik neve a főnévi igenév egyeztetése a részestárggyal ott, ahol nincs szükség rá. Ennek mutatványa a következő: »ahol tárggyilagosságnak és szigorúságnak kellene uralkodnia« (e h. uralkodni). — Nem szokás személyben és számban egyeztetni a főnévi igenevet olyan részes tárggyal, amely se névelővel, se mutató névmással, se személyraggal meghatározva nincsen. Ilyen határozatlan fogalom pedig a fentebbi két dativus. Mondjuk is például: kell itt valami *gyanús dolognak* lenni; *több adatnak* kellene itt felsorolva lenni; itt *kölesönös gyűlöletnek* kellett fennforogni. Akkor sem járja az egyez-

* Más állatnevek is előfordulnak így betegségek elnevezésére alkalmazva (vö. Nyr. 12: 104—5). A m. zsába is a szláv nyelvek békája: *zaba*. — A *gyík* neve a horvátban (*gušter*) a torok manduláját is jelenti, a latinban s az olaszban a testnek izmát (*lacerta*). Egyébiránt *torokgyík*, mint a NySz. mutatja, a 16. sz. első felében (később is) *torokgyék* alakban fordul elő, mint a *gyík*nak is eredetibb alakja a *gyék*. A szerk.

** Felhasználok az alkalmat, hogy a másik *gyílok*ra vonatkozólag is helyrehozzak egy kis tévedést. — Simonyi Zsigmond (23: 170) a tör jelen-tésű gyílokról szólóban idézi Szabó Dávid szótárából a 'medve gyílok' és 'ember ölés' kifejezéseket. Szily Kálmán Simonyi felfogásától eltérően (26: 222) azt mondja, hogy ez a *medvegyílok* székely tájszó s hogy medvefogó kelep-cét jelent. Azt hiszem, hogy ez tévedés. Mert többfelé tudakozódtam ez után a *medvegyílok* után és azt az értesítést kaptam, hogy a Székelyföldön sehol sem ismerik, nem tudják, hogy mit jelenthet. Nekem különben egészen elfogadhatónak tetszik Simonyi magyarázata, hogy SzD azért ajánlja i. h. a *gyílok* szót, hogy az *öléstől* épűgy különbözzék, mint a *döglés* a *haláltól*.

tetés, amikor az infinitivust olyan szó előzi meg, amely már alkalmazkodott a dativus személyéhez és számához; pl. nem kötelességem még ezt a munkát is végezni (nem pedig végezmem). — És így tovább: *kinek* is jutna eszébe ilyesmit kérdezni? Az ő feladatuk felvilágosítást adni. — A határozatlan mód egyeztetése az itt felsorolt mondatokban nagyon is sok lenne a jóból; mert nehézkessé tenné az előadást. A szükségtelen egyeztetésnek megroítottam esetei majd ráviszik az olvasót a szükségesnek, következtetésképp helyesnek megismerésére, amely ellen úgysem igen vétenek az írók.

Helytelen szórend. *Alig* és *aligha* különböző jelentésűek, és más-más szórendet is eszközölnek. *Alig* közvetlenül maga után kívánja a határozott módú igét, amely ekkor hátraveti kiegészítőjét; pl. *Alig* hiszi el. *Alig* fogom rábírhatni. — Ellenben: *aligha* az állítmány-egészítőt (igekötőt stb.) kívánja közvetlenül maga után; pl. *Aligha* elhiszi ezt a mesét. *Aligha* rá fogom bírhatni. Hibás tehát az olyan elrakás mint: »... az európai hatalmak *aligha* felejtkeztek meg jogukról« (e h.: *aligha* megfelejtkeztek). »Markovics C. *aligha* fogja a kormányt megalakíthatni« (e h.: *aligha* meg fogja alakíthatni a korm.).

E tárgyról szóló értekezésemben (Nyr. 28:253) hivatkoztam egyrészt a jó magyarságú írókra, másrészt elemeztem a szóban lévő összetett igehatározót, kifejtvén, hogy két mondat rejlik benne; mintha ezt mondanók: *Csoda* lesz *ha* elhiszi; *ha* megfelejtkeztek jogukról stb. — Ez magyarázza meg itt a különböző sorakozást. Az *aligha* szót a tagadó mondatban is rendszerint az állítmány-egészítő követi nyomban; ennek pedig utána kerül a tagadó *nem*; pl. Ezt is *aligha* meg nem bocsátja neki (nem pedig: *aligha* nem bocsátja meg); és így tovább: *Aligha* fölül nem múlja az előirányzatot. *Aligha* ki nem búvik alóla.

Azt mondtam: rendszerint (követi az állítmány-egészítő, leginkább az igekötő); mert másnemű, különösen kiemelendő fogalomra a tagadó *nem* következik; pl. *Aligha* engem nem szemelnek ki erre. *Aligha* a fiára nem gyanakodnak. *Aligha* későn nem fogtál hozzá. — Látnivaló, hogy az *aligha* összetételt mind állító, mind tagadó mondatban rendszeren az igekötő követi közvetlenül (*aligha* elhiszi — *aligha* el nem hiszi). Ez arra mutat, hogy nyelvünk természete ilyenkor ugyanazon elrakást kívánja. — Az akkori cikkemben egy szóba összevont *alighanem*-ről mondottakat nem ismétlem itt; csak felhívom rájuk az olvasó figyelmét.

Föltételez, — föl is tételez, föl nem tételezi, hogy is tételezne föl, ne tételezz föl rólam ilyesmit stb. — Be fürge ez a műszó, be merész! Először is: dolgot ad az alakannak, megtámadván az összetétel törvényeit; továbbá: dolgot ad a szófűzésnek; mert új szórend megállapítására törekszik; végre: más jelentést vesz föl, mint amelynek kedvéért faragták. Bitorolja tehát azt a másik jelentést, amely egy régi jó szónak a tulajdona.

Szorosan vett, valódi összetételről van itt a szó (*föl-tétel*); olyanról, aminők ezek: *be-folyás*, *ki-fogás*, *ellen-súly*, *ellen-ör*. Ezek tagjai annyira összeragadtak, mint a kiszivattyúzott üres vasgolyónak két felerésze, amelyeket a legerősebb lovak sem bírnak szétválasztani. Ez alakok tovább képezve is valódi összetételek: *befolyás-ol*, *kifogás-ol*, *ellensúly-oz*, *ellenör-iz*, *föltétel-ez*. Alkotórészeik tehát el nem választhatók. Nem is mondja senki: *be is folyásoltad*, *ki ne fogásold*, *ki kellene fogásolni*, *nem súlyozhatjuk ellen* stb., hanem mondjuk: *befolyásoltad is*, *ne kifogásold*, *kifogásolni kellene* stb.

Csak azt a szerencsétlen *föltételez* szót látom többnyire széttagolva; még pedig úgy, hogy a *föltétel* előtagja egyszer hátul áll (*tételezi föl*), másszor meg elül állva, harmadik szónak enged helyet maga után (*föl is tételeztem*, *föl ne tételezd róla*). Pedig egyazon rovatba esik az itt felsorolt alakokkal. — Ezzel e szónak szőrendi furcsaságait is elintéztem. Még csak egyet idézek itt visszaretentő például: »a bizalom pedig barátságos hajlamot, békés együttélést *tételez föl*« (e h.: *föltételez*).

Jelentés-bitorlása abban áll, hogy *föltesz* (supponit) értelemben szerepel: holott egyedül és kizárólag a végre alkották, hogy a *föltételül kívánást*, *kikötést* fejezze ki. Mégis úntalan hallani és olvasni: Ezt *föl nem tételezem* róla stb. De nem csoda, hogy ilyen ferde értelemben használják, mikor egyik-másik szótár is a *kikötés*-en kívül *föltész* jelentésben szerepelteti.

Pro corone: »A *új váci siketnéma intézet* felavató ünnepe« (a közlemény címe). — *Új váci* helytelen elrakás; helyesen így kellene: A *váci új*. Továbbá: *siketnéma intézet!* Alighogy beletörődtünk az *árvaház*-ba, *árvaszék*-be, *árvapénztár*-ba* — és időközben íme megsiketül és elnémul egy intézet! — A cím hibáját jóváteszi a hírlapi közlemény kezdete: »A siketnémák országos intézetének új épületét ma avatták fel Vácott stb. — Úgy látszik, hogy más ember írta a címet, más szerkesztette magát a közleményt.

JOANNOVICS GYÖRGY.

AZ EHRENFELD-KÓDEX HIBÁS VAGY HIÁNYOS FORDÍTÁSAI.

IV. (Vége.)

E. 96 15: *angyalis nevew herrewlualo zent marianal*

SS. 56: *apud Sanctam Mariam de Portiuncula.*

SV. 37 a ugyanígy, csak hozzá még ez: *post reuersionem de S. Jacobo.*

A magyar szövegben lévő elnevezése az említett egyháznak ugyanarra a templomra vonatkozik, amelyet a latin szöveg *de Portiuncula* névvel jelöl.

* Az utóbbi jelzés pláne találó az esetre, ha üres az a pénztár. J. Gy.

E. 97 25: Es mend azokat kyk tartananak ysteny zolgalatt-nak zolgalattyara [Amen eleg legyen ez feleben]

SS. 56: et omnia quae pertinent ad divina mysteria celebranda.

A [] közöttieknek az eredetiben nincsen semmi nyoma.

E. 97 9: mene ew hozza () zent egyházat alázatost es ayoytatost seperny:

SS. 57 (102. l. 22—): ivit ad ipsum (et invenit eum) scopantem ecclesiam humiliter et devote.

A () közöttiek a megjelölt helyen a magyar szövegből hiányzanak.

E. 98 12: Es ott ewlewkuél egyenbe monda bodog ferencznek:

SS. 57 (103. l. 4.): Et sedentibus illis simul ait ille beato Francisco:

Az abl. abs. félreértése.

E. 98 26: es *meg ada* ewkewt

SS. 57 (103 20): et solvit illos

A *solvit* itt a. m. *eloldá*.

E. 99 7: mert *my* testewnkbewl tyzteltetyk ysten es mynd *ty* attyadfyay leznek *my* baratynk es fyaynk

SS. 57 (104 9): quia de carne *vestra* honoratur Deus et omnes (fratres) *nostri* erunt *vestri* filii et fratres.

SV. 37 b: szintén így, csak a () közötti *fratres* nélkül.

A fordító itt a birtokos névmásokat következetesen felcserélte, ez azonban csak az elsőnél változtatja meg az értelmet, a második- és harmadiknál már közönyös.

E. 100 24: auagy kegyege hagyapna *auagy hurutna* auagy fohazkodnak

SS. 57 (104 28): vel sputabat, vel suspirabat

SV. 38 a: uel spuebat *uel tossitabat* uel suspirabat

A vatikáni 4354. sz. kéziratban: *vel tusciebat*. Fordításunk tehát ezekhez szít inkább, mint a SS. szövegéhez. Ez érdekes helyhez l. Schiller, Wallensteins Lager 6. jel. 30—31 s.: *Wie er räuspert, und wie er spuckt*, stb.

E. 101 31: De ew annakutanna kezde menden nemew yozagokban es yo erkewlczewkben azannera *haznalnya* hogy bodog fferencz es egyeb tarsy ewneky *haznalattyarol* mend ygen czudalnakuala

SS. 57 (105 7): Ipse vero postea coepit in tantum *proficere* quod beatus Fr. et alii fratres omnes de ipsius *perfectione* plurimum mirabantur

SV. 38 a: Ipse vero postea cepit in omnibus virtutibus et moribus bonis in tantum etc.

Fordításunk tehát a SV.-t követi a SS. ellenében, melytől az előbb id. vatikáni kézirat itt is eltér s inkább a SV.-hez és a mi fordításunkhoz szít.

De a *proficere* és a *perfectione* fordítása (ez utóbbi helyett alighanem *profectione*-t olvasott a fordító) már félreértésen alapúl.

E. 103 35: ky ez vallast latta azon meg yrta azt

SS. 58 (107 24): Qui vidit hoc scripsit et testimonium perhibet de hiis.

E. 102 9: Te ugy vezesed attyadfyayt: mert sem te erted sem ew eretek tyztes

SS. 58 (106 12): Tu non deberes ducere christianos quia non est honestum pro te neque pro ipsis.

SV. 41 a: T. n. d. *ita* ducere *fratres* chr. qu. n. e. h. p. t. nec p. i.

E. 102 15: De az poclosokot hyuyauala kerestyeneknek

SS. 58 (106 19): Ipsos autem leprosos vocabat *beatus Franciscus fratres* christianos.

A kiemelt szavak hiányzanak a fordításból.

E. 102 16: Es hyuen ewnewnmagat Poclosnak lenny Zegyenkedykuala az fegyelmert kyt tewtuala az fraternak Jacobnak:

SS. 58 (107 2): credens illum leprosum fuisse verecundatum propter reprehensionem suam quam fecerat fratri Jacobo:

Egyike a legvaskosabb félreértéseknek, melyet az *illum*-nak Sz. Ferencre vonatkoztatása és a *fuisse*-nek a köv. *verecundatum* helyett a megelőző *leprosum*-mal való kapcsolása okozott.

E. 104 6: Es hogy senky ezzerzetnek *myatta* bewlczesegbelew sokka nem elhett

SS. 79 (152 7) Item quod nullus ex industria *persequens* ordinem diu vivet.

A *persequens* (a. m. »aki üldözi«) félreértése miatt érthetatlenné vált hely.

E. 104 13: FRateroknak nemy *Cynteremeben*

SS. 66 (123 4) In quodam *eremitorio*

A fordító *coemeterio*-t, ill. középkori írásmóddal *cemiterio*-t olvasott a szokásos rövidítéssel írt *eremitorio* helyett.

E. 105 25: Ewk legottan el yewnek De ty az fewldre terehetek az abrozst Es ra tegyetek akenyert es az bort

E szavak a SV. 47 a lapján olvasható szövegből hiányzanak, de megvannak a SS. szövegében: 66. fej. (124 15.)

E. 105 (52. l. 1): De masodczor ew b yo fogadasoker

SS. 66 (125 8): Altera vero die propter bonam promissionem

A *yo* előtti *b* nyilván a megfelelő latin szó, a *bonus* kezdőbetűjeként került a fordító tolla alá, de mivel nem törölte ki, a gondatlan és egyáltalában nem gondolkodó másoló is meghagyta ezt a magyarban teljesen értelmetlen betűt.

E. 107 25: ky mondatyk *bewr* capitolonnak: mert ott nem valanak lako helyek hanemczat bewrben czynaltak

SS. 68 (131 10): quod dictum est capitulum *storiorum*, quia non erant ibi habitacula nisi de *storiis*

SV. 48 b szintén így. A *storia* v. *storea* nem *bőr*, hanem »gyékény«. Lehet, hogy a fordító helyette *coriorum*-ot és *de coriis*-t olvasott.

E. 107 31—32: Es vetykuala zent benedeknek regulay zerzetett Agostonnak bernalduac.

SS. 68 (132 4—5): Et allegabant regulam sancti Benedicti, Augustini et Bernardi...

E. 108 9: Es monda vr ysten *enneke* hogy *nem akarna* hogy ez vylagban lennek egy balgatag *olaz* Es nem akara *mykent* vyselny egyeb vton: ment ezen De *ygaz* tanusag es bewlczesegnek myatta vr tytekett meg zydalmaz

SS. 68 (132 19): Et dixit *mihi* Dominus quod volebat (me) esse unum *novellum pactum* in hoc mundo et noluit nos ducere per viam aliam quam per istam scientiam. Sed per *vestram* scientiam et sapientiam Deus *vos* confundet

SV. 49 a: egészen így, csak a () közötti *me* kihagyásával, továbbá a kiemelt *vos* helyett *nos*. Ez utóbbi a vat. 4354. sz. kéziratban is így. Nagyobb eltérés van a *Liber Conformitatum* (Milano 1510) párhuzamos helyén, ahol ez olvasható: *Et dixit mihi, quod volebat me esse unum magnum fatuum in hoc mundo*. Továbbá a vat. 4354. kéziratban, ahol e hely így szól: *quod volebat me esse unum pauperem et stultum idiotam in hoc mundo* etc.

Ezekből immár világos, hogy a mi kódexünk *olaz* szavát csak az *idiota* félreértése okozhatta. Az *enneke* (*ennekem* h.) és a *mykent* (*mynket* h.) csak a másoló vétsége lesz. A *nem akarna* rossz olvasáson alapszik, amelyet a *uolebat* és *nolebat* palaeographiailag könnyen érthető felcserélése magyaráz meg. Az *ygaz* pedig semmi más, mint a *vestram*-nak *veram*-mal való összekeverése. E helyből is látható, hogy nyelvelmékeink helyes olvasására milyen fontos és milyen megbecsülhetetlen kalauz a források lehetőleg pontos szövegkritikai ismerete; mert csak az eredetieknek minél több párhuzamos szövegen alapuló, tehát teljes philologiai akribiával összeállított apparatus criticusa vethet világot a homályosabb helyek útvesztőibe. De vajjon hol állunk ma még e követelménytől legtöbb nyelvelmélkülnkre vonatkozólag?!

E. 108 19: ha ymadsagnak yozagarol feleduen

SS. 69 (133 7): si virtute neglecta

SV. 49 a: Szintén így, de a már többször idézett 4354. számú kéziratban *orationis virtute*, tehát úgy, mint fordításunkban, mely ezen hely újabb vallomása szerint is ama vat. kézirat valamely közeli rokonán alapúl.

E. 109 23: Azert akarnam ynkab *erewsewyteny* ewket yozagokban

SS. 69 (132 12): Ideo vellem eos magis *roborari* virtutibus

A helyes értelem tehát: Azért akarnám tehát, hogy inkább *erősüljenek* stb.

E. 109 29: De tanusagnak g felettebualo gongyarol *se vonna* mendent

SS. 69 (134 2): sed ut a superflua cura discendi *retraheret* universos.

A *g* betűt csak a másolónak az egy szóval utóbb következőre ugró szeme előlegezte s aztán a keze, — jóllehet a tévedést csakhamar észrevette, — elmulasztotta kitörölni. De a *se vonna* mi lehet, ha csak nem *le vonna*; a kéziratunkban lévő *f* betűt a másoló nagyon könnyen tehette a hozzá hasonló *l* helyébe.

E. 110 16: leznec byzonyoltattak mykepen elsew yo nepppek
SS. 70 (136 6): probati erunt suis praedecessoribus meliores.

E. 111 24: De kyk leyendnek kyserttettek
SS. 70 (136 14): qui vero probati fuerint (et approbati)

A () közöttieket a fordító elhagyta s ezzel e csinos szójátéknak az élet eltompította.

E. 114 18: De nekyk myuelkettének predicalasban es tarsyual
SS. 72 (144 7): Alii vero praedicaverunt et laboraverunt sermonibus sapientiae suae

SV. 52 a: *vero h. enim, sapientie* után pedig még *scientie*.

E. 115 35: Es mykeppen vakok azokat kyk yartanak byzsonghan kemenen *kewuettek*

SS. 72 (145 1): et tanquam caeci eos, qui ambulaverunt in veritate, crudeliter *persequentes*

Tehát nem *követtek*, hanem *üldözték*, és nem is a *bizonyosságban*, hanem az *igazság* útján járókat.

E. 115 (közvetetlenül az előbbi után): Tehat ew *nezmmelles-segnek* teuelgese es hamossaga

SS. 72 (145 3): Tunc error et falsitas *opinionum* suarum

E. 116 (57. l. 1. sor): Es ewk ew setettseges *myuelkedeseguel*

SS. 72 (145 6): et ipsi cum suis tenebrosis *opinionibus*

Vö. azzal, amit Szarvas Gábor a Nyr. 1 : 224. lapján a *neszmélyesség* szóról mond, melynek *opinio*-jelentését (a jegyzetben) már ő is némi kétke-déssel fogadja. Ha már most a csak néhány sorral alább következő helyen *opinio* fordításaként *myuelkedes* olvasható, bajos feltenni, hogy ugyanazt a szót két ilyen nagyon is különböző szóval adta volna vissza a fordító. De másrészt az *opinio*-ra a második helyen álló *myuelkedes* sem illik. Nem valószínű-e tehát, hogy a fordító emitt is, meg előbb is az *operatio*-val tévesztette össze az *opinio*-t? Ekkor legalább az egyik helyen értelmes fordítást kapunk, lévén *operatio* csakugyan a. m. *mívelkedés*. Dehát a *neszmélyesség*? Háttha ez is csak rossz olvasat az eredetileg helyében állott *myuelkedesseg* helyett, ami a XV. századi írások y és z, k és l, f és l betűinek nagy hasonlósága mellett, s kivált közbenső másolatok feltevésével éppen nem lehetetlen.

E. 117 19: feyedelmeknek zolgalatyaert

SS. 73 (146 12): propter praelationis officium

E. 117 25: ewresewlnek ewrewmest ymadsagra
SS. 73 (146 19): vacant orationi... libenter

Alább a 119. lapon is így.

E. 117 26: *yozagnak* myuelkedesere es zolgalatyara
SS. 73 (146 20): ad... opera et obsequia *vilitatis*

A fordító *vilitatis* helyett *virtutis*-t olvasott.

E. 117 3: MErt zerelemnnek hasonlatyara
SS. 81 (157 6): Quoniam juxta mensuram zeli

E. 118 16: Mert en valasztalak tegedett yrasesmierew embe-
rert Es en sok gyewlekezesimnek predicalnya

SS. 81 (158 10): Ego non elegi te pro homine litterato et
eloquente super familiam meam

E. 118 18: kyk *leznek* byzon baratok
SS. 81 (158 12): qui *erant* veri fratres
SV. 68 b: qui *erunt* veri fratres

E. 119 22: mert ew ystensege byr tart es oltalmaz:
SS. 81 (159 20): quod gubernet ipsam, conservet et protegat.

E. 119 23: hogyha baratoknak valamelyk eluezend () Aka-
rok ewerte tartoznomi vrnak ocott adnya

SS. 81 (159 22): si quis fratrum (meo malo exemplo) perierit,
volo pro ipso teneri Domino reddere rationem.

E. 120 12: ky byzonual zentseges *eletewuala*
SS. 85 (167 3): qui vere fuit sanctissimae *puritatis*
SV. 83 a: szintén így, de a Vat. eml. kézír. *puritatis* h. *vitae*

E. 121 21: tulaydon akarattyanak tewkelletes vegezetyt
SS. 85 (169 1): propter perfectam expropriationem propriae
voluntatis

E. 121 27: ffrater lucidiusnak *gyorssagat* ky uala nagy
gyorssago

SS. 85 (169 7): et *sollicitudinem* fratris Lucidi, qui fuit
maximae *sollicitudinis*

E. 122 5: zokotuala yly meseuel zemermetlen zemet meg
tewrny

SS. 86 (171 7): solebat tali aenigmate *confingere* oculos
impudicos

A fordító a *confingere*-t összetévesztette a hozzá nagyon hasonló
confringere-vel.

E. 122 10: sem *igyenest* vetetteuala semeyt az kyalneazonra
SS. 86 (171 11): nec *aliqua*liter prosilierunt (scil. oculi eius)
in reginam.

A fordító az *aliqua*liter-t *aequaliter*-nek olvasta, de ezt is elég rosszul
fordította.

E. 122 18: ffelele kyral bewczen es monda neky
SS. 86 (172 5): Iste respondit sagaciter. Et ait illi rex.

A fordító összezavarja a király beszédét az első követével, aki bölcsen felelt.

E. 123 20: En vram tyed azt *ewrzeny es valasztany*
SS. 86 (172 7): Domine mi, tuum sit hoc *inspicere*.
SV. 115 b: még hozzáadja: *et discernere*

Tehát szövegünk itt a SV.-hez szít a SS. ellenében, de a mindkettőben közös *inspicere*-t rosszul értelmezi.

* * *

A következő fejezetek (E. 123 26—126 21), melyek még mindig a *Speculum Perfectionis*-ből valók, ennek Sabatier kiadta szövegétől, valamint a *Speculum Vitae* velenczei (1504) és ezzel egyező metzi (1509) kiadásában lévő párhuzamos helyektől is eltérő eredetin alapúlnak, melyet az idézett 4354. számú *vatikáni* kézirat 19 a—19 b lapjain s a hozzá közel álló *berlini*, *liegnitzi* és *budapesti* (nemz. múzeumi) kéziratok * megfelelő helyein fődöztem fel. Pontos egybevetésükre azonban eddig még nem volt érkezésem, s így az E. további, megint az *Actus*ból és végül *Bonaventura* Ferenc legendájából eredő helyeinek is csak e munkával együtt adom majd a pontos egybevetését.

E jegyzék már így is elég hosszúvá nyúlt, pedig hogy a szerkesztőség és az olvasók szíves türelmével vissza ne éljek, csupán a fontosabb és igazán értelemzavaró hibák, jellemző eltérések és hiányok kiemelésére szorítkoztam. De azt hiszem már ennyiből is eléggé kitetszik és bárkinek is szembeszökő, hogy mennyire kíváncsok kódexeinknek egyáltalán, főképp azonban azoknak a két nyelvű párhuzamos kiadása, amelyek kevésbé hozzáférhető eredeti szövegeken alapúlnak. Az Ehrenfeld-kódexet illetőleg ezt különben már boldogult kiadója, Volf György is sürgette. (Nyelvemléktár VII. köt. Előszó XXXI. l.) Szerintem addig, míg ilyen kiadásunk nincsen, ha nem is éppen fölösleges, de legalább is nagyon kalandos és kockázatos dolog az Ehrenf.-kódex és még sok más hasonló természetű nyelvemlékünk hangtani, nyelvjárási és egyéb nyelvtani sajátságairól értekezni; ezek az egyébként nagyon tanulságos és szükséges bűvárlatok addig jórészt a levegőben lógnak, amíg az eredeti szövegek beható és tüzetes ismeretében szilárd talajt nem készítünk számukra.

Egy ily kiadás alkalmával, úgy vélem, nem ártana egyúttal a Nyelvemléktár szövegét is a kézirattal való újabb gondos egybe-

* L. e. kéziratokról s az E.-kódexhez való viszonyukról az *Ehrenfeld-és Domonkos-kódex forrásairól* szóló értekezésemet, melyet a M. T. Akadémia I. oszt. ülésén 1902. június 2-án mutattam be s amely az *Irodalomtört. Közlemények* jövő évfolyamában jelenik meg. Kivonatát l. az *Akad. Értesítő* ez évi okt. számában, 511. l.

vetés alapján átvizsgálni, mert nem egy helyen támadt az a gyanúm, hogy vagy a kiadó kijelölte sajtóhibáknak különben elég hosszú jegyzéke nem teljes, vagy pedig némely hely nem egészen jó olvasáson alapul.* Ehhez azonban előbb egy régi méltányos óhajunknak kellene teljesülnie: az Ehrenfeld-kódexet birtokosától valamelyik elsőrangú tudományos intézetünknek, vagy a M. T. Akadémiának, vagy a Nemz. Múzeumnak meg kellene szereznie. Úgy tudom, hogy erre már lett volna s talán még mindig van mód. Kár lesz a dolgot addig halogatni, amíg majd elkészünk s esetleg úgy járunk ezzel is, mint a monda szerint Tarquinius Superbus a Sibylla-féle könyvekkel, — s amint már magunk nem egyszer jártunk egy-egy nevezetes honi régiségünk visszaszerzésének elhibázott politikájával.

KATONA LÁJOS.

MONDATTANI RÉGISÉGEK ÉS TÁJSZÓK.

Hajdu-Nánás város levéltára a leggondosabban megőrzött levéltárak egyike. A hajduk a kiváltságaikat tartalmazó okiratokat gondosan őrizték a maig is meglevő, úgyn. »privilegiális ládában«. 1605. dec. 1-én kelt Bocskay adománylevele. Ettől fogva 1691-ig sok oklevél őrzi kiváltságaik megerősítésének emlékét. Még több oklevél vonatkozik a város birtokvásárlásaira, vagy az egyes birtokrészek miatt folytatott perekre. Vannak továbbá ugyancsak az említett korszakból bizonyos jegyzőkönyvek, melyeket a városi tanács előtt folytatott fontosabb büntetőperek tárgyalásakor vettek fel. Ezekbe a tanuvallatott jegyzőkönyvekbe sok esetben szóról-szóra feljegyezték a tanuk vallomásait. 1691-től fogva a városi nemes tanács és a kommunitás gyűléseiről és a tanuvallatásokról szóló jegyzőkönyveket évről-évre megőrizték. Különösen ezek a vallató jegyzőkönyvek mind a tájszóknak, mind a mondattani régiségeknek egész tárházát nyitják meg előttünk. Ezek közül mutatok be egy kis gyűjteményt, oda jegyezve minden szóhoz és kifejezéshez, hogy mely időből való.

A jegyzőkönyv helyesírását követem. Hogy a helyesírásban nagy eltérések vannak ugyanazon évben is, oka az, hogy különböző személyek írták.

Atta teremtetette, mit csinál a lelke: káromkodás a XVII—XVIII. század folyamán, melyért néha 20—30 korbácsütés és eklézsia követés járt ki.

* Hogy ez a körülmény milyen kalandos feltevésekre vezetheti még az oly óvatos és módszeres kutatót is, minő a Nyelvőr boldogult megalapítója volt, azt jellemző példával világítja meg a Nyr. 1: 224. lapján olvasható *ög* szó s a hozzá tartozó megjegyzés. Szarvas ebben az *ük, ik* szót gyanította. Pedig, mint már a Nyelvelméltár utóbbi kiadása helyesen írja, itt nem *ewge*, hanem *ewcze* olvasható a kéziratban, s ez nem más, mint az eredetiben lévő *soror* (itt »ifjabb nőtestvér«) fordítása. E hely tehát (E. 76 19 = AS. 43 9) bátran felvehető a NySz. pótlásai közé az *öcs* szó 2. jelentése alá, mint annak legrégibb, az ott felsoroltaknál bízvást régibb példája.

Esztendőig való szolgálatra magát lekötelve, evvel a *hitfeladással* nem gondolván, megszökött: esküjével nem gondolt (1714).

Megegyezővén, magokat arra *ajánlották*: arra kötelezték (1741).

Hogy akarod?: hova mégy? (Maig használatos 1714-től fogva.)

A tanu *akarataiból* tette ezt: engedelmeiből tette (1725).

A nemes tanács determinációját *meg* nem *állók* megbüntettetnek: akik nem tartják meg a tanács határozatát (1718).

Szegény lakosoknak elfogyott *állapottja*: szegénysége (1631).

A maga *alkalmatosságán* vitte a szénát: szekerén (1631).

Efféle cselekedetbe *avatja magát*: ilyen tetteket követ el (1631).

A gyűlést főhadnagy Uram *berekesztette*: bezárta (1717—1781).

Becsülését adja meg a megsértettnek és kövesse meg: kérjen tőle engedelmet (1717).

Becsületbeli asszonyokat rágalmazott: becsületes assz. (1718).

Szomszéggya ellen elkövetett *becstelenségéért*: azért, hogy szomszédját becstelenítette.

Előbbeni *becsületét* megaggya: elismeri, hogy olyan becsületesnek tartja, mint előbb (1718).

Vadnak *bennek* más helyeken is: vannak közülök (1621).

Megbizonyítja, hogy így történt: bebizonyítja (1621).

Bírságium: büntetéspénz (1716).

A telek békességes *birodalmában* nem háborítom: birtokában (1719).

Bizvást visszafoglalhatja kegyelmetek: bátran, aggodalom nélkül (1754).

Bolygó: reggeli 4 órai harangozás, melyet a szolgák részére hoztak szokásba, hogy pontosan keljenek.

Csakugyan főhadnagy Uram elmondta: ugyancsak. (1691-től körülbelül 1750-ig).

600 német forint *csinál* 720 magyar forintokat: kitesz, egyértékű vele (1726).

Ha pedig oly erős tanu *elől* nem *adhatná* magát: ha nem lenne, kerülne a jövőben (1713).

Egymás helyekre megtelepedtek: némely helyekre (1685).

Égi tűz: villám. (Az egész XVIII. század alatt.)

Ura *ellen áll* cáromkodással: urával szembeszáll (1717).

Ellenben áll urának: urával szembeszáll (1717).

Magáról a lövist *el* nem *fordíthatta*: el nem háríthatta (1717).

Elélt volna, ha gondját viseli: életben maradt volna (1741).

Apjáról maradt jószágából *kielégítették*: kiadták a részét (1714).

Semmi *ellenére* valót nem szóltam: olyat, amiért haragudhatott volna (1719).

Oda előbb történt: már régebben (1714). Már *oda előre* (1714).

Emelgetős jószág: olyan házi állat, mely nem tud maga erejéből felkelni, ezért fel kell emelni (1714-től maig).

Ott van a száraz malom *megépítve*: oda építették (1714).

Régi időkben teljesített *érdemek*: szerzett érdemek (1691).

A bírói jurisdictióba való maga *eresztéséért* megbüntettetik: a beleavatkozásért, az önbíráskodásért (1719).

Hamisan *esküdt* én reám: én ellenem (1772).

Elvitte a szekeret, hírével *esvén* a szomszédnak: tudtával (1725).

Tudtára *esett* a tanácsnak: tudomására jutott (1714).

Megesett ember vagyok: bűnt követtem el (1719).

Magát paráznaságba *egyelíti*: paráznaságot követ el (1719).

Ugy se *félj*, mintha az anyád hasába volnál (1741).

Magára *felvállalta*, hogy kifizeti: elvállalta (1714).

A *feletőbb* való italtól megrészegedett: mértéktelen borivástól (1741).

Fegyver által *fogy* élete: fegyverrel végzik ki (1725).

Felfordul olyan cselekedete is: előfordul (1719).

A közönséges jó egészen lábbal *felfordul*: a közügyekben zavar áll be (1714).

Eddigi költségében *megfordít* hat forintot: megtérít (1725).

Minden *fogyatkozás* nélkül lefizetünk 100 forintot: minden hiány nélkül (1714).

Gondviseletlensége miatt megdöglött a ló: azért, mert gondját nem viselte (1717).

Görög: kereskedőt jelentett körülbelül 1700-tól fogva 1850-ig. sőt némelyek gúnyolásból ma is így hívják a kereskedőket.

Görög kereskedő: kereskedő, aki tényleg görög származású, mert a XVII. században majdnem kizárólag görögök voltak a kereskedők, egyik még 1782-ben is görögül írta alá a várossal kötött szerződését.

Gyakor ízben: gyakran (1718).

Gyanuságom a szomszédomra van: gyanakszom (1714).

Nem akarta megütni, *hanemha* megijeszteni: hanem csak (1725).

Hahogy pedig el akar menni: ha pedig el akar menni (1725).

Hát megé rágalmaz: háta mögött rágalmaz (1717).

Hátrahagyta kötelességét hivatalában: hivatali kötelességét elmulasztotta (1717).

Hatalmasul elhozott egy szekér szénát: erőszakkal (1717).

Hatalmasságot és *orságot* cselekedett (erőszakoskodott és elorozott valamit) (1717).

A tanács minden *hasonlás nélkül* megegyező suffragiuma által határozta: egyhangúlag (1714).

Közönséges *haszonra* fordíttassék: a város szükségleteire (1724).

Igaz *hazafi* és törzsökös *hazafi*: tősgyökeres hajdú származású (a XVII. század elejétől körülbelül 1870-ig).

Hatalma van azt cselekedni: joga van (1725).

Hatalmat ad a gyűlés a főhadnagy Urnak, hogy a pénzt kifizesse: felhatalmazza (1714).

A *hatalmasság tételért* bezárassék: azért, mert a város szénájából erőszakkal, tilalom ellenére elvitt egy szekérrel (1719).

Hadnaggyá megnyomattatván, elválasztatott: megválasztatván (a XVII. és XVIII. században).

Hirt nem tett neki két nappal előtte: hirt nem adott (1717).

- Odament, *hihető* gonosz végre: valószínűleg gonosz célból (1717).
 A *hitletétel* megvolt: az esküt letette (1724).
 A főhadnagy Ur oly *hitnek formája* alatt szokott megesküdni: olyan esküforma szerint (1716).
Hívségtelenség miatt elítélték: hűtlenség (nota) miatt (1642).
Időhalasztás nélkül: halogatás nélkül (1741).
Időjártában: idők multán, később (1725).
 Arra *igéri* magát: igéri, hogy azt teszi (1613).
Igyekezett a fejére: a fejére akart ütni (1725).
 Minden *előintézetet* megtett: előintézkedést (1719).
 Ha kin valamely részegítő ital *megismerszik*: ha valakin észre lehet venni, hogy ivott (1718).
 Mi *járatban* vagy?: miért jöttél? (1714).
Jöttment emberek: mindazok, kik nem törzsökös hajdúk.
 A megirt helyen *kapatott*: meglepték (1717).
Keresetemet tartom a telekhez: fenntartom a jogomat (1719).
 A telek *keresetétől* lemondok: kijelentem, hogy nem perelem többé (1719).
Kijön a tanuk vallásából: kitűnik a tanuvallomásokból (1717).
 Ebből nem *következik ki* boszorkányi mestersége: ebből nem állapítható meg (1713).
Kötelessége van arra, hogy stb.: kötelessége az, hogy stb. (1717).
Következendő okokból: következő okokból (1754).
Kövesse meg a panaszost: kérjen bocsánatot (1718).
Kövesse meg az eclésiát: a templomban a bűnbánók közé üljön.
Kuffantó: egészen 1792-ig kimutatható a XVII. század közepétől fogva, hogy Nánáson kuffantók voltak, akik a maguk házánál árultak dohányt, mézet, gyümölcsöt s más efféléket, eleinte az előjáró engedelmével, de 1734-ben a város boltokat állítván fel, a város e bérbeadott boltok jövedelmének biztosítására megtiltotta a kuffantóknak, hogy tovább ne áruljanak házuknál. A tilalom azonban csak 1792-ben vezetett eredményre, amikor végképen csak a piacra szorultak s a mai kofák mesterségét követték. Sőt még azt is megparancsolták nekik, hogy a hadnagy engedélye nélkül a vásárban sem szabad az élelmi szereket összevásárolniok. A hadnagy pedig csakis a vásár vége felé engedheti azt meg a kuffantóknak.
Kutya ördög disznó adta, kénköves menykő teremtette (káromkodás, melyért 20—30 kemény palcaütést szabott ki a tanács a XVII—XVIII. század folyamán).
 Gonoszágban *lélekző [feledő?]* személy: már több gonosztságot követett el (1719).
 Emberséges emberek rábeszélésére arra *lépett*, hogy a perlekedéssel felhagy: beleegyezett.
 El *lehet* a nélkül, hogy azt tegye: nem kénytelen vele (1724).
Maradjon ama törvény ellen vétőknek büntetésében: marasztaltassék el (1717).
 Soha arra a gonoszságra nem *mentem* volna: azt a gonoszsgot nem követtem volna el (1725).

Megbizonyosodik 2—3 tanu szája vallásával: bebizonyul (1713).

Megállott a tanács előtt tanuival együtt: megjelent (1717).

Megállította a tanács, hogy mennyibe kerül: megállapította (1754).

Ráment a panaszosra: rátámadt a panaszosra (1717).

A városba jön *mulatni*: tartózkodásra (1724).

Nem jó következtetéseket néz ki belőle: úgy sejtí, nem jó vége lesz (1725).

Nyilván való lévén: köztudomású lévén (1719).

Nyilvánságos lévén: világosan áll, bizonyos (1778).

Nem tudni, mely *oktul viseltetvén*, elment N. N.-hez: nem tudni, mi volt a szándéka (a XVIII. században végig).

A maga *oltalmába* cselekedte: a maga oltalmazására (1724).

Hasonló becstelenítéstől magát ezután *megoltalmazza*: óvakodik (1719).

Elsőben szekercével, azután *öreg* fejszével leverte: nagyfejszé-
vel (1717).

Összeháborodván egy másik legénnyel: összeveszvé (1719).

A házat megvette és *örökévé* tette: tulajdonává tette (1719).

Papmarasztó: nagy bot, mellyel egészen a XIX. század közepéig az ujév előtt szokásos papmarasztás alkalmával érveltek egymás ellen azok, akik a papot a következő évre vagy meg akarták marasztani. vagy nem.

Az asszonyt *megparáznította*: paráználkodott vele (1719).

Itt *pénzzel* járjuk a bucsut, tyukkal, kaláccsal kell hozzálátni: így adja tudtára a nánásiaknak egyik pesti ügyvédje, hogy ha azt akarják, hogy pörüket a hétszemélyes táblán megnyerjék, akkor küldjenek pénzt.

Példásképpen megbüntettetett: keményen (1741).

Elegendő *próbák* nincsenek ellene: bizonyítékok (1714).

Rágalmazta őt becsülete ellen: becsületes létére (1719).

Mindjárt rá ismét: mindjárt azután ismét (1724).

Reggel (következtesen így írva): reggel (1718).

Rendelést tesz: végrendeletet tesz (1728).

A tanács nem jó *rendelést* tett avval: a tanács nem helyesen intézkedett, mikor azt rendelte (1719).

Kevés *reménység* volt élete megmaradása felől: ahhoz, hogy életben maradjon (1715).

Az török *sánca* miatt elfutottak: sarcolása miatt (1621).

Debreceni nagy *szabadság*: nagy vásár (XVII. sz. közepétől maig).

Szándéka megbomlott, félben szakadott: nem sikerült (1722).

Hova *szándékozol*? hova még? (XVII—XVIII. század).

Az adó kiszédésére kényszerítették: beszédésére (1717).

A tanács előtt *személy szerint* megjelenvén: személyesen (1718).

Széket ülő és hittel szolgáló személyeken az előljárókat, továbbá

a nemes tanács és communitás tagjait értették a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig.

Magokat a tanács végzése ellen *szegeztek* és megkeményítették: nem engedelmeskedtek a végzésnek.

Szemesnek való a törvényes játék: ezt a tanácsot 1770-ben adja a nánásiaknak egy pesti ügyvéd, ki ezzel akarja tudtokra adni, hogy pénz nélkül a hétszemélyes táblán semmit sem érhetnek el.

Felségednek hiven és alázatosan meg igiekezzük *szolgálnok*: igyekezzünk Felségednek hiven és alázatosan szolgálni (1621).

Földnélkül való *szűkölködés* van nálunk: kevés a földünk (1681).

A törvényszék *színén* megvallotta: a törv. színe előtt (1719).

Tengeri *szüret*: tengeri törés (1760—1780).

Távoly való helyen volt: távol levő helyen (1717).

Lopásban *találtatott*: lopásban találták bűnösnek (1714).

Takarodó vonás: esteli 8 vagy 9 órai harangozás (1714—1830 körül).

Előtáldál valakit: találkozik valakivel (1724).

Hatalmaskodásnak *terhén* megbüntették: hat. miatt (1724).

Pályinkával magát *megterhelvén*: sokat ivott (1718).

Tisztességesen *eltakarít*: eltemet (1715).

Tiltás: tiltakozás (1721).

Ugy *tetszik*, hogy 1710-ben volt: úgy gondolom (1714).

Teketség: vagyon (XVIII. század).

Tilalom alatt való dolog: törvény tiltotta cselekedet (1714).

Tisztességben járó ember: tisztességes szándékkal levő (1725).

Világosan fel van *téve* abban az írásban: kifejezve (1714).

Eltolvajlott ló: ellopott (1718).

Tudományul vétetik: tudomásul vétetik (különösen 1780—90. között, de néha előbb is. 1760-tól).

Ugordani: ugorni (1725).

Ükeme: ő kegyelme (1724).

Addig ne huzzunk *üstököt*, míg a törvény nem ítél (1741): ne veszekedjünk. *Üstökbe* se szánnék menni veled: kész volnék megverekedni veled (1741).

Hamis hitűségben *vádoltatik*: hamis hitűséggel (1717).

Pénzüل kívánták a büntetést *váltani*: pénzre változtatni (1719).

A kert felé *vette* magát: a kert felé ment (1717).

Megvétette őt a megöléstől: megvédelmezte (1741).

A tanúnak a hite *bevétetik*: feleskettetik (1724).

Azon jószághoz semmi *vérségők* nincsen: rokonság címén joguk nincsen (1714).

A város jószágait *vesztibe* hagyta: veszni, veszendőben (1719).

A felebaráti szeretetet hátok megé *vetvén*: szem elől tévesztvén (1719).

A punctumok *világosságra* jöjjenek: megvilágosíttassanak (1713).

Ha egyik *vállán* nehéz, másokra *viszi* el: ha így nem sikerül, másképen próbálja (1715).

Nem tudatik, micsoda gondolatoktól és bátorságtul *viseltetvén*: vezettetvén (1724).

Házikója földig *levonattassék*: leromboltassék (1722).

Magát *megvonta* egy szegletbe: meghúzódott (1725).

A harangok *megvonatnak*: meghuzatnak (1714—1830 körül).

BARCSA JÁNOS.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Sikam: »locus lubricus, schlüpfrige Stelle«. Egy idézet van rá: »Csuda mely sebes *sikamaira* értél, hogy a Szent Pál megvilágosításához hasonlítod a te hit hagyotságodat!«

Az idézetnek nincs helyes értelme. Nincs megmondva: minek a *sikamaira*? S az eredetiben sem a megelőző, sem a rákövetkező mondatok nem nyújtanak felvilágosítást. Kétségtelen, hogy a *sikamaira* sajtóhiba, még pedig *sikamatra* helyett. Ez csak olyan szó, mint a *csuszamat, izsamat, futamat* stb. A *sikam* címszó tehát törlendő s helyette *sikamat* teendő!

Sinkorantázik: »venor, jagen«. Az ilyen értelmezés nem ér semmit; akár ott se volna. Mire, mivel vadásztak a »sinkorantázók»? Agarásztak vagy kopóztak, sőt még az is lehet az ilyen értelmezés szerint, hogy sneffeztek. Ballagi Telj. Szótára szabatosabb, mert világosan megmondja, hogy *sinkurantázik* a. m. »kopókkal vadász«, s előre bocsátja, hogy *sinkurant*: vadászeb, kopó (chien courant). A vadászebek eme fajtájáról a Corpus Juris is megemlékezik az 1729. évi 22-ik törv.-cikk 9. §-ában: »ut autem damna, quae Segetibus in Campis per venationes inferri solerent, evitari valeant, nemo Terrestrium Dominorum, et Nobilium, Canes Anglico-Venaticos, *Sinkorán* nuncupatos intertenere, eo minus cum iisdem venationem exercere ausit.« — Kitetszik ebből, hogy a *sinkorantázás* a. m. falkavadászat, vagyis »vadászat lóháton s együtt tartó és szimat után hajtó kopófalka segítségével«; ang. hunting, ném. hetzjagd. (Vad. Msz.). — Herman Ottótól tudom, hogy a közönséges ebajtaktól elütő kutyát Erdélyben ma is *sinkoránnak* nevezik. A MTsz. nem ismeri.

Sipákol: »aegre respiro; schwer athmen«. Egy idézet van rá Geleji Katona Válságtitkából: »bennük is a hit tsak alig-alig sipákol«. — Kassai szerint (Gyök. Szókönyv 4:306) a *sipákol* igének két jelentése van: 1. »sipákol a méts, majd-majd elaludni akarván és csak pislogván«; 2. »a Duna-melléken sipákol a hizlalt és tömött lúd is, meg akarván fulladni és dögölni«. A NySz., a második jelentést vévén alapúl, az idézetet úgy magyarázza, hogy bizonyos emberekben a hit alig-alig *lélegzik*. Ez nagyon szokatlan metaphora volna; ellenben »a hit alig-alig pislákol bennök« ma is szokásos mondás. S hogy Geleji is csakugyan így értette, kitűnik az idézett hely folytatásából: »sipákol mint a hamu alatt elrejtetett szikra... de azért a hit soha egészen ő belőlök ki nem alszik«.

Suprekercs: »stipa, stipula; halm, stengel«. Ez a csodálatos szó, mint első forrásból, Bod Péter szótárából van idézve, holott megvan nemcsak PP. minden kiadásában, hanem MA.-nál is, de itt csak 1621-től kezdve, mert az első két kiadásban helyette *suptekercz* van, ami, mai helyesírással *zsuptekercs*nek olvasandó. A sajtóhibából támadt csodabogár tehát törlendő s a *tekercs* származékai közé *zsuptekercs* irandó be. Így van ez már Kr.-nél is a *zsup* cikkben.

*Vigas*z. Bornemisza Péter Énekes könyve (1582) szerint, mikor Izsák születék

»Lőn nagy *vigasa* ott az Abrahamnak
Vele őszue az Sara asszonnak.«

Mi az a *vigasa*? A NySz. hajlandó azt hinni, hogy sajtóhiba *vigasza* (solatium, trost) helyett. Kétségtelen, hogy sajtóhiba, de nem *vigasza*, hanem *vigasaga* helyett. Ábrahám és Izsákot, Bornemisztán kívül, Dézsi András és egy Névtelen is megénekelte. Amannál (Régi M. Költ. tára, 5:21):

»Fia akkor asszontul ott születék
.
.
.
.
.
.
.
.
.
.
Háza népe mind ezt igen *örülék*.«

Eunél pedig (uo. 6:197)

»Kin Sára asszonynyal *öröme* lőn«

Természetes is, hogy a nem remélt fiú születésekor az apa inkább *örömet*, *vigaságot* érez, mintsem *vigaszt*. Ugyanígy Illyés András Predikációiban (1696): »A szentséges Mária őtet az egész világnak *öröme*re és *vigaságára* szülte. (552. l.) — A *vigas*z főnév különben is neologizmus a XIX. sz. elejéről. (Vö. NyUSz.)

SZILY KÁLMÁN.

Tarattyú [?] Az igaz barátság elfutamik mellőled mint egy rosz tarattyu (Pesti G.: Fab. 130.) Ennek a szónak az értelmét megvilágosítja a Mezőhegyesen is hallható *tarattyú*. Ez a tájszó, melyet a MTszban nem lelek, ott azt a szekeret jelenti, amelynek (ellentétben a rugós kocsi) csak az ülése rugós.

ANDORFFY KÁROLY.

A NySzbeli idézet hibásan van rövidítve; Pesti Gábor fabuláinak Toldy-féle kiadásából van véve, de a teljes szöveg így hangzik:

Az igaz barátság ritka mint a fekete hattyu;
A *hamis* nem tisztán fogontatik, mint a fattyu,
Azért *elfutamik* mellőled mint egy rosz tarattyu.

Van aztán még a NySzban »*tratyu*»: [vetula; altes weib]. Testi byvnb e lyzamec, e meg rothat, földbe lőt agnő, *tratyu* elesek (TelC. 147)«. (A kódexben: földbe lőt = földde lőtt.) A két idézet egybevetéséből azt következtethetni, hogy a *tarattyu* v. *trattyu* vén szaj-

hát jelent. (Vö. »*tratyog*: úgy beszél mint a fogatlan ember« MT'sz. és *taráta*, *tráta*: lompos, ronda, uo.) Kérdés, minő kapcsolat van e közt és a szekér (rossz szekér?) jelentés közt. Szótáríróink közül a *tarattyút* először Sándor István említi: »*Tarattyú*. R. [rég]i vete-ramentum. vetus instrumentum, Trödel.« Ő, úgy látszik, ezt a jelen-tést csak Pesti Gábor idézett helyéből okoskodta ki. A szerk.

IRODALOM.

Helyes magyarság.

1. Magyar Nyelvhibák javító és magyarázó szótára, tekintettel az okszerű helyesíráásra. A művelt közönség használatára írta: Füredi Ignác, gyakorló tanító és képzőtanár. Budapest, 1902. Dobrowsky és Franke. Ára 2 korona. 8-rét. VII + 76.*

Füredi füzete újabb kiadása két régebbi munkájának: *Magyar-talanságok* 1880 (két kiadás) és *Új Magyar talanságok* 1882. A cik-kek egy része változatlan, más része módosult, némelyike elmaradt, viszont több újat is találunk az új kiadásban. A két évtized lefo-lyása alatt Füredi szorgalmasan jegyeztette az egyre fölbukkanó új nyelvhibákat lapokból, könyvekből s bizonyára az élő nyelvből is s ezért nyelvésznek használható adattárul szolgálhat. Avatatlan számára azonban nem mondhatjuk hasznosnak. Hibája első sorban, hogy a helyes magyarságra való útbaigazítás nem található meg könnyű szerrel minden esetben; már pedig az ilyen közönség kezébe való tanácsadónak olyannak kell lennie, hogy nehézség és idővesztegetés nélkül feleljen a hozzáintézett kérdésre. Vajjon ki keresné az *áll* ige vonzatát, állandó határozóját az *abból* címszó alatt, vagy a paran-csolómód helyes használatát *hallgatni* és *tovább* szavak alatt? Hol találom meg a *ne* tiltó szócska alkalmazását, ha *megakadályoz* cik-kébe van szöve. Mindenképen helyes, ha egy-egy hibát több címszó alatt említünk, mert mindég jobb, ha ötször akadunk rá, mint ha egyszer sem; de föltétlenül meg kell lennie azon a helyen, hová alaktani, szótani stb. mivoltánál fogva tartozik, mert csak ott keres-sük első sorban. A tapasztalat eléggé mutatja, hogy milyen fontos a könnyű elrendezés; kevésbbé jó kézikönyv gyakran kelendőbb, mert könnyen forgatható, mint más nehezkesebb könyv, bár tartalmilag jobb is.

Ami a cikkeket magukat illeti elég kiselejtezni való maradt még benne az első kiadás szigorú bírálata után is (Szántó Kálmán, Nyr. 9:460). Magyarázatai nem mindég hibátlanok, kifejezései sok-szor nem szabatosak. Mutatványul szolgáljanak ezek: *megűjráz* kép-zésének helyességére már Szántó idézi a következőket: *utánoz*, *hátrál*,

* Új kiadásban is 1903. ilyen címmel: Nyelvhibáink javító és magya-rázó szótára, fő tekintettel a helyesíráásra.

lelkemez, apjukoz, előttemez (vö. TMNy 459); *ebédre hivatalos* nem »affektált kifejezés«, azért, mert újabban a *vocatus* mellett *amtlich* jelentése is fejlődött; *kereszttyén* nem *Krisztus*-ból lett, hanem a szláv *krstjan* (*krüstijanü*) szóból; *kiakolbólít* nem tájszó, hanem Bugát csinálmanya (NyUSz.); *merény* semmivel sem jobb a *merényletnél*, sem *méltány* a *méltányosságnál*; hogy a *szók* mást jelent-e, mint a *szavak*, csak Szvorényi a megmondhatója; *békülékeny*, *feledékeny* bár új szavak, épenséggel nem hibáztathatók (TMNy. 520), az ajánlott *békés* különben is mást jelent, mint *békülékeny* stb. stb.

Nem való ilyen könyvbe az olyan határozatlan habozó mondat: »ez a szó rossz, de mert nincs más, éljünk vele« vagy: »mondjon jobbat, aki tud« (l. *kijelent*), mert az ilyen tétovázás, ötölés-hatolás megingatja az avatatlan olvasó bizalmát. Különösen a nyelvújítás ama nem szabályos képzésű szavainál tesz így a szerző, melyeket a használat elfogadott; ezeket nem is vettem volna fel a hibáztatott szavak jegyzékébe. Így például minden várható haszon nélkül rója meg az ilyesféle, ma már teljesen meggyökeredzett szavakat: *cikk* (amúgy is népies), *csőr*, *elnök* (a szerzőnek sem tetszik az *alelölölöl*), *erény*, *honvéd*, *ima*, *iroda*, *nyomda*, *részvény(-es)*, *tanár*, *távlat*, *ügyvéd*, *üzlet*, hisz ilyesféleket seregestül idézhetnénk a NyUSz-ból. Viszont kár volt a nyomdafestéket pazarolni ilyen, már régen feledésbe merült csinálmányokra, mint *belügyér*, *külgügyér*, *berzerő*, *felvergőnc*, *fogárd*, *gúnyor*, *gyárnok*, *hitküldér*, *lobor*, *mireny*, *nyakorján*, *térime*, *titoknok*, *üdületde*, *valárd* stb. Ezeknél is előfordul ilyen határozatlan ajánlás: *tudor*, jobb (?) a *doktor*, mintha a *tudor* jóságát állíthatná valaki. Alaptalanul helyteleníti a szerző ezeket a szavakat, hibás képzéssel, szokatlansággal, elavultsággal stb., sőt még t ó t s á g g a l is vádolván egyikét-másikat: *apály*, *dagály*, *asztalnok*, *bajnok*, *fogház*, *hagymáz*, *kukorica*, *burgonya*, *evet*, *földszint* (mint főnév) stb. Nem látom okát, miért kárhoztat ilyen kifejezéseket: *beáll* a Duna, *becsap* vkit vmivel, *behúzza* a farkát, péntekről szombatra *virradó* éjjel, *katonaviselt* ember, *kivilágos kivirradtig*. Füredi sajátságos módon idegenkedik a kissé hosszabb szavaktól, mint *adományoz*, *alkalmatos(-ság)*, *jelentkezik*, *kedvezmény*, *körülötte*, *megcselekedszük*, *tisztességes*, pedig a tollforgató ember igen sokszor nem minden nyomós ok nélkül eléje teszi a rövidbeknek. Ugyanígy nem szenved a műveltető képzőt sem s legalább elméletben követi Brassait, mert gyakorlatban bizony rámegy a tolla neki is, p. a szójegyzékben fölöslegesnek mondja *kockáztatban* a *-tat* képzőt, de az előszóban azért nem *kockáz*, hanem *kockáztat* egy megjegyzést. Máskor is következetlenül hol jónak, hol rossznak mond egy-egy szót: *napéjegyen*, *járda*, *könyvelő*, *menettérti*, *vizsga*, *segélyez*, rossz, de *egyenköz*, *járdaburkolás*, *könyvel* (l. *vezet*), *térti*, *vízsqáz*, *segély* jó; melyiknek higgyen itt a tanácsot kereső?

Van egynémely furcsasága is, például hogy tűzzel-vassal irtja az ikes igét, ez még csak hagyján, hanem az már határozottan elítélendő, hogy ízléstelen kifakadásokra is ragadtatja magát, mert tudományos munkába egyáltalán nem illenek az ilyes kitételek: *otromba* germanizmus (37); a magyar ember fittyet hány az ikes igeragozás

hóbortos elméletének (44), Extrawurst (47), ez csehül van (50), stb. stb. — S vannak tudományos furcsaságai is, különös magyarázatai, amelyeket nem szükséges bírálunk, elég csak idézni egy pár példát, hogy olvasóink ítélhessenek róluk: »*Élve-boncolás*, inkább *élő-boncolás* v. élők boncolása, mert *élve-boncolás* azt is jelentheti, hogy *élő* (ember) boncol (p. holtat) és nem azt, hogy élő állatot boncolnak.« »*Hátralék*, ink. tartozás v. *hátrálék*, mert rag (*ra*) után nem következhetik (*lék*).« »E műnek egyetlen művelt család asztaláról sem szabad *hiányozni* — szabatosan *n* (mert az illető könyv még nem volt az asztalán).« »*Hosszu* évek során, hibás szórend e h. évek hosszú során (mert az évek hossza egyforma).« »*Is* rossz helyen. Szobájában volt és *ott is* ebédelt: hibás szórend e h. és *ott ebédelt is* (mert különben az *is*-nek olyan értelme van, mintha az illető több helyen ebédelt volna).« »Baját könnyelműségének *köszönheti*... (bajt nem szoktak megköszönni).« »*Lófuttatás*, ink. lóverseny v. lófutás (a míveltető *tat*-ra semmi szükség sincs itt).« »*Menyegző*: *menyekző* (mert *menyekezni* igétől származik).« »*Papirkosár* azt is jelentheti, hogy papírból való k., azért jobb így: *papiros k.*« »*Színültig*.. hibás e h. *színig* v. *csordultig* (mert *csordul* ige van, de *színül* ige nincs a magyarban).« »*Ütleg*, ink. verés.« »*Vitáírás*, ink. *versenyírás* (mert a gyorsírók nem vitáznak, hanem versenyeznek egymással).« »*Zsákmány*, ink. martalék v. préda (mert *-mány* képző csak igékhez járul).«

Szóval a különben nagy szorgalomra valló művecskén van még elég seplő, mely semmiképen sem kedvez használhatóságának.

2. Névy László: Kereskedelmi nyelvünk magyartalanságai. (Magyar kereskedők könyvtára. Szerkeszti Schack Béla. I. évf. 4—5. füzet.) Lampel Róbert kiadása. Ára 3 kor.

A nemrég elhunyt Névy Lászlónak hátrahagyott műve ez a füzet, melyen még utolsó napjaiban is szeretettel dolgozott. A nagy-érdemű szerző egész életét az iskolának szentelte, de talán sehol sincsen nagyobb érdeme, mint a kereskedelmi tanítás terén, melynek magyarrá tételeben senki nálánál buzgóbban nem apostolkodott. De volt is és van is szüksége erre a magyar kereskedelemnek. A dolog természetéből következik, hogy semmi más téren jobban nem hat ránk a külföld, mint a kereskedelemben. Összeköttetésében az egész világgal, de leginkább az iparos Ausztriával s a hatalmas Németbirodalommal, legjobban van kitéve a veszélynek, hogy teljesen nemzetközivé, vagy legalább is németté váljék, helyesebben mondva német maradjon, mint volt azelőtt; azonfelül azt is figyelembe kell vennünk, hogy kereskedőink igen kis hányada került ki azelőtt a tiszta magyarságból s ma is legtöbbször, mikor szíve szerint beszél, nem magyarul szólal meg. De mint nemzeti életünk egyik legfontosabb tényezője, tudta s tudja is kereskedőségünk, hogy nemzetivé kell válnia, ez pedig csak úgy lehetséges, ha legelsősorban is a magyar nyelvet sajátítja el s él vele e haza határain belül mindenütt, sőt talán még a határokon túl is. Kereskedőinknek ez a törekvése nem is marad eredmény nélkül; a külföldi kereskedők és testületek,

melyeknek érdekében áll, hogy velünk minél szorosabb összeköttetésben legyenek, egyre jobban keresik a magyar levelezőket, többé-kevésbbé magyar hirdetéseket és árjegyzékeket küldenek, sőt, mint a cseh kereskedelmi kamara körleveléből tudjuk, kíváncsúnak tartja, hogy kereskedelmi iskolában tanítsák is nyelvünket. Míg így a magyarság a kereskedelemben kifelé látszólag terjed, addig idebent még erős harcokat kell vívnia, nem annyira magukkal az idegen nyelvekkel, mint inkább avval a, mondhatnám *hirtelen magyarsággal*, mely a tértvesztő idegenség nyomában burjánzik, s mely még nagyon is magán viseli tegnapi német voltának képét. Ez az a kedves habarék nyelv, mely valóságos tájbeszédként jellemzi szép székesfővárosunkat, utcáinkon, házainkban leginkább hallható, saját külön szókincsével, mondatfűzésével, szórendjével, sőt jellemző hanglegjtésével, mely szinte megérzik még akkor is, ha napilapjaink hasábjairól nyomtatásban szól hozzánk. Ennek a nyelvnek magyarrá tételén fáradozott Névy tanári pályáján, ez volt célja címbeli művével is, melyben hosszú éveken szerzett tapasztalatainak és fáradozásainak idevonatkozó részét akarta letenni. Első sorban a kereskedelmi iskolának szánta művét, hogy a fiatalabb nemzedékbe már korán beleoltsa a helyes magyarság érzékét s ez aztán megerősödve, majd az életben is érvényesüljön. Meggyőződése, hogy ez nem hiú álom, csak legyen meg »az okulás vágya és a jónak alkalmazására való komoly akarat íróinkban és a gyakorlat embereiben«.

Tárgyalása sorrendjén szól a kereskedelmi nyelvben előforduló idegen szókról, a nyelvújítás alkotásairól s a hibásan képzett vagy hibásan használt igékről.

Az idegen szókról szóló fejezetben érdekesen és nyomosan fejti ki azokat a soha elégszer nem hangoztatható okokat, melyek nyelvünk tisztaságát követelik. Kimutatja, hogy a szükségtelenül idegen szavakkal tarkított beszéd sem nem szükséges, sem nem szép, sem nem célszerű. A szükséges idegen szavaknak száma valóban kicsi »ahhoz a nagy tömeghez képest — így szól szerzőnk — amelyet a gondatlanság, a rossz szokás, hiúság, s nem átalom kimondani, a németnek majmolása, belevisz a magyar beszédbe és írásba.« A nagyszámú példával megvilágított fejtegetést betűrendes szómutató támogatja, melyben az idegen szavak jó magyarját találjuk.

A második fejezetben, mely a kereskedelem új szavaival foglalkozik, szól azokról az okokról, melyek a kereskedelem terén is új szavak megalkotására vittek; felsorolja a kereskedelmi nyelv szótárait, nem hagyva említetlenül fogvatkozásait és hézagaikat sem.

A következő szakaszok magukkal az egyes szavakkal foglalkoznak, kifejtve, mért hibásak s ajánlva a megfelelő helyes kitélt, legtöbbször nem pusztán egymagában, hanem ahogyan a szó él, másokkal kapcsolatban, szólásban, kifejezésben. Föltétlenül ez legértékesebb része a jeles műnek és nemcsak kereskedőnek, hanem másnak is legjobban ajánlható. Névy ortológus, de nem annyira szigorú, hogy a nyelvújításnak helytelen képzésű, de már teljesen meggyöke-

redzett szavait teljesen elvetné, kivált ha megcsaladosodtak. A helytelen képzésű szavakat képzőik szerint csoportosítja (-nok-nők, -da-de, -ár-ér, -lat-let, -ancs, -vány-vény, -ny, -m, -lag-leg, -la-le, -án-én). Fejtegetései mindenütt szabatosak és világosak, úgyhogy a nyelvtudománnyal nem foglalkozó is könnyen megérti; legfeljebb az lett volna kíváncsi, ha a helytelen mellett a helyes képzésmód bemutatására több példát említ. Itt-ott egy-egy kisebb tévedés is becsúszott a szövegbe. A *csapda* tulajdonképen *csapta*, nem a nyelvújítás szava; a *készlet* szót meg lehetne védeni, ép úgy, mint a *többletet*, össze-rántása ennek *készület*, *többsület* (vö. Nyr. 25:453); maga a *készület* úgysis megvolt már abban a jelentésben a régiségben is. A helyes képzésű *szokványt* sem rónám meg, minthogy más, sajátos jelentést vett fel, mint a *szokás*. A *számla-szemle* védelmébe belecsúszott a nem népies *inga*, mely Bugát alkotása (NyUSz). A *könyvel(-és)* szót sem tenném a megrovandók jegyzékébe; helyes képzésű s a német *buchen*, *buchung* példája nélkül is egészen természetesen kínálkozik, továbbá meg is csaladosodott: *könyvelés*, *elkönyvel*, *könyvelt*, *könyveletlen*.

A képzések után a hibás összetételek következnek, melyek nagyrészt a Nyelvörben is sokszoros megrovásban részesültek; továbbá az *-ási*, *-ési* végzetű melléknevek szertelen és fölös használatát javító kifejezések. A legtöbb sajátképen való kereskedelmi szót az igék közt találjuk, ezen a csoporton érzik meg egyszersmind leginkább a német hatás s ez természetes is, minthogy a szolás tengelye az ige; itt burjánzik legszaporábban a tarkábbnál-tarkább nyelvrontó elem: a hibás vonzatok, igekötők magyartalan használata, az összetett névszóból helytelenül alkotott igék stb. Ezeket is könnyen áttekinthető csoportokba szedte a szerző, a megfelelő javításokkal együtt.

Egészben véve igen jó és igen hasznos ez a könyvecske; már most az volna kötelessége az »intéző köröknek«, hogy az a sok jó tanítás ne csak írott malaszt maradjon, hanem az életbe is átmenjen. Legelőször is a kereskedelmi iskolák számára rendelt könyveket kellene megtisztítani a sok hibától, ezeknek kell tisztáknak lenniök. Hogy nem tiszták, maga a szerző panasolja föl többször jeles művében.

TOLNAI VILMOS.

Neologia és nyelvújítás.

Neologián új alkotású szók használatát s régieknek új értelemben való alkalmazását értik világszerte. »Il ne se prend qu'en mauvaise part« — mondja a francia akadémia szótára, a neologismusról szólva.

Mi magyarok a neológiát nyelvújításnak nevezzük, de amikor a magyar nyelvújításról szólunk, már egyebet értünk rajta, mint amit világszerte neologiának neveznek. A mi nyelvújításunk nem csupán csak több vagy kevesebb neologizmus irodalmi befogadása, mint más nemzeteknél, hanem az irodalom egész nyelvének, aránylag igen rövid idő alatt, oly nagy mértékben való átalakulása, amelyenre,

mint Schuchardt a nagy romanista megjegyezte, nincs példa a nyelvek történetében.

Ez átalakulás — vagy, ha úgy tetszik, e megújulás — a XVIII. sz. második és a XIX. első felében, nem is egészen száz esztendő alatt, ment végbe. Igaz, hogy a nyelvújító írók nem is voltak válogatósak az eszközök megválasztásában; felhasználtak minden módot — akár engedte, akár tiltotta a grammatika — hogy céljokat, az irodalmi nyelv átalakítását mentől hamarabb elérhessék. Elavult szótak elevenitettek föl, sokszor nem is tudva, hogy azok egyszer már éltek; a közbeszédből s a nyelvjárásokból addig az irodalomban élő nem fordult szótak ültettek át, változatlan vagy módosított jelentésben és alakban; idegen szótak gyúrtak át magyar mintára; összetételeket formáltak analogia útján, de sokszor analogia ellenére is; új szótak alkottak élő, kihalt, sőt koholt képzőkkel; gyököket vontak el a népnél is szokásos módon, gyakran önkényesen, még idegen szókból is; új, addig soha nem hallott szólásokat honosítottak meg; stb. stb.

Mindennek összessége, még a stb-eket is beleértve, teszi minálunk a nyelvújításnak nevezett nagy átalakulás egészét. Sok jó volt benne, de sok rossz is: ösztönszerűen eltalált helyes műveletek és alkotások, önkényes vagy legalább mesterkélt csinálmányokkal vegyest. A pártatlanul ítélőnek meg kell benne látni mind a rosszat, mind a jót, s nem szabad válogatva csakis azt rakni serpenyőre, amit »en mauvaise part« vehet.

A Nyelvőr f. évi novemberi füzetében Zolnai Gyula bírálatot ír a nem régiben megjelent Nyelvújítási Szótárról s bírálatában azt a véleményét fejezi ki s ugyanezt valami tíz helyen ismétli is, hogy a Magyar Nyelvújítási Szótárába az íróknak csakis tudatos (önkényes 513. l.) újításait lett volna szabad bevennem, az önkénytelenül, ösztön- és ihletszerűen átültetett, vagy kipattant új szavaikat pedig mellőznöm kellett volna.

Z. Gy. nem veszi észre, hogy a neologismusok közti válogatás a legnagyobb igazságtalanságra vezethetett volna; s nem veszi észre, hogy az ő kívánsága kész lehetetlenséget is rejt magában. Hogyan döntsük el azt, hogy száz vagy százötven év előtt támadt új szó tudatos alkotása volt-e az írónak, vagy pedig öntudatlanul csúszott ki a tollából? Vegyük például a *hosszadalmas* szót. Faludinál fordul elő legelőször: »meg nem unakodik a hosszadalmas várásban.« Tudatosan csinálta-e? vagy pedig észrevétlenül szaladt ki a tollából, az *unodalmas*, *aggodalmas* analogiájára. Az utóbbi föltevés mellett szól az a körülmény, hogy a *hosszadalom* fn. sem önála, sem előzőinél még nem fordul elő s úgy látszik, csakis Sándor István hámozta ki a fél századdal előbb keletkezett melléknévből. Ugyancsak Faludinál találni először a *vélemény* szót, de csak egyetlen egy helyen s ott is nyomban a *lelemény* szó után: »inkább megtagadta volna a kezestségben vett nevét, hogy sem lemondott volna megrögzött véleményében« (N. E. 69. l.) Tudatos alkotás-e ez, vagy pedig ösztönszerű? Ha amaz lett volna, bizonyosan többször is előfordulna nála.

Kreskai Imrénél találni legelőször a *nyaktülöt* a guillotine-ra (Buzd. Vers. 8.) Oly kitünő párja a *kendertülö*-nak, hogy akármely paraszt ember agyában is megfogant volna, ha a guillotine munkáját ismeri. A XIX. sz. elején támad, a *vádló* párjaként, a *védő* (V. ö. *ügyvédő*); tudatos alkotás-e ez, vagy ösztönszerű? De lépünk közelebb! A *kápra* fn. (am. *káprázat*, elvonva a *kápráz* igéből) önkényes csinálmánynak látszik; tudtommal csakis Szász Károlynál fordul elő. Pár évvel az »Álmos« megjelente után említettem Szász Károlynak, hogy e munkájában milyen érdekes szó: a *kápra*. »Nálam fordulna elő, én mit sem tudok róla« — volt a felelet. — Z. Gy. is emlékezni fog a *kidrágítani* szó keletkezésére. A Nyelvtudományi Bizottságban Tolnai Vilmos »Magyarító Szótár«-át tárgyalva, a »kistájgerolás« magyar nevén törtük a fejünket. Gyulai Pál hangosan gondolkozott: »Hogyan is kellene mondani, ha az embert *kidrágítják* a lakásból?« Ma már leginkább csak a keserves kínnal faragott és az elvont jelentésű szókon ismerni meg, hogy tudatos csinálmányok; ellenben temérdek sok olyan szavunk van, melyekről, ha egyebűnnen nem tudnók, el sem hiunnók, hogy ezek is neologizmusok, pedig száz évvel ezelőtt megütközéssel fogadták őket. A neologizmusoknak különben is nem az az ismertető jelök, hogy tudatosak-e, hanem az, hogy újak-e az irodalomban?

Hatzfeld és Darmesteter francia szótára, a neologizmusokról szólva, ezeket mondja: »Neologizmusok napról-napra támadnak, de nem jutnak mind forgalomba. Mint minden élő nyelv, a francia is, szünetlenül teremthet és teremt új kifejezéseket, melyek a közszükségnek, vagy pedig egyéni szükségleteknek felelnek meg. Amazokat természetesen befogadja a nyelv, emezek közül ellenben csak azokat őrzi meg, amelyek őt valami szerencsés alkotással gazdagítják. Vannak a neologizmusok között népies alkotású szók, amelyek az élő nyelv természetes képződményei; vannak ismét köztük olyan tudós szók, melyeket a tanult ember az ő dolgozó-szobájában önkényes, mesterséges módon készít. Mi a szótárunkba szívesebben vettük be az előbbieket, minthogy ezeken valóban megvan a francia bélyeg.«

Azt hiszem, Hatzfeld és Darmesteter eme szavainak a mi nyelvújításunkra alkalmazni akarásán alapszik Z. Gy. kívánsága. Mivel ezek a francia urak az ő köznyelvi szótárukba leginkább a természetes képződményeket (*les produits naturels de la langue vivante*) vették föl és a tudós szókat (*qu'un érudit compose dans son cabinet, d'une manière arbitraire, artificielle*) mellőzték, Z. Gy. azt következteti, hogy a nyelvújítási szótárból viszont a természetes képződményeket kell kihagyni és csakis az önkényes, mesterséges alkotásokat kell fölvenni. Lehet — megengedem — hogy H. és D. urak, ha viszont a közszóvá nem vált neologizmusokból szótárt készítenének, ezt csakugyan ilyen szempontból fognák szerkeszteni; de vajjon szabad-e, lehet-e erre a francia kaptára a mi nyelvújításunkat is ráhúzni?

Z. Gy. azt is kijelenti, hogy a nép- és köznyelvből az irodalmi nyelvbe átültetett szók közül csak azokat kellett volna fölvennem a NyUSZ-ba, melyekről az illető nyelvújító vagy maga megjegyezte

már, hogy ezt és ezt a szót tudatosan vette át, vagy pedig biztosan kimutatható rólok, hogy az átvétel tudatosan történt. Ez ismét lehetetlen egy kívánság! Lehetetlen pedig azért, mert az ilyen tudatos kijelentések száz vagy százötven éve még nem igen voltak divatban s az írótól nem is követelheti senki, hogy csillag alatt mindig megjegyezze: »ezt és ezt a szót tudatosan vettem át innen és innen.«

Ebből folyólag szememre veti Z. Gy. azt is, hogy nagyon bízam a NySz-ban, pedig hát a NySz-ból sok, de nagyon sok régi irodalmi szó kimaradt csupa »véletlenségből«. De hátha nem véletlenségből maradt ki. hanem kimaradt azért, mert az illető tájszó a nyelvújítás idejéig még nem került bele az irodalomba. Nem okosabb dolog-e az esetlegekre is figyelmeztetni, mint a véletlenségekben bizakodni? Könnyebb a sokból törölni, mint a keveset szaporítani!

Az esetleg öntudatlanul bekeblezett tájszók fölvételét a NyU. Sz-ba Z. Gy. olyan eljárásnak tartja, mely »a kutatót határozottan félrevezetheti« (513. l.) s »okulás céljából« el is sorol valami ötven ilyen szót: *buksi*, *burgonya*, *busásan* stb., választ kérve interpellációjára.

Hát kezdjük, úgy mint ő, a *buksi*-val; erről a NyUSz-ban ennyi van mondván:

„*Buksi*. Márton szótárában (1807.) találok először, *dickkopf* jelentéssel; a nép ajkáról van véve.“ — No már kérem, *buksi* egy kutató lesz az, akit az ilyen adat is félre fog vezetni. — Különbén e szó sokféle jelentését l. MTsz.

Burgonya. Z. Gy. szerint ez sem való a NyUSz-ba. Miért? nem mondja meg, pedig itt a tudatos átvétel, amit annyiszor emleget, ki is mutatható. A *burgonya* szót a XIX. sz. elején csak egy vármegye s ennek is csak az egyik sarka ismerte; Sándor I. és Márton J., a szótárírók, följegyzik 1803-ban; mikor Helmezy tűzzel-vassal terjeszteni kezdi (Ny. 14:175), kinevetik vele; végre behatol a műveltek nyelvébe, noha maig sem bírta innen sem kiszorítani a *krumplit*. Hát ez sem neologizmus?

Busásan. Itt elegendő lesz, ha e szónak az irodalomban följegyzett értelem-változataira nézve egyszerűen visszautalok a NyU.Sz-ra.

Csáko. E szót, mint a népnél is szokásos, de a nyelvújítóktól oly rossz néven vett, »hamis elvonás« példáját (mit már S. I. észrevett) említettem föl.

Csárdás. Ismeretes, hogy a magyar népies táncokat 1840. táján B. Wenckheim Béla honosította meg az úri bálokban, még pedig *csárdás* néven. A nép ilyenű táncról akkor mit sem tudott, s táncait vidékek szerint *csüddöngölő*, *kuferces*, *kutyakopogós*, *kállai kettős*, *lassú* és *friss* stb. nevekkal jelölte (Pall. Lex.). 1838-ban a M. Tud. Társ. Zsebsz. és 1844-ben Ball. *csárdáson* még csak »wirt auf der heide«-t ért, de már 1845-ben (Fog.) »volksmusik és volkstan« is. Én 1843-ból találtam a csárdásról, mint táncról,

az első irodalmi adatot s ezt följegyeztem a NyUSz-ba. — Z. Gy. szerint ez is félrevezetheti a kutatót.

Dobni. Szarvas Gábor beszélte nekem egyszer, hogy a *topni* ige új alakját mindenfelé keresteti a régi irodalomban, de sikertelenül. Én bátor voltam följegyezni a NyUSz-ba, hogy 1750-nél régibb előfordulását én sem találtam.

Egyelőre. Az *egyelőbbször, egyelőször, egyelőbe, egyelsőben* szókat a régi nyelv is ismerte. Az *egyelőre* először Sz. D-nál. A köznyelv az én tudtom szerint, ma sem használja és csakis a tanult emberek beszédéből ismeri.

Éh fn. »Mintha gyémántra akadtam volna — mondja Kisfaludy S. — úgy megörültem, midőn Verseggyben *magányt, szomját, éhet, gúnyt* s magamban *dühöt* találtam.« Ne higgyünk Kisfaludy S. szavainak? miért ne, vagy talán ő nem ismerte eléggé a száz év előtti irodalmi nyelvet? Somogyi Gedeonról sem mondhatjuk ezt. (Vö. *áddáz, mindenki, puhatolni* stb.); Kazinczyról, Kresznericsről pedig éppen nem (l. *túlságos, össze*).

Elsimítani az ellentéteket, kényes ügyeket; *fölkorbácsolni* a szenvedélyeket (Széchenyi, Akad. Évk, 6:64); *rakoncátlan* magavi-selet; *szívtelen* ember (ném. *herzlos*, magy. *lelketlen*) följegyzésre méltó új szólások. — *Torna* l. Horger Antal idézetét Dugonicsból (Nyr. 31 : 157).

Még nagyon sok felelni s megjegyezni valóm volna Z. Gy. kérdései s észrevételeire, nagy részükre azonban a tájékozott olvasó, első sorban Z. Gy. maga is megfelelhet.

Végezetül szabadjon Zolnai Gyulának most, Tolnai Vilmosnak, Horger Antalnak, Simai Ödönnek a NyUSz-ra vonatkozólag már előbb közölt becses helyreigazításaikért, pótlásaikért őszinte köszönetemet kifejeznem s őket, valamint a Nyelvőr többi dolgozótársait is a »folytatása következik«-re kérem.

SZILY KÁLMÁN.

Könyvészet.

Magyar Oklevélszótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte *Szamota István*. A M. T. Akadémia megbízásából szerk. *Zolnai Gyula*. (Hornyánszky. — Előf. 6 füzetre 9 k., az egész munkára 18 k.) 1. füzet: Aba.—bokros.

M. Népköltési Gyűjtemény. IV. Regös énekek. Gyűjtötte *dr. Sebestyén Gy.* — V. A regösök. Írta *dr. Sebestyén Gy.* (Athenaeum. 6—6 k.)

Schlandt H. Der menschliche Körper. Eine deutsch-magyarische Zusammenstellung von Redensarten und Sprichwörtern.. (Brassói ev. gimn. értesítője.)

Akadémiai Értesítő okt. Szónyomozás (Szilády Á.). Az Ehr. és DomC. forrásaihoz (Katona L.); — nov. Magam-ról I. (Lehr. A.)

NYELVMŰVELÉS.

Asszony. Nem tudom, más vidéken miképen használja a nép ezt a szót, de Somogyban kinevetik azt, aki valakinek a hites feleségéről mint asszonyról beszél. Épen nem régiben hallottam példát rá F. Segesden. **A:** »A Jóska bácsi otthon van, de a zasszonya émost valahová.« **B** nevetve: »Të, hát asszonya az annak?!« **A:** »Dehogyis! Évétöttem a szót.« A férj ugyan szólítja asszony-nak feleségét, (hallod-é asszony), de ha valakinek asszonyá-ról van szó, akkor már bizonyos, hogy az esküvő nem volt meg annak rendje szerint.

PETERDI L.

Bérczi Fülöpnek annyira tetszhetik az asszony elnevezés (31: 407), hogy akár kiszoríttatná vele a feleséget, vagy legalább is többre becsüli, mint a feleség elnevezést. Azt mondja, hogy »a férfi vonzalmát a nőhöz mélyebben fejezi ki az asszonya, mint a felesége«. Ebben igaza lehet, de ott, hol az asszony egyenlő értékű szeretne lenni a feleséggel, semmiesetre sem több az asszony, mint a feleség, mert ha »a férfi vonzalmát a nőhöz mélyebben fejezi is ki«, a férj vonzalmát az élettársához (!) sohasem.

Az asszony és feleség más és más. Az asszonynak én három fogalmát ismerem; az egyik a férfiú ellentéte, a másik azt fejezi ki, hogy a nő már nem leány, van férje. Tehát az egyik a nemre, a másik az állapotra vonatkozik. A harmadik fogalom az volna, melyet ez fejez ki: Ő a ház asszonya. A ház ura halványabb értelemben vett párja. Látni való, hogy az asszony mindig magát a nőt jelenti s a nőt magában, függetlenül minden mástól, tekintet nélkül férjéhez való viszonyára. A feleség (etimológia!) korántsem veszi a nőt így magában, benne rejlik mindig a nő s férje között fennálló viszony. (Vö.: Knabe—Sohn.) — Ilyenformán az asszony nemcsak hogy »nem fejezi ki olyan élesen, olyan mélyen és színesen« azt, amit a feleség, hanem tulajdonképen még csak nem is akarja kifejezni. Mikor aztán a feleség helyett az asszony kifejezéssel él valaki, ha az az asszony a feleség helyett áll is, a feleség szerepét át is vette, jellemét nem képes a magáévá tenni...

BADINYI MÁTYÁS.

Rag-elhagyások. (31:520.) A bőven felsorolt példákból s a fejtegetésből nem világlik ki tisztán, hogy hát helyes-é, helytelen-é? vagy: mikor helyes, mikor nem? — a ragok elhagyása. Pedig bizony ideje volna szabályozni ezt a szabálytalanságot. Igaza van Dékán Sámuelnek, hogy újabban nagyon elharapódzik a ragok elhagyása, mingyárt hozzáteszem: helytelen, szabálytalan elhagyása. Hogy a régi nyelvben, a nép nyelvében és jeles írók műveiben is gyakran előfordul, az nem menti helytelenségét.

A Magyar nyelv rendszere szabálya szerint: »Ha ugyanazon mondatban vegyest több fel- és alhangú nevek jönnek elő egymás

után: csak a végszó ragoztatik, s akkor ezen rag a végszó hangrendét követi; p. o. Szép völgy! te *kinom- s örömimbe* szövött.« Ehhez a Nyr.-beli cikk zárójelben azt a megjegyzést fűzi: Az ilyen eltérő hangrendű rag elhagyása éppen nem szép. De nemcsak ,éppen nem szép', nemcsak ,kellemetlen', hanem igenis fűlsértő. Durván megzavarja a jóhangzást. Sami fő: törvénytelen. Mert a ragelhagyás helyes vagy helytelen volta a magyar nyelv egyik sarkalatos törvényén, a hangzó-illeszkesedés törvényén fordul meg, mely szerint: magas hangú szóhoz csakis magas hangú, — mély hangú szóhoz pedig csakis mély hangú rag vagy képző járul. Én tehát a M. ny. rendszerének szabályával épen homlokegyenest ellenkező szabályt állítok föl: ,Ha ugyanazon mondatban vegyest több fel- és alhangú nevek jönnek elő egymás után': mindenik szó ,ragoztatik' és mindenik rag az illető szó hangrendét követi. Ha azonban több ugyanazon hangrendű szó következik egymásután, akkor — de csakis akkor! — csupán ,a végszó ragoztatik'.

Szabad tehát, sőt kell is néha elhagyni több egynemű mondatrész mellől a ragokat a jóhangzás kedvéért és pedig nem csak a kötött, hanem a kötetlen beszédben is; de mindenkor a hangzó-illeszkesedés törvénye szerint. — A régi nyelvben még nem állapodott meg e törvény (halál *nek*, HB), a nép is vét ellene ottan-ottan, de az irodalmi nyelvben föltétlenül kötelezőnek kell kimondani.

A Nyr.-ben (i. h.) felsorolt példák közül helytelenek tehát: *Kinom-(ba) s örömimbe* szövött. *Ezüst-(tel) arannyal* (Arany: Arist.) *Csép(pel), kapa(val), bottal* (Koháry). *Atya(ra), fiu(ra), szentlélekre* (Népd.) *Bors(sal), sáfrány(nyal), gyömbérrel* (Népd.) A magyar nyelv(ből) és irodalomból. *Férj(ből) és asszonyból* (Vitk.). *Vágy-(gyal) és reménnyel* (Tompá). *Tudomány(hoz) és vershez* (Orczy). *Csalók(ról) és hitszegőkről* (Bajza). *Kincs(ben) és más földi jóban* (Tompá). *Meddősége(vel), vagy lustaságával* (Arany: Próz. — Arany »fa-hangú« prózájában [saját szava] más hibák is találhatók.) *Község(et) s parasztságot* (Orczy). *Élő(ket) és holtakat* (Bajza).

A többi pedig helyes. *Arany(ért) ezüstért. Hegy(edet) völgyedet* (Pet.). *Éj(ből), köd(ből), örvényből* (Bajza) stb. Sőt a ,*Dobos(okat) és trombitásokat* (Tinódi)' sem tartom ,különösen kellemetlen'-nek.

Mindez nem újság, csak olyas valami, amit nem lehet elég gyakran hangoztatni.

TRENCSENY KÁROLY.

Rangidősebbség. Az idei egyetemi rektorválasztás alkalmával írtak az újságok holmi *rangidősebbség*-ről. Tehát aki *rangban idősebb*, az *rangidősebb*, és a *rangbeli idősebbség* v. *időbeli-rang* most már *rangidősebbség*. Méltó párja a *jogfosztás*-nak és egyéb mondvasinált összetételeknek! Most már csak azt várom, hogy ennek a mintájára ilyeneket írjanak: *Péter termelkisebb Pálnál*, vagy pedig *valakinek a szemkékebbség-éről* beszéljenek.

NAGY JÓZSEF.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Int. Nem az *int* igéről akarunk szólni, hanem arról az irányt jelölő főnévről, melyet Zolnai az *intes*, *intest*, *intöst*, *intén* szavakból kikövetkeztetett. (Nyr. 19:49.) *Intén* jelentése Csallóközben, az alsó mátyusföldi nyelvjárásban: olcsón, méltányos áron; vmit *intén* venni olcsón venni; *intébben*, *intébb áron*: olcsóbban. *Intes* a MTsz. közlése szerint Baranyában annyi mint egy színben, egy vonalban, irányában lévő: »intes a földdel az ablak«: egy irányban, egy színben van vele. Ugyancsak Ormánságból közölték az *intést*, *intöst* határozó alakot, »egyenesen« értelemben (MTsz.).

Világos, hogy az *intén*, *intes*, *intest*, *intöst* szavakat közös eredetre kell visszavinni, bár az elsőnek jelentése az utóbbiakétól lényegesen különbözik. Zolnai azt mondja, hogy »a helyjelentést kell eredetibbnek tartanunk s legalkalmasabban 'irány' jelentésének tekintenünk a fölvehető alapszót, melyre az *intes*, *intest*, *intöst*, *intén* származása visszavezetendő.« Az *intén* jelentésfejlődését ebből az eredeti 'irány' értelemről Zolnai rokonnyelvi példák analógiájával magyarázza, s a fölveendő alapszónak a valaha meglehetett *int* főnevet tartja. Ugyancsak ezt a föltett 'irány' jelentésű **int* szót látja az *int*, *ént* ragban és az *intéz* igében.

Tizenkét éve, hogy Zolnainak ez az erős logikával megírt értekezése a Nyr.-ben megjelent; és mi ma, jó hosszú idő után, a példa bizonyító erejétől támogatva örömmel mondjuk ki, hogy Zolnainak igaza van; helyesen következtette ki az *int* főnevet, mely mellől most már a csillag is elmaradhat. Él ez a szó a Zala mentén jó darab földön; én legalább húsz faluban hallottam olyan jelentésben való használatát, amilyenre Zolnai következtet. Példáim közül csak kettőt idézek: Láttya k¹é aszt a szivafát ott a ház *intibe*? (Kis-Komárom. A szilvafa a fallal egészen egy irányban volt.) Ott ütem a *pitar intibe*, mikor a dühös kutya beszalatt a zudvarunkba. (Zala-Szabar. A pitvarral egy irányban.)

Több mondani valónk nincs, nem is lehet; a példa bizonyít. Így válik a helyes módszerrel vont következtetés idő multával kétségtelen igazsággá.

KERTÉSZ MANÓ.

Nénka, ninka. A *nénikét* ugyan nem hallám *nénká* nak mondani, hanem gyermekkoromban Horpácson (Nógrád) a többi gyermekekkel magam is úgy szólítám a jó farádi Veres Honorátát, hogy »Horcsi *ninka*«.

BALOGHY DEZSŐ.

Bús, búsúlt (Nyr. 31:523). A XXXVIII. zsoltár, Szenci Molnár Albert fordításában, megerősíti a címűl írt szóknak *haragos*, *haragra gerjelt* jelentését.

Haragodnak nagy voltában	Búsúlt gerjedezésedben
Megindulván	Rám tekintvén
Ne feddj meg, uram, engem.	Ne büntess meg, Istenem!

Más-más szavakkal kifejezett, teljesen egyértelmű¹ gondolatpár.

TRENCSÉNY KÁROLY.

Szíveskedik. Akik ennek az igének szokatlan népnyelvi használatáról írtak, összezavarják, vagy legalább is nem választják szét kellőképen két különböző jelentését. Domonkos Istvánnak két adatában (31:174) a *szíveskedik* helyébe tökéletesen talál a *bátorkodik* jelentés. Ebből tehát az következik, hogy mind maga Domonkos István, mind Balogh Dezső (31:272) tévesen magyarázzák. A Rábaköz népe a *szíveskedik*nek ilyen jelentésében az én nézetem szerint igen érdekes módon megőrizte a *szívesnek* régi 'bátor' jelentését, melyre nézve a NySz. a XVII. századból és a XVIII. sz. elejéről számos példát közöl. (Vö. *szívesen*, *szívestt*, *szívesseg*, *szívetlen*, *szívetlenség* alatt is). A *szíveskedik* igének ez a 'bátorkodik' jelentése kétségtelenül nagyon régi, vagy legalább is egészen természetesen fejlődött, de eddig se az irodalmi nyelv, se a MTsz. nem ismerte. Pedig Csapodi István már 1888-ban közölt egy idevágó fehérmegyei adatot: »Ha nem lehet még opérálni, csak mongyák még mire érik, akkor osztán *szíveskedék* máskor elgyünni.« (15:43). Ugyanakkor Binder Jenő még egyet a Mátra aljáról (15:559, de a hozzáfűzött magyarázat nem talál.) Ezek tehát megerősítik Domonkos érdekes közlését.

Sztrokay Lajos példája (31:347) más természetű; itt a *szíveskedik* jelentése 'szívesen tesz', s erre már a MTsz is közöl adatokat. Érdekes, hogy ezt a jelentést, amely a *szívesnek* első 'promptus, lubens, bereitwillig' alapjelentéséből származik, a népnyelv szintén jobban megőrizte, vagy tágasabb körben fejtette ki, mint az irodalmi nyelv. Ez utóbbi csak a felszólító módban használja (*szíveskedjél*, *szíveskedjék*, stb.) s úgy látszik német hatást kell látnunk abban, hogy ezeket az alakokat is mindjobban háttérbe szorítja a mintegy feloldott: *légy oly szíves*, *legyen olyan szíves*, stb.

HORGER ANTAL.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 31:471.)

A vidékek és beküldők jegyzéke: Bács m. Bajmok. Révész Ernő. — Bihar m. Kóly (Székelyhid vid.) Szentkirályi Károly. — Csanád m. K(evermes). Rittner Jakab. — Eger. Borsodi László. — Félegyháza. Cserép József. — Gyöngyös. Kádár Lajos. — Kisújszállás. Mészáros Kálmán. — Kolozs m. (Szucsák). Versényi György. — Komárom m. Bánhidi József. — Mátysföld (Pozsony m. Galantai járás). Csenkey

Ágoston. — Palócság. Belányi Tivadar. — Pest m. (Solt.) Fodor Ignác. — Rábaköz. Patyi István. — Szeged. Hodács Ágoston. — Tolna m. S(ár-Szent-Lőrinc). Győri János. — Tolna m. K(ölesd). Koritsánszky Ottó. — Torontál-V(ásárhely). Dékán Sámuel. — Udvarhely m. B(ethlenfalva). Paal Gyula. — Veszprém m. B(erhida). Bezerédj Andor. — Zala m. G(alambok). Bagyary Simon. — Zala m. K(anizsa vidéke). Surányi Károly.

1.* Ikes igék. A rábaközi nép a következő igealakokat így ejti: *jáccom, jácc^uó, jáccik, jáccunk, jáccotok, jácconak; fázom, fáz^uó, fázik; mászom, mász^uó, mászik; csuszom, csusz^uó, csuszik.* — A *játszom, fázom, mászom* helyett lehet hallani ezt is: *játszok, fázok, mászok. Mászik, csuszik* előfordul ik nélkül (*csúsz-mász*). Nagy ritkán hallani *játszol* helyett *játszasz*-t. A *hullik* más alakját nem is ismerik. (Zala m. G.) — *Jáccok, jáccó, jáccik; csuszok, csuszó, csuszik* stb. *Né jácc velem! még né fázza! fő né mássz rá! é né csussza! Hullik a levél. Éhallik a szomszédba.* (Zala m. K.) — Komárom m. *játszom, játszol, játszik; fázom, fázol, fázik; de csuszok, csuszik. Hullik* mint a mennykő. *Hallik, ide v. oda h. vmi; de a hír hallatszik.* — Tolna m. K. és Veszprém m. B. *hullik* a falevél; *hallik.* — Bajmokon (Bács m.) csak így: *jáccok, jáccol, jáccik; fázok, mászok, csuszok, csuszik. Fogy, hallaccik, hullik.* — Így mondják: *játszok, játszol vagy játszasz, játszik; fázok, fázol, fázik* stb. (ritkán: *fáz, mász*). Kisújsz. és Torontál-V. Emitt azt is mondják: *fogyik, hullik, hallik.* — Mindig: *jáccok, fázok, csuszok, mászok* (Csanád, K.) Így a palócoknál (*jádzok, fázok, csuszok* stb.), Gyöngyösön, Egerben. (De Egerben mondják *észék, íszok* mellett: *észém, íszom*.) Mátyusf. *jáccok, fázok* stb; a 2. személy sok igéből így van: *tudó, vágó, fogó, halló.* — Bihar m. Kólyon *jáccok, jáccol, jáccik; fázok, mászok, csuszok. Hallik és hullik* is közönséges. — Mondják: *játszom és játszok, fázom és fázok; de mindig mászok, csuszok, játszol, játszik, fázol, fázik; mászik és mász, csuszik és csúsz. Hallik.* (Kolozs m. Szucsák.) — Így mondja *játszom* v. *játszodom, játszol, játszik* v. *játszodik, fázom, fázol, fázik, fázódom, fázódol, fázódik, mászom, mászik, csúszom, csuszik.* Csak *hallik* v. *hallatszik*, ritkán *hallszik* és *hallatódik*; ellenben *fogy, hull*, sőt itt a *folyik* is csak *foly*, a *havazik* is *havaz*. (Udvarh. m. B.)

2. *Aludott, feküdt.* Mondják, de inkább *aludt, feküdt.* (Szucsák, Kolozs m.) *Odafeküdt, ráfeküdt:* mondják Zala m. G. — A többi válasz szerint csak a kéttagu *alutt, fekütt* alakot használják.

3. Kettőztetett vagy egyszerű mássalhangzó. *Éggyenlő* Bács m. Bajmok, Gyöngyös, *eggyenlő* Bihar m., *éggyellő* Zala m. G., Komárom m., Eger; *éggyenlő* és *egyenlő* Udvarhely m. B. *egyenlő* Kolozs m. *éggyellő* Kisújszállás, Félégyháza. *Egyenlő* helyett mindig *egyformát*

* A válaszok szíves beküldői közül egy-kettő így kezdi a válaszokat: *Ad 1, ad 2, ad 3.* Minek ez a latin szócska magyar írásban?

mondanak: Rábaköz, Tolna m. K., Csanád m. K., Torontál-V. s jobbára a palócok is. — *Lobb* a legtöbb válasz szerint csak ebben: *lobbot vet* és *sebbel-lobbal*. De *lobé* (a MT'szban nincs meg) a székelységben igen gyakran használt szó: Csináj forgácsból é kicsi *lobét*; igen nagy *lobét* csinátatok; nagy *lobéval* égött a szössz; é kicsi *lobéval* fölmelegítettöm az ételit. (Udvarhely m. Bethlenfalva.) — *Békesség, bölcsesség* mindenütt ss-sel (*bükesség* Rábaköz, *böőcsesség* Tolna m. K.). *Nyeresség, vesztesség* többnyire rövid s-sel. *Nyeresség, de vesztesség* Zala m. G., Félegyháza, Bács m. Bajmok (itt *nyeresség, vesztesség*). *Nyeresség, vesztesség* Zala m. K. *Nyeresség, vesztesség*, de van *vesztesség* is, ha két fél közül az egyik veszít, ez azonban nem összeget jelent, hanem állapotot. (Kisújszállás.) *Vigasság, vígasság* Zala m. G. és K., Tolna m., Bács m. B., Bihar m., Torontál-V. Félegyháza, Palócság, Mátyusföld, Kolozs m. Egerben *vígasság* és *vígasság*; Rábaközben *vigság* és *vígasság*. Komárom m. és Csanád m. K. *vígasság*.

4. A *jobbágy* szó, úgy látszik, az intézmény megszűnésével kivész a magyar ember élő szótárából. Már csak öreg palócoktól hallottam Hontban: Mink apprimás *jobbágyaji* vótunk valaha, mikor még *urbárijom* vót; de jis sokat hajszótak bennünköt *úrdógára*! Csak együtt ahhajdú, oszt ereggy! (B. T.) — A *jobbágy* szót Solton eredeti értelmében használják, leginkább képviselő-választás idején, amidőn Kossuth népszabadításával érvelnek. Félművelt, tudálékos »polgár«-tól hallottam már ilyen kifejezést: »*úgyyszólván csak jobbágy*«, t. i. a mezőgazdasági férfi-külsőcseléd. (F. I.) — Kanizsa vidékén egyetlen egyszer hallottam, az uraság cselédjére vonatkoztatva. (S. K.) — *Jobbágyon* Komárom megye és Tolna megye K. szegény zsellért (napszámost) értenek. — A *jobbágy* szót nem hallottam a Rábaközben, bár a *robot, d'ézsmá* szók sokszor megütik az ember fülét, ha a néppel beszédbe ereszkedik; azt is mondják: *robotba jártunk, megd'ézsmányi* (megdézsmálni. P. I.) — *Jobbágy*: aki valamivel másnak el van kötelezve s azért időnkint a munkájában segít neki, ingyen dolgozik neki. Nem vagyok apádnak *jobbágya* (adósa, elkötelezettje), hogy ingyen dolgozzam neki. (Udvarhely m. B.) — A *jobbágy* szót, minthogy vidékünkön, a szabad Nagy-Kunságban jobbágyok sohasem voltak, nem használják, de valamennyire megfelelő szavak helyette ezek: *kukás, dézsmás, részes*. (Kisújszállás.) — Mátyusföldön a *jobbágy* szót nem hallani; a robotot itt *úrdógának* mondták.

5. *Adag, tolonc, aggályos*. *Adag* helyett minden válasz szerint *porciót* mondanak (így nevezik sok vidéken az adót, Szegeden pedig az örökrészt is); néha *rész-t* is. — Udvarh. m.: *egy porció, egy darab, egy szelet, egy vágás, egy mérték, egy kalán, egy pohár, egy csomó, egyszerre való* stb. *Tolonc*-ot terjesztgeti a hivatalos nyelv, de még kevésbé ismeretes. *Aggályos* h. *aggodalmat okoz, félelmes v. kétséges* (állapot stb.) — *Tolonc* h. *zsuppon gyűtt haza, zsuppon hozták haza* (népetimológia, a német *schub*-ból, Rábaköz), *zsuppon jött haza* (Bács m.),

zsuppolt, zsuppon küldött (Eger). *zsuppon kísért ember* (Komárom m.), *Toloncol* h. rendesen *zsuppol, elzsuppolták* (a palócoknál: *suppon hajtották el*, Gyöngyösön így is: *zsuppon viszik*). — *Aggályos*-t sehol sem mond a nép, hanem: *félős, veszedelmes, félelmetes, aggságos, aggasztó, ijesztő, bajos, olyan hogy gondolkozóba ejt*. — *Tolonc* h. *toronc*-ot is mondanak, mert az új szó idegen a népnek, akár a latin v. francia, és szája íze szerint megmagyarosítja. (Hogy van a gyerek? »Máma tranzik!« = lat. *transit*. Á g a i A d o l f.)

7. *Egynéhány* (énnehány, énnihány stb.) és *néhány* közt nem igen tesznek különbséget; legtöbb vidéken már csak az elsőt használják. Kisújszálláson nem mondja a paraszt, hogy voltunk *néhányan*, hanem voltunk *egynéhányan*, de viszont nem igen mondja, hogy *egynéhány* ember okoskodott a gyűlésen, hanem azt mondja, *néhány* ember okoskodott a gyűlésen. Szívesebben használják azonban az *egynéhány* és *egynémely* szavakat, mint a *néhányt* és *némelyt*. — A *néhány* mindig jelzőként fordul elő, az *egynéhány* (énnyihány) pedig főnév nélkül. *Egynéhány* előfordul mint jelző, de *néhány* nem fordul elő magában. Ilyen viszony van az *egynémely* és *némely* közt is. (Torontál-V.) — *Némely* és *egynémely* már sok vidéken egészen szokatlan. Ahol mondják is, inkább csak így: *némelyik* (p a palócoknál: *némelyik ember*; Eger vidékén így is használják: *némő részei*). Rábaközben *némellik* és *némell*, meg *ollik*, azaz olyik. Kanizsa vidékén *egynéhány* h. »mindig csak egy pár, és *egynémelyik* h. *ollik ember* azt se tudja«. Tolna m. S. rendesen *egy pár* és *némelyik*. — A Zala mentén *néhány* nem használatos, mindig *énnyihányt* mondanak. *Némellik* (némelyik) megtartotta régies értelmét; p. *Némellik nap* Kanizsára vótam (multkor. Kertész M a n ó). — Csanád m. K. »Van *egynémely* ember, még újjal is megtudnám mutatni, ki lopta el a baltát. *Némely* darab föld nem termi meg a kukoricát. Egynémely határozottabban, közelebből megjelöli; *némely* határozatlanabb.« — Komárom m.: *Néhány, némely* inkább jelzői állásban szerepel; *egynéhány, némelyik* partitív értelmű. *Néhány ember* beszorult az égő épületbe és ott is égett; *énnyihánynak* csak a csontjait találták meg. *Némely(-ik)* ember azt hiszi, hogy maga az Uristen.

8. *Először* is helyett a *mindenek előtt* kifejezést nem hallottam semerre sem a nép szájából. (B. T.) — A palóc e helyett: *először is*, sose mondja ezt: *mindenek előtt*, hanem mondja ezeket: *elő, letelő, elsőbbit* (és soha sehol így: *elsőbbed*, ahogyan általában az irodalmi nyelvben, különösen újságokban olvasható) *letelsőbbet*; olykor a két utóbbinak ezt a rövidítését használja: *elsőbb, letelsőbb*. (B. L.) — Félégyházán *először is, letelőször is, letelőbb is*. Mátyusföldön és Zalában *elősszor is* v. *legelősszor*. Rábaközben *iesűbe, legiesűbe*. Udvarhely megyében *előbb, legelőbb*, de így is: *mindenek előtt*. Ez utóbbi Csanád megyében is előkerül; Kisújszálláson és Veszp. B. is, de ritkán. Biharban az előljáró s a tekintélyesebb civis, mikor gyűlésen v. úrral beszél, mindig azt mondja: *mindenek előtt*. A többi válasz szerint nem mondják.

9. E helyett: *haragszom önre, gondoltam önökre, elmegyek önökkel* — a rábaközi nép legtöbbször azt mondja: *haragszom rá, gondútam rá, gondútam ám rájjok, 'éménék velék* (= elmegyek velök); *várgyon, maj 'én is velé ménék*. (Az ön névmást a rábaközi ember sohasem mondja, hanem az öregek a *k'ie, k'ieték* [kend, kendtek] alakokat, a fiatalabbak a *maga* névmást használják helyette. Érdekes a Rábaközben az *amazok* többesszámú névmás értelme; pl. Péter és Pál gazda testvérek; ezeknek családtagjai a testvér-család tagjairól mindig azt mondják: *amazok*. Pl. ez a lú nem a miénk, hanem amazoké. — Ides apám amazokná vaⁿ.) — Zalában csakis így: *Haragszom rá, elmegyek vele* stb.; még ilyet is hallottam: *Ifjúr, mēnnyek vele?* (Belányi T.) Szintügy Zala m. G. Kanizsa vidékén azonfölül azt is mondják: *ü is ott vót?* e h. maga is ott volt? — A Zala-vidéken általában így mondják; *ön* helyett is mindig *ü* (ö) használatos; *ünek hin* = önöz, magáz vkit (*megkegyelmez vkit* ugyanezt jelenti); *tének hin* = tegez. (Kertész Manó.) — *Haragszok rá* stb. Vesp. B., Tolna m. S. *Haragszom urája!* Kire? Hát magára! Gondútam urájuk. (Tolna m. K.) Má montam neki; *vele* megyek (Szmogy m. Marcali Henrik; így Komárom m.) *Haragszom rá v. órá e h. önre* stb. (Mátyusföld). Kisújszálláson is mondják, különösen a nők szeretik ez alakokat: Megállják Isván bátyám, *haragszom rá*, mert nem vitt el a bálba. Jaj de sokat gondoltam rá Julesa néném, ugye csuklott? Várjik mán szomszid, én is vele megyek, csak másik csizmát huzok. — Eger vidékén is mindig így mondják. Bihar megyében is mondják, de mégis gyakrabban így: *haragszok magára, elmegyek magukkal*. Torontál-V., Félégházán és Gyöngyösön: *haragszok magára* stb. — Még nem fajult el a székely nyelvérzéke, hogy e helyett: *haragszom magára* (ön-t a nép nem mond), *gondoltam magokra, elmegyek magokkal, várjon meg, én is megyek magával* így beszéljen: *haragszom rá, gondoltam rájok, elmegyek velök, várjon meg, én is vele megyek*. (Udvarh. m. Bethlenfalva. Paal Gyula.)

10. Ezt a szerkezetet: *a leányok legszebbike, a legények legnagyobbika* a rábaközi ember — nem használja; hanem azt mondja: *a legszebb l'éⁿ, a legnagyobb v. legnaobb legⁿ*, a kiket úgy is hínak falvainkban: az 'és'ő (= első) *l'éⁿ v. lán*, az 'és'ő *legⁿ*. Azt ugyan mondják: *kettejít eladom, eh (egy) harmadát megvészem*, de megelőző birtokos jelző nélkül. — Azt hallottam: ezeknek egyikét v. *kettejét eladom*. A *kettejét* használja a nép egész magában is, pld.: *Kettejét meghizlalom, a vént pedig eladom*. (Zala m. G.) — *Ez a lány a legszebb a faluba'*. Ezekből (a lovakból) egyiket vagy mindakettőt eladom. (Csanád m. K.) — A *leányok legszebbike* stb. a palócok ajkán ilyen alakban forog: *Allegszebb lyány; legszebb affaluba'* stb. *Ezeknek egyikét*, vagy *kettejét eladom*, nem ismeretlen náluk, de sem a névmást (*ezeknek*), sem az eladó tárgyat nem említi mellette, csak a szóban lévő alanytól függetlenül, főmondatban: *Nyóc hizott libám van; kettejét beviszem Ságira, appijarcra*. (Belányi T.) — A palócoknál e szerkezet: *a leányok legszebbike, a legények legnagyobbika*,

ezeknek egyikét v. kettejét eladom stb. általános keletű. (Borsodi L.) — Mátyusf. csak így: a legszebb lány, a falu legszebb lánya; kettőt eladok belőle v. belőlük. Komárom m.-ben így hallani: A lányok között a legszebbik Kádár Kati volt. Ezek közül az egyiket eladom. — A *csikóinak a legszebbikét* odaajándékozta az unokájának. Szalai Péternek három leánya volt, *ezeknek egyike*, a középső, leányul is maradt. Négy ökröt hajtott a vásárra, *kettejét* el is adta. (Udvarh. m.)

11. A *kínál* igét Rábaközben a kétféle szerkezettel használják: a vendéget kínálják borr^uó, pecsenyⁱévⁱé; ellenben a firhemen^uó lⁱéⁿ v. láⁿ kínállo magát az íés^uő legⁱnek; a gazda kínállo csikáját a vev^uőnek stb. A j^uó szērēncse még ritkáⁿ kínálkozik a szēgiⁿ embernek. (Pátyi L.) — A cigány ugyancsak *kínálta* ócska fúróját a parasztnak. Azt mondta, hogy olyan jobbfele kemény fában, mint a fűz, még vissza is kell tartani. *Odasúdakodott* a Mészáros Vera is és *kínálkodott*, hogy vegyem be napszámba. (Komárom m.) — Bajmokon (Bács m.) a vendéget *mēkkínáják* az étellel; a kikapós lány *kínálkozik* a legénynek. — Az eladó erősen *kínálja* a portékáját a vevőnek. Ne *kínáltasd* magad. — *Elkínálkozott* napszámba. (Szeged.) — Anyám a bácsúvendéget kaláccsal kínálja. Ni, a rossz, kínálja magát! Az idén a napszámos is kínálkozik kubikosnak. (Csanád m. K.) — Kisújszálláson nagyon szívesen használják a kérdezett kifejezéseket. Lajos bátyám is ott *kínálta* az ökrét, de azt se kérdezték, hogy mi az ára. Addig *kínálta* a kalácsot, míg ettem belőle egy harapást. Ugy *kínálja* magát a legényeknek, mint a botos a vásznat. Hát biz uram, ha jó alkalom *kínálkozik*, — veszek is már egy kis portát. — Félegyh. *Kínálja* a vendéget, *kínálja* v. *kínálgatja* az ételit, a portékáját valakinek; *kínálkozik*. — *Kínál* vmit, *kínálkozik* a palócok közt elég gyakoriak: Bort *kínát*, de, mondok, nem kő; oszt' *kínálkozott* szüretőnyi, de akárhugy kölletyi magát, nem lép az a *gyezsepőgyes* (tót eredetű, csavargót jelent Hontban) apportámra! *Kínálja magát*, ezt így nem hallottam, csak *kínálkozik*. — A gyöngyösi *kínálja* a pénzt, a portékát stb., némely leány még magát is; a mükás ember napszámba kínálkozik, különösen ha jó alkalom kínálkozik; de az étellel nem igen kínálhatja magát. — A palóc széltiben mondja, hogy: *kínál valamit, kínálja magát, kínálkozik*. Ha étellel vagy itallal kínálják, a szabódását így fejezi ki: köszönöm szíves *kínáját* (palócosan *kēénáját*), nem eszēm vagy eszēk; nem iszom v. iszok. Ez utóbbi különösen a felsőborsodi barkó palócoknál használatos. (B. L.) — Mátyusföldön vendégnek nem kínálnak valamit, hanem megkínálják valamivel; vevőnek kínálni valamit; *kínálja magát* ritkábban, mint *kínálkodik*. — Vendéget, vevőt *kínál*, *megkínál* valaki valamivel; *megkínálja* a gazda a lovát, ökrét vízzel; *kínál* engem a fiával béresnek; pénzzel is *kínálták*; megkínálták a legényt a leánnyal, de nem vette el; kínálok ökemét tíz forinttal, de ennyiért nem akarja azt a szekér fát ideadni. Kínálja magát a leány a legénynek; azaz tet-

szeni kíván neki, kívántatja magát vele. Cselédnek, munkásnak kínálkozik; sok munka, jó kereset kínálkozik. Kénálkozzál feleség ával a kaláccsal! (Udvarh. m.)

12. A rovásírásról a válaszadók semmi érdemleges új dolgot nem közölnek. Többnyire csak számokat láttak a rovásokon, melyek sok vidéken szokásban vannak, pásztoroknál s földművelők-nél. — Gyermekkoromban cselédségünk között gyakran volt öregebb ember, aki tudott valami titkos írásmódot. Nagy titokzatossággal és még nagyobb tudakossággal éltek vele, de bizony én nem tudom, hogy rovás-írás volt-e, vagy valami más betűösszetétel. (Kisújszálás. Mészáros K.)

Pótló válaszok (vö. Nyr. 31:278, 408 stb.):

6. Tótos vidékeken, — így Gömörben és Losoncon is — igenis *nyugogyatok, maragyatok, agyál, eregyeték, sőt mēnyeték (men-jetek, mēnnyeték helyett)*. Kádár Lajos.

(465) 9. Gyöngyösön a köznép is mond *hullámot*, mert hiszen az iskolában engem is hullámvonalak rajzolásával készítettek elő a betűvetéshez. *Hullámszik* egészen általános; de hogy magát a *hullám* szót az írástudatlan öregek használják-e: nem tudom. — *Vakondak, gagyog* és *gágog* Gyöngyösön is közkeletű, de *gágyog* nem. — Mellesleg megjegyzem, hogy kétségesnek tartom, hogy a Gyöngyöstől félóránnyira levő Halászon *érides, halmoz* és *hagymafűzér* használatos lenne, holott Gyöngyösön csak koszorú-fügét és hagymát ismernek; ugyanott a nyakbavaló gyöngy is csak gyöngy vagy gyöngysor, itt-ott még galáris; a *Rosenkranz*: *olvasó*; az ereszet alatt pedig sok kötés kukorica lóg ugyan, de az sem *fűzér*. — Paprikafűzért Gyöngyös-Tarjánban, dohányfűzért Debrőn vagy Verpeléten (mint nagy paprika, ill. dohánytermelő helyeken) bizonyára ismernek, mert e növényeket csakugyan fűzni kell; de azért a *fűzér* szót ott is alig használják. Kádár Lajos.

9. *Folyondár*. Csak a mezei folyondárt nevezi a nép fojondárnak, a többi: fojóka, fojóka fű, fölfutó fojóka. *Fűzér*. A fügét gyíkinyre fűzik. Fűzérfügét és nem hordósfügét vettem. Gyöngyfűzér. Rúzsafűzér = olvasó. Vallásos imák: Fájdalmas rúzsafűzér, dicsőséges rúzsafűzér, örvendetes rúzsafűzér ima. *Fűzér* = hordómérő eszköz (Visirstab). Jancsi! *megfűzérelte-e* mán az árendás a borodat? *Sívár*. Sívár homok (sovány homokföld). *Róna*. A kapa fokával, a gereblye sarkával rónát húz. Julis ángyó! hogy veti a mákot? Rónára, fiam. (vö. MTsz. 2 róna 2.) *Rozzant*. Mijen házba' lakik? Se fala, se fája, se teteje nem a ledjobb [így], mán nagyon rozzant. *Sérv* h. azt mondják: Leesett az öle. Azonban a belső daganatot, máj-, vese-, lépda-ganatot *sérvésnek* mondja a köznép. *Érides*. Csak az értelmesebbek használják. *Csáp*. Csak az értelmesb iskolázottabb nép használja. A bogárnak csápja van. A *csápolódik* igealak sűrűn előfordul. Pistike azzal

az ustorral mindig csápolódik, vedd el tüle! A tehén a farkával csápolódik (kellemetlenkedik, csapkod, alkalmatlankodik). *Nyegle*. Csak ige alakjában: *nyeglészkedik*. Az elkényeztetett, nyafka gyermeknek mondják: Ne nyegléskedj, mert kirúglak a házból (= a szobából). *Pongyola* = pólya. Hogy ne fázzon a kis gyerek, jól bepongyollázd! *Szörnyed* h. *elszörnyűkődni*. A guta majd megütött, úgy elszörnyűködtem. *Szörnyeteg*. Az a Bangyi (Bandi) szörnyeteg egy ember: öli, üti, veri a családját. (Csanád m. Kevermes.) Rittner Jakab.

Nyegle h. *nyegécs*: kényes, rátarti, hetvenkedő. (Eger vid.) Borsodi László.

A 465. lapon kérdezett szókat a palócok Hontban csakugyan úgy mondják: Nini, (Nógrád határán: *nene!*) az abbéka (rossz gyerek) kiszaggattya a'ccsalya (cserebogár) *csáppait!* — *Avvakand* essőt érez stb. Így az *iskolázatlan* (középiskolázatlan) népnél is. A *sérv* is él, de az öregek sérésnek híják. Belányi Tivadar.

A 466. lapon a *korc* szóval azt írtam, hogy csak újabb emberek használják, de nem így van, mert régi és felkapott szó. *Korc* nálunk valaminek a közepe táját jelenti. Ilyen a *kemence-korc*, mely a boglyakemence patkán felüli részét jelenti. Az emberi test csipőn felüli része (kötés) szintén *korc*. Ebből átvitt értelemben a *gatyának* az a felső része, mely összehúzhatóan a korcon megköthető, — *gatyakorcnak* nevezik. A paraszt ember a *gatyá* (v. *nadrág*)-*korcban* tartja pipáját és kostökét. (Kisújszállás.) Mészáros Kálmán.

A 469. laphoz megjegyzem, hogy *néném* és *bátyám* helyett mindig *néém* és *báám*-at mondanak (tehát nem *neém*, *baám*.) (Kisújszállás.) Mészáros Kálmán.

A 471. lapon közöltem erdőnevek magyarázata: *Csigojás*: törpe-füzes berek; *eresztevény*: elvetett magtól kelt v. ültetett csemete-erdő (bükk, csere, fenyő) v. egészen levágott erdő helyén eresztett, új-sarjazásu csemete-erdő, — és gyümölcsmagvakból keltett csemete-telep (seminarium) v. fiatal gyümölcsfa oltványokkal rendszeren beültetett hely. (Szólás: Szép gyümölcsöst eresztett.) *Égett v. égettes*: leégett erdő-rész, *fiatalos*: növendék-fából álló erdő, *gyertyános*: gyertyánfa erdő, *mánás*: olyan erdő-rész, ahol sok málna terem, *mána-vész*: sok málnát termő vész (vö. *vész*), *magyarós*: mogyorófa erdő, *nyáras*: nyárfa erdő, *nyír v. nyíres*: nyírfa erdő, *rakotttyás*: rakotttyafa erdő, *szálas erdő*: ahol mind csak szép, nagy, egyenlően magas és egyféle szálfák vannak, pl. bükk, csere, fenyő. (Vö. ezzel a szólással: Itt mind ilyen szép szálas emberek teremnek.) *Sudaras*: magas növésű, egyenes, sima, fiatal fákból álló erdő. (*Sudar**: magas, egyenes, sima, fiatal fa, v. természetesebb fának a derekán felül hegye felé mindinkább vékonyodó egyenes része pl.

* Úgy látszik, hogy *sudar* más tájon is ismert szó: kiírom ide azt a helyet, ahol épen csak most olvastam. »Bámulatos ügyességgel és hidegvérrel vitte le hajónkat a nagykovácsi erdő *sudarai* felé, ahol a fák *sudarait* suroltuk, míg végül az erdő egyik magasabb csúcán a fák teteire ültünk.« Léghajón. (Tárca) Barthos Tivadar. Magyarság. 1902. október 29. 254. szám. — Paal Gyula.

a fenyő, jegenye, nyír sudara; t. i. a fa részei így következnek egymásra: a fa gyökere, töve, dereka, sudara, hegye.) *Tilalmas*: »feltiltott« erdő-rész, amelyből nem szabad fát vágni. *Avas, bokros, ciher v. ciheres, cseplesz, irtás v. irtvány, orotás v. orotvány, rez, vágott v. vágottas, vész* l. a MTsz. — Pótlás. *Láz*: erdei havasi tisztás, erdei kaszáló, legelő, *szilas*: szilfa erdő. (Udvarh. m. Bethlenfalva.) P a a l G y u l a.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Ikes igék. Hogy mondja az iskolázatlan nép: *dógozhat v. dőgozhatik, vesződhet v. vesződhetik, alkudhat v. alkudhatik*? — Hogy mondják a föltétes mód 3. személyét: *dógozna v. dőgoznék, dőgozhatna v. dőgozhatnék* stb.? — Mondják-e: azt mondta, ne *alkudjam, fürödjem, dőgozzam*?

2. Mondják-e valahol: *azt is sem láttam, én is sem voltam ott* ehelyett: *azt sem láttam, én sem voltam ott*?

3. Hol mondják: *mitől jó* valami orvosság, *szemtől jó* stb.?

4. Minő kifejezésekkel különböztetik meg a lovak s egyéb állatoknak színét? (*pej, deres, daruszórá, róke* stb.)

5. Ehelyett: *hogy ne mennék el?* — hol mondják így: *hogy el ne mennék? hogy föl nem kelt volna?* és: *hogyhogy fölkelt volna?* stb.

6. Erdélyben melyik a szokottabb kifejezésmód: *el kell hogy menjen* vagy *pedig el kell menjen*?

7. Hol mondják: *fölzárni, kizárni* az ajtót e h. kinyitni?

8. Hol használják *mind* helyett az *egész* szót? pl. Az egész gyerekek kiszaladtak. Kimentek az egész. Az egész fákat kivágták (e h. mind a fákat).

9. Hogy mondja a nép? *legyen olyan jó, legyen olyan szíves*, *jöjjön be*, vagy *pegig csak az olyan nélkül: legyen szíves, jöjjön be*?

10. Hol és minő értelemben mondják a következő szókat? *bakonya, egykeség* (egy-gyermekes rendszer?), *értés, éved* (puhul?), *gulacs, gulács, gulac, gyurma, gyurmatag, hadra, hadara, hadrász, intibe, ive* (a. m. oda v. odább?), *kádogni, lepezni, lepező, lepeszteni, merettyü* (több kútágas együtt, nagyobb itató?), *naplik, nyújó hely* (temető?), *ösztöke* (szűr?), *süge, sügej, sügély, szévedezik, szívedezik, tap v. top* (tapló), *túlság, túlságos, záh*?

A feleleteket a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez tessék címezni. Minden választ külön nyolcadivra tessék írni.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Párbeszéddek.

(Párbeszéd egy öreg és egy fiatal asszony között. — Vége.)

Ö. Hát Gersikék ósó szomszidgyok e zöreg Bokor látto éccér este aminde gyümöccsöket lesté e pajtás-kerbe, hogye kazallokon kérésztü égyollan röpüt át mindé nyomórud e Gersikék házáro, ott e kimin mellett csak e tünt. Éccerre gondúta mi lehetett, mingyá niszte e földet amere röpüt, hát mégis taláto e sz.. át; ollant folatott magábu mind e köles-káso. Akkor mingyá nem szót Gersikéknek, haném minálunk beszité e amit látott. Mire tuttok, ho mégin együn mink is kiméntünk lesnyi e kert alá. Hát uramfia, má mikor eharangoszták a zurangyalát, gyütt éccér csak e levegőbe, a ménenő [így?] hosszi e nyomórud, ollan hosszan; csak be, Gersikék kimínnýibe. Atgyütt mingyá e zöreg Bokor, hita idés anyámot is magáve, Gersikékho, hogy utánno járnok e dolognak. Igaz, hogy érriszt fitem, de még mégis addig hajszutam idés anyámot, még én is át nem méhettem velék. Amin beméntünk hozzájuk, ippen e zasztó körü útek, beszigettek. E legin is baráccságossan fogatta e köszöntisünket, osztán minkis helet foglótunk. Beszid közbe kiintetté e zöreg Bokor e Fáni annyát e konyháro, még idés anyám is kimént utánnok. Ottkin osztán mégmonták mi járotha vannak. Szégin szomszid asszon majho sóbálvánnýa nem lett, ú még édett; be akart mingyá futnyi e szobábo, hok-kérdőre vészi e legint. Csak nan-nehezzen tutták lēbeszínyi rúla, hogy aszt né tēgyē, mer kituggya mi törtínyik valamennyijékke. Haném kioktatták, hogy e Fániva nízessik még e legin láboit ha lēfekszik nálok, osztán ha lúláboi vannak, akkor bizonyossan ludvérc. Mink osztán hamarossan együttünk túlök. Alunnyi sē tuttam akkor ijje, fittēembe sē, még e szégin Fáni miháccse, ho' mi lész velē. — F. Ehiggye még e zén testem is min ludbúrös lett még e beszígygyirejis. — Ö. Má korán hajnóba, még alig vēratt, gyütt e Fáni annya nas-síva-ríva, ho bizo ippen ú van e dolog, min montok e zeste. Még sötít vót — aszongya — hogy emént túlök, de szónyi nem mertek neki; szégin Fánit még réggejis e hideg lütő. Azon kirt bennünk szégin szomszid-asszon, tanácsullunk nekik valamit, mi tivők lēgyenek. Mégvigasztóta idés anyám, hogy azér nem kő kéccségbe esnyi. Ahun Hérinbejis járt égy asszonho e zura kípibe ludvérc, azis má csakmēn e vót szárodva, mikor e hiták hozzájo Bárdosru a tudós embért, még is szabadította túlő; szípēn méggyógyut, még még is hizott utóbb. Elis hoszták e tudós embért mire mégin méggyütt e legin, vaj akarom mondanyi e ludvérc. Ullēt mindēn mind előre mégmonta. Gyütt éccér csak e legin főbokritázott kalappe. Ára má e tudós-embēr mégfüstüt mindēnt, vart e térnábo. E söprü nálo vót, valamit mondogatott magábo. E legin még csak jár-két ē

darabig e ház előtt, osztán be akart mennyi, de nem tudott. Ekesztek e tudós-embërre pörünyi; montak azok emmásnak mindent, csak jót nem. E tudós-ember először is avve fogatta: távozz gonosz lilek oda hunnaj gyütté, mer nem léssz többet ú' min vót. Éccër csak e nasz-szélvész kerekédett, etünt e legin. — F. Elis maratt egisz-szen? — Ö. Kéccër gyütt még még azután, de e tudós-embër mindig kiséen várto, mer tutta e szokását. Mikor utóllán emént túlök, ollan boszorkán szé támott, hogy e tudós-embért is csakmën e rakatta [így?]. Eludvérc még csak úgy okátto e tüzet allu-föllü, avve etünt, nem is gyütt többet. — F. No a mégis rímisztó dolog lehetett, de csak ho' még tutta túlö szabadittanyi; tudom vót is rekye. — Ö. Hát bizo jó-mégvendigütik, még e fizetiscsé sajnáták túlö. Hanëm szégin Fáninak má kísön vót e segiccsig, rá e hónapra belehót. Sohase felejtëm el, ippen Jakab bucsu naptján fekütt hóva, — ez Isten boldogiccsa e haló-porábo jis. Ollan vót e koporsóba minde sárgo virág. E mestér is ollan gyönyörüven bucsusztatta, ho sirt ott minden lilék. Én még mastis még-még könyvezëm ha eszembe gyut. — F. Déjszé nekëm is eszembe lesz ám e zesettye mindétig, ho mast ebeszíte. — Ö. Hanëm má még is estélédék nálotok. Tudom, hogy eddig má morög otthon e mënyeecske, hogy illen soká evagyok. De mindétig csak abba vótam, hogy a közbe még mëggyün e komám-asszon is, hanëm má alig szóhatok velë, ha ezidáig nem gyütt. — F. Csak në indullon mas még ollan hörtelen, — iszë még nincsen ollan igën kísö, csak e ködös idő tész. Mas má csak mëggyün idës anyám is, ejszëm e gyerekkékke vót ë kicsint még e Katink elátto e zálotokat. Assë mëhet szëgin e pokóba së attu a két rossz gyerektü. E firfjak még e zerdöre vannak onnajd is. — Ö. Eválosztotta e Kati e kis gyerektyt? — F. Deho válosztotta, aszonygya igën sajnállo, pejg má ötfértálos is emút, e zolibü csakmën léjti, akkora. Má e nagyobbiktu së akar finyi. A még ollan imfámis, ho mindig incsekédik velë. Hun e zorát, hun e fülit pöcküli még neki, a még mëgy neki e nyiráksöprüve. Ollan patáliát, böstörködíst csapnak, majnëm e házot elaggyák. E unap magokat hatta odben, hát uramfija mire bemëgy, ëppihi (egy pehely) minde két gyerek. Eszapták valahogyan e vánkos cihát, e toll min kidüt belüllö. Pejg ölöget tész rajtok e zaptyok. mindig kordázso úket, öligszer megis virgácsulla e nagyobbikat, dejazér annak mindëgy minde kipesnek [?]. De máskipp még na huncfut gyerek ám. Elöszöd mindënt e zégatta világon; ë na silapos sögöt e fejibe huz, e pocoktyát kifeszitti, van ë nam-mënkü kampós bottyok, azt kétkézre foggya, osztán u sétat mindë vicispán, hogyigazán u kö sokszor mëgszakannyi e nevetisbe, ollan figurákat tész. — Ö. Atta fikorgányos gyerekibe, hát má ollan nak-kópé? — F. (A lámpával veszödik.) No hát, lë tudom sérófunyi ennek e világnak a masináját?.... má mütá killódok velë — no mindaddig mégis mëggondata magát e keserves. Nënëm asszon! ha terhire nem esik, légyën szüves e háto mögü lëakasztanyi e zollót, nem férök hozzá, lë ké meccenyi e bél hammát. Huzza csak fére e férhangot, ott köll lënnyi neki e fürgetön. — Ö. Szent Isten, ém.

még még kárt teszék, valamit edöntöttem. — F. Alikhaném egy-üres tópas kélájzli (talpas pohár) vót oda tivé, e gyeréknek attam belüllő innya, má ugyis csorbult vót. Ejnye e pětrolunk is de szuk-térossan van, aëm jábo hogy egisz ijje világúnyi köllött. Még e cilinderesé irtem rá mégtisztogatnyi. (Meggyújtja.) Jóstét. — Ö. Jóstét aggyon Isten. — F. De szomorujan pisorog. — Ö. Inkább igénis bánytya e szemémet e... (prüsszent) Jézus segi még. — F. Kedves egissigire! — Ö. Köszönyöm; mondom hogy igin is erő... erőssen... ejnye no!... hepei! — F. Vállik jóra! — má akartam is mondanyi ho még boszuság éri mó, hogy eggyet tüsszentett. — Ö. Má magam is fitem. No haném mas má még sè várhotom tovább anyádot, mer kísön talál meggyünnyi, osztán igén rám estélédik, ollankor má nem szereték egyedütt mënnyi; mer ahun e minap is ho vérasztóbu mëntem haza. majho lë nem szabott Visijéknek aze zátkozott nad-dög kutyajok. Hát mégmond e komajasszonnak, hogy igén szerettem vóna ë kicsint avvejis edétáznyi, mer' mast illen téli időbe nëmigën talá-koznyi kint; e litánijáru is mindenki csak haza iparkodik. Émmég e lábomaccsë huszhatom ki ú, ho në köllenë értë hallonom, hogyén csak e falut bujom, mássë teszék min kujtorgok, ho valóságos falu-farka vaok; ivvaok én csak e mënnyemme, de mitis beszilëm, csak enyögöm neki. Vín vaok émmá minde postajut, — asszoktya mon-danyi e fjamis, ha szólok valamijér. Öligszër mégbántam má mûta eze fejjérníp e házunkho kerüt, amijér firho mëntem má meglëtt lánkoromba. E zelső gyerék is csak kísöre lëtt azután, hogy összö kerütünk, eze fjam még má e vakarcsvót. Hát bizo idës lölköm méggörbüt e hátom mire haza kerüt e katonaságtu, még mire még-házasítottok. — F. Ej Trézsi néném, nëm láccik még magán, hogy ollan igén lëjárt vona e züdejë, túll tesz még sok náláná fíjatalab-bon is, millen firis egy asszon. De hogy e në feleggyem, ësëg köszö-nyöm e sok jót, mit hozott. — Ö. Szüvessen, nincs mit. No hát eszte kis legínt is han-nízzem még még. Mëj-jó üzüven aluszik. E zisten gyógyiccsa még mihamarább. Hát dícsirtessik e Jézus nevë. — F. Mindörökin. Kitartom e világot, hogy e në botolgyik valamibe. — Ö. Soha sè fároggy, maj csak kitalálok sötítbejis, ismerëm e járást, e konyhá... ejnye, bújk bele! alikhaném mégis neki mëntem e mos-likosnak, — jóvan, iszë má fogom e këlincsët. Csak mënnybe, hal-lom e gyerékis fölbrett. Hát jóccakát! — F. Aggyon Isten magának is. Boldog főveradást kíványok. (Visszamegy a szobába.) — Ö. (Külről megkopogtatja a tornácra nyíló ablakot.) Gyerejdë csak idë ë kicsint e zablakra, efelejtöttem mondanyi valamit. Tënnap e fjam Pösëbe vót, aszt izenyi e zipad, hogye zurad mënnyën fő vësárnap, mer borvëvők gyünnek e hëgybe, e të borotokat is mégakargyak níznyi e pincëbe. E në felejcsd mégmondanyi neki. — F. Nem, nem! (Magában.) Szegin Trézsi néném, magának is utóllán gyut má eszibe, mit elösszër köllött vóna mégmondanyi.

(Vas m. Német-Gencs.) PEKOVITS SÁNDOR.

IZENETEK.

T. N. I. Igen örülünk a viszontlátásnak!

V. K. Köszönjük értesítését, mely szerint Nagy-Idán 'öltözetlen' helyett azt mondják: *cibakon* gyüttem az udvarra, *cibakon* ugrottam ki. A M. Tájszótár szerint Gömör é. Torna megyében *cibak* a. m. meztelen.

Sz. K. *Pocskondiáz* 'gúnyol, szid' értelmében, ahogy szíves értesítése szerint Székelyhid vidékén mondják, Bihar m. Pocsajról is közölve volt (Nyr. 9:558): Mán csak attul tartok, hogy ujfent *megpocskondiáz*. A *pocskondiáz* ige a MTájszótár szerint a felső Tiszavidéken s a Székelyföldön járatos. — Megyek *szollő-szedni*, *tergeri-kapálni*, *hal-fogni* (Székelyhid vid.): ugyanilyeneket mondanak több más vidéken, p. a Székelyföldön, a Rába-vidéken stb. (Nyr. 4:388, MNyelvészet 5:131.) Legismertebb példa: *háztűz-nézni megy*.

E. V. Kegyednek van igaza. Két-két egyrangú mondat közé rendesen legalább is vesszőt teszünk, tehát akkor is, ha *és* vagy s köti össze. Ez a nyelvészektol s nyelvtaníróktól általán elfogadott szabály; így az Akadémia legújabb helyesírási szabályaiban is, 11. §. 2.

L. E. 1. *Budapest* a helyes és általánosan elterjedt írásmód; 1. az akadémiai helyesírást. — 2. »Budapest a hősök emlékének, kik.. CC év előtt [magyarosan: CC évvel ezelőtt] Buda várát a törököktől visszavívták. MDCCCLXXXVI. Sept. II.« Ez kegyed szerint hibás, mert a CC csak a leleplezés napján felelt meg a valóságnak. De hisz akkor azt sem volna szabad p. levélben írni: Éppen egy hete, hogy itt vagyok, — mert mire a levelet olvassák, már nyolc-kilenc napot töltöttem itt. — 3. Hibásnak tartja a Szózatnak ezt a mondatát: »Bölcsöd az s majdan sírod is, mely ápol s eltakar«, ill. azt kérdi, prózában meg lehetne-e engedni ezt a költői szabadságot, mely a két mellékmondatot összevonva a vonatkozó névmást csak egyszer teszi ki (e h. bölcsöd az, mely ápol, és sírod, mely eltakar). De itt nincs is költői szabadság, mert mind a két cselekvés a házra vonatkozik; bölcsöd is, sírod is a haza, mely ápol s eltakar. Szakasztott ilyen az idézte másik példa: »Oh mely dicső ész bomla össze itten! Udvarfi, hős, tudós, szeme, kardja, nyelve« (Haml. 3:1). *Udvarfi, hős, tudós*: mindez Hamlet. *Szeme, kardja, nyelve* az egy Hamletnek bomlott meg Ophelia szavai szerint. Tehát egész jogosult a három minőség s a három birtokszó összevonása, s nem kell külön-külön összekötni: *az udvarfi szeme* stb.

M. L. dr. Köszönjük a szíves buzgólkodást. — A tájsozóadatokat legcélszerűbb a fogalmazó ív $\frac{1}{16}$ részére írni.

Újpest. A *gumi* szó az Akadémia szerint helyesebb egy *m*-mel.

P. L. *Bánk bánba megyek, a Toloncban voltam*: ez a helyes kifejezés.

Bekérkezett kéziratok. Ásbóth O. A hambár szó stb. — Bernáth L. Adalék a kecskeméti nyj. multjához. — Dékány S. Torontái-Vásárhely nyelvjárása. — T. Nagy Imre. Tájszók. — Kövi I. Tömlőc. — Kohlbach B. A m. filologia elemei. — Keszenbaum B. Horvát Szép Ilonka. Huszárlevelek. — Borsodi L. Hideglövés. — Legányi Gy. Kiadó és kiadóság. — Nádory M. A német-m. szótárhoz. — Matolcsy L., Bíró Erzsike, Réce Erzsébet, Sarkadi Erzsébet, Veres Kornélia: Tájszók. — Szűcs I. A Nyitra-vidéki palóc nyelvjárás. — Pekár K. Újabb adalék a magyar ritmus magyar szavához. — Kropf L. Pecsovics és Kubinszky. — † Gencsy I. A gergyói nyelvjárás.

Beküldött könyvek. Császár M. A m. művelődés a XV. században (Sz. István-társ. 5 k). — Ókori lexikon 2. köt. 3. füz. — Magyar Könyvtár 306.—310. Church J. A. Római élet Cicero korában. Ford. Szilasi M. Goethe: Egmont. Ford. Salgó E. Petőfi vegyes költeményei II. — Acsádi Ig. A magyar birodalom története 3.4. füzet (60—60 f).

Jalava A. Frans Deák. (Helsingfors. Arcképpel.)

Javítandók. 285. lent: Baloghy Jenő h. olv. Baloghy Dezső. — 286. *zismált* h. olv. *zizmált*. — 347. *rečim*, *rečil som* h. olv. *račim*, *račil som*.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
<i>Ásbóth Oszkár :</i>	
Csésze	8
Barna	67
Szúszék és hambár	186
Perelni	308
Tézsola	379
<i>Barcsa János :</i>	
Mondattani régiségek és tájszók	558
<i>Bartha József :</i>	
A meghonosodott szavakról	79
<i>Gombocz Zoltán :</i>	
Nyelvtörténet és lélektan	353, 417, 537
<i>Gulyás Pál :</i>	
Francia igenevek fordítása	250 1/2
<i>Horger Antal :</i>	
Két oláh jövevényszavunk	546
<i>Joannovics György :</i>	
Hibás népnevek	17
Idegen szók írása	134
Helyreigazítások	198, 549
<i>Katona Lajos :</i>	
Az Ehrenfeld-kódex hibás és hiányos fordításai	312, 382, 447, 551
<i>Kicska Emil :</i>	
A szórendhez	301
<i>Melich János :</i>	
Perelni	129
Budenz József emléke	200
Szög, szög	496
<i>Nadenics Antal :</i>	
Kossuth Lajos és a nyelvújítás	442
<i>Némedi Dezső :</i>	
A nép udvariassága	241
<i>Pekár Károly :</i>	
Meghonosodott szó nem idegen szó	24, 77, 194
Magyar ritmus, magyar szó	505
<i>Philoxenos :</i>	
Petítio a magyar intelligentiához	20
<i>Rubínyi Mózes :</i>	
Újabb adalékok a csángók nyelvjárá- sához	1, 82, 143, 202
<i>Schuchardt Hugó :</i>	
A buta eredete	74
<i>Simai Ödön :</i>	
Állatnevek a néphotanikában	137
Márton József és a nyelvújítás	319, 390
<i>Simonyi Zsidmond :</i>	
Nyelvünk legrégibb jövevényszavai	32
A magyar szórend 57, 121, 180, 234, 289, 359, 424,	473
A Karacsai-kódex énekei	455
<i>Szarvas Gábor :</i>	
Megtiltom hogy...	306
<i>Szigeti József :</i>	
A Nyelvtörténeti Szótár érdekében	26
<i>Szily Kálmán :</i>	
A nyelvújítás történetéhez	75
Az -ár -ér névszóképzőről	177
<i>Tolnai Vilmos :</i>	
Szálló igék	61
Szólásmagyarázatok	500

Irodalom.

	Lap
Munkácsi Bernát: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. <i>Simonyi Zsigmond</i>	32
Coelius (Bánffy) Gergely: Szent Ágoston reguláinak fordítása. 1537. Kiadta Dézsi Lajos. <i>Balassa József</i>	40
Vághó Ignác: A magyar katonai műnyelv. <i>Tolnai Vilmos</i>	88
Thumb-Marbe: Analógia-kísérletek. <i>Gombocz Zoltán</i>	160
Sklarek Erzsébet: Magyar népmesék német fordításban	162
Öötvös Károly prózája. <i>Sebestyén Károly</i>	258
Magyar nyelvkönyvek német iskolákban: <i>Balassa József</i>	260
Kovács János: Szeged nyelvjárása. <i>Balassa József</i>	338
A Karacsay-kódex és a magyar rovásírás vitájának irodalma	458, 520
Szily Kálmán: A nyelvújítás szótára. <i>Zolnai Gyula</i>	510
Füredi Ignác: Magyar nyelvhibák. <i>Tolnai Vilmos</i>	566
Névy László: Kereskedelmi nyelvünk magyartalanságai. <i>Tolnai Vilmos</i>	568
Neológia és nyelvújítás. <i>Szily Kálmán</i>	570
Könyvészet	40, 90, 163, 261, 339, 401, 458, 530, 574

A Nyelvtörténeti Szótárhoz.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Páriz Pápai Szótára a NySz.-ban. <i>Simai Ödön</i>	29
Muszt. <i>Melich János. Simonyi Zsigmond</i>	31
Taksonyi János nyelvéből. <i>Gerencsér István</i>	253
Marhahús. <i>Szily Kálmán</i>	254
Irdos-birdos. <i>Kardos Albert</i>	255
Prësta. Tunya. Kákompilllis. <i>Mikó Pál. Tolnai Vilmos</i>	255
Subafa. Szerkeszt. <i>Simonyi Zsigmond</i>	255
Adatok. <i>Szily Kálmán. Andorffy Károly. A szerkesztő</i>	564

A német-magyar szótárhoz.

Kérdések. <i>A szerkesztőség</i>	88, 337
Adatok. <i>Berczi Fülöp. Berczik Árpád. Fázik Lajos. László Emil. Rubinstein Máttyás. Schlandt Henrik. Schön József. Steiner Ignác</i>	88, 335, 398

Nyelvművelés.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Dugonics a c betűről. <i>Prónai A.</i>	41	A Budapesti Hírlap helyesírása. <i>II. Philoxenos</i>	167
Meg. <i>Jenő Sándor</i>	42	Tavaly, tavalyelőtt. <i>Belányi Tivadar</i>	168
Határozóragos jelzők. <i>Hevesi János. A szerkesztőség</i>	91	Emma asszony. <i>Kardos Albert, Komoróczy Miklós, Molecz Béla, Faal Gyula, Rubinyi Mózes, Simonyi Zsigmond</i>	168, 210, 252, 343, 405
A Budapesti Szemle helyesírása. <i>Antibarbarus</i>	95	Joglemondás. <i>Budapesti Hírlap</i>	163
A műcsarnok nyelve. <i>II. Philoxenos</i>	96	Lapszemle. <i>Balkányi Kálmán, Bodonyi Nándor, Hodács Agost, Makai tanító, Tordai Anyos, A szerkesztőség</i>	169, 267
Hírlapi tárcamagyarság. <i>Kimnach Ödön</i>	96	Egy arany egy magyar szóért. <i>Magyar Szó</i>	208
A Magyar Nyelvőr helyesírása. <i>A szerkesztőség</i>	164		
A német helyesírás megjavítása. <i>Balassa József</i>	166		
Meg. be. Enged, ereszt. <i>Hevesi János</i>	167		

Lap	Lap
Purizmus a parlamentben. <i>Aszer- kesztőség</i> 209	Cipős. <i>Bérczi Fülöp</i> 344
Asszonya. <i>Bérczi Fülöp, Peterdi László, Bartlányi M.</i> 212, 406, 575	Rajtam múlt. <i>Dékán Sámuel</i> ... 344
Hibás népnevek. <i>Akka, Dékán Sámuel, Joannovics György</i> 17, 198, 264	Reneszánsz s a többi. <i>Joannovics György</i> 402
Idegenszerűségek. <i>Antibabarus</i> 265	A bankó magyarsága. <i>Gárdonyi Géza, Kardos Albert</i> 348, 405, 459
Magyar női nevek. <i>Gerencsér István, Hodács Ágost, Horger Antal, Sztrokay Lajos, Tolnai Vilmos</i> 266, 341	Cz vagy c. <i>Sztrokay Lajos</i> 406
Lap vagy oldal. <i>Hodács Ágost</i> ... 266	Sörkorsó. <i>Nagy József</i> 459
Kiváló barbarusok. <i>Joannovics György</i> 339	Hivatalos nyelv. <i>Partos Ervin</i> ... 460
	A magyar misszionárius. <i>Hodács Ágost</i> 460
	Ragel hagyások. <i>Dékán Sámuel, Antibabarus, Trencsényi Ká- roly</i> 520, 575
	Rangidősebség. <i>Nagy József</i> ... 576

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szótmutatóban.)

Lap	Lap
Mátkázás, komálás. <i>Budapesti Hírlap</i> 43	Zsidóhuzár, csíhihuzár. <i>Ágner Lajos</i> 173
Pótlás a megnyírbált szavakhoz. <i>H-ves Kornél</i> 43	Ahol a bort singgel mérik. <i>Hor- ger Antal, Rubinyi Mózés</i> 213, 269
Tájszokról. <i>Akka, Balogh De- zso, Belányi Tivadar, Bérczi Fülöp, Debreczeni Miklós, Domonkos István, Eötvös Ká- roly, Gönczy Ferenc, Kádár Lajos, Komjáthy Sándor, Ko- moróczy Miklós, Simonyi Zs., Szánthó Gábor, Sztrokay La- jos, Veszprémi Dezső</i> 44, 173, 272, 346, 526	Tárgyas ragozás. <i>G. J.</i> 267
Széljegyzetek a Nyelvörhöz. <i>Bak- say Sándor</i> 97	Veksa. <i>Szily Kálmán</i> 268
Kortés. <i>Horger Antal</i> 98	A viszonyító névmás hangsúlya. <i>Szokolay Hermán</i> 271
Egy közmondás keletkezése. <i>Somssich Sándor</i> 99	Asszonyne. <i>Szily Kálmán, Hor- ger Antal</i> 271, 524
Réngeteg, rökkeg. <i>Kulcsár Endre</i> 99	Forráz. <i>Tolnai Vilmos</i> 526
Koldus, kódus, kódís. <i>Szeglet J. Valér, Tolnai Vilmos</i> 99, 270	Reggeli. <i>Szily Kálmán</i> 344
Érdekes magyarosítások. <i>Zsem- ley Oszkár</i> 100	Mennyezetes ág. <i>Komoróczy Miklós</i> 344
Arany János és Szarvas Gábor. <i>Szily Kálmán</i> 169	Nálánál. <i>Sztrokay Lajos</i> 345
Káldor. <i>Szily Kálmán, A szer- kesztőség</i> 170	Szólásokról. <i>Jenő Sándor, Bérczi Fülöp, Komjáthy Sándor, Sztrokay Lajos</i> 345
A -vá -vé rag. <i>Hevesi János</i> ... 171	Alattomban, egyetemben. <i>Szily Kálmán</i> 407
Lemezvas. <i>Ásbóth Oszkár</i> 171	A magyar s betű hangja. <i>Balassa József</i> 407
Herkó Páter. <i>Előfizető</i> 173	Hólévő és még valami. <i>Szily K.</i> 461
	A hambár szóhoz. <i>Munkácsi B.</i> 461
	Foglár. <i>Komoróczy Miklós</i> 462
	Nyögte Mátyás bús hadát.... <i>Horger Antal, Trencsényi Ká- roly</i> 523, 577
	Int. <i>Kertész Manó</i> 577
	Nénka, ninka. <i>Baloghy Dezső</i> ... 577
	Szíveskedik. <i>Horger Antal</i> 578

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
A cz eredete. <i>Domaniczky István,</i>		Hanemha. <i>A szerkesztőség</i>	103
<i>Simonyi Zsigmond</i>	45	Elvenni vkit. <i>László E., Vikár</i>	
Vmire változtat. <i>Antibarbarus</i> ...	45	<i>B., A szerkesztőség</i>	103
Nem bírom a nyelvet. <i>Tolnai</i>		Magyar női nevek. <i>A szerkesz-</i>	
<i>Vilmos</i>	46	<i>tőség</i>	213
Mi az az <i>azsag</i> . <i>Tolnai Vilmos</i>	46	Azon, ezen. <i>Belányi Tivadar.</i>	
Tájszók. <i>Műszók. Tolnai Vilmos</i>	101	<i>A szerkesztőség</i>	214
Magamviselete v. magaviseletem.		Műszók latinos és nemzetközi	
<i>Tolnai Vilmos</i>	101	formában. Értelmező jelzők.	
Szuszék és hombár. <i>Melich János</i>	101	Nálánál. <i>Antibarbarus</i>	274
Jelentkezik és jelenkezik. <i>A szer-</i>			
<i>kesztőség</i>	102		

Egyveleg. Vegyesek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Mikor a nép urasan beszél. <i>Wal-</i>		Deák Ferenc és a magyar jog.	
<i>der Lajos, Tordai Anyos,</i>		<i>Szily Kálmán</i>	347
<i>Nagy Sándor, Szegedi Ernő,</i>		Tisza Kálmán és a miszerint.	
<i>Mérnök</i>	46, 226	<i>Pesti Hírlap</i>	348
Ezer könyvtár. <i>Thury Zoltán</i> ...	47	Az új ötvenkoronás. <i>Pesti Hír-</i>	
Tisza Kálmán szólásai. <i>Mikszáth</i>		<i>lap, Gárdonyi Géza, Kardos</i>	
<i>Kálmán</i>	279	<i>Albert</i>	348, 405, 459

Nyelvújítási adatok.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
A nyelvújítás történetéhez. <i>Szily</i>		Márton József és a nyelvújítás.	
<i>Kálmán</i>	75	<i>Simai Ödön</i>	319, 390
A magyar Nyelvújítás Szótára-		Kossuth Lajos és a nyelvújítás.	
hoz. <i>Tolnai Vilmos</i>	148	<i>Nádenics Antal</i>	442
Dugonits András nyelvújításáról.		Hazaí. Gömb. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	508
<i>Horger Antal</i>	155	Fősz. <i>Szily Kálmán</i>	509
Benyák szavai a NyUSz.-ban ;		Dörösz. <i>Simonyi Zsigmond</i>	509
-sít. <i>Simai Ödön, Simonyi</i>		Szigor. <i>Simonyi Zsigmond</i>	510
<i>Zsigmond</i>	258	A nyelvújítás szótára. <i>Zolnai Gy.</i>	510
Uraskodik. <i>K. B., Bérczi F.,</i>			
<i>A szerk.</i>	258, 509		

Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap
Kérdések	104, 278, 471, 586
Köszöntések. Gyümölcsnevek. Parasztmondókák. Pap, padló. Gerendázat.	
Megszólitások. Kalász. Erdőelnevezések. Idegen szavak. Fehérnemű	174, 276
Tájszavakról. Halánték. Beér, betart. Nekinyúlnak a lovak. Árverés,	
végrehajtás, bankjegy, összeg, amaz, emez. Árkon túl hegymester	214, 277
Köszöntések	225

	Lap
Határozó és ige szórendje. Az <i>is</i> szórendje. Köszöntések. Tárgyas ragozás.	
Ikes ragozás. A felszólító mód <i>gy</i> hangja	408
Lel. Költekezik mutatkozik. Dühöng, őrjöng, zajong. Csáp, vakond, gazda- ságos, hasztalan, korcs, sérv, szikár, szörnyeteg. Tájszavakról. Néném: ném, bátyám: bám. Kádár. Pótlások	463
Ikes igék. Aludott, feküdt. Kettőztetett vagy egyszerű mássalhangzó. Jobbággy. Adag, tolong, aggályos. Egynéhány, egynémely és néhány, némely. Először és mindenekelőtt. Ön, maga. Legszebbike. Kínál. Rovásírás. Pótlások	578

Népnyelv hagyományok.

(Vö. még a válaszok rovatát.)

	Lap		Lap
Adomák	50	Mesterszók	52, 104
Állatnevek	535	Nyelvsajátságok	227, 527
Átkozódások	288	Párbeszédek	110, 279, 528, 587
Családnevek	117	Szólások	47, 111—113, 283, 349, 530, 531
Gúnynevek	55, 117	Tájszók	50, 109, 111, 229, 286, 349, 531
Gúnyos szólások	113	Találós mesék és tréfás kérdé- sek	288, 532
Hasonlatok	112	Tulajdonnevek	55, 116—118, 351
Helynevek	55, 116, 117, 118, 351	Verses mondókák és tánc- szók	119, 231, 287
Keresztnevek	118		
Közmondások	48, 99, 282		
Mesék	115		

<i>Findura Imre</i> : Kmetyik Fábán csizmadia mester testamentoma	52
<i>Kovács Antal</i> : A dunai molnárság	104

SZÓMUTATÓ.

(Nincsenek fölvéve a következő cikkek szavai: Rubínyi Mózes: Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához; — Simai Ödön: Páriz-Pápai a NySz.-ban; Márton József és a nyelvújítás; — Simonyi Zsigmond; Nyelvünk legrégibb jövevényszavai; — Kovács Antal: A dunai molnárság; — Gerencsér István: Taksonyi János nyelvéből; — a Népnyelvhagyományok egyes szavai.)

a brosz 156	asszony (kereszt-	Béla 151	cérna 72
adalék 442	név után) 168,	Bence 98	cibak 590
adag 580	210, 262, 343,	benfent 77	cicoma 516
ádáz 516	404, 405	berekeszt 559	cigle 104, 214
adomák 50	asszonya 212, 406,	beszély 516	cikk 104, 214,
aggályos 580	575	beszi(t) 27	416, 516
ajánlat 516	asszonyné 271,	betart vmibe 104,	cikkely 416
ajánlja magát 559	524	221	cikkezt 416
akadéktalan 442	átall 346	betyár 148	cím 256
akarat (= enge-	átkozódások 288,	bevégezett tény	címezés 149
delem) 559	558, 561	442	címlap 149
akol(-ni, -ás) 269	aty 156	bír 46	cincos 467
-ál végű szláv	azon, ezen 214	birodalom 559	cingrát 72
kölcsönyszavak	azonosít 446	bírságium 559	cipős 344
133	azsag 46	bizottmány 442	cirák 104, 214
alak, alakoz, alak-		bízvást 559	
zat 148, 516	b abhbő 467	bodnár 469	cs ákány = feje-
alap, alapos 148	babilon(-iai) 264	bognár 469	delem 156
alaptőke 442	bakó 516	bojtár 516	csákó 573
alattomban 407	bálvány 8	bóka 104, 214	családnevek 117
alattomos 156	bám = bátyám	bolygó 559	csalánba nem üt
alig, aligha 550	469, 585	bombó 467	a mennykő 503
állam 516	bámúí vmin,	bonta 72	csalmár 178
áll vmit; vki el-	vmit 56	boriték 148	csáp 465, 584, 585
len 559	banda 526	búcsúzik a kapu-	csapáz 97
állomány 156	bandáz 44, 273	félfától 345	csaplár 178
állatnevek 137,	bankjegy 104, 222	buja 69, 74	csapodár 178
535	barát 71	bukoj 104, 214	csápolódik 584
alszég 496	barázda 71	buksi 573	csárdás 573
ama, amaz 104,	barkácsol 279,	burgonya 149, 573	csarna 104, 214
224	346	busás 573	csatatér 516
ámolyog 516	barna 67	bús = haragos	cserehitű, -szívű
angol 516	be- 167	523, 577	156
any 156	becsülés, becsület	buta 74	cseresnye 9
-ár, -ér képző 178	559	buvár 178	csésze 8
árla 104, 214	beér vkit 104, 221	büng 461	csid 104, 214
ármány 516	bekezdés 199	büszke 516	csigojás 585
árverés, árverez	békül 516		csihihuszár 173
104, 222	bel (főnév) 158	c , cz 41, 45, 406	csillám 149
Árpád 151	bel(-igazgatás,	cabár, cábár 104,	csin 158
-aszt, -eszt ige-	-szerkezet stb.)	214	csinál 559
képző 257	442	cabol 104, 214	csirág 149

- csiszar 178
csomag 516
csozni 467
csönd 159
csur 104, 214
- dal** 169
dalastyán 149
dallani 159
de négy ló 279, 346
de-ë, dej 97
derék 36
derél 517
dermenet 517
dob 574
dobár 178
Dombóvár 97
Dömsöd 97
dörgedelmes 443
dörösz 509
drága 71
dugárú 517
-dús 443
dühöng 464
düledék 156
- eb** ura fakó 472
édelkedik 104, 214
egér 548
égett(es) 585
égi tűz 559
egyelőre 574
egyenlő 579
egyenruha 443
egyetemben 407
egynéhány, egy-némely 581
éh 574
-ék (katonáék) 97
elél 559
elfúj 97
ellenmart 156
előállítás 158
elődi 517
előintézet 561
előny 517
előőr 156
elősereg 156
előszó 156, 159
elszánt 156
először is 581
elvesz kít 103
elveszít vmit 517
él(e)vény 517
ember(-iesség, -iség, -ség) 97, 256
emelet 149
- emelgetős 559
emlékkő 156
enged 167
érdes 464, 584
erdőnevek 176, 471, 585
ereszt 167
eresztvény 585
erőd(e) 517
erősítvény 443
érsek 232
érv 443
estike 517
eszmétársulás 443
Etelka 151, 341
extra Hungariam non est vita 65
- fagylalda** 443
fegyvernek 517
fehérnéműnevek 176
fejlem 443
fejlemény 443
fekhely 517
felé 44
felfordúl = előf. 560
felkerekít 160
felszög 496
feltesz = kifejez 563
felvállal 560
felvesz 158
feszlek 467
finyi 104, 214
firís(-ég) 156
fiúsít 149
foglár 104, 179, 214, 277, 462
folyam 465
folyár 179
folyondár 179, 465, 584
fonka 467
forgalom 444
forráz 271, 526
födézet 149
földabrosz 149
föllebbent 443
föltételez 550
fősz-gipsz 505
furdancs 149
furulya 546
futékony 517
futja 416
futone 517
fűdzeni 467
függős 157
- füstje van vmiről 267
fűzér 179, 465, 536, 584
fűzérel 269, 584
- gágyog** 465
galagonya 11
gazdaságos 465, 517
gébulya 44
gerendázat 175
golyász 149
gombó 467
gomboly 150
gondos (főnév) 159
gondviseletlenség 560
gór, górál 120, 273, 526
gorkoványi bor 416
gorond 104, 214
gömb, gömböstű 509
görög 560
göröngy 36
gubó 467
gúnynevek 55, 117, 243
gúnyos szólások 113
- gyallani** 527
gyámfiú 157
gyanuság 560
gyarmat 150
gyászlevél 150
gyékény (szólás-ban) 504
gyík 37, 547
gyilkos 44
gyilok 547
gyimbor 104, 214
gyök 157, 256
gyömeg 104, 214
gyümölcsnevek 175, 176
- habarnica** 517
hadak istene 157
hadnagyoskodik 160
hahogy 560
hajcsár 179
halálmegvetés 158
halálozik 517
- halánték 104, 214, 220
hallomány 157
halmoz 465
hambár 101, 186, 461
hanemha 103, 560
hangász 150, 277
hangozat 157
hangrendi párhuzam 11
hanyattszó 150
harcnok 443
hars 443
hasonegyít 443
hasonlatok (szólások) 112
haszon 37
haszonvétlen 443
hasztalan 465
haraszt 71
hát megé 560
hatalma van = joga 560
hatalmasság 560
hatalmasul = erőszakkal 560
határozatlan 150
határozóragos jelzők 91
hatásos 443
hátahagy = elmulaszt 560
-ház 150
hazafi 150, 256, 508, 560
hazafiság 256
házal 256
háztűznézés 104
hegymester 104, 224, 277
helyesírás 95, 150, 164—167
helynevek 55, 116—118, 351
henger 150
Herkópáter 64, 173
hiány 465
himbálódik 174
himpeller 536
hímvarrott 157
hírjelei 467
hitelesít 256
hitfeladás 559
hittétel 561
hittérítő, -hirdető 460
hitvány 272
hivatva 444

- hívségtelenség 561
 hólévő 461
 holland(i) 17, 264, 339
 homáj 104, 214
 homályog 467
 hombár 101, 186, 461
 homolygás 467
 hon 444
 hónap-galuska 467
 hordógyártó 469
 hossz 158
 hosszács 157
 hosszadalmas 465
 hölgy 76
 húgy 173
 hullám 465, 584
 hurnyáz 104, 214
 -hús 254
 husajó 104, 124
 hűz (szólásban) 505
 hüllő 104, 214
 -ias, -ies 444
 idegen szavak, fő-
 lösek 20, 96, 194
 idegen szavak
 írása 134, 194, 402
 idegen szavak
 magyarítása 208
 idegen szavak,
 meghonosodot-
 tak 24, 79
 idegen szavak a
 népnyelvben
 176, 276, 471
 idegenszerűségek
 265, 339
 ideje korán 98
 időjósmondókák
 175
 időszámítás 150
 igeragozás 412—
 415
 igla 104, 214
 ikes igék 413, 579
 ilánka, ilány
 104, 214
 induló 159
 ingerültség 444
 int (főnév) intéen,
 intes, intébb
 577
 iparműves 444
 irdos-birdos 255
 irnok 157
 Isten vele 98
 istengyallotta tők
 527
 ivadni 160
 jajol 160
 japán 17, 264, 339
 jelen(t)kezik 102
 jelző, (értelmező)
 274
 jerek (jön) 104,
 214
 jobbagy 580
 jog és származé-
 kai 347
 joglemondás 168
 jónat 150, 467
 jöttment 561
 jövevényszavak
 (árják és kau-
 kázusiak) 32
 kádár 157, 469
 kádári cigányság
 469
 kákompilli(s) 255
 kajtár 178
 kalangya 71
 kalász 176
 kalaszat 517
 Káldor 170
 kallangos 104,
 124
 kallantyú 527
 kaloda 71, 380
 kandalló 104,
 151, 214
 káptalan (szólás-
 ban) 500
 kapufélfa 345
 karcol 71
 kard 8
 karón varjú 501
 karperec 517
 karszügy 104, 214
 kátyú 151
 kedélyes 444
 kellendő 98
 kénygyertya 467
 kenyereinek javát
 megette 66
 képesítget 27
 képőutó 151
 képzetrend 151
 kereset = jog 561
 keresztnevek 118,
 151
 kérész 465
 keresztkérdések
 444
 kert 37
 kerületes 444
 kesentyű 527
 keszegődalvást 44
 kíváncs 158
 kiáll vmit 158
 kicsinál 158
 kicsinyítő 152
 kidrágít 572
 kikezdés 197
 kifutja 416
 kilakoltat 200
 kilíncsel 152
 kínál 583
 kivesz = meglát
 159
 kohant 104, 214
 kókom(-pille, -pi-
 tyere) 255
 koldus, kódus,
 kódís 90, 270
 komálás 43
 komoly 465
 komorna 517
 komótyu 104, 214
 konverzió 198
 kopár 178
 korc 585
 korcs 465, 517
 korhad 467
 kortes 98
 koslár 179
 kovács 71
 köb 157
 költekezik 464
 körülmény 256
 köszméte 12
 köszöntések 174,
 225, 242, 411
 köszvényhúgy 173
 köti magát 502
 kötni-kötni
 való 345
 kötve hiszem 502
 köz(-jog, -szellem
 stb.) 257, 444
 közel (főnév) 158
 közmondások 48,
 99, 282
 közösít 444
 közrendű 257
 kuffantó 561
 kurhol 467
 kurta látású 152
 kurtács 157
 kusztöny 104, 214
 kül(-ok, -ország
 stb.) 157, 257
 külön 152, 157
 lajhár 179
 lakmár 179
 láng (= java) 157
 lap 27, 152, 266
 láz 586
 látszólagos 444
 leffenté 104, 214
 leh 158
 léha, léhas 147
 lel 463
 lélekző (leledző)
 561
 lemez (vas) 171
 leventásdi 157
 lobb, lobé 580
 lom 152
 lovagias 444
 lózsian (= lózsi-
 vány) 98
 lovagjáték 157
 lovásznak 157
 maga 582
 magán(-jog) stb.
 444
 magaviselet 101
 magonc 465
 magyari 18
 majmol 152, 160
 mák 71
 málna 71
 mános 104, 214
 maradalom 444
 marázsa 191
 marhahús 254
 mátkáz(ás) 43
 mázol 311
 meder 152
 medveszeder 104,
 214
 meg- 42, 167
 megállít = meg-
 állapít 562
 megesett ember
 560
 megfordít, meg-
 térít 560
 megholt Mátyás
 király 63
 megnyom(at) =
 megválaszt 560
 megszólítások 176
 megtilt 306
 megugraszt 160
 megvitat 444

- megy, nem megy 98
 megy vmire 561
 méla 273, 526
 mélyfekete 159
 menny 232
 mennyezetes(ág) 344
 mennykő, csalán-
 ba nem üt 503
 merev 465
 mesék 115
 mesterszók 52,
 104
 mészáros 188
 messzelátó 152
 mezőny 518
 mi minden 97
 mindenekelőtt 581
 mindenki 518
 miszerint 348
 misszionárius 460
 módosítvány 445
 Móric 152
 morva 340
 moszt 31
 múlik vkin 344
 muszt 31
 mutatkozik 464
 műipar(-os,
 -egyetem) 445
 műszók 101, 274
- n**agybecsű 445
 nagylelkű 159
 -nál, nálánál 275,
 345
 napdíj 518
 né, ném (= néni,
 néném) 469,
 524, 577, 585
 Nedozsér 100
 nekinyúlik a ló
 104, 221
 néhány 581
 néma 69
 némely 581
 nemez 37, 171
 nemzetgazdaság
 445
 nénka 577
 nevek: állatnev.
 53; családn.
 117; gúnynev.
 55, 117; helyn.
 55, 116—118,
 353; keresztn.
 118; népn. 17,
 264, 339; női
- nev. 213, 266,
 341; tulajdonn.
 55, 116—118,
 351
 névmás, viszo-
 nyító 271
 ninka 577
 norvég 17
 növény 169
- ny**árnyas, nyár-
 nyú 104, 214
 nyegés, nyegle,
 nyegléskedik
 465, 585
 nyelvében él a
 nemzet 61
 nyelvsajátságok
 227, 527
 nyelvjutás (l. a
 különrovatot)
 nyilvánosság 562
 nyirettyű 104,
 214
 nyomatékos 445
 nyúzar 179
- ol** végű szláv
 kölcsönszavak
 133
 Olaszka 100
 oldal 266
 olvasatlan, olva-
 sott 159
 óriás(i) 19, 264
 or(r)mány 104,
 214, 518
 orny 104, 214,
 518
 ország 560
 ostor 38
 osztály (= lakás)
 157
 osztrák 264, 340,
 518
- ő**n 582
 őneg(-ít) 445
 önkényes, ön-
 kénykedik 157
 önleges 445
 őrzőng 464
 örök (főnév) 562
 örömtias 445
 összeg 104, 232
 összhangzatos
 445
 összpontilag 445
- pad**, padka, pad-
 ló, padmaly,
 padnal, pado-
 zat 8, 175
 pajzán 273, 526
 palást 71
 pallás 175
 palló 175
 pályázik 104, 214
 panasz(ol) 308
 pandalló 104, 214
 pannal 175
 papmarasztó 562
 parázni 562
 párbeszédek 110,
 279, 528
 part 38
 patakszat 157
 példásképen 562
 pénztár 518
 per, perel 129,
 308
 perengél 467
 perentel 467
 petyhüdt 152
 petty(es) 518
 pikkely 104, 214
 pillanatnyilag
 445
 pintér 469
 pocsek 152
 pocskondiaz 590
 polgárzat 445
 pongyola 104,
 214, 465, 585
 porond 104, 214
 portugál 17, 264,
 339
 pöszméte 12
 Prednája 100
 presta 255
 próba-bizonyíték
 562
 pusztá 69
- r**ács 153
 rágalmaz 560
 ragelhagyás 520,
 575
 ragismétlés 275
 rajzolat, rajzol-
 mány, rajzol-
 vány 153, 256
 rák 549
 rakományos 445
 rámol 72
 rangidőssébség
 576
 reggeli 344
- rejlendezik, rejlik
 445
 rém 157
 rendkívüli 26
 rendszer 153
 rendszerit 445
 rengeteg 99
 rés 272
 részecs 518
 részesülő 153
 részvény 518
 résztvet 518
 Rezső 518
 ripacs 38
 rivaj 518
 romha, ronyha
 104, 214
 róna 465, 584
 rovar 518
 rovásírás 455,
 458, 520, 584
 rozzant 465, 584
 rögeszme 445
 rökkeg 99
 röpke 465
 rövidlátó 152
 rugósság 153
- s** betű hangja 407
 sánc = sarc 562
 segédcsereg 157
 sellő 38
 selma 72
 sérní 465
 sérv 465, 584
 sikam 564
 síkár 179
 siker 178
 sing, singel 212,
 269
 sinkorán, sinko-
 rantázik 564
 sipákol 564
 sirám 519
 -sít képző 257
 sivár 178, 465, 584
 sovár 178
 sörkorsó 459
 subafa 255
 sudár, sudaras
 585
 suprekercs 565
 süv 104, 214
 süvölvény 104,
 214
- SZ**abadság = vá-
 sár 562
 szakállszárító
 104, 214

- szakember 445
szaktudomány 446
szalád 71
száldob 38
szállítvány 153
szálló igék 61
szalma 71
szalonna 71
számkiadás 157
számvitel 153
szapora 312
szárnyvonal 446
szarka 71
Szebedrás 100
szög 496
szeget szeggel 66
szegezi magát
vmi ellen 563
széket ül 562
széle vminek 472
szemes 563
szemköze 157
szemlél 104, 214
szerencsél 446
szerkeszt 255
szerzelet 157
szigor 510
szikár 465
szilaj zsömle 467
szittya 518
szíveskedem 173,
272, 347, 578
szivola 104, 214
Szob 97
szobaasszony 153
szóbeli 346
szókurtítás 43
szólaszmagyaráza-
tok 99, 345, 500
szólasok 47, 111—
113, 279, 283,
345, 349, 530,
531
szolgál 272
szomszéd 186
szórend 57, 121,
180, 234, 289,
301, 359, 424,
473, 550
szórendi hibák
191, 550
szorítkozik 464
szög 496
szökcsér 179
szörnyed, ször-
nyeteg 465, 585
szreca 104, 214
szuronyezőzve
446
szűszék 101, 186
szűret 563
taglani, tagolni
153
takarodó vonás
563
tajkos 153, 465
tájszók 44, 50,
101, 114, 173,
229, 272, 286,
346, 349, 526,
531, 558
tálacs 157
találka 518
találós mesék
288, 532
talpalatnyi 97
tana(j) 104, 214
tanszék 446
tanulj tinó 503
tanulásteljes
446
tarattyú 565
tárgyavatatlan
446
tárgyas ragozás
412
tarjagos 104, 214
társulati 446
tarvarjú 501
tavaly(-előtt) 168
távozat 157
tegezni 518
tehetség = va-
gyon 563
tekintély 442, 446
tekinke 120
temérdek (főnév)
158
tengeriszűret 563
tény 442, 446
tenyészló 519
terem(t)vény 153
tétleges 446
tetszhalott 446
tettlen 446
tevéketlen 77
tevőleges 446
tészola, tézsola 379
tílt 306
tíltás = tiltako-
zás 563
tinó 503
tipetopa 97
titoknok 256
tok 176
toklász 176
tollaz 160
tollkés 519
tolonc 580
tolvaj 44
tompá 69
top 574
tor 465
torló 158
torna 157
torokgyík 548
torom (= torony)
526
tőkepénz 256
tölcsér 179
töltött szék 519
tönk (szólásban)
153
törmelék 101
történetes 158
trágya 519
trattyu 565
tukorga 104, 214
tulajdonnév 154
tulajdonnevek 55,
116—118, 351
túlhegyi 158
túltság(os) 519
tanya 255
turul 519
tündér 178
tüzetes 446, 519
tz 41, 45
ugyanazít 446
ujjat hűz 505
uracs 158
uraskodik 258,
509
úrhölgy 446
utó (= utód) 158
utóírás 154
utóór 158
űde 277
űdít, űdül 104,
214, 277
űgymentő 154
űl vmit 562
űld 158
-vá, -vé 171
vadon (főnév) 158
vakond 465
valál (főnév) 352
Valaska 100
való 92
változtat vmire
v. vmivé 45
vanni van 232
varjú 501
védekezik 464
védvám 446
végrehajt(ás) 104,
222
végzetterhes 446
vegybúza 519
veksza 268
velál 352
vélemény 519
vendég 39
vény 518
vérség 563
verses mondókák
119, 231, 287
verstan 505
vész = erdő 595
veszély(-es, -te-
len) 519
veszi magát 563
vesztibe hagy 563
vezekel 519
vezér 178
vezércikk(ely)
256, 447
(vigasa, vigasz)
vigasság 565
világít 519
villáng 154
viszály 29
visszatérő 158
vízirányos, víz-
szint 519
Zajong 464
zálogház 150
zamat 154
-zat, -zet képző
257
zártaszék 519
Zingota 100
zomok, zömök 13
züllik 154
zug 519
zsába 549
zsidó huszár 173

1902. JANUÁR 15.

I. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New York palota.

TARTALOM.

	Lap
Újabb adalékok a csángók nyelvjárásáról. <i>I. Rubinyi Mózes</i>	1
Csésze. <i>Asbóth Oszkár</i>	8
Hibás népnévek. <i>Joannovics György</i>	17
Petítio a magyar intelligentiához. <i>Philoxenos</i>	20
Meghonosult idegen szó nem idegen szó. <i>Pekár Károly</i>	24
A Nyelvtörténeti Szótár érdekében. <i>Szily Kálmán</i>	26
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Simai Ödön, Melich János, Simonyi Zs.</i>	29
Irodalom. Nyelvünk legrégebbi jövevényszavai (Munkácsi B. Árja és kaukázusi elemek ... I.) <i>Simonyi Zs.</i> — Sz. Ágoston regulái (Dézsi L. Sz. Ágoston reguláinak m. fordítása Coelius Gergelytől). <i>Balassa J.</i> — Könyvészet	32
Nyelvművelés. Dugonics a c betűről. <i>Prónai Antal.</i> — Meg. <i>Jenő Sándor</i>	41
Magyarázatok, helyreigazítások. Mátkázás, komálás. <i>Budapesti Hírlap.</i> — Pótlás a megnyirbált szavakhoz. <i>Heves Kornél.</i> — Tájszókrol. <i>Főtűs Károly, Szánthó Gábor, Belányi L., Bérczi F., Komjáthy S.</i>	43
Kérdések és feleletek. A cz eredete. <i>Domaniczky István, Simonyi Zs.</i> — Vmire változtat. <i>Antibarbarus.</i> — Nem birom a nyelvet. Mi az az aszag? <i>Tolnai Vilmos</i>	45
Egyveleg. Mikor a nép urasan beszél. <i>Walder Lajos.</i> — Ezer könyvtár. <i>Thury Zoltán</i>	46
Népnyelvhagyományok	47
Izenetek. Beérkezett kéziratok. — Beküldött könyvek	56

Tudomásul. A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért és helyesírásáért a szerkesztőség felelős.

Előfizetés a 31. évfolyamra.

A Magyar Nyelvőr 1902-ben — a nyári szünet kivételével — havonként legalább 3½ iven jelenik meg. Ára egész évre, januáriustól decemberig **10 korona.**

Elemi népiskolák igazgatóságának s tanító-testületének, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek az előfizetés **6 korona.**

Népiskolai tanítóknak, középiskolai tanulóknak és egyetemi hallgatóknak, továbbá a lelkeskedő papságnak **3 korona.**

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyvárusoknak a szokásos 10%-nyi engedményt csak teljes 10-koronás előfizetések után adhatjuk meg.

Az intézetek könyvtárosaai most kérjék a hiányzó számokat! — A régebbi évfolyamok sok füzetével szintén szolgálhatunk még.

A Magyar Nyelvőr harminc évfolyamából egy teljes példány kapható a kiadóhivatalban.

Ára 200 korona.

A következő kötetekből kapható egy-egy példány: a 6., 21. és 23. k. 2—2 koronáért, a 17., 25., 27., 28. és 30. k. 6—6 koronáért, és a 24. és 29. kötet egyenként tíz koronáért. (Ezek után könyvárusoknak nem jár kedvezmény.) — Egyes régebbi füzetek, amennyiben a készlet engedi, egy-egy koronáért. (Könyvárusoknak 10%.)

Megjelent a Franklin-Társulat kiadásában:

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓTÁR.

Második, magyar-német rész.

Szerk. **Simonyi Zs. és P**

Félbörkötésben **8 korona.**

Az „Athenaeum“ irodalmi és nyomdai r.-társulat kiadásában
Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54., most jelent meg:

MÁTYÁS KIRÁLY

≡ EMLÉKKÖNYV. ≡

A nagy király kolozsvári emléksobrának leleplezése alkalmára
szülővárosa, Kolozsvár szabad kir. város megbízásából

szerkesztette

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

12 önálló képmelléklettel, 2 térképpel és 135 művészi kivitelű
szövegrajzzal.

Ára pompás diszkötésben 24 korona.

A tanári könyvtárak részére való beszerzésre a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister ur által 4112/1901. sz. rendelettel melegen ajánlva.

*Kapható
a kiadótársulatnál
és minden
könyvkereskedésben.*

Most jelent meg!

Latin-magyar Zsebszótár

középiskolák számára.

Szerkesztette

SCHMIDT JÓZSEF

állami főgymn. tanár.

== I. rész: ==
Latin-magyar.

Ára vászonkötésben
== 2 korona. ==

A Schmidt József-féle latin-magyar zsebszótár aránylag kis helyen mindazt nyújtja, a mire a tanulóknak szüksége van. Schmidt szótára nem hagyja a tanuló kérdéseit sohasem felelet nélkül, mert előtte éppen csak a kérdések lebegtek folyton munkája készítésénél. Minden egyes szóczikken meglátszik, hogy a könyvfelett görnyedő tanulóra gondolt a szerző, ennek a szemével igyekezett látni, egyre arra gondolt, hogy ennek munkáját könnyítse.

Meg vagyunk győződve, hogy ezt a szaktanárok is fel fogják ismerni és úgy a tanítás, mint a tanuló szempontjából maguk fogják legjobban előmozdítani az értékes munkának gyors elterjedését. Ez a munkájuk annál könnyebb lesz, mert a díszes vászonkötésű, nyomdailag is szép kiállítású, a szemre nézve kellemes betűkkel szedett szótár ára mindössze 2 korona.

A Magyar-latin rész sajtó alatt van.

Megjelent és kapható az „ATHENAEUM“ irod. és nyomdai
részvénytársulatnál Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54. sz.

SZERKESZTI:

TÁRSZERKESZTŐ:

FORGÓ BÁCSI.

ROBOZ ANDOR.

Harminczkét év óta gyönyörködteti a **KIS LAP** című képes gyermek-újság Magyarország apró olvasó közönségét. Harminczkét év óta hétről, hétre mint szívesen látott vendég kopogtat be a magyar családok hajlékába, a hol vidám, gondtalan gyermekcsoporthoz repeső szívet várja, újoncra köszönti és találgatja nagy kíváncsian, vajjon micsoda szépet, kedveset hoz magával a **KIS LAP** legújabb száma.

Mert a **KIS LAP** mindig megrakodva érkezik meg rendeltetési helyére és szinte két kézzel osztogatja kis hívei között a sok nemes és épületes olvasni valót: magyaros nyelven, könnyed formában megírt mesét, elbeszélést, utleírást, apró szindarabot, zengő versikét és mindezt mesteri rajzok keretében, hogy a szó hatását a szemlélet tegye marandóvá.

Mint ebben, úgy minden más tekintetben is, a pedagógiai cél mindég ott lebeg a **KIS LAP** előtt. Az iskolának és családnak hü segítője a nevelésben, mert mulattatva tanít, tréfálva oktat, gondot fordít a hazafias érzés szítására, a művészet iránti érzék és a kézi ügyesség fejlesztésére és pályázataival munkára, gondolkozásra serkenti a gyermek elméjét.

Hogy Forgó bácsi közvetlenül is érintkezzék az ő apró seregével, szóba áll velük a szerkesztői üzenetben, meghallgatja örömeiket, bánatukat; buzdít, dicsér, utba igazít, vigasztal és okkal-móddal megfeddi azt, a kinél valami a rováson van.

A **KIS LAP** gyönyörű tartalmához képest diszes kiállításban is jelenik meg, mindazonáltal ára oly csekélyre van szabva, hogy mindenki könnyen megszerezheti gyermekének.

Előfizetési ára:

évnegyedenként csak 2 korona.

Megrendelő cím:

KIS LAP kiadóhivatala Budapest, VII., Kerepesi-ut 54.

Kiadótulajdonos:

Athenaeum irod. és nyomdai r.-társ.

A neml. vallás- és
közoktatásiügyi m. k.
miniszter ut a „Kis
Lap“-ot az elemi
népiskolák tanuló
ifjúságának 3593. sz.
körrendeletével
olvasmányul aján-
lotta.

1902. FEBRUÁR 15.

II. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

——
XXXI. ÉVFOLYAM.
——

BUDAPEST, 1902.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New York palota.

TARTALOM.

	Lap
A szórend. I. Bevezetés. <i>Simonyi Zsigmond</i>	57
Szálló igék. <i>Tolnai Vilmos</i>	61
Barna. <i>Ásbóth Oszkár</i>	67
A buta eredete. <i>Schuchardt Hugó</i>	74
A nyelvújítás történetéhez. <i>Szily Kálmán</i>	75
A meghonosult szók. I. <i>Pekár Károly</i> . II. <i>Bartha József</i>	77
Újabb adalékok a csángók nyelvjárásáról. II. <i>Rubinyi Mózes</i>	82
A német-magyar szótárhoz. <i>Rubinstein M., László E.</i>	87
Irodalom. A magyar katonai műnyelv (Vághó Ignác cikke). <i>Tolnai V.</i> — Könyvészet	88
Nyelvművelés. Határozóragos jelzők. <i>Heresi J.</i> . A szerkesztőség. — A Buda- pesti Szemle helyesírása. <i>Antibarbarus</i> . — A Műcsarnok nyelve. II. <i>Philoxenos</i> . — Hírlapi tárcamagyarság. <i>Kinnach Ödön</i>	91
Magyarázatok, helyreigazítások. Szélgjegyzetek a Nyelvörhöz. <i>Baksay S.</i> — Kortés. <i>Horger A.</i> — Egy közmondás keletkezése. <i>Somssich S.</i> — Rengeteg, rökkeg. <i>Kucsár E.</i> — Koldus, kódis, kódís. <i>Szeglet</i> <i>I. V.</i> — Érdekes magyarosítások. <i>Zsemley O.</i>	97
Kérdések és feleletek. Tájszók. Műszók. Magamviselete v. magaviseletem. <i>Tolnai V.</i> — Szuszék és hombár. <i>Melich J.</i> — Jelentkezik és jelen- kezik. Hanemha. A szerkesztőség. — Elvenni vkit. <i>Vikár B.</i> , A szerk.	101
A szerkesztőség kérdései	104
Népnyelvahagyományok. A dunai molnárság. <i>Kovács A.</i> — Párbeszédék. <i>Szokolay L., Tolnai L., Bérczi F.</i> — Szólások. <i>Jenő S., Baloghly D.</i> <i>Borsodi L.</i> — Hasonlatok. <i>Miskolczy G.</i> — Gúnyos és tréfás szólások. <i>Volák L.</i> — Tájszók. <i>Kriza J., Dóczi J.</i> — Mesék. <i>Halász J.</i> — Tulajdonnevek. <i>Gönczi F., Sándor B., Barcsa J., Gösy G.,</i> <i>Mészáros Gy.</i> — Verses mondókák. <i>Kriza J.</i>	104
Izenetek. Beérkezett kéziratok. Beküldött könyvek	120

Tudomásul. *A Magyar Nyelvör a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért és helyesírásáért a szerkesztőség felelős. — A Nyr. helyesírására vonatkozó akadémiai intézkedést a jövő számban tesszük közzé.*

A Magyar Nyelvör harminc évfolyamából egy teljes példány kapható a kiadóhivatalban.

Ára 200 korona.

A következő kötetekből kapható egy-egy példány: a 6., 21. és 23. k. 2—2 koronáért, a 17., 25., 26., 27., 28. és 30. k. 6—6 koronáért, és a 24. és 29. kötet egyenként tíz koronáért. (Ezek után könyv-árusoknak nem jár kedvezmény.) — Egyes régebbi füzetek, amennyiben a készlet engedi, egy-egy koronáért. (Könyv-árusoknak 10⁰/o.)

Megjelent a Franklin-Társulat kiadásában:

Német és magyar iskolai szótár.

Második, magyar-német rész.

Szerkesztették *Simonyi Zsigmond és Balassa József.*

Vászonkötésben 3 K. 50 f.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓTÁR.

Második, magyar-német rész.

Szerk. *Simonyi Zs. és Balassa J.*

Félbőr-kötésben 8 korona.

Most jelent meg!

Latin-magyar Zsebszótár

középiskolák számára.

Szerkesztette

SCHMIDT JÓZSEF

állami főgymn. tanár.

== I. rész: ==

Latin-magyar.

Ára vászonkötésben

== 2 korona. ==

A Schmidt József-féle latin-magyar zsebszótár aránylag kis helyen mindazt nyújtja, a mire a tanulónak szüksége van. Schmidt szótára nem hagyja a tanuló kérdéseit sohasem felelet nélkül, mert előtte épen csak a kérdések lebegtek folyton munkája készítésénél. Minden egyes szócikknek meglátszik, hogy a könyv felett görnyedő tanulóra gondolt a szerző, ennek a szemével igyekezett látni, egyre arra gondolt, hogy ennek munkáját könnyítse.

Meg vagyunk győződve, hogy ezt a szaktanárok is fel fogják ismerni és úgy a tanítás, mint a tanuló szempontjából maguk fogják legjobban előmozdítani az értékes munkának gyors elterjedését. Ez a munkájuk annál könnyebb lesz, mert a díszes vászonkötésű, nyomdailag is szép kiállítású, a szemre nézve kellemes betűkkel szedett szótár ára mindössze 2 korona.

A Magyar-latin rész sajtó alatt van.

Megjelent és kapható az „ATHENAEUM” irod. és nyomdai részvénytársulatnál Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54. sz.

Az „Athenaeum” irodalmi és nyomdai r.-társulat kiadásában
Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54., most jelent meg:

MÁTYÁS KIRÁLY

== EMLÉKKÖNYV. ==

A nagy király kolozsvári emléksobrának leleplezése a. n.ára
szülővárosa, Kolozsvár szabad kir. város megbízásából

szerkesztette

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

12 önálló képmelléklettel, 2 térképpel és 135 művészi kivitelű
szövegrajzzal.

Ára pompás diszkötésben 24 korona.

A tanári könyvtárak részére való beszerzésre a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister ur által 4112/1901. sz. rendelettel melegen ajánlva.

Kapható
a kiadótársulatnál
és minden
könyvkereskedésben.

SZERKESZTI:

FORGÓ BÁCSI.

TÁRSZERKESZTŐ:

ROBOZ ANDOR.

Harminczkét év óta gyönyörködteti a KIS LAP czimű képes gyermek-újság Magyarország apró olvasó közönségét. Harminczkét év óta hétről, hétre mint szívesen látott vendég kopogtat be a magyar családok hajlékába, a hol vidám, gondtalan gyermekcsoporthoz repeső szívvel várja, ujongva köszönti és találgatja nagy kíváncsian, vajjon micsoda szépet, kedveset hoz magával a KIS LAP legújabb száma.

Mert a KIS LAP mindig megrakodva érkezik meg rendeltetési helyére és szinte két kézzel osztogatja kis hívei között a sok nemes és épületes olvasni valót: magyaros nyelven, könnyed formában megírt mesét, elbeszélést, utleírást, apró szindarabot, zengő versikét és mindezt mesteri rajzok keretében, hogy a szó hatását a szemlélet tegye marandóvá.

Mint ebben, úgy minden más tekintetben is, a pedagógiai czél mindég ott lebeg a KIS LAP előtt. Az iskolának és családnak hű segítője a nevelésben, mert mulattatva tanít, tréfálva oktat, gondot fordít a hazafias érzés szítására, a művészet iránti érzék és a kézi ügyesség fejlesztésére és pályázataival munkára, gondolkodásra serkenti a gyermek elméjét.

Hogy Forgó bácsi közvetlenül is érintkezzék az ő apró seregével, szóba áll velük a szerkesztői üzenetben, meghallgatja örömeiket, bánatukat; buzdít, dicsér, utba igazít, vigasztal és okkal-móddal megfeddi azt, a kinél valami a rováson van.

A KIS LAP gyönyörű tartalmához képest díszes kiállításban is jelenik meg, mindazonáltal ára oly csekélyre van szabva, hogy mindenki könnyen megszerezheti gyermekének.

Előfizetési ára:

évnegyedenként csak 2 korona.

Megrendelő czim:

KIS LAP kiadóhivatala Budapest, VII., Kerepesi-ut 54.

Kiadótulajdonos:

Athenaeum irod. és nyomdai r.-társ.

A neml. vallás- és
közoktatásiügyi m. k.
miniszter ur a „Kis
Lap”-ot az elemi
népiskolák tanuló
ifjúságának 3593. sz.
körrendeletével
olvasmányul aján-
lotta.

1902. MÁRCIUS 15.

III. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New York palota.

TARTALOM.

	Lap
A magyar szórend II. <i>Simonyi Zsigmond</i>	121
Perelni. <i>Melich János</i>	129
Idegen szók írása. <i>Joannovics György</i>	134
Állatnevek a magyar néphotanikában. <i>Simai Ödön</i>	137
Francia igenevek fordítása. <i>Gulyás Pál</i>	140
Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához. <i>Rubinyi Mózes</i>	143
Nyelvújítási adatok. <i>Tolnai Vilmos, Horger Antal</i>	148
Irodalom. Analógia-kisérletek (Thumb és Marbe munkája). <i>Gombocz Zoltán</i> . — Magyar népmesék német fordításban (Elisabet Sklarek: <i>Ungarische Volksmärchen</i>). — Könyvészet	160
Nyelvművelés. A Magyar Nyelvőr helyesírása. A szerkesztőség. — A német helyesírás reformja. <i>Balassa J.</i> — A B. H. helyesírása. <i>II. Philoxenos</i> . — Meg, be. Enged, ereszt. <i>Hevesi J.</i> — Tavaly, tavalyelőtt. <i>Belányi T.</i> — Emma asszony. <i>Rubinyi M.</i> — Joglemondás. <i>Budapesti Hírlap</i> . — Lapszemle. <i>Makai tanító, Bodonyi N., Balkányi K.</i>	164
Magyarázatok, helyreigazítások. Arany János és Szarvas Gábor. <i>Szily K.</i> — Káldor. <i>Szily K.</i> — A -vá vé rag. <i>Hevesi J.</i> — Lemezvas. <i>Ásbóth Oszkár</i> . — Herkó Péter. <i>Előfizető</i> . — Zsidóhuzár, csihihuzár. <i>Agner L.</i> — Tájszokról. <i>Veszprémi D., Domonkos I., Simonyi Zs.</i>	169
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire: Pótló válaszok. <i>Kónives L., Stoll E., Agner L.</i>	174

Tudomásl. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

Beérkezett kéziratok. Borczik Árpád: A német-m. szótárhoz. — Dékán S. A megrhonosult idegen szók. Nyelvművelés stb. — Ásbóth O. Szűszék és hambár. — Szánthó G. Tájszók, káromkodások. — Stoll E. Gyümölcsnevek, állatnevek. — Akka. Hibás népmesék stb. — Dékán S. Hibás népmesék, ragelhagyások stb. — Koritsánszky O. Gyógyszerészettanhangzó stb. — Domonkos I. Szólások. — Póka I., Schütz F. és Nagymáté Istvánné. Tájszók. — Binder J. Ismertetés. — Némedi D. Fegyház, börtön, fogház. A nép udvariassága. — Schlandt H. és Wisniewszky A. A német-m. szótárhoz. — Kertész J. Gúnynevek, gúnyversek. — Szigeti E. Háztűznézni. — Peterdi L. Tulajdon- v. közfőnév-e? — Jurassa E. Szólások, nevek.

Válaszok: Barcsa J. Bárdos J. Bérczi F. Debreczeni M. Domonkos I. Horváth Janka. Karácson J. Komoróczy M. Koritsánszky O. Mészáros K. Miskolczy G. Nógrádi M. Nógrádi palóc. Paal Gy. Póka I. Pozsonyi M. Rényi Ig. Révész E. Schütz F. Szabó S. Sárközy G. Szánthó G. Szegeti I. V. Szentgyörgyi J. Vázsonyi Iz. Vörösvári E. Borsodi L. Jurassa E. Peterdi L.

Beküldött könyvek. György A. A föld és népei. IV. Európa. (Képekkel, kötte 15 K. Franklin.) — Ökori Lexikon 16., 17. füz. (1 K. Franklin.)

(Szent István társ.) Fraknoi V. Magyarország egyházi és pol. összekötései a római szent-székekkel. II. 1418—1526. A konstanci zsinattól a mohácsi vészig (8 K.). — Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. 1520—29. Szerk. Bunyitai V., Rapaics R., Karácsonyi J. (20 K.)

(Wodianer F. és fiai.) Neményi I. Ifjúsági könyvtárak és ifj. olvasmányok a nevelés szolgálatában. (6 K.). — Magyar Könyvtár 274—6.

(Kisfaludy-társ.) Alexander B. Shakespeare Hamletje.

Alexander Petőfi's poetische Werke. Deutsch von Josef Steinbach. — Breslau, Schlesische Verlagsanstalt v. S. Schottlaender. (Kötte 6 K.)

Most jelent meg!

Latin-magyar Zsebszótár

középiskolák számára.

Szerkesztette

SCHMIDT JÓZSEF

állami főgymn. tanár.

== I. rész: ==
Latin-magyar.

Ára vászonkötésben
== 2 korona. ==

A Schmidt József-féle latin-magyar zsebszótár aránylag kis helyen mindazt nyújtja, a mire a tanulónak szüksége van. Schmidt szótára nem hagyja a tanuló kérdéseit sohasem felelet nélkül, mert előtte éppen csak a kérdések lebegtek folyton munkája készítésénél. Minden egyes szócikkben meglátszik, hogy a könyv felett görnyedő tanulóra gondolt a szerző, ennek a szemével igyekezett látni. egyre arra gondolt, hogy ennek munkáját könnyítse.

Meg vagyunk győződve, hogy ezt a szaktanárok is fel fogják ismerni és úgy a tanítás, mint a tanuló szempontjából maguk fogják legjobban előmozdítani az értékes munkának gyors elterjedését. Ez a munkájuk annál könnyebb lesz, mert a diszes vászonkötésű, nyomdailag is szép kiállítású, a szemre nézve kellemes betűkkel szedett szótár ára mindössze 2 korona.

A Magyar-latin rész sajtó alatt van.

Megjelent és kapható az „ATHENAEUM” irod. és nyomdai
részvénytársulatnál Budapesten, VII. Kerepesi-ut 54. sz.

... AZ „ATHENAEUM” RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSÁBAN ...

UJABBAN MEGJELENT:

MAGYAR ÉS NÉMET KÉZI SZÓTÁR

TEKINTETTEL A KÉT NYELV SZÓLÁSaira.

== I. ==
Német - magyar
== rész. ==

Szerkesztette:
KELEMEN BÉLA,
áll. főreáliskolai tanár.

Bolti ára szép
félbőr-kötésben
7 korona 50 fill.

Kelemen Béla Kézi Szótára előreláthatólag ugyanoly kedvező fogadtatásra számíthat, aminőben Zsebszótára részesült. A Kézi Szótár lehető teljességben öleli fel a magyar és német nyelv közkeletű szókincsét és e mellett tág teret juttat a két nyelv szólásainak is. A Kézi Szótár a nyelvtani alakokat is közli és úgy német, mint magyar szó- és szóláskincse minden ízében világos, helyes és modern.

A Kézi Szótár I. kötetének ára pompás félbőr-kötésben csak 7 kor. 50 fill. Ezen olcsó ár mellett mindenki megszerezheti ezt a jeles könyvet.

ATHENAEUM r.-t. könyvkiadó-osztálya.

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai részvény-
társulat kiadásában Budapestben, VII. ker., Kerepesi-út 54. sz.
megjelent:

≡ SZÁZ ÉV ≡
A MAGYAR MŰVÉSZET
TÖRTÉNETÉBŐL

IRTA
SZANA TAMÁS.

235 szöveggéppel
és 30 műmelléklettel.

Ára diszkötésben 40 korona.

E diszmű 120 legjelesebb festészünk és szobrászunk életét
és munkáit mutatja be.

Az „Athenaeum” irodalmi és nyomdai r.-társulat kiadásában
Budapestben, VII., Kerepesi-ut 54., most jelent meg:

MÁTYÁS KIRÁLY

≡ EMLÉKKÖNYV. ≡

A nagy király kolozsvári emléksobrának leleplezése alkalmára
szülővárosa, Kolozsvár szabad kir. város megbízásából

szerkesztette

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

12 önálló képmelléklettel, 2 térképpel és 135 művészi kivitelű
szövegrajzzal.

Ára pompás diszkötésben 24 korona.

A tanári könyvtárak részére való beszer-
zésre a vallás- és közoktatásügyi m. kir.
minister ur által 4112/1901. sz. rendelettel
melegen ajánlva.

Kapható
a kiadótársulatnál
és minden
könyvkereskedésben.

1902. ÁPRILIS 15.

IV. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

Szerkesztő- s k. ó-hivatal: Budapest, New York palota.

TARTALOM.

	Lap
Az -ár, ér névszó-képzőről. <i>Szily Kálmán</i>	177
A magyar szórend III. <i>Simonyi Zsigmond</i>	180
Szűszék és hambár. <i>Ásbóth Oszkár</i>	186
Meghonosodott szók írása és a nyelvtisztaság. <i>Pekár Károly</i>	194
Helyreigazítások. <i>Joannovics György</i>	198
Budenz József emléke. <i>Melich János</i>	200
Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához. <i>Rubinyi Mózes</i>	202
Nyelvművelés. Egy arany egy magyar szóért. <i>Magyar Szó.</i> — Purizmus a parlamentben. <i>A szerkesztőség.</i> — Emma asszony. <i>Simonyi Zsigmond, Kardos Albert.</i> — Asszonya. <i>Bérczi Fülöp</i>	208
Magyarázatok, helyreigazítások. Ahol a bort singgel mérik. <i>Horger Antal, Rubinyi Mózes</i>	212
Kérdések és feleletek. Magyar női nevek. <i>A szerkesztőség.</i> — Azon, ezen. <i>Belányi Tivadar, A szerkesztőség</i>	213
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire	214
Egyveleg. Mikor a nép urasan beszél. <i>Tordai Ányos, Nagy Sándor, Szigeti Ernő, Egy mérnök</i>	226
Népnyelvhagyományok	227
Izenetek	232

Tudomásul. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

Megjelent: **Német és magyar szótár.**

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Német és magyar iskolai szótár.

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Beérkezett kéziratok. Bérczi F. Nyelvtisztaság az ujságokban. — Schön J., Fázik L., Steiner I. A német-m. szótárhoz. — Simai Ö. Dugonics nyelvújításához. — Sztrokay L. Tájszókról. — Akka. Az idegen szók írása stb. — László E. Isten vele stb. — Rakodczay P. Tárgyas-e v. határozott. — Kardos A. Hogy igen, hogy nem. — Baloghy D. Szíveskedem. — Némegy D. A nép udvariassága. — Ösz J. Táncszók, rigmüsok, babonák.

Beküldött könyvek. (Wodianer:) Kanteletar, a finn népköltés gyöngyei. Ford. Bán Aladár (240 K).

Magyar Könyvtár 274. Ouida: A kis tolvaj. — 275. Peisner I. Képek a régi Pest-Budáról. — 276. Turgenyev: A kegyelemkenyér.

(Franklin:) Ókori Lexikon I. k. 18. (utolsó) füzet (Lyttus-ig).

(Traub B. és társa, Szeged.) Löw Immanuel. Tisza K. Emlékbeszéd. — Segédkönyvek a m. irodalmi oktatáshoz. 1. Petőfi élete. Költeményeiből összeállította és magyarázta Vajda Gyula.

(Székely I. Debrecen.) Bugyi S. Én meg a lú. Családi történelem. 2 K.

Most jelent meg!

Latin-magyar Zsebszótár

középiskolák számára.

Szerkesztette

SCHMIDT JÓZSEF

állami főgymn. tanár.

== I. rész: ==
Latin-magyar.

Ára vászonkötésben
== 2 korona. ==

A Schmidt József-féle latin-magyar zsebszótár aránylag kis helyen mindazt nyújtja, a mire a tanulónak szüksége van. Schmidt szótára nem hagyja a tanuló kérdéseit sohasem felelet nélkül, mert előtte éppen csak a kérdések lebegtek folyton munkája készítésénél. Minden egyes szóczikken meglátszik, hogy a könyvfelett görnyedő tanulóra gondolt a szerző, ennek a szemével igyekezett látni, egyre arra gondolt, hogy ennek munkáját könnyítse.

Meg vagyunk győződve, hogy ezt a szaktanárok is fel fogják ismerni és úgy a tanítás, mint a tanuló szempontjából maguk fogják legjobban előmozdítani az értékes munkának gyors elterjedését. Ez a munkájuk annál könnyebb lesz, mert a díszes vászonkötésű, nyomdailag is szép kiállítású, a szemre nézve kellemes betűkkel szedett szótár ára mindössze 2 korona.

A Magyar-latin rész sajtó alatt van.

Megjelent és kapható az „ATHENAEUM” irod. és nyomdai részvénytársulatnál Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54. sz.

... AZ „ATHENAEUM” RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSÁBAN ...

UJABBAN MEGJELENT:

MAGYAR ÉS NÉMET KÉZI SZÓTÁR

TEKINTETTEL A KÉT NYELV SZÓLÁSaira.

== I. ==
Német - magyar
== rész. ==

Szerkesztette:
KELEMEN BÉLA,
áll. főreáliskolai tanár.

Bolti ára szép
félbőr-kötésben
7 korona 50 fill.

Kelemen Béla Kézi Szótára előreláthatólag ugyanoly kedvező fogadtatásra számíthat, aminőben Zsebszótára részesült. A Kézi Szótár lehető teljességben öleli fel a magyar és német nyelv közkeletű szókincsét és e mellett tág teret juttat a két nyelv szólásainak is. A Kézi Szótár a nyelvtani alakokat is közli és úgy német, mint magyar szó- és szóláskincse minden ízében világos, helyes és modern.

A Kézi Szótár I. kötetének ára pompás félbőr-kötésben csak 7 kor. 50 fill. Ezen olcsó ár mellett mindenki megszerezheti ezt a jeles könyvet.

ATHENAEUM r.-t. könyvkiadó-osztálya.

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai részvény-
társulat kiadásában Budapesten, VII. ker., Kerepesi-út 54. sz.
megjelent:

≡ SZÁZ ÉV ≡
**A MAGYAR MŰVÉSZET
TÖRTÉNETÉBŐL**

≡ IRTA ≡
SZANA TAMÁS.

≡ 235 szöveggéppel
és 30 műmelléklettel.

Ára diszkötésben 40 korona.

E diszmű 120 legjelesebb festészünk és szobrászunk életét
és munkáit mutatja be.

Az „Athenaeum” irodalmi és nyomdai r.-társulat kiadásában
Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54., most jelent meg:

MÁTYÁS KIRÁLY
≡ EMLÉKKÖNYV. ≡

A nagy király kolozsvári emlékszoarának leleplezése alkalmára
szülővárosa, Kolozsvár szabad kir. város megbízásából
szerkesztette

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

12 önálló képmelléklettel, 2 térképpel és 135 művészi kivitelű
szövegrajzzal.

Ára pompás diszkötésben 24 korona.

A tanári könyvtárak részére való beszer-
zésre a vallás- és közoktatásügyi m. kir.
minister ur által 4112/1901. sz. rendelettel
melegen ajánlva.

*Kapható
a kiadótársulatnál
és minden
könyvkereskedésben.*

1902. MÁJUS 15.

V. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

Szerkesztő- s kiadó-hivatal: Budapest, New York palota.

TARTALOM.

A magyar szórend IV. <i>Simonyi Zsigmond</i>	Lap 233
A nép udvariassága. <i>Némedi Dezső</i>	241
A magyar gúnynevek. <i>Kertész Manó</i>	243
Az alsódrávai nyelvjárás hangváltozásai. <i>Hársing István</i>	250
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Gerencsér István, Szily Kálmán, Kardos Albert, Mikó Pál, Tolnai Vilmos, Simonyi Zsigmond</i>	253
Nyelvújítási adatok. <i>Simai Ödön, Simonyi Zsigmond, K. B.</i>	256
Irodalom. Eötvös Károly prózája. <i>Sebestyén Károly</i> . — Magyar Nyelv- könyvek német iskolákban. <i>B. J.</i> — Könyvészet	258
Nyelvművelés. Emma asszony. <i>Akka, Komoróczy Miklós, Paal Gyula</i> . — Hibás népnévek. <i>Akka, Dékán Sámuel</i> . — Elmaradottságunk egyik oka ... <i>Antibarbarus</i> . — Magyar női nevek. <i>Gerencsér István,</i> <i>Tolnai Vilmos</i> . — lap vagy oldal? <i>Hodács Ágost</i> . — lapszemle. <i>Tordai Ányos, Hodács Ágost, A szerkesztőség</i>	262
Magyarázatok, helyreigazítások. Tárgyas ragozás. <i>G. J.</i> — Veksz. <i>Szily</i> <i>Kálmán</i> . — Ahol a bort singgel mérik. <i>Horger Antal</i> . — Koldús, koldus, kódís. <i>Tolnai Vilmos</i> . — A viszonyító névmások hangsúlyá- ról. <i>Szokolay Hermin</i> . — Asszonyné. <i>Szily Kálmán</i> . — Forráz. <i>T. V.</i> — Tájékoztató. <i>Baloghy Dezső, Sztrokay Lajos, Gönczi</i> <i>Ferencz, Domonkos István, Akka, Debreczeni Miklós</i>	267
Kérdések és feleletek. Műszók latinos és nemzetközi formában. — Értelmező jelzők. Nálánál. <i>Antibarbarus</i>	274
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire	276
A szerkesztőség kérdései	278
Egyveleg. Tisza K. mint a népnyelv barátja. <i>Mikszáth Kálmán</i>	279
Népnyelvhagyományok. <i>Ágai Adolf, Pekovits S. Mészáros K. Miskolczy G.</i> <i>Borsodi L. Zilahy J. Szánthó G. Balogh J. Kulcsár E. Póka I.</i> <i>Klein J. Nagymáté Istváné. Ösz J.</i>	279

Tudomásul. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

Megjelent: **Német és magyar szótár.**

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Német és magyar iskolai szótár.

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Beérkezett kéziratok. Ásbóth O. Perelni. — Szigeti J. Megtiltom, hogy ... — Katona I. Az Ehrh. fordításbeli hibái. — Komoróczy M. Barkó tájszók. — Bérczi F. A német-m. szótárhoz. — K. Gy. Singgel mért bor. — Stoll E. Mesterműszók, virágnevek stb. — Szánthó G. Helynevek. — Gábor A. Tevéketlen, hangász. — Partos E. Budapesti magyarság. — Sztrokay Lajos Mikor a nép urasan beszél. Cz vagy c?

Beküldött könyvek. Magyar könyvtár 233—4. Gallós: Elektra. Spanyolból Radó A. — 277—8. Mikszáth K. A tót atyafiak. — (Otthon nyomda:) Parlaghay K. A fiam földrajzot tanul Varga Ottó könyvéből.

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadásában Budapesten, VII. ker., Kerepesi-út 54. sz.
megjelent:

≡ SZÁZ ÉV ≡ A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉBŐL

IRTA
SZANA TAMÁS.

235 szöveggéppel
és 30 műmelléklettel.

Ára diszkötésben 40 korona.

E diszmű 120 legjelesebb festészünk és szobrászunk életét
és munkáit mutatja be.

... AZ „ATHENAEUM” RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSÁBAN ...

ÚJABBAN MEGJELENT:

MAGYAR ÉS NÉMET KÉZI SZÓTÁR

☆☆☆☆ TEKINTETTEL A KÉT NYELV SZÓLÁSAIRA. ☆☆☆☆

I.
Német - magyar
rész.

Szerkesztette:
KELEMEN BÉLA,
all. főreáliskolai tanár.

Bolti ára szép
félbörkötésben
7 korona 50 fill.

Kelemen Béla Kézi Szótára előreláthatólag ugyanolyan kedvező fogadtatásra számíthat, aminőben Zsebszótára részesült. A Kézi Szótár lehető teljességben öleli fel a magyar és német nyelv közkeletű szókincsét és e mellett tág teret juttat a két nyelv szólásainak is. A Kézi Szótár a nyelvtani alakokat is közli és úgy német, mint magyar szó- és szóláskínese minden ízében világos, helyes és modern.

A Kézi Szótár I. kötetének ára pompás félbörkötésben csak
7 kor. 50 fill. Ezen olcsó ár mellett mindenki megszerezheti ezt a jeles könyvet.

ATHENAEUM r.-t. könyvkiadó-osztálya.

ÚJDONSÁG!

Most jelent meg!

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai r.-társulta
kiadásában most jelent meg a következő tudományos
kézikönyv:

ENCHIRIDION
FONTIUM HISTORIAE HUNGARORUM.

A Magyar Történet Kútfőinek
≡ Kézikönyve. ≡

A magyar kir. vallás- és közoktatásügyi minister úr megbízásából

Dr. ANGYAL DÁVID és Dr. MIKA SÁNDOR

egyetemi magántanárok közreműködésével

szerkesztette

Dr. Marczali Henrik

a kir. budapesti egyetemen a hazai történelem nyilvános rendes tanára.

A 61 ivre terjedő, nagy 8° alaku munka
ára fűzve 13 korona,
≡ kötve 15 korona. ≡

Kapható a fenti kiadótársulatnál Budapesten,
VII. kerület, Kerepesi-út 54. szám, valamint minden hazai
könyvkereskedésben.

Az Athenaeum könyvnyomdája.

1902. JÚNIUS 15.

VI. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

===== Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, New York palota. =====

Figyelmeztetés.

*Júliusban és augusztusban
nem jelenik meg a Magyar Nyelvőr.*

TARTALOM.

	Lap
A magyar szórend V. <i>Simonyi Zsigmond</i>	289
Korán abba hagyta és korán hagyta abba. <i>Kicska Emil</i>	301
Megtiltom, hogy... <i>Szigeti József</i>	306
Perelni. <i>Ásbóth Oszkár</i>	308
Az Ehrenfeld kódex hibás vagy hiányos fordításai. <i>Katona Lajos</i>	312
Márton József és a nyelvújítás. <i>Simai Ödön</i>	319
A német-magyar szótárhoz. <i>Schön József, Schlandt Henrik, Steiner Ignác, Fázik Lajos, Bérczi Fülöp, A szerkesztőség</i>	335
Irodalom. Szeged nyelvjárása. <i>Balassa József. — Könyvészet</i>	338
Nyelvművelés. Kiváló barbarusok. <i>Joannovics György. — Magyar női nevek. Hodács Ágost. — Emma asszony. Molecz B. — Cipős. Bérci Fülöp</i>	339
Magyarázatok, helyreigazítások. Reggeli. <i>Szily Kálmán. — Mennyezetes ágy. Komoróczy Miklós. — Nálánál. Sztrokay Lajos. — Szólásokról. Jenő Sándor, Bérczi Fülöp, Komjáthy Sándor, Sztrokay Lajos. — Tájszók. Bérczi Fülöp, Sztrokay Lajos</i>	344
Egyveleg. Deák Ferenc és a magyar jog. <i>Szily Kálmán. — Tisza Kálmán és a miszerint. — Az új ötvenkoronás. Pesti Hírlap</i>	347
Népnyelvagyományok. Szólások. <i>Zilahy József. — Tájszók. Rényi Ignác. Tulajdonnevek. Jurassa Endre</i>	349
Izenetek	352

Tudomásul. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

Megjelent: **Német és magyar szótár.**

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Német és magyar iskolai szótár.

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Béérkezett kéziratok. Szily K. Vigasz, fősz. — Rényi I. Keresztnevek mellékértelme. Tájszók stb. — K. A. A helyes magyarság diadala. — Gábor Á. Gyöngyszemek. — Hallgató J. Tájszók. — Bérczi F. Uraskodik. — Hodács Á. Confetti magyarul stb. — Sztrokay L. Népetimológia stb. — Kr. L. Szabó és szabász. — Finta I. Tájszók. — Ásbóth O. Tézsla. — Pekár K. Magyar ritmus, magyar szó. — Akka. Pedánság. — Balogh D. Nénka, pongyola. — Gönczy M. Beszélgetés. — Válaszokat küldtek: Bérczi F. Borsodi L. Cserép J. Finta I. Fodor I. Hevesi J. Hodács Á. Kádár L. Komoróczy M. Paal Gy. Patyi I. Pekovits S. Peterdi L. Rényi I. Rittner J. Somssich S. Sztrokay L. Tömörkény I. Varga I.

Beküldött könyvek. Huszár V. Honoré de Balzac. (Athenaeum. Ára 1 K.) — Ókori Lexikon II. k. 1. f. (Franklin. Ára 1 K.) — Békefi R. A zirci, pilisi, pásztói és szentgotth. ciszt. apátságok története. IV. V. k. (Hornyánszky ny.) — Halász F. Állami népoktatás (Ath. 4 K.) — Berczik Á. Hauskoja hetki. (Kedves órák. Finnre ford. Jalava A. — Helsingfors.) — Pecz V. Emlébeszéd Télfy Ivánról. (Akadémia. 80 f.) — Magyar Könyvtár 284—5. Ambrus Z. Berzenyi báró és családja. — 286. Marni: Akiokról nem szól a krónika. — 287. Plutarchos: Julius Caesar. Ford. Kacs Kovics K.

ÚJDONSÁG!

Most jelent meg!

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai r.-társulat
kiadásában most jelent meg a következő tudományos
kézikönyv:

ENCHIRIDION
FONTIUM HISTORIAE HUNGARORUM.

A Magyar Történet Kútfoinek

≡ Kézikönyve. ≡

A magyar kir. vallás- és közoktatásügyi minister úr megbízásából

Dr. ANGYAL DÁVID és Dr. MIKA SÁNDOR

egyetemi magántanárok közreműködésével

szerkesztette

Dr. Marczali Henrik

a kir. budapesti egyetemen a hazai történelem nyilvános rendes tanára.

A 61 ivre terjedő, nagy 8° alaku munka

ára fűzve 13 korona,

≡ kötve 15 korona. ≡

Kapható a fenti kiadótársulatnál Budapesten,
VII. kerület, Kerepesi-ut 54. szám, valamint minden hazai
könyvkereskedésben.

MOST JELENT MEG!

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadásában most jelent meg!

ÁLLAMI NÉPOKTATÁS.

Irta: HALÁSZ FERENCZ.

== Ára 4 korona. ==

Halász kultuszministeri osztálytanácsos jelen 21 ivre terjedő munkájával könnyed, világos előadásban, könnyen áttekinthető csoportosításban ismerteti a nemzeti népnevelés fontosságát; az állami népoktatás célját, feladatát és fejlődését; a népoktatásnak a gyakorlati életre való kihatását és a kisdud-óvással való szoros kapcsolatát; az állami elemi iskolák elhelyezését, de különösen annak hatását a magyarság megerősítésére és a nép művelődésére.

Ezen nagyszabású munka 2 részre oszlik:

Az I-ső rész tartalma: Nemzeti érdek és népnevelés. — Az állami népoktatás fejlődése 1895-ig. Ezer új állami népiskola. — Népoktatás és gyakorlati élet. — Kisdudóvás. — Ifjúsági egyesületek. — Az állami népiskolák elhelyezése. — Az állami népoktatás hatása. — Magyar beszéd. Irni-olvasni tudás. — Az állami népoktatás kifejlesztése. — Az állami népoktatás szervezete.

A II. rész tartalma: Az állami elemi népiskolák, velők kapcsolatos gazdasági ismétlő iskolák és kisdudóvodák kimutatása. — Az állami elemi népiskolai tanítók (tanítónők) névsora a kinevezési idő sorrendjében. — A gazdasági ismétlő iskolákhoz kinevezett gazdasági szaktanítók és tanítónők névsora, a kinevezési idő sorrendjében.

Kapható az ATHENAEUM részvénytársulatnál Budapesten, VII. ker., Kerepesi-út 54. és minden könyvkereskedésben.

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadásában Budapesten, VII. ker., Kerepesi-út 54. sz. megjelent:

== SZÁZ ÉV == A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETÉBŐL

== IRTA ==
SZANA TAMÁS.

== 235 szöveggéppel
és 30 műmelléklettel.

Ára diszkötésben 40 korona.

E diszmű 120 legjelesebb festésünk és szobrászunk életét és munkáit mutatja be.

Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

1902. SZEPTEMBER 15.

VII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

✱

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

===== Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, New York palota. =====

TARTALOM

	Lap
Nyelvtörténet és lélektan. I. <i>Gombocz Zoltán</i>	353
A magyar szórend. VI. A kirekesztő (tagadó) szórend. <i>Simonyi Zsigmond</i>	369
Tézsola. <i>Ásbóth Oszkár</i>	379
Az Ehrenfeld kódex hibás vagy hiányos fordításai. II. <i>Katona Lajos</i>	382
Márton József és a nyelvújítás. II. <i>Simai Ödön</i>	390
A német-magyar szótárhoz. <i>Bereczik Árpád, Bérczi Fülöp, Schön József</i>	398
Irodalom: Könyvészet	401
Nyelvművelés. Reneszánsz és a többi. <i>Joannovics György</i> . — Utószó az Emma asszonyhoz. <i>Rubinyi M.</i> — A bankó magyarsága. <i>Gárdonyi Géza</i> . — Cz vagy c? <i>Sztrokay L.</i> — Asszonya. <i>Bérczi F.</i>	402
Magyarázatok, helyreigazítások. Alattomban, egyetemben. <i>Szily Kálmán</i> . — A magyar s betű hangja. <i>Balassa József</i>	407
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Baloghy D. Belányi T. Bérczi F. Borsodi L. Cserép J. Finta I. Fodor I. Hevesi J. Hodács Á. Kádár L. Komoróczy M. Koritsánszky O. Mészáros K. Miskolczy G. Nagy J. Nagy S. Paal Gy. Patyi I. Pekovits S. Peterdy L. Rényi I. Rittner J. Somssich S. Sztrokay L. Tömörkény. I. Varga I.</i>	408
Izenetek. Beérkezett kéziratok	416

Tudomásul. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

Megjelent: **Német és magyar szótár.**

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Német és magyar iskolai szótár.

Szerkesztették *Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.*

Beküldött könyvek. Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. (Térképekkel. Kiadja a vallás- és okt. minisztérium.)

Petri Mór. Szilágy vm. monografiája. II. III. k.

Theisz-Matskássy-féle francia-magyar és m.-fr. szótár I. Dictionnaire français hongrois. 1.—3. f. (Egy-egy f. 1:25 K. Wodianer.)

Magyar Könyvtár 288—296, Shakspeare: Romeo és J. ford. Telekes B. — Petőfi: Haza és szabadság II. — Jókai Mór Petőfi Sándorról. Bevez. Várdai B. — Ignotus: Változatok a G-húron. — Vergilius Aeneise, ford. Baróti Sz. D. II. — Turgenev: Csöndes vidékiek. — Szomabázy I. Elhibázott élet.

Olcso Könyvtár 1237—1252. Csató Pál. Meghásasodtam. Vigj. — Angyal D. Erdély politikai érintkezéseiről Angliával. — Gyulai Pál. A három beteg. Beszély. — Kisfaludy S. A Dárday-ház. — Szvetljov J. Az élet útjai. — Becker F. Á. Rousseauról.

Értesítők: Munkácsi gimn. Soproni, dévai reál. Pápai ref. főiskola. Fiumei áll. el. fiuisk. Nagyenyedi áll. polg. leányisk.

... AZ „ATHENAEUM“ RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSÁBAN ...

MEGJELENT:

MAGYAR ÉS NÉMET KÉZI SZÓTÁR

*** TEKINTETTEL A KÉT NYELV SZÓLÁSÁIRA. ***

I.
Német - magyar
rész.

Szerkesztette:
KELEMEN BÉLA,
all. főreáliskolai tanár.

Bolti ára szép
félbörkötésben
7 korona 50 fill.

Kelemen Béla Kézi Szótára előreláthatólag ugyanoly kedvező fogadtatásra számíthat, amint Zsebszótára részesült. A Kézi Szótár lehető teljes-
ségben öleli fel a magyar és német nyelv közkeletű szókincsét és e mel-
lett tag teret juttat a két nyelv szólásainak is. A Kézi Szótár a nyelv-
tani alakokat is közli és úgy német, mint magyar szó- és szóláskincse
minden ízében világos, helyes és modern.

A Kézi Szótár I. kötetének ára pompás félbörkötésben csak
7 kor. 50 fill. Ezen olcsó ár mellett mindenki megsze-
rezheti ezt a jeles könyvet.

A II. Magyar-német rész még ez év őszén megjelenik.

ATHENAEUM r.-t. könyvkiadó-osztálya.

Most jelent meg!

Latin-magyar Zsebszótár

középiskolák számára.

Szerkesztette
SCHMIDT JÓZSEF
állami főgymn. tanár.

I. rész: Latin-magyar.

II. rész: Magyar-latin.

Egy-egy rész csinos vászonkötésben 2 korona.

Mindkét rész egy erős félbörkötésben 4 korona.

A Schmidt József-féle latin-magyar zsebszótár aránylag kis helyen mindazt
nyújtja, a mire a tanulónak szüksége van. Schmidt szótára nem hagyja a tanuló
kérdéseit sohasem felelet nélkül, mert előtte épen csak a kérdések lebegtek folyton
munkája készítésénél. Minden egyes szócikkben meglátszik, hogy a könyve
felett görnyedő tanulóra gondolt a szerző, ennek a szemével igyekezett látni,
egyre arra gondolt, hogy ennek munkáját könnyítse.

Meg vagyunk győződve, hogy ezt a szaktanárok is fel fogják ismerni és
ugy a tanítás, mint a tanuló szempontjából maguk fogják legjobban előmozdítani
az értékes munkának gyors elterjedését. Ez a munkájuk annál könnyebb lesz,
mert a diszes vászonkötésű, nyomdailag is szép kiállítású, a szemre nézve kelle-
mes betűkkel szedett szótár egy-egy részének ára mindössze 2 korona.

Megjelent és kapható az „ATHENAEUM“ irod. és nyomdai
részvénytársulatnál Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54. sz.

MOST JELENT MEG!

Az ATHENAEUM irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadásában most jelent meg!

ÁLLAMI NÉPOKTATÁS.

Irta: HALÁSZ FERENCZ.

== Ára 4 korona. ==

Halász kultuszministeri osztálytanácsos jelen 21 ivre terjedő munkájával könnyed, világos előadásban, könnyen áttekinthető csoportosításban ismerteti a nemzeti népnevelés fontosságát; az állami népoktatás célját, feladatát és fejlődését; a népoktatásnak a gyakorlati életre való kihatását és a kisdud-óvással való szoros kapcsolatát; az állami elemi iskolák elhelyezését, de különösen annak hatását a magyarság megerősítésére és a nép művelődésére.

Ezen nagyszabású munka 2 részre oszlik:

Az I-ső rész tartalma: Nemzeti érdek és népnevelés. — Az állami népoktatás fejlődése 1895-ig. Ezer új állami népiskola. — Népoktatás és gyakorlati élet. — Kisdudóvás. — Ifjúsági egyesületek. — Az állami népiskolák elhelyezése. — Az állami népoktatás hatása. — Magyar beszéd. Irni-olvasni tudás. — Az állami népoktatás kifejlesztése. — Az állami népoktatás szervezete.

A II. rész tartalma: Az állami elemi népiskolák, velők kapcsolatos gazdasági ismételő iskolák és kisdudodovák kimutatása. — Az állami elemi népiskolai tanítók (tanítónők) névsora a kinevezési idő sorrendjében. — A gazdasági ismételő iskolákhoz kinevezett gazdasági szaktanítók és tanítónők névsora, a kinevezési idő sorrendjében.

Kapható az ATHENAEUM részvénytársulatnál Budapesten, VII. ker., Kerepesi-út 54. és minden könyvkereskedésben.

Az „Athenaeum” irodalmi és nyomdai r.-társulat kiadásában
Budapesten, VII., Kerepesi-ut 54., most jelent meg:

MÁTYÁS KIRÁLY

== EMLÉKKÖNYV. ==

A nagy király kolozsvári emléksobrának leleplezése alkalmára
szülővárosa, Kolozsvár szabad kir. város megbízásából

szerkesztette

Dr. MÁRKI SANDOR.

12 önálló képmelléklettel, 2 térképpel és 135 művészi kiviteli
szövegrajzzal.

Ára pompás diszkötésben 24 korona.

A tanári könyvtárak részére való beszerzésre a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister ur által 4112/1901. sz. rendelettel melegen ajánlva.

Kapható
a kiadótársulatnál
és minden
könyvkereskedésben.

1902. OKTÓBER 15.

VIII. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

== Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, New York palota. ==

TARTALOM.

	Lap
Nyelvtörténet és lélektan. II. <i>Gombocz Zoltán</i>	417
A magyar szórend. VII. A fölszólító mondat szórendje, VIII. A kérdések szórendje. <i>Simonyi Zsigmond</i>	424
Kossuth és a nyelvújítás. <i>Nadenics Antal</i>	442
Az Ehrenfeld-kódex hibás vagy hiányos fordításai. III. <i>Katona Lajos</i>	382
A Karacsay-kódex énekei. <i>Szarvas Gábor</i>	455
Irodalom: Könyvészet	458
Nyelvművelés. A bankjegy szövege. <i>Kardos Albert</i> . — Sörkorsó. <i>Nagy József</i> . — A magyar misszionárius. <i>Hodács Ágost</i>	459
Magyarázatok, helyreigazítások. Hó levő és még valami. <i>Szily Kálmán</i> . — A hambár szóhoz. <i>Munkácsi Bernát</i> . — Foglár. <i>Komoróczy Miklós</i>	461
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. <i>Baloghy D. Belányi T. Bérczi F. Borsodi L. Cserép J. Finta I. Fodor I. Hevesi J. Hodács Á. Kádár L. Komoróczy M. Koritsánszky O. Mészáros K. Miskolczy G. Nagy J. Nagy S. Paal Gy. Patyi I. Pekovits S. Peterdy L. Rényi I. Rittner J. Somssich S. Sztrokay L. Tömörkény I. Varga I.</i>	463
A szerkesztőség kérdései	471
Izenetek. Beérkezett kéziratok	472

Tudomásul. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

Megjelent: **Német és magyar szótár.**

Szerkesztették **Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.**

Német és magyar iskolai szótár.

Szerkesztették **Simonyi Zs. és Balassa J. I. és II. rész.**

Beküldött könyvek. Péterfy Jenő összegyűjtött munkái II. (Franklin, 4.50 k.)

Magyar könyvtár 297.—300. Vergilius Aeneise, ford. Baróti Szabó D. Kiadta Radó A. és Tóth R. III. — Gorkij: Huszonhat és egy.. — Dóczy L. Csokonai. — Beöthy Zs. Wesselényi M.

1902. NOVEMBER 15.

IX. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSABÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

===== Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, New York palota. =====

TARTALOM.

	Lap
A magyar szórend. (Vége.) <i>Simonyi Zsigmond</i>	473
Szög, szög. <i>Melich János</i>	496
Szólásmagyarázatok. <i>Tolnai Vilmos</i>	500
Magyar ritmus, magyar szó. <i>Pekár Károly</i>	505
Nyelvújítási adatok. <i>Tolnai Vilmos, Szily Kálmán, Simonyi Zs.</i>	508
Irodalom: A nyelvújítás szótára, írta Szily Kálmán, ism. <i>Zolnai Gyula</i> . —	510
Könyvészet	458
Nyelvművelés. Ragelhagyások. <i>Dékán Sámuel, Antibarbarus</i>	520
Magyarázatok, helyreigazítások. Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára. Asszonyné. <i>Horger Antal</i> . — Forráz. <i>Tolnai Vilmos</i> . — Tájszókról. <i>Komoróczy Miklós, Kádár Lajos</i>	523
Népnyelvi hagyományok. Kibéd és vidéke nyelvi sajátosságai. <i>Ősz János</i> . — Párbeszéddek. <i>Pekovits Sándor</i> . — Szólások. <i>Balogh Jenő</i> . — Tájszók és szólások. <i>Jenő Sándor</i> . — Találós mesék. <i>Molnár Antónia</i> . — Állatnevek. <i>Stoll Ernő</i>	527
Izenetek. Beérkezett kéziratok és könyvek	536

Tudomásul. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

 Sajtó alatt van s december 1-re megjelenik:

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

Szerkeszti **SIMONYI ZSIGMOND.**

1. A MAGYAR SZÓREND. *Simonyi Zsigmond.*
2. MÁRTON JÓZSEF MINT SZÓTÁRÍRÓ. *Simai Ödön.*
3. A MONDATRÉSZEK BRASSAI MONDATELMÉLETÉBEN. *Kocsis Lénárd*, bencés tanár.
4. TRÉFÁS NÉPMESÉK ÉS ADOMÁK. Nyelvjárási olvasókönyv. Szerk. *Simonyi Zsigmond.*

Egy-egy füzet 1 korona 50 fillér.

1902. DECEMBER 15.

X. FÜZET.

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

*

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

*

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXI. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1902.

===== Szerkesztő- és kiadóhivatal: Budapest, New York palota. =====

TARTALOM.

	Lap
Nyelvtörténet és lélektan. III. <i>Gombocz Zoltán</i>	537
Két oláh-jövevényiszavunk. <i>Horger Antal</i>	546
Helyreigazítások. <i>Joannovics György</i>	549
Az Ehrenfeld-kódex hibás fordításai. (Vége.) <i>Katona Lajos</i>	551
Mondattani régiségek és tájszók. <i>Bircsa János</i>	558
A Nyelvtörténeti Szótárhoz. <i>Szily Kálmán, Andorffy Károly</i>	564
Irodalom: Helyes magyarság (Füredi Ignác és Névy László munkája). <i>Tolnai Vilmos.</i> — Neológia és nyelvújítás (A nyelvújítás szótára). <i>Szily Kálmán.</i> — Könyvészet	566
Nyelvművelés: Asszony. <i>Peterdy L. Badányi Mátyás.</i> — Rag-elhagyások. <i>Trencsény Károly.</i> — Rangidősebbség. <i>Nagy József</i>	575
Magyarázatok, helyreigazítások: Int. <i>Kertész Manó.</i> — Nénka, ninka. <i>Baloghy Dezső.</i> — Bús, búsult. <i>Trencsény Károly.</i> — Szíveskedik. <i>Horger Antal</i>	577
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire	578
A szerkesztőség kérdései	586
Népnyelvi hagyományok. Párbeszéd. <i>Pekovits Sándor</i>	587
Izenetek. Beérkezett kéziratok és könyvek. Javítandók	590
Tartalomjegyzék, szömutató	591

Tudomásul. *A Magyar Nyelvőr a M. T. Akadémia tulajdona s az Akadémia támogatásával jelenik meg, de tartalmáért a szerkesztőség felelős.*

Előfizetés a 32. évfolyamra.

A Magyar Nyelvőr ára egész évre, januáriustól decemberig **10 korona.**
Elemi népiskolák igazgatóságának s tanító-testületének, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek az előfizetés **6 korona.**

Tanulóknak, tanulóknak és papoknak **3 korona.**

Az előfizetést csak egész évfolyamra fogadjuk el. Könyvárusoknak a 10%-nyi engedményt csak teljes 10-koronás előfizetések után adhatjuk meg.

 Megjelent és minden könyvkereskedesben kapható:

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

Szerkeszti **SIMONYI ZSIGMOND.**

1. A MAGYAR SZÓREND. *Simonyi Zsigmond.*
2. MÁRTON JÓZSEF MINT SZÓTÁRÍRÓ. *Simai Ödön.*
3. A MONDATRÉSZEK BRASSAI MONDATELMÉLETÉBEN. *Kocsis Lénárd,* bencés tanár.
4. TRÉFÁS NÉPMESÉK ÉS ADOMAK. Nyelvjárási olvasókönyv. Szerk. *Simonyi Zsigmond.*

Egy-egy füzet 1 korona 50 fillér.

Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat kiadásában
most jelent meg:

A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE.

== Az emberi gondolkodás története. ==

Összeállította:

Dr. Pekár Károly.

Ára füzve 6 korona.

Vászonkötésben 7 korona.

Pekár ezen új műve mesteri összefoglalása a problémáknak, világosság az előadásban a fő jellemvonása. Még a könyv beosztása és nyomdai technikája is ezt a célt szolgálja. Bárhol üti fel az olvasó a vaskos könyvet, a vastag nyomású lap-fejelések azonnal tájékoztatják, hogy az emberi gondolkodás fejlődésének mely stádiumát tárgyalja a szerző. A könnyű áttekinthetőséget szolgálja továbbá a rendkívüli ügyességgel összeállított idő-tábla, mely kronológiai rendben, és a fejlődés-táblák, melyek irányok szerint mutatják meg a filozófiai fejlődés menetét. A józan magyar gondolkodással összhangzik szerzőnek a pozitív irány képviselőihez való rokonszenve, melynél fogva kimerítőn ismerteti rendszereiket és kijelöli azt a rendkívül fontos helyet, mely őket az emberi gondolkodás történetében megilleti. Pekár egészen napjainkig ismertetvén a filozófiai eszmeáramlatokat, azok számára, kikben kedvet ébresztett esetleg a további kutatásokhoz, olyan kitűnő bibliográfiát állít össze, mely egészen páratlan irodalmunkban és egymagában is nagy szolgálatot tesz.

Kapható a kiadótársulatnál Budapest, VII. ker., Kerepesi-ut 54.
és minden könyvkereskedésben.

MAGYAR

Most jelent meg!

NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY.

 UJ FOLYAM.

A Kisfaludy-Társaság meghívásából szerkeszti VARGHA GYULA.

IV. kötet. **REGÖS ÉNEKEK.** Gyűjtötte Dr. Sebestyén Gy.

V. kötet. **A REGÖSÖK.** Írta: Dr. SEBESTYÉN GYULA.

Egy-egy kötet ára 6 kor.

Megjelentek az **ATHENAEUM** r.-társulat kiadásában és úgy ott, mint minden könyvkereskedésben kaphatók.

Az ATHENAEUM irod. és nyomdai részvénytársulat kiadásában
Budapesten, VII., Kerepesi-út 54. sz., **most indult meg**
füzetekben a következő című munka:

A Magyar Birodalom Története

KÉT KÖTETBEN.
Írta Acsády Ignác.

Ezen munka úgy terjedelme, mint iránya és feldolgozása tekintetében eltér minden más munkától, mely a magyar haza történetével foglalkozik.

Acsády kétkötetes munkája egységes szellemben, az összes kútfők alapos ismeretével, de népszerűen, a művelt nagyközönség igényeinek megfelelően beszéli el nemzetünk ezeréves történetét.

Acsády kétkötetes munkája kellő súlyt helyez a művelődés történetére is, s így alaposabban megvilágítja a multat s melegebb, bensőbb érdeklődést kelt a régi emberöltők sorsa iránt a jelenkorban.

Acsády kétkötetes munkájában a legkomolyabb történelmi kutatás gyümölcseit nyújtja az olvasónak, de ezeket az igazságokat az előkelő publiczista finom stílusával, élvezhető, vonzó olvasmány alakjában adja elő.

A munka **40 kétíves füzetben jelenik meg.**

Minden egyes füzetet számos szöveggép és egy-két külön melléklet fogja díszíteni. — Az egyes füzetek kéthetenkénti időközökben jelennek meg.

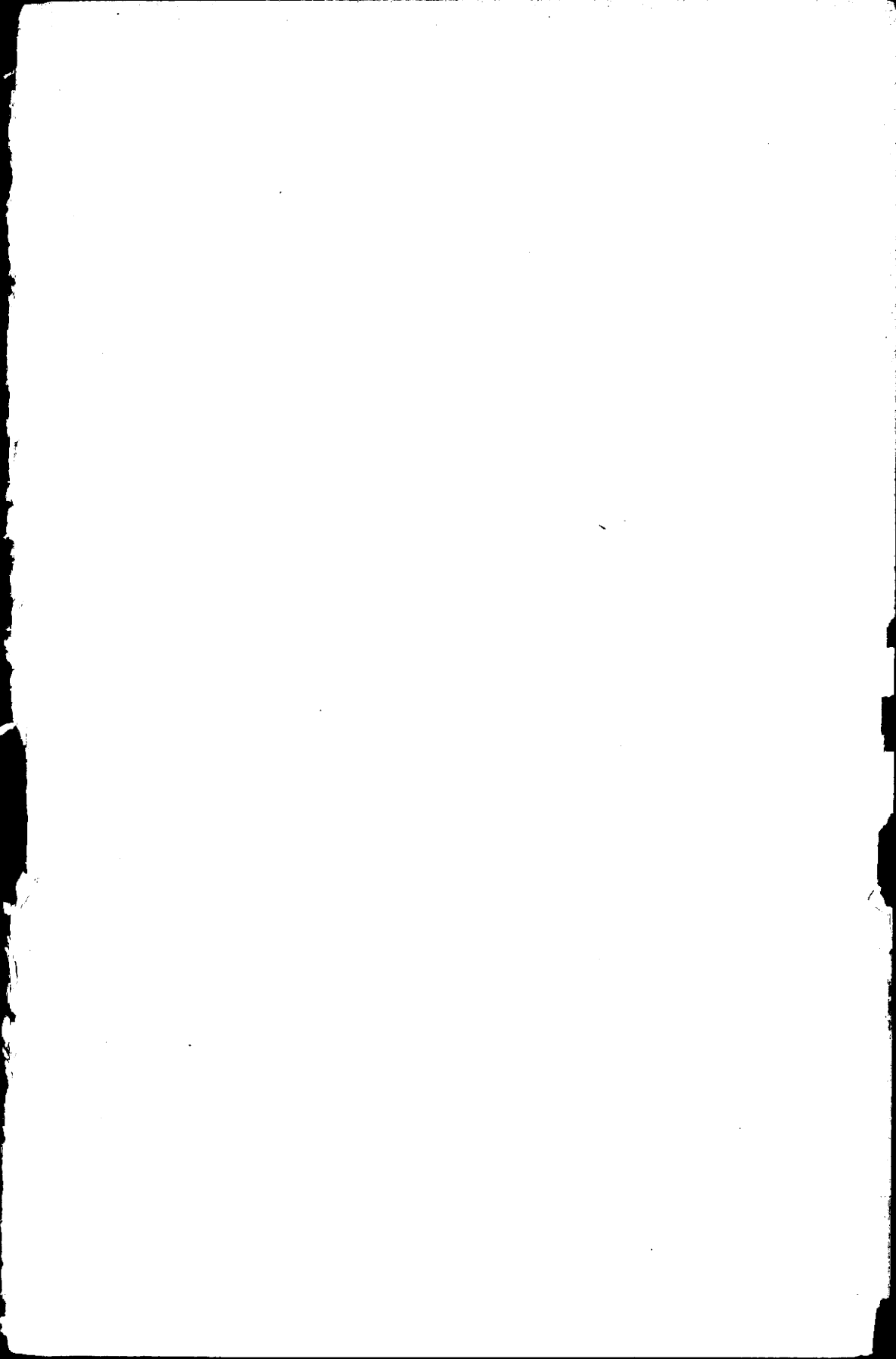
A munka ára füzetenkint
csak **60** fillér.
Terjedelme 40 füzetnél
több nem lesz.

Előfizetés 10 füzetre
6 kor., 20 füzetre **12** kor.,
a teljes műre (40 füzet)
24 korona.

Mutatványszámmal szívesen szolgál bármely könyvkereskedés.

MEGRENDELHETŐ A KIADÓ-TÁRSULATNÁL (ATHENAEUM,
BUDAPEST, VII., KEREPESI-ÚT 54. SZ.) ÉS MINDEN HAZAI
KÖNYVKERESKEDÉSBEN.

Left:
1975